RAD JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Knjiga 355.

ODJEL ZA SUVREMENU KNJIŽEVNOST
JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Knjiga 12

Urednik
Akademik MARIJAN MATKOVIĆ

Tiskara Izdavačkog zavoda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti
Zagreb, Gundulićeva 24

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

ZAGREB

1969

PRILOZI PROUČAVANJU HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI XIX STOLEĆA

MILORAD ŽIVANČEVIĆ

UVOD

Ono što sledi obuhvata dokumente, izvorne tekstove i pisma hrvatskih književnika XIX veka. To je, razume se, samo delić bogate građe koja se danas nalazi svuda rasejana, čekajući da ugleda sveta, neotkrivena još ili nepravedno zaboravljena. U bližoj ili daljoj budućnosti moglo bi se napokon pristupiti sistematskijem i intenzivnijem publikovanju te građe, vansporno dragocene i katkad veoma značajne, i tada bi se, već prema grubom našem proračunu, moglo računati sa čitavom edicijom od niza pozamašnih tomova. Za ovu priliku, međutim, mi smo se opredelili za antologijsku koncepciju, odabirajući samo najzanimljivije celine ili pojedine tekstove koji još uvek čame iza debelih zidova arhivskih trezora ili drugde zatureni, nepristupačni javnosti i nauci.

Građa koju ovde obelodanjujemo ili kojom se delimično koristimo za komentare, sakupljana je godinama po našim i stranim arhivima i bibliotekama, uglavnom Zagreba, Novog Sada, Praga, Krakowa, Warszawe, Moskve i Lenjingrada. Boraveći naročito dugo u NR Poljskoj, a zatim u Sovjetskom Savezu, autor ovih redaka imao je prilike da sistematski pronikne u fond croatica koja se u tamošnjim arhivima nalaze, da mnoge dokumente snimi i kolacionira. Jedan deo tog zaista obimnog materijala donosimo na ovom mestu, kako bi se istraživači već mogli njime koristiti, dok je drugi, daleko veći deo, u pripremi.

U pomoć budućim istraživačima ističemo da su u spomenutim zemljama najbogatije našim arhivalijama Jagelonska biblioteka u Krakowu, Književni arhiv Narodnog muzeja u Pragu i Centralni državni arhiv književnosti i umetnosti u Moskvi. Ova opaska, dakako, ne odnosi se isključivo na našu noviju književnost, već na sve, pa i najstarije periode. Razume se, pri daljem traganju svakako će se morati još detaljnije proučiti fondovi Arhiva Poljske akademije nauka u Warszawi i Krakowu, Ossolineum u Wrocławu, Biblioteka Czartoriskih u Krakowu, Arhivi Sovjetske akademije nauka, Istorijski arhivi SSSR, Biblioteka Saltykova-Ščedrina u Lenjingradu, adekvatne institucije u Sofiji, itd., itd. Ta-

da će se tek moći govoriti o potpunijoj slici naših odnosa sa ostalim, navlastito slovenskim svetom. Mi smo u svome radu neprestano nailazili na značajne tragove tih veza u prošlosti, konsultujući navedene institucije neposredno ili putem njihovih publikacija; međutim, rešavanju jednog tako složenog i odgovornog posla ubuduće neće moći s punom ozbiljnošću i s potrebnom širinom pristupati pojedinci, već samo stručne ekipe.

Naročito bogatu epistolarnu građu o našim ljudima, posebno o hrvatskim piscima, poseduje Književni arhiv Narodnog muzeja u Pragu. Ono što je dosad objavljeno iz tog poseda u *Gradi za povijest književnosti hrvatske* i drugde, samo su zrnca peska iz mora. Svedoči o tome bogatstvu jedna ne mnogo poznata publikacija tog Muzeja, pod naslovom *Jugoslavica v Literárním Archivu Národního Musea* (Praha 1957), a da se ta građa stalno povećava, nanovo otkriva i sistematizuje, svedoči druga, dopunska publikacija istog Muzeja, koja nam je došla do ruku šapirografisana »pro vnitřní potřebu« (Praha 1963), a koja opet sadrži isključivo popis jugoslavica. Gotovo istovremeno Poljaci su na rotaprintu izdali jedan veoma instruktivan popis pisama južnoslovenskih i zapadnoslovenskih autora, koja se nalaze u poljskim bibliotekama. *Wykaz listów autorów zachodnio i południowosłowiańskich w bibliotekach polskich* (Wrocław–Warszawa–Kraków, Wyd. PAN, 1962). U SSSR-u takođe već postoje i izdaju se štampani katalozi arhivskih fondova (CGALI, i dr.). To su svakako sve dobri putokazi našem istraživaču, jer, iako smo daleko od pomisli da je kod nas u domaćim okvirima učinjeno sve na tom polju, krajnje je vreme da se otpočne s prikupljanjem i izdavanjem bar one građe o našim piscima koja je rasejana svuda po svetu.

U svojoj jezgri naš prilog sadrži izabranu prepisku hrvatskih književnika XIX veka sa našim i stranim književnicima, javnim i kulturnim radnicima. Kako pribrana građa potiče poglavito iz slovenskih zemalja, prilog u neku ruku predstavlja i tematsku celinu, jer najvećim delom osvetljava veze naših pisaca sa slovenskim svetom, razume se, u jednom određenom periodu i jednom određenom krugu ličnosti.

Pisma i dokumenti u ovom prilogu obuhvataju širok vremenski raspon od preko pola stoleća, od Vraza do Đalskog. Kako to uvek biva u zahvatima ovakve vrste, nisu svi tekstovi podjednako zanimljivi: neki su izvanredno značajni i sadržajno vrlo bogati, neki su upravo suvoparni i šturi. U najdrastičnijim slučajevima mi smo pribegli ograničavanju na regesta, a gde god je to bilo moguće i potrebno, uz odgovarajući dopis davali smo odgovor odnosnog korespondenta, makar u izvodu ili komentaru. Uopšte uzev, nastojali smo da se kod svake pojedine skupine sačuva neokrnjen utisak celine.

Gotovo sav ovaj materijal nepoznat je nauci, te se obelodanjuje ovde prvi put. Samo u manjem broju slučajeva, gde je to naročito bilo potre-

bno, tekstovi se ponavljaju – na primer kod pisama koja su bila delimično objavljena ili kod dokumenata koji su objavljeni u starijim, danas već teško pristupačnim publikacijama.

Prilog je komponovan tako da se uz svaku pojedinu skupinu dokumenata daje uvod koji sadrži kraći istorijat nalaza i pogled na problematiku, uz signiranje najvažnijih dodirnih tema. Zatim sledi integralni tekst datog autora, pa beleške uz pojedini dokumenat. Beleške sadrže uglavnom objašnjenja o ličnostima, o manje poznatim događajima i publikacijama koje se spominju, ili tek nagoveštavaju u dokumentima. Priređivač je nastojao da u komentarima pre svega ukaže istraživaču na dosad nepoznate podatke koje donosi odgovarajući dokumenat. Pri tom je razumljivo da su mnoga obaveštenja sročena samo kao indikacije za dalje proučavanje.

Svi tekstovi verno su transkribovani prema originalu, zajedno sa eventualnim pogreškama. Ni u ortografskom niti u kom drugom pogledu nisu vršene intervencije, niti skraćivanja. Gde je to bilo nužno, pojedina mesta ispravljena su ili dešifrovana u komentarima.

Detaljnija obaveštenja o građi koju objavljujemo naći će čitalac uz odgovarajuće tekstove.

Na kraju, prijatna mi je dužnost da najtoplije zahvalim svima onima koji su mi na bilo koji način pomogli pri ovom radu, a poimence: Glavnoj arhivskoj upravi SSSR, od koje sam institucije vrlo predusretljivo dobio dozvolu za rad u arhivima Moskve i Lenjingrada; Dr Mariji Bobrownickoj, profesoru Jagelonskog univerziteta u Krakowu, koja se naročito zauzela oko mikrofilmovanja materijala u Pragu; Dr Stojanu Subotinu, profesoru Univerziteta u Beogradu, koji mi je, čuvši da pripremam ovu građu, širokogrudo ustupio već prepisana pisma Franje Markovića B. Grabowskom; Dr Józefu Magnuszewskom, profesoru Univerziteta u Warszawi; Dr W. Kotu, adjunktu Jagelonskog univerziteta; saradnicima Instytuta Językoznawstwa u Krakowu, Mgr Zdzisławu i Heleni Wagner, koji su mi stavili na raspolaganje rukopisnu bibliografiju štampanih jugoslavica u Poljskoj; Františeku Bathi. saradniku Književnog arhiva Narodnog muzeja u Pragu; saradnicima Instituta slavjanovedenija u Moskvi, na čelu sa prof. dr N. Kravcovom; profesorima Lenjingradskog univerziteta, P. A. Dmitrievu i G. I. Safronovu; naučnom saradniku AN SSSR (Puškinski dom) A. I. Hvatovu; profesoru Š. Juriću, upravniku rukopisnog odeljenja Sveučilišne knjižnice u Zagrebu; Tomislavu Bekiću, asistentu Univerziteta u Novom Sadu.

Želim takođe da na ovom mestu istaknem neobičnu susretljivost i razumevanje za ovaj posao, koje sam našao kod akademikâ Dragutina Tadijanovića, Marijana Matkovića i prof. Iva Frangeša, čijem se usrdnom nastojanju ima zahvaliti što ova građa izlazi na svetlo dana.

KRATICE

CGALI = Centralnyj Gosudarstvennyj Arhiv Literatury i Iskusstva (Moskva)
ČSAV = Československá Akademie Věd
ČZN = Časopis za zgodovino in narodopisje
GRAĐA JAZU = Građa za povijest književnosti hrvatske JAZU
Godišnjak FF u NS = Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu
HNK = Hrvatsko narodno kazalište
JAZU = Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
LAP = Literární Archiv Národního Musea (Prag)
MH = Matica hrvatska, Zagreb
MS = Matica srpska, Novi Sad
Nhds = Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske (Zagreb)
PAN = Polska Akademia Nauk
Prilozi kjif = Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor (Beograd)
SAN = Srpska akademija nauka
SKZ = Sveučilišna knjižnica u Zagrebu
Zbornik MS = Zbornik Matice srpske za književnost i jezik

PREPISKA VRAZ–SREZNJEVSKI

Ime Stanka Vraza (1810–1851) decenijama je već u samoj žiži interesovanja književnih istoričara i proučavalaca našeg XIX veka. Toliko je o njemu pisano, toliko građe o njemu izdato, da se na prvi pogled čini kako se tu još veoma malo može novoga dati. A nije tako! O ovom našem ilircu još uvek ima zanimljivog arhivskog materijala koji čeka da izađe na svetlo dana. Mi ćemo se za ovaj put ograničiti samo na njegovu korespondenciju sa I. I. Sreznjevskim koja je osobito značajna, jer ne samo što baca punije svetlo na ličnost našeg pisca, ne samo što pomaže boljem razumevanju nekih događaja ilirske epohe, nego i predstavlja dragocen prilog poznavanju hrvatske i međuslovenske saradnje u prošlosti.

Izmail Ivanovič Sreznjevski (1812–1880), poznati ruski učenjak, filolog, profesor Univerziteta u Harkovu, upoznao se sa Vrazom g. 1841. u Zagrebu, gde je kao mlad slavista boravio radi usavršavanja u struci. U to vreme slavistika je u Rusiji bila tek u povoju, prve katedre osnovane su upravo krajem tridesetih godina sa centrima u Moskvi, Petrogradu, Harkovu i Kazanju. Četvorica talentovanih mladih profesora određeni su da rade u tim centrima, a to su bili: Osip Maksimovič Bodjanski (1808–1877), Viktor Ivanovič Grigorovič (1815–1876), Petar Ivanovič Preis († 1846) i naš Sreznjevski. Svršivši nauke, oni su proputovali slovenske zemlje usavršavajući znanje jezika i prikupljajući razne materijale, iz oblasti filologije, folklora, arheologije, itd., već prema sklonostima.[1] Njihova delatnost obeležava zapravo početke slavističke nauke.

[1] Građu o ruskim putnicima objavio je delimično Lamanski u žurnalu *Živaja Starina* g. 1893. O tome *Vienac*, XXV/1893, br. 31, str. 502–503.

Sreznjevski je krenuo na put 1839. godine. Zadržao se najpre u Češkoj i Moravskoj, obišao Lužice i Šlesku, a zatim preko Beča stigao u Zagreb. Zimu 1840/1841. proveo je u Beču, gde se upoznao i zbližio s Vukom Karadžićem, koji mu je davao korisne instrukcije uoči puta na Slovenski jug, dok mu je Fran Kurelac davao časove iz jezika.[2] Prvu vest o njemu donela je *Danica ilirska* još dok se nalazio u Pragu, lakonski prenoseći informaciju iz praških novina: da će mladi magistar ostati u Češkoj »oko pol godišta«, da se nauči jeziku.[3] Tek naredne godine taj naš list donosi potpuniju i pažnje dostojnu obavest:

Gospodin Izmailo Sreznjevski, profesor slavjanskih jezikah i literature kod sveučilista u Harkovu u južnoj Rusii, putujući po svih slavjanskih dèržavah, da svakolika naréčja u izvoru nauči, kako to jur prošaste godine u Danici Ilirskoj br. 11, str. 44 navěstismo, dode preko Beča i Gradca ovamo u Zagreb, 13. p(rošastog) m(ěseca). On je muž temeljito izobražen, govori izvan ruskoga jezika poljski, češki, latinski, franczki, talianski i némački. Pokle bi u naših okolicah sedamnaest danah probavio bio, posětiv znamenitie i ustmenim predavanjem o Čehu, Lehu i Mešku za sveslavjanstvo veoma važne razvaline od starodavnih gradovah: Krapina, Psari i Šabac u Zagorju, odpusti se d. 31. ožujka u jutro odovuda u bližnji grad naš Karlovac, odkuda će u Ljubljanu, Cělovac, Goricu, pak zatim u Tàrst put poprimiti. Iz Tàrsta će se krenut u staru našu Atinu ilirsku, u Dubrovnik, pak poslě u ostale gradove Dalmacie, iz Dalmacie u Càrnugoru i Sèrbiu, a iz Sèrbie opet natrag, kako nam je obećao, u Zagreb.[4]

Anonimni informator (Babukić?) napomenuo je uzgred, što je za našu temu naročito značajno, da s gostom putuje u Koruško i Kranjsku poznati pesnik ilirski Stanko Vraz, »da tom prilikom sbirku narodnih gornjo-ilirskih pěsamah umnoži, koje je naskoro u drugom dělu izdati nakanio«. Vraz je, naime, kao što je poznato, g. 1839. izdao zbirku narodnih pesama, »koje se pjevaju po Štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske« (u Zagrebu, tiskom Ljudevita Gaja), nagovestivši da je to tek Razdjelak I.

Doista, Vraz je krenuo na put sa mladim ruskim naučnikom. Čovek duhovit i vedar, uz to već i u ono vreme osvedočni slovenofil i dobar znalac ruskog jezika, brzo je stekao simpatije Sreznjevskog, a ubrzo i pravu prijateljsku ljubav. »Osobito mi se sviđa Vraz kao pesnik, koji ume da shvati duh narodni«, pisao je Sreznjevski Hanki o utiscima iz Zagreba. Međutim, bolešljivi pesnik koga je sušica već ozbiljno načela, nije izdržao tegobe puta pa je ostao na lečenju u Ljubljani. I o tome donosi podroban izveštaj *Danica ilirska*, iz pera ljubljanskog dopisnika; prenosimo ga ovde u najvažnijem izvodu:

Iz Ljubljane, 4. svibnja 1841. Gospodin Izmailo Sreznjevski ... putujući po svih slavjanskih pokrajinah došo je iz Zagreba preko Karlovca s našim poznatim i obće ljubljenim pěsnikom, revnim rodoljubcem g. Stankom Vrazom 6 p. m. ovamo u naš glavni varoš, da i naš krajnski jezik upozna i nauči. Ovaj vele uljudni i istinito izobraženi muž bavio se je na našu radost jedanaest danah kod nas. On se je svega ra-

[2] В. А. Францев: Письма къ Вячеславу Ганкѣ изъ Славянскихъ земель, Варшава, 1905.

[3] *Sveslavjanske vésti.* Danica ilirska, br. 11 od 14. ožujka 1840, str. 44.

[4] *Sveslavjanske vésti.* Danica ilirska, br. 14. od 3. travnja 1841, str. 56.

dostno primio, gdě god se je samo mogao što naučiti i za se zanimljivog spisati; osobito ga je pako radovalo, da može naše podnarěčje čitati ili govoriti čuti, i čitao je također naše knjige sám kao roden Kranjac. U. c. kr. licejnoj knjižnici pregledavao je vele marljivo sve važnie knjige i čitao rukopise, te si je znamenitie i zanimivie stvari iz njih prepisivao. Pokle bi više krajnskih knjigah nakupio bio, među ostalimi i sv. pismo u kranjskom narěčju spisano, i zatim jur i kod nas rědkog *Valvazora*, – odpravio se je u subotu rano 17. p. m. nadalje putovati u Celovac, odkuda nas je obavěstio, da će do Gorice poći, a iz Gorice možebiti opet s k nama povratiti, pak onda stopram u Těrst odputiti, gdě će se s g. *Vukom Stefanovićem* sastati. Iz Těrsta ćedu pak preko Istrie u Dalmaciu i tamo dalje otići.

Gospodin *Stanko Vraz*, koi radi nastupivše bolesti moradaše ležeć kod nas zaostati i ne mogavši s g. Sreznjevskim dalje putovati, sada pak nahodeći se hvala Bogu u boljem zdravlju, radi u svojih literarnih poslovih vema marljivo.[5]

Po povratku s puta Sreznievski je doista još jednom posetio Zagreb, kojom je prilikom sa prijateljima obišao Zagorje i u Krapini prisustvovao predstavi tek osnovanog domaćeg teatra, tačnije, gostujuće leteće družine. O tome događaju ostavio nam je vlastoručno svedočanstvo, u vidu dopisa *Danici*.[6] A dalie podrobnosti o putu Izmaila Ivanoviča saopštava nam u *Danici* od 25. ruina 1841. glavom Stanko Vraz. Kako tog napisa nema u dosadašniim bibliografijama o Vrazu, iako je jasno označen uobičajenim njegovim potpisom »St. Vr.«, donosimo ga ovde u celosti:

Iz Zagreba, dana 17. t. m. – Juče oko 3 sata po podne krenu put Slavonie visokoučeni gosp. Izmail Ivanović Sreznievski, prof. slavjanskih narěčjah i literature na sveučilištu Harkovskom u južnoj Rusii. Odkako je m. Ožujka t. g. naš grad ostavio, obilazio je Krajnsku, Koruško, Mletačku, Goričku, Istriu, Càrnugoru, Dalmaciu, Primorie i jednu stranu gornje granice hàrvatske. Stignuvši prie četiri nedělje k nama, probavi od ono vrěmena kod nas, za da još ono priuči od provincialnog hàrvatskog podnarěčia, šta u vrěme pàrvog dolazka pribaviti nemogaše. On će nastaviti svoj put po Slavonii, Bačkoi, Banatu i kneževini Sàrbskoj, odkuda naměrava vratiti se prěko Ugarske u Beč. Osobito bogata je věrna niegova sbirka narodnih dragocěnostih iz Istrie, Dalmacie i Primorja, u koiih je stranah prikupio izmedu ostaloga blaga više od 200 komadah ženskih i junačkih narodnih pěsamah. Izmedu ovih imade opet najznatniih iz otokah Dalmatinskih, koji su u ogledu etno- i filologičnom od velike cěne i važnosti, buduć polje onih krajevah (da tako kažemo) dosada još od nikoga načeto nebiaše.[7]

Danica je zatim donela jedan opširan ulomak Sreznievskova dopisa iz Rijeke Hanki u Prag, koji je bio objavljen u *Časopisu Českeho Mu-*

[5] *Sveslavjanske věsti*. Danica ilirska, br. 19. od 8. svibnja 1841. str. 75–76. U istom broju štampan je i Vrazov izveštaj s puta od 28. travnia. Progovorio je u njemu i nekoliko reči o sebi i Sreznjevskom: »G. Sreznjevski ode 17. o. m. odavde putem Celovca i Ziljske doline. Pisao mi je, da će se opet vratiti u Ljubljanu. Ja ću međutim raditi u biblioteci ovděšnjoj, gdě imade mnogo *Slavica*, osobito stara *Carniolica* i *Glagolitica* (rukopisah i štampanih knjigah). Što mi preteče vrěmena, to ću obilaziti različite kraje krajnske, najpače Gorensko i Nutranjsko.«

[6] *List o teatru u Krapini*. Danica ilirska, VII/1842, br. 37, str. 149–50. List nosi zaglavlje: »Posestrimo!«, dakle pisan je Dragojli Štauduar, a uputio ga je *Danici* Vraz (S. V.), pridodavši svoj komentar.

[7] *Sveslavjanske věsti*. Danica ilirska, VI/1841, br. 39, str. 160.

seum.[8] Najzad, u br. 15. od 9. travnja 1842. *Danica* donosi kratku vest »iz Beča, 19. ožujka«, da je g. Izmail Ivanovič Sreznjevski otputovao u Slovačku, odakle će se preko Karpata i Galicije vratiti u svoju domovinu.

O boravku Sreznjevskoga u Zagrebu pisao je još početkom ovog veka potanje Vl. Francev, u studiji *Stanko Vraz i ruski njegovi književni prijatelji*,[9] pa neće biti potrebno da se time i ovde iscrpnije bavimo; dodali smo samo ono što je autoru studije svojevremeno promaklo. Valja nam još napomenuti da je Francev za svoju radnju upotrebio jednim delom i pisma Vrazova Sreznjevskom, prepričavajući čitave pasuse i bez reda objavljujući pojedine fragmente, koji su njega u datom trenutku zanimali. Pa ipak, pisma su ostala do danas neobelodanjena! Branko Vodnik, koji je napisao dosad najiscrpniju monografiju o Vrazu (Matica hrvatska i Matica slovenska, Zagreb 1909), i ne spominje tu korespondenciju, a prvi je put spominje dr Fr. Kidrič u veoma iscrpnoj *Bibliografiji Vrazovih spisov in korespondence*,[10] prema jednoj Vodnikovoj informaciji; poslednja, najbolja dosad bibliografija Vrazovih dela koju je sastavila Višnja Barac, navodi je opet samo po Francevu, pa i to nepotpuno i netačno.[11] Sada smo napokon načisto da se radi o četiri poduža Vrazova pisma, datirana: a) U Ljubljani, 11. svibnja 1841; b) U Zagrebu na Božić (dakle 25. XII) 1841; c) U Zagrebu, 28. sječnja 1842, i d) u Zagrebu 23. travnja 1842. Nijedno od njih nije bilo dosad objavljeno u celosti.

Vrazova pisma Sreznjevskom potiču iz porodične ostavštine sina Izmailovog Vsevoloda, i nalaze se danas u moskovskom Centralnom arhivu književnosti i umetnosti (Centralnyj Gossudarstvennyj Arhiv Literatury i Iskusstva – CGALI), pod signaturom: Fond No 436, opis' No 1, Ed. hr. No 100. Tu građu dopunjuju pisma Sreznjevskog Vrazu, devet na broju (1841–1842), veoma opširna. Kako su ta pisma dobrim delom opterećena ispraznim i nezanimljivim digresijama, a jednim su delom već ranije upotrebljena, citiramo ih ovde u napomenama samo u najzanimljivijim izvodima, ukoliko se tiču naše građe. To su pre svega ona mesta, protkana spontanim opaskama o našim ljudima i odnosima, pa deluju zato i kao svojevrsni dokumenti o ilirizmu, Gaju, Vrazu i drugima, o ondašnjim našim književnim i kulturnim prilikama, sagledanim očima jednog prijatelja stranca. Pisma su pohranjena u zagrebačkoj Sveučilišnoj knjižnici, pod signaturom R 3981/b.

[8] Danica ilirska, VII/1842, br. 15–17. Dopis je prev. len iz *Časopisa Českeho Museum* t. g., sv. 4.

[9] Vl. A. Francev: *Iz epohe hrvatskog preporoda. III. Stanko Vraz i ruski njegovi književni prijatelji*. Savremenik, VI/1911, br. 2, str. 111–115; br. 3, str. 169–173; br. 6, str. 341–346; br. 7, str. 419–424; br. 8, 463–467.

[10] Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, VII/1910, snopič 3/4, str. 363.

[11] *Bibliografija radova Stanka Vraza*. Vraz – Preradović, *Djela*, Zora, Zagreb 1954, str. 33–53.

Na kraju, u ostavštini Sreznjevskog u Moskvi nalazi se i jedan spomenarski zapis na posebnom listu, »nadpis' na pamjat'«, darovan Izmailu Ivanoviču prigodom njegova odlaska iz Hrvatske, koji je napisao i potpisao Vukotinović, a s njim i Vraz. On glasi:

Daleko u sěver putujući, da pomisliš na brata Ilira u jugu

želi

Ljudevit Vukotinović
Stanko Vraz

U Zagrebu 16. Aug. 841.

VRAZOVA PISMA SREZNJEVSKOM

1

Ljubljana, d: 11. Svibnja 1841.

Ljubezni druže Izmaile!

Sinoć sam opet stigo amo. Prie dva sata izručio mi je g. Kastelic Vaš list. Ja ga s velikom hitnjom pročitah, te se nad njim raztužih, kao děvojka nad poslědnjim pismom svojeg věrenika. Koliko me razveseli, što ste za me bilég Vaše uspomene ovdě ostavili, to mi je opet veoma žao, što Vas stignuti nemogoh. G. Rudež, kojemu sam Vašu naměru u Ribnicu doći saobćio, ljuti se nad onim duhom (χαχοδαίμων) koj Vam je toli krasan plan poremetio. Vi bi u njem našli čověka, kakovog

» – – sva Bosna nejma,
Niti Bosna, nit Ercegovina«,

čověka, koj znade narodnje pěsme, običaje (jednom rečju) narodnji život bolje cěniti i štovati, nego sva ostala Krajnska, – čověka, kao da se je rodio izpod Vašeg ili mojeg sàrca. Kod njega stopàrv naučih se značaj krajnske narodnje pěsme, jerbo on mi je takojer několiko napěvah priobćio. Iz ovih napěvah razabrah i obavěstih se, da su sve skoro pěsme što jih imade u 1. i 2. svezku Blaznikova i mojeg izdanja, koje stoje pod rubrikom »Krajnske« (s Vašim Gogolom govoreć) *dojan*. Nu kod g. Rudeža nisam samo pěsamah nakupio. I moja sbirka narodnjih poslovicah, zagonětakah, običajah, starih predanjah znatno se je pomnožila. – Mnogo ste Vi sgubili, što niste došli, baš kao i ja, koj s Vami nemogoh govoriti. A čeljad i obitelj: sve slavjansko. Jegova děca nesmědu do 10. godine ništa govoriti nego narodnji jezik. Da Vam je bilo viditi sinka Darka (7 god.), a sinka Dragana (od 8 godinah) i kćercu Maricu (od 12 godinah): ista milina! Nu prošlo te prošlo. Šta ćemo? – Ja ću u subotu ili nedělju (Dan zavisi od mojeg cipeljara) udariti put Tàrsta. *Ako ikako* možete na koj plodonosni način potrošiti vrěme donlě u Tàrstu i oko

Tàrsta, veoma drago bilo bi mi. – Težko svome bez svojega. Ja sam kao tica bez druga. Sad stopàrv živo ćutim, koliko sam sgubio, što sam se u Ljubljani razbolio. Ja svakako moram istim drumom udariti, kuda ste Vi došli. Iz Tàrsta moram u Goricu i Reziansko a od onuda u Ziljsko itd. Nu kako ću? Kuda ću se vratiti, za da vrěmena badava i bez ploda neprotěram? – *Prešern* mi je kazao, da ste mnogo krasna nakupili, što mi i Vaš list javi; a gdi – toga mi nitko razvě Vas, dragi Izmaile, javiti nemože. – I s ove strane očituje mi se nudja, s Vama se još jedanput prie Vašeg polazka u Dalmaciu razgovoriti. – Ako Vama (porədi Vaših drugovah) ipak moguće bilo nebi mene da počekate, to Vas molim ostavite za me kod g. Vladislavljevića list s naputkom, kuda valja da se krenem, na mojem putu, za da još one klasove poberem, kojih valjda Vi poradi velike hitnje pokupiti mogli niste. – U ostalom putovali zdravo:

Sve vam krasno svedj cvatilo
I uspilo i rodilo! –

Iz današnje Danice razvidio sam, da se je i g. Gaj krenuo put Dalmaciu. Toliko čelah neće niti jedna cvěta i mirisa mimoići. U istoj Danici nalazit ćete jedan dopis iz Ljubljane s mojim podpisom. Ja se veoma sàrdim nad priobćenjem toga pisma. Već iz načina kojim je pisano uvidit ćete da nije bilo naměreno za štampu. Nu ja mimo svega toga nebi mario, da se je bez proměne onako priobćilo, kao što je pisano bilo; jerbo bi se iz toga bilo vidilo, da je spremljeno priatelju a ne Danici. Np: stoji naměsto »*a ti, uznešeni slovnicom, imat ćeš nad čime da se čudiš*«, ovako: *a jezikoslovci imat će nad čime da se čude*. Ej nagla dobrohotnosti! nigdě te nebilo! – Bit će zaměre, bez koje bi mirnie bilo živěti. Ja ništa nepišem, što bi se stidio javno izrěći; nu od načina, kojim se reče, zavisi mlogo. – Pozdravite mojega ljubljenoga Vuka. Bit će mi mučno žao, ako Vas više ne zatečem u Tàrstu. Pozdravite mi takojer g *Preisa*. Žao mi je bilo. što ga poslědnji večer kod kuće našo nisam. A sutra dan valjao je već sěsti u kola u pet satih u jutro. A što nije moguće, nedade se niti s kruhom pojesti.

Pr. gg. domorodci Žemlja i Ilinić, župnici, posětili su nas u Ribnici. Slavjani jaki i tvárdi kao stanac kamen, a osobito za ilirsku slogu. Malo da vam čitave Danice, što jih je dosad izišlo, ne znadu na izust.

U zapečatenom Vašem listu našo sam samo komade od mojih sbirkah napěvah. Glavnog svezka s napisom »Slovenski napěvi« sastojeći od četiri drobno napisanih listah, u Vašem paketu neimadiaše. Molim Vas potražite ga izmedju Vaših pisamah, te mi ga ostavite kod g. Vladislavljevića. – U ostalom ću Vama veoma dàržan biti, ako mi kratak opis Vašeg puta kroz Korušku, Resansku i Goričku pošljete. Kod nas se kaže: »Ide mu rěč kao da bi bič pleo«, a kod Vas pero. Sve je suho zlato, što se ispod njega rodi.

Stojte zdravo! Na radost Vašeg priatelja *Stanka Josipovića*

Vraza

Kad sam ovaj list počeo pisati, nisam pitao mojeg kalendara, mogu li nemogu sada u Tàrst. A danas mi kaže, kako ga upitam, da nemogu, jerbo za 10 danah moram biti u Ziljskoj dolini. Poradi toga neću ja doći u Tàrst, nego ću dojduću nedělu u Boginsku (Wochein), a probavivši tamo 5 – 6 danah, krenut ću se u Cělovac, iz Cělovca k Jarniku; od Jarnika vratit ću se put Ziljske.

Stojte dakle s Bogom. Sve što sam ja nakupio, i što ću još u Bohinskom itd. nakupiti, bitće i Vaše, ako se povratite u Zagreb. – S Bogom! S Bogom!

Isti kao gore

Pišite mi k g. Jarniku.

2

Gospodinu pr. *Izmailu Ivanoviću Srezniewskomu*

u

Tàrstu

Piši meni, što je s tvoim pregledom?
Što već imaš i što bi rad imati?
Ako čim mogu služiti rad sam i od sàrca.

I. Sreznjevski.

U Zagrebu na Božić g. 1841.

»Strpljen spasen, spasen gotovo svet«. Ti ćeš se, moj svetče Izmaile! sàrdit pače valjada i ljutit, što ti na tvoja četiri lista tek danas odgovaram. Pitaš me: »Dlja čego ne prežde?« (?) – Odgovaram ti: Svaki dan nije *Božić*. Nu sa svetci ne pristoji se šale sbijati; niti je meni, kad sebe strože na miso uzmem, do šale. I ja sam strpljen – dakle i spasen i svet i time kako vidiš opet tvoj vàrstnik. A tome posvetjenju opet si ti kriv, što sam naime lětos tek komad puta s tobom zajedno prevalio, uzeše me Krajnci na zub, tako da mi još danas càrn komad u torbi stoji. Tako se tebe boje, moja ljubezniva kugo! koj si dobar i čistih od politike ustah kao děte koje se iz kàrsta digne. Nu doć će i pred moja vrata sunce, ako Bog da! Ostalo saznat ćeš kasnie.

Šta je bilo u tvojem pàrvom i drugom listu, kojih baš neimam sad preda mnom, neznam baš na pamet, niti ti mogu na sve odgovorit, makar me u Siberiu poslao. Za tretjega se spominjam što si mi tužno stanje naše ilirske literarne sloge upisao i pobudjivao, da ja uzmem kàrst na se i oslobodim narod od jarma literarnog našeg Mehmed-Alie. Težak zaisto posao, nu ja ću podstaviti makar klecnuo pod teretom. Što se tiče knjige

koju (kažeš) da neka pišem za složiti opet iztočne i zapadne Ilire književno, na to ti očitujem, da za takovu radnju nije poet, koj naučen razdirati pokoj duše – nemože ništa da kaže *sine ira et studio*. K tomu nam trčba čistu dušu, kao što je bio Dositej; pače i njega (sudim) težko bi tko slušao, jerbo tu nevlada već razum i dovodi istine, nego strast – gadna nepriateljica razuma i istine. Trčba tu mučati i krčpko i bez obzira na takove zapreke – raditi i svoje stvari nepreporučivati, nego samo bez pohvale na vidik staviti. Tako će se (sudim) najprie osvčstiti nepriatelji i uvidit da se ludo tuko, ako nisu Don-Quichoti koi i na větrenice nasàrtju. – Što ja učiniti mogu, to će biti ponajviše passive, t. j. ja neću udarati imenom »*Ilir*« itd. po nosu Sàrbljima.

Babukiću sam javio tvoju želju za slovnicu ilirsku i propozicie bezjačke. Na moje rčči je *machnul' rukoju*, što ono isto znači što kod vas u Ukraini. Kod nas se je opozicia proti monopolu zaslugah već i javno podigla (gledaj dodatak u Nar. ilir. nov. br. 101). G. je otšo u svoje rodno město gdč će pod krilama sčnah Čeha, Leha i Meha historiu Ilirie pisati. Nisam ga već dva měseca vidio. Uza se imade dva tajnika i pisara g. Kerležu i g. Zoričića. Danicu sad učreduje Dr. D. D. Nu sa svim tim nemože podići iz màrtvila. Najpače leži poezia kako němac kaže: in stagen. Rakovac je postao tajnik ovdčšnjega družtva gospodarstva *pro parte illyrica*. Vuče 200 f. platje na godinu. Tako se sve utvàrdjuje u novcih, samo ja ostajem jednako *gehaltlos*.

Naš časopis *Kolo** izit će tek koncem měseca sččnja. U pàrvu knjigu uložit će se slčdeći članci: I. Pčsme (umětne), 1. Grobničko polje od Dr. Demetra, 2. Koraljke od Iv. Kukuljevića, 3. Pčsme od Dr. Rakovca (en son gendre). 4. Několiko nar. pčsamah iz raznih stranah Ilirie (Nemamo jih još iz Bugarske, Sarbie, Bosne i Càrnegore). II. Prosa, 1. Novella od Lj. Vukotinovića, 2. Znaci slovenskoga naričja u Korutanskoj od U. Jarnika sa primětci od St. Vraza, 3. Seljan horvatski od Lj. Vukotinovića, 4. Opis svatbe u Primorju od G. Suzanića, 5. Opis proštenja na Ziljskom od St. Vraza. III. *Pregled* najnoviih proizvodah literature slavenske i ostalih izobraženih narodah od St. Vraza. IV. *Pazar* (město *Směsice)* od * . V. Pitanja. – Ako neće dopustiti cenzor članka »*Seljan horvatski*«, to ćemo primiti »Sravnenje zakonah českih i starosàrbskoga« od Palackoga, prevedeno od M. Popovića. Valjda češ od mene i šta drugo naći. Nu težko u ovoj knjizi, jerbo imam još i rubriku *Pregled* i *Pazar* svojim očima potražiti, svojim umom urediti i svojom desnicom zabilježiti i prepisati. R. je tek (kako vidiš) dvč pčsme prinio, u ostalom – ništa. Ima (kaže) posla sa gospodarstvenim časopisom, od kojega će svaki měsec doći pod jegovom redakciom 12 knjižicah. Sve više slutim, da će napokon stvar (Kolo) svalit se sasvim tek na moja ledja. Onda će biti bolje. Znat ću da se imam zanesti samo na *svoje kluse*.

* Tako se je prekèrstio (majoritate vocum) Pregled. Oglas će doći u dojduću Danicu.

G. Preiss dva dana prie otišo je put Slavonie nego što sam ja prispio u Zagreb. To mi je veoma žao. Dok sam se bliže upoznao, našo sam u njemu veoma dobra i plemenita – žeženo zlato. O učenosti nećemo niti da se razgovaramo.

Knjige za koje mi pišeš da jih oćeš imati u Beč, poslat ću ti poštom. Poslat ću takojer exemplare od mojih knjigah naznačenim osobam. Drago mi je bilo, što je *Anka* tako ljubezno primila moje *Djulabie.* Poslat ću joj i *Glase.* A Mr. chevalier [illegible] knjige za sad poslati nemogu, budući da sada [illegible] [illegible] [illegible] stojim. Nu doć će dělo na vidělo.

Sada usluhni ti moje molbe.

1. Pošli mi jedan dopis iz Sàrbie o narodnom životu, jeziku, obiteljnom stanju itd. Ti več znadeš takove stvari kao iz rukava stresti.

2. Najnovie proizvode literature ruske (u dopisu).

3. Pribavi mi dopisnika, koj će nam javiti najnovie proizvode liter. poljske (Purkinju iz Vratislava? Dubrovskoga iz Varšave?). Možebit je to isto moći dobit kako po g. Hanki iz Praga.

4. Neimadeš-li ti narodnih pěsamah iz Junske doline (u Koruškoj), iz Càrnegore, iz Škuljah Dalmatinskih (odtuda gdě se pretvara *g* u *h*), iz Serbie (knežtva), iz Bugarske? Ako imaš pošlji mi iz svakoga od naznačenih predělah barem po dvě-tri (nu *razgovetno* prepisanih).

5. Bivši po velikoj strani Junske doline znat ćeš, gdě se govori *domb, ronka, monka* itd. Molim te naznači mi města (němački i slovenski) gdě se tak proizgovara.

Bivši prie měsec danah kod kuće saznao sam još koješta o *Rojenicah, Torkli, Mori, Kurantu,* o česti u kojoj stoji voda, jabuke i zmije, itd. – To sve ću ja svojim vrěmenom složit u naš časopis. Rojenice se zovu kod nas takojer *Sójenice* (Сужјенице). Koja shodnost sa rimskimi *Parkami!* O brate, imade još u obilju takovih stvarih kod nas, samo da im ima i činiteljah i sabiralacah. – Bivši u Gradcu vidio sam već tri pàrva tabaka *Murkovog* drugog izdanja slov. slovnice (a to!!! s novim pravopisom). *Krempel* je savàrsio svoju historiu Štajera. Sad traži založnika (s novim pravopisom). Bio sam kod *Dainka.* Dobar starac. Baš ovih danah metnuo je ovdě jedno svojih pěsamah (s novim pravopisom) na štampu. Obećao mi je, da oće i katekizam i evangjelie slov. ovdě dati tako isto štampati, ako dozvoli ovděšnja cenzura. Pozdravlja te. – Ostalo ćeš saznat iz Danice. Oćeš li još dugo probavit u Beču? O! Zašto nemogu biti s tobom?!

Měseca veljače slavit će se ovdě 600 god. što su Horvati pobili Mongole izbavivši Magjarsko kraljevstvo od propasti. Nebi li i ti došo? – Drugi put (molim te) piši mi po rosijski, inače ću ja biti primoran da ti pišem u tvom materinskom. To ćeš se ti kàrstiti kao baba pred djavolom. Rad bi dalje, nu vidiš – нелзя!

Прощай!
S. V.

NB: Ako se možeš kakvim poštenim putom dokopati *Gogoljevih Arabesakah*, metni ih za me na poštu i pošli u Zagreb. Nebi-li moći bilo dobit takojer *Žurnalъ ministerstva dlja prosvěščenija?* Čitao sam opet *Večere na chutorě* i *Mirgorod*. »Slavnaja robota«! moram da priznajem s *Kuznecom Vakulom*.

NB (2): Ako se možeš gdigod sastat s Dr. Miklošićem Štyrijčikom, to mi objavi, kakov je taj čověk sada. Čini mi se da se drži muža *stariga kopita*. Ako ne bludim, to je Dr. M. sada kod srbskog poslaničtva.

3

Zagreb, d. 28. sěčnja
1842.

Dragi i ljubezni!

Tvoj sam poslědnji list od pàrvih danah t. m. primio i čitajuć ga (ne vo gněv budj skazano) jednu večer i naslědujući sutradan poharčio. Uzmolivši tebe da mi pišeš ruski (par de faut rosijski), nisam ja izkao da mi pišeš tako, da se istim Rusom čini da pismo od egipatskih obeliskah. Prosiš takojer odomne, da ti odgovorim na dva Tvoja lista. Evo me dakle.

U pàrvom Tvome listu od 17. aprilja 1841. kažeš na drugoj strani ovako: »Polak sderžal svoje slowo: ja polučil w Kraini paket s pěsnjami. Spasibo jemu za userdije, chotja w pročem pribyli ot jego sobranija malo, pěsni jego nezawidny«. – *Zawidny, nezawidny* – to je za me jedan djavo. Ja bi opet želio, da te *nezawidny pěsni* u ruke primim. Nebi-li bilo moguće barem onu od *sužnja galerca* dobiti?

U drugom listu iz Ljubljane (bez dana) *ničto nezawidnago*. – U tretjem listu iz Nove Gradiške pišeš mi, što si srětno došo u Gradišku, sastao se tu s dom. Petkom, što mi je bilo saznat veoma drago. – U četvèrtom listu iz Broda javljaš mi da si moje Djulabie razdao medju krasne karooke Slavonke, moleć me da još više pošljem. Nu kuda? sam Bog znaet. Za Tvoje město gdě ćeš danas ili sutra biti, mogo sam baš tako točno znati koliko gdě će danas ili sutra biti ovaj ili onaj talas Save. Prosti, dakle, što nisam mogo Tvojim željam zadovolit. Što se tiče podpisnikov i prineskov za *Jeku iz Oběka*, to nisam mogo odgovoriti volji mojoj, kako sam ktio, porad one smetnje koju sam ti u prož. listu napomenuo i o kojoj ću malo niže uslěd tvoje volje obširnie probesěditi. Sad će biti věrojatno dockan (usrid zime kad ga nije vrîme). – Na tvoj četvàrti list odgovorio sam svekoliko je bilo moguće, nebuduć ti zadovoljan, oću i ono da napoměnem, što sam u pàrvom listu propustio bio.

U Sàrbiu još pisao nisam, niti nikakvih knjigah poslao. Tako isto i Subotiću nisam ništa poslao. Nu to će sve biti, kako jedanred čitava pàrva knjiga od k. cenzora dojde. Ja ću svakoga Sàrbskoga novinara i časopisnika kao i glavne spisatelje pozvati u Kolo prijateljstva i bratinske uzajamnosti i ljubavi razlozima: »Brat mi mio koje věre bio« i »Sva-

komu svoje«. Ja se nadam da neće moći lahko tko imajući glavu i sàrce ispod okljevati da nestupi pod taj pošten i u pravom smislu krštanski barjak. Odpisat će se na svaki dopis, kao što smo obrekli u Oglasu. Protivno postupanje G. bude baš (sudim) najtežja topuzina, koja je u početku stvari nam sklonu Srbsku bratju odklonila i strèle njihove činosti na nas napèrila, koje od početka vojevaše za nas. Kaže se, da je G. i Dubrovčani naveo na se, što njihove dare niti neće da napomene u Danici, kamo-li da koga za vrědna iznajde svoga odgovora. –

Što mi pišeš za *Pregled* (respective *Kolo)*, slédit ćemo na koliko je nam moguće savèt tvoj. Nikako opet nemožemo dati 12 tabakah, jerbo knjiga mora biti koliko moguće jeftina (40 kr.); tisak je skup. puti knjigotàržni zastàrti svakojakim dàrvljem i kamenjem. *Neljzja* dakle *da neljzja!* Imat će najmanje 6. a najviše 8. Oko polovine tiskat će se *petit.* Nestrano suditi, t. j. sudit polag (našeg objektivnog) ili subjektivnog znanja i savèsti krštanske. –

Bistrica je izvan moje (naše) ljubljene posestrime Dragoile svekoliko zdravo. Na kakovom smo mi dvojica napisana, možeš se dosètit kad ti javim da je G. već u drugi mèsec tude. Uživlje kao što se kaže tu *göttliche Ehren.* Pri tom piše dogodovštinu Velike Ilirie. Uza se ima dva tajnika, gg. Krležu i Zoričića.

Etomadne mi donese g. Antun Ignatiević dva lista, koja si ti pisao tvojima posestrimama s molbom od njihove strane, da jima protumačim šta ti óćeš da kažeš u njih. Meni se je činilo sve tako razgovetno, da se začudih zašto su mi jih poslali. Proučim još jedanred. A-a! Sada znam za kamen smutnje! pa briši bàrže bolje sve one laskajuće rèči, koje ti tvoje veliko prijateljstvo udahnu, da si spomenuo mene u knjizi na gdč. Pannu Stèpanovnu. I tako poslah knjigu opet odkud je došla. Jesam li pravo učinio, to ćeš ti najbolje znati prosuditi, ako stvar ne uzmeš na ruku prijateljstva, nego u ruku istine. Žene su dobra stvorenja; nu laskaj, pa ćeš i najboljega dignuti čovèka iz poštenja, makar ti bio càrnii od djavola s kojim je putovao Kuznec Vakula u Petrograd pred lice Nj. Veličestva pokojne imperatrice Ekaterine. Duga kosa kratka pamet. P. St. voločitsja za G.

Nu kuda sam zabludio? Natrag opet od povèsma i zapećnjaka! G. ćemo pisat i molit ga nebi-li i on sa svoim slavnim imenom pristao u naše *Kolo.* Pozvao sam takojer g. Kremplja da nèšto iz svoje već gotove historie Štajerskih Slovenacah priobći. Pitaš me i moliš da ti više pišem o *Kolu?* Sve ću da ti objavim. Vidit ćeš ga kako će prokljuvat i provirit u svèt. Samo mi izvoli javiti, da znadem, kuda da ti ga pošaljem. – Porad *Kola* prozvaše nas nèkoji neosvèštenici Kolarima, što nam je baš iz dvojnoga ogleda drago, pàrvo što nas to ime na v. Kolara [podseća]; a drugo, što se je to nehotice tako slučilo, da jedno na drugo glasi. – Purkinju ćemo takojer pisati kao i Dubrovskomu u Varšavu.

Sada ću još sam sebe tužiti. Ja baš zimus nisam onako *prilèžan* kao što sam na glasu kod Slavonacah. Lani sam mnogo više uradio. A zašto ne? O! to ti ima puno zaštah. Pàrvo je moj konak hardjav i prèko mère nemiran. Drugo: oduzmu mi dopisi i odpisi puno vrèmena. Tretje: do-

lazi svaki dan na večer od 5 – 7 satih diaci iz različitih stranah domovine naše mladići, s kojimi čitam naše narodne pěsme, Kačića i gděšto iz Dubrovčanah. Počeo sam takojer njima Poljski čitati i nastavljati jih u gramatici. Ti pitaš, zašto baš Poljski? Opet s dvojega uzroka. Pàrvo: što je Poljsko najoddaljenie narěčje slavensko; tako da učeći to narěčje će ključe dobaviti od ostalih narěčjah, koja izmedju ovoga i našega stoje. Drugo će jim se izgovoranje ruskih rěčih tim više olakotiti. Eto ti uzroka! Mladići dobro napréduju; a izmedju ovih opet najbolji su Poljskom moji zemljaci Štajerski Slovenci, od kojih dolazi šestorica. – Eto kako ti prodje dan jedan, dan drugi itd. To meni nije muka, nego ugodna zabava. – Dositejska zabava. Žalibože (ili hvala bogu?), obavěstio sam te da naši mladići malo znadu, da je skrajnje vrěme starati se za naslědnike.

Jučer je bio glasovit narodni bal na strělištu. Uši su mi još danas pune šuma i duma. Čitava tri dana nise je u Zagrebu ništa govorilo, nego o narodnom balu. Taj kao kakov carević željno izčekan dan ili (bolje rekuć) večer dodje. Ja se oko devet satih spremim na put, a jedva što dodjem u mesarsku ulicu, to ti već sve kočia do kočie. tako da nije ni moguće bilo proći od tih dolazećih i odlazećih hintovah. Šta ćeš? Čekati. I ja čekah, dok si nedobavih zdrave hunjavice (katar). A šta biaše uzrok ove vàrvnje i žurbe? *Kolo* (nu nemisli na naše Kolo. Na to ovdě svět haje i nehaje) narodni tanac, kojega su domorodci pàrviput tu uveli. Kolik je to interes uzbudilo, možeš si time predstaviti, kad pomisliš, da su dapače i takva gospoda došla, koja već deset do dvanajst godinah na nijednom nisu bili balu. A sad pitaš, kako je izišo za rukom (ili bolje rekuć za *nogom)?* Krasno – prekrasno! Kolovodja je bio iz Horvatske granice oberlajtnant *Bogunović*. Njegova tancalica bila je glasovita lěpota Horvatske i od někoje dobe i domorodka comtessa Sidonia Erdödica. Bila su dva kola, a u svakom kolu 8 mužkih i osam ženskih osobah. Polovica od mužah bili su oficeri i kadeti iz Granice; ostalo ovděšnji advokati i jurati u *surkah*. Izmedju děvojakah bila je Tebi poznata gospodična *Jóéjszakat*, koja se ipak sada voli zvati *Lahkanoć*, jerbo se někoj domorodni i po zanatu *rycer Kozak* oko nje okretje. – Muzika je bila od našeg *Lisinskog* – prekrasna. Kako se pronese glas, da će se početi Kolo, nagàrne sva koljeda, koje prodiruć do Kola koje uzpinjuć se na klupe. Muzika udari, Kolo se uhvati i krene. Kako je dalje bilo nemogu ti kazati, jerbo koliko je poždàrlo oko, to nije odišlo k pameti nego k sàrcu, a to na vatri radosti izgorělo. Znamenje, da se je svima dopalo, neka ti bude to, da se je na obće želenje moralo triput igrati, a čuje se da će se i kod ovděšnjega biskupa u poneděljak tancati. Ako to uzbude, to ga neće ni aristokracia ovděšnja izključiti. Ja se nadam da će se ovdě i sasvim obnaroditi. Strělci su zaključili već, da se kod njih na svakom balu pred kotiljonom i mazurom igrati mora. – Ti znaš da ja nisam prijatelj i počitatelj šuma. Nu opet ja taj šum nedàržim za prazno bure. *Kolo* će ovo kod jedne vàrste ljudih toliko i možebiti i više koristiti nego sve knjige našega *Kola*. Samo jedno se mi je pri toj prilici zamërilo. Uzmoli me prijatelj *Ikarec*, da k toj prigodi kakvu pěsmu na-

činim. Naruči mi, da načinim za prigodu kakvu pěsmu ili da idem dàrvah cěpat; pa ću ja uzet sěkiru i u šumu. Nu ja se sklonim. Pěsma se složi i dodje k cenzoru, i cenzor podpiše *admittitur*. Promotrim korrekturu i kažem da se neka slobodno štampa. Jedan od naših glasovitih pěsnikah g. St. pita me, kako glasi moja pěsma. Ja mu pri jednoj prilici kažem kako; a on poče kazati da je dobra, nu da će izraz: *koje gospoda negovore, nego oni kî ju dvore* itd. gospodu uvrědit. Ja na to niti rěči. A kako se začudim, kako mi jutros dodje *Ferenc*, koj je pěsmu pàrvo bio poznao, kažuć mi, da nije više tako dobra. Ja pogledam u džep fraka, gdě sam sinoć primit u dvorani komad metnuo, i najdem gore navedene rěči ovako izkrivljene: *koje oholi ne govori – nego narod koj ga dvori;* a tim je dobrovoljan moj korrektor pěsmi u pravom smislu *požirake prorezao*, ili *miso*, kojom biaše pěsma nadahnuta, *ubio!!!* Kako? to ćeš iz priloženog komada razabrati. Nu šta ću da učinim. *Faire bonne mine à mauvais jeu*, vapiući: »O kritiko gdě ti stojiš? Dodji pa nas izvodi iz tog blata!« to mislim da je najbolji način, kojim se utěšiti mogu.

Željene knjige dao sam već na *diligence*. Dobit ćeš jih ovih danah. Trošak prišiljanja odbij od rasprodaje. Česi već imaju svoje exemplare. Naše *Kolo* izvol oglasiti u kakvom god boljem ruskom časopisu.

S Bogom!
Stanko Vraz

4

P. n. g. Izmailu Ivanoviću Sreznjevskomu.

Zagreb, d: 23. travnja. t. j. na Gjurgjev dan g. 1842.

Dragi Izmaile!

Tvoj list od 29. pr. m. primio sam prie dvě nedělje. Ti me karaš i potvaraš, da sam lěn i Bog zna kakav. A zašto? toga uzroka ne dodaješ. Ja se ti bolje osvetit nemogoh, nego što ti do danas odgovorio nisam. A da ti danas pišem, tomu je kriv Gjurgjev dan, dan veseli i radosni, kojega smo sinoć i radosno i slavno dočekali, a danas ćemo ga na starohàrvatski način dugim stolom proslaviti. Nu da sa svim tim oko zelena Gjurgja ni na te zaboravio nisam, o tom će te osvědočit ovaj list, kao i ona na svàrhu priklopljena Djulabia. Spominješ se valjda, što si me lani, putujući iz Metlike u Ljubljanu bio umolio, da ti načinim někakvu Djulabiu. Ja onda vàrlo màrke volje budući odložio sam to da izvàršim na Gjurgjev dan, dok sam se borio sa groznicom u Ljubljani. Ti si poslě zaboravio na sve moje Djulabie (zaboravio svoje ime!), a (da ti pravo kažem) i ja sam zaboravio, dok evo ovih danah neizvadim iz džepa někakvih starih *šarivarah* někakvi komadić papira, htijući da ga – odne-

sem k *Velesom za more* – kad eto opazim, da ima na njem ölovkom nabĕlježenih slovah, iz kojih izkopam rižme one Djulabie, i tako jih izbavim od propasti (neznam, bi li upravo kazao) na moju gàrdnu sramotu.

Sad da mi što bàrže kažeš uzrok, zašto sam ja lĕn? Valjda, što nije dosad izišlo *Kolo?* Nimalo nepogodi. Ako te to sàrdi, a ti dodji pa potuci sve ove tiskare i njihove matere. Gajeva je tiskarna već preuzka za sve naše 1. proizvode moći na svĕt izvoditi. Sad se tiska 9. tabak *Kola*, pa još nije moći kazati oće biti dojdući gotov do nedĕlje, kad se ista slova uzimaju i za rĕčnik. Ja za *Kolo* radim uprav težački. Vukotinović je otišo na svoju sudčiu, pa ostavio poso na Rakovcu i meni. (Rakovac vodi revisiu). A Rakovac postade pr. jeseni tajnik Gosp. družtva, s kojom čaštju skopčan je dvojni poso, 1. čuvanje čitaonice i knjižnice družtva, a 2. učredjivanje mĕsečnika, časopisa kojeg izdaje družtvo u nĕmačkom i ilirskom jeziku. Pa sada sám razluči, koliko on pri tom za *Kolo* uraditi može. Dakle, tko uredjuje *Kolo?* St. V. – Tko mora dopisivati i odpisivati u gospodarskom i znanstvenom ogledu *Kola?* Opet St. V. – Tko mora opet prevadjati članke iz tudjih i srodnih jezika, tko vodit korrekturu? Opet St. V. te St. V. – Pa je dakle taj St. V. lĕn! Ako mu ja suditi smiem, to će čist ispred suda izići. Što se pako tiče, što tebi nisam dosad na Tvoj poslĕdnji list iz Beča odgovorio, to si ti sam kriv. Pisao si mi baš u istom listu, da ćeš mi objaviti kad valja da ti upravim moj dojdući list. Ja sam čekao te čekao, dok mi eto tvoj potonji list nedospije u ruke. A sada sam opet kod lista.

Pa što da ti pišem? Ti me baš za ništa ne pitaš. *Kolo* ću ti poslat pàrvih danah d. m. u Požun na g. Štura.* S njim će doći i *Danicza Zagrebĕchka* i 3. knjiga pĕsamah *Lj Vukotinovića*, koje se upravo dotiskuju kod *Fr. Županа.* Danas je i *I. Ternski* oglasio svoje *pĕsmotvore* (?) Kod Gaja se tište 1. svezak *Kukuljevićevih raznih dĕlah.* Вещ хорошая, но языкъ плохой. – Pàrvih 60 besanah Dositeja priredio sam za tisak, odmak kako sbacim I. knj. *Kola* s vrata, doć će u tiskarnu g. *Fr. Županа.* U ostalom ostat ću po svoj prilici za ovu godinu *jalov.* – G. sa svojom dogodovštinom fajni. Ljudi, koji su oko njega, kažu da je to *arcisztuka*, kao što kažu Poljaci. Govori se takojer, da će d. g. kod Gaja izići narodni kalendar. Slažu ga u ovdĕšnjem sĕmeništu. – Rĕčnik (nĕm. ilirski), već se previja oko pismena *V.* Drugi dio (ilirsko nĕmački) slažu učenici gymnazie *sub urgilantia* g. Cara, nam. učitelja magj. jezika.

Tvoje sam ti prijatelje pozdravio, kako si mi naručio. A oni Tebe odzdravljaju isto onako usàrdno. S. Bistrice ništa novoga. Starac opet kašlje. Posĕstrima Tvoja P. St. bolovala je takojer 6 nedĕljah. Govori se ovdĕ, da će poći za Stĕpana Ivanovića. St. I. *etoj (sic!) malenkoj pan v kafetnom surtukĕ* istina Bog mnogo se je zimus okretao na Bistrici (možebiti ga nije ovdĕ bilo do dvĕ nedĕlje) nu ja opet neću ništa o tom da govorim, zašto da svĕt kadkada i koješta bez temelja govori i u vĕ-

* Na *Kolo* imamo dosad 400 predbrojnikah, izmedju kojih ima iz Štajera za 60 exx. – Javljeno nam je, da će imat u Pešti 70 predbr., nu dosad nismo dobili ni novacah ni stalniega glasa od onuda. Za to neznamo šta i kako?

tar pošilja. Drugo, *moja i tvoja* posestrima Dragoila Stěpanovna zdrava je hvala Bogu, i mali naš Angjeo imenom Gabriela zdravo je. Pripovědao mi je Antun Ignatievič da neprestano čita Vukotinovićeve pěsme. I Věkoslav Ignatievič zdrav je kao lav, a debeo kao – – konj.

Poznato ti je iz novinah, kako su se ugarske gradske medje tužile na ovděšnjega obàrstara, poradi onog što je dopustio bandi da se svira naš napěv od: »Nek se hrusti«. Zaktěvali su dapače, da se izvàrgne iz službe. A šta učini Hofkriegsrath? Pošlje na obàrstara zapověd, da se neka nadalje svira ona ista pěsma, što bi juče na šetalištu južnom i učinjeno. Veće zadovoljštine Hàrvati ne zaktěvaju. Ovděšnji se M. sàrde i zubmi škriplju, a što će, zašto su se poabderitili. Drugo ne znam šta bi ti pisao. –

Kad dodješ na vàrh Krivana, a ti tu i moje ime kaži zraku. koj streptje nad koljevkom Slavenah, neka ga odnese k svim Slavenom, pozdravljajuć jih, kad sam glavom nemogu svuda doći, kuda me želja za njimi nosi. Čitao sam da je Petar Ivanović već u Pešti. Bez dvojmbe će već i kod tebe biti. Počeo sam mu pisat list u Biograd, nu zaostao je nedogotovljen. Taj cělov njemu. *Jest-li bio u Bugarskoj? Ako je bio*, to će imat barem několiko narodnih pěsmicah. Zaklinjem ga za ime Boga i Bogorodice i svega što mu je drago, neka priobći barem jednu dvě (razumi se *s opazkami*). Ti si mi poslao jednu, nu bez opazakah. Ja tražim kod *Vuka*, pak nenalazim mnogo rěčih, np: *fergeluna* (?), *bačija, sakati (ako sakaš za Boga jednoga*, valjda poljsko szukać?), na klin *okačena*.

Šta mi pišeš za *Slovensku bukvicu*, to od nje izpod moje ruke neće ništa biti. Nemam Bog i Bogme kad. Ako ti nećeš sam to da učiniš, to mi objavi, te ću ja pozvati na taj poso *Žaklja ili Mayra*. Mayr mi je pisao ovih danah da će poći za koj dan u Beč. Kaži ti to Bretislavcem, nebi-li ga kako mogli po svojih Bečkih prijateljih i u Bretislav dovabiti. Siromah je pošo kao muha bez glave, neznam, znade-li komu da se pokloniti ima.

Baš prie dva sata dobio sam po pošti 1. i 2. svezak *Muzejnika*. Ti si me vàrlo zakovao u zvězde. Jedno si pogodio, nu drugo – dosad je jošte šala. Nu znam kako da se razuměvati ima. Svaka šala polak istina. Hvala ti na prijateljstvu. Obećao sam ti dvě Djulabie, a evo mene već na kraju. Dakle bàrzo, dok ima još gdě:

I

Izmailu na Gjurgjev dan god. 1841.

Milo j' žutovoljke
Slušat sitni grohot,
Š njom bo k nam dolazi
Prolětje u pohod.

Tebe, rode, k rodu
Doni sudba srětna:
Dobro nama došo
Ko tica prolětna

Iz Ljubljane

II

Izmailu na Gjurgjev dan god. 1842.

Već mi pred prozorom
Lasta zanoveta
O toplini juga
O mirisu cvěta.

A ti brate, budi
Lasta na Krivanu,
Pojuć bratji pěsmu
O Gjurgjevu danu.

Iz Zagreba

Ove dvě pěsme nisu baš od velike cěne. Nu da si krasna djevojka, opet bi se ponosio, pak bi za *pjsnjčku* iskal (hledal) *hubjčku* (!), a tako ti za nje poljubi města mene g. Štura, i to onako, kao što si me pàrvim poljubio sastankom poslě svoga dalmatinskoga puta u Zagrebu u nar. kavani.

S Bogom. Piši mi iz Krivana ili Babje gore.

Stanko

Zbilja: Molim te lěpo-lěpo, pošlji mi někakav dopis iz Slovačke ili (šta bi nam bilo još draže) iz Galicie ili Ruske Poljske, ili iz jedne i druge. – A šta rade zakoni Polički? Ti si mi dozvolio da ti javim, što trěbamo. Sada vidiš šta. Nebi-li nam u Galicii i Ruskoj Poljskoj našao kakvog Poljaka, koi bi u buduće taj poso na se uzeti izvolio. –

Stanko.

BELEŠKE

Pismo br. 1

Ovo je prvo uopšte Vrazovo pismo Sreznjevskom. Prvo pak pismo Vrazu uputio je Sreznjevski nešto ranije, 17. IV 1841, iz Celovca (vid. niže).

– Kastelic, Miha (1796–1868), Vrazov prijatelj. izdavač *Krajnske čbelice*, bio je u ono vreme bibliotekar ljubljanske licejske knjižnice.

– Rudež (Anton): ribnički vlastelin. U pismu Dragojli Štauduar od 10. svibnja 1841. Vraz ga ocenjuje kao čoveka veoma izobražena i »dobra znatelja i ljubitelja narodnosti slavjanske. On između sviuh Kranjacah znade najbolje cěniti i suditi narodnje dragocěnosti. Već prie dvadeset i više godinah kupio je sa slavnim pěvaocem *Ilirie* Vodnikom narodnje pěsme i druge drobnosti, koje je svekoliko meni sada priobćio za prepisanje« (Děla Stanka Vraza, Matica hrvatska, Zagreb 1877, knj. V, str. 225–226).

– Blaznik (Jozef): poznati onovremeni tiskar. Vraz misli na Korytkovu zbirku *Slovenske pesmi krajnskiga naroda*, od kojih su u ono vreme izašle dve sveske (1839–1844. pet svezaka). Pesme su priredili za štampu Kastelic i Kosmač.

– »Teško svome bez svojega« – stih iz pesme *Ženidba Dušanova* (iz Vukove zbirke), citiran po sećanju.

– »Poradi Vaših drugovah«: tj. N. I. Nadeždina (1804–1856), istoričara, etnografa i kritičara, i D. M. Knaževiča.

– »Iz Danice razvidio sam...« – O Gajevom putu u Dalmaciju donela je *Danica ilirska* vest iz pera Vjekoslava Babukića, u br. 19. od 8. svibnja 1841. Tu se veli da je cilj Gajev »da se s onimi klasičkimi domovine naše krajevi bliže upoznade, te da

mnoge stare rukopise i knjige jur štampane ... od inostranovanja spasi; svakako pako od màrtvila uskresi«. Zanimljivo je da dopis Vrazov u istom broju Danice (o njemu vid. napred) nije bio namenjen štampi.

– Žemlja i Ilenić: O njima Vraz u pismu posestrimi Dragojli piše iz Ljubljane, 12. svibnja 1841: »Gospoda župnici Žemlja i Ilenić, toliko su domorodci i ćenitelji ilirštine, da skoro sve Danice, koliko jih je dosad izišlo, na izust znadu. Žemlja je napisao jednu povĕst u versih pod imenom: *Ban Mikić i njegovih sedam sinovah*, koje će skoro u Ljubljani novim pravopisom izdati« (Dèla V, str. 231). Jožef Žemlja (1805–1843) čekao je još dve godine na dozvolu cenzure da izda ovo svoje delo (*Sedim sinov*, Ljub. 1843). Ilenić nije ostavio traga u literaturi.

– Jarnik, Urban (1784–1844), ugledni slovenački pesnik, bio je rodom iz Ziljske doline. Vraz je u prvoj knjizi *Kola* preveo njegov članak *Obraz slovenskoga narečja u Koruškoj* (str. 41–57).

Pismo br. 2

Do ovog pisma Vraz je dobio još pet dopisa Sreznjevskog: jedan bez naznake mesta i datuma (verovatno maj–april 1841), drugi iz Gradiške, 18. X 1841, treći iz Broda 21. IX 1841, četvrti iz Pešte 24. XI 1841, i peti iz Beča, 6. XII 1841. Uz komentare dajemo niže regesta i najzanimljivije izvode ovih dopisa.

– »Literarni Mehmed-Alia«: Ljudevit Gaj. Sudeći po indigniranom Vrazovom pisanju o monopolu zasluga i Sreznjevskovim komentarima s tim u vezi, zatim i po drugim svedočanstvima (Rakovčev dnevnik, na primer), popularnost Gajeva opala je mnogo pre ukidanja ilirskog imena.

– Babukić, Vjekoslav (1812–1875), bio je u ovo vreme tajnik Čitaonice ilirske u Zagrebu. Reč je o njegovoj *Slovnici ilirskoga jezika* (1836).

– Dr. D. D.: Dimitrija Demeter (1811–1872), doista je izvesno vreme uređivao *Danicu*.

– Rakovac, Dragutin (1813–1854), pesnik ilirski, zajedno sa Vukotinovićem i Vrazom pokrenuo *Kolo*.

– »Oglas će doć u dojduću Danicu ...« – Misli se na oglas o *Kolu*. Međutim, ovaj dokumenat nije objavljen u *Danici*, već u *Ilirskim narodnim novinama* (VIII/1842, br. 15. od 19. II, str. 60). Oglas je datiran u Zagrebu, 17. ožujka t. g., a potpisali su ga Dragutin Rakovac, S. Vraz i Ljudevit Vukotinović.

– Palacký, František (1798–1876), češki istoričar i političar.

– Popović, Miloš (1820–1879), publicista, brat Đure Daničića, prevodio je Palackog. Sarađivao je u *Kolu*.

– »Glasi«: *Glasi iz dubrave Žeravinske* (Zagreb 1841), knjiga Vrazovih »povjestica«. Ko je *Anka* koja je »tako ljubezno primila« *Djulabije* i kojoj će Vraz poslati i *Glase*, saznajemo iz pisma Sreznjevskog Vrazu, dat. u Pešti 24. XI 1841: to je »světla gospodična« Anka Obrenović. Sreznjevski preporučuje Vrazu da joj svakako pošalje *Glase* i *Pregled* (kako je prvobitno trebalo da se zove *Kolo)*, pa dodaje: »I Князю«.

Iz istog pisma saznajemo da je tajanstveni Mr. Chevalier – Gerasim Vasiljevič Vaščenko, koji da »može u Beogradu mnogo načiniti« za Vraza. Vraz se očevidno ne usuđuje da njegovo ime napiše drugačije, nego šifrom.

Šifrovani tekst koji sledi pisan je jednom varijantom hrvatske uglaste glagoljice, i on glasi od reči do reči: »*Kod ovoga vladanja u podozreniu stojim*«.

– Purkyně: Jan Purkinje (1787–1869), češki fiziolog, u ono vreme profesor Univerziteta u Breslavi, mnogo se angažovao i u kulturno-prosvetiteljskom radu.

– Dubrovski, Pjotr Pavlovič (1812–1882), profesor i literat, uređivao je 1842–1843. u Varšavi panslavenski časopis Денница-Jutrzenka. Sreznjevski je odgovorio iz Beča, 3. maja 1842, da mu Dubrovski nije poznat, ali Vraz je ipak ostvario ovu saradnju. Opširnije o tome vidi: M. Živančević, *Vraz i Dubrovski* (Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, knj. XII, 1964, sv. 2, str. 244–250).

– Rojenice, Torklja, Mora, Kurent itd. – pojmovi iz slovenske mitologije.

– Murko: Anton Janez M. (1809–1871), sveštenik i filolog; Vraz misli na njegovu »Teoretično-praktičnu slovenačku slovnicu« *(Theoretisch-praktische slowenische Sprachlehre,* 1832).

– Krempel, Anton (1790–1844), župnik, istoričar Štajerske. Vraz očito misli na njegovo delo *Dogodovštine Štajerske zemle s posebnim pogledom na Slovence,* koje je izašlo tek posle autorove smrti, g. 1845.

– Starac Dainko: Peter Dajnko (1787–1873), slovenački gramatičar, sakupljač narodnih umotvorina i pesnik.

– Miklošić Štyrijčik: Dr Franc Miklošič (1813–1891), stari Vrazov prijatelj; kovali su zajedno u mladosti velike planove (isp. o tome: F. Ilešić, *Stanko Vraz u školama,* Građa JAZU, knj. 5, 1907, str. 110). Ponovno zbliženje o kome pomišlja Vraz nije ostvareno.

Pismo br. 3

Odgovor na pismo Sreznjevskog iz Beča od 3. I 1842 (isp. niže).

– »Jeka iz Osčka«: zabavnik (tačnije: *Jeka od Oseka),* koji je g. 1841. najavio Mato Topalović (1812–1862); nije ugledao sveta.

– »... Porad one smetnje o kojoj sam ti u proš[astom] listu napomenuo«: Vraz misli na zapis šifrovan glagoljicom, da »kod ovoga vladanja u podozreniju stoji«.

– Subotić, Jovan (1817–1886), bio je u ovo vreme urednik *Letopisa Matice srpske.* Pobornik srpskohrvatskog jedinstva i slovenske uzajamnosti, dopisivao se s Vrazom (Kidrič, *Bibliografija Vrazovih spisov in korespondence,* op. cit., 364, 380).

– »Protivno postupanje G.«: Zanimljivo je da Vraz smatra Gaja uzročnikom neslоge između Srba i Hrvata. Sreznjevski čak u pismu iz Beča od 3. I 1842. smatra da je Gaj protuslovenski orijentisan!

– Posestrima Dragoila: Dragojla Štauduar: žena sudije Vjekoslava Š. i sinovica opata Krizmanića.

– »G. je već u drugi mèsec tude ...« – Isp. prethodno pismo o nameri Gajevoj da piše »Dogodovštinu Velike Ilirie«. U pismu I. Kukuljeviću od 3. lipnja 1842. Vraz kaže o tome: »Ljudi pravoslavni to věruju, nu ja Tomo sve mislim da će na poslědku izaći *roman, ili barem romantička kakova historia«* (*Děla* V, 303).

– Panna Stěpanovna: Dragojla Štauduar. Vraz je ovaj način oslovljavanja prema ruskom (otčestvo) prihvatio, pa se i sam potpisivao kao Stanko Osipović Vraz.

– Kuznec Vakula: kovač Vakula, glavna ličnost Gogoljeve pripovetke *Noć uoči Božića.*

– »P. St. [tj. panna Stěpanovna Dragojla] voločitsja za Gajem«: udvara se Gaju.

– »G. ćemo pisat ...« – bio je to taktički potez da se Gaj pojavi u prvom broju *Kola* kao saradnik; ovaj pokušaj nije urodio plodom.

– Krempelj: vid. belešku uz pismo br. 2. U ovo vreme njegova povest Štajerskih Slovenaca već je bila završena (izašla 1844. sa god. 1845).

U nastavku Vraz opisuje *narodni bal.* O istom predmetu uputio je dopis P. P. Dubrovskom, koji se podudara u opisu (Денница-Jutrzenka 1842, I, 136). Dojam ovoga pisma Vrazovog vidi se iz lista Sreznjevskog Hanki od 9. II 1842 (Письма к Ганкѣ, op. cit. str. 1013). O tome i *Kolo* 1842, I, 138.

Prigodnica o kojoj Vraz govori, objašnjavajući njen nastanak, štampana je kao letak pod naslovom: *Domorodci u slavu gospojam Zagreba grada na večernjoj zabavi 27. sěčnja 1842.* Pesma je zatim otisnuta 1866. u *Dělima Stanka Vraza* (knj. III, str. 97–98), očevidno prema izvorniku, jer je četvrta strofa zbog koje ovde pesnik negoduje – ispravljena:

Letak	*Děla*
Pa vas rčču pozdravljamo,	Pa vas riečju pozdravljamo,
Ke oholi negovori,	Koe gospoda negovore,
Nego narod ki ga dvori	Nego oni, što ju dvore
I svedj věrno služi samo.	I svedj vierno služe samo.

– Lisinski, Vatroslav (1819–1854), najpopularniji i najznačajniji kompozitor iz vremena ilirizma.

– »Glasoviti naš pěsnik g. St.« – po svoj prilici Pavao Stoos (1806–1862).

Pismo br. 4

Pesnik Ljudevit Vukotinović (1813–1893) i Dragutin Rakovac (isp. pismo hr. 2) uređivali su u početku *Kolo* zajedno sa Vrazom (Gaj je ovu trojku iz surevnjivosti nazvao Vrag, Rak i Vuk). Iz ovog dokumenta lepo se vidi kako je posao u redakciji bio podeljen, i koliki je zapravo bio Vrazov udeo.

– Štur, Ljudevit (1815–1856), slovački pesnik i preporoditelj. Vraz ga je očevidno pobliže znao (isp. Karel Paul, *Dopisy československých spisovatelů Stanku Vrazovi a Ljudevitu Gajovi*, Sbírka pramenův, ČAV, V Praze 1923, čis. 23, s. 41–46). Iz Šturovih pisama vidi se da negde moraju postojati i Vrazovi odgovori, što naše bibliografije ne navode.

– *Danicza Zagrebechka*: »Zagrebačku Danicu izdaje književnik F. Župan. U njoj vlada dijalekat, patois, kojim sada govore samo u hrvatskim gradovima ... U tom se kalendaru svake godine nalaze članci zanimljivi i vrijedni za svakog obrazovanog Slavena, kao što su na pr. narodne poslovice, zagonetke itd. Ostalo su prilično proste šale, koje samo kvare ukus čitalaca« (Izvadak iz Vrazovog članka *Przegląd literatury Słowian Południowych za rok 1842*, u Jutrzenki Dubrovskog 1843, II, 20–51).

– »Tri knjige pěsamah L. Vukotinovića«: *Pěsme i pripovědke* (Zagreb 1838), *Pěsme* (Zagreb 1840), i *Ruže i tărnje* (Zagreb 1842).

– Trnski, Ivan (1819–1910), pesnik ilirski. Vraz misli na njegovo delo: *Ivana Tărnskoga piesme* (Zagreb 1842).

– Kukuljević Ivan (1816–1889), književnik i istoričar, upravo je izdao prvu knjigu svojih *Različitih děla* (Zagreb 1842); o tome je ovde reč.

– »Prvih 60 basanah Dositeja ...« – Dositejeve basne Vraz je doista priredio za tisak i prvu knjigu izdao u Zagrebu 1847, napisavši i toplo intonirani predgovor *Ljubeznoj mladeži* (str. 5–12). Ovo pismo pokazuje koliko je dugo radio na tome delu, koje ne spominju ni Kidrič, ni Višnja Barac u cit. bibliografijama (isp. bibliografiju B. Marinkovića uz treću knjigu *Sabranih dela Dositeja Obradovića* u izdanju Prosvete, Beograd 1961, str. 641).

– *Rěčnik: Deutsch-illyrisches Wörterbuch – Němačko-ilirski slovar*, sastavljen po I. Mažuraniću i Dr. J. Užareviću, Agram 1842, Verlag und Druck ... Dr L. Gaj. Vraz je o ovom delu pisao u *Kolu* t. g. i *Jutrzenki* Dubrovskog 1843, u cit. članku.

– Posestrima P. St.: Dragojla Štauduar (panna Stěpanovna).

– »Mali angjeo«: Gabrijela Štauduar.

– »Nek se hrusti«: početni stih Vukotinovićeve pesme *Pěsma Horvatov vu Glogovi leto 1813* (Danica 1835, I, br. 13), jedne od najpopularnijih budnica ilirskog preporoda.

– »Ovděšnji M.«: Madjari.

– Petar Ivanović: Preis (vid. o njemu uvod). Taj Vrazov »nedogotovljeni list« otisnut je u *Dělima* (V, 281), sa naznakom: »Koncept pisma, ne zna se komu«, uz to pogrešno datiran: 10. veljače, iako se iz samog teksta jasno vidi da je to »poslědnji dan veljače«, dakle 29. II.

Bugarske narodne pesme koje se u nastavku spominju, dobio je Vraz od V. I. Grigoroviča (vid. o njemu uvod), za IV knjigu *Kola*, a Preis je štampao u I knjizi *Starinski otvoreni list od god. 1457.*

– »Pozvat ću na taj poso Žaklja ili Mayra ...« – Anton Žakelj Ledinski (1816–1868), slovenački književnik; Matija Majar (1809–1892), skupljač narodnih pesama i etnograf, autor je *Pravila, kako izobražavati ilirsko naréčje i u obće jezik* (1848). Sarađivao je u Vrazovom *Kolu*.

– »Muzejnik«: Časopis Českeho Museum. Vraz misli na dopis Sreznjevskog koji je objavljen u tom časopisu g. 1842 (sv. 2), pod naslovom: *Literatura illyrská. Wýtahy z dopisůw I. Sreznewského W. Hankowi.* W Zagřebu dne 15. srpnja 1841.

– *Djulabije* iz ovog pisma, zajedno sa fragmentima proznog teksta, objavio je prvi put V. Francev u *Savremeniku* 1911, op. cit. str. 345.

Prvi sastanak Vrazov sa Sreznjevskim po povratku putnikovom iz Dalmacije, a zatim i poljubac na koji aludira završni deo ovog pisma, opisan je podrobno u listu Vrazovom na posestrimu Dragojlu od 11. VIII 1841: »Jučer je stignu takojer amo – tko? tko? Izmail Ivanović, naš dragi sěverjanin. Ja se š njime sastadoh u nar. kavani. Dojdoh ostraga, rukom mu sakrijem oči. Nu on izmakne glavu, smotri mene, te se mi baci o vrat. A to ti se poče grljenje i cělivanje, da se vaskolik kavanski svět uzbuni, sakupi, gdě se grlismo malo da pod sto nepadosmo, a on cělivaše, da mi poslě toga četvrt sata krv iz ustiuh curiše. To se razumi da smo svaki dan zajedno« (*Děla* V, 269).

Pismo br. 4 poslednje je pismo Vrazovo u ostavštini Sreznjevskog. U Sveučilišnoj knjižnici zagrebačkoj, međutim, nalazi se nedovršeni koncept još jednog kasnijeg dopisa Vrazovog Sreznjevskom, dat u Omilju, 5. srpnja 1843, u kome se evociraju zajednički provedeni dani u Hrvatskoj. Taj je koncept u celosti štampan u *Dělima* (V, 327–328).

Na kraju, dajemo regesta uz najvažnije izvode pisama Sreznjevskog.

REGESTA PISAMA SREZNJEVSKOG VRAZU

Celovec, 17. IV 1841.

Opisuje put kroz Sloveniju, očaran lepotama zemlje. Brine za Vrazovo zdravlje. Na kraju zanimljivi post scriptum o J. Zupanu (1785–1852), slovenačkom pesniku i profesoru na Ljubljanskom liceju, koji je bio prognan u Celovec:

> Byl u Zupana. Žirny, učenoj, wesoloj čelowjek, Slawjanin wseju dušoju, i čto mnje wsego bolje ponrawilos, wowse ne pričasten k černomu glazu, i ob Jarnikje, i o Slomšekje, i o Prešernje, i o Gaje, i o wsjech on goworit toljko dobro. Ja zastal jego w postelji, chotj i bylo uže 10 čas.: powidimomu on ljubit ponježitsja. Objedatj budem kažetsja wmjestje s nim, a potom pojdu w Mošburg k Jarniku. Zupan i rad by idti so mnoju, no ne smjejet, on prowodit menja toljko do gorodskoj zastawy.

[April ili maj 1841, s puta]

> ... U menja budet čto Wam peredatj o Karintii, woobšče, o Rožnje, o Ziljskoj dolinje, Rezii, Slawianach, Lipawcah. Malo po malu nabralosj dowoljno. Očenj žaljeju čto ne mog ostatsja doljeje w mjestach mnoju obojdennych. Teperj – posljednja pora žatwy: zerna opadut, wysochnut, raznesutsja s wetrom – proščaj nawsegda. I žalj čto prawda, i prawda čto žalj, a ješče bolje prawda, čto s žatwoju nadobno spješi tj. Kogda načnutj sjejatj drugoj chljeb, neljzja uže budet sobiratj opawših zeren...

Ova zapažanja Sreznjevskog očevidno su odjek Vukovih pogleda na sabiranje narodnog blaga.

Gradiška, 18. okt. 1841.

Oduševljeno i pomalo vragolasto opisuje kako je delio Vrazove *Đulabije* lepim Slavonkama. Raduje se što Topalović namerava da izda narodne pesme. Molio je jednog njegovog sakupljača, ako nađe pesme o Marku Kraljeviću da ih pošalje u Zagreb Rakovcu. Pismo je pisano ruski, ćirilicom.

Brod, 21. Rujna 1841.

Obavestio se podrobno o Topaloviću koji sakuplja narodne pesme. O potrebi saradnje sakupljača: nada se da će T. shvatiti da sabiraoci mogu i moraju pomagati jedan drugom. Zatim o *Kolu:*

Ne zabywajte swojego *Pregleda:* wše, komu ja govoril ob etom, wše radujutsja, potomu čto wše čuwstwujut neobhodimost podobnogo izdanija. I Rakowac i ty w dobrom mnĕnii. Tebja nazywajut samym prilĕžnym iz Wašich literatorow: podderži mnĕnije o sebĕ.

Pešt, 24. Studenog 1841.

Veoma opširno pismo, pisano na povratku u domovinu. Dobar deo posvećen je odnosima Srba i Hrvata:

... Samo to nije dobro, što svuda na mojem putu iz Zagreba čak u Peštu preko Slavonije, Srĕma, Srbie, Bačke, svuda sam vidio u slogi neslogu, ili, da kažem jasnije, što Srbli pravoslavnog zakona nećedu nipošto znati za Ilirstvo, smatrajući je kano tudje, kano exclusive rimo-katolički – i što sami Iliri, t. j. koji su se zauzeli za illirsku slogu, nipošto ne mogu izbaciti iz svoih glavah religiu i u glavu primiti Srbstvo, kao ime najvećeg naroda illirskog. Žalostna nesloga! Ko ima pravo u ovoj neslogi, ko je kriv! ja myslim, da je kriva samo literatura. Ona je morala izjasniti stvar, ona je nju zatavnila, ona je morala ostati literaturom, ona je nategnula kako tako na sebe haljine političke; ona je morala raditi, ona samo pĕva i pije vino, ili publicira i više bez pameti kao turski telal po Banjalučkom pazaru. Što je bilo, prošlo; a sada stvar stoi tako: može jedan, drugi, deseti pravoslavni postati Illirom, a publicum srbski gleda na Illirstvo kao na sektu, koja chtjaše učiniti dobro i pak učinila zlo, a može učiniti i veće. Koliko putah sam govorio, da ja, makar i sam Rus i pravoslavni, bio sam primljen u društvu illirskom kao bi bio rodjen Illir. »Vi ste Rus, vi ne možete izgubiti svoje ime narodno; a kod nas ko nije Srblin, taj je Šokac, Bunjevac, naš čovĕk, naški govori, ali već narodnog imena nejma, zaboravit će s narodnim imenom i slavu svog naroda i dužnost braniti svoju narodnost, postat će odmah izdajcom svog roda. Tako su mi odgovarali, i moram da ti kažem: Oni, Srblji, kao pravoslavni, mogu se bojati katolicizma rimskog nesamo iz ogleda religijnog, nego i iz ogleda narodnosti. Šokci iliti Bunjevci madjare se strašno, za svoje i nećedu da znadu, govore samo madjarski. A da katolizíranje nije prestalo, tomu sam vidio primĕr ja sam svoima očima [...] Bože moj! Zašto su tako nesretni Slavjani? Traže li si sloge – i u slogi gnĕzdi se već nesloga. Ova vaša nesloga tim je veća, što srbski publicum je veliki, rasprostranjeni na svi klassi naroda, i u sebi nejma ni malo duha madjarskog, nego ima istoričeski srbski duh. Ja svedj mislim, da još nije sve izgubljeno, i molim tebe, druže i brate, da ti razmisliš o stvari i uzmeš na sebe posao primirenja vražđujuće bratje. Niko to ne može načiniti bolje nego ti; ti nijsi Hrvat, tebe rad ima svaki kao poeta, ti imaš dušu čistu, ti gledaš na stvar samo u literarnom smislu, ne miešajući se u politiku, ti možeš imati volju i silu raditi bezstrastno, ti imaš i priliku (ja se nadam da tvoj *Pregled* ide napred). U Pregledu moraš – da moraš – a) jasno izraziti, da za svakog pravog Illira brat je mio koje vjere bio, i da koliko rimska toliko i grčka vjera je pravoslavna; b) da pismena kirilska mogli bi biti upotrebljavana svima narodam ilirskima; c) da ilirski jezik, ilirska literatura jesu

jezik i literatura Slavjana, koji ne imajuć jednog obštjeg imena ili se zovu po rodu Hrvati i Srbli, ili su izgubili svoje ime narodno, ale ipak prinadleže po rodu i krvi ili Hrvatskoj ili Srbskoj, i da rieč illirski–a–o samo se zato upotrebljava što nejma drugog obšteg; d) da ako i upotrebljavaju Srbli i Hrvati u literaturi i jednom literaturnom središću jedne, u drugom druge rieči i izrazi, iz toga ne sliedeje da literatura nije kod njih jedna i da postaće uprav jedna, kad će postati uprav narodna, ne grčka, ne latinska, ne njemačka, ne francezka, a Srbska–Hrvatska–Illirska; e) da brat Illira pravog nije taj, koji samo se zove Illirom, a taj, koji makar i ne bi se zvao Illirom, misli i radi za slogu literaturnu sviuh Srba i Hrvata, sahranili oni ili ne svoje narodno ime; f) da narodno ime svagda i svakom mora biti sveto i da na primjer Rossiani još nisu postali svi Russami od toga, što se zovu Rossiani, itd. Dale moraš svuda gdje je moguće upotrebljavati imena Srbsko i Hrvatsko. Osobito možeš i moraš izjasniti to, da k *indo-evropeiskom* iliti Kavkazkom plemenu prinadleže u Evropi i Grki, i romanski narodi, i ostatki Celtov, i svi Němci, i Slavjani i Litovci, da svi smo *Indo-Evropiane;* ale iz toga još ne sliedeje, da Němac nije Němac i Slavjan nije Slavjan, ili kojim drugim primérom predstaviti, da Illirstvo neće da gubi *narodno* ime, a da sajedini ujedno člani jednog těla. Lépo bi bilo ako bi si napisao nešta, nekoju malu poemu, u kojoj bi predstavio velikih djela Srba i Hrvata, i da oni su svagda bili jedno, samo se dělili imenom (i da ime je jedno samo se različno izgovara). Sve ovo ti moraš, zato što možeš, a možeš, zato što i sam tak misliš (jeli?), i opet moraš, zato što imaš i ime i talent i volju – ne imenom sloge se imenovati, a slogom imena i imenah bratju složiti. Za svoj Pregled moraš si početi korrespondenciju s Srbljima – i ako je samo moguće upotrebljavati u Pregledu i kirilska pismena, barem malo. Molim tebe, radi i uzbudjuj raditi u smislu sloge. Ne znam što će biti od mojih molenjah ovdě u Pešti i u Beogradu, Zemunu itd. Svuda Srbljah molio sam, da proti Illirah ne pišu, da nezovu Illirama koi nijesu Srbli, i da se slože negativno, kad već nije moguće složiti pozitivno. Subotić meni je obećavao, Marianović oće da radi sa svojoj strane [...]. Čim maně intolerancije bit će u tvoih knjigah i čim se one dalě rasprostrane, tim više napredka učinitće Illirstvo.

Doista, Vraz je umnogom poslušao prijatelja; obećao je da će se držati pasivno u političkim zadjevicama i naglasio: »Ja neću udarati imenom Ilir po nosu Srbljima.« To je upravo onaj stav koji će godinu dana kasnije pohvaliti *Serbskij narodnyj list* (1842, čis. 8, str. 64) pozdravljajući *Kolo:* »Vidi se da su oni svaku priliku izbegavali, kojom bi se ili Srbska ili Ilirska strana mogla povrediti, i zato su izabrali srednji put, put Jugoslavenstva. Srećno da Bog da tim putem odili, i po njemu i oni i mi k slogi i ljubavi bratskoj došli.«

Beč, 6. XII 1841.

Šalje vesti o najnovijoj literaturi, uglavnom češkoj i poljskoj. Ovaj deo pisma (prve tri stranice) štampan je u *Kolu* 1842, knj. I, str. 109–112. U nastavku Sreznjevski opet piše o Vrazovom časopisu:

Što je s tvoim Pregledom? Što već imaš, što bi rad imao? Ako čim mogu služiti, rad sam od srca. U prvom dělu mora biti nešto i iz Dubrovčanah, nešto lěpog i sa izjasnenjem ob autoru i o rěčih nepoznatih svima. Novella barem jedna. Směsica (Melanges) mora biti raznoobrazna. Mora biti i nešto směšnog. I prvo – unparteiisch: »Sve je dobro, samo bi literatura mogla iti napredak. Sad nije vreme Slavjanima za prepiranje, vreme za radenje. Knjiga ne mora biti mala – barem 12 tabakah u veliku osminu. Smesice i versi možeš stampati u 2 kolonne, kako se kod nas čini.

[Na kraju, poruka Babukiću:]

Neka piše grammatiku Illirskih narěčij barem po ½ sahata u dan.

Beč, 3. I 1842.

Udovoljava želji prijatelja i piše ruski (ćirilicom). Slaže se sa osnovnom orijentacijom Vrazovom. Deklariše se kao prijatelj ilirizma, dok je prema Gaju kritički raspoložen, očevidno deleći Vrazovo mišljenje. Smatra da bi Vraz mogao nastaviti onde gde je Gaj pokleknuo. Zatim o Vrazovom poduhvatu:

> Первая книга **Кола**, какъ я вижу, можетъ быть очень хороша. Я боюсь только, чтобы она не была слишкомъ **легка**... Оно должно оставить за собою **Денницу** далеко...
>
> Критики вовсе не вижу, а критика сочинений объ иллирскихъ Славянахъ очень бы была кстати. **Ученость** ограничить переводомъ статьи Палацкаго также мало. Надо еще по крайней мѣрѣ одну статью. **О старой литературѣ славянской** также нетъ ни одной статьи. Постарайтесь дополнить. Не забывай, что это первая книга и по ней будутъ судить о другихъ.

U nastavku S. šalje ispise iz svojih filoloških materijala i uobičajene podatke o novim knjigama. Završava vestima o Vuku (ruski, latinicom, i hrvatski):

> Iz ekzempljarov twoich Glasov ja beru odin dlja Wuka Stefanowića, i segodnja že, kogda on pridet ko mnje, otdam jemu ot twojego imeni. Ne zabudj poslatj jemu *Kolo*. On mnje powtorjal, čto uwidit, čem pokažet sebja Kolo, i možet bytj čto nibudj pošlet so swojej storony. – A wot kstati (razumjejetsja – teperj uže večer i W. S. w rukach deržit twoju knigu): Priloženi ovde članak bio je W. poslao u Peštu Pawloviću, no on mu ga nije chteo naštampati kao što je napisan bio, nego je na nekim mestima mnogo koješta izostavio, a na nekim iskvario. Zato ga šaljemo Wama s pokornom molbom, da gledate *odmah* da se naštampa u Ilirskim Novinama, upravo ovako *od slowa do slowa*...

Na kraju je Vuk vlastoručno dodao:

> За које вас и по 2 пут сам особито молим. Вук Стеф. Караџић. И поздравите ми г.г. Бабукића, Ужаревића, Раковца, доктора Деметра, Мажураниће и остале пријатеље. – NB: Правопис у томе чланку поправите тамо по Вашему обичају, ако Вам тако није по вољи, како је написано.

(O ovom članku isp. *Dela Stanka Vraza*, V, 295, i *Građu JAZU* 26, 1956, str. 384.) Vuk je kasnije doista sarađivao u *Kolu*.

Bratislava, 29. III 1842.

Opisuje put u Neustadt, Šoproni i Modru. U društvu je sa Šturom. Ispisuje Vrazu pesmu Tjutčeva »Wěkowatj li nam w razlukč«. Na kraju, jedan Šturov dopis Vrazu u vezi sa pretplatom na *Kolo* (isp. K. Paul, *Dopisy*... op. cit. 41). Iz ovog pisma saznajemo da anonimna vest »Iz Bretislava« o odlikovanju V. Hanke od strane ruskog cara *(Danica ilirska* od 16. IV 1842, br. 16, str. 64), potiče od Sreznjevskog, koji ju je poslao Vrazu s molbom da je uvrsti u *Danicu*.

Poznanj, 16. VIII 1842.

Javlja se pred odlazak u Varšavu, saopštavajući usputne zanimljivosti. U ovom pismu nalazi se i jedan list O. M. Bodjanskog Vrazu, koji pozdravlja zagrebačke prijatelje i kaže da mu se neobično dopala prva knjiga *Kola:* »Radi Boga prodolžajte svoj sbornik i ne bojtes' nikakih prepjatstvij.« Kidrič spominje ukupno tri lista Bodjanskog Vrazu *(Bibliografija*... op. cit. 369).

PISMA DIMITRIJE DEMETRA

Naša književnost nema premnogo velikana u prošlosti, pa ipak, ostavštine naših zaslužnih ljudi često su zanemarene, zaturene ili zaboravljene. Takav je slučaj i sa zaostavštinom uglednog ilirca, vrednog kulturnog pregaoca i značajnog pesnika dr Dimitrije Demetra (1811–1872). Iz bogate njegove i nesumnjivo zanimljive korespondencije dosad je objavljeno svega nekoliko pisama.[1]

Između mnogih nepoznatih Demetrovih listova koje smo imali u rukama, za ovu priliku izabrali smo samo pregršt važnijih, upućenih Stanku Vrazu, šuraku Ivanu Mažuraniću i sestri Aleksandri (1815–1885), udatoj Mažuranić. Sva ova pisma potiču iz vremena najživlje Demetrove aktivnosti, pa znače nov doprinos za izučavanje njegove biografije, a takođe i vremena u kome je pesnik stvarao, kao i ličnosti sa kojima je dolazio u dodir. Jednim svojim delom, kako se vidi, građa je zanimljiva i tematski, kao izvor za proučavanje hrvatsko-srpskih i međuslovenskih odnosa u prošlosti.

Pisma su pohranjena u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

1

STANKU VRAZU

Iz Zagreba
Mnogoučenomu Gospodinu
Stanku Vrazu
u Gradcu

Neznajući Vašu adresu nisam Vam kroz poštu pisati mogao. Moj brat bi dakle jedino sredstvo, po kojemu bi mi moguće bilo Vama odgovoriti, nu, ono vreme kada se on put Graca odpravi, toliko sam poslah imao, da sam Vam odgovor dužan ostati morao. Zato oprostite, ljubezni priatelju, da Vam sada stopram pišem.

O Vašemu rukopisu nisam ništa saznati mogo – valja da ste ga na putu izgubili. – Suze sina razmetnoga nećedu izići, jerbo Gaj želi jošte letos jednu ilirsku Anthologiu izdati, koja će našemu narodu možebiti više na korist biti, nego što bi mu gore rečena knjižica biti mogla. – Grof Drašković izdao je jurve jedno pismo o Ilirii u Nemačkom jeziku pod naslovom: »Ein Wort an Iliriens hochherzige Töchter«, koje, ako jošte nepoznate, Vama preporučam, jerbo mnogo lepih stvarih sadržava. – Vukotinović i Russi izdavadu Novele, koje se jurve kod Gaja pod tiskom

[1] *Pisma pisana Dru Ljudevitu Gaju*, priredio Dr Velimir Deželić, Građa JAZU, knj. VI, 1909, str. 48–50; Dr R. Maixner: *Pisma Ivanu Kukuljeviću*, Građa JAZU, knj. 18, 1949, str. 193–205; Josip Horvat i Jakša Ravlić: *Pisma Ljudevitu Gaju*, Građa JAZU, knj. 26, 1956, str. 136–139

nalaze i skoro ćedu izići. – – Nekoj Šlavonski pop, kojeg ime nemože mi sada na pamet pasti, kani kod Supana ilirsku dogodovštinu pod nadslovom: Ogledalo Ilirizma izdati, koje dělo, kako čujemo preko sto tabakah pisanih sadaržava, u kojih se – kako cenzor Moses kaže – sila *Budalaštinah* tako historičkih kako gramatičkih nalazi!!! – Ove godine izići će i od mene jedan svezak dramatičkih igrah. – Kada ćedu na svetlost doći, molim Vas pišite mi Vaše iskreno mnenje o njihovoj vrednosti, jerbo Vi ste jedan od onih, na kojih sud ja mnogo daržim. Gaj i ostali priatelji Vas pozdravljaju. – Z Bogom i ostajte nagnjeni i u napřed kako do sada

Vašemu

iskrenomu priatelju

Mitri Demetru

U Zagrebu 7. junia 1838

2

IVANU MAŽURANIĆU

U [*Zlatnom*] *Pragu*, 3 Julia 1841

Ljubezni pri[atelju],

Tvoje milo pismo primio [sam st]opram jedan dan pred mojim odlazkom iz Beča, bud[ući da s]e je kod gospodina Vladislava dugo zaderžalo. Do[šavši u] Zlatan Prag potroših perve dane razgledanjem krasot[a i] znatnih stvarih, kojih taj starodavni grad u izobilju i[ma. Po]sěte, koje sam ovdi nalazećim se slavjanskim učenim lj[udmi] učiniti za světu dužnost si deržao, jesu mi takodjer mnog[o vrě]mena odněle i to je jedino uzrok, što na tvoje meni toli ugo[dno pi]smo stopram sada odgovaram, iz kojega sam radostju razu[mio] da ćeš skoro smojom ljubeznom sestrom Alexandrom u brak s[tup]iti. Ja sam osvědočen da će moja sestra u tvojih naručaji[h] ožudjenu sreću steći i zadovoljnostju, koju će u Tvojoj ljubavi bez sumnje naći, iz nova opet oživiti, zato molim Tebe i nju da mene radi toga blagdana ne produžite, jer bog zna oću li moći pred koncem toga měseca kući se vratiti. Da Vam od svega serca sve dobro u Vašem novom stališu želim znam da nedvojite, jer bo mislim, da Vam je moj način mišljenja i moje ćuteće serce zadosta poznato. Zato želeći pospěšiti Vašu sreću svetujem Vam da na mene nečekate. Ako moje sestre, kada se vratim, više kod kuće nenadjem, odma ću Vas u Karlovcu posětiti da ustmeno moje čestitanje ponovim i očigledce o Vašoj se sreći uvěrim. Utorak odlazim u Drezdn, gdi ću se nekoliko danah zaderžati; za tim u Lipsk . . . pak onda kući. Gospoda Šafarik, Palacki, Jungmann (mladji i starii), Presl, H[anka i] doktor Starek primiše me baš slavjanskom gostovitostju . . . [Pravo] ima gospodin Srez[njev]ski, koj u jednom listu iz Rěke, koje[ga rečeni gosp]odin

Hanka čitati dade, ove izvèrsne ljudi »[prvimi] meždu českimi Slavjani« zove. Kod gospodina Stareka je [veče]ras družtvo, gdi ću imati priliku svimi mladjimi pražkimi l[itera]ti upoznati se. Sa Zlatnim Pragom i njegovimi učenimi [lju]dmi ja sam osobito zadovoljan nu manje s njegovimi gr[adjan]i, koji nikakog narodnog ponosa nemaju i – nu to [bi nas] predaleko vodilo ... Kada se stobom sastanem oću ti s[ve š]to sam ovdi žalostju opaziti priliku imao, potanko [op]isati. Žali bog ni českì igrati nisam vidio, budu[ći] da Česi leti neigraju, nu glavne stupove njihovog kazališta: gospodičnu Manetinsku, zatim gospodu Kolara, Grabingena i Brasu vidio sam nemačkì igrati. Manetinska je lepa nu, koliko sam mogo opaziti, jedva tako dobra igralica ko naša Vagi. ali mužki su mnogo bolji nego naši. Apropos – šta dèla naše kazalište? Jel' se već razišlo? Molim te piši mi o tom predmetu u Beč i to sa adresom na gospodina Vladislava, da kada se tamo vratim, kod njega tvoje pismo nadjem. Kod njega ufam se takodjer 100 fl. em. naći, jer do sad mi je od onih 300 fl. em. koje mi je gospodin grof poslao, samo 200 flm. do rukah došlo ... Ako taj ostanak moj brat jošte Vladislavu poslao nije, molim te opomeni ga, jer će ju mi može biti od potrebe biti kad se u Beč vratim. Pozdravi od moje strane Nunčeka, švogora [– – –] Babukića i os[tale].

3

Ljubezni Ivane!

Nadajući se, da je pèrva najnepovoljnija navala poplavah, skopčanih s Tvojim novim visokim zvanjem, jurve minula te da ćeš uslied toga koi časak imati i za čitanje *neslužbenih* pisamah, laćam se i ja pera. no ne da Ti čestitam radi časti, koja Ti u dio pade, jer dèržim, da si primivši ju samo žèrtvu prineo domovini, kojoj se jedino zbog toga čestitat može, što sam u Narodnih Novinah, kao što ti je valjada poznano, već u svoje vrieme i učinio, ne, toga radi Ti nepišem, nego jedino da Tvoju pozornost obratim na dva naša narodna zavoda, do kojih mi je osobito stalo, misleći da bi im Ti možebiti u Tvojem sadanjem stanju pomoći mogao, a ovi su naše Narodne Novine i naše narodno kazalište.

Oba ova zavoda morat će propasti, ako im kriepka pomoć i to čim prije u dio nepadne. Narodnim Novinam moglo bi se samo time pomoći, ako bi se one *jedine* proglasile za službeni organ naše domaće vlade i uslied toga službeni oglasi u nijednom drugom hèrvatskom a još manje *niemačkom* listu, kao što još svejednako biva, nebi se saobćivali. Isto tako imala bi se skèrb uzeti, da se svi razpisi naših oblastih i ina službena priobćivanja barem *jedan* dan prije dostavljaju Narodnim Novinam, što se sada žalibože baš protivno radi, i da im od vremena do vremena naš vèrhovni dikasterij, čij bi organ Narodne Novine biti imale, po koi važan članak, naznačujući pravac njegovih težnjah, priobćivati izvoli, a napokon da mi se dozvoli barem *jedan* suradnik i izdavateljstvom re-

čenoga lista strogo naloži, da se ogleda za valjane i postojane dopisatelje, što bi za cielo rado učinilo, ako bi mu se tolike koristi od strane vlade zajamčile.

Što se narodnoga kazališta tiče, isto nemože obstojat, ako nedobije stalne godišnje podpore barem od 12.000 f. a. vr. a izvan toga vas dohodak od ložah, ulaza, balovah, kazališne kafane i uobće svekolike kazališne sgrade. Nadalje bi se kazalište kao *zemaljski* zavod podvèrći imalo nazoru naše domaće vlade, koja bi naimenovati imala viešta *shodno plaćena* intendanta poput onoga u c. k. dvorskom kazalištu u Beču, jer smo se već dovoljno osviedočili, da se po odborima takovi zavodi nedadu upravljati. Da se to učini, nesumnjam, da bi za malo godinah naše kazalište postalo pravi *umietnički* zavod, koi bi domovini za cielo od velike koristi bio. No kako da se sakupi toliko novacah? Podpisivanjem dobrovoljnih prinesakah neide nikako a tim manje što kod nas ima veoma malo ljudih, koji bi znali prosuditi vriednost ma ikoje a kamo li kazališne umietnosti. Bez razreza neće biti ništa. Po mojemu mnienju trebalo bi dakle, da se medju ostalimi predlozi za naš pèrvi sabor i taj učini, da se za svekolike narodne zavode ujedno opredieli tolika svota, da bi se od nje za kazalište rečenih 12.000 odbiti moglo. To je od prilike moje mnienje, kako bi se taj za nas velevažni zavod čestito utemeljiti mogao.

U priklopu naći ćeš dva pisma gospodina Huga Antolkovića iz Praga, koja mi je ovih danah pisao. Iz njih ćeš saznati njegove želje i nadam se, da ćeš ih izpuniti, ako Ti iole moguće uzbude. Ja dobro poznam ovoga mladoga čovieka, on je jedan od darovitijih naših mladih ljudih i osobit rodoljub. Ja Ti ga najiskrenije preporučujem. Isto tako gospodina Slavnića, koi je sada kanclist kod županijske vlade, i koi veoma želi u istom svojstvu doći k našem dikasteriju u Beč. Ja ga sa svih stranah čujem hvalit i kao poštena, viešta mladića a i kao osobita rodoljuba. Veoma bi me obvezao, ako bi ga u Beč pozvao. A što bi bilo, da se sietiš i Bernardića i Stankovića? – Ti poznaš njihovu vieštinu a i pošteno *hèrvatsko* sèrce. Osobito na posliednje bi trebalo gledat – barem se tako ovdie općenito misli. Razneo se glas, da ćete mladog Rušnova i Kovačića u Beč pozvati – čujem da su oba prilično viešta mladića, ali – da nemaju nikakova čuvstva za naš narod i zato se je prava oluja nezadovoljstva podigla proti tomu i sličnim glasovima. To Ti ravnanja radi prijavljujem. Još jednu! Za boga ne zaboravi na *Slavonce* kod naimenovanjah! Ti ih poznaš ... gledaj dakle da i njima zadovoljiš. S bogom. Tvoji su u taj par svi zdravi.

Tvoj

Dmitar

U Zagrebu, 21. siečnja 1861.

4

Ljubezni Ivane!

Jošte me nije nikada ništa tako razveselilo, kao Tvoje naimenovanje za hèrvatsko-slavonskoga dvorskoga kancelara i tajnoga savietnika, ne samo zato, što su se time napokon dostojno priznali izvanredni trudovi onoga muža, kojega dèržim za svojega najiskrenijega prijatelja i za najpoštenijega i najobdarenijega Hèrvata, već što smatram utemeljenjem hèrvatsko-slavonske dvorske kancelarije autonomiju naše zemlje tim većma obezbiedjenom, što je ustrojenje i vèrhovna uprava iste onomu povierena, komu jedinom, osviedočen sam, imamo tako nju, kao i vèrhovno naše sudište zahvalit, i kojega pošteni značaj, veleum i obširno znanje proriču nam najliepšu budućnost. Tko pri toj viesti nije radostno uzkliknuo taj nije za cielo pošten Hèrvat! Tebi se sada otvara najširije polje, da dieluješ za sreću naše dosad toli zanemarene domovine, i zato jedino čestitam Ti na tom naimenovanju a ne dostojanstva radi, koje si time postigo, jer poznato mi je, koliko ljubiš domovinu i da nisi nikada težio za taštinom svietskih častih – no domovini našoj čestitam jošte većma, jer tim naimenovanjem stekla je sve, što je u sadanjim okolnostima steći mogla. Živio nam, mili Ivane, mnogo lieta na sreću domovine – očevidno je, da je božji blagoslov za Tobom!

Ja sam prije niekoliko danah pisao Rozi – bog zna je li dobila to pismo? Pozdravi nju, Leksu i svu Tvoju milu obitelj i reci Rozi – Leksa je, znam, odviš domaćim poslovima obterećena – i Tvojim sinovima, neka mi nezaborave kadikad pisati, jer milije zabave neimam, nego li čitati viestih o Vama.

Ja sam hvala bogu zdrav i nadam se da ste i Vi svikolici zdravi. S bogom

Tvoj
iskreni štovatelj
Dimitrije Demeter

U Zagrebu, dne 22 studenoga 1861

5

Ljubezni Ivane!

Prigodom Tvojeg imendana želim Ti iz dna sèrca, da Te svemogući mnoga i mnoga lieta uzdèrži u zdravlju i veselju na korist naše domovine i da u krugu svoje mile porodice doživiš svaku radost i izpunjenje svih svojih željah, ujedno zahvaljujem se usèrdno na Tvojoj dobroti, što si me naimenovao namiestničkim tajnikom i time po mogućnosti poboljšao moje stanje. Da bog da, da mi u mojem novom zvanju bude doznačen takav posao, koi bi mogao opravljat sa čaštju i uspiehom a uzanj da bi mi toliko vremena preostat moglo, da uzmognem i narodnom našem kazalištu od koristi biti. Ja sam u tom obziru sasvim pokojan, jer

sam osviedočen, da si Ti sve uredio s onom obazrivostju, koja Ti je vlastita, i onom priverženostju prema mojoj osobi, koju si svakom prigodom pokazivao i koje radi bit ću Ti do groba zahvalan. Pozdravljajući svu Tvoju milu obitelj i preporučajući se i nadalje Tvojoj ljubavi, ostajem s izrazom neograničena poštovanja

Tvoj

zahvalni šurjak

Dimitrije Demeter

U Zagrebu dne 22 lipnja 1862

6

Ljubezni Ivane!

Usuđujem se neposredno obratit se na Te veoma prešnom molbom. Ona se netiče mene, već siromaka Proffa, o kojem sam ti već više putah govorio.

On je već pred dulje vremena podneo ovomu namiestničkomu vieću molbu u svèrhu, da mu se dozvoli putem milosti odšteta pokućstva za njegovo putovanje iz Varaždina u Zagreb, gdie je kao nam. perovodja kod obstojavše žup. oblasti bio u upotrebljenju i gde kroz 1 godinu i 11 miesecih nije dobio ni paušala, ni dnevnicah.

Namiestničko vieće poslalo je tu njegovu molbu s dobrom preporukom na visoku kr. dvorsku kancelariju već 19 prosinca 1863 pod br. 18480 i opetovano zamolio ju je za riešenje iste dne 2 t. m. br. 5486, no ipak jošte dan danas nije ovamo prispiela nikakova odluka.

Molim te gledaj, da bi se ta stvar za koi dan povoljno riešila za molitelja, jer se u taj čas siromah – budi uvieren ne po njegovoj krivnji, već uslied nepovoljnih okolnostih, kojih nije on prouzročio – nalazi u tako poremetjenu novčanu stanju, da ako mu se najdulje za 14 danah nepomogne, on zdvojenju podleći mora, budući da po sudejskoj izreci ima na taj rok platiti znatnu svotu, a on se od nikud nikakvoj pomoći neima nadati, nego jedino od povoljna riešenja njegove upitne molbenice.

Ako mu se smiliš, učinit ćeš dobro dielo i izvest samo čin pravednosti, koi za cielo ničim nije zaslužio gorku sudbinu koja ga progoni.

Što zanj učiniš, to ću smatrat kao da si za me učinio, i bit ću Ti toga radi zahvalan prieko svake miere.

Pozdravi svu Tvoju milu obitelj i Rozu, kojoj izvoli kazati, da sam njeno milo pismo primio i da ću sve učiniti, za što me je u njem zamolila.

S najdubljim štovanjem

Tvoj

iskreni pobratim i štovatelj

Dimitrije Demeter

U Zagrebu dne 23 travnja 1864

7

ALEKSANDRI MAŽURANIĆ ROĐ. DEMETER

An
Frau Alexandra Mažuranić,
gebornen Demetter
in
Agram

[Pošt. žig:
Wien, 8 jul
Agram 10 jul 1850]

Ljubezna sestro!

U mojem posljednjem pismu zaboravio sam Ti pisati, da je vrijeme moga putnog lista (pašoša) isteklo i da mi je toga radi Policia dala kazati, da si novi putni list pribavim. Molim te dakle pošlji koga gospodinu Ostoiću ili varoškome sudcu, da ga od moje strani zamoli, da mi novi putni list dade i onda mi ga pošlji čim prije u Beč. Opis moje osobe nalazi se na priklopljenoj cedulji, koju molim predati g. Ostojiću ili sudcu. – Ostaj sbogom, novoga neimam Ti ništa pisati. Pozdravi sve i svakog.

Tvoj
brat *Dmitar*

U Beču dne 8 srpnja 1850

8

Ljubezna sestro!

Primio sam Tvoje i Ivanovo pismo. Iskrena Vam hvala na trudu, što ste si dali u mome poslu. Što Vam nijesam odgovorio do sada, kriva su tome bila baš ta vaša pisma, jer po njima sudeći mislio sam da će me za koji dan već pozvati u Zagreb, uslied čega stanem raditi kao bijesan da svršim radnju meni naloženu, jer to ište moj književni glas, a teško bi me i odpustili, dok im nepredadem podpuni rukopis. Jošte nikada nijesam imao toliko posla tim više, jer sam dobio ovih dana zapovijest da pregledam Petranovićev prijevod Gradjanskoga Zakonika i na se uzmem njegovu korekturu, jer se već štampa. To neka izpriča moje mučanje. Gledajte za boga, ako me zaista izaberu za prevoditelja, neka me ostave ovdje barem još šest nedjelja dana, jer prije nemogu dovršiti, što sam preduzeo, ma radio dan i noć. Možebiti da bi me mogli megjutim zamijeniti g. g. Krestić, Prica ili drugi koji prijatelj, dakako za platu, što ide banskoga prevoditelja. Veoma ću Vam zahvalan biti, ako to izradite, no možebiti govorim o svirali, koja je jošte na vrbi – zato dosta o tome.

Nova neimam Ti ništa prijaviti, nego da ovdašnji hrvatski dostojanstvenici očekuju danas bana, kome su već sinoć na susret otišli do Badena. – Piši mi jeli Loewa već u Zagrebu i ide li što svijet u kazalište. Je li bilo puno kada je igrala Hebbelica, jer toga nijesmo mogli saznati iz novina. To želi osobito znati foter, s kojim se sastajem svaki dan, i koji Vas sve pozdravlja. Ostaj s bogom, pozdravi i od moje strane sve naše srodnike i prijatelje, osobito Rozu, Ivana i tvoju milu dječicu. Zašto *mi Roza ništa nepiše? Reci joj da očekivam i od nje nekoliko redaka.* Zdravstvuj.

Tvoj
brat *Dmitar*

U Beču dne 19 srpnja 1850.
[An Frau Alexandra Mažuranić, Agram.
Pošt. žig: Beč, 19. jul
Agram, 21 jul 1850]

9

ROZI DEMETER

Ljubezna sestro!

Jučer sam primio Tvoje, a u svoje vrieme i dva posliednja pisma Leksina. Ja Vam, ljubezne sestre moje, iz dna sèrca zahvaljujem na tolikim činotvornim dokazima Vaše ljubavi; jedino mi je žao, što imam malo nade, da ću ikada u stanje doći da Vam činom zahvalim na tolikoj izvanrednoj dobroti; no vierujte mi da ću Vam do groba zahvalan ostati – a mili bog platit će Vam, što za mene činite. Osviedočen sam, ako bi moja stvar samo o Vama i našem nesravnjivom Ivanu visila, da bi sve moje želje već oddavna izpunjene bile. No što ćemo, kad sam se pod toli kobnom zviezdom rodio? – Čini mi se, da mi se nikako te nikako pomoći nemože. Ja bi bio sretan i presretan i za cielo nebi nikomu više na teret bio, da bi se u obziru dotacije našega kazališta zaključak posliednjega sabora potvèrdio i da bi ja intendantom bez svakoga drugoga posla postao. Onda bi bio u mojem elementu, i budite uvierene, da bi za koju godinu moji trudovi željenim plodom urodili. No s onom kukavnom dotacijom, koju je naše namiestničko vieće predložilo, neće se moći baš *ništa* učiniti tim većma, ako budem jošte upotrebljen kao činovnik kod namiestničtva. Ako nebi nikakova druga posla kod namiestničtva imao nego samo svaki dan cenzurirati novine, koje u Zagrebu izlaze, kao što je Leksa u jednom od svojih pisamah natuknula, i onda bi *vas predpodne* tomu poslu posvetit morao i tako bi polovica moje radnje za kazalište izgubljena bila i težko da bi u tom slučaju što više za taj zavod činiti mogao, nego što sam dosad činio – a to je bogme premalo, da se isti jedared utemelji i uredi kako valja; ako pako misli naša vèrhovna oblast, da ću možebiti uz taj posao jošte i sve one dopise svih hèrvatskih uredah, koji su upravljeni na niemačke vlasti i imali bi se,

kao što se je ovdie glas razprostro i kao što to već priobćiše nieke bečke novine, posredstvom namiestničtva u niemačkom prevodu na miesto njihova opredieljenja šiljati, bilo baš i sudielovanjem niekolicine pomagačah prevadjati moći – to se veoma vara. U tom slučaju ne samo, da nebi *ništa* za kazalište činiti mogao, nego tako dosadan posao bi mi jošte ono malo živahnosti mojega duha, što mi preosta, posve uništio. Ja toga golemog i nesnosnoga posla nikako nebi mogao na se uzeti i volio bi kakav privatan posao tražiti i posve ostaviti dèržavnu službu, nego da opet postanem prevoditeljem uredovnih spisah. Tko toga nije pokusio, taj nezna kakova je to muka – to je pravo robstvo, koje ubija duh – a da bi se sve i htio tomu podvèrći, u mojim godinama nebi bio već kadar tolik duševni teret nositi – što sam pred deset godinah mogao činit, to mi sada već nikako nebi bilo moguće. Takovi poslovi su samo za mladjahne sile. Na to se nebi dakle podnipošto više sklonit mogao, ma poginuo od gladi.

Što se kazališta tiče, ako hoćemo da štogod čestita iz njega postane i da nebude i nadalje samo vegetiralo, to bi mu se najmanše barem 12 hiljadah f. podpore dozvoljit moralo. *Inače nije moguće iz njega ništa načinit: to je moja posliednja rieč.* Ako je Ivanu u istini do toga stalo, i ako to stoji iole u njegovoj mogućnosti, zaklinjem ga živim bogom, neka sve i sva učini, da pribavi barem tu podporu našem kazalištu, a mene da oslobodi od svakoga drugoga posla izvan intendanture. *Inače je sve izgubljeno i za mene i za naše kazalište.* Izvan toga morao bi ja kao intendant sasvim neodvisan biti od *Jellačića*, jer mi se sve čini da će on opet na njegovom sadašnjem miestu potvèrdjen biti. To Vam je čudan čoviek, koi od umietnosti ništa nerazumije i pun je muhah. Jednom riečju, on bi mi bio na putu, tako da svi moji napori nebi nikako uspieti mogli. Ivan ga dobro pozna, netreba dakle da mu ga opišem. Ako se taj čoviek već u kojekakvih obzirah mora ostaviti na sadanjem njegovom miestu, to bi se barem morao njegov dielokrug tako ograničit, da se nebi mogao u angažiranje i upravljanje *predstavljačkog* osoblja kao i literarnoga posla ni najmanje miešat – inače nemogu za nikakav napredak dobar stajati; u obziru pako novčanoga posla, kojemu bi on predstajati imao, morao bi se takodjer pod niekakovu kontrolu staviti – dosada je on sám sa kazališnim pazikućom (: Theatarhausmeister :) upravljao blagajnicom.

U obziru predloga za doznačenje moje tajničke plaće, govorio sam već više putah s g. Rubidom – tako da me je već uprav sram š njim o toj stvari opet govoriti. On mi je obećao već pred dvie nedielje danah, da će sve i sva i što je najbèržje moguće učinit u tom poslu – je l' što učinio, nije li, neznam, a i od drugih činovnikah nemogu ništa da saznam. Ako mi s početkom dojdućega mieseca nebude stvar riešena, – onda mi nepreostaje nego moje pokućstvo prodati – pak si kakav manji kvartir naći. Nemate pojma, koliku mi nepriliku to viekovito odgadjanje čini. Napokon moram izjaviti, da ako se podpora našega kazališta barem do gore naznačene visine nepoveća – da se ja nikako nemogu odvažit, da bi iz ove subvencije vuko onu od 500 f. opredieljenu mi pripomoć – ja volim odreći je se, nego siromašno naše kazališno družtvo, koje i tako

jedva svoje kukavne plaće iz te podpore izvadit može, prikratit za tu svotu. Ako ja družtvu pomoći nemogu, to barem neću da mu činim uštèrba.

Serdačno pozdravljajući Tebe i Leksu sa svom njenom obitelji, preporučam moju i kazališnu stvar što prešnije Ivanu i ostajem iskreno ljubeći Vas

Vaš brat

Dmitar

U Zagrebu dne 17 svibnja 1862

Božidaru želim sreću u njegovu novom stališu – kod tolike privèrženosti k istomu, nema sumnje, da će napredovat i postići svoju sjajnu svèrhu. Bog ga blagoslovio! – Olgicu, Slavicu i Mariju cielujem u duhu a Vladimira usèrdno pozdravljajuć molim, da mi i on koi put piše.

Dr.

10

ALEKSANDRI MAŽURANIĆ

Ljubezna sestro!

Tvoje posliednje pismo veoma me je raztužilo, jedno što sam iz njega saznao da je Vladimir pogibeljno bolestan bio i da se jošte nije sasvim oporavio, drugo što sam iz Tvojega prešnoga zahtieva, da Ti *odmah* i *točno* pišem, što sam pred 3 mieseca u 9 satih u večer kod Meržljaka tražio i što sam š njim govorio, zaključio, da sam pred Ivanom ocèrnjen, jer inače neznam, zašto bi se od mene zahtievalo, da to učinim; no ako me i veoma boli, da moja rodbina i samo pomisliti može, da bi bio u stanju ma u ikojem smislu što god učiniti, što se nebi slagalo s onimi obziri, koje svaki pošteni čoviek prema svojoj rodbini, osobito ako je ona tako sèrdačna prema njemu, kao što je moja vazda prema meni bila, imati mora, ipak ću Ti želju izpuniti i sve potanko izpovieditи, što se mojega općenja s gospodinom Meržljakom tiče, nakoliko se toga jošte siećam.

Prije svega ja nisam nikada kod g. Meržljaka ništa tražio, niti sam ga ikad inače pohadjao, nego kad sam k njemu ići morao u uredovnom ili kazališnom poslu, ili kad me je on sam k sebi zvati dao, a to je veoma riedko kad bivalo.

On me je pred 3 mieseca jednom pod večer, jeli bilo baš u 9 satih ili prije, toga se više za cielo sietiti nemogu, i to, ako se nevaram, u poslu sastavljenja sbornikova kazala k sebi pozvao i po dovèršenju istoga, stao se po svojoj navadi koješta samnom razgovarati i najedanput, kao što se sasvim dobro siećam, predje iz čista mira i bez svakoga povoda na odnošenja medju Hèrvati i Sèrblji i izrazi se proti Sèrbljem tako krupnimi i vriedjajućimi riečmi, da sam se gotovo začudio nad njegovom neuljudnosti, on ih je nazivao barbari i cigani, koji kod nas nikakova prava neimadu itd.

Da bi se ja dèržao za Sèrbima, sigurno bih planuo i nebih mu bio za cielo dužan ostao sve uspèrkos tomu, da je bio moj predpostavljenik; no budući da me se nije ta stvar neposredno ticala, mučao sam dugo vremena, ali ipak, premda sav moj život dokazuje, što se i iz mojih dielah a i iz toga uviditi može, da sam se vazda za Hèrvata smatrao, odgovorim mu napokon, kao što bi to svaki pošten čoviek, ma bio kakova god mu plemena, za cielo učinio bio, koj iole poviestnicu i sèrbski narod pozna, da nisam njegova mnienja i da su Sèrbi, koliko mi je iz poviestnice poznato, ne pojedince već na hiljade najedanput naselili se u trojednu kraljevinu, i da im se zato zamieriti nemože, ako se u *genetičkom* smislu za takove jošte i sada smatraju i u svojih književnih dielih nazivlju imenom svojih praotacah, no dodao sam ujedno, da ih u *političkom* smislu i ja za Hèrvate dèržim i da mislim, da i naš g. dvorski kancelar drugo ništa neželi, ali da nikako one mèržnje odobravati nemogu, koja se u novije vrieme u Hèrvatskoj od nieke strane (tu sam mislio Strossmajera i njegove privèrženike, kojim bijaše Pozor organom – što si je g. Meržljak mislio, neznam) goji proti sèrbskom imenu i ćirilici, koju neprestano barbarskom nazivati čujem, što veoma za nebratinski dèržim i mislim, da nemože nikako dobrim plodom uroditi.

To je sve bilo, što sam s gospodinom Meržljakom govorio i to jedan jedini put o tom predmetu – sve drugo, ako je što god k tomu možebiti dodao, izjavljujem na svoje poštenje i kunem se živim bogom, da je izmišljeno u namieri zavadit me s Ivanom, kojega, bog mi je sviedok, iskreno ljubim i štujem, te svagdje, gdje god mogu, bilo javno, bilo medju četiri oka, i kao veleuma i kao poštenjaka hvalim i branim.

Ako itko u Zagrebu to sam bio ja, kojega je viest o njegovu odstupu neugodno dirnula, gdje je ista i mnoge savjetnike kod namiestničkoga vieća, kojim se možebiti više nego meni vieruje, očito razveselila, ja sam to dobro opazio, no nisam ništa htio Ivanu pisati, kao što mu i prije nikada o takovih stvarih pisao nisam, jer za najpodlijega stvora pod nebom dèržim *denuncianta*.

G. Meržljak valjda je drugoga mnienja o meni i misli da sam medj ostalimi možebiti i ja kao srodnik Ivanov štogod k tomu doprineo, da je stavljen u stališ mira, i zato hoće da mi se osveti i zlo proti meni govori.

Ja se od Ivana nadam, da me nedèrži ni za ludjaka, ni za hulju, jer da bi u istinu proti njemu zlo govorio, to bi značilo da radim proti svojem vlastitom interesu i da sam najnezahvalniji stvor na zemlji! –

To je sve, što Ti o toj stvari pisati mogu, prijavi to Ivanu i gledaj da ga uputiš, da je sve kleveta, što se o meni blebeće. Budućnost će sve odkriti.

S bogom, pozdravi mi sve naše najsèrdačnije i budi uvierena da za cielo neimaš nevriedna i podla brata.

U Zagrebu dne 1 rujna 1865

Tvoj
iskreno ljubeći Te brat
Dimitrije Demeter

P. S. Draga Lexa!

Ja sam ovo pismo na Tebe upravio, premda pravo neznam, jesi li mi Ti ili Roza posliednji list pisala, jer nije bilo podpisano ni Tvoje ni Rozino ime – a niti iz sadèržaja nisam mogao razabrati, koja ga je od Vas pisala, ali učini mi se da je Tvoja ruka bila – zato sam Tebi odgovorio.

Dimitar Demeter

BELEŠKE

Pismo br. 1

Adresat, Stanko Vraz, studirao je u ovo vreme prava u Gracu (B. Vodnik, *Stanko Vraz*, Zagreb 1909, str. 26). Pismo mu je uručio brat Demetrov Naum, trgovac. Zanimljivo je da nauci dosad nije poznato nijedno Vrazovo pismo Demetru, iako je sasvim verovatno da su prijatelji među sobom i korespondirali. *Ovo Demetrovo pismo* pak, prvi put spominje u jednoj noti B. Vodnik (op. cit. str. 212), citirajući završnu rečenicu: »... Jerbo Vi ste jedan od onih ...« Po njemu, pismo navodi i F. Kadrič u *Bibliografiji Vrazovih spisov* (ČZN, op. cit. 370). Pismo potiče iz Vrazove ostavštine, i čuva se danas u SKZ pod signaturom R 3981/b.

Nije jasno o kakvom se izgubljenm Vrazovom rukopisu radi. Možda o nekoj varijanti *Djulabija*, koje su upravo ove godine u nastavcima izlazile u *Danici ilirskoj* (br. 35 od 1. IX, br. 36 od 8. IX, br. 46 od 17. XI).

– Suze sina razmetnoga: religiozno-refleksivni spev Ivana Gundulića (1622). Intencija iliraca bila je da izdaju redom dubrovačke klasike, i kao prvo delo u toj seriji izašao je Gundulićev *Osman* 1844, u nakladi Matice ilirske.

– Anthologia: prva takva (ilirska) antologija ugledala je sveta tek g. 1842, pod naslovom *Pěsmarica*, a priredili su je Dragutin Rakovac i Ljudevit Vukotinović. Sadržala je ilirske patriotske pesme.

– U Draškovićevoj knjižici *Ein Wort* nalazi se celo poglavlje posvećeno Demetru: »Noch ein Wort von einem Adoptiv-Illirier« (str. 49–53). Demeter očito skreće Vrazu pažnju na ovu knjižicu i zato (»mnogo lepih stvarih sadaržava«).

– Vukotinovićeve novele: g. 1838. Ljudevit V. izdao je svoje *Pěsme i pripovědke*.

– Russi: Antun Russi izdao je 1838. u Zagrebu knjigu prevedenih novela, pod naslovom *Ugodne pripovĕsti* (štampala je Gajeva tiskara). Prema oglasu iz t. g. vidi se da je knjiga bila namenjena lepom spolu, »štogod u ilirskom jeziku spisano čitati, za vrĕme ugodno sprovoditi«.

– »Nekoj Slavonski pop«: paroh Ivan Švear, izdao je g. 1839. *Ogledalo Iliriuma*, tj. istoriju »Ilirije«. Demeter nije ni slutio da će to delo, bez sumnje neuko pisano, imati veliki uspeh: do 1842. izašle su četiri knjige.

– Moses: Stjepan Moyses (1797–1869), Slovak poreklom, profesor i zagrebački kanonik, bio je u to vreme cenzor. V. Bogdanov *(Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848/49)*, kaže za njega: »Prije revolucije konfident austrijskog ministra policije. 1848/49 – desna ruka Kulmerova, jedan od glavnih predstavnika kontrarevolucije u Hrvatskoj« (op. cit. 531).

– Supan: poznati onovremeni knjižar i izdavač Franjo Župan.

– »Svezak dramatičkih igrah«: *Doktora D. Demetra Dramatička pokušenja. Dio pàrvi.* U Zagrebu, Tiskom k. priv. Nar. Ilirske Tiskarne Dra Ljudevita Gaja, 1838. (III–VIII: Predgovor; 1–91: *Ljubav i dužnost;* 93–202: *Kàrvna osveta.*)

Pismo br. 2

Pismo nije potpisano, niti adresirano, ali se iz sadržine jasno razaznaje da je reč o udaji sestre Demetrove Aleksandre (1815–1885) za Ivana Mažuranića. Venčanje je doista obavljeno istog meseca (28. jula) u Zagrebu, a zatim su se supružnici za stalno nastanili u Karlovcu. No i da se sve to ne zna, samo je jedan čovek u ono

vreme mogao tako pasionirano pisati o kazalištu – Demeter. Pismo je nađeno u ostavštini Ivana Mažuranića, a pohranjeno je u Sveučilišnoj knjižnici pod sig. R 5844/b. Veoma je oštećeno, tako da nije bilo lako uspostaviti prvobitni tekst; rekonstrukcije su označene uglatim zagradama.

Prag je u pojmovima Iliraca bio važno slavensko uporište. Demeter je očevidno prvi put u tom gradu, sudeći po načinu kako o njemu piše. Upravo u to vreme delovalo je u Pragu čuveno Slovensko čitaoničko društvo, koje je stvorio Jungmann (1773–1847), a u kome su delovali Jan Purkyně (1787–1869), Vaclav Hanka (1791–1861), František Palacky (1798–1876), Janko Šafarik (1814–1876) i češki prirodnjak Presl – a to je, kako se vidi, upravo ono društvo koje je tako gostoljubivo i srdačno dočekalo Demetra. Vest o D. putu u Prag 1841. donela je i *Danica* t. g. u br. 26 od 26. lipnja.

– »Pravo ima g. Sreznevski...« – Demeter misli na onaj dopis Sreznjevskog Hanki iz Rijeke, koji je kasnije objavljen u *Danici ilirskoj* (isp. beleške uz Vrazova pisma Sreznjevskom).

– Vagi, Karolina Josipa (†1870), poreklom Poljakinja iz Lavova, tragetkinja, u to vreme prvakinja zagrebačkog teatra.

Pismo br. 3

Ivanu Mažuraniću u Beč. Upravo je bio osnovan privremeni »Hrvatsko-slavonski dvorski dokasterij«, a za njegovog prvog predsednika naimenovan je 27. decembra 1860. Mažuranić. Demetrova čestitka odnosi se na ovo naimenovanje. Pismo je veoma karakteristično za D., koji moli svoga zeta da se zauzme za kazalište, u vreme kada su ga drugi obasipali molbama za lične intervencije. Još 1850. godine Demeter je podneo Banskoj vladi predstavku u kojoj je tražio pomoć uime razvitka narodnog jezika, da se podigne kazalište, da država plaća dotadašnje glumce dobrovoljce, da se izbaci tuđinština, da se otpočne sa stalnim predstavama na narodnom jeziku (Andrija Milčinović: *Jedan Demetrov list*, Obzor 1925, br. 105, str. 2). Odgovor je bio negativan, pa je problem privremeno rešen dobrovoljnim prilozima za kazalište (*Narodne novine* 1852, br. 16, str. 43). Demetrova sumnja u efikasnost ovakvog rešenja, izražena u ovom pismu, bila je dakle opravdana kad se uzme na um koliko je vremena od tada proteklo. Na Demetrovu inicijativu Hrvatski sabor g. 1861. proglasio je kazalište »zemaljskim zavodom«, i tako je definitivno udaren temelj domaćem stalnom teatru.

Članak u *Narodnim novinama* koji Demeter pominje anoniman je, pa tako sada znamo da je on autor. Tu se povodom Mažuranićevog naimenovanja veli: »Ova viest proizvela je kod nas obćenito veselje, a bez sumnje proizvest će ga i po svim mjestima naše domovine, jer ako tko zaslužuje ime ljubimca naroda hrvatskoga, to je za cielo g. Ivan Mažuranić, čoviek velika duha, visoka uzleta, obilata znanja, neporočna značaja, iskrena rodoljubja i prijazna, skromna ponašanja, koji svakom omiljet mora.« Članak je objavljen u br. 299, str. 833 (isp. o tome takođe: M. Živančević, *Ivan Mažuranić*, MS, Novi Sad 1964, str. 83). Demeter je u to vreme bio urednik *Narodnih novina* (1856–1862).

Antolkovićeva pisma, koja su bila priklopljena ovom listu, ne nalaze se više uza nj. Sva je prilika, međutim, da Mažuranić njegovoj molbi nije udovoljio, jer mu se mladić i kasnije obraćao (Arhiv SKZ, R 5844/b). Inače, povodom ovakvih intervencija Mažuranić je pisao ženi iz Beča (13. I 1861): »Ljudi tamo misle da ja ovdje imam za podieljivanje punu vreću službah i to čim mastnijih» (M. Živančević: *Iz korespondencije Ivana Mažuranića*, Zbornik MS, Novi Sad 1960, knj. VIII, str. 168).

Pismo br. 4

Pismo je upućeno u Beč. Pošto je privremeni dvorski dikasterij pretvoren u hrvatsku dvorsku kancelariju, Mažuranić je 20. novembra 1861. imenovan kancelarom (Arhiv SKZ, R 5845/40).

– Roza: sestra Demetrova (isp. niže).

– Leksa: Aleksandra Mažuranića rod. Demeter (isp. niže).

– »Reci sinovima...« – Božidaru (1842–1881) i Vladimiru (1845–1928), koji su često obavljali nevažniju korespondenciju svoga prezauzetog oca. Napominjemo ovde da u najnovijem izdanju Šišićeve *Povijesti hrvatskoga naroda*, koju je priredio Jaroslav Šidak (Zagreb 1962), na str. 529 stoji da je Vladimir Mažuranić rođen 1859, što je gruba omaška.

Pismo br. 5

Ivanu Mažuraniću u Beč.

Dekret o imenovanju Demetra tajnikom Namjesničkog vijeća potpisao je v. r. Ivan Mažuranić 14. lipnja 1862. Na ovoj dužnosti D. je ostao sve do 6. IX 1867, kad mu je uručen penzioni dekret (originali u Arhivu SKZ, R 6437).

Pismo br. 6

Ivanu Mažuraniću u Beč.

Pismo br. 7

Aleksandri Mažuranić u Zagreb. Pismo je poslato iz Beča, gdje je Demeter radio u Odboru za terminološki rečnik, koji je ugledao sveta g. 1853. pod naslovom *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs*. I za ovaj posao Demetra je predložio Mažuranić (isp. M. Živančević, *Mažuranić*, op. cit. 154–155).

»Priklopljenu cedulju« (opis Demetrove osobe) verovatno je zadržao činovnik u uredu.

Pismo br. 8

Aleksandri Mažuranić u Zagreb, iz Beča. U vezi sa Demetrovim boravkom u carskoj prestonici isp. belešku uz prethodno pismo.

– »Da svršim radnju meni naloženu...« – rad na terminološkom rečniku. Na ovom poslu D. je saradivao s Vukom Karadžićem, Petranovićem i Miklošičem, te je za »deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe« napisao predgovor.

U Demetrovoj ostavštini nalazi se službeni akt kojim se D. poziva da sa ostalim članovima Komisije (Commission für slavische juridisch-politische Terminologie) preispita Petranovićev prevod opšteg građanskog zakonika. Dokumenat je potpisao ministar Schmerling; datiran je samo kraticom: Wien, 11. März, ali sudeći po ovom pismu očevidno je da se odnosi na g. 1850. (Arhiv SKZ, R 4702).

Dužnost službenog prevoditelja, o čemu se ovde govori, nastupio je Demeter još iste godine. Ukaz Ministra unutrašnjih dela o imenovanju objavljen je u *Narodnim novinama* od 13. XII t. g. (br. 287, str. 795). Očevidno je da mu je i ovo mesto izradio Ivan Mažuranić, koji je tim povodom pisao ženi: »Za miloga boga kažite mu, nek bude odsada u napredak pozoran; neka se nesastaje s ljudi kojekakvimi; neka negovori i neradi ništa, nego ono što mu bude dužnost; u dvorani i drugdie neka duboko muči, a osobito valja *mučat o poslovih službenih* kad jih bude imó. On je ovdie jako bio ocèrnjen i zato su ga imenovali samo *provizorno*, a da učini i reče išto što nije u redu, odmah bi ga iz službe odpustili« (M. Živančević, *Iz korespondencije Ivana Mažuranića*, op. cit. 164).

– Krestić, Nikola (1824–1887), političar, pristaša Mažuranićev.

– Prica, Maksim (1823–1873), pravnik, istaknuti hrvatski političar, intiman prijatelj Mažuranićev i Demetrov.

– Foter: Dr Jakov Užarević (1810–1881), lekar i publicista, venčani kum Mažuranićev, izdao je u zajednici s njim *Němačko-ilirski slovar* (Agram 1842).

Pismo br. 9

Roza Demeter (1817–1890), najmlađa sestra Demetrova, svastika Mažuranićeva. Nije se udavala, čitav život provela je uz porodicu Ivana Mažuranića, nadgledajući domaćinstvo, negujući mu decu, i njega samog posle ženine smrti. Pismo je upućeno u Beč, gde je u to vreme Ivan službovao kao dvorski kancelar (1861–1865). U *Književnosti ilirizma* (JAZU, Zagreb 1954), Barac na str. 212 beleži da se Mažuranić oženio Rozom!

Vajkajući se na dosadu posla službenog prevoditelja, Demeter misli na svoju dužnost od g. 1850 (isp. belešku uz pismo br. 7).

– Rubido, Antun – g. 1852. županijski savjetnik (cf. *Narodne novine* t. g.).

– Jellačić: Dragutin Jelačić, predsednik tadašnjeg Kazališnog odbora.

Od g. 1862. Demeter se najzad sasvim posvetio kazalištu, za čime je čeznuo celog života. U junu 1854. putuje u Beč i sklapa ugovor sa tamošnjim teatrom o angažmanu glumaca za hrvatsku trupu. Pozorište tavori pod upravom nemačkog impresarija Blattnera, dok Kazališni odbor 1857. opet ne poveri teatar Demetru. Pad apsolutizma zatiče ga kao dramaturga (1860), nemački glumci javno su izbačeni, a Demeter dovodi Freudenreicha iz Beča i obnavlja družinu. Spomenuli smo da na Demetrovu inicijativu Hrvatski sabor 1861. proglašava kazalište zemaljskim zavodom, čime je udaren temelj domaćem stalnom teatru. G. 1862. imenovan je »pravim namjesničkim tajnikom», a od 1864–1868. bio je artistički ravnatelj kazališta. Penzionisan je 13. VIII 1867, i imenovan »literarnim ravnateljem« (Arhiv SKZ, R 6437). Do svoje smrti provodio je duge noći prevodeći pozorišne komade za scenu.

– Božidar, Olgica, Slavica, Marija i Vladimir – deca Ivana Mažuranića. Božidar je bio konjički oficir (isp. o njemu belešku uz pismo br. 4), a Vladimir (takođe beleška pod br. 4), pisac i pravni istoričar, bio je u zreloj dobi predsednik Jugoslavenske akademije. Marija se udala za pesnika i političara Napoleona Špun-Strižića, Slava za uglednog građanina Birača, a Olga za trgovca Čučkovića.

Pismo br. 10

Ovo pismo zapravo je poluzvanično očitovanje Ivanu Mažuraniću preko njegove supruge a sestre Demetrove Aleksandre. Zanimljivo je kao dokumenat o karakteru i držanju Demetrovom. Već i po svom temperamentu pesnik nije bio u stanju da prihvati savet zeta da »u dvorani i drugdje« duboko muči (isp. belešku 8), pa se tako upleo u ovu aferu. Pismo je u neku ruku i svedočanstvo o stavu Ivana Mažuranića prema pitanju međunacionalnih odnosa Srba i Hrvata.

– Merčljak: Vinko Mrzljak, profesor.

– Pozor: politički dnevnik koji je počeo da izlazi 1. X 1860. u Zagrebu; uređivao ga je i izdavao Edvard Vrbančić, zatim od 4. VI 1861. Ivan Perkovac, a saradivali su Franjo Rački, Ante Starčević, Bogoslav Šulek i drugi (isp. opširnije o tome: J. Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske*, Zagreb 1962, str. 200–215).

U vreme kada Demeter piše ovo pismo, u Hrvatskoj se uveliko razvija stranačka borba: pored stare narodne stranke, zatim stranke unionista i mlade stranke prava, stvara se i tzv. samostalna narodna stranka koja se okuplja oko Mažuranića. Uprkos nastojanjima da se afirmiše, ova stranka kao vladina i kompromitovana ostala je u masama nepopularna: na izborima 1865. nije dobila potrebnu većinu, pa je Mažuranić odmah posle toga podneo ostavku. – Ovo Demetrovo pismo odraz je čitave te atmosfere (spisi u vezi sa odstupom kancelara Mažuranića nalaze se u Arhivu SKZ, R 5845/43).

IZ OSTAVŠTINE IVANA MAŽURANIĆA

Korespondencija Ivana Mažuranića imala je zlu sudbinu, da je i pola stoleća posle njegove smrti ostala nepoznata naučnoj i široj javnosti. Dok su pisma mnogih savremenika, pa i mnogo mlađih pisaca odavno

ugledala sveta, u manjem ili većem broju, prepiska ovog našeg velikog pesnika i državnika, čiji svaki, pa i najbanalniji tekst može biti dragocen za književnu istoriju i istoriju uopšte, neopravdano je zaboravljena. U celokupnom opusu *Građe* Jugoslavenske akademije nema ni jednog jedinog Mažuranićevog pisma, niti bilo kakvog napisa iz njegove ostavštine! Jedino što je do naših dana objavljeno iz njegove korespondencije, bilo je nekoliko njegovih dečačkih pisama bratu Antunu, i to uglavnom fragmenata, koje je upotrebio T. Smičiklas kao ilustraciju uz svoj rad o Mažuraniću još g. 1892.[1] Između dva rata objavio je Đuro Šurmin u *Obzoru* kao senzaciju jedno Mažuranićevo privatno pismo banu Jelačiću, izvanredno zanimljivo;[2] međutim, ako ne računamo neka otvorena pisma listovima, koja je pesnik za života objavio sam (isp. bibliografiju u mojoj knjizi *Ivan Mažuranić*, MS, Novi Sad 1964), bilo je to, uglavnom, sve. Uglavnom, jer publikovano je nešto pisama koja se odnose na pesnika, njegov život i rad, ali ne od njegove ruke (Vrazova pisma, pisma iz ostavštine Antuna Vakanovića, pisma Ljudevitu Gaju, arhivska građa o Matiji Mažuraniću, itd., itd. – da spomenemo samo one priloge koji su u nizu godina publikovani u *Građi JAZU*).[3] Zanimljivo je da pesnikov sin Vladimir spominje u komentarima uz *Pjesme Ivana Mažuranića* (Zagreb 1895) i druge njegove privatne listove (npr. neke od pesama koje su objavljene posle pesnikove smrti nastale su upravo u pismima, kao dopunski, popratni tekst), ali se njima ne bavi. Književni istoričari zadovoljavali su se nadalje uglavnom citatima iz pomenutih dečačkih pisama koje je objavio Smičiklas.

Prvu veću skupinu pisama iz Mažuranićeve ostavštine, pesnikova pisma ženi Aleksandri i bratu Antunu, objavio je autor ovih redaka koju godinu ranije.[4] Očevidno je, razume se, da je to samo početak velikog posla koji tek stoji pred našim istraživačima. Sasvim je izvesno da se u arhivima, a naročito u privatnim rukama, još uvek nalaze mnoga

[1] Tadija Smičiklas: *Ivan Mažuranić, predsjednik Matice ilirske od god. 1858 do god. 1872*, Spomen-knjiga MH, Zagreb 1892, str. 99–104, 106. 108, 112 i 118. Pisma i regesta datiraju: Novi, August 1827 (nem.); Rijeka, 20. oktobra 1828 (nem. fragm.); Rijeka, 15. oktobra 1829 (tal. fragm.); Fiume, 30 April 1830 (nem.); Rijeka, 5. august 1833 (fragm.); Szombathely, oktobra 1834 (fragm.); Szombathely, nedat. (oktobra ili novembra 1834, fragm.); Szombathely, 30. januara 1835 (fragm.); Szombathely, 8. februara 1835 (fragm.); Szombathely, 18. aprila 1835 (fragm.); Szombathely, 11. jula 1835 (fragm.); Karlovac, 10. jula 1842 (fragm.). Sva ova pisma, na žalost (izuzev poslednjeg koje sam pronašao i u celosti objavio u *Godišnjaku* FF u Novom Sadu), još uvek su negde zaturena, a svakako bi zaslužila da se danas u potpunosti objave.

[2] *Lična sloboda, školstvo, političke prilike. Pismo bana Ivana Mažuranića iz 1849. god.* Obzor, LXII/1921, br. 281.

[3] Knj. I, 1897, str. 240–249; knj. II, 1899, str. 219; knj. VI, 1909; knj. XXIV, 1953, str. 123–169; knj. XXVI, 1956. Priloga ovog tipa ima, dakako, mnogo više (isp. na primer: M. Živančević, *Građa za biografiju Matije Mažuranića*, Zbornik MS, 1964, knj. XII, sv. 1, str. 83–112).

[4] M. Živančević: *Iz korespondencije Ivana Mažuranića. Pisma ženi* (Zbornik MS, 1960, knj. VIII, str. 159–184); *Pisma Ivana Mažuranića bratu Antunu* (Godišnjak FF u NS, 1960, knj. V, str. 219–240).

Mažuranićeva pisma, za koja iz posrednih i izravnih svedočanstava znamo da moraju postojati. Neka od njih, na primer, mi smo štaviše imali u rukama, a nismo ih još uvek objavili, bilo što nas u datom trenutku nisu bliže zanimala, bilo što u vezi s njima nisu mogla biti sva pitanja razjašnjena. Tako u ovom trenutku i opet obelodanjujemo samo pregršt listova iz pesnikove zaostavštine, za koje smo se zasad opredelili.

Pisma Ivana Mažuranića nalaze se najvećim delom u Arhivu zagrebačke Sveučilišne knjižnice (sig. R 5844/a, b, c.), a najvećim delom tu se nalaze i ostali spisi Mažuranićevi. Pojedini listovi, prema ostavštinama u kojima su zatečeni, nose druge signature, što je u beleškama niže označeno. Na kraju, dajemo popis i delimično regesta pisama upućenih Ivanu Mažuraniću koja se nalaze u tom Arhivu, što će, verujemo, biti od koristi istraživačima.

Pored privatnih pisama, zbog izuzetne važnosti, donosimo ovde i izvesne službene dopise, a zatim i literarno-publicističke sastave Mažuranićeve koji su u vidu dopisa bili upućeni javnosti putem štampe. Neki od njih su potpisani, neki anonimni, a neki su opet bili objavljeni kao kolektivno delo, bez naznake pravog autora. Istina, pojedini ovi tekstovi već su i ranije zapaženi kao Mažuranićevi (Smičiklas, Nehajev, Barac, Živančević),[5] pa ipak se dogodilo da sve do naših dana nisu registrovani u pesnikovoj bibliografiji. U svojoj *Ilirskoj antologiji*, na primer, preštampao je dr Slavko Ježić g. 1934. *Manifest naroda hrvatsko-slavonskog* kao anoniman spis, iako ga je Smičiklas još g. 1892. jasno označio kao Mažuranićevo delo (što je, uzgred budi rečeno, Ježić ispravio g. 1958. priređujući izabrana dela Ivana Mažuranića, – isp. str. 149). Dobro Ježić primećuje da bi se danas već mogla prirediti oveća zbirka Mažuranićevih političkih tekstova, ali eto – do danas tako šta nije učinjeno, jer se još uvek sasvim pouzdano ne zna šta je sve u toj oblasti ostavio potomstvu pesnik. Mi smo se ovde pre svega opredelili za one tekstove koji su danas, uverili smo se u to, teško pristupačni proučavaocima izvan Zagreba (i u našoj zemlji, da ne govorimo o inostranstvu), a za koje se sada već sasvim pouzdano može reći da su Mažuranićevi.

1

IVAN MAŽURANIĆ ILIRSKOJ ČITAONICI

[24. lipnja 1840.]

Vrědni domorodci, čestita gospodo!

Sl. ravniteljstvo čitaonice ilirske u Zagrebu, uputjeno od kolike je važnosti, od kolike je koristi i potrěbe teatar za izobraženje svakoga naroda i podignutje jezika narodnoga, pozva podporom plemenitih domorodacah podpomoženo, iz Novog Sada ovamo družtvo jedno, kojeno

[5] U cit. svojoj monografiji o Mažuraniću (Rad JAZU 1963. i MS, Novi Sad 1964), pozabavili smo se podrobnije pitanjem autorstva ovih radova.

je, kako je svim u obće poznato, u ovdašnjem varoškom teatru nekoliko predstavljenjah jurve proizvelo. Istina je, to nebi ni za što drugo, nego da se vidi, kakav će ovo odziv u serdcu sugradjanah naših naći. Biaše prokušanje, al hvala Bogu i domorodnomu duhu domovine naše, biaše prokušanje takovo, da se bolje u sadašnjem stanju našem želit ni može. Jer premda su članovi rečenoga teatralnoga družtva tekar početnici, kojim, da se na fino kritike sito uzmu, jedva jedvice i ime od umětnikah bi ostalo: zato je svakako narod naš svagda s najvećim zadovoljstvom iz teatra se kući povratio. Postarii ljudi sude i o mogućnosti i o valjanosti takova zavoda, mnoga razgovaraju; starci se raduju i sele u misli u ona stara, bolja, od njih hvaljena vrěmena, kad su oni kao Slavjani, u slavjanskoj zemlji i jeziku, čisti slavjanski, od tudjinah bolje učuvani svět ugledali; priatelji naši i domovine naše se vesele i u sèrdcu s pèrvim ovim počétkom srětan takodjer naprědak skapčaju; nepriatelji napokon dubokim zamukoše mukom; jednom rěčju: dobri se svi raduju, svi se vesele, svi ufaju, a zli kradom tuguju, stide se i boje. –

A jesu li sve ovo prevèrnutje dušah igraoci naši uzročili? Jesu li oni tolika sèrdca napunili radostju, tolikim bezbožnim ljudem zabušili usta, tolike pèrsi svetim domovine ognjem nadahnuli? – Nemislim, jer su još za to preslabi, premda někojim od njih talenta nefali, da to nègda i po sebi učinit uzmognu. Preslabi su još, velim, za sada, da studene gledaoce griu i pèrsi ledom zamèrznute raztapaju; al nisu preslabi, da budu kao konduktor jedan domorodnoj onoj električnosti, koja već sada, hvala da je nebesom, sèrdca naroda našeg oživljava.

Domorodnost dakle, veselje i radost, koja se u občini našoj vidi, nedolazi toliko sa scene u narod, koliko se dapače s naroda sipa na scenu, i tim i nju k novomu naporu, k novomu nauku, k novoj pomnji nuka.

Odtuda se vidi, da se u občini našoj ne samo ništa protivna nenalazi, da se prokušanje ovo i za zbilja neuzistini, već da se svuda i najveća želja ukazuje, da se što bèrže stanovnoj jednoj sceni u domovini našoj temelj postavi. Prigoda je dobra, vrěme je priatno, a o koristi i o potrěbi poduzetja ovoga ni govora neima. K tomu dolazi još i to, da je i ovo prokušanje bilo sasvim zaludu i bez svake svèrhe, ako se šta dalje o stvari ovoj neuredi; jer je i pèrvi korak zaludu, ako se i drugi učinit nekani. A da ovako stvar zadugo ostati niti hoće, niti može, bělodano je sasvim, kad se razmisli, da će se poslie ovo několiko predstavljenjah družtvo ovo bez sumnje razsuti, budući da bez svake pomoći od varoša do varoša skitajući se nit bi moglo ljudski živěti, nit u umětnosti svojoj, po kojekakovih varošicah igrajući, išta naprědovati.

Ako smo za zbilja uvěreni, da je svakomu narodu teatar potrěban, i ako smo nakanili, da ga i u nas malo po malo polag slabih silah naših zavedemo, šta čekamo veće? evo nam družtva, koje premda u obziru višje umětnosti nije dobro; al je zato od svih ilirskih, koje za pervi počétak imati možemo, bez sumnje najbolje. Ako li pako teatar narodom za izlišan dèržimo, i ako nebiasmo naumili da se i u nas podigne, zašto je i sad ovo družtvo pozvano ovamo, da ovdě, několiko putah igrajući, štogodir u umětnosti svojoj napredovavši, ništa neg veća samo šteta

bude, kad se raspe, i tim samo više materiala za zaboravit pribavi. Al daleko budi ta misó od mene; jer niti sl. ravniteljstvo, koje je družtvo ovo ovamo pozvalo, niti ova, ni druga gospoda, koja su novci svojimi posao ovaj s početka pomogli, poslie pako zadovoljstvom svojim i veseljem igraoce naše podužgali, toga děli svojimi ni najmanje neukazaše; dapače usuprot plemenitu misó svoju o potrěbi i koristi instituta ovoga jasno i dovoljno odkriše.

Neostaje dakle drugo, nego mislit o načinu da se družtvo ovo u nas zadèrži; ptica uhvatjena iz rukuh nepušta i gleda, da nam početak učinjen zaludu nebude.

Pita se dakle prie svega, koi bi način mogó svèrsi ovoj najshodnii biti? Shodniega doista načina za uzdèržavat ovake zavode od stanovnoga fonda neima. I nam bi trěbala, za ukrěpit sasvim krěpko i za sva vrěmena narodnu scenu, glavnica jedna, koja bi na godinu barem 6.000 forintih srebra čista interesa metala. Al odkle tako berzo fond jedan da se sakupi, gdě ni vrěme čekati neda, niti se bez velikih tegotah do toga dopreti nemože, niti se, što opet iskreno izpověditi valja, duh narodni, a osobito duh umětnosti po svoj domovini našoj još do toga popeo nije, da se u tom obziru dobromu uspěhu nadati može. Valja dakle medjutim udariti drugim prečim putem, koi nam za sada i mnogo bliže leži, i kojim se je i do ovoga pervoga prokušanja veće udarilo. Valja, rekoh, gledati, da se opet na tu sverhu otvori subskripcia, da se blagotvornom domorodacah naših podporom narodno družtvo ovo za několiko pervih godinah krěpko pomogne i sasvim volji nepostojane sudbine otme, dok se dobro sěme ovo, što se sada u narod bacilo, serdacah publike naše tim bolje neprimi: i dok, koliko blagi duh ovaj u narodu, toliko i družtvo isto neodjačaju tako, da se nakon několiko godinah za věkovito i sasvim utverdjeno uzdèržanje narodnoga teatra il podoban fond pribaviti, il pako u najgoroj sgodi, teatar sám svojom vlastitom silom, na način němačke scene, kod nas uzdèržati bude mogao.

Al je preveć *šest* hiljadah forintih srebra, neg da bi se u siromašnoj domovini našoj za više godinah na subskripciu sakupiti moglo, reći će mnogi. – Jest; šest hiljadah forintih srebra na godinu je lěp novac, nit bi se bez sumnje u nas još za sad na takovu sverhu lako sakupiti dao; al se i tomu jednim načinom poněšto pomoći može. Da vidimo.

Slavni su naši domorodci još prie, gdi je još stvar veoma nestalna bila; gdě su mnogi o dobrom uspěhu prokušanja našega dvoumili; gdě su mnogi koliko o duhu publike, toliko još više o sposobnosti članovah pozvat se imajućeg teatralnoga družtva sumnjali, bojali se i u serdcu predali; slavni su, rekoh, domorodci naši još prie, posrěd svih ovih nepovoljnih okolnostih podpisali na jednu godinu do blizu *tri hiljade* forintih srebra. Nije li dakle sasvim věrojatno, da će isti ovi domorodci sada, gdě svaki strah i u obziru publike i u obziru družtva izčeznu; gdě se svaka sumnja u ogledu uspěha prokušanja našega izgubi, i gdě svaki pred očima vidi igraoce, istina je, ne posve izverstne, al barem takove, da bi se oni rukovodstvom věšta učitelja u kratak čas do někakve izverstnosti podigli; nije li, velim, istini veoma spodobno, da će ovi vèrli

i vatreni domorodci sile svoje sada kod ovolike istine tim većma za korist domovine napeti? A ako li to bude. i ako se srědstvom subskripcie ako ništa drugo, barem tri hiljade forintih srebra na lěto za pet nastupajućih godinah dobiu, tako je sve učinjeno, što se od strane naše za uzdèržanje stanovne scene jedne u domovini našoj za sad samo poželeti može. Jer bi onda družtvo s ove tri hiljade forintih pol godine, šest zimskih měsecah, Studenoga to jest, Prosinca, Sěčnja, Veljače, Ožujka i Travnja igralo svaki měsec barem po dva puta kod nas u Zagrebu, gdě bi se igraocem našim osim toga dèržali meštri i u deklamacii, i u plesanju i u mačevanju (fehtovanju), te bi onda u lěto prošli i po ostalih znatnih městih po Horvatskoj, kao u Karlovac, Petrinju i Sisak, Varaždin i Belovar, zatim po Slavonii u Osěk, Požegu, Vukovar, Brod, Vinkovce, Mitrovicu, Zemun i u ostale varoše i města, gdě se ilirski jezik govori; možebiti s vrěmenom i u Dalmaciu itd. gdě bi ono, što bi u zimu teoretično i praktično kod nas naučili i ostaloj bratji našoj pokazati mogli, samo da se sl. magistrati rečenih městah još u napred obreku, da će im se za svako od onih deset predstavljenjah, koja bi se u svakom od spomenutih gradovah proizvela 120 aboniranih cvancikah naći. Korist pako, koja bi se tim načinom zadobila, je dvostruka: pervo, što bi se tako glavnomu gradu Zagrebu pomoglo, da svega tereta za uzdèržanje narodnoga družtva nenosi, i što bi publika naša od vrěmena do vrěmena odpočinuvši, tim većom željom svake godine stvar domorodnu opet prigerljivala; a drugo, što bi se time ukus lěpa i dobra u boljem narodnom jeziku i po ostaloj domovini našoj raznosio, i po tom bez sumnje takodjer izvan Zagreba mnogi blagotvoran subskribent našao.

Dvě su dakle stvari preda svim potrěbne za ustanovljenje narodne scene u domovini našoj: jedno subskripcia barem od tri hiljade forintih srebra za pet godinah; a drugo obećanje sl. magistratah ostalih povećih městah po zemlji, da će u svakom městu za svako od deset predstavljenjah 120 cvancikah aboniranih biti. O abonamentu je već sve u kratko rečeno, što ovamo spadati može; sad još nešto o subskripcii, i to:

1. Trěbalo bi, da se svaki subskribent za pet nastupajućih godinah neodstupljivo podveže.

2. G g. subskribenti bi se morali obvezati, budući da će ovo družtvo samo pol godine i to u zimu kod nas igrati, da će svaka tri měseca, to jest okó 1. Studenoga i 1. Veljače dragovoljni svoj prilog u napred svaki put točno i bez otezanja izplatiti.

3. Da se za několiko krajcarah kvietancie i kojekakvi računi nepišu, i sluga, komu i onako nèšto platiti valja, čestitoj gospodi za kojekakvu sumicu na vrata nešalje, trěbalo bi da se manje od 6 forintah srebra na godinu od nikoga neprima.

I ovo je, što se za sad od sl. domorodacah naših za obdèržanje i ustanovljenje narodne scene preponizno traži, opazujući, da će tim načinom koliko družtvo ovo, toliko i publika naša medjutim bez svake sumnje odjačati tako, da će poslie moći il družtvo samo po sebi po priměru drugih narodah uzdèržavati; il pako, kad se duh narodni u nas još bolje probudi, i ljubav umětnosti i do nižih stališah dopre, stanovan fond za

věkovito utverdjenje narodnoga teatra u domovini našoj sakupiti. Herdjav je i slab početak, al napredak može dobar i od koristi biti; a tuda su prošli svi narodi, tuda valja da prodjemo i mi, ako smo zbilja nakanili, da što od nas i naroda našega bude; jer bez početka neima dočetka. »*Omne initium arduum*« istina je; al »*dimidium facti, qui bene coepit, habet!*«

2

IVAN MAŽURANIĆ STANKU VRAZU

Gospodinu
Stanku Vrazu
u *Zagreb*

[Pečatnjak: crveni vosak
sa inicijalima IM]

Karlovac, 26. 10bra 841

Gospodine,

Vranyczány zamoljen od g. Biondella iz Milana, koji izdaje »Atlante di tutte le lingue europee«, da mu opiše nariečja ilirska. bavi se sada tiem poslom, nu za opis gornjo-ilirskieh nariečjah obratja se na Vas želeći da mu sliedeće molbe izpunite:

1o Izvolite prevesti u gornjo-ilirska nariečja ovdie priklopljenu pričicu s ilirskiem pravopisom ali bez č. Ako se nariečja malo medju se razlikuju, tako će bit dosta jedan sám prevod, pod koji morete variante ostalieh nariečjah zabilježiti.

2o Koliko ima Slavjanah u Kranjskoj, Koruškoj, Štajerskoj i u bližnjieh ugarskieh komitatih, kao takodjer u tàrštanskoj gubernii i u Istrii? A ako ima više nariečjah, koliko dušah pripada svakom od njih?

3o Na krajobrazu, koji izvolite za Vranyczányev račun kupiti, zabilježite bojom granice gornjo-ilirskoga nariečja, a i svakoga podnariečja, sa svom mogućom točnosti. U provinciah koje su većom stranom slavenske naznačite drugom bojom miesta i prediele gdie tudje naseobine: Niemacah, Kočevarah, Vlahah, Ciganah itd. živu, dodajuć kratak izpis, kada su se iste naseobine tamo namiestile, kakovo nariečje (tudjega jezika) govore, i imaju li literaturu? – dosta će bit jedan tabak za sve te izpise. Od Resianacah znade kroz danicu. – Budući da ćemo kroz Biondellievo dielo ilirstvu našem mnogo koristiti moći, nadam se od Vašega domorodstva a i od Vašega prema nam prijateljstva, da ćete nam na gori-navedena pitanja dobrovoljno odgovoriti.

Vaš
za Vranyczányа
I. Mažuranić

3

IVAN MAŽURANIĆ »NARODNIM NOVINAMA«

Dopis iz Karlovca, 5 serpnja 1845

U našoj domovini – ljubljenoj i merženoj, slavljenoj i gerdjenoj; – u ovoj zemlji od golih protuslovljah, gdě se, kako drugdě, neprotuslovi samo mnĕnjem, već i bitju, nesamo pravom vrĕmenitim, pripadnim, čovĕkodanim, – već i vĕčnim, bitnim, bogodanim; u ovoj zemlji, našoj *domovini, u najnovie vrĕme veoma su rĕdka naimenovanja kraljevska,* koja bi bila u temelju narodnih serdacah takovom se ozvala radosti, takovom zahvalnosti, kakovom se ozvá naimenovanje presvĕtloga gospodina Mirka Lentulaja za upravitelja varmedje varaždinske. Budi mi dakle dopušteno za malen dokaz obće ove ljubavi i štovanja prema hvaljenom mužu poslĕdnje dane bavljenja njegova u Karlovcu u kratko napomenuti.

Dne 18 lipnja prie podne podje mnogobrojna deputacia ovoga sl. magistrata pod predvoditeljstvom g. sudca M. Piškorca presv. novoimenovanomu upravitelju izjavit ćutjenje predubokoga svoga štovanja i *vruće ljubavi, i predade mu u znak iste lĕpo urešen gradjanski* list, kojega je hvaljeni presvĕt. gospodin izvolio primiti s takovim dubokim ganutjem, pače pobožnostju, kakova se samo u velikih boljarskih dušah naprama gradjanskom stalištu nahodi; kakova se ugodno razlikuje od merzkoga onoga i truloga kastovskoga duha, kojim dišu neizobraženi i poluizobraženi oni korteši i drugovi im, koji se kao utopnik obima rukama hvataju tako zvanih boljarsko-ustavnih stupovah, a u slĕpilu svom nevide, da su stupovi ovi od leda, i kad ih prolĕtno devetnaestoga stolĕtja sunašce malo po malo otopi, da će buknut izpod njih ugodno premaletje, mila zelen, nov život u domovini, nova obća i stanovita sreća.

Ja sam najveći nepriatelj domorodnih ćutjenjah, koja se samo uz čašu vina miču; najljutji protivnik hinjenih ili robskih onih zdravicah, koje se promuklim gerlom uz punu terpezu razležu samo zato, da se hrapavo i usahlo gerlo opet i opet vinom zalije; – glavni merzitelj nedobitnih onih nebojšah, neustrašenih lomigorah, neodoljivih deliah, strašnih junakah, koji, kad im se zakervave oči – od vina, – mnieš, sve će nepriatelje svoga naroda potući vitežkim svojim i nepobĕdjenim palošem – jezikom, a na prazan su želudac za svoju »predragu, kakono vele, narodnost i jezik« puni praznine, praznih rukuh, prazna sèrca i – prazne glave; ja sam, rekoh, smertni nepriatelj potištenih ovih kukavicah, kojim je bog terbuh, i domorodnoga onoga duha, koi se poradja iz čaše nedomorodnoga vina: ali sèrce mi se širi, kad vidim, gdě se *ljudi, koji su stoputah dĕlom pokazali ljubav svoju* i priverženost prema svomu, za obilnim stolom iskreno vesele, i domorodni duh uzanj razastiru, krĕpe, a ne iz njega dobivaju i cèrpe. A takov biaše naš sobet. Pogledat u pročelju prevrĕdna muža, starca u službi domovine ostarèla,

jednostavna, blaga, kojega kad vidiš mniješ da vidiš jednoga od někadašnjih hervatskih otacah naših, pravičnih u sudu, krěpkih u boju, priaznih u družini, svakda i svagdě poštenih; pogledat, rekoh, onoga muža, posve i sasvim Hèrvata, kojem se u druževnu razgovoru smije dobrota u licu, a na glas domorodnih pěsmah sja od radosti u oku suza, pak izbrojit okom sve redom oko njega ljude, glavne domorodce; pogledat, velim, sve ovo, a od veselja neuzigrat, bez dvojbe je, věruj, dokaz studena pače kamenita sèrca. Zdravice najprie srećno vladajućoj kući austrianskoj, pak zatim velikim i većim domovine naše dostojanstvenikom i poznatiim domorodcem napite, uzhitiše neizrečenom radostju sve družtvo, a ponajviše obradova svih i zahvalnostju prema premilostivom kralju i gospodam našem napuni zdravica napita presv. gosp. baronu F. Kulmeru, velikom srèmskom županu, kojega zasluge za ovu domovinu vas narod zahvalno priznaje, i u kojem sad vidi najjaču podporu duha hèrvatsko-slavonskoga u dolnjih stranah. Muzika, pěsma hèrvatska za rasztanak hvaljenom u pročelju sědećem mužu izpěvana, zatim svakojake ine narodne pěsme, jednom rěčju prelěpi domorodni duh po svem družtvu: sve se to biaše sjedinilo za ulěpšat ovaj blagi dan, i razigrat sèrce svakoga pritomnika. Čudnovatom někakvom sgodom desiše se u toj dvorani s jedne strane slika premilostivoga našega kralja Ferdinanda, a s druge lěp kip »děte Mojsia od matere svoje na Nilu vodi u šašu izložen«, načinjen po domorodnom našem umětniku Karasu, koi se većega umětničkoga izobraženja radi sad u Rimu nahodi. Tom prilikom pade mi i nehotice na um, kako se ova dva kipa medju se lěpo nadopunjavaju. Jer i naš narod biaše težkom někakvom sudbinom bačen u rěku narodah, u rěku, koja, mnijem, da ništa nije sigurnia od one krokodiloplodne, u koju biaše verženo diete Mojsia; pak opet, hvala providnosti, izpliva Mojsia, a hvala kralju, hoće da izpliva naš narod.

U poneděljak, 23 Lipnja odpratiše u više kočijah odbori od strane sl. magistrata, kr. měnbenoga suda i čitaonice hvaljenoga gospodina i suprugu mu do Jastrebarske, gdě poslě oběda, u slavu presv. odlaznika opet pripravljena i bandom jastrebarskom lěpimi narodnimi napěvi ugodno zabavljana, slědiaše svetčan ali sèrdačan razstanak: najlěpša i najdostojnia nagrada plemenitim dušam za njihove domovini učinjene zasluge!

I. M.

4

DRAGOJLO KUŠLAN LJUDEVITU GAJU
[O IVANU MAŽURANIĆU]

Velecienjeni priatelju!

Na kratkom ti javljam, da je Mažuranić pripravan se onog posla latiti, ali u ovaj par to nemože. Ako bi mogo měsec dva počekati, doklje u drugi kvartir se preseli – jer u ovom nemože niti slova pisati, tako ti je

na tesnom – onda će odmah početi raditi. – O njegovoj volji dvojiti nemoj, samo o tome se sad radi, jeli ćeš ti moći se uztarpieti donle. –

Jesi li ti odredio, da se program konservativacah prevede i u novine stavi? – Molim te nemoj zaboraviti.

Time ostajem tvojim visoko cienjenom nagnutju izručen

Tvoj iskreni priatelj i štovatelj
Dr Dragutin Kušlan

U Karlovcu dne 1/3 847

5

VJEKOSLAV BABUKIĆ IVANU MAŽURANIĆU

Gospodinu p. n. Ivanu Mažuraniću, fiškalu, sl. i kr. grada Karlovačkoga sirotinskomu otcu i više sl. varm. stola sudb. Prisědniku, u *Karlovcu* (Carlstadt).

[Pošt. žig: Agram.
Pečatnjak sa inicijalima V. B.]

U Zagrebu 15 prosinca 1847

Dragi Pobratime!

Danas upravo imade dva měseca danah, što te umolih, da pěsan, koju Ti sám za Mehitariste u Beču iz talianskoga u naš jezik prevedè, izpraviš; ali do dana današnjega neimam od tebe odgovora. Možebit, da si istu pěsmu izgubio? – Ako li je tako, – a Ti, molim Te, sve gledaj: da l' je ova u prepisu dobra? pa mi ju odmah šalji poštom natrag, da ju tada u Beč odpravim. Želeći ti u obitelji tvojoj svako dobro i u duhu te celujući jesam

Tvoj
iskreni pobratim
Věkoslav Babukić

6

IVAN MAŽURANIĆ NADVOJVODI IVANU

Vaša c. kr. Visosti!

Iz izvěstja banova ustmeno, a iz rukopisma Vaše c. kr. Visosti na bana našega pod danom 27 Lipnja t. g. iz Beča izdata, pismeno, obavěšten je narod trojedne kraljevine ove na saboru svom 5. i slěd. lipnja měseca t. g. po starom pravu i običaju sakupljen, o tom, da je nj. veličanstvo na zahtěvanje sadašnjega vladanja ugarskoga postavilo za posrědnika izmedju nas i rečenoga vladanja ugarskoga vašu c. kr. visost.

Vaša c. kr. visosti!

Ako je u obće bilo potrěbno izmedju naroda, věrna svojemu kralju, ljubećega svoju domovinu, umirućega za slobodu i sve onomadnje velikodušne darove vladaoca svoga, ako je, velimo, bilo uobće potrěbno, izmedju naroda takova, putem najtěšnje zakonitosti stupajućega i izmedju novoga vladanja ugarskoga ikakovo posrědničtvo mira: tako zaista kocka nemogaše pasti na nijednu drugu osobu, ni poštovaniu, ni ljubljeniu, ni pravičniu, nego je vaša c. kr. visost.

Za pokazati dakle i od naše strane sklonost na mir i poredak. kojega smo vazda priatelji, dopustit će nam vaša c. kr. visost da vam ponajprie odkrijemo gorke boli naše, a po tom u kratko i otvoreno očitujemo način kako bi ih vaša c. kr. visost izlěčiti mogla prie nego se u ikoje dalješnje dogovaranje s protivnom nam strankom upustimo.

Odmah kako puče u monarkii pèrva zora tako zvane slobode, jednakosti i bratinstva, podje u Beč k nj. veličanstvu mnogobrojna deputacia, od svega naroda našega sastavljena, da podbodena velikim uspěhom Němacah i Magjarah u ime naroda svoga obnovljenje někojih starih pravah, osobito u obziru narodnoga našega bitja, od nj. veličanstva izprosi.

Kakav dobi odgovor?

Po naputku ugarske kancelarie na tegobe svoje, kako se vidi pod br. 1., nikakav; jer joj bi kazano, nek narod želje svoje izrazi na saboru, a da se deputacia ta za zakonitu ne može priznati, što nije izaslana iz sabora po zakonu sakupljena. Kan'da je shodno i čověčno, kad lěkaru nemoćnik dodje pomoći njegove radi, da ga onaj za boležnika neprizna, ako i ranah ima, kad od nikoga věrodajnoga pisma neima.

Potom poslà konferencia banska pod danom 8. svibnja u Beč opet jednu deputaciu s reprezentaciom najpoglavitie želje naroda našega sadèržavajućom i ovdě pod br. 2 priklopljenom.

Kakav dobi odgovor i ova deputacia?

Po naputku magjarskoga ministeria ne samo nikakav, nego nije bila ni puštena pred lice svojega kralja, kojega je magjarski ministar posalah izvanjskih sa svim bio obklopio, tako da se Hèrvat i Slavonac ni kralju svojem bez kontrole magjarske nije pokazati smio.

Isto tako ostadoše bez svakoga i najmanjega uspěha i reprezentacia banova na nj. veličanstvo pod br. 3 i odgovor banov palatinu ugarskom pod br. 4.

Kad se nj. veličanstvo iz Beča premělsti u Insbruk, poslasmo opet i tamo deputaciu jednu s adresom.

Ali kakav bi na nju odgovor?

Po naputku ministeria magjarskog i opet nikakav.

Razpisa se naš sabor dèržavni, sve ufanje naše, kojega je ban po višnjem odpisu pod br. 5 pravom podpunim sazvao. I kako se rok otvo-

renja njegova primače, eto ti opet po naputku ministeria magjarskoga rukopisma, kojim se sabor naš zabranjuje, a banu nalaže da ide u Insbruk prati se od lažih i sramotnih potvorah, koje je navalila nanj běsna žurnalistika němačko-magjarska, iz koje ministerium magjarski, kako je očevidno, cèrpi podatke za parnice o uvredjenu veličanstvu.

Zašto ban naš nemogaše odmah da podje u Insbruk i zašto mi sabor ovaj naš za zakonit dèržimo i dèržat ćemo vazda, vidi se iz reprezentacie banskoga věća pod br. 5. nj. velič. podnešene. A da se ni ban naš, ni narod naš u pèrkos svoj podloj i sramotnoj izmišljotini ministeria magjarskoga neimaše ni malo stidit ni plašit kraljevskoga lica, pokažuju čini njegovi, koje narod naš s velikom pohvalom uzè za svoje; pokažuju sva děla dosadašnja naroda ovoga; svědoči napokon i prijetje bana i naroda u Insbruku, dvoru kraljevskom, i isto ono s početka navedeno rukopismo c. kr. visosti vaše.

Na saboru tom sastavi narod želje svoje i odpravi je putem sjajne deputacie, na koje čelu biaše i sam ban, nj. veličanstvu onomadne u Insbruk, kako se vidi pod br. 6, br. 7 i br. 8., s tvèrdom nadom da će se želje ove njegove, koje su bile upravljene na kralja hèrvatskoga, slavonskoga i dalmatinskoga, i pokazivale nakanu ovoga naroda s cesarevinom austrianskom još těšnije nego dosad sklopiti se, da će se, velimo, želje ove naše za cělo izpuniti, tim više što je i deputacia ta bila i od sabora i pod predvoditeljem samoga bana, dakle posve zakonita.

Ali kakav dobi odgovor?

Po naputku ministeria magjarskoga opet i opet na želje i prošnju svoju upravo nikakav.

Među to, dok se deputacia naša bavljaše oko kraljevskoga dvora, dok narod naš već u napréd plivaše u sréći i milosti kraljevskoj, koja se taj put za cělo imaše izliti obilato vèrhu glave njegove, dodje mu iznenada do očiuh i to putem običnih pamfletah někakav manifest od 10. lipnja t. g. izdat na Hèrvate i Slavonce i drugi od istoga dana glaseć na Graničare, u kojih se i sveto kraljevsko ime naštampano vidi. U pèrvom od tih kori se ban i narod naš nevěrom i izdajstvom i kralja nesramnimi potvorami.

U drugom pak daje se strani jednoj naroda našega, koja je pod imenom graničarah stražila dosad i Austriu i Europu, gorkom doista ironiom na znanje: da se *za nagradu davne věrnosti svoje* poklanjaju Magjaru. To ne samo da je izrečeno u nevrěme, jer su prošla u Austrii ona vrěmena, gdě su se narodi bez upitanja prodavali i poklanjali; nego je izrečeno i suprot naročitoj volji i zahtěvanju krajine, koja se naredbi toj nikad pokoriti neće. Manifest taj spletkami ministeria magjarskoga izlagan i kradom u puk razsipan, ogorčio je narod naš tim većma, što po duši može kazati, da je dosad u svako doba i na svakom městu dužnost svoju prema cesaru i kralju věrno činio i toga radi nipošto zaslužio nije, da ga za nagradu toliko prolivene kèrvi, toliko pribavljenih zaslugah, bez upitat ga, dapače suprot volji njegovoj prodadu il poklone běsu Ultramagjarah, kèrvnih nepriateljah njegovih.

U tom čusmo iz Karlovacah, varoša ležećega u ovih kraljevinah, jauk napadenih u svojih kućah mirnih stanovnikah, koje je Hrabovsky po naputku ministeria magjarskoga ognjem i mačem kèrvoločno bio posètio.

Poslasmo dakle i opet nj. veličanstvu reprezentaciu pod br. 9 i br. 10. moleći nj. veličanstvo da generala Hrabovskoga sa svoje časti smetne, a obćeljubljenom banu našem ne samo ugrabljeno dostojanstvo vrati, nego i zapovèd nad krajinom takodje slavonskom po starom pravu kraljevinah ovih poděli. Medjuto ni na ovo dosad odgovora neimamo još nikakva.

Mi ćemo da kažemo sa malo rèčih pravi uzrok sviuh ovèh zalah i nesrèće koja može još doći, mi ćemo da to kažemo prosto, jer smo uvèreni, da smo u tome jedne misli sa svim našim narodom. I te rèči nalaze se u tom, što se nejednako postupa sa narodima cesarevine ove, koje postupanje očito je protivljenje sadèržaju najvišjega cesarskog patenta po kojemu osiguravaju se svèm narodnostima pod austrianskim žezlom jednaka prava.

Ovu nejednakost u postupanju oséćaju najživlje i osobito slavjanski narodi austrianske cesarevine, jer samo njihovo nastojanje, da se izvèrše pravedne njihove želje i zahtèvanja, biaše bez svakog uspèha, dočim drugi narodi u istoj dèržavi dokučili su ili mal da nedokučili svoje želje premda su bile dosta puti izvan umèrenosti, pravednosti i prava. Odtuda mora svakako slèditi nenavist, razdor, mèržnja, nepriateljstva i progonstva iz medju različitih narodah. I ako se neosnuje upravljanje narodah ovih na vèčnome pravu i duhu vrèmena, preoteti će mah malo po malo anarkia, te će kèrvavi rat gradjanski čitavu cesarevinu posve razkidati i strovaliti u ponor i propast.

Mi ne zavidimo onim narodima cesarevine, koji po dobroti nj. veličanstva zadobljenu slobodu konstitucionalnu mirno uživaju. Ali kako malo smo u tom srètnom stanju mi i naša slavjanska bratja u Ugarskoj, to može vaša c. k. visost sama prèsuditi iz sadèržaja navedenih dodatakah. Nećemo da izbrajamo pojedince sve one prekoměrne nepravde, koje [je] na nas i na premiloga bana bacila bèsna ruka madjarštine u ime tobože kraljevske vlasti, koje eto u Ugarskoj samo po imenu ima: mi smo uvèreni da će vaša c. k. visost sama osètiti s nama veličinu podnesene nepravde, i s toga vidi nam se nepotrèbno trošiti još više reči.

No opet nam se nemože na ino nego da izkažemo, ako je već pomirenje iz medju nas i Madjarah polag načelah naših izraženih u reprezentacii pod br. 8 moguće, da samo pod ovim pogodbama mogla bi započeti vaša c. k. visost pomirenje izmed nas.

1. Da se onaj za našega bana i naš narod pogèrdni manifest, koji nas potvara ljagom izdajstva, i koji je u ime cesara na Hèrvate i Slavonce a i na graničare 10 lipnja g. o. upravljen i reškripti magj. ministeriuma protiv banu i narodu našem, uništi svečano dokumentom potvèrdjenjem previšnjem podpisom.

2. Da vaša c. k. visost u isto doba s našim izvoli pozvati na to pogadjanje i zastupnike naroda sèrbskog u Ugarskoj i tako nebude samo

pomiritelj za ove kraljevine nego i za našu sèrbsku bratju i za sva ovamo spadajuća pitanja; jer sa Sèrbima smo mi jedan narod, te tako čvèrsto stopljeni, da nas ništa više na světu razdružiti neće moći. A to je tim više potrèbito što oni ištući u ovom vrèmenu slobode, jednakosti i bratinstva svoja starinska prava i svoje sloboštine, napadnuti biše nepriateljski od strane Magjarah, i zato još više izvèrženi su haranju i klanju vatrom i mačem.

3. Budući da naš narod gorko oščća da samo njegove pravedne želje nisu se uslišale pred predstolom pod kojekakvimi izlikami, te to evo se sada sgodi i s našim ovim i sèrbskim saborom od 1. svibnja t. g. kojih zakonitost se ne pripoznaje: zato dok se nepripozna zakonitost od oba ova sabora t. j. i ovoga našega i sèrbskoga od 1 svibnja t. g. nemože biti ni pomirenja. Naš sabor da je zakonit vidi se iz dodatakah pod ///. i 10 /., iz gore navedenih razlogah; a sadèržava saborskim zaključkom od 23 rujna god. 1845 izrečene elemente, kojima su se pridružili novi elementi povrèmeni reprezentacie narodne, što bi zaključeno, po zastupnicima sviuh oblastih ovih kraljevinah, te će se sada tek konačno urediti. Mi dakle znajući to, nismo mogli ni dvoumiti o zakonitosti ovoga našega sabora i zato je čvèrsta naša volja nerazići se s ovoga sabora, dok on svoju zadaću posve neriši.

4. Za dokaz da se je priznala zakonitost našega sabora, neka izvoli vaša c. k. visost nastojati oko prestola da se kraljevske rezolucie izašalju za sve one pravedne želje pod 8 /. 9 /. i 10 /. kak takodjer one naše sèrbske bratje koje su podnešene iz narodnog sabora od 1 svibnja t. g. S time će se postaviti pèrva sgrada dalnjeg mirnoga napredovanja našeg naroda.

5. Da se sačuva unutarnji mir izvanjski i ovih kraljevinah i sèrbske bratje naše proti madjarskim spletkama i navalama, koje bi se sgoditi mogle od vojske na ugarskoj granici a i od četah magjarskih dobrovoljacah, svakako je potrèbito, da se od militarskog zapovědničtva ukinu sva nepriateljstva iz medju Magjarah s jedne strane i s druge strane sèrbske i slovačke naše bratje te tako da se prokèrči put pomirenju. Zajedno očitujemo, ako bi se nepriateljski na nas i na našu bratju sèrbsku navalilo, da ćemo svagda silu silom odbiti. Razumě se da se za sačuvanje mira magjarska vojska ukloni iz naše zemlje i vojvodine sèrbske. a da se povrati u svoj dom onaj dio domorodne pěške regimente nadvojvode Leopolda i izruči zapovědničtvu banovom.

6. Buduć da naš narod oblast magjarskoga ministerija niti nad provincialom niti nad granicom pripoznao nije niti neće, a austrijski ministerij svoju oblast nad granicom magjarskome je ministeriu predao, zato je naša želja da vojska u Hèrvatskoj i Slavonii nalazeća se poslušna bude jedino kroz bana austrijskom obćenom ratnom ministeriju. I tako će se prepréčiti nered i smutnje, koje bi se poroditi mogle zato što se vojska uredno obskèrbljavala i platjala nebi; jer mislimo da će austrijski ratni ministerij pobrinuti se što prie za jedno i drugo, te tako prouzročiti, da se neporuši javni mir i neporode poslědice, za koje bi krivo bilo protivno postupanje.

7. Da se pako s toga, što mi madjarskoga ministeria priznali nismo, kako takodjer do svèršenoga visokoga posrědovanja, tečaj obavljanja javnih gradjanskih poslovah unutar granicah ovih kraljevinah s očevidnim kvarom cěle dèržavne makine obustavio nebi, – obratjamo se na vašu c. kr. visost s tom prošnjom: da bi u svih onih slučajih, u kojih bi dotične zemaljske oblasti za opravljanje tekućih predmetah previšnju odluku uprosile, medju prestoljem i našim banom, – kojemu smo mi u ovih izvanrednih okolnostih vrěmena do konačnoga i na temelju pravde osnivajućega se uredjenja naših odnošenjah glede svih opravljanja i branjenja zemlje tičućih se naredbah, izvanrednu neograničenu vlast i punomoćje jednodušno predali, – potrěbiti savez uzdèržati te tomu shodno na svakolika ovdašnja izvěstja, naloge i predloge previšnje odluke koliko je bolje moguće odpravljati dati dostojali.

8. Buduć da smo mi za naše unutarnje poslove svakako svoje vlast: to saboru ovih kraljevinah odgovorno opravljajuće věće podignuti odlučili, kojega prava do potvèrdjenja ove naše odluke banskom moćju privrěmeno izvèršuju se, – smatramo mi previšnje opunovlaštjenje bana za podignutje takova hèrvatsko-slavonskoga dèržavnoga věća. Kao jednu od onih silnih potrěbah, od izvèršenja koje zavisi ista mogućnost zakoniti stališ privesti i uzdèržati, kojega uzdèržanje korist mira i reda koliko ovih zemaljah, toliko i svekolike cesarevine silno zahtěva.

Uslěd čega molimo vašu c. kr. visost s podpunom pouzdanostju, da bi nam za podignutje takova gore naznačena hèrvatsko-slavonskoga dèržavnoga věća previšnje opunovlaštjenje čim prie poděliti dostojali.

9. Da se pozovu na dogovaranje i zastupnici Dalmacie, koja je čěloviti dio ovih kraljevinah.

10. Budući da ban naš nemože s ugarskim ministeriom dogovarat se o stvarih, na koje on od sabora ugarskoga nije opunovlaštjen, potrěbito je najprie da sabor ugarski mněnje svoje o tom izjavi, hoće li se posrědovanju c. kr. visosti vaše podvèrći, neće li, a po tom, ako hoće, da poklisare svoje izabere, koji bi se, s palatinom na čelu, mogli dogovarati s poklisari našimi i sèrbskimi pod predvoditeljstvom banovim na městu, koje opredělí vaša c. kr. visost, i koje svakako izvan kraljevine ugarske i tako neutralno biti mora.

11. Najposlě, prie svakoga drugoga dogovaranja, nek posve odustane magjarska stranka od svakoga progonjenja slavjanski mislećih ljudih u Ugarskoj. Osobito pak nek se odmah izpuste izpod zatvora svi oni, koji su zbog slavjanstva pozatvarani i ponajviše barbarskim načinom zlostavljani.

To su, vaša c. kr. visosti najvrućije i najsilnije želje za ovaj mah, kojih izpunjenje ako bi se odvlačilo, mogla bi doći u pogibel ukupnost cesarevine. I to su glavni uvěti na kojima pomirenje po vašoj c. kr. visosti kao moguće smatrati se može.

Od mudrosti i obće poznate vaše c. kr. vèrlosti, u kojima svi pošteni dèržavljani za pobědu pravde najveće poručanstvo vide, izgledamo mi

sa sviem pověrenjem da će vašoj c. kr. visosti za rukom poći sačuvati od strašne pogibeli i velike nevolje ne samo našu domovinu nego i čitavu monarkiu, koja nesrěća postala bi iz strašnoga gradjanskoga rata.

Ako za rukom podje vašoj c. kr. visosti, što mi željno izgledamo, srětno svèršiti ovaj veliki posao, onda neće samo naš narod ma i svaki drugi narod cesarevine austrianske, koji će se izbaviti od neizměrne nesrěće rata gradjanskoga i koji će moći uživati u miru zlatnu slobodu, onda će svi i potomstvo njihovo blagosivljati ime svoga visokoga izbavnika i zadèržati će věčni spomenik zahvale u svojim sèrdcima, te ga predati još daljem potomstvu.

Izvolite vaša c. kr. visost[i] ove neizměrnim pověrenjem izrečene misli naroda primiti, koji bez otezanja otvara svoje sèrdce cesareviću.

7

IVAN MAŽURANIĆ HRVATSKOM NARODU

Bratjo domorodci!

Sveto je ime domovine. Ona je naša obćena mati. Ona je sveta ona zemlja, na kojoj su živili oci naši, i na kojoj i za koju su oni znoj svoj i kèrv svoju prolivali; u kojoj su oni hladan grob našli.

Ona je zibka (kolěvka) mladosti naše; ona polje veselja i truda muževne dobe naše; ona najposlě mirno počivalište za umorne kosti naše.

Bratjo domorodci!

Ova naša domovina, ova naša ljubljena mati, ova naša sveta zemlja u velikoj je i strašnoj pogibelji.

Sa više stranah oko nje kupe se čete oboružanih nepriateljah.

One mogu svaki dan u našu zemlju provaliti i opustošiti ognjem i mačem sve što im pod ruke dodje, i ljude i marvu, i kuće i polje.

Potrěbito je dakle, da se domovina naša osigura, koliko je moguće, i da jakom rukom dočeka svakoga nepozvanoga gosta.

A k tomu je potrěbita novčana snaga, bez koje je i najveća fizička snaga zaludu.

Bratjo domorodci!

Svaki dakle, kom je domovina mila, kom je na sèrcu narodno poštenje, kom je stalo do sačuvanja vlastitoga imetka i vlastite sigurnosti, nek metje na oltar domovine veselo i radostno dar svoj, a genij slavjanskoga naroda našega, po velikoći darovah vaših, računat će i rodoljubje vaše i věrojatnost bližnje budućnosti naše.

[U Zagrebu, 23. lipnja 1848.]

8

JOSIP JELAČIĆ IVANU MAŽURANIĆU

Od bana Trojedne kraljevine. Gospodinu Ivanu Mažuraniću, horv. slavonskom Pro[kuratoru].

Službeno

Gospodine!

Da bi naš prosti puk ustav cesarevine od 4. ožujka 1849 koliko moguće, temeljito razumio, želio sam po primieru inih sunarodnikah austriiskih i za naš narod popularno razjasnjenje njegovo prirediti dati, za koju svèrhu odabrah dielce Castellia, koje se je imalo na naš jezik prevesti, i razumu našeg prostog puka prilagoditi. Prem da ja i sam uvidjam, da je odveć mučan posao za prosti puk s uspiehom pisati, ipak imajući pred očima važnost poduzetja, i korist narodnu, odlučio sam namienjeno dielo svakako izveršiti dati. Meni nije u narodu našem nijedan muž poznat, koji bi za ovo dielo veće sposobnosti imao, nego Vi, i zato pozivam Vas u ime domovine i dobre stvari, da biste dobrotu imali, popularno razjasnjenje ustava za naš narod na jugu prigotoviti, za da se onda čim prie oboim pismenima tiskati dade.

U prilogu šaljem Vam napomienjeno dielce Castellia skupa sa hervatskim prevodom i onomad u Zagrebu izišavšom knjižicom o istom predmetu za Vaše dalnje upotriebljenje.

Primite pozdrav moj

Jelačić
Ban

U Beču, 7. travnja 1850

9

NIKOLA VRANJICAN ANTUNU MAŽURANIĆU

Gospon Antu Mažuraniću u Novi

Karlovac, 3 Junia 1850

Gospodine!

Priobćujem Vam što mi Ivan piše iz Beča dne 30 pr.

»Jučer mi reče Schmerling da me je imenovó viećnikom (po starom: »prisednikom«) banskoga Stola, i ujedno privremenim generalnim prokuratorom za svu Hervatsku i Slavoniu. Ja ću, kako mi je naložio Ministar, druge nedelje otić odavde tamo s' organizatorom Ružnowom da počmemo novu organizaciu sudovah. Tamo ćemo razpisat i konkurse za službe sudačke i derž. odvetništva. Ja mislim da ćemo skoro doći i u Karlovac, jer ćemo morat po svoj prilici ići u svako miesto zemskoga i kolegialnoga suda, da razvidimo lokale«. –

Većnici banskog stola imaju platju do f. 2.000, a generalni prokurator f. 3.000, pak još 1.000 kao funkcionszulage. Pod zemski sud rěčki spadaju kotarski sudovi: Rieka, Bakar, Crikvenica, Mèrkopalj, Brod, Čabar (za *Novi* neznam ništa).

Kad Vam prie obznanio nisam, javljam Vam sada, da sam ja polag Vaše želje još 5 febr-a položio Basaku onih f. 356, 56 X.

A šta Vi radite? Kaniteli skoro u Zagreb?

Pozdravljam Vas ljub.

N. Vranyczany

10

IVAN MAŽURANIĆ RUSKOM VELIKOM KNEZU KONSTANTINU

Njegovoj Carskoj Visosti Velikom knezu Konstantinu Nikolajeviću, Gospodaru Premilostivom.

Prepokorna prosba Alberta Ivanovića Štrige, posiednika zlatnog austrianskoga kèrsta s krunom za zasluge, rodom Hèrvata, nastanjena u Zagrebu (Agram) u Hèrvatskoj,

U pogledu opere slavijanske »Porin«, sastavljene pokojnim hèrvatskiem kompozitorom Lisinskiem.

Vaša Carska Visosti, Premilostivi Gospodaru!

Slavjanske grane, kojim je cviet blagoslovjena Rusija, odlikuju se medju svimi narodi dubljinom čuvstvah, koja je izvan svieh kriepostih javnieh i privatnieh; osnov ljubavi prema gospodarom i otačbini; iztočnik slave i veličine narodne, i imena u životu dèržavnom ponosna i sjajna, u životu domaćem neporočna i poštena.

Čuvstva ova pokazuju i izkazuju se iznad svega u prostonarodnoj piesmi pievanoj t. j. muzici, kojom se jednom i drugom genij narodah slavjanskieh ostro luči od genija svih ostalih narodah.

Što je duh slavjanski dosle proizveo u poezii, pokazuju, premda još jako nedostatne, sbirke učenieh i trudoljubivih muževah, a pokazuje još većma sam duh prostonarodni onomu koji je u njem ili se rodio ili pak duže vremena š njim s ljubavju i iskreno obćio.

Žalibože, manje je dosle na vidielo iznešeno ono što je genij slavjanski kroz tečaj viekovah stvorio u muzici, a još manje bi nastojano o tom da se muzikalni stvorovi duha slavjanskoga izvedu pred izobraženi sviet, koliko je moguće nepokvareni i istini, a zato opet obučeni u forme prave umietnosti.

Upravo zato mnim da zaslužuju veliku pohvalu oni muževi koji su o tom nastojali i tiem putem gledali očistiti i pokazati svietu dragi kamen, pomèrčan dosle što našom nemarnostju što tudjiem neznanstvom i preziranjem.

Uzdajući se u poznatu svemu slavjanskomu svietu blagonaklonost Vaše Cesarske Visosti prema svemu što je slavjansko, usudjujem se prepokorno obratiti blagohotnu pozornost Vaše Cesarske Visosti na jednoga samo muža koji se, na dubokom jugu svieta slavjanskoga, u zemlji Hèrvatskoj, biaše mašio toga dosle malne netegnuta predmeta, muzike slavjanske.

Ignjat Lisinski rodì se u Zagrebu, glavnom gradu Hèrvatske, dne 8. augusta 1819 od roditeljah staleža gradjanskoga, i to: otca, Slovenca iz Kranjske rodom a od mladosti nastanjena u Zagrebu, a matere Hèrvatice.

Od pèrve mladosti pojavljivaše se u Lisinskom ljubav muzike i toga radi, uz ostale nauke potrebite izobraženju gimnazialnomu i akademičkomu,[1] polazaše on i školu muzikalnu u Zagrebu.

Još u doba akademičkieh naukah svojieh sastavì Lisinski poveći broj napievah za tekste hèrvatske, a malo zatim i operu jednu pod imenom »Ljubav i zloba«, koja bì sedam putah s velikiem uzhitjeniem pljeskanjem svega hèrvatskoga obćinstva javno predstavljena i izvedena na teatru zagrebskom god. 1846 sudielovanjem diletantah, medju kojimi ja prepokorno podpisani, k tomu glasoviti sad pievač Steger (Stazić), grofica Erdödy itd.

Videći ja osobitu muzikalnu sposobnost Lisinskoga i sjajni uspieh pèrvoga njegova povećega kompozitorskoga pokušenja; k tomu imajući pred očima nedostatak sredstvah za višje njegovo muzikalno izobraženje, odvažih se, sám u težkieh okolnostih imietka nahodeći se, o trošku svojem i priateljah svojieh poslat ga u Konservatorij u Prag da se tamo u umietnosti muzike temeljito izobrazi.

Ponudu moju i saviet moj primì Lisinski jako rado; otidjè dakle u Prag i uz one tri godine danah (1847/8 – 1849/50), koje tamo marljivo učeć se na konservatoriju provedè, namakoh mu prepokorno podpisani preko dvie tisuće forintih srebra.

U to doba sastavi dr. Dimitria Demeter tekst izvorne opere hèrvatske, pod imenom »Porin« uzamši predmet iz istorie hèrvatske IX stolietja, kada Hèrvati, pod vojvodom svojiem Porinom, silom oružja iz zemlje svoje izagnaše niemačko pleme Franakah.

Junački i domoljubivi čin taj praotacah tako občarà dušu Lisinskoga, već tada izučena u Pragu muzikâ, da za preuzhodni tekst taj napisà muziku u duhu, čiem je većma moguće, izključivo slavjanskom; koje mu dielo, po razsudjenju ljudih u toj struci vieštieh i razumnieh, medju kojimi Kittl, direktor konservatorija u Pragu, Pič i ini, podjè savèršeno za rukom.

Kompozicia Lisinskoga, po njem samom podpuno instrumentirana, vlastitost je duhom svojiem naroda ne samo hèrvatskoga, nego i obće slavjanskoga, na temelju čista i nepokvarena duha slavjanskoga osnovana budući. Ona je radost i dika svakoga slavjanskoga sèrca, do kojega

[1] Štriginim rukopisom ovde je umetnuto: »bavio se on sa muzikom i učio istu od domaćih učiteljah muzike u Zagrebu«, dok je kraj pasusa precrtan.

je dosle ikoji zvuk njezin dopro! Ona se veličanstvenim nacèrtom svojim po sudu pomenutih i inih vieštakah uzporediti more s najklasičnimi dieli Mayerbeera, tako da bi, u duhu zapadnoga kojega naroda sastavljena, kompozitoru svomu bila doniela sto tisućah franakah.

Uznositiem i dragocienim dielom svojiem u siromašnoj inače otačbini hèrvatskoj stečè, istina, ubogi Lisinski ime veliko i slavno; ali, žalibože, nesteče sredstvah za život; jer velika diela uma čoviečanskoga u zemlji maloj i bezpomoćnoj, u kojoj se ni pred sviet izvesti nemogu, tvorca svoga nikad neštite od gladi ni biede.

Domaće stvari umnoga Lisinskoga padahu svaki dan sve dublje i dublje; on, čoviek živući za muziku samo, da se obrani od gladi, bì prisiljen uzeti neznatnu dèržavnu službu, u kojoj, duhom i tielom klonuvši, dne 31. maja 1854 u rodnom gradu svojem Zagrebu preminù.

Sveršivši kompoziciu »Porin«, dadè ju umni Lisinski meni, govoreći: »Uzmi ovu kompoziciu, prijatelju! Ona je dvostruko tvoja: s toga što je bez prijateljske podpore tvoje niti bi bilo, niti bi bila ovakova kakova jest«.

Nakon smàrti njegove predana mi biaše ista kompozicia, kao vlastničtvo moje, i putem suda; kakono će se Cesarska Visost Vaša iz priloga pod ./. premilostivo izvoliet osviedočiti.[2]

Za lašnje razumljenje odnošenjah mojieh prema pokojnomu Lisinskomu, izvoliet će mi Cesarska Visost Vaša premilostivo dopustiti da ovom prigodom napomenem niešto i o vlastitoj mojoj, premda neznatnoj, osobnosti.

Ja sam rodom Hèrvat iz Križevacah, staleža plemenita, ali imietka slaba, tiem većma što ga valjadiaše razdielit medju više nas bratje i sestarah.

Nauke gimnazialne, filozofičke i pravoslovne svèrših u Zagrebu, gdie i tečajem istieh naukah i poslie toga, s muzikom navlastito s pievanjem baveći se, dodjoh u poznanstvo s Lisinskiem, umni darovi kojega nagnutje moje prema njemu čiem dalje tiem sve većma utvèrdjivahu.

I za života Lisinskoga i nakon smèrti njegove, i š njim i bez njega, sudielovah ja za razprostranjenje i podkrepljenje duha i muzike slavjanske u mnogih koncertih ne samo u Zagrebu, nego i po velikom dielu krajevah jugoslavjanskih, med ostalimi u Novom Sadu (Neusatz) i Biogradu u Sèrbii, i bih pèrvi povod proizvedenju opere hèrvatske »Ljubav i zloba« u Zagrebu.

Godine 1848, u kojoj južno Slavjanstvo znamenit i važan odpor dadè težnjam prevratničkim u zemlji Ugarskoj, podjoh i ja s Jelačićem, banom hèrvatskim, kao volonter, u pohod ugarski spod Beč, gdieno na zadovoljstvo i Jelačića bana i ostalieh poglavarah vojenieh ostadoh sve do uzetja grada Beča vojskami Jelačića. Za ovu moju vojenu službu bih na priporuku bana Jelačića premilostivo pomilovan od nj. apostolskoga veličanstva, cesara austrianskoga, zlatniem kèrstom i krunom za zasluge.

[2] Sa strane opaska I. Mažuranića: »./. prisuda sudbena Porina«.

. . . . . .

Nakon rata podjoh u Beč, gdieno pune tri godine danah ostadoh u tu svèrhu, da se moja supruga, od naravi ugodniem glasom obdarena, u pievanju i ostalieh teatralnieh umietnostih temeljito izobrazi. Ona je one tri godine kod pèrvoga učitelja pievanja u Beču, Mateja Salvi-a, marljivo učeći se, učinila jako liep i velik napredak, tako da je, imajuć sada 22 godine, ako se nevaram, podpunoma u stanju odgovoriti svemu što se od dobre i viešte pievačice na teatru zahtieva.

Nakon toga sa suprugom u Zagreb vrativši se stadoh nastojati o tom kako bi se opera Lisinskoga »Porin« javno proizvela i tako pokazalo svietu dielo muzikalno, u kojem se, kakono u ogledalu čistu i bistru vidi pravi i vlastiti duh muzikalni svega slavjanskoga koliena, *i* koje bi, toga radi, bez svake dvojbe, u svem Slavjanstvu i izvan njega, moralo učinit utisak pameti dostojan i velik.

Ali u tu svèrhu trebalo bi za pèrvo dostojno metnutje u scenu i predstavu rečene opere najmanje petnaest tisućah forintih srebra, iznos koji se u sadašnjih okolnostih narodah jugoslavjanskih nikakovim načinom neda sastaviti.

Po mnjenju ljudih vieštih i razumnieh, kojiem je opera ta poniešto poznata i kojiem ju prošaste zime u Beču u krugovih privatnieh pomoćju glasovitoga tenora Stegera (Stazića) i inieh, pokusa radi, samo u niekih odlomcih uz provodjenje fortepiana predstavih, ona je proizvod najstrožijem zahtievanju današnje muzikalne umietnosti i ujedno pravomu i istinomu duhu slavjanskomu podpunoma odgovarajući i, toga radi, dielo u svojoj struci jedinstveno i gorostasno.

Ali blago ukopano niti komu prudi[3] niti koga veseli; tako ni opera »Porin«, u kovčegu mojem zatvorena, sèrdacah slavjanskieh pićom njim srodnom kriepiti ni nasladjivati nemore.

Vaša Cesarska Visosti, ja sám po sebi s toga, što mali svoj imietak uzdižuć i promičuć duh i muziku slavjansku, vas žèrtvovah, silah novčanih neimam više upravo nikakovih; a u nepovoljnieh okolnostih Slavjanstva južnoga ni pomisliti nije da bi se opera »Porin« u zemljah ovih inim kojim sredstvom javno i dostojno proizvesti mogla. Zar dakle da veliko ovo sveslavjansko dielo za u vieke ostane u tmini i noći?

Vaša Cesarska Visosti,

Igli magnetičkoj Bog dade pol nebeski, a Slavjanstvu, On, dobar Otac, dade dalekovladnu Rusiu, moguću hraniteljicu duha slavjanskoga, prirodnu zaštitnicu umietnosti slavjanske, ocean prostrani riekam malim i slabim roda slavjanskoga.

Opera »Porin« opera je slavjanska; ona je dakle punim pravom i podpunoma i ruska.

Zato s punim i tvèrdim pouzdanjem usudjujem se Cesarsku Visost Vašu, jednu od najpèrvih i najuznositijih zviezdah slavjanskih, prepokorno zamoliti:

[3] Precrtano: »koristi«.

1. Da Cesarska Visost Vaša premilostivo izvoli primiti od mene prepokorno posvetjenje rečene opere »Porin«.

2. Da Cesarska Visost Vaša svemogućim uplivom svojim premilostivo izvoli izhodatajstvovati, da Rusia rečenu operu prisvoji i da ju na svojih teatrih dostojno predstavi i pred sviet izvede. U tu svèrhu prosim prepokorno

a) primierenu odštetu za ustupljenje prava predstavljanja rečene opere ili samo na cesarskom teatru ili pak na svih teatrih u Rusiji, ili napokon primierenu odštetu za ustupljenje vlastničtva moga nad istom operom i za moje putne troškove u Rusiu;

b) molim da mi premilostivo bude naloženo [da rečeno dielo][4] postavim u scenu [ja sám],[5] kojemu je i duh opere i duh pokojnoga kompozitora Lisinskoga temeljito i podpunoma poznat.

3. Da Cesarska Visost Vaša shodnim putem premilostivo izvoli narediti, da supruga moja, ako se obnadje za sposobnu, dobije primiereno miesto pievačice na teatru ruskom.

Vaša Cesarska Visosti,

Slavjanstvo južno, novčanimi silami svojimi mlohavo i slabo, uzpljeskat će i uzradovat se od sèrca kad vidi da duševna nastojanja njegova, s toga što su slavjanska, u Slavjanstvu sievernom nalaze blagohotan prijut i podporu.

Vaše Ces. Visosti

A. Ivanović Str.

U Zagrebu dne ... juna 858
nynie v S. Peterburgie

11

IVAN MAŽURANIĆ AMBROZU VRANJICANU

Dragi Ambroze!

Ti šutiš od dulje vremena. I šuti po svojoj navadi i zadaći, ovdešnji moji vojnički i civilni neprijatelji šute, ali nagadjaju pred drugima svašta o meni, a ljudi što iz Beča dolaze pripoviedaju mi čudnovate stvari koje se za mene pletu i kuju itd. Možeš si misliti kakvo je to neugodno stanje za mene koj sam moralno već odavna i tako bolestan i poražen na toliko da neima za mene nikakove prave radosti ni životne utiehe

S druge strane drže i smatraju me naši narodni ljudi za njekakova mučenika, dižu me u zviezde, klanjaju mi se, i željeli bi na svoj način praviti demonstracije, čemu se ja s petnih žilah opirem i bježim pc nukanju duše i razuma družtva i sastanke.

[4] Štriga precrtao i napisao sa strane: »da kod metnutja u scenu i učenja rečene opere«.

[5] Štriga precrtao i napisao: »ja sam prisutan budem«.

Njeki dobri prijatelji savietuju me da idem u Beč jer se tu tajno i oštro proti meni radi. Piši mi molim te bez oklevanja odmah šta da radim i čemu se nadati ili ne nadati ili bolje čega se strašiti imam. Meni je istinabog već od davna dosadila i čast moja i većnja borba sa svakojakimi ljudmi i strankami, ali ne bi želio radi svoje česti i familije da mi se nanese sramota koja, s kojom su inače kod nas na brzu ruku pripravni nagraditi i najzaslužnije muževe kamo ne mene koj sam u Beču – homo ignarus ili novus. –

Molim Te dakle opetovano piši mi što prije, pod atresom Očićevom i javi mi potanko kako moje stvari u Beču stoje.

Dne 10 imam veliko spravište, tu se spremaju na svakojaka nasrtanja, ali ja ću gledati, koliko ću moći ublažiti ljude i na mirnu stazu povesti.

Ovim ostajem Tebe i Iv. ljubezno pozdravljajući

Tvoj vierni prijatelj
Ivan

U Zagrebu dne 7 ožujka 862

P. S. Predaj ove slike G. – ja znam da ih neima, litografirana slika doći će u Leptir, ali je ovo loš snimak.

12

DANILO MEDIĆ IVANU MAŽURANIĆU

»Na Cetinju Gore Crne«
16/10 1871

Preuzvišeni!

Koliko sam se obradovao mojoj slobodi, u toliko bi bio rad da se pred Vama opravdam uvieravajući Vašu Preuzvišenost da sam ja sa svim nevin u tamnicu popao i moradoh ostaviti Vašu državu. Toliko o mojoj nesreći koja za cielo nije liepo podjejstvovala na Vaše plemenito pjesničko srce.

Evo me na krševima *onog djela* naše mile otačbine. Ja čujem zvuke Vaše gromoglasne lire i u mome uhu ori se viečno ono božestveno: »Oró gnjezdo vrh timora vije, jer slobode u ravnici nije«.

Knez me je veoma liepo primio, i postarao se je za moju eksistenciju, sažaljevajući moju nesreću.

Cetinje izgleda sasvim drugčije, nego kad ste Vi izvolili putovati po ovim krajevima.

Večeras je bila predstava u Čitaonici i ja sam deklamirao Vašeg Čengića onako kako sam mogao, i uvjeravam Vas, da nisam mogao svršiti ni jednog perioda, a da se nije zaorilo: »Živio Mažuranić!«

Crnogorci sidjeli su pod tokama oružani, plakali su od radosti, a čini mi se, da je i na one učinjen dobar utisak, koji su već i prije bili poznati s eposom.

Sastao sam se s Novicom Cerovićem, s njegovim sinom i samim Mirkom Damjanovićem, ovaj posljednji obožava Vašu Preuzvišenost, Novica se pak ljuti, što ste ga »poturčili«, ali mi je ipak obećao podariti harbiju Kariman-bega Ćustovića, prijatelja silnoga Čengića. Harbija ta namjenjena je Vama, a za g. Kukuljevića prositi ću tako isto što god, što je bilo ugrabljeno *onu noć, kad je poginuo Aga.*

Prije dva dana vidjeh sve njegovo odjelo i oružje, sablja mu, ćurak i toke zaslužuju osobite pažnje, sedlo i uzda tako isto nijesu bez velike vrijednosti. Glava Čengićeva visi i sad na kuli, a ovih danah dovezeno je iz Rusije veliko zvono da se na tu kulu podigne i veli se, da će *sve* glave biti zakopane u zemlju, no ako se to obistini, ona će biti prije u *mene negoli je zakopaju. Ako je se ikako dočepam nadajojte se, eto ju* u Zagreb!

Preuzvišeni! Oprostite što Vas uznemirujem s toli dugačkim stvarima koje su Vam i samom poznate, no ja nemogu da o tome negovorim – s tim bolje što si uzimljem slobodu, da mi milostivo dopustite izdati »Čengića« na Cetinju, da ga za mjesec danah može deklamirati svaki crnogorski mladić.

U slučaju milostivog saglasia Vašeg, ja bi dao napečatiti 1.100 k.; 100 k. podario bi mojim prijateljima, 500 darovao bi za crnogorske škole, a za ostalih 500 pokrio bi troškove za štampu.

Preuzvišeni! Ja se nadam da će te Vi udostojiti milostive pažnje namieru moju, koja proizlazi iz visokog poštovanja spram Vaše Osobe i iz uvaženja spram samog eposa ustrami svaku sumnju o »špekulaciji«, koja neće imati nikakva mjesta.

Samo gorenavedena dva uzroka potiču me na taj posao.

Primite uvierenje moje iskrene predanosti s kojom imam čast nazvati se Vaš

Preuzvišeni Gospodine,
najponizniji sluga
Danilo Medić

13

OTVORENO PISMO IVANA MAŽURANIĆA »POZORU«

Gospodine uredniče!

Molim Vas uljudno, izvolite u Vaš štovani list uvèrstit ovo niekoliko riečih:

Govoreć o spisih arkivalnih, pisao je u jednom ovdašnjem hèrvatskom listu, niekoliko danah nazad, g. zemaljski arkivar Miškatović, da sam ja g. 1887, banom budući, na zahtiev ugarski o povratku tih spisah, neupuštajuć se u pitanje vlastničtva, naprosto odgovorio, da se, budući pomiešani med ostala arkivalia, pri najboljoj volji nemogu povratiti.

Nalazeć se g. arkivar na vrelu, a ja već davno daleko od vrela, nesmiem ni pomislit, da on nebi bio onoga odgovora tadašnje vlade pod.

punoma točno označio; a u to smiem tim manje, što ga on, upravo zato jer da se u njem o vlastničtvu ništa ne pominje, dèrži pogreškom, jer da bi se, u slučaju protivnu, pitanje ovih arkivaliah, kako on misli, davno bilo moglo privesti koncu.

Teško a i suvišno je sudit i gatat o tom: što bi se bilo dogodilo ili nedogodilo da kojom srećom, po mnjenju g. arkivara, odgovor onaj bude bio korrektan? ali nije ni malo težko vidiet na pèrvi pogled, da gola banova tvèrdnja o vlastničtvu, bez onoga drugoga dovoda (argumenta), nebi bila provela nikakovoj svèrsi, a s onim dovodom da bieše suvišna, buduć da nepobitne činjenice uče, da ovaj posliednji, sám svojom težinom, one spise sve do onomadne službenoj brizi g. arkivara bieše pričuvao.

Povod onaj o načelnoj i tehničkoj težkoći izlučenja pridonešen je, kako je naravno, ako se nevaram, po predšastniku sadašnjega g. arkivara, pokojnom Poglediću, čovieku, ako i ne duboka strukovna znanja, ali službi svojoj viernu, a i privatno i javno poštenu i korrektnu, u rieč kojega nitko neimaše prava polagati ni najmanje sumnje.

Jučer medjutim javiše ovdašnji listovi da su spisi oni, već dan prije, odpravljeni iz zemlje.

Dočim g. arkivar Miškatović mnije. da je odgovor vlade od g. 1878 bio pogrièšan jer, po nesreći, nije uztvèrdio vlastničtva hèrvatskoga, ide jedan ovdašnji niemački list danas u svom uvodnom članku još za niekoliko, ne korakah nego stadijah, dalje, tvèrdeć, ne samo da sam ja pitanje vlastničtva (valjda mučanjem o vlastničtvu?) nedvojbenim načinom već riešio (bereits in unzweifelhafter Weise entschieden); nego dapače da bi oni spisi već sedam godinah ležali izvan zemlje, samo da mi kojom srećom nebude predšastnik sadašnjega g. arkivara, budi mi dopušteno reć popularno, pokazao rog za svieću.

Poštovanom piscu pomenutoga niemačkoga uvodnoga članka budi u kratko rečeno: jedno da se mučanjem, kad nije sile govorit, niti prava gube niti prava priznaju ili dosuduju; a drugo, da bi se je glavom (negovoreć o nikom nego izklopno o samu sebi), nebuduć od nikoga i ničim ovlašten bud s vlasničtvom bud s posiedom kraljevine alienando razpolagati ili suditi, da bude u ono doba došlo do prave i ozbiljne potrebe, i nehotice i pri najboljoj volji bio morao sietit onih faktorah, koje u pitanjih med kraljevinom i kraljevinom ide odlučna rieč.

Nikomu poštenu nije dopušteno povlačit u istoriu dana, a još manje u istoriu prošlosti, gatakah i kombinaciah bud o kom, najmanje pak o ljudih još živih; jer u istoriu jednu i drugu, zaslužujuću u istinu uzvišeno to ime, nespada ino nego činjenice i samo činjenice.

Suae cuique lauri suaeque coronae.

U Zagrebu, 6. kolovoza 1885

Ivan Mažuranić

BELEŠKE

Dokument br. 1

Danica ilirska, VI/1840, br. 27. od 4. srpnja, str. 105–107. Dopis je štampan u članku Vjekoslava Babukića *Sabor čitaonice ilirske zagrebske*, gde se u tekstu izrikom navodi autor: »Slědeći, od g. Ivana Mažuranića na prošnju mnogih domorodacah složeni sastavak«.

Mažuranić je bio član Ilirske čitaonice u Zagrebu od samog njenog osnivanja g. 1838. U ovo vreme već se nastanio u Karlovcu (isp. Živančević, *Mažuranić*, str. 36 i dalje), zato verovatno nije mogao lično prisustvovati saboru, pa je njegov sastav pročitao Babukić. Što je ovaj dopis ostao nekako zameten i nezapažen (prvi put unosio ga u bibliografiju Mažuranićevih radova Ježić tek g. 1958, – op. cit. str. 38), može se pripisati okolnosti da je bio štampan kao integralni deo tuđeg teksta i potpisan sa »B«. To je nesumnjivo proza koja pored kulturno-istorijskog ima i određeni književni značaj.

Realizaciji Mažuranićevog predloga pristupilo se odmah. Već od broja 101. t. g. Ilirske narodne novine počinju da objavljuju spisak priložnika za utemeljenje domaćeg teatra. Tim povodom na građanstvo je upućen apel, u kome se pored ostalog kaže: »Da, vèrli domorodci! Vi možebiti lèpa ta vrèmena doživiti nećete, nu tèšite se i recite, štono pèva izvèrstni naš pèsnik I. Mažuranić, *Ako se nigda hrast neposadi, nigda ga bit, neće.*« – Do sprovođenja u delo ove ideje, međutim, proteklo je još dosta vremena (isp. takođe Demetrova pisma Mažuraniću, koja ovde objavljujemo). Narodni dom, u čiji je sastav teatar trebalo da uđe, otvoren je svečano tek 8. VI 1847 (istorijat ovoga pitanja nalazi se u Gajevoj ostavštini u Arhivu SKZ, sig. R 4018), a kazalište je i dalje tavorilo.

Dokument br. 2

Arhiv SKZ, R 3981/b. Ovo zanimljivo pismo uopšte se ne spominje u cit. Vrazovoj bibliografiji u ČZN, a ne spominju ga ni proučavaoci Mažuranića. Pesnik se u to vreme nalazio u Karlovcu u službi gradskog magistrata, a pismo je očevidno napisao po nalogu Vranjicana (Vranyczany), otuda suvi, službeni ton. Inače, odnos između Vraza i Mažuranića bio je vrlo prisan još 1836. godine, kad mu se prijatelj Stanko toplo obraća sa »dragi Ivo« (isp. Građa JAZU, I, 1897, 240–245).

Biondelli, Bernardino (1804–1886), talijanski pisac, lingvist, bio je u ono vreme jedan od retkih Talijana koji su proučavali i popularisali Slovene. Propovedao je panslavizam, zalažući se za jedan interslovenski jezik (lit. o njemu: A Cronia, *Per la storia della slavistica in Italia*, Zadar 1933). Biondelli je preveo na talijanski »Ženidbu Maksima Crnojevića« i publikovao jednu knjižicu o Vuku (isp. o tome Kukuljević u *Danici* 1843, br. 23, str. 92). Delo o kome je u ovom pismu reč, *Atlante linguistico d'Europa* (Vol. I, Milano 1841), nikada nije izašlo u celosti, samo prva sveska: *Sullo svolgimento delle lingue Europee* (isp. takođe Kukuljevićev prikaz u Danici t. g., br. 23, str. 91). Rađeno je na osnovu čeških studija Dobrovskog, Jungmana i Šafarika, a zanimljivo je i značajno, kako vidimo, da su u sabiranju podataka učestvovali i naši ljudi. Kad je Kukuljević g. 1841. boravio u Milanu, lično je »na molbu jednoga revnoga domorodca iz Karlovca« – po svoj prilici, dakle, Vranjicana, – potražio Biondellija, da ga »bliže upoznade« (Danica ilirska 1841, br. 30, str. 123). Ova saradnja bila je aktuelna još i naredne, 1842. godine, kako vidimo iz pisma Ivana Mažuranića bratu Antunu od 23. III t. g., u kome pesnik traži neke lingvističke podatke, vajkajući se: »Hoćemo li moć služit Biondelu, nećemo li?« (M. Živančević, *Pisma Ivana Mažuranića bratu Antunu*, Godišnjak FF u NS, 1960, knj. V, str. 227).

– »Priklopljena pričica« nije se sačuvala uz pismo, pa se zasad ne može reći o kojoj se radi.

– »Od Resianacah znade kroz danicu . . .« – U Danici ilirskoj t. g. (br. 29. od 17. VII, str. 118–120), objavljen je Vrazov *Dopis prijateljski iz Mlětačkoga* (potp. »Stanko«), u kome se podrobno govori o Rezijanskim Slovencima. U istom godištu Danice (br. 48. od 27. XI, str. 197–199), nalazi se i anoniman članak *Běli Kranjci.*

Dokument br. 3

Nhds, XI/1845, br. 57, str. 306. Istraživači nisu ni slutili da je ovaj izvanredno sadržajni dopis Mažuranićevo delo. Skrenuli smo pažnju na nj prvi put u monografiji o Mažuraniću (op. cit. 145). Dopis je verovatno bio upravljen Ljudevitu Gaju.

Dokument br. 4

Arhiv SKZ, R 3989 (Gajeva ostavština). Regesta: Horvat i Ravlić u Građi JAZU (26, 1956, str. 282). ali netačno: »Javlja Gaju, da je Ivan Mažuranić pripravan latiti se posla na ilirsko-njemačkom rječniku.« Međutim, ovaj rečnik izišao je iz štampe još 1842. godine! Očevidno je reč o nekom drugom poslu, možda političke prirode, kakvih je Mažuranić imao napretek u ovo vreme. Zanimljivo je međutim da se radi o saradnji s Gajem, koga su, kako se obično navodi, upravo u ovo vreme i Mažuranić i Kušlan i mnogi drugi napustili! Mada je moguće da Kušlan taktizira, jer Mažuranić je očevidno odbio ponuđeni mu posao. Iste godine 1847. Mažuranić i Kušlan koncipirali su program nove stranke »Napredovacah hrvatsko-slavonskih«, koja je trebalo da bude opozicija Gajevoj ilirskoj narodnoj stranci (isp. Živančević, *Mažuranić*, op. cit. 58).

Kušlan, Dragojlo (1817–1867), poreklom plemić (barun), kao političar radikalni demokrata, bio je osnivač društva Slavenska lipa u Hrvatskoj, pokretač i glavni urednik listova *Slavenski Jug* i *Prijatelj puka*. Drugovao je u Karlovcu sa Ivanom Mažuranićem.

Dokument br. 5

Arhiv SKZ, R 5844/b. Vjekoslav Babukić (1812–1875), književnik i filolog, prvi tajnik Matice ilirske, bio je prijatelj i blizak saradnik Mažuranićev.

Na poleđini pisma zabeleška Vladimira Mažuranića, sina pesnikovog, olovkom: »Odnosi se na prema soneta«. I kasnije dodato: »To je sonet na kneginju Borghese«. (Isp. *Pjesme Ivana Mažuranića*, Zagreb 1895, str. 230.)

Dokument br. 6

Nhds XIV/1848, br. 70 od 6. srpnja, str. 282–283. O autorstvu Barac (op. cit. 313) i Živančević (op. cit. 64). Isp. takođe Nhds t. g., br. 69, str. 277.

Dokument br. 7

Letak, posebno štampan, a takođe Nhds XIV/1848, br. 83 od 5. kolovoza, str. 333. O autorstvu Živančević *(Mažuranić*, op. cit. 65). Letak je anoniman, ali je u njemu evidentna karakteristična Mažuranićeva stilistika, a zatim i leksika. Posle brižljive analize, ne bi se to isto moglo reći i za drugi jedan proglas iz tih dana, *Svemu narodu po Hèrvatskoj i Slavoniji* (Nhds t. g. u br. 71, str. 286), za koji smo u prvi mah pomislili da bi mogao biti Mažuranićev, a koji, osim pomanjkanja pomenutih svojstava, odiše i Mažuraniću nesvojstvenom nacionalnom netrpeljivošću.

Uz letak koji ovde donosimo, u Nhds bio je štampan sledeći propratni tekst Upravljajućeg odbora, verovatno takođe od ruke Mažuranićeve, koji je bio njegov perovođa i član:

»Upravljajući odbor, opunovlaštjen od sabora kraljevine Hèrvatske, slavonske i dalmatinske, u ovo burno i pogibeljno doba domovine naše;

»Videći goleme i velike potrěboće, koje iziskuje sigurnost, mir i poredak domovine;

»Uzdajući se u domoljubje domorodacah, dana 23 lipnja t. g. zaključio je:

»Da se za potrěboće i izbavljenje domovine otvori podpisivanje dobrovoljnih prinesakah, koji se ne samo u gotovu novcu, u zlatu ili srebru, nego i u svačem drugom, što je obrani domovine potrěbno, kao u oružju ili hrane za ljude i konje, na oltar domovine položiti mogu.«

Dokument br. 8

Arhiv SKZ, R 5844/b. Castellijeva knjižica, njen rukopisni prevod i jedan štampani tabak s Mažuranićevim beleškama čuvaju se u posebnoj fascikli u Arhivu SKZ pod sig. R 5855.

Dokument br. 9

Arhiv JAZU, ostavština Vladimira Mažuranića. Iako je adresant Nikola Vranjican (1804–1876), pismo je uvršteno ovde, jer najvećim delom sadrži prepis jednog Mažuranićevog lista koji nam do danas nije bio poznat. Godine 1850. Ivan Mažuranić postao je zamenik generalprokuratora za Hrvatsku i Slavoniju, i s tim u vezi poverena mu je reorganizacija sudstva u Hrvatskoj, o čemu zapravo govori ovo pismo.

Izgleda da je saradnja između Mažuranića i njegovog neposrednog pretpostavljenog ministra Schmerlinga bila veoma uspešna. Schmerling je uočio ogromnu radnu energiju i državnički talenat Mažuranićev, pa ga je, kako dokumenti svedoče, često protežirao, poveravajući mu odgovorne zadatke. U pesnikovoj ostavštini nalazi se i jedna vlastoručna Schmerlingova zahvala i priznanje za rad, dat. u Beču, 25. I 1851 (Arhiv SKZ, R 5845, 19).

– Ružnov, Maksimilijan: C. kr. ministerijelni povjerenik za ustrojenje pravosudja u krunovini Hrvatskoj i Slavoniji (cf. Nhsd t. g.), bio je od suvremenika hvaljen kao veliki domorodac.

Dokument br. 10

Arhiv SKZ, R 5849. Memorandum je upućen velikom knezu ruskom, dakle carevom bratu Konstantinu Nikolajeviću. Pisan je u ime Alberta Štrige, ali od početka do kraja rukom Ivana Mažuranića. Uz original priklopljen je i nedovršeni prevod na ruski jezik, takođe od ruke Ivana Mažuranića.

Dramu *Porin* napisao je Dimitrija Demeter, dok je muziku napisao Lisinski. U ovoj simbiozi delo je imalo zlosrećnu sudbinu, da je decenijama tražilo svoje mesto u domaćoj umetnosti. Albert Štriga (1821–1827), slavni tenor i mecena Lisinskog, nastojao je na svaki način da se ovo delo dostojno udomi, pa je tako došlo i do ove akcije, posredstvom Ivana Mažuranića koji je bio Štrigin i Demetrov prijatelj. Najpre je Demeter pokušao preko Ivana Kukuljevića da animira uticajne osobe, ne bi li učinio nešto za otkup *Porina*, pa ga je u pismu od 4. kolovoza 1857. podsećao na njegove veze sa moćnim »umietoljubivim« ličnostima i *van* granica Hrvatske (Dr Rudolf Maixner: *Pisma Ivanu Kukuljeviću*, Građa JAZU 1949, knj. 18, str. 200–205). Tada, kako opažamo, rodila se ideja da se kakva visoka osoba primi pokroviteljstva nad ovim delom; ubrzo zatim izbor je pao na ruskog velikog kneza Konstantina, i već 1858. Mažuranić koncipira predstavku koju ovde objavljujemo. Pada u oči da se u tom dokumentu argumentacija u mnogo čemu podudara sa pismom Demetrovim Kukuljeviću (ideja o posveti, akcenat na slovenstvu), pa nije isključeno da je i Demeter učestvovao pri sastavljanju.

Iste godine 1858, istog meseca kad je predstavka sastavljena, Štriga je krenuo na daleki put u Petrograd. Sa sobom je nosio toplu Kukuljevićevu preporuku za Sreznjevskog (isp. dalje u ovoj građi): »Da samo može kakovu podporu dobiti, učinilo bi ovdie veliku senzaciju«, pisao je Kukuljević, a tako su bez sumnje mislili i svi oni koji su stajali iza ove akcije. Utoliko je razočaranje moralo biti veće kad se Štriga vratio praznih ruku (isp. *Moj put u Rusiju*, Prosvjeta, Zagreb 1897, V, 306–308, 343–347).

Po povratku u domovinu Štriga je *Porina* ponudio na otkup domaćoj vladi. Taj predmet pretresan je na Saboru g. 1861. u 26. sednici, a zatim predat u nadležnost tzv. saborskoj pisarni (akta o tome, zajedno sa Štrigi:nom molbom upućenom Dvorskoj kancelariji, nalaze se u Arhivu SKZ, R 5850). Odlučeno je da se sakupe prinesci za otkup *Porina*, jedan deo je dotirao Sabor, i Štriga je najzad predao obe opere Lisinskog za svotu od 5000 forinti u narodnu svojinu.

Dogodovština oko *Porina* time nije bila završena. *Domobran* od 2. srpnja 1864. opisuje Šenoino nastojanje da se ova opera izvede u Češkom narodnom kazalištu. O tome

je raspravljao upravni odbor Zagrebačkog narodnog kazališta na sednici od 23. lipnja 1864 (isp. Ivan Ulčnik, *Bilješke iz života i rada Augusta Šenoe*, Građa JAZU 1955, knj. 25, str. 131), izvestivši zatim Šenou u Pragu da se Češko narodno kazalište može neposredno obratiti Namjesničkom vijeću u Zagrebu za dozvolu (Narodne novine od 12. kolovoza 1864). I celu deceniju kasnije, međutim, Šenoa se još uvek vajka »zašto se ne pjeva hrvatska opera Porin?« (Vienac 1876, br. 37). Prva predstava izvedena je tek 2. listopada 1897 (potanje o tome Franjo Kuhač, *Vatroslav Lisinski i njegovo doba*, Zagreb 1904, str. 195 i dalje).

– Steger: Stöger–Stazić Franjo, poznati onovremeni tenor svetskog glasa, poreklom iz Sent–Andreje. I njemu je Štriga bio mecena.

– Grofica Erdödy: Sidonija Rubido Erdödy, prva hrvatska primadona, (1819–1884), sudelovala je u izvođenju opere *Ljubav i zloba* u Zagrebu 1846.

– Mayerbeer: Jakob Liebmann Beer (1791–1864), nemački kompozitor, zaslužan za razvitak opere, u svoje vreme uživao je izuzetnu popularnost.

– »Igli magnetičkoj bog dade...« – sećanje na prevod jedne Mickiewiczewe parabole u Danici ilirskoj 1837 (br. 34, str. 140), čiji je autor takođe Mažuranić.

Pada u oči da su u ovom tekstu forsirani rusizmi, koji nisu bili u svakodnevnoj upotrebi kod Hrvata, na primer: izhodatajstvovati (izdejstvovati), prijut (sklonište), itd.

Dokument br. 11

Arhiv SKZ, R 5844/b. Prvi je ukazao na ovo pismo i delimično ga objavio M. Živančević *(Mažuranić,* op. cit. 81–82). Upućeno je iz Zagreba u Beč.

Mažuranić u ovom pismu već naslućuje ono što će se uistinu dogoditi koju godinu kasnije: svoj odstup. Opozicija protiv njega i nezadovoljstvo jačalo je iz dana u dan, jer su mnogi, i najveći simpatizeri njegovi, počeli da identifikuju njegovu delatnost sa politikom službene Austrije, razočarani i uvereni da je Mažuranić mogao učiniti mnogo više. U vezi s tim zanimljivo je jedno pismo Ožegovića Štrosmajeru, sačuvano u prepisu u pesnikovoj ličnoj arhivi (dat. u Beču 23. V 1865), u kome se pored ostalog kaže: »Treba nam slavnoga i vještoga vodje«. Što je najlepše, Ožegović u dogovoru s Mažuranićem piše ovo pismo! Očito je i inače da Mažuranić nije bio borac, ali i to da je bio svestan te činjenice. U navedenom pismu Štrosmajeru je predloženo da on uzme glavnu reč na Saboru, a zatim da stvore jedan program narodne stranke, »koi bi valjalo pod sasvim nedužnim naslovom u sviet proturiti predbježno u kakovoj maloj knjižici, dok se ne utemelji nezavisni narodni list, kojemu se Ivan nimalo opirati neće« (Arhiv SKZ, R 5844/c).

– Ambroz Vranjican (1801–1870), političar iz Karlovca, jedan od nosilaca pokreta 1848, intiman prijatelj Mažuranićev (brat Nikole Vranjicana).

– Leptir: almanah, izlazio je od 1859–1862. u Zagrebu. U vreme kad Mažuranić ovo piše, uređivao ga je Ljudevit Vukotinović.

Dokument br. 12

Arhiv SKZ, R 5844/b. Fragment objavio M. Živančević *(Njegoš i Mažuranić,* Prilozi kjif 1963, sv. 3–4, str. 299–303). Pismo je izuzetno zanimljivo i kao svedočanstvo u famoznom sporu oko autorstva *Smrti Smail-age Čengića*, jer se iz njega jasno vidi da crnogorska onovremena javnost nimalo nije dvojila ko je pravi autor speva.

Danilo Medić (1844–1879), pesnik, prevodilac i novinar, živeo je izvesno vreme u Zagrebu. Ovo njegovo pismo umnogome objašnjava jedan Šenoin članak iz Vienca, uzgred budi rečeno nezapažen i neregistrovan u bibliografiji, a koji zaslužuje da se ovde u celosti preštampa:

> »U Zemunu umro je nedavno od sušice poznati u Zagrebu Danilo Medić rodom iz Like, te je vrijedno da se to ime poslije smrti samoga spomene. Medić bijaše iz siromašne krajiške kuće al bijaše pun duha i odvažnosti, da gotovo bismo rekli da je M. bio genijalan čovjek, ali žalibože nije taj čovjek imao srdca, njegovo cijelo bivstvo nije imalo moralna temelja, čemu je možda kriv krivi uzgoj a poslije crv teške bolesti, koji ga učini mizantropom i zlobnikom. M. budne pravoslavnim bogoslovom, poslije novinarom, zatim željezničkim činovnikom, onda opet

novinarom. Bavio se u Moskvi, Cetinju, Carigradu, Pešti, Zagrebu, Beču, u Bugarskoj, u Biogradu, umio je njemački, francezki, poljski, ruski, talijanski, a hrvatskomu jeziku bio je uistinu vrlo vješt. Bijaše dugo vremena pristaša dra Starčevića te je mrzio strasno na Srbe, pod banom Rauchom bude u Zagrebu suradnikom magjaronskih njemačkih novina, te je počeo pisati toli bijesne članke proti Rusiji i slavenstvu, da ih je napokon i sama vlada obustaviti morala. U Beču budne suradnikom klerikalnoga »Vaterlanda«, te je pisao proti Srbiji i Magjarom i Rusom, zatim podje za dopisnika na bugarsko ratište, te postade panrusistom i počeo ismijehivati političke težnje Srbije i Hrvatske, povrativ se u Zagreb povrati se k Starčevićevim idejam, a pošav u Biograd pisa odanle pismo, gdje opet proklinje Hrvatsku, pismo puno najstrašnijeg otrova i cinizma iz kojeg je virila njegova bliza smrt. Njegov prevod Wallenroda, Slova polka Igoreva, njegove pjesme, pokazuju sbilja poetskog dara i duha, al u izvornih pjesmah vidi se samo mržnja, strast, pomanjkanje srdca. M. bijaše žrtva svojega vremena, čovjek žive duše, oštra duha, gonjen sudbinom, raztrovan nesrećom; u vrtlogu strasti i nesreće poginuo je. Šteta ga je, više je njegovo doba krivo, neg li on sam« (Vienac 1879, br. 31. od 2. kolovoza, str. 499–500).

Kada imamo na umu da je ovakvo mišljenje o Mediću vladalo u Zagrebu, razumljivo je što se Mažuranić nije upustio u pregovore sa ovom ličnošću oko izdavanja *Čengića.*

– »Cetinje izgleda sasvim drugčije, nego kad ste Vi izvolili putovati po ovim krajevima...« – Medić je pogrešio. Ivan Mažuranić nikada nije bio u Crnoj Gori – to je njegov brat Antun g. 1841. sa Gajem bio kod Vladike na Cetinju.

– Novica, Mirko: Novica Cerović, vojvoda crnogorski, i knez Mirko Aleksić–Damjanović, glavni akteri u boju sa Smail-agom Čengićem na Mljetičku 1840. godine.

Dokument br. 13

Arhiv SKZ R 5850. Dopis je objavljen u Pozoru 1885, u br. 180 od 7. kolovoza na naslovnoj strani. U SKZ nalazi se koncept, koji sadrži celu jednu stranicu više, podrobnije o ovom pitanju. Verovatno ju je izbacio sam autor, jer je tekst koncepta čistopis, a tekst te stranice gruba skica.

Interesantno je napomenuti, da se u ovom dopisu nalazi jedna za Mažuranića veoma karakteristična rečenica, koja je zapravo memento čitave njegove javne delatnosti: »Da se mučanjem, kad nije sile govorit, niti prava gube niti prava priznaju ili dosudjuju.«

– Miškatović, Josip (1836–1890), publicista, jedno vreme urednik Pozora. bio je od 1882. pa do smrti arhivar Zemaljskog arhiva u Zagrebu. U tom svojstvu stavio je *primedbe vladi povodom tzv. komorskih spisa, na koje ovde Mažuranić odgovara.*

*

U prilogu dajemo popis pisama iz Mažuranićeve ostavštine u SKZ, uz najvažnija regesta. To su u prvom redu pisma upućena Ivanu Mažuraniću, ali valja imati na umu i tzv. »pisma raznih raznima« iz njegove ostavštine, ne manje značajna za proučavaoca Mažuranićeve delatnosti i ove epohe uopšte. Ovaj deo korespondencije nalazi se u Arhivu SKZ pod sig. R 5844/c. Takođe skrećemo pažnju istraživačima na korespondenciju Antuna Mažuranića, koja se čuva pod sig. R 5840. Izvestan broj pisama, koje ovim popisom korespondencije iz najuže pesnikove ostavštine nismo obuhvatili, nalazi se u Arhivu JAZU, zatim u Arhivu grada Zagreba i Karlovačkom arhivu.

Ovakvu koncepciju usvojili smo promišljeno, u nameri da istraživaču i proučavaocu prezentiramo neokrnjenu jezgru Mažuranićeve epistolarne zaostavštine, onakvu kakvom su je potomci pesnikovi predali na čuvanje Sveučilišnoj knjižnici. Razume se, svesni smo činjenice da će se na drugoj strani otkriti i s vremena na vreme pojavljivati po neko novo pismo, neposredno vezano za ovu našu značajnu ličnost, ali to je već neminovno u poslovima ovakve vrste. Na neke važnije listove izvan ove skupine, uostalom, ukazaćemo i sami u beleškama.

Korespondenti su svrstani po abecedi. Najveći deo ove skupine nalazi se pod sig. R 5844/b, što se ne navodi posebno uz svako pismo, a manji je deo pod drugim signaturama, što je u svakom pojedinačnom slučaju posebno naznačeno. Broj iza imena adresanta označava broj pisama upućenih adresatu, a godine u zagradi vreme iz koga pisma potiču. Ako je tekst na stranom jeziku, to je naznačeno kraticom: nem. (nemački), lat. (latinski), itd.

PISMA UPUĆENA IVANU MAŽURANIĆU
(POPIS I REGESTA)

1. Antolković Ugo, 1 (1863).
2. Antunović Ivan, 1 (posle 1873).
3. Atanasković Maria, 1 (1868).
4. Babukić Vjekoslav, 1 (1847). – Isp. u ovoj knjizi. Također pod sig. R 5840 nalazi se 7 pisama Babukićevih Antunu Mažuraniću (1849–1866).
5. Bach Aleksandar, 1 (Wien, 10. VII 1849). Poziv M-ću da učestvuje u izradi terminološkog rečnika (nem.). Uz to koncept Mažuranićevog dopisa Ministarstvu pravosuđa u Beču, dat. Wien, 20. IX 1849 (nem.), kojim istupa iz komisije za ovaj rečnik i predlaže na svoje mesto Demetra (SKZ, R 5850/I, dok. 23 i 28).
6. Baltić Mojsije, 1 (Zagreb, 5. I 1861). M. je »rodoljub postojana značaja, najizobraženijeg uma, odlikovane vještine, blage ćuti i najpoštenieg serca... koji će hotieti i umieti domovini svojoj i narodu svojem osigurati liepšu i srećniju budućnost«.
7. Barac Eugen, 1 (Karlovac, 24. II 1849). Vest o roku izbora pupilskog kuratora. u vezi sa Mažuranićevim odlaskom iz Karlovca (SKZ, R 5850/II, dok. 21).
8. Bartolović Ivan, 1 (1862), nem. Molba za mesto (SKZ, R 5850/IV, dok. 30).
9. Beck dr Anton, 1 b. d. (nem.).
10. Bedeković Koloman, 1 (Ofen, 23. II 1880), nem. Vest o umirovljenju (prepis rukom I. M.).
11. Bencić Albertine, 1 b. d. (nem.).
12. Bernardić F., 1 (1860). Saopštava da prima zvanje koje mu M. ponudi. Takođe pod R 5850/IV od istog poverljiv izveštaj o nekom ruskom dostojanstveniku (dat. 7. II 1864, franc.).
13. Bogović Josip, župnik 1 (1877), lat.
14. Bolla dr P. E., profesor, 1 (Fiume, 6. VI 1876), tal. U prilogu fragm. njegovog prevoda *Čengić-age*.
15. Borotan Simo, 1 (1869). Služb. vest u vezi sa premeštajem 1. M.
16. Brčić Antun, pretor rabski, 1 (1863).
17. Brozović G., 1 (Zara, 22. XII 1841), tal. Interesuje se, da li je M. primio neke knjige. Opaska rukom I. M.: »Primio sam 11 exempl. Trattenimento di lettura po 23 a ovde po 30; 2 gogliardo Catechismo agrario po 40 f. a ovde po 54.«
18. Budisavljević Bude, 1 (1880). Podžupan B. zahvaljuje na potpori i priznanju za rad.
19. Catinelli-Obradić Dragutin, 5 (1861–1863), nem. i hrv. Većinom molbe lične prirode. Vajka se što je u nemilosti, dok drugi njemu ravni baš preko M. napreduju.
20. Čech dr Dragutin, 1 (1877), nem. iz Berlina.
21. Cekuš Dragutin, kotarski predstojnik daruvarski, 1 (1861).
22. Cerović Đordije, vojvoda crnogorski, 1 (Cetinje, 23. XII 1877), ćir. Pismo je objavio T. Smičiklas u Spomen-knjizi MH 1892 (str. 127–128). Đordije, sin Novice Cerovića, šalje na poklon pesniku Čengićev zlatan sat. Mažuranić je odgovorio sledećim pismom (Arhiv SKZ, R 5844/a):

Gospodinu Gjorgju Ceroviću, vojvodi crnogorskom

U Cetinje

U Zagrebu, 27. rujna 1878.

Sèrdačna hvala za liepi dar. Razveselio me je. Primite u zamjenu dobrohotno malu priloženu uspomenu sa oniem čuvstvom, u kakovom sam ja Vašu primio.

Pozdravljajući Vas

Mažuranić, ban

Uz koncept odgovora Cerovića sačuvana je i »predatnica« na istog adresata, težine 200 grama, očevidno izdanje *Čengić-age* od 1876.

23. Cimiotti, 1 (Zadar, 3. I 1861), tal. Čestitka povodom naimenovanja i dodatak »sub rosa« odnosno »Osservatore Dalmata«.
24. Coronini Ivan, grof, 2 (Agram, 12. X 1859), nem. – Poziv na savetovanje o osnivanju komisije državnih poverenika (R 5850), i Görz, 18. XI 1873, nem. (R. 5844/b).
25. Cuvaj Georg, gradonačelnik, 1 (Belluno, 29. III 1873), nem. I jedan telegram, dat. B. Pest, 21. VI –?
26. Čačić Ivan, perovođa kr. nam. vieća. 1 (1863).
27. Čačković Vladoje, dr. med., 2 (1875).
28. Čavlović Paja, 1 (Bakar, 11. XI 1863). Izveštava o radu na deonici Rijeka–Ogulin pruge Rijeka–Zemun, apostrofirajući Mažuranića kao »pèrvobitnoga početnika i upravo otca prevažne ove železnice«.
29. Čitaonica ilirska u Zagrebu, 1 (lipnja 1838). Izveštava se M. da je osnovana čitaonica, »po izgledu ugarskih varošah i tèrgovištah«, u koju se poziva M. da pristupi. Sastanak je 14. srpnja u 16h. Potpisi: Janko Drašković, St. Pogledić, Valentin Vrančić. U prilogu štampani program čitaonice, kojoj je cilj »širiti korisne znanosti, skupljati knjige i novine«, itd. Adresa: »Blagorodnom gospodinu Ivanu Mažuraniću, visokoga stola banskoga bilježniku, gospodinu osobitoga poštovanja vrijednomu«. Rukom I. M.: »U čitaonicu u Zagreb 1838«.
30. Delić Gedeon, 1 (Igló, oko 1874), nem. »Im 66 infant. Reg.«
31. Demeter Dimitrija, 5 (1841–1864), isp. u ovoj radnji.
32. Demeter Naum, 2 (1842–1848), nem. Poslovno u Karlovac. Jedno od ovih pisama, dat. 25. jula 1842, pogrešno je u SKZ pripisano Teodoru Demetru.
33. Demeter Roza, 1 (1869), iz Zagreba u Beč, Hotel Vande. Piše da je žena pesnikova teško bolesna, da ima halucinacije. Brinu šta je M. uradio sa sinom Božidarem, koji je bio porodični problem.
34. Demeter Theodor, 1 (1847), nem.
35. Derenčin Marijan, dr. med. na Rijeci, 2 (1874–1879).
36. Dominić Aleksandar, 1 (1864), lat.
37. Dragel Ivan, Križevci, 1 (1864).
38. Drašković Elizabeta, grofica, 3 (1865. i 2 b. d.), nem.
39. Dumba Stevan, 1 (1868), nem. Poslovno, u ime firme »Gebr. M. Dumba« (Wien), povodom Vase Nikolića (isp. ovde pod br. 137).
40. Dumtsa Marija, rod. Demeter, 8 (1880–1888), nem. M. je rođena sestra Mažuranićeve žene Aleksandre, a živjela je u Sent Andreji, odakle i potiču ova pisma. Pesnik ju je nežno voleo i često posećivao.
41. Dutković August, pravnik, 1 (1850).
42. Engländer Therese, 1 (Budapest, 19. I 1888), nem. Poslovno. Na poleđini opaska I. M.: »23. I 888. vratjena mienbenica i poslano f. 10«.
43. Erlanger Jacques, umetnik, 1 (1874), nem. Molba za potporu.
44. Ferić Franjo, namjesnik nadodvjetnika, 1 (1863).

45. Ferković iz Novog, 1 (1873). Telegram u vezi sa izgradnjom luke.
46. Ferrich Albert, podbilježnik, 1 (1863).
47. Filipović [Ivan? Josip?], 2 (1861). Naročito je zanimljivo drugo pismo, dat. u Sr. Karlovcima 10. IV 1861, u kome javlja da neka frakcija na srpskom saboru radi na otcepljenju sremske županije od Slavonije i pripojenju Ugarskoj; s druge strane, Mađari da su voljni uspostaviti Vojvodinu.
48. Földvenyi dr G., iz Pešte, 6 (1876–1878), nem.
49. Frič Josef, 1 (1874), nem.
50. Frigan Vjekoslav, 1 (1866).
51. G (?) Janko, Karlovčanin, 1 (1856).
52. Galac Dragutin, 1 (Požega, 9. IV 1863). Izveštava o izvršenju kazne nad Bošnjacima uskocima.
53. Galac Ljudevit, 1 (1861).
54. Georgijević Mojsije, 2 (Gradac, 3. II 1853, ćir., i 27. III 1854). U prvom javlja o situaciji i smeštaju u mestu. Na poledini opaska I. M.: »List iz Gradca 1853, od koga – ne mogu se sjetiti«. – U drugom, G. piše o aktuelnim imenovanjima i selidbi u Beč.
55. Gjurgjević, 1 (Zagreb, 21. I 1861). Piše mu kao prijatelju da i Slavonce treba uzeti u Dikasterij, inače će biti veliko nezadovoljstvo i Slavonija će se otcepiti.
56. Glasić Anton, samoborski zač. kanonik i župnik, 1 (1863).
57. Golub Vjekoslav iz Osijeka, 1 (1863).
58. Gruber Freiherr, Regensburg, 1 (1874), nem.
59. Gvozdanović Danilo, kr. ban. stola prisjednik, 1 (1863).
60. Haulik Juraj, kardinal. 1 (1866), nem.
61. Horvat Mirko, 1 (Đakovo, 11. III 1875). Preporuka za Josipa Laudenbacha. Opaska I. M.: »Mjesto Sibera kod vlade« (za perovođu).
62. Hrabrić Antun, ces. savjetnik, Osijek, 2 (1863), nem.
63. Jagatić Andrija, dr. theol., Zagreb, 1 (1881). Šalje pesniku krunicu koju je dobio iz Svete zemlje.
64. Jagić Vatroslav, 1 (Zagreb, 14, VII 1864). Slavi M-ća kao zaštitnika i propagatora hrvatske knjige.
65. Jagun Heinrich, dr., 6 (1865), nem. iz Beča.
66. Jakić Antun, knjižar, 3 (1863–1872), poslovno. U pismu od 8. II 1863. iz Zagreba pominje »Ustmeni razgovor Vašom preuzvišenosti, kako bi se Narodne Novine poštenijim glasilom čisto hrvatskoga pravca zamieniti mogle . . .« Prihvata se eventualnog uredništva, ako se M. slaže, te predlaže formu novina.
67. Jakopović Matija, Zagreb, 1 (1864).
68. Jelačić Jure (Đuro), podmaršal, 2 (Mleci, 26. II 1861, i Agram, 24. V 1875).
69. Jelačić Josip, ban, 8 (1848–1854), pod različitim signaturama: Zagreb, 27. IV 1848. – tiskani poziv M-ću u Bansko vijeće, upućen u Karlovac (R 5845); Zagreb, 16. V 1848 – poziv u saborski odbor za pretres stanja u Vojnoj krajini, uz to nem. prevod rukom I. M. (R 5850/II); 20. V 1848 – poziv da dođe sa Gajem i još dva druga u banovo tajništvo (Arhiv grada Zagreba, spisi iz zbirke Jelačića); 25. VIII 1848 – zapovest M-ću da se spremi odmah na put u Beč, u poslu pomirenja s Mađarima, uz to nem. prevod rukom I. M. (R 5850/II); Pest, 14. II 1849 – imenovanje M-ća članom Banskog vijeća pri odseku pravosudnih poslova (R 5845); U gl. stanu Rumi, 25. VII 1849 – poziv u odbor za novo uređenje ustavne carevine i spisak lica koja je ban odredio, na čelu sa Mažuranićem; uz to nem. prevod rukom I. M. (R 5850/II); Beč, 7. IV 1850 – isp. u ovoj radnji; Beč, 26. III 1854 – obavest o imenovanju za vijećnika Banskog stola s položajem drž. nadodvjetnika, uz to imenovanje na nem. jeziku dat. u Beču, 19. III t. g. (R 5845); Agram, 14. XI 1854 – zahvala za mišljenje o hrvatskom prevodu državne himne (R 5850/II).
70. Jellačić Kazimir, 1 (1861).

71. Jurković Jovan, Osijek, 2 (1861). Na poleđini jednog lista M. ga preporučuje za službu kod dikasterija.
72. Kienberger Wilhelm, Wien, 1 (1876), nem. Novčana potraživanja.
73. Kiss A., dr., Wien, 1 (1860), nem.
74. Klempay Josip, vrhovni upravitelj pošta u Zagrebu, 9 (1861–1875), hrv. i nem.
75. Klobučarić Dragutin, 2 (20. II 1847. iz Zagreba u Karlovac: javlja da je vrhovni župan imenovao I. M-éa prisjednikom Sudbene stolice ove varmeđe; 14. III 1865. iz Zagreba, zahvaljuje se na časti predsednika predstojećeg sabora).
76. Koić Konstantin, koncipista kod financ. prokurature u Temišvaru, 1 (1861).
77. Kolarič Ivan, iz Sv. Ivana, Mažuranićev »iz školskih vremena prijan«, 1 (1875).
78. Köröskény Marie, Varaždin, 1 (1861), nem.
79. Kostić Josip, prof., Osijek, 1 (1862).
80. Košak Josephus, Varaždin, Mažuranićev »prijatelj i kolega«, 1 (1845), lat.
81. Kottvitz Kalicky, dr., Zagreb, 1 (1875), franc.
82. Kovačević Stjepan, podžupan, Jaska, 1 (1880).
83. Kranz ? – Zagreb, 1 (18[5?]8).
84. Križek Čeněk, dr, Zagreb, 1 (1874), češki.
85. Kukuljević Ivan, 6 (Zagreb, 8. I 1861: topla čestitka na imenovanju za predsednika dikasterija; 10. I 1861: informacije o situaciji. »Odkada tebe neima fali nam duša, i ona moralna podpora koju smo u tebi uviek osietjali«; 26. I 1861: javlja da je sjedinio sve partije, moli ga da ne prenagli bez dogovora ništa; 10. III 1861: izveštava o županijskoj skupštini. Pominje vremena kada su do u gluho doba sedeli i ćaskali; 2. XII 1861: novosti iz županije; 26. IX 1865: novosti, predlozi; Pešta, 5. XI 1877: vesti. Vrlo zanimljiva pisma, zaslužuju da se u celosti objave.
86. Kušević Josip, 1 (1865), nem. Potpis: Kusevich.
87. Kušević Svetozar, veliki župan, 2 (Vukovar, 16. XI 1862: javlja o teškom stanju zbog glasova o stavu dvorske kancelarije prema Vojvodini, uz to opaske I. M.; Karlovci, 11. XI 1864: opisuje u tančine vreme od odgodbe srpskog sabora do tada).
88. Kušlan Dragojlo, Pešćeno (Sv. Ivan Zelina), 2 (26. XII 1860. i 9. I 1861). Preporučuje se za službu. O M-éu u Zagrebu govore da je »umni početnik Gajeve mjenbene vrtoglavosti«, i ogovaraju ga. U vezi s tim govorkanjem isp. Mažuranićevo pismo Vranjicanu, koje donosimo u ovoj radnji.
89. Kvaternik Eugen, političar, 1 (Zagreb, 30. I 1861). Dostavlja knjižicu *Politična razmatranja*, i upozorava M-éa da ima posla sa lukavim ljudima, uz koje će, kraj sveg svojeg poštenja, izdati rod a da i ne primeti.
90. Lamsteiner Leopold, red. »Öster. Reichzeitung-a«, 1 (2. VI 1851), nem.
91. Lentulaj Benko, 2 (Zagreb, 26. IX 1851: obavest o imenovanju I. M. za predsednika komisije za državno-znanstvene ispite, uz to koncept poziva ostalim članovima rukom I. M.; Zagreb, 15. I 1852: Naredba o upravljanju kazalištem. Određen je odbor koji se deli u dva odseka: ekonomičko-administrativni i artistički; u ovaj poslednji određuje se I. M.), R 5850/III.
92. Lentulaj Mirko, 8 (Zagreb, 22. IX 1848: poziv M-éu da izradi osnovu državne vlade, uz to nem. prevod rukom I. M.; 12. X 1848: poziv M-éu da preuzme dužnost načziratelja sigurnosti u Karlovcu, uz to nem. prevod I. M.; 13. XI 1848: traži da mu M. dostavi načela za pomirenje s Mađarima, uz to nem. prevod I. M.; 16. XII 1848: poziv u odbor pri bojnom odsjeku Banskog vijeća, uz to nem. prevod I. M.; 20. XII 1848: poziv M-éu kao imenovanom odborniku da dođe u Zagreb, uz to nem. prevod I. M.; 3. V 1849: »I. Mažuraniću, banskoga vĕća savietniku«, postavljenje za izvestitelja u nekim tekućim mjenbenim parnicama, uz to nem. prevod I. M.; 26. VI 1849: poziv za izvestitelja u parnici kao

napred; 26. VI 1850: obavest o raspuštanju Banskog vijeća, uz to nem. prevod I. M. i tiskani dopis Jelačića Lentulaju, kojim se raspušta Vijeće), SKZ, R 5850/II.

93. Ljubić Šime, 1 (Zagreb, 24. II 1878). Povodom zakonske osnove o preustrojenju Zemaljskog muzeja. R 5850/III.

94. Lonyay Melchior, grof, 3 (1872), nem. – Ofen i Wien.

95. Lovrenčić Ante, Samobor, 1 (1863).

96. Lovrić Franjo, Sisak, 1 (1850). Piše o zulumu županijskih činovnika.

97. Marijašević Franjo, Zagreb, 1 (1861).

98. Maršo Ivan, »c. k. Translator«, Temišvar, 1 (1861).

99. Martinak Heinrich, pravnik, (1858–1861), dat. Laibach i Zagreb, odn. Agram, hrv. i nem.

100. Martinković Adalbert, kot. sudac, Jaska, 1 (1. VI 1848: javlja M-ću da je izabran 1. VI t. g. za prvog poklisara na Sabor [drugi je Kušlan], od opština Domagović i *Draganić*).)

101. Matzender Marie, »Hauptmanns-Gattin.«, 8 (1886), nem.

102. Mazzura Šime, 2 (Zagreb, 28. II 1886. i 21. X 1886: zove M-ća da dođe a) u redakciju *Tagblatta* i b) u redakciju *Obzora* da pomogne savetom.

103. Mažuranić Aleksandra, rod. Demeter, (1844–1875). Mestimice veoma zanimljiva, intimna pisma pesnikove žene bacaju nešto više svetla na porodične prilike u domu I. M., o kojima nemamo mnogo autentičnih podataka.

104. Mažuranić Antun, 19 (1844–1869), pod sig. R 5840, a takođe i mnogobrojna pisma drugih osoba upravljena Antunu: Babukića, 7 (1849–1866); Herkalovića, 6 (1840–1842); Janka Jurkovića, 6 (1866–1867); Mažuranić Aleksandre, 6 (1850–1863); Mažuranić Božidara, 1 (1862); Mažuranić Frana, 1 (1875); Mažuranić Ivana (zeta!), 1 (1886); Mažuranić Ivana Petrovog (oca!), 9 (1829–1840); Mažuranić Josipa, 3 (1835–1884); Mažuranić Marije (žena Matije M.), 1 (1853); Mažuranić Pavla, 4 (1868–1870); Mažuranić Vladimira, 6 (1861–1867); Petranovića, 1 (b. d.); Ožegovića, 1 (1849); zatim Jagića, Šafarika, Šuleka, Užarevića i drugih, ča pomenemo samo najzanimljivije listove, ne izuzimajući dakako ni listove Antuna M. upravljene drugim osobama. Pisma Ivana M. bratu Antunu objavio sam u Godišnjaku FF u NS 1960, knj. V, str. 219–240, a neka pisma njihovog oca Ivana Petrovog u Zborniku MS za književnost i jezik 1964, sv. 1, str. 88-91.

105. Mažuranić Božidar, sin I. M., konjički oficir, 20 (1861–1877), iz raznih mesta. Interesantna pisma, sa mnogo detaljnih opisa prilika i doživljaja, neka gotovo književna.

106. Mažuranić Dobrotin, sin Josipov, 1 (1861).

107. Mažuranić Jelisava, žena Antunova, 1 (1865).

108. Mažuranić Josip, najstariji brat I. M., 4 (1853–1889). O gospodarstvu, privredi i domaćim prilikama u Novom.

109. Mažuranić Pavao, sin Josipov, 2 (1849–1861). Piše o svojim nevoljama. Pavao je bio pripadnik tzv. Ugarske dobrovoljačke legije u Italiji (1863–1869), hteo je da emigrira u Ameriku, stalno nezadovoljan sobom i svojim životom, ali su ga od te namere odvratila braća Antun i Ivan, i naročito Matija Mažuranić (isp. podrobnije o tome M. Živančević, *Građa za biografiju Matije Mažuranića*, Zbornik MS 1964, op. cit. str. 86–87, 103–105). S tim je u vezi i sledeće kratko pismo Ivana Mažuranića, nerazumljivo bez poznavanja prethodnih podataka, koje se nalazi u SKZ pod sig. R 5844/a:

Beč, 15. ožujka 1870

Dragi Pavle,

Posló sam danas priporučno pismo na g. Nikolića u Têrst.

Želim da ti tvojom čvêrstom voljom i njegovom dobrotom čim prije podje za rukom dobiti kakova poštena posla.

Da si zdrav i srećan

Tvoj stric *Ivan*

110. Mažuranić Vladimir, 48 (1861–1876). Vrlo zanimljiva pisma kao slika vremena i odnosa u porodici I. M.

111. Mažuranić Vladimir Fran, 1 (1879).

112. Mecsery Karol, ministar policije 1 (Marienbad, 6. Juni 1864), nem. Dopis kancelaru M-ću, u vezi sa njegovom posetom Engleskinjama Georgini Mackensie i Paulini Irby u hotelu Kaiserin Elizabeth. (Ove su dame putovale po Balkanu, a Paulina Irby je čak posetila Njegoša i ostavila o tome memoare.) Ministar poziva kancelara M. da se očituje da li je ove dame doista posetio i primio od njih neki paket (Arhiv grada Zagreba, b. sig. Ovde uvršteno jer potiče iz ostavštine I. M.). Uz to koncept odgovora I. M. (Juni t. g., nem.), u kome dostojanstveno ali i s humorom opisuje kako je došao u vezu sa ovim Engleskinjama.

113. Medić Danilo, 1 (1871), isp. u ovoj radnji.

114. Melinčević Nikola, školski drug I. M., 2 (1861–1864).

115. Mesić Matija, 1 (Zagreb, 1858. ili 1859).

116. Mihalić, 2 (1879). Službeni izveštaji o stanju u zemlji, o marvenoj kugi, o ispadima starčevićanaca, o finansijskoj nagodbi.

117. Mihalović Josip, kardinal, zagrebački nadbiskup, 8 (1874–1878), lat.

118. Mikulić Josip, »grada Zagreba sjegurnosti nadziratelj«, 1 (12. XI 1848). Službeni dopis I. M-ću, »grada Karlovca sjegurnosti nadziratelju« (Arhiv grada Zagreba, b. sig.).

119. Mollinary Anton, 1 (Agram, 7. VII 1876), nem. Vest da su Turci prodrli u Srbiju do Mitrovice (SKZ, R 5850/III). Nije sasvim izvesno da je autor ovog dopisa Mollinary.

120. Molnar Antal, prof. pravosl. akademije u Zagrebu, 2 (1861), mađ. i hrv. – pisma zanimljivija za Molnara nego za I. M.

121. Mrazović Matija, 4 (1865–1879), poluzvanični politički izveštaji.

122. Mrzljak Edo, finans. službenik, 2 (Trst, 13. II 1854, i Mletci, 27. V 1863). Na poledini prvog M-ćev ispis iz Corpus iuri Civili.

123. Musić A., Wien, 2 (1861–1865), nem.

124. »Nadvojvoda Josip, I hrvatsko-slavonsko veteransko društvo«, Sissek, 1 (1878), nem.

125. Nepoznati, 1 (kratko službeno obaveštenje b. d.), nem.

126. Nepoznati, 1 (Agram 26. VII 1850), nem.

127. Nepoznati, 1 (11. IX 1852, verovatno iz Beča). Šalje korekture zakonika i moli da opomene Demetra za predgovor terminološkom rečniku. Čini se da je potpis »Stiepan«, dakle mogao bi to biti Stjepan Car, koji je u to vreme zajedno s Demetrom bio u odboru za terminološki rečnik.

128. Nepoznati. – Fragment pisma bez datuma i potpisa o agrarnim pitanjima. Zanimljiv pasus: »Nebi rad ni ono podupirati što u niemačkim pokrajinam obstoji, da se zemljišta ne komassiraju, već neka se na male komade razciepaju, pa neka narod ide za sviet usrećujućom industriom i za ručnim dielom, = trbuhom za kruhom. Miesto konservativnog komunizma patriarkalnog, revolucionarni proletariat! Nečuvene namiere machiavelističke! Da bi se ovo stanje patriarkalno izravna ukinulo, mislio bi čoek (sic!) da je u toj mieri dobra namiera, ali ovako neukinuti, a pod zaštitu zakonah neprimiti htieti, to se zove sijati anarchiu. Tako ti se ovdi vlada!« Autor napominje da je o tom pitanju svoje privatno djelo dao ministru unutrašnjih poslova.

129. Nepoznati (umobolnik?), 2 pisma b. d.

130. Nepoznati, 1 (Zagreb, 10. I 1861). Anonimno pismo protiv Rušnova i Kovačića.

131. Nepoznati, 1 (Osijek, 19. VII 1879), novosti pred sabor.

132. Nepoznati, 1 (Agram, 31. XII 1861), nem. Potpis: Joszek.

133. Nepoznati, 1 (Arad, 1. VII...), nem. Pismo roditeljima, možda Božidara Mažuranića.

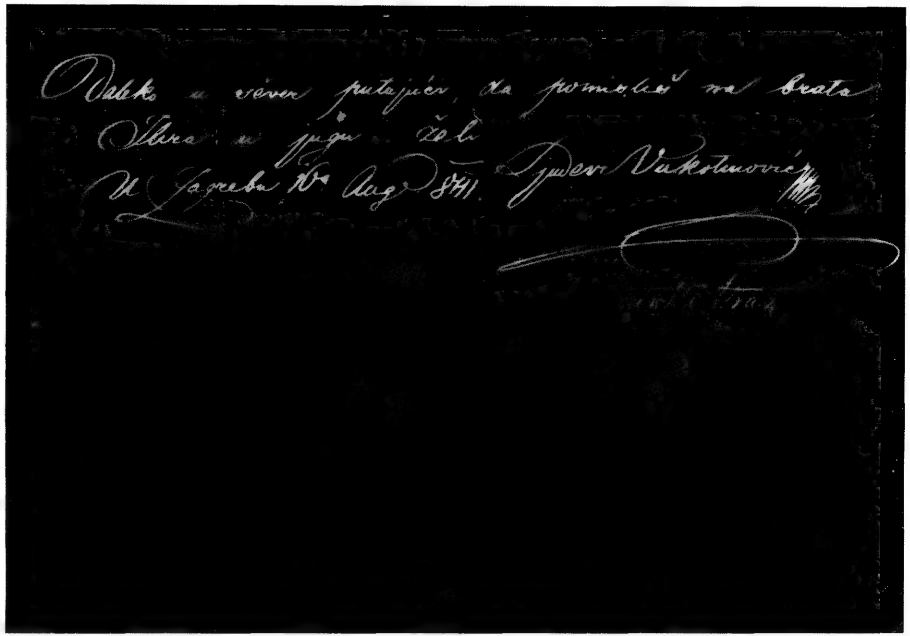

Ljudevit Vukotinović i Stanko Vraz: Spomenarski zapis Izmailu I. Sreznjevskomu (16. 8. 1841)

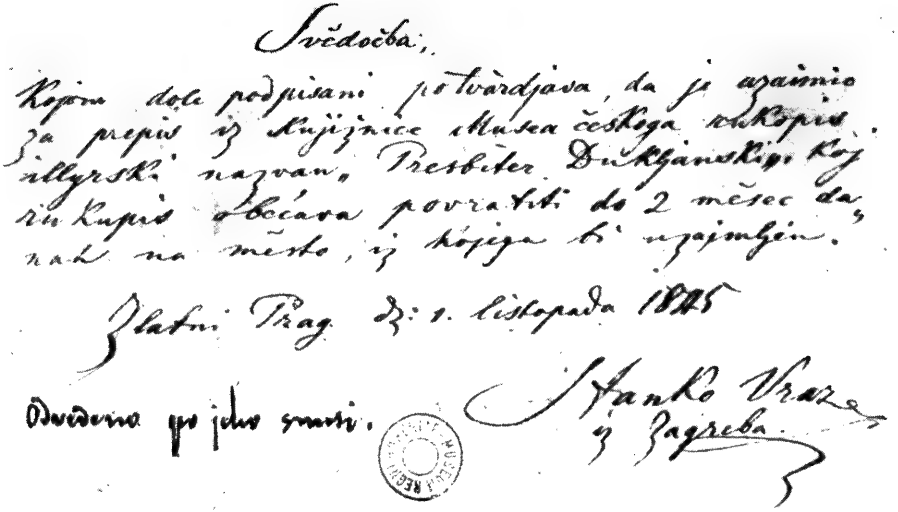

Svědočba,

Kojom dole podpisani potvardjava, da je uzaimio za prepis iz Kujižnice Musea českoga rukopis illyrski nazvan „Presbiter Dukljanski“, koj rukopis obećava povratiti do 2 měsec danah na město, iz kojega bi uzajmljen.

Zlatni Prag dz: 1. listopada 1845

Stanko Vraz
iz Zagreba

Odvedeno po jeho smrti.

Priznanica Stanka Vraza Češkom muzeju o posudbi rukopisa *Presbiter Dukljanski* (1. 10. 1845)

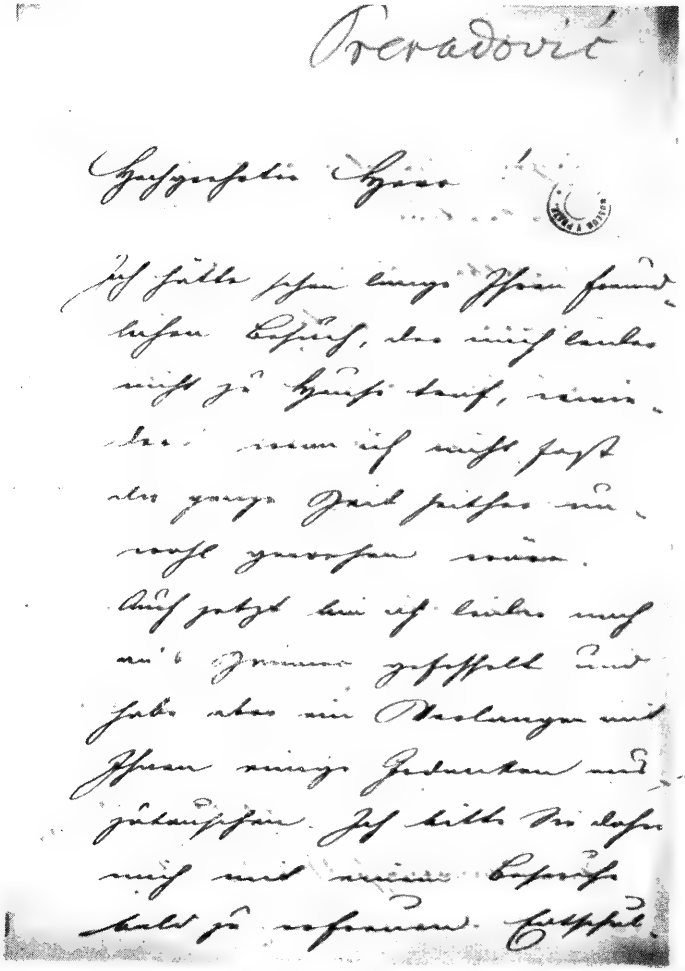

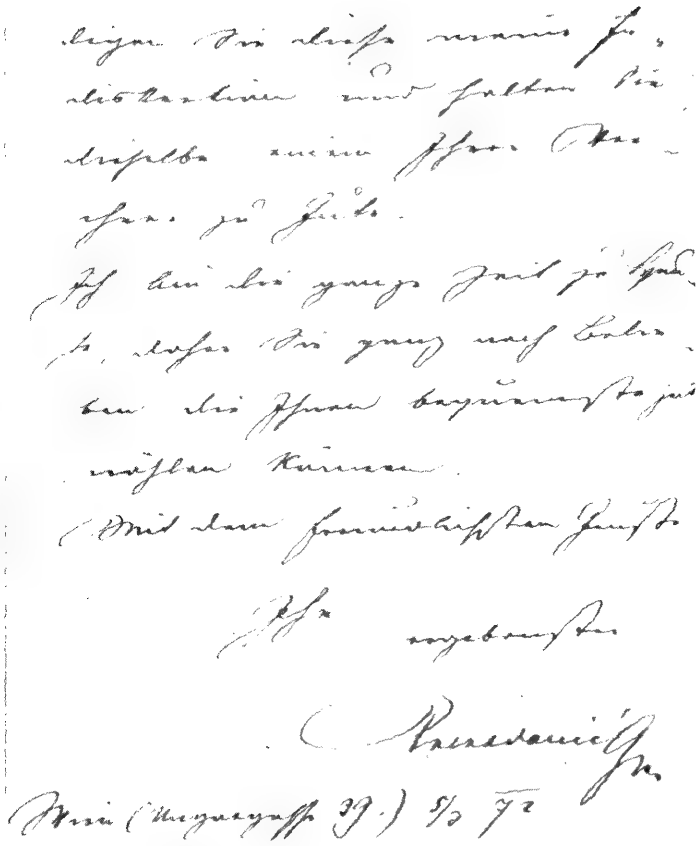

Pismo Petra Preradovića J. Jirečeku (5. 3. 1872)

Záhřeb 27/2 1875

Slavný výbore!

Před tím již delší čas, co pan Holeček, jednatel „Umělecké Besedy" pro Záhřeb na mou prosbu psal slavnému literárnímu výboru psal, zdali by redakce chorvatského časopisu „Vienac", kteréhož jsem redaktorem, mohla dostati jisté číslo výtisků rytiny „Raněný Černohorec", by ji mohla svým předplatitelům co premii. Pan Holeček mi sdělil, že rytina táto prý není výhradním majetkem „Umělecké Besedy", nýbrž že dle stanov tento spolek dostal jistý počet tohoto obrazku od původního umělce po výhodné ceně 1 frank.

Original toho obrazku jest vlastnost národního museum záhřebského, rytina ve většin počtu prodával za klassickou cenu od 25 franků ku ale těžko prodával v tomto kraji.

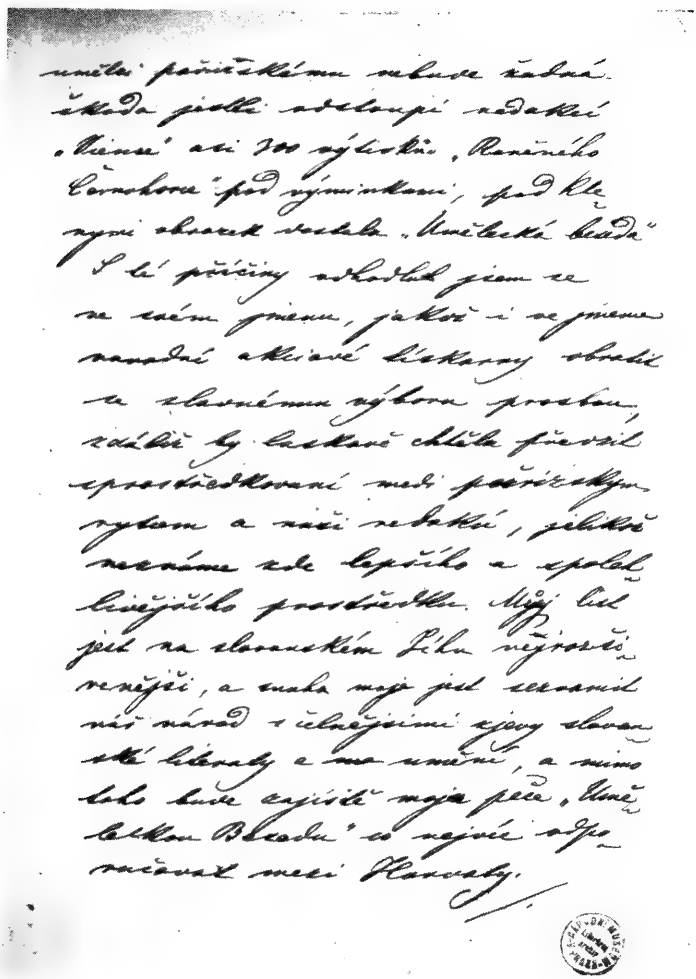

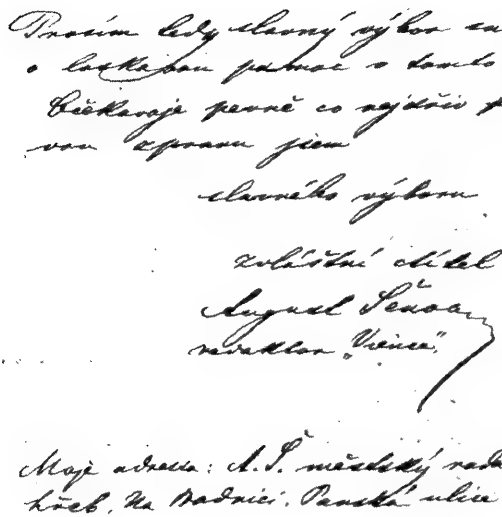

August Šenoa Uměleckoj besědi, 27. 2. 1875. (češki, autograf)

MATICA HRVATSKA U ZAGREBU.

Broj 72. U Zagrebu, 29. marta 1879.

Cienjeni gospodine!

Odnosno na Vaš cienjeni list čast mi Vam je na temelju zaključka skupne odborske sjednice poslati bezplatno u ime „Matice" njeke od ile prošle i ove godine izdane knjige, u isto vrieme sam ja priključio njeke od mene izdane knjige, a po jednu je priklopio i g. Koch i g. Šenoa.

Hvaleć Vam na pismu i pridržavajuć si u svoje vrieme odgovoriti Vam nanj, kako mi vrieme dopusti, čast mi je podpisati s odličnim počitanjem

Predsjednik „Matice":
Ivan Kukuljević

Za tajnika
Ivan Kostrenčić.

Matica hrvatska (predsjednik Ivan Kukuljević, za tajnika Ivan Kostrenčić) B. Grabowskom (29. 3. 1879)

Radjen sam 26 oktobra 1854 u Gredicah na roditelj-
skom dobru od otca Tita Babića, vlastelina i Je-
lene Babić rodj. Šandor Gjalski, sestričine pjesni-
ka Antuna Mihanovića, koji je spjevao: „Liepa na-
ša domovina", — i velikaške porodice Kudrića.
Prvu nauku imao sam u kući od instruktora a sa
8 1/2 godina unišao sam u gimnaziju u Varaždinu,
gdje mi je otac medjutim postao I. podžupan
županije Varaždinske. God. 1871 svršio sam gim-
naziju i stupio u pravoslov. akademiju u Zagrebu,
odkle sam god. 1874 otišao na sveučilište u Beč,
gdje sam pravoslov. nauke svršio. God. 1878
stupio sam u državnu upr. službu, u kojoj
sam i sada još, makar sam doživio mnogo
progona od vladajućih krugova. Književno
počeo sam raditi god. 1884 sa crticom: „Illu-
strissimus Battorych". Pisao sam i prije, no
nikada s namjerom literarnom, a čitao sam
od djetinstva vrlo najradje pripoviedke. Najmi-
liji mi pisci bijahu za najmladje dobe: Bulwer i
Montépin. Poslije i sada najradje čitam: Turgenje-
va, Gogolja, Sienkiewicza, Daudet-a, Grdinga,
Zola itd. — Prijatelj sam realistike u litera-
turi — ali odsudjujem svako stranačarstvo pa
uživam i na romantici. —

Moji radnji su:
god. 1884. „Illustr." Battorych, Mariano, Čika...
... u Viencu. ... rodja lit. u Hrv. lit. ...

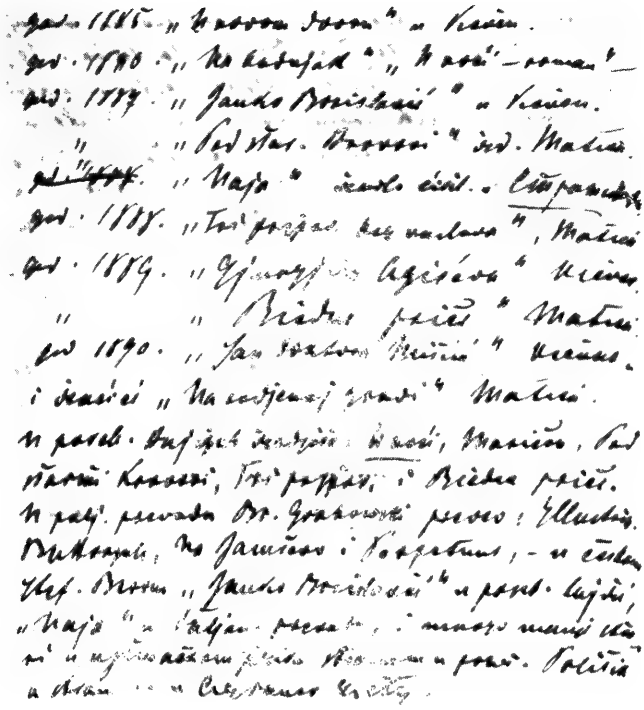

L. a. 31/52.

Autobiografija Ksavera Šandora Dalskoga namijenjena poljskom časopisu »Echo« (ostala u rukopisu)

VIENAC

ZABAVI I POUCI

Zagreb, dne 19. veljače 1899.

Dragi gosp. profesore!

Primite na prvom mjestu našu iskrenu [illegible] što ste sa [illegible] mjesta premješten na niže mjesto.

Kako će Vam biti poznato, redakcija „Vienca" preuzela je [illegible] u ruke našeg dičnog pjesnika i knjiženog kritika g. Jove Hranilovića. – Pošto mu pako mora [mjesto zatvorenog prof. Pavića] [illegible] ali Vi, to Vam ne [illegible] da piše, [illegible] ja [illegible] čitavu da Vas mjesto njega [illegible]

Mi [illegible] [illegible] fali poznavanje [illegible] [illegible] „Wędrowca" ne primamo [illegible] hrvatskoj mnoštvo [illegible] beletističke novine poljske [illegible] [illegible] ćete, da

da se po [illegible] ovom listu ne možemo ni potpuno upoznati ni zavoljeti.

Stoga Vas molimo, da nam javite još 2 najbolja poljska Kujiževna lista i jedan politički, koji prati literarne stvari, i koji bi bili spremni slati nam svoje listove u zamjenu s „Vieńcem".

Bilo bi nam neizrecivo milo, kad bi nam i bi napisali za list makar najmanji člančić.

Primate li Vi naš „Vienac" u Pińczov, pošto ga administracija još uvijek šalje u Częstochowu?

Molimo Vašu točnu adresu.

S najodličnijim poštovanjem

Prof. Dr. Nik. Andrić

dramaturg hrv. zem. kazališta i suurednik „Vienca".

L.a. 31/53.

»Vienac« (suurednik Nikola Andrić) B. Grabowskom (19. 2. 1899)

134. Neustaedter Josip, 2 (1861–1864), nem.

135. Nikolić Giovanni, 1 (Zara, 31. VIII 1869), tal.

136. Nikolić Nikola, 1 (Agram, 28. I 1862), nem. Mišljenje o finansijskim operacijama koje bi trebalo preduzeti.

137. Nikolić Vasil, sin Demetrove sestre Jelisavete. 2 (21. XI 1861. i 15. X 1869). U poslednjem moli da se M. zauzme za njega kod trgovca Dumbe (isp. ovde pod br. 39). Mažuranić je odgovorio sledećim pismom (Arhiv SKZ, R 5844/a):

Beč, 21. listopada 869

Dragi Vaso,

Primio sam Vaše ljubezno pismo od onomadne i odmah sam u utorak potražio g. Dumbu, kojega nisam našô taj dan, nego sliedeći, t. j. u sriedu. Nego da se razumiemo, ni taj dan nisam našo *staroga* Dumbe, nego niekoga *mladoga* koji mi reče da je on *sin staroga* Dumbe, a staroga da neima kod kuće jer da je otišo niekamo na put. Ja neznam, nije li to možebit samo kakova finta, ali videć da nije kud kamo, kazo sam tomu mladomu šefu koji mi se je kao takov predstavio sve što sam mogó bolje za stvar Vašu.

On mi reče da je njegov otac bio prijatelj Vašega pokojnoga otca i da Vam je njegov otac, toga prijateljstva radi, pozajmio f. 6.000.– na intabulaciu, a f. 4.000.– na mienbenicu, na koje ste dugove, kako mi reče, Vi do sad točno platjali interes.

Na moje pitanje, zašto Vam sada odkazuju taj intabulirani dug, ne samo siguran, nego i po staromu Dumbi dozvoljen na *tri* godine danah, reče mi taj mladi šef, da to od Vaše strane mora biti samo nesporazumljenje, jer da oni u svom listu nisu ništa rekli o dugu intabuliranom, nego samo *o svoti* neintabuliranoj od f. 4.000.– ako bi Vam bilo moguće od nje štogod odplatiti.

Ja sam mu rekó da će Vam to u bližnje vrieme bit po svoj prilici nemoguće, jer da imate mnogo drugih platjanjah iza pokojnoga otca i da bi mi jako drago bilo kad bi on imo dobrotu umirit Vas sa niekoliko riečih pismeno; i tad mi reče i dade ruku taj isti mladi šef, da će Vam odmah pisati da sam ja bio kod njega i da Vam ostavlja intabulirani dug na *tri* godine, a onaj drugi da otplatjujete po mogućnosti, i da vas oni nipošto nisu nakanili zato pritizkat.

Bilo bi mi drago da Vam to uzpiše, jer bih barem znó da sam Vam učinio makar i malenu uslugu.

Pozdravljam Vas i Faniku ljubezno.

Vaš *Ivan*

138. Novak Franjo, 2 (1851–1864).

139. Nowak Mathias, »Cammeral-Rechnungs Official«, 1 (Wien, 25. IV 1853), nem. Poziv na pretplatu *Franz Joseph I.*

140. Odbor književnog društva hrvatsko-slavonskog. 1 (Zagreb, 4. VIII 1854), tisk. Poziv na književnu skupštinu u Narodni dom radi sjedinjenja narodnih zavoda. Potpis: opat Mate Vuković, predsjednik.

141. Odbor Matice ilirske, 1 (Zagreb, 15. I 1861). Oduševljena čestitka povodom imenovanja za predsednika dikasterija. Potpisani: Matija Mesić, potpredsjednik, i Janko Jurković, tajnik.

142. Odbor hrvatskih rodoljuba, 1 (Zagreb, 27. III 1862). Veoma opširan dopis (4 str. velikog formata), u kome se M-ću predbacuje da zapostavlja hrvatstvo. Opominje se da ga je ova stranka dovela, i da će raditi protiv njega ako se ne izmeni, jer je navodno izneverio njene nade. Da je okružen samim srbomanima – Utješenovićem i sličnima, koji imaju pomagače u Stanisavljeviću, Krestiću, Špunu, Slavniću, da favorizira Vojvodinu, itd. Zameraju mu što je naredio da se ćirilica uči u školama, tvrdeći da je na sve strane srpska agitacija.

143. Omrčenović Franjo, učitelj u Varcaru, 1 (1877), opisuje stanje u Bosni i moli premeštaj.

144. Ottenfels Josefa rođ. Schlaun, barunica, 1 (Bežanec, 17. II 1863), nem.

145. Ožegović Metel, 10 (1860–1861). Prilog proučavanju M-ćevog rada u državnom aparatu, a ima i zanimljivih podataka o odnosima sa Ugarskom.

146. Pacel Vinko, književnik, 3 (1860–1863).

147. Rápay, 2 (1875), nem. iz Beča.

148. Pauler Theodor, 1 (Budapest, 28. II 1880), nem. Ministar pravosuđa zahvaljuje M-ću na saradnji prilikom njegovog odlaska u penziju (SKZ, R 5845).

149. Paveković Antun, »bilježnik općine Draganić«, 1 (6. VIII 1848). Dopis M-ću kao poklisaru ove opštine (SKZ, R 5850).

150. Pavich Paul, 1 (Gratz, 10. XII 1863), nem.

151. Pavletić Božo, kotarski predstojnik, 1 (1861).

152. Pavletić Jaćim iz Rijeke, 2 (1860). O stanju kod novog uređenja.

153. Pejačević Petar, 1 (Wien, 22. III 1865), nem.

154. Petranović Božidar, 1 (Zadar, 4. I 1861).

155. Petrović Eduard, »Financ-Wache Respicient«, 1 (Darda, 28. XII 1863), nem.

156. Petrović Luka, kanonik zagrebački, 1 (1861).

157. Pisačić Miroslav, 1 (1864).

158. Pobor Pavao, svećenik, 1 (1852).

159. Pogledić Dragutin, 4 (1849–1871), hrv. i lat.

160. Polit, dr, 1 (Zagreb, 21. III 1865).

161. Posilović Juraj, zagrebački nadbiskup, 4 (1880).

162. Potočnjak Ladislav, zet Matije Mažuranića, 1 (Novi, 1. VI 1887). Opširno pismo o izborima u Vinodolu, da je M. siguran kandidat protiv Pintarića, sudb. vijećnika.

163. Potočnjak Ivan, plovan korenićki, 2 (1874–1878).

164. Praus Josip, urednik *Nevena*, 1 (Zagreb, 28. VI 1854). U SKZ pogrešno signirano godinom 1859. Objavio u celosti M. Živančević, *Mažuranić*, op. cit. str. 156. U članku *Ivan Mažuranić i češka književnost* (Kolo 1965, br. 9/10, str. 449–471), Julius Dolanský uzalud nastoji odgonetnuti zašto je Mažuranić odabrao za prevođenje iz češke književnosti baš Vocela, dok se iz ovog pisma jasno vidi da ga je na to sklonio Praus, poslavši mu u prilogu original *Posljednjeg Orebite* s molbom da pomogne *Nevenu* makar prevodom.

165. Preradović Petar, 1 (Zadar, 22. XII 1845). Jedan list bez datuma i tiskani poziv na pretplatu *Prvenaca*. Na poleđini rukom I. M.: »Primio u siečnju 46, odgovorio 16/1 46«. Ovaj odgovor, međutim, do danas nije pronađen.

166. Prica Maksim, 5 (Zagreb 7. I 1861: reagovanje na vest o imenovanju velikih župana, da je Kukuljević veoma nepopularan; 18. II 1861: o tome kako je protekla županijska restauracija u Zagrebu; 23. II 1861: o izboru općinskog vijeća; 5. IV 1864: vesti, i navodi knjige koje je dao M-ću na čitanje; 8. VII 1865: o političkoj situaciji. Mažuranić je Pricu neobično cenio i voleo. Svedoči o tome i sledeće njegovo pismo, koje nam je u prepisu ustupio kolega T. Čolak, doc. Univerziteta u Beogradu (na žalost, T. Č. nije nam mogao reći kome je pismo upućeno; svakako nekoj uticajnoj ličnosti), Tekst njegov glasi:

Veleštovani gospodine i prijatelju!

Službenomu momu pismu dodati mi je još ovo niekoliko redakah.

Priporučujem Vam kandidata, koi, gledeć na njegov odličan položaj a još odličnija svojstva ide u red najboljih muževah naših.

Taj moj kandidat je septemvir Makso Prica.

Učiniti ćete mi veliku ljubav, a što je više učiniti ćete uslugu zemlji, ako uznastojite, da bude u županiji zagrebačkoj izabran za zastupnika na predstojeći sabor.

Vaš na službu pripravni

13/6 1865.

I. Mažuranić, v. r.

167. Pucić Niko, 1 (1861?).

168. Rački Franjo, 5 (Zagreb, 28. V 1863: predlozi o nekim školskim reformama; 22. VI 1864: o stavu uredništva *Književnika* prema pravopisu – čitava raspravica, reakcija na naredbu dvorske kancelarije o jedinstvu pravopisa. R. predlaže svoje rešenje: da bi se došlo do stvarnog jedinstva, škola mora da načini kompromis sa životom, jer u životu je jedan, a u školi drugi pravopis [naredba o pravopisu izašla je u *Domobranu* t. g., br. 169. pa je ovo pismo neposredna reakcija]; 10. IV 1865: izražava nezadovoljstvo Jurkovićem kao školskim nadzornikom; 31. III 1874: o Jagiću, profesorima i Sveučilištu; 9. V 1888: poziv na sednicu povodom proslave 300-godišnjice Gundulićeve).

169. Radivojević Livio, dvorski savjetnik, 1 (Novi Sad, 12. IX 1865). Piše da se u Sremu niko ne interesuje politikom.

170. Rainer, nadvojvoda, 3 (Wien, 20. XI 1861, nem.: izveštava da je dikasterij pretvoren u dvorsku kancelariju za Hrvatsku, te da je M. imenovan za kancelara: Dezember 1861, nem.: javlja da je car izvoleo odobriti M-ću paušalni dodatak od 2000 f.; 18. VI 1865, nem.: nalog M-ću da podnese kraljevsku propoziciju za rešenje državnopravnog pitanja, pripremljenu za Hrvatski sabor). Prva dva dokumenta nalaze se u SKZ pod sig. R 5845, a poslednji pod R 5850/IV.

171. Rakovac Dragutin, 1 (Zagreb, 14. V 1847). Šalje neki svoj sastav na mišljenje i ispravak.

172. Ransonnel, 4 (1861–1865), nem. Na poleđini jednog lista, rukom I. M.: »24. I 61. Medjumurje«.

173. Rauch Levin, 1 (1874).

174. Rubido-Erdödy Sidonija, 1 (1875), nem.

175. Russi Antun, 2 (Đakovo, 11. V i 19. VI 1850). Sig. R 5850/II.

176. Saltz Peter, Ratschatz bei Steinbrück, 1 (1849), nem.

177. Schmerling Anton, 8 (Wien, 8. XI 1849, nem.: poziv na savetovanje o nacrtu zakona za Hrvatsku; 11. III 1850, nem.: M. se određuje u komisiju za pregled i ocenu Petranovićevog prevoda Opšteg građanskog zakonika; 21. IV 1850, nem.: poziv u odbor za pretres nacrta gruntovnog zakona; 7. VII 1850, nem.: priznanje članovima legislativne sekcije za izradu novih zakona, adresovano »Dru Mažuraniću«; 2. IX 1850, nem.: povodom prevoda kaznenog zakonika na hrvatski; 21. X 1850, nem.: priznanje za prevod i redigovanje nacrta kaznenog zakonika; 25. I 1851, nem.: priznanje za uspešnu saradnju prilikom odstupa Schmerlingovog; 19. I 1862, nem.: Schm. traži obaveštenje o nekim člancima). SKZ, R 5850 i R 5845.

178. Schritter Marko, Temišvar, 1 (1854), nem.

179. Slamnik Ljudevit, 1 (Rijeka, 13. III 1863). Moli M-ća da ga spase nemilosti u koju ga je bacio, jer se ovaj »loše proveo na Saboru«.

180. Smodek Matija, profesor, 1 (Zagreb, 2. II 1863). Pripoveda kako je uredio akademičku knjižnicu g. 1842.

181. Soić Vjenceslav, biskup senjski, 1 (1861).

182. Sokolić Antun, kanonik senjski, 2 (1861–1873).

183. Spiller Josef, 1 (1863), nem.

184. Stajdacher Hinko, 2 (1860), nem. i hrv.

185. Stanisavljević Dane, 2 (1860–1861), R 5844 i R 5850. Ovo drugo bilo je u SKZ zavedeno kao nepoznato.

186. Stanojević Lazar, dr iz Vinkovaca, 1 (1873), nem.

187. Starčević Ante, 1 (1865).

188. Stauduar (Vjekoslav? Franjo?), 1 (1849), nem. Kratka vest.

189. Stramm Hugo, 2 (Budapest, 13. i 22. V 1889), nem. U ime redakcije *Oesterr. Ung. Adels-Zeitung*.

190. Strossmayer Josip Juraj, 36 (1851–1890). Uglavnom privatnog karaktera, ali i politički zanimljiva pisma.

191. Studenac Petar, župnik, 1 (Kontanar, 30. X 1843). Oduševljena pohvala M-ću, Gaju i domorodcima.

192. Sučić Antun, 1 (1847).

193. Suhaj dr, 1 (1864), nem. Depeša.

194. Suknaić Ivan, 2 (1850–1852), hrv. i nem.

195. Suppe Franz, kompozitor, 2 (1850–1863). U prvom pismu opširno o stanju na Rijeci.

196. Szell Koloman, 2 (1873), nem.

197. Szlavy, 3 (1873), nem.

198. Szöguenyi Ladislav, 1 (1873), nem.

199. Šepić A., 4 (1849–1863). Iz Bakra i Rijeke, lokalni problemi.

200. Šimunčić A., Varaždin, 2 (1850–1861).

201. Šokčević Josip, ban, 12 (1860–1865), nem. i hrv. Razni službeni dopisi, među kojima ističemo zanimljivije: Agram, 11. I i 15. III 1863: o željezničkom pitanju u Hrvatskoj; Zagreb, 5. V 1864: izveštava o mišljenju baruna Hellenbacha u pogledu rešenja državnopravnih pitanja, uz to H. pismo i članak; Zagreb, 12. VII 1864: izveštava o lošem stanju u zagrebačkoj županiji, ali nije za to da se odstrani veliki župan I. Kukuljević (uz to prepis ukora Nam. vijeća Kukuljeviću); Zagreb, 14. IX 1865: povodom umirovljenja dvorskog savjetnika Mrzljaka iznosi njegovo bahato ponašanje, nekarakternost, slavohlepnost itd. – SKZ, R 5850, R 5844/b i R 5845.

202. Špun-Strižić Napoleon, književnik i političar, zet I. M., 3 (1866–1869), privatne naravi.

203. Šuljok Aleksander, vijećnik sudb. stola u Zagrebu, 2 (1850–1851).

204. Šupljikac Johan, 2 (1861–1864), nem. Molbe za intervenciju. Uz drugo pismo dva priloga, Rajačića i Jelačića. – SKZ, R 5814 i R 5850.

205. Tachauer L., 1 (Gr. Kanischa, 27. X 1843), nem.

206. Taitl J. B., 1 (Agram, 9. VII 1849), nem. Opširno o političkoj situaciji.

207. Tauffer Emil, upravitelj kaznione u Lepoglavi, 1 (1880), nem.

208. Tisza Koloman, 1 (Budapesten, 23. II 1880), mad. Vest o umirovljenju I. M., uz to carski dekret, dat. Becsben, 21. II 1880. SKZ, R 5845.

209. Tkalac Imbro, 6 (1873–1887), hrv., franc. i tal.

210. Todorović Marija, udova podmaršala T., 1 (1864), nem.

211. Toljan Mato, 1 (1863).

212. Tomičić . . . ?, 1 (1873), nem.

213. Toth St., 1 (1861).

214. Trbojević Spiridon, 1 (1873).

215. Trnski Ivan, 1 (Glina, 4. IX 1850). Molba za mesto.

216. Trstenjak Davorin, 1 (1862).

217. Truska Heliodor, 2 (Wien, 26. II i 23. III 1854), nem. Pisma su u vezi sa izdavanjem jedne publikacije koju je priredio Truska, pod naslovom *Oesterreichisches Frühlings-Album* (Wien, 1854), a u kome je M. objavio svoju pjesmu *Cesarska prosidba.*

218. Turković Ivan, 1 (1864), tal.

219. Tuškan Marko, drž. odvjetnik, 2 (1861).

220. Urica Nikola, 4 (1870–1872).

221. Utješenović-Ostrožinski Ognjeslav, 12 (1851–1877). Vrlo zanimljiva pisma, o političkoj situaciji i raznim aktuelnostima. Pod sig. R 5850/III, još jedno pismo Utj. datirano 30. XII 1860, uz »Pregled onih c. k. činovnikah rodom iz Hrvatske i Slavonie koji se sada u Beču nalaze«.

222. Užarević Jakob, dr med., kum I. M., 5 (1853–1875).

223. Vakanović Antun, (1850–1875). U poslednjem brani se od »Obzorovih« napada.

224. Vojnović Kosta, 1 (1873).

225. Vončina Ivan, 4 (1851–1871). Različite vesti, iz Karlovca, Rijeke, Siska i Petrinje. Pod sig. R 5844/a nalazi se i jedno pismo I. M. njemu upućeno:

Zagreb, 14. stud. 869

Dragi Ivane,

Evo Vam ovdie onoga pisma koje sam jedva našo medju tolikimi mojimi papiri, prigodom posliednjega seljenja moje familie došavšimi u nered.

Mrazoviću sam kazó da ću Vam poslat to pismo i da će ga u svoje doba od Vas dobiti. On je na to pristó.

Ja sam Urici rekó da valja da podje opet u Beč. On će doći tamo u sriedu dojduću ili u četvèrtak.

Pozdravljam Vas i presva g. Ambroza, i g. Jakića, želeći Vam svim dobro zdravlje i dobru sreću.

Vaš prijatelj
Ivan

[Na poledini olovkom: »Naći neko pismo Vončini – očito *Wagnerovo pismo*«.]

226. Vončina Josip, učitelj iz Novog, 1 (1842). Traži neke knjige. Nije li ovo pismo upućeno Antunu M.?

227. Vragolović Giorgi iz Dubrovnika, 1 (29. I 1861), nem. Depeša, uz to nepotpisani politički izveštaj, u kome se pominje Medo Pucić. R 5850/III.

228. Vranić Anton, 1 (Karlovac, 19. V 1848). Javlja da je čuo da Srbi imaju više miliona gotovog novca, na koji se može računati u slučaju nužde, te pita, da li da se interesuju. Pismo je upućeno u Zagreb.

229. Vranyczany Ambroz, 18 (1857–1870), ugl. o prilikama u zemlji.

230. Vranyczany Nikola, (1840–1855).

231. Vranyczany Tone, 4 (1863–1870), nem.

232. Vranyczany Vinko, 1 (1870).

233. Vranyczany-Buratts Klotilda, 4 (b. d.).

234. Vukotinović Ljudevit, 3 (Zagreb, 9. I 1861, 30. VII 1864. i 7. III 1878). Vrlo zanimljiva pisma o političkoj situaciji, naročito drugo, na kome stoji opaska: »Uništi taj list!«

235. Vulić Petar, 1 (1877), tal.

236. Weinberger, 1 (1872), nem. Depeša.

237. Woinovich Emil, zapovjednik tvrđave, 1 (Legnano, 4. V 1862), nem.

238. Zandonati R., 1 (1852).

239. Zastavniković, general, 1 (1867), nem.

240. Zbor duhovne mladeži, Đakovo. 1 (26. I 1863). Poklanjaju M-ću XX knjigu koju su izdali, »čedo duha njegovoga«.

241. Zbor hrabrih rodoljuba okružja splitskog (pisao A. K. Matas, učitelj): žalba na činovnike.

242. Zichy, grof, 2 (b. g.), nem.

243. Zlatarović Robert, »ravnatelj razt. zaklade«, 2 (1861).

244. Zoričić A., 1 (1862).

245. Zornberg, barun, k. k. inspektor, Laibach, 1 (1861), nem.

246. Živković Jovan, podban, 7 (1874–1879), služb.

247. Žigrović-Pretočki Franjo, 7 (1864–1865). Pod sig. R 5850 i jedan njegov politički izveštaj, uz propratno pismo u kome savetuje da se otpuste mađarski veliki župani (Wien, 17. VII 1861).

248. Žuvić Josip, 2 (1851), nem.

Pod sig. R 5844/c u SKZ nalaze se i mnoga pisma raznih osoba raznima, nađena u ostavštini Ivana Mažuranića, koja proučavalac takođe ne može mimoići, pa stoga na ovom mestu donosimo iz te skupine bar popis imena koja se tu javljaju kao adresati. To su: Bogović Mirko, Demeter Roza, Figatner Marie, Jelačić Josip, Kočevar, Kušević Svetozar, Kvaternik Eugen, Nikolić Vasil, Špun-Strižić Napoleon, Barako Helena, Dimitrija Demeter (isp. u ovoj radnji), Dumtsa Marija, Kušlan Dragutin, Mažuranić Božidar, Mažuranić Jelisava, Mažuranić Pavao, Mažuranić Vladimir, Mažuranić Aleksandra, Magnardi Giorgio, Marcobelli Filippo, Mažuranić Terka (žena Božidarova), Mažuranić Dobrotin, Mažuranić Josip, Nikolić Fani, Palmigiani Eduardo, Petrini Ferdinando, Bukovac Vlaho, Cerović Đorđe, Grozdanović dr., Plener, Špun-Strižić Marija (rod. Mažuranić), Nodilo Natko, Samu, Schneid, Spiupo Giusepe, Barbalić Ivan, Ožegović Metel, Vranyczany Ambroz, Kukuljević Ivan, Pejaković Stjepan. Izostavljena su neka kolektivna pisma, pouzdanice raznih opština, izjave lojalnosti, imendanske čestitke raznih odbora i društava, izjave saučešća i sl.

Ne nađosmo u popisu SKZ, a međutim u kopiji otkupa ostavštine Ivana Mažuranića od strane ove knjižnice, koju nam je ljubazno stavio na raspolaganje dr Ivan Brlić, zavedena su pisma Papajeva Ivanu Mažuraniću, pet na broju (1873). Isto tako negde su zatureni originali pisama koje niže u prilogu objavljujemo prema prepisu i prevodu s mađarskog, što nam je takođe stavio na raspolaganje dr Brlić.

a)

Dragi Mažuranić!

Na predlog mog magjarskog ministra predsjednika imenujem Vas Banom Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Dano u Beču, 20. rujna 1873.

Franjo Josip, s. r.
Szlavy Josip, s. r.

Njegova Preuzvišenost Mažuranić položio je službenu prisegu u tom svojstvu pred Njegovim Veličanstvom dne 22. rujna 1873.

Szlávy, s. r.

b)

Kraljevski magjarski
Ministar predsjednik
br. 2336/M. E. 873

Preuzvišeni Gospodine Predsjedniče Sabora!

Pošto se je Njegovo cesarsko i kraljevsko apoštolsko veličanstvo udostojalo, da Vas najvišim rješenjem od 20. o. mj. najmilostivije imenuje Banom Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, čast mi je u privoju Vašoj Preuzvišenosti poslati odnosno najviše ručno pismo, uz moje iskrene čestitke i dobre želje.

U ostalom neka primi Vaša Preuzvišenost moje odlično i iskreno poštovanje.

U Beču dne 21. rujna 1873.

Szlávy Josip, s. r.

c)

Kraljevski magjarski
Ministar predsjednik
br. 2336/M. E. 873

Preuzvišeni gospodine Bane!

U vezi mog dopisa broj 2336 od 21. o. mj. čast mi je izvijestiti Vašu Preuzvišenost, da je Njegovo Veličanstvo car i apostolski kralj, pošto je Vašu Preuzvišenost najmilostivije imenovalo banom Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, podjedno udostojalo najmilostivije dozvoliti, da se u slučaju da taj položaj ikad napustite, mirovina Vaše Preuzvišenosti odmjeri odnosno na najvišem mjestu može staviti predlog, da se uračuna sve Vaše službovanje u državnoj službi, kao i 10 godina i 4 1/2 mjeseca, što ste prije godine 1850 proveli u službi kod municipija.

Vaša Preuzvišenost neka izvoli primiti uverenje o mom iskrenom i odličnom poštovanju.

U Beču dne 23. rujna 1873

Szlávy, s. r.

PISMA IVANA KUKULJEVIĆA RUSKOJ IMPERATORSKOJ AKADEMIJI

Već odranije nauci su dobro poznate veze Ivana Kukuljevića (1816–1889), pesnika i učenjaka hrvatskog, sa ostalim slovenskim svetom.[1] Sarađivao je i dopisivao se sa Janezom Bleiweissom, Fr. Miklošičem, Jos. Fiedlerom, Lavrovskim, Hubeom, Bezsonovim, Aksakovim, Hiljferdingom, Šafarikom, itd., itd., da spomenemo samo najvažnije. Mnoga od tih pisama i danas čekaju u tmini arhiva da izađu na svetlo dana; za ovu priliku mi smo odabrali Kukuljevićeva pisma Izmailu Sreznjevskom, o kome je upravo bilo reči, i poljskom slavisti i piscu Bronislawu Grabowskom (1841–1900).

Kukuljević je relativno kasno stupio u prepisku sa Sreznjevskim, tek 1856, povodom izbora za člana Imperatorske akademije u Petrogradu. Kako saznajemo iz Kukuljevićeve biografije koju je za Spomen-knjigu Matice hrvatske napisao g. 1892. dobro obavešteni Tadija Smičiklas, tu mu je počast već g. 1855. pribavio prota Rajevski koji je službovao kod ruskog poslanstva u Beču, te bio Kukuljevićev dobar prijatelj i most za veze sa ruskim učenim svetom. On mu je redovno slao knjige iz Rusije i dopisivao se s njim do smrti, a izradio mu je u međuvremenu i veliki ruski red sv. Vladimira (g. 1862).

Nije verovatno da je Kukuljević bliže upoznao Sreznjevskog ranije, jer mu se ne bi tako zvanično obraćao u ovim pismima, a ni ovaj ga u pismima Vrazu ne spominje posebno, iako su se nesumnjivo mogli

[1] T. Smičiklas: *Ivan Kukuljević Sakcinski, podpredsjednik Matice Ilirske od god. 1851. do god. 1858. i predsjednik Matice hrvatske od god. 1874. do god. 1889.* Spomen-knjiga MH, Zagreb 1892, str. 162–163.

sretati u Zagrebu 1841–1842, jer Kukuljević je upravo u to vreme bio izašao iz vojske i vratio se u domovinu. No o tome zasad nemamo podrobnijih podataka.

Pisma Kukuljevićeva Sreznjevskom čuvaju se u Centralnom državnom arhivu književnosti i umetnosti (CGALI) u Moskvi, pod sig. F 436, op. 1, ed. 1485. U ostalom, za njih vredi sve ono što smo rekli u uvodu uz korespondenciju Vraz–Sreznjevski.

U književnom arhivu Narodnog muzeja u Pragu (Literární Archiv Národního Musea v Praze) nalaze se sledeća pisma I. Kukuljevića: Bronisławu Grabowskom 1 (1879), Hermenegildu Jirečeku 1 (1879), P. J. Šafariku 17 (1852–1858). Neka od njih i ne spominju se u literaturi. Ovde u prilogu objavljujemo njegov vrlo zanimljiv dopis B. Grabowskom (više o vezama ove ličnosti sa Hrvatima vid. predgovor). Između ostalog, tu čitamo podatak o postojanju jednog Gundulićevog prevoda Tassa, za koji se veruje da je u Poljskoj, i za kojim se traga. Pismo objavljujemo dalje, u skupini ostalih pisama hrvatskih književnika B. Grabowskom.

IZMAILU IVANOVIČU SREZNJEVSKOM

1

U Zagrebu dne 2. Septembra 856.

Visokoblagorodni Gospodine Predsjedatelju!

Izvolite Imperatorskoj Akademiji nauk, otdjelenju ruskago jazika i slovesnosti, koja mi veliku i riedku čest ukaza, izbravši me svojim členom korrespondentnim, izjaviti moje najdublje strahopočitanje i zahvalnost.

Kao prvi Hrvat kojem je gorepomenuta čest pripala, nastojat ću da zadaći mojoj, kao člen toli slavnoga i učenoga tjela, po moguénosti mojoj zadovoljim, i da u literarnom smislu sunarodnike moje bliže privedem k velikomu narodu ruskomu, prema kojemu je u Hrvatskoj već od davna svstrana ljubav i goruća privrženost duboko ukorenjena.

Ja polazim ovieh danah u književnih poslovih u Dalmaciju, Crnugoru i u Itâliju do Napulja i Rima, mogu li na ovom putovanju Imperatorskoj Akademiji ili pojedinim njezinim členom u čemu služiti, biti će mi najveća radost, i u tom slučaju molim da mi se pismeni nalog pošalje pod mojom adresom u Zadar (Zara) ili u Dubrovnik (Ragusa) ili pako u Rim (poste restante).

Po gospodinu Aleksandru Feodoroviću Hilferdingu poslao sam već od prije Imperatorskoj Akademiji moja tiskana djela što sam do onda izdao bio, do skora imati ću čest poslati četvrtu knjigu Arkiva, u kojoj se nalaze dva staroslavenska članka dobijena iz Moskve, i nieke druge

hrvatske i obće slavjanske književne starine, a nastojat ću da s vremenom Imp. Akademiju upoznam sa svimi književnimi proizvodi što u ovih južnoslavjanskih stranah izlaze.

Primite izraz moga najvećega počitanja kojim se imam čest nazvati Vašega Visokoblagorodja

Najpokorniji sluga
Ivan Kukuljević
Člen korrespondent
Imperatorske Akademie nauk

2

[U zaglavlju lista otisnuta panorama Zagreba sa natpisom: Agram – Zagreb.]

Dne 8. jula
24. juna 858.

Preuzvišeni Gospodine!

Po gospodinu Albertu Štrigi, koj se je odvažio na daleki put u Petrograd da tamo kod sretnije od nas sjevero slavenske braće pokusi sreću nebi li dvie izvorne i izvrstne opere našega pokojnoga Lisinskoga kojemu godj Teatru ili privatnomu ljubitelju hudožestva prodati mogao, kojega gospodina Vam ujedno vruće i srdačno preporučam; pošiljam ujedno za Vašu Preuzvišenost i za carsku Akademiju nieke novije knjige što sam ih ja izdao zajedno s djelom o Sv. Cirillu i Metodu od Račkoga, od kojega djela pečata se sada drugi i treći svezak.

Kad bude gotova peta knjiga Arkiva i ostali svesci moga Slovnika umjetnikah, u kojih ću mnogo koješta izostaviti što sam u prvi svezak stavio, kao n. p. imena niekih umjetnikah od kojih se nema drugo do imena itd. poslat ću Vam odmah i ove knjige.

Kod nas napreduje sada veoma po malo slavenska književnost odkad nas je njemština sasvim pogazila. U školi i u javnom životu, u crkvi i družtvah nametje nam Njemac silom svoj ogadjeni nam od negda jezik, te se hoće oriaških silah da mu se opremo. S godinom 1848. kad smo mi Hrvati našu snagu do najvećega stepena potencirali, mislismo sve steći pa smo sve izgubili, jedva se sada opet s gibanji na jugu počimljemo opet dizati i duhom snažiti, a što nas jedino tješiti može naša vojnička granica nije izgubila narodnoga duha, a idea slavjanska oživljuje i podpaljuje još uviek našu mladež – ako i ne k viki i k pjesmama kao što prije 1848, a to k zrelijemu razmatranju i dubljim naukom i prosvieštenju narodnomu. Kad bi mi Slavjani samo u književnom odnošenju približiti se mogli, ali kod nas je uviek još ruska knjiga veoma riedka stvar. Po g. Rajevskomu dobivam kadikad po koju knjigu, što se ovdie velikom pohliepom čita. Ista akademička izvjestja dobivam dosta neredno; za godinu 1857 to jest od šestoga Toma dobio sam ja i naše historičko družtvo samo II. III i IV vipusk, prvi nam fali. Od kasnijih za 1857 i 1858 niesmo još ništa primili. Stoga molim Vašu Preuzvišenost da nam izvolite po g.

Štrigi poslati one vipuske što nam fale, pa ako možete pridati koje historičko, arkeologičko ili hudožestveno djelo ili pako takovo koje govori o budikojim Slavjanima, biti će nam veoma milo. Pojedini članci iz Novinah ruskih o Austriji i tursko slavjanskih pokrajinah čitali bi se tude najvećom željom.

O našem stanju kazivat će Vam štogod g. Štriga. Da samo može kakovu podporu dobiti učinilo bi ovdie veliku senzaciju. Preporučajući ga u Vašu zaštitu i moleći Vas da nezaboravite na Hrvatsku u kojoj mnoga srca za Vas još uviek veoma vruće tuku, ostajem najvećim počitanjem

Preuzvišenosti Vaše
Najpokorniji sluga
Ivan Antunov Kukuljević

BELEŠKE

Dokument br. 1

Iako se Kukuljević obraća neposredno Sreznjevskom, pismo je u stvari upućeno Ruskoj imperatorskoj akademiji, za čijeg je dopisnog člana Kukuljević upravo izabran, a čiji je član Sreznjevski bio od 1851. godine. Osim toga, Sreznjevski je bio i počasni član Jugoslavenske akademije u Zagrebu.

– Hilferding: Giljferding Aleksandar Fjodorovič (1831–1872), istoričar, filolog i folklorist, bio je ruski konzul u Bosni. Poznata je njegova studija *Bosna, Hercegovina i Stara Srbija* (1859).

– Arkiv: misli se na Kukuljevićev *Arkiv za povjesnicu jugoslavensku*.

Dokument br. 2

Ovo pismo odnosi se na Štrigin put u Rusiju g. 1858 (o tome podrobnije vidi komentar uz dok. 10 iz ostavštine Ivana Mažuranića, u ovoj radnji – pismo ruskom velikom knezu Konstantinu Nikolajeviću). Pismo Sreznjevskom trebalo je da Štrigi otvori vrata u rusko visoko društvo.

– »Dve opere Lisinskog«: *Porin* i *Ljubav i zloba*. O tome također isp. cit. dok. 10 iz Mažuranićeve ostavštine.

– »Djelo o sv. Cirilu i Metodu«: *Viek i djelovanje slavenskih apoštola sv. Ćirila i Metoda* od Račkog, izašlo je g. 1859.

– »Slovnik umjetnikah jugoslavenskih« Kukuljevićev izlazio je u Zagrebu 1858–1860.

– Rajevski: isp. ovde uvod.

ŠENOINA PISMA ČESIMA

O vezama Augusta Šenoe sa Česima postoji već prilično iscrpna i pouzdana literatura.[1] U jednom od svojih ranijih napisa mi smo podrobnije pretresli to pitanje, pa ćemo se sada ograničiti samo na prepisku ovog našeg pisca sa njegovim češkim prijateljima.

[1] Navodimo ovde samo važnije priloge: Franjo Marković, *August Šenoa*, Spomen-knjiga Matice hrvatske. Zagreb 1892, str. 175–224; Karel Paul, *Idea humanity v povídkách Šenoových a Hálkových*. Výroční správa Reálky v Mladé Boleslavi 1912/13;

Zanimljiva je sudbina Šenoine korespondencije uopšte. Književnoj javnosti danas je zapravo poznat samo skromni delić te korespondencije, koja je morala biti bogata. Uverava nas u to već i letimičan pogled na materijal iz pesnikove ostavštine koji je u *Građi za povijest književnosti hrvatske* objavio Jakša Ravlić,[2] mada ne misle tako svi istraživači. U najnovijem izdanju Šenoinih sabranih dela (I–XII. Zagreb 1964), nalazi se samo pregršt pisama uz sledeći komentar: »Pjesnikova pisma nisu osobito obilna. Kako je bio vječito zaposlen drugim radom, nije mu preostajalo mnogo vremena za korespondenciju.«[3]

Sabrana dela Šenoina, dakle, još uvek mimoilaze njegovu prepisku sa Česima. Ali ni to nije sve! Iz nedavno objavljene radnje poljskog književnog istoričara V. Kota *Korespondencja Augusta Šenoi z Polakami*,[4] vidi se da bi negde u Poljskoj morala postojati i Šenoina pisma Poljacima, za izvesno A. Iteringu, uredniku časopisa Revue Slave. Uzgred spominjemo da je danas već sasvim zaboravljeno značajno pismo Šenoino Miroslavu Kraljeviću, koje navodi I. Martinović u Obzoru 1927 (pismo je iz 1863), a takođe je ostalo neprimećeno važno njegovo pismo srpskom publicisti A. Sandiću (iz 1879), koje leži nadohvat ruke, u Rukopisnom odeljenju Matice srpske.

Šenoina pisma Česima, koja ovde donosimo, pohranjena su u Književnom arhivu Narodnog muzeja u Pragu.[5] Ni ovo, očevidno, nisu sva Šenoina pisma Česima. Iz lista A. Vrtatku (ovde pod br. 3), vidi se da se dopisivao i sa Konstantinom Jiričekom, ali se toj korespondenciji zameo trag. U svome radu *August Šenoa a Nerudova družina* Otakar Vašek spominje i »jeden jeho dopis Hálkovi« (dakle drugu iz mladosti, pesniku Vitjeslavu Haleku),[6] ali njega nema u popisu *Jugoslavica v Literárním archivu Národního Musea* (Praha 1957), a nema ga ni u dodatku tome katalogu iz 1963. Sa druge strane, u ovom dodatku navodi se jedno pismo Šenoino Vaclavu Hanki (b. d.); pronašavši ga, utvrdio sam da se radi o običnoj, besadržajnoj cedulji.

Dragutin Prohaska, *Naraštaji najnovije hrvatske književnosti* (Zagreb 1916); Antun Barac, *August Šenoa* (Zagreb 1926); Otakar Vašek, *August Šenoa a Nerudova družina*, Slavia, Praha 1951, Seš. 4, str. 515–540; Isti, *August Šenoa a česka literatura*, Rozpravy ČAV, roč. 65, Seš. 1, Praha 1955; *Julius Dolansky, Josef Kajetán Tyl a August Šenoa*, Slovanský přehled, Praha 1956, seš. 6, str. 183–185; Slavko Ježić, *Život i djelo Augusta Šenoe* (Zagreb 1964). Potpunija literatura o ovom predmetu navodi se u radu: M. Živančević, *August Šenoa a Słowiańszczyzna*, Pamiętnik Słowiański, Warszawa 1965, T. XV, str. 159–198.

[2] *Iz korespondencije Augusta Šenoe*, Građa JAZU, knj. 19, 1950, str. 105–143.

[3] *Sabrana djela Augusta Šenoe*, priredio dr S. Ježić. Znanje, Zagreb 1964, knj. XII, str. 392.

[4] Slavia Occidentalis, Poznań 1961, t. 21, s. 161–183. Isp. o tome moj prikaz: *Nepoznati Šenoini korespondenti*, Književne novine, Beograd 1964, br. 221, str. 8.

[5] Literární Archiv Národního Musea v Praze, pod sig. U.B–SV.20 i 96 F 30. Ova pisma, četiri na broju, dobio sam mikrofilmovana g. 1961. preko Katedre za slovensku filologiju Jagelonskog univerziteta u Krakovu, čiji sam tada bio saradnik. Inače, iz tog arhiva i ranije su već objavljivani dokumenti koji se odnose na naše pisce (isp. komentare uz popis *Jugoslavica v Literárním archivu Národního Musea*, Praha 1957).

[6] Op. cit. 516. Dopise Umjeleckoj besedi i Jelineku koje ovde donosimo, Vašek ne spominje.

Sledeća pisma nastala su u periodu najživlje i veoma značajne književne aktivnosti Šenoine, u razdoblju između 1875. i 1879. Ne čudimo se nimalo što su sva pisana češki: ovim jezikom ovladao je naš pisac prilično dobro za vreme studija u Pragu (1859–1865). Istina, to znanje češkog jezika nije briljantno, što dobro oseća i sam autor pravdajući se u pismu profesoru Vrtatku: »Ráčte odpustit, že je moja čeština nesprávna; nejsem Čechem, a ačkoli co den český čtu ... nemám v psaní dostí cvíčení.« Mi smo ovde, međutim, ostavili izvorni tekst netaknut, sa svim jezičkim i ortografskim pogreškama, čak i tada kada je u pitanju očevidan lapsus calami.

Prva dva pisma upućena su poznatom praškom književnom i kulturnom društvu Umjeleckoj besedi. Danas znamo da je Šenoa od 1863. godine bio aktivan član toga društva (Vašek), marljiv saradnik njegove književne sekcije zajedno sa Nerudom, Sabinom, Erbenom, Gregrom i ostalima. Razumljivo je dakle što tako toplo obećava »Slavnom výboru« da će širiti vesti o društvu među svojim saplemenicima na Slovenskom jugu.

Oba pisma Umjeleckoj besedi nastala su povodom namere urednika Vienca da svojim čitaocima pokloni kao dar jednu litografiju. Izbor je pao na tada vrlo popularnog češkog žanr-slikara, Jaroslava Čermaka (1830–1878), čije je reprodukcije Vienac u više navrata donosio (»Bašibozuci vode hercegovačke djevojke na pazar u Jedren«, »Turci otimlju kršćansku ženu«, »Ranjeni Crnogorac«, itd.). Naročito je bila omiljena slika »Ranjeni Crnogorac«, koja je upravo tih dana izlagana u Zagrebu; o njoj je dr Isidor Kršnjavi pisao da je »bolja nego ikoja Corneliusova u Monakovoj gliptoteki«,[7] pa je razumljivo što se urednik upravo za nju opredelio. Nema sumnje da je Šenoa bio duša cele akcije: kako vidimo, lično je pisao o tome Umjeleckoj besedi, a pisao je i u Vincu o Čermaku, hvaleći naročito njegove kompozicije sa južnoslovenskom tematikom.[8] Inspirisan jednom takvom slikom, napisao je čak i pesmu![9]

Iz pisama ne vidimo kako su se završili pregovori oko ustupanja autorskog prava Vincu; međutim iz oglasa *Čitateljem* u Vincu t. g. (br. 29) saznajemo da je stvar okončana povoljno. Čermakova slika reprodukovana je i podeljena pretplatnicima.

Treće po redu pismo upućeno je profesoru Antoninu Vrtatku, koji je bio bibliotekar Češkog muzeja i nekoliko godina urednik Časopisa Českeho Museum. Iz jednog pisma Jagićevog njemu,[10] vidi se da je Vrtatko bio član Matice ilirske. Kolekcionarska strast ponukala je Šenou da se obrati starom profesoru za pomoć – Šenoa je, naime, što je manje po-

[7] Vienac 1875, br. 29.

[8] *Našim čitateljem*, Vienac 1875. br. 29; *Čermak i Matejko*, Ibid., br. 49; *Izložba Čermakovih slika u Beču*, Vienac 1879, br. 21.

[9] *Munja od Gabele. Pjesma po Čermakovoj slici* (potpis: A. Š.), Vienac 1875, br. 35, str. 555–556. Uz tekst autorove »opazke«. Pesma je očevidno nastala pod neposrednim dojmom slike, u vreme spomenute Čermakove izložbe.

[10] Milan Ratković: *Croatica iz praških arhiva*, Građa JAZU, knj. 13, 1938, str. 170–171.

znato, bio oduševljeni numizmatičar.[11] Nas, dakako, ova građa ponajmanje zanima s te strane; pažnju nam privlači tek ono što Šenoa izjavljuje kao uzgred, a što pismu daje posebnu težinu: »Co den český čtu«. Nije beznačajan ni podatak da je Šenoa u svojoj sveslovenskoj orijentaciji išao tako daleko, da je čak i kolekcionarsku pasiju podredio tom osećanju (»... smělost, která má ostatné svůj puvod ve vřelem učastenství k slovanské vzájemnosti«).

Četvrto, poslednje pismo možda će za književnog istoričara biti ponajzanimljivije. Upućeno je Eduardu Jelineku (1855–1897), poznatom češkom piscu, izdavaču značajnog časopisa Slovanský sbornik. Iz pisma jednog drugog Šenoinog korespondenta, poljskog pesnika Vladislava Ančica (1823–1883), dade se naslutiti da to poznanstvo nije bilo samo konvencionalno.[12] I Jelinek, kao i Šenoa, radio je mnogo na slovenskoj uzajamnosti; tih godina upravo je izašao njegov rad *O duševní práci pobratimých narodů slovanských* (Turč. sv. Martina Nitra, 1877). Očevidno je, ipak, da se Jelinek prvi obratio Šenoi, kako saznajemo iz teksta Šenoina odgovora, s molbom da mu pomogne prilikom izbora nekog njegovog dela za prevođenje. Šenoa je spremno sastavio jednu provizornu listu, napomenuvši da sve to, dakako, ne može preporučiti, da su stvari nejednake vrednosti i gotovo sve preduge. Opredeljujući se za čuveni svoj *Karamfil*, dao nam je zanimljive podatke o tom delu, potvrdivši njegovu istinitu osnovu, ali i svesno obznanivši, što je naročito značajno za celokupnu opredeljenost ovoga pisca, da je to zapravo delo s tezom: »Tendenca povídky jest vesměs slovanská«.

U pismu Eduardu Jelineku Šenoa navodi prevode nekih svojih dela, pa je potrebno i o tome reći nekoliko reči. Ne zadržavajući se na onim naslovima koje bibliografije verno beleže, napominjemo da je *Seljačka buna* doista prevedena na poljski, kako navodi Šenoa, ali je taj prevod ostao u rukopisu.[13] Sa druge strane, i *Pruski kralj* je preveden na poljski i objavljen u časopisu Tydzień Piotrkowski g. 1879. što Šenoa ne spominje. U ostalom, samo pismo može poslužiti istraživaču kao pouzdan putokaz.

Na godišnjicu Šenoine smrti priređeno je u Pragu »Šenoino veče«. Zanimljiv dokumenat o tome čuva se takođe u Književnom arhivu praškog Narodnog muzeja. Pozivnice su bile štampane češkim i hrvatskim jezikom, a program je brižljivo komponovan. Najpre je deklamovan »Proslov« koji je sastavio Jan Hudec, zatim je kvartet otpevao »Kolo« na reči Napoleona Špun–Strižića i muziku Fr. Kuhača. Predavanje o životu i delima Augusta Šenoe održao je prof Josef Kouble, a zatim je A. Hlavačkova, članica Češkog zemaljskog kazališta, pevala tri pesme: »Slava mladosti« od S. Lžičaře, »Sve mine« i »Blago, blago« od Kuhača.

[11] Ivan Rengjeo: *Stariji hrvatski numizmatičari*, Numizmatika, 1953, br. 5, str. 60–81.

[12] V. Kot, op. cit. 180.

[13] M. Živančević: *Poljaci prema Šenoi*, Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, knj. XII, 1963, str. 236.

Recitovane su još i Šenoine pesme »Smrt Petra Svačića« i »Na poklade« (u prevodu J. Hudeca), a osim toga J. Theurer izveo je na klaviru »Kolo« i »Fujarku«, A. Hlavačkova pevala je »Požudu domovine« od F. I. Samoborskog, »Svraćanje« od V. Klaića i »Predivo je prela« od Lisinskog. Prvi deo programa završen je bugarskim narodnim pesmama u obradi F. Kuhača (kvartet), a zatim je otvorena slobodna zabava.[14]

»Šenoino veče« održano je 18. marta 1882. u prostorijama Umjelecke besede, a organizatori su bili književno društvo »Slavia« i akademsko literarno društvo »Hrvat«. I ova manifestacija nesumnjivo svedoči o tome koliko je Šenoa bio omiljen u Pragu.[15]

UMJELECKOJ BESEDI

1

Zahřeb, 27/2 875

Slavný výbore!

Jest tomu již další čas, co pan Holeček, jednatel »Umělecké Besedy«, pro Zahřeb na mou prosbu psal slavnému literarnímu výboru psal (sic!), zdaliž by redakca horvátského časopisu »Vienac«, kteréhož jsem redaktorem, mohla dostat jíste čislo výtisků rysiny »Raněný Černohorec«, bý jí mohla svym předplatitelum co premii. Pan Holeček mi zdělil, že rysina táto prý není vyhradním majetkem »Umělecké Besedy«, nybrž že dle smlouvy tento spolek dostal jísty počet tohoto obrazku od pařizského umělca po výtisku za 1 frank.

Original toho obrazku jest vlastnost národního museum záhřebskeho, rysinu ve větším počtu prodávat za kramsku cenu od 25 franka bude těžko prodávat v tamto krají. Umělci pařizskému nebude žadná škoda jestli odstoupi redakcí »Vienca« ati 300 výtisků »Raněného Černohorca« pod výminkami, pod kterymi obrazek dostala »Umělecká Beseda«. S té příčiny odhodlul jsem se ve svém jmenu, jakož i ve jmenu narodní akciové tiskarny obratit k slavnému výboru prosbou, zdáliž by laskavě chtěla převzit sprostředkovaní medi pařizskym rysom a naší redakcí, jelikož neznáme zde lepšího a spolehlivějšího prostředku. Můj list jest na slovanském Jihu nejrozširenější, a snaha moja jest sezamit náš národ s čelnějsimi zjevy slovanské literaty a umění, a mimo teho bude zajisté moja peče »Uměleckou Besedu« co nejvíc odporučavat mezi Harvaty.

Prosím tedy slavný výbor snažně o laskavou pomoc v tomto ohledu.

Očekavaja pevně co nejdřiv príznivou zpravu jsem

slavného výboru
zvláštní ctitel
August Šenoa
redaktor »Vienca«

[14] U prilogu objavljujemo faksimil pozivnice.

[15] Podrobnije o ovoj temi: M. Živančević, *Šenoa a Češi*, Přehled, IV, 1967, 29–36 + + 61–66.

Moja adressa: A. Š. městský rada. Záhřeb. Na Radnici. Pavská ulica číslo 1.

[U arhivi Um. besede pismo je zavedeno: 21/3 1875, č. 195.]

2

Zahřeb 9/4 875

Slavný výbore!

Odevzdal jsem ctěný připis Umělecké Besedy stran obrazu Jaroslava Čermáka spravnímu výboru akciové tiskárny, který vřelými díkami přijíma přiznivou ochotu sl. Um. Bes. pod výminkami, v posledním psaní vytknytymi, 1 fr. 50 kr totiž pro exemplář. Dřív však než li se celá věc konečně uspořáda, přáje si akciova tiskarna vědět určitě:

1. Zdaliž pařizská firma Goupil vůbec chce odstoupit jistý počet eksemplárů?

2. Zdaliž by ten počet obmezen býl na jisty maximum aneb minimum výtisků.

3. Zdaliž bý možná bylo, titul tisknout chorvátským jazikem: »Ranjeni Crnogorac od J. Č. Premija Vienca« a t. d.

Ráčiž tedy slavný Vybor zdělit mi určitou odpověd na teto tři otazky, by mohl v tom ohledu udělat potřebne kroky. Očekavaja od známé příznivosti sl. výboru zprávu

jsem
sl. výboru
zvláštní ctítel
August Šenoa

[U arhivi Um. besede pismo je zavedeno: 12/4 1875, Č. 271.]

3

ANTONINU J. VRTATKU

Zahřeb 21/8 876

Velevážený pane!

Predevšim račte mi odpustit, že Vas oblězuji těmito řádky, vím dobře, že je Vašnost záměstnana vědeckou prací, za druhé ráčte odpustit, že je moja čeština nesprávna; nejsem Čechem, a ačkoli co den česky čtu, jsa redaktorem chorvátského časopisu »Vienac«, přede nemám v psaní dosti cvíčení. Ja Vašnost velmi dobře osobně znám od času kdy jsem studoval na pražské universitě, a snad si Vašnost pamatuje mé jmeno. Príházim nyní k přičině mého psaní. Mám dosti velkou zbirku starých mincí, a zvláštni ohled obratil jsem na mince slovanských národů. Mu-

sim však bohužal říci, že českých mincí nelze u nás dostáti, aníž mi je známo, kde se v Praze dostati mohou. Psal jsem v tom ohledu panu Konstant. Jírečkoví, však on mi odpověděl, že lze dostati staročeských mincí v českém muzeum, neb že je tam hojnost duplikatů, a upozornil mne, bych se v tom ohledu obratil na Vašnost. Z této příčiny obrácím se ze vši uctou na Vašnostinu dobrotu, byste mi ráčil laskavě oznámit, zdaliž je možno v českem muzeum duplikaty staročeských mincí koupit, zvlašt z dob králů až do vladarů z domu habzburžského, a pod jakymi výminkami, aneb zdaliž jsou mince na jinem mistě k dostaní. Prosa ještě jednou, byste ráčil odpustit mi tou smělost, která má ostatně svůj puvod ve vřelem učastenství k slovanské vzájemnosti, jsem ka každe službě připravan

Vašnosti
zvláštní ctitel
August Šenoa

Moja adressa –
August Šenoa
městský rada, redaktor »Vienca«
Zahřeb
Městská radnica

4

EDUARDU JELINEKU

Zahřeb 2/5 879

Velectěný pane!

Dostal jsem Vaše laskavé psaní i děkuji Vám srdečně za důvěru. kterou jste mi s něm prokazal. Spěchám, bych Vám odpovědě (sic!) na Vaší láskavou prosbu. Já dosavad' psal velmi málo kratších povídek. Dosud vyšli »*Zlatarovo zlato*« (větši román preložen do německého, polského. mad'arského, a překládá se ted' do francouzkého. Vi že ho paní Fabkovičova přeložila též do čestiny, ale není dosud tištěn.) Román vyšel ve »Viencu« r. 1872 a dvakrat o sebe. Ma přes 300 stranek. »*Seljačka buna*« vyšla ve Viencu r. 1877 a též o sebe. (přeložen do polského). Ma přes 300 stránek. »*Diogenes*« román z XVIII století (vydání v Matice r. 1878. Přes 300 stránek). »*Mladi gospodin*« (r. 1874 ve Viencu), přes 200 stránek. »*Čuvaj se senjske ruke*« (Vienac 1875 i o sebe), 113 stránek. »*Ilijina oporoka*« (1877), o sebe i ve Viencí (přeloženo do polštiny). »*Dusi narodne straže*« (Vienac 1869). »*Turopoljski top*« (Glasonoša 1865). »*Liepa Anka*« (Vienac 1872). »*Prijan Lovro*« (již preloženo do čestíny v »Obrazech života«). »*Baron Ivica*« (preloženo v Světozoru), »*Pruski kralj*« (preloženo v Světozoru). »*U alvariju*« (Vienac 1878), dostí dlouhé. »*Turci idu*« (Vienac 1878). »*Karanfil sa pjesnikova groba*« (Vienac 1878), preloženo do polštiny (Tygodnik Illustrowany) i slovín-

štíny (Slovenski narod), ted' se preklada do francouztíny. »*Kako došlo, tako prošlo*« (pro lid 1875). Mám ještě víc věci z dřívější doby, kterych však pro nezralost i malichernost látky odporoučiti nemohu. Vše co jsem zde výpočital, jest dosti dlouhé. Zdá se mi, že by se najlépe chodila pro překlad »Karanfil sa pjesnikova groba«. Bronisław Grabrowski (sic!) mi aspoň před několika dní psal, že se ta povídka ve Varšavě nezmírně líbila i že se proto překládá též do francouštiny. Tendenca povídky jest vesměs slovanská a má pravdívy základ, zvlášť co se tyče karakteristiky básnika Prešerna. K tomu není relatívně dlouhá. Ted' chystám k výdání svazek 6 menších povídek z života našého lidu, ale jsem tou prací nezhotovil, a knížka ve výdání »matice« vyjde teprvo v podzim.

Bude mě těšit, jestli jsem tymi řádky výchověl Vaštnostině prosbě i jestli Vašnost má ještě v tom ohledu jakou žádost, ráčiž se na mně obrátit. Ke všem službám ochoten pozdravuje Vás srdečně

Vašnosti upřimny ctítel
August Šenoa

PISMA WACŁAWU MACIEJOWSKOM

Ugledni poljski naučnik Wacław Aleksander Maciejowski (1793–1883), pravnik i istoričar, bio je dobro poznat i omiljen na Slovenskom jugu. Prijatelj naših naroda, on je izučavao i jugoslovensku povest, pre svega srednjeg veka. U čuvenoj svojoj *Historyi prawodawstw słowiańskich* (Warszawa 1832), nije propustio da i o nama progovori, pored ostalog o Vuku Karadžiću koga je naročito cenio. Maciejowski je među našim ljudima stekao mnoge poklonike i lične prijatelje. Cenili su ga učeni ljudi, a čini se da je ne manje bio popularan među omladinom. Upućujući mu bratinski pozdrav, mladi zagrebački »žakan« i potonji pisac Stjepan Mlinarić, koji se upoznao sa Maciejowskim g. 1836. u Pešti, gde je učio bogosloviju, obraća mu se u zanosu 15. januara 1838. kao »slavjanskih pravov spisatelju najslavnijemu«, a mladi Velimir Gaj pune tri decenije kasnije, 12. studenoga 1868, piše mu sa strahopoštovanjem kao »čovjeku tako slavnu i poštovanu širom cieloga Slavenstva«. Nekoliko svedočanstva tog prijateljstva i privrženosti naših ljudi prema poljskom naučniku objavljujemo ovde.

Imena Đure Daničića (1825–1882) i Valtazara Bogišića (1834–1908), koji se ovde pojavljuju kao korespondenti, dovoljno govore sama za sebe. Njihova pisma Maciejowskom, značajna za proučavanje hrvatske i jugoslovenske kulturne prošlosti, čuvaju se u Književnom arhivu Narodnog muzeja u Pragu (više o tom fondu isp. predgovor), odakle smo ih dali mikrofilmovati.

Istina, valja napomenuti da to nisu jedina danas poznata pisma naših ljudi upućena Maciejowskom, ali su bez sumnje najzanimljivija među još

neobelodanjenima. Od ovih su četiri kraća Daničićeva pisma iz razdoblja 1869–1871. već ranije bila publikovana (isp. Slov. Sbornik 1886, knj. V, str. 32–33), ali ih ovde ponovo uvršćujemo radi celine, izdajući ih precizno prema izvorniku.

U Književnom arhivu Narodnog muzeja u Pragu nalaze se još samo ona pisma hrvatskih književnika Wacławu Maciejowskom koja smo već napred citirali: Stjepana Mlinarića iz 1838, na latinskom jeziku oveći ispis sa dedikacijom na hrvatskom, i dva pisma Velimira Gaja iz 1868–1875, od kojih je zapravo samo prvo neposredno upućeno adresatu (isp. Milan Ratković, *Croatica iz praških arhiva*, Građa JAZU 1938, knj. XIII, str. 183–186). Ali ni to još uvek nije sve. Osim ovih pisama i u Poljskoj se nalazi nekoliko listova iz Hrvatske upućenih Maciejowskom (isp. *Wykaz listów autorów zachodnio i południowosłowiańskich w bibliotekach polskich*, Warszawa 1962). Društvo za povjesnicu i starine Jugoslavenah (potpisani I. Kukuljević i A. T. Brlić) informiše Maciejowskog 13. XI 1851. o pravnim spomenicima koji se nalaze u posedu Društva (Arhiv Poljske akademije nauka u Krakovu, sig. 716, Mch 25a). Dopisom od 1850. b. m. Ivan Kukuljević obaveštava adresata da je izabran za počasnog člana Društva za povjesnicu (ibid., sig. 28. Mch 7b). I najzad, Velimir Gaj 22. XII 1868. piše Maciejowskom u vezi sa njegovim člankom o stihovima i prevodima V. Gaja (ibid., sig. 715 k. 21, Mch 24a). Poznati su listovi Maciejowskog Antunu Mažuraniću (Kwartalnik Historyczny 1909, str. 566–573), a izvesno je da se dopisivao i sa Ljudevitom Gajem, no toj se korespondenciji, a valjda i ne samo toj, zameo trag.

VALTAZAR BOGIŠIĆ

1

Wien 30 Juni 1866.

Hochverehrter und Hochgelehrter Herr!

Weit angenehmer als Ew. Wohlgeboren die Anzeige meiner juridischen Arbeit überraschte, überraschte mich das gefällige Schreiben Ew. Wohlgeboren, welches ich heute die Ehre hatte zu empfangen, und hier sogleich beeile ich mich das selbe zu beantworten.

Die Arbeit von welcher schon eine kleine Partie im »Književnik« erschienen ist, und vielleicht in einem Monate noch eine erscheinen wird, war ursprünglich bestimmt blos das Ansammeln von noch lebenden slavischen Rechtsgebräuchen vorzuschlagen und anzueifern, ein Material welches ebenso wichtig für die Erklärung vieler Streitpunkte unserer Rechtsgeschichte, also dieselben Dienste leisten könnte, welche der deutschen Rechtsgeschichte die von Grimm herausgegebenen Weisthümer bereits geleistet haben. Um aber den Leser besser zu überzeugen daß im Volke noch heutzutage viele alte Rechtsgewohnheiten in voller

Kraft leben, gab ich, insoweit mich die bisher benützten Quellen nicht im Stiche ließen, eine systematische Darstellung der noch lebenden Rechtsgebräuche.

Daß das nur ein Specimen oder ein Versuch ist, können Ew. Wohlgeboren aus der Einleitung ersehen, sowie auch den beschränkten Umfang und die Natur der Arbeit. Ew. Wohlgeboren werden finden daß ich ebenso ein ganz unbebautes Feld, das Feld des *jus non scriptum* angetreten habe, wie es auch dasjenige des *jus scriptum* war bevor der *Patriarch der slavischen Rechtshistoriker Macieiowski* mit seinem riesigen Werke es in einen duftenden Garten umwandelte.

Meine jetzige Arbeit wird auch separat abgedruckt, und wird im Ganzen 15–20 Druckbogen stark sein. Die drei ersten Bogen enthalten die Einleitung und im allgemeinen Umrißen die Familie derjenigen slavischer Stämme welche die alte Familienform (Zadruga = Hauscommunion) beibehalten haben–; folgen andere 5 Bogen (welche eben sich unter der Preße befinden) enthaltend die Eingehung der Ehe und die Materialien für die Rechtssymbolik der *Sponsalia* und der *Nuptiae*. Weiter werde ich das wenige noch vorhandene aus dem Privatrechte nachtragen, um dann auf das Gebiet des jus publicum internum et externum zu übergehen.

Wenn Ew. Wohlgeboren mir Ihre wohlgeneigte Meinung, über die Idee und die Richtung der Arbeit mitzutheilen die Güte hätte – und mir, noch jungen, folglich unerfahrenen Mann, mit Ihrem werthesten Rath beistehen möchten. meine Dankbarkeit gegen Ew. Wohlgeboren wäre eine ewige.

Die drei ersten Bogen, nach Ihrem Wunsche, beeile ich mich Ew. Wohlgeboren gleich heute zu expedieren – dasselbe werde ich auch mit der Fortsetzung thun, sobald dieselbe erscheinen wird.

Mit voller Hochachtung
Ew. Wohlgeboren

ergebenster Diener
B. Bogišić
J. U. et Philosophiae Doctor.
bei der Hofbibliothek Wien

2

Wien den 12 Juli 1866.

Hochverehrter und Hochgelehrter Herr Professor!

Meinen wärmsten Dank für Ihre Meinung über meine Arbeiten und für die werthesten Rathschläge welche Sie mir im Interesse der Wissenschaft gefälligst ertheilten. Ich hoffe von diesen, wie auch von den künftig mir zu gebenden einen großen wissenschaftlichen Nutzen ziehen zu können. Um desto bereitwilliger nehme ich den Antrag an mit Ew. Wohlgeboren den Briefwechsel fortzusetzen.

Ihre zwei Abhandlungen über den Droit contumier und über die Lex Salica möchte ich sehr gerne lesen, bitte daher inständigst Ew. Wohlgeboren mir dieselben auf meine Kosten *sons bande* zukommen zu lassen.

Ich theile im grossen und ganzen vollständig Ihre mir mitgetheilte Meinung über das Verhältniß des deutschen zum slavischen Rechte – leider, Ihre sich daraufbeziehende Stelle in der Historya prawodawstw konnte ich nicht lesen denn das Bibliotheks-Exemplar der zweiten Auflage ist seit 2–3 Monaten irgendwo verstellt worden, daher nicht zu bekommen. Sobald ich das Werk in die Hand bekomme und die Stelle durchlese ich werde so frei sein Ew. Wohlgeboren darüber meine unmaßgebliche Meinung mitzutheilen.

Für heute Tantum!

Mit voller Hochachtung

Ew. Wohlgeboren
ergebenster Diener
B. Bogišić

3

U Beču, 16. Januara 1867.

Visokopoštovani Gospodine!

Vaš predlog da se dopisujemo slovenski ja radostno prigrljujem i evo već s ovim pismom počimljem.

Mnogo blagodarim na Vašem štovanom mnijenju o mojoj juridičkoj radnji – ja ću drugi put uzeti slobodu da opravdam nedostatke koje Vi u njoj nalazite. Ovijeh dana izaći će djelce separatno, od kojega ću biti tako slobodan da Vam pošaljem jedan eksemplar.

Vašu raspravu o riječi *kmet* bit će mi mnogo milo ako mi je izvolite poslati. Ja sam od nekoliko dana bolan pa moram doma stati ali ufam do koji da ću izaći pak ću odmah izvršiti nalog Vaš i za g. Miklošića i za g. Šemberu.

Ako vidite N. Exc. gosp. senatora Hube molim Vas da mu prikažete moj poklon.

A sada ostajem sa najvišom cjenom

Smjerni štovatelj
V. Bogišić
(Hofbibliothek Wien)

4

U Beču 17 Junija 1867.

Mnogoštovani Gospodine!

Hvala Vam na prijatnom pismu od 5. t. m. Ja već bijah počeo raditi na članku o Vašem djelu, ali iznenada dodje mi nalog iz Zagreba, da napišem plan za jedno veliko literarno poduzeće, i to odmah jer se plan ima u budućoj glavnoj sjednici Jugoslavenske akademije predložiti na potvrdjenje: a ta će sjednica već bit početkom Julija. Pošto budem to zgotovio doće Vaš posao na ruku.

Izvolite prikazati g. Senatoru Hubeu moj poklon i pozdrav, sa primjedbom da će doskora bit gotovo što mu obećah poslati.

Pozdravljajući Vas najsrdačnije i preporučujući Vam se, ostajem s najvišim štovanjem

Vaš
V. Bogišić

5

U Beču, 25 Junija 1867.

Visokoštovani Gospodine!

Primih »Gazetu Polsku« s Vašijem člankom o mome djelu. Velika Vam hvala za Vaš trud i za Vaše prijateljstvo.

Odmah dok nešto presantnoga svršim, stavit ću na ruku članak o Vašemu djelu, pak netom štampano bude poslat ću Vam par exemplara.

Vaš članak poslah već u Zagreb da se hrvatski štampa, poslati ću takodje i u Prag.

Zahvaljujući Vam još jednom, ostajem s najvišijim štovanjem

Vaš sluga i prijatelj
V. Bogišić

6

U Beču 21 Septenbra 1867.

Visokoštovani Gospodine!

U ovdješnjoj gazeti »Vaterland« štampana je u No 258 »Anzeige« o Vašem djelu. Ja Vam još juče poslah dva eksemplara toga numera. Nije moja krivina što se ovako zakasnilo jer je članćić odavna napisan, nego redaktorova.

G. G. Miklošić i Šembera Vas pozdravljaju. Od djela Šemberina u komu i o Svevima govori već je gotovo 20 štampanijeh listovâ a još će bit 5–6 listâ da se štampa. G. Miklošić nije još dobio od Garolda Historiju prawodawstw a to Vam i prije pisah.

Neznam jeli g. Senator Hube primio moje pismo u komu sam nešto o izvorima južno-slovenskoga prava pisao?

S najvišim poštovanjem

Vaš

V. Bogišić

[Na margini beleška rukom W. Maciejowskog:] »Dn. 25. Kwietn. 1867. wyszła z Warszawy przez Lipsk do Geroldu.«

7

U Mehadiji 25 Junija 1868.

Visokoštovani Gospodine!

Vi ćete se može biti začuditi što sam ovako zakasnio s odgovorom na Vaše poštovano pismo od 26 prošastoga mjeseca. Evo kako se je to dogodilo.

Ja nijesam već od februara mjeseca u biblioteci u Beču, nego sam bio naimenovan školskim savjetnikom (Schulrath) za Vojničku Granicu (Militärgränze), sa sjedištem u Temišvaru. Tako je pismo Vaše otišlo u Beč, pa iz Beča poslano u Temišvar – a nalazeći se ja pred dvije nedjelje još na putovanju radi školske vizitacije, tako iz Temišvara poslaše pismo za mnom. Ja s puta pisah u Zagreb i tek jučer dobih odgovor od onamo ovgje u Mehadiju, gdje dogjoh da otpočinem – isto kako i Vi radi istoga uzroka kazaste da ćete ići na selo ili u Kupalište.

A sad o stvari samoj. Vi možete poslati mi odmah svoju raspravu o Šemberinu djelu, ako je još u rukopisu, a ja ću nastojati da se prevede i štampa srpsko-hrvatski u Rádu akademije zagrebačke. Gospodi od akademije je mnogo milo da će moći i štogod iz Vašega pera u svojim spisima pečatati.

A propos! Kad smo o »Rádu«, jeste li vigjeli u III knjizi navještenu moju raspravicu o dubrovačkom pravu obiteljskom. Oni sam pokus napisao u hitnji u Temišvaru, gdje, kako znate, nema čovjek nikakvijeh pomoćnih sredstvâ. Moje »Fontes pertinentes ad historiam juris Slavorum meridionalium« još leže nesastavljene, premda je skoro vaskolik materijal sakupljen, jer mi moje novo zvanje daje mnogo službenoga posla. Sakupljanje pravnijeh običaja napreduje ako i ne hitro ipak po nešto. Izvještaj o tomu biti će u IV knjizi »Rada« u kojoj će po svoj prilici biti štampana i navedena moja rasprava o dubrov. pravu obiteljskom.

A sad pri svrsi molim Vas da mi učinite jednu ljubav – a to je: ako imate izlišnu jednu svoju fotografiju da mi je izvolite poslati – jer živo želim imati lik patriarha slovenske jurisprudencije.

A sada moleći Vas da mi i za buduće sačuvate svoju naklonost i prijateljstvo ostajem sa visokoštovanjem

Vaš

V. Bogišić

Moja adresa:

Dr Bogišić
KK. Schulrath
Temesvar (Ungarn)

P. S: Oprostite što pogriješih kazavši da je moja raspravica navještena u Radu III jer nije nego u »Pozoru«. Ali u IV knjizi »Rada« svakako će štampana biti.

BELEŠKE

Dokument br. 1

S kakvim se respektom Bogišić obratio Maciejowskom, jer ovo je očevidno prvo njegovo pismo, vidi se po tome kako ga naziva »Patrijarhom slovenskih pravnih istoričara«. U vreme kada započinje ovu svoju prepisku Bogišić je bio kolaborator u bečkoj dvorskoj biblioteci (počev od g. 1863).

– »Eine kleine Partie im Književnik...« – u zagrebačkom literarnom i naučnom časopisu *Književnik*, koji je uredivao V. Jagić, Bogišić je g. 1866. objavio raspravicu *O važnosti sabiranja narodnih pravnih običaja.*

Dokument br. 2

O znamenitom delu Maciejowskog *Historya prawodawstw słowiańskich* isp. uvod.

Dokument br. 3

Franc Miklošič (1813–1891), veliki slavista slovenačkog porekla, profesor Univerziteta u Beču, bio je Bogišićev prijatelj.

Šembera Alois, češki istoričar i filolog, dopisivao se sa mnogim prijateljima iz Hrvatske još u vreme ilirizma (s Gajem, Vrazom, Kušlanom i drugima), a saradivao je i u zagrebačkom *Kolu*. Isp. o njemu takođe pisma niže.

Dokument br. 4

Čini se da je Bogišić već u ovo vreme pripremao svoju čuvenu zbirku bugaršticа *(Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa,* Biograd 1878), s obzirom na to da se radi o planu »za jedno veliko literarno poduzeće«. Nalog je, kako vidimo, došao iz Akademije, a u izdanju te institucije jedina opsežnija Bogišićeva radnja iz ovog vremena bio je bibliografski nacrt *Pisani zakoni na Slavenskom Jugu* (1872), dakle očevidno ne literarno poduzeće.

Dokument br. 5

Članak Maciejowskog o Bogišiću u listu *Gazeta Polska* ne beleži iscrpna *Bibliografia słowianoznawstwa polskiego* E. Kołodziejczyka (Kraków 1911), pa je utoliko podatak iz ovog pisma značajniji.

Dokument br. 6

Iz ovog pisma jasno se vidi da se Bogišić dopisivao sa senatorom Romualdom Hubeom, poznatim poljskim istoričarem prava; međutim, ta je korespondencija mnogo obimnija no što se da naslutiti na prvi pogled. U Jagelonskoj biblioteci u Krakovu čuvaju se Bogišićeva pisma Hubeu, dvadeset i dva na broju (1867–1890), pisana nemačkim i francuskim jezikom (sig. 5007). Vidi se da je Hube ažurno pratio rad svoga kolege na Slovenskom jugu. Bogišić mu je slao izvore za istoriju našeg prava, a sam dobijao informacije o rukopisima i izvorima koji se tiču istorije prava Južnih Slovena, a koje je R. Hube posedovao.

U *Radu* Jugoslavenske akademije Bogišić je g. 1869. prikazao Hubeovo delo: *O znaczeniu prawa rzymskiego i rzymsko-byzantyńskiego u narodów słowiańskich* (Warszawa 1868), knj. VI, str. 222–237.

Beleška na margini pisma: »Wyszła z Warszawy...« (otpravljena iz Varšave preko Lipska Geroldu, tj. knjižari Gerold u Beču), odnosi se na delo Maciejowskog *Hystorya prawodawstw*, o kome se govori u pismu.

Dokument br. 7

Godine 1868. Bogišić je bio školski savetnik i nadzornik u Temišvaru – o tome premeštaju upravo govori ovo pismo. No već sledeće godine postao je profesor za slovensku istoriju prava na Univerzitetu u Odesi.

U *Radu* JA 1869 (knj. IX, str. 1–10), izašao je doista prilog Maciejowskog *Pogled na najnovije zakonarstvo slovensko, imenito poljsko i rusko.* Sada znamo da je ovoj izravnoj saradnji posredovao Bogišić.

Rasprava V. Bogišića nije izišla u IV, već u V knjizi *Rada* JA pod naslovom: *Glavnije crte obiteljskoga pisanoga prava u starom Dubrovniku* (str. 123–149).

ĐURO DANIČIĆ

1

U Zagrebu, 26. nov. 1867.

Gospodine!

Čast mi je po nalogu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti poslati Vam, počastnomu članu njezinu, prvu knjigu njezina *Rada* i prvu knjigu historije književnosti hrvatske i srbske od V. Jagića. A uz to Vas pokorno molim da biste oprostili što Vam se u ovaj čas ne može poslati diploma po statutih, jer još nije gotova.

S dubokim poštovanjem
Gj. Daničić
tajnik jugosl. akad.

2

U Zagrebu 25/5 1868

Mnogopoštovani Gospodine!

Po želji Vašoj, koju mi izvoljeste javiti poštovanim pismom od 13. marta, danas sam poslao preko Geroldove knjižarnice u Beču na knjižarnicu Gebeschner & Wolf u Varšavi za Vas jedan eksemplar *Rada III*

Jugoslavenske akademije. Bio bih Vam veoma zahvalan, ako biste mi mogli javiti kad knjigu primite, da bih se uvjerio da se tijem putem može i u napredak slati.

S osobitim poštovanjem
Vaš pokorni sluga
Gj. Daničić

3

U Zagrebu 16/11 1868

Gospodine!

Trebalo bi davno da sam Vam odgovorio na poštovano pismo Vaše od 23/7. Čekao sam da dodju knjige, o kojima pisaste da ste ih poslali, pa da Vam i na njima zahvalim. Ali knjige još ne dodjoše, pa mislim da Vas već duže ne smijem ostavljati bez odgovora, a ujedno Vas molim da mi oprostite što to tek sada činim.

Recensiju Vašu o Šemberinoj knjizi primili smo i zahvalni smo Vam na njoj. Primivši je poslali smo je redakciji »Pozora«, te je izašla prevedena u tom listu.

Naša bi Akademija s radošću i velikom zahvalnošću primila što biste joj poslali od svojega blaga književnoga da štampa. Mi znamo toliko poljski da bismo lako mogli prevesti; samo bih molio da bude čisto i razgovijetno napisano, da se može lako pročitati.

Želeći Vam svako dobro ostajem

S dubokim poštovanjem
Gj. Daničić

Petu knjigu »Rada« poslaćemo Vam na kraju ovoga mjeseca.

4

U Zagrebu 28/12 1868

Mnogopoštovani Gospodine!

Ovijeh dana imao sam čast poslati Vam petu knjigu rada jugoslav. akademije knjižarskim putem.

Obje brošure Vaše primio sam davno i predao jugoslavenskoj akademiji, koja ih je primila s osobitom zahvalnošću.

Žao mi je što se želja Vaša ne može ispuniti, jer akademija ne može primati u svoje publikacije prijevoda onijeh članaka koji su već štampani. Svi bismo željeli da se o tijem brošurama barem progovori u našem »radu«, ali i tomu je velika smetnja što su one već davno izašle na svijet. Što bude moguće učiniti, uvjereni budite da će se učiniti s radošću.

S dubokim poštovanjem
Gj. Daničić

5

U Zagrebu 9/6 1869

Mnogopoštovani Gospodine!

Poštovano pismo Vaše od 8 ov. m. i članak »pogląd na prawodawstwa Słowian« primio sam, i uzimam slobodu zahvaliti Vam u ime jugoslavenske akademije uvjeravajući Vas da ona za čast drži što će i Vaš dragocjeni trud izaći u njezinim knjigama.

Rad VI poslao sam Vam mjeseca marta, a aprila Monumenta historica I i pjesme Marulićeve, danas ili sjutra poslaću Vam Rad VII i Floru hrvatsku.

S dubokim poštovanjem

Gj. Daničić

[Na margini beleška rukom W. Maciejowskog:]

Barbarzyńskie ludy miecz Damoklesa dla Rzymian, jak oni byli takim że mieczem dla nich.

6

U Zagrebu, 24/12 1869

Mnogopoštovani Gospodine!

Ovih dana poslasmo Vam dosašnjim (sic!) knjižarskim putem Rad IX i 50 eks. Vaše rasprave napose štampanih. Nadam se da ste davno primili i Rad VIII i Starine i Floru.

Nagrada za Vašu raspravu odrediće se ovih dana; ali ja ne znam kako bismo Vam je poslali. Molim Vas, javite mi kojim bi se putem to moglo učiniti.

Iz tajnikova izvještaja štampanoga u Radu IX vidjećete s kakvom je radošću akademija primila Vašu raspravu, a ja se usudjujem kazati da se ona nada da ćete skorim učiniti joj čast i drugom raspravom.

Želeći Vam dobro zdravlje ostajem

s osobitim poštovanjem

Gj. Daničić

7

U Zagrebu 19/2 1870

Mnogopoštovani Gospodine!

Čast mi je javiti Vam da je naša akademija odredila za Vaš članak najveću nagradu koju daje, a to je 50 for. od arka. Budući da toga članka nema pun arak, dolazi za nj 30 for. Ovih dana ja sam te novce

(30 for.) po Vašoj naredbi poslao u Beč Branmülleru za račun Gebeschnera i Wolfa. Molim Vas dakle da biste kazali Gebeschneru da su ti novci Vaši, i kad ih primite, da biste mi izvoljeli javiti.

S dubokim poštovanjem
Gj. Daničić

8

U Zagrebu 27 marta 1871

Mnogopoštovani Gospodine!

Imao sam čast primiti Vaše poštovano pismo od 12 ov. m., a juče mi dodje i Vaša rasprava: »Poliści czyli Polanie głównie się przez rolnictwo do cywilizowania zachodniej Europy przyczynili«, koja će se štampati u »Radu« kad dodje na nju red kronologički po vremenu kad je predana. Ja se usudjujem izjaviti Vam zahvalnost jugoslavenske akademije i uvjeriti Vas da ona drži za čast što može priobćiti svijetu štogod iz Vašega pera.

Nadam se da ste već primili ili ćete skoro primiti i ove knjige, koje smo Vam poodavna poslali: Rad XIII, Listine II, Stari pisci II, Dvije službe sv. Ćirilu i Metodu. – A ovih dana poslaćemo Vam i Rad XIV.

Želeći Vam dobro zdravlje ostajem s dubokim poštovanjem

Vaš pokorni sluga
Gj. Daničić

9

U Zagrebu 21/5 1872

Mnogopoštovani Gospodine!

Čast mi je javiti Vam da Vam je prije nekoliko dana Rad XVIII poslan zajedno sa separatnim eksemplarima Vaše rasprave »Polisti«, a danas je poslala naša akademija na knjižarnicu Gerold u. Comp. 38 for. što Vam dopade kao honorar za istu raspravu. Kad te novce primite, molio bih pokorno da biste mi izvoljeli javiti.

Želeći Vam dobro zdravlje ostajem

S dubokim poštovanjem
Vaš pokorni sluga
Gj. Daničić

10

U Zagrebu 28/6 1872

Mnogopoštovani Gospodine!

Na poštovano Vaše pismo od 16 ov. m. čast mi je javiti Vam da akademija ne može ni o kakvoj raspravi – ne vidjevši je – formalno odlučiti

da ju štampa, ali da mislim tvrdo da će ona s radošću primiti u »Rad« iz Vašega pera sve što Vi mislite da bi joj važnost moglo podizati pred učenim svietom.

Juče Vam je poslan od akademije Rad XIX i Monumenta III.

Želeći Vam dobro zdravlje ostajem

s dubokim poštovanjem

Gj. Daničić

BELEŠKE

Dokument br. 1

Hronološki, ovom pismu prethode dva službena dopisa Daničićeva Maciejowskom, koja se čuvaju u Arhivu Poljske akademije nauka pod sig. 30–31 i 34. U prvom, dat. 16. VI 1858, D. izveštava Maciejowskog da je izabran za dopisnog člana Društva srpske slovesnosti (čiji je D. bio sekretar); u drugom, dat. 19. XII 1867, D. obaveštava Maciejowskog da je imenovan počasnim članom Jugoslavenske akademije u Zagrebu.

D. šalje Jagićevu knjigu: *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga* (knjiga prva: Staro doba – od VII do konca XIV vieka), Zagreb, 1867.

Dokument br. 3

O saradnji Maciejowskog u *Radu* JA isp. takođe beleške uz pisma V. Bogišića. Posle ovog Daničićevog dopisa, M. je u *Radu* za 1869. godinu (knj. IX, str. 1–10), objavio članak *Pogled na najnovije zakonarstvo slovensko, imenito poljsko i rusko.*

Dokument br. 4

Brošure Maciejowskog nisu prikazane u *Radu.*

Dokument br. 5

Kako vidimo, članak *Pogląd na prawodawstwa Słowian* štampan je u *Radu* neposredno po prijemu (isp. belešku uz dok. 3).

– Monumenta historica: delo Ivana Kukuljevića *Monumenta historica Slavorum meridionalium,* knj. I (Acta Croatica – Listine hrvatske), Zagreb 1863.

– Pjesme Marulićeve: *Pjesme Marka Marulića,* skupio Ivan Kukuljević Sakcinski, tekst za štampu priredio V. Jagić. Zagreb, 1869.

– Flora hrvatska: Josip Schlosser Klekovski i Ljudevit Farkaš Vukotinović, *Flora Croatica exhibens stirpens phanerogamas et vasculares cripotogamas, quae in Croatia, Slavonia et Dalmatia sponte crescunt, nec non illas, quae frequentissime coluntur,* Zagreb 1869.

Dokument br. 6

»50 eks. Vaše rasprave...« – misli se na separate napred citirane rasprave Maciejowskog iz *Rada,* knj. IX (1869).

– »Flora«: isp. belešku uz prethodno pismo.

– »Ja se nadam da ćete učiniti čest i drugom raspravom...« – Maciejowski je naredni svoj prilog poslao g. 1871 (isp. niže pismo br. 8).

Dokumenti br. 8–9

Prilog Maciejowskog objavljen je u *Radu* g. 1872 (knj. XVIII, str. 64–76): *Polisti ili Poljani najviše pomogoše ratarstvom civilizaciji zapadne Evrope a osobito Njemačke, i sjedinjeni s Teutoni pod imenom Svevi izadjoše na glas u svjetskoj historiji.* O istom pismo br. 9.

– »Stari pisci II«: *Pjesme Šiška Menčetića Vlahovića i Gjore Držića.* Skupio Vatroslav Jagić. Zagreb, 1870.

– »Dvije službe . . .«: Ivan Berčić, *Dvie službe rimskoga obreda za svetkovinu svetih Ćirila i Metuda.* Zagreb, 1870.

Dokument br. 10

Ni ove, ni narednih godina u *Radu* JA (posle rasprave o Poljanima), nije objavljen nijedan rad Maciejowskoga, ako izuzmemo polemiku koju je g. 1876. na stranicama te publikacije (knj. XXXIV i XXXVII) vodio sa prof. J. Hanelom povodom njegovog članka *Kritički pogled na djela o slavenskom pravu (Rad* 1875, knj. XXXIII, str. 208–227).

PISMA BRONISŁAWU GRABOWSKOM

Bronisław Grabowski (1841–1900), poljski filolog, pisac i prevodilac, bio je oduševljeni poslenik na polju međusobnog upoznavanja i zbližavanja Slovena. Prema Jugoslovenima, a posebno Hrvatima, gajio je naročite simpatije. Bio je blizak sa mnogim hrvatskim učenim ljudima, uglednim kulturnim radnicima i literatima, a s nekima se od njih godinama dopisivao. Pisma hrvatskih književnika, njemu upućena, objavljujemo na ovom mestu.[1]

Kako je došlo do toga da se Grabowski počeo interesovati slavistikom, o tom je opširnije pisao Bohumil Vydra u svojoj studiji *Bronisław Grabowski a Slované.*[2] Zanimanje za slovenske jezike i književnosti probudio je u njemu Bolemir Kvet, pa je u početku njegov rad bio usmeren isključivo na proučavanje češke literature. Međutim, dogodilo se da je Grabowski upravo u Pragu došao u dodir sa hrvatskom studentskom kolonijom, čiji su ga članovi zagrejali za jugoslovensku književnost. Tako je Grabowski proširio svoja interesovanja, sticajem okolnosti, u prvom redu na Hrvate, ali i na ostale narode današnje Jugoslavije.

Grabowski je pisao izvorne stihove, komedije, novele i drame, od kojih neke i sa južnoslovenskom tematikom.[3] Bio je vrlo plodan pisac, mada, istini za volju, vrednost i količina njegovih dela ne stoje ni u kakvoj srazmeri. U istoriji poljske književnosti zauzima on više nego

[1] Pisma K. Š. Đalskog Bronisławu Grabowskom, naročito brojna i sadržajna, objavio sam in extenso već ranije u zajednici sa M. Bobrownickom (*Zbornik MS* 1961/62, knj. IX/X, str. 206–225), pa ih, prirodno, nećemo ovde preštampavati.

[2] *Slovanský Přehled.* XXIII/1931. Isp. takođe: W. Kot, *Bronisław Grabowski a Słowiańszczyzna Zachodnia,* Kraków 1959.

[3] Potpuniji spisak radova B. Grabowskog: *Księga pamiątkowa zjazdu wychowańców Szkoły Głównej,* Warszawa 1914, str. 101–103.

skromno mesto, ali kao animator, kao vredan radnik na polju zbližavanja naroda, kao prevodilac i naročito popularizator slovenskih književnosti u Poljskoj izbija u prve redove.

U Zagreb je Grabowski došao prvi put još 1871. godine, i vremenom stekao mnoge prijatelje među Hrvatima. Naročito se bio zbližio s Đalskim, Franjom Markovićem i J. E. Tomićem. Njegova korespondencija sa Hrvatima, sudeći po tragovima u danas poznatim nam pismima, morala je obuhvatati na desetine imena, među kojima se ističu Jagić, Šenoa, Kumičić, Harambašić, Kukuljević, Smičiklas, Draženović, Đalski, Marković, Tomić, Budisavljević, Kuhač, Hranilović, Vojnović i mnogi drugi. Grabowski je vremenom tako zavoleo naše ljude, da je govorio: »Da nisam ono što sam, voleo bih da sam Hrvat.«

I Hrvati su uzvraćali ljubav Grabowskom. Uveli su ga u svoje domove, prihvatili ga kao svog. Savremenici beleže da je često navraćao u naše krajeve, obilazeći svoje prijatelje. Listovi u Hrvatskoj doneli su o njemu u više navrata panegirične beleške, između ostalog, iz pera Đalskog, Šenoe i Tomića.[4] Đalski je posvetio poljskom prijatelju svoj roman *U noći* (1886), nimalo slučajno, jer su i jedan i drugi tavorili svoje dane kao provincijski činovnici, premeštani iz mesta u mesto, progonjeni u režimskoj noći. Grabowski je, opet, svoju dramu *Królewicz Marko* (1880) posvetio Štrosmajeru, a dramu *Syn Margrafa* bio je u rukopisu posvetio Šenoi, Franji Markoviću i Aleksandru Egersdorfu, profesoru Sveučilišta u Zagrebu. Izgleda da su ga hrvatski prijatelji pomogli u nevolji, kako razabiremo iz njegove prepiske, kad je trebalo da izgubi službu zbog učešća u proslavama Mickiewicza i Palackog. Uzdajući se još samo u braću na Jugu, pisao je u očajanju Franji Markoviću: »Pruži mi ruku u mojoj nevolji i uradi što možeš!« Da li su naši doista nešto uradili, teško je u ovom trenutku reći, tek činjenica je da Grabowski nije izgubio službu, već je samo bio premešten u Pińczów.[5]

U poljskim časopisima objavio je Grabowski niz prevoda i originalnih članaka o hrvatskoj literaturi. Poznati su njegovi *Listy o literaturach słowiańskich*, koje je objavljivao u godinama 1885–1889. u nedeljnom časopisu *Kraj*, koji je izlazio na poljskom jeziku u Petrogradu, a zatim i obimniji rad *Na niwie słowiańskiej* (1892), u kome je nastavio taj posao. Pisao je o Štrosmajeru, Račkom, Šenoi, Markoviću, Pavlinoviću, Jurkoviću, Tomiću, Đalskom, Novaku, Tordincu i drugima, a takođe o srpskim i slovenačkim književnicima, o Zmaju, Jurčiću, Vodniku itd. Prevodio je Prešerna, Zmaja, Aškerca, Dositeja, Šenou, Đalskog i mnoge druge.

Mnogo teže išlo je sa plasiranjem izvornih radova Grabowskog u Hrvatskoj, iako su njegovi zagrebački prijatelji nastojali da mu se oduže za tako intenzivnu književnu propagandu njihovih dela u Poljskoj. Pored

[4] A. Š.: *Poljski sud o našoj književnosti* (Vienac 1879, br. 15); *G. Bronislaw Grabowski* (ibid. 1880. br. 7); J. E. T.: *Prof. Bronislav Grabowski* (ibid., 1884, br. 30–31); K. Š. Đalski: *S Bronislawom Grabowskim* (ibid., 1887, br. 48–49). Ovde treba ubrojati i prikaze, koje ćemo niže citirati.

[5] Povodom premeštaja u Pinjčov Grabowski je poslao jedno pismo *Viencu* (1899, br. 11, str. 174–175), u kome je govorio o svome radu.

fragmentarnih prevoda i napisa u časopisima, najveći uspeh Grabowskog u Hrvatskoj bilo je izvođenje njegove drame *Drugi put (Drugi raz)*, u Zagrebu g. 1881. Prirodno je, kada imamo na umu ono što smo napred rekli o njegovim kvalitetima, da njegova dela i pored dobre volje i nastojanja prijatelja u Hrvatskoj nisu mogla steći publiku.

O vezama Grabowskog sa Hrvatima, a uzgred i sa ostalim narodima Jugoslavije, pisao je ranije prof. A. B. Klaić u studiji *Bronislaw Grabowski i Hrvati.*[6] Zadugo se potom mislilo da je ta tema potpuno iscrpena, sve dok se nisu pojavili novi materijali. Ono o čemu je Klaić pisao, u stvari je sistematizovana bibliografija radova Grabowskog o Hrvatima i njena analiza, gotovo red po red, dok su svedočanstva o neposrednim odnosima poljskog slaviste i njegovih hrvatskih prijatelja, nepristupačna autoru, nužno izostala.

Pisma hrvatskih književnika Bronisławu Grabowskom nalaze se danas u Književnom arhivu Narodnog muzeja u Pragu, odakle smo ih dobili mikrofilmovana posredstvom prof. dr. M. Bobrownicke, šefa Katedre za slovenske književnosti na Univerzitetu u Krakovu. Izuzetak čine dva pisma Tadije Smičiklasa iz 1884. takođe upućena Grabowskom, koja su registrovana u naknadnom popisu jugoslavica praškog Narodnog muzeja,[7] ali do kojih još nismo mogli doći. Nije isključeno, razume se, da će se tu i tamo još naći po koje pismo Grabowskom, ali već sada smemo reći da će se i ubuduće teško moći izmeniti sadašnja slika odnosa Bronisław Grabowski -- Hrvati.

U vreme kada se odvija korespondencija koju ovde obelodanjujemo, Grabowski je bio profesor gimnazije u Čenstohovi (Częstochowa), od 1872–1898, kada je, kako smo videli, premešten u Pinjčov gde je ostao do smrti. Kad je g. 1900. umro, *Obzor* (XLI, 295) i *Vienac* (XXXII, 52) doneli su nekrologe pune priznanja i toplih reči.

Pisma Grabowskog Hrvatima, zapravo jedan njihov danas poznati deo, čuvaju se u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu i Arhivu Jugoslavenske akademije. Ukoliko to bude potrebno, mi ćemo na njih niže skrenuti

[6] *Prilog poznavanju poljsko-hrvatskih kulturnih i književnih veza u prošlosti*, Nastavni vjesnik 1939/40, knj. XLVIII, sv. 2, str. 34–55; sv. 3, str. 13–28; sv. 4, str. 248–265; sv. 5, str. 351–365 (et sep., Zagreb 1940, 1–87). Fragmentarno o toj temi isp. takođe: B[učar Franjo], *Poljski slavista Bronislav Grabovski i Šenoa* (Obzor 1913, br. 113, str. 2); Emil Štampar, *Josip Eugen Tomić* (Zagreb 1939); Zdenka Marković, *Iz korespondencije Bronislawa Grabowskoga s Franjom Markovićem* (Građa JAZU 1939, knj. XIV, str. 147–170); Ista, *Slavenska misija Bronislawa Grabowskoga* (Današnja Poljska, Zagreb 1948, str. 114–120); W. Kot, *Korespondencja Augusta Šenoi z Polakami* (Slavia Occidentalis, Poznań 1961. t. 21, s. 161–183): Isti: *Dramat polski na scenach chorwackich i serbskich do roku 1914*, Kraków 1962: M. Živančević, *Poljaci prema Šenoi* (Zbornik MS 1963, knj. XI, str. 232–236); M. Bobrownicka i M. Živančević, op. cit.

[7] Praha 1963, mašinopis (»pro vnitřní potřebu«), str. 18. Kako se uopšte dogodilo da pisma hrvatskih književnika Grabowskom dolutaju u Prag? Nije nam bilo teško da na izvoru dobijemo objašnjenje. Kada je češki naučnik Bohumil Vydra pripremao svoj rad o Grabowskom, dobio je od njegove porodice između ostalog i korespondenciju, koja je obuhvatala i priličan broj pisama naših ljudi. Vydra nije stigao da sav taj materijal obradi, objavio je samo korespondenciju Grabowskog s Česima i uz to cit. studiju *Bronislaw Grabowski a Slované*.

pažnju. Podrobniji komentari o vezama pojedinih ličnosti sa Grabowskim, kao i o ličnostima koje se javljaju u pojedinim pismima, daju se u beleškama uz odgovarajuće dokumente.

IVAN KUKULJEVIĆ

1

[Štamp. zaglavlje]:
Matica Hrvatska u Zagrebu
Broj 72

U Zagrebu, 29. marta 1879.

Cienjeni gospodine!

Odnosno na Vaš cienjeni list čast mi Vam je na temelju zaključka skupne odborske sjednice poslati bezplatno u ime »Matice« njeke od iste prošle i ove godine izdane knjige: u isto vrieme sam ja priključio njeke od mene izdane knjige, a po jednu je priklopio i g. Koch i g. Šenoa.

Hvaleć Vam na pismu i pridržavajuć si u svoje vrieme odgovorit Vam nanj, kako mi vrieme dopusti, čast mi je podpisati s odličnim počitanjem

Za tajnika
Ivan Kostrenčić

Predsjednik »Matice«
Ivan Kukuljević

2

U Zagrebu dne 18/5 879.

Visokocienjeni Gospodine!

Vrativ se ovieh danah iz Beča gdje sam se njeko vrieme s mojom familiom bavio, našao sam Vaše prijateljsko pismo, koje me veoma uzradova, videći iz njega da su Vam naše hrvatske knjige toli omilile. Dao Bog, da se i kod inih Poljakah probudi takodjer jednom slavensko ćuvstvo, te da uvide, da nijedna grana velikog našeg naroda nemože obstojati ni procvietati bez pomoći drugih, jer smo svakako fizično i duševno preslabi pojedince nadvladati tolike tudje elemente koji nas okružuju i koji su nam svi neprijateljski, radeći kako naravno na svoju korist i želeći nas upotriebiti za svoje interese.

U prvom Vašem listu priobćiste mi da ste minule godine napisali obširan članak »Chorwacya i Chorwaci« – veoma bi me obvezali kad mi dostavili taj članak, kao što će mi milo biti sve što ste pisali bud o Hrvatima na pose bud o Slavenima u obće.

Molim Vas takodjer prijateljski da mi priobćite ima li na poljskom ili rusinskom jeziku kakova rasprava ili povjestna ili geografična o bjelih Hrvatih i o sjevernoj velikoj Hrvatskoj, staroj materi kasnije Poljske i male Rusije. Što je pisao Lelewel, Šajnoha, Bielowski, poznato mi je. Woiciewskoga Chrobaciju imam I dio, jeli izašla druga knjiga?

Što me pitate o Kanavelićevoj pjesmi, ona je već dvakrat tiskana i to godine 1683 pod naslovom »U pohvalu prislavnoga Ivana Sobieskog kralja poljacskoga« (mislim u Mletcih, Veneciji) i po drugikrat u Dubrovniku g. 1850 pod naslovom »Ivan Sobijeski kralj poljski i oslobuditelj Beča«, nu zahvaljujuće pismo Sobieskoga Kanaveliću nije mi poznato, i drago bi mi bilo kad bi mogao dobiti u prepisu. Od Kanavelića je više pjesamah i to povećih, tiskano, kao što ćete naći moći u mojoj Bibliografiji hrvatskoj što sam ju izdao 1860.

Dobro bi bilo kad bi se po bibliotekah poljskih potražio rukopis našega slavnoga Gundulića, koji je preveo Tassov Gierusaleme liberata na hrvatski posvetivši ga i poslavši ga kralju poljskomu Vladislavu sinu Sigismunda III. Taj rukopis je kod nas izgubljen, a kako sam prije mnogo godinah čuo od jednog Poljaka nalazio se u Biblioteci Czartoriskih u Pulawi. Ja sam ga dao tražiti u Parizu i Pulawi ali zabadava.

Tim Vas srdačno pozdravljajući i bratinski grleći ostajem visokim štovanjem

Vaš odani sluga
Ivan Kukuljević

BELEŠKE

Kukuljević nije bio nepoznat savremenicima u Poljskoj. U varšavskom časopisu Dennica-Jutrzenka g. 1843 (knj. I, str. 149–151), objavio je pesmu *Ojczyzna Slowian* (Domovina Slovena); u knjizi *Pieśni ilirskie* Hieronima Feldmanowskog (Poznań 1861) nalazi se i njegovo ime; nalazimo ga i u časopisu Trzeci Maj 1844 (no 140), zastupljenog prigodnicom *Wiersz na cześć księcia Aleksandra Georgewića*. Pisali su o njemu u Poljskoj: J. Grzegorzewski (Kłosy, 1889, II, 164), R. Koszuticz (Przegląd Literacki »Kraju«, 1889, 34–35) i adresat ovih pisama, Bronisław Grabowski (Tygodnik Ilustrowany 1889, II, 165).

Pismo br. 1

Pismo je pisao Kostrenčić, a potpisao Kukuljević. Kukuljević je održao obećanje i ubrzo se javio opširnijim pismom (isp. niže pod br. 2).

Ivan Kostrenčić (1844–1923), bibliotekar Sveučilišne knjižnice u Zagrebu, bio je punih 25 godina tajnik Matice hrvatske. Njegova pisma Grabowskom vid. niže.

Pismo br. 2

Pisma Grabowskog Kukuljeviću, koja se ovde spominju, potiču iz 1879. i čuvaju se u Arhivu JAZU pod sig. XV–23.

– Lelewel, Joachim (1786–1861), čuveni poljski istoričar. Kukuljević misli na njegovo delo: *Polska, dzieje i rzeczy*... (Poznań, 1855).

– Šajnoha: Karol Szajnocha, istoričar. Kukuljević verovatno misli na njegovo delo *Jadwiga i Jagiello 1374–1413* (Lwów 1861).

– Bielowski, August (1806–1876), poljski književnik i istoričar. Kukuljević misli na njegovo delo *Początkowe dzieje Polski* (1842). Delo je prikazao Stanko Vraz u Kolu (1847, VI, 83).

– Kanavelić: pesnik Petar Kanavelović (1637–1719), Dubrovčanin. O pesmi za koju se interesuje Grabowski pisao je u Poljskoj Stanislaw Raspond: *Glorja Sobieskiego w poezji jugosłowiańskiej* (Kuryer Literacko-Naukowy 1933, No 44, s. 2).

Što se tiče rukopisa Gundulićevog prevoda Tassa, Grabowski je bezuspešno tragao za njim (isp. Zdenka Marković, op. cit. 156–158). Referišući o tome opširno Franji Markoviću, izrazio je sumnju da bi taj rukopis mogao biti u Carskoj biblioteci u Petrogradu zajedno sa ostalih 7000 rukopisa odnetih iz Puława.

FRANJO KUHAČ

1

U Zagrebu dne 19/III 1879.

Veleučeni gospodine!

Saznavši kao član odbora Hrvatske Matice da ste voljni opet nješto pisati o literaturi i poviesti Hrvata, uzimam si slobodu evo poslati Vam *začastni* eksemplar prve knjige moje sbirke *narodnih popievaka* (od koje će još takve tri ili četiri *knjige* izlaziti), a Vas molim, da biste tu sbirku Vašim krugovom preporučili, pa ako je moguće i recenziju pisali u koje ugledne *poljske* novine.

Poslao sam prije pol godine prve svezke ove sbirke mojemu prijatelju gosp. Max Konopaseku u Lavovu, moleći ga, da bi djelo ovo u poljskih časopisih oglasio i kritizirao, nu do sada se nije jošte odazvao mojoj molbi, pa zato i ne imam od naše braće Poljaka ni jednoga predplatnika.

Kako vidite iz prilogah druge i četvrte svezke, preštampao sam sve one kritike, koje su mi do konca prve knjige u ruke došle, a to ću i kod druge knjige učiniti (od koje će za jedno 14 dana prva svezka sviet ugledati). Zato Vas molim, veleučeni gospodine, da biste dobrotu imali, djelo širiti i meni sve one poljske časopise poslati, u kojih bi govor bio o rečenoj mojoj sbirci.

Preporučujuć se Vašemu prijateljstvu, jesam odličnim počitanjem

Vaše Veleučenosti
odani
Fr. Š. Kuhač, profesor

2

Veleučeni Gospodine!

Istodobno s ovim listom šaljem Vam u paketu nove tri svezke moje sbirke narodnih popievaka, moleći Vas, veleučeni Gospodine, da mi one kritike koje ste mi obećali šaljete, pa radi sigurnosti recomandirano. Četvrta svezka druge knjige štampa se već, te bih rado rečene kritike preštampati i kao prilog drugoj knjizi dodati. Nam Hrvatom mnogo je stalo do suda poljskih učenjaka i umjetnika, bio taj sud za dotično djelo povoljan ili nepovoljan.

Vi ste, veleučeni Gospodine, u ljubeznom listu Vašem kazali, da će Francez mons. Julio Mien u »Revue Slave« a gosp. Konopasek u kojem poljskom listu nješto o mojoj sbirci pisati, pa da ćete i Vi sami koju o njoj progovoriti, stranom iz muzikalnoga, stranom iz kulturhistorijskoga ili filologičkoga gledišta. Molim Vas dakle uljudno, da mi sve kritike i oglase, – dotično novine one – šaljete, u kojih se djelo moje spominje, a to – ako je Vam ikako moguće – čim prije, jer kako rekoh, četvrta je svezka već skoro doštampana.

U slučaju pako, da dosada još nije ništa o sbirci pisano, to izkažete nam ljubav, te nastojite da to bude, jer mi bi se Hrvati zbilja žalostili, ako bi od skoro svih izobraženih naroda kritike imali, samo ne od *najmilije* nam braće Poljaka.

Ako uztrebate za ovu ili onu redakciju ili za kojega kritika koje eksemplare, to mi izvolite pisati; ja ću Vam ih *odmah* poslati.

Uz srdačni pozdrav jesam

odličnim štovanjem
Vaš Vam odani
Fr. Š. Kuhač, profesor

U Zagrebu dne 18/10 1879.

BELEŠKE

Franjo Ksaver (Šaver) Kuhač (1834–1911), poznati hrvatski muzikolog, upoznao se s Grabowskim prilikom njegovoga boravka u Zagrebu g. 1871. u kući Ivana Dežmana. Spominje taj podatak sam Grabowski g. 1882. u članku o Ivanu Zajcu (Kłosy, Warszawa 1882, str. 74–100).

Pismo br. 1

Kuhač je poslao Grabowskom svoje delo: *Južno-slovjenske narodne popijevke*. To je prva knjiga (1878), a do kraja 1882. izašle su ukupno četiri knjige.

Pismo br. 2

Grabowski je Kuhačev rad doista prikazao u članku *Obecny ruch literacki w Chorwacyi* (Niwa 1879, I, 322–333 i 413–423). Učinio je to rečima (cit. u Klaićevom prevodu, op. cit. str. 34): »Do sada su zapisivani samo tekstovi, a o melodiji se nije vodilo računa sve dok sada talentirani Franjo Xaver Kuhač nije prionuo na taj posao. Dvanaest godina teškoga rada posvetio je Kuhač putovanjima po južnoslovenskim zemljama podnoseći nerijetko najveće neugodnosti i ne obazirući se na vlastitu opasnost osobito u krajevima pod turskim kopitom. Rezultat je njegova napora 1700 hrvatskih, srpskih, bugarskih i slovenskih melodija. Kuhač je izdanje svojih melodija predložio zemaljskoj vladi, a kad je ova to zbog pomanjkanja sredstava otklonila, počeo je pjesme izdavati sam dodavši još glazbu za klavir i gusle. Tekst štampa ćirilicom i latinicom, da ga učini pristupačnim za sve Južne Slavene, te je već izdao na svijet tri sveska i u njima oko trista pjesama. Pisac ovih redaka imao je priliku da čuje najkarakterističnije od ovih pjesama nekoliko godina prije njihova objavljivanja, – odlikuju se one nečuvenom raznolikošću, u njima je čitava skala osjećaja počevši od mrkih gorkih motiva sličnih ukrajinskim dumama do proloma raspojasane radosti. U nekojima ozvanja nešto vrlo blisko nama, i čini se kao da su te pjesme prenesene s obala Visle i Varte, jedne se od njih svojom krasotom približuju umjetničkim djelima, a druge naprotiv čudno odišu prastarom milinom i jednostavnošću. Ne samo etnografija, nego i muzika može se mnogo koristiti Kuhačevom zbirkom, ona će si-

gurno postati predmetom studija ne samo u samoj Hrvatskoj nego i daleko izvan njezinih granica.« – U napred spomenutom članku o Zajcu 1882. Grabowski precizira da se sa Kuhačevom zbirkom prvi put upoznao u Zagrebu g. 1871, prilikom povratka Kuhačevog s terena: »Da meni učini veselje, Kuhač je donio nekoliko interesantnijih primjera bugarskih, srpskih, bosanskih i čisto hrvatskih pjesama s različitih strana: iz prave Hrvatske, iz Slavonije, Primorja, Dalmacije i južne Ugarske. Kuhač je svirao i pjevao, svaki je komad izazivao opaske, što je dovodilo do diskusije, do spora, jednom riječju bio je to praktičan komparativni studij narodne muzike.«

– Julije Mien: urednik časopisa *Revue Slave*, koji je na francuskom jeziku izlazio u Krakovu g. 1878/79. (zatim je prenet u Varšavu, a uredništvo je preuzeo Ahil Itering, takođe poreklom Francuz). O tom časopisu pisao je kod nas Šenoa u dva maha u svome Vienacu: 1878 (br. 36) i 1879 (br. 18).

FRANJO MARKOVIĆ

1

Zagreb, dne 30. prosinca 1879.

Dragi moj prijatelju!

Sretnu novu godinu kliče Ti s juga šutljivi ali često na Tebe misleći prijatelj. S tom novom godinom ja ću obreći i nova čovjeka naprama Tebi, naime isto tako marljiva dopisnika kako sam Ti uviek bio i ostajem do vieka od srca iskren prijatelj. Ako Bog da, do buduće nove godine svjetlijim ću Ti obrazom nazdravljati novo ljeto ispunivši zadanu Ti evo moju rieč. Neznam, koja je nevolja nam Hrvatom i u književnom i u svakidanjem drugovanju, da smo naime veoma lieni dopisnici s onimi, koje štujemo i ljubimo. To opažam ne samo na meni, nego na veći. ni mojih znanaca. Neznam toga inače tumačiti, nego po navici baštinjenja, naši stari naime malo su pisali, pak zato i naše koljeno nerado perom radi. Nu, evo ruke Ti moje, u buduće neuzmanjka Ti moga dopisivanja. Što sam ja tako spor u pisanju biti će nješto od moje sjetne, malo kad zadovoljne ćudi. Namišljam razne književne radnje, laćam se i ove i one, malo koju doradim, a koja izadje u sviet nalazi sve naokolo gluho, ništa joj se neodaziva, osim po koji obzirni prijatelj. Mnogo sam se ovo 5 godina trudio oko izradjivanja predavanja iz svih filosofičkih disciplinah; malo da nisam malaksao, a pri tom o pjesničkom radu nije bilo moguće ni pomišljati, osim što sam skuckao Zvonimira – a sad ga miši grizu u magazinu knjižare Fiedlerove. Međutim prevalivši već valjda preko polovine života, nemarim ništa za odziv svieta, i naučiv se na rezignaciju spokojno ću raditi, ne za druge, već jerbo mi je radnja duševna potreba. Nekori me tobož sa slavičnosti, ili melkoće; kad promisliš da su jednako Zvonimir, kako i Karlo Drački i Benko Bot hrana mišja, nit itko za njih pita nit ih čita, nit je predstavljaju (Zvonimir se je predstavljao dva puta lani, drugi put pred praznimi klupami); kad to promisliš, onda ćeš mi za pravo dati, da mi se kašto mora nametnuti misao, da sam ja suvišna osoba u pjesničkoj literaturi hrvatskoj. No kako rekoh, ja sam to pregorio, pak ću se vratiti za dvie godine, pošto bude

izašla štampom moja logika i psychologija, opet na pjesničku radnju, i u napredak izdavati stvari i strukovne i poetične. Dakako da je teško sjediti na dva stolca; a od toga konflikta i trpim ja u svakom pogledu. Bio sam već jako obolio na želudcu i jetrih, te sam ovoga ljeta bio na liječenju u Karlovih Varih gdje sam po sreći svoje sile opet pokrpao, to mogu sad dalje pisati i štampati, makar bilo i za miševe.

Ja sam tajniku Matice predao poslana tri forinta. Knjige će Ti se poslati za koji dan, budući da se Pripoviesti Šenoe upravo doštampavaju. Dobiti ćeš sliedeće knjige: 1) Smičiklasa poviest hrvatsku, 2) Lopašića poviest grada Karlovca i Krajine Karlovačke, 3) Pripoviesti Šenoe, 4) Pripoviest Eugena Tomića »Zmaj od Bosne«, 5) Jurkovića drame drugi svezak. Ostale tri knjige Maticom od ove godine izdane jesu: prevod Fenelona, prevod Amičisa i Irvinga. Ovih niti nema više, a i neće Tebi trebati, budući su prevodi poznatih tudjih stvarih. Matica je stekla naime do 3500 članova, dakako naknadno plaćajućih, mnogo više nego što se je očekivalo, samo njekoje knjige štampane su u dovoljnom broju, te Ti se mogu poslati. Priložiti ću Ti i Zvonimira.

Smičiklasova poviest učinila je epohalan utisak. U njoj ćeš naći mnogo korisnih i novih partija, koje ćeš liepo moći upotriebiti za svoj članak. Sada radi Smičiklas na prvom svezku poviesti: koji će obzirati dobu od početka do 1526 godine. Uz najbolju volju ne mogu Ti svjetovati razpravah naših iz te dobe; ima monografijah od Račkoga i Mesića razsijanih u »Radu«, ali iz njih se nebi dao sakupiti članak pregledan, koji bi svu onu dobu do XVI vieka obsizao. Zato bi mislim bilo najbolje, da počekaš dok izađe I svezak Smičiklasov, što će biti do jeseni buduće godine 1880. Iz njegove knjige moći ćeš crpiti krasne građe. Molim Te, piši mi svoj sud ob ovom II svezku Smičiklasovu. Nadam se, da ćeš i Ti pohvaliti djelo, kako ga sav naš narod uzhićeno hvali. Nijedno djelo kod nas od 30 godinah nije našlo toliko odziva, pobudilo toliko oduševljenja. Nije ni čudo, pisano je na temelju dugih studijah, sa žarkim rodoljubljem, koje rukovođeno njekim umjetničkim i rekao bih filosofičkim taktom, djeluje to jače, što se manje nameće frazami čitaocu, nego prepušta faktom, da sami djeluju na čitaoca Sretan taj spoj objektivnoga mira i sućuti patriotičke, istinoljublje i grupiranje dogadjajah mjestimice dramatičko: to čini da ova poviest djeluje na svakoga kod nas koji negleda na zavidne oči. A ima i takvih. Evo tim prelazim na odgovor Tvomu pitanju, tko li predaje poviest hrvatsku na Sveučilištu poslie Mesića. Bio je na to pozvan Rački, ali nije htio primiti. Onda je većina fakulteta predložila Klaića za suplenta, manjina, velika manjina Smičiklasa. Kako su njekoji od većine – najpače Pavić – nedostojno, upravo gadno ružili Smičiklasa, da on nije za ništa – o tom neću govoriti. Sad im je Smičiklas pokazao, tko je on. Kod naše čudne vlade nije čudo, da je priedlog većine izpunila, i tako sad predaje Klaić hrvatsku poviest. Hoće li se to promieniti, bog zna. Ja sam u onoj borbi, stojeći uz Smičiklasa, mnogo trpio. Uobće na našem fakultetu svašta se događa, – stvari takove, koje su Mesiću preran grob pripravile, a meni mnogu uru strašnoga biesa. Ali bog je pravedan, doći će na vidjelo, tko valja, tko ne valja.

Od Šenoe nisam primio Tvojih poslanih knjigah. Kazivala mi je gospoda Konarzewskova u Križevcih, da bi i ona imala dobiti preko Šenoe stvarih Tvojih, ali ni ona ih nije dobila. Ja obćim često sa Šenoom, ali on mi o tom ništa nije kazivao; ja nisam ni vidio ni onoga Tvoga članka koji si pisao o nas mlađih literatih. U obće Šenoa je tako jako zabavljen svojimi mnogimi poslovi, da je od njega nemoguće šta dobiti, njegova redakcijonalna soba nije kao Danaidsko rešeto, što jednom u nju, to nikad više iz nje ne izlazi. To je neprilika, ali sve to zaboravlja rado svaki njegov znanac, veseleći se genijalnim njegovim i obilnim radnjam. Ako ga bog poživi, on će biti naš Kraszewski i obiljem i izvrstnošću svojih radnja. I Ti ćeš biti prema njemu obziran: nego ubuduće rađe pošalji svoje stvari na Kostrenčića, tajnika Matice. On je naš uzor točnosti i okretnosti poslovne; on će već predati svakomu, komu što namieniš. Međutim, ja ću od Šenoe potražiti da mi dade, što si meni poslao. Nego osobito željno očekujem Syna Margrafa i Kraljevića Marka. Tvoj Mściwoj i Swanhilda veoma mi se dopada; ja držim da si veoma sretno svladao tešku dramatičnu zadaću koja stoji u konfliktu Mściwoja; nit je preslab, nit je divlji. V akt na mene djeluje krasno. Tvoj junak ostaje podpun pobjednik idejom humaniteta nad realnimi krutimi pobjeditelji. Ima slovenska tragedija od Jurčića »Tugomer«, slična predmeta. Ali koliko on zaostaje za Tobom! To je odatle što Tebe nosi poljska a njega kranjska književna kultura. Obćenita pretežnost dolazi u prilog i pojedincu, koji ne može biti nego duh od duha, put od puti obćenite cjeline, kojoj pripada – ako, naravski, ima u njega dara i volje. Ja sam na jednom od svojih predavanja sravnjivao »Tugomera« sa Tvojom tragedijom. Predmet je i teoretički estetički veoma zanimiv, te ću jednom to i štampom upotriebiti. Obveseli me što prije svojimi novimi dramatičkimi radnjami!

Što mi pišeš za Šenou, ja ću mu sve kazati, i obznaniti Ti, što bude on rekao; morda, što živo želim, obraduje Te i on ubuduće kao revniji dopisnik. Što glede Pavića pišeš ne mogu Ti ništa odgovoriti, jerbo ne obćim s njim – radi Gundulića i Smičiklasa. Molim Te, ponovi mi svoje pitanje glede one dubrovačke književne stvari za koju si želio dobiti viesti, ja ću razpitati onda, pak ću Ti javiti. Što ja s Pavićem imam glede Gundulića, to ćeš saznati za tri mjeseca, kad Ti budem mogao gotovu poslati svoju raspravu o Osmanidi. Već su od nje tri odsjeka štampana u »Radu«, četvrti će izaći do konca marza buduće godine; onda Ti sve pošaljem. Ima ukupno preko 20 štampanih araka. Ja sam upotrebio i poljske radnje, za koje sam znao, tako raspravu od Rzążewskog, pak poljske pjesni iz 17 i 18 vieka o Chocimskoj vojni i poslanstvu Zboroskoga u Carigrad. Do mjeseca junija izdati će Matica za sedamdesetogodišnjicu Vrazova rođendana izbor njegovih pjesama u sjajnom izdanju i estetičku njihovu ocjenu, koju ja pišem. I ovo ću Ti poslati. Još dvie moje radnje štampati će se buduće godine; već davno gotova i u Akademiji čitana razprava o našem filozofu Boškoviću Dubrovčaninu, i psychologija mala za gimnazije, poslie koje će onda za godinu izaći velika psychologija. Svaku radnju ću Ti poslati čim bude štampana. Ja imam obilje

rukopisa i za ine publikacije iz okruga filosofije i literarne kritike; te će se usavršivati i po vremenu izlaziti. Za dvie godine povratit ću se i na pjesništvo: imam svašta osnovano – samo bude li prema planu i gotovih djelah!

Za Benka Bota i Zvonimira nemoj se prijatelju truditi; vaša književnost ima svojega blaga. Nego kad bude vrieme umolit ću Te za posve istinski sud i savjet, što bih imao popraviti i preraditi. Glede Zvonimira kažem Ti da ga nisam pisao za predstavu, nego za čitanje. Predstavljao se je znatno skraćen. Prijatelji su mi rekli, da bi bolje djelovao, da završuje tragički, kako priča narodna glasi. Ja se na takav konac, premda sam ga isprva bio osnovao, nisam odlučio, radi tendencije koja je i potaknula pisanje te drame. Nu ona sama za se je torzo, imao bi slieditи »Petar Svačić«, zadnji kralj hrvatski, i onda »Ugovor Križevački« (s Kolomanom). Kako rekoh, ako budem živ za dvie godine, povratit ću se na to, i tako dovršiti, tada bih nastavio i Karla Dračkoga, pak njekoje još druge osnove kanim izvoditi.

Budući put ću Te zamoliti za naputak o njekih poljskih pjesničkih, filozofičkih i muzikalnih djelih. Ja malne svaki dan slušam Chopina, koga moja dobra supruga liepo igra. U Križevcih s gospodom i gospodinom Konarzewskim uživamo, kad smo ondje na ferijah, mnogu večer poljsku glazbu, a uobće s njimi sam sprovodio mnogi krasan čas u duševnom užitku. Kroz njih sam upoznao sva djela Slowackoga; Ojca zadžumionych sam preveo preklani i deklamovao na koncertu u Križevcih. Kako bih želio tu sreću njim, da se vrate skoro – kako se nadaju – u dragu domovinu, tako bih jako žalio izgubiti njihovo milo, i duhovito društvo.

Od srca žalim, dragi prijatelju, da si izgubio jedno diete, nadam se da će Ti Bog udieliti svaku sreću obiteljsku i prištediti Ti u buduće težkih rana. Piši mi kako Ti ide. Ja sam prilično zadovoljan; moj Radovan jedinac mnogo me veseli, na godinu bude već išao u školu; supruga me svojim glasovirom malne svaki večer zabavlja. Majka, sestre i braća svi su hvala bogu zdravi, i po mogućnosti snose strpljivo i dobro i zlo, što im sudbina nosi. Brat Ljudevit, koji je bio do ljetos u Osieku državni odvjetnik, sad je u Zagrebu, te je kod nas na košti; pak stric i tata složno i veselo se zabavljaju s malim Radovanom.

Za ovaj put moram završiti. Nadam se da ćeš mi davati češće povod i predmet, o kojem da Ti pišem, pak ću za njekoliko godina popraviti, što sam Ti dosada skrivio.

Još jednom želim Ti sretnu novu godinu, Tebi i Tvojoj porodici. Bog vas živio na mnoge i mnoge godine zdravo i veselo!

Do viđenja, mili moj pobratime. Cjeluje te najsrdačnije Tvoj spori ali iskreni prijatelj

Franjo Marković

2

Zagreb na pepelnicu 1880

Dragi i mili prijatelju!

S tri razloga nisam dospio da Ti odgovorim odmah na Tvoje ljubezno obširno pismo i dopisnicu. Matičine knjige (druga serija) istom su se prije desetak dana počele razašiljati; a ja sam za Tebe htio još priložiti i drugih knjiga, te sam trebao vremena obilazeći prijatelje pisce. Drugo je, što sam sav mjesec dana radio referat o dramah, koje su stigle bile na natječaj prošlogodišnji, to mi je zapremalo sve vrieme. Napokon bili su pokladni ludi dani, pak sam i ja mnogu noć sprovodio po zabavah na plesovih, danju često se sklizanjem liečio od jetrene boli – i tako je mjesec dana proletilo, te istom evo sada dobivaš odgovor, ali zato obširan i po mogućnosti podpun na sva Tvoja pitanja.

Jako si me obradovao svojimi novimi dramami: ja sam svakomu predao svoje eksemplare, svi Ti liepo hvale, samo banu dao sam predati preko Kostrenčića (– jer ja k banu nehodim). Ne znam šta je ban rekao. Królewicz Marko jako mi se dopada. Obširnije ću Ti pisati u sledeću listu. Za sada mogu ti samo javiti o prvom utisku; ja sam odmah onaj čas, kad sam dobio tvoje knjige na dušak pročitao Marka, a istu večer Syna Markgrafa. Čitat ću pozorno oboje još jedanput, priobćit Ti opazke po tanje. Za sada samo ovoliko. Što sam dalje čitao I Akt sve više sam Ti se divio. Taj prvi akt je prekrasna ekspozicija; Ti si od nikakova materijala stvorio krasan početak zapleta, koji upravo odgovara pjesnič koj tradiciji o Marku i historičnim manjkavim viestim o njemu. Daljni akti također su liepo provedeni, ali nisu me toliko iznenadili kako prvi. Mjestimice sam očekivao jaču snagu dramatičnu. Potanje ću Ti pisati u sliedećem obširnom listu. Te ću Ti ujedno izvesti prispodobu između Tvoga Marka i onoga, kakova je Matija Ban prikazao. Bit će to početak dramaturgične studije, koju ću prirediti kad budem imao vremena, za Vienac, pisaću i o Tvom Mściwoju i Swanhildi, pisati ću i o Synu Margrafa. Ob ovom kažem Ti za sada toliko. da si Ti po mojem sudu odabrao uprav onaj momenat, koji je najdramatičniji, čim si – već samim izborom – zasvjedočio odlično svoju jaku žicu dramatičnu. Izvedenje je izvrstno, no čini mi se da nisi dosta zaoštrio sukob između sina i otca. Znam, da su Te suztezali njeki jaki obziri na psihologičnu i historičnu vjerojatnost; ali u sukobu između sina i otca, mislim, da stoji jezgra dramatična Tvoje koncepcije, a ta nije planula u sav požarni oganj, kako bi se moglo očekivati. Potanko i o tom u sliedećem pismu; tu ću Ti pisati o obojih Tvojih komedijah, na kojih uspjehu konačnom od srca Ti čestitam. Ako Bog da života meni, Tvoje stvari prikazivat će se i kod nas, za nedugo vrieme; a Mściwoj i Swanhilda imat će najprije doći na red. Nepišem Ti to, dragi pobratime, kao tobož u zahvalnost za Tvoju dobrotu i Tvoje zauzimanje za mene; nego iskreno po tvrdom uvjerenju, da Tvoje drame treba da upozna i naš sviet. Tvoje obećanje biti zagovornikom mojih drama diči Tvoje prijateljsko srce i ja Ti od sve duše za

to hvalim. Nu isto tako od sve duše molim Te: *nemoj ništa pisati za mene.* Čim se riešim poslova strukovnih radit ću opet oko drame; no proći će dve godine dok bude to opet moglo biti. Međutim pusti i ostavi me u miru »prašnom«. Ako ima u mene snage ona će uskrsnuti opet; nepriznanje je neće ubiti. A Tvoje zanimanje za me mogli bi ovdje njeki spočitavati, da je to samo od Tvoga prijateljstva. Ako ima kod Vas Poljaka neugodnih pojava usried literarnoga svieta, ovdje u našoj barbarštini i švabštini ima ih još više. Kadšto ide to kod nas kao da hoćemo prikazivati bitku pasâ i mačkâ. Nemisli da je to rieč prvih naših literata. n. pr. Šenoe, Bože sačuvaj, on je plemenit i uzvišen nad osobne spletke. Ali ima drugih, koji gdje mogu, crne njega, i svakoga će, o kom šta dobra daleki pobratim napiše. Trebat će još koja godina, dok se literarni naš mali krug očisti i utvrdi kao čvrsta tvrđava složnih prijatelja; već »Matica« počinje stvarati takav Siget; ali još ima kukolja, koji se crni usred pšenice. Dakle, molim Te počekaj, dok stanem iznova raditi dramatički; međutim čuvaj me na svom srcu, a ne iznosi me na jeziku, — dotično na peru pred sviet. Bog daj, da ja nepokvarim Tvoje očekivanje i Tvoju nadu u moju snagu duševnu.

Tvoja dedikacija slavnom biskupu pisana je s velikim taktom i takim čuvstvom i služi Tebi na čast, kako biskupu i našemu narodu. Predlažem Ti, da dadeš sjajno vezati jedan eksemplar, dva manje sjajno i da to pošalješ biskupu namjenjujuć njemu osobno sjajni eksemplar a ostala dva, da dade po volji na dar. Piši mu uz to pismo gdje ćeš spomenuti da si dva put pohodio Hrvatsku, da se za nju i njenu književnost zanimaš, da si pisao drame te i te, a o Hrvatskoj članke te i te. To ćeš mu pisati da Te upozna tko si, tj. da si literat uvažen poljski, koji činiš duševnu svezu među Poljskom i Hrvatskom. Ti ćeš to već onako tankoćutno i dostojno Tvoga imena. da bude Strosmajer oćutio, da nisi obični kakav dedikator. Piši mu poljski: on razumije. Ako želiš, mogu ja ponukati Račkoga, intimnoga prijatelja biskupova, da on o Tebi biskupu piše. Odmah mi to javi; no trebalo bi da pošalješ eksemplar za Račkoga. Biskup se od jedno 8 godina povukao u kut, neodobravajuć popuštanja prama Madjarom, zaklonio se je u gradnju svoje krasne crkve. te je sada kao obumro za javni život. Tako dolazi da on malo zna, šta biva u literarnom svietu. Evo stoga treba, da mu se pismom predstaviš, tko si. (Spomeni i to, šta si sve iz hrvatskoga već preveo na poljski).

G. Kuhač liepo Ti hvali za Tvoj članak. On će ga preštampati u izvorniku za sliedeći svoj svezak. Na uzdarje šalje Ti sa srdačnim pozdravom svoju jednu razpravu akademičnu (ako nemaš ostale poslat će Ti); ujedno Ti šalje zadnji izašli svezak Popievaka, a svih ostalih dosad izašlih za redakciju Echa Muzycznego; ako si Ti svoje eksemplare poslao redakciji; to pridrži ove za sebe, pa imaj dobrotu to javiti redakciji; Kuhač nije primio pismo. G. Kukuljević nema sad ništa novo, da Ti šalje za uzdarje; čim bude imao, poslat će Ti. Priopćio sam mu, šta pišeš za njega. Glede Petra Kanavelića javljam Ti u njegovo ime, da je u njegovoj Hrvatskoj bibliografiji štampano ovo: »Petar Kanavelić: »Ivan Sobjeski, Kralj poljski, osloboditelj Beča; u Dubrovniku 1850 štampano«.

Prvo izdanje istoga djela štampano je pod naslovom »U pohvalu prislavnoga Ivana Sobjeski, Kralja poljačkoga 1683.« *Bit će to valjda isto, što* Ti imaš u rukopisu. Želiš li, da Ti se pošalje? Ono izdanje novo, od g. 1850, valjda bih Ti mogao pribaviti i poslati; ili bar želiš viest o tom? Govorio sam s Kukuljevićem i ob onoj pjesmi o Vladislavu, koju da je, kako Ti pišeš, odkrio Pavić. Mi se obadva nismo mogli sjetiti za kakovu Pavićevu odkrivenu pjesmu o »Władysławie Warneńczyku« gdje si to čitao?; možda u Pavićevoj knjizi o pjesmah o Kosovu? Mi slutimo da Ti misliš Pavićevu ludu hipothesu, da je Gundulić posebnu pjesmu o Kraljeviću Vladislavu Vazi, sinu Šišmana III spjevao. Takova pjesma obstoji samo u smušenoj glavi Pavićevoj. Njegovo piskaranje o Osmanidi Gundulićevoj, (»da je nesgrapno skrpana« od posebnoga »Vladislava« i posebnoga Osmana) pobijam ja u obširnoj razpravi akademičnoj, koje je dosad izašlo 17 araka; ostalih 5 do 6 štampat će se za dva mjeseca; onda ću Ti poslati čitavu knjigu, i molit Te za literarne podatke poljske o tom predmetu; najpače bih rado dobio viesti ob onih rukopisih Varšavskih Osmanide. O tom ću Ti već u svoje vrieme potanje pisati. Dakle pitam: odakle Ti viest o kakvoj pjesmi za »Vladislava, koji je kod Varne poginuo?«

Poslane su Ti sve ovogodišnje knjige Matičine. Veselit će Te sigurno mnoga stvar, i jamačno će Ti Smičiklasova poviest otvoriti nov pogled u našu prošlost. Još zanimiviji bit će prvi dio, koji sad izrađuje vriedni pan Tadeusz naš, te će se štampati, nadam se, još ove godine. Ja sam govorio opet o Tvojem već kao gotovom historičnom djelu o Hrvatskoj. Bilo bi svakako dobro, da sa štampanjem počekaš, dok nebudeš mogao upotriebiti i I dio Smičiklasov. Međutim bi Ti mogao ove godine izraditi odsjek od 1525 do sada, upotrebljujuć II svezak Smičiklasov. Taj i naš izvrstni tajnik Kostrenčić predlažu Ti, da bi Ti svoj rukopis prije štampanja poslao ovamo, te bi oni, uz savjet i drugih vještaka, ispravili, gdje bi trebalo, Tvoja historična, etnografična i geografična data, i tako bi Tvoj rukopis Tebi natrag stigao podpuno točan u svačem. To bi oni za to želili, jer je kod nas još premalo pisano, a da bi Ti mogao imati pri ruci sve nuždne podatke. Pošto bi Tvoje djelo izašlo poljski Matica bi se postarala, da se prevede na njemački i da se štampa. Tako bi iz poljskoga pera proiztekla prva točna i Hrvatom prijazna studija historična, a to bi, prevedeno onda na njemački, bila pripomba velike naše stvari, koja nije identična ni sa srbskom ni sa ruskom. I Srbi i Rusi i Česi nas Hrvate uviek tišću u kut kao appendix srbske države – toga se svi moramo braniti. Mi smo Slaveni, ali nećemo nikad biti Srbi. I pošto su Srbi odbili jugoslavenstvo, nećemo ga više ni mi, bar ne onako kako je to zamislio naš mecenas i dalje tjera Rački. U javnom mnienju jest do danas ova struja kod nas prilično već usahnula. Prevlađuje ideja, koja ide srednjim putem između Starčevića surove nasilnosti i Strosmajerove apostolske preblagosti. Smičiklasova poviest je izraz sada vladajuće ideje. Između redaka svugdje će Ti ona udariti u oči. A kako vi, braća naša tragična, u pradjedovini našoj? Hoće li Vam kada tada sunce sinuti? Mi željno pratimo pojave političke, izgledajuć spasa Vam i nam. Da

bi Bog dao, da Vam se učini i dade, što je pravo, pak da s drugimi budete osvetnici sve nepravde, što je kleti dušmanin tisućljetni nam svim Slavenom počinio; on i jeste Mefisto, koji je mnogo doprineo kletoj krvavoj svađi sjevernoj, a i kletoj svađi južnoj. Nemškutari Kopitar, Miklosich (liepi slavista, koji se u bečkom rajinatu onako drži! liepi čovjek, koji sad izrađuje ciganski jezik, kako je prije izrađivao slavenski, kao da hoće tim svojim njemačkim sultanom, u kojih služi za janjičara kao Mehmed Sokolović, kazati: evo vidite, slavenski ili ciganski – to je meni sve jedno, moje srce nema pri tom poslu posla, ja sam anatom bez duše) – ovi njemškutari zavadili su, hitno su bar doprinieli k zavadi između Srba i Hrvata, koja bi mogla kod prilike i do krvi dovesti. A kako su Niemci jamačno i među Vami i Rusi uviek opravljali zadaću đavola, da bog da, da se braća smire i skupnoga dušmana odbiju!

Prije nego Ti dalje idem odgovarat na Tvoja pitanja, javljam Ti da sam ovih dana od gospode i gospodina Konarzewskih čuo, da oni za izvestno odlaze u proljeću u Poljsku, valjda u Warszawu, već su unapred poslali k svom bratu blizu Krakova djevojčicu Justiku, koju su primili, kako znaš, za svoje diete – (sirotičku kćer Križevačku) i skupa s njom gospodičnu Poljakinju, što je kod njih od godine dana za guvernantu. Ja i moja supruga osobito žalimo, što ćemo izgubiti tako milo duševno društvo. Nego neće se sveza s njim prekinuti. A Ti dragi moj i Konarzewski bit će meni silan magnet, koji će me što prije pritegnuti, da izpunim davnu svoju želju: vidjeti pradjedovinu svoju, majčicu Poljsku. Samo da mogu, odletio bih odmah s njimi! Ali ako bude zdravlja, bit će sigurno, što nije danas, bar sutra. Oj da bi to »sutra« donielo Poljskoj novo ruho grimizno!

Glede Šenoe javljam Ti naposeb još ovo. Novelicu g. Sienkiewicza predao je Šenoa Homotariću za prevađanje. Što nam savjetuješ o Chodjkinih izvrstnih dvaju djelih gledat ćemo izpuniti. Izruči uredniku Njive i piscu moj i Šenoin pozdrav i zahvalnost za liepu njegovu stvar. Šenoa mi je rekao da je naložio administratoru Vienca neka šalje list redakciji Atheneuma; pak tako ćeš i Ti dobivati Vienac. Bi li Ti radje bilo da Ti se osobno šalje poseban eksemplar? Ja sam to Šenoi rekao, no on veli, da nema dozvolu Vienac prelaziti granice van na redakcije upravljen. Međutim to je tričarija, piši, ako želiš list za sebe, pak će se već učiniti da se izpuni Tvoja volja. Ja bih Ti poslao fotografiju Šenoe te crtu o životu i spisih njegovih; ali dobre fotografije Šenoine nema, osobito zadnja od prije 3–4 godine vrlo je loša. Ja sam zato morao priobćiti Tvoju želju samom Šenoi; na dugu moju molbu obećao mi je, da će Tebi za volju dati se fotografisati na skoro, da Ti onda možemo poslati valjanu njegovu sliku i crticu biografičnu. On Ti hvali za mnogu Tvoju dobrotu i obećaje skoro pismo. U »Čuvaj se senjske ruke« ime »Dume« jest sancta Doima, a Juriša je Gjuro (po češkom Jiři mogao si proznati).

Za češki »Ruch« predlaže Šenoa za dopisnika Ivana Milčetića, gimn. suplenta ovdje. On je bio dve godine u Pragu; slavista je. Pisao je više

dobrih literaturnih članaka kojekuda. On bi bio dobar izvjestitelj Rucha za hrvatsku književnost. Boljega Ti nemožemo predložiti, ali on će, ako bude htio truda uložiti, izvrstno ispunjati tu zadaću.

Poznamo jednoga dra Milana Jovanovića, koji je bio zadnjih godina liečnik u Dalmaciji u Herceg Novom, onda je bio kod kneza crnogorskoga, a sad je (valjda još) kod mornarice austrijske kao liečnik; bar je u tu službu pristupio. On je pisao drame Kraljeva seja i Vojvodkinja od Kleva. Prilično dobre stvari.

Jorgovanić je mlad čovjek, đak na našem fakultetu, od kakovih 23–24 godine. Njegove njekoje lirične pjesme, koje su štampane u prošlih godištih Vienca, vrlo su liepe. Od njega možemo se liepim radnjam nadati, ako bude htio marljivo učiti no dosada njekako mu neide u volju ozbiljan studij. Imao je siromah prošle godine veliku nesreću. Razvio mu se bio neopazice sarkom u lievoj nozi, te budući se je prekasno javio doktoru, bila je bolest već toliko napredovala da su mu morali uprav čitavu nogu odrezati. U toj nevolji plemenito ga je podpirala inteligencija zagrebačka; a sad mu je Matica kupila (umjetnu) nogu. On je čovjek vrlo društven, ima oči plave koje se ženskom jako dopadaju; sad doduše neće više moći plesati, ali će biti još zanimiviji, još romantičniji nježnim damam. I to je dobro; u takvoj školi može se nješto osobito razviti od njega. Samo svakako bit će mu nuždno koje vrieme ozbiljno studirati da napravi izpite i steče mjesto. Jer inače biada mu!

Velimir Gaj? To je još uviek vesela točka u našem književnom društvu. Razveseli nas on svake godine po kojom publikacijom. Već se dugo nismo toliko smijali, ko njegovu nedavnomu pozivu k predplati na njegovo novo divno djelo »Grabancijaš đak«. Da se i Ti nasmiješ malo od toga nehotičnoga humoriste, priložio sam Ti primjerak toga poziva u Obzoru. Imaš li njegovo djelo: Balkan-divan? Ako želiš čitati to čudovište, poslat ću Ti; no jedva je vriedno poštarine.

Napokon evo Ti još pjesme Pavićeve odkrite o Vladislavu Varnenskom. Ja sam se istom kasnije sjetio, da – je takova rasprava ipak izišla u Radu g. 1879. Želiš li imati i druge stvari Pavićeve, kad Ti budem slao svoju knjigu o Gundulićevu Osmanu, priložit ću Ti sve Pavićeve spise o tome predmetu.

Za ovaj put moram završiti. Svi moji, majka, brat, sestra, žena – Radivoj liepo Te pozdravljaju; svi smo hvala Bogu zdravi i dobro se nalazimo. Bilo bi prekrasno, da nas pohodiš ovoga ljeta. Ja ću boraviti sve vrieme doma; samo ću možda kuda po Hrvatskoj, možda na Plitvička jezera. Da putujemo skupa po Hrvatskoj? Bilo bi krasno!

Stoput Te cjelujuć ostajem s bratskim pozdravom

Tvoj

Franjo

Paket knjiga odlazi sutra.

3

Križevci, veliki četvrtak 1880

Dragi prijatelju!

Dobio sam Tvoju dopisnicu, iz koje me nemilo zateče viest, da si bio bolestan (želim Ti srdačno da Ti se je zdravlje već povratilo), a ujedno se začudih da još nisi dobio Matičine i ostale knjige, one su Ti prije mjeseca dana poslane kako ja sigurno znam, jerbo sam bio nazočan kod odpremanja. Već sam dugo očekivao Tvoj list o tih knjigah. Pišem Kostrenčiću, neka reklamira, ako nije prekasno.

Pišem sutra dr Račkomu, kako želiš. Oprosti mi što sam Ti savjetovao da sam o sebi pišeš biskupu; uviđam, da Ti toga ni samosviest ni delikatnost nedopušća. Ja bih sam bio pisao biskupu, ali, kako si mogao iz moga zadnjega pisma razabrati, biskup se je jako razljutio na sav sviet kod nas, samo sa Račkim je u trajnom pouzdanom savezu.

U zadnjem pismu sam Ti zaboravio kazati da je Duma sancta Doima, Dujmo ili Dujan sanctus Doimus. To je sigurno, makar da i nema u kalendaru tih imena. Ja to sam znam a i Šenoa mi je kazao.

Evo Ti po svom obećanju šaljem fotografiju Augustovu – crticu njegovu biografičnu. Iz nje ćeš razabrati, da je on toliko pisao, da je moći razumjeti, kako se je priviknuo na nepisanje listova prijateljem. On mi je obećavao, da će Ti pisati. Nezamjeri mu.

Ja sam ovdje doma na uskršnjih ferijah! Svi smo zdravi, i od svih mojih, majke, sestre, braće, žene i od gospođe doktorice i doktora srdačne pozdrave ti izručujem. O Tvojih knjigah pisat ću Ti budući put.

Za sada završujem; nadam se skoro dobiti od Tebe viesti da si zdrav i da si primio knjige.

S prijateljskim cjelovom ostajem Tvoj uviek vierni drug

Franjo

4

Zagreb dne 11/5 1880

Dragi prijatelju!

Bio sam mjesec dana tako poslovi zaokupljen, da Ti žalibože nisam mogao do sada odgovoriti na Tvoja krasna pisma. I sada jedva Ti mogu dati obaviest o svem, što želiš znati.

Veseli me jako da se Tvoj »Marko« u Pragu predstavlja i da Ti je Štrosmajer liepo odgovorio. Hvala Ti na prijaznom sudu o Zvonimiru. Riečnika nemamo koji bi Ti trebati mogao; no možda će se ipak – vidit ću – naći kakav; ako bude »Filipović – Modecov« bolji od Veseličeva, poslati ću Ti budućom prilikom. »Vindski pas« je historičan; ne-

znam iz koje povjesti njemački pisane o Mađarah, izvadio sam to kao što uobće sve crtice o Solomonu. Svojih osobah u drami osnovao sam na historiji. »Pasoglavci« kaže naš narod za njeki divlji puk »pasje glave«, valjda su to Tatari ili Huni. »Vuk nejede meso po poruci« narodna je poslovica i znači da se vuk ne najavi prije nego dođe klati nego dođe iznenada.

Čim sam dobio prvu Tvoju dopisnicu glede Šenoe odmah sam mu je pokazao, kao još i sve poslanje. Obećao je da će Ti poslati svoje spise, koje želiš, ali ne znam je li učinio. Za svoj rod on samo toliko zna da je njegov djed bio rodom iz Češke iz Vesely-a, ali nezna da li Vaš Šajnoha bio s njegovim djedom u rodu.

Dođi, dragi pobratime, k nam kako si naumio, mi se Tvom dolasku izvanredno veselimo, pak ćemo se točno sporazumjeti o Tvojoj krasnoj, plemenitoj, i izvedivoj osnovi, koja će nam Hrvatom od najveće koristi biti, a dostoji se da Poljak tu misao oživotvori.

Ja sam završio štampanje svoje estetičke ocjene o Gundulićevu Osmanu. Sutra idem na tjedan dana u južnu Štajersku u domovinu Vraza, kojega izbor pjesama sada štampamo: s njim moju estetičku ocjenu njegovih pjesama. Početkom avgusta bit će svetčanost sedamedesetogodišnjice Vrazove, te ćemo ju proslaviti ovim izdanjem i ploču mramornu na njegovu rodnu kuću postaviti. Bilo bi krasno, da budeš i Ti prisutan – 19/ ovoga mjeseca vratit ću se odande sinu, i onda ću Ti poslati exemplare moga djela o Osmanu. Vidit ćeš koliko sam Poljaka upotriebio. Poslat ću Ti exemplar i za Rzążewskoga, koji je g. 1868 u »Biblioteki Warszawskoj« pisao o Osmanu; Ti ćeš saznati gdje se Rz. nalazi. Molit ću Te da mi pribaviš data o skulpturah u Kraljevskom dvoru Varšavskom u godinah 1620–1638 i o gobelinih koji bi hoćimsku vojnu prikazivali; ja o tom u Pristanku Moravskom nisam našao, ali Konarzewski mi kaže, da je on u svojoj mladosti u Varšavi video gobeline baš o hoćimskoj vojni. No o tom budući put više.

Molim Te, javi mi, kako Ti se mili Smičiklasova povjest.

Za sada od silna posla i pripreme za sutrašnji put nemogu Ti više pisati. No poslat ću Ti i Osmana i drugo izdanje Kohana i Vlaste koje je Fiedler o svom trošku izveo, te će ovih dana biti dovršeno.

Oprosti što Ti ovaj put tako kasno i malo pišem. Da si mi zagrljen dragi pobratime,

Cjeluje Te Tvoj vjerni

Franjo

P. S. Molim Te, javi mi, je li Hankiewicz, koji je pisao njemački o slaven. filosofiji Poljak ili Rusin ili Rus. Filosof. spise poljske molit ću Te da mi pošalješ.

5

Zagreb 11/7 1880.

Dragi Bronisławe!

Jučer sam Ti poslao drugo izdanje Kohana i Vlaste i Pjesme Ivana Zahara ujedno sa mojom ocjenom tih pjesama u Obzoru. Ja bih se vrlo veselio da Ti kojom prigodom napišeš svoj sud o Zaharovih pjesmah. On je bio od g. 1871 suradnik Vienca, do g. 1875. Ja i pokojni naš Ivan Dežman učinismo, da je mogao ići u Gradac na sveučilište godinu dana i položiti tamo doktorat juris. Poslie je bolovao od prsiju i bilo se je bojati, da neće ozdraviti. No sad je zdrav i od dvie godine je advokat, dok si neutvrdi existenciju, ne može se obilno posvetiti poeziji, no poslie nadam se i želim da opet povrati na to polje, gdje može (u odah, poglavito patriotičkih) izvrstno koristiti našoj knjizi. Rado sam znati, da li se slažeš sa mojom kritikom.

Prije mjesec dana poslao sam Ti dva exemplara svoje estetičke ocjene Gundulićeva Osmana, i pisao Ti koje što. Nisi li primio to? ništa mi ne javljaš, te se bojim, da nisu knjige i list došle do Tebe. Molim Te skoro mi piši!

Šenoi sam bio predao, što si poslao, i molio ga, neka si naruči onaj češki kazališni list koji je objavio da će se Tvoj Kraljević Marko predstavljati. Žalibože nije toga učinio, to neznam kako je bila predstava Tvoga komada.

Dodeš li ovoga leta k nam? Ja bih se jako, jako tomu veselio. Bilo bi ti možda najsgodnije vrieme, da budeš ovdje oko 8 septembra, kada bude liepa svetčanost Vrazove sedamdesetgodišnjice, koju Matica i Slovenci priređuju u južnoj Štajerskoj pri domu Vrazovu. Bit će to krasan momenat; ono je preliep kraj i narod i tu bi Ti mogao liepe crtice pobrati. Zatim bismo mogli ići u Sarajevo pohoditi Konarzewske, koji su tamo od prije; doktor je gradski fizik.

Ja sad pišem ocjenu Vrazovih pjesama za Matičino izdanje njegovih sabranih djela, koje izdanje će biti Matičina zahvala Vrazu svomu njekadanjemu tajniku. 8 sept. će se mramorna ploča postaviti na Vrazov dom, i u kući mramorni medaljon Vrazov, i dielit će se puku slovenskom slika Vrazova; biti će koncert itd.

Svakako gledaj, da, ako dodeš k nam budeš mogao pribivati toj svečanosti! Molim Te piši mi o tom što prije.

17 ovog mjeseca idem na ferije u Križevac i ostati ću ondje većinom.

Željno očekujući viesti od Tebe, grlim Te; cjelujem u duhu, mili pobratime, i ostajem

Tvoj vijerni *Franjo*

6

Zagreb 19/11 80.

Dragi pobratime!

Hvala Bogu, ostali smo svi živi, za koje pišeš, a i ostali; do njekolicine žrtva naše obće nesreće. Svim nam je, kao da smo uskrsnuli iz groba. Tjedan dana trajala je strahota. Od dva dana istom zemlja je mirna. U noći 16-oga bijaše za jednu uru sedam što jačih, što slabijih potresa i onda smo morali biti pripravni na sve. No hvala Bogu, prošlo je i to, i sada se nadamo s umirenjem njekim, da je minula skušnja, koja mučenički naš narod ovjenčava novom trnovom lovorikom. Mili brate, ne mogu Ti iskazati što je naš grad i veliki dio županie zagrebačke, veliki dio Zagorja stradao! Ukupna šteta pri porušenih ili posve ispucanih crkvah, zgradah javnih i privatnih ogromna je. Zagreb doduše nije toliko nastradao kako u njekih bečkih novinah pišu, ali ipak su referati novinski samo za malo pretjerali, iliti samo na oko pretjerani, jerbo mnogoj kući iz vana nije ništa poznati, ali iz unutra je tako izpucana, da se mora ili rušiti ili s najvećom pogibelju i s najvećim troškom popravljati.

Kako ćemo poviti i zacieliti rane ljute, koje će biti posljedice moralne toga potresa. Ja se nadam da ćemo podvostručiti naše sve dobre težnje, da ćemo život i domovinsko tlo, koje nam je ipak ostalo, resiti većimi kriepostmi, žarkijom ljubavi i idealnijim radom, ujedno razumnijim radom. U cieloj grozi što nas je 8 dana okružavala, ipak utjehu veliku bijaše velik broj ljudi, domorodnoga života ljudi, u Zagrebu, koji su istrajali ovdje, nebježeći nikud, premda im je dopušteno bilo otići; voleli su i poginuti sa Zagrebom, nego živiti bez Zagreba. Impavidum serient ruinae i to bijaše u istinu mnogih Zagrebčana deviza, »ili ću živiti ili ću umrieti u Zagrebu, ja ostajem u njem« to su mnogi te mnogi govorili, i tako su i radili, podnoseći ovdje, premda ih nije nikakova službena dužnost ovdje vezala, 8 dana potresa, ukupno do preko 50 potresnih udaraca. U Gradaškoj Tagespost feljeton profesora geologije Falba da će se 17-oga na pun mjesec ponoviti potres jak, glasovi o vulkanu pod nami, i razne kolajuće viesti ipak nisu ovdašnje ljude istjerale iz pogibeljnih zidinah zagrebačkih. Istina bog, da 8000 ljudi je pobjeglo, ali Zagreb je brojio, kako popis najnovijih iskaza, do 30000 stanovnika, dakle tri četvrtine uztrajaše mukotrpno. Stoga mislim da smiemo reći, da smo se pokazali dostojni potomci Sigetskih junaka. Utjeha je, da su se obitelji literatske sve hrabro držale: ni žene ni djeca naša nisu otišli, nego su s nami čekali ili umirenje zemlje, ili gorje dane. Kostrenčićeva obitelj je kod Tadije u Sjemeništu, Tomićeva kod Zajca, Šenoina u domu jer njegova kuća nije reć bi ništa stradala, moja obitelj je u Kapetana [– – –] kući, jer naš stan je ne samo pogibeljan nego se ne može stanovati u njem, peći i dimnjaci porušeni, krov probit, stube uzdrmane. Trebat će još 3 tjedna, dok se kuća popravi, da se budemo mogli vratiti u nju. Škole su zatvorene. Na universitetu će se, tako mi rektor danas kaže, za tri tjedna početi opet predavati. Ine škole otvoritće se koje poslie, koje

prije, za jedan i još bar 2 tjedna neće se ni jedna moći nastaviti, dok se zgrade školske ne poprave. Konvikt je tako oštećen, da će trebati godinu dana radnje. Kalvinska crkva morat će se dielomično iz nova zidati, toranj i crkva katedralna jako je ispucana, djelovi njeki porušeni, biskupov dvor, silna gradina, oštećen je tako da se ne smije u njem boraviti. No šta da duljim, izraziti nemogu! Ako želiš, poslat ću Ti Obzor i Narodne novine, gdje su izvješća posve objektivna.

Ah, mili brate, kako širokim duhom odišemo sada, i veselimo se životu, i grlimo zemlju našu, domovinu stoput slađu nam odsada, no nam ustali opet gore s novom snagom. Kao Anteji proživeli smo strašnije protivštine no Faris. Faris, to je hrvatska himna od sada!

U mojem premilom domu u Križevcih hvala bogu nema nmogo štete. I tamo je potres u jutro 9-oga bio silan i grozan, ali jer su niske kuće nije razmjerno puno štete. Ja nisam bio još doma ali svaki dan se dopisujemo s majkom i sestrom, a i Križevčani njeki su došli gledat u Zagreb, te tako znam, da je ondje puno bolje. Ali u Guširovcu kod mladog Ožegovića mnogo su nastradali tornjići grada i sam grad; kod dičnoga Metella u Pod-Beli nije puno štete. Stari junak došao je u Zagreb, i bio ovdje dva dana – ali sin njegov nije došao ovdje, premda ima ovdje kuću veliku. Bojao se je. To se je u napried o njem moglo reći, da će biti kukavica u strašnom času. Ali stari baron je jedan od onih, koji mogu reći s Rimljani, da će na svojih kopjih rušeće se nebo uzdržati. Slava mu i bog mu dao dug život! (Molim Te piši mu, veselit ćega, a i onako bi se pristojalo, da mu pišeš!)

Da naša pradomovina Poljska, snosi s nami našu biedu, to nam je mila utjeha; to će sigurno biti nova mila sveza među nami i vami, mila, braćo naša! Vaši umni ljudi neka nam Literarno budu u pomoći, vaš koj znatni geolog, mogao bi našu zemlju pohoditi i istražiti, da nam bude utjeha ili da nas na oprez uputi, vaš koj slavni arhitekt mogao bi nas uputiti kako da sigurnije gradimo kuće. Uobće i Vas je toliko srca i toliko znanja, da bi nam mogli biti na pomoć. No i već suza Vaša za našu biedu, već ohrabrujuća rieč Vaša, koju nam doviknete: neka ne klonemo duhom, biti će nam obilna pomoć Tko nas zna i čuti Vašega Farisa taj već u samom njem ima mili i sveti dar Poljske Hrvatskoj! Oj Faris, Faris, kako si mi jasna zviezda, tvrda kotva bio u ovih mračnih, uzburkanih danih!

A reduta Ordona!

Prvo, što bi nam trebalo bila bi u prievodu Antologija ovakvih pjesama. Ja Te molim učini mi popis svih poljskih, možda i ruskih pjesama ovakove vrsti. Nemoj oklievati, nego odmah se daj na taj posao. Mi ćemo gledati da Matica to dade prevesti i da se na godinu štampa.

Molim Te, pošalji mi što prije poljskih filosofičkih knjigah, o kojih smo govorili. Još bi bolje bilo da bi Knjižnica našega Sveučilišta mogla dobiti na dar iz Poljske sve vaše filosof. spise. To bi bila podpora koju biste Vi mogli nam pružati. Ja pače idem i dalje, i mislim, da bi možda Vi književnici poljski mogli sabrati knjižnicu poljskih najlepših knjiga,

i poslati ju na dar Matici Hrvatskoj. To bi najlepši bio izraz sućuti Vaše za nas, a i najblagotvorniji. Bronisłave! Bi li se to moglo izvesti! A možda bi se dalo. Vi književnici i Vaša inteligencija mogli biste od svojih knjiga svaki nješto dati; Vi ne biste ni osjećali ni troška imali, a mi bismo imali Vašu cielu duševnu domovinu prenesenu k nama, da nam bude milim zakloništem i hranom utjehe i ukrepe idejalne! Pružite ruku nam: »resurrekturis!«

Kako svakom nas ovdje još i sada, drhće i meni još noga i ruka; ali srce je čvrsto, i puno mira blaga i snage idejalne obraća se k Vam, i šalje pozdrav pradomovini. Ješće [sic!] Polska nie zginęla! Još Hrvatska nije propala!

Primi cjelov od svih nas i od Tvoga

Franje

7

Zagreb 3 lipnja 1881

Predragi prijatelju!

Barem na ovaj zadnji Tvoj list odmah Ti odgovaram čim sam ga primio. Dugo Ti već dugujem odgovor na više Tvojih listova i dopisnih karta; znaš, da nije krivo pomanjkanje srdca. Prije svega žalim Te rad gubitka u rodu, koji sam doznao osmrtnim oglasom. Nadam se, da pokojnik nije Tvoj otac, nego daljni rođak; ako je otac ili stric, primi moju sućutnu ruku!

Napisao sam člančić u Obzoru i poduži članak u Viencu o Vašem albumu već prije dva tjedna; nemogu Ti poslati toga, jer sam pisao sućutno za Vas, braćo, a oštro za druge. G. Mien bio mi je poslao tri exemplara, jedan za Račkog i jedan za biskupa, – odpremio sam im. Mienu ću poslati Obzorov i Vienčev članak i naručiti kod njega 20 exx. albuma, koji će se kod nas rasprodati. Hvala Vam, draga braćo! Moji članci i album učiniše najbolji utisak. Biskup će doći amo za dva tjedna, prolazeć u Rim; pisat ću Ti, što bude on rekao. Podatke Tvoje u današnjem listu priobćiti ću u novinah naših onda, kada stigne iz Krakova sabrana svota; to će biti zgodan momenat. Ja sam u Viencu priobćio najkarakterističnije priloge koji našu slogu očituju i utvrđuju.

Još uviek drhćem za život Augusta. Liečnici svi kažu, da mu niema spasa; on boluje od vodenice pri srdcu. Od dva dana mu je bolje, i počimamo se opet nadati, da bi nam ga bog mogao uzdržati. On ni ne sluti u kakvoj je pogibelji, sved je dobre volje i pun nade; o pogibelji u kojoj se nalazi, nema, kako već rekoh, ni slutnje, i možda će ga upravo taj duševni pokoj i svježi duh također spasiti. Ovaj tjedan biti će valjda odlučan, ako mu ne postane opet gorje, onda ćemo odahnuti od dvomjesečnoga straha. Bio bi strašan gubitak za našu zemlju. Bog nas občuvaj. – I mladi Mrazović je na rubu groba, i Vončina mladi; Jorgovanić nam je, znaš već, umro. Nesretni smo!

Zajčevu fotografiju idem odmah pribaviti, jer ću Ti ju odmah, čim je dobijem poslati, Kostrenčić je otišao jučer u primorje doma, gdje mu je gospoja bolestna, dosta opasno bolestna, čim se vrati spremit ćemo Ti spise, koje si davno želio. Smičiklas je na dopustu; umro mu je stric, biskup Križevački, i ostavio mu privatni imetak svoj i sada Tadija uređuje baštinu. Biti će imućan čovjek, sa jedno 30.000 forinti, što će biti na veliku korist našoj literaturi, jer će on moći posve samostalno raditi. Za novo hrv. kazalište skuplja se novac po narodu; već je zapisano do 100.000 forinti; na godinu će se početi graditi, što je skrajnja nužda, jerbo je stara zgrada kazališta već posve loša. Zagreb se popravlja; za godinu dana neće biti poznati štete iz vana, ali šteta će ostati; jer je smanjena volja graditi nove kuće, trgovina trpi itd. Položaj zemlje je kritičan, glede granice naši prekodravski dušmani nedaju nam doći do ničega; ovih dana važna će se odluka stvoriti ili na zlo ili na dobro naše. I ja ću kandidirati za sabor, jer je nužda da pripomogne svatko tko je iole moguć živiti o svojoj muci. Povratit će se valjda vremena progonstva, i za pol godine biti ću možda bez profesure. Ali mora se! Prekodravci će nas, ako se ne odupremo, skoro izsisati materijalno, i svu sviest individualnosti državne u nas pogaziti, ništeći postojeći zakon i pretvarajući nas u robove. Mlitavost i popustljivost je kriva; mora se odlučno ali dakako mirno i zakonito stupiti na obranu zemlje. Mi imamo bolji položaj od Vas po zakonu, ali smo duševno omlitavili bili. Narod se budi, Obzor je opet, kakav je i prije njekoč bio, valjan branitelj narodnih prava. Dao bog, da se pridignemo iz truleži. Sreća što se Rim za naše slavensko crkveno pitanje zanima, i tim svoj pozor svraća na nas Hrvate; evo jedna opet naša sveza s vami, braćo pradomovinska! Šteta je što Metell Ožegović ne može s našom deputacijom u Rim; bolestan je – nu ne opasno – te mora sada u toplice.

Ja žalibože ne mogu na ferije nego ću u Križevcih morati raditi, pisati. Kazat ću radi krakovskog sastanka; možda bi koj naš liečnik ili prirodopisac, koji bi dostojno mogao naše simpatije za vas zastupati, otići. Govorit ću o tom i biskupu. Rački mi je nedavno rekao glede novinske neprijazne ocene poznatog ruskog slaviste o biskupu, da su ta gospoda gore čudni ljudi. Biva sve to jasnije i ovim krugovom (Račkovim itd.), kako stvari stoje, te da na nas nemaju obzira iskrenoga ona moćna gospoda istočnovjerska.

Za sada završujem samo da ode pismo. Skoro ću Ti pisati opet, kad budem slao sliku Zajčevu.

Grlim Te i cjelujem Tvoj vjerni

Franja

P. S. Međutim sam pribavio fotografiju od Zajca, koji Te liepo pozdravlja i zahvaljuje Ti se za dobrotu. Uz put pohodio sam Augusta, koji Te liepo pozdravlja, i obećaje Ti prevesti, čim ozdravi, jednu Tvoju dramu za naše pozorište. To obećanje dajem Ti i ja da ćemo skoro poslie otvorenja novog kazališta staviti na pozorište naše i Tvoje dvie radnje. Augustu je danas ko i jučer; nade ima ali malo. G. Mienu ću poslati i za

Tebe jedan exemplar Obzora i Vienca, gdje su moji članci o albumu; nadam se da ćete biti zadovoljni, kako je mili dar poljski za nas uvažen u novinstvu našem. Iz Obzora i Vienca i druge su novine doniele vesti o albumu.

Metell Ožegović je malo prije bio kod mene, i daje Te liepo pozdraviti Ja ću mjeseca augusta ili septembra biti koj dan kod njega pod Belom; tada ćemo se sjetiti Tebe, Tvoga prošlogodišnjeg boravka tamo. Ako bog da, na godinu ja ću doći k Tebi, da se naučim poljski govoriti, te da budem mogao godine 83 prisustvovati kod slave dviestogodišnjice Vaše. To je tvrda moja nakana; na ovih ferijah ne mogu nikamo.

Žalim, da se položaj vaš ne popravlja izvanjski; nu vi ste nam primjer i uzor trpeće uztrajnosti. Naše sveze postati će u buduće krepčije, no što su sada. August iste misli kazuje, koje Ti u pismu današnjem meni javljaš. Svi znanci srdačno Te pozdravljaju. Izručujem Tebi te pozdrave kao pozdrave svim vam, koji bratinski za nas radite. Cjelujem Te, grlim Tvoj vjerni

Franjo

8

Zagreb, 24/XI. 81.

Dragi prijatelju!

Danas sam se osvjedočio kod Tomića da Ti je pisao; veli mi da Ti je poslao »Trenka«, premda Ti u svom odgovoru to izrikom ne pominješ. Ali vjerujem mu; dakle nije potrebno, da Ti ga ja šaljem.

Siromahu Augustu biva gorje. Već su mu jučer peti put morali vaditi vodu iz trbuha; liečnici kažu da nema spasa, i da se samo još na tjedne broji njegov život. Tužnih nas! Što li će sve s njim u hladnu zemlju leći!!

Njegov roman pod naslovom »Kletva« (= interdikt) izlazi već godinu dana u feljetonu Narodnih Novinah. Još nije siromah August dovršio djelo, nego svaki dan kad je pri sebi, diktuje ženi ili bratu. Kolika tragika je u tom! Siromah August kaže da će za jedno deset dana biti gotov. Bojati se je, da će se zajedno završiti njegov život i ovo njegovo djelo, koje je najveće od svih njegovih – iznositi će do 50 štampanih araka – i ujedno najkrasnije. Koji ga čitaju kako svaki dan po komad izlazi u Nar. Novinah, vele, da je najljepše, što je on ikad pisao. Predmet je iz konca 14 vieka, onaj događaj gdje su Pavao i Ivan Hrvat Karla Dračkog zakraljili, te podigli rat protiv Sigismundu, Elisavi i Mariji; dakle odprilike predmet »Karla Dračkoga«, ali više na događaje u Hrvatskoj samoj ograničen. – Ja sam izrazio Tvoju želju, da Ti se pošalje djelo, Augustu; on Te prosi da počekaš dok bude dotiskano. Dao bog, da Ti ne budem morao u isti čas poslati i njegovo djelo i – viest o njegovu dovršenu životu.

Prijatelji svi Te srdačno pozdravljaju. Svaki ima posla pune ruke, a kad mislim na to, pade mi opet na um August, koji će ostaviti strašnu prazninu u našem književnom životu. Nitko ga ni sdaleka ne može nadomjestiti. – Smičiklas još nije imenovan, te pod sadanjom kruto mađaronskom vladom nezna se, hoće li i biti što od njegova imenovanja, nu on je baštinio od strica biskupa, Križevačkog znatan imetak (preko 30.000 forinti), dakle može raditi kao književnik makar ga Mađaroni i progonili. Sada piše historičku raspravu za obranu svoje domovine Žumberka, kojega si Kranjski sabor prisvaja za sebe. A u tom saboru su se i slovenski patrioti ovako za otkinuće Žumberka, bar jednoga diela, od Hrvatske, izjavili. Sve to je naša sreća, koju Ti optimistički iz daljine tolikom smatraš. Još evo i drugih primjerah naše sreće. Dva profesora Sveučilišta Verbanić i Vojnović suspendirani su, jer su bili na saboru opozicionalni patriote; vlastodršci ih hoće uzpostaviti, ako se odreknu zastupstva narodnoga. Kriza je to velika. Ako se svrši nepovoljno za njih doći će red i na mene, te ću ja morati žrtvovati svoju profesuru, da ostanem karakter pošten. Svojih Križevčana, koji su me divnom borbom izabrali proti mađaronom za narodnoga zastupnika, ja nikada ostaviti neću ni ne smiem. Evo tako Ti je; dakle i mi sjedimo u trnju!

Sada radimo mi kolege Vojnovića i Vrbanića uviek o tom, da ih izbavimo s koštanjem. U tom poslu, koji je najviše meni na srdcu i na brigi, toliko sam zabavljen, da Ti ne mogu pisati obilnije, nit sam Ti mogao do sada odgovarati.

Inače zanimiva za Tebe ništa. Hvala Ti za ljubezne upite o mojem danu Križevačkom. Svi su mi zdravi a brat Ljudevit još je uviek u progonstvu, tj. penzioniran, a neda mu ban advokature, s političkih razloga. Magjari nam rade o glavi.

Na godinu 8 septembra bit će posveta katedrale nove u Đakovu. Ja ću jedva moći tih ferijah učiniti drugo putovanje osim u Đakovo. Tamo bi se i Ti uz druge Poljake, kojih će nadam se više doći, imao naći. Ali god. 1883 neću zamanjkati doći gore k Tebi. – Sad je u Biogradu magjaronska vlada. Možda će se postići uslied toga sporazumah izmed srbskih i hrvatskih patriotah što bi bilo željeti; samo ako nije istinita poslovica »vlaška vjera kao na moru pjena«. Naša hrvatska misija u Bosni malone je sasvim od Njemaca i Mađarah zapriečena. Što ćemo?

Očekujući od Tebe skoro pismo, ostajem dragi poljski pobratime, Tvoj uviek vjerni

Franjo

9

Zagreb 19/6 83

Dragi prijatelju!

Molim Te liepo, da mi budeš na prijateljsku pomoć u sliedećoj književnoj stvari.

Jedan moj veoma valjan đak piše za Vienac članak o Konradu Wallenrodu i Gražyni, pak bi rado čitati koju izvrstnu poljsku estetičku recenziju tih pjesama. Ovdje neimamo ništa osim Nitschmanna i Cibulskoga.

Ti ćeš znati za kakove monografije estetino – kritične, gdje bi bilo o Wallenrodu i o Gražyni; ili ako nema monografije, bit će jedna poviest literature poljske, gdje je to izvrstno obrađeno.

Molim te da *odmah* pišeš knjižaru kojemu, s Tobom u savezu, neka na poštansko pouzeće odmah pošalje dotičnu knjigu u Zagreb na moje ime.

Đak bi nuždno već ove subote trebao to djelo. Ako je moguće, gledaj, da do onda bude već ovdje.

Veoma se veselim, da ćeš skoro doći amo. Ja Te molim da stanuješ kod mene, ako si sgodnijeg privatnoga stana ne nađeš. Bit će mi osobito milo čuti Tvoje mnienje o planu za jednu tragediju, koji sam nacrtao.

Srdačno Te cjelujuć i moleć Te da mi *odmah* prošnju moju izvršiš ostajem

Tvoj vierni prijatelj

Franjo Marković

10

U Zagrebu 31/10 1884

Dragi prijatelju!

Čim su bile dotiskane Matičine knjige reče mi Kalapaja, da ih je već poslao za Tebe u Varšavu, ja sam mu bio priobćio Tvoj predašnji list, i molio ga da Ti sve šalje, što trebaš. Kad mu Tvoj zadnji list pokazah, reče mi da je on poslao, nu da je valjda cenzura zadržala. Ja se nadam, da ćeš sada dobiti stvari, jer mi je on kazao, da Ti je po drugi put poslao knjige. Molim Te javi mi skoro; jesi li ih dobio; kaži mi Tvoj sud o mojih poljskih prievodih i o idili »Dom i sviet«.

Ti si u predzadnjem pismu želeo znati za original serbski pamiętników janczara Michała Konstantinovića z Ostrowicy. Javljam Ti, po uputi Matkovića, da originala srbskoga nema, nego ima prievod srbski načinjen po poljskom od Šafarika u XVIII knjizi »Glasnika srbskoga učenoga društva«. Taj prievod možeš imati, ako želiš.

Žalibože nisam imao vremena da dođem ljetos u Krakow i k Tebi. Nesretno zvanje saborskoga zastupnika otima mi toliko vremena, da osim dužnosti školske malo mogu raditi, dakle ne mogu si što zaslužiti, i tako moje ferije boravim u Križevcih. Sad je i Tadija zastupnik, u Sriemu izabran; bilo je u novinah, da su šokice žene i djevojke za njega agitovale. Zato ga zovemo »djevojački zastupnik«. Jedan Srbin je kazao u Saboru, da su ga birači Švabe prozivali »Schmelzglas«, a šokci »Miliglas«. Možeš si misliti koliko je šale s njim radi toga. O Starčevićevoj stranci možeš čitati mnogo u čeških Narodnih listih; nisu prevratna

stranka, premda je njihova osnova adrese veoma oštra i gruba. Sad je kod nas okret na magjarski absolutizam, i vrieme gorje nego li je bilo pod Rauchom. Ali i kod nas se ispunja ono, da mora doći još gorje, a da okrene na bolje.

Rački Te liepo pozdravlja i još te jedan put hvali za Tvoju prijaznost. U Pozoru smo sve priobćili o njegovu dočeku od Poljaka i Rusa. On je svugdje zagovarao pravedan sporazumak s vami.

8-ga novembra doći će Štrosmayer ovamo na svetčano otvaranje galerije slika. Gradsko zastupništvo i sva društva pripremaju mu veliko slavlje, a i Starčevićevci će sudjelovati, te će bar u tom sav narod biti složan.

Zasada Ti o svojih radnjah ništa potanje ne mogu priobćiti. Željan sam, da ponovim, čuti Tvoj sud o »Dom i sviet«.

Svi Te najsrdačnije pozdravljaju, najpače Šijak, Kalapaja i »Šmelzglas«. Da si mi zdravo!

Tvoj vjerni prijatelj

Franjo Mark.

11

Dragi prijatelju!

Ako Ti ovo moje pismo ne stigne na Božić to Ti ipak naknadno čestitam čestite i sretne Božićne blagdane i sretnu novu godinu. Bog dao Tebi, Tvojoj obitelji i Tvojoj domovini sve dobro!

Ja sam Ti davno odgovorio, i Kalapaja Ti je *po drugi put* poslao sve knjige Matičine lanjske i ljetošnje. Ne znamo, da li si primio moj list i knjige; ne javljaš nam ništa, ali se nadamo da jesi primio, pak Te molim, da nam pišeš. I ovaj put ponavljam svoju prošnju, da mi javiš Tvoje mnienje o mojih dvijuh većih pjesnah: »Povratak pod hrvatskoga kralja« i »Dom i sviet«, osobito o ovom posljednjem. Kod nas se ova pjesan obće dopada, – i Štrosmayer je s njom zadovoljan – ali naša kritika nije ni rieči dosada spomenula. Sad se štampa za Maticu »Šokica« pučka drama iz Hrvatskoga života od župnika Ilije Okrugića; to će biti po mojem mnienju najkarakterističniji pučki komad, što ga dosada imamo. Bit će ove godine i roman od Šijaka »Nadžupanova kći«.

Sada radim na Akademiji i još nješto znanstveno; tek do proljeća bit ću s tim gotov. Ako bog da, kod svetčanosti na moravskom Višegradu vidit ćemo se, pak onda ću i dalje s Tobom.

Ništa kod nas nema znatnijega nova. Svetčanost otvorenja galerije bila je veličajna, grad je u svojih iskazih harnosti prama Štrosmayeru osvetlao lice sebi i cieloj zemlji, đaci su izvrstno sudjelovali, kao još i svi Starčevićevci, te je bilo podpuno jedinstvo naroda i inteligencije u slavljenju mecene i u zahvalnosti prama njemu. To je veoma utješan i radostan pojav, te nam jača nadu u bolju budućnost.

Moj Radovan u 1-oj gimnazijskoj školi izvrstno napreduje; baš si sad pravi zastavice trobojne za Božićno drvo s napisom, koji je on donio odnekle »Bog i Hrvati«. Tako čak u djecu prodire deviza stranke prava.

Još jednom želim Ti čestite blagdane Božićne i sretnu novu godinu, i Tebi i Tvojoj obitelji i Tvom narodu. Bog Vas živi i uzdrži i unapriedi!

Srdačno Te cjeluje

Tvoj iskreni prijatelj

Franjo

U Zagrebu 23/12 1884.

BELEŠKE

O korespondenciji Franje Markovića sa Bronislawom Grabowskim već je ranije pisala Zdenka Marković objavljujući pisma Grabowskog Markoviću (op. cit. 147–150). Vajkala se autorka tom prilikom: »Kolika je šteta da se ta korespondencija, koja je trajala od 1871–1897, dakle preko dvadeset i pet godina ... nije sačuvala u cijelosti«, dodajući da pisma Markovića Grabowskom nije uspela naći u Poljskoj. Ovo je razumljivo kada znamo da se celokupna korespondencija Grabowskog nalazi u LAP.

Pismo br. 1

– »Zvonimir«: drama F. Markovića (1877), napisana u slavu 800-godišnjice krunisanja hrvatskog kralja Zvonimira.

– »Karlo Drački« i »Benko Bot«: tragedije F. Markovića (Vienac, 1872).

– Fenelon: François de Salignac de la Mothe Fénélon (1651–1715), francuski pisac, čije je delo *Zgode Telemaka, Ulisova sina* u prevodu Ivana Fiamina izašlo u Zagrebu g. 1878.

– Amičis: Edmondo de Amicis (1846–1908), tal. književnik. Reč je o njegovom delu *Slike iz vojničkoga života,* koje je u prevodu A. Vebera izašlo u Zagrebu 1879.

– Irving, Washington (1783–1828). poznati američki pisac, bio je veoma popularan 80-tih godina u Hrvatskoj. Njegove *Izabrane crtice* preveo je Franjo Marković (MH, Zagreb 1878–1879, I–II).

– Drame Janka Jurkovića (1827–1889) izdala je MH u dva sveska: 1878 *(Smiljana* i *Čarobna bilježnica)* i 1879 *(Pradjedova slika, Posljednja noć* i *Kumovanje).*

– Smičiklas, Tadija (1843–1914), hrvatski istoričar, bio je izuzetno simpatičan Grabowskom (isp. pisma Markoviću). G. je najavio delo *Chorwacya i Chorwaci,* a Marković mu je na to savetovao da pričeka dok ne izađe Smičiklasova *Poviest hrvatska* (MH, 1879–1882). O tome isp. takođe pisma niže.

– Mesić, Matija (1826–1876), hrvatski istoričar, čijom se ličnošću pozabavio Grabowski u članku *Mateusz Mesić* (Tygodnik Ilustrowany 1879, II, 139). Prema vlastitom priznanju u pismu F. Markoviću od 15. *I 1880* (Zdenka Marković, op. *cit. 158*), G. je taj životopis sastavio prema Smičiklasovom članku u *Viencu.*

– O Franji Račkom (1828–1894) G. je takođe napisao poseban rad u listu Kurjer Warszawski 1884 (br. 267) i časopisu Ateneum iste godine (IV, 518–532).

– Klaić, Vjekoslav (1849–1929), kasnije poznati istoričar, bio je upravo postavljen za suplenta na Sveučilištu.

– Pavić, Armin (1844–1914), sveuč. profesor, književni istoričar, bio je u zavadi sa Smičiklasom i Markovićem. To je čak i Grabowski primetio, dok saopštava Markoviću: »Pavić nije ljubazan prema meni, valjda zato što sam tvoj prijatelj i što iskreno poštujem g. Smičiklasa« (Zdenka Marković, op. cit. 158).

– Konarzewska: u Križevcima je sa svojim mužem lekarom živela Poljakinja Paulina Konarzewska, malo poznata, a vrlo zanimljiva ličnost. Konarzewska je bila jedna od retkih žena aktivistkinja u Hrvatskoj onog vremena: sudelovala je u amaterskim

kazališnim predstavama (o tome Vienac 1878, br. 3), bavila se prevođenjem, a imala je i književnih ambicija. U varšavskom Revue Slave objavljena je njena raspravica *Pierre Preradowitsch poète croate* (o tome Vienac 1879, br. 18). Ovu ličnost neobično je cenio August Šenoa, koji se s njom i dopisivao.

– »Od Šenoe nisam primio tvojih poslanih knjigah ...« – Pisma Grabowskog Šenoi nalaze se u Arhivu SKZ (R 4064), a objavio ih je W. Kot (Slavia Occidentalis, op. cit.). Iz njih se jasno vidi da mu Šenoa nije ni odgovarao na pisma, ali se, ako je verovati Markoviću, usmeno lepo izražavao o Grabowskom.

– Kraszewski, Józef Ignacy (1812–1887), poznati poljski pisac, autor istorijskih romana, pozorišnih komada, eseja i pesama, slikar društvenog života Poljske.

– Syn Margrafa, Kraljević Marko (orig.: Królewicz Marko), Mściwoj i Swanhilda – dela Grabowskog, koja je on bezuspešno nastojao plasirati.

– Jurčić, Josip (1844–1881), slovenački književnik. Reč je o njegovoj tragediji *Tugomer*.

– »Glede one dubrovačke književne stvari ...« – isp. pismo br. 2 Ivana Kukuljevića Grabowskom u ovoj knjizi.

– A. Rząžewski napisao je raspravu pod naslovom: *Jan Gundulić i poemat jego Osman* (Biblioteka Warszawska 1863, I, 414–439). O Guduliću je pisao i B. Grabowski (Przeglad Literacki Kraju 1888, 1–2, i Biesiada Literacka 1893, I, 405), Isp. takođe niže pismo pod br. 4.

– »Rasprava o Boškoviću«: *Filosofijski rad Rugjera Josipa Boškovića* od F. Markovića, Rad JA 1887–88, knj. 88–90, str. 543–716.

– *Ojciec zadżumionych* (Otac okuženih): delo velikog poljskog pesnika Juliusza Słowackog (1809–1849).

Pismo br. 2

Pismo je datirano »na popelnicu«, dakle 3. veljače.

– »Dedikacija slavnomu biskupu ...« – Posveta B. G. drame *Królewicz Marko* J. J. Strossmayeru. Ta posveta glasi: »Nasljedniče starih junaka, baštiniče Berislavićâ, Bakačâ, Borkovićâ, svećeniče i vođo naroda svojega, koji si sve do duše svoje dao narodu, Tebi u počast pletem taj novi vijenac kao priznanje iz zemlje, odakle su izašli pradjedovi Tvojih pradjedova.« – Grabowski je napisao i jedan panegirik Strossmayeru, pod naslovom *Józef Jerzy Strossmayer* (Kraj 1885, br. 35, str. 20).

– »G. Kuhač liepo ti hvali za tvoj članak ...« – isp. beleške uz Kuhačeva pisma Grabowskom u ovoj radnji. Rasprava akademička Kuhačeva – *Prilog za povjest glasbe južno-slovjenske. Kulturno-historijska študija* (Rad JA, 1878, knj. XLV, str. 1–49; 1879, knj. L, 44–95).

– »Rasprava o Osmanu«: Markovićeva rasprava o *Osmanu*, u kojoj polemiše s Pavićem, izašla je u Radu JA pod naslovom: *Estetička ocjena Gundulićeva Osmana* (1879, knj. XLVI, str. 78–165; 1880, knj. LII, str. 1–140).

– »Pan Tadeusz naš«: T. Smičiklas.

– »Novelica g. Sienkiewicza«: radi se o S. noveli *Z dziennika poznańskiego nauczyciela*, objavljenoj t. g. u časopisu Niwa. Saznajemo to iz pisma Grabowskog Markoviću od 15. I 1880 (Zdenka Marković, op. cit. 157).

– Chodźko, Ignacy (1794–1861), poljski pisac, bard litavskog plemićkog života, poklonik tradicije i starih običaja. Ovde se misli na njegova dela: *Pamiętniki Kwestarza* i *Zegota z Milanowa*, koja Grabowski preporučuje Matici za prevođenje. Grabowski je naime poslao Homotariću sabrana dela tog pisca, a ovaj je, po mišljenju G., preveo najgoru stvar: *Jubileusz* (u pismu Markoviću, kao napred).

– »Šenoa mi je rekao da je naložio administratoru Vienca, neka šalje list redakciji Atheneuma ...« – ovaj se pasus odnosi na primedbu Grabowskog u prethodnom pismu, a koja se tiče Šenoe: »Čudan čovek! Umesto da menja Vienac za Tygodnik Illustrowany, Klosy, ili Tygodnik Powszechny, odakle bi mogao da crpe vesti o nama i našoj književnosti, on se povezao sa Biesiadom, pristojnim časopisom, ali popularnim, nešto kao Gartenlauby, što za vas ne može biti zanimljivo« (Zdenka Marković, op. cit. 158; orig. na poljskom).

– Milčetić, Ivan (1853–1921), književni istoričar, urednik Građe JAZU, u ono vreme bio je suplent gimnazije. Zanimljiv je Markovićev sud o njemu.

– Milan Jovanović, za koga se Grabowski interesuje, nije onaj na koga misli Marković. To je publicista iz Vukovara, koji se obratio Grabowskom u nadi da će preko njega i J. Miena, urednika časopisa Revue Slave, plasirati svoju radnju *Srbija od godine 1439–1443.* Zaprepašćenje Jovanovićevo nije bilo malo kad je pročitao u *Obzoru* od 25. listopada 1880. da je Grabowski na putu po Hrvatskoj izgubio njegov rukopis, koji je bio unikat. Saznajemo to iz pisama M. J. Grabowskom (4 na broju), koja se čuvaju u arhivu LAP.

– Jorgovanić: mladi talentovani zagrebački pesnik Rikard Flieder Jorgovanić (1853–1880).

– »Pjesma Pavićeva o V. Varnenskom«: isp. o tome prethodno pismo i beleške.

Pismo br. 3

Pismo je pisano u Križevcima, gde je bio rodni dom Franje Markovića.

– August: A. Šenoa. Grabowski se očito pripremao da piše o Šenoi, a Marković mu je, kako vidimo, u tome pomogao. Pisao je G. o Šenoi u dva maha: u članku *Obecny ruch literacki w Chorwacyi* (Niwa, I/1879, str. 322–423) i u posebnom napisu *August Szenoa (Biesiada Literacka,* II/1880, 246–247 i 461–462). Šenoinu povest *Šeńska ręka* prevela je na poljski žena B. Grabowskog, Marija G. (Biesiada Literacka, II/1876, 652–797).

Pismo br. 4

Marković odgovara na opširno pismo B. G. od 7. IV 1880 (Zdenka M., op. cit. 160), pa tamo treba tražiti upite za sve odgovore iznete u ovom pismu.

– »Marko« – drama Grabowskog *Królewicz Marko,* izvedena u ono vreme na sceni u Pragu.

– Ivan Filipović (1823–1895), književnik i pedagog, izradio je u zajednici sa Đ. Deželićem i Ljudevitom Modcem vrlo popularan hrvatsko-nemački rečnik, koji ovde Marković preporučuje Grabowskom.

– Šajnoha: poljski istoričar Karol Szajnocha. Šenoa nije bio s njim u srodstvu, ali je Grabowski tačno pretpostavio u cit, pismu od 7. IV t. g. da je njegovo prezime izvedeno od češkog Šejnocha.

– Kohan i Vlasta: romantični epos F. Markovića (Osijek, 1868), u kome je vidan uticaj poljske lektire.

Pismo br. 5

Pesme Ivana Zahara (1845–1907), pod naslovom *Sabrane pjesme,* izašle su u Zagrebu 1880. Recenzija F. Markovića, koja je bila priklopljena uz pošiljku Grabowskom, izašla je u *Obzoru* t. g. u br. 152–153, potpisana inicijalima F. M.

– Ivan Dežman (1841–1873), lekar i književnik, jedan od osnivača *Vienca.*

Pismo br. 6

Povodom zemljotresa koji je g. 1880 zadesio Zagreb, Grabowski je napisao dirljivu pesmu i objavio je u varšavskom časopisu *Tygodnik Powszechny* 1881 (str. 52); doneo ju je u prevodu Klaić, op. cit. str. 16–17. Izgleda da je pesma Grabowskog nastala upravo pod dojmom opisa katastrofe u ovom pismu.

– Metell: M. Ožegović (1814–1890), poznati hrvatski preporoditelj. Zanimljiv je opis Markovićev njegovog držanja za vreme katastrofe.

– Farys: poema A. Mickiewicza. Preveo ju je Veber u *Pozoru* g. 1862, a zatim Franjo Marković u *Viencu* 1869 (br. 4).

– Reduta Ordona: pesma A. Mickiewicza, nastala neposredno posle ugušenog poljskog ustanka.

– Resurrecturis: spev Zygmunta Krasinskog (1812–1857). U hrvatskoj književnosti prvi ga je preveo Preradović (isp. Vodnik, *Djela P. P.*, Zagreb 1918).

– »Jeszcze Polska nie zginęła« i »Još Horvatska ni propala« – početni stihovi poljske himne i Gajeve budnice *Horvatov sloga i zajedinjenje*, inspirisane tom himnom.

Pismo br. 7

Poljaci su povodom zagrebačke katastrofe sabirali priloge za pomoć Hrvatskoj, te izdali jedan litografisani album *Kraków-Zagrzebiowi* (tj. Krakov – Zagrebu), g. 1881 (izd. Kolo književnika u Krakovu). Grabowski je tu objavio jedan kraći prevod iz Preradovića. – O tome govore članci F. Markovića u *Obzoru* i *Viencu* t. g. Književno kolo u Lavovu izdalo je takođe jedan album u korist postradalih, pod naslovom *Dla Zagrzebia* (Lwów 1881).

– Jules Mien, poljski literat koga smo ranije spominjali kao urednika časopisa Revue Slave, uredio je nav. krakovski album. (Isp. takođe beleške uz Kuhačeva pisma Grabowskom).

– «Držćem za život Augusta ...« – radi se o Šenoi. Markovićeva nada bila je varljiva, poznati pisac preminuo je ubrzo iza toga (13. XII 1881).

– Mladi Vončina: Ivan Vončina mlađi (1855–1881), književnik, sin poznatog ilirca Ivana Vončine.

– Zajc, Ivan (1831–1914), poznati hrvatski kompozitor, inspirisao se, između ostalog, i poljskom tematikom *(Pan Tvardovski*, 1880). Grabowski je prikupljao podatke o njemu za svoj članak »*Twardowski*«, *opera Jana Zajca, kompozytora chorwackiego* (Kłosy, Warszawa 1882, str. 74–100).

– »Povratit će se valjda vremena progonstva ...« – Markovićeva predviđanja bila su tačna: potvrdilo ih je Khuenovo doba.

– »Kazat ću radi krakovskog sastanka ...« – U Krakovu je g. 1881. održan kongres lekara i prirodoslovaca. Iz pisma pesnika Władysława Anczyca Šenoi (W. Kot, Slavia Occidentalis, op. cit.), saznajemo da su Poljaci tražili adrese hrvatskih i slovenačkih lekara, koji bi zatim bili pozvani na kongres. Ipak, u Krakovu se nije pojavio ni jedan predstavnik Južnih Slovena. U pismu F. Markoviću od 1. XI 1881. Grabowski kaže da je to bio »pravi slavski dan« (Zdenka M., op. cit. 168).

Pismo br. 8

Poduhvatu o kome ovde i u pismu br. 2 opširno piše F. M., posvetio je Grabowski dva članka: *Kościół Katedralny w Diakowarze* (Kłosy 1882, cit. Klaić, str. 60) i *Kościół Katedralny w Dyakowie* (Tygodnik Illustrowany 1883, II, 11).

Trenk: drama J. E. Tomića *Barun Trenk*. Više o njemu uz Tomićeva pisma Grabowskom.

Pismo br. 9

F. Marković popularisao je Mickiewicza u Hrvatskoj i sam bio pod snažnim njegovim uticajem. Njegov članak o Mickiewiczu izašao je u Viencu 1889, br. 2. str. 30–31.

– *Konrad Wallenrod* i *Grażyna:* poeme Adama Mickiewicza. Odlomak iz *Wallenroda* priopštio je već 1862. u Pozoru Šenoa, a zatim ga je u celini preveo Veber u Svietu 1866 (br. 7–20). Iste godine izašao je i poseban otisak. Grażynu je u celosti prvi preveo Stojan Novaković u almanahu *Dubrovnik* 1876 (str. 232–272).

– Cibulski: Wojciech Cybulski, poljski kritičar i književni istoričar. Isp. o njemu Ilešić, Prilozi KJIF 1933, br. 1–2, str. 194–197.

Pismo br. 10

Do 1884. F. Marković je preveo s poljskog Mickiewiczewog *Farysa* (isp. ovde belešku br. 6) i *Alpuharu* (Vienac 1869, br. 44). Isp. takođe *Iz mladih dana*, Zagreb 1883.

O Michału Konstantinoviću (vice versa!) isp. podrobno: *Konstantin Mihailović iz Ostrovice, Janičarove uspomene ili turska hronika.* Prevod i predgovor Đorđa Živanovića, SAN, Beograd 1959.

– *Dom i sviet:* rodoljubni epos F. Markovića, nastao 1865, a objavljen 1883. u knjizi *Iz mladih dana.* Jedan odlomak preveo je Grabowski i štampao u antologiji *Obrazy Literatury Powszechnej* (priredili Chmielowski i Grabowski), Warszawa 1896, t. II, str. 553.

– Tadija: T. Smičiklas.

U korespondenciji koju je objavila Z. Marković praznina je upravo između 1881. i 1897, pa ne znamo šta je B. G. odgovorio na upite Franje Markovića.

Pismo br. 11

Dramu *Šokica* Ilije Okrugića (1827–1897) izdala je MH 1884.

JOSIP EUGEN TOMIĆ

1

Velecienjeni prijatelju!

Mea maxima culpa! Više neznam i nesmijem reći, jer duboko osjećam, koliko sam sagriešio proti običnoj uljudnosti, a još više proti Vašem prijateljstvu. Ja u ostalom obećajem, da ću odsele biti mnogo marljiviji; dapače posve marljiv, pa ako nevjerujete, usrećite me doskora opet Vašim listom i vidjet ćete, da ću Vam odmah odgovoriti. Jedno ipak moram za svoju ispriku navesti, naime, da sam tako prenatrpan poslom, da jedva dospijem na najnužniju korespondenciju. Istim svojim roditeljem nisam pisao punih osam mjesecih. Odkako je siromah Šenoa obolio, uređujem Vienac već od mjeseca augusta, a neimam nikakove pomoći, uz to i izvorni materijal malo vriedi. Kako rekoh neimam nikakove pomoći: Marković kao rektor ablegat ima suviše posla s ova dva nova zvanja; Smičiklas uređuje svoju baštinu, pa nedospieva ni da konačno uredi svoju hrvatsku poviest (II tom); Kostrenčić (maly žebrak z wielkom paleczkom /inter pedes/) ima s Maticom dosta okapanja i tako spala je knjiga na jedno slovo. U tih okolnostih dade se donekle bar ispričati moje dugotrajno mučanje. Nemojte u ostalom držati, da mi možete glede Vaše osobe predbaciti polsku poslovicu »co z głowy: to z myśli«, jer Vas mogu uvjeriti, da je ono malo danah, što ih sprovedosmo u Zagrebu, učinilo uspomenu na Vas neizbrisivom u mojoj pameti. Ta ja sam sretan, kad vidim samo koga Poljaka, pa još takova Poljaka, kao što je Bronislav Grabovski! Višeput kad se šećemo pod zagrebačku goru u Šestine i uviek se sjećamo Vas, kako ste se skupa s nami naslađivali, motreć jedre naše seljakinje, virgines formosas et »appetitosas« etc. Žalibože samo, da nam priatelj Šenoa boluje već osmi mjesec. Liečnici drže, da je

njegova (vodena bolest od srdca) neizlječiva i da bi katastrofa doskora mogla nastupiti. Samo, za boga, ako mu budete pisali, nespomenite ništa o njegovoj bolesti, jer bi ga to moglo malodušnim učiniti. On siromah čini se, da ni nesluti, u kakovoj je koži. Čudim se u ostalom, da Vam nitko dosele nije javio o njegovoj teškoj bolesti.

A sada prieđimo na drugo. Moga »Trenka« šaljem Vam istom, današnjom poštom. Biti će mi ugodno, ako nađete za vriedno, da ga prevedete na poljski jezik. Istom, kad ga pročitate, vidjet ćete, da li je za poljsko pozorište. Kod pučkih igrokazah efekt je vrlo dvojben, kad se drugdje prikazuje. U ostalom Vi poznate poljsku publiku i zato radite po najboljoj svojoj uviđavnosti. Meni bi skoro milije bilo, da se prevede na poljski »Zmaj od Bosne«, koji je u češkom već dva prievoda doživio. Gospođa Konarzewska u Sarajevu, kako čujem, prevađa tu pripoviest na poljski, nu neznam je li gotova, jer i njoj nisam skoro dvie godine pisao. Ovih danah nakanio sam joj svakako pisati, pak ću Vam poslije javiti, što je na stvari. Bivši u Zagrebu Vi ste mi rekli, da bi prevod »Zmaja« mogao izaći u »Biesiadi«? Srbska kritika uprkos tomu, da i proti Srbom tendencija djela naperena, izrekla je da je »Zmaj« jedino klasično djelo svoje vrsti (kao narodni roman) u hrvatskoj-srbskoj književnosti, najnovije biser-djelo sveukupne naše literature itd. Po tom sudeć, možda bi Zmaj i Poljakom ugodio, tim više, što su odnošaji vierno crtani i povjestnički istiniti.

Vrlo mi je žao, da Vam ne mogu priobćiti već sada moj sud o Vašoj komedije »Na vodach«, onda mi šaljite odmah knjigu, pa ću tu komediju »Na vodach«. Ako držite, da su »*Sprzymierzency*« bolja komedija od komedije »Na vodach«, onda mi šaljite odmah knjigu, pa ću tu komediju prevesti, tako, da će se u siečnju, ili početkom veljače moći predstavljati. »Na vodach« jest također komedija vrlo vješto zasnovana i *puna života*, koja bi se sigurno i prok[u]šanoj zagrebačkoj publici dopala; međutim ako Vi volite, da se prije »Sprzymiercency« rade, a Vi ih izvolite *odmah meni poslati*. Za drugo je moja skrb.

Vrlo bih rado dobio Szenkiewiczevu komediju »Na jedna charte«. Sadržaj sam čitao u čeških »Narodnih listich«, koji radnju veoma hvale. Isto tako želio bih imati Fredrovu novu komediju »Wielkie bractwo«. Ako su ove knjige izašle, bi li Vi, dragi Bronislave, imali dobrotu poslati mi jih, »per Postnachname?«

Vaše pjesme »Hrvatskoj« u Tygodniku nisam čitao. Šenoa je taj broj nekamo zametnuo i nemože ga naći. Pošaljite mi u rukopisu pjesmu, pa ćemo je za Vienac prevesti; to će sigurno Hrvate obradovati.

Moja supruga izručuje Vam najsrdačniji pozdrav. Moram priznati, da je najviše njezina zasluga, da sam danas ovaj list napisao. Prem nepoznatoj, molim Vas, izručiti moje duboko štovanje Vašoj milostivoj gospođi supruzi uz srdačni, iskreni pozdrav Vam, dragi prijatelju, i svoj dječici Vašoj.

U Zagrebu 14. 11. 1881.

Vaš najodaniji
Jos. Eug. Tomić

2

Velecienjeni prijatelju!

Jučer primio sam Vaš list, gdje mi javljate Vaš skori dolazak u Hrvatsku. Svi Vaši prijatelji radujemo se toli živo očekivanomu gostu i nadamo se, da ćemo mnogi ugodni čas zajedno sprovesti. Jedino Vas molim, da mi suo tempore, ili listom, ili telegramom javite čas Vašega dolazka u Zagreb, da Vas mogu dočekati na zagrebačkom kolodvoru. Za stan je već skrbljeno, a program u slavu Vašega dolazka dosta obsežan.

Kako možete zahtievati, da Vam naznačim trošak za partituru Trenka? To je moja dužnost, da Vam sve priredim, samo da stvar uspije, čega se u ostalom veoma bojim. Propadne li komad, Vi ćete odgovarati za moju sramotu! Što se tiče napjevah, koji bi se igrali među akti, moram Vam javiti, da je Zajc bolestan na Rieci, i da nema pri ruci udešene njegove napjeve. Jedini »Naprej« je sav gotov, nu ja mislim, da bi suvišno bilo slati ga, jer je napokon specifično »Naprej« slovenska, ne pako hrvatska pjesma. Među akti neka igraju, što ih volja!

Milostivoj gospodi supruzi moj duboki naklon od mene i supruge moje, koja Vas skupa sa mnom najsrdačnije pozdravlja.

Zagreb 26. 6. 1882

Iskreni Vaš prijatelj
Eug. Tomić

NB. Ako ćete mi telegrafirati, moja adresa neka glasi ovako:

Eugen Tomić, Regierungssekretär, Agram.
Tako će me najprije u mom uredu naći.

3

Dragi moj Bronislave!

Uzrok, što Ti dosele nisam odgovorio na Tvoje milo pismo, jest taj, da sam bio u službenom poslu odsutan. Bijah, naime, u starom gradu Koprivnici, gdje sam vodio prieko 3. tjedna istragu proti gradskomu magistratu. Vrativši se u Zagreb, nadjoh Tvoj list u pisarni. Nisu ga ni za mnom poslali, a Ti siromah toli željno izčekuješ odgovor. Dakle prije svega vrlo je pametno od Tebe, da ćeš nas opet pohoditi, čemu se svi od srca radujemo. Hoće li milostiva Tvoja supruga s Tobom također u Zagreb? To je jedno pitanje, a drugo je, da nam naznačiš vrieme, kada ćeš u Hrvatsku krenuti? Lipec ima bo 31. dan. Tajnik Kuralt liepo Te pozdravlja i nudi Ti opet svoje »dvore« na dispoziciju i moli Te, da kod njega odsjedneš. Dakako mi ćemo Te na kolodvoru deputacijom dočekati i u triumfu u Zagreb odvesti. *Drugo je onda naša briga kao i Tvoj put u Zagorje.*

Evo Ti sada odgovora na Tvoja pitanja. Od Broda do Sarajeva ima železnica i trebaš 5 urah se voziti. U Dalmaciji ima samo komadić železni-

ce od Splita do Šibenika. U Senj moraš putovati parobrodom, ili od Rieke s koli, ali to traje predugo. Železnice neima. Tvoj put u Zagorje u Turopolje naša je briga.

Tvomu prijateljskomu paženju, kada si mi posvetio liepu pripovijest svoju »Pod cmentarzem«, nemogu se za sada odazvati inako, nego najusrdnijom hvalom. Previše si, međutim, istaknuo ono malo gostoljublja, kojim Te dočekah u svojoj kući. Čini mi se, da si mi se htjeo narugati, al zato ćeš piti za kaznu novi bilikum od jedne litre. Marietta je u Senju kod svojih roditeljah na ferijah. Izruči liepu zahvalnost cienjenomu gospodinu Meyetu za priposlanu knjigu. Sutrašnjom poštom šaljem Ti dva primjerka mojih komedijah »Novi red« (satira na Bachizam) i »Gospodin tutor«. Jedan primjerak ja Tebi, drugi gospodinu Meyetu za uzdar. Vaše pripovesti dati ću prevesti nekoje za Vienac. »Pod cmentarzem« svakako će se prevesti na hrvatski. Ta crta neizmjerno se je dopala. I »Muzikant Janko« preveden je u podlistku »Narod. Novinah«.

Inače je kod nas sve na starom. Piši mi skoro; izruči moj rukoljub milostivoj gospođi Tvojoj i budi srdačno zagrljen od iskrenoga Tvoga prijatelja

Eugena Tomića

Zagreb 17. 6. 883

4

[Štampani tekst:]

Magy. Kir. Posta – Kr. Ug. Pošta
Levelezö-lap – Karta dopisnica

Czim A Monsieur le professeur
Naslov Bronislav Grabovski
Czenstochowa

(Pologne)

Sve sam učinio i to *odmah*, kako si želio u poznatoj stvari. Čim dobijem odgovor, javit ću Ti. Silni književni posao nedopušta mi, da Ti mnogo pišem. Za dva, tri tjedna valjda će mi biti lakše. Jesi li primio list moje supruge poslije božića? Ništa nespominješ o tom! Udova Šenoina pita Te, da li je »Prosjak Luka« Augustov izašao u posebnom otisku, kao knjiga? Za sada zadovolji se i ovom dopisnicom; drugiput više. Zajčevih kompozicijah izaći će budući mjesec kod »Matice« I svezak. Srdačno Te grli Tvoj

24. 2. 1883. *Eugen*

5

[Štampani tekst – vizitkarta:]

Jos. Eug. Tomić
kr. vladni savjetnik

Najsrdačnije čestitamo roditeljima, a mladom paru trajnu sreću želimo u braku!

6

Zagreb 22/3. 1900

Dragi moj Bronislave!

Oprosti, što Ti tako kasno odgovaram na Tvoje pismo od 22/II. Nesrećna influenca drži me već prieko pet će dana tako, da nemam često ni volje, ni snage latiti se pera. Ti i Tvoja mila gospoja supruga bijaste prvi, od kojih sam primio pozdrav i čestitku k mojoj 40. godišnjici. Najtoplija Vam budi hvala s moje strane, jer sam uvjeren, da je čestitka došla od iskrenih, meni dobrih srdaca.

Ta nesretna proslava uslied nespretnoga arangementa izpala je tako mizerno, da me već i sama uspomena na nju ozlovoljuje. Tu sam uvidio, kako je prijateljstvo i iskrenost rietka biljka i kako svagdje i u svakoj prilici samo klika svoje triumfe slavi.

Meni je to tim teže osjetiti, koji običajem svakomu u susret nositi to*plo srce i nehinjenu iskrenost*. Ali *ostavimo to. Manebit alta menta mente repostum!* Tebe jako molim, da o tomu nikomu ništa nespomeneš; kad se s bôžjom voljom opet sastanemo, moći ćemo o tom više govoriti.

Vrlo žalim težko Tvoje stanje. Pojmim ja to jako dobro, jer se i sam nalazim u sličnom položaju. U ostalom nekloni duhom, već ustraj. Nema čovjeka bez križa i to je moja utjeha, kojom se sokolim, kada me zlo bije. Čuvaj se samo prevelikoga rada, jer nervoza traži što veći mir i počivanje. Dao dobri Bog, da se i Tvoje stanje što prije popravi.

Glede Grabancijaša đaka nemoj si mnogo glave biti. O Grabancijašu (*derivacija: negromant, pa onda izopačeno gromant, gramant, grabant,* grabancijas) vlada priča u narodu, da je umio praviti razne čarolije i allotrija svake vrsti. Kajkavski pisac Tito Brezovački početkom 19. stoljeća, ili koncem 18. (neznam pravo) napisao je o tom vrlo drastičan igrokaz, koji sam ja preradio, umetnuo onamo ljubavnu fabulu, da bude bar nešto zapleta. Stvar je sama bez ikake veće literaturne vriednosti, a komad se prikazuje u nas obično samo u pokladno vrieme za nedeljnu publiku.

Želio si, da Ti pošaljem i koju moju pjesmu, ali te su raztepane po raznih listovih, a ja vjeruj mi nemam vremena, da ih tražim i sabirem. Pa i čemu napokon? Bilo je i previše u nas tih pjesmicah!

Izruči moj rukoljub Tvojoj milostivoj gospodi supruzi, koje se neprestano vrlo ugodio sjećam radi riedke njezine ljubežljivosti i prijaznosti. Možda se opet kadgod vidimo! Tebe, dragi moj Bronislave, grli i svesrdno pozdravlja Tvoj iskreni i vjerni prijatelj.

Jos. Eug. Tomić

BELEŠKE

Josip Eugen Tomić (1843–1906), u svoje vreme vrlo ugledni pisac i prevodilac, bio je uz Franju Markovića i Dalskog bez sumnje najbliži čovek Grabowskom u Hrvatskoj. Njihova prepiska počinje 1881. i traje sve do smrti Grabowskog. O njihovom poznanstvu i boravku u Tomićevom domu pisao je podrobno Grabowski u predgovoru svojoj noveli *Dom pod cmentarzem* (Warszawa 1883), koju je posvetio Tomiću.

Pisma Grabowskog Tomiću, njih trideset na broju, nalaze se u SKZ, R 4229/b.

Grabowski je doista preveo Tomićevu dramu *Barun Franjo Trenk* (isp. takođe sledeće pismo). Preveo je zatim i Tomićevu veselu igru *Zatečeni ženik*, koja nije izvedena (isp. B. Vydra, *Dramat Południowych Słowian w Polsce w XIX wieku*, Ruch Słowiański 1930. III. 197–199). Novelu *Z czasów Bacha* u prevodu Grabowskog doneo je Przegląd Literacki časopisa *Kraj* 1889 (br. 48–49). Najzad, u antologiji *Obrazy Literatury Powszechnej* (Warszawa 1896) nalazi se prevod G. Tomićeve novele *Ranjeny orzel* (T. II. str. 553). O Tomiću je Grabowski posebno pisao u članku *Obecny ruch literacki w Chorwacyi* (Niwa 1879. I. 322–423).

I Tomić je popularisao svoga prijatelja u Hrvatskoj. Njegovim nastojanjem, kako smo u uvodu već spomenuli, izvedena je u Zagrebu drama Grabowskog *Drugi put* (»Drugi raz«). Tim povodom napisao je Tomić recenziju (Vienac 1884, br. 7, str. 111–114), a ubrzo zatim i članak o Grabowskom (Vienac 1884, br. 30–31). O njihovom odnosu isp. takođe: J. Pasarić, *Bronislaw Grabowski o J. E. Tomiću* (Vienac 1900, 287).

Pismo br. 1

– »Zmaj od Bosne« Tomićev (MH, 1879), nije preveden na poljski.

– Fredro: sin velikog poljskog komediografa A. Fredra (1793–1876), Jan Aleksander Fredro. Tomić je preveo njegove komedije *Posažna jedynaczka* (izvedena u Zagrebu 1874) i *Consilium facultatis* (izvedena 1879). Podrobnije o tome isp. W. Kot, *Dramat polski na scenach chorwackich* (op. cit. 23–24).

– »Pjesma Hrvatskoj u Tygodniku ...« – Pesma B. Grabowskog povodom zagrebačkog potresa g. 1880. Više o tome u pismu br. 6 Grabowskog F. Markoviću (isp. također belešku uz to pismo). Prevod nije tiskan.

Pismo br. 2

Barun Trenk (1880) izveden je u varšavskom teatru »Bellevue« g. 1882. Nije doživeo očekivani uspeh.

Pismo br. 3

Novelu Grabowskog *Dom pod cmentarzem* preveo je A. Veber pod naslovom *Kuća pod grobljem* i štampao je u Vijencu 1887 (br. 10–11). Isp. više o njoj belešku uz pismo br. 1.

Pismo br. 4

Šenoinog *Prosjaka Luku* preveo je na poljski B. Grabowski pod naslovom *Żebrak Łukasz* (Dodatek do Tygodnika Powszechnego 1884). Nije nam poznato da li je štampan i poseban otisak.

Pismo br. 5

Obavest povodom zaruka ćerke B. Grabowskog.

Pismo br. 6

Godine 1900. Tomić je proslavio 40-godišnjicu književnoga rada. Tom prilikom sročio mu je S. S. Kranjčević u *Nadi* (br. 8 t. g.) topao prigodni članak. Ipak. pisac nije bio zadovoljan nivoom proslave.

Pasus o teškom položaju u kome se nalazi Grabowski postaje sasvim razumljiv kada se uzme u obzir ono što kažemo uz pismo J. Hranilovića Grabowskom. Isp. takođe pismo Grabowskom Franji Markoviću od 18. IX 1897 (Zdenka Marković, op. cit. 170).

Prijatelji se više nisu videli. Te godine (1900) umro je B. Grabowski. Nije li Tomić autor anonimnog članka o njemu u Vijencu t. g., br. 52, str. 820–821?

HERMINA TOMIĆ

1

Velecienjeni gospodine professore!

Kad je iz Krakova stigla cedulja iz koje sam razumjela, da je Vaša najnovija drama postigla toli liepu nagradu, bio je moj suprug već odsutan i to na službenom putovanju u Požegi, gdje je na nesreću obolio na influenci. Radi bolesti morao je duže u Požegi ostati, te će se tek za koji dan kući vratiti. Uvjerena sam, da Vam netrebam tek kazati, koliko će moga supruga veseliti viest o toj Vašoj pobjedi i molim Vas, da ujedno primite i od mene najiskreniju čestitku. Dao Bog te se dična poljska literatura obogatila još mnogim plodom Vašega krasnoga duha! –

Rado bih znala, kako Vas je ovaj put susretala kritika mladih matadorah?

Je li Vam štogod piše gospodična Parczevska? Neznam, da li je zadovoljna onim, što sam joj poslala? – Gospoda od naših beletrističkih novinah nisu me baš nimalo podupirati htjeli, ni gospodin Pasarić ni Kokotović; čini mi se, da ovi ljudi još ne drže ženu ravnom sebi da bi je u takvom podhvatu podupirati htjeli. Da je kojom srećom bio redaktor »Vienca« pokojni Šenoa, Marković ili drugi, onda ne bi valjda tako zlo prošla. Ovih danah kanim još poslati u Kalisch nešto, što sam najvećim trudom iz »Vienca« i »Doma i sveta« sama sabrala, samo se čudim: da mi gospodična Parczevska nije potvrdila primitak moje pošiljke.

Primite gospodine professore najsrdačniji pozdrav od

odane Vam

Hermine Tomić

2

Veleučeni Gospodine!

Moj suprug je tako zaokupljen poslom, da u taj par najboljom voljom na Vaš cienjeni list odgovoriti nemože, i zato naloži meni, da ja u mjesto njega pišem. On bi od srca rado dopustio, da se Trenk predstavlja na kazalištu Pucharzevskoga, nu pitanje je veliko, bi li taj ravnatelj htio a i mogao nabaviti veoma skupi costume koji bi stajao do 2000 fr. a bez vierne originalna costuma gubio bi komad znatno i to bi po autora bilo veoma štetno. Druga poteškoća u Trenku jest ples, koji bi svakako morao uviežbati Hrvat: ovo kolo jest u svojoj originalnosti toli liepo i dražestno, da se svakomu tudincu sviđa i kod predstavah Trenka u Zagrebu i Karlovcu moralo se je isto svaki put na burno zahtievanje obćinstva opetovati. Braću Poljake koji imadu krasnu mazurku možebiti nebi kolo toliko usbitilo, nu tim više moralo bi se paziti na originalno prikazivanje toga plesa. Ženski costumi morali bi se svakako nabaviti u Hrvatskoj, jer ove pripravljaju samo naše seljakinje, i od mužkih trebalo bi po jedan od svake vrsti ovdje nabaviti, da se onda ostali po ovih uzorih kod Vas pripravove. Što bi god u moiih silah stajalo, sve bih rado učinila da stvar omogućim, ali se bojim, da su te poteškoće prevelike, te će predstava Trenka u Vašoj liepoj domovini uslied njih postati nemogućom. –

Glede opere »Tvardovski« govorili smo sa gospodinom Zajcem koji neima ništa proti tomu, da se predstavlja i moli Vas liepo, da Vi u mjesto njega stavite uviete, u obće stvar urediti izvolite buduć nisu njemu poznati odnošaji ni kazališta ni dotičnoga ravnatelja te ne može, da sam o tom odluči.

Ako ste zadovolini mojim piskaranjem, onda ću drage volje i na dalje ostati sekretarom moga supruga jer bi Vam tim pružila bar tu pogodnost, da nečekate na odgovor.

Primite Vi veleučeni gospodine sa velecienjenom obitelju Vašom najsrdačniji pozdrav od moga supruga kao i od

Vaše pokorne
Hermine Tomić

3

U Zagrebu 4. 4. 82.

Veleučeni gospodine!

Oprostite što Vam bolešću zapriečena na Vaš cienjeni list do danas odgovorila nisam; imala sam takovo trganje u glavi, da mi nije moguće bilo ni misliti a kamo li pisati.

Moj suprug Vam poručuje, da ga nepravedno biedite, da nije voljan, da se Trenk kod Vas predstavlja, on bi dapače vrlo sretan bio, kad bi se isti Poljakom sviđao; nu vidit ćete i opet zaprieke u izvađanju Vaših

zahtievah glede costuma. Moj suprug stoji sa sadašnjim upraviteljem kazališta na takovom stanovištu, da od njega nebi nipošto htio ma kakovu uslugu zahtievati i tako costume za fotografije dobiti nemože. Što se još sve tomu pridružuje, neda se pismeno kazati. Da dakle stvar ipak omogućimo, prilažem Vam ovdje točni proračun kazališnoga krojača za tri mužka odjela po kojima bi se onda ostalo kod Vas priugotoviti moglo; žensko odjelo pako napravila bi ja sama u malom i poslala Vam podpuno odjevenu lutku, naravno, da bi to bila samo imitacija. Opis plesa kad uztreba dobiti ćete u njemačkom jeziku.

Vrlo se radujemo, što ćete i ljetos u naš bieli Zagreb, da ovdje praznike sprovedete, i kad mi nebi baš u onaj par mienjali stan morali biste kod nas odsjesti, ali i tako se pouzdano nadamo, da ćemo mnogi čas ugodno sprovesti u Vašem cienjenom družtvu. Moj suprug je od vlade izaslan u Križevac gdje će boraviti do velike subote.

Preporučite me velecienjenoj obitelji Vašoj, te primite izraz osobita štovanja od

Vaše pokorne

Hermine Tomić

4

U Zagrebu 27. 8. 82.

Velecienjeni gospodine!

Čim sam list Vaš primila odputih se gospodinu Zajcu po glasbu Trenka, koju mi on dade ali uz uvjet, da njegove compozicije nitko drugi ne instrumentira, zato predah istu odmah pouzdanu čovieku na odpisivanje i to do drugoga lipnja (Juni) tako mi bar obreče. Donle Vas molim, da se strpite kad prije nemože biti, a nadam se pouzdano, da nas odpisać iznevjeriti neće, jer je veoma čestit čoviek a ja ću čim mi note uruči snjimi umah na poštu.

Od gospodina Zajca i moga supruga imam Vam srdačan pozdrav izručiti. Preporučujuć se Vami i veleštovanoj obitelji Vašoj jesam sa osobitim štovanjem

H. Tomić

5

U Zagrebu 9. 6. 82.

Veleučeni gospodine!

Sa listom odašiljem također glasbu za Trenka koja mi je tek jučer poslje podne svršena. Pjesme koje želite, da se u međučinu igraju poslati ću čim budu odpisane. Među notami nalazi se također opis kola koga je po mogućnosti opisala naša vrlo inteligentna glumica gospodična Ivka Kraljeva; ta je stvar u ostalom vrlo mučna za čovjeka, koji se izključivo

nebavi plesom, neznam dakle, hoće li Vam zadovoljiti. Rado bi po Vašoj želji bili pozvali našega meštra plesa, da on taj opis sastavi nu isti je Taljan i tako stegnuta uma, da se po njegovom opisu nebi nitko kadar bio ravnati.

Moj Vas suprug srdačno pozdravlja on je zdrav, ali ja sam i opet bolestna zato oprostite loše pismo, jer potiče sa slabe ruke.

Preporučujuć se Vami i veleštovanoj obitelji Vašoj ostajem sa osobitim počitanjem

Hermina Tomić

6

U Zagrebu 13. 1 83.

Velecienjeni gospodine!

Misliti ćete sigurno, da sam se već i ja ulienila, jer Vam umah odgovorila nisam, nu nije tomu tako, već se nikako nemogosmo sastati sa intendantom kazališta, koji je poduže odsutan bio a onda vrativ se kući imao silna posla tako da ga je moj suprug tek danas našao te snjime govorio glede gospodične Reichove. Vrlo nam je žao, što gospodin Kneizel nemože primiti gostovanje pjevačice koju Vi preporučate i to srazloga, jer je dramatička pjevačica u nas veoma dobra te bi gostinja iste vrsti morala svakako biti sila prvoga reda.

Moj suprug obećaje, da će Vam pisati za koj dan jer je sada svršio »Kletvu« koju će Vam kada bude dotiskana poslati. Sada opet piše novu veselu igru za »Maticu« za koju mu Kostrenčić za vratom sjedi. Bilo je promjene i u službi, Dr Stojanović morao je u prvi odsjek, dočim je na njegovo mjesto došao savjetnik Halper i tako vidite, da ipak ima čime da ispriča svoju šutnju. – Poručuje Vam i to, da se ne srdi glede Trenka prem mu je malo neugodno bilo, što kritika toli nepripravna bijaše i misli, da ćete sada i sami uviditi da nije tako lahko prodrieti sa pučkimi komadi, jer se tu radi o poznavanju običajah; isti Zagreb nije podpuno shvatio Trenka, dočim su ga u Karlovcu dje je pučki život sličniji slavonskomu oduševljenjem primili.

Vi i ja krivi smo pojnaviše, što je Trenk u Poljskoj davan nu, da Vam po duši kažem, ja nežalim na to, jer ako je ona adressa podpisana od tolikih odličnih poljskih rodoljubivih iskrena – o čemu baš nije lasno dvojiti, to smo mi zajedno sa piscem kojega je to odlikovanje veoma veselilo, dovoljno nagrađeni.

Konačno Vas moj suprug još liepo moli, da mu pošaljete kritike o Trenku, kakve bile, on bi ih rado čitao.

Ništa nam ne pišete o g: Dinoskom i Čihaliku, da li se snjimi kad god sastajete? Gospodin Zajc i Maritta Vas srdačno pozdravljaju.

Primite prijateljski pozdrav za Vas i Vašu cienjenu obitelj od moga supruga kao i od Vaše iskreno odane

Hermine Tomić

7

U Zagrebu 8. 11. 83.

Velecienjeni gospodine!

Znam, da ste se već više putah srdili na moga supruga, što Vam ništa pisao nije nu vjerujte ovaj put nije krivnja na njem jer ga je zla kob ovo vrieme od kada ste ostavili Hrvatsku uprav nemilo progonila. Odmah izza Vašega odlazka ozbiljno mu oboli brat a već prvoga rujna odpratismo ga do hladna groba. Koncem rujna odprati moj suprug Eugena u požeški orfanatrofij gdje ujedno posjeti tamo živuće roditelje; majku nađe vrlo slabu, otca još dosta kriepka; skoro iza njegova odlaska oboli otac opasno i koncem listopada bijaše već i on među mrtvimi. – Netrebam Vam tek kazati što smo u to vrieme sve prepatili i sigurno se sada nećete čuditi, što Vam na oba Vaša lista odgovor nestiže i molimo Vas, da nam tu neuljudnost pogledom na okolnosti oprostite.

Bilo nam je veoma žao, da nismo Vašega prijatelja primiti mogli, mene na nesreću nenađe kod kuće a moj suprug bijaše već odputovao zato nam ni to ne zamjerite, jer znate da je svaki koga Vi pošaljete u nas dobro došao.

Moj suprug pisati će Vam čim dospije, sada se nalazi na komissiji u Jasole od kuda će se po svoj prilici u subotu vratiti.

Kako služi zdravlje Vam i cienjenoj obitelji Vašoj? mi smo hvala Bogu svi zdravi.

Primite priateljski pozdrav od svih mojih za Vas i vriednu Vam obitelj. Bilježim se sa veleštovanjem

H. Tomić

8

U Zagrebu 2. 6. 84.

Velecienjeni gospodine!

Neznam, kako da počnem čim bi ispričala našu neuljudnost, kojom tako dugo ne odgovorismo na mili Vam list; u toj neprilici jedino me tješi Vaše iskreno priateljstvo, kojim ćete sigurno oprostiti tu našu pogriešku osobito, kad ugledate u tom pismu lik Vašega iskreno odanoga, ali vazda u odgovaranju na listove lienoga priatelja.

Rado bih znati, da li ste pratili polemiku »Vile« i »Vienca« koju je izazvao odgovor moga supruga na impertinentnu kritiku Vaše dramatičke slike koju napisa neki Übler (Desiderius) u hrvatskoj Vili; moj suprug ga je tom zgodom svojski podvorio a kako čujem, u budućem Viencu dobiti će opet lekciju od Trnskoga, što ja tomu arogantnomu deranu od srca uštim. Uredništvo »Hrvatske Vile« preuzeo je opet Harambašić nu kako će dugo i stim listom uz švindlarskog nakladnika trajati, to neka Bog znade. – U Viencu imala je već dugo izaći Vaša slika na što sam sveudilj čekala pa da Vam onda pišem, nu pošto uvideh, da bi

morala predugo čekati latih se napokon pera, da se malo Vami porazgovorim a Vienac će po svoj prilici prije sve mlade i stare Slavosrbe donieti no što Vaše pošteno lice občinstvu predoči. –

Bilo nam je veoma žao da ste toliko nezgoda imali u Vašoj vriednoj obitelji nu nadamo se, da Vas kasnije nije već nikakova neugodnost snašla.

Ovih danah pohodio nas je Dr. Čihalik što nas je veoma razveselilo samo nam je žao bilo što je naš poziv, da na duhove prvi dan u našem krugu sprovede odbio i to zato, jer je otišao u Karlovac na svečanost pjevačkog družtva »Zore«.

Mi se pouzdano nadamo, da ćete i ljetos nieko vrieme praznikah sprovesti u Zagrebu i to kako nam lani obećaste sa gospođom suprugom a bilo bi nam veoma milo, kad biste nas prije o Vašem dolasku obaviestili.

Preporučite nas vriednoj obitelji Vašoj a Vi primite srdačan pozdrav od moga supruga kao i od Vaše

iskrene štovateljice

Hermine Tomić

9

U Zagrebu, 7. 1. 85.

Velecienjeni prijatelju!

Prije svega želim Vam i velecienjenoj obitelji Vašoj svaku sreću u ovoj novoj godini i ujedno Vas molim, da nam i na dalje ostanete tako dobar i iskren prijatelj, kao što bijaste do sada.

Moj suprug primio je Vaš list sa sadržajem, te Vam se na svemu srdačno zahvaljuje. – Sliku koju zahtievate poslati ćemo umah, samo Vas molim, da nam pišete, koji bi morao biti format pošto to iz Vašega lista razumjeli nismo. Mislim, da tražite tako zvani »Kabinet format«.

Bili ste tako dobri te upitali *moga supruga*, da li radim na svom igrokazu. Na to Vam slavodobitno odgovaram, da je djelo svršeno i da sam ga već 30. prošloga mjeseca poslala matici hrvatskoj kao natječajni komad. Nu ta moja iskrena izjava vriedi *samo za Vas* i ja Vas liepo molim i prijateljstvom Vašim zaklinjem, da *nikomu* o tom ni riečce ne pišete, jer bi mi time uz naše okolnosti samo škodili. – Za to, da je moj stari mojim radom prilično zadovoljan, jamči Vam okolnost, što mi je dozvolio natjecati se. Ako Vam time nebih oduzimala dragociena vremena, rado bih Vam poslala komad, da ga pročitate prije no što bi se predstavljao ili tiskao. Ako mi to dopustite onda bi Vas molila, da mi napišete Vaše mnenje o komadu ali nipošto kao prijatelj, već kao kritik; sudite me strogo i zaboravite u taj par, da sam žena, jer ja bi samo onda zadovoljna mogla biti, kad bi moje djelo bez obzira na moj spol zavriedelo, da bude uvršteno u hrvatsku dramatsku literaturu; u protivnom slučaju pak umah bi se odrekla pera, jer nebi nikada podnieti mogla, da protekcija bude štit moga rada.

Ovih danah dobili smo iz Praga dvie pozivnice za ples; to imamo dakako da zahvalimo prijateljskom nastojanju Dr. Čihalika. Zdenka se je tim pozivom osobito veselila i odmah bi bila poletila plesati u zlatni Prag, nu žalibože, da je premlada dvie godine. –

Ovaj list stigo bi Vam već mnogo prije, nu ja sam na nesreću sve ove blagdane poboljevala, tako da nismo baš ni jednog prijatelja pozvati mogli.

Gospodu suprugu Vas i milu Vam dječicu srdačno pozdravlja

iskreno Vam odana

H. Tomić

10

U Zagrebu 5. 2. 85.

Velecienjeni gospodine!

Evo već drugi mjesec na izmaku od kako sam Vam odgovorila na Vaše pismo upravljeno na moga supruga a još mi i sad od Vas ne stiže odgovor čemu se poznavajuć Vašu točnost u tom pogledu tim više čudim, pošto sam Vam u svom zadnjem listu pisala, da sam svršila svoj igrokaz i molila Vas, da Vam ga poslati smijem i da mi o njem izrečete svoju kritiku; na dalje pitala sam Vas, koji bi format fotografije moga supruga trebali za »Klossi« pošto to iz Vašega cienjenoga pisma razabrati ne mogosmo. Ja sam se da Vam iskreno kažem od srca radovala što ste pisali, da će pomenuti ilustrovani list donieti sliku moga muža tim više pošto je Vaša priateljska ruka napisala mu životopis. Na sve to dakle ne dobih odgovora i sve sam razmišljala o tom, nisam li Vas nehotice kojom neoprezno napisanom riečju uvriedila da mi odgovoriti nećete. Kad no se Dr. Marković potuži ovih danah mome suprugu, da i njemu već tako dugo od Vas ne stiže odgovor, tad ja pošto sam sada malo zdravija naumih odmah pisati Vam jer se bojimo da Vas nije stigla bolest, ili ima kakova nevolja česa Vas Bog čuvao! –

Ja preporučujem ovaj list samo da budem sigurna, da u Vaše ruke dođe i nadam se bar koje rieči odgovora. I moj suprug Vam je već pisati htio nu Vi znate, kako on piše listove a k tomu ima siromah pune ruke posla. Primite od nas svih najiskreniji pozdrav za Vas i Vašu vriednu obitelj. Sa osobitim štovanjem

H. Tomić

11

U Požegi 26. 6. 85.

Velecienjeni gospodine!

Začudit ćete se jamačno što Vam od mene stiže list iz Požege nu, čovjek misli a Bog upravlja a tako stigoh i ja prije ovamo, no što sam mogla odgovoriti Vam na Vaš zaista prijateljski list. Nemila nervozna bolest shrva me već od proljeća tako, da nisam ni pera u ruke primiti

smjela i zato me evo po liečničkoj odredbi tu da za koj dan krenem u kupalište Veliku, koje leži 1½ sata udaljeno od Požege. Mi se ljetos vidjeti nećemo što tim više žalim, jer ste naumili povesti sa sobom gospođu suprugu. Ja se nadam, da će moj suprug biti valjan gazda, te da će i mene zastupati a ja ću vjerujte mi, u zabiti svojoj žaliti što ne mogu biti u krugu milih mi prijateljah. Moj suprug koj Vas srdačno pozdravlja odpratio nas je do Požege te će se onamo već za koj dan povratiti. Ja sam za ostavila zamotak knjigah u ormaru moga supruga, u tom se nalazi Kletva, Kapetanova kći i libretto od Zlatke; na zamotu napisano je i Vaše ime vi ga dakle samo zahtievajte ili od moga supruga ili od Eugena, da bez tih knjigah ne odete iz Zagreba.

Pitate me što je smojim komadom, još uviek ništa, ta vriedni tajnik matice hrvatske, gospodin Kostrenčić nije ga još ni sada predložio, a zašto bi se i brinuo za stvar, koja ne nosi pravo ime pisca kod njega vlada samo prestranost i protekcija. Ljetos su davana na našoj pozornici četiri komada, nu svi ti komadi su propali, dokaz dakle, da neimamo talentah za tu struku ali što mari za to gospodin Kostrenčić. Ja Vas i opet molim kao prijatelja, da nikomu ne kažete, da sam ja što napisala jer neću, da po protekciji do nagrade dođem. Nebude li komad do konca listopada prosuđen zahtievat ću da mi ga vrate te ću ga dati predstavljati i tako cieloj stvari učiniti kraj.

Oprostite, što Vam više ne pišem ali i to kako vidite po pismu mnogo me muke stoji. Primite skupa sa vriednom obitelju prijateljski pozdrav od iskrene Vam

H. Tomić

12

Velecienjeni gospodine!

Upravo nas je stid što Vam već tako dugo pisali nismo; priznajem rado, da je tu nešto lienost moga supruga kriva, koji i opet obećaje, da će se popraviti nu ipak je k tomu mnogo dopriniela i zla kob, koja nas je ove godine upravo progonila. Ja sam počam od svibnja pa sve do konca srpnja težko bolovala, mislite sad i sami, koliko je to mome suprugu zadavalo boli, koliko brigah. – Tek kratko vrieme sam opet toliko zdrava, da se mogu odvažiti da kakav kratki list napišem, mnogo pisati nesmijem. Moj suprug primio je Vaš komad nu nije još dospio, da ga pročita a ja žalibože ne umijem poljski.

Moj komad je od matice infamno i bezobrazno odsuđen i to od čovjeka, koji se u presuđivanje dramatičkih djelah razumije baš toliko, ko žaba u liešnjake nu to bar našoj matici služi na čast. – Kad se bude predstavljao, vidit ćemo, što će naša slavna kritika kazati.

Nemogu reći koliko nas je bolilo, što vas ljetos u Zagrebu vidjeli nismo, nu zdruge strane nismo baš ni željeti mogli da dođete, pošto Vam uz moju bolest nebi nikakove ugodnosti pružiti mogli. Ako i nismo pisali to budite uvjereni da se Vaše ime u nas često i rado spo. kao vriedna i iskrena priatelja.

U oči novog ljeta želimo Vam i vriednoj Vašoj obitelji svu sreću a i to, da se ljetos zdravi i veseli opet sastanemo.

Primite iskren pozdrav od svih mojih kao i od Vaše

odane Vam

Hermine Tomić

U Zagrebu 29. 12. 86.

13

U Zagrebu 31. 5. 888

Velecienjeni gospodine!

Jučer tek bilo mi je moguće, da govorim sa gospodinom Zajcem; on će vrlo rado poslati kompoziciju za slavenski koncert nu samo mu izvolite naznačiti i to *čim prije*, da li bi morala biti epska, erotička ili heroička, simfonija, muzikalni epos ili uvertura i, da li bi možda željeli, da uz orkestar i zbor pjeva? –

Sad Vam imadem još dvie novosti saobćiti i to, da je Zdenka zaručena za Dr. Prebegom što će Vas kao našega iskrenoga priatelja sigurno veseliti. Drugo jest, da je moj komad napokon prošao preko dasakah, i to sa strane obćinstva upravo sjajno! kr[i]tika bila je dosta stroga na pram meni nu ipak je matica za svoje ponašanje u tom poslu dobila čitavu moralnu pljusku. – Ako Vas zanima poslati ću Vam kritike. Moj suprug liepo Vas pozdravlja i on će Vam na skoro poslati svoje pošurice.

Iskreno žalimo, da Vas ljetos u Zagrebu vidjeti nećemo nu možda se ipak jošte predomislite. – Od svih mojih kao i od mene primite za Vas i Vašu vriednu obitelj srdačni pozdrav

Vaša iskreno Vam odana

Hermina Tomić

14

U Zagrebu 16. 3. 891.

Veleštovani g. professore!

Da ste čuli radostne uzklike sviuh nas, kad smo primili Vaš list, zaista biste vidili, kako se još često i rado sjećamo priatelja Graboskoga. Vaša je fotografija uprav izvrstna; kamo sreće, da je moja slika u »Viencu« takova, to jest prema mojoj dobi. Vi se u Vašem pismu čudite, kako ja dobro izgledim, kako sam se pomladila – dragi prijatelju, bojim se u istinu, da Vam je vid malo oslabio a naočala valjda još ne nosite, inače biste po svoj prilici pogodili bili, da je ta slika iz mlađe dobe. Kad je slika imala u Vienac doći bila sam ja kod Zdenke, te je moj suprug u

mojoj odsutnosti dao ovu, pošto druge nije pri ruci imao, jer se ja u zrelijoj dobi nisam nikada fotografirati dala. I tako me iznenadiše, da li ugodno? – ne pitajte! –

Moj suprug koji Vas najsrdačnije pozdravlja mora sada na kratak put, nu čim se vrati, nas ćemo dvoje zajedno k fotografu i poslati Vam naše slike, koje sada neimamo, inače bi namah zadovoljili Vašoj želji.

Što se kritike tiče, koju želite, da ju moj suprug napiše, on će ju veoma rado napisati i uvrstiti ju u »Nar. N.«, pošto u »Tagblatt« ne piše, niti bi kao vladin činovnik pisati smio.

Veoma nas je rastužila viest o penziji, koju očekujete i želimo od svega srca, da bi dragi Bog tu tešku kušnju od Vas odvratio! – Uz sve to mi se pouzdano nadamo, da ćemo Vas na skoro vidjeti u našem milom Zagrebu.

Moja Zdenka živi veoma sretno sa svojim suprugom, te ima već od 15. prosinca prošle godine sina koji je najveća radost mladih, a i starih roditeljah.

Radosću očekujemo Vašu novu pripoviedku i ja jedino žalim. da ne razumijem poljski. Sa fotografijami poslat ću Vam nekoje knjige moga supruga i moje komedije.

Zajc nije ni slutio, da mu se operetta daje u Varšavi, to ide sve tako, po lopovštini agentah, kojima je težko na put stati. Da li što god radi, što prevađa Vaša gospođa supruga? Što rade Vaša mila djeca? – Moj Eugen je sada pravnik prve godine a Dražen ide u prvi gim, razred; potonji je neobično talentiran te bi, ako kod njega lakoumnost ne prevlada, danas sutra, mogao biti na korist svojoj otačbini.

Moj suprug pita da li ste dospjeli pročitati njegova »pretorjanca«, koji je prošle godine izlazio u Viencu. Rado bi čuo Vaš sud o tomu djelu.

Najsrdačnije pozdravlja Vas i vriednu Vam obitelj

Vaša odana Vam

Hermina Tomić

15

U Zagrebu 14. 12. 92.

Veleštovani g. professore!

Ovaj čas odaslala sam francuski list gospodični Parczevskoj i tako je nadam se započelo ozbiljno dopisivanje među nama dviema što imam i opet da zahvalim Vašemu iskrenom prijateljstvu. Budite uvjereni gospodine professore, da ću nastojati, da budem dostojna Vašega povjerenja.

Samo jedno je u toj stvari neugodno naime, da ja neznam poljski i premalo francuski te zato moram pisati hrvatski ali tko će to prevesti za gospodičnu Parczevsku? Smijem li Vas još i time mučiti, koji ste i onako dosta mučen? Ako ne, što onda? –

Bila bi već prije odgovorila i gospodični i Vam, nu bila sam bolestna a i sada teško pišem, jer imam nešto reumatizma u desnoj ruci.

Ako je i umro siroma Šandor ipak se nadamo, da ćemo Vas još vidjeti u Hrvatskoj, već Vas predugo ovdje nije bilo. Mi smo se nadali da ćete doći na izložbu, nu žalibože uzalud.

Veoma nam je drago čuti, da se Vaša mila djeca tako dobro uče; Bog ih poživio na radost skrbnih i vriednih roditeljah.

Najsrdačnije Vas pozdravlja moj suprug i

iskreno Vam odana
Hermina Tomić

BELEŠKE

Hermina Tomić, rod. Prešern (1843–1915), žena Josipa Eugena Tomića (od 1869), autorka nekolikih dela, ambiciozna spisateljka, danas je s pravom gotovo zaboravljena. Ona je često vodila korespondenciju svoga prezauzetog supruga, pa tako i u ovom slučaju. Pisma Grabowskog H. Tomić (4) u SKZ, R4229.

Pismo br. 1

– »Vaša najnovija drama postigla toli liepu nagradu ...« – radi se o jednočinki B. Grabowskog *Drugi raz*, koja je upravo dobila drugu nagradu na konkursu Varšavskog dobrotvornog društva (Towarzystwo Dobroczynności). O tome javlja Grabowski Tomiću u pismu od 21. VI 1883 (Arhiv SKZ, R 4229). Isp. dalje belešku uz pismo br. 8.

Pismo br. 2

O izvođenju *Baruna Trenka* u Varšavi isp. beleške uz pisma J. E. Tomića Grabowskom. Ipak, biće da kostimi i ples nisu bili uzrok što je poljska publika ostala hladna prema delu (isp. dalje pisma br. 3–5).

– »Glede opere Tvardovski ...« – Libreto za operu Ivana Zajca *Pan Twardowski* napisao je J. E. Tomić prema poznatom romanu Kraszewskog *Mistrz Twardowski* (o izvođenju te opere u Varšavi vid. ovde pismo br. 14 i beleške).

Pismo br. 6

Posle Šenoine smrti Tomić je nastavio da piše *Kletvu*, koja je ostala nedovršena (izašla je u celosti 1882).

– »Vesela igra za Maticu« – po svoj prilici Tomićeva komedija *Gospodin tutor* (MH, 1884).

– »Adressa« – verovatno protest nekih poljskih prijatelja Tomićevih zbog kritike *Trenka* u Poljskoj.

Pismo br. 8

Grabowski je poslao svoju jednočinku *Drugi raz* Tomiću s pismom od 21. VI 1883 (Arhiv SKZ, R 4229). Izvedena je zatim u Tomićevom prevodu na sceni Hrvatskog narodnog kazališta i bila od strane kritike vrlo nepovoljno ocenjena *(Narodne novine* t. g. u br. 287; *Hrvatska vila* t. g., 126). Naročito je bila surova kritika »Desideriusa«, iza koga se u *Hrvatskoj vili* krio mladi kritičar Janko Ibler: »*Drugi put* neće se pojaviti po drugi put na našoj pozornici« (u br. od 22. XII t. g.). Tomić se osetio pozvanim da brani prijatelja i delo koje je preveo i preporučio, pa je napisao oštar odgovor u *Viencu* 1884 (u br. 7), zaključivši: »Prof. Grabowski kao estetik zauzima jedno od najodličnijih mjesta među Slaveni, da je to čovjek učen i pun znanja, a napose, kao beletrista priznata sila i u samoj bogatoj poljskoj literaturi«, – što je, dakako, i za ono vreme bilo preterano i neodmereno rečeno. U svome odgovoru Tomić

je nazvao Iblera fratrom, dačetom, embrio-kritičarem, nedoučenim, golobradim momčetom itd., pa se Herminine reči iz ovog pisma da je njezin suprug Desideriusa »svojski podvorio«, odnose upravo na te izraze. Polemici se pridružio i Josip Pasarić (*Prvi i zadnji odgovor*, Hrvatska vila 1884, br. 20–21), uglavnom također braneći Grabowskog, a čitav slučaj krunisao je Tomić hvalospevom koji je imao zataškati incident (*Profesor Bronisław Grabowski*, Vienac 1884, br. 30, str. 477: br. 31, str. 492–494).

Pismo br. 9

»Moj igrokaz«: H. Tomić je upravo završila svoj komad *Zabluda matere* (izd. MH 1890). Isp. nadalje pisma br. 10, 11 i 12.

Pismo br. 10

»Klossi« – poljski ilustrovani časopis *Kłosy*. Dosadašnje bibliografije ne spominju nikakav napis Grabowskog o Tomiću u ovom časopisu, izuzev ranije citirane recenzije o *Twardowskom* (o Tomiću i Zajcu), iz g. 1882.

Pismo br. 13

Igrokaz *Zabluda matere* poslala je Hermina na anonimni natečaj Matice hrvatske. Izveden je u Zagrebu 1888 (rec. Ibler u *Narodnim novinama* t. g. br. 114, i Pasarić u *Vijencu* br. 21).

»Pošurice«: Tomićeve pripovesti iz krajiškog života (MH, 1887).

Pismo br. 14

Tomić nije napisao obećani članak.

U ovo vreme davala se u Varšavi Zajčeva opera *Pan Twardowski* (podrobnije o tome isp. beleške uz pisma Tomića Grabowskom).

Pismo br. 15

Gospodična Parczevska: Melania Parczewska, trećerazredna poljska spisateljica.

ALEKSANDAR TOMIĆ

1

Visoko štovani prijatelju!

Nezamjerite, što Vam sve dosad na Vaš ljubezan list odgovorio nisam. Sjeo mi na dušu Cerberuš Matičin, »Kalapaja«, te mi nije dao mira dok nisam dovršio »Koljebara« (Budnika), koga sam mu danas poslao, da ga dojduće godine Matičinom nakladom izdade. Izpričajte me dakle, što sam sve dosad tako neuljudan bio prama Vam.

Prije svega primite moju najtopliju zahvalnost na priposlanih mi krasnih proizvodih duha Vašega. Tko pročita samo predgovor Kraljeviću Marku, spoznati će namah onu krasnu, uznositu pjesničku dušu, koja Vas nadahnjiva. Daj Bože te još mnogo godina štovali u Vam Hrvati najiskrenijega prijatelja među braćom Poljaci.

Čitali ste o liepoj svečanosti đakovačkoj, koja je osam dana trajala i pružila mi priliku viditi slavne poljske knezove Sapiehe, prave velikaše

srcem, duhom i ponosnim stasom. I mene je tom zgodom zapala čast, da sam na naročitu želju biskupovu jedan dan u novoj stolnoj crkvi propoviedao. Hvala Bogu, riešio sam se te časne zadaće na obće zadovoljstvo. Biskup mi se je pri stolu posebnom zdravicom na vrlo laskav način zahvalio. Držao sam među ostalim u svom govoru i njeku apotheosu geslu biskupovu: »sve za vjeru i domovinu«, tumačeći narodu, što mu ima biti vjera, što domovina.

Tom prigodom pohodili su me u Kopanici Smičiklas. Lorković i Kostrenčić te smo taj dan u šali i prijateljskom razgovoru vrlo ugodno sproveli, sjećajući se pri tom i Vas, gospodine profesore, svoga ljubeznog poljskog prijatelja.

Neznam da li Vam je poznato, da je dionička tiskara povratila Vienac Matici. Sad će mu urednikom biti Kostrenčić. Hvala Bogu, da je tako; jer pod uredništvom Folnegovića bio bi sasma propao.

Milo mi je bilo čitat u Vienou kako je po Vam prevedeni baron Trenk krasno uspjeo u varšavskom kazalištu. Tom zgodom izrazuje Vienac želju, da bi se uprava kazališta što više obzirala na poljske igrokaze. Nu bojim se da uz sadanjeg dramaturga ta želja neostane »vox clamartis in desesto«. Mislim pripoviedao sam Vam, kako sam još god. 1879 predao upravi kazališnoj dva krasna poljska igrokaza: »Predsude« i »Zlatna mladež«; nu oba leže do danas u ropotarnici dramaturgovoj. Vole oni bečke i parižke neslane lakrdije.

Pitate kako je u nas? Sve po starom: jedna te ista rabota dan na dan. Samo sad iza nedjelje bit će nješto živje i veselije u novoj župi: vjenčati ću naime do trideset mladih pari. Kako ljubite naš narod, kako Vas zanimaju njegovi običaji, nošnje i vas život: to bi bilo pravo uživanje za Vas, da Vam je možno posudit si u sokola krila, preleteti kršne Karpate i pasti na srebropjenu Savu. Da samo jedan put može viditi Tadija u svečanu ruhu ove liepe kćeri vojničkih otaca, možda bi ga došla volja žrtvovati bogu Lelji mirtov vienac svoga – djevičanstva.

Do godine, gospodine profesore, vidimo se, ako bog dade u Kopanici, da se odtud zaputimo Posavinom i zavirimo u susiednu Bosnu. Biti će mi to veoma ugodni dani, koje ću u prijateljskom drugovanju s Vami provesti.

Moj dubok naklon milostivoj gospođi suprugi, viernoj družici srca i pera Vašega.

U V. Kopanici 3/11 882

duboko Vas štujući
Aleksandar Tomić

2

Dragi prijatelju!

Javljam Vam, da sam danas pisao prof. Jagiću za Vas. Daj Bože te se ispunile pravedne Vaše želje i Vi se riešili nesnosna položaja.

Iz Zagreba neimam već dugo nikakova glasa. Valjda rade, ako ne lienčare. U mojoj župi nastao je nasuprot velik posao: kršćanski nauk i korizmena ispovjed. Zato oprostite, dragi prijatelju, ako će ovaj list moj biti kratak.

Moj naklon milostivoj gospođi, a sto srdačnih pozdrava Vam od iskreno

odanog Vam prijatelja

Al. Tomića

U V. Kopanici 21/2 883

3

Mili prijatelju!

Čuda božjeg, da ste se jedan put javili! Mislio sam već, da Vas negdje Feldjäger odveo u Sibiriju na »zaludnienie«. Ele, slava Bogu, kad nije tako, bar se mogu nadat, da ću Vas ovog ljeta pozdravit moći u svom domu.

A sad pređimo na predmet, koji je bio povodom Vašemu prijateliskom listu. Da Vam želii zadovoljim, pisao sam u Đakovo, da mi pošalju biskupijski »Glasnik« od god. 1873. u kojem je u više brojeva točno i obširno opisan život nadaleko poznata župnika i pučkoga pisca Adama Filipovića, rodom Kopaničanina, umrvšeg negdje god. 1871 u Gorjanih, župi vlastelinstva đakovačkog. U tom životopisu naći ćete liepa gradiva za Vašu pripoviedku.

A što da Vam ja nacrtam o radu i životu našeg svećenstva? Ta Vi sami, prošav našu zemliu uzduž i popreko, znadete ponaibolje naše mahne i slabosti, kao i možebitne vrline i krieposti. Znadete predobro, da u našoj domovini neima patriotična, ni literarna niti uobće ikakva kulturna podhvata, komu ne bi kumovao hrvatski katolički svećenik. Tko je u našoj političkoi borbi voda puku hrvatskom? Nije li katolički svećenik? Tko zna ne bi li hrvatski narod davno već ležao u prahu pred svojimi dušmani. Niemci, Talijani i Magyari, da nije rodoljubnog hrvatskog svećenstva, koje se baš zato pod današnjom erom progoni i na svaki mogući način šikanira. Tko se razmierno najviše bavi hrvatskom literaturom i istu najizdašnije podpomaže: Nije li i opet kat. svećenstvo, koje uz to liepu kitu odličnih književnika u svojoj sredini broji. A kako ovo svećenstvo obavlja svoje pastirske dužnosti, neka su Vam dokazom, što ste u ostalom i na svoje vlastite oči vidili, naše po nedeljah i svetcih uvjek dubkom pune crkve, dočim u naše pravoslavne braće nećete ni na najveće svetce naći više od petero do šestero duša, a kadkad osim popa i zvonara, baš nikog. Kakvi smo napokon pod domaćim krovom, reći će Vam »wędrowiec z dalekiej północy«, komu smo vazda pripravni širom otvorit »nasz dom gościnny«.

A što radi pan Grzegorzewski? Je li ga još napada kadkad »nie szczęśna natura kozacka«? Recite mu uz liep pozdrav, da sam god. 1885 preveo i objelodanio u »Sr. Hrvatu« dva njegova prekrasna dopisa iz Kraja, iz Ruščuka i onaj iz »Slavonije«. Ovaj poslednji priobćio je i

Pozor. Vašu paka »Bakicu« preveo sam namah čim ste mi ju poslali te ju još početkom studena god. 1885 odpremio Viencu. Nu hvala Bogu, urednik je još do danas nije priobćio. To mi se je od god. 1864, od koje obavljam službu podvornika u literarnom cehu, prvi put dogodilo, da nebi priobćili onoga, što bi im ja poslao. Pisao sam pet do šest puta onoj mojoj lienčini, bratu, da mi javi: zašto urednik nepriobćuje toga prevoda? Ali na to pitanje ne dobi nikad odgovora. Pisao sam mu na to, da od uredništva uzme moj prevod, da ga uzmognem u drugom listu objelodanit. Ali ni na tu molbu nedobih nikad nikakova odgovora. Sve mi se čini, da je urednik nanjušio u onom majoru i njegovoj obitelji – Ruse, pa to će biti razlog, da prevoda nepriobćuje. Uz to, ako imate Vienac od god. 1885 – niste li opazili, da je u isto doba – 24 studena – isti »sujet« obradio i u Viencu priobćio Kokotović pod imenom »Nezahvalnost«. Kad bih znao, da Kokotović razumije poljski i da su mu »Novelki konkursowe« dopale ruku: skoro bih posumnjao, da si je od Vas »posudio« ideju i na svoju ju obradio.

Moj dojakošnji kapelan g. Dunđerović sad je kapelanom u Đakovu te će početkom listopada postati u sjemeništu vice-rektorom (oekonom). Bar će nas gospodski počastit, kad odsjednemo u sjemeništu. Moj sadanji kapelan – Franjo Vuljak, također Đakovac – izvrstan je pjevač i svirač. Kao takav ima i glasovir na kojem vješto udara.

Moleć Vas, da se malko strpite, dok Vam obećani biskupijski glasnik pošaljem, grlim Vas srdačno i bilježim se

Vaš iskreni prijatelj i štovatelj

Al. Tomić

U Vel. Kopanici 8/3 887

4

Štovani prijatelju!

Nemogav dobiti iz Đakova biskupijskog »Glasnika« od god. 1873, u kojem se nahodi životopis spomenutog Vam župnika Adama Filipovića, poslao sam Vam bio dne 18. ožujka isti časopis iz župske kopaničke knjižnice. Kao što vidite iz priložena ⁄. odrezka tovarna lista: vratiše mi pošiljku sa granice natrag zahtievajuć u hrđavoj njemštini, da knjigu ne samo u platno umotam već i da doprinesem njekakove »Zolldeklarationen«.

Nadajuć se, da će te me Vi ove godine svojim posjetom usrećiti mislim, da će najbolje biti, ako Vi sami knjigu sobom ponesete, a da si nemoram razbijati glave, što je to: »Zolldeklarationen?«

I tim sa srdačnim pozdravom i dubokim štovanjem, bilježim se

U Vel. Kopanici 29/3 887

Vaš prijatelj

Al. Tomić

5

Dragi prijatelju!

Milo mi je bilo razumit iz Vašeg cienjenog lista, da sam pogodio prevest Vašu liepu »Bakicu«. Srdačna Vam ujedno hvala na priposlanoj mi Donni Rozandi koju ste krasno zasnovali i još krasnije izveli; samo se je i meni činilo, kao da biste htjeli bili njom utrti put savezu između Poljaka, Rumunja i Magyara. O tom međutim nije bilo nigdje spomena u hrvatskih časopisih. – Veselim se daljnim Vašim pošiljkam. Vi ste duša poetična, pa kad i prozom pišete, sve pjesmom ozvanja. Što se tiče životopisa Adama Filipovića, nemogu nigdje dobit pojedinih brojeva diecezarskog »Glasnika«, u kom je njegov život izišao. Župski »Glasnik«, što no sam ga bio Vam poslao, pa mi ga sa granice vratili, tvrdo je vezan, pa neznam mogu li ga takova u inozemstvo pod »Kreuzbandom« poslati? Ako mogu, javite mi to.

Sjećate li se još moga bivšeg kapelana – Stjepana Đurđerovića, onog veselog pjevača? On je mjeseca oktobra prošle godine premješćen bio za kapelana u Đakovo, odkle su ga dne 21. maja o. g. pozvali pred sudbeni stol u Osiek i tu bacili u istražni zatvor da nemože glasovat – ni radit za opozicionalne kandidate. Sad u oči izbora za sabor koji će se obavit polovicom lipnja izvađaju se svakovrstna nasilja i bezakonja. Magjari su upravo naumili razdrobit Hrvatsku u magjarske komitate i tako oživotvorit svoju obljubljenu ideju jedinstvene magjarske države.

»Sriemski Hrvat« prešao je sa gospodinom Večerinom u vladine ruke. Netreba mi se dakle izpričavat, što ga niti mogu niti hoću podupirati.

Dakle nebudemo se vidili ove godine? Što ćete, kad taj »nervus rerum gerendarum«, bez koga nemože se na put, ne manjka samo Vam već i meni.

Srdačno Vas pozdravlja i grli

U Vel. Kopanici 2/6 887

Vaš prijatelj i štovatelj
Aleksandar Tomić

6

[Fragment]

»Kara Mustafa«

Bolan mi leži
Kara Mustafa
[Brej gjidi, brej gjidi
uz svaki drugi redak.]
Bolan mi leži,
Hoće da umre;
Kraj njega sjedi
Ljubovca vjerna,
Bolnoga pita
Kara Mustafu:
»Tko da ti jaši
Vrana konjica?
Neka ga jaši
More hajduče
Jerbo od mene
bolji je junak.

Tko da ti paše
Sabljicu britku?
Neka ju paše
More hajduče.
Jerbo od mene
Bolji je junak.

Tko da ti ljubi
Ljubovcu vjernu?
Neka ju ljubi
More hajduče,
Jerbo od mene
Bolji je junak.«

[...] čitavši ju bio sam duboko ganut. To je prekrasna slika, kojoj u živo nacrtanih kontrastnih obijuh obitelji nemanjka ni svjetla ni sjene.

Moj kapelan izručujuć Vam svoj naklon, šalje Vam prileżeću pjesmu. Nezna samo da li je to ona pjesma, koju si Vi želite. – Uviđajuć i sami potrebu »Sriemskog Hrvata« predplatiti ćemo se od 1. oktobra i na taj Vaš vriedni časopis.

Izručujuć svoj naklon milostivoj gospođi suprugi, ostajem sa srdačnim pozdravom

U Vel. Kopanici 11/9 885

Vaš iskreni štovatelj
Al. Tomić

BELEŠKE

Aleksandar Tomić (1841–1892), sveštenik i pisac, brat Josipa Eugena Tomića, živeo je i radio u Velikoj Kopanici. U LAP registrovana su samo tri njegova pisma Grabowskom, a ima ih na istom mestu dvostruko više!

A. Tomić zaslužan je za popularisanje poljske dramske književnosti kod nas, premda sam nije najbolje znao poljski jezik (isp. W. Kot, *Dramat polski*... op. cit. 21). Preveo je *Zaręczyny aktorki* (Glumičine zaruke) J. Korzeniowskog (izv. 1873), *Młody mąż* (Mladi muž) od istog pisca (izv. 1873) i *Nikt mnie nie zna* Aleksandra Fredra (prev. pod naslovom »Gospodar Tomo ili zar me već nitko ne pozna«, izv. 1873). Neki od tih komada održali su se na repertoaru do 1889.

Pismo br. 1

Pismo govori o svečanosti posvećenja crkve u Đakovu.

– »Koljebar«: Povest I. Kraszewskog, u prevodu A. Tomića i pod naslovom *Kolibar* izdala ju je MH 1882. Uz to je prevodilac napisao i životopis Kraszewskog.

– Lorković, Blaž (1839–1892), pisac i naučnik, prof. Sveučilišta u Zagrebu.

– Folnegović, Fran (1848–1903), političar i književnik, posle Šenoine smrti uređivao je Vienac.

Pismo br. 2

Pismo je u vezi sa neprijatnostima koje je imao Grabowski u svojoj domovini (isp. o tome uvod ovoj korespondenciji). Jagić je imao pomoći Grabowskom.

Pismo br. 3

Početak ovoga pisma takođe se odnosi na neprilike Grabowskog (»zaludnienie« = prisilno naseljavanje u Sibir).

– Grzegorzewski, Jan: poljski publicista nevelikog značaja. Tri njegova pisma J. E. Tomiću nalaze se u SKZ, R 4229. Zanimljivo je da prevode Grzegorzewskoga koji se ovde nabrajaju naše bibliografije ne beleže.

– »Bakica«: novela B. Grabowskog (orig. *Babunia*). Objavljena je u Vincu 1887 (br. 16–17), ali zbog nečeg ovaj prevod do danas ide pod imenom A. Tkalčevića. Ima-

jući na umu što je rečeno ovde i u pismu br. 5, moramo ovo korigovati, jer je prevod očevidno Tomićev. Inače, ista novela štampana je u prevodu Milke Perković u knjizi *Hiljadu najljepših novela* (Zagreb, 1938).

– Kokotović, Nikola (1859–1917), publicista, saradivao je u Hrvatskoj vili i Vijencu. Podudarnost sižea njegove *Nezahvalnosti* i *Bakice* Grabowskog dosad nije bila primećena.

Pismo br. 5

Donna Rozanda – drama B. Grabowskog (1889).

Pismo br. 6

Fragment pisma, koji je u LAP bio pogrešno priklopljen jednom od napred donesenih listova.

– »Predplatiti ćemo se od 1. okt. i na taj Vaš vriedni časopis...« – teško je precizno reći o kome se časopisu radi. Ipak, znamo iz pisma Grabowskog Franji Markoviću da je preporučivao Šenoi *Ateneum* kao najbolji poljski mesečnik (Zdenka Marković, op. cit. 158).

BUDE BUDISAVLJEVIĆ

1

Dični gospodine!

Početkom kolovoza izaći će »Književno cvieće« biednoga moga pobratima uz njegovu sliku i životopis, koji sam ja pred tri godine za »Vienac« napisao. Iz toga životopisa razabrati ćete, kolikim je žarom pokojnik ljubio rod poljski. Ali Kirdžaliju Čajkovskoga nisam opet štampati dao, jer ga Matica hrvatska tek pred malo godina izdala.

Vriedno bi bilo, da koji mladih Vaših književnika prevede »Hajduka Radu«, pa »Krvavu diobu«, te divne crte iz krajiškoga života, što su iz Vukelićeva pera 1871 i 1872. u Vijencu štampane.

Tad smo oba uz I. Trnskoga za Vienac pisala, samo što su moji sastavci pod imenom »Milutinova« izlazili.

Hvala Vam srdačna na ganutljivoj izjavi bratinske sućuti prema momu pobratimu.

Želeći Vam dug život, pun blagoslova po liepu knjigu, prinosi jasnoj Vašoj duši

duboko štovanje
Vaš zahvalni
Budisavljević

14. VI 1882.

BELEŠKE

Pismo br. 1

Budisavljević Bude (1843–1919), publicista i političar, sabrao je posle smrti svoga pobratima Lavoslava Vukelića (1840–1879) njegove pesme i izdao ih u Zagrebu 1882. pod naslovom *Književno cvieće Lavoslava Vukelića.*

Ovo je očevidno odgovor na pismo Grabowskog, kome zasad nismo mogli ući u trag. Grabowski je dobro znao Vukelića, jer je ovaj preveo njegovog *Sina stepe*.

Članak koji Budisavljević spominje izašao je u Vijencu 1880 (br. 28–35), potpisan inicijalima B. B.

– *Kirdžali:* roman Michała Czajkowskog (1804–1886). Preveo ga je Lavoslav Vukelić, a izdala MH u Zagrebu 1878.

– Trnski, Ivan (1818–1910), nekada veoma cenjeni pesnik, bio je stalni saradnik Vijenca.

KONSTANTIN VOJNOVIĆ

1

Veleučeni Gospodine!

Primio sam danas Vaš velecienjeni list od 21. t. m., te se žurim poslati Vam preporučene listove za Vaše turističko putovanje u Bosnu i u Dalmaciju. Priložio sam jednu obćenitu preporuku, koju možete pokazati osobam sveštenićkog stališa u Bosni i u Dalmaciji, a i drugim rodoljubom, te se nadam da Vam može biti koristna. Prijatelj sam Nadbiskupu Sarajevskomu (kojemu će Vas moći predstaviti Kan. Jagatić), i biskupu Mostarskom. Kako se Vi bavite izključivo knjigom, lako se nadam da će Vam biti ugodno putovanje, i da ćete mi zanimivih stvari pripovjedati, kad se budemo vidili ovdje dojdućega kolovoza. Nosite svakako sobom *pasz*, te ga dajte viderati po našoj oblasti da ne budete imali neprilikâ.

Molim Vas ako imate sgodu da mi u velike pozdravite u Krakovu g. Grofa Tarnowski-a, te da ga molite, da me obavjesti, hoće li ove godine i kada biti u Krakovu svetčanost na uspomenu oslobođenja Beča po Sobieski-u.

Sretanj sam što Vam mogu neznatnim načinom dokazati duboko svoje i sve svoje obitelji štovanje pram toli odličnome književniku i toli revnome gojitelju hrvatske knjige. Moj sin osobito Vam se preporučuje.

S odličnim počitanjem bilježim se

Vaš najoddaniji
Kosto Vojnović

Zagreb, 23/6 83

BELEŠKE

Pismo br. 1

Konstantin Vojnović (1832–1903), doktor prava, profesor Sveučilišta u Zagrebu. Pismu su bile priklopljene dve vizitkarte (preporuke) sledeće sadržine:

a)

Veleučeni Gosp. Profesore, g. profesor i književnik Grabowski, veliki prijatelj naroda i književnosti naše, duboki štovatelj Dubrovnika, predstaviti će se Vami, te Vam ga najsrdačnije preporučujem.

S odličnim štovanjem

Vaš najoddaniji
Dr Kosto Vojnović

Zagr. 23/7 83

b)

Presvjetli Gospodine! Usuđujem se preporučiti Vam dičnog poljskog književnika, i revnoga gojitelja hrvatske književnosti, prof. Grabowskoga.

Ostajem s odličnim štovanjem

Vaš prepokorni

Dr Kosto Vojnović

AUGUST HARAMBAŠIĆ

1

U Zagrebu, 22. rujna 1884.

Velecienjeni prijatelju!

Oprosti, što ti se nisam već prije javio. Priznajem, da to nije liepo, i ne ću se izpričavati; ali ću ipak navesti razlog, zašto Ti nisam odmah pisao: Ja sam uviek mislio, da ću Ti za koji dan moći povratiti bar nešto novca, što si mi ga za put u Kraków veledušno posudio. Ali žalibože nije mi to za sada moguće, sva su moja sredstva izcrpljena, i za to Te prije svega srdačno molim, da se za posuđeni mi novac malko strpiš. Ja ću ga imati najkasnije o božiću, kad se bude davala nova opera »Vračara«, jer ću za njezin libretto dobiti najmanje 200 for., pak ću Ti onda lako povratiti posuđenu svotu. Toga je, čini mi se, nešto preko 70 forinti, jer sam u Krakówu za Tvoj račun kod Bartuszewicza uzeo knjiga po prilici za 25 for. Meni je vrlo težko, da Ti ih ne mogu odmah vratiti, ali ja znadem, da si mi upravo otčinski prijatelj, pak ćeš se već strpiti, i za to Ti unapred srdačno zahvaljujem.

Koliko Te blagosivljem, da si me sobom poveo u Kraków! Ah! Prekrasne one časove neću nikad zaboraviti! Kako ste me liepo dočekali, kako ste me na rukuh nosili, kako ste mi srce »ukrali«, plemeniti Vi Poljaci, draga braćo moja! U mene nije bilo dosta rieči, kad sam g. Tomiću i njegovj milostivoj gospođi pripoviedao o mom boravku u Poljskoj i naročito – o Tebi! Za Tvoju ljubav, za Tvoje prijateljstvo, za Tvoje usluge ja ću ti ostati najzahvalniji do groba, ali ti ih nikad ne ću povratiti moći! Povratit ću ih, koliko god budem za života mogao, cielomu toli divnomu poljskomu narodu! Naučit ću Vaš krasni jezik, da svoj narod upoznam sa Vašim, kao što to i ti toli liepo i toli uspješno činiš.

Tvoj list, što si ga pisao g. Tomiću, sve nas je neizmjerno razveselio, samo što nisi trebao toliko hvaliti mene, koji toga nisam zaslužio. Poljske novine također su me previše pohvalile; g. Tomić nije mi ih htio dati, nego sam si sve morao prepisati, jer on sve tvoje listove i u obće sve, što dobije od Tebe, čuva kano dragu uspomenu. Na Tvoj list odgovoriti će Ti milostiva gospođa, a bila bi to već odavno učinila, da nije bila malo bolestna, a g. Tomić baš sada ima silu posla i piše roman za »Maticu« iz požeškoga života koncem prošloga vieka, pa i služba zaokuplja mu skoro svaki časak.

Ja sam za sada vrlo žalostan i biedan. Ove dane (valjda u subotu) moram u Osiek, a Ti si možeš pomisliti, koliko mi je težko ostaviti Zagreb, t. j. ostaviti – Zdenku! Moram! Moram popraviti griehe moje mladosti, lakoumnost moju, a to mogu samo onda, ako odem iz Zagreba. Rado bih svoju vojničku godinu odslužio u Krakówu, ali mi to žalibože nije moguće, jer mi manjkaju i najpotrebnija novčana sredstva. Ti si mi toliko dobar, kano da si mi rođeni otac, pak ću Ti sve povjeriti. Ja sam sve do sada živio vrlo lakoumno: trošio sam više nego što sam smio, a posljedicom su – silni dugovi. Njih se moram riešiti, ako hoću da budem svoj čovjek, a to mogu jedino, odem li u Osiek. Tamo mi je sestra, kod nje ću imati sve, što budem trebao, pak ću svu literarnu zaslužbu moći upotriebiti za isplatu svojih dugova. Tako ću za godinu dana svršiti svoje nauke kao čestit mladić, a onda što Bog dade i sreća junačka! Ako dobijem Zdenku, onda ću biti prvi čovjek u Hrvatskoj; ako ju ne dobijem, onda je propalo sve, sve, i onda mi nije stalo do života!

Milostiva gospođa Tomićka upravo me zadivljuje svojom dobrotom. To mi je jedina utjeha na svietu, i ja ne znam, kako bih se zahvalio svojoj dobrotvorki. Plemenitije gospođe nema na cielome svietu, a od Tebe i g. Tomića boljih prijatelja! Hvala Vam do groba!

Oprosti, što ti toliko pišem o sebi; ali tako mi je ugodno, kao da se s Tobom razgovaram. Preda mnom je Tvoj simpatični lik, i meni se čini, kano da sam s Tobom u Pragu ili u Krakówu. Ah! sladki časovi, hoćete li se ikad povratiti? . . .

Znadem, da će Te zanimati naše novosti. Ima ih dosta. Izbori su minuli – po nas dosta dobro. Stranka prava dobila je 8 kotara, sad imademo 24 zastupnika u »saboru«. Mi, hvala Bogu, liepo napredujemo, i ja se nadam da ću doživiti slobodu Hrvatske i slobodu najdraže joj sestre – Poljske.

Ovih dana bio je ovdje pan Ludomir Proszczynsky iz Varšave, historiograf. Bio je kod g. Tomića sa mnom na objedu, uzhićen i oduševljen. Odavde je otišao u Đakovo, da se pokloni biskupu Strossmajeru.

Prije svoga polazka u Osiek pisat ću Ti svakako još jednoč, i onda ću Ti poslati svoje »Slobodarke«, »Hrvatsku Vilu« i drugih knjiga. Za sada zaključujem.

Srdačno Te pozdravljaju svi Tvoji znanci: g. Tomić, milostiva gospođa, gospođica Zdenka, Eugen, Dražen, gospođica Pavanka, Božidar Kukuljević, ali najsrdačnije

Tvoj zahvalni posinak

August Harambašić

Moja adressa:

G. A. H-ću, jednogodišnjemu dobrovoljcu;
Osiek, tvrđava.

N. B. Milostivoj gospođi suprugi moj najponizniji rukoljub!
Dječici pozdrav!

2

Zagreb, 17. srpnja 1885.

Dragi Bronisławe!

Ja sam danas u službi kano »Tagscorporal«, pa ne mogu do sutra nikuda iz logora, a ne znam, hoćete li Vi već danas, ili sutra rano u jutro otići, i za to te liepo molim, da me potražite u logoru, ako danas ili sutra prije podne odilazite, jer bi mi bilo vrlo žao, da se još jedanput s Vami ne oprostim. Ja sam u logoru cieli dan. a naći ćete me odmah u *prvoj baraki; pitajte samo za 8. kumpaniju!*

Nadam se, da ne ćete prije otići, a da me ne potražite, i proklinjem prokletu austrijsku uniformu, koja me toliko veže! Nu što ću, biti će već bolje!

Očekujuć te svakako, jer ti imam još mnogo toga reći, pozdravljam gospodu Poljake, i ostajem

tvoj iskreni posinak

August Harambašić

BELEŠKE

Pismo br. 1

August Harambašić (1861–1911), pesnik, bio je svojevremeno poznat u Hrvatskoj kao prevodilac Sienkiewicza i Kraszewskog. Grabowski je preveo samo njegovu pesmu *Moje serce (Obrazy Literatury Powszechnej,* Warszawa 1896, t. II, str. 554).

– »G. Tomić i njegova milostiva gospođa«: Josip Eugen i Hermina Tomić.

– »Kapitanova kći«: povest J. E. Tomića (MH 1884).

– »Poljske novine su me previše pohvalile ...« – U bibliografiji E. Kołodziejczyka nije registrovan ni jedan članak o Harambašiću iz tog vremena u Poljskoj, a takođe ni u rukopisnoj bibliografiji Wagnerowych (isp. predgovor). Nismo mogli zasad utvrditi o kakvom se napisu radi.

– »Slobodarke«: političke pesme Harambašićeve (knj. I, Zagreb 1883).

Pismo br. 2

Harambašić je bio na vojnoj službi.

KOSTA MILAN HARAMBAŠIĆ

1

Senj, 8ga XII 86.

Veleučeni gospodine!

U istinu me je Vaš cienjeni list iznenadio, a ujedno i razveselio, jer mi izkazaste osobitu čast, obrativ se na moju malenkost radi podataka o *gimnaziji i životu senjskom.* Da Vam dokažem, koli ste me s tim odlikovao, nastojati ću podati što sitnije detalje o svem, o čemu budem znao i umio. Najdrevniju dobu Senja, pa sve do najnovije, naći će te najtoč-

nije opisano u Topografiji grada Senja od prof. Magdića, koju ponesoste iz našeg kršnog Senja. Što se pako najnovijih događaja tiče o tomu ne uzpisa do danas nitko ni slova, a vjerujte, da su vrlo jednolični i za historiju upravo od nikakove važnosti. Trgovina je pala, a pada sve to više danimice, a smrtni udarac joj je zadan odkad sagradiše Riečko-Karlovačku željeznicu i odkad se Magjari toli svojski počeše zauzimati za Rieku. Družtvenost je razrovana, akoprem je možda veća i bolja nego u kom drugom gradu naše domovine. Glavni razlog tomu leži u pojedincih, koji su, podbadani od naših neprijatelja, znali naći vlas i u jajetu t. j. znali su naći prevratnike i prevratan duh kod onih ljudi, koji su možda najmiroljubiviji u cieloj Hrvatskoj. Kako Vam je poznato cio grad, i sve što je u njemu zdravo i pošteno, misli i diše duhom one stranke, koju današnja vlada krsti buntovničkom, prevratnom, nelojalnom itd., a po tomu nije ni čudo, da svi protivnici stranke prava, graknuše na Senj, kao na bielu vranu i da napeše sve sile da taj grad moralno i materijalno upropaste. Najviše ga je mrzio pokojni predstojnik odiela za bogoštovje i nastavu Iv. Vončina i ne jednom znao bi reći: »Ja hoću da vidim Senj Karlobagom«, što znači da grad Senj tako nizko padne, da bude ravan Karlobagu, gradiću od 700 stanovnika. I vjeran tomu svom načelu jedini je on krivcem da je ukinuta senjska gimnasija. Naravno da je našao dosta podlica i u samom gradu Senju, koji su ga u tomu podpomagali.

Ovdašnja gimnasija postoji od pamtivieka a uzdržavali su ju Paulini. Tako još god. 1777 opominje karlovačko vojno zapovjedničtvo, svojim odpisom od 17. studena, predstojnika pavlinskoga, da si pribavi vrstnih učiteljskih sila.

God. 1819. ukinuta je ova gimnasija odpisom c. kr. ratnoga vieća u Beču, »radi nestašice učenika«. Istom god. 1839. otvorio ju je opet o vlastitom trošku vrli rodoljub i plemeniti dobročinitelj grada Senja barun Mirko Ožegović biskup senjski, te je i sam uzdržavao profesore većinom svećeničkoga stališa. God. 1843. odpisom c. kr. vojnog zapovjedničtva, a na temelju dvorskog rescripta, preuzeta i uzdržavana je ova gimnazija od vis. erara. Kad je god. 1847 uveden novi sistem, po komu postaše gimnasije, kao srednja učilišta, osmorazredne nije bio dovoljno prostran privatni stan, u komu je dosad bila smještena gimnasija sa 6 razreda, stoga darova opet biskup Ožegović 3000 fr, a i građani doprinesoše znatnu svotu, te smjestiše gimnaziju u ovu zgradu gdje i danas postoji.

Dakle kako vidite defacto je osnovao ovu gimnasiju biskup barun Ožegović, a i učinio je za niu mnogo. Doista ona mu je bila najdražja, a nazivao ju je: »*pupilla oculli mei*«. I do najnovije dobe (naime do pred dvie tri godine) nije se nitko potužio na senjsku gimnasiju, ali odkako je grad Senj prvi puta poslao zastupnika stranke prava u sabor, od onda počeše vikati na gimnasiju i na sam grad. Za najneznatniju sitnicu zvali bi se đaci na konferencije, kaznili najstrožije, samo da vlada na temelju gimnasij. zapisnika i kaznah može dokazati, da je senjska gimnasija najgorja i da ne može obstati. K tomu buknuše oni izgredi radi grbova, na-

stadoše gungule, a to su znali nekoji baš zgodno upotriebiti da se osvete Senjanom, pa makar i lažnimi denuncijacijami. Pokojni Vončina je znao sve to upotriebiti na to, da uništi grad Senj i 6. listopada god. 84. stiže dopis, u komu se veli, da će se senjska gimnasija koncem tekuće škol. godine ukinuti, a to s razloga, jer je u Senju zavladao prevratan duh i k tomu u tolikoj mjeri, da ga ni gradsko poglavarstvo nemože obuzdati. Nadalje da je taj prevratni duh svoj vrhunac u tomu postigao, da već narušava osobnu slobodu miroljubivih građana, a iz svega toga sliedi da grad Senj, kraj prevladalih nezdravih odnošaja, nije mjesto prikladno za valjan nabožan i ćudoredan uzgoj mladeži i stoga se ima gimnasija, kako napomenuh koncem škol. godine 1884/5. dokinuti. Ovo je plod prostih klevetnika i denuncijanta. Gradsko zastupstvo predalo je predstavku preuzvišenom g. banu, u kojoj dokazuje, da su ovi navodi pusta kleveta i ujedno moli, da se ne ukine gimnasija, nu sve bijaše uzalud.

Meni se čini da je najviše zahvaliti bratu pokojnoga biskupa Ožegovića, barunu Metelu Ožegoviću (isti je ako se ne varam bio u audijenciji kod kralja i molio da se neukine ova gimnasija), da nije gimnasija posve ukinuta, već da je pretvorena u nižju realnu gimnasiju, te da se postupice ukida. Do sada ukinut je 8. i 7. razred. Ove godine ukinuti će se 6ti, a na godinu peti i onda će valjda ostati nižja gimnasija, ako se ne nađe »dobrih i miroljubivih građana«, koji će i ovoj realnoj gimnasiji na vrat stati.

Evo Vam dakle glavnijih podataka o senjskoj gimnaziji, a iz prilježećih gimnasijalnih programa, znati ćete, kao strukovnjak, crpiti također nekoja fakta. Toliko o gimnasiji, a sad o »Consiliumu facultatis«. Meni je ovaj komad bio poznat već više godina, pa stoga ga naručih, da ga ovdje predstavljamo. I zbilja ga odigrasmo ovih praznika, a u korist kolerom postradalih Primoraca. Bolbeckoga igrao je Blažević i mogu reći upravo izvrstno. Valentina kako Vam je poznato, predstavljao sam ja, a mogu s ponosom reći na sveobće zadovoljstvo. Ostale uloge bile su također dobro podieljene i komad je učinio dosta efekta. Mi predstavljamo ovdje svake godine po nekoliko puta, a k tomu dajemo i plesne zabave i koncerte, te imamo za to posebni zabavni odbor od nekoliko gospođa, gospođica i gospode. Taj zabavni odbor je osnovan u Senju još pred 10-tak godina, a prije je davao još više zabava, nu i u današnjih okolnosti radi dosta. Čovjek može i najnedužniji biti osumnjičen kod vis. gospode, a to mnoge odvraća, da ne sudjeluju pri zabavah. Na 25. pr. m. dali smo sjajan koncert s plesom, a moja malenkost opet sudjelovala, kao solista. Od 1. listopada imámo u Senju kotarsku oblast i od tad spada grad Senj pod gospićku t. j. ličkokrbavsku županiju, a ne više pod Riečku podžupaniju.

Inače provodimo vrlo ugodan život, a uvjek smo u družtvu oni, s *kojimi ste i Vi ona dva dana proveo.*

Ovih praznika imadosmo sreću primiti vrla muža, a Vašeg zemljaka, Dr. J. Hanusza docenta na sveučilištu bečkom (sada valjda već na Kra-

kovskom) a naš grad dopao mu je se tako, da je ostao u njemu punih devet dana, što nam osobito laska. On je i pisao to o Consilium facultatisu, jer sam mu u Beč poslao pozivnicu na predstavu.

Sva gg. za koju ste izvolio pitati i izručiti jim svoj velecienjeni pozdrav, zahvaljuju se najsrdačnije na istomu i uzvraćaju ga srdačno, sjećajuć se ugodno naše čelik- značajne braće Poljaka. Neku večer ispismo nekoliko čaša našeg izvrstnog vina, a u Vaše cienjeno zdravlje i u zdravlje cielog naroda Poljskog.

G. Krajač Vas daje specialno i najsrdačnije pozdraviti, a njemu i imam zahvaliti nekoje podatke o gimnasiji. Zdrav je, uviek dosjetljiv, šaljiv i ugodan, a ove godine mu se pomnožala obitelj za malu kćerku. G. Korewa je ovdje. Bio je nedavno bolestan, nu hvala bogu sad je opet zdrav. Kranjčević je položio ispit za građanskog učitelja i dobio mjesto u Mostaru u Hercegovini i to sa 1200 fr. plaće.

Novak je opet u Pragu na konservatoriju. Blažević veseljak, šaljivđija kao i do sad, nu ove godine snašla ga nesreća: umro mu naime otac, a pred nekoliko dana suprugin brat.

Ja sam posve zdrav, živim da si ne želim ugodnije, premda su mi pune ruke posla. Oženio se nisam, a ni neću tako skoro, jer sam se razstao sa svojom bivšom vjerenicom i to s njezine krivnje.

O Augustu Vam neznam pravo ništa, jer mi cielu godinu nije ni slova pisao. On je počeo uređivati Balkan, nu ostavio na skoro i posvetio se odvjetničkoj praksi, nu mislim, da je već i to napustio. Balkan je svojom vanjštinom i slikami vrlo liep, a i sadržaj mu je prilično biran, nu najviše rade na njem mlade sile.

Sažaljujem Vas iskreno nad udarci sudbine, koja kao da se je proti Vami urotila i vruće želim da Vas nesnađu ovakve nevolje, kao što mi jih u svom cienjenom listu javiste.

Evo se uzpisah, a ne znam da li ćete imati toliko vremena, da sva ova moja naklapanja pročitate.

Vrlo će mi goditi ako sam Vam bar donjekle ovimi podatci pomogao, a još će mi biti dražje obratite li se i opet na mene, ako što o nami i naših odnošajih uztrebate.

Uzbudete li kada sa gg. Kraszinskijem i Smolenskijem izručite jim moj najsmjerniji pozdrav. Želeć Vam dobro zdravlje i druge odnošaje u onomu u čemu jih sam želite, jesam uviek na službu Vam pripravni
Kod nas toplo kao u sred proljeća,
a Vi se sigurno sanjkate.

KM Harambašić

Adressa g. Blaževića glasi:

G. M. Blažević – Senj
činovnik trg. obrt. komore
Austria Hrv. Primorje

BELEŠKE

Pismo br. 1

Kosta Milan Harambašić (1864–1904), učitelj, poznati u ono vreme hrvatski pedagog; službovao je u Senju. Podatke iz ovog pisma očito je iskoristio Grabowski pišući o atmosferi u Senju u svome feljtonu *Listy o Literaturach Słowiańskich* (Przegląd Literacki čas. »Kraj« 1887, XVI).

– Ivan Vončina (1827–1885), poznati hrv. političar.

– Kranjčević: pesnik S. S. Kranjčević (1865–1908).

– Novak: Vjenceslav Novak (1859–1905). O njemu je Grabowski također pisao u spomenutom feljtonu (XVI).

– August: A. Harambašić.

– »Consilium facultatis«: komedija Jana Aleksandra Fredra, izvedena prvi put u Zagrebu 21. XII 1877, a zatim 10. I 1878, 25. II 1879, 21. i 22. III 1884 (W. Kot, *Dramat polski*, op. cit. 104–105).

IVAN KOSTRENČIĆ

1

[Štampani tekst:]
MATICA HRVATSKA

U Zagrebu 3. VIII. 1886.

Cienjeni gospodine!

Danas su Vam odposlane knjige »Matice« u Lipsko na Gerharta i Heya, da je pošlje Paprockomu u Varšavu. Šaljem Vam i sve druge željene knjige izvan Gundulićeva Osmana, od kojega se novo izdanje tiska.

O Preradoviću nije u novije vrieme ništa tiskano, te Vam zato nemogu ništa nova poslati.

Liepo Vas pozdravlja

Vam na službu pripravni

Iv. Kostrenčić

2

Moj dragi gospodine! Nemogoh Vam prije ovo poslati. Jurkovićeve su sve pripoviesti u onih dviu svezci »Matice«, pak po tom ćete moći prosuditi koje su najbolje. O novijoj literaturi hrvatskoj nije u novije vrieme ništa tiskano. »Matica« će početi ove godine izdavati od prof. Broza »crtice iz hrvatske književnosti«.

Liepo Vas pozdravlja Vaš

Zgb 21/4 87.

Ivan Kostrenčić

Ako uzpišete što o Jurkoviću, pošaljite mi jedan *otisak*. Hvala zato unapred.

BELEŠKE

Pismo br. 1

Ivan Kostrenčić (1844–1923), bibliotekar Sveučilišne knjižnice u Zagrebu, bio je tajnik Matice hrvatske. Isp. takođe u ovoj knjizi pismo br. 1 Ivana Kukuljevića Grabowskom.

U katalogu »Jugoslavica« LAP registrovano je 12 Kostrenčićevih pisama Grabowskom, ali mi smo dobili mikrofilmovana samo ova dva. Nije li u katalogu omaška?

Pismo br. 2

Vizitkarta.

O Jurkoviću Grabowski ništa nije napisao, ali se te godine (1887) u *Ateneumu* pojavio *Pavao Ćuturić*, u prevodu Jana Nitowskog. Nije li tu kumovao Grabowski?

TITO BABIĆ

1

[Štampani tekst:]

Magyar Kir Posta – Kr. Ug. Pošta
Levelezö-lap – Karta dopisnica
(valasz – odgovor)

Pošt. žig:
Krapinske Toplice, 1. 87

Gospodinu Bronislawu Grabovski u p. r.

u Krapinskih Toplicah

Gospodine!

U savezu sa Vašim velecienjenim pismom od 18a t. m. čast mi je odgovoriti, da moj sin Ljubomil jošte ovamo u Gredice nije došao, niti se što stalna o njegovom dolazku znade. – Nu milo će mi biti, ako mi u dio padne čast, Vaše Gospodstvo toli slavna i čuvena muža, koli dobra prijatelja moga sina kod mene u Gredicah kao mojeg milog gosta pozdraviti.

U Gredicah 20/VI 87.

Tito Babić

2

U Gredicah, 26/12 887

Velecienjeni i veleučeni Prijatelju!

Kako mi je srdcu ugodilo Vaše pismo, koje sam baš prvi dan božićnih blagdana primio, baš u vrieme, kad se je u kršćanskom svietu toli obljubljena piesma pievala – »Narodil se je Kralj nebeski« – to nisam u stanju da opišem onu radost i veselje, što ga počutih, osiečajući sladkih onih trenutaka koje zajedno sprovedosmo u Gredicah, i onih

kad smo na visu bajnih zagorskih briegovah u družtvu toli čuvena muža i našeg dobra prijatelja piesnika Naroda u staroj niekoč i sadašnjoj hrvatskoj Domovini živućih sa zanosom jednako mislećih i jednako ćutećih dušah zamienivali nemisleći niti iz daleka, da gore, rieke i šume i prostrane poljane mogu odieljiti i odtuditi Ideale, koje svaki iskreni domoljub, bio on ovdje ili ondje, blizu ili daleko – kao nieku svetinju svoga života njeguje – i naprama svojim pouzdanim i dobrim prijateljem otvoreno očituje.

Ako naše piesmice razlegavši se po bregovih i dolinah gredičkih nijesu stekle slavu pievačah na svetskih daskah pojućih, to su ipak oni časovi ostali nama i cielomu malenomu obiteljskomu Družtvu za uviek nezaboravnimi.

Velecienjeni Prijatelju! Hvalim jošte posebice na Vašoj čestitki, kao podpunim dokazom, da niste na nas zaboravili. – Moja obitelj ove godine nije tako brojna u Gredicah kao obično – moj sin Ljubomil je zaprečen snegom velikim na primorskih gorah – ali to moju obitelj ne smeta da goji jednake nazore o svemu što se Vas tiče – naše misli su jedne te iste – dokazom je najboljim broj 48 i 49 Vienca t. g. u kojih moj sin vješ̆tim perom narisa sliku dična muža i njegove plemenite duše i pera – što mi svi zajedno prisvajamo si – i svi se ponosimo time, da nam je toli odlični muž prijatelj i dobri znanac.

Ako nas i dieli daljina i veliki broj putnih miljah – to ipak naša prijateljska srdca spajaju srodne duše, koje lebdeći bez ljudskih zapriekah u neizmjernom Svemiru ne poznaju daljinah, koje samo nas diele.

U krugu sakupljene moje Obitelji kod stola digoh čašu, i nazdravih našemu milomu Grabovskiu – i svim njegovim milim i dragim, a ova zdravica je jednodušno sa oduševljenim Živio! odjeknula – sa žarkom željom, da mu na skorom doviknemo DOBRO DOŠAO! slavni prijatelju.

Sada pako primite želje sviuh nas za Novu godinu. – Vsemogući Bože da Vas uzdrži zdrava i sretna kroz mnogaja lieta, na korist i slavu Domovine Vaše i da i Vi uzdržite našu Domovinu u onoj ljubavi, koju ste toliko putah ukazali. Izručujući to nadalje k meni toli milo i velecienjeno prijateljstvo, izručujući vruće pozdrave moje supruge, moje kćeri Marije Vadjon-Helene, mojeg sina Alberta i mojih unučicah Marije i Darinke, Jelke Vagyon, koje sve ukupno žele, da Vam mogu što prije u hervatskoj Domovini, a napose u gredičkih drevnih dvorovih doviknuti »Dobro došo«, ostajem sa dubokim počitanjem

Vaš stari iskreni prijatelj
Tito Babić

BELEŠKE

Pismo br. 1

Tito Babić – otac K. Š. Đalskog (1854–1935). Njegova pisma Grabowskom u stvari *su sastavni deo korespondencije koju smo ranije obelodanili u Zborniku MS* (isp. ovde uvod).

B. Vydra kaže da Grabowski dolazeći u Hrvatsku nikad nije propustio priliku da poseti roditeljski dom Đalskog u Gredicama (op. cit. str. 88). O srdačnosti kojom je tamo bio prihvatan svedoče i ova pisma.

Pismo br. 2

U br. 48. i 49. Vienca za 1887. godinu izašao je opširan članak Đalskog *S Bronisławom Grabowskim* (str. 764–766 i 778–782). Nešto kasnije, g. 1891. pisao je Đalski u Vincu i o njegovom dramskom radu (br. 11, str. 169–172).

Sa svoje strane, Grabowski je svesrdno nastojao da prijatelju ne ostane dužan. Za svega nekoliko godina pojavila su se u Poljskoj u prevodu Grabowskog sledeća dela Đalskog: *Illustrissimus Battorych* (Niwa 1886, sv. I, str. 311–332); *Dzień Św. Jana Ewangelisty* (Niwa 1888, I, str. 213–225 i 291–303); *Perpetuus* (Przegląd Literacki 1890, r. 29–31); *Gaj* (Kraj 1892, I, 8). Posebno je Grabowski pisao o Đalskom u ranije citiranoj seriji *Listy o literaturach Słowiańskich* (List XVI, Kraj 1887, Przegląd Literacki Nr 9, str. 5).

LUKA MARJANOVIĆ

1

U Zagrebu dne 8. veljače 1890.

Veleučeni Gospodine!

Nekoliko dana prije nego što sam Vaše cienjeno od 26/I. primio, došla mi je knjižica Dr. Fr. Kraussa u ruke, i to ona, o koje sadržaju Vi želite moje mnienje čuti. Ja sam tu knjižicu pročitao i svoje opazke u njoj zabilježio; ali nijesam za vrijedno držao, o njoj što pisati, osobito, što se za Kraussove publikacije malo tko od Hrvata zanima. Sada pako, kada ste me Vi ponukali, mislim, da je uprav nuždno o »Burggrafu itd.« pisati. Već sam se osigurao kod uredništva »Vienca«, da će moja ocjena biti primljena, pak sam počeo pisati, ali još nisam dovršio, pošto sam preobširno zasnovao, te ću morati skraćivati. Za to sve treba nešto više vremena. K tomu sam 2–3 puta boležljivošću zapriečen i prekinut bio. S toga Vam pišem napose i prije nego Vašoj želji posve zadovoljim. Ja bih mogao već sada u ovom listu napisati, što o Kraussovoj radnji sudim; ali bojim se, da ne bi tako podpuno i izcrpljivo bilo, kako se nadam za Vienac napisati. Za 3–4 dana nadam se sve napisati; ali biti će za broj Vienca od 15. o. mj. prekasno, pak će doći istom u broj od 22. Ako možete dotle pričekati, bilo bi mi drago. Tada možete moju kritiku upotrebiti po volji. O Smailagić-Mehi nisam također ništa pisao; ali ću i njega ovom zgodom spomenuti. Obećajem Vam, da ću Dra Kraussa na liep način operušati tako, kako ga može biti još nitko nije operušao. Jednu i drugu njegovu pjesmu sam po pet puta pročitao; nisam u nijednoj našao ništa, radi čega bi jih vriedno bilo štampati ili čak prevoditi na njemački i to s tolikim znanstvenim aparatom. Ako trebate prije moj sud o toj pjesmi, nego li ga u Viencu priobćim, izvolite mi slobodno javiti; ali ću Vam tada moći samo izvadak priobćiti.

Kako sam rekao na našem prvom sastanku u Zaprešiću, da ste Vi most naš, te je to naš prijatelj Šandor-Gjalski upotrebio u Viencu, tako evo sada Vi sami to potvrđujete, kada upotrebljujete priliku, da nas obranite od onakih prijatelja, kakav je Dr. Friedr. Krauss. Ja Vam zahvaljujem u ime svih Hrvata. Kako naši listovi ignoriraju publikacije Kraussove te mene niko nije pozvao, da što napišem, a ja se teško na pisanje dajem, to sam uprav Vam zahvalan, što ste me ponukali na to. Tako ni o II. Hörmannovoj knjizi nisam ništa pisao, jer bi morao u glavnom sve opetovati, što sam o I. napisao.

Izvolite primiti ovom zgodom moje iskreno poštovanje s kojim ostajem Vaš sluga

Dr. L. Marjanović

BELEŠKE

Pismo br. 1

Luka Marjanović (1844–1922), dr prava, bio je sveučilišni profesor u Zagrebu.

Fr. S. Krauss (1859–?), rođen je u Slavonskoj Požegi od majke Hrvatice. Gubi mu se trag u II svetskom ratu (o njemu vid. više u studiji Dr S. Kostića, *Nemački prevodi srpskih umetničkih pripovedaka i romana do II svetskog rata*, Zbornik MS 1959, knj. 6/7, str. 225–230).

O članku Đalskog u *Viencu* isp. beleške uz pismo br. 2 Tita Babića u ovoj radnji – »II Hörmannova knjiga«: Kosta Herman, *Narodne pesme Muhamedovaca*, Sarajevo 1889.

JOSIP MILAKOVIĆ

1

Pan Profesor
Bronislav Grabovski
Czenstochova
Russisch-Polen

U Sarajevu 19/10 90.

Veleučeni gospodine!

Vi ćete se sigurno čuditi, kad primite od mene pismo i to iz bijeloga Sarajeva. Ja sam u Bosni već 4. godinu, a sada sam u Sarajevu u preparandiji profesor filologije.

Ja dolazim k Vama s jednom molbom.

Pošto pišem povijest literature sveopće, rado bih imati jedno djelo o poljskoj literaturi, pak Vas za to molim, da mi – ako imadete koje – pošaljete.

Molim Vas ujedno, da mi koje od Vaših novijih djela pošaljete.

Ja pišem sveudilj, nu ovdje se više bavim filologijom.

Do sele izdao sam 7 knjiga pjesama. U rukopisu imadem ih opet toliko! Ej, ali okolnosti me ovdašnje priječe ...

A kako Vi, dragi gospodine? Jeste li zdravi? Pišete li marljivo? Javite mi i pošaljite mi, što Vas molim, a ja ću Vam češće pisati i javiti što god!

Vaš iskreni počitnik
Josip Milaković
prof. u preparandiji

BELEŠKE

Pismo br. 1

Josip Milaković (1861–1923), književnik, službovao je od 1887. u Derventi, zatim je prešao u Sarajevo, odakle piše ovo pismo. U Katalogu »Jugoslavica« LAP nije registrovano ni jedno njegovo pismo Grabowskom.

U prilogu je M. poslao pesmu *Ja mišljah da me ljubiš ti* ..., uz sledeću napomenu: »Evo Vam jedne pjesme, koju spjevah na Vaš motto „Tyś mnie całowała, no bez miłości".« Sledi tekst, a zatim opaska: »Posvećeno s. g. Bronislavu Grabowskom«. Pesma je štampana u *Balkanu* 1887, br. 5, str. 74. Moto je uzet iz G. pesme *Bez ljubavi*, koju je Milaković kasnije preveo i tiskao u sarajevskoj *Nadi* 1901 (br. 6, str. 86). U istom broju nalazi se i nekrolog Grabowskom iz Milakovićeva pera (str. 92–93 + 96).

EVGENIJ KUMIČIĆ

1

Veleučeni Gospodine Profesore!

Usudio sam se danas poslati Vam svoj historički roman »Urotu Zrinsko–Frankopansku«.

Molim Vas najuljudnije, da mi javite svoj sud, kada pročitate moj roman, koji je posve istinit. Nijedna osoba nije izmišljena. Kada sam pisao »Urotu« imao sam pred očima *samo* hrvatski narod. Vodila me je težnja, da prikažem svojemu narodu groznu tragediju u pravom istinitom svjetlu. Molim Vas, da to izvolite uvažiti.

Neizmjerno bi mi drago bilo, kad bih doživio čast, da je moj roman »Urota« preveden na Vaš bratski jezik. Mnogi bi Poljaci bolje se upoznali sa prošlosti hrvatskoga naroda.

U nadi, da ćete me doskora počastiti sa nekoliko redaka, srdačno Vas pozdravljam i bilježim se sa najodličnijim štovanjem Vam, gospodine profesore, posve odani

Evgenij Kumičić

Zagreb, 29. IX. 1893.
Palmotićeva ul. 17.

2

Veleučeni Gospodine Profesore!

Primio sam Vašu prijateljsku izjavu ob udaji Vaše cienjene kćerke gospođice Sofije, a to me je uzradovalo, jer mi je na čast i milo, što ste se Vi udostojali sjetiti i mene u oči Vaše obiteljske slave.

Ja bih u istinu sretan bio, kada bih mogao dohrliti u Vaš odlični krug, te osobno zaželiti dičnim mladencem najvedriju sreću, najblaženije dane u dugom nizu godina.

Ja Vam najsrdačnije zahvaljujem na radostnoj obznani, te Vas molim, da izjavite u ime moje supruge Marije i u moje naše najtoplije želje velepoštovanim mladencem, kojim kličemo iz dubine duše:

Dao Bog bilo u najsretniji čas!

Izvolite, molim Vas, izručiti svim Vašim milim moj smjerni poklon i pozdrav, a Vi, predragi moj gospodine profesore, primite stisak desnice i izraz najdubljih osjećaja veleštovanja, s kojim imam čast bilježiti se Vam

uviek odani i zahvalni

Evgenij Kumičić

Zagreb, 5. I 1898.

JOSIP DRAŽENOVIĆ

1

Visoko štovani gospodine!

Kadno negdje g. 1883. bijaste u Senju, izvoljeste se zanimati za mene, koji onda tamo obitavah, al slučajno otputovah prije toga u Krapinu. Kazivali mi to prijatelji Kranjčević i Harambašić. Od njih čuh, kako se toplo zanimate za svakoga pojedinca nas mlađih hrvatskih književnika, a Vaš plemenit rad na književnom polju u pred našoj mladoj literaturi ne može nego poznat biti svakome iole naobraženomu Hrvatu.

Ovim mislima i čuvstvima poždenut uslobođujem se, priposlati Vam na prijazan ogled moje g. 1887. tiskane »Iskrice« i netom izišle »Crtice iz primorskoga malogradskoga života«. Pošto Vam je staro uskočko gnijezdo na toliko srcu priraslo, te ga i posjetiste, nadam se, da ćete pa barem njemu za volju oprostiti mi ovu smionost, što Vam ovom molbom nastojim oteti nekoliko časaka dragocjenoga i plodonosnoga vremena.

Preporučujuć se u Vašu prijaznost i blagohotnost, želi Vam junačko zdravlje

osobiti Vam poštovatelj

Josip Draženović

Gospić, 12/XI. 93.

BELEŠKE

Pismo br. 1

Josip Draženović (*1863–1942*), novelista, službovao je u vreme kada ga je Grabowski tražio pri sudu u Senju. U vreme kada piše ovo pismo služio je kao pristav u Gospiću.

Grabowski je pisao o Draženoviću u članku *Zeszłoroczna nowelistyka chorwacka i jej znamiona* (Przegląd Literacki čas. »Kraj«, 1888, br. 12, str. 10).

– Kranjčević: pesnik S. S. Kranjčević.

HRVATSKO PEVAČKO DRUŠTVO »KOLO«

1

[Štamp. tekst:]
HRVATSKO PJEVAČKO DRUŽTVO
»KOLO«
U ZAGREBU
Broj 9 1897

Zagreb, 19. siječnja 1897
Tko pjeva – zlo ne misli

Veleučeni gospodine

Uprava »Kola« željela bi upoznati hrvatski narod sa lijepima kompozicijama poljskoga i ruskoga naroda.

Znajući, da Vaša Veleučenost rado promiče interese naroda našega, komu je od sveg srca odana, usloboćujemo se zaprosit Vas oviem najučtivije, da nam na naš trošak ili izvolite sami pribaviti ili nam pako priobćit na koga da se obratimo, da dođemo do krasnih glasbenih tvorevina poljskoga i ruskoga naroda. Glede poljskih vokalnih sborova moramo na žalost, još posebice moliti, ako je i kako moguće, i prijevod hrvatski.

Moleći Vašu Veleučenost da nam dobrostivo izvoli oprostiti, što Vam i ovaj teret navalismo i zahvaljujući jur u naprijed za ljubezan odaziv bilježimo se

sa počitanjem za »Kolo«

Podpredsjednik *Janko J. Grahov* — Tajnik *Ivan Gabrić*

JOVAN HRANILOVIĆ

1

Veleučeni moj pobratime!

Zaručna karta tvoje gospođice kćerke Zofje podsjetila me je, da ja tebi dugujem odgovor na dva tvoja ljubezna pisma. Evo me, da ti ponajprije od svega srca čestitam na zarukama tvoje kćerke. Dao Bog bilo sretno i blagoslovljeno!

Na tvoje pismo od 1. listopada p. g. ja sam na sve strane ispitivao i savjetovao se, što da učinimo. Ovdje ni u Zagrebu žalibože nitko ne ima sveza sa Rusijom i sa gospodinom L. Savjetovali su mi, da se obratim na g. Vatroslava Jagića u Beču, ali kako ja nisam s njim lično poznat, mislim, da bi bilo najbolje da se ti sâm na njega neposredno obratiš. Ti si, dični moj pobro, toliko zadužio hrvatski narod, da sam ja o tom uvjeren, da ti ni Jagić ni nijedan naš kapacitet ne bi odrekao nikakove uslužbe. Bio sam namislio, cielu tu stvar iznesti u »Obzoru« ili u kojem drugom listu na javu, ali mi prijatelji rekoše, da to nipošto *bez tvoje naročite dozvole* ne učinim. Evo, to je pravi razlog, što ti nisam umah odgovorio na tvoje pismo. Htjeo sam se pohvaliti s kakovim uspjehom u tvojoj stvari, ali žalibože nisam uspjeo, a o neuspjehu teško mi je bilo pisati. Međutim ja se uzdam, da su se sada već razišli oblaci nad tvojom milom glavom. Nije moguće, da te božja providnost ne uzme u zaštitu već radi zasluga prama tvomu mukotrpnom »Kat exohen« kršćanskom narodu. In summis augustiis aparet Deus juvans gusto.

Kod nas u Hrvatskoj vlada potpuni chaos, dok se ne rieši chaotičko stanje u cieloj monarkiji. Uzdam se u Boga, ma šta se dogodilo, da neće biti za moj mili narod gorje, nego li je sada, gdje je boginja slobode suzna oka ostavila kolievku naroda, komu dadoše ime »antemurale Christianitatis«.

Nedavno mi piše Dr M. Šrepel, pozdravljajuć moj povratak na Parnas. Ja se naime dadoh na pisanje satiričkih i rodoljubnih pjesama – u novom listu »Muhi«. Gdje ne ima sunca slobode, na stablu poezije zrije samo trpka ironija i jedka satira.

Kod mene je od »Wędrowieca« br. 21, 22, 23 i 25, 26. Kada budeš imao prilike, drago bi mi bilo, da mi pošalješ br.: 24 i nastavke poslije br.: 26, gdje su *tvoje* radnje.

Moj mili i zaslužni pobro! Sutra slavim božić, sjetiti ću se kod oltara tebe i tvoje obitelji. Neka mili Bog ne da, da oblak nezgoda i neprilika zastre sunce njegove zaštite nad tvojim domom.

Ta ako je tko, ti si zaslužio da jednom svane: post nubila Phöbus.

Od svega te srca bratski pozdravljajuć ostajem

tvoj iskreni poštovalac i pobratim

Jovan Hranilović
grk. dekan – župnik

Novi Sad 5. siečnja 1898.

Jesam li pogodio pravu adressu?

BELEŠKE

Pismo br. 1

Jovan Hranilović (1855–1924), sveštenik i publicista, živeo je u ovo vreme u Novom Sadu. Iste godine postao je urednik *Obzora* i *Vienca* (isp. pismo N. Andrića napred u ovoj radnji). H. je negovao rodoljubivu liriku i bio pristalica ideje međuslovenske saradnje.

Problemi o kojima je Grabowski pisao svome prijatelju u vezi su sa njegovim premeštajem po kazni (isp. uvod ovoj korespondenciji). Ko je zagonetni Rus L., objašnjava sam Grabowski u pismu Franji Markoviću od 18. VI 1897: »Kod nas velika promjena – imamo novoga Popečitela, tj. novoga Vončinu, Kršnjavoga, Spevca, a t. d. Imenuje se Valerijan Nikolajevič Ligin i je velik učenjak, glasovit mehanik, b. profesor university a b. načeonik grada Odessy. Nesrećom je bolestan a boravi sada u Odessi na dopusku. U njegovu odsutnost kamarilla Okruga će mene prisiliti, da idem u pensiju... Jako dobro bi bilo, dabi koji od Vaših učenjaka, valjda akademika, koji je dobro poznat u Ruskoj – k. p. prof. Brusina, Budmani, Šrepelj, a koji iz ostalih, dopiše g. Liginu u Odessi, tko sam ja, koji glas imam u svietu...« (Zdenka Marković, op. cit. 170). Hranilović je savetovao Grabowskom da se u vezi s tim obrati Jagiću; doista, jedno njegovo pismo Jagiću nalazi se u SKZ (R 4610/b), ali Jagićevog odgovora ne nađosmo ni u Poljskoj, ni u Češkoj.

– *Muha:* humoristički list, prema podacima iz Jugoslovenske štampe (Beograd 1911) i Anala Leksikografskog zavoda (Zagreb 1955) izlazio je u Zagrebu od 1899. Međutim, Hranilović već u januaru 1898. izričito kaže da sarađuje u tom listu, i da tu njegovu saradnju pozdravlja Šrepel! Bibliografija Leksikografskog zavoda, međutim, ne beleži Hranilovićeve priloge u *Muhi*.

– Wędrówiec: poljski beletristički list.

NIKOLA ANDRIĆ

1

[Štampani tekst:]
VIENAC
ZABAVI I POUCI

Zagreb, dne 19. veljače 1899.

Dragi gosp. profesore!

Primite na prvom mjestu našu iskrenu sućut što ste sa dosadašnjeg svoga mjesta premješten na niže mjesto.

Kako će Vam biti poznato, redakcija »Vienca« prešla je poslednjih dana u ruke našeg dičnog pjesnika i književnog historika g. *Jove Hranilovića*. – Pošto on pako mora (mjesto zatvorenog prof. Pasarića) uređivati »Obzor«, to Vam ne dospjeva da piše, pa sam ja tako slobodan da Vas umjesto njega za nešto zamolim.

Mi osjećamo u literaturi vrlo dobro, da nam fali poznavanje *poljskih književnih prilika. Osim* »Wędrowca« ne primamo u cijeloj Hrvatskoj možda nijedne beletrističke novine poljske. Dopustit ćete, da se po samom ovom listu ne možemo ni potpuno upoznati ni zavoljeti.

Stoga Vas molimo, da nam javite još *2 najbolja poljska književna* lista i jedan politički, koji prati literarne stvari, i koji bi bili spremni slati nam svoje listove u *zamjenu* s »Viencem«.

Bilo bi nam neizrecivo milo, kad bi nam i *Vi* napisali za list makar najmanji člančić.

Primate li Vi naš »Vienac« u Pinczov, pošto ga administracija još uvijek šalje u Częstochowu?

Molimo Vašu točnu adresu.

S najodličnijim poštovanjem

Prof. Dr. Nik. Andrić

dramaturg hrv. zem. kazališta
i suurednik »Vienca«

BELEŠKE

Pismo br. 1

Nikola Andrić (1867–1942), književni istoričar. Odgovor Grabowskog nismo mogli pronaći, a možda nije ni usledio – tih dana njemu je bilo malo stalo do književnosti.

– »Primite našu iskrenu sućut«: Grabowski je upravo bio po kazni premešten u Pińczów (isp. o tome uvod).

– Pasarić, Josip (1861–?), književnik, urednik *Obzora* i *Vienca*, bio je u svoje vreme poznat kao vredan proučavalac slovenskih književnosti. Kao političar bio je izraziti antimađaron, što je, razume se, bilo krajnje nepopularno u Khuenovo vreme.

– Częstochowa: ispravno – Częstochowa (čitaj: Čenstohova), mesto u kome je dotle živeo Grabowski.

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA

1

Br. 147. – 1900.

Veleučeni gospodin
Bronislav Grabowski
gimnazijalni profesor

Czestochova
Ruska – Poljska

Izvolite primiti u ime jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti najtopliju zahvalnost na sažaljenju, koje nam izjaviste povodom smrti našega mnogo zaslužnoga predsjednika Josipa Torbara.

U Zagrebu dne 31. srpnja 1900.

Za jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti

Tajnik:
Dr Ivan Vrbanić

PISMA ROMANU ZAWILIŃSKOM

Poljski slavista Roman Zawiliński (1855–1932), publicista i prevodilac, održavao je žive veze sa čitavim slovenskim svetom.[1] Opštio je sa Česima, Slovacima, Lužičkim Srbima, Južnim Slovenima, a lični poznanici bili su mu Kvapil, Pastrnek, Niderle, Masaryk i drugi. Taj danas gotovo zaboravljeni pregalac ostavio je traga i u našoj kulturnoj povesti, obavezujući nas na poštu i sećanje, ne samo kao veliki prijatelj naroda Jugoslavije, nego i kao nekadašnji neumorni propagator i prevodilac naše knjige u Poljskoj.

U Jagićevom *Archiv für slavische Philologie* Zawiliński je bio referent za poljske stvari, pa je uglavnom njegova zasluga što je redakcija bila uredno informisana o najnovijim dostignućima poljske nauke o jeziku. Komunikativan duh, bio je on više animator no umetnik stvaralac; ipak, i u našoj nauci i književnoj javnosti bio je veoma rano zapažen. Njegova studija *Nieco o Słowakach*, koja je nastala na marginama Niderleovih istraživanja (objavljena 1905), preštampana je i kod nas iste godine kad se pojavila, u Novom Srbobranu (br. 69–72). Osim pozicija koje se ovde u nastavku navode, poljska bibliografija do 1911. godine beleži mnoge radove Zawilińskog koji se odnose neposredno na Jugoslovene.[2] Ako njegovom interesovanju za Kopitara, Vuka, Prešerna, Gundulića, Aškerca, Kvederovu, Tucića i Novaka dodamo njegovu izuzetnu angažovanost oko plasiranja dela K. Š. Đalskog u Poljskoj, o čemu će biti reči dalje, a zatim i njegove lične veze sa Jagićem, Govekarom, Radićem, Đalskim, Kozarcem i Tresićem, konture slike njegovih odnosa sa Jugoslovenima bivaju izrazitije, ali i zamašnije no što bi se dalo zaključiti na prvi pogled. Kad jednom bude detaljno obrađen drugi deo poljske slavističke bibliografije, na kojoj rade saradnici Instituta za filologiju u Krakowu, videće se, novih pozicija biće svakako mnogo više.

Još neproučena korespondencija Zawilińskog u njegovoj zaostavštini naročito će zanimati naše istraživače. Na prvom mestu (i po broju i po važnosti) svakako su pisma K. Š. Đalskog (1854–1935), koja ovde objavljujemo u celosti.

Dužni smo da kažemo koju više o ovoj građi. Čitav materijal (dvanaest pisama i četiri dopisnice Đalskog R. Zawilińskom) značajan je već

[1] Najnužnije informacije o Zawilińskom donose: *Wielka Ilustrowana Encyklopedia Powszechna*, t. XVIII, s. 226, i Gabriel Korbut u delu *Literatura polska od początków do wojny światowej* (tom IV, Warszawa 1931, s. 202). Isp. takođe: R. Zawiliński, *Słowacy, ich życie i literatura*, s predgovorom J. A. Świecickog (Warszawa 1899). Prvi krupniji pokušaj da se njegova ličnost više osvetli učinio je nedavno slovački književni istoričar Jozef Bánsky, prikazavši veze Zawilińskog sa Slovacima u raspravici *Roman Zawiliński a Slovensko* (Češko-polský sborník vědeckých prací, Praha 1955, knj. II, s. 399–413). O vezama Zawilińskog sa našim ljudima prvi put sam ukratko referisao na IV kongresu slavista Jugoslavije u Ohridu, 26. maja 1963. Opširnije o tome u Godišnjaku FF u NS 1966, knj. IX, str. 213–216.

[2] Edmund Kolodziejczyk: *Bibliografia Słowianoznawstwa polskiego* (Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1911).

samim tim što predstavlja novu, nepoznatu stranicu tradicionalnih veza Hrvata i posebno Đalskog sa Poljacima,[3] ali je zanimljiv ne manje i kao izvorna građa o našem piscu. Nije to samo kurtoazna korespondencija sa *poslovnim prijateljem, nego na mahove pravi intimni dnevnik.* Izražavajući svoju radost, na primer, što je Zawiliński g. 1929. preveo jednu njegovu crticu, Đalski poverava da je u zbirci *Diljem doma*, odakle je crtica uzeta, »najviše upravo osobenih vlastitih momenata« (pismo br. 15). Progovorio je i o svome odnosu prema savremenicima: Starčeviću, Matošu, Arnoldu, Radiću, Klaiću i drugima. O Franku i Starčeviću (pismo br. 10) pisao je kao o nacionalnoj bolesti (o ovom poslednjem izražavao se krajnje pejorativno i u pismima drugome svom poljskom prijatelju, Bronisławu Grabowskom). Nije bolje mišljenje imao ni o Matošu (pismo br. 9, 10), o kome je pisao kao o plaćeniku izvesne klike oko Matice (»koja se služi sve u šestnajest ljudima à-la Matoš«). Istini za volju, surevnjivi i samoljubivi Đalski je u svojim dopisima poljskim prijateljima govorio dobro samo o sabesedniku i sebi.

U ne retkim ispovednim pasažima pisama Zawilińskom otkrio nam je Đalski neke misli koje inače nije suviše glasno saopštavao svojim zemljacima, a koje starog konzervativca ne predstavljaju u najlepšem svetlu. To je u prvom redu njegov odnos prema socijalnoj revoluciji, a zatim i njegov fanatični antisemitizam. Ostavljajući Poljacima kao neki amanet da čuvaju evropsku kulturu, obrušio se svom snagom na boljševičku Rusiju (pisma br. 15 i 16), ispisujući o mladoj sovjetskoj državi retke pune žuči. Mrzovoljni i pomalo već senilni Đalski, bolestan i kolom vremena pregažen, i sam nekada proganjan i neshvaćen sada nije shvatao novo doba, a služio je verno sistemu protiv koga se od najranije mladosti sve njegovo biće bunilo (penzionisan je kao veliki župan!), transformišući neosetno svoj poslovični konzervativizam u najekstremniju reakcionarnost. Simpatični bard stare domaje ne samo da nije razumeo, nego kanda nije ni želeo da shvati bitne promene koje su se dogodile u svetu i već zapravo događale, u zametku, i na domaćem tlu, ostajući iskreno privržen samo onome odsanjanom, kao neki živi anahronizam.

Deklaracije Đalskog u njegovoj intimnoj korespondenciji samo su naoko privatne naravi, iako bi se možda moglo pomisliti da nemaju neke neposrednije veze sa zvaničnim njegovim stvaralaštvom. Naprotiv, one će nam biti od pomoći pri analizi stavova pojedinih njegovih dela. Na primer, u svojoj ne tako davno pisanoj studiji o Đalskom protumačio je Emil Štampar piščev antisemitizam kao naivno gledanje na svet,[4] dok upravo ova vlastoručna intimna svedočanstva Đalskog jasno pokazuju da takvi njegovi stavovi u stvari proističu iz celokupne životne orijentacije.

[3] M. Živančević: *Đalski i Poljaci* (Letopis MS 1961, sv. 6, str. 594–600). Pisma Đalskog Zawilińskom *zapravo se neposredno nadovezuju na njegova pisma* B. Grabowskom (isp. uvod uz korespondenciju Grabowskog u ovoj knjizi), koja smo ranije objavili u Zborniku MS (1962, knj. IX/X, str. 206–225).

[4] *Ksaver Šandor Đalski (1854–1935)*, Republika 1951, br. 10, str. 681–718.

Među Zawilińskim i Đalskim vladala je, sudeći po ovom materijalu, neobično velika prisnost. Oni su se i lično sastajali, u porodičnom krugu. Rezultati toga prijateljstva vidni su i u literaturi, naročito kada je reč o Đalskom u poljskoj književnosti.

Poznati su nam sledeći prevodi Zawilińskog iz opusa K. Š. Đalskog: *Ilirska Romanza* (Czas, Kraków 1901, br. 235–236) i *Jegomość z Kaptola* (Nowa Reforma, Kraków 1927, br. 206–208). Iz priložene građe doznajemo da je on preveo i *Liryczne Intermezzo* (Nowa Reforma 1900, br. 225–226, potpisan šifrom Sławomir), a sva je prilika da je preveo i druge anonimne pozicije iz Đalskog, koje su se u ono vreme pojavile u Poljskoj *(Ofiara,* Wędrówiec, 1905; *Legenda domu Nr 15,* Czas 1907; *Naja,* Czas 1907. i Nowa Reforma 1908; *Perillustriss generosus Cintek,* Czas 1908). Osim toga, preveo je iz čeških Narodnih Listy članak J. Paulika o Đalskom i Tresiću, pod naslovom *Dva profile* (Czas 1901, br. 129–130), i napisao belešku *Lubomir Babić* (Nowa Reforma 1927, br. 130). Aluzije na neke od navedenih bibliografskih jedinica nalaze se i ovde u pismima br. 5, 6, 8 i 15. »Krasna knjiga« o kojoj govori Đalski u pismu br. 1, zapravo je studija Zawilińskog o Slovacima, koju smo napred u uvodu već spomenuli.

Pune tri decenije održavali su prijatelji vezu, sve do smrti Zawilińskog (poslednje pismo datirano je 27. X 1931).[5] Zanimljivo je da intimus Đalskog i dobar znanac Zawilińskog, Tadeusz Stanisław Grabowski, u opsežnoj studiji o Đalskom *(Współczesna Chorwacya,* Lwów 1905), poznanstvo Đalskog sa Zawilińskim i ne spominje. Da su sva trojica bila u vezi vidi se, međutim, iz njihove korespondencije.

Osim poznatog poljskog slaviste T. S. Grabowskog, koji i danas živi u dubokoj starosti u Krakowu (pisma br. 9, 10, 11 i 16), u pismima Đalskog navode se kao njegovi poljski prijatelji još i Marian Zdziechowski, u ono vreme profesor Univerziteta u Krakowu, literata i prevodilac, autor knjige *Odrodzenie Chorwacyi w wieku XIX* (Kraków 1892), i dr Lewicki (pisma br. 9, 10, 11, 12 i 16).

Imena naših ljudi koja se spominju u ovim pismima dobro su poznata domaćem istoričaru književnosti, pa ih nećemo posebno komentarisati.

U ostavštini Zawilińskog u Krakowu nalazi se još pregršt jugoslavica, o čemu smo već podrobnije govorili na drugom mestu.[6] Stoga ovde samo ukratko beležimo: *Vatroslav Jagić,* 2 (1888–1908); *Antun Radić,* 5 (1899–1901); *Ivan Schneider,* 1 (1901); *Ante Tresić-Pavičić,* 3 (1901): *Josip Kozarac,* 1 (1903); *Fran Govekar,* 1 (1912); *Ferdo Ivančić,* 1 s. d.; *Fran Ilešić,* 1 s. d.

[5] Pismo je u Jagelonskoj biblioteci pogrešno signirano godinom 1901, a tako i u nedavno objavljenom popisu PAN *(Wykaz listów* ... op. cit. 236 i 337). Pogrešno su signirane i dve dopisnice Đalskog (od 14. IV i 21. X 1901) godinom 1905.

[6] U Godišnjaku FF u NS, knj. IX/1966.

KSAVER ŠANDOR DALSKI

1

Gredice. 3. 10. 99.

Ljubezni gospodine profesore!

Hvala liepa za Vašu dragu dopisnicu! Ja također ne mogu dosta prežaljeti, što nisam bio u Krakovu i nisam upoznao nikoga od Poljaka – koji mà govorili što mu drago – ipak su nama Hrvatima najbliži i najnaravniji drugovi među svom slavenskom braćom. Neću se upuštati pri tom ni u historijska razmatranja, ni u etnografična, – tek ću da spomenem, kako sam još uviek u susretanju s kojim Poljakom najviše našao i osjećao u njem brata – više nego li u Rusa, u Čeha – dapače više nego li u Srba – makar govorimo istim jezikom!

I sad pomislite si moju žalost, što mi ne bi suđeno doći u njihovu sredinu – u stari kraljevski Krakov! A upravo kao da je htjela tako neka zloslutna sudba! U sriedu nisam mogao ići kad je polazio dr Mazzura. A u četvrtak dođe telegram iz Krakova – prije moga vlaka, kojim sam imao ići. Zabrana ne bi me bila suzdržala, bio bi kao privatnik putovao, ali zlo su mi preveli telegram – najme – »*da se Kongres odgađa*«. Po tom nisam išao, – a kad sam saznao u petak za pravi smisao, – bilo je već prekasno. Ne bi bio za vremena došao. Pa tako – eto mene bez Krakova! No čujem, da će ili ove godine ili sliedeće, slaviti Jagelonska univerza jubilej – pak se tješim, da ću onda doći onamo i naći na okupu dosta Poljaka. Zato Vas molim, da mi u svoje vrieme javite, jeli će biti slava i neće li samo za učenjake biti pristupna, jer budemo li mogli i mi drugi književnici sudjelovati, onda za cielo i mene u Krakovu. Mogu Vam dakle kliknuti »do viđenja u kraljevskom Krakovu!«

G. Mazzura donio mi je pozdrav, kartu pana prof. Zdziechowskoga. Molim Vas kad ga vidite, izručite mu moj naklon i pozdrav. Ja sam mu i danas poslao pozdrav pismeno sa slikom svojih Gredicah – svoje rođene grude!

Dà-dà – silno mi je žao, što mi se to dogodilo i izmakla zgoda, da budem među najmilijom braćom Poljacima. Gotovo bolestan sam od jada. –

Od srca Vas pozdravljam i u duhu stištem Vašu čestitu desnicu.

Vaš odani

Babić Gjalski

2

Veleučeni Gospodine!

Veliku ste mi radost priredili priposlanjem Vaše krasne knjige. Ja sam ju odmah uzeo u ruke – i u duši čestitao braći Slovacima, da su našli tako izvrstnog interpreta njihovog narodnog života.

Žao mi je veoma, da nemam ništa svoga, što bih Vam mogao poslati. Ovih sam dana slao g. prof. Zdziechowskomu zadnje još primjerke, što

sam imao. Nu – za kratko izdaje Matica najnoviju moju knjigu, pa ću biti tako slobodan, da se odužim. Još se uviek nisam utješio, što nisam bio u Krakovu, i utičem se glavno nadi. da ću ipak još doći onamo.

Srdačno Vas pozdravljam i ruku stištem.

Vaš odani
Lj. Babić Gjalski

Gredice, 8. 11. 99

3

Levelezö-Lap – Karta dopisnica

[Pošt. žig: Zabok, 30. XII. 99.]

Wielmoźny Pan

Profesor Roman Zawilinski

w Krakowie

Gredice, 29. XII. 1899. Sretna budi nova godina! I sretan ulaz u novi viek! S mnogim pozdravima

14. 4. 901. *Gjalski*

[Fotografija: Kuća Đalskog u Gredicama.]

4

Levelezö-Lap [rukom Đalskog]: *Dopisnica*

[Pošt. žig: Zabok 901, 15. IV
Krakau, 16. 4. 901.]

Wielmoźny Pan
Profesor Roman Zawilinski

w Krakowie

Najsrdačniji pozdrav milom svom Zawilinskom!

Gjalski

14. 4. 901.

[Fotografija: Đalski s knjigom u ruci podbočen pokraj stola.]

5

Levelezö-Lap [rukom Đalskog]: *Dopisnica*

[Pošt. žig: Zabok 901, 22. 10
Krakau-Kraków, 24. 10 901]

Wielmoźny Pan
Profesor Roman Zawilinski

w Krakowie

Gredice, 21. X. 901

Najljepša hvala za priposlate brojeve »Czasza«. Baš me veseli krasni prevod!

Je li Vam je Pasarić poslao?

Ovih dana idem u Zagreb pa ću mu kazati opet. Proslava bit će 13 i 14 nov. Ja ću morati držati svečano slovo.

U duhu Vam stištem Vašu vriednu desnicu i od srca Vas grlim.

Vaš

Gjalski

[Fotografija: Đalski na stolici u bašti.]

6

Levelezö-Lap

[Pošt. žig: Zabok, 901. Nov. 29
Krakau-Kraków 30]

Wielmoźny Pan
Prof. Roman Zawilinski

Kraków (Krakau)
Karmelicka 22

Gredice, 25. XI. 901.

Dragi prijatelju!

Jučer sam primio Vaše pismo – odmah sam pisao intendantu i ravnatelju opere. Kad mi odgovore – odmah ću Vam pisati. Hvala za priposlanu Reformu. Veoma je liepo pisano – pak Vam opet moram Hvaliti za Vašu ljubav.

Sa srdačnim pozdravom

Gjalski

[Fotografija: Đalski sa knjigom u ruci stoji podbočen uz sto.]

7

Gredice, 23. 12. 903.

Ljubezni i visokocienjeni Prijatelju!

Hvala! – to neka bude prva rieč, što Vam kažem. Hvalim Vam od sveg srca za Vaše prijateljsko sjećanje i za prekrasan dar, što ste toli umno i sretno odabrali pa mi poslali. Knjiga mi je neizrečno mila – i sjeća me u isti čas na milog prijatelja Poljaka Zawilinskog i na velikog majstora Poljaka Sienkiewicza! Baš je krasno! Kako ću Vam se odužiti?

K idućem Božiću želim Vama i vriednoj obitelji najljepše i najsretnije časove – a Nova godina neka Vam donese svu sreću i blagorod!

Moja sirota supruga leži od dana, kada ste otišli iz Gredica – sad već pet tjedana – u krevetu od bolesti – –.

U »Hrv. Matici« trpimo čitavu krizu! I tako nemam Vam ništa ugodna javiti. Nadam se, da je Vama bolje – a svakako Vam to želim – i vučem Vas na grudi! i stištem Vam u duhu čestitu desnicu s molbom, da poljubite u moje ime ruku Vašoj mil. gospođi.

Vaš

Gjalski

8

Gredice, 26. 2. 906

Veleučeni Gospodine!

Primio sam danas Vašu kartu, koja me je silno obradovala. Naravski, da bi me silno veselio prevod na poljski, – ali stvar je velika – ne znam, je li bi našli koga, koji bi se na to odlučio. Ako nađete – bit će mi drago i rado pristajem na prevod, ako i ne bude »dobit«.

Upozorujem Vas, da su silne tiskarske pogrješke, – na to se mora pripaziti, – ja sam morao na kraju samo najstrašnije istaknuti, – ako bi dakle došlo do prevoda poljskoga, to bih Vam još naknadno istaknuo najpotrebitije ispravke.

Žao mi je, što mi ništa ne javljate o Vašem životu, o Vašoj dječici? Nadam se, da ste svi zdravi. Moja Vas supruga mnogo pozdravlja – a ja Vas grlim i čvrsto Vam stištem u duhu desnicu.

Vaš odani

Lj. Babić

9

[U uglu natpis: *Dvor Gredice. Ljuba Babić Ksaver Šandor Gjalski*]

27. XII. 906

Dragi prijatelju!

Upravo sam sjeo k stolu, da Vam i Vašima zaželim sretno novo ljeto, – kada mi dođe Vaš mili pozdrav – pa tako uz najbolje želje priključujem odmah u ime svoje i supruge najtopliju hvalu.

Ja sam se već bojao, da ste na mene sasvim zaboravili – tako mi ništa ne pišete. Pa i svi ostali poljski moji prijatelji! Je li znadete, gdje je Lewicki, mladi Tadeusz Grabowski?

Ja namjeravam što prije u Krakow, – možda već u februaru, – a svakako ću u martu ili aprilu. Nadam se da ću Vas onda sve naći. Ne mogu za sad još ništa kazati glede vremena, jer ne znam, kako će s našim Saborom biti.

Kod nas je in politicis nešto bolje, ali zato in litteraribus zlo i naopako. Zlosretna klika Arnold-Radić-Klaić još je uviek u Matici – i služi se sve u šestnajst s ljudima à-la Matoš!

A kako Vi? Idete li često u Krakow? Prvom zgodom kada polazite onamo, molim Vas – pozdravite mi svu poznatu gospodu!

A Vas srdačno pozdravljam i grlim – uz rukoljub mil. gospođi i pozdrav liepoj Vašoj dječici.

Vaš

Babić

10

[Zaglavlje kao napred.]

21. 4. 907

Moj ljubezni i dobri prijatelju!

Primite najljepšu hvalu za Vaše uskršne želje. Baš me je Vaša karta neizmjerno razveselila. K tome još posebice razveselila! Jer – sva okolina krakowska sasvim je za mene zaniemila. Pisao sam i Vama i Zdziechowskomu i Grabowskomu – i nikad odgovora. À propos – što je sa Zdziechowskim? Na njega sam lane još – odmah poslije mog povratka iz Krakowa pisao dvaputa – i to srećom preporučeno – i svakiput su mi listovi bili vraćeni. Molim Vas imajte dobrotu i propitajte se i javite mi. Mislim bo, da nije ostavio Krakow, jer sam baš u Krakovu saznao, da će postati profesor sa plaćom. Upravo bi mi žao bilo, da mi se taj meni tako dragi i toliko vriedni čovjek otuđi!

I ljetos kod rasprava u delegacijama, ja sam istaknuo poljsku nevolju u Pruskoj. Lavovski listovi iznieli su to, – dapače tamošnje društvo književnika i novinara, horojavno me je pozdravilo, a Kraków sasvim je to ignorisao. Što to znači?

Da li dođete naskoro što k nama? Ili ćete u Prag? I ja kanim ljetos u Prag.

Kod nas sve kod staroga. Moramo se s Magjarima neprestano klati, – polit. su prilike užasne, jer imamo vladu Crnkovićevu, a uz to narodnu bolest frank-starčevićevu!

I u literaribus također nije bolje. Sramotna klika Radić-Klaić-Arnold tjera dalje svoje svinjarije, ima nadalje u službi plaćenoj svoje Matoše – – etc, da napadaju na sve, što ne odobrava njihov sramotni postupak. Na mene ta klika neprestano udara, ma da sam se sasvim odaljio literaturi, ne želeći biti u istom milieu-u s raznim Radićima, Matošima, Klaićima, etc. etc.

Ja Vas i moja gospođa najsrdačnije pozdravljamo!

Izručite kod kuće moj naklon!

Vaš odani

Babić

11

[Zaglavlje kao napred.]

28. XII. 908

Wielmoźny Pan!

Moj dragi prijatelju!

K novoj godini želimo moja žena i ja Vama i cienjenoj obitelji sve dobro i svu sreću!

Vaša karta nas je vanredno obradovala a posebice sam se povesclio, jer iz nje saznajem da ste sada u Krakovu. Tako imadem prije nade, da ću Vas kod kuće vidjeti.

Zašto niste ljetos došli u Prag? Baš mi je žao bilo, što Vas nijesam vidio. Ja sam tom zgodom opet upoznao prekrasnih Poljaka, imenito grofa Potockoga, zatim grofa Alizara [?]. dapače i jednu prekrasnu Poljakinju, koja čini mi se je žena također jednoga ravnatelja.

Da li je u Krakovu dr. Tadeusz Grabowski? Odavna mi se ništa ne javlja, pa neznam ništa za njega, a rado bih mu pisao. Pan Zdziechowski također je valjda odsutan, jer čini mi se, i on je član dume.

Izručite svima moje pozdrave!

Vašoj mil. gospođi ljubim ruke, a Vas srdačno pozdravljam i grlim.

Vaš

Babić

12

[Zaglavlje kao napred.]

Dvor Gredice, 9. 6. 909

Dragi prijatelju!

Molim da imadete dobrotu putem pošte da mi javite, je li umoreni dr. Lewicki istovjetan s mojim prijateljem Włodzimierz-em. U novinama čas pišu dr. Vlad. Levicki, čas opet dr. Eugen Levicki.

Ja sam u strašnoj nesigurnosti – i upravo teško mi bude, ako je unesrećen meni tako mili Vladimir, koji je bio u Hrvatskoj.

Unapred Vam hvalim

Vaš odani

Babić

P. S: *Molim odmah!!!*

13

Gredice, 9. 11. 909.

Ljubezni Prijatelju!

Prije svega primite naljepšu hvalu za Vaše sjećanje k mome jubileju. Upravo ugodno bijah dirnut, kad sam među pozdravima primio i Vaše

dobre rieči! Hvala Vam! Žalim i ja neizmjerno, što se nismo u Zagrebu sreli. Baš bih bio rado s Vama govorio. Tà – toliko toga bih imao da Vam kažem.

Da nijè bilo taj put Vašeg pozdrava k mom jubileju. ne bih bio primio od Poljaka upravo niti rieči. Osim Vas svi su na mene zaboravili. I Zdziechowski i Lewicki – i toliki drugi prijatelji iz Poljske. No – ja se nadam – te se to nije dogodilo namjerno. – već što se nije saznalo.

Vaš list očekujem s velikom radosti, no – ne zaboravite na njega! Krasno bi bilo, da ste si tako udesili te Vi bili došli u Gredice! Kad ću Vas vidjeti? Nadao sam se te ću ove jeseni u Krakow, no – neće iz toga za sada ništa biti.

U duhu Vas grlim, – moja supruga Vas pozdravlja, a ostalim kod kuće naše naklone i moj rukoljub!

Vaš

Babić

14

[Karta bez oznake i datuma, koverat bez adrese. Po redosledu u zaostavštini nalazi se na ovom mestu.]

Dragi prijatelju!

Evo šiljam svoje slike – glavno Vama na uspomenu. Ako je koja dobra za reprodukciju t. j. za tisak, bit će mi drago. – ako nije – onda mi izvolite javiti pak ću poslati drugu – jer ovo su moje radnje iz moga ateliera! Nadam se, da ćete Vi i meni poslati svoju sliku!

Pozdravljam Vas mnogo – i sve druge prijatelje! À propos – ako bih mogao dobiti brojeve, gdje piše Sewicki di Ehrenberg o dobrov. izletu – molio bih Vas, da mi pribavite. Ne ljutite se stoga!

Ruku Vam srdačno stištem

Vaš

Babić-Gjalski

15

[U uglu slika kuće Đalskog.]
Dvor Gredice, z. p. Zabok
30/XII 929.

Dragi moj nezaboravni prijatelju!

Primio sam Czas i Vaš dragi list. Ne trebam da Vam kažem, kako me je oboje razveselilo i da Vam se najljepše zahvaljujem na Vašem sjećanju i na Vašoj prijateljskoj odanosti. Osobito me veseli, da ste izabrali crticu iz »Diljem doma«, jer u toj je zbirci najviše upravo osobenih vlastitih momenata!

Čini mi se, da ja g. Beaupri-ja osobeno poznam te sam s njim bio u Krakowu i na jednom Kongresu. U svakom slučaju molim, da mu izvolite

izručiti moj naklon i pozdrav. Žao mi je neizmjerno, da nisam dosada mogao da ispunim svoju vruću želju, da posjetim Poljsku – sada slobodnu i svoju! Ali prilike su takove, da na to ne smijem ni misliti. Naša Jugoslavija onemogućila mi je to. – Istinabog – nisam zadovoljan ni s današnjom Poljskom. Upravo me srce boli kad vidim te stranačke borbe s jedne strane a s druge energiju pana Pilsudskoga!

Ništa mi o sebi ne pišete – a ja bih tako rado znao, kako ste Vi udesili život i da li ste zadovoljni. Nadam se, da ste već nadvladali veliku svoju bol!

Ni o panu Zdziechowskom ne znam ništa. Bio sam mu pisao prije nekoliko godina – ali nisam dobio odgovora. Valjda se izgubio list.

Mene u obće to novo doba sasvim odbija. Sve polazi i ide krivim putem. I literatura i umjetnost i znanost i politika – sve – sve je na krivoj stazi. Svagdje je prostota utisla svoj biljeg! Bio sam prije 2 godine u Parizu – pak me je i ondje mučila na svakom koraku ta prostota! Bojim se, da ide čovječanstvo u susret prilikama, koje će biti istovjetne sa strašnim boljševičko-židovskim prilikama u nesretnoj Rusiji!

Na koncu moram da Vas molim za oproštaje, što Vam ne pišem poljski, ali ne ufam se – moje znanje poljskog jezika žalibože je preslabo za to!

Uz ponovnu hvalu primite izraz mog veleštovanja i mog dubokog prijateljstva!

Vaš odani

Lj. Babić Gjalski

16

[Zaglavlje kao napred.]

Grad Gredice, z. p. Zabok
27/X 931.

Dragi prijatelju!

Primi prije svega moju najtopliju zahvalu za Tvoje dobre želje k mom jučerašnjem rođendanu. Žalibože nemogu Ti to napisati u poljskom jeziku. Strašno žalim, da si nisam prisvojio znanje tog jezika, koji mi je već time drag, jer su u njemu govorili naši hrvatski pradjedovi kad su osvojili Dalmaciju rimsku i osnovali državu Hrvatsku.

Rado pristajem, da priredi izdanje mojih stvari. Sa izborom sam potpuno zadovoljan. Izvoli urediti kako god Ti misliš, da bi bolje bilo. Rado bih Ti napisao uvod ili predgovor, ali nemogu Ti obećati, jer sam bolestan. Da li će dr Benešić to znati i moći – neznam! Njemu su sasvim nepoznate naše gornje prilike.

Bolestan sam. Trpim na staračkoj bolesti proširene Prostate, pak mi to zadaje sto briga i neugodnosti!

Ništa neznam o mojim dragim poljskim znancima – ni o Tebi, ni o Zdziechowskom, ni o Grabowskom i tolikim drugima, koje sam u Krakowu upoznao. Želio sam, da u Warszawu dođem – ali prilike nisu bile zgodne. Vi u Poljskoj jeste danas predzide proti židovskom boljševizmu, koji je najveća pogibelj za civilizaciju i kulturu, a to tim veća, jer su uzeli Židovi u ruke taj boljševizam, a Židovi su svojim kršćanstvom jedanput već ubili kulturu! – Zato čuvajte Poljsku!

Piši mi kojiput, da bar tako dođem s Tobom skupa! Svakako bih rado do Vas došao – u Krakow i u Varšavu!

Grlim te mnogo puta!

Tvoj stari

Ljuba Babić Gjalski

JANKO LESKOVAR

MIRKO CEROVAC

UVOD

Taj krasni kraj je Gupčev zavičaj
i krvav uzdisaj...

A. G. Matoš

Sjeverozapadni kutić Hrvatske, nazvan Hrvatsko zagorje, poznat je po svojim prirodnim ljepotama i bogatstvu (rudnici, mineralna vrela i dr.), umjetničkim građevinama, sredovječnim gradinama i drugim ostacima starih i prastarih vremena. To je područje bivših kotareva Klanjec, Pregrada, Zlatar i Krapina, iako neki pod Hrvatskim zagorjem obuhvaćaju i širi teritorij, to jest cijelo ono valovito područje što ga s juga omeđuje Zagrebačka gora, sa zapada Sutla i Maceljska gora, sa sjevera Drava, a s istoka otprilike cesta Varaždin–Zelina.

Poput mnogih naših krajeva, i Hrvatsko zagorje ima posebne geografske, ekonomske, socijalne i kulturne prilike, poseban mentalitet ljudi, pa u neku ruku i svoju posebnu historiju. Ona je čak utoliko starija od historije drugih krajeva što su tu nađeni tragovi života čovjeka-neandertalca, što se počeci te povijesti – legendom o Čehu, Lehu i Mehu – gube još u magli prethistorijskih bajki i što bi po toj legendi baš Krapina (»srce Zagorja«) trebala biti prasijelom slavenstva i kolijevkom državnosti ostalih slavenskih naroda. Prema nekim pak nagađanjima imala bi se riječ Krapina etimološki izvesti od istog korijena kao i sama riječ Hrvat.

No u prošlosti Hrvatskog zagorja ima dovoljno zanimljivih historijskih činjenica a da bismo morali tumarati područjem bajki i lingvističkih pretpostavki. Ono je vjekovima bilo ne samo pozornicom mnogih političkih i socijalnih previranja, već i pozornicom živih kulturnih stremljenja. Na tom malenom području rodio se relativno velik broj naših književnika i drugih znamenitih ljudi koji su odigrali značajnu ulogu ne samo u povijesti Hrvata, već i drugih naroda Jugoslavije. U tom kraju rodio se i Janko Leskovar, jedan od veoma zanimljivih likova naše književnosti, čiji život i djela namjeravam prikazati u ovoj studiji.

Ličnost Janka Leskovara odavna je privlačila moju pažnju iz više razloga. Prije svega možda zbog toga što sam s očeve strane i sam porijeklom upravo iz onoga kraja koji je u svojim djelima opisivao Janko Leskovar te sam često dolazio u pohode rodbini na ona brda kojima je nekoć morao tumarati i pjesnik Marcel Bušinski, poznato lice iz *Sjena ljubavi*. Posjetio sam nekoliko puta i Leskovarove Krapinske Toplice – tada doduše u njima više nije bilo piščevih otmjenih plemkinja ni zagorskih šljivara, niti su parkom odzvanjali zvuci vojničke glazbe kao u *Jesenskim cvijecima*. No ja sam ipak uvijek bio pod snažnim dojmom Leskovarovih novela. U mašti sam nastojao uskrisiti sliku onoga vremena kad su se tim alejama šetali Novaković, Imrović, Olga Medovićeva i druge osobe Leskovarovih novela – vremena kad je malo niže od Toplica, kod »klokovačke oštarije« Marija Bratićeva čekala Pavla Petrovića da s njime riješi svoj ljubavni spor. A kada sam se kasnije kraj te nekadašnje »oštarije« vozio raskvašenom cestom iz kupališta, kružio sam pogledom naokolo pitajući se gdje bi mogao biti onaj dom Tihanovića iz *Priče o ljubavi* – i tako dalje!

Ne mogu, međutim, reći da su me ti pohodi raznim mjestima Zagorja podsjećali samo na Janka Leskovara. Možda me je tada isto toliko privlačio Ante Kovačić, a sigurno je da me je još više od njih obojice oduševljavao Đalski, prema čijim Gredicama nisam nikad propustio baciti pogled iz vlaka kad god bih se vozio pokraj njih, pa i onda kad je pisac već ležao zauvijek smiren na groblju susjednog Zaboka.

No život je učinio da sam se upoznao s Jankom Leskovarom te sam s njime stupio i u bliže (rodbinske) veze. Moje je zanimanje za njega, i kao čovjeka i kao književnika, postajalo to veće što sam imao više prilike da se s njime sastajem i razgovaram.

U osobnom dodiru s piscem dobivao sam o njemu sasvim nove dojmove i neočekivane spoznaje. U njegovim sam djelima otkrivao rijetku inteligenciju, a ipak sam iz razgovora s njime vidio da je nezadovoljstvo naobrazbom bilo jedan od važnih razloga zbog kojih je već na početku svoga književnog rada htio napustiti književnost. Čitao sam kritike u kojima su ga Nehajev, Marjanović i drugi najpoznatiji hrvatski kritici onoga vremena, »mladi« i »stari«, već nakon nekoliko prvih djela obasuli pohvalama, dajući mu čak i prvo mjesto u našoj književnosti (Nehajev). Iz razgovora s piscem razabrao sam, međutim, da on uza sve to nije bio zadovoljan tom kritikom, već se gotovo s neraspoloženjem odvraćao od nje.

Te i slične činjenice u vezi s njegovim književnim radom bile su predmet naših brojnih razgovora, koji su mi davali nove pobude da istražujem dalje. Plod tih proučavanja je ova studija. Piscu dugujem veliku zahvalnost, osobito zato što mi je stavio na raspolaganje znatan dio svoje korespondencije. Ona mi je bila dragocjena pomoć pri radu, pa je i priopćujem kao drugi dio ove studije; u trećem dijelu objavljujem nekoliko dosad nepoznatih Leskovarovih rukopisa i, na kraju, bibliografiju Leskovarovih djela i literaturu o njemu.

PRVI DIO

ŽIVOT I RAD

Janko Leskovar rodio se u jednoj seljačkoj kući u Valentinovu, nekoliko kilometara daleko od Pregrade, blizu ceste što vodi prema Krapinskim Toplicama, a u kraju u kome je nekada bilo mnogo vlastelinskih dvoraca. Po obiteljskoj tradiciji pišćevi su davni preci došli u taj kraj – bježeći vjerojatno pred Turcima – odnekud iz Bosne.[1] Prema jednoj pak ispravi iz godine 1742. oni su u to vrijeme podložnici grofa Julija Keglevića, »vekivečnog gospodara grada Lobora i Krapine«.

Piščev djed Josip bio je kovač u selu Benkovu, otprilike jedan kilometar niže od sadašnje kuće Leskovara u Valentinovu, gdje se 12. prosinca 1861. rodio pisac. Tu, u Benkovu, bio je i stari dom Leskovara. No kad je gospodar vlastelinstva Bežanec htio da na tom mjestu sagradi majur, dobio je kovač Josip Leskovar u zamjenu od vlastelinstva novo zemljište na brežuljku u Valentinovu i još pet jutara više kao dar što je na zamjenu pristao dobrovoljno. O toj je zamjeni bila godine 1834. sastavljena pismena isprava. Osobno ju je napisao štokavštinom i potpisao barun Rukavina Vidovgradski.

Na tom zemljištu obitelji Leskovar pisac je kasnije plugom, kojim je sam orao, izorao neolitsku sjekiru. To je za nj bio znak da je u tom kraju već u prastara vremena bilo ljudskih naselja. Tu je nalazio i karneole i ahate pa ga je to često dovodilo na pomisao da se baš na tom brijegu u antičko doba moralo nalaziti neko trgovačko naselje. To je vrlo lako moguće, jer i prof. Szabo[2] spominje da je kod Brezne gore pok. barun Kavanagh otkopavao tragove starih vremena: ostatke utvrda, novac, fibule itd., a sličnih iskopina bilo je i na mnogim drugim mjestima onoga kraja.

Svoga oca Ivana (rodio se god. 1829, umro 1907) sam je Leskovar ocrtao ovako: bistar i radin čovjek, koji se uz seljački posao bavio i trgovinom, na što je u ono vrijeme malo koji zagorski seljak i pomišljao. Oženio se Katarinom Krstnik (rodila se god. 1835, a umrla god. 1917), djevojkom iz seljačke kuće u Gornjoj Plemenščini, također nedaleko od Pregrade. Njezin je ujak bio Jakob Lovrenčić, kajkavski pisac,[3] a brat joj Franjo (koji je prvi svoje prezime počeo pisati Kresnik) bio je ravnatelj riječke, odnosno poslije sušačke gimnazije.

[1] Tako kaže sam pisac u jednom pismu Kranjčeviću (vidi: S. S. Kranjčević: *Sabrana djela*, III, JAZU, Zagreb 1967, str. 753). – Budući da je Hrvatsko zagorje bilo gotovo jedini hrvatski kraj u kome se Turci nisu mogli održati, nagomilao se u nekim njegovim dijelovima znatan broj bjegunaca iz južnih krajeva. O tome doseljavanju iz Bosne postoje i pismeni dokumenti i živa narodna predaja. Time se obrazlaže i činjenica što u Zagorju ima priličan broj sela i zaselaka koji se zovu jednako kao i neka mjesta u Bosni: Prozor, Ključ, Visoko, Alipašići (!) itd. I neka zagorska prezimena (npr. Turčin u okolici Tuhlja) živo podsjećaju na ta vremena.

[2] *Kroz Hrvatsko Zagorje*, Zagreb, izd. Knjižare Vasić, str. 34.

[3] Preradio je Jandrićev igrokaz *Ljubomirović ili prijatelj pravi*, napisao knjigu *Adolf ili kaki su ljudi* i sastavio zbornik anegdota o Petrici Kerempuhu.

Poput svoga muža, i Katarina je Leskovarova – prema piščevim riječima – bila vrlo bistra okretna i marljiva domaćica. Imali su petero djece. Janko je bio drugo dijete po redu. Čestitošću i radom stekla je ta obitelj doskora velik ugled u cijeloj okolini, pa su se u njihov seljački dom rado navraćala i »gospoda« iz Pregrade i okolice. Dok je, na primjer, susjedni vlastelin Radoslav Rubido (sin prve hrvatske operne pjevačice Sidonije Rubido) negdje oko 1870. godine podizao na Klemenovu svoj novi dvorac u švicarskom stilu, prehranjivao se za vrijeme gradnje kod Leskovarovih roditelja.

Tom drugovanju svojih roditelja s obrazovanim osobama imao je i pisac zahvaliti da su ga nakon ona tri razreda što ih je završio u Pregradi (seoske su škole u Hrvatskom zagorju tada imale samo tri razreda) roditelji poslali na daljnje školovanje u Zagreb. Tu je polazio kaptolsku školu, koja je tada bila na današnjoj tržnici. Učitelj mu je bio Čeh Maržik, a upravitelj škole naš glasoviti pedagog Ivan Filipović. U Zagrebu je Leskovar završio četvrti razred pučke škole i tri razreda gimnazije. Četvrti razred gimnazije polazio je u Karlovcu, a odande se opet vratio u Zagreb na preparandiju i završio je sa osamnaest godina života. Otac je, doduše, htio da mu sin postane svećenik, no Janko se tome odlučno usprotivio. Uzalud je posredovao i vlastelin Rubido (kasnije je on kao veliki župan varaždinske županije progonio Leskovara *zbog njegova protuaustrijskog stava*) i tako je pisac postao učiteljem.

Iako je Leskovar tek kao učitelj, u tridesetoj godini života, u naponu tjelesne i duševne snage stupio u javnost kao pisac, to nipošto ne znači da se on nije i prije toga bavio književnim radom.

Zanimanje za lijepu knjigu započelo je kod njega već nakon drugog razreda osnovne škole, kad je pročitao prvu knjigu – *Genovevu* Christopha Schmida. Ona ga se duboko dojmila i s tim je časom književnost ušla u njegov život kao stalan pratilac. Od prvog razreda gimnazije revan je pretplatnik »Vijenca« te marljivo prati sve njegove brojeve i upoznaje najznačajnija domaća i strana književna imena. I kazalište mu doskora postaje strast.

God. 1877. »Vijenac« je donio pjesmu svoga urednika Šenoe *Na poklade*. Ta je pjesma tako djelovala na šesnaestogodišnjeg preparandistu Janka Leskovara da je on i sam osjetio potrebu da – kako ono reče Matoš – »napastuje Muze«. Tim svojim radom nije, međutim, nikad izišao pred javnost iako su ga neki živo nagovarali da to učini, osobito njegov pjesnički drug i dobar prijatelj, Samoborac Josip Milaković.[4] Sav trud

[4] Leskovar i Milaković rođeni su iste godine te su zajedno polazili i gimnaziju u Zagrebu, gdje počinje njihovo poznanstvo. Milaković je završio Nadbiskupski licej pa je nakon osmoga razreda prešao u zagrebačku bogosloviju da bi kasnije istupio i postao – učitelj.

Između Leskovara i Milakovića postojalo je dug niz godina srdačno prijateljstvo, a to nam ilustrira i njihova korespondencija. Još na početku trećeg decenija svoga života Leskovar je pjevao pjesme po Harambašićevu uzoru. To su, međutim, bile pjesmice koje je kasnije sam nazvao neuspjelim i nezrelim dačkim pjesništvom. Zbog toga se brzo okanio takvog posla, a isto je tako prestao pisati i humoreske, koje je ta-

bio je, međutim, i Milakoviću i ostalima uzaludan. Leskovar je sve svoje pjesme, kao i humoreske što ih je pisao kad je već bio učitelj – spalio. No ipak, upravo to što je književno stvarao već prije negoli se pojavio kao književnik, uzrok je da kod Leskovara – a to je za njega kao umjetnika značajno – zapravo nema početničkih djela. Već prvo njegovo djelo bilo je osobit događaj u književnosti onoga vremena.

Učiteljsku službu započeo je Leskovar u Valpovu (nedaleko od Osijeka). Dekretom županijskog školskog nadzorništva u Osijeku od 6. veljače 1881. počeo je službovati kao »namjesni učitelj« 7. veljače iste godine. U Valpovu nije ostao dugo: svega nekoliko dana više od šest mjeseci jer je već 20. rujna iste godine prešao u Šljivoševce (bivši kotar Donji Miholjac) kao »namjesni učitelj na supstituciji«, a od prosinca služi kao »pravi učitelj« uz plaću od četiri stotine forinti godišnje.

Iako se nalazio u lijepu i bogatu slavonskom kraju, Leskovara je ipak vukla neodoljiva, u Zagoraca tipična čežnja da se vrati u rodni kraj. U tom je smislu slao i molbe vlasti. Želja mu se ispunila u travnju 1883, kad je konačno dospio u Prišlin[5] u svojstvu »pravog učitelja« s berivima: »godišnja plaća 400 forinti, stan u naravi, vrtić, oranica od tri rala, 75 forinti drvarine za njega i za školu, te 50 forinti i 40 novčića paušala«.

Iz Slavonije je pisac doveo sa sobom u Zagorje i ženu Tereziju. Upoznao ju je u Donjem Miholjcu i vjenčao se 20. svibnja 1882. Budući da je igrala značajnu ulogu i u njegovim književnim djelima, vrijedno je da i o njoj reknemo nešto. Rodila se god. 1865. u Donjem Miholjcu, a bila je kći vlastelinskog šumara Josipa Skerta i Katarine rođ. Schmidt. Prema piščevim riječima bila je idealna supruga, vjerna drugarica i pomagačica svoga muža i u najtežim nevoljama. S njome je pisac imao devetero djece. Dvoje je umrlo još pri porodu (u Prišlinu), a jedno za vrijeme neke zarazne bolesti u Krapinskim Toplicama.

Prišlin je bio od velike važnosti za književnika Janka Leskovara. Tu je upoznao dvojicu učenih ljudi koji su imali neobičan utjecaj na njega: dra Luku Marjanovića i učenog baruna Hinka Kavanagha. U Malom Taboru,[6] nedaleko od Prišlina, proveo je pisac mnogo ugodnih časova u razgovoru s domaćinom i njegovim gostima.[7]

kođer kao preparandist sastavljao potaknut nekim šaljivim događajima u svojoj užoj okolini. – Iz Milakovićevih pisama od 18. II 1880, 29. IV 1881, 12. VII 1882. i 18. VII 1882. vidi se koliko je Milakoviću bilo stalo do toga da Leskovara oduševi za stvaranje na području lirike.

[5] Općina Hum na Sutli, kotar Pregrada.

[6] Mali Tabor (Kis-Tabor) je prastari dvorac u blizini Prišlina i Huma na Sutli. U nedalekom susjedstvu nalazi se i Veliki Tabor, koji je, kako mu već samo ime kaže, znatno veći od Malog Tabora. Stare kule ovog dvorca odaju još uvijek njegovo ratničko značenje. Matija Korvin dao ga je među gotovo dvije stotine drugih gradova i veleposjeda u vlasništvo svom sinu, hrvatskom banu Ivanišu Korvinu, a ovaj je po jednoj verziji god. 1502. dao Mali Tabor zajedno s Velikim Taborom i gospoštijom Vrbovec darovnicom ugarskom plemiću Pavlu Ratkaju de Ratka kao nagradu za

Drugovanje s barunom Kavanaghom bilo je značajno za Leskovarov književni rad. Štaviše, boravak u Malom Taboru dao mu je znatnim dijelom i poticaj za taj rad. U opisu glogovačkog vlastelina u romanu *Sjene ljubavi* Leskovar je nesumnjivo ocrtao lik baruna Kavanagha.[8] Mnogo toga što u romanu kaže pisac o glogovačkom vlastelinu i njegovoj ženi slaže se potpuno s onim što je i inače poznato o barunu Hinku Kavanaghu i njegovoj supruzi Amerikanki. Odgovara gotovo sve: u dvorcu su (prema romanu) njih dvoje stvorili muzej u kome se našla čudno ispremiješana zbirka životinjstva, bilinstva i rudarstva. Barun Kavanagh se uistinu bavio takvim poslovima – već sam rekao da je kod Brezne gore uz Sutlu otkopavao stare rimske tragove te je našao kojekakvih ostataka iz prastarih vremena. Barunica pak piše članke o tamburici i posjećuje bolesnike dok barun s gostima raspravlja o Friedrichu Nietzscheu, o važnosti sibirske željeznice, o porezu na vino i slično.

I u liku Borkovića u *Propalim dvorima* prikazao je pisac također nekoliko značajnih Kavanaghovih crta.

Dr Luka Marjanović[9] jednako je svojom učenošću imponirao mladom prišlinskom učitelju. Ovaj je uvijek težio za što većom osobnom naobrazbom pa je zbog toga nastojao da što bolje iskoristi svoje poznanstvo

»vjerne vojničke zasluge i prevelike žrtve u novčane svrhe«. Po drugoj verziji je markograf Juraj Brandenburški prodao grad Ladislavu Ratkaju za tri tisuće forinti. Kad je izumrla porodica Ratkaja, preuzeo je grad njihov rođak barun Wintershofen. Nakon toga postale su vlasnici grada obitelji Rikarda pl. Jelačića i baruna Kavanagha.

[7] Baruna Kavanagha i Marjanovića posjećivali su mnogi odlični i učeni ljudi. U IX knjizi »Hrvatskoga kola« (1927–1928), u članku *Na spomen Vjekoslava Klaića* kaže pok. Frane Bulić da je i on dolazio u Rogašku Slatinu »da srče onu ljekovitu vodu« pa da je onda posjećivao i Prišlin. Bulić se naime još kao đak u Beču upoznao s Marjanovićem, koji je tamo uz Frana Vrbanića i Vjekoslava Klaića bio trijumvir hrvatske stvari među studentima.

[8] Obitelj Kavanagh od Ballyane stara je plemićka porodica, a potječe iz Irske. U njoj je bilo grofova i baruna. Od barunske se grane jedan član, James Kavanagh, doselio u austrijsku carevinu i stupio kao oficir u vojsku. Poginuo je u činu kapetana boreći se god. 1795. protiv Francuza. Jedan njegov potomak, Heinrich, bio je carski komornik, pukovnik i vitez Leopoldova reda. Godine 1825. dobio je ugarsko državljanstvo. Iz braka toga Heinricha s barunicom Leopoldinom Morcon potekla su dva sina: James i Emil. Obojica su se posvetili vojničkom zvanju, no Emil se kasnije odrekao čina i posvetio gospodarstvu na roditeljskom imanju. Bavio se i politikom, pa je god. 1861. ušao kao virilist u Hrvatski sabor. Prigodom pokopa grofa Antuna Jelačića 25. XI 1875. održao je govor. Dvije godine nakon toga preselio se u Graz, gdje je umro 20. veljače 1888.

Njegov brat James, otac Leskovarova prijatelja Hinka Kavanagha, poginuo je kao pukovnik 52. pješačke pukovnije u ratu protiv Italije kod opsade tvrđave Vicenze. Za sobom je ostavio suprugu, kćer podmaršala Paula Werhardta, i dvoje djece: Paulu (umrla u Beču 1919) i Hinka, koji se rodio u Lavovu god. 1844.

Hinko, Leskovarov prijatelj, posvetio se također, kao i mnogi njegovi preci, vojničkom staležu, no pošto se oženio kćerkom poslanika Sjedinjenih Država Amerike u Carigradu Katarinom Williams, napustio je vojnički stalež pa je do kraja života (25. V 1912) živio u Malom Taboru, upravljajući gospodarstvom. Na političkom polju nije se mnogo isticao, ali se znalo da je pristaša unionističke Narodne stranke. (Podaci prema članku I. Ulčnika *Novi dvori* u reviji »Zagreb«, 1930, br. 12.)

[9] Rodio se god. 1844, a umro 1922. Od 1872. bio je profesor na zagrebačkoj Pravoslovnoj akademiji i kasnije na Hrvatskom sveučilištu, predstojnik Odjela za pravosuđe, ugledan pravnički pisac i neko vrijeme narodni zastupnik krapinskoga kotara.

s vlasnikom i učenim gostima dvorca Mali Tabor. Tako se Leskovar brzo sprijateljio i s profesorom Marjanovićem. On je dolazio u Prišlin na ljetovanje jer je u blizini imao kuću.[10]

Pravnik dr Luka Marjanović bio je jedan od onih intelektualaca koji su se odazvali pozivu Matice hrvatske što ga je ona god. 1887. uputila javnosti za sakupljanje narodnih pjesama. Kako je bio rodom iz Zavalja, na granici Bosne i Korduna, najviše su ga zanimale baš narodne pjesme njegova rodnoga kraja i pjesme susjedne Bosne.

Da bi sakupio što veći broj tih pjesama, Marjanović je pošao nekoliko puta na teren. Prvi put je krenuo već 10. rujna 1886, dakle još prije Matičina poziva. Preko Bosanskog Novog, Krupe i Bihaća stigao je u Zavalje, gdje je slušao Mehmeda Kolak-Kolakovića. U rujnu slijedeće godine pošao je s Ivanom Kostrenčićem u Prijedor, a u lipnju 1888. sa sucem Petrom Starčevićem u Bosansku Gradišku i tu su njih dvojica zapisivali pjesme Ibre Topalovića.

Potkraj rujna 1888. pridružio se njemu i Petru Starčeviću mladi učitelj Janko Leskovar[11] (upravo te godine dobio je on pismenu opomenu »radi nekorektna ponašanja kod saborskih izbora«).[12] Profesor Marjanović i njegovi pratioci krenuli su na Zavalje, kamo su pozvali i »begovskog pivača« Mehu Kolakovića i još dva druga – Aliju Prošića i Bećira Islamovića. Meho je prije toga već bio u Zagrebu pa im je sad kazao još samo dvije pjesme koje mu u Zagrebu nisu pale na um. Nakon toga su sva tri sabirača pošla u Bihać i tu su se namjerili na pjevača Ibru Dervišević.[13]

Treba reći da Leskovarov udio u sakupljanju narodnih pjesama na tom putu nije bio zapravo nikakav. Petar Starčević je neprestano slušao spomenute pjevače i neumorno, gotovo do besvijesti, zapisivao njihove pjesme, dok je Leskovar za to vrijeme išao na izlete s drom Marjanovićem i obilazio njegove znance. Na Leskovara je naime taj nov svijet učinio neizreciv dojam pa ga nije mogla toliko zanijeti ni sama narodna pjesma koliko ga je zanio onaj prijelaz iz Evrope u Orijent, tamošnji ljudi, običaji i sama priroda.

Pošto se vratio kući, Leskovar je svoje dojmove s tog puta odmah prenio na papir. Bojao se, doduše, da s time izađe u javnost, ali je na

[10] U »Vijencu« god. 1890. (br. 16) Marjanović je objavio članak *Veliki Tabor i Sv. Vid pod Vrbovcem.*

[11] Vidi: *Junačke narodne pjesme*, izd. Matice hrvatske, knj. III, predgovor, str. X. – O toj zbirci vidi pobliže u članku Mirka Cerovca *Jedan revni suradnik Matice hrvatske. O dru Luki Marjanoviću (1844–1922)*, »Hrvatsko kolo« 1953, str. 395–396.

[12] Otpis Kr. županijske oblasti u Varaždinu od 13. VI 1888, broj 7812. Pismo sam našao u arhivu bivšega Kraljevskog zemaljskog vladinog odjela za bogoštovlje i nastavu (u Leskovarovu »Službovniku«).

[13] Taj je izlet Marjanović organizirao ponajviše zbog Leskovara. U već spomenutom predgovoru *Junačkih narodnih pjesama* (MH 1898), knj. III, str. X, kaže Marjanović: »Dok nam dođu rečeni pjevači, sađemo nas tri sa Zavalja u Bihać, da ga pokažemo prijatelju suputniku.« Taj je suputnik očito Leskovar jer je Starčević – kako to opet kaže sam Marjanović na str. IX – već prije toga nekoliko školskih praznika proveo u Bihaću pa je dobro poznavao mjesto i govor narodnih pjevača.

Marjanovićev nagovor neprestano dotjerivao rukopis i kad se ovaj vrlo pohvalno izrazio o tom sastavku, poslao ga je uredniku »Narodnih novina« Janku Ibleru. Ovaj je, čini se, taj rukopis nekamo zabacio i možda bi on konačno zauvijek završio u košu da međutim nisu izašle *Misao na vječnost* i *Katastrofa* te je pisac počeo stjecati slavu. Ibler je sada taj rukopis objavio u svojem listu pod naslovom *U Bišću. Putopisna crta. Napisao J. Leskovar.*[14]

Iz toga se putopisa u svakom retku jasno vidi kako je taj prvi susret s Orijentom, koji mu je omogućio prof. Marjanović, upravo fascinirao pisca.[15]

Prišlinsko ili, bolje rečeno, malotaborsko društvo ponovno je, dakle, potaklo Leskovara da se prihvati pera. Pod dojmom razgovora za jedne zvjezdane noći u Malom Taboru piše on svoju prvu objavljenu i mnogo slavljenu pripovijest *Misao na vječnost* o druškovačkom učitelju Đuri Martiću.[16] Svjestan da je pripovijest dobro obradio i dotjerao, poslao ju

[14] »Narodne novine«, 14. i 19. IV 1893.

[15] Budući da taj putopis nije više ni u kojem izdanju ponovno objavljen i teže je pristupačan širem krugu čitalaca, osvrnut ću se na nj ovdje nešto opširnije.

Marjanović, Starčević i Leskovar stigli su, kaže pisac u svome putopisu, u Zavalje 28. rujna. Odatle je društvo krenulo u Bihać. U Leskovara se brzo ustalila posebna slika o tome gradu, koji je polagano gubio svoje staro istočnjačko lice i sve više dobivao izgled zapadnjačkih mjesta. Pisac je nalazio razlike na svakom koraku. Zanimale su ga neobične stare turske kuće-drvenjare s golemim kapijama od dasaka, kojima su prozore krile guste drvene rešetke, i kao kontrast njima lijepe zidanice s velikim prozorima i šarenim zavjesama. Pokraj dućana, uređenog na evropski način, nalazio je i takve u kojima su trgovci čučali ne mičući se i odbijajući šutke dimove iz čibuka. Isto je tako bilo i s gostionicama. Ovdje moderna gostionica, u kojoj ljepušna konobarica nudi goste čitavim jestvenikom, a nedaleko od nje eto improvizirane gostionice: dva Krajišnika sjede na sokaku podvinutih nogu, pred njima pečeno janje, pa se časte ne brinući se za prolaznike. Sve je to izazvalo veliku radoznalost u pisca.

O podne se on našao s društvom na unskom mostu te je opazio da muslimani hrle na vodu, da izuvaju obuću, peru ruke i umivaju lice. Profesor Marjanović mu je protumačio da to oni »uzimlju avdest« pa da će za tim u džamiju na klanjanje. Naravno da je Leskovar sad želio vidjeti i džamiju iznutra. Pošli su u glavnu džamiju, koja je nekad bila katolička crkva, sazidana u gotskom slogu, sva od četverouglastog tesanog kamena. Da bi mogli unići, morali su skinuti cipele, ali Leskovarovu se društvu to nije svidjelo pa je ostalo na vratima, odakle se ionako lijepo vidjelo unutra. I ono što je pisac sad vidio bilo je za nj toliko novo da je svakog časa ostao iznenađen nečim još neviđenim.

Profesor Marjanović, Starčević i Leskovar posjetili su toga dana poslije podne Jozu Ivkovića, trgovca, Marjanovićeva znanca. On je bio posrednik između Marjanovića i narodnih pjevača; njemu treba zahvaliti što se našao jedan Mehmed Kolak-Kolaković. I sada je Ivković trebao da pronađe kojeg novog pjevača, a Kolakoviću je treba poslati »haber« da dođe u Zavalje. Svoje goste primio je Ivković lijepo i ponudio ih po starom običaju čašom dobra vina. Od njega je društvo pošlo u grad da kupi koju uspomenu na taj put i mjesto.

Marjanović je poveo društvo do nekog kujundžije, gdje je kupio srebrnu narukvicu, a onda je pozvao Starčevića i Leskovara u kavanu na mostu. Da bi mogli unići, morali su prignuti šije. Kroz pukotine mosta vidjela se Una. Marjanović je naručio

je uredništvu »Vijenca« a ono je doskora objavi.[17] Po mišljenju nekih kritičara to je jedna od najorignalnije zamišljenih pripovijesti hrvatske književnosti.

Time je Janko Leskovar s uspjehom stupio u red hrvatskih pripovjedača. U to vrijeme pada i njegov premještaj iz Prišlina za ravnajućeg učitelja u Krapinske Toplice. Ondje je ostao službovati sve do 1897. godine.[17a]

Krapinske su Toplice također snažno utjecale na njegov duševni i literarni razvoj. Vidimo to već i po činjenici što je tu napisao najveći broj svojih djela i što Krapinske Toplice spominje malone u svim svojim djelima. One su za nj ono što je za Kozarca Baden ili Gleichenberg. Mladi Tavernić *(Sjene ljubavi)* tu upoznaje svoju ženu, Imrović *(Jeseński cvijeci)* Olgu Medović, ovdje gostuju Marija Bratić i njezina »mamica« *(Propali dvori)* itd. Radnja se *Kite cvijeća* također velikim dijelom zbiva u Krapinskim Toplicama pa se iz pripovijesti jasno osjeća da ju je pisac napisao dok je još boravio u tome mjestu, te je sav bio u duhu i u raspoloženju toga ljetovališta, a ne u vrijeme kad je bila objavljena.

kavu za cijelo društvo i ono se odmah uputilo u razgovor s domaćim ljudima. Ovi brzo opaziše da Marjanović govori kao i oni, ali Leskovaru reče jedan: »A ti, efendijo, ti ne znaš naški, dina mi, ti si švabo!«

Ibro Dervišević je, međutim, prekrižio noge i započeo uz tamburu: »Četu kupi Blažević Omere«. Leskovara je zanijela ta pjesma. Sjetio se kako su toga »pivu« slušali i Zagrepčani, no oni su prigovarali i njemu i priređivačima. Naravno, kaže pisac, Matica hrvatska nije to priredila da priušti glazbeni užitak onima koji su navikli slušati vratolomne »trilere« i visoki c talijanskih tenora i primadona. U olaštenoj dvorani, pred frakovima i pred društvom u rukavicama te s monoklima i cvikerima na nosu uistinu se morao izgubiti sav čar tambure, pjesme i pjevača. Trebalo je tamo ovakvih slušatelja kao što su ovi u kavani na unskom mostu, koji se i ne maknuše, već stajahu kao uzidani dok je pjevač govorio.

Kad je umuknula pjesma, slušači su kimnuli glavom u znak priznanja pjevaču i nastavili piti kavu, koju im je dodavao kavedžija. Spuštao se suton, a Marjanović i njegovi prijatelji bili su na izlazu iz Bihaća. Ibro Dervišević dao im je riječ da će doći u Zavalje. Kod Žegara su putnici naišli na spomenik časnicima i vojnicima 79. pukovnije koji su tu poginuli za vrijeme borbi 7. i 8. rujna 1878.

»Tu pade i jedan moj brat učitelj. I ja utonuh u neke tužne misli, tužna čuvstva. *Pred menom se pojavio cijeli niz događaja tokom dugih stoljećah, kad brat bratu rivaše nož u srce, jedan navaljujuć, druzi braneć se ...* I pitah se: Zašto? Tko je kriv? Ne, vi nijeste, braćo Bošnjaci!« – svršava pisac svoj putopis.

Profesor Marjanović i Leskovar ostali su i kasnije, do kraja Marjanovićeva života, dobri prijatelji. To vidimo i iz brojnih pisama što ih je pisac tokom godina primio od Marjanovića. Ovaj je neko vrijeme bio i Leskovarov literarni savjetnik. On ga je nagovorio da putopis *U Bišću* pošalje u novine. Iz pisma od 28. V 1889. jasno vidimo da je Leskovar svoje sastavke slao profesoru Marjanoviću na ogled. (»Poslije kako ste mi priobćili dražestnu povjesticu o mačku urodkraditi ...«)

[16] Da su se u malotaborskom društvu doista vodili takvi, često sasma fantastični razgovori, kao što je i to Martićevo maštanje o zvijezdama, odnosno o brzini kojom se širi svjetlost, vidi se iz pisma baruna Kavanagha od 24. IV 1897. (str. 299). Kako je to pismo u originalu pisano njemačkim jezikom, objavljujem ga ovdje u hrvatskom prijevodu:

Vrlo poštovani gospodine!

Prije svega oprostite mi na papiru, ali u ovom trenutku nemam drugog. – Ja uopće intimno ne poznajem nijednog pisca, a pogotovo nijednoga, koji bi bio tako pesimistički raspoložen kao Vi. Ja sam baš naprotiv vrlo optimistička priroda; po svoj pri-

Kao upravitelj pučke škole, dakle kao jedan od rijetkih domaćih intelektualaca, Leskovar je u ovom poznatom lječilištu (radioaktivna hypotherma) i ljetovalištu imao mnogo prilike da dođe u vezu s bezbroj osoba iz našeg javnog života onoga vremena. To je mjesto tada bilo stjecište ne samo zagorske aristokracije i šljivara nego i drugih ljudi s raznih strana Hrvatske. No upravo tu je Leskovar, u to vrijeme pravaš, doživio i velikih neugodnosti zbog svojih političkih nazora, a s druge strane i razočaranje zbog stava vodećih građanskih političara.

Da bismo mogli pravilnije shvatiti i uopće razumjeti sav njegov daljnji književni rad, moramo se sjetiti da je to u političkom pogledu razdoblje općeg narodnog prosvjeda i otpora protiv tiranije Khuen-Héderváry, ali i doba velike duhovne potištenosti i apatije, koja se uvlači u naš intelektualni život kao posljedica višegodišnjeg Khuenova nastojanja da milom ili silom, terorom, podmićivanjem ili upropaštavanjem egzistencija stvori u Hrvatskoj temelj na koji će moći osloniti svoj vlada-

lici me je požar mojeg Kozlića prošle subote (za koji vjerojatno neću dobiti nikakve odštete, jer, iako sam bio kroz 30 godina osiguran, nisam platio posljednji obrok dne 23. veljače, iz, recimo tako, da bolje zvuči, »nepažnje«) učinio kao i mnogo ostalih briga i nevolja pesimističkim – ukratko, nedavno mi je pala na um jedna ideja, iz koje Vi kao čovjek od duha i pisac možete nešto učiniti. – Kao nježan otac ove ideje želio bih da iz nje nešto postane i stoga Vam je javljam kako slijedi.

Darwinove teorije o razvitku predstavljaju (unatoč Kršnjavoga i tolikih drugih protivnika) priznatu bazu prirodopisne znanosti. – Ta teorija tvrdi, da je »stanica« (kako je ova prva organska »stanica« postala, nije, koliko je meni poznato, još nitko mogao razjasniti na način, koji bi zadovljavao) najjednostavnija organska tvorevina, praotac svih sada postojećih živih bića. – Sada Vas molim, da zamislite, kako je dugačak put trebalo prevaliti, dok se iz »stanice«, koja nije radila ništa drugo nego samo uzimajući hranu održavala svoj život, razvilo izvanredno razvijeno biće »čovjek«! U tom neizmjerno dugačkom vremenskom razdoblju, koje se smije mjeriti samo pomoću mjerila od milijuna godina, koliko li je bilijuna živih bića moralo živjeti, boriti se, u bezbroj slučajeva strahovito trpjeti i do naših vremena proći najgorču smrtnu borbu!!!

Tu se čovjeku nehotice nameće misao, da je, bar u nevidljivom, a pojmljivom dijelu stvaranja vladala najužasnija nesmiljena okrutnost.

Vrlo ću se veseliti, budete li mogli iz ovoga nešto učiniti, ako ne, bacite ovo pismo u vatru.

Uz najbolje preporuke Vašoj gospođi supruzi i Vama

Kis. Tabor — Vaš odani
24. IV. 1897. — *Br. Kavanagh*

[17] Broj 13 od 28. III 1891.

[17a] Šimun Jurišić, profesor u Splitu, kaže u članku *Učitelj Janko Leskovar* (»Školski vjesnik«, časopis za pedagoška prosvjetna i kulturna pitanja, god. XVIII, Split, siječanj – veljača 1968, broj 1–2, str. 53–58) da je Leskovar u Toplicama izradio »Spomenicu za nižu pučku školu u Krapinskih Toplicah« »veličine 34×14, koja se još i danas čuva u Osnovnoj školi (i to u novoj zgradi, a ne u onoj u kojoj je Leskovar bio ravnajući učitelj jer je ta zgrada napuštena) u Krapinskim Toplicama«. Sadržaj spomenice – prema Jurišiću – jest ovaj: Povijest škole – Školski zakon od godine 1874. – Ljetopis škole – Školski zakon od godine 1888. »Najvredniji dijelovi Spomenice su oni koji govore o školskim zakonima« – kaže Jurišić. U tim dijelovima Leskovar opisuje kakve su se promjene zbile u pogledu školstva općenito i posebno u pogledu njegove škole donošenjem spomenutih zakona.

lački sustav i oživotvoriti ideju zbog koje je i bio postavljen za bana »trojedne kraljevine«: proširiti u Hrvatskoj sve više madžarsku državnu misao.

Leskovar je, razumljivo, morao sudjelovati u općoj sudbini cijelog naroda i činovništva napose. Pod dojmom jalova, strančarsko-oportunističkog taktiziranja hrvatskih političara i sam je kasnije osjetio odvratnost protiv stranačke politike svoga vremena (samo tako možemo razumjeti oštre riječi protiv strančara političara u *Kiti cvijeća),* ali je tada još, kao mlad učitelj u Krapinskim Toplicama, bio borben, beskompromisan, spreman na žrtvu, te je često dolazio u sukobe sa službenim predstavnicima vlasti.

U arhivu bivšeg Kraljevskog zemaljskog vladinog odsjeka za bogoštovlje i nastavu u Zagrebu nalazi se tužba što ju je iz političkih razloga 4. srpnja 1897. protiv Leskovara podnio upravitelj županijske oblasti u Varaždinu Stjepan pl. Belošević[18] »presvijetlome gospodinu Otonu pl. Krajscovicu Iličkom, predstojniku Kralj. zemaljskog vladinog odjela za bogoštovlje i nastavu, narodnom zastupniku itd. u Zagrebu«, predlažući vladi da Leskovara, ravnajućeg učitelja na pučkoj školi u Krapinskim Toplicama, kao politički nepoćudna premjesti nekamo drugamo, a to je ona i učinila.

Dok je Leskovar službovao u Krapinskim Toplicama, izašla su ova njegova djela: *Katastrofa* (»Vijenac« 1892), *Poslije nesreće* (»Vijenac« 1894), roman *Propali dvori,* koji mu je u posebnoj knjizi god. 1896. izdala Matica hrvatska, i pripovijest *Jesenski cvijeci* (objavljeno u sarajevskoj »Nadi«, 1897. godine). I za svako od tih djela pisac je našao pobuda baš ovdje, u Krapinskim Toplicama. Tu je, na primjer, upoznao sudbinu jednog svog druga po zvanju, učitelja u nedalekom Kastelu. Ovaj je doista formalno gladovao i bijedno propadao sa svojom obitelji zbog prosjačkog stanja velikog dijela naših učitelja u vrijeme dok su neki zagorski feudalci (ukoliko već nisu sami dospjeli na rub materijalne propasti) imali još na tucete služinčadi i vozili se u četveroprezima s praporcima na konjima i kočijašima u livreji.

Pojava tog bijednika[19] potakla je, dakle, Leskovara da piše. Zamislio je najprije veće djelo iz života učitelja uopće, pod naslovom *Bez nade,*

[18] O njemu je rekao sam pisac da je to onaj isti činovnik koji je god. 1881, kad je Leskovar pošao o školskim praznicima kući, imao nalog da ga uhiti zbog njegova izbornog djelovanja. No pisac, potajno obaviješten o toj namjeri, umaknuo je u Slavoniju. U svojoj tužbi kaže sada Belošević: »Privitno predlažem Presvietlom gospodstvu Vašem u pokornosti obloženo izviešće predstojničtva kr. kotarske oblasti pregradske od 30. lipnja t. g. broj 90/praes., kojem moli, da se ravnajući učitelj na obćoj pučkoj školi u Krapinskim Toplicama još tečajem ovih školskih praznika premjesti na inu koju učionu, na daljnje Visoko riešenje i uvaženje uz pokorno izviešće, da je ovaj priedlog uzsliedio uslied odredbe presvietlog gospodina kr. Velikog župana pošto učitelj Leskovar radi svog nekorektnog političkog ponašanja i radi nesnošljivosti u interesu autoriteta oblastih, a i ondašnje škole ne može dalje na svom dosadašnjem službenom mjestu ostati.«

[19] On se u stvarnosti nije zvao Fran Ljubić, već je to bilo ime i prezime jednog Leskovareva druga iz preparandije i kasnijeg druga po zvanju. Pobliže o tom pravom Franu Ljubiću vidi u dijelu *Korespondencija Janka Leskovara* u bilješci na str. 268.

bez utjehe (pod tim imenom je *Katastrofa* bila drugi put i štampana god. 1901), no obiteljske i zdravstvene prilike nisu mu dopustile da namjeru i provede u djelo. Objavio je samo ulomak – *Katastrofu.*

Već je prvo Leskovarovo djelo, *Misao na vječnost,* svojom originalnom tematikom izazvalo pozornost u književnoj javnosti i interes za pisca. No pojava *Katastrofe,* koja je slijedila nedugo za tim, otkrila je da se kod *Misli na vječnost* nije radilo o slučajnom uspjehu nepoznata književnog diletanta, već o literarnom talentu.

Značajan autobiografski momenat, vezan upravo uz Krapinske Toplice, nalazimo i u noveli *Poslije nesreće,* koja vremenski slijedi odmah nakon *Katastrofe.*

Prohaska je nabacio mogućnost da je u njoj pisac prikazao svoju vlastitu nesreću.[20] Ima u toj noveli uistinu nešto autobiografsko, ali to nije motiv ženine nevjere, kako je mislio Prohaska, već prizor gdje Ivanović čitavu noć ostaje sam samcat s mrtvim djetetom. Pisac je doista po svom temperamentu u to doba bio takav da u časovima jakih uzbuđenja nije podnosio ničije prisutnosti. I kad mu je tu, u Krapinskim Toplicama, umro sinčić, tražio je da bude s njime čitavu noć sam. Na tom je motivu izgradio ovu novelu, a sve ostalo ušlo je u nju kao plod pjesnikove mašte.

Učiteljujući u Krapinskim Toplicama, Leskovar je iskorištavao svaku priliku, osobito nedjeljom i školskim blagdanom, da »skoči« kući u Valentinovo. Tako je nebrojeno puta imao prilike da prođe cestom od Krapinskih Toplica do Pregrade i natrag. To je uistinu rijedak pejzaž. Prof. Milan Šenoa ga je, prolazeći onuda negdje devedesetih godina, nazvao parkom.

U tom parku, u neposrednoj blizini Leskovarova doma, na cesti dugačkoj kojih dvanaest kilometara, protezalo se tada sedam vlastelinstava. Odmah kod Toplica bio je dvorac »plemenitih« Ožegovića, dva-tri kilometra dalje, na brežuljku Čret, dvorac grofa Talfya, pa Lovreća sela s dvorcem grofova Oršić. Nasuprot tome dvorcu stajala je drvena kurija, u kojoj je tada živio stari vlastelinski odvjetnik Antun pl. Kučtić. On je godinama vodio parnice protiv susjednih vlastelinstava Klemenovo i Bežanec zbog livada, šuma i patronata nad župama Pregrada i Krapinske Toplice. Nešto više od jednog kilometra dalje, na mjestu gdje se danas nalazi škola Benkovo, odvajao se put između dvoreda visokih jablana preko doline ravno na Klemenovo. Tu je već spomenuti Radoslav Rubido oko 1870. godine podigao svoj dvorac u švicarskom stilu. Kod škole Benkovo počinjao je najljepši dio parka. Kilometar i po dalje bio je Bežanec. Odande je opet preko doline prelazio drvored jablana k vlastelinskom mlinu. Odatle su bila još koja tri kilometra do Pregrade i na tom su prostoru stajala još dva vlastelinstva: Dubrava i Gorica.

[20] »Hrvatska njiva« 1917.

Putujući svakog tjedna bar jednom iz Toplica do roditeljskog doma i natrag, Leskovar je prolazio kraj tih dvoraca, susretao se s njihovim stanovnicima i dobro je poznavao sve njihove vlasnike. Neki su mu, konačno, bili i susjedi, pa se vlastitim očima mogao uvjeriti kako ih sve više gazi nezaustavljivi točak povijesti i kako im novo doba sve jasnije svira pogrebni marš. I to ga je potaklo da za Maticu napiše *Propale dvore*. Oni su izašli iz štampe u jesen 1896. Honorar je iznosio: 277 forinti i 50 novčića.

U *Kiti cvijeća* pisac kaže: »U Zagorju se može svaki dan vidjeti gdje se plemićka imanja prodaju na parcele, kao da su se gospoda listom zasitila rođene grude.« A što bi se zasitila?! Vrijeme je to općeg propadanja zagorske vlastele.

Kostur radnje *Propalih dvora* nije, dakle, izmišljen. Pa i mnoge su osobe iz romana uistinu postojale, ako baš i nisu bile u stvarnosti onakve kako ih je pisac ocrtao. Pišući u Toplicama *Propale dvore*, Leskovar je mnogo mislio i na svoje prišlinske, odnosno malotaborske prijatelje. I oni su mu, osobito barun Kavanagh, bili modeli.

Slavko Jutriša je u »Savremeniku«[21] čak izravno ustvrdio da je pisac u Borkoviću i njegovoj kćeri Ljudmili opisao Kavanagha i njegovu kćer.

»Č'tao sam *Propale dvore*. Zar to nije Mali Tabor, propali grad baruna Ratkaja? Nisu li tu ocrtana sva ona lica koja su mi se od prve mladosti tako usjekla u pamet? Stari barun sa jednom kćeri[22] u svom tragičnom propadanju aristokratske familije, u tom se društvu kretao Janko Leskovar.«

Leskovar je stvarno s barunom mnogo raspravljao o svakojakim temama i igrao s njime šah. Pogotovo je mnogo partija šaha s Kavanaghom odigrao piščev ujak, gimnazijski ravnatelj Franjo Kresnik, kad bi o praznicima ili inače dolazio u Zagorje. Njih su dvojica tada znali čitave dane, od jutra do mraka, provesti igrajući tu igru. A i staroga Borkovića u romanu zanosi »kraljevska igra«: njome muči svoju kćer i goste, a jednom je čak otputovao i u Graz da bi tamo odigrao koju partiju s nekim Amerikancem, koji se »onamo navratio beručí svijetom lovorike«.

Poput *Propalih dvora* obrađuje život zagorske vlastele i novela *Jesenski cvijeci*, koja je početkom 1897. godine izišla u sarajevskoj »Nadi«. (K. Hörmann dao ju je obračunati sa 6 novčića po tiskanom retku tako da je pisac dobio za nju ukupno 90 forinti i 48 novčića honorara.[23])

U ljetnim praznicima 1897. godine pisac je u Toplicama počeo pisati za Maticu novo djelo, *Sjene ljubavi*. O svojoj namjeri da napiše roman pod tim naslovom o nemoralnoj apotekarici i upravitelju škole obavijestio je kasnije Matičina tajnika Kostrenčića. Taj je pak knjigu, od koje u onaj čas zapravo ništa nije ni postojalo, smjesta javno oglasio bez piščeva znanja i pristanka.[24] Leskovar je zapravo već predosjećao da

[21] »Savremenik« 1917, str. 50.
[22] Hinko Kavanagh je doista imao kćerku Luciju, koja je umrla god. 1931.
[23] Vidi pismo Koste Hörmanna Leskovaru od 25. II 1897. (str. 29f.).
[24] Vidi Kostrenčićevo pismo Leskovaru od 6. XI 1898. (str. 320).

to djelo, kako ga on kani napisati, Matica vjerojatno neće moći prihvatiti. Uto je pisac na temelju spomenute Beloševićeve tužbe bio premješten iz Krapinskih Toplica u Krapinu, a bio je i pod teškim dojmom smrti troje djece, pa je neko vrijeme potpuno prestao pisati. Kako je, međutim, Kostrenčić neprestano požurivao rukopis, morao se i pisac, pošto se bar donekle smjestio i smirio u Krapini, požuriti i dovršiti djelo.

Kad je Matica konačno dobila prvih pet araka, njezin se odbor na svoju žalost uvjerio da ta radnja uopće nije za Maticu, i to iz istih razloga s kojih je Matica već odbila štampanje Kumičićevih djela *Olga i Lina* i *Pobijeljeni grobovi*.[25] Kako je stvar, međutim, bila već oglašena, a primio je za nju i nešto honorara, odlučio je pisac da odmah započne drugu radnju pod istim naslovom. Uto ga je stigla teška bolest, zbog koje i opet nije mogao svršiti pripovijesti u određenom roku. Morao je čak i školu napustiti i uzeti dvomjesečni dopust. Radio bi po dan-dva, a po osam dana bi mirovao. Na jednoj strani – veli sam pisac[26] – vidio je liječnika s arsenikom i bromurom, a na drugoj javnost, oglašeno djelo,[27] tajnika Matice. Uza sve to nije od prije zasnovane radnje ostalo ništa – nestalo je netragom nemoralne apotekarice i upravitelja škole, ostao je jedini Žiga Augustić. On je u prvoj verziji pripovijesti imao veliku ulogu, a u novoj je dobio gotovo sasvim neznatnu. Pa i u toj novoj verziji, koju je Leskovar pisao s mnogo opreza i obzirnosti i u kojoj se mjesto o razvratu više nego u ijednom drugom njegovom djelu govori o nevinosti i čestitosti, bilo je nekoliko značajnih riječi koje mu je Kostrenčić brisao.[28]

Prvobitno zamišljenu radnju *Sjena ljubavi* pisac nije, međutim, zabacio, već ju je – da bi se riješio duga od primljenog predujma – malo preradio i pripovijest poslao sarajevskoj »Nadi«. Tu je bila i objavljena kao *Kita cvijeća*.[29] Kad je malo pred svoju smrt, ležeći teško bolestan, prvi put nakon trideset godina, ponovno čitao tu pripovijest, piscu se činilo da *Kita cvijeća* svojim sadržajem toliko podsjeća na *Sjene ljubavi* te će čitaoci pomisliti da mu je, kad je stvarao to djelo, ponestalo ideja pa je morao dva puta obraditi istu temu.

[25] O čemu se radilo u tom prvom obliku *Sjena ljubavi*, vidi se iz Kostrenčićeva pisma što ga je on u ime odbora Matice hrvatske pisao Leskovaru 28. XII 1897. (vidi str. 313). – S gledištem da Matica ne može izdati knjigu kako ju je on napisao složio se i sam pisac i ne pokušavajući da se bori protiv toga. U pismu dru Milivoju Šrepelu od 25. IV 1899. (str. 338) kaže da je Matici zahvalan što nije prihvatila onaj prvi sižе *Sjena ljubavi*.

[26] Vladoju Dukatu od 27. III 1899. (str. 329).

[27] U svojoj prvoj studiji o Leskovaru u »Novoj nadi« god. 1898. i Nehajev spominje »još neizdanu« pripovijest *Sjene ljubavi*. Znači da je Matičina predobjava zaista bila zapažena u javnosti.

[28] Djelo je izašlo u izdanju Matice hrvatske god. 1898, kad je pisac već bio na službi u Krapini.

[29] U konceptu spomenutog pisma dru M. Šrepelu od 25. IV 1899. (str. 338) piše Leskovar da će možda poslati »Vijencu« iz prvoga oblika *Sjena ljubavi* ulomak pod naslovom *Bouquet*. Taj je naslov promijenio u hrvatski izraz *Kita cvijeća* vjerojatno Kosta Hörmann, urednik »Nade«, kojoj je Leskovar poslao tu pripovijest.

U vrijeme kad je izašlo prvo izdanje *Sjena ljubavi* pisac je već imao nacrt i za njegov drugi dio. U tom drugom dijelu Ljerka Tavernićeva je trebalo da postane suprugom Marcela Bušinskoga, ali njihov brak bi konačno završio – pod ruševinama. No tog drugog dijela pisac nije nikada dospio napisati.

Za *Sjene ljubavi*, a prema tome i za *Kitu cvijeća*, uzeo je pisac možda više nego za ikoje drugo djelo lica iz svoje okoline. Ona je dobro znala koga je pisac opisao u kojem liku pa su se opisane osobe i u Leskovarovoj prisutnosti među sobom nazivale imenima iz romana. Neki su, štaviše, zamjerali piscu što ih je onako jasno ocrtao.

U liku glogovačkog baruna i barunice, koji mnogo utječu na pjesnika Marcela Bušinskoga (u stvarnosti na Janka Leskovara), prikazani su, naravno, nekadašnji vlasnici Maloga Tabora. Oni jedini u romanu nisu Hrvati. U opisu toga glogovačkog baruna jasno se vidi velika sličnost s plemićem Borkovićem iz *Propalih dvora*.

U Krapinu je Leskovar (dotad ravnajući učitelj) bio premješten god. 1897. po kazni kao običan učitelj. Radilo se dapače na tome da bude bačen na neko posve zabačeno mjesto, ali se za nj svim silama zauzeo tadašnji predsjednik Matice hrvatske Tadija Smičiklas. Njemu je uspjelo – kad već nije mogao spriječiti premještaja – da ishodi Leskovaru bar takvo mjesto gdje će moći književno stvarati.

No i u Krapini je pisac opet došao u sukob s mogućnicima te je još jednom – 1899. godine – morao seliti »ureda radi«, ovaj put u Karlovac. Tu je službovao na dječačkoj školi. I u Karlovcu je nastavio književnim radom. »Život« mu god. 1901. donosi *Priču o ljubavi* – s krvavim svršetkom, inače neuobičajenim u Leskovara. a u knjizi *Spomen-cvijeće iz hrvatskih i slovenskih dubrava*, što ju je iste godine Strossmayeru u čast izdala Matica hrvatska, izlazi mu pripovijest *Patnik* – jedina Leskovarova novela kojoj se radnja zbiva u gradu.

Značajno je za ilustraciju političkih prilika u kojima je nasto *Patnik* što je Matičin tajnik mogućnika s kojim Marko Barčić dolazi u sukob, glasajući prigodom izbora u mjesnoj čitaonici za protivnu stranu, na svoju ruku prekrstio u »glavara«, kao da se radi o glavaru željezničke postaje ili nekoj sličnoj osobi, a ne o političkoj ličnosti, kotarskom predstojniku. Jasno je da kuenovska cenzura nije dopuštala da se upotrijebi taj izraz.

U toj je pripovijesti pisac opisao i značajan događaj iz svojega života. U jednom pismu od 23. VII 1944. Leskovar je napisao:

»Mene je stizavala katastrofa za katastrofom malo ne na svim područjima čovjekova života. Bila je sreća, što sam imao dobru ženu, vjernu prijateljicu, koja je sa mnom dijelila sve nevolje. To je ona gospođa, koja u »Patniku« šapće svome mužu »o ponoći plačući pošla bih u svijet, da te potražim«. (Uistinu je rekla: »O ponoći plačući pošla bih gola u svijet, da te potražim.« No ja sam tu riječ gola s obzirom na knjigu u kojoj je novela štampana, morao izostaviti. A to je na mene,

koji sam u toj riječi vidio ljubav bez mjere i odanost bez granica, tako djelovalo, da te novele nisam više čitao sve do vremena, kad ju je dr Kombol ponovno štampao u knjizi hrvatskih pripovjedača.)«

Godine 1901. donijelo je »Domaće ognjište« Leskovarovu crticu *Bez doma* o bijednom starčiću-samotniku. Pisac ga je doista upoznao u svojoj kući. Pravim se imenom zvao Janota. U Leskovarovu je kuću došao da bi mu kao ravnajućem učitelju ponudio žigove za školu. Ni obrat u crtici nije izmišljen. Izazvala ga je piščeva supruga pitanjem: »Pa zar se vi još mislite ženiti!?« To je starčića povrijedilo, mada nije bilo zlonamjerno rečeno. Demonstrativno je otišao i prenoćio u mjesnoj gostionici, iako su ga domaćin i domaćica nastojali umiriti i zadržati u svojoj kući.

Dok je Leskovar službovao u Karlovcu, izašla su mu i tri posljednja djela: sarajevska »Nada« objavila je god. 1903. *Kitu cvijeća*, a »Vijenac« pripovijest *Izgubljen sin*. I konačno: god. 1905. izlazi mu u »Sijelu« posljednje djelo – lirska priča *Kraljica zemlje*. On, pjesnik katastrofa, propalih dvora, patnika i ljudi bez doma, završava zanosnom himnom ljubavi – kraljici zemlje.

Godine 1906. pisac je konačno dospio u Zagreb. Prvi put uspio je da vidi i inozemstvo: posjetio je München i neka druga mjesta u Bavarskoj. Daljnje dvije godine službuje kao učitelj na pučkoj školi u Krajiškoj ulici. Godine 1907. umire mu otac i na njemu samome ostaje očinsko imanje. Uz svoju službu vodi odsad brigu o gospodarstvu. U toku cijelog vremena svoje učiteljske službe, počevši od Prišlina pa do dolaska u Zagreb, Leskovar je objavio sva svoja djela, a i kritika je o njemu mnogo pisala, slaveći ga kao znamenitog hrvatskog pisca. To je konačno ponukalo vladu da ga god. 1908. s obzirom na taj njegov književni rad imenuje – uz oprost od ispita za učitelje viših pučkih škola – županijskim nadzornikom tadašnje virovitičke županijske oblasti u Osijeku. Tu je pisac ujedno preuzeo i dužnost gradskog školskog nadzornika. No s obzirom na gospodarstvo kojim je trebalo da upravlja i s obzirom na obitelj, od koje je sada bio odvojen, taj je premještaj čak u Osijek bio težak udarac za pisca pa je on već nakon tri mjeseca (u lipnju 1908) zamolio da ga premjeste u zagrebačku županijsku oblast. U molbi kojom je tražio povratak u Zagreb naveo je da to moli iz zdravstvenih razloga, a spomenuo je i to da je zbog toga premještaja pripravun pretrpjeti i gubitak od osam stotina kruna godišnje nagrade što je posebno dobiva od grada kao gradski nadzornik u Osijeku. Nekoliko dana nakon toga pošao je Leskovar na službeni put da pregleda podređene škole. I dok se 19. lipnja vozio iz svratišta u Virovitici na kolodvor, pao je silazeći s kola i teško se ozlijedio. Puna 24 dana liječio se u osječkoj bolnici (infractio humeri sinistri).

Krajem kolovoza iste godine (1908) dobio je pisac željeni i zamoljeni premještaj u Zagreb, i to k županijskoj oblasti. Tu je, međutim, radio tek četiri mjeseca budući da potkraj godine već službuje kao županijski školski nadzornik kod same Zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu. Tu je rješavao spise sve do 31. listopada 1914, kad je po vla-

stitoj molbi bio iz zdravstvenih razloga privremeno umirovljen. Od 1909. do 1914. godine pisac je uistinu svake godine molio i dobivao dopust zbog bolesti (glavni razlog gotovo uvijek: razdražljivost živaca).

Godine prvoga svjetskoga rata proveo je pisac na svom dobru u Valentinovu. Nakon rata je odlučio da se opet posveti aktivnoj učiteljskoj službi pa je zamolio vladu da ga ponovno primi na rad. Godine 1920. molba mu je povoljno riješena te je odmah trebao da primi dužnost kod Povjerenstva za prosvjetu i vjere bivše Kr. hrvatsko-slavonske zemaljske vlade u Zagrebu. No kako nije dugo mogao dobiti stana, stalno je morao tražiti da mu vlast produlji dopust. Na kraju je zatražio mjesto učitelja u susjednim Lovrećim selima.[30] Nakon stanke od trinaest godina tu je ponovno ušao u razred 1. travnja 1921. No Leskovar je tada već bio na pragu svoje starosti (60. godina!) te je brzo uvidio da rad s obijesnom mladeži više nije za njegove godine pa je zamolio da ga definitivno umirove. Toj je molbi bilo udovoljeno 23. lipnja 1922. Kao umirovljeniku vlast mu je priznala 37 godina, 4 mjeseca i 7 dana aktivne službe.

Slavko Jutriša, jedan od njegovih bivših učenika, opisao je pisca kao učitelja baš onako kako bi ga gotovo svaki čitatelj i mogao zamisliti prema njegovim djelima:

»Svojom pojavom duboko se usjekao u duše sviju nas. Bio je uvijek mrk, tih, ali riječi mirne i blage, tako te je svojom osobom vanredno privlačio usprkos svoje nepristupačnosti. Jakih očnih šupljina, upalog, a živog oka, stisnutih usnica i reska glasa, stoji još danas preda mnom kao učitelj. U lijevoj mu je ruci početnica, a u desnoj olovka, kojom bi katkada, kad je nastao žamor, kuckao po prvoj školskoj klupi. To je bio i jedini znak njegove vlasti kojemu smo se pokoravali svi ... Kad sam poslije kao đak viših škola pročitao njegovu „Katastrofu", stvorila se preda mnom slika Leskovara iz naše pučke škole, sva ona sitna seoska djeca, bosonoga, požutjela i opaljena suncem, sa kukuružnjakom u „rogožaru", pa njegova dječica, koja bi u razred dolazila među nas mališe, a koju smo mi seljačići gledali s toliko poštovanja i ljubavi.«[31]

Otkako je, dakle, pisac god. 1905. objavio svoju lirsku priču *Kraljica zemlje*, on se kao autor više nije pojavio u javnosti. Ušao je u kolo hrvatskih književnika koji su u mladenačkim godinama dali vrijedna ostvarenja pa onda najednom mukom zašutjeli mada su još dugo poslije toga živjeli (I. Mažuranić, F. Marković, M. Lisičar, M. Nikolić i dr.). Starija su i mlađa pokoljenja i dalje čitala njegova djela, ali kako nije objavljivao ništa novo, počela se malo-pomalo sama od sebe nametati misao da Leskovar više ne živi. Godine 1917. on se najednom opet pojavio u javnosti kad je u »Hrvatskoj njivi«[32] sam ustao u svoju obranu

[30] Nedaleko od Valentinova, u bivšem kotaru Pregrada.

[31] »Savremenik« 1919, str. 50–52.

[32] Str. 695–698.

protiv Prohaskine kritike – i već tada su se mnogi začudili pa zar taj čovjek još živi!? Isto je tako bilo i osamnaest godina kasnije, kad je (u siječnju 1935) dr Milivoj Dežman-Ivanov uputio Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti prijedlog[33] da Leskovara izabere za dopisnog člana. To je ona i učinila pa je tako pisac, zajedno s drom Branimirom Livadićem, ušao u Umjetnički razred Akademije. Prije njega je u Akademiju ušao od književnika kao pravi član tek Domjanić, a kao počasni članovi još samo Martić, Trnski i Đalski (Arnold je postao akademik kao filozof).

Leskovar je doživio starost od osamdeset i osam godina. Umro je u Valentinovu 4. veljače 1949. Doživio je mnoštvo kobnih, teških dana, osobnih[34] i narodnih tragedija, među njima dva rata i okupaciju. Godine 1939. umrla mu je supruga, što je vrlo teško podnio. Nadživio je gotovo svu svoju djecu pa i neke unuke (jedan od njih poginuo je kao američki vojnik na zapadnom bojištu u borbi protiv hitlerizma). No uza sve to upravo je mladenačkim elanom upravljao svojim gospodarstvom sve dok ga fizičke sile nisu izdale.

Kad je Leskovar svojom prvom novelom ušao u našu književnost (to je bilo tačno deset godina nakon Šenoine smrti), realizam je u njoj bio u punom zamahu. Bili su još na životu neki Ilirci (Vukotinović, Bogović, Tordinac, Okrugić-Srijemac; Tombor je još preživio cijelo razdoblje Leskovarove književne aktivnosti), poneki su romantici (Marković, Tomić) još i literarno stvarali, a znatan broj realista (Kumičić, Novak, Đalski, Kozarac, Arnold, Draženović, Harambašić, Vojnović, Kranjčević, Hranilović, Turić, Fr. Mažuranić i dr.) uživao je slavu poznatih živućih književnika. Neposredno prije Leskovara pojavili su se kao novajlije Miletić i Treščec-Borotha, nedugo za njim Domjanić, Begović, pa Milan Šenoa, a kasnije Osman-Azis, Nehajev, Nazor, Katalinić-Jeretov, Nikolić F., Vidrić, Tucić, Car-Emin, Sabić – i to je uglavnom bilo društvo s kojim je pisac od 1891. do 1905. stvarao zgradu hrvatske književnosti.

Leskovar je bio potpuno svjestan svoje pripadnosti toj širokoj kulturnoj zajednici te je nastojao da podržava idejne i osobne veze s hrvatskim

[33] Vidi *Ljetopis Jugoslavenske akademije* za 1934/35. (svez. 48), str. 158–159.

[34] Početkom 1944. doživio je, na primjer, tešku nesreću: dok je jednom prilikom u Zagrebu izlazio iz tramvaja, naletio je na nj teretni automobil i tako ga teško ozlijedio da se morao mjesecima liječiti u bolnici (desna noga bila mu je dugo vrijeme u gipsu). – Dvije godine kasnije, u rujnu 1946, vozio se otvorenim kamionom iz Zagreba kući u Valentinovo. Kad je negdje oko Velikog Trgovišta počela padati jaka kiša, šofer je naglo povukao ceradu na kojoj je pisac stajao pa je ovaj pao. Uslijed toga napukla mu je noga u stopalu. Još bolesna od toga oborila ga je krava na tle i prekinula mu neku žilu u trbuhu. Zbog toga je morao odležati daljnjih sedam tjedana. Dok je ležao zbog te ozljede, ozdravila mu je i noga. Liječnik-specijalist u Zagrebu (dr Grospić), čiju je pomoć zatražio u toj bolesti rekao mu je: »Leskovar? Zanimljivo, tako se zvao jedan pokojni hrvatski pisac!«

(i srpskim)[35] drugovima po peru. Interesirao se živo i za ljude i za događaje. No i drugi su se književnici (a to vidimo i iz dokumenata koji postoje) živo interesirali za njegovu ličnost te su nastojali da se i osobno upoznaju s tim seoskim učiteljem koji je iznenadio javnost jer je ušao u književnost ne baš svakodnevnim prilozima.

Jednom stečeno poznanstvo Leskovar je iskreno čuvao i podržavao. Slavenskom je gostoljubivošću primao u svojoj kući svakoga gosta, no po temperamentu nije spadao među ljude koji lako i sa svakim sklapaju prijateljstvo. Imao je mnogo intimnih prijatelja. ali od poznatih je književnika intimnije prijateljevao samo s Milakovićem, i to više u mladosti, u školi i u prvo vrijeme učiteljevanja. Kasnije se i to prijateljstvo zbog njihove udaljenosti sve više razvodnjavalo.

Đalskoga je Leskovar smatrao susjedom i dobrim prijateljem. U prvo ga je vrijeme čak htio uzeti kao model, crtajući Marcela Bušinskoga, ali je odustao od toga, bojeći se valjda da kojim detaljem ne povrijedi tada popularnog prvaka naše književnosti.[36]

Nehajev i Dukat pokazali su kao kritici osobito veliko zanimanje za piščevu osobu i imali su priliku da se s njime i osobno upoznaju. Dukat je vodio s piscem opširnu korespondenciju i do danas je sačuvano nekoliko pisama što ih je on pisao Leskovaru. Iz svih njih izbija duboko Dukatovo poštovanje prema Leskovaru.[37]

Leskovar je, nadalje, podržavao osobni ili pismeni kontakt s brojnim drugim književnicima od Kozarca[38] do Krleže,[39] tako – na primjer – s Matošem[40] i Kranjčevićem,[41] da i ne govorimo o redovitim službenim vezama s funkcionerima Matice hrvatske (Kostrenčićem, Šrepelom i Pasarićem). One su također malo-pomalo postajale sve intimnije.

Kao intelektualac, i još k tome književnik, on je, naravno, iz svoje provincijske perspektive s puno zanimanja pratio razvoj literarnih prilika kod nas. Primao je suvremene listove i knjige, interesirao se za pisce, ali u javnosti osobno nije volio nastupati. Kad je oko god. 1900. došlo

[35] U jednoj privatnoj biblioteci našao sam, sasvim slučajno, *Nekavaljerske misli* (Beograd 1904), knjigu srpskog književnika Veljka M. Miličevića s osobnom posvetom autora Leskovaru. Miličević je kao književnik pisao u šopenhaurovskom duhu pa je vjerojatno poslao tu knjigu Leskovaru kao srodnom piscu.

[36] Prema usmenoj piščevoj izjavi.

[37] Vidi osobito Dukatovo pismo od 25. IV 1897. (str. 300), gdje Dukat piše: »... Ja moram otvoreno da priznam, da sam se iznajprije ponekuda žacao posla, da upozorim čitatelje NN na vrline Vašega pera – nije šala pisati literarni prikaz, kad još nijesi vješt tome poslu – ali u drugu ruku bodrilo me uvjerenje, da u tome stoji *neka dužnost za nas, Vaše poštovače, pa i bojazan, da se ne bi latio posla još nevještiji*. Ja sam dajbudi o jednom bio uvjeren: da Vas poštivam i zašto Vas poštivam...«, itd. U istom duhu pisana su i sva ostala Dukatova pisma Leskovaru.

[38] Vidi Kozarčevo pismo Leskovaru od 11. IV 1899. (str. 337).

[39] Autoru ove studije pisac je sam spomenuo kako mu je Krleža nekom zgodom rekao da ne zaboravlja prizora iz *Propalih dvora* gdje Ljudmila i Petrović na povratku iz crkve stoje pred rascvjetanim drvetom.

[40] Vidi Matoševa pisma Leskovaru od 17. IV 1903. (str. 356) i od 12. VIII 1903. (str. 357).

[41] Vidi bilješku br. 1 i Kranjčevićeva pisma Leskovaru od 21. XI 1894. (str. 286), 6. XI 1896. (str. 297) i 15. IX 1897. (str. 308).

do sukoba »mladih« i »starih«, zanimao se i za te ideološke borbe, ali kako je bio po naravi nesklon vanjskim nastupima, a trajno udaljen od središta tih borbi i bez češćeg osobnog kontakta s prominentnijim predstavnicima jedne i druge strane, bio je u čitavoj toj borbi tek neutralan promatrač. No ako se on nije izjašnjavao ni za jedne ni za druge, izjašnjavali su se oni s obiju strana o njemu. Ili, bolje rečeno: obje su strane bile za njega. Budući da se on među prvima od »starijih« pisaca približio evropskoj problematici svoga vremena, »mladi« su ga odmah počeli proglašavati modernim i – svojim. Nehajev je to god. 1900. otvoreno izjavio u »Životu«, ali je Hranilović u »Vijencu« 1901. odmah ustao protiv takvih tvrdnji, ustvrdivši da ni Leskovar ni Kranjčević ne pripadaju »mladima«.

Jednom je Leskovar ipak i otvoreno stao na stranu »mladih«. Bilo je to povodom godišnje skupštine Matice hrvatske 19. listopada 1903. Tom je prigodom Matičin predsjednik dr Đuro Arnold održao govor o »književnosti za cijeli narod i njezinim vrlinama«. Njegove su riječi uzbunile »mlade« te su oni nakon predavanja dra Branimira Livadića u Društvu hrvatskih književnika »o književnosti i njezinim ciljevima« (to je predavanje zapravo bila replika na Arnoldov govor) donijeli rezoluciju od 4. studenoga 1903, u kojoj »potpisani hrvatski književnici, polazeći sa stanovišta da „Matica Hrvatska" kao narodna institucija i svojina čitavog naroda mora da bude vjernim ogledalom ukupnog savremenog duševnog života, a ne poprištem samo jedne književne struje, otklanjaju jednostranu izjavu gospodina predsjednika „Matice Hrvatske" kao protivnu shvaćanju pravih rodoljubnih dužnosti i slobode umjetničkog stvaranja kod sviju kulturnih naroda našega vremena.«[42]

Rezoluciju su potpisala 42 književnika, a među njima uz Begovića, Nehajeva, Car–Emina, Domjanića, Dežmana, Đalskoga, Josipa Kozarca, Livadića, Nazora, Tresić-Pavičića, Tucića, Vojnovića, Vidrića i druge nalazimo i Leskovara. Pisac je u to vrijeme bio učitelj u Karlovcu, gdje su »mladi« tada bili veoma aktivni. Izdavali su tu i svoje borbene listove pa je i Leskovar očito došao s njima u osobni kontakt. Potpisavši spomenutu rezoluciju protiv Arnoldova tradicionalističkog shvaćanja književnost, on se tako i javno, bar u ovom slučaju, opredijelio za stanovište »mladih«.

Dok je službovao u provinciji, mnogi su književnici i drugi javni radnici posjećivali pisca kad bi se slučajno ili namjerno našli u Krapinskim Toplicama, Krapini, Karlovcu itd. – gdje je već u to vrijeme službovao. A kad se kasnije vratio u Valentinovo. ono je postalo malom Jasnom Poljanom. Pred njegovom kućom nerijetko su se zaustavljala kola i automobili posjetilaca koji su znali da tu živi čovjek čije ime znači mnogo.

[42] Arnold je bio predsjednik MH od 1903. do 1909. godine.

Jedno od najčešćih pitanja koja su mnogi postavljali u vezi s ličnošću Janka Leskovara bilo je: da li je moguće da je taj čovjek, koji se toliko istaknuo kao književnik i koji je od dana kad mu je bilo objavljeno posljednje djelo živio još gotovo pola stoljeća, uistinu napustio svaki književni rad ili je u tišini svoga gospodarstva ipak i dalje stvarao djela s kojima se, tko zna iz kojih razloga, nije htio pojaviti u javnosti?

Činjenica da su ga pojedinci i nakon 1905, tako reći sve do piščevih posljednjih dana, pozivali na suradnju u časopisima i almanasima, svjedoči kako su mnogi vjerovali da on ipak stvara, odnosno da bi, kad bi htio, mogao dati djela iste vrijednosti i značenja kao i nekad. Ali Leskovar se više nikome nije odazvao. Tu i tamo je, doduše, na molbu kojeg urednika ponešto obećao (na primjer Pasariću kad ga je on god. 1930. pozvao da pošalje prilog za »Hrvatsko kolo«), no nakon god. 1905. nijedno njegovo novo beletrističko djelo nije više ugledalo svjetlo svijeta.

Upitan izravno piše li, često je odgovarao ili neodređeno ili niječno, ali nipošto apodiktički, tako da je za sobom ostavljao sumnju da nešto ipak mora postojati.

Leskovar je ostavio za sobom izvjesnu književnu ostavštinu: nešto rukopisa, bilješki i obilnu korespondenciju pa se iz toga može dobiti nešto određenija slika o njegovu stvaranju od 1905. do 1949. ali ne sigurna ni definitivna jer postoji mogućnost da se još uvijek nešto nađe. Uvjeren sam opet da je izvjestan dio rukopisa svojih nepoznatih djela što ih je napisao poslije 1905. godine sam pisac uništio. Pa i ovo što postoji, a radi se o sasvim nedotjeranim skicama, bolje reći zamecima triju novela, teško je oštećeno, izderano, nesumnjivo piščevom rukom, te imamo samo slučaju ili namjernoj intervenciji neke druge osobe zahvaliti što i to nije otišlo u – vatru.

Od rukopisa postoje dva koncepta za istu novelu. Jedan od njih nosi naslov *Religija Marka Sabolića*, a drugi *Religija Petra Sabolića*. Iznad riječi religija u tom drugom konceptu napisao je Leskovar riječ »vjerovanje« (zajedno s navodnicima), a da nije precrtao donje riječi. Oba koncepta napisana su na formularima Računarskog ureda kr. hrv.-slav. zemaljske vlade (»Izvjesnica za rač. ured«) u veličini arka. Ti su arci po sredini u vodoravnom smjeru poderani gotovo do kraja, ali se listovi pri samom hrptu arka ipak drže zajedno. Poderao ih je, nema sumnje, sam pisac u namjeri da ih uništi. I jedan i drugi koncept sadrže samo početak novele. Nastavka nije pisac vjerojatno ni napisao.

Junaka te nedovršene novele, Marka (Petra) Sabolića, očaralo je Hrvatsko zagorje te je kupio dvorac Zatišje, u kome se zbiva i radnja novele. Zbog njegova znanstvenog rada na području lingvistike napao ga je neki kritik pa Sabolić daje odgojiteljici Dragi Zlatićevoj (u drugom konceptu Zlati Markovićevoj) da prepiše njegov odgovor na tu kritiku. Između Sabolića i odgojiteljice postoje osjećaji koji prelaze granice ravnodušnosti. Tu se pojavljuje i mala Ivkica (ona naziva Sabolića »djedom«). Na temelju tih momenata trebala se, očito, dalje razvijati radnja, kojoj – sudeći po ostalim Leskovarovim djelima – možemo nazirati dalj-

nji razvoj: ljubav Zlate i Sabolića, ona mlada i nevina, on već u godinama i grešan, s prošlošću, i to dovodi do prekida ljubavi – ukoliko nas ne bi pisac ovaj put iznenadio i svrnuo radnju drugim tokom.

Iz sadržaja jasno vidimo da je novela nastala negdje u doba prvog svjetskog rata (pisac ga u konceptu spominje) ili odmah nakon njegova završetka. Možda ju je Leskovar počeo pisati baš pod dojmom Prohaskine kritike, koja ga je nesumnjivo, snažno pogodila.

Drugi sačuvani koncept nosi naslov *Tajna*, no i on sadržava tek početak još posve nerazrađene novele. Napisan je na dva arka istog papira kao i *Religija Marka Sabolića*, te su dapače i ti arci jednako poderani u polovici kao i oni što sadrže koncept prve novele. Vidi se očito da ih je netko poderao u istom zamahu ruke.

Za *Tajnu* je pisac uzeo ista lica koja nalazimo i u *Religiji Marka Sabolića*. Radnja se uglavnom razvija oko bolesti male Ivkice. Tu saznajemo da ju je Sabolić našao kao dojenče negdje u – zagorskom vlaku Uzeo ju je k sebi, da je othrani, pa joj je, štaviše, dao i odgojiteljicu. Poput Imrovića i Đure Martića, i mala Ivka ima vizije. U svojoj sobi osjeća često prisutnost neke žene, a obuzimaju je i slutnje skore smrti. A da bi pobio te slutnje, u koje sam ne vjeruje, Sabolić se predaje umovanju o svojstvima organizirane materije u duhu teorije evolucije i descendencije i po tim teorijama dolazi do zaključka da nema mjesta tajinstvenom životu, dakle ni slutnjama . . .

Toj je noveli pisac stavio kao moto Preradovićeve riječi iz *Smrti:*

Samo s tvoje nesmiljene ćudi
Poznaju te ove zemlje djeca.
Ljudski jauk otkad plaču ljudi,
Cviel živina, otkad vaj im jeca,
Glas prirode svaki, čil i loš,
K tebi vapi, moli milosrde
A ti tvrda, ko što kremen tvrd je,
Smilila se nikad nisi još.

Koncept treće, još najmanje dotjerane i razrađene novele nosi naslov *Razvrgnuće*, a sadržava samo tri neduga pisma što ih neka unesrećena djevojka piše svome zavodniku, navješćujući mu samoubojstvo zbog sramote u koju ju je on uvalio.

Dok je Leskovar, čini se, nastojao da za sobom ne ostavi traga književnom radu pošto se već jednom prestao javljati u javnosti, dotle je svoju korespondenciju brižno čuvao te i danas postoje potpuno neoštećena pismo što ih je on primio pred gotovo 90 godina. Mnoga su od njih vrlo karakteristična jer s jedne strane osvjetljavaju epohu u kojoj je Leskovar stvarao, a s druge strane zorno ilustriraju njegovu veličinu i značenje za ono doba dok je bio književno aktivan.

Najviše je pisama primio Leskovar od Ivana Kostrenčića, tadašnjeg tajnika Matice hrvatske. S njim je bio godinama u stalnoj pismenoj vezi. Zatim ima pisama od Milivoja Šrepela i Josipa Pasarića, pa i nešto pisa-

ma tadašnjeg predsjednika Matice Tadije Smičiklasa. Za razliku od pisama drugih Matičinih funkcionera, Smičiklasova pisma sadržavaju samo dostojanstveno kratka saopćenja o intervencijama kod državnih vlasti i ništa više. Većina drugih pisama su pozivi na suradnju u listovima i almanasima. U tom smislu pišu mu S. S. Kranjčević, Milivoj Dežman, Kosta Hörman, Vladoje Jugović, Janko Ibler, dr Stjepan Bosanac, Đalski, dr Đuro Šurmin, B. Inhof, Milka Pogačić, dr Franjo Jelašić, Julije Benešić i dr. U nekima ga pojedinci mole da dopusti da ponovno izdaju njegova djela (npr. dr Slavko Ježić u ime »Minerve«) da smiju prevesti njegova djela na strane jezike, a neki traže i podatke o piščevu životu i radu da bi mogli pisati o njemu (Vladoje Dukat, Milan Marjanović, Ivo Kozarčanin; Jakov Čuka traži god. 1902. fotografiju za jedan talijanski književni časopis) ili se uopće javljaju u kojem drugom poslu, odnosno pišu mu kao poštovaoci i prijatelji (barun Kavanagh, Kozarac, V. Jelovšek, Matoš, Begović, Đuro Szabo, Jagoda Truhelka, dr V. Hoffiler, A. Freudenreich, Nikola Andrić, Ivo Andrić, Mato Grković i dr.). Neki ga štovatelji jednostavno mole neku uspomenu. Sačuvano je i Prohaskino pismo na Leskovarovu repliku u »Hrvatskoj njivi« god. 1918.

Na poleđini mnogih pisama što ih je primio Leskovar je olovkom ili tintom sastavio odgovor, a neke je odgovore konceptirao i na posebnom papiru. (Prepisujući ih u čisto, vjerojatno je te koncepte i mijenjao.)

Kronološki poredana, ta pisma već sama po sebi čine piščevu književnu povijest. Neka od njih, napokon, lijepo argumentiraju i proširuju mnoge postavke ove studije.

ZNAČAJKE I UTJECAJI

Iz piščeva smo životopisa vidjeli da njegov književni rad nije bio vremenski dugotrajan ni kvantitativno obilan. Štaviše, Leskovar spada među pisce koji su napisali relativno malo: svega trinaest djela, od toga tek dva romana – i to ne duga, jedan kratak putopis i deset pripovijesti, neke od par listova ili čak od nekoliko stranica. To je kvantitativno oskudno prema onome što su napisali – na primjer – Šenoa, Novak, Đalski, Matoš i drugi i u cjelokupnom izdanju Leskovarova djela zapremaju tek nešto više od pet stotina stranica manjega formata! Kad bismo, dakle, ocjenjujući književnika, uzeli kao mjerilo samo opseg djela, Leskovar ne bi sigurno u skali hrvatskih pisaca zauzeo vidno mjesto.

S obzirom na teme koje obrađuje možemo Leskovarove romane i pripovijesti podijeliti u dvije glavne skupine: 1. djela u kojima prevladava socijalni motiv i 2. djela u kojima je obrađen etički motiv. S potonjim je Leskovar započeo i završio svoj književni rad, iznijevši ga u većem broju pripovijesti. Ta se dva motiva inače ne sukobljuju, pa ako su socijalni odnosi i materijalne prilike krive ishodu radnje, prošlost i sadašnjost junaka s etičkog stanovišta ne dolaze u obzir. I obratno: materijalne prilike ne igraju znatnije uloge u pripovijestima kojima na dnu leži

etički problem, u kojima je, dakle, ishod radnje prouzročen krivnjom jednoga ili drugoga lica, počinjenom u prošlosti. Psihološka tragika intelektualca zbiva se u Leskovara u dušama pojedinih junaka bez vanjskih materijalnih utjecaja. Vremenski pak uzevši, ne možemo reći da u stanovitom razdoblju pisca zanima samo etički ili samo socijalni problem. On ih obrađuje naizmjence.

Pojava Leskovarova na našem književnom polju sigurno nije bila svakodnevni događaj iz više razloga. U prvom redu: nije počeo pisati, poput velike većine svojih drugova, u mladenačkim godinama, već u muževnim, niti je nastupio s početničkim prilozima, nego s djelima koja će u pogledu forme i sadržaja biti karakteristična za njegovo cjelokupno stvaranje. I konačno, pojavio se u skupini pisaca koja je u našu književnost unijela nešto sasvim novo, originalno i moderno.

Jedna je od bitnih značajki Leskovarovih junaka tragičnost (ne uzimamo ovdje u obzir *Kraljicu zemlje* koja se sadržajem izdvaja od ostalih djela.) Jednoj jedinoj pripovijesti dao je donekle vedar završetak: mladi Tomaković *(Izgubljeni sin)* vraća se kao težak bolesnik u kuću svoga oca da u njoj umre i tu se na smrtnoj postelji izmiruje s ocem, a ovaj zove u kuću snahu, koju je prije duboko uvrijedio jer je nije htio primiti. Ni u jednoj drugoj noveli nema toga: svršetak je svagdje žalostan, tragičan. U oba romana i u dvije pripovijesti zaljubljenici se tako reći na pragu sreće moraju rastati, u jednoj glavni junak poludi, dvije pripovijesti svršavaju smrću glavnoga junaka, a u preostale dvije glavni su junaci bijednici bez zdravlja ili bez egzistencije te ih od životne patnje može spasiti samo još smrt. Osobe pak koje imaju sve materijalne i zdravstvene uvjete da žive sretnim bračnim životom pate od nesretne prošlosti, kojoj grijehe moraju sada okajavati i to im ne da da budu sretne.

Učitelj Đuro Martić *(Misao na vječnost)* našao je konačno biće koje je spremno da ga ljubi i njeguje u bolesti, ali se on sjeća prošlosti, grešne ljubavi s nekom djevojkom koja se zbog njega ubila, pa ga intenzivna analiza prošlosti dovodi do ludila.

Drugi učitelj, Fran Ljubić *(Katastrofa)*, umire od tuberkuloze u dvadeset i devetoj godini.

U pripovijesti *Poslije nesreće* ženin preljub uništava sreću jedne obitelji.

Pavao Petrović i Ljudmila Borković *(Propali dvori)* našli su nakon borbi svoju sreću, ali im je sudbina opet oduzima i oni se zauvijek rastaju.

Udovac Imrović *(Jesenji cvijeci)* mora ostaviti djevojku, na svoju i njezinu žalost, jer mu u najljepšim časovima pada na pamet grešna prošlost. Ta prošlost rastavlja i Marcela Bušinskog od Ljerke Tavernićeve *(Sjene ljubavi)*.

Vlastelin Tvrtković ubija mladu ženu, a kraj nje pada i sam ogrezao u krvi *(Priče o ljubavi)*.

Novaković je *(Kita cvijeća)* usrećio sebe i Zlatu Božićevu, ali se dvoje zaljubljenih i opet mora rastati – zbog prošlosti.

Sve je, dakle, puno nesretne ljubavi, uklete prošlosti, pa čak i krvi. Ni jedan jedini junak u ovoga pisca, koji je svoje posljednje djelo, emfatičnu pjesmu u prozi, posvetio ljubavi, toj »kraljici zemlje«, nije doživio da u miru uživa sreću bračnoga života. Već je to bilo čitaocima i kritici sasvim dovoljno da u Leskovara otkriju intimnu idejnu vezu sa zastupnicima pesimističke filozofije, specijalno sa Schopenhauerom. No pisac je u svojim djelima dao i dosta direktnih dokaza za to.

Ivanović (u pripovijesti *Poslije nesreće*) sjedi dugo u noć nad Schopenhauerovom knjigom *Die Welt als Wille und Vorstellung*, a kraj sebe ima Hartmannovu *Philosophie des Unbewussten*. Borković *(Propali dvori)* također čita »hladna« filozofska djela i sa Schopenhauerom zaključuje: »A tada je svejedno, gledaš li zapad sunca iz tamnice ili palače . . .« Svojoj kćeri filozofijom dokazuje bezvrijednost života te se u njoj javlja želja da se odrekne toga svijeta. Pa i sam mladi Petrović filozofira kako – općenito uzevši – na svijetu ne može biti govora o pravoj sreći čovječanstva jer »život nije nikakav dar, udijeljen na užitak«. I tako dalje!

Jedno je sigurno: Leskovar je mnogo čitao Schopenhauera! Naša inteligencija prošloga stoljeća uopće je mnogo više čitala filozofska djela negoli ona koja je došla za njom. I u samoj beletrističkoj literaturi toga vremena vrlo često nalazimo primjere za to. U raspravi *Iz historije hrvatskog realizma* Antun Barac spominje Paju Žetića, koji je u nedovršenoj pripovijesti *Žarko i Jelka* (Osijek 1884) iznio ideal naprednog mladića: »On mora da čita Comtea, Bucklea, Spencera, Marxa, Milla, Černiševskog, Pisareva, Dobroljubova . . .«[43] Kod Novakova su se učitelja u *Zaprekama* našli u biblioteci Kant, Hegel, Schopenhauer, Hartmann, Spencer, Wundt . . . Goethe, Schiller, Shakespeare, Tolstoj i Ibsen. Borislavić K. S. Đalskoga čita na njemačkom jeziku Darwina, Häckela. Schopenhauera i Hartmanna, pa Moleschotta. Büchnera itd. Za Bazarda, Proudhona, Louisa Blanca, Lassallea, Marxa i druge zna i Leskovarov krojač u *Propalim dvorima*.

Pokraj literarnih djela u Leskovarovoj se biblioteci nalazi i niz tada »aktuelnih« filozofa. Njih on ne »proučava«, nego samo »čita«,[44] ali traži u njima odgovor na neka važna životna pitanja. No ne samo Leskovar, već je i znatan broj drugih hrvatskih književnika toga razdoblja pod dubokim utjecajem filozofskog, Schopenhauerova pesimizma: od najistaknutijih u prvom redu Đalski – ponajviše u *Janku Borislaviću*, a manje-više i u svim drugim pripovijestima gdje god tretira problem nazora na svijet. Duboke veze postoje i između Schopenhauera i Kranjčevićeva pesimizma i one se, jednako kao i kod Đalskoga, dadu dokazati i verbalnim izvacima iz njegovih djela. Šopenhauerovsku samilost i rezignaciju propovijeda, nadalje, od Leskovarovih suvremenika Vladimir Trešćec *(Ljetne noći)*. Pa i neka djela Stjepana Miletića natrunjena su očitim šopenhauerovskim pesimizmom (*Grobne pjesme*, dramska djela

[43] »Novosti« 1932, br. 355, str. 29.

[44] Usmena pišćeva izjava.

Zabašurene karijere i *Boleslav*), a do njega je Miletić došao razočaran u ljubavi i čitajući Schopenhauera. I tako se taj filozof dugo i duboko provlači kroz našu literaturu.

P. S. Mikov (Petar Skok) je, analizirajući svjetovne nazore Đalskoga, Kozarca, Leskovara[45] i drugih, došao do zaključka da u Leskovara ima više pesimizma nego kod prve dvojice. Temelj svojega pesimizma, kaže Mikov, kazao nam je pisac u pripovijesti *Misao na vječnost:* ništa se ne gubi, sve će ostati u svemiru, svaka naša kretnja, svaki naš čin! Odatle razvijanje, kajanje, osjećaj grešnosti. Leskovarovi su junaci Mikovu »rezonančna kruglja« u kojoj jedan životni prijelom ostavlja tragove: boli i uspomene – oni su Neždanovi, Bazarovi, nihiliste svojega života. Ne mogu spojiti čuvstva sa životom, s mišlju, sa ciljevima, pa se tako čuvstva izoliraju od života te se napokon raspadnu. Ocjenjujući Leskovarov pesimizam, Mikov je ustvrdio da u Leskovarovim junacima uopće nema moralne energije. Njemu oni žive samo u nekoj neizvjesnoj dilemi, koja nastaje na jednoj strani iz djelovanja prošlosti, a na drugoj strani iz potrebe da se nešto učini.

Leskovar je, nema sumnje, šopenhauerovac. Čitao je Schopenhauera i uzeo ga za svojega filozofa. Ali uza sve to on nije pesimista. Njega obuzima tragična strana života, no nigdje ne kaže da ne postoji i ona druga, bolja, svjetlija, radosnija strana. I baš time što kaže da ga obuzima samo tragična strana života, priznaje logično da postoji ona druga, koja njega ne dira i ne privlači. On, istina, ne dovodi svojih junaka do sreće jer mu takvi slučajevi ne »leže«, ali u njega nema onoga što je bitno za pesimistu: tragičnost njegovih slučajeva ne izvire iz ljudi, ne prouzrokuju ih ljudska zloba i pokvarenost, nego – udes, sudbina.[46] Ružne stvari, kaže on u *Sjenama ljubavi*, trebalo bi prešućivati, a ne s nekim slavljem razglašavati ih po svijetu. Zato Hranilović nema pravo kad tvrdi da je Leskovar »sentimentalni skeptik i pesimista, pun ogorčenja na nepravdu svijeta«.[47] U Leskovara – a to je najvažnije – nema uopće ogavnih tipova, kao što ih, na primjer, nalazimo u Kumičića, Kovačića i drugih. Gotovo svi njegovi junaci simpatični su ljudi. Ljubav Marcela Bušinskog i Ljerke Tavernićeve nije uništila podmukla pakost drugoga. Isto je tako i u drugim pripovijestima. U *Katastrofi* je uzrok tragediji velika revnost učitelja Ljubića, dakle nešto što bi inače trebalo pohvaliti, odobriti.

Prema tome, ako u Leskovara nema negativnih tipova, ako on nije uvjeren u bezvrijednost ovoga života, ako ne prosvjeduje protiv uređenja svijeta, onda u njega nema ni pesimizma, a gdje nema toga, nema ni dekadenstva. Ni po kojoj definiciji Leskovar nije dekadent, a niti su dekadenti njegovi junaci jer kod njih nedostaje ono primarno za dekadentstvo: pesimističko naziranje na svijet, pasivnost, sumornost, utjecanje umjetnim podražajima različitih vrsta.

[45] »Svjetlo« (Karlovac) 1900, br. 36–38.

[46] »... Kod nas je brzo tko pesimista. Opiše li tko kakav opaki karakter, ili ne svrši li se sve krasno, eto ti govore: pesimista!« – kaže Ivanov u studiji o Leskovaru (»Vijenac« 1897).

[47] *Osvrt na hrvatsku beletristiku*, »Hrvatsko kolo« 1905.

U noveli *Misao na vječnost* od osobite je važnosti mjesto gdje pisac opisuje kako je učitelj Martić u snu vidio smrt svojega oca koji je u tom času bio veoma daleko od njega. Martić je legao kao obično i usnuo. Je li uistinu sanjao ili je još bio budan, toga on sam nije svjestan, tek zna da je u tom stanju vidio oca kako prelazi preko potoka, nabujala od jesenskih kiša. Martić jasno gleda: otac ide preko brvna, sad se poskliznuo, pada u vodu i nestaje ga. Kad mu drugi dan dolazi »mužek, obučen na seljačku njegova kraja«, njega prolaze srsi jer zna da je u snu vidio nešto što se uistinu dogodilo.

Ili, drugi slučaj: udovac Imrović *(Jesenski cvijeci)* ima u svom naslijeđenom dvorcu prividenja. Najprvo samo po noći, a kasnije i po danu osjeća prisutnost nekog ženskog bića. U tim časovima ni Imrović ne zna sanja li ili ne. U »mističnoj nejasnoći« vidi neku ljepoticu kako mu se naslanja na krevet. I po bijelu danu prolazi kraj njega iz sobe u sobu elegantna dama. To nije njegov jedinstveni slučaj te vrste. Ima ih on već mnogo te pomišlja da ih saopći društvu za psihička istraživanja (Society for Psychical Researches) u Londonu. Nakon duljeg vremena on se, međutim, u Krapinskim Toplicama slučajno upoznaje sa svojom daljnom rođakinjom Olgom Medovićevom i stvar mu postaje jasna: ona je nekad boravila u tom istom dvorcu te stalno misli na onu sobu u kojoj sada on stanuje i u kojoj je, štaviše, i posteljina ista jer u ovih deset godina, koliko on već tu stanuje, nije dao u toj sobi ništa promijeniti.

Što je drugo nego Schopenhauerova filozofija dovelo Leskovara do toga da u svojim djelima iznosi te okultne stvari? Nije, sigurno, slučaj što okultizam ulazi u hrvatsku književnost baš sa Đalskim *(San doktora Mišića,* 1890; *Male pripovijesti,* 1894) i Leskovarom *(Misao na vječnost,* 1891; *Jesenski cvijeci,* 1897), s dva Zagorca, dva sljedbenika Schopenhauera. Da Đalski od ovoga filozofa prilazi k spiritizmu, bilo je jasno i Nehajevu.[48] Poput Fichtea, Kanta, Bergsona i drugih predstavnika idealističke filozofije, i Schopenhauer je mnogo pažnje posvećivao okultističkim pojavama i smatrao ih činjenicama. U *Parerga und Paralipomena* je, štaviše, izjavio da čovjeka koji sumnja u činjenice animalnog magnetizma i u činjenice vidovitosti smatra neznalicom.

Nije, dakle, nikakva izvanredna pojava što se i Leskovar kao pisac pozabavio tim problemom.

Ali time još uvijek nismo rekli sve o Schopenhauerovu utjecaju na njega.

Čitaocima koji su redovito pratili događaje i pojave u našoj literaturi devedesetih godina upalo je u oči da je skupina pripovjedača koja je tada bila aktivna na našem književnom poprištu ne samo zadojena idejama pesimističkih filozofa već i da je unijela neku posebnu, kod nas gotovo nepoznatu pripovjedačku metodu. Nije bilo teško uočiti ni bitne karakteristike te nove metode: pisac više ne ide za tim da samo crta

[48] *Studije i članci,* str. 152.

vanjske događaje, već nekom upadljivom ustrajnošću i užitkom prikazuje karaktere, raščlanjuje unutarnja – često podsvjesna – stanja i psihološke doživljaje svojih junaka.

Literarno obrazovani čitaoci, osobito oni koji su poznavali stranu književnost te su mogli pratiti suvremene literarne događaje u svijetu, znali su da se radi o tzv. psihološkoj noveli kao specijalnoj pripovjedačkoj vrsti što su je Englezi Richardson, Sterne i drugi uveli u književnost još u 18. vijeku, odnosno o psihološkoj analizi kao specijalnoj pripovjedačkoj metodi.

Kronološki uzevši, Đalski je s Borislavićem postao naš prvi psihološki analitik. Ali što su više izlazila djela te vrste kod nas, to je postajalo sve jasnije da je uz njega upravo Leskovar svojom analizom kompliciranog unutarnjeg života modernog hrvatskog intelektualca jedan od najznačajnijih naših predstavnika te nove manire.[49] Kasnije se s *Nikolom Baretićem, Posljednjim Stipančićima* i osobito romanom *Dva svijeta* tom kolu pridružio i Novak, pa i Kozarac (s *Tri ljubavi, Opravom)* i drugi.

Leskovar se brzo pročuo kao vrstan psihološki analitik, a takvim ga je poslije jednoglasno počela proglašavati i kritika. Psihologijom mu se ističe već prva novela, *Misao na vječnost.* Takvih momenata ima i u drugoj eminentno socijalnoj noveli – *Katastrofi.* Ali tek s pripovijeću *Poslije nesreće* našao se Leskovar sav na području psihologije. Psihološki motiv krivnje i odmazde zbog krivnje temelj je te novele. Nakon toga dolazi socijalni roman *Propali dvori,* a onda se opet nastavlja niz od sedam djela, među kojima su *Sjene ljubavi, Jesenski cvijeci* i *Patnik* (uza sve to što je to socijalna novela), značajni primjeri naše psihološke novele.

Psihološka se analiza u Leskovara očituje na dva glavna načina: 1. u crtanju karaktera i 2. u prikazu meditacije pojedinih lica.

Karaktere crta Leskovar neobično rado. Uzmimo kao primjer *Sjene ljubavi!* Tu nalazimo lica koja jedva da nešto sudjeluju u radnji, a mi im ipak dobro poznajemo i narav i karakter jer nam autor svako od njih opširno i plastično predstavlja uvodeći ih u roman. To vrijedi ne samo za glavna već i za sasvim epizodna lica, kao što su supruzi Koričić, Žiga Augustić »bitanga«, stari Bušinski itd.

Često opet kao da ne govori pisac, već njegove ličnosti pred nama umuju, razmišljajući i tako razmišljajući »unutarnjim monologom« same osvjetljuju svoje unutarnje stanje; pisac se povlači u pozadinu pa pušta te osobe da same iznose svoje tužne ili radosne osjećaje, da pred nama »misle na glas«.

U noveli *Misao na vječnost* razmišlja učitelj Martić, koji je zgriješio i skrivio nesreću jedne djevojke, te tako umujući dolazi do osobitih zaključaka.

[49] »Đalski je odista prvi unio duboku psihologiju u našu literaturu, – Leskovar ju je dotjerao« – kaže Nehajev (»Nova nada« 1898, br. 4).

U *Sjenama ljubavi* najviše, dakako, meditira Marcel Bušinski. Nijedan iole važniji događaj ne može on jednostavno mimoići, već sve njih uvijek popraćuje dubokim razmišljanjem.

»U njegovoj se duši dizahu ćutljivi, nježni glasi šapćući neprestano: „nijesi vrijedan!" No javljao se i mefistofelski porug i smijeh na te nježne glase. Javljalo se podrugivanje na to, kako tu čuči kao pustinjak, težeći za nečim višim, što prelazi radosti običnoga svijeta. Što se i on bez grižnje savjesti ne poda realnosti? Zašto da se i on ne posluži smjelo i drsko svime što mu može pribaviti užitak? Zašto ne ide do Ljerke? Do djevičanske duše! . . . Ali tih mefistofelskih glasova nekud nestajaše, kad bi se pred njegovim duševnim okom pojavila slika Ljerkina. I sva niskost što se skrivala u tom mefistofelskom podrugivanju – bila mu je ogavna. I Bušinski je osjećao duboko nezadovljstvo samim sobom.«

Ili:

»I opet se nađe Bušinski u svojoj sobi i baci se u naslonjač. I ljubav i bol i stid i preziranje i omalovažavanje samog sebe – sve se to survalo na njegovu dušu – a nemir ga uz to sve to jače obuzimao. No kroz tu muku duševnu probijaše neprestano misao „ona odlazi" – a ta misao bivaše sve većom, sve snažnijom – i Bušinski stane osjećati, kako je u tom, što ona odlazi, nešto tako zamašno, tako veliko. A to je osjećanje sveudilj raslo. I napokon bol i stid, preziranje i omalovažavanje samog sebe pred tom se misli, pred tim osjećanjem stade gubiti – i Marcel se Bušinski . . .«, itd.

Katkad i dulje vrijeme sjedi u sobi ne mičući se, ne zato što bi mu, kao Oblomovu, nedostajalo volje, ili iz puke lijenosti, već jednostavno iz potrebe da umuje, da razmišlja.

»Proteklo je više dana, a da se Bušinski nije maknuo od kuće. I ništa osobito nije se s njime događalo. Najviše mišljaše na Ljerku i potiho se radovaše, kako će on to život s njome provoditi.«

Mnogo takvih citata možemo, naravno, izvući i iz drugih novela. Evo, na primjer, nekoliko kratkih fragmenata o Ivanoviću iz raznih dijelova novele *Poslije nesreće!*

»I danas kod objeda bijaše neobično zadubren u misli . . .«

». . . Kako je bio navikao, da svemu pita uzrok, taj dodir pobudi u njemu samo umovanje.«

»Baš u taj čas mu se umovanje opet vraćaše potiskujući život u stranu.«

Leskovarovu umješnost u psihološkoj analizi priznavali su gotovo svi njegovi kritici, a osobito su se povoljno izražavali o njoj Sirovica i Hranilović. »Onaj uzročni, dakle, savez« – veli npr. Sirovica – »ono motiviranje pojedinih sporedica, pa ono gotovo nedostižno opisivanje koliko odlučnih, velikih, potresnih čuvstava, toliko manjih incidenata, sve to odaje Leskovara dubokim posmatračem života, velikim analizatorom čovječjeg srca i njegove svijesti, u jednu riječ – pravim umjetnikom.«[50]

[50] »Novi vijek« 1897, str. 367.

Govoreći drugi put 1899. u »Novom vijeku« o Leskovaru, Sirovica čak tvrdi da ni u Đalskoga nije našao tako jasno analiziranih duševnih poriva i podražaja kao u Leskovara.[51] »On je duhovit, misaon psiholog«, kaže Hranilović. *Sjene ljubavi* smatrao je Jakša Čedomil više psihološkom studijom negoli pripoviješću. Po njegovu mišljenju to je dolazilo odatle što je težnja za psihološkom analizom u Leskovara sve više rasla, dok ga nije u toj pripovijesti i sasvim zaokupila.[52]

I jedan od najnovijih Leskovarovih kritičara, Stanko Korać, smatra da je Leskovar »z n a o svoje ličnosti prikazati iznutra . . .«[53]

Da njeguje specijalnu vrst novele, s time je pisac i sam bio načistu mnogo prije negoli je to za njega konstatirala službena kritika. Čini se, štaviše, da je već nakon prvih dviju-triju novela, dok još nitko nije pisao o njemu, imao prilike da se u ličnom kontaktu obračunava sa žučljivim protivnicima psihologije u literaturi. Takvim se, naime, žučljivim tonom i stari Bušinski, »realist«, obara na sina Marcela u onom prizoru *Sjena ljubavi* gdje njemu i čitavome njegovu naraštaju predbacuje psihologiziranje (na taj ćemo se prizor još vratiti):

»... Ja vas ne shvaćam. Mudrujete, gledate na sve krajeve, na sve načine, na vanjštinu, na nutrinu . . . i na koncu ništa! A vi to zovete psihološkom analizom. Do bijesa i ta vaša analiza! Što ste njome stvorili? Sve mrvite, uništujete tim analitičkim nožem, tom prokletom sondom . . .«

I mada je još prije negoli je to naglasila kritika dobro znao kako mnogi gledaju na to njegovo psihologiziranje i uopće na njegov ton i način pisanja, Leskovar je nastavljao pisati u istome duhu. A nastavio je tako i onda kad je, na svoju žalost, jednake prigovore nalazio i u stupcima književnih časopisa, jer to je bio jedini put kojim je on osobno mogao kao književnik ići i ništa ga nije moglo odvratiti od njega. Njime ili nijednim!

Kad mu je, na primjer, Jakša Čedomil kasnije prigovorio što u *Sjenama ljubavi* nema akcije, razvoja,[54] Leskovar je uzvratio:

»Priznajem da nijesam teoretičar i možda se ne bih mogao uspješno upustiti u prepirku, da li pripovijest mora biti baš onako napisana kako to teorija hoće -- il' onako, kako pripovjedač gleda na život. Od ove pripovijesti, npr., da u njoj ima jake akcije, snažnog razvitka, sigurno bi nastalo nešto posve t r e ć e nego što sam ja u životu opazio i htio prikazati.«[55]

Zaokret naših pisaca devedesetih godina na područje psihološke analize, to njihovo uvlačenje u se, obično se opravdava pritiskom khuenovštine, koja da je sputavala druge mogućnosti literarnog izražavanja. Pri-

[51] »Vijenac« 1901, str. 911.
[52] »Vijenac« 1899, str. 305.
[53] »Rad« JAZU br. 333, str. 348.
[54] U »Vijencu« 1899.
[55] U pismu Kostrenčiću od 25. V 1899. (str. 340).

like su, kaže Marjanović, bile takve da su se književnici morali povući iz javnog života i uvući se u sebe jer »psihologija nije bila zazorna cenzuri«.[56]

Da je Khuen kočio svaku, pa i umjetničku slobodu, nepobitna je činjenica. No jednako je nesporno i to da se upravo u to vrijeme težnja za psihologiziranjem javlja i kod pisaca drugih nacija, pa i onih u kojima vlada bar relativna, ako ne i apsolutna sloboda izražavanja. Naravno, svagdje su postojali objektivni razlozi za to. Tako se mjesto naturalističkog romana, koji je Kumičić nazvao analizom, odnosno anatomijom društva,[57] javlja analiza, odnosno anatomija individua: psihološki roman. U Danskoj se udaljuje od realnog života Herman Bang, u Engleskoj Kiplingovi suvremenici Gissing i G. Moore, a u Njemačkoj također izlazi čitav niz psiholoških djela u kojima pisci analiziraju razvoj karaktera i postanak ličnosti (ovamo možemo ubrojiti i *Buddenbrookove* Thomasa Manna). U Rusiji nastavljaju Tolstoj, Dostojevski, Čehov i drugi Turgenjevljevu psihoanalitičku školu. Tolstoj dapače slovi kao jedan od najvećih psihologa svjetske književnosti. U Francuskoj je nakon ere Zolina naturalizma psihološki roman (uz roman des moeurs) najznačajniji za francusku literaturu. Tu psihologizira čitava četa pisaca na čelu s Bourgetom, Maupassantom, Prevostom, Rodom i dr. (école psychologique). Pa i sam je Zola u nekim djelima *(Tereza Raquin)* dao sjajan primjer psihološke analize. Bourget također ide tim putem u čitavoj seriji romana, u kojima proučava tipove francuskog društva od 1871. dalje.

Sve su to Leskovarovi vršnjaci po godinama života ili bar po razdoblju književne djelatnosti. Svi su oni, nedvojbeno, stvarali u povoljnijim prilikama od našeg pisca – ako ništa drugo, a ono bar u žarištima kulturnog života svojih kulturnih zemalja. U kakvim je pak političkim, socijalnim i kulturnim prilikama radio Leskovar, idući ipak ukorak s Evropom? Zato je s pravom rekao Nehajev: »Čudi me i sama ta duša, koja je usred nas, u kutiću Hrvatskog zagorja, mogla da proživi i proćuti sve ono što je u misaonom životu naših vremena prohujalo duhovima Evrope.«[58]

Teško je, dakle, reći da su zaokret naših pisaca na područje psihološke analize izazvale i uvjetovale isključivo specifične hrvatske prilike. One su mogle tome zaokretu pogodovati, ali ne i izazvati ga. Uzrok tome, osobito u Leskovarovu slučaju, treba dakle tražiti drugdje.

Često se događa da se nekome tko je stvorio nešto novo, nešablonsko, odmah traži uzor u koji se ugledao. Kad se pak nekom silom traži uzor, tada se rado i pretjerava, pa se konstruiraju veze ili se, u najmanju ruku, uspoređuju i naglašavaju slučajne sličnosti koje su u stvarnosti nastale potpuno nezavisno. Skrovita Leskovarova satira podsjećala je, na primjer, Dukata čak na Thackeraya,[59] za kojega pisac dotle nije ni čuo!

[56] *Savremena Hrvatska,* Beograd 1913, str. 282.

[57] U raspravi *O romanu* (»Hrvatska vila« 1883).

[58] »Život« 1900, str. 56.

[59] To kaže Dukat u svome pismu Leskovaru od 3. V 1897. (str. 303).

Hranilović je nalazio u Leskovara sličnosti s Ohnetom i Zolom,[60] a jak utjecaj Bourgeta i Turgenjeva otkrivali su u Leskovara gotovo svi njegovi kritičari i zato se kod tih dvaju pisaca moramo posebno zadržati.

Značajno je da se već u prvim prikazima o našem piscu postavlja usporedba Leskovar-Bourget. O tom govori već god. 1897. Marin Sabić u zadarskom »Lovoru«, a za njim su ga dovodili u vezu s Bourgetom i Ivanov[61] i Čedomil Jakša.[62] U zbilji, međutim, Leskovar uopće nije čitao Bourgeta sve do god. 1897, dok nije kritika otkrila u njemu toga francuskoga pisca. Na Šrepelov savjet nabavio je tada Bourgetovu *Fiziologiju ljubavi* i počeo pratiti *Cosmopolis* pa je to djelo letimično pročitao dok je izlazilo u »Vijencu«. Tada se taj francuski pisac kao srodan psiholog počeo stvarno sviđati Leskovaru, koji je – međutim – u to vrijeme već i bez Bourgetove pomoći stekao priznanje vrsna psihologa i psihološkog analitika.

Ako dakle Leskovar, bar u doba svojih prvih djela, nije uopće čitao ni poznavao Bourgeta – a to je činjenica[63] – onda se, naravno, ne može govoriti ni o nekom utjecaju. Ako pak postoje stanovite sličnosti u maniri između Bourgeta ili drugih francuskih pisaca s jedne i našeg pisca s druge strane, postoje i znatne razlike. U našega pisca nema, na primjer, kako smo vidjeli, ni naturalističkog pesimizma ni senzualizma kao u Maupassanta ili Prévosta, on ne moralizira kao Rod, a nije u njega ni školskih doktrina i znanstvenog raspredanja kao u Bourgeta. Velika je razlika među njima i u izboru sižea. Dok, naime, francuski pisci uopće polaze sa stanovišta da osobita čuvstva, vrijedna analize, mogu imati samo ljudi »viših« krugova, pripadnici aristokratske klase i mondenog svijeta, pa zato i biraju za junake svojih romana prvenstveno takve »profinjene« ličnosti, dotle su Ivanović, Martić, Imrović i drugi junaci Leskovarovih novela obični ljudi iz naroda, plebejci ili mali plemići.

Ivanov-Dežman je na jednom mjestu ustvrdio da je naš pisac imao kao svoje ishodište i Bourgetov realizam, ali se odmah i oprezno ogradio riječima: »Kad govorim tu o strujama i uzorima, ne mislim time reći da je ikoji pošao naprosto tragom kojega pisca, ta Leskovar moguće nije ni proučio Bourgeta, nego mislim književne faze, škole, a njihova načela tumačim na predstavnicima svjetskim. Leskovar dakle bio je u svojim novelama Bourgetovac.«[64]

Takvo gledište može biti tačno. Leskovarov se realizam može podudarati s Bourgetovim. Pa ako je baš taj pisac svjetski predstavnik toga tipa realizma, onda možemo reći da je Leskovar buržeovac po načinu na koji opisuje duševna stanja. Ali to ne znači da je on i njegov učenik.

[60] »Vijenac« 1901, str. 45.
[61] »Vijenac« 1897, str. 450.
[62] »Vijenac« 1899, str. 304.
[63] Vidi Leskovarovo pismo Dukatu od 29. IV 1897. (str. 301).
[64] »Vijenac« 1897, str. 450.

Nešto je drukčija stvar s Turgenjevom i s ruskom literaturom uopće. Kao bogata književnost najvećeg slavenskog naroda, ruska je literatura uvijek izazivala živ interes naših ljudi, a samih pisaca to više što su i problemi koje je ona tretirala bili mnogo puta identični s njihovom problematikom, pa im je ona bila i mjerilom njihovih dostignuća. Za naš je realizam bila od osobite važnosti ruska literatura o propasti i izumiranju ruske vlastele, kojoj su literaturi dali brojne dragocjene priloge ne samo Turgenjev već i Gončarov, Ostrovski, Tolstoj, Saltykov-Ščedrin, Aksakov i drugi. Neki su od naših pisaca dapače proglašavali pojedine Ruse svojim uzorima i učiteljema. Turgenjeva je, konkretno, priznavao svojim učiteljem Đalski,[65] pa i Kozarac u autobiografiji kaže da mu je, dok je stvarao svoje pripovijesti, lebdio pred očima Turgenjev, »onaj ljupki, bogoduhi aristokrata među umjetnicima«.[66] Ogrizović kaže da je taj pisac bio uzorom i Franu Mažuraniću i Josipu Draženoviću.[67] Ali i tu moramo stvar ipak dobro razmotriti da ne dođemo do neispravnih zaključaka.

U Šenoino doba Turgenjev se udomaćio u našim književnim listovima više od svih drugih stranih pisaca. Josip Miškatović preveo je njegova *Fausta* u »Jadranskim vilama« već god. 1859, a to je bilo u vrijeme kad su kod nas i najnaobraženiji krugovi jedva znali da postoji neki ruski pisac imenom Ivan Sergejevič Turgenjev. Miškatović je i kasnije mnogo godina dosljedno slavio i prevodio »kralja novele«. Šezdesetih godina prevodi ga u podlistku »Obzora« (*Rudin, Plemićko gnijezdo. Prva ljubav* itd.), a Matica hrvatska izdala mu je prijevod *Klare Milićeve*. Njegovi prijevodi, kad ih danas čitamo, vrve arhaističkim oblicima i izrazima, ali su se u ono vrijeme smatrali uzornim djelima hrvatske stilistike.

Miškatović je prevodio Turgenjeva i u »Vijencu«, koji je tome piscu posvećivao mnogo pažnje za cijelo vrijeme svojega 35-godišnjeg izlaženja. Već u svojoj prvoj godini list donosi Turgenjevljevu pripovijetku *Brigadir* u prijevodu Franje Markovića. Dalje gotovo i nema godišta bez prijevoda kojeg Turgenjevljeva djela (u nastavcima), a prevode ga Milutinović, Al. Tomić, Ljubomir Miljković, Edo Zv. Asanger, Miškatović, sam Šenoa, Trnski, Petar Marković, Stjepan Lukić, Nikola Andrić, Ante Radić, Franjo Lovrenčević, Janko Ibler, Đuro Galac, B. Brleković i drugi.

Osim prijevoda njegovih djela »Vijenac« donosi o Turgenjevu često i opširne prikaze i rasprave. Već 1870. piše o njemu odulji prikaz Ivan Zahar. Godine 1875. nalazimo tu ponovno odulji članak sa slikom piščevom. Godine 1880. piše o njemu Đ. Galac, god. 1883. raspravlja Vl. Mažuranić o odnosu Turgenjeva prema nihilizmu. Đ. Galac u svom članku iz 1880. godine među prvima upozorava čitatelje »Vijenca« da je proučiti Turgenjeva dužnost svakoga koji želi pisati pripovijesti. Marin Sabić nekoliko godina kasnije također kaže da naši pripovjedači mogu slobodno od Francuza i Talijana učiti, da se izvježbaju u nekim tehnič-

[65] *Književna pisma*, Vijenac 1899, str. 187–188.
[66] »Život« 1900, I/4.
[67] *Novi pripovjedači*, 1907.

kim tančinama u kojima su ovi postali majstori nakon duga mukotrpna iskustva, ali neka se ugledaju i u ruske velikane – od kojih na prvo mjesto stavlja Turgenjeva, pa zatim Tolstoja i Dostojevskoga – ako žele naučiti gdje umjetnik-pripovjedač treba da traži izvor nadahnuća za svoja djela, ako žele naučiti kako treba motriti životne prizore i kako ih prikazati, a da im djelo postane *pravom slikom života*, pravom umjetničkom tvorevinom.[68] No i drugi su listovi donosili Turgenjevljeva djela u prijevodu i prikaze o njemu. Kumičić ga je u »Hrvatskoj vili« još god. 1883.[69] prikazao kao velikog »melankoliera« koji ne opisuje samo vanjštinu ljudi, već otkriva i ono što je u njih sakrito.

Govoreći o Leskovaru, gotovo svi su se kritici osvrnuli i na njegov odnos prema Turgenjevu. No tu je bilo i sasvim kontradiktornih nazora. Dok je, na primjer, Nehajev smatrao da su se Leskovara (kao i Kranjčevića) uopće slabo doimale tuđe liteature, Sirovica je mislio da je ovaj duboko proučio Turgenjeva i ugledao se u njega,[70] a Marjanoviću se činilo da je Leskovar stilom bliži Turgenjevu i od samoga Đalskoga.[71] Čedomil Jakša je pak nalazio da je Leskovarov realizam sličan realizmu Turgenjeva jer se u njemu odrazuje pravi život bez ikakve pretjeranosti i karikature, »pa što pisac ne zlorabi u svoje svrhe pripovijedanje i slikanje realnog života, preča mu je istina i umjetnost negoli postizavanje efekta, bilo da pripovijeda tragične događaje, bilo da prikazuje patetične prizore i opisuje jaka čuvstva«.[72] No ipak kaže da naš pisac nije prosti sljedbenik Turgenjeva ni uopće kojeg pisca, te je uvjeren o njegovoj originalnosti. Isto tako i Vladoje Dukat smatra da ruski utjecaj nije narušio onoga što je u Leskovara originalno.[73]

U novije vrijeme i Frangeš misli da je Turgenjev djelovao na Leskovara, da ga je učinio majstorom uvertira i da je naš pisac upravo od toga Rusa naučio i zaplet, »redovito vrlo jednostavan, klasičan i harmoničan«.[74]

Ali ne samo kritika već i obrazovani čitaoci dovodili su pisca u duboku duhovnu vezu s Turgenjevom.[75]

Od prvoga razreda gimnazije Leskovar je pretplatnik i revan čitalac »Vijenca«. Najprije putem toga lista, a onda i putem samostalnih Miška-

[68] »Život« 1900, II, str. 56.
[69] Kao Jenio Sisolski.
[70] »Novi vijek« 1897, str. 371.
[71] »Nada« 1901, str. 51.
[72] »Vijenac« 1899, str. 303.
[73] U pismu Leskovaru od 3. V 1897. (str. 303).
[74] Predgovor »Zorinu« izdanju Leskovarovih pripovijesti (1953), str. 233. i 246.
[75] U istom pismu od 3. V 1897. piše Dukat da je često i mnogo razgovarao o Leskovarovim radnjama s njegovim iskrenim štovateljem prof. Šišićem (Ferdo, hrvatski povjesničar), pa je i on odmah rekao da mu se. dok je čitao *Propale dvore*, činilo da čita Turgenjeva, Štaviše, Šišić ga je, kaže Dukat, upozorio da ga Ljudmila podsjeća na Lizu u *Plemićkom gnijezdu*, na što je Dukat smjesta uzeo tu knjigu u ruke da je iznova pročita. U konceptu svoga pisma Dukatu od 25. V 1899. kaže opet sam Leskovar: »Čini se, da se utjecaj Turgenjevljev u mojim radnjama u velike opaža – tako mi barem reče Kozarac . . .«

tovićevih prijevoda stvarno se tako dobro upoznao s Turgenjevom da je ovaj bio jedini strani pisac u kojega je Leskovar dublje proniknuo i uopće jedini strani književnik kojega je dobro poznavao. Zanio ga je čar njegove individualnosti, kod njega se stao osjećati »kod kuće«, riječju: prihvatio ga je kao »svoga« pisca, možda to više što je i taj veliki pisac bio poput njega samoga obuzet Schopenhauerovim mislima o životu i smrti. I već kao poznat književnik rado je priznavao svoje simpatije prema Turgenjevu, žaleći tek – u svojoj skromnosti – što zbog razlike u talentu i u naobrazbi nije kadar postići ciljeva do kojih je došao taj veliki Rus![76]

Koliko se Turgenjev odrazio stvarno u Leskovaru, teško je reći. Ako tražimo formalne sličnosti u njihovim djelima, naći ćemo ih lako. Obojica razvijaju radnju bez dugačkih zadržavanja i ne kompliciraju je epizodnim sižeima, već je završavaju u kratkom periodu. I Leskovarovi junaci, kao i Turgenjevljevi »raznočinci«, željeli bi izvršiti svoju životnu misiju, a doživljavaju – neuspjeh. Jedne i druge ličnosti kritika je proglasila »promašenima« u životu i u ljubavi. Turgenjev uzima za svoje ličnosti izraz »žrtve udesa«, a i Leskovar bi mogao svoja lica okrstiti baš tako. Hristofor Gottieb Lemm iz *Plemićkog gnijezda* mnogo nas podsjeća na Leskovarova starca u crtici *Bez doma*, dok u Lavreckome vidimo drugoga Ivanovića iz novele *Poslije nesreće* ili Bušinskoga iz *Sjena ljubavi*. Kad je Lavrecki otkrio da ga žena Barbara Pavlovna prevarila, on je smjesta ostavlja – kao i Ivanović svoju Anu – i neće više do kraja života da se pomiri s njom. Lizavetu Mihajlovnu krsti Lavrecki »čistom djevicom« kao i Bušinski Ljerku. Prošlost muči Lavreckoga pri pomisli na Lizu, prošlost ne da ni Bušinskome da ostvari svoju sreću s Ljerkom Tavernićevom. Rastanak Gagina i njegove sestre s piscem u *Asji* živo nas podsjeća na rastanak staroga Borkovića i njegove kćeri od Pavla Petrovića, samo što je ovaj kasnije saznao gdje se nalaze Borkovići, dok su Gagin i Asja tako netragom iščezli da ih pisac više nikada uza sva traganja nije mogao pronaći. Leskovarova *Kraljica zemlje* podsjeća nas isto tako na Turgenjevljeve *Prikaze, Propali dvori* na *Dim* – itd.

No uz te sličnosti treba konstatirati i znatne razlike između Turgenjeva i našeg pisca. Ljubav prema domovini, na primjer, karakteristična je gotovo za sve Turgenjevljeve junake. Na njih snažno djeluje priroda

[76] Vidi koncept pisma što ga je Leskovar pisao 29. IV 1897. Dukatu (str. 301), gdje se nalaze i ove riječi: »Ima nekih mjesta u Turgenjeva, koja su se mene neizrecivo dojmila, pa i dialozi njegovih ljudi tako su divna karakteristika samih lica, da bih bio čisto sretan, kad bi što takova moglo izaći iz moga pera. Nu do toga ja ne ću doći i poradi ogromne razlike u talentu, naobraženosti i poznavanju lica, a i poradi toga, što su barem do sada moji dialozi samo nuždan posljedak onoga duševnoga stanja, koje opisujem, ili do kojega dovađam svoje ljude.« – U konceptu pak Leskovarova pisma Šrepelu od 25. IV 1899. (str. 338) nalaze se i ove riječi o Turgenjevu: »Ja ne tajim da mi je on uzornikom, da ga opetovano čitam i bit će, da sam poprimio maniru Turgenjevljevu – no Turgenjeva se naravski ne da dostići, a ja za tim ni ne idem da mu podražavam. Ja držim da ima i dosta moga u mojim radnjama, naposeb ono, što bi neki htjeli, da je od Bourgeta i Maupassanta...«

i izaziva u njima presudna raspoloženja. O njihovoj prošlosti znamo malo što. Narav im i karakter najčešće dolaze do izražaja u diskusijama. Pripovijesti su Turgenjeva pune dijaloga. Kod Leskovara je sve to drukčije. Patriotski momenat nema neku posebnu ulogu, prošlost junaka poznajemo dobro jer njome pisac motivira obrat u radnji. Dijalozi su mu kratki, u nekim pripovijestima *(Poslije nesreće, Priča o ljubavi)* čak i vrlo rijetki – i tako dalje.

Odnos Leskovar-Turgenjev obradio je u najnovije vrijeme vrlo studiozno Aleksandar Flaker.[77] Već u prvoj Leskovarovoj noveli, *Misli na vječnost*, kaže on, naći ćemo motive koji su karakteristični za velik broj Turgenjevljevih pripovijesti, naročito u vrijeme kad je on već bio napustio seosku temu i oblik »čudačke« novele. U toj se pripovijesti pojavljuje jedan od centralnih motiva Turgenjevljevih novela – »motiv neostvarene ljubavi, koji, povezan s likovima bezvoljnih muškaraca i požrtvovne i željne ljubavi žene, čini okosnicu mnogih pripovijesti, a kad ga Turgenjev dopuni društvenom analizom i razvije ga – i romana o „suvišnim ljudima"«.[78]

Misao na vječnost, kaže Flaker, sagrađena je na isprepletanju tih turgenjevskih motiva i njihovu sažimanju u kratku, zatvorenu novelističku cjelinu koja ne dopušta širu društvenu analizu.[79] Leskovar je najbliži Turgenjevu i posebno njegovoj *Asji* u svojoj trećoj noveli – *Jesenskim cvijecima*. Pisana je, kao i Turgenjevljeve pripovijesti, u prvom licu, a ostvarena u dekoru lječilišta. Opisi kupališnih perivoja, stranaca i »domorodaca« u mondenom kupalištu, opisi zagorskih plemića, razgovori s umetnutim francuskim riječima i izrekama, opisi zabava – »sve je to rađeno prema Turgenjevljevim djelima«. »Isti je zatim i u Turgenjeva i u Leskovara završni motiv žaljenja za neostvarenom ljubavlju, sjećanja na djevojku koja je „zauvijek nestala", slične su i pripovjedačeve analize vlastitih duševnih stanja, slični su i oblici u kojima ih autori daju.«[80] Povodeći se za Turgenjevom (i Đalskim), Leskovar unosi ovamo i spiritističke motive *Klare Milićeve* i *Notturna*.

No Flaker, posve ispravno, konstatira da »Leskovar razvija još dalje neke Turgenjevljeve postupke«: »Ako Turgenjev daje samo nekoliko ulomaka iz života svojih junaka, onda Leskovar daje samo jedan ulomak, a gotovo sve ostalo stavlja u „pretpripovijesti" (Vorgeschichte), primjenjujući omiljeli Turgenjevljev postupak. Ali je i tu Leskovar pošao dalje od svoga učitelja. Turgenjev u svojim pretpripovijestima opisuje zbivanje koje je prošlo i priča o njemu, a Leskovar to zbivanje stavlja u asocijativni svijet svojih junaka ili u njihova sjećanja na prošlost.«[81]

Ni Leskovarovi opisi, po Flakeru, nemaju istu namjenu kao Turgenjevljevi. »Njegovi pejzaži ne predočuju stihiju prirode, nisu nimalo kon-

[77] Aleksandar Flaker: *Književne poredbe*, izd. Naprijed, Zagreb 1968, u dijelu »Turgenjevljevi sljedbenici u Hrvatskoj – 3. Janko Leskovar«, str. 150–158.
[78] Isto djelo, str. 150.
[79] Ibidem.
[80] Isto djelo, str. 151–152.
[81] Isto djelo, str. 153.

kretni, pa ne bismo nikad mogli govoriti o Leskovarovu „zagorskom pejzažu" onako kako se govori o „srednjoruskom pejzažu" u Turgenjeva. Njegovi junaci „ne vide ni doline ni bregove, ni klijeti, ni magle" *(Katastrofa,* Djela, str. 267), a opisi prirodnih pojava sastoje se zapravo iz impresija pojedinih likova o njima.«[82]

Flaker također smatra da Leskovar raskida zapravo s onim što je hrvatske noveliste približilo Turgenjevu – s realističkom socijalnom analizom. »Sjetimo se samo kako se u Hrvatskoj sedamdesetih godina govorilo o socijalnom značenju *Lovčevih zapisa,* kako se morao savladati otpor onih koji su za Turgenjeva govorili da „lih fotografiše ruski svijet", kako se na početku osamdesetih godina Turgenjev stavljao uz bok Zoli po nemilosrdnosti socijalne analize. Leskovara je privuklo Turgenjevu drugo – analiza duševnih doživljavanja, privukle su ga i druge Turgenjevljeve novele. Ali ni na tome Leskovar nije stao. On se oslonio na neke Turgenjevljeve umjetničke postupke i razvio ih dalje prema impresionističkim prizorima ljudskih duševnih stanja. Udaljio se na taj način od svoga uzora i postao od njega tek djelomično zavisan. Posve je stoga opravdano mišljenje Čedomila Jakše kako Leskovar nije „prosti sljedbenik Turgenjeva i kako se on približuje Bourgetu".«[83]

Utjecaj, dakle, Turgenjeva na Leskovara očit je, ali ne znači negaciju njegove umjetničke originalnosti ni osebujnosti. Pogotovu to vrijedi – da se vratimo na onu tačku od koje smo pošli – za Leskovarovu psihološku analizu. Zadržavati se samo na nutrini svojih junaka i dosljedno je razglabati, to nije stvar manire, koja se može naučiti i preuzeti od drugoga, već je to stvar temperamenta. A njega kod Leskovara nije toliko formirao Turgenjev koliko – mnogo prije njega – netko drugi, tko je utjecao na obojicu njih i na mnoge druge.

Vidjeli smo da je Leskovar stvarao pod snažnim utjecajem Schopenhauerove filozofije. Ali taj filozof nije precizirao svoj stav samo prema problemima čiste filozofije već i prema raznim granama umjetnosti – literaturi, muzici, baletu itd. Zato je u svoje vrijeme i djelovao na književnike kao malo koji drugi filozof. Kod umjetničkog je djela smatrao bitnim da daje samo formu, bez materije, i da to čini otvoreno i uočljivo. U filozofskom smislu, kaže Schopenhauer, forma je suprotna materiji, te obuhvaća u svom pojmu i boju, glatkost, teksturu, jednom riječi: sve kvalitete. Suština mu se pak umjetnosti sastoji u tome što kod nje jedan slučaj vrijedi za tisuće drugih.

»Kao što botaničar bere samo jedan jedini cvijet iz beskrajnog bogatstva biljnog svijeta, pa ga onda rasijeca, da bi nam na njemu pokazao prirodu biljke uopće, tako isto i pjesnik iz beskrajnog meteža čovječjeg

[82] Isto djelo, str. 155.
[83] Isto djelo, str. 157.

života, koji svuda protječe u neprestanom pokretu, uzima jednu jedinu scenu, pa, štaviše, često samo jedno raspoloženje i osjećanje, da bi nam na tom pokazao što je život i čovjekova suština.«[84]

Roman će, kaže Schopenhauer, biti to viši i plemenitiji ukoliko više prikazuje unutrašnji a manje vanjski život. Kao primjere takvog romana citirao je *Tristrama Shandya* (zapravo: *Život i nazori Tristrama Shandya)* Lawrencea Sternea, roman bez radnje i gotovo bez glavnog lica, pa njemu slična djela, kao što su *La nouvelle Héloïse* od Rousseaua i Goetheov *Wilhelm Meister*. U *Don Kihotu* je također nalazio malo radnje, koja se – uostalom – svodi na vrlo beznačajne i šaljive scene. Ta su četiri romana Schopenhaueru »kruna« svoje vrste. I u romanima Jeana Paula se mnogo unutarnjeg života kreće na najužoj podlozi vanjskoga. Čak i romani Waltera Scotta imaju u sebi znatno više unutarnjeg nego vanjskog života, a ovaj se posljednji uvijek pojavljuje samo radi toga da bi pokrenuo onaj prvi na akciju. U lošim romanima, međutim, kaže dalje Schopenhauer, vanjski život postoji radi samoga sebe. Umjetnost se sastoji u tome da se sa što manje vanjskoga života što moćnije pokrene unutarnji, jer unutarnji je život, zapravo, a ne vanjski, predmet našeg interesa. Nije zadatak piscu romana da priča krupne događaje, nego da male načini zanimljivima.

Vratimo se sada onome mjestu u *Sjenama ljubavi* gdje stari Bušinski oštrim tonom predbacuje sinu Marcelu »gadnu i sebičnu podlost«, to psihologiziranje kome se »glupani čude«.

»... To ste vi, škorpioni! Ubijate se sami tom svojom analizom. Izginut ćete vi i vaš porod.

– Oče, oče, – bolno se javi sada mladi Bušinski – nemilosrdan si, nepravedan. Ne razlikuješ – no ipak pogađaš. Jesmo li mi krivi? Z l o j e u n a m a i mi trpimo, mi stradamo. No je l' u našoj ruci – promijeniti? Tko je začetnik? Treba ispitati, za čije grijehe mi trpimo. Treba se zamisliti.

[84] *Metafizika lepog*, citirano prema prijevodu M. Vujaklije, Beograd 1926, str. 16. Iz iste knjige uzete su uglavnom i ostale ovdje slobodno navedene Schopenhauerove misli i citati o umjetnosti.

Sačuvana je i jedna bilježnica (bez korica i natpisa) u koju je Leskovar bilježio neke misli (ne može se razabrati jesu li to zapisi s nečijih predavanja, izvaci iz tuđih djela ili vlastita zapažanja). Na jednoj stranici te knjige napisao je Leskovar vlastitom rukom:

»Ideal savršena čovjeka nije ni asketa, što bježi od ljudi i od svijeta, ni stoik što hladno gleda i smijeh i suze, ni utilitarac, koji radi, da svaki njegov čin bude koristan samo njemu, a tim, on veli, i svjema drugima – premda asketa može postati svetac, stoik mudrac, a utilitarac prekoristan član društva, jer sve su to samo kruji ljudi.

Cijelim čovjekom biti znači pojimati, da naše „ja" nije nešto što postoji samo o sebi, nego da to ja ima sveze s isto takim drugim „ja".

Cijeli čovjek nesebično se zanima za unutrašnji svijet drugih, čuti i tuđe boli i patnje, štuje prirodna i zakonita prava ljudskoga dostojanstva u svakom čovjeku...«

I na drugom mjestu:

»U filozofiji je moderna struja pesimizam. Schopp. je bog – Hartman njegov profet.«

– Šuti, šuti! Ne treba mi tih vaših naklapanja – upade stari u riječ: – tih vaših dubina. U to se razumijete i raspravljate! O, to je vaše! No živjet ne umijete. Oh, te vaše dubine – iz knjiga!«

Na istom mjestu ima i drugih, naoko manje značajnih, ali u stvari bitnih rečenica, koje se – nesumnjivo – odnose baš na Leskovara osobno i te nam autobiografske reminiscencije još više daju pravo da na nj apliciramo i čitav taj pasus, sav taj konflikt između oca i sina.

»Nije ga veselilo« – kaže pisac za Marcela Bušinskoga – »što su stali nazivati njega književnikom.« I Leskovar se sam ljutio što su već nakon nekoliko djela počeli o njemu pisati studije. Bušinski je »uskraćivao urednicima časopisa podatke o svome životu«. I Leskovar je to činio dok ga nisu zbog toga počeli nazivati čudakom, a on je to saznao.

»Zlo je u nama!« Ima li još sumnje o tome koje li to zlo ne da pjesniku da se otme maniri zbog koje mu znanci i prijatelji u svakodnevnom kontaktu, a kritičari u časopisima toliko prigovaraju da je čudak, nastran, slabić, da pušta po strani život s tisućama zanimljivosti i da piše tek varijante na jednu te istu, »knjišku« temu!?

Ako je, dakle, Leskovar prihvatio Schopenhauerov opći nazor na svijet, što ga je moglo odvratiti da ne bude konsekventan pa da ne prihvati i njegove literarne nazore? Prihvatio ih je, svjesno ili nesvjesno, i u cijelosti ih se pridržavao!

Iako Leskovara, kao što smo vidjeli, prije svega zanimaju unutarnja, psihička stanja, on ipak ne prelazi šutke ni preko vanjskih pojava i događaja, među kojima se kreću i žive Pavao Petrović, Marcel Bušinski, Imrović i drugi junaci njegovih novela. Naprotiv, i tim je vanjskim pojavama i događajima obratio stanovitu pažnju – upravo ih zato i crta da bi pomoću njih bolje osvijetlio zbivanja u nutrini svojih junaka. Po tome i njegova djela postaju odraz vremena u kome su nastala.

Uz Antu Kovačića Leskovar je, na primjer, jedan od prvih naših pisaca koji su zapazili i registrirali početke socijalizma na našem selu.

Prvi simptomi marksističkog gibanja u Hrvatskom zagorju zapažaju se već početkom osamdesetih godina prošloga stoljeća. Kao posljedica industrijalizacije zemlje, uvođenja željezničkih pruga i raspadanja cehovskog sistema u to se vrijeme i u našem obrtu počeo javljati nov, najamni odnos i nova društvena klasa, proletarijat. Razumije se da su nove ideje počele zahvaćati i pripadnike seljaštva u Hrvatskom zagorju, najnapučenijem kraju Hrvatske.[85] »Narodne novine« su čak ustvrdile da je seljački pokret u Zagorju od god. 1883. bio posljedica socijalističke agitacije među zagorskim seljacima.

[85] Pred kraj 19. vijeka napučenost je seljačkih kotareva u Hrvatskom zagorju bila tolika da se mogla usporediti s napučenošću najindustrijskijih krajeva Evrope. Kotar Stubica imao je, na primjer, 225, Krapina 284, Pregrada (dakle upravo Leskovarov najuži zavičaj) i 305 stanovnika na jedan kvadratni kilometar. Pred drugi svjetski rat iznosila je prosječna gustoća na području Zagorja 156,5 stanovnika na 1 km², što je ujedno bila najveća gustoća na današnjem teritoriju SR Hrvatske.

Nove ideje najviše su donosili sa sobom mladi obrtnici koji su se vraćali iz »fremda« (osobito iz Austrije, gdje je marksizam u to vrijeme već bio zauzeo širi zamah). Propagatori tih ideja – a to je i Leskovar sasvim tačno zapazio – nisu radnici (njih u to vrijeme kod nas gotovo i nema), nego sitni obrtnici.

Iz pisma što ga je Leskovaru 4. svibnja 1895. pisao Milivoj Šrepel (str. 288) vidimo da je Leskovar o svojim zapažanjima obavijestio Šrepela, a ovaj mu je u oduljem pismu savjetovao neka tim pojavama obrati punu pažnju, no neka zbog umjetničke vrijednosti djela ne ulazi u odviše detaljno razglabanje toga problema. Leskovar se, zaista, ni u jednom djelu nije time dublje pozabavio, ali ne pod utjecajem Šrepelova savjeta, već zbog uskoće okvira u kome se kao pisac kretao. U *Propalim dvorima* osvrnuo se na taj problem ukratko, na nekoliko mjesta, još manje u *Sjenama ljubavi* i u *Izgubljenom sinu*, a izvan toga nikako.

Socijalist-stolar u *Propalim dvorima* sudjelovao je sedamdesetih godina u prvim radničkim štrajkovima (»krzmanjima«) u Beču i odande je donio nove ideje u svoju zagorsku sredinu. Drugi socijalist, krojač, također je dugo boravio vani, u Njemačkoj i Švicarskoj, te se ondje zanio za te ideje. Zna za Bazarda, Proudhona, Louisa Blanca, »a da i ne spominjemo Lassala, Marxa i mlađe«. Čuvši prvi put za te nove ideje, bratići Pavla Petrovića promatraju krojača s nekim uvažavanjem. »Nu i bijaše to vražji momak« – kaže pisac. »Razumio doduše nije svega što je govorio, nu u dečku bijaše oduševljenja. Došavši iz grada, potražio sumišljenika i počeo da propovijeda program socijalne demokracije. I sam je gledao da po njemu živi, počevši sa osamsatnim radom. Zanat je napustio, jer seljaci traže jeftin rad, a ne fini. Radio je na polju, držeći se svojih ura. No u tom pristaša nije našao.«

Seljaci u crtici *Izgubljeni sin* pod utjecajem mladoga Tomakovića, socijaliste, rade do određenog sata. No poslije njegova odlaska stari ih je Tomaković opet »navrnuo na staru kolotečinu«, pa rade dok se vidi. Neki čak organiziraju štrajkove među seljacima. Traže od vlastele da im se povise nadnice, a nesolidarne im drugove moraju štititi oružnici. Neki agitatori i stradaju od njih. Dok su se jednom Pavao Petrović i njegov otac vraćali iz vinograda, »sretoše oružnike s tri čovjeka, a svi ublaćeni, znojni, užarenih lica. U jednom prepozna [Pavao] jučerašnjega socijaldemokratu. Stvar se brzo izjasnila. Agitatori, tajni sastanci... ispripovjedi oružnik – no krojač se umah usprotivi. To da su bili samo dogovori – reče – kako da si narod pomogne sam, kad „oni drugi" na nj ne misle.«

Pavlu Petroviću (ili, bolje rečeno: samom piscu) potpuno je jasno koji je glavni razlog što te nove ideje sve više prodiru u zagorski ambijent. Misli se Pavlove, kaže pisac, »iznad tih lokalnih prilika digoše k općenitom promatranju društvenog poretka. Pred njim se pojaviše sva glavnija razdoblja ljudskog društva sa svojim obilježjem... I vidio je, kroz sve gospodarstvene periode provlači se poput prokletstva bijeda i siromaštvo. Svi pokušaji da se odstrane – izjaloviše se...« I zato je, kaže Leskovar na drugom mjestu istoga romana, sasvim naravno što oni

koji su se u gradu oduševili novom ideologijom, ne mogu, ostavljajući grad, ostaviti na mitnici i misli i ideje što ih je u njihovu nutrinu ucijepio grad.

Iz svega se, međutim, očito vidi da ni Leskovaru, kao ni drugim našim piscima toga doba, nije jasno o čemu se tu zapravo radi, i zato on početke marksizma kod nas opisuje maglovito, neodređeno ... Ali o suvremenoj stranačkoj politici ima potpuno precizan, čvrst stav prezira. Tadašnjoj stranačkoj politici vrlo je nesklon jer smatra da je baš ta politika u doba kuenovštine najviše škodila općoj narodnoj stvari. Za politiku tadašnjih stranaka uvijek nalazi tek riječi prezira i osude. Pogotovo to vrijedi za političke licitatore i štrebere, u kojima prevladava nagon samoodržanja pa onda, kaže pisac, nalaze tisuće opravdanja za svoja nemoralna djela.[86]

Marcel Bušinski je rodoljub i oštro brani hrvatsku misao protiv ljutog unioniste Jože Kleničkoga. Pavao se Petrović ne da iz rodoljubnih razloga u javne službe, jer »sve te javne službe vežu u veliki lanac, što priječi do slobode njegovoj domovini. Pa i on da bude karika u tom lancu! Oh, toga ne bi mogao da podnese.« Napokon, kad je prisiljen da zatraži državnu službu, »predstojnik ga upozori da se istaknuo kao opozicionalac ... on da ga ne može preporučiti«.

Novaković *(Kita cvijeća)* sabire prinose za sveučilištarce koji su stradali jer su javno spalili zastavu »druge« države. Od toga vremena premještaju ga iz mjesta u mjesto dok mu sve to ne dozlogrdi. I osjetivši da je skučen, zahvali se na službi, što mu i majka, jednostavna seljakinja, posve odobrava. Iz rodoljubnih razloga i on se bavi mišlju da koristi narodu osnutkom vinarske zadruge, za koju je čak kupio veliki dvorac Grandinovac. Itd.

Pisac je time na nekoliko mjesta sasvim jasno pokazao da cijeni pravo rodoljublje i konstruktivan rad, ali je još jasnije i oštrije pokazao da osuđuje i odbacuje politiku profesionalnih građanskih strančara koji upropaštavaju cjelinu te se za volju egoističnih razloga i hirova igraju općim narodnim dobrom. To je, uostalom, općenito shvaćanje rodoljuba devedesetih godina.

Pavao Petrović je poslije nesretnog završetka svoje ljubavi htio nešto uraditi za opći boljitak naroda. Najviše ga je, naravno, zaokupila sudbina domovine. Stao je zalaziti među ljude koji su se bavili politikom, no naskoro ih razočaran ostavi. »Gospoda utuviše u glavu programe i sva se borba vodi oko tih programa: vodi se rat oko prošlosti, kao da se ona ispraviti dade, kolju se za ono što još budućnost krije u svom krilu – kao da su sami proroci i već vide tu budućnost, – a sadašnjost, sadašnjost, što je novi zametak budućnosti – zavijaju sjemenom mržnje, sumnjičenja, prezira, nesnošljivosti, nesloge, cjepkanja. Pavao Petrović, koji je tražio u to ozbiljno vrijeme ljubavi, povjerenja, snošljivosti, sloge, pravoga zanosa, rada i žrtava, – ne našavši toga, povuče se ojađen iz toga vrtloga i ostane kod kuće.«

[86] J. Leskovar u svome odgovoru Prohaski (»Hrvatska njiva« 1918, str. 40).

Još se gore razočarao u politici Imrović *(Jesenski cvijeci).* Na prijateljevu vijest da bi mu u kuću mogao doći na dulje vrijeme jedan od poznatih političara (Leskovar ne pravi razlike među političarima po njihovoj stranačkoj pripadnosti – svi su mu jednaki), kaže Imrović: »Ja ga prekinuh. Da je ne znam što drugo rekao, gore pogodio ne bi. Bivši još u službi, uzdigoh se u tolike visine čistoga patriotizma. te mu žrtvovah i opstanak svoje obitelji; padoh zatim duboko u bijedu, koja mi je survala ženu, u grob je bacila, a gospoda, ta naša gospoda političari ne mogu da žrtvuju ni riječ, ni jednu zapetu u svojim programima, da nam se narod već jednom okupi, nego tjeraju svoje strančarstvo do skrajnih granica . . . I ja se stadoh derati na prijatelja, neka mi za Boga ne vodi u kuću toga političara – i iskazah mu sve, što mi bijaše na srcu, priznajem – s malo previše vatre.«

I Imrović drugog dana pobježe iz kuće samo da ne dočeka toga političara.

Leskovar traži konkretna djela i zato je vrlo neraspoložen i prema skupštinama na kojima se mnogo viče, manifestira i frazira, a poslije od svega toga ne bude nikakve stvarne koristi. Novaković je pošao u Zagreb na skupštinu. gdje su se imali udariti temelji za nov rad. Oduševljenje je na skupštini veliko. Zastave se viju, pjeva se himna. »Pjevajte, braćo, pjevajte samo. Vi ćete kod toga i ostati – kod pjesme . . .« »Da, da, vi ste oduševljeni, vidim na vašim licima. Na koncu ponijet ćete govornika na svojim ramenima. Slavit ćete njega, spominjati njegovo ime još dugo, dugo – a zaboravit ćete brzo ono, što je govorio.«

Toliko puta je Novaković gledao te ljude na paradama kako su otkrivene glave pjevali himnu, kako su na ramenima dizali govornike, no ništa nisu uradili za budućnost. A ništa lakše nego pjevati otkrivenih glava narodnu himnu – zaista vrlo jeftino rodoljublje, veli na Novakovićeva usta Leskovar.

Isto tako kao što je nesklon strančarskoj politici, Leskovar je – začudo – nesklon i seljaštvu. Milan Šarić je koncem prošloga stoljeća s pravom prigovarao našim književnicima što su u svojim romanima i novelama opisivali gotovo samu aristokraciju, zanemarujući potpuno seljaštvo, mada smo mi zapravo seljački narod, u kojem aristokracija nema veze s narodom. Šarić je zamjerio i tadašnjem odboru Matice hrvatske što je dopustio da se od četiri beletristička djela god. 1896. u tri (autori su im bili Leskovar, H. Tomićeva i Novak) opisuje aristokracija. To je znak – kaže on – da hrvatska inteligencija nema smisla za narod, nego misli samo na titule i visoke položaje.[87]

Što se Leskovara tiče, činjenica je da on seljaštvu nije posvetio osobitu pažnju (premda Ivanov smatra da ga je opisao sjajno, možda i bolje nego zastupnike plemstva![88]). Pisac je i sam nikao neposredno iz seljačkog staleža, a služba mu je bila takve naravi da je gotovo čitavo vrijeme svoje književne djelatnosti ostao u vezi sa seljacima. Pa ipak nije opi-

[87] Citirano prema Barcu, *Kritika.* str. 217.
[88] »Vijenac« 1897. str. 450.

sivao selo i čiste seljake, već je mjestimično, s nekoliko crta, okarakterizirao tek poluseljake, od kojih se gotovo nijedan više ne bavi plugom i motikom, nego su to većinom seoski trgovci, krojači, plemićki sluge i slično. Kad se pak, tu i tamo, i osvrće na prave seljake, njegov je sud, kao i kod većine naših realista, nepovoljan po njih.

Pavao Petrović, pogospođenj i školovani seljak, stidi se samog sebe kad se u njemu pojave osjećaji »mužeka«. On za njih osjeća da su niski i nedostojni njega, školovana čovjeka. A njegov otac, najnepovoljnije ocrtano lice među svim Leskovarovim seljacima, škrt je i sebičan do skrajnosti. Godi mu što mu se sin druži s »gospodom«. I sam drži mnogo do sebe jer ima za prijatelja nekog advokata, koji ga katkad poziva na ručak, a on njemu potpisuje – mjenice. Od »gospode« se stari Petrović naučio laskati ženama i sakrivati svoje osjećaje. A sebičnjak je bez primjera: u čitavom svom životu ima samo jednu brigu – steći, i samo jednu sreću – imati.

Kad je njegov sin našao zaručnicu sa stotinu tisuća kruna miraza, on mu se počeo upravo diviti, a kad se Pavao rastao od nje zbog Ljudmile Borkovićeve, srce mu se lomilo što mu sin odbacuje lijep imetak koji mu se nudio bez kapljice znoja. Svojom škrtošću i brutalnošću on je konačno skrivio što je ljubav njegova sina Pavla s Ljudmilom završila onako tragično.

Leskovar je započeo književni rad pripovijestima o drugovima po zvanju, učiteljima. U prvoj i drugoj pripovijesti oni su glavna lica, ali i kasnije, u *Sjenama ljubavi* pojavljuje se kao glavno žensko lice učiteljica Ljerka Tavernićeva. Čedomil Jakša je smatrao da je Leskovar započeo svoju književnu aktivnost upravo s učiteljima zbog toga što je najprije proučio one koji su mu bili najbliži.

Kako Leskovar opisuje drugove po struci?

Učitelja Đuru Martića upoznajemo kao suha, žuta čovjeka, tankih nogu i mršavih ruku. Na licu mu se opaža svaka žilica, dok su u njegovih susjeda kod stola – dakako, neučitelja – ruke punašne, a bedra snažna.

Drugi učitelj, Fran Ljubić, još je bjedniji od prvoga: sušičav je i slab, duša mu je na jeziku, a djeca su mu neprestano gladna, bosa i poderana. Žena, koju je doveo ovamo s obala Karašice (kao i Leskovar svoju suprugu)), također trpi svu strahotu te materijalne bijede. Ljubić se, međutim, sjeća i nekih svojih kolega učitelja: Naglić je umro u jednom selu od gladi, Jeretin – »krasni mladi« – zaglavio je u razdrtoj vlažnoj školi, a Demartini – »on je htio da se digne, da nešto uradi, pokazao se i na književnom polju, ali se nije dalo. Pomisli, on nije mogao da kupuje ni „Matičinih" knjiga – tri forinte, brate, tri forinte na godinu! Pa što ćeš onda, kuda ćeš! I on se ubio. Šta ubio! Ta umro je naravnom smrću. Ah, čini se samo, ali ja znam, ubio se, ubio se, ubio gladom.«

Je li i učitelj u *Kiti cvijeća* takav bijednik, toga nam pisac, doduše, ne govori, ali vidimo ga kako se u društvu javlja ponizno, skromnim glasom. Već u samu njegovu glasu ima nešto kao da se ispričava, kao

da hoće reći: »Smijem li, gospodo?« No svojih izjava ne može ni doreći jer ga drugi po miloj volji prekidaju pa on mora odmah pokorno zašutjeti.

Nehajev je zamjerio Leskovaru što je učitelje opisivao kao takve bijednike a nije ujedno iskoristio priliku da digne glas u obranu staleža kojemu je i sam pripadao. »Kako je Leskovar i tu još daleko od našega života! Svaki drugi naš pisac (pogledajte Đalskoga: „U noći", „Žrtva") izvrgao bi svoju pripovijest u socijalnu i učinio od nje brošuru na pola političku. On je ostao u uskoj karakterističnoj međi učiteljeva doma i njegove porodice.«[89]

Smatram, međutim, da treba drukčije gledati na tu stvar. Nije li pisac u stvarnosti baš time što je tako prstom upro u materijalno stanje učitelja na inteligentan način upozorio kolika je sramota po sistem i državu što stalež kojemu je povjereno da širi prosvjetu i kulturu u najširim narodnim slojevima živi u tako nemogućim i čovjeka-intelektualca upravo nedostojnim prilikama? Tako iznesene sudbine kao što je ona Frana Ljubića, možda najtragičnija sudbina intelektualca u cijeloj hrvatskoj književnosti, i kao što su sudbine njegovih kolega Naglića, Jeretina, Demartinija, djeluju i neposredno i snažno baš zato što u njima nema deklamatorne afektacije ni demagoške namještenosti. Treba, uostalom, imati na umu da ta djela nastaju u vrijeme kada cijela hrvatska književnost skreće sa socijalno-političkog polja na psihološko, a poezija počinje letjeti oblacima i zavijati se maglom metafizičkih refleksija, kad se književnici »uvlače u se« i ostavljaju javni život da bi izbjegli sukob s cenzurom bana-tiranina. A time što iznosi takve likove Leskovar ujedno dokazuje da Khuen ipak nije uspio da potpuno skrši književnike, mada su mnogi od njih, na čelu s najborbenijim od svih, Harambašićem, pali u rezignaciju i malaksalost.

NEZADOVOLJSTVO KRITIKOM

Leskovar pripada krugu onih hrvatskih pisaca o kojima je kritika mnogo pisala mada su kvantitativno stvorili relativno malo. Preko prvih njegovih djela ona je, doduše, prelazila šutke, no kad ga je Matica primila među suradnike i izdala mu *Propale dvore*, počeli su o njemu pisati prvi naši kritičari onoga razdoblja, najistaknutiji predstavnici oprečnih skupina i ideologija, tako najustrajniji protivnik Moderne Jovan Hranilović, ali i njezini ideolozi Nehajev i Marjanović.

U vremenu od 1897. do 1901. godine pojavio se niz kritika i studija o Leskovaru, da bi zatim zavladao muk sve do god. 1917. kad se povodom Vodnikova izdanja Leskovarovih pripovijesti javio Prohaska oduljim prikazom, koji je imao poseban odjek, a slijedeće je godine pisao o Leskovaru u »Savremeniku« i Jutriša.

[89] »Život« 1900, II, str. 54.

Zanimljivo je da se prvi glasovi o Leskovaru, pjesniku Hrvatskog zagorja, javljaju s juga, s obala Jadrana! Književnici Dalmacije, koja u to vrijeme vodi oštru borbu protiv autonomaša i želi se sjediniti s ostalim krajevima zemlje, prate redovito književnost gornje Hrvatske, te nastoje buditi zanimanje za nju. Nije stoga nikakvo čudo što o Leskovaru među prvima donosi prikaz zadarski »Lovor«, i to već 1897. godine, iz pera Marina Sabića.[90]

Sabića je na to da izrazi svoje mišljenje o Leskovaru izazvao A. P. (očito Ante Petravić). Ovaj je u petom broju spomenutog lista najavio da će u nakladi Matice hrvatske doskora izaći roman *Propali dvori*. Dosad je, veli A. P., Leskovar malo napisao, ali što je napisao, sve je to suho zlato. Pisac (A. P.) je prisustvovao razgovoru Milivoja Šrepela i Marina Sabića, koji su o njemu govorili kao o izvanrednoj pojavi u našoj književnosti. Sabić misli da bi Leskovar – nastavi li započetom stazom -- mogao doći do svjetskoga glasa.

Na tu noticu o Leskovaru, osobito na tvrdnju A. P-a da je Sabić usporedio Leskovara s Francuzima Bourgetom i Maupassantom, odgovorio je Sabić u 7. broju istoga lista člankom *Za Janka Leskovara*. U njemu poriče tvrdnju svojega prijatelja A. P-a da je on Leskovara usporedio s Bourgetom te navodi razloge zbog kojih to ne bi mogao učiniti. Inače je Leskovar i po Sabićevu mišljenju izvanredna pojava u našoj književnosti, najzanimljivija koja se u nas javila u onih 10 godina. Još nitko nije u nas napisao onako krepkih i sugestivnih strana, proniknutih potresnom tragikom ljudskoga života kakve su neke stranice u *Katastrofi*, pa u novelama *Poslije nesreće* i *Jesenski cvijeci*. Na kraju »Lovor« kaže da je Leskovar »bogodani« umjetnik, kojega uz ostalo resi i u umjetnika vrlo rijetka vrlina: čednost, te mu želi da čedno, mirno i ozbiljno nastavi svoje pripovjedalačko djelovanje.

S jadranskih obala javio se iste godine i drugi glas: Jefto Gjonbes.[91] Konstatira činjenicu da Matica hrvatska izdaje djela književnika koji su u našem književnom svijetu već stekli glas, a time i pravo da se plodovi njihova rada prošire po domovini i izvan nje. Janko Leskovar, doduše, još nije tako poznat, ali nade što se u njega polažu, ovlašćuju Maticu da i s njim postupa na isti način kao i s ostalim književnicima koji su već poznati po svojim djelima. Gjonbes (Dinko Sirovica) srdačno čestita Janku Leskovaru, te želi da ta čestitka bude piscu pobudom i poticajem da ustraje na započetom putu.

U četvrtom godištu istoga lista[92] nalazimo prikaz Dinka Sirovice i o *Sjenama ljubavi*. Pisac kaže da je već u prvom tečaju lista ocijenio Leskovarove *Propale dvore*. U prikazu *Sjena ljubavi* Sirovica ostaje kod

[90] Vladoje Dukat poslao je taj prikaz Leskovaru uz popratno pismo od 3. V 1897. (str. 303), u kome među ostalom kaže: »Evo zato velim, da je ovo priznanje sa morskoga žala za Vas toliko časno, jer u tome stoji dokaz, da je „općeno ljudsko" u Vašim pripovijetkama umjelo probiti zagrade lokalne i provincijalne.« (Taj primjerak »Lovora« bio je vlasništvo prof. Ferde Šišića.)

[91] *Propali dvori*, »Novi vijek« 1897, br. 6.

[92] God. 1899, br. 9–11.

svog starog stanovišta o Leskovaru. Ako ovaj proslijedi udarenim tragom i izaspe sve blago uma i srca, pisac mu bez ikakve bojazni proriče da će biti među prvima.

Zanosno je započeo svoj prikaz o *Propalim dvorima* god. 1897. u »Vijencu«[93] Ivanov (Milivoj Dežman):

»Da mi je jako grlo, pa da vičem, da se čuje na daleko: evo nam književnika! U našim prilikama veoma je važno: jedan književnik kraj toliko diletanata u mladem naraštaju. „Propali dvori" čitat će se širom domovine i tko odloži tu knjigu, ne će moći zatajiti usklike veselja, što se pojavila tako markantna, snažna pojava; književni profil, oštro rezan.«

Leskovar je, nastavlja Ivanov, među prvim našim književnicima i poslije ovoga romana pobjeda mu je sigurna. Đalski, Leskovar i Kozarac, to je trijumvirat koji vlada hrvatskom književnošću.

Povodom izlaska *Propalih dvora* javio se podužim prikazom o Leskovaru u »Narodnim novinama«[94] i Vladoje Dukat. On je gajio veliko poštovanje prema Leskovaru kao piscu i kao čovjeku. To se vidi i iz njegovih privatnih pisama Leskovaru. Od svih kritičara on je još s najviše simpatija pisao o autoru *Propalih dvora*. Kako su se u našega pisca, veli Dukat, pokazali znaci izvanredna pripovjedačkoga dara, to je posve u redu da se »dvije-tri kaže o tome novom, vrijednom književnom radniku koji pored svoje mladosti već sada zaprema časno mjesto u kolu našeg romansijerskog podmlatka«.

S mnogo je simpatija pisao o Leskovaru i Nehajev (Milutin Cihlar), na kojega je Leskovar nesumnjivo utjecao. Velike stilske, pa i sadržajne sličnosti između Leskovara i Nehajeva daju nam očito pravo ustvrditi da je Leskovar bio jedan od pripovjedačkih uzora Nehajevu, to više što je ovaj već u svojim mladenačkim godinama imao o Leskovaru vrlo dobro mišljenje te ga je cijenio više nego ikojeg drugog našeg pisca.

O Leskovaru je Nehajev u razmaku od dvije godine pisao dva puta: god. 1898. piše o njemu (kao 18-godišnji srednjoškolac!) u »Novoj nadi«[95] ulomak studije, a god. 1901. (kao sveučilištarac u Beču) objavljuje u »Životu«[96] čitavu studiju. On posvećuje Leskovaru pažnju ne samo kao književniku i ne govori vrlo povoljno samo o njegovim djelima nego se osvrće i na pisca osobno, kao čovjeka, te se zanima i za njegov vanjski izgled. Njegova studija u »Životu« bila je ocijenjena kao jedna od najboljih studija toga vremena uopće.

Već u »Novoj nadi« došao je Nehajev do zaključka da je Leskovar u početku bio veći pesimist nego kasnije, u doba *Propalih dvora*. Po svojim radovima pisac mu je doista ono čim su ga neki nazvali: začetnik i prvak najnovije škole, vjesnik duboke, analitičke, psihološke pri-

[93] Str. 448–452.

[94] God. 1897, br. 88.

[95] U svesku 4. i 5. god. 1898. pod pseudonimom M. Hajev. Tako se Cihlar u to vrijeme potpisivao izostavivši ono »ne« da ne bi bio onaj koji »ne haje«! (Vidi: A. Milčinović: *U spomen Nehajevu*, »Hrvatsko kolo« XII.)

[96] God. 1900, II, str. 14. i d.

povijesti. Kao književna pojava on mu je za smjer suvremene književnosti isto tako karakterističan kao što je Šenoa bio značajan za književnost šezdesetih godina. Nehajev se, dalje, nije slagao s mišljenjem da bi Leskovar trebao da bude socijalan pisac: on neće možda nikad biti bliz narodu jer njegove boli pripadaju čovječanstvu, ali kao mislilac i umjetnik bit će, veli Nehajev, svakako za suvremenu književnost predstavnik cijele jedne generacije, nervozne i pesimistične.

U drugoj studiji Nehajev ostaje kod prijašnjih tvrdnji i nazora o piscu te mu, štaviše, daje jedno od prvih, ako ne i prvo mjesto u našoj literaturi, mada je sve ono što je Leskovar dotad napisao otisnuto tek na nekoliko stotina stranica.

Između tih dvaju Nehajevljevih prikaza javio se u »Vijencu« god. 1899.[97] opet jedan glas iz Dalmacije, ovaj put Čedomil Jakša. Već godinu dana pred tim Jakša je u svom *Osvrtu na hrvatsku književnost*[98] spomenuo usput Leskovara, ustvrdivši da je Pierre Lucki, u to vrijeme suradnik nekih naših književnih listova, pošao za Leskovarom. U toj novoj studiji o Leskovaru, koja se smatra jednim od najboljih njegovih radova,[99] Jakša je također nazvao Leskovara pravim umjetnikom, što je »pisac pokazao finim poznavanjem ljudske duše, izvođenjem karaktera, izborom situacija, živahnošću opisa, najtežih prizora i duševnih stanja«.

Unatoč tome što je (do toga vremena) Leskovar napisao tek šest djela, i Marjanović ga u svojoj književnoj studiji u sarajevskoj »Nadi«[100] ubraja u red najboljih hrvatskih pripovjedača. I njemu je on najjedinstvenija i najizrazitija umjetnička ličnost u novijoj hrvatskoj pripovjedačkoj literaturi. Leskovar mu nije bogat, nema mnogo, pa mora štedjeti, ali ono što ima izrađeno je s nekim finim ukusom i plemenštinom, nekom bolnom nježnošću. To malo što ima Leskovar, tako je duboko, tako je sraslo s njim, tako je silno veliko da ga možemo ubrojiti među sasvim originalne talente.

Kad je god. 1901. zagrebačka Dionička tiskara izdala *Katastrofu* kao ulomak zasnovane, ali nikad dokraja napisane pripovijesti *Bez nade, bez utjehe*, osvrnuo se na tu knjigu u »Vijencu«[101] i Jovan Hranilović. Poput svih dotadašnjih kritičara, i on je pošao s gledišta da je Janko Leskovar jedan od najboljih naših pripovjedača. Njegove veće i manje pripovijesti svratile su na sebe originalnom koncepcijom i neobičnom toplinom općenitu pažnju te je Leskovar brzo postao ljubimcem hrvat-

[97] Br. 17. i 19.

[98] »Novi vijek« 1898, str. 405.

[99] Uvrštena je u *Antologiju hrvatske književne kritike* (Minerva, Zagreb 1935). Međutim, Leskovar je osobno bio vrlo nezadovoljan njome pa je tim povodom 25. V 1899. poslao Kostrenčiću kao tajniku Matice pismo, u kojem pobija Jakšine postavke. Kostrenčić mu je odgovorio na to pismo (vidi pismo od 30. V 1899, str. 343): »Na Vaše posljednje pismo glede kritike u „Viencu" – neka Vas ne boli glava. Današnja kritika u obće hoće da u pisca nešto nađe što on nikad ni pomislio nije. To je tako zvana: analisa! Pa pust'te ju neka analisira koliko hoće. Vi radite onako, kao dosele, kako najbolje znate i možete. Mi svi to od Vas stalno očekujemo!«

[100] God. 1901, str. 5. i d.

[101] God. 1901, br. 45.

ske čitalačke publike. Njegovo ime poznato je – kaže Hranilović – danas i izvan granica naše domovine, o njemu se pišu literarne studije, njemu proriču veliku budućnost među hrvatskim pripovjedačima. Dosada je već doista mnogo privrijedio hrvatskoj književnosti; njegova je književnička fizionomija već jasno markirana.

Povodom Vodnikova izdanja Leskovarovih pripovijesti god. 1917. Prohaska je također napisao prikaz o piscu, i to u »Hrvatskoj njivi«.[102] No dok je, na primjer, Matoš povodom izdanja Kozarčevih *Malih pripovijesti* pohvalio nastojanje da se od vremena do vremena izdaju djela starijih naših književnika zaboravljena u stupcima nepristupačnijih starijih novina, listova i almanaha, čime se čini »otvorena usluga našoj književnosti«,[103] Prohaska je ovaj put pošao sa stanovišta da je izdavati Leskovara d a n a s (1917) malena stvar i mala služba napretku. Takvo kodificiranje – kaže Prohaska – posao je i povlastica Društva hrvatskih književnika, jer je to društvo suradnjom književnika zato i organizirano da isključi od dobitka privatnike, a da sam dobitak navrne u korist književnika. Od te koristi izdaju se onda i takve knjige koje se unatoč svojoj nesumnjivoj književničkoj cijeni ne mogu naplatiti, a drugi dio dobitka ide na izdavanje časopisa, bez kojega naša književnost ne bi imala pravoga kritičkoga i čitalačkoga foruma. No sada je, kaže Prohaska, došlo takvo čudnovato doba trzavica, kriza i separatizma da će se ta organizacija raspasti, a toj je krizi razlog u trgovačkoj konjunkturi knjiga. Iskustvo je poučilo izdavače da je konjunktura danas dobra pa otuda po različitim, tobože književnim razlozima, književno-trgovački pothvati.

Na tu Prohaskinu zamjerku odgovorio je Vodnik[104] da su Leskovarove pripovijesti stajale Društvu hrvatskih književnika na raspolaganju desetak godina, pa kad ih ono za to vrijeme nije izdalo, učinio je to on.

Po Prohaskinu mišljenju Leskovar je od god. 1891. do 1905. malo mijenjao način pisanja i svoj zadatak. Mjesto realizma o svijetu oko sebe on je stvorio realizam o sebi. Ali on ne gleda svijet oko sebe već promatra sebe samoga. On je zapisivao vlastite senzacije i tako je naselio kojekuda po našim krajevima same Leskovare. Te Leskovare uzimahu onda za naše ljude, za hrvatske ljude. No oni to nisu, premda je Leskovar korjenit Hrvat. Njegovi heroji nisu Hrvati, premda se kreću usred valovita Zagorja i premda je to Zagorje autentično vjerno opisano,

[102] God. 1917, str. 639. i 695.

[103] »Hrvatska sloboda« br. 48. od 26. II 1910. Slično je stanovište upravo u Vodnikovu izdanju Leskovarovih djela zauzeo i Silvije Alfirević u članku *Drechslerova izdanja* (»Hrvatska njiva« 1918, str. 169): »U seriji pripovjedača susrećemo se s Leskovarom. E. Kumičićem, R. Nikolićem i Marinom Begom. Od tih je Leskovar stariji pisac i bijaše vrlo potrebno opet ga dignuti iz zaboravi s više razloga, i radi psihologijske vrijednosti njegovih novela, u kojima osjećamo finoću psihologijske analize njegovih lica, i radi mekanog mu i nježnog stila, te napokon i radi same čitalačke publike, obuzete isključivo čitanjem prijevoda iz svjetske književnosti, da joj se dokaže, kako i mi imamo veoma vrijednih novelista u kojima možemo istančati svoj estetski ukus, a zadovoljiti i zahtjevima svojih etičkih osjećaja.«

[104] »Hrvatska njiva« 1917, str. 729.

jer svi ti ljudi boluju od tuđinštine, primljene lektirom. A običan Hrvat, štaviše ni 10% njih ne bolovaše i ne boluje od lektire Turgenjeva i Schopenhauera kao Leskovarovi junaci. Oni su fikcije. Vanjštinu im je pisac doista uzimao iz zbilje; odjeća, neki obrati govora, navike, pa i sami neki postupci hrvatski su, ali komentar, to jest unutarnje psihološko obrazloženje ili je čisto leskovarovsko ili ravno reminescencija iz lektire. Svoje tvrdnje nastojao je Prohaska dokazati ogledima iz Leskovarovih djela.

Prohaskini navodi izazvali su Leskovara da se opet javi, prvi put nakon 1905. godine. U istom listu nedugo nakon toga [105] odgovorio je Prohaski, braneći se od tvrdnje da su njegove novele samo konstruirani literarni slučajevi. Na to Prohaska nije više javno odgovorio.[106] Javna je polemika bila time brzo završena. Ali Prohaskin pokušaj da umanji Leskovarovo značenje i pobije postojeća mišljenja o njemu ostao je usamljen i neuspio. Kad je poslije Prohaska objavio svoju kritiku *Knjige pjesama* Mihovila Nikolića, ovaj je u svome odgovoru na tu kritiku napisao i ove riječi: »Ovako nepravedan, kao što bijaše spram Janka Leskovara, sada je eto i spram mene.«[107]

Antun Gustav Matoš jedan je od književnika o kojima se kod nas najviše pisalo. Njega su osvjetljavali sa svih strana i u odnosu prema mnogima, ali nitko još nije došao na misao da osvijetli i njegov odnos prema Leskovaru.

O njemu se Matoš uvijek izražavao s puno poštovanja i priznanja. Nije mu, doduše, posvetio ni jednog posebnog prikaza, članka ili kritike, ali tokom godina spomenuo ga je u svojim prikazima i kritikama drugih pisaca kojih dvadesetak puta, izrazivši usput svoje mišljenje i o tom piscu ili usporedivši druge pisce s njime. I po tim prilično rijetkim i kratkim Matoševim opaskama o Leskovaru možemo sa sigurnošću zaključiti da je on Leskovara poštivao i priznavao mu zasluge koje su mu pripadale kao hrvatskom književniku,[108] iako je katkad znao o njemu postaviti i poneku primjedbu koja je zvučila kao prigovor. Tako je jednom zgodom napisao da Leskovar (kao ni Đalski, Kumičić, Novak, Borotha, Devčić, Jeretov i Ćipiko) nije više u modi.[109] Vodniku je prigovorio što je u svoju *Antologiju* (1912) uvrstio i Leskovara, koji da spada u gardu starijih pisaca, a ne među pisce kao što su Ivan Kozarac, Dinko Šimunović, Mato Lisičar, Andrija Milčinović i Vladimir Nazor.[110] U »Hrvatskom pravu«[111] napisao je god. 1908. među ostalim i ovo:

[105] God. 1918, str. 38–40.

[106] Nakon toga Leskovarova odgovara Prohaska je poslao piscu privatno pismo od 11. I 1918. (str. 365), u kojem je pokušao braniti svoju tezu. No braneći sebe, u pismu opet napada Leskovara. Karakteristično je za Prohasku u tom pismu što od Leskovara traži da mu ga on prepiše i pošalje prijepis jer sam nije imao vremena da to učini za sebe!

[107] »Savremenik« 1918, str. 80.

[108] Vidi o tom Matoševa pisma na str. 356. i str. 357.

[109] Antun Gustav Matoš: *Kritike* (uredio Julije Benešić), knj. XV, str. 124.

[110] »Savremenik« 1913.

[111] Broj od 23. V 1908.

»Mnogo naših piše, dobro piše Leskovar, Kranjčević, ali pišući instinktivno, nisu toliko književni kao drugi, koji možda i slabije pišu.« Govoreći o Turićevoj *Igri životom*, Matoš je u »Hrvatskoj slobodi«[1,2] primijetio: »Već kod Kranjčevića, Leskovara, a naročito kod Novaka zna smetati neki pedagoški, školnički momenat . . .« U »Savremeniku« je god. 1912.[113] – raspravljajući o Šimunovićevu autobiografskom romanu *Tuđinac* – rekao (sasvim netačno) da je Stanko Lukavac, taj Šimunovićev »tuđinac«, brat Leskovarovih tipova što ne mogu ljubiti i ljubav shvatiti jer su lišeni ljubavne i životne energije. Najboljim modernistom smatrao je Matoš Ivu Vojnovića, a Leskovar mu je bio moderan svojom psihološkom analizom, doživljenošću sižea i smislom za nijanse i tančine.[114]

Matoš se upravo zgražao nad Vodnikovom tvrdnjom da je Leskovar izišao iz Kozarca i Đalskoga.[115] Naše suvremeno građansko i pučko učiteljstvo – govorio je – više nam vrijedi s Kranjčevićem i Leskovarom od legije suvišnih gimnazijskih pedagoga.[116]

Kad je Vladoje S. Jugović najavio definitivan istup iz hrvatske književnosti, Matoš je, rugajući mu se u »Hrvatskom pravu«,[117] uskliknuo: »Tko nas je to opet napustio? Kozarac, Leskovar, Vojnović? Ne!« Slijedeće je godine napisao u beogradskoj »Samoupravi« među ostalim i ovo: »Najbolji naš modernista je Ivan Vojnović, ali ni on nije bio među Mladima (ni među Starima). Kao Kranjčević i Leskovar išao je svojim putem, aristokratskim i eklektičnim.«[118] Kao znak naših mizernih prilika isticao je Matoš da su Davorin Jenko i S. Matavulj postali beogradski akademici, a kod nas u Zagrebu nisu bili akademici ni Zajc, ni Vojnović, ni učitelj Leskovar, ni Silvije Strahimir Kranjčević.[119] Nije priznavao da kod Leskovara ima književnog dekadenstva jer je dekadentstvo kao stil simbolizam, kojega kod Leskovara nema dok ga ima kod Milčinovića i Nazora.[120]

Pošto je kritika priznala Leskovaru talenat i njegovo veliko značenje za hrvatsku književnost, nisu, naravno, više mogli preko njega šutke prelaziti ni sastavljači antologija hrvatske proze, a ni književni povjesničari. Prva antologija u koju je ušao Leskovar jesu Ogrizovićevi *Hrvatski pripovjedači* iz god. 1907. U svom popratnom prikazu kaže Ogrizović da je Leskovar prvi u nas umjetnički obradio modernu psihološku novelu s dubokim unutarnjim, upravo intimnim duševnim životom, u kojem se bez buke i bez efekta tragike odigravaju rezignacije i bolovi. Sve su Leskovarove novele Ogrizoviću varijante iste teme, a osobe su »osamljeni ljudi«, »Hamleti u fraku«, pasivni kontemplativni motrioci, koji stoje zapanjeni pred vječitom zagonetkom života i sreće.

[112] God. 1909. br. 289–290.
[113] Str. 41–47.
[114] »Hrvatska sloboda«, 3. IV 1911.
[115] »Savremenk« 1913.
[116] »Novosti« od 7. IX 1907.
[117] 24. I 1903.
[118] 13. XII 1904.
[119] »Savremenik« 1911.
[120] »Savremenik« 1913.

S dosta pogrešaka napisao je prikaz o Leskovaru u svom *Pregledu književnosti* (knjiga II, dio 2) dr David Bogdanović.[121] Taj se prikaz temelji na kritikama i studijama Nehajeva, Čedomila Jakše, Marjanovića i ostalih. Gotovo isti sud zadržao je Bogdanović i u *Hrvatskoj čitanci za više razrede srednjih škola,* pa i tu nastoji prikazati njegov književni lik iznoseći sadržaj pojedinih piščevih djela, kao i u *Pregledu.*

Dok većina povjesničara stavlja Leskovara u realizam, a po godini rođenja kraj Milakovića, Prohaska ga u svojem *Pregledu savremene hrvatskosrpske književnosti* stavlja na čelo pripovjedača između realizma i moderne. Ni Prohaska ne daje tu svoga vlastitog suda, već se veći dio njegova prikaza sastoji od citata iz kritika Marjanovića, Ogrizovića, Vodnika, Ivanova, Sirovice, Nehajeva i P. S. Mikova. U onih pak nekoliko vlastitih rečenica njegov je sud o Leskovaru, međutim, povoljniji od onog u »Savremeniku« god. 1917.

Kratak, ali značajan sud o Leskovaru dao je Kombol u *Hrvatskim pripovjedačima osamdesetih i devedesetih godina.*[122] Od srpskih povjesničara književnosti Anđelić[123] ima prilično slabo mišljenje o Leskovaru. Po njemu pisac »više poznaje literarni zanat nego sam život i sposobniji je za dijalektička razmatranja nego za umetničko uobličavanje ideja i osećanja«.[124] Imena Marcel, Helena i Ljerka (u *Sjenama ljubavi*) Anđeliću su egzotična imena, a koliko dobro poznaje Leskovara vidi se iz činjenice što tvrdi da on pokušava da »ismeje« načelo »umetnost radi umetnosti«, iako je istina sasvim suprotna. Spomenuta »egzotična« imena u *Sjenama ljubavi,* pa »raskošne vile, bizarni moral, bleštav i barokan stil, pretrpano sve dugačkim psihološkim analizama, čine prividno utisak zanimljivog i prijatnog artizma. U stvari, delo nema dramatičnosti, jer nije neposredno rađeno prema životu i nema umetničke slikovitosti, jer je pretrpano refleksijama i mrtvim dekorom, koji nije okvir radnje i ljudske sudbine.«[125]

Sasvim drukčije misli o Leskovaru Savković.[126] Što se tiče ocjene Leskovarovih junaka, i on, doduše, stoji na uobičajenom gledištu većine ostalih povjesničara, ali inače ocjenjuje Leskovara kao pisca vrlo povoljno, naglašujući osobito njegovo značenje za naš psihološki roman.

[121] Tu, na primjer, nalazimo da je Leskovar pošao s Marjanovićem u Bosnu i Kordun da sakuplja moslavačke (mjesto muslimanske) narodne pjesme. Bogdanović kaže da je Leskovar »do danas« (na knjizi nije označena godina izdanja) napisao sedam djela. Spominje posljednje piščevo djelo *Kraljicu zemlje,* a ne zna uopće za pripovijesti *Kita cvijeća, Izgubljeni sin, Bez doma* i *Patnik.*

[122] Minervino izdanje god. 1935.

[123] *Istorija jugoslovenske književnosti,* Beograd, 1933.

[124] Ibid., str. 358.

[125] Ibid. Isto je tako nepovoljno ocijenio Anđelić Novaka i Kozarca. Za Novaka kaže da su mu socijalna i etička razmatranja površna i banalna shvaćanja intelektualca, a u izražaju da nije nadmašio osrednjost. Anđeliću je površna i katkada naivna psihologija Kozarčevih pripovijesti, njegovi su pogledi obični i svakodnevni, »svuda se oseća otsustvo pesničkog nadahnuća i topline. Za roman mu je nedostajala šira kultura i sposobnost za skladnu konstruktivnost u većem obimu.«

[126] *Jugoslavenska književnost,* III knj., Beograd 1938.

Uzmemo li u obzir sve što su o Leskovaru pisali pojedini kritičari dok je on još bio književno aktivan, kao i poslije (Prohaska), vidimo da je općenit, cjelokupan dojam svega onoga što je ta kritika rekla o njemu u pogledu njegova talenta i značenja za hrvatsku književnost, bio vrlo povoljan. O pojedinim su djelima i detaljima iz njih pojedinci, dakako, imali različita mišljenja i gledišta. Čedomil Jakša je, na primjer, htio da Leskovar napusti psihološku novelu i da se vrati socijalnoj, dok se Nehajev nije s time slagao. Pustimo li po strani Prohasku, Čedomil Jakša je uopće nalazio najviše prigovora Leskovaru, i to baš u onim stvarima koje su drugi osobito hvalili. Njemu se, na primjer, nije sviđala kompozicija novele *Poslije nesreće*, dok je Milanu Marjanoviću upravo to po svojoj tragici možda najsnažnija i naveličajnija novela u našoj književnosti. Iz *Sjena ljubavi* htio je Čedomil Jakša izbaciti neke važne sporedne osobe, a zamjerao je piscu i to što je u *Jesenskim cvijecima* iznio »čudnu neku tezu«, koja da je važna samo za telepate i neurastenike. Osuđivao je, dakle, baš ono što su Leskovar, Đalski, Borotha i drugi unijeli u našu književnost kao novo i neobično – itd. No inače su Leskovaru svi kritici priznavali velik književni talenat i rutinu, složili su se u tome da je vjerno prikazao naše ljude koncem prošloga vijeka. »Lovor« ga naziva umjetnikom čija su djela suho zlato, hvale ga Gjonbes (Sirovica), Hranilović i sam Čedomil Jakša, u zvijezde ga kuje Ivanov, Nehajev mu daje jedno od prvih, ako ne i prvo mjesto u našoj suvremenoj knjizi, a Marjanoviću je on najdublji, najizdjelaniji i najsamonikliji predstavnik hrvatskog dekadentnog modernizma. Čak i Prohaska, koji je, kako vidjesmo, imao posve odvojeno mišljenje o piscu, priznaje mu da ima »majstorsku ruku«. Ogrizović kaže da se s Leskovarovim novelama možemo pokazati i pred stranim svijetom.

To je općenit sud naše kritike o Leskovaru! I unatoč svemu tome ona je odigrala značajnu, a čini se i presudnu ulogu pri Leskovarovu povlačenju iz književnosti. To nije hipoteza, to je činjenica. Mada je, naime, ona tako povoljno sudila o njemu kao književniku, pisac je smatrao da ga ta ista kritika uopće nije razumjela, da nije razumjela njegovih misli, ni njegovih junaka, već ih je konzekventno prikazivala u drugačijem svjetlu negoli ih je gledao on sam. A to je u njemu ubijalo volju za rad!

Matoš tvrdi da su ti njegovi junaci lišeni energije i da ne mogu ljubiti.[127] Marjanoviću su oni dekadentne duše, neaktivni ljudi, malodušni kukavci,[128] dok Nehajev opet tvrdi da je Leskovar sam junak svojih pripovijesti.[129] To se gledanje održalo i kasnije, pa čak i do danas: Ogrizović naziva Leskovara lica »Hamletima u fraku« i pasivnim, kontempla-

[127] U prikazu Šimunovićeva *Tuđinca*, »Savremenik« 1912, str. 41. i d.
[128] »Nada« 1901, str. 36.
[129] »Život« 1900, str. 16.

tivnim motriocima,[130] Kombol ženskastim i bolećivim čuvstvenim egoistima i bezvoljnim junacima,[131] a Barac ih smatra ljudima sa skršenom voljom.[132]

Na svoje zaprepaštenje pisac se tako sve više uvjeravao da kritika vidi kukavice i slabiće u onima koje je on htio prikazati kao heroje časti i poštenja, i to ga je duboko ozlojeđivalo. Meni je o tome više puta govorio, a posjedujem i dokumente iz kojih se to jasno vidi. Pokušat ću stoga ovdje prikazati ta lica u novom, tj. u onom svjetlu kako ih je gledao sam pisac.

Ako dobro analiziramo Leskovarova djela i uočimo neke detalje, a osobito onu finu nijansiranost osjećaja i uvjerenja, možemo doći do zaključka da u njima – osim jedne osobe (Tihanovića u *Priči o ljubavi*) zapravo nema ljudi koje bismo sa sigurnošću mogli nazvati bezvoljnim junacima, kukavicama, slabićima, čudacima, Hamletima u fraku i drugim spomenutim izrazima iz rječnika Leskovarovih kritičara.

Da to prikažemo, razmotrit ćemo te junake i vidjeti kako ta stvar zapravo stoji.

Uzmimo, na primjer, *Katastrofu!* Učitelj Fran Ljubić je kao činovnik pravi zelot, do skrajnosti savjesno vrši preuzete dužnosti. Dali su ga u škole, a školao se kojekako, hraneći se kod župnika i kanonika. Mada učiteljske dužnosti vrši do iznemoglosti savjesno, nije kadar da dostojno prehranjuje svoju obitelj od pet članova. On i njegova žena moraju na svoje oči gledati kako im djeca prosjače kruh i jabuke od druge, seljačke djece. Iz zdravstvenih bi razloga morao napustiti službu jer se osjeća »posve satrvenim«. »Počinuti, počinuti bijaše mu jedina misao.« Ali ipak neće da ostavi službu, jer zna da bi tek u tom slučaju nastali strašni dani za njegovu obitelj, koja bi bila ostavljena na milost i nemilost ljudi. Nema još deset godina službe, a izvanškolski rad ne donosi mu ništa. »Nekoliko mjeseci jeli su slabo, prazno varivo, a samo o blagdanima mesa, da prištede za odijelo i obuću – treba svima, a zima je tu.« Uz najveći napor on izdržava životnu borbu jer mu je u tih devet godina što služi shvaćanje dužnosti prodrlo tako duboko u krv da zaboravlja samoga sebe. Rano ujutro svira u crkvi, preko dana drži obuku, kasno u noć obavlja administrativne poslove. Na kraju ipak podliježe naporu i gladi. I na smrtnoj postelji još uvijek misli na svoju obitelj i na dužnost, ne iz »štreberstva« nego zbog toga što je zabrinut za budućnost žene i djece.

Da li je slabić, čudak itd. čovjek koji do posljednjih mogućnosti izdržava tako groznu borbu za život i koji neprestano očekuje bolje dane, ne očajavajući u bijedi? Da je Fran Ljubić uistinu bio slabić, on bi potražio

[130] *Hrvatski pripovjedači*, str. 264.

[131] U predgovoru *Hrvatskim pripovjedačima osamdesetih i devedesetih godina* (Minerva, Zagreb 1935).

[132] *Književnost i narod*, str. 125. – Od suvremenih kritičara Ivo Frangeš smatra da je – na primjer – Imrović slabić, a Bušinski da nema hrabrosti (»Zorino« izdanje Leskovarovih pripovijesti, 1953, str. 235. i 236).

ma koji način da se riješi takvih muka, pa makar i na najmanje dostojan način – samoubojstvom.[133] Međutim, Leskovarovi junaci nisu ni Šegote ni Andrijaševići: ne skaču u vodu, niti se vješaju, već ustraju na svojim mjestima do posljednjega.

Frana Ljubića zamislio je pisac kao velikog nesebičnjaka i prije kao heroja negoli kao kukavicu, slabića ili čudaka. A Nehajev je ipak napisao da je Ljubić bio rob, besvjesni ubojica svoga vlastitog života![134]

Sudermann je na jednom mjestu u *Frau Sorge rekao:* »Smrt je samo tada zla ako je čovjek čitav svoj život čekao na sreću, a ona nije došla.« Ljubić je uistinu (a još više njegova nesretna žena) čekao na tu sreću, ali ona nije došla. Pa ipak nije kukavički podlegao u borbi (to bi bio učinio da je bio kukavica, slabić ili neki bezvoljan tip), već je upravo herojski izdržao do posljednjeg časa svoga mukotrpnog života.

Pavao Petrović!? Da li je on zaista kriv što se iznenada prekinula ljubav između njega i Ljudmile Borkovićeve *(Propali dvori)*?

Ako dobro uočimo sve momente u radnji, nećemo moći reći da se on bio ponio kao slabić ili egoist jer obratu u pripovijesti nije kriva njegova bezvoljnost, kukavičluk ili egoizam, nego Borkovićevo aristokratsko shvaćanje plemstva i seljaštva s jedne strane, a prirođena škrtost staroga Petrovića s druge strane.

Borkovićevi su pošli k Petrovićevima da se oproste od njih i tom su prilikom čuli teške i nezasluženе uvrede. »To je čovjek« – vikao je Petrović u svađi sa ženom na račun svoga sina Pavla – »pušta zaručnicu. Je l' pošteno? A kome za volju? Onoj tamo frajli, siroti. Očarala ga je, misli da će se ovdje prehraniti kad su svoje protepli. Propala gospoda! Hoće da izjedu još i moju muku! Toga ne bude. Pa još i ti propali plemenitaši!«

Nakon toga je bio sasvim razumljiv korak staroga Borkovića, koji je naglim odlaskom u nepoznato mjesto prekinuo ljubav dvoje mladih ljudi. No uza sve to na njemu leži krivnja za nesreću njegove kćeri. Kad je već čuo one uvrede i doživio teško poniženje da mu se predbacuju tako niski ciljevi, trebao je od Pavla Petrovića tražiti zadovoljštinu. Možda bi se tom prilikom sve opet uredilo, to više što je Pavao bio ionako spreman da ostavi rodnu kuću i dà makar gdje savije vlastito obiteljsko gnijezdo. Ali stari Borković nije toga učinio. On je, štaviše, zabranio svojoj kćeri da Petroviću otkrije što su njih dvoje morali čuti od njegova oca jer je smatrao da mu kćerka ne pripada u seljačku kuću kakva je bila Petrovićeva, mada je sam na rubu materijalne propasti. Za shvaćanje takvih plemića kao što je Borković značajno je ono mjesto u Tomićevoj *Meliti* gdje stara grofica razmišlja: »Bože moj, ja znam da i mi živimo preko svoje snage, ali što da se radi? Ako ćemo živjeti bez ikakva comforta, ako si ne budemo ništa uštili i ne išli usporedo s ostalim otmje-

[133] Tako je završio život pravi Fran Ljubić, prema kome je pisac nazvao glavnog junaka *Katastrofe*. Vidi bilješku iza pisma učitelja Frana Ljubića Leskovaru na str. 268.

[134] »Život« 1900, str. 54.

nim društvom, onda to nije život kavalirski, nije uopće po nas nikakav život. Istina je da kroza to propadamo u sve to veću nevolju, da se moramo boriti i da ćemo napokon i propasti, ali to je sudbina našega staleža. Propadamo redom, jedan prije, drugi kasnije. To je valjda kletva koja stiže potomstvo naših otaca za njihove grijehe ... Svi ćemo propasti ...«

Znamo, dakle, da ćemo propasti, propast je – napokon – već tu, ali hoćemo da živimo i da propadnemo sa svojim aristokratskim ponosom – noblesse oblige! To je načelo i staroga Borkovića. Njegov aristokratski odgoj i tradicija sile ga da prezirno gleda na podrijetlo svoga nesuđenog zeta, seljačkog sina Pavla Petrovića.

»Pojavio se hladan razbor. Vidio je Petrovićev seljački dom, njegove roditelje. Kako bi njegova kćerka pristala u tu kuću? To su dva različita svijeta, među kojima mora da dođe do razočaranja. To je čisto jasno.«

Taj je Borkovićev aristokratski nazor Leskovar jasno naglasio i na drugim mjestima:

»Toga je dana Borković ustao zamišljen. Nije mogao, da se oduševi za ljubav svoje ćeri, s nje se zabrinuo. Protiv samoga Petrovića zapravo nije imao ništa ... Svjetski kavalir doduše nije, nu mladić je dobar i bit će, da je pošten. Ali njegov seljački dom! Kako da ona u nj pristane ... To ipak ne može da bude ...«

I na drugom mjestu:

»Ali u njezinu ocu – čim se više i više približuju Petrovićevima, – tim se jače u njemu uzbuđuje: aristokrata. Sto i sto puta je već prošao kraj te kuće, no prozori mu se još nikada nijesu činili tako maleni, zgrada neukusna. Prava tvorevina seljačkog duha, šapnu si ... I gospodarske su zgrade tako nespretno porazmještene – a dvorište muško! Na njemu perad, svinje i mršavi psi. Ah, da, ti ljudi i ne hrane svojih pasa. Nekako čudno i s visoka gledaše to Borković.«

Poslije onog neugodnog prizora kad su Borkovići čuli teške uvrede staroga Petrovića, Borković tješi svoju kćer ovako:

»Ti misliš, da jednoga dana ne bi to isto tebi i u lice rekli ... Oni tebe ne shvaćaju, niti mogu da shvate tvoj duševni svijet. Po svom primitivnom uzgoju oni su sluge prirode. Drukčije gledaju svijet nego čovjek, koji je pokušao da svlada tu prirodu, da joj bude gospodar. Tu se do sporazuma neće doći ... Ah, dijete moje, treba da pregoriš, da se odrečeš, ako ćeš, da si prištediš razočaranja, uvrede, što bi ti ogorčilo život, ujedalo srce ... To je prostota, u koju ti, ma chère, nikako ne pristaješ. Prostota.«

Borković je, dakle, sa svoje strane svjesno išao za tim da poruši sve mostove koji bi mogli spojiti njegovu kuću s Petrovićevom. S druge je strane Petrović poduzimao sve moguće da bi ostvario svoju sreću s Ljudmilom. Bivšu je zaručnicu Mariju Bratić doveo iz tolike daljine, znao je da ga ona ljubi, znao je da je njegov otac obožava zbog onih sto tisuća kruna miraza pa je ipak odlučio da je ostavi i da se vrati Ljudmili, svojoj prvoj i pravoj ljubavi. Taj je čin tražio mnogo odvažnosti. A kad je

Borković onako neizravno predlagao Pavlu Petroviću da prihvati državnu službu, ovaj je to odbio jer nije htio da sam sebe okuje službenim lancima kuenovštine. Po njegovu mišljenju gotovo sve te javne službe vežu u velik lanac što priječi do slobode njegovoj domovini. Pa i on da bude karika u tom lancu! »Oh, toga on ne bi mogao da podnese.« Ali poslije, samo da bi spasio Ljudmilu za sebe, ipak predaje molbu za državnu službu, no kotarski predstojnik odbija da mu da preporuku. Tako je propala i ta njegova nada. I napokon, kad je saznao da Borković sa svojom kćeri živi u blizini Celja i da ona, štaviše, izbjegava poznanstva s muškarcima (po čemu je Petrović mogao zaključiti da ga još uvijek voli), ponovno poduzima sve moguće, pa i posljednje sredstvo. »Pavao se Petrović stao spremati ozbiljno na put – nu ne samo na put, on je odlučio, da ostavi dom. U tu svrhu zasnova posebni plan. Oca će svakako da nagovori – gruntovno da prenese na nj jedan dio posjeda, a to će zatim prodati na čestice i drugdje si saviti gnijezdo sreći ... Nu otac se usprotivio. On ne bi rado, reče, da dade gospodarstvo iz svojih ruku. Teško li se mučio, dok je to stekao ... Ili se on boji – pitaše sina – da će što rasteći ... On ako neće steći, sigurno rasteći neće. U grob da neće ionako ništa ponijeti. Sve će to njemu ostaviti. Da komu bi drugome!«

Posljednja mogućnost, dakle, propada bez njegove krivnje. I zato »Pavao Petrović nije išao u Celje ...«

Da li je, dakle, Pavao Petrović krivac? U interesu svoje ljubavi učinio je sve što je mogao te je zastao tek pred posljednjom, nepremostivom zaprekom koju mu je postavio otac kad mu iz lakomosti za zemljom nije htio dati ni pedlja zemlje unaprijed! Jasno je da Borković više ni u tom slučaju ne bi dao kćeri potomku nekadašnjih kmetova, ali – eto – Pavlu Petroviću treba ipak upisati u dobro da je poduzeo sve što je mogao i morao poduzeti da bi oživotvorio svoju sreću s Ljudmilom Borkovićevom.

I mada je Leskovar tako jasno pokazao kako Petrović nije mogao usrećiti Ljudmilu, premda se za nju borio, kritika to nije uočila. Ivanov pita: »... Jer što je razlog da Pavao ne ide u Celje? Otac mu ne da novaca. Kad je znao pregorjeti 100.000, znat će i ovo nešto očevih. On doduše kaže da ne će u tuđu službu, u tuđi jaram, ali kad se radi o ljubavi, što je za njega sreća života, za koju je toliko žrtvovao, onda je to samo fraza iz ustiju čovjeka, koji je svršeni agronom.«[135]

Ivanov, kako vidimo, mimoilazi one najbitnije momente: da je Petrović bio spreman pregorjeti i očev novac i da je tražio namještenje i, što je najvažnije, da ga Borković poslije onih teških riječi što ih je čuo od staroga Petrovića više nije htio za zeta!

Jakša Čedomil isto tako prelazi preko svih tih činjenica što smo ih malo prije spomenuli pa jednostavno kaže za Petrovića da je »sanjar pun čežnja i težnja, ali čovjek bez akcije, ne radi nikad ništa, nema odvažnosti ni u čemu, niti u gospodarskim pitanjima i poslovima, niti u svojoj

[135] »Vijenac« 1897, str. 451.

ljubavi spram Ljudmili, da pođe za mladom i ostavi oca«[136] – ! Jednako promatra stvar Prohaska pa kaže ukratko: »Pavao se šopenhauerovski odriče svoje Ljudmile!«[137]

I dok tako u Leskovarovih kritičara nailazimo gotovo na same zamjerke Pavlu Petroviću, našao se, začudo, i takav koji je pokušao opravdati i njegova oca, škrca i krivca nesreće: »Tko ne shvaća staroga Petrovića, čovjeka, koji je stradanjem smogao imetak, te znade koliko vrijedi svaki novčić, pa ga čuva, jer je u njemu uložio truda i znoja?«![138]

Poput Pavla Petrovića i Marcel Bušinski *(Sjene ljubavi)* ostaje na kraju bez voljene djevojke, koja mu je zapravo sve oprostila i – »da su bili bliže jedno drugome, da su si mogli pogledati u oči, – možda Bušinski ne bi otišao«.

Onome koji taj roman čita samo iz zabave može se na prvi pogled zbilja učiniti da se Bušinski ponio kao vrlo slab Don Juan i uopće kao slabić, no ako pobliže promotrimo čitavo djelo, kojemu je pisac htio postaviti na dno problem virgo intacta – čisti muž, kojim, dakle, pokreće jak etički motiv, moramo doći do zaključka da ni Marcela Bušinskoga ne možemo osuditi i pokopati jednostavnom riječi: slabić, čudak, egoist i slično. U pripovijesti ima mnogo važnih momenata koji opravdavaju njegov konačni korak. Možda će se taj korak Bušinskoga prema Ljerki Tavernićevoj zajedno s njegovim opravdanjem nekome činiti naivnim i smiješnim, ali treba uzeti u obzir i finu, čuvstvenu i osjetljivu dušu *pisca novele, koju je on ulio i u svoga junaka Bušinskoga.* Ovaj se odriče voljene i netaknute djevojke – ne zato što je sam slabić, čudak ili egoist, nego čak možemo reći da je to djelo tražilo od njega i te kako mnogo samoprijegora i žrtava, što ne možemo doživjeti od ma kakva slabića ili egoiste.

Na pragu ljubavi s Ljerkom Tavernićevom, čim je u njoj upoznao neiskvareno i plemenito biće, Bušinskoga počnu odmah, same od sebe, mučiti i moriti misli na prošlost: »Bilo je posrtanja, padanja.« U njemu se, doduše, javljaju i drugi glasovi: čemu razglabati prošlost, razarati sadašnjost? Eto, nuđa ti se život, a ti ga uzmi! Ludo je, ludo, odbijati ga! No Bušinski se takvim glasovima ne odaziva. »Prejak bijaše dojam što ga u njemu uzbuđivaše nevinost djevojke.« Obuzimala ga »dražest, nevinost djevojke, kojom je sva obasjana i u nježnom pasu i u nejakim još grudima djevice«. Sjetio se da je ona, nema još dugo tome, s ljiljanima u ruci pjevala pjesmu nevinosti. I zato u času kad je potpuno osamljen s Tavernićevom i kad bi drugi bez ikakve grižnje savjesti zbog svoje prošlosti nastojali egoistički postići uspjeh, on joj govori:

» – Ah, gospođice, vi zavređujete drugu sreću ... Možda i nijesam najgori, možda su rijetki, koji bi vam se smjeli približiti bez grižnje savjesti, a meni udes ne da.«

[136] »Vijenac« 1899, str. 278.

[137] »Hrvatska njiva« 1917, str. 696.

[138] Šegvić, »Nada« 1897, br. 15.

A taj udes, to je svijest o njegovoj grešnoj prošlosti, pa i sadašnjosti u kojoj mu se opet kao fantom javlja grofica Hela (u nju je prije deset godina bio zaljubljen) te mu i ne znajući razbija sreću što mu se, eto, tek bila počela javljati. Bez svoje volje, pa čak i protiv nje Bušinski obnavlja vezu s nekad voljenom groficom i naočigled Ljerke Tavernićeve vozi se ulicama Krapine. U svojoj nespretnosti još hini da je ne vidi, dok je ona njega vidjela, pa i to kako se ta lijepa žena s toliko dražesti sagnula k njemu da mu nešto prišapne. Zovu ga na slavu u Ljerkinu kuću, a on ne može ići jer je još osjećao na čitavom svom tijelu Helenin dodir. »U njegovoj se duši dizahu ćutljivi, nježni glasovi šapćući neprestano: nijesi vrijedan!« To nam može biti još jasnije kad vidimo da je pisac prikazao Bušinskoga kao čovjeka vrlo osjetljive naravi. Troje je zaruke s te osjetljivosti razvrgnuo. Kod jedne ga je djevojke smetalo to što se osorno ponijela prema majci, druga je imala nekako nezvučan glas, a treća je bila previše strastvena. Tako osjetljivoj duši i sitnice su dosta, a Bušinski doživljava i teže udarce: brbljavac Augustić je izlanuo u društvu da je on zarobljenik lijepe grofice. I to su svi čuli, i Tavernićevi i – što je najgore! – Ljerka. Ona je doznala sve, a on je svojom šutnjom potvrdio te riječi. Propale su sve nade, osnove, namjere. »U njega ne bijaše drskosti, da se Ljerki nakon toga približi s kakvim željama, kakvim nadama.«

U tom nas Bušinski živo podsjeća na Tolstojeva Ljevina iz *Ane Karenjine*, koji, govoreći o »djevičanskoj« Kitty Ščerbackoj i nazivajući se starim, premda je još mlad, kaže: »Strašno je to, što mi stari, koji već imamo svoju prošlost – punu ne ljubavi, već grijeha ... odjednom dolazimo u najbliži dodir s čistim, nevinim stvorenjem. To je gadno i čovjek mora osjećati da toga nije dostojan ...« A prije nego će stupiti u brak s istom djevojkom, Ljevin smatra svojom dužnošću (kao i Bušinski) da prizna djevojci da njegova prošlost nije čista kao njezina.

Milan Šarić je ustvrdio da Leskovar nije obrazložio zašto je Marcel Bušinski onakav kakav jest.[139] Leskovar je, naprotiv, dovoljno jasno obrazložio zašto je Bušinski morao ostaviti djevojku koja mu je čak bila spremna sve oprostiti. I on, doduše, dolazi na misao da prijeđe preko svoje prošlosti (»laži, kao što i drugi lažu, ne kazuj istine, taji, kao što taje i drugi, a ne boli ih glava ...«), no na kraju uviđa da bi to bilo i suviše egoistički i kukavički, nedostojno karakterna čovjeka. Tu je on bio jak, ali ne u smislu Ignjata Gordjejeva (M. Gorkoga), koji lako prelazi preko savjesti jer »savjest je samo za slabe ljude nesavladiva moć, jaki ljudi svladavaju je doskora i urede je prema svojim željama«.

U našoj književnosti Leskovarova doba imamo ovome sličan primjer u Draženovićevoj *Povijesti jednoga vjenčanja*. Njegov barba Frane saznao je da živi žena s kojom je imao nezakonito dijete. Pozvan je da spasi njezinu čast, ali on neće. »On se je konačno prihvatio domisli iz vlastite filozofije: oboje smo znali što bi se moglo dogoditi, dakle svatko od nas uzdrži se i spasi, kako se tko bolje odumi!« I dalje o istom barba Frani kaže Draženović ovako: »Boljela ga, istina, ta pomisao i sramio se nje,

[139] U bečkom »Glasu«, v. Barac, *Kritika*, str. 217.

jer je malu još uvijek volio i vjerovao u njenu čestitost. Ali ništa lakše negoli u stisci sama sebe u laž utjerati. I konačno: čemu se pečaliti zbog grijeha!? Događa se to često u životu, pa se i zaboravlja, sve bez kajanja i pokore ... A konačno: gdje li je taj svetac, koji bi svaki grijeh okajao ... On je zaboravio, sve pokopao iz te lude prošlosti. Neka je samo sada toplo i spokojno, koliko god može da bude.«

Koliko je prema tome liku pošteniji i časniji lik Bušinskoga! On nema »vlastite« filozofije koja bi ga opravdavala, on drži da bi bila prevara prešutjeti prošlost. Ako je, dakle, Bušinski i bio slabić u odnosu prema barunici Heli, prekidu njegove veze s Ljerkom Tavernićevom – a to je bitno – nije kriva njegova slabost ili bezvoljnost. I nakon svega toga dolazi ipak Čedomil Jakša s tvrdnjom da je Bušinski »slab, ne zna se otresti prošlosti, ne zna se uzdignuti nad putenu strast, boji se samoga sebe, svojih zlih poriva i nagona i ostavlja sreću, koja mu bijaše na domaku. Ne zna živjeti!«[140]

Sudbini je Bušinskoga vrlo slična sudbina Novakovića iz *Kite cvijeća*. Novaković je seljačkoga roda. Iako mu to nije potrebno, on prima državnu službu. No u službi nije kukavica! Kad je iz rodoljubnih razloga (sabirao je priloge za sveučilištarce koji su stradali jer su spalili zastavu »jedne države«) došao u sukob sa svojim pretpostavljenim, ne prigiba šije poput slabića, nego se zahvaljuje na službi. On čak ima i konkretnih planova kako da pomogne svome narodu te kupuje ogroman dvorac Grandinovac, čije podrume namjerava preudesiti za skladište buduće vinarske zadruge. Nije zanesenjak, nego sve promatra kritički.

Kad se Novaković upoznao sa Zlatom Božićevom, imao je najplemenitije namjere, a što je i ta ljubav svršila nesretno, kriva je i opet samo prošlost, i to vrlo bliza, a bez njegove subjektivne krivnje. U ovom je slučaju stvar to gora što se ta prošlost, koja je skrivila da se dvoje mladih ljudi moralo rastati, pojavila pred očima njegove voljene djevojke. Baltašićka je fantom te njihove ljubavi. Novaković je s njom ušao u intimnije odnose, ali se u njemu brzo javio i etički osjećaj da je nedostojno ljubakati s udatom ženom i da poštenje traži da odmah prekine svaki odnos s njome. On to i čini, ali krivnju treba ispaštati: u času njegove najveće sreće sa Zlatom najednom se javlja Baltašićka – poput grofice Hele u *Sjenama ljubavi* – i nesvjesno razara njihovu sreću. Dogodilo se što se popraviti ne da. On je pred njom ponižen, »tako jadno ponižen da se stidi«. Ali tu nesreću nije prouzročio ni kukavičluk, ni slabost, a ni egoizam protagoniste. Novaković nije slabić, pun je vjere u budućnost naroda, a nije ni samoživac: bavi se idejom da drugima koristi.

U Ivanu Ivanoviću, glavnom junaku novele *Poslije nesreće*, Čedomil Jakša[141] vidi sebičnjaka jer misli da Ivanović žali ženin preljub samo zato što je time izgubio svoju sreću. U stvari, Ivanović bi mogao reći zajedno s Turgenjevljevim Lavreckim, koji govori Barbari Pavlovnoj kad se uvjerio o njezinoj nevjeri: »Čujte, gospođo, mi bismo se uzalud pre-

[140] »Vijenac« 1899, str. 278.
[141] Ibid.

tvarali jedno prema drugome. Ja vašemu kajanju ne vjerujem. Pa kad bi i bilo iskreno, s vama se iznova vezati, s vama opet živjeti – ja to ne mogu.«

Tako i Leskovar oštro i odlučno obračunava s nevjernicima. Baltašićka je *(Kita cvijeća)* zatekla muža sa sobaricom i prekinula s njime zauvijek. Tvrtković je našao ženu u Tihanovićevoj kući i ubio je. U Ivanovića se k tome javlja tamno raspoloženje te on još treći dan iza nesreće sjedi dugo u noć zabavljen Schopenhauerovim djelom *Die Welt als Wille und Vorstellung*. Pod tim dojmom i samo cvijeće gleda kao »opsjenu, zamku nerazumnim stvorovima da glupa volja pod plaštem te ljepote to sigurnije ovrši prosto djelo svoje rasplodbe«. Da, pogreška je Ivanovićeva u tome što je pao pod utjecaj te filozofije, ali na njemu nema krivnje za raspad braka. Da je Ivanović uistinu bio »slab, bez odlučne volje i duševne vlastite snage«, kako ga je okrstio Čedomil Jakša,[142] on bi sigurno, makar i pod utjecajem seksualnoga nagona, popustio ženi, s kojom pune dvije godine spava pod istim krovom i koja je uvijek spremna da ga dočeka u svojoj sobi. (»Krasnu ženu imaš, pa još nisi dospio, da je se nagledaš«, veli mu prijatelj Bartić.) Ali Ivanović ne popušta. Vjeruje da krivica mora biti kažnjena i zato ustraje u svojoj odluci. To pak odaje sve prije nego slabića, kukavca, čovjeka bez volje.

Učitelj Martić u noveli *Misao na vječnost* bio je sukrivac moralnog pada mlade djevojke, koja je zbog toga u grižnji savjesti počinila samoubojstvo. Prohaska je postavio teoriju: čovjek s iole zdravim instinktom samoodržanja našao bi i nehotice tisuću isprika za svoj grijeh. Ali pisac je mislio drukčije: »Slike, koje smo u velikoj uzbuđenosti gledali, mogu nas se toliko silno dojmiti, da dugo i dugo ne blijede. Štoviše, s vremenom mogu postati tako plastične, da pred nama stoje kao zazbiljne.«[143]

Još više vrijedi to pravilo za tako osjećajne ljude kao što su gotovo redom svi Leskovarovi junaci, pa i taj učitelj Đuro Martić. Njega svaki čas spopada velika čama; čame se ne može otresti ni za vrijeme školske obuke, a ne zna joj uzroka ni imena. Nešto ga uvijek tjera da umuje, da razmišlja bez oduška, dok ga najzad ne zaboli glava. Umovanje ga toliko smućuje da zapravo ne zna ni što je život a što san. Očevu je smrt vidio u isti čas kad se zbila iako se otac u to vrijeme nalazio daleko od njega, te osjeća da na svijetu ništa ne propada, da sve ostaje zabilježeno, otisnuto u svemiru. I što je još najvažnije, najgore: zločinci neće moći ništa drugo gledati nego samo svoja nedjela, kroz vjekove samo svoje žrtve.

Dakle: nedjelo kroz neprekidnu vječnost progoni počinitelja! Zašto ne bi strah pred tako groznom kaznom mogao dovesti do ludila tako osjećajnu psihu kao što je Martićeva i kao što su uopće psihe Leskovarovih junaka. Može li se tu govoriti o osobnoj slabosti, kukavičluku ili čudaštvu glavne osobe u času katastrofe, tj. dok on pada u ludilo? Ako je Martić i bio slab u času kad je skrivio pad jedne djevojke, ta slabost

[142] Ibid.
[143] *O kritici dra Prohaske*, »Hrvatska njiva« 1918, II, str. 39.

nije neposredan povod njegovu ludilu, nego grižnja savjesti. Nedjelo je bilo počinjeno i ono se mora ispaštati. To je bila glavna piščeva misao i ovdje i u svim ostalim pripovijestima u kojima obrađuje neki etički problem.

Zanimljivo bi bilo znati zbog čega bi morao biti kukavica ili slabić Marko Barčić, »Patnik«, čovjek upravo uzorne snage, koji više voli napustiti i sigurnu oficirsku službu i izvrgnuti se opasnosti bijede negoli ostaviti voljenu djevojku, koji se kao skroman općinski bilježnik ne ustručava da na skupštini mjesne čitaonice dođe u sukob i sa svemoćnim gospodinom kotarskim predstojnikom i da glasuje s većinom građana za protivnu stranu! »Držao je, da kao čovjek mora da po svome uvjerenju i radi ne obazirući se ni na koga.« Još kao đak ostavio je jednu gimnaziju i otišao u drugu jer su mu u prvoj učinili nešto krivo. Otputovao je pješke, a morao je pješačiti dva dana. Zbog njegove stoičke izdržljivosti cijeni ga i žena Vera. Ona je opazila da trpi jer je htio da ostane čovjekom pa nije htio prignuti glave. To nju još jače veže uza nj. »Njezin muž bijaše u njezinoj duši velik« – *mada su materijalno oboje propali.*

Što je, dakle, Marko Barčić teško bolestan čovjek i bez materijalnih sredstava, tome je krivo baš to što nije htio da bude slabić, kukavica, egoist. Da, taj je patnik i klonuo jednom – kad se u njemu pojavila slutnja blize smrti, ali ni tada ne od straha pred smrću, nego od straha pred životom kojemu ostavlja ženu samu. Za svojim životom nije žalio. I još pri kraju života, kad je bolestan i iscrpen opazio čovjeka, zbog kojega je izgubio službu i kruh, opet mu se vratila tolika energija da onaj drugi nije mogao izdržati njegova pogleda, već je u najvećoj neprilici morao odvrnuti oči drugamo.

Ili – zar možemo naći neku zamjerku u slučaju onog nesretnog, a simpatičnog starčića u crtici *Bez doma*, bijednog agenta male tvornice žigova, koji čitav život provodi bez doma, obijajući pragove škola i općina, ne dajući da ga sudbina skrši, pa u osjećaju povrijeđena ponosa odbija svaku samilost?

U *Jesenskim cvijecima* udovac Imrović također ostavlja na kraju djevojku koju je zavolio i koju je mogao usrećiti. Ako analiziramo tačno njegove nazore i duševno stanje, kako ih je opisao pisac, doći ćemo do zaključka da ni Imrović nije nikakav bolećivi ili čuvstveni egoist, ni kukavac, slabić ili dekadent. Na neobičan način upoznao se on, udovac, kome žena i dvoje djece leže u grobu, s mladom, netaknutom djevojkom. Još prije negoli ju je vidio, zavolio je njezin glas čuvši je u kupalištu, a kasnije, pošto su se upoznali, razvijaju se među njima čuvstva ljubavi. No u tom času pojavljuje se u radnji Schopenhauer te Imrovića spopada umovanje. On se najprije pita da li je dostojno ozbiljna čovjeka da laska djevojci. Zatim nastupa prošlost. U najljepšim časovima, kad su vrata k sreći širom otvorena, javlja se taj nesretni fantom! Imrović se sam ispovijeda: ona je još djevičanska, netaknuta, a on je već proživio jedan život, što za nj nije sitnica nego zamašna stvar i ne može je zaboraviti ni u onoj sreći. Te misli ostavljaju u njemu sve dublji i dublji trag. Onda se u njemu pojavljuje misao na ženu, pa i na djecu. Oni su, istina,

mrtvi i počivaju u grobu, njihovi zemni ostaci već su zemaljski prah, njih nema za ovaj svijet, ali on smatra da ipak nisu prestali bivstvovati. Kao što ono Bušinski u *Sjenama ljubavi* osjeća dah Helenin kad bi trebao da uživa sreću s drugom, netaknutom djevojkom, tako sada Imrović još uvijek osjeća u nutrini tragove milovanja svoje žene i djece, njihove poljupce, boli, uzdahe, suze, plač. Sve je to još sačuvano u njegovoj duši. Imrović umuje: kao što on sve to osjeća, tako to moraju osjećati i oni. Rastali su se, ali tih tragova nisu ponijeli sa sobom u one krajeve vječnog mira, oni su ih ostavili iza sebe, da budu ljestve po kojima se njegova duša uspinje za njima, tamo gore u neznane visine onkraj zvijezda. A isto tako, zar se za njihova boravka ovdje nije i trag njegovih uzdaha, suza, poljubaca i smiješka utisnuo u njihove duše? Zar nisu one sve to ponijele sa sobom?

Tako osjeća Imrović. I dalje: neće li ta čista, netaknuta djevojka, Olga Medovićeva, s kojom bi tek htio započeti novi život, osjetiti da je u njemu već pokopan jedan život i neće li to nju dovesti do očaja? »Neće li i ona uza me osjećati na svakom koraku trag tuđih poljubaca na mojim usnama, doticaje tuđe ruke na mojim rukama? Neće li je ta misao svaki puta zaustaviti, zazepsti u dijeljenju poljubaca, svaki puta trgnuti u dodiru naših ruku?«

Javlja se, doduše, i u Imrovića drugi glas: ostavi, okreni se na drugu stranu, gdje je život, a ne pitaj gdje je budućnost! – no on ne može da slijedi taj glas egoizma. Imrović (odnosno pisac) smatra: takva veza nije dopuštena! Brak u koji on ne donosi čistu prošlost za nj je nemoralan, nedopušten. Za takvo pak odricanje potrebna je jaka volja. Siže je leskovarovski, šopenhauerovski, ali glavni junak nije ni kukavica ni slabić.

Ili je možda slabić i kukavica »Izgubljeni sin«? Bio je to u času kad je ocu krao novac, ali ne u vrijeme dok se zbiva radnja te pripovijetke. Mi ga sada, naprotiv, vidimo kao čovjeka čvrste volje, koji zna što hoće. A nije, valjda, njegova slabost ni u tome što se na smrtnoj postelji izmiruje s ocem.

Kako smo dakle vidjeli, nema u Leskovarovim djelima baš samih »ženkastih i bolećivih, čuvstvenih egoista«, »bezvoljnih junaka«, »kukavica«, »slabića«, »Hamleta u fraku«. Jedino nas se Tihanović *(Priča o ljubavi)* doima kao čovjek slabe volje. Zaljubio se platonskom ljubavi u ženu svoga susjeda vlastelina Tvrtkovića i zbog toga bezvoljno pušta da mu prolaze dani i da ga pretječu događaji. U svojem dvorcu samo čuva poprsja predaka i predaje se uspomenama. Prijatelji ga nagovaraju da se ženi, ali on redom zanemaruje zaruke i čeka zlovoljan – tko zna što. Ni sa stolca mu se ne da dignuti kad mu dolazi prijatelj da ga odvede na zaruke. Ne mari ni za najvažnije kulturne događaje: svijet juri da vidi i da čuje Saru Bernhard, ali njega nije ni za to briga. I tako prolaze godine, gospodarstvo mu propada, a Tihanović sjedi potpuno neaktivan. Čudak je, oblomovski tip, kao što mu je bio i otac. No ipak, za samu katastrofu Tvrtkovića i njegove žene nema na Tihanoviću nikakve direktne kriv-

nje. On je nije izazvao ni svojom slabošću ni egoizmom. Kriv je nesretan slučaj, koji je Tvrtkovićevu ženu nanio u njegov stan kad je ona bila uvjerena da tu neće naći ni Tihanovića, ni svoga muža.

Osim na Tihanovića ne mogu se, dakle, ni na kojeg drugog Leskovarova junaka sa sigurnošću primijeniti bilo koji od onih izraza piščevih kritičara. Vidjeli smo da u njegovih junaka ima i jake volje, da su to ljudi koji su stekli snage da zagledaju u svoju nutrinu i da obračunaju s njom. To su rodoljubi, nesebični radnici i karakteri, pa čak i uzori izdržljivosti i požrtvovnosti. Neki su od njih, doduše, bili slabi, ali ne sada, u vrijeme kad se zbiva radnja, nego u prošlosti, pa ako oni sada ispaštaju svoj grijeh, to nije nikakva njihova slabost. Pisac polazi s gledišta da krivnja nužno ima za posljedicu ispaštanje, a ono nije ni bolest, ni egoizam, ni kukavičluk. Zločin i kazna u uskoj su vezi. Dostojevski kažnjava Raskoljnikova jer duša tog intelektualnog zločinca treba očišćenje, a naći će ga samo u stradanju. Tolstojeve junakinje u *Ani Karenjini* i *Kreutzerovoj sonati* umiru tragično jer su griješile. Kako strašnoj kazni zbog izvršenog zločina izvrgava Zola Terezu Raquinovu i Laurenta, njezina saučesnika u djelu! »Sve treba okajati«, kaže i Lav Blinjević *(Na rođenoj grudi)*. U Leskovarovih je junaka ta nužnost odmazde za krivnju još razumljivija jer u njihovoj podsvijesti neprestano ruje misao o prošlosti, a ona je tako jaka da joj te osjetljive duše ne mogu odoljeti. Bušinskoga prošlost upravo omamljuje i što ide dalje, sve mu se jače javlja. Martić se boji da će svoju prošlost gledati kroz cijelu vječnost. I tako dalje!

Nije stoga nesretnom završetku Leskovarovih djela kriva nikakva bolećivost, slabost, kukavičluk, bezvoljnost ili neki egoizam junaka, nego to što pisac pod dojmom svoga osobnoga duševnog raspoloženja iz cijelog kompleksa svih životnih mogućnosti bira isključivo samo takve tragične slučajeve i profinjene osjetljive duše te ih iznosi na papir. Jasno je samo po sebi da takvi ljudi onda ne mogu biti veseli i komični tipovi, puni humora, ni nosioci velikih misli i pokreta ili reformatori društva. Oni mogu biti samo takvi kakav je bio Leskovar sam i kakvima je prikazao svoje likove.

Nema sumnje, kritika je i korisna i potrebna. Brunetière je jednom čak rekao da kritiku cijeni više od svega. Ali kolikogod mogu pjesnici i pripovjedači polaziti sa svih mogućih gledišta i griješiti, to se još lakše može dogoditi kritičaru. Zato i postoje o istim piscima toliki sudovi, katkad sasvim protuslovni, i to ne možda samo kod nas nego svuda. Stendhala je, na primjer, Balzac kovao u zvijezde, Flaubertu i Vignyu je taj isti književnik bio antipatičan, dok ga je Hugo kao pisca čak i mrzio. A kod nas? Koliko je tu bilo neosnovanih, subjektivnih, kontradiktornih mišljenja!? Bilo je kritičara koji su mediokritete više cijenili – na primjer – od Dalskoga. Kovačića za života nisu uopće ozbiljno shvaćali kao umjetnika. Novak je dugo morao čekati dok se o njemu uopće počelo pisati, a isto su tako relativno kasno dobili priznanja Kozarac i Kranjčević, i to tek na temelju djela u kojima zapravo i nije došla do izražaja njihova prava i potpuna umjetnička narav.

Karakterističan je u našoj kritici slučaj Čedomila Jakše. On je jedini od svih naših kritičara izišao s programom kojega će se u svome radu držati.[144] U tom je smislu iznio načelo Sainte-Beuvea, koji je smatrao da djelo treba prikazati »po piscu« ili »kroz pisca«.[145] Njega naime mora kritičar staviti u prilike u kojima se nalazio kad je djelo pisao pa se zato mora osvrnuti na obitelj, život, piščev ukus, ako želi da prikaz bude potpun, jer je umjetničko djelo rezultanta svih tih prilika. Zato je potrebno proučiti te elemente koji utječu na umjetničko djelo. Sainte-Beuve je nastojao da svojom psihološkom kritikom u umjetničkom djelu otkrije pisca koji se krije u svom umotvoru te je proglasio temeljnom istinom da umjetničko djelo ne možemo shvatiti ako prije ne spoznamo i ne razjasnimo duševne prilike koje su proizvele duševni umotvor, da nam tako u isto vrijeme postane jasnom piščeva slika. Čedomil Jakša je u teoriji polazio još dalje pa je upozorio i na Tainea, koji je metodu Sainte-Beuvea usavršio do prave znanosti, zahtijevajući da se kritičar osim na pisca osvrne još na okolinu i vrijeme kad je djelo nastalo.[146]

Tako Sainte-Beuve i Taine, pa i drugi (Carlyle je također naglašavao da nije zadaća kritike da sudi s visine, već treba da prilazi djelima kroz piščevu osobnost). Ali koliko se tih kriterija – baš u odnosu prema Leskovaru – držao, na primjer, sam Jakša Čedomil, da o ostalima i ne govorimo, to smo već vidjeli. Da je naime kritika, ocjenjujući Leskovarova djela, polazila sa svih onih stanovišta koja su zahtijevali Sainte-Beuve i Taine, pa da je u cijelosti otkrivala samoga pisca, njegove misli, život, ukus, temperamenat, okolinu i prilike u kojima je on stvarao, ne bi bilo onih sudova o njegovim ličnostima, a ne bi došlo ni do tvrdnji da te osobe nisu Zagorci ni uopće Hrvati. Ta kako je, na primjer, naša *Katastrofa!* Tko može reći da to nije vjerna slika našeg, hrvatskog, zagorskog učiteljstva devedesetih godina, pa i mnogo kasnije, kad je učitelj živio od milosti općinskog načelnika i kad je morao paziti da se ne zamjeri bilježnikovici ako je slučajno predao molbu da mu se plati kakav teško stečeni honorar?

Ili, zar *Propali dvori* nisu vjerna slika onoga vremena kad je u stoljetni mir Hrvatskoga zagorja iznenada udario vjetar evropskoga pokreta oko 1848, koji je odzvonio feudalizmu te »mužeke« u pravima izjednačio s »gospodom«, kad polako počinju nestajati naši zagorski »plemenitaši«, a dvorovi nekad moćne vlastele postaju razvaline ili prelaze u druge ruke, tako da, na primjer, na cesti Pregrada–Krapinske Toplice, u Leskovarovu užem zavičaju, već odavna ne gospodari ni na jednom od »gospodskih« imanja nijedna obitelj koja je tu gospodarila u vrijeme kad su nastajali *Propali dvori*, a neki su od tih zagorskih dvoraca danas škole, internati, dječji i starački domovi ili čak tvornice (Oroslavlje)!

Kako kod nas znatnim dijelom još uvijek vlada uvjerenje da se po zagorskim domovima i klijetima nije kroz stoljeća ništa drugo radilo ne-

[144] »Iskra« 1891, br. 3.
[145] Ibid.
[146] Ibid.

go udvaralo, politiziralo i uz nazdravice ispijalo vince, sasvim je jasno i naravno da je Leskovarovim kritičarima, koji su listom bili iz drugih krajeva, bilo teško vjerovati da bi u tom Zagorju mogao živjeti i neki učitelj Martić koji bi umovanjem došao na misao – bila ona ispravna ili ne – da na svijetu ništa ne propada, već da sve ostaje zabilježeno u svemiru, ili da bi u toj sredini mogao postojati jedan Imrović, koji bi – opet umovanjem – došao na misao da udovac kome žena i dvoje djece leže u grobu, ali se duhom još osjeća čvrsto povezan s njima, ne može usrećiti nevezanu djevojku. Priznaje se, doduše, da takvi ljudi mogu postojati, ta oni nisu nemogući, ali da bi postojali usred Zagorja, to nije moguće. I zato Martić, Imrović i drugi Prohaski nisu Hrvati ni Zagorci »premda se kreću usred valovitog Zagorja i premda je to Zagorje autentično vjerno opisano«.

Kad bi, uostalom, ličnosti Leskovarovih romana i pripovijesti doista i bile onakvi čudaci, slabići, kukavci itd. kakvima su ih krstili neki Leskovarovi kritičari i povjesničari književnosti, to još – naravno – ne bi bio nikakav minus za Leskovara. Umjetnik-pisac mora, bez obzira na to o kakvim se značajevima radi, tako prikazati svijet svojih vizija da te ličnosti imaju vlastit unutrašnji život. A budući da u svijetu ima mnogo slabića, bezvoljnika i čudaka, to ima, naravno, i pisac potpuno pravo da ih prikazuje. Pa ako ih je uspio prikazati tako da te ličnosti žive svojim vlastitim životom i da taj život dolazi do puna izražaja, on je kao umjetnik izvršio svoju dužnost. Dostojevski je i u liku idiota dao besmrtan lik. Ali ako pisac zamisli svoje ličnosti kao heroje, a čitalac ili kritičar otkriju u njima nešto sasvim drugo, onda to znači da pisac nije uspio, da dakle nije umjetnik. I zato Leskovar, budući da je sam gledao svoje likove u drugome svjetlu, nije bio zadovoljan ocjenom svojih junaka.

Ovdje nam se mogu nametnuti dva pitanja:

1. Kako to da i stari Bušinski u *Sjenama ljubavi* govori gotovo sasvim jednako kao i Leskovarovi kritičari?

2. Ako je Leskovar doista bio umjetnik, kako je moguće da ga kritika nije razumjela, već je posve krivo shvatila i ocijenila njegove junake? Nema li za to krivnje i na autoru?

Na to možemo odgovoriti:

1. Riječi staroga Bušinskoga samo su dokaz da je pisac (kao što smo već vidjeli) i u osobnom kontaktu sa znancima, čitaocima svojih djela, imao prilike da čuje iste prigovore koje je kasnije iznijela i kritika.

2. Naša književnost sve do Leskovarova doba iznosi junake koji su dobri ili zli, ali su uvijek nosioci neke radnje, aktivisti, propagatori novih misli, često i borci za njih. Da bi jače istakli dobro, pisci redovito iznose kao njegov kontrast zlo i taj sukob dobra i zla čini radnju napetom i zanimljivom. Kod Leskovara toga nema. Dok kod Šenoe, Kumičića, Kovačića, Đalskoga i drugih gotovo nema djela u kojemu glavni junak ne bi imao protivnika, ogorčenog takmaca u ljubavi, poslu ili politici, dotle ga Leskovarovi junaci doista nemaju ili bar taj protivnik nije personificiran, već je to redovito neka duhovna sila, savjest, prošlost, razlika u staležu itd. U njega ima protagonista, ali nema antagonista,

ima dobra ali nema zla, a nema ni žive akcije – i to ne zato što ti ljudi možda ne bi bili sposobni za akciju, nego jednostavno zato što pisac sve to vanjsko mimoilazi, tražeći i osvrćući se jedino na onaj intimni život. Navikla na jake vanjske prizore, intrige i konflikte, kojih u Leskovara nema, te iznenađena novom vrsti romana, kritika proglašuje Leskovarove *ličnosti ljudima koji ne znaju raditi, nesposobnima za akciju*. Ovo se zbiva to lakše što prve sudove o njemu stvaraju većinom ljudi iz sasma drugih krajeva i posve drukčijeg temperamenta negoli je sam pisac, a kasnije se prihvaćaju njihova mišljenja. Tako je taj nazor o Leskovarovim junacima ostao sve do dana današnjega.

TOPOGRAFIJA LESKOVAROVIH DJELA

Kao opisivač Hrvatskog zagorja Leskovar se nadovezuje na Antu Kovačića i Ksavera Šandora Đalskoga, s tom razlikom što oni, opisujući društvene odnose seljaka i »plemenitaša«, daju ne samo to Zagorje već i prave Zagorce, dok Leskovar pokraj tipičnih Zagoraca seljaka i poluseljaka iznosi znatnim dijelom i takve tipove intelektualaca koje bismo lako mogli izvući iz sredine u koju ih je stavio pisac te ih staviti i negdje drugdje, gdje bi oni jednako mogli nastaviti svojim umovanjem. Prema tome, Hrvatsko je zagorje kod Leskovara katkad više umjetna pozornica negoli zbiljski okvir radnje. Ta se pozornica proteže uz hrvatsko-slovensku među na Sutli, dakle u zapadnom dijelu Hrvatskoga zagorja, i to oko triju glavnih tačaka: Pregrade, Krapinskih Toplica i Krapine. Ta tri mjesta udaljena su jedno od drugoga kojih devet kilometara zračne crte. U neposrednoj blizini Pregrade je Valentinovo i pjesnikov dom, a u druga dva mjesta pisac je službovao te je u svojim djelima sačuvao najživlji spomen na njih.

U samoj P r e g r a d i zbiva se jedino radnja novele *Poslije nesreće*. Pisac, doduše, u noveli ne spominje imena mjesta, ali iz činjenice da je glavni junak Ivanović sudbeni pristav (ili možda već sudac, jer pisac kaže da je bio pristav u vrijeme kad se upoznao sa svojom ženom Anom) u mjestu ispod Kune gore, zaključujemo da to može biti samo Pregrada. U blizini te gore ne nalazi se naime nijedno drugo mjesto u kojem bi bio i sud.

Značajno je za Leskovara da je u radnjama nekih svojih djela uzimao imena mjesta (sela, dvoraca) koja doista postoje u Hrvatskom zagorju, ali ih je u svojoj mašti potpuno slobodno premještao i zamišljao na drugim tačkama Zagorja, a ne ondje gdje se ta mjesta doista nalaze. Tako je, na primjer, u blizini Pregrade zamislio Druškovec, mjesto u kojemu službuje učitelj Martić, junak novele *Misao na vječnost*. Kod Kostela, a na cesti što iz Pregrade vodi u Rogatec (kojih pet-šest kilometara sjeveroistočno od Pregrade), u blizini Prišlina i Malog Tabora nalazi se, doduše, s jedne strane brdo Druškovec i s druge strane Gora druškovečka, no samo selo Druškovec, kako ga je zamislio pisac, ne može se nalaziti

tu. Martić naime u pripovijesti gleda iz Druškovca kako sunce zapada iza Kune gore, ali ona se nalazi istočno od spomenutog brda Druškovca, a ne zapadno. Prema tome se Druškovec, u kome živi i učiteljuje Martić, mora nalaziti istočno od Kune gore, dakle upravo negdje ondje gdje se nalazi Plemenšćina, rodno mjesto Leskovarove majke.

Iako je sigurno da je pisac u Borkoviću *(Propali dvori)* opisao baruna Kavanagha, ipak samu radnju romana nije zamislio u Malom Taboru, već opet negdje oko Pregrade. To vidimo i po tom što Borkovićev susjed Pavao Petrović pokazuje svojoj zaručnici Mariji Bratićevoj okolicu te im je Kostelska gora na zapadu, dok je ona, gledana iz Maloga Tabora, na istoku. Sama Pregrada spominje se u romanu često. A da Borkovićev Dobrovac nije daleko od nje, vidimo iz toga što Ljudmila Borkovićeva ide iz Dobrovca pješice u Pregradu. Petrović pak ide od svoje kuće u Dobrovac kroz drvored visokih jablana, a upravo takav drvored nalazi se uz cestu što spaja Leskovarov dom sa susjednim dvorcima.

Ako je, stoga, pisac – pišući *Propale dvore* – i imao pred očima baruna Kavanagha i njegovu kćer, samu radnju ipak nije zamislio u Malom Taboru, već u jednom od brojnih dvoraca svoga najužeg zavičaja, dakle negdje oko Pregrade i Valentinova.

U Krapini i u najbližoj njenoj okolici zbiva se radnja romana *Sjene ljubavi*. Tražimo li, međutim, u okolici toga mjesta dvorac Glogovac, koji u romanu ima tako značajnu ulogu, nećemo ga naći jer je jasno da je to zapravo i opet – Mali Tabor. Vlasnike toga dvorca opisao je Leskovar vjerno, a u romanu spominje i iskopine u Kostelskoj gori. Ona se doista nalazi u blizini Maloga Tabora, ali daleko od Krapine. Pokraj toga mjesta zbiva se i radnja pripovjetke *Izgubljeni sin*, jer stari Tomaković šalje u to mjesto po liječnika.

U Krapinskim Toplicama zbiva se sigurno radnja novela *Jesenski cvijeci* i *Kita cvijeća*. Po različitim pak znakovima možemo zaključiti da je baš to i ono mjesto u kojem službuje učitelj Fran Ljubić *(Katastrofa)*. Prema pjesnikovim riječima on je, doduše, u Franu Ljubiću opisao jednoga svoga kolegu po zvanju, učitelja u Kostelu. No kad bi se radnja *Katastrofe* zbivala u tom mjestu, pisac sigurno ne bi rekao da Ljubić ide na šetnju prema Zaboku, već prema Pregradi ili Rogacu. Da se radi o Krapinskim Toplicama, vidimo već i iz toga što Ljubić u »sivkastoj polusvjetlosti« vidi brdo Vrtnjakovec, a ono se prostire koja tri do četiri kilometra jugoistočno od Toplica, a na cesti prema Zaboku.

Tu je negdje, konačno, oko Krapinskih Toplica, zamislio pisac i Orašje, dvorac Tihanovića iz *Priče o ljubavi*, i susjedni mu Klenovec, vlasništvo plemića Tvrtkovića. Ta se dva dvorca, doduše, stvarno nalaze u blizini Huma i Taborskog, ali ih je pisac, pišući *Priču o ljubavi*, u svojoj mašti opet premjestio na drugo mjesto, odnosno – ta je dva imena uzeo za druga dva dvorca. Pisac naime sam kaže da se Orašje nalazi na cesti što iz Krapinskih Toplica vodi prema V. To pak (bez obzira na ovo V., a s obzirom na faktičan geografski položaj spomenutih dvoraca prema

Krapinskim Toplicama) sigurno ne bi rekao da je Orašje zamislio ondje gdje se doista nalazi. To bi V. moglo biti Valentinovo, no još je vjerojatnije da je pisac pod tim V. mislio na Veliko Trgovište, željezničku postaju Krapinskih Toplica.

ZAŠTO JE LESKOVAR PRESTAO PISATI

U eseju o Gustavu Flaubertu Nehajev je napisao da je taj pisac u svojoj dvadeset i petoj godini razmišljao o tome kako da u toku slijedećih pet lustara neprestano piše, ali da ništa ne objavljuje pa da istom u pedesetoj godini života izađe na javu kao književnik.[147] Ako je Flaubert doista ikad stvorio takvu odluku, jasno je da je to bilo mladenački nepromišljeno i neprovedivo jer – kako Goethe kaže – »pjesnici ne vole šutjeti, oni se žele pokazati mnoštvu; pohvala i kuđenje potrebni su«. Zato umjetnik, ako i jest od naravi tih i povučen, kao Leskovar, može neko vrijeme, ali ne stalno, zatomljivati u sebi svoju umjetničku žicu, no napokon ono što je dozrelo u njemu kao plod mašte i srca prije ili kasnije mora na javu. Samo to zatomljivanje vlastite nutrine vjerojatno i jest glavni razlog što se Leskovar javlja sa svojom prvom novelom u javnosti tek u tridesetoj godini iako znamo da je već i prije toga književno stvarao pjevao pjesme i pisao humoreske, kojih nije objavljivao, ali je po njima ipak izgrađivao svoj stil. Stoga se on stvarno javlja u našoj književnosti kao otkriće nove, snažne umjetničke ličnosti koja je rezultate svojega misaonoga rada i čuvstvovanja znala objaviti na nov i dotle neuobičajen način. Osim putopisa *U Bišću*, koji je – doduše – objavljen poslije *Misli na vječnost* i *Katastrofe*, ali je napisan prije njih i koji osudom piščeve autokritike nije ni ušao u književnost, sve ostalo ima umjetničku vrijednost, ako i ne podjednaku.

Jednako, međutim, kao što se u tridesetoj godini života nenadano pojavio, tako je isto neočekivano u četrdeset i petoj godini života Leskovar iščeznuo iz književnosti i poslije toga nije se javio više nijednim novim djelom.

Mnogobrojni su bili i raznoliki komentari i nagađanja o uzrocima koji su potakli Janka Leskovara da napusti književnost. Prohaska je napisao da se Leskovar prestao javljati kad je osjetio da više ne djeluje na mladež, da mu je »minulo doba«[148] To bi stajalo kad bi bila istina da je Leskovar ušao u književnost s namjerom da djeluje na mladež – no o tome nema ni govora. Jutriša je mislio da je pisac umuknuo kad je postao »čovjek od kancelarije i grada«, čovjek činovničkih briga i nevolja te kad ga je služba istrgnula iz okoliša i odijelila od ljudi koji su mu davali najjače umjetničke inspiracije. [149] Itd.!

[147] *Knjiga eseja* (MH), str. 37.

[148] »Hrvatska njiva« 1917, str. 696.

[149] »Savremenik« 1917.

Ivo Ladika je postavio ovih pet teza. Piščevu povlačenju s književnog polja uzrok je:

1. njegov odlazak iz Hrvatskog zagorja,
2. odlazak iz sela u grad,
3. teške materijalne prilike u kojima je živio pisac,
4. nezgodne političke prilike i nepovoljna sredina u kojoj je živio,
5. piščeva duševnost, koja je rodila iz sebe »nepokretne« i »neodlučne« tipove po kojima je onda razumljiva i neustrajnost i kolebljivost samoga njihova tvorca.[150]

Protiv svih tih teza mogu se postaviti ove činjenice:

1. Leskovar se kao pripovjedač javlja još šest godina nakon odlaska iz Hrvatskog zagorja, odnosno nakon odlaska sa sela u grad.

2. Grad ne samo da nije odbio pisca od pera nego mu je čak i dao nove motive *(Patnik)*. Uostalom, i Kumičić je većinu svojih djela o moru napisao daleko od njega, dočaravajući sebi maštom slike iz zavičaja tako živo da je more osjetio »kao živo lice sa svim njegovim prelivima i drhtajima i nosio ga u sebi kroz cijeli život« (Barac). Zar nije i Leskovar isto tako živo osjetio u duši Zagorje i nosio ga u srcu da bi ga uvijek mogao vjerno opisati samo da ga nisu sprečavali drugi razlozi? I napokon, sigurno je da je njega mnogo manje inspiriralo njegovo Zagorje negoli Kumičića more ili Kozarca Slavonija. I dok iz ovoga progovara jedna čitava epoha Slavonije te sa svake stranice izbija ono tipično slavonsko, u Leskovara nalazimo čitave stranice iz kojih odzvanjaju općeljudski motivi, a ne samo nešto tipično zagorsko, nešto što bi moglo nastati jedino u Hrvatskom zagorju.

3. Leskovar nije nikad živio u tako teškim materijalnim prilikama da ne bi mogao literarno stvarati, pa ni onda kad se morao brinuti za brojnu obitelj. S učiteljskom plaćom bio bi, doduše, slabo prolazio, no imućni roditelji izdašno su ga pomagali. Imanje njegovih roditelja sastojalo se od trideset i više jutara dobre zemlje. U času kad je god. 1907. pisac postao vlasnikom toga gospodarstva, podrumi su mu bili puni vina, a staje blaga. S te je strane, dakle, bio osiguran pa je zato sasvim pogrešno, na primjer, misliti da su djeca koja u *Katastrofi* prosjače kruh – Leskovarova djeca!

4. Političke prilike bile su za pisca jednako nepovoljne od prvoga dana učiteljske službe i u toku cijele petnaestgodišnje književne aktivnosti, a ne samo u vrijeme kad je prestao pisati.

5. Ako je piscu njegova duševnost dopuštala da piše u razdoblju od petnaest godina, zašto bi bila uzrokom da on odjednom prestane književno stvarati?

Slučaj Leskovarova odlaska s literarne pozornice u njegovim najboljim godinama nije u nas jedinstven. Naprotiv, baš je u Leskovarovoj generaciji bilo nekoliko takvih slučajeva povlačenja. »Povukoše se iz književ-

[150] »Vijenac« 1944, br. 5.

nosti prije vremena: Leskovar, Turić, Trešćec, Draženović, a možemo amo ubrojiti i Frana Mažuranića«[151] – dakle pet pisaca od dvadeset i dvojice njih koji su bili aktivni u doba »četvrte književne generacije«. Profesor Barac je postavio tri mogućnosti zbog kojih je velik broj naših književnika prestao stvarati: teške ekonomske prilike s kojima su se uvijek borili hrvatski književnici, društveni obziri, no i »neuspjesi, razočaranja, nepovoljne kritike mogu isto tako biti jedan od uzroka da se ljudi povlače iz literature (slučaj M. Nikolića, donekle J. Leskovara, J. Turića)«.[152]

Za Leskovara je značajno i bitno da se on već mnogo prije negoli je konačno napustio književnost bavio mišlju da to učini. To se vidi također iz pisma što mu ga na kraju 1892. godine piše urednik »Vijenca« Josip Pasarić. On odrešito odgovara Leskovara od pomisli da napusti polje na kojem je zaorao tek prve duboke brazde.[153]

Motiv koji Leskovara već u to vrijeme nagoni na pomisao da napusti pero jest: nezadovoljstvo s osobnom naobrazbom. Nije bio zadovoljan znanjem što ga je stekao u školi, a težio je i za tim da upozna strani svijet. Kad je već završio preparandiju, u njemu je buktjela živa želja da odmah pođe u Beč ili nekamo drugamo u inozemstvo na daljnji studij pedagogije i filozofije. Za to, međutim, nije u ono vrijeme imao financijskih mogućnosti. Punih sedamnaest godina kasnije ta želja za polaskom u svijet na studij nije još uvijek u njemu utažena i u vrijeme Matičina izdanja *Propalih dvora* on jednako žezne za inozemstvom. Ta je želja tako jaka da se on, iako zna da nije u milosti kod vlade, bavi mišlju da od nje traži potporu za takav put.[154]

Kao učitelj u Karlovcu god. 1910. Leskovar moli vladu da mu podijeli dopust na godinu dana kako bi mogao kao izvanredni slušatelj polaziti predavanja na Sveučilištu u Zagrebu. U svojoj molbi kaže da je pripravan da cijelo vrijeme dopusta sam plaća zamjenika na školi, tek moli da mu se kod Gradskog poglavarstva u Zagrebu ishodi deset sati obuke u šegrtskoj školi. No ni taj put pisac nije imao sreće. Rješenje je vlade glasilo: uz naznačeni uvjet mogao bi dobiti dopust, ali mora odustati od zahtjeva da mu se ishodi nastava u šegrtskoj školi.[155] Zbog toga je i taj Leskovarov pokušaj da uz znatne materijalne žrtve nastavi studij propao. Nije mu se ispunila ni želja da putuje po svijetu. Jedino je god. 1906. posjetio München, Dresden i još neka mjesta u Njemačkoj.

Piščevo nezadovoljstvo s osobnom naobrazbom ne možemo, međutim, uzeti niti kao jedini, a niti kao glavni uzrok njegova povlačenja s književnog polja, i to s jednostavna razloga što je Leskovar sva svoja djela, izdavana u toku petnaest godina, napisao u istom tom neraspoloženju. Ono se, konačno, nije u njemu svakim danom sve više pojačavalo, nego

[151] Barac, *Članci o književnosti*, str. 135.

[152] Ibid., str. 173.

[153] Vidi Pasarićevo pismo od 25. XII 1892. na str. 281. ove knjige.

[154] Vidi Kostrenčićevo pismo bez datuma Leskovaru na str. 322.

[155] Podatak iz arhiva biv. vladinog Odjela za bogoštovlje i nastavu u Zagrebu.

se – naprotiv – stišavalo. Obitelj mu je stalno rasla pa da su se kasnije i stvorili uvjeti za njegov odlazak na studij u inozemstvo. pisac vjerojatno više ne bi ni htio poći jer ga je tada već vezala brojna obitelj, za koju je trebalo da se brine.

Što se kritike tiče, ona je u tom Leskovarovu odlasku iz književnosti nesumnjivo odigrala znatnu ulogu. Pisac je, kako smo vidjeli, smatrao da ona apsolutno ne razumije njegovih junaka, pa – prema tome – ni samoga autora. To ga je veoma boljelo i u njemu ubijalo volju za rad. No i nakon takvih kritika – ta sve su, konačno, one kritike koje su na njega mogle djelovati napisane prije god. 1905, kad on objavljuje svoje posljednje djelo – pisac radi dalje i prestaje stvarati tek onda kad je pod konac očeva života morao preuzeti brigu nad znatnim očinskim imetkom. Piščev je otac naime nastojao da upravu nad gospodarstvom prepusti kojemu od svojih sinova, pa je zato i sa svoje strane poduzimao sve da mu sin Janko, dok je još bio učitelj u Slavoniji, što prije dođe na službu u Zagorje. Godine 1883. umro je od tuberkuloze piščev stariji brat Vid, god. 1886. sestra Marija, 1887. brat Ante, a 1888. i najmlađi brat Dominik. Tako je pisac ostao sam s ocem na gospodarstvu. Godine 1905. predao je stari Leskovar imanje ugovorom sinu Janku u vlasništvo. Samo to gospodarstvo tražilo je za sebe čitava čovjeka, a tu je još bila služba, briga za obitelj i sve ostalo što već život donosi sa sobom. Piščevim premještajem u Karlovac, pa u Zagreb (da o Osijeku i ne govorimo!) stvar se, naravno, još znatno pogoršala. Na Leskovarova leđa survalo se mnoštvo tereta i briga, a njegova sudbinska povezanost s rođenom grudom sve ga je jače vukla kući, na selo, na gospodarstvo. U takvim prilikama više nisu mogla nastajati djela vrijednosti *Katastrofe* ili *Propalih dvora*. No nipošto ne zbog toga što bi već bila oslabila piščeva umjetnička snaga već zbog toga što se pisac u vrijeme slobodno od službe morao sve češće prihvaćati pluga i motike. Trebalo je sada misliti na stotinu stvari u vezi s gospodarstvom, brinuti se za djecu, školovati ih, podnositi obiteljske poteškoće i tragedije i – putovati za službom.Sva je sreća bila za pisca, kao što on sam kaže, da je u tim časovima imao uza se ženu, vjernu pomagačicu i prijateljicu, čiji mu je lik bio pred očima kad je opisivao dvije svoje plemenite patnice, koje i u najtežim časovima nepokolebivo ustraju uz muževe – onu u *Katastrofi* i onu u *Patniku*.

Leskovarov je, dakle, odlazak s književnoga polja posljedica stjecaja n e k o l i k o okolnosti. Učinio je to dijelom zato što nije bio zadovoljan osobnom naobrazbom i jer ga nije razumjela kritika. No povod su tome i glavni uzrok bile obiteljske prilike, koje su od njega kategorički zahtijevale da sve svoje duševne i tjelesne sile posveti isključivo obitelji i gospodarstvu. (Njime se aktivno bavio i kasnije, kao penzioner, sve dok su mu to dopuštale fizičke mogućnosti.)

U svojim djelima Leskovar je na mnogo mjesta pokazao koliko mu je na srcu baš taj život na selu, rad na zemlji i briga za gospodarstvo. Gospodare (ekonome) često susrećemo u njegovim djelima. Pavao Petrović, stari Tavernić, Novaković i drugi obrađuju zemlju i upravljaju go-

spodarstvom, a posljednji čak na nagovor majke seljakinje napušta državnu službu, vraća se svome gospodarstvu, osniva zadrugu itd. Možemo stoga razumjeti što je za Leskovara značilo voditi gospodarstvo u Valentinovu izdaleka: iz Zagreba, Karlovca i Osijeka. Koliko je morao putovati nedjeljom i praznikom, koliko dopisivati se, uzrujavati se, čeznuti za domom! No da je i u takvim prilikama stvarao, ne bi – naravno – bio ni prvi ni posljednji hrvatski pisac koji je stvarao noću, u krvi i znoju. A možda on i ne bi bacio pero u kut da se našao kritik koji bi znao pravilno ocijeniti njegove junake i ideje te ga ispravnom ocjenom oduševiti za rad. No tu je kritika, čini se, pogriješila i pridonijela svoj dio povlačenju čovjeka koji je oko god. 1900. bio velika nada hrvatske književnosti.

DRUGI DIO

KORESPONDENCIJA JANKA LESKOVARA

1

Fran Ljubić Janku Leskovaru (1)

Dragi moj Janko!

Primih Tvoje milo pismo, al mi nedostaje rieči, misli, da Ti onako od srdca odgovorim. Stresoh s vrata – istina – velike božićne skrbi, al ima ipak jošte tisuć i tisuć drugih, težih. Da, mili prijatelju, želiš živjeti mirno, skromno, pošteno, u slozi i miru, al ti i toga nedalo. Čim se više svietu klonim, tim me više izaziva. Ti ćeš znati, mili Janko, kako sam još pripravnikom težko uzdisao za blagim mirom. Nemogoh ga imati! A sada, gdje ga jošte većma želim, ne mogu si ga izvojštiti. Ta sviet ti je zavidan i rad toga.

Mili moj! Koliko Te žalim, što Te udes kleti baca il želi Te baciti iz mile nam domovine Hrvatske,* moram Ti ipak nešto prije reći. – Neostavljaj, prijatelju, domovine, ne za boga! Ta njoj upravo treba zlatne krvi mučenika – skupocjene krvi, koja će bit zalogom budućoj nam slobodi. Ta mučeništvo će naše morat urodit zlatnim plodom, – a naši potomci znat će tek cieniti svoje djedove, znat će cieniti slobodu, toli krvavo izvojštenu. – O mili prijatelju, nesdvajaj, neostavljaj tužne nam domovine. Ne i sto puta ne! Kad ona nas zanemaruje, pokažimo mi njoj, da ju ipak ljubimo, i to jače, čvršće ljubimo. Ta ona biedna kriva nije, već kleti izdajice i neprijatelji njeni. Pijavice – kleti tuđinci. ruju, podkapaju, nagovaraju sinove njezine lakoumne, jer znadu oni, kako im je

* Leskovar se već na početku svoje učiteljske karijere (i kasnije) bavio mišlju da prijeđe u službu Bosne i Hercegovine.

raditi. – Da, da, tuđinac bi rado, da nestane Hrvata i slavnoga imena hrvatskoga, kleti neprijatelj rado bi, da nebude Hrvata, a zašto? – Da si uzmogne vlast proširiti – da skuči južne nam srodne narode pod krvavi jaram! O, koje li besramnosti; strašne li nečovječnosti! Al nesdvajajmo, mili! Ta i njemu će prispjeti, ako i nešto kasnom – crni petak. Stoluje jošte na nebu stari bog, koji milovidnim okom svojim sve motri i čeka na sgodni čas osvete za sva krvava djela. – Mnogo i mnogo nam je još trpiti, al tim će sjajnije ime hrvatsko uzkrsnuti, a blistat će u povijesti naroda, kao sjajna zviezda Danica, kao alem dragi kamen. Da, tad će svaki narod ime štovati hrvatsko, svaki će narod uprti oči u mučenički – hiljade godina zapušteni narod hrvatski. – Neće se tad neprijateljem kletim narodu hrvatskom računiti ubadati svojih ruku u mučeničko tielo hrvatsko. – Oj, sretna li tad naroda našega! – Sve oko njega proživi slavu svoju; potamnila jur svakomu slava, nitko nit nesanja o slavi, a narod hrvatski! O, taj uživa plod tisućljetna mučeništva, ogleda se mirnim okom na cvatuću svoju slavu; gleda, kako se neprijatelji njegovi valjaju u kalu svojih nedjela, kako trpe i pokoru čine za tolike i tolike težke griehe – Al se neoholi, nebani se, nemeće stupica, nemeće mreža neprijateljem svojim, nit im se podrugiva mukam, već ih sažaljuje; hvali Višnjemu, moli ga, da nedade toliko kazna, traži u njega za neprijatelje svoje milosrđa, a nebaca se na nje klevetami, što su ih punim pravom zaslužili. – Evo, mili prijatelju, takav ti narod hrvatski gledam u budućnosti, nadam se stalno, da će i biti tako, jer bi inače moralo prestati sve: vjera, bog, nebo i sve, što je pravedno. – Da, mili moj, tješimo se bar sladkom nadom u bolju budućnost; nebježimo iz domovine – mile majke svoje; jer će i njoj jedanput svanuti žarko sunašce prave slobode; ogrijat će i njezine zapuštene sinove i sjati će na obzorju njezinu kao nikad prije.

O, mili prijatelju, neznam, da li ćeš moći pojmiti, koli me potresla ona tužna slova u posljednjem ti listu, gdje mi javljaš, da će ti biti ostaviti domovinu. Neznaš, kojom li sućuti pratim Tvoj život – nalik tugom i biedom podpuno mojemu. – Al ipak mislim, da ćeš prijatelju si za volju manuti se takove misli strašne, jer Ti poznajem žarko rodoljublje, kojim duh Tvoj odiše. – Ta blizu su duše naše, mili moj Janko, ah, toli su blizu, pak čemu da nekucaju i srdca naša u jednoj nam domovini – u njezinu krilu! Sudba nam dosudila istu skoro stazu, pak pođimo njom zajedno do groba, da zajedno gledamo skromno u budućnost. Zajedno trpimo i podnašajmo biede i nevolje boli i žalosti, pak ćemo tad moći uzkliknuti: »Sanjali smo strašan san, oj užasan san cielim si životom; al nestade sna; jer java se ukaza očima našima, čudne li jave!«

Mili prijatelju! Htjedoh da Ti nešto javim o Boseku,** al sada ne ću, jer su nam srdca i onako puna boli, neću da Ti dušu jošte većma krvarim. –

** Leskovarov i Ljubićev drug iz preparandije (Ivan Bosek, rodom iz Kalnika).

Al ujedno ću i prestati, jer mi »narodni popis« neda nit časka oduška. Javit ćeš mi, mili moj, skoro što je s Tobom. Zar ne da hoćeš. A možda ću i ja skoro odavde krenuti se usvoju hrvat. Podravinu, jer ono ipak drugi – blaženiji kraj od ovoga. Završujem.

Primi tisuć i tisuć pozdrava iskrenih, prijateljskih, srdačnih od druga

Frana Ljubića, učitelja***

U Šp. Bukovici – 5. siečnja 1880.

*** Pisac ovoga pisma bio je Leskovarov školski drug u preparandiji (v. Izvještaj kraljevske muzke i ženske preparandije i vježbaonica u Zagrebu za školsku god. 1877/78, gdje se Ljubić nalazi u popisu učenika I tečaja). Prema njemu Leskovar je nazvao učitelja u *Katastrofi.* No tu se zapravo radi o d v i j e tragične ličnosti. Učitelj-bijednik, čiju je sudbinu Leskovar ocrtao u *Katastrofi,* službovao je devedesetih godina prošloga stoljeća u Kostelu. Fran Ljubić je međutim sasvim druga ličnost i osim imena i prezimena nema ništa zajedničko s učiteljem iz *Katastrofe.* Njegova je sudbina bila doduše također tragična, ali ipak sasvim drukčija od sudbine učitelja, opisane u *Katastrofi.*

Želja Frana Ljubića, koju je izrazio u ovome i u slijedećem pismu Janku Leskovaru (vidi dalje pismo od 21. II 1880) bila je ispunjena. U *Spomenici sela Kalinovac* (izdala Seljačka sloga u Kalinovcu godine 1938) nalazimo u popisu kalinovačkih učitelja i Frana Ljubića, za kojega pisac brošure Ivan Auer kaže da je u tome selu službovao svega osam mjeseci, tj. od 2. II 1881. do 2. XI iste godine, kad se hotice – ustrijelio!

O tom tragičnom svršetku Frana Ljubića govori i matična knjiga umrlih kalinovačke župe, gdje na drugoj strani, a pod tekućim brojem 21. za godinu 1881. piše i ovo:

»Fran Ljubić, učitelj mjesni, Mio i Ana roditelji, (otac) bilježnik u Đurđevcu, rođen i stanuje u Kalinovcu, vjere rkt, doba: 20 godina, ustrelio se sam iz revolvera. Pokopan u Kalinovcu 5. XI. 1891., pokopao ga M. Krsnik. Opaska: liječnički i po sudbenoj komisiji pregledan. Pušek i Gluhak, kapelani u Đurđevcu.«

U Spomenici osnovne škole u Kalinovcu također je zabilježen taj događaj. Na str. 46. spomenice zapisao je (četiri godine kasnije) učitelj Josip Dogan:

»Dne 2. studenoga 1881. osvanuo je žalostan dan za ovu školu, jerbo toga dana nađe podvornik gosp. učitelja Franju Ljubića ubijena u njegovu stanu. Tko ga je ubio, ne zna se, te se nagađa, da se je sam ubio. Vječni mu pokoj Bože udijeli!«

Prema izjavama nekih Kalinovčana, koji su bili rodbinski vrlo bliski Ljubiću, on se zaljubio u kalinovačku djevojku Agatu Dautanec, koja je u ono vrijeme imala 18 godina. Htio se s njome vjenčati, no tome se oštro usprotivila njegova majka i to je bio razlog Ljubićevu samoubojstvu.

2

Josip Milaković Janku Leskovaru (1)

Dragi prijatelju!

Nemam Ti vremena odgovarati na list, to ću ti skoro učiniti, već molim Te pošalji mi umah celoga »Svietca«. U ovo prazno vrieme izdati ću u Samoboru almanak mladih pisaca, što ću ga sam pisati. Molim Te ako Ti je gotov šalji mi ga umah kad dobiješ list, inače bilo bi kasno. –

U Samoboru 18/II 880. Tvoj prijatelj

*J. Milaković**

* O Josipu Milakoviću (učitelju i piscu lirskih pjesama, 1861–1923) vidi pobliže na str. 198. i 199. ove knjige.

3

Fran Ljubić Janku Leskovaru (2)

U Špišić Bukovici 21. II. 1880.

Mili moj Janko!

Primih Tvoje cienjeno pisamce istom ovih dana! – Da tako listovi neuredno kolaju, neznam koji bi tom uzrok mogao biti?!

Da Ti, mili prijatelju, u nekoliko rieči opišem svoj život!

Ja sam imenovan namj. učiteljem u Špišić Bukovici, kako Ti je možda tko i rekao. S toga sam primio ponudu nam. učitelja ovdje, jer sam mislio i definitivnim učiteljem biti. No pošto sam promotrio i proučio u ovo kratko vrieme ovaj kraj i stanovnike mu, prode me volja, da budem pravim učiteljem ovdje!

Nestaje ovdje čovjeku pravoga uzleta za dobrim i krasnim, jer nailazi na grozne opačine i strašnu izkvarenost. Orgulje su sasvim izkvarene; na njih nije moći i svirati, a ljudi vele: »kako to, da Vam nevaljaju, a drugim su bile dobre!« Pa što će onda čovjek, nego šutiti, pak si misliti svoje. A sada mi namjera, da odem odavle, pak u Kalinovac – u hrvat. Podravinu! –

Malo da Ti niesam zaboravio opisati ovaj kraj!

Špišić Bukovica leži nedaleko Virovitice (1 i 1/2 sata) u ravnici; obkoljena je vinorodnimi brežuljci. – Stanovnika broji po prilici oko 1000, i to: skoro 1/3 Švaba, 1/3 Hrvata i 1/3 Mađara, dakle: čitavi ričet. A svim je veoma težko ugoditi! Škola je veoma zapuštena: mokra, blatna i t. d. A čemu da Ti i govorim o tom dalje, kad Te i onako zanimati neće? U obće: takav je ovdje nered, da takova skoro vidio nisam. – Govoriti je odbornikom škol. uzalud, jer ih baš neboli za školu glava. Skoro mislim odavle otići. Inače ništa nova!

Piši mi, mili prijatelju, na skoro, jer sam veoma željan znati, kako Ti boraviš. Možda je i Tebi prošao idejalni život. Ja, bome, živim u goloj prozi.

Primi iskreni pozdrav i poljubac od svoga vjernoga pobratima

Frana Ljubića, učitelja

4

Josip Milaković Janku Leskovaru (2)

[Bez datuma]

Dragi prijatelju!

Prosti, drugi put ću Ti više pisati!

Primih Tvoje liepe pjesmice. Dobre su! – Razveselih se veoma. Koliko već sada umijem suditi tuđe plodove, kažem Ti, daleko si već sa svojom vilom dospio. – Kad pročitah pjesmu »Svetac« – bilo mi je nekako, kako

da čitam pjesmu kojeg starog »Dubrovčanina«. – Ja bih reko, da voliš cviet iste poezije. – Reko bih da se nevaram. – Kako vidiš, rad nam je sav dosta solidan. Đaci Samoborski nerade upravo ništa, ja ih molim, al uzalud! – »Ljubica« je list siromašan; ja mislim, da je ipak u njem iskrica, iz kojih će buknuti jednom žar prave poezije! – Piši mi štə više! Dandanas je brat bez brata čovjek bez prijatelja. – Velim Ti nemam izkrenoga pa da ga tražim širom tog svieta. – Izkvarenost ljudska, a najviše mladeži dotjerala je do toga, da miesto mašte prave nailaziš na fantastu, na prezirača svega što je liepoga, miesto da ima pred sobom kakav cilj nalaziš litru, karte itd. – Takvi ljudi umiju samo prezirati Te. – I ja sam prezren, rek bi od svega. Zar da hodam pod krinkom – ne! snjom dolje. – Reko mi vrag iz pakla ili car na zemlji, ti si rođen, da mi robuješ, prislonit ću se uza Te sladka sudjenice, stobom ću živjet, s tobom ću do groba! – – –

Ja sam Tvoj prijatelj, Janko!

J. Milaković

5

Josip Milaković Janku Leskovaru (3)

U Zagrebu 29/4. 881.

Dragi Janko!

Danas tekar znadem gdjesi. – A zašto nisi mi to kratkom dopisnicom već prije javio! Ja Ti od srdca čestitam na Tvojoj Časti, vjeruj da Ti je otvoreno polje radu za narod. Učit ćeš odgajat ćeš djecu, da postanu jednom umni i ćestiti Hrvati. Ako su kazali stari »quem dii odere paeda––etc« to ti ipak prijatelju nije što ja mislim ćastnije glave, nego sviestan učitelj. Ja znam, da si došao sigurno u liepi kraj, među dobre ljude. Tuj se je negdje rodio Sudarević,* koj je na mene već godinu dana zaboravio. –

Da znaš, upravo me je razveselilo kad sam čitao na marki »Valpo«** poznavši Tvoje pismo znao sam umah da si ondje učiteljem. Bog Te sretno pratio!

Hvala Ti na Tvojih pjesmicah, koje si mi umah poslao.

Da Ti kažem ovo: Naše družtvo oživotvorilo se liepo, te će stupiti u kolovozu u javnost. Dosada smo samo imali dva čitanja za vrieme potresnih ferija i to prvo ja (izvorno prikazivanje u 1. činu u stihovih »Na svesvetsku noć«) a drugo jurist Kovačić Franjo o »hrv. jeziku«. Već koncem srpnja izaći će I br. »Ljubice«, te ćemo gledati do 18 araka izdati i čim bolje zaokružiti, da će biti sve gradivo svršeno, što meni do sele samomu izdavatelju radi materijalnih sredstva nije bilo moguće. Ja ću dati svakako bez promiene Tvojega »Svetca« unutri. Ja ću dati sam »Male pjesme« i prevedene iz Poljskoga i českoga i jednu izvornu no-

* Franjo Sudarević, rodom iz Osijeka, Leskovarov i Milakovićev školski drug.

** Leskovar je počeo službovati u Valpovu 7. II 1881. (vidi str. 199. ove knjige).

veletu. – Zatim sam dobio od mojih kolega od jednoga izvornu pripoviest »Zadnji sati« i od drugoga »Kažnjena izpraznost« drama u 1. činu prevod s francezkoga. A obećano mi je mnogo toga!

Meni bi još najdraže bilo, da mi Ti čim prije Tvoju romancu pošalješ i ako imaš što sitnih pjesmica! Meni se Tvoje pjesme mile, a da znaš – krasoticam Samoborskim osobito npr. ono lani u »Ljubici« i »Sam sam ... Tim etc. Pišeš mi da si razderao dva puta pjesme već. Evo Ti i ja pišem da sam razjaren ovih dana radi neke stvari zabo u nedužni papir prsti – i bacio – uništio do 100 pjesama – u ostalom prepisao sam izim toga njih 110 u dvie knjige svaka obsiže do 150 strana. – A vjeruj da bi i te pjesme bacio, da nisam prvu knjigu posvetio djedu, a drugu Majci. –

Malo sada pišem, ta znaš kako možeš u sjemeništu raditi, gdje te paze stotinu oka. – Kadkada udarim o žice i tad stenju muklo.

Ja se nadam, da ćeš mi skorim poslati »romancu« možda i još šta drugo, a uz to molim Te budi nešto obširniji kad ja nemogu biti, kad mi evo upravo na molitvu zvoni.

Primi od mene srdačni pozdrav
dragi pobratime!

Tvoj
Josip Milaković
klerik

6

Josip Milaković Janku Leskovaru (4)

U Zagrebu 12/7 1882

Dragi Janko!

Pravo veliš, da je dugo tomu, od kada jedan drugom ništa nepisasmo. Al ipak budi uvjeren čvrsto, da sam više put Te se sjetio, a bio bi Ti i zaista pisao naskoro baš glede Tvojih u mene se nalazećih pjesama, da me nisi Ti svojim cienjenim prijateljskim pismom prestigo. –

Mislio sam još lane dati Tvoga »Svetca« u almanak, ali – izkreni budmo – onaj mi se naglas ne dopada, valjalo bi pjesmu izpraviti, jer šteta, da na mjestih onako divne misli, budu u manje ljepšem ruhu zaodjenute. Da se pol toga cyklusa izpusti – bila bi dosta dobra cjelina, jer neke nisu stvarce dobre. – Al da tuj ima liepih pjesničkih mjesta – bez dvojbe!

Dakle, daj Ti to progledji, a ja ću biti najveseliji, kad ću moći Tvoga »Svetca« poslati Harambašiću. Meni će biti drago, ako mi naskoro pošalješ, ali više pjesmica na ogled, ja bih je poslao u Vilu, u kojoj opet danas je moja pjesma: Spomenik tiskana, nu žalim, što je I. kiticu izpustio.

Ti mi čestitaš glede mojih pjesama, sitnica pravo rekuć, prem ih je Vienac nad sve uzvisio. U almanaku jest moja pjesma: Zorom. Djevojka i slavulj Neka ti budi i Ona je.

U Vili: Turobnice, o kojih svi listovi izjaviše se povoljno i danas eto izadje mi u 6. broju pjesma: Spomenik.

Osim toga pjeva se po više mjestah već moja pjesma: »Na rastanku«, što je tiskana u Osječkoj Zviezdi ovih feriah.

U Smilju znaš za pjesmu: Dvie majke. A u narodnih novina pjesmu Uspomeni Augusta Šenoe. Tu pjesmu brojim svakako među svoje najbolje.

To su mi najnovije tiskane pjesme a ima ih do 5 ili 6 u Vragolanu, onda jedna prigodna i t. d.

Evo kako samo došao jednom u Tuškanac nadjem tamo svoga prijatelja i pitam ga što čita, on turi papirić u džep – ja vidjeh, da su stihovi, a znaš kako sam za tim znatiželjan, mišljah: nešto nova, – te ga stanem natepati, nek mi pokaže stihove. On nehtje. A ja moljah dugo, dok mi ne reče da je to jedna pjesma, koju pjevaju u Zagrebu. Te mi ju na to izvadi iz džepa i ja čitah – šta misliš? . . . Moju pjesmu: »Na rastanku.« Tu pjesmu, da već sve frajlice u Zagrebu u svojih spomenarih imadu, a da ju i vrlo rado pjevaju, jer je uz zgodnu melodiju spjevana. – Tu pjesmu sam spjevao prijatelju Kirinu i njegovoj nesretnoj nekadanjoj ljubi Miciki (Minki?) Švarić, pa se ta pjesma u Samoboru vrlo brzo razširila, dapače bio sam kod jedne zabave prisutan, gdje se je 4. put opetovala.

To bijaše inter parentes . . .

Htio sam Ti tim samo pokazati, da donjekle još živem, akoprem u onom starom Weltschmerzu – – – kako ga nazivlju.

Glavno je, da Ti mogu s veseljem javiti, da ćemo se mjesec dana vidjeti u Zagrebu, jer mi klerici imademo predavanje do 25. kolovoza.

Tada ćemo se moći dovoljno razgovoriti o svemu i svačem, a i glede Tvojih pjesama, koje ćemo tada poslati pod štampu. A meni će srce od radosti zadrktati, kad od Tebe prijane moj vidim tiskan, koji prvenac, koji je sigurno ti od srca se tako rekuć preselio na papir.

Samo (metrum) pardon naglas osobito pazi!

Dakle nadam se, da ćeš mi naskoro poslati, što Tvojih pjesmica, a ja ću makar zabavljen nauci čitati i naslađivati se proizvodi moga dobroga prijatelja.

Jeli se što u Slavoniji razširila »Hrvatska vila«? Piši mi. A tako Ti vjere, gledaj, da budiš koliko je moguće pospani narod, kojega oko Tebe puno imade. U politiku se nepačaj, ali mislim, da je to i drugčije moguće! Nama, kojima prieti pogibelj, neće nitko zamjeriti, ako nećemo bučiti – možemo i potiho.

U ostalom s Bogom za sada papir je izpisan, a meni zvoni na oracije

Tvoj prijan
J. Milaković

7

Josip Milaković Janku Leskovaru (5)

[ČESTITKA PRIGODOM LESKOVAROVA VJENČANJA]

U Zagrebu 18/7 82.

Janko brate, nevaljanče pravi,
Praštaj meni, što Te korit' stadoh
Danas, kadno listak dobih bratski
Što ga Ti mi uzpisao jesi, – –
A u listu viest mi javljaš novu,
Štono mnogim već se starom čini.
Janko, Janko, takav li si druže?
Da ni rječce prije mi ne reče
O uzoru, koj sa svieta hladna
Raj od ruža satkao ti sada;
O andjelu, koj je kadar jed'ni
Sbrisat tugu, s kôm se pjesnik rodi,
Onu tugu, koja će i mene
Znam pokopat još u dobi cvjeta;
Idealu, kog si kano »svetac«
Slavit znao, što sad kida lance,
Što Te speli u okove tuge;
Koj Ti nosi zlatni kondier, veleć:
»Evo druže, okriepi se njime!« ...
. . . . . .
Radost vela obuze mi srce
I znaj dugo još ću se veselit
Znajuć brate, da bdije uza te
Krotki andjo sa posmjehom sretnim,
Koj mi sjaji sunašcem na lišču ...
Kad se sjetim, kako li je meni,
Koj ko slavulj za uzorom tužim,
Što ga sudba nesmilna mi uze –
Udes, što u crni plašt me zavi;
Kad se sjetim, kako plače ona,
Što me uvijek vidi bliedih lica
Pod cipresom mojih: »turobnica«;
Pa da sad mi andjo s neba sadje
Te da bračnim vezom nas ovije
Da nam srca u jedno satvori!
. . . . . .
O, tad znadem sreća kolika je
Srce Tvoje obuzela netom!
. . . . . .

Tuge svake nestalo je za Te
K cielju stupaj smjelo odabranu;
Hrvaćanska dičit će se majka
Plodom Tvojim, što ga čuvaš za nju.
Često žarkom, kadkad umiljatom
Rječju bodri mladež hrvaćansku,
Da se vinu kano sokolići
Na rad, što nam oj u zaboravi!
A kad časak dobrza Ti onaj,
Kada duša uzigrana vrije
Uhvati se u vilinsko kolo
Tražit pjesme?! Ludo! Eto ti je!

Pozdravljam Te prijatelju mili
Usred novog ovjenčanog doma,
Bračnim viencem, štono Ti ga savi
Tvojeg žića drugarica moma.
Bud'te sretni! ... Kud prošli mladenci
Samo cvieće stazicom Vam bilo.
Svaki cvietak bud' Vam nada jedna,
Svaka želja plodom urodila!
Kako sunce, što se viekom radja,
Svakim danom, štono ljepše sije –
Tako ljubav bila viek Vam žarča!
U ljubavi danke sprovodili! ...

Ah, da mogu izplest vienac kitni
Iz najljepših svieta ljubičica:
Slao bi ga u kraj – gdjeno grli
Moga Janka – mlada vjerenica!

Tvoj

Josip Milaković

8

Dr Luka Marjanović Janku Leskovaru (1)

U Zagrebu dne 11/11 68

Dragi prijatelju!

Od velikoga posla i drugih neprilika nisam vam mogao na Vaše ljubezno* odgovoriti, kojim ste mi Vaš sretni dolazak** javili. Ili ste zaboravili ili niste htjeli javiti, kako su Vas gospoda u Pregradi gledala. Vi ste za poklon dosta rano prispjeli, a kod priprava nebi bili ni onako sudjelovali. Meni bi vrlo žao bilo, kada bi Vam išto to škodilo, što ste

* U originalu je izostavljena riječ: pismo.

** Radi se o Leskovarovu povratku iz Bihaća i Zavalja, kamo se bio uputio s Marjanovićem i sucem Petrom Starčevićem, koji su ondje radili na sabiranju narodnih pjesama za Maticu hrvatsku.

sa mnom išli. Vršite zdušno svoju službu, dok možete i koliko bolje možete, pak ćete moći svakomu u oči gledati.

Kako znadete, po Vami smo poručili, da na 1100 f. Petku pridajemo još 50 f., a Vi ste odpisali, da neda ispod 1200 nikako. Ko bi rekao, da će ipak dati! G. bilježnik je telegrafirao, mi pristali, sutradan moja supruga opozvala, ali Petek nije pristao, i eto već je na naše ime prenešeno. Brez g. bilježnika, koji je u tih poslovih tako vješt, kao ma koji praktični jurista, ne bi tako brzo išlo. Pozdravite mi g. Šrimpfa i recite mu, neka mi ne zamjeri, što nisam preko njega s Petkom dalje ugovarao kako sam ga bio molio za slučaj, ako uobće ikada s Petkom dogovaranja nastavim. Petek je preko g. Br–ka započeo, a ja nisam mogao drugčije okrenuti. Kako ću biti dobar susjed onim, koji su bliže našeg ljetovnika, tako ne ću zaboraviti ni svoje lanjske dobre susjede. Patron kuglane ne će zaboraviti svoje dužnosti.

Starčević se je vratio 2/11 s punom torbom pjesama. Onaj pjevač, što smo ga u kahvi našli (Ibrahim Dervišević) samo 3–4 dana bio na Zavalju, vratio se 25/10 u Bihać, a 26. umro naglom smrću. Starčević je po mom naputku dao njegovoj siročadi pet for. više nego je zaslužba njegova bila, ali jučer dobih list od iste siročadi, u kom me za pomoć mole. Ove dane dobili smo opet list od lanjskoga pjevača,*** u kom nas moli, da za nj porez platimo, kako smo tobože obećali svake godine plaćati. Ti naši pjevači misle, da imamo neizcrpivu blagajnu. Za to odsele ne ćemo novih pjevača tražiti. – Ove dane je u Odboru Matice zaključeno, da se nar. pjesme imadu početi štampati, a prve da imadu na red doći bosanske. Ove zime imadem za prvi svezak najljepše pjesme izabrati. Svega će tih pjesama biti štampano najviše 1 svezka, dakle po prilici peti dio od sabranih pjesama. Sve ću morati opet čitati, pregledati i opetovano probirati: posla izobila! Ako Bog da zdravlja, sve će ići.

Danas ćemo krstiti mošt. Bojim se, da će cviliti kod krsta od kiseline. Ipak ga ne budemo zabacili.

Znam, da Vas je sve skupa zima iznenadila, kao i nas.

Moj naklon gji supruzi, pozdrav dječici i svim našim prijateljima od Vašega

*Dr Marjanovića*****

*** Vjerojatno se radi o Mehmedu Kolak-Kolakoviću.

**** O dru Luki Marjanoviću vidi pobliže na str. 200. i dalje.

9

Dr Luka Marjanović Janku Leskovaru (2)

U Zagrebu 17/II. 89.

Dragi prijatelju!

Vaše cienjeno* sa pošiljkom našlo me je u postelji, jer sam od božića do polovice siečnja od uha bolovao. Pročitao sam odmah Vaš putopis;**

* U originalu izostavljena riječ: pismo.

** Radi se o Leskovarovoj »putopisnoj crti« *U Bišću*, objavljenoj u »Narodnim novinama« od 14. i 19. IV 1893.

ali čim sam počeo ustajati, počeo sam uređivati nar. pjesme, te se u taj posao zapiljio kao crv u koren i tako zaboravio na desetak listova odgovoriti, od kojih Vaš nije najstariji. Vaš putopis je (u) cielosti dobar i šteta bi bila, da ne nastavite. Imate dobar dar opažanja, a jezik Vam je i stil gladak i posve pravilan, što moram naročito napram Zagorcu i kajkavcu istaknuti. Promjenivši nekoja mjesta, gdje se osobito moja osoba ističe, moglo bi se sve štampati. Nastavite i dovršite. Drugi dio, Vaša opažanja i doživljaji u Bišću itd. biti će vrlo zanimivi. Vi ste to sigurno već učinili; ako niste, to učinite, vriedno je. Ja ne bi znao tako pisati.

Od tri kralja do danas sam pročitao i za štampu priredio preko 60000 stihova. Izpod 6 sati na dan nisam radio, a gdjekoji dan i do 16 sati. Već sam počeo usljed toga poboljevati, krv mi udara u glavu, jer nije to lagan posao. Moždani se napinju, a k tomu uvijek jedno te isto! Još imam preko 100.000 stihova pročitati; kad bi radio kao do sada, trebao bi 2 mjeseca; ali ću biti prisiljen manje raditi. Kad bi pako tumačio nepoznate riječi, fraze i običaje, kako sam bio počeo, nebi gotov bio za 9 mjeseci. Sada ostavljam tumač za ono vrijeme, kada se koja pjesma bude štampala. Sada samo ispravljam stihove i brojim te o svakoj pjesmi kratku ocjenu bilježim. Kada budu sve pjesme pročitane i klasificirane, onda će slieditи izbor pjesama i ako Bog da štampanje I. svezka. Ovo će biti, nadam se, prije nego dodjem na praznike u svoju kolibu, barem ću, ako Bog da zdravlje, ja sa svoje strane učiniti sve, da bude jednom započeto.

Nisam već dugo čuo od Vas ni od prijatelja. Kako čitaonica? Jesu li fureši minuli? Čim se inače i kako se zabavljate? Jesu li Vam djeca sa gospojom zdrava? itd. Sve bi me to zanimalo. – Kad nam proljeće nastupi, moliti ću koga od prijatelja, da mi, makar za pokus, nekoliko smreka na zgodnom mjestu zasaditi dade. –

Pozdrav i poklon gospoji suprugi, pozdrav svim prijateljima bližim i daljim komšijam a ja uvijek vaš iskreni

Dr Marjanović

Bi li mi mogli i znali javiti kako je krstno ime kotar. sudcu u Rogatcu Walteru?*** Možda gosp. baron znade?

*** Tu je Leskovar olovkom napisao: Alois.

10

Dr Luka Marjanović Janku Leskovaru (3)

U Zagrebu 1/III. 89.

Dragi prijatelju!

Ako i kasno, evo ipak odgovora na Vaš cienjeni list od 19/II.

Nadam se, da ste nastavili zanimivi opis puta. Početak pjesme ili njih više, možete imati uviek, samo naznačite mjesto u opisu, pak ću ja u

svoje vrieme dodati. Pjesme Ibre Derviševića sam već davno predao Matici, pak ne mogu ovaj čas izvaditi. Ona kapelica zove se »turbe« (eta). Vrlo me zanimaju Vaše pripovjedke. Radite, pak ćemo jih u svoje vrieme zajedno čitati i onda ću gledati, da budu štampane. Recimo, da do toga i ne dojde, uviek je liepo i ugodno slobodne časove tako ispunjavati. Radite Vi i dalje, osobito kratke značajne crtice iz života pišite; nisam po zanatu literat, ali ipak mislim, da mogu prosuditi što valja, što li ne, pak ću Vam biti savjestan savjetnik. Nije me služba već su me pjesme izmučile tako da sam nakanio oko 10. o. mj. otići na jedno 15 dana u Primorje, i to najprije na Rieku, pak onda naokolo. Od 6. siečnja do danas samo jedan dan nisam čitao pjesama; ali sam jih pročitao oko 100.000 stihova. Da nije ispravljanja, to bi šala bila; od mnoge pjesme posve pobrkane načinio sam pjesmu, da se može čitati a mnoga i štampati. To je osobito najplodniji pjevač Salko,* koji mi toliko posla zadaje; ali sada je pitanje poštenja, da stvar dovršim. U srpnju možda prvi arak ide u štampu! Još 3 mjeseca imati ću dosta posla.

Kada dođem na svoju sirotinju tamo, rad bi, da mi se što više naokolo zeleni. Lovrenc Grahovar je posadio nešto smreka, a još će saditi. Ja sam ga naputio, kako imade saditi, ali nisam posve siguran. Smreka je društveno drvo, te se mora više njih zajedno zasaditi. Ako Vam nije teško, prošećite se, molim Vas, malo, te pregledajte sve i naputite ga, kako bolje znate. Ako možete i ako imate koji suvišni ciep, i to bi Vas molio, da se praznine ispune. Uputio sam Grahovara na g. bilježnika ili g. Vitkovića radi 3–4 litre krumpira za sjeme, da imademo kad dodjemo, svoga!

Kada dodjem na Rieku, pohoditi ću g. direktora ujca. –**

Ako imate nastavak opisa puta, pošaljite mi, to me vrlo zanima.

Mi smo nekako dobro zimu prebacili bez ozbiljne ikakve bolesti. Što će proljeće donieti, još ne znam. A kako ste Vi sa svojim drobišem? Kako naši prijatelji i susjedi?

Veseli će me svaka viestica od Vaše strane.

Sa poklonom gji supruzi i srdačnimi pozdravi od svih nas jesam Vaš iskreni prijatelj

Dr. L. Marjanović

* Salko Pezić-Vojniković.

** Franjo Kresnik, brat Leskovarove majke, u ono vrijeme ravnatelj riječke gimnazije.

11

Dr Luka Marjanović Janku Leskovaru (4)

U Zagrebu dne 28/V 89

Dragi prijatelju!

Poslije kako ste mi priobćili dražestnu povjesticu o mačku urodkradici – nisam Vam se ničim oglasio. Kako sam uobće radi blaženih pjesama zaboravio listove pisati. Moj se posao prvi i glavni primiče kraju. Osim što sam tri tjedna o Uskrsu počivao te i na moru bio, radim već pet mjeseci oko pjesama. Za 15 dana, ako 10–15 sati budem na dan radio, biti ću gotov s prvim čitanjem. Onda će sliediti odabiranje i svrstavanje srodnih pjesama i tumačenje za I. knjigu odabranih. Ima ovih bosanskih za blizo 250000 stihova – ili za 10 debelih svezaka, a odabrano će biti za 3. najviše za 5 svezaka. Ako ne u srpnju, to će u listopadu prvi svezak doći u štampu. 5. lipnja doći će nam jedan dobar pjevač u Zagreb u pohode. Od njega smo skoro sve pjesme prepisali; ali ako bude još koju znao, i tu ćemo prepisati. Dati ćemo ga i uštampati = fotografisati, jer to i zaslužuje po množini i dobroti pjesama (oko 10 hilj. stihova).

Vi ste dobri bili u svoje vrieme interesirati se za moj vrtić. Javlja mi Grahovar, da sve liepo stoji i da često g. barun ide tamo. Čuli ste, da se je g. Oskar Kunović upitao, bili prodao kuću, nu ja za sada i ne mislim na to.

Znajuć, kako je sada kod nas liepo, imao bih volju odmah sada tamo doći, da nije blažene službe. Nu nije nemoguće, da o duhovih tamo ne dodjem. Ići ću u Poznanovec šogoru, pak ako bude ikako moguće, skočio bih preko Toplica tamo barem na 24 ure. To je za sada samo želja.

Nadam se, da ću do ferija podpun putopis čitati. Nemojte se šaliti! Znam da Vam je bolest našeg prijatelja bilježnika svima neugodna bila, i kada jedan član društva strada. da nije društvo veselo, ali i to će se popraviti! Moj mi Radovan veli kao sigurno, da će g. ujček ravnatelj za ferije tamo doći. Je li Vam što poznato? Nisam se mogao s njim na Rieci sastati, jer je kiša, odnosno noć bila.

Kako gdja supruga i dječica? Kako stari Vater? Da li ga marljivo pohadjate?

Mi smo hvala Bogu svi zdravi, a svi s veseljem čekamo dan, kada ćemo odavde u Zagorje krenuti.

Sa srdačnim pozdravom svima Vaš iskreni

Dr Marjanović

Kako naš dragi Lujček? Liepo mi ga napose pozdravite, kao i prijatelja Šrimpfa i sve njihove u kući!

12

Dr Luka Marjanović Janku Leskovaru (5)

Dragi prijatelju!

Za Vaše ravnanje! Meni ne pripada niti kao rektoru* naslov »presvietli«. Ja sam, kao i mnogi moji prijatelji, protivnik bizantinskih titulatura; ali kada već kod nas bez njih nemože biti, ne treba nikada davati viši naslov, nego je uprav potrebito. Ima mnogo tamnih »svjetlosti i presvjetlosti«, a svjetao je svaki pošten čovjek i službenik makar i najmanji, koji je svjetla obraza, t. j. poštenjak-kremenjak.

Hvala Vam liepa za pripravnost, što se prepisa pjesme tiče. Rado bih još iz Zagreba u Monakov poslati, a gji barunici ću njezin prevod drage volje povratiti. Može nam svima drago biti, što se Niemci za naše stvari interesiraju.

Hvala Vam liepa i za druge obaviesti. Grahovar samo onda neka radi oko štednika, ako je siguran da će bolji biti od prijašnjega; a ako se neda premjestiti, neka ostane kako stoji sada. – Mi ćemo se i onako preko Krapine tamo voziti, pak ću po svoj prilici u Krapini stolce kupiti i odmah dovesti. Kad sam 14. lipnja bio na Humu, g. načelnik me je pitao, bi li smio moju brajdu pokusa radi modrom galicom škropiti, a ja sam na to drage volje pristao. Sada pako molim i njega i g. bilježnika, da mi štrcaljku za jednu uru posude. Mi uzimljemo ovdje na jedno vedro vode 1 kilogr. galice i 1 kl. živoga vapna. Danas ću početi u kanonikovu vinogradu. Jedva smo dobili dobre galice. Neka g. bilježnik bude dobar, ako ima 1/2 kilograma meni odstupiti, jer mislim, da će toliko dosta biti za prvi put, a kada dođemo tamo, škropit ćemo još jednom, ako bude potrebito. Ako ne ima galice, neka Grahovar kupi, ali da ne bi kakve god kupio! Budite dobri pozvati Grahovara i reći mu, neka ide u Rusnicu pogledati, da li se u kanonikovu vinogradu lišće suši; ako da, ja bi poslao tamo dečka kanonikova sa štrcaljkom i galicom, neka to obavi. Ove su godine vinogradi rano cvali, pak obranimo li jih od peronospore, mogli bi imati dobro vino.

Moj kolega prof. Vojnović** otišao je u subotu na pohod biskupu Strossmayeru i vratit će se u sriedu, jer u četvrtak počimlju kod nas ispiti, radi kojih ćemo do 31. biti zapregnuti.

Baronesa je*** pisala jučer, da će g. ujček po svoj prilici tamo doći. Biti će veselo! Ja ću opet imati posla dosta, ali ću gledati vrieme razrediti zgodno, da na sve dospijem.

Pozdravljajuć srdačno sve Vaše kod kuće i sve naše prijatelje jesam Vaš iskreni

U Zagrebu 15/VII. 89. *Dr L. Marjanović*

* Prof. Marjanović je bio rektor Zagrebačkog sveučilišta šk. godine 1889–1890.

** Konstantin Vojnović (1832–1903), od godine 1874. do 1891. profesor građanskog prava na Zagrebačkom sveučilištu.

*** Kćerka baruna Hinka Kavanagha.

13

Dr Milivoj Šrepel Janku Leskovaru (1)

Zagreb 26/6 1892

Štovani gospodine!

Primivši Vaše pismo opitao sam se, kakovi su kompetenti za oba mjesta.* Koliko sam mogao razabrati, jedno je mjesto osigurano nekomu štićeniku podžupana Franciscija, a za drugo ima mnogo kompetenata, među njima je i Lepušić, koga je i Kostrenčić** preporučio šefu.

Govori se, da će u jesen biti 4 mjesta prazna, jer će se otvoriti nova normalka. Bilo bi dobro, da se za vremena uputite o svemu, a svakako nastojte, da se što prije preštampa Vaša »Katastrofa«. Valjda bi bilo najzgodnije, da i sami odete do šefa, pa da mu svoju želju priopćite. Tom zgodom mogli biste mu predati primjerak »Katastrofe«. Ako je moguće, dodajte i »Misao na vječnost«.

Pozdravlja Vas

*Dr M. Šrepel****

* Radilo se o Leskovarovu pokušaju da dobije premještaj iz Krapinskih Toplica u Zagreb.

** Ivan Kostrenčić (1844–1924), dugogodišnji blagajnik i veoma zaslužni tajnik Matice hrvatske.

*** Dr Milivoj Šrepel (1862–1905), sveučilišni profesor, kritik i dugogodišnji odbornik Matice hrvatske.

14

Josip Pasarić Janku Leskovaru (1)

VIENAC

Dragi gospodine!

Zagreb, dne 5. kolovoza 1892.

Ja se sve spremam na put s prijateljem dr. Šrepelom, ali se vazda nadje kakva zapreka, pa tako ne možemo da poletimo u divno Zagorje. No kad ne mogu ja sam k Vama, šaljem Vam evo list knjige bijele s upitom: Šta je s Vašom obećanom pripovijetkom?* Sada bi bilo upravo najzgodnije vrijeme, da uđe u list, jer da Vam po istini kažem, neka je oskudica *dobrih* rukopisa, a napose pripovjedaka, zavladala u uredničtvu. Hoćete li možda doći u Zagreb i zbilja poći u Donju Ugarsku? Kako živite, jeste li zdravo i bodro, kao onda, kad se vidjesmo u Za-

boku? Sve me to puno zanima, pa s toga se nadam, da ćete s nekoliko riječi javiti, kako živite i da li napreduje Vaša zasnovana pripovijetka.

Pozdravite lijepo Vaše suputnike, gg. Sokolića i Kollenca, pa primite srdačni pozdrav

od Vašeg prijatelja

*Josipa Pasarića.***

* Radi se o *Katastrofi*.

** Prof. Josip Pasarić (1861–1937), odbornik Matice hrvatske i urednik »Vijenca«.

15

Josip Pasarić Janku Leskovaru (2)

VIENAC

Zagreb, dne 25. prosinca 1892.

Zadnje Vaše pismo pobudilo je u meni vrlo mila, a i neka nemila čuvstva. Vrlo mi je bilo drago čuti, da ste napisali pripovijest, koju ćete doskora poslati »Vijencu«, da ju iznese na svijet. A nije mi milo Vaše sumnjanje u samoga sebe. Vi ste svojom »Katastrofom« pokazali, da je u Vas velika stvaralačka sila. Samo treba volje, da tu lijepu silu razvijete na uhar naše književnosti. Ne stoji toliko do toga, da se čovjek nakrca raznovrsnim znanjem, ako je to znanje mrtvo blago, ako ga ne zna i drugima predati. U Vas ima dara, i to mnogo osebujnog, samoniklog dara, koji unosi novu »notu« u našu književnost. Razvijajte Vi tu svoju Bogom darovanu individualnost i samoniklost, pa budite uvjereni, da ćete lijepih uspjeha postići.

Vi ne biste ni bili ono, što jeste, t. j. pjesnik, da nije u Vas nemirnih misli. Baš u tim Vašim refleksijama vidim ja potvrdu svomu dubokomu uvjerenju, da Vi pored Đalskoga pripadate među najdarovitije naše pisce. To međutim nije samo moje mnijenje, nego i mnogih mojih znanaca, s kojima rado zapodijevam razgovor o Vama. Tko je jednom napisao »Katastrofu«, koje čitatelji »Vienčevi« ne mogu dosta nahvaliti, taj bi se teško ogriješio o hrvatsku književnost, kad bi bacio pero u zapećak. No ja se tvrdo nadam, da Vi to ne ćete učiniti, valjda ste bili malo zlovoljni, pa ste to onako tek nabacili.

Ja postajem novom godinom jedan od glavnih suradnika kod »Obzora«. Pisat ću osim polemičnih članaka najviše o prosvjeti, pedagogiji, književnosti. Glavnu ću pažnju posvetiti novijim pojavama i mladim piscima, pa tako će već u siječnju biti govora i o Vama i Vašim pripovijestima. Ako imate kakve želje, osnove ili predloge za ovo novo moje zvanje, a koje se tiču općenitoga dobra, bio bih Vam vrlo zaslužan, da mi ih priopćite.

Kad izide Vaša pripovijetka (nova), mogla bi se zajedno sa prve dvije odštampati i odma izdati. Što velite na to?

Nekoliko mladih taštih ljudi pokreće nov list »Prosvjeta«, koji ide za tim, da cjepkanje prenese i na književno polje, kao da nam nije razdor i nesloga na političkom dosta naškodila. Ja ne uviđam potrebe toga novoga lista, koji je – nota bene – u prvom redu uperen protiv »Vijencu«, a ne »Domu i Svietu«. Međutim neka bude, kako je suđeno! Sada bi bilo vrijeme, da se pravi prijatelji »Vienca« oko njega okupe.

Čestit Vam Božić

Primite srdačni pozdrav od

J. Pasarića

16

Dr Milivoj Šrepel Janku Leskovaru (2)

Zagreb, 25/1894.

Štovani gospodine!

Oprostite mi, što Vam istom sada odgovaram na Vaše pismo. Kad sam primio Vaše pismo, bio sam upravo bolestan, pa da Vam iskreno priznam, bio mi se je Vaš list nekud zametnuo i ja gotovo sasvim zaboravio, da Vam odgovorim.

Vaše je umovanje o istosmjernim pravcima – sasvim opravdano. Stara Euklidova geometrija, koja se još predaje u našim školama, uči, da se dva istomjerna pravca ne križaju ni u neizmjernosti. Ova je misao već davno zakopana, pa nova geometrija pomišlja, da se dva istosmjerna pravca, protegnuta u neizmjernost, upravo moraju prosijecati. Ovo je samo jedna od onih mnogobrojnih zasada, koje modernu geometriju bitno luče od Euklidove. S tim je u vezi n. p. i nauka o krugu itd.

Neki učenjaci idu pače tako daleko, da uopće ne priznavaju pravca, nego tvrde, da je »pravac« samo dio periferije. Ova »apsolutna« škola ima međutim malo pristaša.

Žalim, što nisam sam matematik, ali ako Vas to zanima, mogu lako saznati, koje bi Vam djelo moglo najbolje podati uputu o svim pitanjima geometrijskim i u njihovu sadašnjem stanju.

Zašto, dragi gospodine, ništa ne pišete beletristično? Vaše su dvije pripovijesti neobično ugodne publici, a Vi ni mukajet. Nije pravo, da ste odbacili pero. Dajte, dajte, građe je dosta, kamo god pogledate, a sposobnosti imate na pretek. Ne biste li htjeli jedno deset araka prirediti za »Maticu«?

Đalski, Pasarić i ja često se Vas spominjemo, pa Vas najljepše pozdravljamo.

Vaš štovatelj

Milivoj Šrepel

17

Kosta Hörmann Janku Leskovaru (1)
[Litografirana tiskanica]

Blagorodni Gospodine!

Krajem ove godine počeće izlaziti bogato ilustrovani beletristički list pod imenom:

»Nada«

Uredništvo je povjereno u moje ruke; »Nada« će se štampati u dva eksemplara, posebno latinicom i ćirilicom, a izlaziće svakoga 1. i 15. u mjesecu. –

Iznoseći Vašemu gospodstvu ovu književnu namjeru, čast mi je pozvati Vas, da bi izvoljeli svojim književnim prilozima pristupiti u kolo saradnika »Nade«. –

Ovaj list pokreće čisto prosvjetno načelo, da i u srcu Herceg-Bosne zajedničkom snagom osnujemo list, u kojem će se uz radove domaćijeh sila izlagati *lijepi plodovi literarnog nastojanja odasvud* »kud se čuje pjesan Marka Kraljevića!« Osim toga primaće i bilježiće »Nada«, važnije književne pojave i drugijeh slovjenskih i ostalih naroda.

Spram estetskoga načela, da je umjetnost sama sebi svrhom, izključuje se iz okvira »Nade« svaki pravac dnevnih, političnih, narodnosnih i ličnijeh zadjevica, pri ćem će se stranice lista uvijek rado otvorati svjema književnim produktima, koji se začeše i ogrijaše na čistoj i svetoj vatri *domovinske ljubavi, na idealu*, koji je uvjek i svagdje stvarao velika djela, *na zanosu*, bez kojega nema prave poezije. –

Ovo je, blagorodni gospodine u glavnom osnova na kojoj ću graditi, da »Nada« izigje dostojnim glasilom za sve one, koji u ime prosvjete rade u procvat i budućnost svojijeh ideala.

Uredništvo je spremno da svaki valjani literarni rad dostojno nagradi. U tu svrhu odredilo je ko osnovne takse za honorisanje priposlanih radova: po retku (u širini štampane brazde od 7.3 cm corpis) šest novčića. Veće novelističke radnje nagragjivaće se spram unutrašnje i stilistične vrijednosti sa 40 do 60 forinti po štampanom arku.

Honorar za pjesme odregjivaće se spram sadržine i posebne odlike dotičnoga pjesmotvora *bez obzira na obim.*

Nadajući se u Vaše patriotsko čuvstvo, koje prinosite svemu, što je na književnom polju dobro i lijepo, čast mi je pozvati Vas, blagorodni gospodine, da izvolite pristupit u kolo saradnika »Nade« te ovaj list podpomagati krasnim plodovima Vašega pera.

Rukopisi šalju se na moju adresu u zemaljski muzej u Sarajevu.

U Sarajevu, mjeseca septembra 1894.

S poštovanjem
Kosta Hörmann

18

Milivoj Šrepel Janku Leskovaru (3)

[Dopisnica]

Dragi prijatelju! Iskreno se radujem uspjehu Vaše zadnje radnje* i čestitam. I Gjalskoga ste razveselili. Nemojte se osvrtati ni lievo ni desno. nego nastavite, što ste tako sretno započeli.

Pozdravljam Vas

Vaš štovatelj

Zagreb 8/10 1894. *Milivoj Šrepel*

* *Poslije nesreće* (»Vijenac«).

19

*Vjekoslav Fleišer Janku Leskovaru (1)**

»PROSVJETA«
ILUSTROVANI LIST ZA ZABAVU, ZNANOST I UMJETNOST
Tiskarna A. Scholza Nakladnica
Zagreb

Veleštovani gospodine!

Vaša odluka neugodno me se dojmila a to tim više, što mi nije poznato, da bi itko Vas napao. Nije moguće, da se obazirete na istom kogagod. Ako je u službenih krugovih možda bilo Vama neugodnoga prigovora, to nebih znao zašto, ako nije, što urednik »Vienca« g. Pasarić i presvj. predstojnik nisu prijatelji. Svakako nemojte, da ne nastavite. Kako »Prosvjeta« prima samo moralne stvari, bez povriede stidljivosti, a sa odjelnim predstojnikom nije imala sukoba. možda biste tu našli više priznanja i mira?

Neka Vam je dovoljno, što Vas »Matica« u svoje kolo zove, pa neka Vam je to više, nego piskaranje nepoznatih osoba.

Nadam se s toga posve drugom odgovoru, nego je onaj prvi.

Dajte, ostajte vjerni našoj knjizi.

Pozdravlja Vas uz odlično počitanje

Vjekoslav Fleišer

* Pismo nije datirano, ali smatram da kronološki spada ovamo (vidi slijedeće pismo).

20

Vjekoslav Fleišer Janku Leskovaru (2)

»PROSVJETA«
ILUSTROVANI LIST ZA ZABAVU, ZNANOST I UMJETNOST
Tiskarna A. Scholza Nakladnica
Zagreb

U Zagrebu, 7/11 1894.

Velecienjeni gospodine!

Na moj pošljednji list nisam od Vas primio ni redka odgovora. Možda niste ni primili pisma?

Molim Vas imajte dobrotu napisati za »Prosvjetu« bar malenu stvarcu. Veoma bi me zadužili, kad bi do 20/11 izvoljeli priposlati bar početak koje Vaše crtice.

Jeste li primili »Prosvjetu«?

Preporučam Vam se najtoplije.

S odličnim veleštovanjem
Vjekoslav Fleišer

21

Janko Leskovar Silviju Strahimiru Kranjčeviću

Visoko poštovani gospodine,

Dosta je dugo, što primih Vaše vrlo cijenjeno pismo, koje sam s osobitim interesom pročitao, ugledav potpisano Vaše ime, koje si je u našoj književnosti osvojilo tako odlično mjesto.

Da Vam se nijesam prije odjavio, nije uzrokom što sam preopterećen školskim poslovima (sam imadem 190 đaka), crkvenom službom i t. d. – nego što sam pobolijevao, i zato mi izvolite oprostiti.

Imate u cijelosti pravo što kažete o našim književničkim prilikama; uistinu slabo su utješne, pa se i ja nadam, da će Hrvati rado prije svojim radovima puniti stupove »Nadine« – gdjekoji možda tim radije, što su Srbi odstupili, koji su i time zasvjedočili, da su tim sretniji, što su dalje od nas Hrvata – jer ja tvrdo vjerujem, da pokretače »Nadine« ne vodi nečista namjera (kako to Srbi sumnjiče), a u tom sam tim stalniji, što u uredništvu vidim toli odlična lica (čiste prošlosti). Jedno mi je samo teško, što Vam ne mogu već sada da pošaljem koju stvarcu. Uz najbolju volju ne mogu da radim ne samo radi službenih poslova, nego ima tuj i privatnih dužnosti.

Iz Zagreba sam već primio nekoliko požurnica i nekoliko prijateljskih ukora, što tako malo pišem. Ali nije drugačije! Život traži svoje! Ipak će možda i za mene nastati povoljnije prilike – zasada mogu samo da si

gdjekad što pribilježim. Ne mogu da udovoljim ni Vašoj želji glede Kozarca. Žalibože nemam gotovo nikakova poznanstva među radnicima na polju lijepe knjige, jedino što imadoh sreću, te se upoznah s našim prvakom Đalskim.

Možda ste poznati s nadzornikom Milakovićem? Onda Vas molim, imajte dobrotu pozdraviti. Mi smo dobri znanci još iz vremena, gdje sam kovao loše stihove.

Prije kojih osam godina zamalo da se nije dogodilo, te bih danas i ja bio negdje među Vama; no zadržala me najviše obvezatna desetogodišnja služba. Tamo je negdje po obiteljskoj tradiciji kolijevka mojih djedova. Kako se, bogzna, razvijaju u Vas stvari!

U želji da »Nadu« prati najbolji uspjeh, preporuča Vam se i šalje Vam srdačne pozdrave

Vaš štovatelj

Janko Leskovar

Krapinske Toplice, 16. prosinca 1894.*

* Ovo je pismo citirano prema: Kranjčević, *Sabrana djela III*, JAZU, Zagreb 1967, str. 753–754.

22

Silvije Strahimir Kranjčević Janku Leskovaru (1)

Vrlo poštovani gospodine!

Urednik »Nade« gosp. savjetnik Hörmann pokazao mi je jutros Vaše cijenjeno pismo. Kako sam pozvan kano stalni saradnik u redakciju lista, neizmjerno me raduje, što i Vi pristupiste u ovo na novo povedeno kolo. Uz složni rad biće – ako Bog dade – »Nada« dostojni premac svoga imena, ugodni razgovor u prvom redu po hrvatske književnike, koje – košto i sami samnom zajedno znadete – inako slabe nade prate.

I ne samo što bi ovaj list postao »mironosac«, nego i odista spram svoga nepristranoga položaja, pošto je sasvijem nezavisan od jadnih dnevnih trica i kučina, biće valjda i najpozvaniji, da u njemu vrijedi načelo e se plodovi umjetničkog rada ne mjere ni po babu ni po stričevima, nego po svojoj suverenoj vrijednosti. Nijesam nikada pristajao i nikako ne mogu da razumijem za što je od potrebe, da se dan današnji sve nateže na politički kalup i spram političke situacije ocjenjuje. Tako je nekako pošlo i zato – silent Musae! Ovaki način prosugjivanja nestalan je, takovo je sudište spram momenta u naprijed pripravljeno i to mora naravski da tako i bude, jer je u prirodi same politike da bude nervozno promjenljiva, sa stotinu lica i još više očiju za očijukanja. Ama književni rad služi uvijek interesima apsolutne prosvjete, najčišćim patriotskim idealima i gr'ješno je, ako ga mećemo u službu svakidanjih, možda i ličnih,

aspiracija. Njegova su načela daleko nad dnevnim pitanjima; put do tijeh načela ne smije da imade stanica, gdje prtljaga dobiva svoj carinski biljeg, da može slobodno dalje. Miso se penje i prodire naprijed vlastitom elementarnom snagom umjetnikove duše i ne pazi na to u čijem je slučajno kraju, da spram toga navuče uniformu, neka bi joj dizali ruku na pozdrav kuda progje. Ne treba joj ugagjati onomu što je od danas ili od sutra.

Iako se dakle jasno razlikuje patriotizam i uopće ideali od politike, koja i nije nikaki ideal, već samo manira (:doduše vrlo vješta i ne za svakoga, jer nije laka!), onda nam, gospodine, mora biti od srca drago, što nuz druge listove eto i »Nada« poniče u hatar našega literarnoga promicanja, a poimence, što niče u Bosni, na srcu najljepšega jezika, kojim čovjek govori, u zatišju, kamo ne dopire pjena uzrujane stranačke strasti. Hvalimo Bogu, što se je ipak i jedna vlast našla, koja uvažava knjigu i književnike kako je bilo – nekad bilo, sad se spominjalo – za srećno doba plemenitih Mecena, ta po Italiji i Njemačkoj, puštajući nuz to književničkoj inividualnoj slobodi u svakom obliku maha. Što nam dakle brani da radimo?!

Nadam se, da će se napokon i naši književnici iz Zagreba složno prihvatiti ove prilike i s veseljem čekam Vaš odlični prilog što prije. List će biti velik, sjajan, s tehničke strane posve savršen. Ima i prilike, da se daleko proširi. Iznesimo dakle svijetu na ogled, *što je hrvatski književnik, što producira hrv. knjiga.* Mislim, da je ovo sveta dužnost, kojoj ne treba niti novinarskog bistrenja niti dokaza ikakijeh.

Ako ste poznati sa g. Kozarcem, izvolte mu pisati u ovom poslu. Žalim, što ga lično ne poznam, tijem više što ga odlično štujem.

Praštajući se s Vama nakon ovo čavrljanja, primite moj kolegijalni pozdrav.

Vaš

Silvije Str. Kranjčević

učitelj u saraj. preparandiji.

U Sarajevu 21. XI. 94.

23

Dr Milivoj Šrepel Janku Leskovaru (4)

Zagreb 31/12 1894

Štovani gospodine!

Nešto okasno dolazim s odgovorom svojim, ali Vas molim, da mi to ne zamjerite. Imao sam pune ruke posla, uza to imao sam ovih ferija gosta, a napokon bio sam i bolestan, pa se tako sve složilo, da odocnim.

Tolstoj je originalac, pa se zato nemojte čuditi njegovim presmjelim tvrdnjama, premda u napomenutom momentu imade donekle pravo; on je očevidno htio probiti frazu o potpunoj objektivnosti pripovjedačkoj.

Ovu su frazu na svoju zastavu napisali zastupnici krajnje ljevice naturalističke, kojoj je vodjom Zola. No i meni se čini, da nema pripovjedača bez nekoga subjektivizma, dapače da taj subjektivizam podaje osobit čar i vrijednost djelima velikih genija. kakav je bio naš divni Turgenjev. Sam Zola u mnogoj je crti subjektivan, kako je to dokazao Brandes. Dakako Tolstoj sa svoga starokršćanskog gledišta ište previše, zahtijeva potpunu ljubav i punu mržnju, a tu ga je teško slijediti.

Za Vaš posao preporučio bih Vam, da nabavite Schopenhauera. U Reclamovoj Universalnoj biblioteci izišla su njegova djela (Werke) u 6 svezaka, i njegov »Nachlass« u 4 sveska, a mogu se dobiti po jeftinu cijenu (sva za 4 f. 92 n.). Još bih Vam preporučio Brandesa (Moderne Geister i Menschen u. Werke), a koliko poznajem Vaš način pisanja, dobro će Vam doći i Stendhal, Physiologie der Liebe i Bourget, Physiologie der Liebe.

O »Nadi« sam uvjeren, da je po nas varava, pa zato nisam htio, da pristupim medu suradnike. Naši mladi pjesnici na žalost su se odazvali (Harambašić, Tresić, Kranjčević i Alaupović), ali mislim, da će požaliti.

Čestito Vam mlado ljeto želi Vaš štovatelj

Dr Milivoj Šrepel

24

Dr Milivoj Šrepel Janku Leskovaru (5)

Zagreb, 4/5 1895

Štovani gospodine!

Vaše me vijesti u velike zanimaju. one jasno dokazuju, da se i hrvatski narod ne će oteti onoj struji, koja se je zatalasala po svoj zapadnoj Evropi, a osobito u onim stranama, gdje je pretežit radnički stalež. Posve je prirodno, da se od svih hrvatskih krajeva najprije javlja Zagorje, jer je u dodiru sa Zapadom i jer je to opće siromašan kraj. Nema sumnje, mi se primičemo k velikim socijalnim promjenama. I nauka i vlasti priznaju, da valja što prije i što više zagladiti jaz, koji je pukao medu kapitalom i radom.

Nedavno je Spencer napisao djelce o socijalizmu, te rekao, da bi to značilo od društva učiniti kasarnu i iz slobode turiti obrazovane države u ropstvo. No u isti mah on sa svom oštrinom osuđuje i militarizam, koji s pravom drži glavnim izvorom nevolje i zla. Pomislite, da se preko trećine sviju brutto-dohodaka državnih u Evropi troši na podržavanje neiskorijenjenih još posljedica feudalizma, a uza to opća vojna obvezanost tako je grdan teret. da je militarizam s ove strane još štetniji negoli poradi troška. Socijalisti vele: ako država može braniti militarizam, onda bi mogla i ostale poslove uzeti u režiju, pa bi se mogao pravedniji razmjer dobiti u naplati rada. U nauci ima doduše dosta ljudi, koji odrješito odbijaju socijalizam, ali ih još više misli, da je mnogi zahtjev

socijalista opravdan, i ako je njihov konačni cilj samo ideal, kako je idealno i društvo Isusovih pravih sljedbenika. Međutim ideja socijalizma postigla je već velike uspjehe u praktičnom smjeru; da nije bilo i pretjeranih zahtjeva njihovih, ne bi bili mnogi radnički zakoni provedeni u Francuskoj, Njemačkoj i drugdje, koji idu za tim, da umanje broj radnih ura i da povećaju platu radnicima, pa da svežu obvezama gospodare prema radnicima. Zato nije čudo, što imade toliko »Katheder-Socialista«, ljudi učenih, koji žele, da se na miran način učini, koliko se može, za poboljšanje radničkoga življenja. Socijalizam u zadnjem cilju ubija individualnost, sprečava samostalan razvoj, negacija je utakmice i po tom slobode, ali mi se čini, da je to ljuta rana na ljutu travu, pa ako je išto podobno potkopati temelje militarizmu, bit će to – socializam; to je – po mom sudu – jedini klin, kojim će se izbiti onaj drugi klin. I francuska revolucija nije postigla potpunoma svrhe svoje, ali je napredak velik, da nismo kmetovi i da se je razvio konstitucionalizam, koji uza sve mane ipak podaje građanima neka prava nekoč pridržana samo vladarima, plemstvu, vojsci i popovima. Mnogi inače konservativni nacionalni ekonomi priznaju, da bi valjalo urediti nasljedno pravo, da bi na ime neki postotci uvijek morali pripadati zajednici državnoj, a to je sve posljedica pritiska, koji izvodi socijalizam. Katolička crkva pokazuje i opet, da je ekspanzivna u promjeni svojega postupka, pa se prilagođuje u novije vrijeme socijalizmu, kako vam svjedoči i sam papa. I Vilim II. je počeo raditi u tom smjeru, ali kao da se je pokajao poradi toga, čini se, da se je zatrčao, jer su mu interesi vladarski vrlo dragi. Francuska je daleko pošla u susret radničkim zahtjevima, a to je prirodno, jer je republika. Danas je teško naslutiti, kako će se nagoditi stara tradicija i nova reforma, ali će socijalisti sigurno dobiti velikih koncesija; bit će tu nagađanja svakojakih, samo da privilegovane kaste održe štogod od svojih starih povlastica. Medicina Tolstoga veoma je jednostavna u teoriji, ali je čovjek pod kožom krvav, pa se moramo sprijateljiti s činjenicom, da će se od tisuće ljudi jedva jedan uzdići do evangjeoske visine. Ova razlika u ljudi ostat će i uzrokom, zašto će socijalistični ideal ostati samo idealom, no s napretkom kulture razlike se umanjavaju, pam će i nagoda biti lakša. Monopoliziranje države (duhana, željeznicâ, soli i t. d.) nije drugo nego neka vrst socijalizma, a to će se monopliziranje za cijelo sve više proširivati, samo je teško reći, do koje granice. Ova evolucija ne će ići upravnom crtom, nego će se valovito pomicati naprijed, bit će plime i osjeke, kako to vidimo u svoj historiji čovječanstva. Crkva će se prilagođivati potrebama svake epohe, poimence katolička, jer je protestantska i onako izgubila dublji utjecaj na razvoj čovječanstva – u protestantâ kao da nije crkva crkvom, već nekom slobodnom filozofijom, koja ne sprečava slobodoumnih institucija. Pravoslavna je crkva – ruska, pa kako je tamo apsolutizam, ona nema samostalne sile. Protestantizam je već odigrao svoju epohalnu zadaću, pa mu ne pripada u nazočnom pitanju znatniji utjecaj. Ja govorim o crkvi, a ne o ljudima, pripadnicima vjere.

Kako nauka veoma sporo otkriva istine, kako nam je najveći dio svemirskih i prirodnih pojava zastrt gustom maglom, ostat će vjeri njeno mjesto, dakako vjeri očišćenoj od kojekakvih natruha ljudske slabosti, pa će Isusova etika kao zvijezda sjati nad uzburkanim morem čovječjih i narodnih razmirica. A u prilog je socijalizmu, što se u Isusovoj etici nalazi mnogo elemenata socijalizma.

Gledajte, da što prije dovršite pripovijest, ali vam preporučujem, da ne ulazite odviše u detaljno promatranje socijalizma, bit će dosta, ako markirate samo glavne točke. Neka Vam to bude samo zaleđe, ali ne odviše približeno, već kao gora, koja se u daljini diže iza samoga prizorišta. I Turgenjev slikajući nihilizam, koji je tako snažan pojav u ruskom društvu, nije htio da ga preopširno prikaže, po gotovo nije ni u »Ocima i djeci« ni u »Novom naraštaju« na sva usta progovorio o nihilizmu i socijalizmu. Čini mi se, da je to umjetničkoj vrijednosti samo koristilo, premda je Turgenjev ipak istakao neke osobne simpatije – dakako prikriveno.

Usrdno Vas pozdravljam i ostajem Vaš štovatelj

Milivoj Šrepel

P. S. Vaša će zasluga biti najveća, ako nam prikažete, kakov oblik i izraz dobivaju socijalistične misli u glavi hrvatskih seljaka. Nema sumnje, i socijalizma se je uhvatila rđa, ima dosta ljudi među njima dangubnih, pokvarenih, u kratko ima pšenice i kukolja. Osim toga je velikih razlika, kako ovaj ili onaj shvaća glavne ideje: zanimljivo je, kakovi se ljudi najlakše odriču stare tradicije i koji su uzroci bili, da se *seljak* sprijateljuje s novim idejama. Bit će jamačno štogod uzroka i u tom, što činovnici i svećenici nisu svagdje, kakovi bi morali biti, pa se tako ruši autoritet, koji seljaka veže uz staru predaju. Silno se radujem zrcalu, u kojem ćete nam pokazati seljački svijet hrvatski zadojen socijalističnim težnjama. Dobro bi bilo ispitati, *odakle* je došla struja. Svakako je neobičan pojav, da se u nas seljački stalež – inače stup konservatizma u imovinskom pitanjima – prislanja uz protivne nazore? Ili da to nije nije samo prolazna moda, tek nezrela jabuka ili zbrkana kaša? Vaš je zadatak krasan, pa uprite junački.

M. Š.

25

Aleksandar Hoffmann Janku Leskovaru

Zagreb, 9. lipnja 1895.

Velecijenjeni gospodine!

Vašu adresu imam da zahvalim dobroti gospodina urednika »Vienca«.

Htio bih, da Vašu crtu »Poslije nesreće«, štampanu u »Viencu« od 15. rujna 1894. i dalje, prevedem na njemački jezik. I da se ugnem kakoj

neprilici, molim Vas lijepo, izvolite mi za to dati dozvolu – eventualno izvolite reći, uz koje biste uvjete na to pristali.

Sa osobitim poštovanjem

Zagreb, universa

Aleksandar Hoffmann,
pravnik

26

Janko Leskovar Aleksandru Hoffmannu

[Koncept odgovora na istom papiru]

Krap. Toplice, 11/6. 1895.

Visoko štovani gospodine!

Rado Vam dajem dozvolu, da prevedete rečenu noveletu, te Vam i zahvaljujem za Vaš trud!

Što se uvjeta tiče, ne stavljam Vam nikakovih, nu ipak, nađete li boljeg nakladnika, bio bih Vam zahvalan, kad biste gledali, da i za me iscrpite koju materijalnu korist, jer kako i sami znate – u mojem stališu – živi se dosta teško.

Sa vrlim štovanjem

J. Leskovar

27

Milivoj Dežman Ivanov Janku Leskovaru (1)

Zagreb 15. srpnja 1895.

Velecjeni gospodine!

Nekolicina nas odlučila se da izdamo knjigu u neku ruku almanah. Svi koji su u novije doba zašli u književničku arenu prikupili se oko te ideje, tako Dr Šenoa, Trešćec (V. Borotha), Dr Čačković (Ladanjski), Is. Velikanović, Tugomir Alaupović, beg Bašagić (Mirza Safvet) Milan Begović, Španić, Vizner-Livadić, Silvije Kranjčević. U takvom pothvatu pomislili smo odma i na vas pa sam designiran, da vas u ime svih nas prelijepo molim, ne bi li bili tako dobri, pa i vi s kojim prinosom (kojom pripovjesti) doprinesete uspjehu cijelog djela. Kako sam čuo, vi ste nakanili povući se sa proprišta, što bi mislim bilo veoma štetno, a dozvolite da vas mi molimo, ma kaki bili opravdani razlozi vašem stanovištu, da nam ne zabacite molbu. U današnjim prilikama vrijedi svako

zrnce mnogo a kamo, kad najbolje sile odustanu od borbe. Sastali smo se »moderni« kako bi rekao Gjalski, koji će knjizi »Godišnjici« nadam se napisati predgovor. Načelno smo ustanovili, da svaki piše što hoće, imajući samo na literarnu vrijednost obzira, ni na što drugo. Sujet, izradba, pravopis u svem posvemašnja sloboda. Nadam se da ćemo izaći s knjigom još ovih praznika, pa tako bi Vas molio, da ako vam je ikako moguće, da pristanete, što se nadam da ćete razvigjev eminetno patriotičan pothvat, učiniti, da mi pošaljete koju stvar. Čuo sam od g. prof. Pasarića da imate gotovih, pa tako vam ne će bit teško, a ako nije tom tako izvolite mi javiti, mi ćemo rado pričekati.

Nadajući se, da nam ne ćete odbiti molbu i da ćete mi na brzo odgovoriti odluku Vašu ostajem sa osobitim štovanjem

Zgb, Mesnička ulica 34. *Milivoj Dežman Ivanov*

28

Milivoj Dežman Ivanov Janku Leskovaru (2)

19/7 95

Velecijenjeni gospodine!

Hitim, da Vam odgovorim na Vaše ljubezno pismo. Htio bi da raspršim neke sumnje i razjasnim neke stvari.

Naslov knjizi preponiran je sa: ars libera. Knjiga će imati do 200 stranica. Izdat ćemo u vlastitoj nakladi. Ja vrlo dobro znadem, kako ide sa knjigama. Krivnja je na sasma nedostatnoj racionalnoj reklami i kolportaži, mnogo priječi i Matica, kad za cigle 3 for daje po 9 knjiga. Kako će naši ljudi dati za jednu knjigu 1 for! Nadamo se doskočit tome, osobito ako dogje u dobre ruke to ćemo ako prodamo i 300 komada naći svoj račun. Dalmacija je najbolje stovarište. Kako ima megju nama Dalmatinaca, to mislim, da će ići. Novine imamo sve u rukama, dapače i Sarajevsku Nadu, kroz Kranjčevića, koji mi je poslao prekrasnu podulju pjesmu »Zadnji Adam«. Bit će bruke za tu pjesmu no literarno stoji tako visoko, da se nemamo česa bojati. Usudio bi se ustvrditi da jedna od najljepših ako ne najljepša u našem pjesništvu. Ja sam dobar Geschäftsmann pa me nije strah za progju ako drugčije ne ide ću ja kolportirati.

Snuždilo me što mi pišete o Vašem suradništvu. Ja se nikako ne mogu odlučiti da bez vas izagjemo sa knjigom. Ta vi ste prestavnik svježeg novog smjera megju našom švabskom limonadom.

Velecijenjeni gospodine, znam da vam je na srcu naša stvar, pa recite, da li je možno, da vi ne sudjelujete. Mi ćemo vas drage volje počekati nešto vi požurite a nešto mi čekamo. Kako bi bilo da ovo što pišete ako nije suviše dugo (2-3 štampana arka) dadete nama, a onda

Vijenac neka pretiska od nas? Nadam se da ćete mi moju živu želju ispuniti i sudjelovati i javiti mi nešto stalna. Sve što želite i ako imate kakih primjetaba i misli izvolite mi priobćiti na poznatu adresu.

Sa osobitim štovanjem

M. Dežman Ivanov

29

Milivoj Dežman Ivanov Janku Leskovaru (3)

27/9 95.

Velecijenjeni gospodine!

Sa velikim veseljem pročitao sam Vaše pismo i hvalim Vama u ime sviju nas, što ste spremni udioničtvovati. Izvolite poslati kako svršite, naravno da čim prije tim bolje. Uslobogjujem se moliti Vas da mi javite naslov radnji, da mogu ostaloj gospodi koja me radi Vas napastuju javiti i umiriti ih a ujedno i rok do kad ćete mi poslati. Ponajviše bi me veselilo da ste već gotovi. Sve radnje moram da pošaljem Gjalskim, koji će napisati predgovor što će takogjer zauzeti vremena. Svakako mora, da u božićno vrijeme izaći. Ima 15 suradnika. Knjiga će opsizati 10–12 tiskanih araka. Bit ću tako slobodan, da sa vam detaillni sadržaj za koji dan dojavim. Hvaleći Vam još jednom na pripravnosti ostajem

sa štovanjem

Dežman

30

Dr Milivoj Šrepel Janku Leskovaru (6)

[Dopisnica]

Dragi prijatelju! Bez obzira na opseg pošaljite pripovijest* *svakako* Matici, koja štampa pripovijesti i bez natječaja. Kad stigne amo Vaš rukopis, ja ću ga odmah pročitati i oglasiti Vam se. Želim Vam svu sreću u novoj godini! S pozdravom

Zgb 1/I 1896 *Milivoj Šrepel*

* *Propali dvori.*

31

Dr Milivoj Šrepel Janku Leskovaru (7)

[Dopisnica]

Štovani gospodine i prijatelju!

Molim Vas lijepo. javite mi, kad od prilike mislite poslati pripovijest* Matici. Gledajte, da ju što prije pošaljete. Gjalski, Kostrenčić i ja nestrpljivo ju očekujemo. Uz srdačan pozdrav Vaš

Zgb 12/3 1896 *Dr Milivoj Šrepel*

* *Propali dvori.*

32

Dr Milivoj Šrepel Janku Leskovaru (8)

[Dopisnica]

Štovani prijatelju! S velikom sam nasladom pročitao Vašu pošiljku,* pa ću ju u današnjoj sjednici predati odboru. koji će ju bez sumnje prihvatiti tako, da će se još ove godine štampati. Vivat sequens! Usrdno Vas pozdravljam

Vaš

Zgb 18/6 1896. *Milivoj Šrepel*

* Rukopis *Propali dvori.*

33

Ivan Kostrenčić Janku Leskovaru (1)

U Zagrebu, 24. VI. 1896.

Cienjeni gospodine!

Odbornik »Matice« g. prof. dr Šrepel predložio je odboru »Matice« Vaš rukopis: »Propali dvori. Pripoviest«, -- te je odbor »Matice« zaključio, da se Vaša pripoviest u »zabavnoj knjižnici« »Matice« – i to ako ikako bude moguće još ove godine – štampa.

Sve ostalo će Vam podpisani – po mogućnosti što prije – javiti.

S poštovanjem i pozdravom

MATICA HRVATSKA

Iv. Kostrenčić

34

Janko Leskovar Ivanu Kostrenčiću (1)

[Koncept odgovara na istom papiru]

Krap. Toplice, 1. rujna 1896.

Blagorodnom gospodinu

Iv. Kostrenčiću
tajniku Matice Hrv.
u
Zagrebu

Blagorodni gospodine!

Bio sam jučer u Zagrebu i pošao sam, da Vam učinim svoj poklon, nu – bilo je za jedan dan prerano, kako mi rekoše, jer ste se imali u večer vratiti iz Primorja. Žalim, što nisam imao čast osobno biti s Vama i zahvalit Vam se, što se je Vašim nastojanjem štampanje moga djela primaknulo kraju, jer je baš eto otpočela i nova školska godina, gdje bih ja morao dublje posegnuti u novčarku, jer sam ljetos dva sinčića upisao u gimnaziju.

Nu kad mi nije bilo moguće osobno da budem s Vama, ja Vam se i ovim recima naposeb zahvaljujem i ujedno preporučam.

Sa velepoštovanjem

Janko Leskovar

35

Ivan Kostrenčić Janku Leskovaru (2)

U Zagrebu, 3. 9. 1896.

MATICA HRVATSKA

Cienjeni gospodine!

Primio sam Vaše pismo, – i žalim, što me niste našli u Zagrebu.

Vaša knjiga* je doštampana i iznaša 9 1/4 arka. Honorara – računajuć štampani arak po 30 for. – iznaša to for. 277.50 nč., i pošto ste već for. 150 primili, to Vam šaljemo još na podmirbu for. 127.50 nč., vrhu koje svote mi izvolite poslati potvrdu sa naročitom izjavom: da ste time posve namireni.

Uz pozdrav

Vam na službu pripravni

Iv. Kostrenčić

Kad bude knjiga uvezana, poslati ćemo Vam pripadajućih Vam 15 iztisaka.

* *Propali dvori.*

36

Dr Luka Marjanović Janku Leskovaru (6)

U Zagrebu 24/9 1896.

Dragi prijatelju!

Vašoj sam želji odmah zadovoljio, te sam potražio g. Dra Mallina, šefa II. (gospodarskoga) odsjeka kr. z. vlade, ali ga nisam našao, nego g. povjerenika Hržića, koji me je uvjerio glede Vaše molbe, da ćete sigurno dobiti u 1/2 ciene američke korenjake, dapače i uz obročno odplaćivanje, ako bude veća količina naručena. Dapače i preko Vaše želje sam išao, te sam g. prof. Kaute-a pitao radi stipendija za Vašega sinčića. Reče mi, da je molbenica pridržana radi toga, što bi se moglo dogoditi, da ipak dobije stipendij. Neki naime gimnazijalac Horvatin počinio je izgred nekakav, te je vlada od ravnateljstva poiskala izvještaj, da li isti zaslužuje i nadalje uživanje stipendija. Ako ravnateljstvo negativno izviesti, ima nade, da se Horvatinov stipendij podieli Vašemu sinu. Evo barem, ako ništa drugo, opet jedne nade!

Ove dane se je vratio iz Worishofena naš prijatelj Petar Starčević. Možda ste ga i vidjeli, pošto je neko vrijeme bio kod tasta Kaučića. Bojim se, da ne će dugo među nami boraviti. Na dalje vaš prijatelj Andrija Blagović doselio se sa suprugom u Zagreb. Pobjegao od dugog časa sa Zavalja (već je drugu godinu umirovljen), te je kod odvjetnika Steinera našao mjesto dnevničara sa 30 f. na mjesec. Ove dane su me pohodili. Ali se bojim, da će njegova supruga od dugog časa iz Zagreba pobjeći. Sretni ljudi! Ja još u svom životu nisam imao dugog časa, pak valjda i ne ću imati. – Da je povoljnije vrieme, došao bi popu Ivanu u branje Amerikanca. Liepo mi ga pozdravite. Doći ću jednom iz nenada.

Sa srdačnim pozdravom i poklonom gji supruzi i cienjenoj obitelji

Vaš prijatelj

Dr L. Marjanović

37

Bartol Inhof Janku Leskovaru (1)

VIENAC

U Zagrebu, 20. X. 1896.

Velecijenjeni gospodine!

Kao novi urednik »Vienca« obraćam se na Vas s usrdnom molbom, da biste se što prije oglasili Vašim lijepim radovima u »Viencu«.

Stalo mi je, da u prvom redu oko »Vienca« priberem sve vrsne književnike, koji su već za »Vienac« radili.

Pouzdano se za to nadam, da ćete se odazvati mojoj molbi i da će se »Vienac« okititi što prije novim kakim prilogom iz Vašega pera.

S pozdravom

Vaš

*B. Inhof**

* Bartol Inhof, kritik, feljtonist i urednik »Vijenca« od godine 1896. do 1899.

38

Silvije Strahimir Kranjčević Janku Leskovaru (2)

Sarajevo, dne 6. XI. 96.

Blagorodni gospodine!

Milo mi je, što se odlučiste da pripovijetku »Jesenski cvijetci« pošaljete na moje ruke, pak da je predam g. šefu.* Što se mene tiče, budite iskreno uvjereni da svaku Vašu radnju s užitkom iščekujem i da će Vaša cijenjena ponuda i g. savjetniku u velike da ugodi. Ako – zbog honorara – ne bi umah na pismeno pošlo za rukom da se Vašoj želji udovolji, biće prilike, da se to riješi s početka decembra, pošto g. savjetnik dolazi ovamo 25. XI.

Glede štampanja pripovijest ne bi nikako mogla ući još u ovo godište, pošto će novela: »U žutoj kućici«** zapremati prvo mjesto sve do uključivo br. 24.

Iskreno Vas pozdravlja

Vaš

Kranjčević

* Kosti Hörmannu.

** Djelo K. Š. Đalskoga.

39

Ljubo Babić Đalski Janku Leskovaru (1)

Ljubezni prijatelju!

Nas trojica – Šrepel, Andrić i ja – odlučismo, da izdajemo počam od g. 897 četvrtgodišnju reviju. Nastojat ćemo, da s prvom knjigom izađemo sredinom februara. Cilj nam je, da stvorimo posve neodvisan list za literaturu i nauku, u kom bi pratili sve pojave u našoj književnosti i

uobće obazirali se na vascieli narodni život, zatim pak da naš sviet upoznavamo sa strujama modernoga duha na Zapadu, kao što i sa slavenskim svietom.

List će donašati osim studija također beletrist. radnja, a tu računamo na Vas. Molim Vas stoga, da pristanete uz nas. Žalibože glede honorara za početak ne mogu ništa kazati, – tek na koncu godine vidjet ćemo, kako možemo i je li možemo, no ja se opet nadam, da ćete se odazvati – i to što prije – sa stvarcom od kakova 1 do 1 1/2 tab. ili još manjom.

Radi se o tom, da dobijemo jedanput list slobodan, objektivan i napredan! Baš stoga se nadamo dobiti Vas u naše kolo.

Pozdravljamo Vas svi – i k tomu još posebice

Vaš iskreni

Zagreb 17/12 896 *Lj. Babić Gjalski*

40

Janko Leskovar Bartolu Inhofu

[Koncept odgovora na pismo B. Inhofa od 20. X. 1896, napisan na istom papiru.]

Visoko poštovani gospodine uredniče!

Primio sam Vaše cijenjeno pismo od 20. X. t. g. U misli, da ću Vam moći poslati koju stvarcu, nijesam Vam odgovarao – nu eto primiče se i godina kraju, a ja nijesam dospio da što uradim za »Vienac«, pa zato evo dolazim s obećanjem, da ću nastojati, da Vam do godine pošaljem što za nj, na što sam obavezan već i time, što me je tako rekavši literarno odgojio.

Vaš štovatelj

18/12. 1896. *J. Leskovar*

41

Kosta Hörrman Janku Leskovaru (2)

UREDNIŠTVO ILUSTR. LISTA »NADE«

Sarajevo, dne 25. februara 1897.

Velecijenjeni gospodine!

U riješenju Vašeg dopisa od 20. t. mj. dajem Vam na znanje, da sam Vaš literarni rad »Jesenski cvijetci«, što je izašao u 1. do uklj. 4. broja ovogodišnje »Nade« dao obračunati sa 6 novč. po tiskanom retku. Noveleta ima 1508 redaka, što čini 90 f. 48 n.

Ta svota po odbitku biljegovine od 32 nov. i poštarine od 40 nov. šalje Vam se poštanskom naputnicom, čim Vi izvolite priležeću priznanicu potpisati i kretom pošte uredništvu povratiti.

S veleštovanjem
Hörmann
dvorski savjetnik

42

Bar. Hinko Kavanagh Janku Leskovaru

Sehr geehrter Herr!

Vor allem entschuldigen Sie mein Papier, ich habe im Augenblicke kein anderes. – Ich kenne intim überhaupt keinen Schriftsteller, besonders aber keinen der pessimistisch angehaucht ist wie Sie. – Ich bin nun ganz im Gegentheil eine sehr optimistische Natur; wahrscheinlich hat mich der Brand meiner Koslič am vergangenen Samstag (: für den ich wahrscheinlich keine Entschädigung erhalten werde, da ich zwar durch 30 Jahre assecuriert war – aber die letze Rate am 23 ten Februar, sagen wir, um dass es sich besser ausnimmt »aus Verschen« nicht gezahlt habe:) sowie viele andere Sorgen und Kummer pessimistisch gestimmt – kurzum es ist mir eine Idee durch den Kopf gefahren, aus der Sie als Mann von Geist und Schrifsteller vielleicht etwas machen können.

Als zärtlicher Vater dieser Idee, habe ich den Wunsch, dass etwas aus ihr wird und so theile ich sie Ihnen folgend mit.

Die Entwicklungstheorien Darwin's sind (: trotz Kršnjavi und so vieler anderer Geger:) die anerkannte Basis der naturhistorischen Wissenschaft. – Diese Theorie behauptet, dass die »Zelle« (: wie diese erste organische »Zelle« entstanden ist, hat meines Wissens allerdings noch niemand befriedigend erklären können:) – das einfachste organische Gebilde, der »Anne« aller jetzt existierenden Lebewesen ist. Nun bitte ich zu bedenken den unendlich weiten Weg der zurückzulegen war bis aus der »Zelle« die nichts weiter that als durch Aufnahme irgend einer Nahrung ihre Weite Existenz zu fristen – das höchst entwickelte Lebewessen der »Mensch« entwickelt wurde!! Durch diesen unendlich langen Zeitraum der nur nach dem Massstab von Milionen Jahren zu messen ist, – wie viele Billionen lebende Wesen musten nothwendig leben, kämpfen, gewiss in unzähligen Fällen schrecklich lieden und den bittersten Todeskampf durchmachen, bis zu uns!!!

Und da drängt sich unwillkürlich der Gedanke einem auf, das wenigstens in dem uns sichtbaren und begreiflichen Theil der Schöpfung – die entsetzlichste, liebelose Grausamkeit gewaltet hat.

Können Sie daraus etwas machen so wird es mich freuen, wenn nicht so werfen sie diesen Brief in's Feuer. –

Mit besten Empfehlungen an Ihre Frau Gemahlin und Sie selbst

zeichnet Ihr ergebener

Kis. Tabor *Br Kavanagh**

14. IV. 97.

* Barun Hinko Kavanagh, vlasnik Malog Tabora (vidi str. 199–200).

43

Vladoje Dukat Janku Leskovaru (1)

Vrlo poštovani gospodine!

Vaše ljubezno pismo, što mi je danas stiglo, iskreno me je obradovalo. Meni je vanredno drago, da Vam je moj članak kraj svih svojih nedostataka ugodio, jer mi je to najboljim dokazom, da sam postigao cilj, za kojim sam težio. Ja moram otvoreno da priznam, da sam se iznajprije ponekuda žacao posla, da upozorim čitatelje NN* na vrline Vašega pera – nije šala pisati literarni prikaz, kad još nijesi vješt tomu poslu – ali u drugu ruku bodrilo me uvjerenje, da u tome stoji neka dužnost za nas, Vaše poštovače, pa i bojazan, da se ne bi latio posla još nevještiji. Ja sam dajbudi o jednom bio uvjeren: *da* Vas poštivam i *zašto* Vas poštivam; ovo ću kušat da razložim, a drukčije: ut desint vires i t. d. – moji će obzirni čitatelji za cijelo znat, da nijesam htio sebe, već »Leskovara«, da istaknem.

Ja ne znam, je li Vam poznato, da je malo dana prije moga prikaza izašla kratka studijica o Vama u zadarskom »Lovoru«** iz pera, rekao bih, Sabićeva. Ocjenjivač »podaje caru, što je carevo«, samo bih mu ja prigovorio, da je »glagolao« previše o Bourget-u, Maupassant-u, Turgenjevu, a premalo o Vama. Ele, kakogod, ja nijesam više prvi – iako je moj članak u ono vrijeme već bio u štampi.

Za vijest o Vašoj »starosti« lijepo blagodarim, ali – ostajem pri svomu! Jer najprije treba da znate, da sam ja već i 36. navalio na leđa, pa mi se tridesetgodišnji čine sušta djeca –a onda: kad sam Vas nazvao mladim pregaocem, bilo je to, kada sam pominjao Vaše ranije radove. Onda Vam je bilo tek dvadesetak i nekoliko godina, a tu je za cijelo u redu, kada se govori o piscu (ne pjesniku), da se istakne njegova mladost.

S Vašim tumačenjem o zadaći umjetnika i kritika ja se posvema slažem. Piscu je da iznese sliku zbiljskoga života, kako mu se on prikazuje, a zaključke i»moral« izvodit će sam čitatelj i literarni sudija. Tu je ona

* Dukat V.: *Pripovijetke Janka Leskovara.* »Narodne novine« od 17. IV 1897.
** Sabić M.: *Za Janka Leskovara,* »Lovor« od 10. IV 1897.

međa, koja dijeli čistu poeziju od didaktike i o tom su kamenu smutnje prečesto posrtali engleski romansijeri sa svojim nesnosnim deduciranjem i moraliziranjem. Već i poetika govori o objektivnosti piščevoj, samo što se je ta objektivnost često krivo shvaćala. U koga pisca imade humora (tu ja mislim na humor jednoga Lawrence-a Sterne-a ili Dickensa), taj dašto ne može drukčije već da bude subjektivan, ali pravo realističko prikazivanje uspijevat će samo kraj pravedne objektivnosti. U tome su Rusi i Francuzi veći majstori od Engleza. No, najzad, dozvolite, da Vam pored svega prikričim jedan savjet: pustite vazda uzde mašti i pjesničkom *nagonu* i ne *sapinjajte* ih, ako bi to bilo s mukom. Jedan njemački kritik, koga ja vrlo poštivam, zgodno veli: Schliesslich lohnt es nicht zu überlegen, wie der Verfasser anders erzählen sollte, sondern ob er seinen Intentionen gerecht wird u. ob seine Erzählung, wie sie ist, wirkt. Autor neka pripovijeda ovako ili onako, glavno je: dass die Erzählung wirkt. A u tome vodi autora njegov unutrašnji nagon, ona bogom dana μανια, o kojoj su Grci toliko pričali.

Kao član hrv. čitaće publike ja iskreno želim, da Vam Vaše naredno djelo po želji pođe za rukom. Ovjenčalo Vas novom hvalom! Koje li sreće za našu oskudnu knjigu, kada imamo autora, gdje hvala dolazi od srca, a nije onaka, koja tek siplje fraze kao: obzirom na mladost, obzirom na neutrti još put i slično, što ih na žalost toliko čitamo!

Meni je drago i časno, da se je među nama stvorio pismeni saobraćaj – dao bog, urodio jednom i ličnim!

Pozdravljajući Vas usrdno molim Vas, vrlo cijenjeni gospodine, da i ovom zgodom primite izraz moga iskrenoga poštovanja.

U Osijeku o Markovu dne 97.

[25. IV. 1897.]

*V. Dukat****

*** Vladoje Dukat (1861–1944), pedagog i književnik.

44

Janko Leskovar Vladoju Dukatu (1)

[Koncept pisma]

Veleučeni gospodine!

Zahvaljujem za Vaše vrlo ljubezno pismo, a bit će mi čast, ako ću imat sreću lično Vas upoznat – što, ako ne bude druge zgode, moglo bi biti u samome Osijeku, jer se sve spremam u Vaše strane, gdje imam i roda i znanaca.

Vaše visoko cijenjeno pismo obradova me ne samo s toga, što mi je svjedokom, da se za moje slabo pero zanimaju ljudi iz najnaobraženijih krugova (što je po mene vrlo laskavo), nego osobito i za to, što osjećam, da među nama ima zajedničkih točaka za posmatranje.

Za »Lovorovu« kritiku nisam znao, pa i ne znam hoću li je moći dobiti. Podjem li u Zagreb ogledat ću se njom, već poradi Bourg. i Maupas. Siromaci! Gosp. kritičar im zaista krivo čini, a da me slučajno lično pozna (seoskoga školnika), ne bi toga bio napisao. On valjda misli, da ima posla sa Bog zna kako literarno naobraženim književnikom.

Na moju sramotu treba da priznam, da bi s menom o literaturi slabo mogao raspravljati. Kad je izašla »Katastrofa« neki mi spominjali Tolstoja (do onda, u koliko se sjećam, ja sam površno od njegovih djela pročitao tek Anu Kareninu, – kad je izlazila u podlistku ne sjećam se kojeg dnevnika). Kod pripovijesti »Poslije nesreće« spomenuo mi sam Pasarić Maupassanta – na svoju žalost toga sam autora poznavao tek po imenu i možda sam gdje površno pročitao koju njegovu prevedenu criticu. A Bourget? Za nj se nisam brinuo do pred koji mjesec. Dr. Šrepel bio je tako dobar (već pred par godina) pa me među inim savjetovao da si nabavim Bourgetovu Physiologiju ljubavi.* Tu sam ljetos dobio negdje u siječnju, počeo ju čitati, pa s njome u savezu proučavati i Cosmopolis (letimice pročitao sam taj roman, kad je izlazio u Vijencu). Sviđa mi se taj autor, velik je psiholog.**

Bilo bi mi malo veselje, da saznam, kako su ta dva velikana na mene djelovala! Drugačije se ima s Turgenjevom. Kako je kritičar činio krivo Bour. i Maup. tako ja možda činim krivo Turgenjevu. Ne ću nikad tajiti, da sam njegova djela (u koliko su prevedena) po više puta čitao, pomno čitao, da mi je uzorom, i da možda nešto njegova izlazi po tome iz moga pera. U koliko ja tu krivo činim Turgenjevu u istinu bi me zanimalo znati! Ima nekih mjesta u Turgenjeva, koja su se mene neizrecivo doimila, pa i dialozi njegovih ljudi, tako su divna karakteristika samih lica, da bih ja bio čisto sretan, kad bi što takova moglo izaći iz moga pera. Nu do toga ja ne ću doći i poradi ogromne razlike u talentu, naobraženosti i poznavanju lica, a i poradi toga, što su barem do sada moji dijalozi samo nuždan posljedak onoga duševnoga stanja, koje opisujem, il do kojeg dovadjam svoje ljude.

Možda ću se u narednoj pripovijesti pokazat u nešto drugom svjetlu, možda će me mnogi naći čisto u krilu Bourgetovu, što me ipak ne će smetati, da i nadalje mislim, e sam to ipak »ja«.

A možda napokon ima ipak nešto sličnosti, jer mi i Šrepel pisao: Poznavajući Vaš način pisanja, preporučio bih Vam Stendhala, Bourgeta.

Ako Bog dadne zdravlja i oduševljenja – vidjet ćemo napokon ... a Vama, gospodine profesore, još jednom zahvaljujem za Vaše pismo,

* Vidi pismo dra M. Šrepela Leskovaru od 31. XII 1894.

** Pisac je ovdje najprije napisao: »... velik je psiholog, no za me je premalo poetičan.« Zatim je ovih 6 posljednjih riječi prekrižio i mjesto toga napisao (nejasno): previše sudija.

koje mi je pribavilo ugodnih časova, pa Vas molim da primite moj pozdrav i izraz moga poštovanja.

U Krap. Toplicama, 29. IV. 1897.

J. Leskovar

45

Vladoje Dukat Janku Leskovaru (2)

Vrlo poštovani gospodine!

Ovomu svomu pismu prilažem izvatke iz »Lovora«, što se tiču Vas. Ja znam za cijelo, da će Vas to štivo zanimati – već zaradi toga, da vidite koliko Vas se cijeni na žalu našeg sinjega mora. Ja to ponaosob ističem, jer osjećam i sam po sebi, da su prilike u raznim krajevima naše otadžbine tako različne, da je teško, recimo, Slavoncu zanijeti se u život i mišljenje Primoraca ili Zagoraca. I sam hrv. karakter mijenja se, rekao bih, prema tim prilikama. Ja sam učiteljevajući u Osijeku dosta puta primijetio, da se naša slavonska mladež malo zanima za pripovijetke iz gornjih krajeva, n. pr. Gjalskove, a s to većim interesom čita Jurkovića ili Tordinca; a, kada se povodila riječ o Kozarčevim »Mrtvim kapitalima«, ja nijesam među svojim zagrebačkim prijateljima našao onoga zanosa, što ga je u meni pobudilo to djelo od prvoga maha. Dabome, kako da se čovjek zanese za »M. k.«, koji nikad nije gledao prostranu slavonsku ravnicu i zavirio u život na slavonskim »pustarama«! Evo, zato velim, da je ovo priznanje sa morskog žala za Vas toliko časno, jer u tome stoji dokaz, da je »općeno ljudsko« u Vašim pripovijetkama umjelo probiti zagrade lokalne i provincijalne.

Kako vidite, »Lovorov« Vas je kritik bolje prosuđivao nego ste mogli i misliti prema ono nekoliko mojih nasumce bačenih riječi. No to mi je bilo i samom jasno – ako imade u Vas utjecaja izvana, a ono mogu biti samo ruski pripovjedači, napose Turgenjev. Ja sam, sastavljajući onaj članak, često i mnogo razgovarao o Vašim radnjama s jednim Vašim iskrenim štovateljem, kolegom prof. Šišićem* (njegovi su i ovi brojevi »Lovora«, rašta Vas molim, da mi ih zgodom pošaljete natrag. kada ste pročitali) pa i on je odmah rekao, da mu se, čitajući »Propale dvore«, priviđa kao da čita Turgenjeva. On me je što više upozorio, da ga Ljudmila podsjeća na Lizu u »Plemićskom gnijezdu«, našto sam smjesta tu knjigu uzeo u ruku, da je iznova pročitam – pa moram i sam reći, da imade odista neke sličnosti među oba karaktera, koliko se dašto »mutatis mutandis« tu dade govoriti o sličnosti. Da dalje zaronim u to ispitivanje i poređenje, zato nije bilo vremena, jer mi je bilo do toga, da se članak prije štampa, a tražiti dodirnih tačaka značilo bi s pomnjom pročitati Turgenjeva i pod tim dojmom uzeti Vaše radove u ruke –

* Dr Ferdo Šišić (1869–1940), hrvatski historik, tada srednjoškolski profesor u Osijeku.

a tomu se hoće vremena, hoćeš li da budeš savjestan. Najzad, ja sam navlaš htio da u tom članku govorim *samo* o Vama - ja sam htio da ocrtam dojam, što ga je čitanje Vaših pripovijedaka na me učinilo i što će ga učiniti, rekao bih, na svakog misaonog čitatelja. Ja sam to poređenje odgodio do druge zgode (dao Bog da ih bilo!), no to Vam mogu reći, da po mom sudu taj ruski utjecaj nije narušio onoga, što je u Vas originalno. Ako Vi i jeste učenik Turgenjeva (a, najposlije, svaki je pripovjedač ponekuda manje više produkt svojih ugleda, što ih je zavolio prije nego se je prihvatio pera), a ono za cijelo nijeste njegov podražavalac. Hrv. čitatelj, koji nikad nije čitao Turgenjeva (ako ga ima!), ne će u Vama naći ništa tuđe - a ko pozna Turg., u prvi mah ne će drugo reći već da je Vaša »manira« slična maniri ruskog velikana. – Ovo dašto pišem imajući pred očima u prvom redu »Propale dvore«. Meni se jedino u »Jes. cvijetcima« čini da nešto jače izbijaju spoljašni utjecaji – smije li se znati, da li je Imrović u svem plod mašte (onda su možda djelovale uspomene iz drugih romana) ili dajbudi u nekoliko snimak žive prirode?

Meni se čini, da je u današnje vrijem, kada na pisca navaljuje toliko »pobuda«, vrlo teško osjeći oštro spoljašnje utjecaje. Što je pisac samonikliji, to će ih se pored svega toga življe otresati. – Evo vidite, ja sam napomenuo u članku, da me Vaša skrovita satira ponešto podsjeća na Thackeraya, premda bih sada po Vašem pismu vrlo posumnjao, da ste izbliže ogledali toga pisca. Dašto, imade i u Turgenjeva kadgod toga reskoga humora, no ja sam ono napisao pod dojmom jednog Thackerayova romana, što sam ga malo prije »Prop. dvor.« iznova pročitao.

Za Bourgeta pravo velite: meni se njegova manira ne svida osobito, premda ga od vremena do vremena rado uzimam u ruke. Njegovi su »Mensonges«, koje s osobitom nasladom čitam, majstorsko djelo, no kadgod mi se ipak čini, da je suviše psihologijskog tumačenja.

A što velite za Engleze? Jeste li kad čitali Eliot-ove romane? Ja ih napominjem zato, što mislim, da bi Vama baš Eliot najviše ušao u volju. Uopće treba da kažem, da su mi pored Rusa Englezi najsimpatičniji – simpatičniji od Francuza.

Ja sam Vam iskreno zahvalan, što ste mi onako otvoreno razgalili Vaše srce – Vi možda i ne mislite, koliko je zanimljivo za nas čitatelje, a poučno za ocjenjivače, kada možemo zaviriti u radionicu tvornoga duha. Ja sam Vaše pismo pročitao s dubokim zanimanjem.

S veseljem sam saznao, da kanite podmladiti uspomene »s Karašice«. Ele, možda se i tako desi prilika, da se jednom nađemo.

Primite, cijenjeni gospodine, pored srdačnog pozdrava izraz moga odličnog poštovanja.

U Osijeku 3/V 897

V. Dukat

Prof. Šišić me moli, da Vam izručim njegov pozdrav. On se nada, da ćete ga primiti i od nepoznata štovatelja.

46

Janko Leskovar Vladoju Dukatu (2)

[Koncept pisma]

Veleučeni gospodine!

Primio sam već dobrahno dugo Vaše visoko cijenjeno pismo s prilogom, nu toliko je na mene navalilo i posla i raznih jakih pobuda, da sam od dana u dan odlagao da vratim Lovor. To činim danas zahvaljujući Vam od srca za uslugu, pa ujedno molim, da izrazite moju blagodarnost i g. prof. Šišiću. On je meni istina nepoznat – ali samo lično nepoznat, pa u velike cijenim njegove simpatije i molim ga da izvoli primiti pozdrav iz ovih strana.

Pročitah dva i tri puta ono kritike u Lovoru. – Riječi za me dosta laskave i ja sam u neprilici, što da Vam kažem. Gosp. Sabić ističe i moju čednost. Ne bih znao pravo reći otkle ova potječe, možda iz stališke potištenosti – ili da ne bi otud, što se ja (dok ne radim) osjećam neznatnim, slabašnim, sumnjam o sebi, na što me možda najviše potiče okolnost, što u mene nije dobra memorija. Ja sam u tim časovima ne vjerujem u svoj um – koliko g. Sabić, nit mislim, da bih mogao koga da prodičim, dapaće odlučujem baciti pero za uvijek u zapećak. No kad se prihvatim posla (a to kako vidite nije često), moram priznati, da sam posve drugi; ne tajim, tada sam vjerujem, da mogu nešto i uraditi, dapače tada osjećam i neku osobitu moć u sebi.

Velite, da je zanimljivo zaviriti u radionicu tvornoga duha, a htjeli biste znati jesu li »Jesenski cvijetci« plod mašte ili snimak. Skoro da me nijeste time stavili u nepriliku. Kad stanem raditi, djelovanje mi se mašte tako slije s kojim događajem iz života, da sam ja vjerujem, da je sve ono sušta istina. Nu kod »Jes. cvij.« nijesam (se dao) zaronio u dubljinu (da se tako možda i zlo izrazim) autosugestije, već ostadoh više na površini, pa nepouzdavajući se pravo u svoju memoriju, ja sam se pobojavao – nije li možda tko što takova već napisao. Dapače ja sam se bojao nije li Gjalski ime Smirnica upotrebio gdje u kojoj svojoj pripovijesti.

Vaša dakle primjedba »Jes. cvijetcima« odaje oko vrsna kritičara.

Onu Vašu primjedbu o Thackerayu nijesam uzeo, kao da biste htjeli kazati, da mi je bio možda uzorom, već sam ju shvatio samo kao prispodobu, kojom se čovjek često mora da posluži. Ja uopće u originalu ne poznam nijednoga autora – a Englezi čini mi se, da su slabo zastupani u našoj prijevodnoj beletristici. Možda bi bilo korisno za (pozniju) našu knjigu, kad bi se tko prihvatio posla, da prevede ponajvrsnija engleska djela lijepe knjige!

Zahvaljujući Vam na osobitoj susretljivosti izručam Vam, veleučeni gospodine, svoj pozdrav, moleći Vas da primite i izraz mog poštovanja.

Krap. Toplice, 15. svibnja 1897.

J. Leskovar

47

Dr Ante Tresić Pavičić Janku Leskovaru

Velecienjeni gospodine,

ne vidjesmo se nikada, nu ja vidjeh Vašu liepu, Vašu plemenitu dušu, Vaš bistri razum, Vašu nježnu maštu u Vaših pripovjedkah, i odmah Vas zavolih, kao prijatelja, kao brata, kao vilindruga.

Na petnaest srpnja izlazi u Splitu moj »Novi Viek« oko kojega će se sakupiti svi bolji mladi književnici, pa kad Vas ne bi bilo u tom kolu, bilo bi kolo prekinuto, bilo bi kao kruna iz koje je izpao preliepi dragulj. Ja bih bio veoma sretan, kada bih Vas mogao ubrojiti među svoje suradnike u prosvjetljivanju naroda i gajenju njegova duha. Čvrsto sam uvjeren da mi Vi nećete i ne možete zaniekati svoje suradničtvo, kao što ga ne bih zaniekao ni ja Vama. Ovo je prvi list koji nije potaknut ni podržavan trgovačkim duhom ili vladinom pomoću. Ovo je isključivo list književnika, gdje ćemo sami biti gospodari; a mogu reći, da je ovo jedini književni list, koji ima književnika, za urednika, pa će po tome i prema književnicima postupati, kao prema kolegama.

Što se tiče honorara, javljam Vam, da će se na koncu godine praviti bilanc, pa će se čisti prihod podieliti među suradnike, prama vrlini dotičnika, i kolikoći rada.

Čvrsto uvjeren da ćete svojim zlatnim perom izkititi nekoliko stranica »Novoga Vieka«, srdačno Vas pozdravlja Vaš drug

Dr A. Tresić Pavičić

Split 20/6. 1897.

48

Janko Leskovar dru Anti Tresić Pavičiću

[Koncept odgovora na istom papiru]

Veleučeni gospodine!

Lijep ste si zadatak stavili, odlučiv se na izdavanje književne smotre Novi vijek, a kako vidim iz Vašega visokocijenjenoga na me upravljenoga lista, plemenito mislite i po Vaše suradnike književnike. Doista bilo bi potrebito, da književnici stvore neku udrugu, da ne budu izrabljivani. Bilo sretno! – Samo jedno žalim, a to da Vam za sada ne mogu a ma baš ništa da pošaljem. Ja baš i nijesam za pravo književnik, već diletanta. – te u prvom redu treba da se borim sa sto drugih briga i neprilika, koje i ono malo volje u meni ugušuju. Tek u ferijama mogu nešto malo da radim, a ove ferije već su zakaparene sa više strana. Najprije treba da se prihvatim pera za Maticu; kako ste možda čitali

već je oglašena moja radnja,* a ja još ni naslova napisao nijesam. Nego kad odvalim te poslove, što žalibože za ovu godinu i ne će biti moguće, ja ću onda vrlo rado u koliko mi bude moguće podupirati Novi vijek, tim rađe, što bih želio, da Vaša zamisao bude početak udruženja hrvatskih književnika.

Primite, gosp. doktore, pozdrav iz Zagorja od Vašeg štovatelja

J. Leskovara

* *Sjene ljubavi.*

49

Jagoda Truhelka Janku Leskovaru (1)

Novi Vinodol 8/7. 97.

Velecijenjeni gospodine!

Ne mogu niti smijem da zamjerim pismu lično nepoznata pisca, kad se uvodi s tako laskavim priznanjem neznatna proizvoda slaboga mi pera. Što više, moram da Vam zahvalim na ljubeznim riječima i na kolegijalnom pozdravu, gdje mi i nijeste sasvijem nepoznati. Poznam Vas iz Vaših krasnih pripovijedaka, najnače iz posljednje knjige »Propali dvori«, koja me s mjesta osvojila osobitim svojim tonom i prirodnošću, ili ako ćete, zdravim realizmom, kojim odisuje, te moram priznati, da je od svih darova posljednje beletr. edicije »Matice« najuspjelije i najljepše djelo. Ne ćete mi valjda zamjeriti, ako Vam priznam, da mi iz »Propalih dvora« diše svježi – zemljeni dah ruskoga novelističkoga načina, koji tako blagotvorno regeneriše natruli uzduh evropske zabavne knjige.

Pa kad se već uvodiste pod zastavom »književničke republike«, ne ću da zatajim, kako držim, da bi odista potrebit bio življi saobraćaj između ljudi od pera, i to ne samo da bi se tim upriličila korisna i pobudna izmjena misli, no bi se uspješno bistrili i ciljevi, na koje treba da se ujedinjenom snagom teži. Jer koliko je god umjetnost stvar intuicije a svrha joj unutrašnja, opet se dobro zna, koliko osobito zabavna knjiga djeluje na umni i ćudoredni razvitak ljudstva. Ta pjesnici su i književnici učitelji i odgojitelji ljudskoga roda, pa zato pored sve slobode ne smiju da se ustegnu zadaći da pridonose k oplemenjivanju svoga naroda.

U to Vam ime svesrdice uzvraćam pozdrav i jesam s odličnim štovanjem

*Jagoda Truhelka**

* Jagoda Truhelka, književnica i pedagoški radnik.

50

Ivan Kostrenčić Janku Leskovaru (3)

MATICA HRVATSKA

U Zagrebu, 13. IX. 1897.

Cienjeni gospodine!

Uz odgovornost g. predsjednika i moju šaljemo Vam – pošto odborske sjednice nemogosmo sazvati – željenih for. 230., pak Vas molim, da mi potvrdu vrhu primljene svote odmah pošaljete.

Ujedno Vas g. predsjednik* i ja usrdno molimo, da nastojite, da nam Vašu obećanu pripoviest** po mogućnosti što prije pošaljete, da se umogne do Božića i odštampati.

Uz pozdrav

Vama na službu pripravni

Iv. Kostrenčić

* Tadija Smičiklas, sveuč. profesor.
** *Sjene ljubavi.*

51

Silvije Strahimir Kranjčević Janku Leskovaru (3)

UREDNIŠTVO ILUSTR. LISTA »NADE«

Sarajevo, dne 15. IX. 97.

Blagorodni gospodine!

G. dv. savjetnik K. Hörmann rekao mi je jučer, da Vas molim, ne biste li bili voljni preći u učiteljsku službu u Bosni i Hercegovini.

Ja Vam ovo isporučujem tim radije, što ste i sami u nekome pismu lane tu želju iznijeli.

Zbog informacije kako da svoju molbu – ako ste suglasni – upravite na bos. – hercegovačku vladu, bilo bi nužno znati koje biste zvanične kvalifikacije priložili svojoj molbenici i koliko godina službujete. Spram toga naznačilo bi Vam se prijateljskom porukom koje mjesto da zatražite.

U toliko za sada Vama na znanje, pri čem izvolte primiti moj usrdni pozdrav.

Vaš štovatelj

Kranjčević

52

Ivan Kostrenčić Janku Leskovaru (4)

MATICA HRVATSKA

U Zagrebu, 20. 9. 1897.

Cienjeni gospodine!

Hvala Vam za Vaše pismo. Ja se veselim, da ćete nam naskoro rukopis Vaše nove pripoviesti* donieti. Nu sad bih trebao ja što prije znati *naslov* Vaše pripoviesti, – jer treba ga na *omotu* već doštampanih knjiga tiskati.

Zato Vas liepo molim, da mi *odmah* javite na dopisnici *naslov* Vaše pripoviesti. Ja računam, da Vaša pripoviest neće obasizati više od 10 araka. Ako će biti veća, – tad mi i to javite.

Očekujuć tu viest, liepo Vas pozdravlja

Iv. Kostrenčić

* Radi se o *Sjenama ljubavi.*

53

Vladoje Schmidt Jugović Janku Leskovaru

Beč 29. 10. 897.

Vele cijenjeni gospodine!

U zadnje se doba čula često od mlađih hrv. književnika i ljubitelja lijepe knjige želja, da se osnuje u Hrvatskoj smotra i to slobodoumna i neovisna smotra, koja bi išla jedino za umjetničkim ciljevima i koja bi gojila novije struje književne te svestranu umjetničku kritiku.

Postavljalo se mnogo nade u »Novi viek«. Budući pak i »Novi viek« nije toj potrebi nikako odgovorio ušljed svoje prevelike političke jednostranosti, složilo se nekoliko mlađih štovatelja lijepe knjige, da izdade od nove godine u Beču takovu smotru sa modernim, biranim sadržajem.

Ova će polumjesečna smotra »Mladost«, koja će biti *najelegantnije* opremljena, donašati beletrističke originalne radnje i dobre prijevode iz svih svjetskih književnosti – (biti će zastupane od realizma amo sve nove i najnovije struje književne), za tim umjetničku kritiku u svim granama i filozofiju (u najširjem smislu.) Oko politike se absolutno ne će baviti.

Saradjivat će gg Dr Dežman Ivanov, Fran Hrčić, Iso Velikanović, Mavro Špicer, Vl. Borota, prof. Švrljuga u Osijeku, a zamoljeni su za to i gg. Dr Andrić, Dr pl Miletić, prof. Radić, Kozarac, Kranjčević, prof. Dr Šrepel itd, od kojih su nam se već nekoja gospoda odazvala.

List će se baviti također i oko ženskoga pitanja, jer je skrajnje doba, da se u tomu pogledu i u nas štogod učini, kako bi hrvatske žene prestale gutati zločestu tudju – njemačku hranu, a otvoren je svakako i srbskim piscima.

Ime našega lista značit će sve! Sloboda mora da vlada u njemu, slobodni moraju da budu hrv. književnici, za to ćemo se boriti protiv svega, što bi moglo vezati ruke naše i naših suradnika.

Za to se ja i usudjujem, da ovime i Vas, vele cijenjeni gospodine, pozovem u ime budućega uredništva na suradništvo, držeći, da bi naš list bio sa svim manjkav, kad ne biste Vi bili u njemu zastupani. Budući da nas ne vode nego ciljevi umjetnički i želeći našim pothvatom u jednu ruku da zadovoljimo osjećanoj potrebi, u drugu ruku da unapredimo našu književnost, nadamo se, da nam naše molbe ne ćete odbiti.

Ako pak pristanete uz nas, to Vas molimo, da nas do skora izvolite počastiti i kojom radnjom Vašeg – za nas i noviju, modernu literaturu – odista priznanoga pera, jer nam nije moguće započeti izdanjem prvoga broja, ako ne budemo bar za neko doba osjegurani radnjama.

Molim stoga najuljudnije, da nam se odmah dojave i eventualni zahtjevi glede honorara, budući da smo odlučili radnje prema njihovoj vrijednosti nagradjivati, ako to tko zatraži.

Molimo svakako za odgovor i preporučamo se Vašoj blagonaklonosti!

Uz odlično štovanje
za buduće uredništvo

Vladoje Schmidt Jugović

Wien IX. Türkenstr. 23.
II. St. II. St. Th. 19.

P. S. Molim, da izvolite na listu naznačiti kratkom oznakom, e je za »Mladost«.

54

Bartol Inhof Janku Leskovaru (2)

Vrlo štovani gospodine!

Za koji dan i proći će g. 1897. a u »Vienčevu« životu dvadeset i deveta. Spomenuo sam dvadeset devetu godinu »Vienčevu« odmah s početka, da Vam ponovno stavim na srce taj naš najstariji list, kojem će – ako u pisaca i općinstva ne bude ljubavi i sklonosti – možda tridesetom godinom odzvonjeti. Eto n. pr. prodje ovo godište »Vienca«, a da od Vas u njem ne bijaše ni jedne jedine riječi! Vi doduše obećaste o ferijama neki veliki roman, ali ga ne dobih.

Kako je blizu nova godina a mi već oko božića mislimo izići pred svijet s prvim brojem, molio bih Vas, da mi do 15 prosinca – ako je moguće – pošaljete kakav svoj veći roman ili novelu za »Vienac«.

Ako ne želite, da se dotuče »Vienac« – a konkurirati s »Nadom« n. p. ne može »Vienac« ni slikama ni u honoraru – ako ste »Viencu« prijatelj, onomu »Viencu«, koji je negda Vas stavio na noge i otvorio Vam puta u srce čitalaca, onda će i Vama biti stalo do toga, da izidje u svijet što ljepši pa ćete se rado odazvati mojemu pozivu i u prvom redu Vaše stvari slati »Viencu«.

Kako nekada, budite buduće godine – ako već niste htjeli ove – budite stalan i vjeran suradnik »Vienčev«.

Vrlo štovani gospodine! Imao bih za Vas još jednu molbu. Ne biste li Vi htjeli u krugu svojih prijatelja poraditi ozbiljno oko toga, da ih se što više pretplati na »Vienac«. »Vienac« je ove godine imao preko 2500 fr deficita, a ne ukloni li se taj deficit buduće godine, uklonit će se »Vienac« sa polja hrvatske knjige.

Uprimo svi, da »Vienac« spasemo.

Očekujući povoljne glase, bilježim se

Vaš odani

Zagreb, 20. XI. 97. *B. Inhof*, urednik »Vienca«

55

Janko Ibler Janku Leskovaru

UREDNIČTVO NARODNIH NOVINA

U Zagrebu, 4. XII. 1897.

Vrlo štovani gospodine,

Već dugo nijesam opazio, da priobćujete gdje kakvu novelističku radnju, pa po tom sudim, da biste mogli imati štogodj u ladici gotova. Ako je moja slutnja opravdana, te ako dotična stvarca nije preduga (5–600 redaka), Vi biste me u velike obvezali, da mi ju pošaljete za prilog božićnim »Nar. Novinama«. Samo bi i sadržaj donekle morao odgovarati »svetčanom miru blagdana«.

Izvolite me obaviestiti, a eventualno radnju najkašnje do 18. o. mj. poslati ovamo.

I inače Vam preporučam naš feuilleton, kojem su beletr. radnje vazda dobro došle.

S odličnim štovanjem

Jan. Ibler,
urednik »Nar. Nov.«

56

Ivan Kostrenčić Janku Leskovaru (5)

MATICA HRVATSKA

Zagreb, 9. XII. 1897.

Moj dobri gospodine!

Nerado sam čitao pisamce gjice Vere Lorkovićeve, za koje joj liepo hvalim, kojim mi javiste o Vašoj bolestnoj ruci. Za tu nesgodu u velike Vas žalim, – pak Vam moram tim povodom pisati i sliedeće saobćiti. Ponajprije ja sam pročitao rukopis,* što nam ga poslaste, – i moram reći: da je liepo pisano, – al da ovu Vašu pripoviest podademo u štampu, moramo ju čitavu imati u rukama, – jer samo tad se da Vaš početak prosuditi – naročito s onog gledišta: jeli radi stanovitih »duhovnih« razloga može »Matica« ovu Vašu pripoviest ovako štampati, kako ju Vi napisaste, – ili bi se moralo nešto mienjati, da bude za Matičinu publiku?

Ovo su prevažni »Matičini« obziri, – na koje mi moramo paziti.

Sad se pita, jeli nama možete Vi radi Vaše bolestne ruke konac pripoviesti *za koji dan* poslati, pošto nas vrieme uprav svaki dan sili, da se ta knjižica podade u štampu. Na ovo treba, da nam Vi *odmah* odgovorite.

Pri tom: »Matica« *absolutno* neće i neželi, da si Vi Vašu ruku možda zauvijek upropastite. Ako nemožete pripoviest za koj dan napisati i dovršiti, tad nesilite. Javite nam to i »Matica« će si nekako pomoći, – pak makar članovi »Matice« ove godine i nedobili *desete* knjige. Biti će ih dosta i *devet*. A tad ćete moći Vi ovu pripoviest *polagano* za buduću godinu izradjivati, – a »Matica« će javiti i za Vas, kao što hoće i za g. dr. Hoića, da Vaše knjige radi neodklonivih zaprieka niesu mogle biti štampane za g. 1897.

Dakle molim Vas *kretom pošte* na ovaj moj upit odgovor, da se znademo ravnati. Još jednom: čuvajte si zdravlje, – a biti će i vremena i sgode, da za »Maticu« još i desetak pripoviesti napišete.

Liepo Vas pozdravlja Vaš

I. Kostrenčić

* Radi se o *Sjenama ljubavi.*

57

Ivan Kostrenčić Janku Leskovaru (6)

MATICA HRVATSKA

U Zagrebu, 28. XII. 1897.

Moj dobri gospodine!

Vaše tješkobe, dvojbe i neprilike, koje si pravite radi Vaše pripoviesti,* koje »Matica« nemože štampati, su posve suvišne i netreba ih. Predujam, što ga primiste, nije tolik, da ga drugom radnjom nebiste mogli odslužiti, a što nije odslužen ovom radnjom, nije ni Vaša ni »Matičina« krivnja. Ta, hvala Bogu, nije Vaša prva radnja, koja ako i *liepa*, nije mogla biti štampana u »Matici«. Gjalskova »Jurjica Agićeva«, »Radmilović« i još dvie tri – sve je to bilo u »Matici«, ali i sam g. Gjalski je uvidio, da »Matici« to nije moguće štampati. Dopuštam i tvrdim, da u ovoj Vašoj pripoviesti nema »absolutno« ništa nemoralna, ali imade više scena, koje o sebe uzete, nemogu se dati čitati djevojci ni mladiću, popu ni fratru, – a od »Matičine« publike je to jedna trećina i to svakako pretežna.

Pak – dopustite mi – (ovo je moje *subjektivno* mnienje, koje mi kao tajniku »Matice« nije mjerodajno) jeli doista našim pripovjedačem najprečija stvar, da razne vrsti preljuba opisuju? Nema li toliko naših domaćih nevolja, koje bi trebalo u pripoviesti isticati, da se ih narod kani? Dopuštam, da se preljubi na dnevnom redu u svjetskoj literaturi, – al jeli to zadaća naše knjige, da je kopira? Pomislite na Turgenjeva; jeli on u tom sliedbenik zapada? U jedinoj pripoviesti »proljetne vode« je mala scena, koja je zazorna, ali tu je bez zazora »Matica« mogla štampati.

Vi ste htjeli u Vašoj pripoviesti žigosati nemoral na ladanju, – i ja dopuštam, da Vam je lebdila pred očima najplemenitija svrha, – al dopustiti ćete mi, – da Vaša ova pripoviest i nije specifično hrvatska i nije ovakih pokora samo u nas! Ako ima naša novelistika da se podigne i da bude vriedna, da na nju i strani sviet uzmogne pogledati, – to može to samo tada biti, ako bude specifično hrvatske predmete i prilike obrađivala. Svakako je to i teže i zaslužnije – nego prinašati kapi vode u kosmopolitsko more!

Vi kanite ovu Vašu pripoviest preraditi, – i ja mislim, da je to i potrebno. Nu dok Vi apotekaricu – tu razpuštenu ženu alias bludnicu – iztičete kao glavnu osobu, ja dvojim da ćete moći izbjeći onim scenama, radi kojih uprav »Matica« Vaše pripoviesti nije mogla štampati. Vi ste učiteljicu i napose upravitelja škole potisli u nazadak – dvie

* Radi se o prvom rukopisu *Sjena ljubavi* (vidi str. 208).

jedine mile i simpatične osobe, – pak zar ne bi ove dvie osobe mogle biti glavne, a sve druge nuzgredne, u kojih životu bi se moglo ipak pokazati sva njihova nevaljalost.

Nu pišuć Vam ovo, ja sam prešao granice, što se smije piscu glede samog predmeta i komposicije njegove pripoviesti kazati. Pisac mora imati podpunu slobodu – a ja sam zašao, da ga okujem u lance, što ja absolutno neželim. Samo još jednu:

Prijatelj Gjalski je opisao *gospodski* zagorski život toli liepo, – a uvjeren sam, kad bi tko opisao zagorski *seljački* život, hrvatska publika nebi mu bila manje zahvalna. Promislite!

Vi bi željeli, da Vam »Matica« preštampa Vaše manje pripoviesti. Na to smo mi veće pomišljali, – i u toj stvari je Vaš najveći zagovornik g. prof. Šrepel. Al za sad to absolutno nije moguće, – jer uz to tih Vaših malih pripoviesti, koje se mogu u »Matici« štampati, nije dosta, da zapreme jednu knjižicu »Matice«. Vaša – *literarno* najljepša – manja pripoviest nije za »Maticu«. U ostalom doći će i na te manje pripoviesti red, – a za sada uztrpite se.

Vi bi željeli, da Vam ja u Vašoj pripoviesti navedem sva mjesta, koja su »Matici« zazorna. To *ja* nečinim, – jer to i nije od potrebe. Nešto je naznačeno, – a za ostalo što nije, to ćete i sami lahko opaziti. Ja Vam odmah danas vraćam Vaš rukopis. I molim Vas uz to, kako već i prije spomenuh, imati na umu, da Vas »Matica« *absolutno netjera*. Vi radite po Vašoj dokolici i uredite pripoviest, kako Vas volja. Vi radite kako najbolje znate, a kad svršite pošaljite ili Matici ili kako Vas je volja. Moguće – izvinite, što Vam ovo pišem -- da Vam se neće na ovoj pripoviesti dati raditi ... i Vi tad radite što mislite, da će biti najbolje. No drugi dio ovog Vašeg rukopisa morate svakako izgladiti, – jer prema prvom dielu je radi brzine rada nejednako izradjen, pak Vaš dosadanji glas nesmije dopustiti, da ide taj dio takav u sviet!

I sad izvinite na ovom toli opširnom pismu. Napisah ga, – jer mislim, da Vaše razne tješkobe i bojazni su neopravdane, te želim da se u svakom pogledu posve umirite.

Da ste mi zdravo. Ako mi se skoro javite, – biti će mi osobito drago.

Vaš

Iv. Kostrenčić

58

Janko Leskovar Janku Ibleru

[Koncept, olovkom.]

Vrlo štovani gospodine!

Nije, dugo, što ste me pozvali, da Vam pošaljem koju beletr. radnju za N. N. Što onda nijesam mogao, to bi mi bilo moguće sada. – Za

kratko vrijeme svršit ću jednu radnju,* koja će opsezati kojih 4–5 štamp. tabaka. No prije no Vam je otpremim, želio bih znati, da li vi možete piscima gledom na publiku dozvolit malo više slobode nego li je to moguće beletr. listovima, namijenjenim obitelji. Radnji je u ostalom skroz moralna tendencija. Sudeći po nekim stvarima u božićnjem prilogu – moći ćete ju bez zazora dati u štampu.

Pripadom spominjem da odsele pod svoje radnje neću više pisati pravo ime, već izmišljeno. Za to imam posebnih razloga.

Molio bih Vas, da biste me tom zgodom obavijestili i o tom, da li bi se radnja mogla umah tiskati – to zbog mojih materijalnih neprilika. Zanima me i to, da li Vi odmjerujete nagradu lih po veličini ili po vrsnoći djela.

Nazivajući Vam »Sretnu mladu godinu« jesam s odličnim štovanjem

1/I. 1898. *J. Leskovar*

* Očito je da se radi o prvom rukopisu *Sjena ljubavi*, koji je Matica odbila. Vidi pismo Ivana Kostrenčića Leskovaru od 3. IV 1898.

59

Ivan Kostrenčić Janku Leskovaru (7)

MATICA HRVATSKA

Zagreb, 24. I. 1898.

Cienjeni gospodine!

Dužan sam Vam odgovor na Vaše posliednje pismo. Izvinite, što to tek danas biva. Pročitah Vaše pismo i prijateljem, te odobravaju uglavnom Vaše ideje o našoj knjizi i o stanju njenom, – al neodobravaju podnipošto Vaš zaključak, kojem se mišljenju i ja posve priključujem.

Ako i ne možemo sve onako izraditi, kako bi željeli, – a to radimo onako, kako možemo. Ako i nema u nas *mnogo* narodnoga osebujnoga života, a to neka pisci crpaju barem iz onoga, što ga još imade. U tom pogledu nam pruža ipak život našega seljaka još nješto gradiva.

Nas sve veseli, da ste se Vi dali na preradbu »Sjena ljubavi«, – a nemojte brzati, nego radite po lagano, – baš onako, kako Vam prija. Kad budete gotovi, – onda nam pripoviest pošaljite, – i ja nedvojim, da ćemo se i mi i sva naša publika i opet nasladjivati sa Vašim trudom.

Prvo i prvo: osokolite se i neklonite, – a možemo li Vam odavle – i naročito ja – u čem pomoći, to znajte, da smo Vam svi na uslugu spremni. Negubimo nadu, – svanuti mora, ako i malo kasnije.

Gosp. predsjednik i g. Šrepel Vas liepo pozdravljaju, a isto tako i ja

Vam na službu pripravni
Iv. Kostrenčić

60

Bartol Inhof Janku Leskovaru (3)

Velecijenjeni gospodine!

Uskršnji broj »Vienca« izići će u novom ruhu, ilustriran od hrv. umjetnika. Pošto umjetnici žele ilustrirati koju Vašu pripovijetku, molim Vas, da mi najkašnje do 15. ožujka – ako Vam je s voljom – pošaljete kakvu manju pripovijetku (od 2,3 »Vienčeva« lista), da ju za vremena predam umjetnicima, da ju mogu ilustrirati

Zagreb, 19. II. 98. Vaš
Molim odgovor! *B. Inhof*, urednik »Vienca«

I još jednu molbu imam za Vas. Molim Vas najljepše, da biste mi izvoljeli poslati Vašu fotografiju, da Vam lik donesem u »Viencu«. Biografske podatke – molim Vas – ili da mi sami date ili da me uputite na kojega Vašega prijatelja, koji bi mi ih htio i umio dati.

Oprostite mojemu pismu; već me mjesec dana oči bole, pa pravo i ne vidim.

Vaš
I.

61

Ivan Kostrenčić Janku Leskovaru (8)

MATICA HRVATSKA

Zagreb, 3. 4. 1898.

Cienjeni gospodine!

Ja sam još Vaš veliki dužnik i dužan sam Vam odgovor na Vaše poslednje pismo, u kojem me zamoliste o nešto knjiga. Neodgovorih Vam odmah, – jer Vam onih knjiga nemogoh poslati, jer u biblioteci te vrsti literature nema, – i tražih ju drugdje i sad teda negda nešto naidjoh, – i ako Vam treba, poslati ću Vam tih par knjiga, – jer uprav ono, što biste Vi željeli, u nam pristupnim knjigama nema! Javite dakle.

Gosp. prof. Marjanović mi je izručio Vašu poruku, – i »Matica« neprotivi se, ako Vi »Sjene ljubavi« komu drugomu namjenite. Nu da priobćite od pripovijesti, koju namjeniste »Matici«, koji odlomak u kojim novinama, na to »Matica« nemože načelno pristati, – te mislim, da nije ni u interesu Vašem – kao pisca – a ni u interesu »Matice«. Neka čitava pripovijest izadje po prvi put u Matici«.

Samo bih Vas se usudio umoliti, da se i tom novom pripoviesti požurite, – jer bismo rad, da što prije dodje u tisak – a biti će i Vam milo, da bude stvar što prije štampana.

Liepo Vas pozdravlja i čeka skori odgovor

Vam na službu pripravni
Iv. Kostrenčić

62

Dr Adolf Schäfler Janku Leskovaru

Osiek 29/4. 1898.

Cienjeni gospodine!

Preveo sam na češki jezik Vašu pripovjest »Propali dvori«, koju je izdala lanjske godine »Hrvatska Matica« i molim Vas za dozvolu, da istu knjigu u češkom prievodu izdati mogu. Ako bih Vam možda nešto platiti morao, molim izvolite mi to pisati i ja ću onda odmah, čim bude kniga ono izašla, Vama dotičnu sumu izplatiti. Razumije se, da sam i gotov nekoliko exemplara prievoda Vama poslati.

Za odgovor moli

s odličnim poštovanjem
Dr Adolf Schäfler
c. i k. pukov. liječnik
u Osieku

63

Janko Leskovar dru Adolfu Schäfleru
[Koncept odgovora na istom papiru.]

Vašim visokocijenjenim pismom od 29. pr. mj. zatraženu dozvolu, da »Propale dvore« izdate u ćeskom prijevodu – rado Vam dajem – , pa kako je to po mene kao pisca vrlo časno, ja Vam se od srca zahvaljujem, šta ste ovu pripovijest preveli. Što se tiče novčane strane, da nijesam slučajno pučki učitelj (za koje znate u kakovim prilikama žive) ja se ne bih na to obazirao, pa i ovako, pošto mi nije ništa potanje poznato o tom češkom izdanju ne mogu stavit zahtjeva, već to prepuštam Vašoj uviđavnosti i molim da biste sami tu stvar s nakladnikom uredit izvolili.

64

Ivan Kostrenčić Janku Leskovaru (9)

MATICA HRVATSKA

Zagreb, 26. V. 1898.

Moj dobri gospodine!

Moram da Vas upitam: što i kako je sa Vašom pripoviesti,* – hoćemo li ju skoro dobiti, da dođe u tisak, pošto mi na istu *stalno* računamo. Ja Vas molim, da mi što prije odgovorite, – a najbolje će biti, ako mi rukopis što prije pošaljete.

Očekujuć odgovor, jesam uz pozdrav

Vaš

Kostrenčić.

I radi skore glavne skupštine treba da bude pripoviest ovdje.

* Radi se o *Sjenama ljubavi*.

65

Janko Leskovar Ivanu Kostrenčiću (2)

[Koncept odgovora na istom papiru, olovkom.]

Veleučeni gospodine!

Na Vaš cijenjeni upit glede pripovijesti ne mogu inače odgovorit, nego što Vam već pisah, da naime prije konca mjeseca srpnja ne će biti gotova. Pošto sujet nije nikome poznat – ma da i nije natječaj raspisan – ja je namjeravam umah, kako bude gotova poslati Matici kao natječajnu radnju. Molim Vas, bi li to išlo?

Međutim radi se i opet o mojoj glavi, pa dok ne znam što će biti s menom ne mogu ni ono malo vremena što mi preostaje od zvaničnih dužnosti upotrebiti na rad.

1. rujna bit će već spojena niža pučka škola sa višom (stvar je sada u tečaju).* Onda sam ja naravski ovdje suvišan, jer će ravnateljstvo niže i s njom spojene šegrtske škole preuzeti upravitelj više pučke škole.

Tko i zašto to požuruje – o tom bi se dalo u četiri oka govoriti.

Ne znam, što misli vlada s menom? Ja ovdje ostati nebih htio podnipošto, jer se ne držim krivcem, da budem degradiran. Mjesta opet

* Leskovar je u to vrijeme učitelj u Krapini.

s ovim berivima ne mogu mi dati. Možete li se, veleučeni gospodine, upitati kod vlade, što namjeravaju s menom, ja bih Vas molio i bio vam vrlo zahvalan. Riješili biste me neplodne neizvjesnosti, pa makar bile za me i zle vijesti, volim nego ovu neizvjesnost, barem se mogu pobrinuti na drugoj strani.

A možda bi se dalo za me tom zgodom i nešto drugo učiniti.

Prošle sam godine jednom razgovarao s predsjednikom Matice g. prof. Smičiklasom, da li bi se dalo isposlovati, da mi vlada dade dopust i potporu, pa da se kao izvanredni slušatelj upišem na sveučilištu. Onda nije bilo zgode za to.

Možda bi bilo sada?

To mi je jedna od najvrućih želja, a Bog zna, ne će li i ostati samo pustom željom.

Ovako, kako je sada, ne mogu za svoju naobrazbu skoro ništa učiniti.

Moli Vas za preporuku

Vaš štovatelj
J. Leskovar

66

Ivan Kostrenčić Janku Leskovaru (10)

MATICA HRVATSKA

Zagreb, 7. X. 1898.

Moj dobri g. prijatelju!

Nije napast, što me goni, da Vam pišem, – nego uprav prijateljsko saučešće, da doznam kako Vam je? Od posljednjeg puta, što Vam ja a Vi meni pisaste, preboljeh i ja težku bolest, te odležah četiri nedjelje. Spopala me upala pluća i srcobolja, – te od ove poslednje malo nenastradah. Sad mi je nešto bolje, – al zlo je, što na ove nove bolesti, nadođoše još i stare, od kojih patim već od godina. Nu, nadajmo se boljemu! A kako je Vam? Javite mi, – ja mislim, da ste se uz ova liepa vremena oporavili! Uzput javite mi – dakako – jeste li što i radili! Do Svih Sveti možemo čekati, a pošto uslied naših dogovora znate: što možemo i što nemožemo štampati, to sam siguran, da će se moći rukopis, čim mi ga pošaljete, podati u štampu.

Srdačno Vas pozdravlja i želi Vam svako dobro

Vam na službu pripravni
Iv. Kostrenčić

67

Ivan Kostrenčić Janku Leskovaru (11)

MATICA HRVATSKA

Zagreb, 6. XI. 1898.

Moj dobri prijatelju!

Kako ste čitali već u novinama, ja sam Vaše »Sjene ljubavi« oglasio, – i ja te Vaše »Sjene« upravo požudno očekujem.

Ako ste dobri i dielom gotovi – o čemu nedvojim – pošaljite mi, da uzmognem po malo pročitati, – a ostali dio – mislim konac – požurite se, kad budete gotovi, poslati.

Nedvojim, da će Vaša radnja biti liepa, – a mogu Vam reći, da ju svi Vaši prijatelji – a tih imade predosta – željno očekuju.

I još jedno: vjerujte u sebe!

Srdačno Vas pozdravlja

Vam na službu pripravni
Iv. Kostrenčić

68

Ivan Kostrenčić Janku Leskovaru (12)

[Bez datuma*]

Dobri g. prijatelju!

Primio sam Vašu pošiljku, – te ću Vaš rukopis već sutra – na badnji dan – pročitati. Po onom što zagledah danas, uvjeren sam, da će biti dobro. Samo Vas liepo i usrdno molim, da junački nastojite, da stvar što prije i do kraja dotjerate, jer znate, da uprav *gori*. Što zamislite, to i izvedite, – a Bog Vam je dao dara, pak ga sipajte narodu u krilo!

Molba za Vaš dopust je stigla amo, – i biti će uslišana i po Vašoj želji sve urađeno.

Iza što Vam ova radnja ugleda svjetlo, – tako dogovorismo sa g. Smičiklasom – biti će na vrieme, da se glede one druge Vaše želje pokuca kod presv. g. P.,** – i mi mislimo, da će Vaša želja i molba biti uslišana.

Dakle još jednom junački! Ja čekam nastavak i što skorije i konac!

Prijatelji prof. Smičiklas i prof. Marjanović Vas liepo pozdravljaju i žele Vam ukupno samnom: sretan Božić i novo ljeto!

Da ste mi od srca pozdravljeni

Vaš
Iv. Kostrenčić

* Pismo nije datirano, ali se iz drugih podataka vidi da je pisano 23. XII 1898.

** Dr Armin Pavić, u to vrijeme predstojnik kr. zem. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu u Zagrebu.

Janko Leskovar u doba svoje književne aktivnosti

Janko Leskovar u svojoj muževnoj dobi

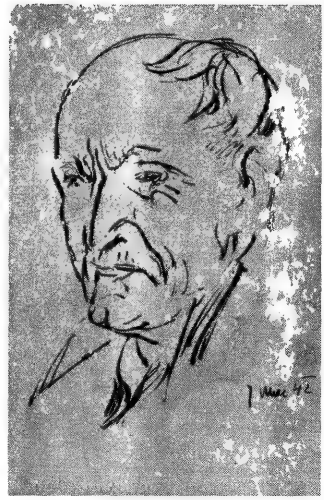

Jerolim Miše: Jonko Leskovar (1912)

...voraca čije je sudbi... opis... Janko ... knji-
...evni ... li

Stari grad u Krapini, mjesto gdje su se zauvijek rastali Ljerka Tavernić i Mare
Bušinski

Dio Krapine kako je ona izgledala kad je u njoj slu

Pogled na Pregradu s Kunom gorom koja se više puta spominje u Leskovarovim djelima

69

Ivan Kostrenčić Janku Leskovaru (13)

Moj dobri g. prijatelju!

Mislim – po Vašem posliednjem pismu – da dok ovo pismo do Vas stigne, da ćete biti sa pripoviesti* i gotovi. I zato Vam i pišem i molim, da mi – čim pripoviest (jer je skrajnje vrieme) dogotovite, *javite, da ste gotovi.* I tad Vas molim, da dan po dan prepisujete i meni rukopis šaljete, jer ja ću tad Vašu pripoviest dati slagati. Sa ovim, što poslaste, smo zadovoljni, – a nadam se, da će tako biti i sa ostatkom. Sa imenom »Nežmahen« nebih bio sporazuman, – i nekajkavcu je nerazumljivo. Smišljajte na drugo, – pak ga javite.

Uprite junački, – i nadam se, da će biti sve dobro! Dakle očekujem od Vas glas! – Da ste mi zdravo!

Zagreb
19. I. 899.

Vaš
Iv. Kostrenčić

* I ovo i slijedeća tri pisma odnose se još uvijek na *Sjene ljubavi.*

70

Ivan Kostrenčić Janku Leskovaru (14)

MATICA HRVATSKA

Zagreb, 3. II. 1899.

Moj dobri gospodine!

Ja Vam nerado ovo pisamce pišem, jer nebih Vas rado smetao u Vašoj radnji. Nu sila Boga nemoli, – pak tako i mene »skrajnja« sila tjera, da Vas požurim i umolim, da me obavijestite: jeste li gotovi sa pripoviesti? Uprav skrajnje je vrieme, da dovršite i da odmah sjednete pak prepišujete, jer se dulje čekati nemože i nesmije. Sve je drugo gotovo, – i sad pošto mi Vi pošaljete rukopis, raditi će se dan i noć, da se za desetak dana dogotovi i slog i tisak.

Očekujem od Vas do ponedjeljka odgovor, – i ako je što gotovo rukopisa – i rukopis.

Srdačno Vas pozdravlja i g. predsjednik i Vaš

Iv. Kostrenčić

71

Ivan Kostrenčić Janku Leskovaru (15)

[Bez datuma*]

Dobri g. prijatelju!

Primio sam jutros nastavak Vašeg rukopisa, – i uprav evo sad pročitao i ovaj nastavak. Mislim, da će biti dobro, – i da neće biti zamjere ni u čitaoca »Matice«, dok se možda gdjegdje po koja *rieč* zamieni, na što ću ja kod štampe brižno paziti. Ja Vas i opet molim, da se po *mogućnosti* požurite, jer uprav *gori*, da već jednom knjige dovršimo. Javite mi odmah, kako pripoviest svršite.

Da molite ovaj čas u vlade podporu, – ja nemislim (to je moje mnienje), da biste u ovaj čas, kad se do skrajnosti štedi, uspjeli. Ja mislim, da će za to biti sgodno vrijeme, kad bude Vaša pripoviest** u rukama obćinstva. Tad će i g. predsjedniku, koji Vas pozdravlja, i meni biti laglje zagovarati.

Nu možemo zagovarati, da Vam *Matica* kao predujam dade neku svotu, da uzmognete u Beč. Nu trebalo bi znati: koliko, – jer na žalost i vlada, ako i koju podporu dadne, ta velika neće biti. Promislite i javite mi, što mislite. Nastojati ćemo svakako, da Vas pomognemo. Uz pozdrav

Iv. Kostrenčić

* Pismo nije datirano, ali kronološki vjerojatno spada ovamo.
** *Sjene ljubavi.*

72

Ivan Kostrenčić Janku Leskovaru (16)

Moj dobri g. prijatelju!

Šaljem Vam prvih pet araka Vaše pripoviesti složeno i spremljeno za tisak. Vratite mi *uz ostali rukopis* Vaše pripoviesti, da uzmognem ovih pet araka odmah predati u tisak.

Meni je *vanredno drago*, da će za koji dan i »Sjene ljubavi« ugledati svjetlo. Ja sam pomno izpravio i sve uredio, kako mislim, da će biti dobro. Čekam neustrpljivo konac pripoviesti, – i tad ću Vam više pisati.

Liepo Vas pozdravlja
Vaš
Kostrenčić

Srieda 8. II. 1899.
Rukopisa netrebate vraćati.

73

Ivan Kostrenčić Janku Leskovaru (17)

MATICA HRVATSKA

Zagreb, 8. II. 1899.

Moj dobri g. prijatelju!

Dok Vam ovo pismo stigne, imati ćete u rukama i korekturu prvih pet araka Vaše pripoviesti, – pak ćete moći i još jednom i sve pročitati i ispraviti, što Vas bude volja. A tako ćete dobiti korekturu i ostalog diela pripoviesti, samo Vas molim, da odmah čitate i vraćate.

I još jednom Vam velim, da me vanredno veseli da će »Sjene ljubavi« ugledati sviet, – pak ako ste Vi sa Vašom radnjom zadovoljni, ne manje sam i ja zadovoljan s onim, što sam pročitao, – a nedvojim da će isto tako zadovoljni biti i članovi »Matice«.

Šaljite mi dakle svršetak i vratite korekturu, a nastojte doći i što prije u Zagreb. Srdačno Vas pozdravlja

Iv. Kostrenčić

74

Janko Leskovar Matici hrvatskoj (1)

Slavnom odboru Matice Hrvatske u Zagrebu

Povodom moje bolesti i obiteljskih prilika molim slavni odbor za neku potporu.

Krapina, 22. veljače 1899.

J. Leskovar

75

Vladoje Dukat Janku Leskovaru (3)

[Dopisnica]

Osijek, 14/III 99

Na primljenom znaku Vašega, meni toliko dragoga, prijateljstva izvolite od mene primiti najsrdačniju hvalu. Ostat će mi vazda milom uspomenom. Ja sam u isto vrijeme primio knjigu* i s druge strane, pa ću, bude li zgode i vještine, progovorit o njoj koju na poznatom mjestu. Ja sam uvjeren, da je naša siromašna literatura njome privrijedila dragocjeno zrnce.

Pozdravlja Vas usrdno Vaš štovatelj

V. Dukat

* Primjerak knjige *Sjene ljubavi*, Matičino izdanje.

76

Milan Marjanović Janku Leskovaru

Štovani gospodine!

Ispričati ćete me, što Vam nepoznat pišem, ali Vam pišem s nadom, da ćete mi udovoljiti jednoj molbi s kojom se obraćam na Vas.

Već prve Vaše književne radnje tiskane u »Viencu« izvanredno su me zainteresirale i zanesle radi svoje za nas nove dubine zamisli, zbijene, sintetične izdjelanosti, intenzivnosti i snage, originalnosti i po jedinstvenom modernom shvaćanju života. Počelo se pisati o Vašem radu po običaju našem tek kad ste knjigu izdali, a i to je bilo po mome mnijenju fragmentarno, površno i s priličnim nepoimanjem. O cjelokupnom Vašem radu napisala je lani članak tek »Nova Nada«, koji mi se čini također preveć improviziran.

Počeo sam sada sam da pišem o Vašem književnom radu radnju za Sarajevsku »Nadu« ili »Vijenac«, pa kako mi ne dostaju samo Vaše objelodanjene do sada radnje, molim Vas, da bi mi izvolili poslati Vašu biografiju, uz oznaku mjesta gdje ste boravili, Vašeg duševnog razvitka, prilika života, glavnih čitanih knjiga, djela, kao i o mladenačkim radovima, neizdanim ili tek zasnovanim djelima. Rado bi znati i to u koliko su Vas okljaštrili u »Viencu« (bit će da je tu bilo manje brisanja), a u koliko (osobito »Sjene« . . .) kod naše obzirne, purgarske »Matice«. Ako to zahtijevate, neću s tim na javu, ali bi mi svakako trebalo znati.

Nadam se pouzdano, da ću dobiti od Vas što skorije odgovor, jer i meni skoro treba, a nadam se i to, da mi nećete zamjeriti na ovom pismu i na ovoj molbi.

S odličnim štovanjem

Vaš

*Milan Marjanović**

Karlovac (kod D. Lopašića)
15. III. 1899.

* Milan Marjanović (1879–1956), kritik i beletrist, ideolog »hrv. naprednjaka« na početku XX vijeka.

77

Janko Leskovar Milanu Marjanoviću

[Koncept odgovora, napisan na Marjanovićevu pismu.]

Štovani gospodine!

Ja sam Vam zahvalan, što ste se dali na nezahvalan posao – pisat naime o mom književnom radu, koji je tako još neznatan, da se o njemu ne može nego malo govoriti. Držim, da je za sada još prerano o tom

povesti riječ; trebat će pričekati, da se vidi, hoću li se razviti i u kojem smjeru. Moji mladenački radovi (ti su vezani na nešto neuspjelih pjesmica) kao što ni moja istom zasnovana djela ne mogu Vam u tom poslužiti. Glede objelodanjenih radnji mogu Vam reći, da u njima nije nijedna rečenica brisana, a ni iz »Sjena« nije bilo ništa podvrženo amputaciji. Nego što se »Sjena« tiče mogu istaknuti, da je za njima mala historija, za koju u ostalom nije nužno, da publika znade. God. 1897. bijahu oglašene, a da ih Matica još nije ni imala, a ni ja još ni s pisanjem nijesam odpočeo. Gosp. tajnik Matičin znade, kako ja nijesam bio posvema zauzet, da se djelo unaprijed oglasi, jer sam dvojio da će odgovarati programu Matičinu. Moja se bojazan obistinila. Poslah kojih 5 tabaka rukopisa, a odbor se već iz toga uvjerio, da se obzirom na mladež ne smije štampati. Ja toga Matici ne zamjeram, dapače joj odobravam, te i sam teško da ću se odlučiti, da tu pripovijest privedem kraju tek moguće da ću iz nje po koji ulomak gdje priopćiti – za sada mislim samo jedan dio pod naslovom »Bouquet«.

Štampane dakle »Sjene« nijesu one prve, sujet je posve drugi. Rado biste znali, što sam čitao, kako rastao. Ja se sam nijesam podvrgnuo potanjem ispitivanju – no toliko Vam mogu reći, da sam od filozofa najviše čitao Schoppenhauera, od pripovjedača Turgenjeva.

Što se mog života tiče, no taj Vam je skroz neznatan. Kad mislite, da je i to potrebno da kažem, reći ću, da sam pučku školu polazio u Pregradi, svršio u Zagrebu. Nižu gimnaziju počeo polaziti u Zagrebu, svršio u Karlovcu. Preparandiju svrših u Zagrebu. Bilo mi 18 godina . . . sa 20 se godina oženih. Učiteljevao sam u Valpovu, Šljivoševcima. 83. dodjoh na Sutlu k sv. Petru. Ovo službovanje bit će da je za mene od važnosti. Tu sam imao pristup u dom bar. Kavanagha, čovjeka vrlo načitana – i moja prva crtica »Misao na vječnost« plod je našeg razgovora za jedne zvjezdovite večeri. Tu sam se upoznao i s dr. L. Marjanovićem, s kojim sam pošao na Kordun i u Bosnu, gdje je on sakupljao za Maticu muh. narodne pjesme. – 91. premješten sam u Kr. Toplice, 97. u Krapinu. Reknem li Vam još da sam rođen 12. pros. 1861. što da Vam još kažem. Kako međutim ono na početku rekoh: ja mislim, opširna radnja o meni još nije na mjestu. A budućnost će pokazati, hoće li je uopće trebati – ja Vam međutim zahvaljujem na Vašoj spremnosti.

J. Leskovar

78

Dr Milivoj Šrepel Janku Leskovaru (9)

Zagreb 23/3 1899

Štovani prijatelju!

S nasladom sam pročitao Vaše »Sjene«, pa bih htio nešto napisati o Vama i Vašemu radu za »Vienac«. Stoga Vas lijepo molim, pošljite mi podatke o svojemu životu i navedite mi sve, što ste do sada objelodanili.

Bit ću Vam zahvalan, ako mi još koju kažete o svojem književnom razvoju, najpače koji su Vam pisci (domaći i strani) bili glavni uglednici.

Znam da nije ovakav posao (pisanje biografije) najugodniji, ali ćete mi, nadam se, oprostiti. Ima već više vremena, što skupljam podatke o hrvatskim književnicima. Za sada je građa još neuređena, ali bi s vremenom moglo što korisno izići. Moja je misao, da bi Matica pokrenula realni rječnik hrvatski, u kojem bi bili prikazani znatniji historijski ljudi, književnici, umjetnici, mjesta i dr. Takav bi rječnik dobro došao i nama i tuđincima.

Ne biste li htjeli što napisati za »Vienac«? Kako razabirate, Hranilović* i Andrić** rade oko toga, da se »Vienac« opet pridigne. Zato su uklonili slike i povećali honorar. »Vienac« zaslužuje, da ne propane. *Bilo bi divno, da se i Vi odazovete.*

Usrdno Vas pozdravljam i ostajem Vaš

štovatelj

M. Šrepel

Jurjevska ul. 18.

* Jovan Hranilović (1855–1924), pjesnik, u to vrijeme urednik »Vijenca«.
** Dr Nikola Andrić.

79

Vladoje Dukat Janku Leskovaru (4)

Vrlo poštovani gospodine,

Bio bih Vam odgovorio smjesta, čim sam primio Vaše prijazno pismo, ali ležao sam u krevetu (influenca!), pa sam bio – hoćeš ne ćeš – prinuđen da počekam dok se pridignem. I ja sam želio, da Vam napišem koji redak: ova mi je želja postala dužnošću, otkako ste se Vi onako prijazno meni oglasili.

Ja sam pročitao »Sjene ljub.« na dušak. Ovo je bilo »prvo čitanje«; sad čitam po drugi put, polagano, a pročitat ću valjda još jedanput. Ovo je vazda moj običaj kod djela, koja me osobito zanimaju. Vaša me djela zanimaju u prvom redu, no, da prijeđem in medias res, »Sjene ljub.« iskreno govoreći, *nijesu* me zadovoljile.

Pazite dobro! Ja ne velim, da me »Sjene« nijesu zadovoljile kao roman; da bude autorovo ime koje novo, nepoznato, ja bih ga pozdravio s veseljem, jer se u njem javlja snažan talenat, ali kao »najnovije djelo Janka Leskovara« ja ne mogu s njime bit zadovoljan.

Vaše pismo mi je štošta protumačilo. Otkako znam, u kojim je neprilikama roman nastao, meni je mnogo štošta jasno, što mi nije bilo jasno, kad sam roman prviput pročitao. Ja sam se u prvi čas zabrinuo, nije li Vam snaga popustila, ali sada znam, da Vas je teret obzira, nedostatak vremena, a u prvom redu bolest prinudila, da pišete, kako ste napisali.

Možda je još nešto po srijedi: ja sam pred dvije godine pisao, da bi Vama trebalo nove okoline, novih pobuda – u to ime pozdravljam s najvećom radošću patriotičnu namjeru »Matice«, da Vam pribavi dopust.

A sada o »Sjenama«!

U prvi čas priviđalo mi se je, da imam pred sobom kopiju »Propalih dvora«. Situacija je odveć slična. Marcel između dvije žene, kao Petrović – evo succus. Ljerka je Ludmila; Helena doduše nije kao Marija, ali obje od prilike igraju istu ulogu u razvoju pripovijetke. Obje su retardujući elemenat – obje ona Arhimedova točka, po kojoj roman postaje romanom. Tavernićevi su doduše bolji od Petrovićevih, ali njihova je uloga neznatna. Od epizodnih figura je po mom sudu Koričić izvrstan: Augustić je dakako bolji, ali, kad sam ga prviput uočio, mene je podilazila neka anamneza – ja sam tu figuru negdje već našao. Kod jednoga Rusa. Osobito onaj detalj – Aug. mora ići kući, ali ipak ostaje pri večeri. No, moguće je, da se varam. Svakako je figura vrlo lijepa.

Marcel mi nije razumljiv. Ja ga sebi ne mogu umišljati. Njegov bonvivantski karakter opravdao bi, što se je on iznova zapleo u mreže Sirene i onako lako, grubo odnemario Ljerke, ali, kad vidimo čestiti milieu, u kome se M. kreće; kad čujemo, da je on uvažen književnik, patriota, mi ne možemo da ga pomišljamo takova, kakav bi bio kaki pariski Rouè ili bečki Gigerl. Još, da je on plebejac, koga bliješti plemićski sjaj – ali njega taj sjaj nimalo ne bliješti, on nije strastan, on studira karaktera, što ga je dakle privuklo Heleni?

Ljerka je krasno i jasno ocrtana – do pod kraj. Pod kraj ona je kamen, ne žena. Ona je ili kao ona junakinja Björnsonova, koja ište, da joj zaručnik bude onako čist, kako je ona sama (a takih žena zacijelo nema u zagorskom milieu-u) ili ima u nje onoga misticizma, kao u Imrovića (»Jesenji cvijeci«). Da ona bude došljedna, ona kao žena nježna, milostiva, zaljubljena ne bi mogla zaboraviti na ono »effacez« – »zaboravite« i primila bi Marcela na svoje grudi. Ljubav mora u nje bit jača od ponosa, – pa, najzad, je li krivnja Marcelova odista tako strašna? Meni se čini, da nije. I najponosnija, a zaljubljena žena, oprostila bi mu rado.

Ja se nadam, da Vi meni ne ćete zamjeriti, što Vam ovako iskreno svoje mnijenje kazujem. Drugomu ne bih, ali Vama kazujem – baš zato, što u Vas imadem pouzdanja. Vi ste za mene sasvim samostalan talenat, zaseban, drukčiji nego što su drugi. Ja Vas ne bih poredio ni s Gjalskim ni s Kozarcem. Ovi se mene sasvim drukčije dojimaju.

Dakako, ja ne ću za »Nar. Nov.« pisati onako, kako pišem Vama »entre nous«. Za publiku »N. N.« treba pisati drukčije. Ja sam g. Ibleru obećao, da ću pisati o Vašoj knjizi, ali, kad napišem, ja ću rukopis najprije poslati Vama, da ga Vi pročitate: možda je moje mnijenje odveć subjektivno, možda je zavisno od kakove osobite »Stimmung«, a ja ne ne bih, da Vama učinim krivo. Ako Vam se moj prikaz čini pravedan, možete sami poslati rukopis »N. N.« – ako nije, pošljite ga meni natrag, a ja ću se s urednikom već nagoditi.

Mene bi zanimalo znati, što je »sujet« Bouqueta. Nemojte ga zabaciti. I ja Matici odobravam, što ona brižno pazi, što se narodu daje u ruke,

ali baš ta briga u drugu ruku nije drugo već zapreka slobodnom razvoju književnosti. Pjesma mora da slobodno prolijeće, ona samo svoj glas slijedi – tko radi uz tisuću obzira, taj je kao Pegaz upregnut pod plug. Što ćete – literarne prilike kod malenoga naroda! Slovenci umalo što ne ubiše svoga Gregorčića!

Ja Vam od srca želim, da dobijete dopust. Vi sami velite, da znate, što Vam ne dostaje – po mom sudu ne dostaje Vam novih pobuda. Možda se varam. Mene potiče na to mišljenje sličnost »Sjena« s »Propalim dvorima«.

Mimogred – zašto niste izradili drugi sujet? Oglašeni titulus nije Vas morao smetati.

No pustimo literaturu!

Vijest o Vašoj bolesti neugodno me je dirnula; lijekovi me dovode na mišljenje, da joj je uzrokom bio preveliki duševni napor. Štedite se!

Da se je naša korespondencija onako naglo prekinula, bili su razni povodi. Onih ferija putovao sam u Englesku (priopćujem Vam kao tajnu, da sam ja »Anglicus« u »N. N.«, ako ste kad uočili tu šifru); poslije povratka teško je oboljela moja kćerkica, a bolest još i sad nije pri kraju. I tako kraj kojekakvih briga nijesam više pisao – a mislio sam i na to, da Vam ne otmem vremena. Najzad, Vi i sami znadete, da učiteljsko zvanje ne daje čovjeku mnogo oduška.

Završujem. Našarao sam dosta, samo ne znam, hoćete li moći čitati.

Pozdravlja Vas srdačno Vaš poštovač
V. Dukat

24./III 99.

80

Vladoje Dukat Janku Leskovaru (5)

Vrlo cijenjeni gospodine,

Ako ga nije mećava zapuhala, onda je moje pismo u Vašim rukama, pa ne treba tumačenja mojoj današnjoj pošiljci. Pročitajte, pa prosudite; ako Vam se čini, da sam kraj svega pravedan bio, te da Vam nijesam učinio krivo – izvolite poslati rk »uredništvu Nar. Nov«; čini li Vam se da sam odveć subjektivan (premda sam se borio, da to ne budem), istaknite u čem i pošljite rk natrag. Ja imam takovo mišljenje o javnoj kritici, da mi se svaka kritika priviđa nepravedna, ako se ona osniva samo na subjektivnim nazorima. Kritika – kritik mora, ponekuda, da »izađe iz sebe«, da bude objektivan.

Ja sam »Sjene ljubavi« po drugi put pomnije pročitao, pa, koliko sam se upravo naužio Vašega sloga i krasnih detalja, uglavnom i opet ostajem kod onoga, što sam pisao u pismu. Ja bih još koješta imao da napo-

menem o načinu Vaše analize, koja mi se gdjegdje čini neobična, ali – sve je to predugačko za pismo. Možda se ipak dade, da Vas jednom lično upoznam – ja bih Vas čestito svojim pitanjima »iscijedio«.

Ne zamjerite mi moje otvoreno pismo – ja se nadam, da ćete *Vi* moći prosuditi, da je to odista sve napisano u najboljoj nakani. Ja bih želio, da me shvatite, kako sam htio, da me shvaćate. U to ime:

felix Alleluja!
Vaš
V. Dukat

Na Cvjetnicu 99.*

*26. III 1899.

81

Janko Leskovar Vladoju Dukatu (3)

Veleučeni gospodine!

Želim Vam u kratko javiti nešto o tome u kojim su prilikama il bolje neprilikama napisane »Sjene« – ne zato, što namjeravate bude li zgode progovoriti možda o njima (kritika ne kroji svoga suda o valjanosti kojeg djela po zaprekama) nego to činim, da ispunim ponešto onu prazninu, koja je zinula među nama nakon onih zadnjih listova.

Čini mi se negdje 97. pred ferije pisah Vam, da sam zasnovao jedno oveće djelo. Tek o ferijama otpočeh, no moradoh se prekinuti usljed premještaja. Kako Vam je poznato »Matica« je onu radnju oglasila pod naslovom »Sjene ljubavi«.

Revni tajnik Matičin znade, kako ja nijesam bio za to zauzet, da se ta radnja oglasi, jer sam dvojio, da će odgovarati Matičinu programu. A tako se i dogodilo.

Negdje u prosincu 97. poslah kojih 5 tabaka rukopisa Matici, a odbor se mogao uvjeriti da radnja nije za Maticu. Obzirom na popove, djevojke i mladiće – kako mi pisa g. tajnik ne može se štampati.

Oglašeno – ne mogoh uzmaknuti – obećah drugu pripovijest pod istim naslovom.

Prošlih ferija otpočeh – no bivalo mi sve jasnije, da se sadržaj razilazi s naslovom. Bolest prekinu i tu započetu pripovijest.

Početkom studenoga počeh obrađivati novi sujet. Ali tu se moja bolest pogoršala, moradoh ostaviti i školu i uzeti dvomjesečni dopust. Nekako pred Božić umirih tajnika Matičina s nešto rukopisa.

Radio bi dan, dva – a po osam počivao. Početkom veljače o. g. ipak svrših. Ne znam, koliko vrijedi ta pripovijest za druge, no za mene ima posebice veliku vrijednost – to bijaše za moju duševnu snagu pravi ispit: na jednoj strani liječnik s arsenikom i bromurom na drugoj – javnost, oglašeno djelo, gosp. tajnik.

Uza sve to nijesam od prije zasnovanih radnja upotrijebio ništa do jedinog Žige Augustića u posve sporednoj ulozi, dočim u prvoj radnji »Sjena« bijaše glavno lice* pa i tako mi je g. tajnik uza svu moju pažnju brisao nekoliko karakterističnih riječi.

Ta grižnja savjesti (etički momenat – koji pokreće cijelom radnjom) bila je u Marcela razbuđena već i prije dolaska Helenina. Helenu sam doveo u pripovijest samo da taj momenat pojačam. Helena dakle znači strast Marcelovu. Da nje nijesam uveo u pripovijest, ona bi bila prazno moraliziranje. Etički momenat provlači se poput niti od početka do završetka.

Da bude taj momenat snažniji, ja sam Marcela priveo k skroz nevinoj djevojci, koja svojom nevinošću ima istaknuti opreku idealne i materijalističke ljubavi (str. 121).

Što se tiče Ljerke i sam opažam da je u početku jasnije ocrtana nego pri koncu. No to donaša sa sobom i njeno duševno stanje, a možda i okolnost, što sam već prvih pet tabaka korekture imao u rukama, kad sam još pisao zadnje stranice pripovijesti!

No ja mislim, da ovdje ipak Ljerki krivo činite. Ona nije bešćutna, preponosita. Da je to, ona bi naprosto odbila Marcela, nego drugo se sakriva pod njenom vanjskom hladnoćom i strogošću, ljubomornost nevine djevojke. Da djevojka Marcela ljubi to je jasno i njemu (str. 102, 103, 104, 105 i napokon 119 itd.), a ona se toj ljubavi najposlije i prepušta (str. 120, 121) no u nje u to jače izbija ljubomor str. 122, 123. Jakim potezima te ljubomornosti nijesam mogao istaknuti, jer ljubomor u nevine djevojke nije ni onako snažna, ko u žene, koja je okusila i fizičnu stranu ljubavi.

Ja sam si mogao ovdje jedino pomoći na drugoj strani: s Marcelom. On kao čovjek već iskusan i sam psiholog – morao je jasno vidjeti, da se u tom ponašanju djevojke krije ljubomornost i to sam trebao snažnim potezima da istaknem. No u brzini to propustih učiniti.

Ovako ta okolnost slabije upada u oči.

Međutim, što se tiče Ljerke, ja sam čuo od jedne meni vrlo iskrene a nepokvarene mlade gospođe, da se je Ljerka u svemu dobro ponijela, samo nikako nije u redu njeno ponašanje kod klijeti Radića. Kako je ona mogla poljubiti Marcela? Gospođa veli, da bi na Ljerkinu mjestu, istina, Marcela ljubila i plakala bi možda, ali pred njim nikako, ona bi svoju ljubav sakrila. No tu izjavu ja odbijam na snažan karakter napomenute gospođe dočim je Ljerka nešto više milokrvna.

* Koncept ovoga pisma Leskovar je napisao (vjerojatno) na 4 komada papira, tj. na 4 malena arka listovnog papira, kakvi su onda bili u modi (svaki arak ima po četiri stranice veličine 17,5 × 11 cm). Sačuvana su međutim samo 3 takva arka. Prvi arak završava riječima »glavno lice«. Po sadržaju se odmah vidi da taj arak nije logički povezan sa slijedećim arkom (»pa i tako mi je g. tajnik«), mada je Leskovar vlastitom rukom na vrhu toga »drugog« arka napisao: II. (27. III). Očito je, dakle, da je između toga postojao još jedan arak koncepta, koji se međutim nije sačuvao.

Što se tiče epizodnih figura, to sam već mogao oštrije karakterizirati. Moguće je, da ćete u kojoj književnosti i naići na slične figure, no ja Vam mogu iskreno reći, da su ta lica uzeta lih iz okoline u kojoj živim. Ovdje mi se dapače zamjera, što sam ih tako oštro markirao. Imena Koričić itd. upotrebljavaju se mjesto pravih imena i u mojoj prisutnosti.

Naposeb za Augustića moram reći, da je junak iz prvog sujeta »Sjena«.

Da je bilo vremena Koričića bi kao neprijatelja literata pustio da u nekoliko još prizora dalje govori i radi – napose htio sam da opišem concerat.

No ja ću se na tu temu po svoj prilici još vratiti no ne u stilu Gjalskovog Radmilovića – tu će biti na mjestu sarkazam i humor. U Marcelu htio sam u prvi mah da upotrebim nešto života svog susjeda »našeg Gjalskoga« no kasnije od toga odustah.

Ovoliko sam imao da rečem o osnovi za tu pripovijest. Izvolite po tome suditi i ovaj rad, pa ako već mislite, da publici N. N. ne treba reći sve – ja bih ipak rado da kojom zgodom čujem o tome Vašu riječ.

Da, meni ne bi bilo ugodno, da ja dobijem Vašu kritiku prije u ruke, no bude tiskana. Za to bih Vas molio, da je pošaljete izravno uredniku. Preporuča Vam se i usrdno Vas pozdravlja

Vaš štovalac
J. Leskovar

Krapina, dne 27. III. 1899.

82

Janko Leskovar Vladoju Dukatu (4)
[Koncept odgovora na Dukatovo pismo od 26. 3. 1899.]

Veleučeni gospodine!

Primih danas Vašu kritiku i moram priznati, da ste Sjene vrlo simpatično prikazali – i ja nemam ništa protiv toga, da se ocjena i ovako štampa, kako je napisana. Ipak bih imao jednu želju, dotično molbu. Ja sam Vam u pismu svojem od 27. o. mj. (koje ste međutim valjda već primili) razložio plan, na kojem je građena ova pripovijest i naznačio što pokreće cijelom radnjom. Kad se ogleda pripovijest sa strane, s koje je ja zahvatih dobiva istom pravo lice. A pošto, kako rekoh s toliko obzira nijesam mogao sve reći, što sam htio, a meni je stalo upravo do toga, da tko publiku upozori na točku, s koje sam ja polazio obrađivajući je – to bih Vam bio upravo zahvalan, ako biste Vi htjeli to učiniti. Naravski ne treba spomenuti, da je to moje tumačenje, a Vama ostavljam posve slobodne ruke, da stavite primjedbe k toj osnovi i obradi.

Pođete li mojim tragom za cijelo će biti Marcel nešto jasniji (njegov karakter razjašnjuje donekle i otac mu sam str. 30 itd.). – K zadnjem svojem listu i kritici ovoj što je imam u rukama moram primijetiti, kako

ja nisam mislio da se Marcel ne ženi s toga, što je u neku ruku bonvivant – on je prevelik psiholog i preosjetljiv, pa zato nije još došlo do ženidbe (str. 27) – a to je upravo krivo, što i ona ljubav tako svršava, a takav svršetak je ne samo konsekvencija njegova karaktera, nego je nuždan i da se održi etički momenat pripovijesti. U ostalom, da su se i uzeli, držim, da taj brak ne bi bio sretan. U koliko poznam žene, brak može biti sretan, ako je muž ili u istinu krijepostan ili da one ništa ne znadu o njegovim zabludama, a to zna i Marcel (str. 113. redak 8 itd.).

Dakle na Helenu ne smijemo se ovdje ljutiti, ona je tu da tako rečem samo kao simbol Marcelove strasti. Pod onim Ne, ne! (str. 68.) krije se provala Marcelove strasti (spol. nagon). Ljerkino vladanje pod kraj pripovijesti razjasnih u zadnjem listu. Samo bih imao još spomenuti, da ona nije odbila Marcela pri koncu pripovijesti, ta ona ga je i poljubila, a to dokazuju i reci 22, 23, 24, na str. 124.

Ova pripovijest mogla bi se nastaviti – Čemu? Izašlo bi nešto kao Kreutzerova sonata – ili što slična. Jer karakter će se Ljerke još razviti. U tom nema zastoja. Treba je samo gledati na početku pa na koncu pripovijesti.

Ostalome ne bih imao što da primjetim – tek mislim, da se »Sjene« ne bi smjele poređivati sa »Propalim dvorovi«. U »Propalim dvorima« pokreće radnju socijalni problem (razlika u naobrazbi familije Petrovićeve i Borkovićeve), dočim su »Sjene« osnovane na psihološko-etičkom momentu.

Ako bi Vam se dakle dalo prema svim mojim primjedbama nadopuniti kritiku »Sjena« meni bi bilo osobito milo, ako li ne – ja sam kako rekoh zadovoljan i ovako.

Način moje analize – po zadnjem, a donekle i ovom listu bit će Vam po svoj prilici jasniji – ipak zanimala bi me Vaša pitanja u toj stvari.

Zahvaljujući Vam za Vaše prijateljske retke jesam

L.

83

Vladoje Dukat Janku Leskovaru (6)

Vrlo poštovani gospodine,

Lijepa hvala za pismo. Kako vidite, dođe mi Vaša poruka prekasno: Vaše pismo primio sam 29., a rukopis poslao sam već 26. na Vašu c. adresu. Ja ne znam, jeste li ga pročitali: ako jeste, onda ste mogli razabrati, da sam u koječem namjerio onako, kako Vi to meni tumačite u današnjem pismu. Napose glede Ljerke.

Ja sam o Vašoj pripovijetci još mnogo razmišljao. Ja sam Vam, šaljući rukopis, pridodao, da nakon drugog čitanja ostajem u glavnom na svojim tvrdnjama. Vaš mi list prikazuje situaciju u nekoliko drukčijem

svjetlu, ali – ja bih i opet smio tvrditi, da Vaše tumačenje ne izbija iz same pripovijetke; ko bude »Sjene« čitao, kako sam ih ja čitao (dakle svaki obični čitatelj), onaj da će doći do istih rezultata, kako sam došao ja. Dajbudi za Marcela; za Ljerku ne ću ništa da kažem. Za Ljerku ja sam i sam promijenio svoj sud, kako ćete razabrati iz kritike. – U ostalom, vidjet ćemo, što će pomnija h. e. beletristična kritika kazati; jer *nema sumnje*, »Sjene« *se ne će* šutke *mimoići*.

Vi ste mi Marcelov karakter, kako Vam je pri stvaranju lebdio pred očima, lijepo razložili, no ja i opet velim, kako Vi sami dopuštate da je on u pripovijetci nejasan. Svakojako će bit uzrokom, da ste se ustezali od markantnije karakteristike radi »Matice«. Elem, Pegaz pod jarmom, samo šteta, što spoljašnji svijet toga *ne zna*, pa će možda bacati krivnju na Vas. Ja sam, pod dojmom Vaših »Sjena«, opet prihvatio u ruke moga dragoga Turgenjeva i našao sam pripovijetku, u kojoj je situacija vrlo slična »Sjenama«. Što Vi velite za Marcela, to bi se gotovo jednako moglo kazati za Sanjina u »Proljetnim vodama«. Problem je za cijelo isti: jaz između idealne i materijalne ljubavi, pa i onaj etički momenat, tj. grižnja savjesti, ne fali. Razlika je samo ta, što Turgenjev (dopustite mi taj mali sarkazam!) nije pisao za »Maticu«, pa je stoga bio nespriječen u svom pripovijedanju. Mi *razumijemo* zašto Sanjin odnemaruje Gjenu i zašto pada u mreže Marijine. Istina, u Sanjina nema grižnje *prije* nego što se je upoznao s Marijom, kao u Marcela, ali Marcel je meni *prije* Helene još kud i kamo nerazumljiviji h. e. nejasniji!

Vi ste se žacali krijepčijih boja i otuda se porodi ona nejasnost, kojoj ja zabavim. Vi ste se, zacijelo, dali zavesti od šablone, da Marcela, premda samo uzgred, prikažete kao rodoljuba, a to kvari karakteristiku. A treća je pogreška što ste Vi Marcela prikazali kao *hrv. književnika*, a »hrv. književnici« sami o sebi i po svom zvanju idealni su ljudi. U nas se ne rađaju Byronovi i, po mom mišljenju, *ne mogu* da se rode; kad nam se kaže »književnik«, mi pomišljamo na Šenou, Preradovića, Arnolda i – Leskovara, pa ne možemo u njima da nađemo lica, gdje je nestalo ravnoteže među životom duševnim i realnim« – mi ih pomišljamo kao ljude, koji, iako su psiholozi i osjetljivi, ne mogu da podlegnu strasti, kako joj podleže Marcel. Da mi barem znamo, kaki je književnik Marcel bio, možda bi stvar bila jasnija – jedini Gjalski po svojim pripovjetkama, mogao bi, kao figura romana, bit ugled Marcelov. Osrednji hrv. književnik ne.

Još nešto da pridometnem. Sanjin radi muževnije od Marcela, što poslije svoga pada ne ide više za Gjenom; da Marcel otputuje s Helenom, Vaš bi problem možda štetovao, ali pripovijetka bi možda bila bolja, barem kraj *onakih premisa u prvom njezinom dijelu*.

Što biste Vi mogli primijetiti, da je Sanjin bio neiskvaren mladić, a Marcel stari Don Juan, toga mi u Vašoj pripovijetci ne vidimo, pa zato nam se Sanjin i Marcel priviđaju jednaki. Da ste nam Marcela prije, nego što se je upoznao s Ljerkom, prikazali u Don Juanskoj situaciji,

to bi čitatelju (»Matici« možda ne) bilo povoljnije i lakše bi mu bilo proslijediti njegov karakter i njegovo cjelokupno vladanje, nego s onom kratkom bilješkom, »da je živio, kako i drugi mladi ljudi«.

Za Ljerku povlačim svoje riječi natrag. Ja sam ih već povukao u rukopisu, pošto sam vidio dojam, što ga je njen karakter učinio na moju suprugu. I ona joj je dala pravo. Ali »ljubomornost«? To mi je opet nedokučivo. Ljubomorna žena i djevojka, kad se dočepa opet cilja svojih želja, ne pušta ga iz ruku, kako Ljerka pri kraju pušta Bušinskog. Ja razumijem što Vi mislite, ali meni se čini, da »ljubomornost« nije dobra riječ. To je samo »odvratnost« ili što slično. Ona uviđa, da je Marcel materijalističan, odan požudi, ali pri tom je ne može osvajati ljubomornost.

Ono drugo, što sam napisao u kritici, mislim da je dobro. Da će u prvi mah bit dojam na čitatelja, da su »Sjene« isto što »Propali dvori«, tomu se dojmu mnogi ne će moći oteti, kako sam to vidio u razgovoru s jednim prijateljem, koji je također čitao »Sjene«, pa mi isto spomenuo. A da se Vaše već priznate vrline u »Sjenama« prikazuju u punoj mjeri, o tom ne će nijedan čitatelj posumnjati. Što sam rekao, da »Sjene« ne pokazuju napretka prema »Propalim dvorima«, to mislim baš onu nejasnoću glavnog karaktera, koji u tom pogledu kud i kamo zaostaje za Petrovićem. Možda je istina i to, da je Marcel premalo *hrv.* značaj – u Bourgetu bio bi on razgovijetniji.

Koričića sam htio napose spomenuti kao dobro karakteriziranu figuru, ali sam pustio, jer bih morao dodati, da je on sasvim nepotreban. Vi sve propustili, da ga još jednom dovedete na scenu, ne kao »neprijatelja literata«, već kao snubioca Ljerkina. Ja sam to očekivao. Možda bi u takvoj sceni karakter Ljerkin ljepše izbio na površinu. Augustić je potreban, jer odaje Marcela kod Tavernićevih. No, po mom sudu, dobro ste uradili, što nijeste opisivali koncerta. Bilo kako lijepo, bila bi nepotrebna epizoda, a pod kraj pripovijetke zategnula bi rješenje.

No, ja sam se opet razglagolao! Drago mi je, što mi ne zamjeravate mojim primjedbama, a s rukopisom radite, kako znate. Tj. sada ste valjda već i uradili.

Još jedno! U kritici svojoj dodao sam, »kano da i autor sumnja, da je pripovijetka završena.« Na to me je potaknula primjedba, koju sam ondje doslovce ispisao. Ja ne znam, jeste li pogodili, što moja primjedba znači; ako nijeste, to Vam velim, da ona rečenica obara čitavu Vašu analizu. Ako Marcel i Ljerka rade po svom tvrdom uvjerenju, onda ih ne bi nikakvi »pogled« odvratio od toga; ako li je samo razmak od dva koraka skrivio to rješenje (»jer, da su bili bliže, oni se ne bi rastali«), onda je ova argumentacija građena na pijesku. Onaj dodatak možda je sentimentalan, ali u ovoj prilici, dozvolite, sasvim neumjestan. Vi ćete, ako promislite, i sami morat doći do toga zaključka.

Ali sada zazbilja nemam više ništa da kažem (tj. u pismu: usmeno dalo bi se još koješta raspredati), i ne ću da Vam otimam vrijeme. Ja sam odista znatiželjan, što će druga kritika reći, jer bi još uvijek moglo biti, da moje subjektivno mišljenje slabi objektivan sud.

Srdačno Vas pozdravlja Vaš, pored svega iskreni štovatelj

V. Dukat

29/III. 99.

84

Janko Leskovar Vladoju Dukatu (5)
[Koncept odgovora]

Veleučeni gospodine,

Zahvaljujem Vam, što sam primio odgovor na moje pismo. Ja ću početi s koncem Vašega c. pisma, gdje kažete, da ste znatiželjni, što će druga kritika reći. Što se mene samoga tiče, mene ne interesira mnogo. Reći ću otvoreno zašto. Naše književne prilike još su takove, da kritika, da se tako izrazim, zastupa još reklamu, jer inače izgubismo i ono malo čitatelja. Tako se barem radi spram Matice. Za samoga pisca ne može dakle biti od velike nutarnje koristi, gdjekad dapače i protivno. Zato će pisac koji nije taštinom zaslijepljen tim većma znati da ocijeni iskreno i posve otvoreno prijateljski isporučeno mnijenje svoga kritičara. Za naše prilike da se nadopuni javna kritika piscu u korist, takav saobraćaj među piscima i kritičarima neophodno je nuždan. To je moje uvjerenje, pa Vam zato ponovno hvalim za Vaše prijateljsko cijenjeno pismo, jer Vi nijeste nikako samo obični čitatelj.

Svojim pismom nijesam htio da pobijam Vaš sud o Marcelu, već sam Vas htio samo uvjeriti, da sam pišući pripovijest imao pred očima jasno određeni cilj – a što Vama nije sve jasno, nijeste krivi Vi, nego pisac, jer pripovijest ne poznaje zagonetke.

Vaše poredjenje Sjena sa Proljetnim vodama ističe sličnost problema, a možda će se i činiti komu, da su Sjene građene po proljetnim vodama – ja ipak znam, da su upravo »Sjene« jedna od najsamostalnijih mojih radnja. Možda će se danas sutra otkriti i njihova tajna, no za sada toga ne bih rado! Mogu samo toliko reći, da po šabloni nije upravo ništa radjeno. Što se tiče Marcela, da bi njegov ugled mogao biti jedini Gjalski moram priznati, da sam najprije Marcela slično i zamislio – no naravski, ja sam uvidio i sam, da to ne ide. U ostalom čast Šenoi, Preradoviću, Markoviću i Arnoldu – no na žalost ne mislim, da bi i mi ostali bili tako idealni. Medjutim ja Vam rado priznajem, da pogriješih, što Marcela prikazah kao književnika – i da je rukopis barem 14 dana preležao na stolu – Marcel možda ne bi bio književnik, a niti Ljerka učiteljica. Što se tiče Vaše primjedbe k riječi ljubomornost, ta je posve na mjestu, jer

ovdje ne znači ono, što se pod tom riječi strogo razumijeva, već se njeno značenje ima shvatiti prema situaciji Ljerke. Ja sam u neprilici čime da se zamijeni. »Odvratnost« mislim, da ne bi bila na mjestu, jer odvratnost [Svršetak ovog koncepta nije sačuvan].

85

Vladoje Dukat Janku Leskovaru (7)

Cijenjeni gospodine,

Ponajprije Vam javljam, da sam kritiku prema Vašim intencijama preradio i na sam Vel. Petak poslao u Zagreb.* Ja sam se točno držao Vašega tumačenja, tako da sam gdjekoja mjesta iz pisama doslovce prepisao; ja sam uviđam, da je moja najpreča dužnost, da Vama budem pravedan, ako hoću da kažem ono, što sam i htio reći – naime da mi se Vaša pripovijest vrlo sviđa. U toliko obavio sam preradbu rado i laka srca, samo mi je bilo teško, što se moram kititi tuđim perjem, a da i ne pominjem svoga vrela. Ja se razmećem svojom divinatorikom, a kad tamo, ono ste Vi, koji na moja usta govorite. No, kako rekoh, to su sitnice spram cilja, za kojim kritika u Nar. Nov. po mom i po mišljenju urednikovu treba da ide – a taj sam cilj najbolje postigao, što sam udovoljio Vašoj želji.

Što se tiče Vaše primjedbe o našoj kritici, u nekoliko imate pravo, ali samo u nekoliko, sasvim ne. Ipak je već kod nas prošlo doba, kad se je sve hvalilo, jer je hrv. – sad se i prekorava, i ako je to »suavitor in forma«. Vaša primjedba valja samo za dnevne listove – oni ili hvale ili prešućuju. Beletristična kritika, koliko sam se uvjerio (u »Vijencu« i u »Nadi«), dosta je slobodna. I o Vašim »Propalim dvorima«, kako se sjećam, rekao je kritik »Vijenca« (čini mi se i »Nade«) dosta otvoreno, što mu se ne sviđa. Ja mislim, da ono, što Vi velite »za pisca ne može biti od koristi naša kritika«, ne polazi od naših književnih prilika, već otuda, što mi *nemamo kritika.* Mi nemamo stručno obrazovanih kritika, već samo diletanata; fale nam Lessingi i Belinski, Brandesi etc. Dakako, i to polazi od naših prilika; gdje bi ko mogao da se posveti tome zvanju, koje, što Nijemac veli – nema »einen goldenen Buden«?!

Ja sam u istinu ono o »Proljetnim vodama« pomenuo mimogred u kritici, ali u takovoj formi, kako ja mislim, da apsolutno niko ne bi smio presumirati, e su »Sjene« gradjene po »Proljetnim vodama«. Samo sam istaknuo, da je problem sličan, a sve drugo neslično. Da su »Sjene« samostalne, to sam – da i ne diram u Vašu tajnu – znao od prvoga početka; a znate zašto? Jer mi je Marcel bio nedokučiv. Ja sam razbirao, da je tako zapleten i zamršen karakter odista individualan, ali, što sam Vam to predbacivao, dolazi odatle, što sam ja u nekoliko mišljenja, da sam

* Kritika je objavljena u »Narodnim novinama« br. 65/1899.

pisac, osobito pisac za široku publiku, smije prikazivati samo tipične karaktere. Turgenjeva su dosta prekoravali, da su njegovi karakteri odveć neobični. Najzad, pisac i može samo da opisuje tipične karaktere; hoće li da opiše individuum, to će opisivati sebe. Mnogi i opisuju uvijek samo sebe. Što ja mislim, da je tipičan karakter, toga Vam ne trebam razglabati, samo mislim, da je ovaki karakter svakomu najrazumljiviji.

Glede Ljerkine »ljubomornosti« ja se slažem s Vama; nije ni »ljubomornost« ni »odvratnost«, već nešto treće. U kritici sam rekao: »Lik Helenin stoji među njima«.

Da Vi meni dosadjujete, o tom nema ni govora. Da ja Vašega prijaznoga tumačenja i nijesam trebao, kako sam trebao, pa da i nijesam »kritik«, to Vi jamačno znate, koliko svakom čitatelju i prijatelju lijepe knjige godi, kad može da zaviri u radionicu tvornoga duha. Ja samo želim, da smo vezani na pismo – kako bi se drukčije dalo o svem usmeno naklapati!

Za Vaše želje srdačna hvala – baš bi bilo potrebno, da se ispune. Danas, na sam Uskrs, moja supruga osvanula bolesna, – leži u krevetu. Deliciae patris familias – o svem tom nijesam ništao znao, kad sam bio bećar, pa opet, ne bih htio biti iznova bećarom! Prošla je mladenačka vatra!

S iskrenim pozdravom

Vaš odani

Na Uskrs 1899.** *V. Dukat*

** 2. IV 1899.

86

Josip Kozarac Janku Leskovaru

Vinkovci 11/IV 899

Cijenjeni prijatelju!

Čitajući »Sjene ljubavi« uživao sam izvanredno, tako da ne mogu na ino, a da Vam se na tom užitku najiskrenije ne zahvalim.

Pozdravljajući Vas najsrdačnije ostajem Vaš stari štovatelj

Kozarac

87

Jagoda Truhelka Janku Leskovaru (2)

Štovani gospodine!

Kad mi je poštom stigla Vaša lijepa knjiga, bila sam upravo na polasku u Rim, gdje sam provela uskrsne praznike. No Vaše sam najnovije djelo već prije pročitala, odmah, čim sam dobila ovogod. matičine knjige. Ja Vam usrdice zahvaljujem na ljubeznoj pažnji, kojom mi svojom rukom popratiste Vašu knjigu.

Što ću da Vam kažem o dojmu, što ga čitajući primah u sebi? Kolika joj je estetska cijena a po gotovu literarna, o tom će suditi pozvaniji, a to – kažu – zna najbolje i sam pjesnik, ako mu i čednost ne dopušta da drugomu osim sam sebi prizna. Mene je lično porazila ona skroz uvjerljiva istinitost priče; to je život – konsekventan u sitnice. Život čovjeka, koji se duševnom kulturom odmakao iz uzanoga kruga svakidašnjosti, te za njega i ne postoje bezuvjetno sva posvećena stara pravila. U takom istančanom životu prima svaka i najsitnija nijansa izvanjega i unutrašnjega života gotovo odlučno znamenovanje; jedna misao, jedna već nijansa čuvstva manje ili više odlučuje čitavom sudbinom. Najpače u današnje – recimo – reflektivno i problematičko doba, gdje čuvstvo prolazi kroz razum, te ga prije ne odajemo, dok nije prošlo kroz sve stepene hladna razbora. Suviše mislimo, a pri tom srce ostaje obično kratkih rukava, a snošaji, koji bi se kod normalnih ljudi, za stepen niže kulture, svršavali prirodnim što čvršćim vezama, ovdje ostaju negotovi, in suspenso, ali bez izgleda, da bi se ikada složili u utješljivu zajednicu. Ovdje mi se namiče riječ njemačka, koju sam negdje jedanput čitala: »Man begegnet sich; man trennt sich, man verliert sich: das ist das Leben.« Ko to nije već iskusio! A Vaša to knjiga tako divno kaže!

Ne mogu, da Vam ne čestitam na tom krasnom plodu Vašega pera. Ali čestitam i nama i našoj mladoj literaturi, što joj je iznikao tako lijep cvjetak. Dao Bog, te nam ukrasili perivoj našega književnoga vrta još mnogim ovakvim mirisavim cvijetom.

Sa kolegijalnim pozdravom

J. Truhelka

Zagreb, 13. 4. 99.

88

Janko Leskovar dru Milivoju Šrepelu

[Koncept pisma]

Visoko štovani prijatelju!*

Zahvaljujem Vam, što ste naumili, da se date na nezahvalni posao – prikazati me naime općinstvu – nezahvalan posao, jer i moj život je događajima neznatan, a i moj rad je još tako malen. Imajući to na umu ja sam dosele nekolicini gospode uskratio tražene podatke. Međutim, kako se čini, dalo je to povoda, te su osobito mladi ljudi stali me držati nekim čudakom (lanjska Nova nada). To me ponukalo, te sam nedavno nekome M. Marjanoviću u Karlovcu, koji bi htio nešto o meni pisati – u kratko ispričao nezanimiv moj život.

* Ovo je pismo odgovor na Šrepelovo pismo od 23. III 1899.

Po me je svakako časno, što upravo Vi želite, da koju reknete o mom radu, pa sam tim spremniji, da Vašoj želji udovoljim, a gledat ću da ovdje sve što je važnije istaknem.

Rođen sam 12. pros. 1861. u Valentinovu (Pregrada). 3. r. p. škole svrših u Pregradi, IV. u Zagrebu. Niža 3. r. gimnazije polazih u Zagrebu, IV. svrših u Karlovcu. Sa 18 god. svršio sam zagreb. preparandiju, Sa 20 god. se oženih. Službovao sam 2 god. u Slavoniji u Valpovu i Šljivoševcima. 1883. dodjoh na Sutlu k sv. Petru kod Rogačke kiselice. 1891. bio sam premješten u Krap. Toplice. a 1897. u Krapinu. Od ovih službovnih mjesta bit će da je po me (kao književnika) od znamenitosti sv. Petar (Prišlin). Ovdje se upoznah s dr. L. Marjanovićem koji je ondje nekolike godine boravio preko ferija. Kad je 1888. polazio na Kordun i Bosnu, da sakuplja Muh. Nar. pjesne povede me sa sobom – a ja sam naše putovanje opisao. Gosp. dr. Marjanović bijaše prvi moj kritičar, on ocijeni rukopis, kojeg je jedan dio bio tiskan kasnije u Nar. novinama. To službovno mjesto bit će nadalje po mene od znamenitosti i zato, što sam imao pristupa u vrlo naobraženu obitelj baruna Kavanagha – i moja prva crtica »Misao na vječnost« upravo je nastala pod dojmom jednog razgovora s barunom Kavanaghom.

Zanimanje za lijepu knjigu bijaše medjutim u mene od prije, ća onamo od djetinjstva, kad u II. normalki pročitah prvu pripovijest Genovevu. Već kao djak I. gim. razreda držah Vijenac. Volio sam pripovijesti nego pjesme. Valjda što je pjesma bila za me nešto preapstraktno. No kad je Vijenac donio jednog dana Šenoinu pjesmu »Na pokladni utorak« – ta je pjesma svojim realizmom na me tako odlučno djelovala – te se dadoh na pjesnikovanje, što je potrajalo kroz cijelu preparandiju i još koje dvije, tri godine iza toga. No u pjesmi nijesam nimalo uspio, tek što je Milaković u svojoj »Ljubici« (čini mi se) izdao nekoliko nedužnih pjesmica.

U ono vrijeme vladao je u nas romanticizam, ja nijesam osjećao u sebi dara za takovo pisanje. No mira nije bilo u mojoj duši – trebao sam, da nešto radim – moj Pagaz ničemu. Jurković je čini mi se bio u ono vrijeme u nas jedini realista – a ja za njim. Napisao sam nekoliko humoreski, naravski posve dobrih za koš.

Medjutin je Turgenjev (a uza nj i drugi ruski pisci) nalazio u našoj književnosti sve više uvaženja. Tu sam se stao osjećati doma, sve poznato, tako blizu. Bez dvojbe Turgenjev, ne samo zato, što je bio prvi realista, što ga čitah. nego upravo čarom svoje individualnosti utjecaše na me najviše.

Od naših pisaca čitah najviše Jurkovića, a od 1884. ovamo Gjalskoga. Čini se, da se utjecaj Turgenjevljev u mojim radnjama u velike opaža – tako mi barem reče Kozarac. Ja ne tajim, da mi je on uzornikom, da ga opetovano čitam i bit će da sam poprimio maniru Turgenjevljevu – no Turgenjeva se naravski ne da dostići, a ja za tim ni ne idem da mu podražavam. Ja držim, da ima i dosta moga u mojim radnjama, naposeb ono, što bi neki htjeli, da je od Bourgeta ili Maupasanta. Dok sam pisao prve svoje pripovijesti – ovih autora ne sjećam se, da sam čitao. U opće

od svih stranih pisaca poznajem dublje jedino Turgenjeva. Od ostalih, ako sam gdje što površno čitao, k. n. pr. od Dostojevskoga Zločin i kaznu i t. d. kako je izlazila u podlistku, čini mi se. Nar. Novina, i to kako se već čitaju podlistki: jedan dva broja – dok drugi, treći već ne dobiješ u ruke. Tako bijaše i s Anom Kareninom od Tolstoja. Toliko bih mogao reći o utjecaju stranom na mene.

Što se tiče mog pesimizma, to bih rekao, da potječe samo otud što malo više čitah Schoppenhauera.

Treba, da Vam još spomenem što je dosele od mene objelodanjeno. To je upravo neznatan rad. Redom je napisano 1. Misao na vječnost 2. Katastrofa 3. Poslije nesreće 4. Propali dvori 5. Jesenski cvijeci (izašli prije Propalih dvora) i napokon 6. Sjene ljubavi. Matici sam u velike zahvalan što nije prihvatila onaj prvi sujet po naslovom Sjene ljubavi. Danas i sam nijesam zauzet, da se takove stvari daju mladeži u ruke. Onu prijepovijest i ne ću dovršiti.

Ne znam, kakav bi bio strogi sud o objelodanjenim Sjenama no za mene imadu posebnu vrijednost, jer ih napisah da tako rečem medju dvije vatre: na jednoj strani liječnik s arsenikom, bromurom i svojom zabranom za duševni rad, na drugoj strani javnost (oglašeno djelo) i požurnice g. tajnika.

U svom cijenjenom listu preporučate mi napokon Vienac. Ja sam Viencu u velike obvezan, te ću kad budem mogao i poslati što. Možda da iz prvoga sujeta »Sjena ljubavi« pošaljem ulomak pod naslovom Bouquet . . .

Naše su književne prilike dosta žalosne – ja sam u društvo hrvat. književnika polagao veće nade. Medjutim možda im činim krivo.

Usrdno Vas pozdravlja Vaš iskreni štovatelj

J. Leskovar

Krapina, dne 25. IV. 1899.

89

Janko Leskovar Ivanu Kostrenčiću (3)

Veleučeni gospodine!

Na ovo pismo ponukala me kritika u Viencu.* a da ga upravo Vama pišem razlog je taj, što ste tajnikom društva. koje je objelodanilo dvije moje radnje, a pripravno je da primi i druge.

Jamačno, da ste i Vi pročitali književnu studiju u Viencu o mojim radnjama. Ne znam, što Vi o njoj sudite, no ja ipak ne mogu da zašutim, kako držim, da kritičar ipak nema u svemu pravo. Već sama okolnost, što su mu Sjene poslužile kao ključ, da prodre u nutrinju mojih radnja, što je njima počeo i završio svoju studiju – dokazuje, da nijesu tako loše – kako bi on htio.

* Čedomil Jakša: *Janko Leskovar*, »Vijenac« br. 17 i 19 iz god. 1899.

Kritičar prelazeći na Sjene veli, da u njima nema akcije, razvoja. Priznajem, da nijesam teoretičar i možda se ne bih mogao uspješno upustiti u prepirku, da li pripovijest mora biti baš onako napisana, kako to teorija hoće – il onako kako pripovjedač gleda na život.

Od ove pripovijesti n. p. da u njoj ima jake akcije, snažnog razvitka sigurno bi nastalo nešto posve treće nego što sam ja u životu opazio i htio prikazati.

Ono što kritičar ističe o Marcelu kao manu, ono je upravo uspjela karakterizacija, jer čovjek u njegovim godinama ne će već tako lako promijeniti svojih nazora i života.

Što kritičar hoće, da su neke epizode i neka lica (Koričić, Tavernićevi, barunovi, Helena) suvišni u pripovijesti, to se je prenaglio i ja sam uvjeren, ako još jedanput pomno pročita svoju kritiku, da će opaziti kako je pri koncu protivno dokazao. On naime veli o Ljerki, da je krasno uspjela slika: vidjamo je, kako se razvija i mijenja u svijetu pri doticaju sa realnošću i ljudima, kako je dobro pogodjen dojam Koričićevih riječi proti lijepoj knjizi, začetak ljubavi i. t. d. I sve što ona tada i kasnije ćuti i misli i radi, to je tako obrazloženo, to je tako naravno, da nas nikad ne zabuni, ne začudi.

Tu bi sada bilo na mjestu, da se kritičar upita: a kako bi to bilo moguće postići, da je sve ono ispušteno, što on hoće? Dakle već poradi Ljerke nije se moglo ništa više ispustiti, a da i ne spominjem, da ja sebi ove pripovijesti bez rečenih lica ni zamisliti ne mogu, jer ih trebam i radi t. z. »Stimmunga« upravo tako kao i opise. Ni na koji način ne mogu pristati uz kritičara, da je glavna mana te pripovijesti, što je odviše razvučena.

Što se je dalo – ispustio sam (na štetu jasnoće) – i ne znam, da li bi se smjelo i rečenicu brisati, da glavno lice ne bude još manje jasno. Što se samog Marcela tiče, njemu je dosta krivo učinjeno. Njega se nazivlje modernim slabićem.

Ne znam, može li se okrstiti slabošću, kad se neko odriče . . .**

. . . što bi on htio, da su se Propali dvori svršili sa str. 142. Kao realist. pripovijest na toj se stranici upravo nije smjela svršiti, jer u današnje vrijeme, gdje pred elektricit., parom štampom tako rekav nestaje skrovitosti – pitao bi se s pravom misaoni čitatelj: A je li moguće, da u današnje doba Petrović ne će saznati, gdje su Barkovićevi? A što onda? I kritici k noveli »Poslije nesreće – imam prigovoriti, da g. kritičar nije pravedan kad veli, da joj je kompozicija nevaljana, jer da se umah na početku pripovijeda grijeh Ane Iv., pa se nakon toga umah nastavlja »O ponoći istoga dana, gdje smo otpočeli ovo pripovijedati«. Gospodin kritičar morao bi ovdje biti savjesniji, jer pripovijest otpočima time, kako žena iščekuje svoga muža, a njen je grijeh samo radi razumijevanja njena držanja ovdje umetnut – dakle ono: O ponoći istog dana i t. d. ne proteže se na doba, u kojem je počinjen grijeh. –

** Koncept ovoga pisma nije sačuvan u cijelosti. Dio koncepta između ove posljednje riječi i slijedeće rečenice (»... što bi on htio«) nisam mogao pronaći.

I završujući svoju studiju kritičar meni krivo čini, kad veli, da su moje dosadašnje radnje lih psihol. studije o sretnoj ili nesretnoj ljubavi. On sam kao da nije dosljedan, jer eto u noveli Poslije nesreće ističe dvojaku tendenciju – ne samo ljubavnu, nego i onu, da u modernom čovjeku filozofija današnja može dušu umiriti u nevolji – ali i to mirom *pustinje, jer ubija čuvstva i srce.*

Žalim što kritičar u »Propalim dvorima« nije ništa drugo našao do li psihol. studiju ljub. čuvstava a mogao je lako naći i nešto drugo, što je dosta jasno istaknuto. U »Sjenama« pako i sam ističe dvije tendencije – dakle po tom ipak ne stoji posvema ona prva njegova tvrdnja.

Po mom mnijenju uopće nije još bilo na mjestu da se uz ovako malobrojan rad piše o meni studija, jer po tom što sam dosele napisao ne može se još suditi, kako ja shvaćam život. Da »ljubav« nije u mojim očima jedina, koju treba opisivati, da ja i na nešto drugo mislim nego li na vječno prekavanje u srcu i glavi pojedinih ljudi to dajem naslutiti i ondje gdje barun govori Marcelu: »Lijepo je služiti velikim ciljevima čovječanstva, no rijetki su na to zvani. Sreća nas običnih ljudi je drugačija: proživjet za svoje bližnje, živjeti među njima, osjećat se jedno s njima ... Dolazi vrijeme, kad pusta umovanja ne mogu više da čovjeka udovolje. Treba potražiti drugdje umirenje, treba se obratiti k bližnjemu, k narodu.«

Ove riječi zaista nijesu tek onako nabačene, ja sam znao, što hoću da njima kažem, pa mi se gosp. kritičar ne čini dosta tankoćutnim, kad ih zaključujući svoju studiju onako na me upravlja. Ja sam Vam medjutim već sigurno i dosadio, pa zahvaljujući na ustrpljivosti

jesam s pozdravom i poštovanjem

Vaš

Krapina, 25. V. 1899. *Leskovar*

90

Dr Edo Margalić Janku Leskovaru

Visokoblagorodni Gospodine!

Prije mjesec dana bio sam tako slobodan Vam pisati u Zagreb – ali nisam odgovora dobio. Ovih dana sam saznao Vaš točni naslov i tako se opet na Vas obratim sa istom molbom. Ja sam na madjarski jezik prevodio Vašu pripoviest »Propali dvorovi« i najučtivije Vas molim da mi dopustite, da se taj moj prievod štampa. To će biti prva na madjarski jezik prevedena hrvatska pripoviest. Neću Vam visokoblagorodni Gospodine laskati, zato mimoidjem to, zašto je moj izbor na ovo Vaše djelo pao. Kao profesor hrvatskog jezika na ovdašnjem sveučilištu za svoju dužnost smatram madjarskom općinstvu priobćiti sve ono iz naše knji-

ževnosti što za najizvrstnije držim: dosada sam prevodio Čengić agu, narodne pjesme o Kraljeviću Marku, Kosovske pjesme, a sada Vašu izvrstnu pripoviest. Molim Vas blagoizvolite mi što prije odgovoriti. Tu se dosada baš ništa nije znalo o našoj hrvatskoj književnosti!

Odličnim štovanjem
Vaš najodaniji
Dr Edo Margalić,
sveučilištni prof.

Budimpešta 1899 V/29

91

Ivan Kostrenčić Janku Leskovaru (18)

MATICA HRVATSKA

Zagreb, 30. V. 1899.

Moj dobri g. prijatelju!

Ja Vam na Vaša pisma dosele nisam odgovorio, jer nije bilo u stvari što odgovoriti. Vladi u Vašoj stvari nije *ništa* stiglo, a valjda i neće, – a dok nestigne ništa, nije predmeta, da se ureduje. Jedino je ovdje molbenica g. Kaur., koji moli, da bude rav. učitelj na školi, gdje je sada. Molbenica, po svoj prilici, neće biti sada riešena, nego po svoj prilici kada se uobće takve molbenice riešavaju, – prije početka škol. godine. Drugo Vam neznam – ama ništa – javiti.

Na Vaše posljednje pismo glede kritike u »Viencu« – neka Vas neboli glava. Današnja kritika u obće hoće da u pisca nešto nadje, što on nikad ni pomislio nije. To je tako zvana: analisa. Pa pustite ju neka analisira koliko hoće. Vi radite onako, kao dosele, kako najbolje znate i možete. Mi svi to od Vas stalno očekujemo!

Javite mi se skoro i sa Vašimi malimi pripoviestmi, kako ono i urekosmo, – a onu veću stvar spremajte – kako možete i kako Vas duša i srce nosi. Nadam se, da ćete mi se skoro javiti.

Liepo Vas pozdravlja
Vaš
Iv. Kostrenčić

92

Janko Leskovar dru Edi Margaliću
[Koncept odgovora]

Veleučeni gospodine!

Žalim, što me Vaše prvo visokocijenjeno pismo nije našlo; ovo drugo primio sam u Krapini, kamo sam iz Krap. Toplica premješten – te se žurim, da Vam odgovorim.

Zaželjenu dozvolu, da smijete štampati prijevod »Propalih dvora« rado Vam dajem, te Vam povrh toga usrdno zahvaljujem za trud, što ste ga uložili oko prijevoda i molim, da mi dozvolite na ovom mjestu da izjavim, kako je po mene kao pisca osobito časno, što je Vaš izbor pao upravo na moju pripovijest, da bude prva (prevedena) na madjarski jezik.

Izvolite, veleučeni gospodine, primiti izraz mog veleštovanja

U Krapini, 4./VI. 1899. *J. Leskovar*

93

Janko Leskovar Matici hrvatskoj (2)

Slavni odbore!

Za moje buduće radnje molim predujam od 150 for. a ja ću nastojati da te radnje što prije Matici podnesem.

U Zagrebu, dne 21. lipnja 1899.

J. Leskovar

94

Janko Leskovar Vladimiru Jelovšeku (?)
[Koncept pisma]

Štovani gospodine!

Primio sam 2 broja čes. lista »Moderni revue«, gdje ste pod naslovom Nove proudy v Hrvatsku progovorili i o meni. Zahvaljujem Vam za Vaš literarni trud, što ste ga uložili, da me prikažete češkoj braći, zahvaljujem Vam i na prijateljskoj pažnji, te ste mi poslali oba broja revije. Žalim samo što ne znam češki da vidim, kako mladi kritičar sudi moj rad, jer s kritikom g. Jakše ne mogu posvema da se sprijateljim. Tako n. p. što je u njegovim očima slabost, ja držim za idealizam. Ne znam, koje ste Vi stanovište u tom zauzeli. Kako rekoh, vrlo žalim, što ne razumijem češki – Vaša bi me kritika tim više zanimala, što sam se (hvala g. Ostermanu, koji ovdje boravi) prilično upoznao s težnjama Vas mladih književnika. Mene pripovijedanje g. Ostermana ne samo da zanima, nego upravo i raduje.

Ima u Vas zanosa, ima stvaralačke snage, a konačni uspjeh samo o vremenu ovisi.

Srdačno Vas pozdravlja

Leskovar

Krapina, 19. 9. 1899.

95

Artur Schneider Janku Leskovaru

Štovani gospodine!*

Molim Vas lijepo, da biste bili dobri te mi dozvolili da prevedem na njemački Vašu pripovijest »Propali dvori«. Ako biste htjeli od onih novaca što ću ih dobiti za prijevod od nakladnika Fischera u Berlinu nekolike postotke izvolite mi to javiti. Ja još ne znam koliko ću dobiti, te moram da Vašu eventualnu tražbinu javim nakladniku.

Sa štovanjem
Artur Schneider
slušač filozofije

Zagreb. Frankopanska ulica 4

* Pismo nije datirano. Smatram da kronološki spada u ovo vrijeme.

96

Vladimir Jelovšek Janku Leskovaru (1)
[Dopisnica]

Prag /11./V/. 900.

Štovani gospodine,

primite i ovu drugu moju zbirku u znak mog dubokog i iskrenog poštovanja na dar. Dajem Vam ju od srca rado – pa se nadam, da ćete ju i jednako rado primiti.

S odličnim poštovanjem Vaš iskreni
V. Jelovšek

97

Dr K. Bulič Janku Leskovaru

Nežman-miestec 1./6. 900.

Visokocienjeni gospodine!

Molim Vas ovim, da meni dozvolite pravo prievoda Vaše knjige »Sjene ljubavi« u češki jezik.

»Matica hrvatska« uputila je mene, da se na Vas obratim. Neznam Vaša druga literarna djela, samo čitam, da »Sjene ljubavi« jesu izvrstna knjiga.

Ako bi Vi meni preporučili što drugoga, molim, da mene obavljestiti izvolite za jedno sa priposlanim exemplarom.

Preporućam se Vama u nadi, da ćete na skoro meni odgovoriti.

Sa poštovanjem

Dr K. Bulíř
gradski liečnik
Nežman-miestec kod Pardubic
(Češka)

98

Sava Bošković Janku Leskovaru
Hvar 16. I. 01
(Dalmacija)

Velecijenjeni Gospodine!

Vaše krasne »Sjene ljubavi«, koje se radi iskrenosti i toplote čuvstva, radi lijepe forme mogu takmiti i djelima velikih umjetnika, upravo me začaraše pa odlučih, da ih na talijanski prevedem, ako mi Vi Cijenjeni Gospodine dopustite.

Ako me Vi počastite Vašom dozvolom, ja ću, u koliko mi bude moguće, nastojati da i u prevodu održim nježnu toplotu Vašeg stila, a za uspjeh romana u Italiji nit najmanje ne dvojim.

Očekujući odgovor, u znak iskrenog udivljenja, najučtivije Vas pozdravlja sa štovanjem

stud. iur. *Sava Bošković*

99

Ivan Kostrenčić Janku Leskovaru (19)

Zagreb, 3. II. 1901.

Dobri moj prijatelju!

Kako se jučer dogovorismo, vraćam Vam rukopis Vaše pripoviesti* na koji dan, da sve još jednom pročitate, – po potrebi popunite i naročito u trećem poglavlju – što naznačih i olovkom – ponešto promienite. Neka bude ista tendencija, neka bude izraz ogorčenja ... al možda predmet generalisiran. U ostalom ja Vam netrebam putiti ... Pročitajte uredite ... i do konca nedjelje mi vratite. Korekturu ću Vam poslati.

Radi Zagreba** sam još razmišljao, –te imadem kojekakve dvojbe. Hvalimo za sada, da ste u Karlovcu »mirni i spokojni«. Ovdje je kod

* *Patnik.*
** Radi se o Leskovarovu zahtjevu da mu se ishodi premještaj u Zagreb.

kuće »pakost«, – pak treba dobro promisliti: čemu bi se sve moglo i tražiti i zahtjevati, da se »vaše pero« posveti i kog sve da opjeva? Zato oprez, – a prvom sgodom, kad dodjete u Zagreb, posjetite me, pak ćemo se razgovarati, – a međutim možda bi bilo dobro odgoditi svaki korak. Ta do konca školske godine – kad će se te stvari rješavati – imade još mnogo vremena.

Uz prijateljski pozdrav

Vaš

Iv. Kostrenčić

100

Ivan Kostrenčić Janku Leskovaru (20)

MATICA HRVATSKA

Zagreb, 21. II. 1901.

Moj prijatelju!

Još u nedjelju na večer, kad bijah sa g. prof. Smičiklasom zajedno, mi reče, da su Vam i opet gospoda neku psinu napravila,* – al jer je bilo poveće družtvo, nespomene mi ništa dalje. Jučer i prekjučer nebijah s njim, a danas ga tražih, al ga nenadjoh, – te tako mi nije poznata Vaša najnovija nezgoda. Da ju ja u velike žalim, netrebam Vas uvjeravati, – i budite uvjereni, da ćemo mi svi ovdje nastojati, da Vam u svemu po mogućnosti pomognemo. Pišite samo sve potanko g. Smič., i budite uvjereni, da će se on za Vas, jer ni ja neću mirovati, što bude moguće što krepčije zauzeti.

I jedno, što Vam moram savjetovati, to je, da srca negubite, nego nastojte što je moguće junačnije i tu nepravdu podnieti, jer znajte, da su svi čestiti, koji Vas poznaju, uz Vas. Prekuburiste već po koju, – pak ćete prekuburiti i tu, – i nepodajte se očaju.

Nerado činim da iza ovoga uvoda prelazim i opet na našu pisariju, – al *moram*, jer inače ne može da bude. Molim Vas da me za to izvinete. Ja znam, da Vi u tom raspoloženju nemožete pisati, – i ja to *podnipošto* nezahtjevam. Nu ja Vašu pripovijest *moram* imati, jer knjiga** je sa štampanjem malne gotova, – i sve je složeno do Vaše pripoviesti, – i ja inače urediti *absolutno* knjige nemogu, ako nedobijem Vaše pripoviesti. Molim Vas dakle, da mi *svakako* sutra u petak Vašu prvanju pripoviest pošaljete, – i ako možete izpravite ono par redaka, što Vam olovkom

* Prema izjavi samoga J. Leskovara radilo se o oduzimanju nekog funkcionalnog doplatka.

** *Spomen-cvijeće iz hrvatskih i slovenskih dubrava*, izdanje Matice hrvatske u čast J. J. Strossmayera, Zagreb 1900. U toj je knjizi objavljena Leskovarova novela *Patnik*.

naznačih. Ako i to nemožete, tad šaljite i bez toga, a ja ću to sam, u koliko budem znao, izpraviti. Ja Vas to molim, jer to *mora* biti, i ja stalno Vašu pripoviest u *subotu* u jutro čekam. Vaša pripoviest nije na odmet, – i da se tiskati, – i nije u knjizi najlošija, nego svakako *pobolja*. Da bi mi bilo drago, da ste drugu napisali, – neniečem, – al i ova – pošto je to, kako znate, već i zaključeno – će se tiskati i bit će *dobra*.

Dakle molim Vas Vašu staru pripoviest metnite *svakako* sutra u petak na poštu, da ju ja *svakako* u subotu u jutro dobijem. To *mora* biti i ja Vas od toga riešiti *nikako* nemogu.

Zaključujući ovo pismo, želim, da se, u koliko je samo moguće, primirite, a što je s naše strane – i naročito s moje – samo moguće, to budite uvjereni, da će se učiniti. Pišite g. Smič., – on će meni saobćiti, što mu pišete, – pak će se učiniti – još jednom velim – što bude samo moguće.

Uz prijateljski pozdrav

Vaš

Kostrenčić

101

Ivan Kostrenčić Janku Leskovaru (21)

MATICA HRVATSKA

Zagreb, 2. III. 1901.

Cienjeni gospodine!

Evo korekture Vaše pripoviesti.*

Nekoje stvari smo izmienili, – i to a) *naslov*. Mislimo, da je bolje »patnici« nego »progonjeni«, jer Vi »patnike« i u pripoviesti spominjete. U prvom obradbi imadoste neku rečenicu iz evangjelja na čelu pripoviesti. Možda i ovdje ne bi bila na odmet. Nadalje mjesto »kot. predstojnik« metnusmo »glavar«, – jer to bolje odgovara situaciji. U malom trgovištu je glava obćine, gdje služi bilježnik: obć. načelnik ili glavar. Nadalje da junak pripoviesti bude susičav, nije nigdje motivirano, – i težka bolest sa nekom ipak nadom mogućega ozdravljenja izmiruje se naročito sa svršetkom pripoviesti.

Molim Vas liepo pročitajte *odmah* ovu pripoviest i izpravite što mislite, da je potrebno. Urediti će se onako, kako želite. Ja čekam *svakako*, da u ponedeljak ujutro bude korektura vraćena.

* *Patnik.*

Da nema dalje nepotrebne pisarije, ja Vam *odmah* danas šaljem i Vam pripadajući honorar za ovu pripoviest. – strana po 5 K – 40 Kr., što Vam pošt. doznačnicom odmah i šaljem. Molim *potvrdu.*

Prof. Smič.** je bio kod g. Stip.*** i preporučio mu Vašu stvar.

Uz pozdrav

Vaš
Kostrenčić

** Tadija Smičiklas, predsjednik Matice hrvatske.

*** Josip Stipetić, neko vrijeme predsjednik Hrvatskog pedagoškog književnog zbora; u ono vrijeme zemaljski školski nadzornik pučkih škola. Ovdje se radi o Leskovarovu premještaju u Zagreb.

102

Zofka Kveder Janku Leskovaru

Prag, 19./V. 1901.

Velecijenjeni gospodine,

lijepo bih Vas molila za dozvolu, da smijem neke Vaše stvari prevesti na njemački. Prevela sam već mnogo stvari naših jugoslavenskih autora, pak mislim, da ćete i Vi biti potpunoma zadovoljan.

Bilo bi zgodno, kad biste mi označili one stvari za koje mislite, da su najuspjelije i po Vas najkarakterističnije.

Molim Vas, odgovorite mi brzo, da se mogu primiti posla!

S odličnim poštovanjem

Zofka Kveder

Prag II., Kateřinska ul. 13.

103

Janko Leskovar Zofki Kveder (1)
[Koncept odgovora na istom papiru]

Rado Vam dajem dozvolu, da prevedete neke moje stvari na njemački, te Vam se unaprijed zahvaljujem za Vaš trud.

Drugoj Vašoj želji, da Vam najme naznačim, koje su mi radnje najuspjelije, težko mi je udovoljiti, a to s toga, što ja rado ne mislim na ono što sam već napisao – dapače neugodno mi je idem li to ponovno čitati. – Za sada mi je najmiliji Patnik u »Spomen cvijeću« – akoprem sam ga mogao i bolje obraditi.

104

Tadija Smičiklas Janku Leskovaru (1)

Dragi moj gospodine!

Vi ste već od davno Paviću* od mene najtoplije preporučeni. Sada ću gledati preko prijatelja preporučit Vas načelniku grada Zagreba. Ne držite medjutim moju preporuku za bog zna kako vrijednu. Ako Vam je Cuvaj** štogod obećao, to Vam puno više vrijedi.

Zdravi bili!

Vaš iskreni
Tade Smičiklas

U Zagrebu dne 19. VI. 1901.

* Dr Armin Pavić, predsjednik Odjela za bogoštovlje i nastavu kod ondašnje vlade u Zagrebu.

** Antun pl. Cuvaj Carevdarski, tada zemaljski šk. nadzornik pučkih škola u Zagrebu.

105

Tadija Smičiklas Janku Leskovaru (2)

Dragi moj gospodine!

Načelnik grada Zagreba rado prihvata Vašu kandidaturu za koje učiteljsko mjesto. Samo kaže, da sada ne ima prazna mjesta. Čim bude javite se. On misli, da se sporazumijete s nadzornikom gradskim, da Vas on u zgodno vrijeme obavijesti. Toga se držite.

Zdravi bili!

Vaš iskreni
T. Smičiklas

U Zagrebu dne 26. VI. 1901.

106

Milka Pogačić Janku Leskovaru

Veleštovani gospodine!

Javljajući Vam, da mi je povjereno u ime gospojinskog kluba učit. čitaonice uredništvo »Domaćeg ognjišta« srdačno Vas molim, da nam budete suradnikom.

Ne trebam Vam reći, da bi se silno veselila, kad bi mogla što prije štampati nešto od Vas.

S najodličnijim poštovanjem

Vaša

Zgb, 21/8. 901.** *Milka Pogačić**

Medulićeva 23.

* Pogačić Milka (1860–1937), istaknuta učiteljica i dječji pisac.

** Te godine izlazi u »Domaćem ognjištu« Leskovarova kratka pripovijest *Bez doma.*

107

Vladimir Jelovšek Janku Leskovaru (2)

Veleštovani gospodine,

čitam u našim novinama, da ste »Katastrofu« izdali u posebnoj knjizi. – Mogu Vam reći, da sam vazda visoko cijenio Vaš književnički rad, te Vam to i dokazao raznim referatima kao i poklanjanjem svojih edicija – molio bih Vas dakle usrdno, da mi izvolite pokloniti jedan egzemplar sa svojim autografom. Vjerujte, da ću visoko poštivati taj Vaš dar. Nastojat ću, da se bud kako odužim, u prvom ću redu napisati za koje češke novine referat. Jednako ću Vam i dalje poklanjati svoje knjige. – Ujedno Vam naknadno zahvaljujem na čestici k novoj godini.

Nadam se da mi molbe odbiti ne ćete.

Ostajem s osobitim štovanjem Vaš iskreni i odani

V. Jelovšek

Prag II. Katerinska ul. 13.

108

Silvije Strahimir Kranjčević Janku Leskovaru (4)

UREDNIŠTVO ILUSTR. LISTA »NADE«

Sarajevo 14. XI. 1901.

Velecijenjeni gospodine,

Ovijeh dana ponovno sam pročitao »Katastrofu«, pak sam tom zgodom osobito požalio, kako je već davno, što nijeste odlikovali »Nade« svojom saradnjom. Dozvolte, dakle, da uoči novog tečaja upravim na Vas patriotsku molbu, pak da Vas podsjetim, koliko bi meni milo bilo,

kad bi 1. broj njene VIII. godine obradovao hrvatsku publiku Vašim prilogom. Ako biste bili voljni i dokoni saslušati ovu moju želju, lijepo Vas molim, da rukopis spremite najdalje do 15. decembra, pošto 1. broj narednog godišta izlazi zbog blagdana još pred Božić.

Primite, velecijenjeni gospodine, iskreno poštovanje, koje Vam isporučuje

Vaš štovatelj
Kranjčević

109

Branko Drechsler (Vodnik) Janku Leskovaru (1)

Prag 27/XI. 901.

Veleštovani gospodine!

Vi jako dobro poznajete težnje mlade hrvatske generacije, u koju se i ja ubrajam, pa Vam ne trebam nabrajati i crtati motive, s kojih nastojim, da upoznam češku publiku sa Vašim djelima. Gdjegod mogu, radim u tom smislu. Izvrstan prevodilac iz hrvatskog jezika g. Hudec (preveo je i teški »Gorski vijenac«) obećao mi je, da će doskora, kad svrši prijevod Gjalskijeve novelle »Na rodjenoj grudi«, posvetiti sav svoj trud Vašim stvarima. Gjalski se – nuzgredno spominjem – veoma oholo i surovo prema njemu ponašao. Prije nekoliko godina dao je autorizaciju nekome Pauliku i Hudcu na svoj »Osvit«. Paulik je prije stvar izdao, a Hudec je neznajući za ono preveo skoro do kraja cijeli »Osvit« bez ikakve koristi. I sada krzma sa autorizacijom – a čini mi se, da su ga već svi Česi siti.

Ja također sa kolegom Čehom *Fr. Chudobom* prevodim i to Vašu »*Katastrofu*« u potonjem izdanju, te je prva pripovijest već prevedena, a do Božića bude i »Poslije nesreće«, a jedna i druga će izaći u knjižnici »Světová Knihovna«, koja na neku ruku tjera odavde Reklamovu biblioteku, jer je *vrlo* jeftina, ali mnogo ukusnija i finija od Reklamove. Papir je lijep, a tisak dosta velik i ugodan. U toj biblioteci izadjoše dvije pripovijesti Kozarčeve i drugo ništa iz naše literature, dok su sve i manje literature evropske dosta obilno zastupane. Molio bih Vas, da našemu prijevodu, koji će svakako biti bolji od svih drugih, podijelite autorizaciju za pomenute dvije stvari i za »Jesensko cvijeće«, koje ćemo iza toga prevesti. Ja ću si naručiti Vaše veće stvari, koje su mi već ponešto izmakle iz memorije, pa ću u uvodu podati Vaš spisateljski i mislilački profil za češku publiku. Redaktor spomenute knjižnice Kvapil (ujedno je red. najraširenijeg češ. lista Zl. Prahe) obećao je, da će Vaše stvari tiskati veoma rado.

Zofka Kvederova mi je danas rekla, da bi rado prevoditi nešto od Vas na njemački – no to će Vam sama javiti.

Ja mislim, da ćete se u me potpuno pouzdati, te mi *što prije* odgovoriti na ovo pismo.

Sa najodličnijim štovanjem
Branko Drechsler
filosof
Prag, Štěpánská ulice 31.

P. S. Naslov zadnjeg izdanja valjda ne polazi od Vas. Može li ostati – ili da promijenimo?

110

Ivan Tomašić Janku Leskovaru

Zagreb, 17. I. 902.

Veleugledni gospodine!

Danas sam razgovarao s gospodjicom Jambrišakovom, koja Vas cieni kao i ja. Ona mi reče, neka Vam javim, da ovoga neuspjeha ne uzmete odveć tragično; jer da se stvar ima ovako: Povjesničar g. prebendar Tkalčić piše *besplatno* gradu ogromno djelo »Povjesni spomenici grada Zagreba«, od kojega je do sada objelodanjeno 7 svezaka osim »Povjesti grada Zagreba«. Sada je od grada Zagreba za to prvi puta zatražio neki revanch, a to je: da mu se u Zagreb premjesti nećakinjinog muža g. Podešvu. Naravno, da mu grad Zagreb nije toga mogao odbiti. Drugoga u trojnome predlogu zagovara presvij. g. odjelni predstojnik Krajcsovics; no pošto Zagreb ovaj puta na svaki način želi Podešvu, nijesu ni na treće mjesto mogli metnuti Vas. kojega je među mnogim drugima želio i sam naš odjelni predstojnik presvij. g. Pavić.

Vaše dakle akcije ne stoje tako loše i prvom narednom zgodom doći ćete ovamo.

Vaša viest zadnji puta, da nijeste ni u predlogu, uzbunila me je nemilo; jer se tome – ne znajući tada još razloga stvari – nijesam bio ni u snu nadao. S toga sam Vam i zaboravio reći, da sam ja onaj dan (budući sam istom uoči toga dana saznao za sjednicu školskoga odbora), kada je bio izbor, u književničkom družtvu uzalud tražio, a i na telefon, predsjednika presvij. g. Trnskoga, da njemu rečem: ne našavši pako njega, tražio sam tajnika društvenoga g. Dra Harambašića, koji je i odbornik »Matice hrvatske, ali ne našavši ni njega, jer je bio u Požezi, rekao sam g. Pasariću, koji je blagajnik društva književničkoga, neka odmah upozori g. Trnskoga, da se radi kratkoće vremena makar telefonom kao predsjednik »Matice« i »Družtva književnika« za Vaš izbor zauzme kod gradonačelnika velem. g. Mošinsky-a. Gosp. Pasarić mi je to obećao, što će Vam prvom dobrom zgodom zacielo i potvrditi. Da sam za Vas

govorio i velem. g. Cuvaju, neka bi se kao predsjednik »Hrv. pedag.-književn. zbora« zauzeo za Vas, mislim da sam Vam rekao već onda.

Ne klonite s toga duhom. Ja doduše sam ne mogu baš ništa, ali ću nastojati, da ozbiljno angažujem za Vas »Zbor«, »Maticu« i »Društvo književničko«, a oni bi već nešto mogli. Nadam se, da će se za Vas zauzeti i gospođica Jambrišakova,* a ona sada može više, nego li mi svi drugi.

Budite živ i zdrav i iskreno pozdravljen od odanoga Vam sudruga

*Iv. Tomašića***

* Marija Jambrišak (1847–1937), istaknuta prosvjetna i humanitarna radnica.
** Ivan Tomašić (1868–1956), istaknuti pedagoški radnik.

111

Janko Leskovar Zofki Kveder (2)

Velecijenjena gospodjice,

Primih Vašu knjigu »Ljubezen«, no istom ovih sam dana dospio da je pročitam, pa moram iskreno reći, da sam upravo uživao u snažnome potezu Vašega pera, u iskrenosti a i bezobzirnosti, kojom iznosite svoje nazore. Drama »Pravica do življenja« držim da je vrlo uspjela. Prof. Vambergera upozorih na nju, a i on voli jake konflikte.

Ovih dana primio sam »Politiku« sa Vašim prijevodom i bilješkom o mojoj osobi. Zahvaljujem Vam za jedno i drugo, a osobito sam Vam zahvalan za Vašu knjigu »Ljubezen«, koja mi je pribavila osobit užitak.

S odličnim poštovanjem

Janko Leskovar

Karlovac, 24. II. 1902.

112

Dr Stjepan Bosanac Janku Leskovaru

UREDNIČTVO »VIENCA«
u Zagrebu

Zagreb, 21. VI. 1902.

Vele poštovani gospodine!

Bivši urednik »Vienca« vele možni gosp. dr Gjuro Arnold rekao je ovom uredništvu, da ste obećali za »Vienac« napisati jednu novelu. Po njegovoj uputi slobodan sam zamoliti Vas, da imadete dobrotu javiti, kad mislite tu novelu poslati, da prema tome učinimo svoje dispozicije.

Očekujući što skorije odgovor uvjeravam Vas, da će ovomu uredništvu biti osobito milo, ako uzmogne što prije donijeti prilog iz Vašega pera.

S odličnim poštovanjem
za uredništvo:
Dr Stjepan Bosanac

113

Janko Leskovar dru Stjepanu Bosancu
[Koncept odgovora, olovkom, na istom papiru.]

Ja sam obećao za Vienac napisati jednu novelu. No biti će to radnja, koja bi svojim obsegom mogla pristati u Matičina izdanja, pa bih je u svoje vrijeme rado ponudio Matici, tim više što sam na to obvezan. Ako li Matica s kojeg mu *drago* razloga ne bi mogla štampati knjigu, ja ću je u prvom redu ponuditi Viencu. Megjutim bude li vrijedna možda još ovih ferija pošaljem Viencu jednu malu stvarcu.

S odličnim štovanjem
J.

114

Jakov Čuka Janku Leskovaru
[Dopisnica]

Č. G. Nadam se brzo proturit u jednu tal. smotru študiju o hrv. romanu. Priložio bih i slike pisaca. Zato Vas lijepo molim da biste mi čim prije poslali Vašu fotografiju.

Počitanjem
Zadar 1. XII. 902. *Jakov Čuka*

115

Ljubo Babić Đalski Janku Leskovaru (2)

Gredice 7. 12. 902.

Dragi prijatelju!

Evo me – predstavljam se kao urednik »Vienca«. I prvi moj urednički je čin, da Tebe zamolim te bi mi svakako za prvi broj poslao koju tvoju stvar – makar kako malenu. A sila je – jer već o božiću moramo izaći s prvim brojem.

Molim te stoga šalji svoj prinos na adres. g. dr Milivoj Dežman, Zagreb, Dalmatinska ul. 13.

Uz srdačan pozdrav
tvoj *Gjalski*

116

Antun Gustav Matoš Janku Leskovaru (1)

Pariz, 14 r. Guisarde, 17/IV 03

Dragi moj Janko Leskovar,

Oprostite, da Vam do danas ne odgovorih na prijateljskom (a ne filantropskom, hvala Bogu!) daru. Bijah tako uzrujan, da nisam mogao misliti na pisanje. Taj dan me u neku ruku vrijegjaše, sjećajući me na na naše slijepce i na francuske parasite iz XVIII. vijeka. U drugu ruku opet, ti mali darovi i velike zadužbine silno su potresli mojom dušom, ulijevajući mi ponosa. Nadjoh dva-tri nova prijatelja. Mom ponosu (a toga kupusa još ima, prilično, u mene!) silno je godilo, da sam neka vrsta pape, kninske tvrdjave, Stjepana Radića ili sv. Ćirila-Metoda (u Istri). Taj novac me enervirao, uzrujavao, gotovo demoralisao, kao haupttrefer ili zlato nadjeno na ulici ili u igri. Bio je nebrojen, neizmjeren, jer ga nisam zaslužio. Bio je sitan, neznatan, jer sam jedva nabavio i platio najpotrebnije stvari i najsramotnije dugove. Jedan prijatelj, arhitekt J. Marković moj pariski znanac, čestitao mi uskrs u rekomandovanom pismu i delikatno naznačio, da mi šalje 15 for., nenaznačenih na omotu. Otvorim pismo – nađem čestitku i ništa više! Zamislite, koje razočaranje! Bolio me gubitak od 15 for. i izvjesnost, da se na našoj slavnoj pošti – ne samo čitaju meni adresovana pisma, nego da su ta hrv.-ugarska gospoda tako podla, tako jadna, da meni, siromahu, kradu pomoć i prijateljski dar. Nisam znao, što da reknem Markoviću. Ako mu kažem, da novca nisam primio, pomisliće, znajući me veseljaka i neumjerenog, nedelikatnog čovjeka, da mu želim podvaliti, da ga želim pumpovati kao ono u Parizu, kada mu govorah: – Čuješ, Papić, uvrijedićeš me, ako mi pumpaš više od 5 fr.. Ako mu opet reknem, da sam novac primio i kupio pelengire, Baudelairea, dugo neokušanu djevojku ili flašu vina, slagao sam, ljuto sam slagao, pa još na moj trošak . . .

O, meni se dešavaju još nevjerojatnije stvari. Mene su orobili dvorski srpski urednici. Austrijski dvorski savjetnici vraćahu mi »s osobitih obzira« rukopise, »vrlo uspjele«. Kokote, rapini, bojemi, djaci dijeliše sa mnom posljednju cigaretu, posljednju krajcaru. Dobrotvori mi podvaljivahu, prijatelji me odavahu vlasti, dok mi neznanci davahu utočišta, dok pod poderanim proletarskim prslukom ili pod blatnim bludničkim korsejem nadjoh, napipah čir, ranu, srce onog nepismenog Čivutina, Isukrsta, Gospodina, najvećeg gospodina medju svom pismenom i nepismenom gospodom.

Vaš me dar najviše obradovao. Bio je najveći, dolazio je od kolege, od pisca, najdražeg mi od svih živih na svijetu. Došao je od učitelja. (Moj otac je školnik.) Došao je od srodne duše. Od nepoznatog brata. Od najpoznatijeg mog brata. Tu prestaje svaki revanš. Tu bi se trebalo plaćati i vraćati suzama – a toga »tekućeg«, pokretnog kapitala u mene već odavna nema.

Pozdravite g. Banjavčića i zahvalite mu. Od aktivnih stekliša jedini me se on sjetio. Ljudi, za koje sam se dugo vremena bio zalagao, više mare Krvarića, Lovrenčevića ili Zyr Xapulu. Jedared mi pisao Eugen Kumičić, suradnik Doma i Svieta, glavni liferant tvrtci Kugli & Deutsch, da pišem popularnije, razumljivije za njihov lajborgan. Ta gospoda nisu dakle nikad voljela moje parisko veselo skakanje i igranje. Pišući za njihov lajborgan htjedoše me vidjeti na vječnom lajbštulu. Žalosno je i istinito. Sitne duše, uskogrudni. Ćutim, da mi se ne rekne, e mutim slogu dobrih u dobru. Time hoću da reknem. da sam unatoč Vama i rijetkim iznimkama silno izolovan, bijela vrana. Stekliši ne vole mog pravopisa, mog stila (»naduvenog«), moje govedarštine, moje širine. Obzorašima sam crvendać. Crvendaćima sam šovinist, obožavatelj luksuza, elite, individualizma. Madžaronima sam hof-, banus- i dienstunfähig. Moralistima sam nemoralan, normalnim ljudima, većini, glupanima sam abnormalan. Veliki hrv. karakteri zgražaju se nad mojim, rijetkim, feljtonima u prodanom, madžaronskom listu. Jelovšek i drugi naši anarhisti drže me cinikom, hincem. Neki se čude, kako to te volim honorare, pa bili oni mršavi kao dr Arnold. Dr Arnold se čudi, da ga ne smatram velikim čovjekom. Braća Radići me ne mare, jer nisam puor kao Živko Bertić, Marjanoviću nisam realist kao što je on, Stuart-Mill ili Spencer. Tresić me ne mari, jer se narugah onoj njegovoj ditirampskoj flaši.

Simpatije dra Banjavčića i Vaše su mi dakle utjehom, moralnom potporom, izgubljenom u posljednje doba ispod omršavljelih tabana. Ovake rijetke simpatije su potrebne piscu, koji se u Hrvatskoj ne može zamisliti sasvijem izolovan. Ako, ljubeći Hrvatsku, ne prezirem sve žive Hrvate, zasluga je i Vaša. Nikada Vam te dobrote ne mogu zaboravitı.

Javite mi se, molim Vas lijepo. Pošaljite mi, molim Vas, Vašu sliku, da ne pružam zaludu ruke za sjenom – za živim mrtvacem. Progovorite, da Vas još bolje vidim. Pokažite se, da Vas još bolje čujem. Vi, Kraus i Milčinović ste kolege i prijatelji i ja se ponosim.

Da nije tako zahladilo i da imam u sobi peći, još bi ćeretao. Ovako – završavam i obećavam, da ću gledati o Vama sanjati. O Vama i o dvorima, koji su propali. Kako to, da su gotovo svi propali dvorovi ljepši od novih kuća?

Vaš *A. G. Matoš*

117

Antun Gustav Matoš Janku Leskovaru (2)

Pariz (14. r. Guisarde) 12/VIII 03

Dragi Janko Leskovare,

Vaše pismo primih i ne odgovorih, jer nisam mogao poslati odgovora. I sada ne znam kada ću imati suvišak od 25 cent., a pišem Vam, da učinim dužnost i da mi srcu odlane. Mislio sam, da će mi biti epistola zabavna i vesela, a ako nije, nije to moja krivica.

Vi mi se tužite, da ste klonuo, bez energije i mislite, da Vam vjerujem. O ne! Slavenska »golubinja« ćud etc. su fraze. Mi imamo energije kao i drugi, samo što ju uzaman trošimo. Vi se uspoređujete sa poštanskim kljusetom? Ja se divim njegovom junačtvu, njegovoj pasivnosti. Ja ga žalim. Njegova pogrješka nije tromost ili lijenost, nego prevelika radinost i poslušnost. Ja Vam se divim, te možete biti školnik. Žalim Vas te ste se dali upregnuti. Cijeli sadržaj i smisao mog života je u tome, da nisam htio imati kočijaša. To je žalosno, jer Europa nema više šuma za revoltirane domaće životinje.

Time ne velim, da nisam apatičan i razočaran baš kao i Vi – možda i više. Zašto? Jer se uvjerih, da je to absurdum biti slobodan bez kapitala i – da je nesreća biti Hrvat.

Naše prilike odavde iz Pariza, tako su kukavne, tako jadne, da ne znam sa čime da usporedim naše ljude. Metafora »luda stoka«, nije realistična, a mi smo, osobito u posljednje vrijeme, realiste.

Što da reknem o našoj politici? Sudeći ju po našim žurnalima, organima političara, hrvatska politika je glupost, jer ne poznajem glupljeg lista od na pr. Hrv. Prava. Naši političari – mislim opozicionalci, jer o drugima i ne govorim – su ili varalice ili diletanti. Štrosmajer je diletant, Frank je sumnjivo čeljade, M. Starčević je glupan, Kumičić klepetalo, Breščenski crnorizac i slabić i t. d. Dokaz, kako je jadna opozicija, je Potočnjak. Izigravaju ga, toga duševnog i agilnog čovjeka.

U ostalom, mahnimo se politike. U posljednje vrijeme imao sam prilike zaviriti u dušu najmlađe demokratske generacije. Tu je bio H. Sirovatka, tribun. Premda je M. Marjanović, njegov ortak, urednik u Austriji Sirovatka igra ulogu mučenika, prognanika. Nekoliko mjeseci je živio, taj barbar, u Mljecima i u Parizu od narodnog novca, slao u domovinu skupe svoje fotografije i – kosu (!) i, najzad, otputovao drugom klasom u Ameriku, gdje će i dalje lijepo i komotno živjeti na narodni trošak. Taj glupan dakle vodi politiku naše emigracije, on će davati amerikanskom presijom, donekle, pravac našoj domaćoj politici. Narod, kojemu se tako šta dešava ...

A literaturne prilike! O njima sa pravom govorim, jer sam im žrtva. Slušajte dakle! Molio sam Matičine ovogodišnje knjige i – nisam ih primio, premda su mi trebale za prikaz u Humanité Nouvelle. Deželiću (Sinu) poslah proljetos studiju o Zoli i priču i unatoč pismima, zaklinjanju i t. d. ne primih ni odgovora, ni rukopisa. Velimir Deželić me »ukoši«. Živaljević, urednik beogradskog Kola, prevario me lane za 150 fran. Kada mi ono Agr. Tagbl. načini reklamu, ponudio mi se za nakladnika trećoj knjizi (Putovima) neki Bruck iz Đakova. Na pitanje o honoraru ne htjedoh odgovoriti, jer ne htjedoh pokvariti aferu prevelikom, a blamirati se premalom tražbinom. Bruck me vukao za nos od uskrsa do nedavna, dok (prije 2 tjedna) ne zatražih kategorički ili materijal knjige ili honorar od – 50 kr. Ni odgovora, a ja da poludim od jada, od sramote, od neizvjesnosti. Uzmite još fakat, da nemam ni mangure, da ne mogu, evo, ni pisma markirati – tableau! Ima još nešto gore od

hrv. učitelja – a to je hrv. pisac. Vi ste jedno i drugo i zato se ne varam, misleći, da me razumijete, da osjećate taj prezir, tu žuč, tu grdnu bruku!

Nedavno upoznah neku Irenu Töröki. Srce mi pucaše, gledajući je bez stana, bez šešira, mladu i lijepu na trotoaru. Ispričala mi svoju temešvarsku odiseju. Dadoh joj konaka. I krumpira s kruhom, i vina. Za dva dana ne dadoh joj ni vina, ni kruha, ni krumpira. Uveče, dockan, dođe, pa mi plačući ponudi novaca ... Dao joj, veli, jedan stari gospodin. U onaj čas sam ju teško udario, istjerao na ulicu i – cijelu noć trčao, da ju nađem. Nisam je našao. Ima joj 18 god. Lijepa, dakako. Govori madžarski, njem., franc., tal. Jutros mi donio pismonoša pismo i nisam ga mogao primiti, jer nisam imao 30 cent. za »štrof«. Žalosno, jel te? No kao svaka, i ova žalost ima veselu i korisnu stranu. Kako nisam imao sižeja, evo mi feljtona za N. Nov. Poslaću ga Ibleru, premda će me Zyr Xapula, Sirovatka i drugi rodoljubi karati, te pomažem sistem Toše Pejačevića.

Pišete li štogod, dragi školniče? Tješite li se poezijom u ovo vrijeme hrvatske sramote i jalovosti? Blago Vama! Sada su ferije, a ako su dosadni i pusti naši kaputaši, nema na svijetu ništa ljepše od hrvatske zemlje od našeg ladanja. Naužite se do mile voljice. Neka Vas tješi i sokoli taj najdivniji stvor, to kandilo iz kojega sve do mene struji vječna hrvatska duša, neka Vas očeliči hrvatska žena – Vas, svoga pjesnika.

Pozdrav dr Banjavčiću.

Zdravo i pišite. *Matoš*

118

Ljubo Babić Đalski Janku Leskovaru (3)

[Tiskanica]

Na ljubeznoj čestitci k mojoj 50-godišnjici najsrdačnije zahvaljujem.

U Zagrebu, 31. listopada 1904. *Ljuba Babić*
(Ksaver Šandor-Gjalski)

119

Janko Leskovar Matici hrvatskoj (3)

Slavnomu odboru Matice Hrvatske

Na opomenu broj 30.–1905. čast mi je slavnomu odboru izjaviti, da predujam od 600 K želim vratiti tako, da Matici predam jednu oveću pripovijest, što sam se i obvezao učiniti.

Rok za predaju rukopisa teško mi je ustanoviti, no gledat ću da to bude što prije.

S odličnim poštovanjem

Karlovac, 12. VI. 1905. *J. Leskovar*

120

Milan Begović Janku Leskovaru (1)

Štovani Gospodine i prijatelju,

umoljen, da označim nekoliko odličnijih imena modernih hrv. pisaca za novo izdanje Meyerova Leksikona. bio sam tako slobodan, pa sam i Vaše ime označio. Ne znajući Vaše adrese g. Hauser moli me, da Vam pošaljem ovu cedulju, koju izvolite čim prije ispuniti i njemu poslati. Primite, dragi gospodine, izraze mog dubokog štovanja.

Vaš sam odani
Sp. 21. VII. 905. *Begović*

121

Jan Hudec Janku Leskovaru (1)

Veleštovani gospodine!

Služeć se ljubeznom Vašom dozvolom, koju sam dobio preko g. dra Jelovška – preveo sam međutim Vašu pripovjest »Propali dvori«, a bitće štampana u knjižnici ilustrovanog tjednika »Zlata Praha«. Ovaj tjednik jest naš najbolji ilustrovani list, kakav bijaše Vaš »Vienac« posljednje godine. Ujedno hoću a bio sam također umoljen, da napišem Vaš životopis, kraći u »Zlatoj Pragi« a opširniji kao uvod prevodu Vašeg djelca.

Učtivo Vas dakle molim, veleštovani gospodine, da mi pošaljete Vašu sliku i opišete svoj život i sve, što na Vaš književni rad i razvoj uplivalo, barem u kratko, ako Vam nije moguće opširnije. Bitće Vam doista težko i neobično pisati o sebi, ali možete to učiniti u zajmu književnosti.

Slobodan sam ujedno spomenuti, da bih prigodom izdanja mogao Vaš životopis sam podpisati, čim bi Vam bilo olakšano više o sebi kazati.

Kraći životopis sa slikom Vašom ima izaći u »Zlatnoj Pragi« za dva tri tjedna, a opširniji poslije. Zato molim, da mojoj želji po mogućnosti čim prije udovoljite.

Molio bih i razjašnjenje, je–li čin u »Propalim dvorima« i u Katastrofi istinit ili vjerojatan. Oprostite mojoj indiskretnosti.

S odličnim štovanjem jesam
Jan Hudec
tajnik na filosofskom fakultetu češkoga
sveučilišta u Zlatnom Pragu,
Celetná ulica 20 n.

U Zl. Pragu, 1. listopada 1905.

122

Jan Hudec Janku Leskovaru (2)

Veleštovani gospodine!

Najljepša hvala na cijenjenom pismu i na požrtvovanju Vašem, s kojim ste mi ga napisali; molio bih Vas još za označenje *rodnoga* mjesta. Obećani članak izićiće krajem Božića, iz uzroka, što nisam mogao dosad pročitati *sva* Vaša djela. Nisu mi bila ovde u Pragu sva pristupačna. Je li »Mučenik« u Spomenciću (Matice Hrvatske) posljednja Vaša pripovjest?

Prevod »Propalih dvora« će biti za 4 nedelje dovršen. Kad ga budete imali u rukama, molim da bi bili prema njemu s ogledom.

Želeći Vam brzoga zdravlja i moleći za oproštenje, što sam tek sada mogao zahvaliti za Vaše prijateljstvo (jer sam i sam službom i poslom također pretovaren a skoro kao nadničar)

ostajem Vaš iskreni i srdačni štovatelj

Jan Hudec

U Pragu, 18. XII. 1905.

123

Đuro Šurmin Janku Leskovaru

Mnogo poštovani gospodine!

Do sad ste vidjeli Savremenik i njegov pravac. Držim, da ne biste morali prezati pred njim, pa Vas najljepše molim, da biste me izvoljeli počastiti kojim svojim prilogom. Ako ne može da bude oveće djelo, bar za jedan broj. Nije li sve u Savremeniku onako, kako bih i ja želio, nije moja krivnja. Želim imati raznovrstan list, pa biram ono, što imam. Da je boljih priloga, i ja bih bolje davao, no moram imati obzira i s pojedinim književnicima.

Moleći Vas još jedan put za prilog ostajem

Vaš iskreni poštovalac

U Zagrebu, 4/3 906. *Đ. Šurmin*

124

Jan Hudec Janku Leskovaru (3)

Visoko štovani prijatelju!

Iz posljednjeg lista Vašeg doznao sam, da ste premješteni u Zagreb. Želim Vam to od svog srca. Zagreb sam je krasan i okolina čarobna. Za mene barem, kada sam bio ondje prije nekoliko godina, bilo je sve

ukrašeno romantičnom draži iz romana Šenoinih. I vrlo često dolazi mi to u pamet. Vrlo mi je milo, što Vam je prevod moj po volji a mislim i predgovor. Bojao sam se, da će sile moje biti za to slabe. Naša kritika primila je vrlo prijazno delo Vaše i svuda se dopada. Uvjeren sam, da će kao kritika tako i publika naša rada pozdraviti dalje prevode, dok mi bude moguće izdati ih štampom. Želio sam, da imate pri tome i materialnu korist, ali naši izdavaoci plaćaju vrlo mali honorar osobito za prevode, tako da je tim honorarom jedva prepisivanje nagrađeno, a kamoli radnja sama. Što se mene tiče, pustio sam se na rad s oduševljenjem radi stvari same, jer čitanje Vaših pripovjesti ozarilo je mnogi momenat života mi. Osećao sam mnogo srodnoga sa svojim duševnim raspoložajem. Razumeo sam i odao sam se duševnom uživanju.

Pri putu Vašem kroz Prag nadam se za sigurno, da ćete me posjetiti. Učinićete mi time veliku radost. No moram Vam reći, da ću kolovoza mjeseca biti o ferijama u Moravskoj u svom rodištu (Molenburk per Sloup); u Prag se vraćam početkom rujna. Razpitajte za me u kancelariji češke univerze (Celetna 20).

U ostalom bez sumnje mislim, da ćete mi napisati nekoliko redaka, kada ćete stići, a ja ću Vas sam potražiti.

S najdublijem poštovanjem

U Pragu 27. VI. 906. Vaš iskreni *J. Hudec*

125

Josip Milaković Janku Leskovaru (6)
[Dopisnica]

U Saraj. 12./9. 910.

Dragi Janko!

Očekujem što prije Tvoj odgovor, jer nije kad čekati. Jesi li preporučio moje pjesme u Matici? Ako nisi, ne zaboravi to učiniti.

Tvoj sam stari prijan

Do vidova jesenas u Zagrebu! *J. Milaković*

126

Josip Milaković Janku Leskovaru (7)
[Dopisnica] U Sar. 19./3. 911.

Dragi Janko!

Daj mi javi, gdje li ću naći one Tvoje pripovijesti, što no si mi ih preporučio za antologiju. Izgubilo mi se Tvoje pismo.

Šta je sa mojim pjesmama? Hoće li ih izdati naše Društvo? Daj i Ti reci koju.

Tvoj odani
J. Milaković

127

Julije Benešić Janku Leskovaru

Visokopoštovani gospodine!

Slobodan sam kao urednik izdanja Društva hrv. književnika »Savremeni hrv. pisci«, da se na Vas obratim s velikom molbom. U nizu knjiga, što ih je izdalo društvo i suviše se jasno opaža manjak Vaših djela i Vašeg imena. Kako su edicije zamišljene kao odraz novije hrvatske književnosti, bio bi grijeh, kad ne bi među autorima tih knjiga bilo Vas. Zato Vas najusrdnije molim, gospodine nadzorniče, da biste nam dopustili, da u jednu knjigu preštampamo Vaše po različitim listovima razbacane beletrističke radnje, kao što je n. pr. Misao na vječnost, Poslije nesreće, Jesenski cvijeci itd., t. j. ona djela, koja nisu izašla u zasebnoj knjizi.

Ako imate koju još neštampanu stvar, dobro će nam doći ili za »Savremenik« ili za rečenu knjigu. Molim Vas, da biste imali dobrotu napisati mi, koje svoje radnje smatrate podesnima, da uđu u tu knjigu, kojim redom i uz koji glavni naslov knjige.

Ta bi knjiga mogla doskora izaći, svakako još tečajem ove godine. Honorar iznosi 60 K po jednom štampanom arku, a knjiga može obuhvatiti do 10 štampanih araka.

Za tu bih knjigu trebao Vašu fotografiju s autogramom podatke za životopis (najbolje: autobiografiju, koja može biti opsežna ili kratka, prema Vašoj dobroj volji).

Izvolite, gospodine nadzorniče, primiti izraz najodličnijega poštovanja.

Julije Benešić

Zagreb, Prilaz 23.
2/5 17

128

Branko Vodnik Janku Leskovaru (2)
[Bez datuma*]

Dragi Janko!

Ja sam po časopisima potražio sve Tvoje pripovijesti i našao sam ovo:

1. Misao na vječnost, Vijenac 1891.
2. Katastrofa, Vijenac 1892.

* Pismo nije datirano. Smatram da kronološki spada ovamo.

3. Poslije nesreće, Vijenac 1894.
4. Jesenski cvijeci, Nada 1897.
5. Priča o ljubavi, Život 1900.
6. Patnik, Spomen-cvijeće 1900.
7. Bez doma. Dom. ognj. 1901.
8. Kita cvijeća, Nada 1903.
9. Izgubljeni sin, Vijenac 1904.
10. Kraljica zemlje. Sijelo 1901.

Javi mi odmah, da li ima još štogod, što nisam našao. Ja ću štampati *sve*, i to gornjim redom. Sve su te stvari vrlo dobre. Izdanje bit će lijepo i ukusno. U štampu ide odmah, za to odgovori *odmah*. Promjena ne će biti drugih nego gdješto ispraviti jezik, interpunkcije itd., prema onome, što je danas dobro.

Srdačno Te pozdravlja

Tvoj
Branko

Knjiga bi mogla izaći 1. kolovoza. Mislim, da će ima 12-14 tabaka. Imat ćeš onda novčine, da bi u mirno doba mogao u Zagorju kupiti kuću!

129

Branko Vodnik Janku Leskovaru (3)

NAKLADA
»ODABRANIH DJELA ZA ŠKOLU«
Zagreb, Akademički trg 4.

Zagreb. 25. VIII. 17.

Dragi Janko!

»Pripovijesti« su izašle. Imaš pravo na 10 autorskih primjeraka, od čega Ti šaljem danas na ogled 1 primj., a ostalo predat ću Tvome zetu. Kad dodješ u Zagreb, javi se, da dobiješ »mastan« honorar, kako smo ugovorili. Možda bismo se mogli dogovoriti za II. izdanje Prop. dv. i Sjena ljubavi, da sve izadje u istoj kolekciji.

Mislim, da ćeš biti s opremom izdanja zadovoljan. Stručnjaci kažu, da je bezobrazno danas na tako finom papiru štampati.

Srdačno Te pozdravlja

tvoj

Branko (Vodnik)

130

Dr Dragutin Prohaska Janku Leskovaru

Velecijenjeni gospodine!

Ovaj čas pročitah vaš odgovor na moj članak o Vama u Njivi. Pročitao sam ga pravom svoje suredakcije i odmah sam izjavio g. Demetroviću glavnom uredniku, da s moje strane nema prigovora protiv toga da se vaš članak donese. Neću na nj odgovoriti nigdje i nikada.

Nego samo ovako Vama lično. Jest, pisao sam članak svoj o Vama u neraspoloženju. Ali pogodio sam istinu još bolje nego li bih je inače mogao da iskažem. Moje raspoloženje bijaše takovo: Pogledao sam knjižicu zajedno s predgovorom izdavača, u kojemu je izrečena misao *o vodstvu*. Kontrast između predgovora i duha vaših novela je očevidan. Vi ste meni svagda bili novelista-*pjesnik*. Spleen je pjesnička odlika i *nalazi se u Vas*. Vi kroz *sebe* vidite svoje heroje. Vi nijeste nikada htjeli da *vodite*, da budete tendencioznim, vi ste zato i od nekih kritika Mladih (koje sam tek pročitao prošle nedelje Marjanovićevu u Nadi i Nehajevljevu u Životu) bili tako shvaćeni. Vaši junaci nijesu samo nesređeni nego oni su doista za život nesposobni, kako sami velite na usta vašeg starog Bušinskoga. Marjanović ih je nazvao ljudima s *višim* težnjama, egoistima koji hoće *sve* ili ništa. *Ta* se psihologija podudara sa spleenom s nesposobnošću tih ljudi, s pjesničkim, fantastičkim njihovim individualitetom. *To* sam ja eto osjećao u času, kad sam vidio gdje Vas uvrstiše u *hrvatsku* literaturu, koja ima, da dade nama kao Hrvatima neku orientaciju, koja ima da suzbija tuđi (možda tobože pogubni) utjecaj prevedenih romana.

I ja sam zahvaćen osjećajem prosvjeda protiv toga gledanja na vaše stvari skicirao na brzu ruku moj članak. Da sam imao dokolice ja bih ga tako dotjerao i nijansirao da biste se i Vi možda bili složili sa mnom. Žalim da je izašlo drukčije i naročito žalim da ste se lično morali maknuti iz vašeg mira. Za *vašu* informaciju moram samo da dodam, da *ja* ne tražim ispovijedi i pričesti za vašega učitelja, ne tražim ni da zaboravi, nego sam onu dilemu i opet istaknuo (a tu se slažem s vašim člankom) da tako postupaju naši ljudi, a budući da vaš heroj tako ne postupa, to on nije naš slučaj, nego vaš. I zar Vi držite da ste Vi i da su vaši slučajevi i heroji meni antipatični?

Vaš

Dr D. Prohaska.

11 I 1918.

Nemam vremena da sebi ovo pismo prepišem stoga molim, da mi do zgode pošaljete njegov prijepis. No to nije važno.

131

Matica hrvatska Janku Leskovaru (1)

Zagreb 11. prosinca 1922.

Vrlo poštovani gospodine nadzorniče!

Noseći još uvijek u sebi živu uspomenu one rijetke ugodnosti, kad se čovjek nadje u opjevanom našem hrvatskom Zagorju, a pritom još pod odličnim i gostoljubivim krovom priznatoga hrvatskoga pisca, slobodan sam u svrhu ponovne molbe, s kojom smo Vas ono prije nekoliko dana bili pohodili, uljudno Vas zamoliti, da ne zaboravite niti na Maticu, za koju sam Vas, kako se sjećate, ja baš lično molio, a niti na naš »Vijenac«, jer jedno i drugo s velikim nadama i rekao bih skoro nekim upornim zahtjevom očekuju krasne plodove Vašega pera. Molim da ne zamjerite, što i ovom prilikom ističem, da potaknuti našim javnim mnijenjem o vrsnoći odnosno nedostacima današnje beletristike ponovno naglašujemo, da je bezuvjetno nužno, da u njegovanju naše lijepe knjige podjemo putem prekinute naše književne tradicije, a ta je i oko Vašeg dičnog pera oplela sa zahvalnošću svoj vijenac, i radi toga molim, da nam izvolite po mogućnosti što prije bar nešto iz toga pera poslati.

S odličnim poštovanjem

Dr Fr. Jelašić
tajnik

132

Camilla Lucerna Janku Leskovaru (1)
Zagreb 10. II. 1924.

Vele cijenjeni gospodine!

Istom sam jučer – i to kod odjela kr. pros–vl. za bog. i nast. – saznala Vašu sadašnju adresu te Vam mogu napokon pisati, što u ostalom jamačno već znate – da sam onaj svoj prijevod Vaše novele: Nach dem Unglück, o kojem sam Vam prije mnogo godina jednom govorila, sada mogla štampati u Zagreber Tagblattu. Štampa se sve to s mnogim pogrješkama. Molim Vas sada, da mi označite, kuda da pošaljem otisak – znam, da Vam je jedna kći udata u Zagrebu – zato pitam. Budite i tako ljubezni, te mi saopćite, koji Vam dio honorara pripada. Ne poznam ustanova ili običaja, koji glede toga vladaju u našem malom književnom svijetu, ali treba, da međusobno pazimo na autorska prava, ako možda još nijesu zakonom zaštićena. Molim Vas najljepše, da mi saopćite Vaše ideje i zahtjeve glede toga. Primila sam za prijevod 1000 D.

Srdačno pozdravlja
Prof. Camilla Lucerna

133

Fran Janjić Janku Leskovaru (1)

Vrlo poštovani gospodine!

Jučer sam primio Vaše cijenjeno pismo. Najljepše se zahvaljujem na iskazanom povjerenju.

Jest, ja sam imao namjeru, da prevedem* Vaše »Pripovijesti«, koje je izdao dr Vodnik. Htio sam Vam pisati o tome, da mi ne bi bilo moguće izdati ovako kompletnu zbirku pripovijesti, kakva je originalna i to radi materijalnih sredstava. Sad mi je, međutim Vaša želja sama pri tome pomogla. Izabrao sam za tu zbirku ove Vaše pripovijesti: »Misao na vječnost«, »Katastrofa«, »Poslije nesreće«, »Izgubljeni sin« i divnu pjesmu u prozi »Kraljica zemlje«.

Ne znam da li je moj sud kompetentan, ali sam to izabrao po svom ukusu; a osim toga morao sam gledati na tehničku stranu te stvari, naime, što se tiče obujma.

Ako bi možda Vi željeli da ta zbirka izgleda kako drugačije, bio bih Vam zahvalan na savjetu.

S osobitim poštovanjem

Vinkovci 11. III. 1925. *Fran Janjić***

* Radilo se o prijevodu na esperanto.

** Sada liječnik u Zagrebu.

134

Fran Janjić Janku Leskovaru (2)

Vrlo poštovani gospodine!

Jučer sam primio rezultat sa Internacionalnih cvjetnih igara (literarni konkursi), koje su održane polovicom maja u Palma de Mallorca na Balearima. Tu mi se javlja, da je nagrađeno trećom nagradom dotične grupe moj prijevod Vaše pjesme u prozi »Kraljica zemlje«; pod devizom: »Život je san, a ljubav sunce vječnog majskog dana«. Te sam riječi izvadio iz jedne Kranjčevićeve pjesme.

Oprostite mi da Vam prije toga nijesam o tome ništa pisao, ali nijesam htio radi toga, što nijesam bio siguran da li ću polučiti željenu svrhu.

A sada, pošto sam je polučio, mogu da zahvalim Vama i da Vam od srca čestitam, da je jedna naša ovakova stvar našla priznanja i na dalekom jugu.

Primite, poštovani gospodine, izraz moga osobitog štovanja.

Vinkovci 18. V. 1925. *Fran Janjić*

135

Josip Pasarić Janku Leskovaru (3)

Zagreb 16. VII. 1930.

Gospodin

Janko Leskovar, književnik

z. p. Pregrada, Valentinovo

Kao urednik »Hrvatskog Kola«, književno-naučnog zbornika »Matice Hrvatske« živo bih želio, da Vi kao priznati hrvatski književnik surađujete u »Kolu«, u kojem se okupljaju glavni predstavnici suvremene hrvatske knjige. Stoga Vas uljudno molim i pozivam, da izvolite, ako Vam je to ikako moguće, koji književni prilog poslati »Kolu« ili na moju adresu ili izravno na »Maticu«. Za književne priloge u »Kolu« raspisani su natječaji, koje Vam ovdje prilažem, a rukopisi se mogu predati do 1. rujna o. g.

Lijepo Vas molim u interesu naše lijepe knjige, da se ovom pozivu susretljivo odazovete i mene kao poštovaoca Vašega književnog rada razveselite povoljnim odgovorom.

S odličnim poštovanjem Vaš odani

Josip Pasarić,

Ulica Kraljice Marije 20.

136

Janko Leskovar Josipu Pasariću

[Koncept pisma na istom papiru]

Odgovarajući na Vaše cij. pismo od 16. prošl. mj. moram izjaviti, da mi je vrlo žao, što Vašoj želji zasad udovoljiti ne mogu. Ja bih i sam rado, da što napišem za M. Hr. i imam građe dosta, ali sam toliko zaokupljen gosp. poslom i privatnim prilikama, da mi je upravo nemoguće mirno sjesti i pisati. Mislio sam, da ću ipak nešto moći spremiti do 1. rujna i to sam Vam htio poslati s odgovorom. No sad već vidim, da mi to ne će biti moguće.

Mnogo Vas pozdravlja Vaš poštovalac

[Nepotpisano]

137

Camilla Lucerna Janku Leskovaru (2)
[Dopisnica]

Zagreb, 23. VII 30

Veleštovani gospodine nadzorniče,

Molim da mi ne zamjerite, što sam prevela jednu Vašu malu pripovijest (Bez doma) bez *nove prethodne molbe za dozvolu!* Kako je došlo do toga, i to je čitava pripovijest. Nisam sigurna za Vašu adresu. Poslaću Vam broj Jugosl. Turizma i onda razjasniti stvar, samo molim da mi javite je li Vam ova karta došla u ruke.

Sa srdačnim pozdravom *Camilla Lucerna*

138

Dr Viktor Hoffiller Janku Leskovaru

ARHEOLOŠKO HISTORIČKI NARODNI MUZEJ
ZAGREB, Zrinjski trg 11.
Broj 434/1932.

Gospodin Janko Leskovar, zemaljski školski nadzornik u m.
Pregrada.

Vrlo poštovani i dragi gospodine inšpektore!

Vi ste mi neki dan u Zagrebu pripovijedali o nekoj kamenoj sjekiri koju biste htjeli nama odstupiti.*

Da Vam to bude lakše, šaljem tovarni list s našom adresom. Poštarinu ćemo mi platiti. Ako medjutim predate preko općine, ide prosto od poštarine.

Molim da budete uvjereni o mojem dubokom poštovanju.

Pozdravlja Vas
Zagreb, 29. aug. 1932. *Dr. V. Hoffiller*

* Na tu je sjekiru naišao Leskovar oruć̆i jednu svoju njivu (vidi str. 197).

139

Dr Slavko Ježić Janku Leskovaru (1)

Zagreb, Medulićeva 18 A. I
Vrlo poštovani gospodine, 8–9–1932

Slobodan sam, da se uime »Minerve« nakladne knjižare d. d. u Zagrebu ponovno obratim na Vas zbog izdavanja Vaših sabranih djela u kolekciji »Noviji hrvatski pisci«, kojoj sam ja urednik.

U toj kolekciji želimo postepeno izdati sve znatnije naše pisce od druge polovine XIX. stoljeća pa do danas. Dosad smo već izdali sedam svezaka djela Vjenceslava Novaka, prvo i potpuno kritičko izdanje pjesama Augusta Šenoe. Osigurali smo izdanje još nekih odličnih reprezentanata naše književnosti, tako te će ova kolekcija pružiti našoj publici u otmjenoj i dosad najljepšoj kod nas opremi naše »klasike«.

Mi bismo se od srca radovali, kad biste se i Vi odlučili, da nam povjerite izdavanje Vaših sabranih djela. Sve vaše želje glede redakcije i opreme djela vrlo bismo rado uvažili. Kako su se neki autori (ili njihovi nasljednici), uz ostale razloge, naročito zato dlučili, da nama predaju svoja djela na izdavanje, jer takve edicije u tako raskošnoj opremi kod nas još nije bilo, držimo, da bi i Vama bilo milo, da vidite jednom sav svoj književni rad u opremi dostojnoj njegova značenja.

Da si uzmognete stvoriti sliku o vanjskom izgledu naših edicija i o načinu redakcije, šaljemo Vam današnjom poštom jednu knjigu Novakovih i jednu Šenoinih djela.

Budite uvjereni, da nas kod tog izdanja vodi zaista najiskrenija želja pružiti u odličnoj opremi i uz vrlo jevtinu cijenu našoj širokoj publici kritična izdanja najljepših proizvoda naše književnosti. Nadamo se zato, da ćete se ipak odlučiti, da nam povjerite izdavanje Vaših djela, koja ćemo smatrati svojom dužnošću elegantno i solidno opremiti, a Vama će tako biti pružena zadovoljština, da ste dočekali jedno izdanje svoje književne produkcije, koje će Vas radovati i koje će generacijama prelaziti u našoj kolekciji iz ruke u ruku.

Od svega srca želeći, da se odlučite i prihvatite ovaj prijedlog, ja Vas, vrlo poštovani gospodine, molim i ovom zgodom, da vjerujete u moje iskreno poštovanje.

Dr Slavko Ježić

140

Janko Leskovar dru Slavku Ježiću (1)
[Koncept odgovora na pismo od 8. IX. 1932.]

20/10 1932.

Visoko cijenjeni gospodine!

Već teče i drugi mjesec što Vam dugujem odgovor na Vaše cijenjeno pismo. To nije od mene ni lijepo ni pristojno – ali vi ćete mi oprostiti. To Vas molim. Godina 1931 i 1932. najteže su u mom životu. Tako sam teškim prilikama zaokupljen, da sam naprosto izbačen iz kolotečine mirnog života. Na neka pisma dužan sam odgovor i po godinu. U takovim prilikama nijesam dosta sabran, da Vam dadem definitivni odgovor. Moram Vam ipak reći, da mi se čini, kako bi sve, što sam napisao, ispunilo

tek koja dva omanja sveska, a to je premalo, da budem štampan medj piscima, koji izlaze u mnogo omašnih svezaka. Primio sam Novakovu » «* i Šenoino »Zlatarevo zlato«.

Zahvaljujući Vam na tome daru ja Vam čestitam. Istinu ste rekli: »takve edicije u tako raskošnoj opremi kod nas još nije bilo.« Želim Vam k tome još i dobar materijalni uspjeh.

Dozvolite da ovdje napomenem, da sam Vaše stvari čitao s velikim užitkom pa Vas kao dragoga mi pisca srdačno pozdravljam.

J. L.

* U konceptu nije označeno o kojoj se knjizi radi.

141

Dr Slavko Ježić Janku Leskovaru (2)

9. decembra 1932.

Vrlo poštovani gospodine!

Vašim cijenjenim pismom od 22. 10. o. g. javili ste mi, da ćete skorih dana doći u Zagreb, te da bi tom prilikom eventualno mogli povesti razgovor o izdanju Vaših djela.

Kako je nažalost Vaš cij. posjet izostao, a poslije toga nisam primio nikakovih vijesti od Vas, to sam slobodan, da se u spomenutoj stvari ponovno obratim pismom na Vas.

Milo mi je, da Vam se svidja oprema naših knjiga, te iz toga zaključujem, da je ne biste smatrali nedostojnom i za Vaša djela. Premda bi, kako ste naveli u pismu, Vaša djela ispunila samo oko 2 sveska kolekcije »Noviji hrvatski pisci«, ipak to ne bi bilo nipošto premalo, da se uvrste u tu zbirku. Bit će i drugih naših pisaca, koji će biti zastupani samo sa dva sveska, možda čak samo s jednim; jer napokon, kvantitet piščeva rada nipošto ne odlučuje o njegovoj kvaliteti.

Držim, da ćete napokon ipak htjeti da se odlučite, da nama povjerite izdavanje Vaših djela, i mislim, da možete osloniti se potpuno na to, da ćemo ih mi opremiti najsolidnije i najukusnije, koliko je to kod nas uopće moguće.

Vi biste pak sami razvrstali i priredili ta djela, kako bi Vam se to činilo najzgodnijim. Mislim, da i onako ne biste valjda htjeli mijenjati sam tekst, pa Vam prema tome to priredjivanje za štampu ne bi trebalo da oduzme mnogo vremena od drugih Vaših poslova. Tim više, što smo mi spremni da sami priredimo tehnički za štampu tekst, te da izvršimo potrebite korekture i revizije kod štampe. Jedino, što bi možda bilo vrlo zgodno, a možda bi i Vas veselilo, bilo bi, da eventualno napišete svoju biografiju ili književne uspomene, kao uvod za to izdanje. Dakako da bi sadržaj i opseg toga uvoda bio potpuno Vama prepušten.

Vrlo bih se radovao, kad bismo u ovoj stvari došli konačno do pozitivnog rezultata; i to ne samo zato, jer bi bez Vašega imena naša kolekcija bila krnja, nego i zato, jer bi me upravo radovalo, da jedan naš književnik i za svoga života doživi izdanje svojih djela. koje je svojom reprezentativnošću, svojim vanjskim izgledom u razmjeru sa njihovom unutarnjom vrijednošću.

Očekujući skorih vijesti od Vas, izvolite primiti izraze mog najodličnijeg poštovanja.

Uz srdačan pozdrav
Dr. Slavko Ježić

142

Janko Leskovar dru Slavku Ježiću (2)

[Koncept, olovkom.]

Gosp. profesor

Nadam se da ste primili moj odgovor na Vaše pismo od 9. pr. mjeseca. Taj odgovor napisan na brzu ruku treba da nešto razjasnim. Malo je čudno – što sam postavio uvjet da izdanje bude bez predgovora i biografije. Nije li? Meni samome kao da nije to posvema jasno. To mi je nekako diktirano. Nešto ima u mojoj podsvijesti što to pokreće. Valjda je tamo duboko sakriveno neko nezadovolj[stvo] s mojim književ. radom - neko negodovanje. To je možda bilo uzrokom, što se ja nisam javljao svojim kritičarima niti jednom jedinom riječi zahvale što je izgledalo kao da mi nije ni stalo do kritike, – a ipak. Mene je nešto smetalo, kad se je o meni pisalo i nisam oduševljen, kad čujem, da u školama profesori u literaturi spominju moje ime.

[Na drugoj strani istoga papira Leskovar je počeo koncept iznova.]

Ja sam za štampanje svojih stvari stavio uvjet, da izdanje bude bez predgovora i bez biografije. Zašto? I meni samome kao da nije to posve jasno. Ponešto je to i čudno. Kao da mi je diktirano. U mojoj podsvesti ima nešto, što to pokreće. Možda je tamo pohranjeno neko nezadovoljstvo s mojim književnim radom, neko negodovanje. Čini mi se, da sam na tragu da otkrijem uzrok tog negodovanja. To mi možda i nije dalo da se javim svojim kritičarima, da im reknem barem: Hvala. Mene je dosta smetalo, kad se o meni pisalo, a nisam oduševljen i nekako mi je neugodno, kad čujem, da se u školama u literaturi govori o meni. Kad bi se prigodom naših zagorskih objeda meni kao literatu nazdravljalo, to mi je pokvarilo sve veselje. (I ja sam nekoliko puta za prihvat poziva postavio uvjet, da se o meni ne govori.) Jedan govornik rado je isticao, kako sam čedan i skroman. Uistinu to nije ni čednost ni skromnost. – Moguće da je i to moje raspoloženje barem malo doprineslo – što sam

na literarnom polju zašutio – ali svakako je razlog, da se tako dugo nisam odlučio, da prihvatim vaš predlog i da sam konačno postavio onaj uvjet.

Medjutim ja sam nakon pristanka da »Minerva« izda moju prozu stao čitati nakon mnogo godina neke moje pripovijesti i nalazim da baš nisu loše i da se mogu opet štampati, što više one su u meni stvorile neko raspoloženje i čini mi se, da bi se glede onoga uvjeta dalo medju nama raspravljati.

Toliko gospodine profesore na razjašnjenje. Što se tiče Vaše napomene, da nisam došao, da Vas posjetim kako sam obećao, reći ću. Ja sam uistinu došao u Medulićevu ul. 18a. Tu sam našao u predvorju čovjeka, koji je čistio kvake (valjda pazitelj kuće) i taj mi reče, da ste otišli u školu. Bilo mi je žao, da Vas nisam našao kod kuće.

A sada primite, gospodine profesore, izraz moga pošt. i srdačni pozdrav

J. Leskovar

143

Ivo Kozarčanin Janku Leskovaru

Mihovljan, 9 jula 1933

Cijenjeni gospodine,

ne zamjerite što Vas ovako, iako nepoznat, uznemirujem. Mislim da Vam je poznat (ukoliko se ipak još interesirate za književnost) list »15 dana. Kronika naše kulture« koji izdaje u Zagrebu Binoza, nakladno poduzeće, a urednici su mu Đuro Vilović i Ante Velzek. »15 dana« ima informativni karakter: donosi informacije o književnicima, stranima, a radije našima, o njihovu životu, radu, namjerama, mišljenjima o književnosti i td. Za »15 dana« interwieu-sani su već gotovo svi naši veći, stariji i mladi, živući pisci: Đalski, Begović, Nazor, Car Emin, Šimunović i dr. Mene je zapalo da intervjuišem Vas, koji ste dali nekoliko knjiga po mišljenju opće kritike prvorazrednih, a sada već davno šutite. Ne zna nitko ništa o Vama, ne pišete više ništa, ne znaju čak više ni jeste li još živi. Radi toga Vas molim, gosp. Leskovar, dozvolite mi da Vas posjetim jedno poslije podne: htio bih od Vas dobiti odgovore na neka pitanja koja zanimaju našu današnju čitalačku publiku. Neću Vas dugo gnjaviti, niti Vam se tako ne želim nametati. To će biti nekoliko sati, koje ću provesti kod Vas. Ja se sada nalazim u Mihovljanu, kraj Zlatara, kod moje žene, koja je ovdje učiteljica (ja studiram u Zagrebu filozofiju i inače se bavim književnošću), pa Vas molim, da budete tako dobri, da mi javite: kada da dođem k Vama, u koje vrijeme, hoće li Vas to smetati (sa mnom će vjerojatno doći i moja žena, ali Vas to neka ne smeta, jer mi smo oboje još mladi, pa Vas nećemo uznemirivati), i kako da dođem, vlakom ili autobusom, i na kojoj stanici moram izaći, jer

meni nije poznato gdje se Valentinovo nalazi. Vjerujte da bi mi jako žao bilo kad mi ne biste htjeli dati intervju. -- Nadam se da ću bar dobiti odgovor od Vas. Rado bih da taj dan, kad ću doći k Vama, bude po mogućnosti između 12. i 20. ovog mjeseca.

S odličnim štovanjem
*Ivo Kozarčanin**
Mihovljan
kraj Zlatara
Savska banovina

P. s. Ako mi uopće budete odgovarali, odgovorite mi, molim Vas, pismom, da se karta ne bi izgubila.

I. K.

* Ivo Kozarčanin (1911–1941), književnik.

144

Janko Leskovar Ivi Kozarčaninu

[Koncept odgovora na istom papiru, olovkom.]

Valentinovo 17. 7. 933.

Vrlo poštovani gosp.,

u neprilici sam bio, što da Vam odgovorim na Vaše cij. pismo kojim ste zatražili interwiev. No te neprilike nestaje jer stoji nepobitno ovo. Proteklo je već toliko godina što ne pišem, da se i »ne zna jesam li uopće među živima«. Nema zato potrebe, da se o meni govori tim manje kad i nema u mom životu ništa osobito što bi moglo ikoga zanimati, pa makar to bili i ljudi koji se bave književnošću. Zato oprostite gospodine, što Vašoj želji ma da mi njom iskazujete osobitu čast, ne mogu udovoljiti.

Primite gospodine ovom prigodom izraz moga poštovanja

J. Leskovar

145

Matica hrvatska Janku Leskovaru (2)

Zagreb, 13. prosinca 1940.

Gospodin
Janko Leskovar
književnik
P r e g r a d a

Neugodna nam je dužnost, ali nam to Pravila nalažu, obavijestiti Vas, da ste prema §. 5. društvenih Pravila prestali biti članom radnikom Matice Hrvatske, jer niste – kako traži §. 3. b. naših pravila – »unapre-

divali smjer društva književnom ili umjetničkom radnjom, čitanjem na zabavama, zajedničkim radom u strukovnim odborima ili drugim načinom prema ustanovama §. 1.« i »*jer niste primali svakogodišnje kolo redovnih društvenih izdanja preko Matice ili njezina povjerenika*«.*

Za Maticu Hrvatsku:

Dr. B. Jurišić — potpredsjednik

Mirko Jurkić — zamj. tajnika

* Prema jednoj informaciji, Leskovar je odbio da primi najnovija izdanja Matice i to je bio povod odluci Matičina odbora da ga isključi iz redova članova-radnika.

146

Dr Nikola Andrić Janku Leskovaru
[Dopisnica]

Zagreb, 14. XII. 1941.

Divni jubilarče,

Molim, da ovom prigodom zapišete i mene među najstarije i neograničene poštovače Vaše velike pripovjedačke umjetnosti. Pa neka Vam pozna starost bude provedena u ružičastom sutonu – u boji ove moje karte . . .

To su iskrene želje drugog veterana, koji je od Vas mlađi samo za šest godina –

Nikola Andrić

147

Milan Begović Janku Leskovaru (2)

Poštovani gospodine!

Nakladnik g. Velzek povjerio mi je da mu sastavim i izaberem zbirku »Moderne hrvatske proze«, u kojoj valja da budu primjeri najboljih pisaca koji se u Hrvatskoj istaknuše tokom četrdeset i dviju godina XX. vijeka.

Među ove sam uvrstio i Vas, te mi je čast zamoliti Vas, da mi dozvolite preštampati i jednu (dvije) od Vaših najboljih novela, koja je već objelodanjena u revijama ili u posebnoj zbirci.

Kako je stvar hitna to Vas najljepše molim da mi čim prije odgovorite na ovo moje pismo. U slučaju, da do 1. studenoga o. g. ne primim Vaš

odgovor, nadam se, da me ovlašćujete da to shvatim kao Vaš pristanak na ovu moju molbu.*

Molim da primite izraz zahvalnosti i srdačan drugarski pozdrav

Vaš

Zagreb, 22. X. 42. *Milan Begović*

* U zbirci *Hrvatska proza XX. stoljeća* (uredio Milan Begović), Zagreb 1942, objavljene su Leskovarove novele *Misao na vječnost* i *Patnik*.

148

Janko Leskovar Milanu Begoviću

[Koncept odgovora na istom papiru]

Val., 27. X. 1942.

Vrlo p. gosp.!

Pristajem, da u zbirku »Mod. hrv. proze« preštampate po Vašem izboru jednu (ili dvije) moju novelu. Ako bi u toj zbirci bile i slike pojedinih autora, molim Vas, da mi to javite. Ja bih Vam u tu svrhu poslao svoju fotografiju snimljenu u 80-toj godini moga života. To bi bilo bliže istini, nego crtež. Međutim, najbolje bi odgovarala samoj stvari slika iz onoga vremena, kada su novele pisane. A možda bi se našla i takova fotografija.

Srdačno Vas pozdravlja
Vaš poštovatelj
J. L.

149

Janko Leskovar Mirku Cerovcu (1)

Zgrb, 23. VII. 1944.

Dragi Mirko!

Vraćam se na ono, što Ti jučer rekoh o »Kiti cvieća«. Ja je nijesam čitao otkad je štampana u Nadi. To sam rekao i g. prof. Benešiću kad razgovarasmo o štampanju mojih ukupnih djela.* On je tu radnju pročitao. – »A vriedi li što?« priupitah ga.

»Pa to je jedino Vaše djelo s izgradjenim programom rada Vašega junaka.«

Ja sam mu zašutio, da su to ostaci po Hrv. Matici neprihvaćenih »Sjena ljubavi«, a ja sam ih Nadi poslao, da se riešim duga na predujmu. Sada, gdje je izašla u ukupnim djelima pročitah je nakon mnogo godina i neugodno mi je, što je ponovno štampana. Mislit će se, piscu ponestalo stvaralačke snage, pa ponovno obrađuje svijet iz Matičnih »Sjena lju-

* Misli na *Pripovijesti* (I i II) u izdanju Hrvatskog izdavalačkog bibliograskog zavoda, Zagreb 1944.

bavi«. A kad tamo, stoji upravo protivno. Matičine »Sjene ljubavi« uzele su sujet iz neprihvaćene pripoviesti, a to sam bio prisiljen učiniti, da Matica može štampati knjigu pod već oglašenim naslovom »Sjene ljubavi«.

Jesi li iz ministarstva vanjskih poslova dobavio onaj dopis?** Novela je napisana godine 1890., a Rumunji nalaze u njoj jedno otkriće god. 1943. To mi daje neku zadovoljštinu za neshvaćanje mojih nekadašnjih kritičara. Da se je onda našao čovjek prodirnog oka jednoga Josipa Horvata,*** možda ja i ne bih bio prestao pisati, makar da mi je u ono vrieme (1907.)umro otac namrevši mi liepo gospodarstvo, koje je samo za sebe trebalo čitava čovjeka, da ga vodi. No takova kritičara onda nije bilo, pa je pobjedu odniela moja sudbinska povezanost sa rodjenom grudom. Ja sam pero odložio i prihvatio se pluga. No sudbina kao da me je zato stala kažnjavati. Nisam ušao u život, kako se misli, miran, lagodan, bez uzrujavanja. Mene je stizala katastrofa za katastrofom malo ne na svim područjima čovjekova života. Bila je sreća, što sam imao dobru ženu, vjernu prijateljicu, koja je s menom dielila sve nevolje. To je ona gospođa, koja u Patniku šapće svome mužu »o ponoći plačući pošla bih u sviet, da te potražim«. (Uistinu je rekla: »O ponoći plačući pošla bih *gola* u sviet da te potražim« no ja sam tu rieč *gola* s obzirom na knjigu u kojoj je novela štampana morao izostaviti. A to je na mene, koji sam u toj riječi vidio ljubav bez mjere i odanost bez granica, tako djelovalo, da te novele nisam više čitao sve do vremena, kad ju je dr Kombol ponovo štampao u knjizi hrvatskih pripovjedača). Jest, Providnost ipak mi je bila naklona, kad mi je darovala takovu ženu. Ali ona me je ostavila († 1939), da na tom svijetu još dočekam vrhunac naših nesreća.

Naše gospodarstvo leži sada mrtvo, opustošeno, a na mene je nasrnula sama smrt kotrljajući se na točkovima teretnog automobila i samo se još čudim, kako sam ostao živ.****

Možda još nisam do dna iskapio gorčinu čaše svoga života!

Kad sada bacim pogled natrag, vidim, mrtva je moja sudbinska povezanost sa zemljom, vidim još nešto: trag moga pera, koje sam odbacio, živ je još sada.

Teško mi je. Pogriešio sam.

S Bogom!
J. Leskovar

** Leskovar je jednim aktom Ministarstva vanjskih poslova NDH bio obaviješten da rumunjska književnica Dolenga traži dopuštenje za prevođenje novele *Misao na vječnost* na rumunjski jezik. U istom je aktu pisalo da se spomenuta književnica izrazila o toj noveli kao o »otkriću«.

*** Josip Horvath je pisao vrlo povoljno o Leskovaru u »Viencu« (Zagreb), 1/1944. *(Odlomci iz dnevnika)*.

**** U akcijama čišćenja pregradskog kraja od ustaških jedinica Leskovarova je kuća teško stradala. On se zbog toga sklonuo u Zagreb, gdje je doživio tešku saobraćajnu nesreću (vidi bilješku na strani 212), na koju aludira u ovoj rečenici.

150

Janko Leskovar Mirku Cerovcu (2)

Z. 26./X.1944.

Dragi Mirko!

Odlazim u Zagorje, pa Ti na brzu ruku šaljem nekoliko redaka. Pročitah »Slučaj J. L.« od Ladike.* To su većinom nagadjanja. Ti si u stvar prilično upućen, premda ni Ti sve još ne znaš, ali znadeš dosta. Medjutim moram reći, da su neke od 5 točaka g. Ladike posve krive. Ja i moji nismo živjeli u učiteljskoj bijedi. Još i prije nego izadjoh na književno polje, moja braća pomrieše, i ja jedini ostadoh na životu u roditelja dosta imućnih koji su me izdašno pomagali, jer s učiteljskom plaćom slabo bi se bilo živjelo, a godine 1906. postadoh i vlasnikom očeva imanja od preko 30 jutara dobre zemlje, a 1907. po očevoj smrti i posjednikom. (Puni podrumi vina, pune štale blaga i t. d.) Ti znaš, da me je gospodarstvo udaljilo od pisanja. po tome je g. J. Horvat bliži istini.

Nije ni ono točno, da bi dr. Marjanović i baron Kavanagh bili moji književni savjetnici i da su u tom pogledu imali kakav upliv na mene. Od bar. Kavanagha imaš jedno pismo na mene.** Po tom pismu možeš prosuditi u kojim granicama su se kretali naši razgovori, a to možeš viditi i po jednom Marjanovićevu pismu.*** Međutim to nije važno. I glede Kovačićeva utjecaja kao i Gjalskovih ž. tipova g. se Ladika vara. Kovačića malo sam i čitao, a što se Gjalskoga tiče, ne mislim da sam ga oponašao. U tome je i opet bliži istini g. Horvat.****

Medjutim vrieme je, da se spremim na put.

Srdačno Te pozdravlja

J. Leskovar

* Ivo Ladika: *Slučaj Janka Leskovara,* »Vijenac« (Zagreb), 5/1944.

** Vidi pismo bar. Kavanagha od 14. IV 1897.

*** Misli vjerojatno na pismo dra Luke Marjanovića od 17. II 1889. ili ono od 1. III 1889.

**** Josip Horvath: *Janko Leskovar. Odlomci iz dnevnika.* »Vijenac« (Zagreb), 1/1944.

151

Janko Leskovar Mirku Cerovcu (3)

Valentinovo, 6/V. 1945.

Dragi Mirko!

Primio, pročitao i zadovoljan sam. Hvala Ti!

Misliš, da bi se u mene možda još šta našlo i da ne bi bilo prekasno, ako Ti pošaljem. Poslao bih, da što imam, kako ne! Ali na žalost nemam ništa, pa i ono pismo od ministarstva o dojmu »Misli na vječnost« na rumunjske književne krugove nestalo mi je. Međutim to su stvari koje

pripadaju prošlosti, kao što to pripada i kritika g. Ladike, koja je osnovana dobrim dielom na kritikama starih nekadašnjih kritičara. Za čudo mi je kako se je prihvatila mojih kritičara tvrdnja o dekadentskoj bezvoljnosti, duševnoj (nemoći) impotentnosti, bolesnoj volji i t. d. te se i dalje o tome priča. Kod g. Ladike prošao sam međutim najgore. On konačno veli, ako je takva Leskovarova duševnost, koja je rodila te i takove likove, onda nam je razumljiva i neustrajnost i pokolebljivost samoga njihova (pisca) tvorca t. j. prestanak stvaranja. Time je završio svoju petu tezu, koja se odnosi na psihičku strukturu moje ličnosti.

Za mene vrlo laskavo! Samo da još nije naveo uz duševnu impotentnost – i impotentnost spolnu. Tako bi bila odgonetana ona njegova sumnja otkud ta degeneracija Leskovarovih muškaraca, tih tridesetgodišnjaka, koji su djelomično već proživjeli slasti ljubavi, ali su, ne znam iz kakvih i kojih razloga postali u čitavoj svojoj duševnosti, psihičkoj strukturi, karakteru i temperamentu neodlučni, bezvoljni, nemoćni. Eto primjera u Sjenama Ljubavi – Marcel Bušinski. To je čovjek dekadentski bezvoljan, nesposoban da ljubi, bolesne volje, duševno impotentan, u njega nema ni odvažnosti ni trunka drskosti, koja je često potrebna u ljubavi.

O jadni moj Bušinski (Sjene ljubavi)! Sirota Petrović (Propali dvori) i vi ostala moja djeco! – Zlo ste se rodili, kad niste sposobni za život. Medjutim rado g. Ladiki priznajem, da ima pravo tamo, gdje veli, da u mojih muškaraca nema ni trunka drskosti. – Sada se razumijemo, g. Ladika. Drskosti manjka i Bušinskome i Petroviću. Da su je imali, ne bi romani tako bezvoljno svršili. Posljedica sa sastanka zaljubljenih bila bi ili katastrofa ili bi Ljudmila i Ljerka sa svojim Pavlom i Marcelom došle i pred oltar, – ali bez vienca djevičanstva a možda i nabreklih trbuha. G. Ladika na Marcelu Bušinskom ništa dobra našao nije. – Je li je kratkovidan, ili ne razlučuje boje, kad na vrhu moje umjetnosti nije opazio ideju, koja je zavriedila, da se o njoj govori, a ne o dekadentskoj bezvoljnosti, duševnoj impotentnosti i šta ti znam o čemu sve. Radi se o tome, kako je Bušinski tu ideju proveo, a ne o nekoj njegovoj bolesnoj volji, koje u romanu i nema.

Za čudo mi je, da moji kritičari toliko ističu bespomoćnost, učmalost i t. d. mojih muškaraca ističući na prvom mjestu Bušinskoga. To je samo dokaz, da smo mi muškarci okorjeli egoiste, koji niti ne pomišljamo na to, da ženama damo ono, što mi od njih tražimo, svoju nevinost.

Kad su prvi put bile štampane »Sjene ljubavi« jedan moj kritičar priznao mi je (pismo prof. Dukata*), da nije također bio zadovoljan sa Bušinskim, ali da je promienio svoje mišljenje, kad je roman pročitala njegova supruga, koja je odlučno stala na stranu Bušinskoga. Znak, da su žene u tom pitanju drugoga mišljenja, nego mi muškarci.

* Vidi pismo Vl. Dukata Leskovaru od 29. III 1899.

Ima još mnogo toga u kritici g. Ladike, na što bih i njega samoga trebao upozoriti, da nije opravdano ili je pogrješno navedeno, ali pustimo to. Ja sam već odložio pero, pa što da se petljam u posao naših kritičara.

Srdačno pozdravlja Tebe i Tvoje mile

djeda
Janko

PREGLED KORESPONDENCIJE

Pisma Janku Leskovaru

1. Fran Ljubić	(1)	Špišić Bukovica	5. I 1880.
2. Josip Milaković	(1)	Samobor	18. II 1880.
3. Fran Ljubić	(2)	Špišić Bukovica	21. II 1880.
4. Josip Milaković	(2)		(Bez datuma)
5. Josip Milaković	(3)	Zagreb	29. IV 1881.
6. Josip Milaković	(4)	Zagreb	12. VII 1882.
7. Josip Milaković	(5)	Zagreb	18. VII 1882.
8. Dr Luka Marjanović	(1)	Zagreb	11. XI 1888.
9. Dr Luka Marjanović	(2)	Zagreb	17. II 1889.
10. Dr Luka Marjanović	(3)	Zagreb	1. III 1889.
11. Dr Luka Marjanović	(4)	Zagreb	28. V 1889.
12. Dr Luka Marjanović	(5)	Zagreb	15. VII 1889.
13. Dr Milivoj Šrepel	(1)	Zagreb	26. VI 1892.
14. Josip Pasarić	(1)	Zagreb	5. VIII 1892.
15. Josip Pasarić	(2)	Zagreb	25. XII 1892.
16. Dr Milivoj Šrepel	(2)	Zagreb	25. VI 1894.
17. Kosta Hörmann	(1)	Sarajevo	IX 1894.
18. Dr Milivoj Šrepel	(3)	Zagreb	8. X 1894.
19. Vjekoslav Fleišer	(1)	Zagreb	(Bez datuma)
20. Vjekoslav Fleišer	(2)	Zagreb	7. XI 1894.
21. S. S. Kranjčević	(1)	Sarajevo	21. XI 1894.
23. Dr Milivoj Šrepel	(4)	Zagreb	31. XII 1894.
24. Dr Milivoj Šrepel	(5)	Zagreb	4. V 1895.
25. Aleksandar Hoffmann		Zagreb	9. VI 1895.
27. Milivoj Dežman Ivanov	(1)	Zagreb	15. VII 1895.
28. Milivoj Dežman Ivanov	(2)	Zagreb	19. VII 1895.
29. Milivoj Dežman Ivanov	(3)	Zagreb	27. IX 1895.

30. Dr Milivoj Šrepel	(6)	Zagreb	1. I 1896.
31. Dr Milivoj Šrepel	(7)	Zagreb	12. III 1896.
32. Dr Milivoj Šrepel	(8)	Zagreb	18. VI 1896.
33. Ivan Kostrenčić	(1)	Zagreb	24. VI 1896.
35. Ivan Kostrenčić	(2)	Zagreb	3. IX 1896.
36. Dr Luka Marjanović	(6)	Zagreb	24. X 1896.
37. Bartol Inhof	(1)	Zagreb	20. X 1896.
38. S. S. Kranjčević	(2)	Sarajevo	6. XI 1896.
39. Ljubo Babić Gjalski	(1)	Zagreb	17. XII 1896.
41. Kosta Hörmann	(2)	Sarajevo	25. II 1897.
42. Bar. Hinko Kavanagh		Kis. Tabor	14. IV 1897.
43. Vladoje Dukat	(1)	Osijek	25. IV 1897.
45. Vladoje Dukat	(2)	Osijek	3. V 1897.
47. Dr A. Tresić Pavičić		Split	20. VI 1897.
49. Jagoda Truhelka	(1)	Novi Vinodol	8. VII 1897.
50. Ivan Kostrenčić	(3)	Zagreb	13. IX 1897.
51. S. S. Kranjčević	(3)	Sarajevo	15. IX 1897.
52. Ivan Kostrenčić	(4)	Zagreb	20. IX 1897.
53. Vladoje Š. Jugović		Beč	29. X 1897.
54. Bartol Inhof	(2)	Zagreb	20. XI 1897.
55. Janko Ibler		Zagreb	4. XII 1897.
56. Ivan Kostrenčić	(5)	Zagreb	9. XII 1897.
57. Ivan Kostrenčić	(6)	Zagreb	28. XII 1897.
59. Ivan Kostrenčić	(7)	Zagreb	24. I 1898.
60. Bartol Inhof	(3)	Zagreb	19. II 1898.
61. Ivan Kostrenčić	(8)	Zagreb	3. IV 1898.
62. Dr Adolf Schäfler		Osijek	29. IV 1898.
64. Ivan Kostrenčić	(9)	Zagreb	26. V 1898.
66. Ivan Kostrenčić	(10)	Zagreb	7. X 1898.
67. Ivan Kostrenčić	(11)	Zagreb	6. XI 1898.
68. Ivan Kostrenčić	(12)	Zagreb	23. XII 1898.
69. Ivan Kostrenčić	(13)	Zagreb	19. I 1899.
70. Ivan Kostrenčić	(14)	Zagreb	3. II 1899.
71. Ivan Kostrenčić	(15)	Zagreb	(Bez datuma)
72. Ivan Kostrenčić	(16)	Zagreb	8. II 1899.
73. Ivan Kostrenčić	(17)	Zagreb	8. II 1899.
75. Vladoje Dukat	(3)	Osijek	14. III 1899.
76. Milan Marjanović		Karlovac	15. III 1899.
78. Dr Milivoj Šrepel	(9)	Zagreb	23. III 1899.
79. Vladoje Dukat	(4)	Osijek	24. III 1899.

80. Vladoje Dukat	(5)	Osijek	26. III 1899.
83. Vladoje Dukat	(6)	Osijek	29. III 1899.
85. Vladoje Dukat	(7)	Osijek	2. IV 1899.
86. Josip Kozarac		Vinkovci	11. IV 1899.
87. Jagoda Truhelka	(2)	Zagreb	13. IV 1899.
90. Dr Edo Margalić		Budimpešta	29. V 1899.
91. Ivan Kostrenčić	(18)	Zagreb	30. V 1899.
95. Artur Schneider		Zagreb	(Bez datuma)
96. Vladimir Jelovšek	(1)	Prag	11. V 1900.
97. Dr. K. Bulir		Nežman-miestec	1. VI 1900.
98. Sava Bošković		Hvar	16. I 1901.
99. Ivan Kostrenčić	(19)	Zagreb	3. II 1901.
100. Ivan Kostrenčić	(20)	Zagreb	21. II 1901.
101. Ivan Kostrenčić	(21)	Zagreb	2. III 1901.
102. Zovka Kveder		Prag	19. V 1901.
104. Tadija Smičiklas	(1)	Zagreb	19. VI 1901.
105. Tadija Smičiklas	(2)	Zagreb	26. VI 1901.
106. Milka Pogačić		Zagreb	21. VIII 1901.
107. Vladimir Jelovšek	(2)	Prag	29. IX 1901.
108. S. S. Kranjčević	(4)	Sarajevo	14. XI 1901.
109. Branko Drechsler	(1)	Prag	27. XI 1901.
110. Ivan Tomašić		Zagreb	17. I 1902.
112. Dr Stjepan Bosanac		Zagreb	21. VI 1902.
114. Jakov Čuka		Zadar	1. XII 1902.
115. Ljubo Babić Đalski	(2)	Gredice	7. XII 1902.
116. Antun Gustav Matoš	(1)	Pariz	17. IV 1903.
117. Antun Gustav Matoš	(2)	Pariz	12. VIII 1903.
118. Lj. Babić Đalski	(3)	Zagreb	31. X 1904.
120. Milan Begović	(1)	Split	21. VII 1905.
121. Jan Hudec	(1)	Prag	1. X 1905.
122. Jan Hudec	(2)	Prag	18. XII 1905.
123. Đuro Šurmin		Zagreb	4. III 1906.
124. Jan Hudec	(3)	Prag	27. VI 1906.
125. Josip Milaković	(6)	Sarajevo	12. IX 1910.
126. Josip Milaković	(7)	Sarajevo	19. III 1911.
127. Julije Benešić	(7)	Zagreb	2. V 1917.
128. Branko Vodnik	(2)		(Bez datuma)
129. Branko Vodnik	(3)	Zagreb	25. VIII 1917.
130. Dr D. Prohaska		Zagreb	11. I 1918.

131. Matica hrvatska	(1)	Zagreb	11. XII 1922.
132. Camilla Lucerna	(1)	Zagreb	10. II 1924.
133. Fran Janjić	(1)	Vinkovci	11. III 1925.
134. Fran Janjić	(2)	Vinkovci	18. V 1925.
135. Josip Pasarić	(3)	Zagreb	16. VII 1930.
137. Camilla Lucerna	(2)	Zagreb	23. VII 1930.
138. Dr V. Hoffiller		Zagreb	29. VIII 1932.
139. Dr Slavko Ježić	(1)	Zagreb	8. IX 1932.
141. Dr Slavko Ježić	(2)	Zagreb	9. XII 1932.
143. Ivo Kozarčanin		Mihovljan	9. VII 1933.
145. Matica hrvatska	(2)	Zagreb	13. XII 1940.
146. Nikola Andrić		Zagreb	14. XII 1941.
147. Milan Begović	(2)	Zagreb	22. X 1942.

Pisma Janka Leskovara

22. Krapinske Toplice	16. XII 1894.	Silviju Str. Kranjčeviću
26. Krapinske Toplice	11. VI 1895.	Aleksandru Hoffmanu
34. Krapinske Toplice	1. IX 1896.	Ivanu Kostrenčiću (1)
40. Krapinske Toplice	18. XII 1896.	Bartolu Inhofu
44. Krapinske Toplice	29. IV 1897.	Vladoju Dukatu (1)
46. Krapinske Toplice	15. V 1897.	Vladoju Dukatu (2)
48. Krapinske Toplice	VI 1897.	Dru A. Tresić Pavičiću
58. Krapinske Toplice	1. I 1898.	Janku Ibleru
63. Krapinske Toplice	1898.	Dru Adolfu Schäffleru
65. Krapinske Toplice	1898.	Ivanu Kostrenčiću (2)
74. Krapina	22. II 1899.	Matici Hrvatskoj (1)
77. Krapina	1899.	Milanu Marjanoviću
81. Krapina	27. III 1899.	Vladoju Dukatu (3)
82. Krapina	1899.	Vladoju Dukatu (4)
84. Krapina	1899.	Vladoju Dukatu (5)
88. Krapina	25. IV 1899.	Dru Milivoju Šrepelu
89. Krapina	25. V 1899.	Ivanu Kostrenčiću (3)
92. Krapina	4. VI 1899.	Dru Edi Margaliću
93. Zagreb	21. VI 1899.	Matici hrvatskoj (2)
94. Krapina	19. IX 1899.	Vladimiru Jelovšeku (?)
103. Krapina	1901.	Zovki Kveder (1)
111. Karlovac	24. II 1902.	Zovki Kveder (2)

113. Karlovac	1902.	Dru Stjepanu Bosancu
119. Karlovac	12. VI 1905.	Matici hrvatskoj (3)
136. Valentinovo	1930.	Josipu Pasariću
140. Valentinovo	20. X 1932.	Dru Slavku Ježiću (1)
142. Valentinovo	1933.	Dru Slavku Ježiću (2)
144. Valentinovo	17. VII 1933.	Ivi Kozarčaninu
148. Valentinovo	27. X 1942.	Milanu Begoviću
149. Zagreb	23. VII 1944.	Mirku Cerovcu (1)
150. Zagreb	26. X 1944.	Mirku Cerovcu (2)
151. Zagreb	6. V 1945.	Mirku Cerovcu (3)

TREĆI DIO

IZ LESKOVAROVE KNJIŽEVNE OSTAVŠTINE

(Koncept novele *Religija Petra Sabolića* – Drugi koncept pod naslovom *Religija Marka Sabolića* – Koncept novele *Tajna* – Dio materijala koji je Leskovar sakupljao za novelu *Tajna* – Dvije recenzije za Maticu hrvatsku)

Jedno je od čestih pitanja, koja su mnogi postavljali u vezi s ličnošću Janka Leskovara, bilo: da li je moguće da taj čovjek, koji se toliko istaknuo kao književnik i koji je nakon 1905. (kad mu je izašlo posljednje djelo) živio još gotovo pola stoljeća, uistinu napustio svaki književni rad ili je u tišini svojega gospodarstva ipak i dalje stvarao djela, s kojima – tko zna iz kojih razloga – nije htio da izađe na javu?

I nakon 1905, sve do naših dana, Leskovara su neki urednici pozivali na suradnju u časopisima i almanasima. Ta činjenica svjedoči da su mnogi vjerovali da pisac ipak stvara, odnosno da bi bar – kad bi samo htio – mogao dati djela iste vrijednosti i značenja kao i nekad. No pisac se više nije nikome odazvao. Tu i tamo je doduše na molbu kojeg urednika ponešto obećao (npr. Pasariću, kad ga je ovaj godine 1930. pozvao da pošalje prilog za »Hrvatsko kolo«), ali nakon 1905. nijedno njegovo pjesničko djelo nije više ugledalo svjetlo svijeta.

Pitan izravno da li što piše, često je, koliko ja bar znam, odgovarao ili neodređeno ili niječno, ali nikad apodiktički. Tako je ostavljao sumnju da nešto ipak mora postojati.

Imao sam priliku da pregledam piščevu književnu ostavštinu. Na taj sam način mogao dobiti nešto određeniju sliku, ali ne sigurnu i definitivnu, jer postoji mogućnost da se još nešto pronađe. Uvjeren sam da je stanovit dio rukopisa svojih nepoznatih djela, što ih je napisao poslije 1905, pisac sam uništio. Pa i nedotjerane skice novela, što se objavljuju u ovoj radnji, teško su oštećene, izderane, nesumnjivo piščevom rukom, te treba samo slučaju ili namjernoj intervenciji neke druge osobe zahvaliti što i to nije otišlo u – vatru.

Postoje dva koncepta iste novele. Jedna od njih nosi naslov *Religija Marka Sabolića*, a druga *Religija Petra Sabolića*. Obadva koncepta napisana su na formularima »Računarskog ureda kr. hr.-slav. zemaljske vlade« (»Izvjesnica za rač. ured«) u veličini arka. Ti su arci po sredini u vodoravnom smjeru poderani gotovo do kraja, ali se listovi pri hrptu arka ipak drže zajedno. Poderao ih je vjerojatno sam pisac, u namjeri da ih uništi. I jedan i drugi koncept sadržavaju samo početak novele. Nastavka nije pisac vjerojatno ni napisao.

Između Marka (Petra) Sabolića i Drage Zlatićeve (u drugom konceptu Zlate Markovićeve) postoje osjećaji koji prelaze granice ravnodušnosti. Tu se pojavljuje i Sabolićevo posvojče, mala Ivkica (ona ga naziva »djedom«), i na temelju tih momenata trebala se vjerojatno dalje razvijati radnja, kojoj – sudeći po drugim Leskovarovim djelima – možemo nazirati daljnji razvoj i svršetak. Ona mlada i nevina, on već u godinama i griješan i to dovodi do prekida ljubavi, – ukoliko nas ne bi pisac ovaj put iznenadio i svrnuo radnju drugim tokom.

Iz sadržaja se vidi da je novela nastala negdje u vrijeme 1. svjetskog rata (pisac ga u konceptu spominje) ili odmah nakon njegova završetka. Možda ju je Leskovar počeo pisati baš pod dojmom Prohaskine kritike koja ga se vrlo neugodno dojmila.

I drugi sačuvani koncept *(Tajna)* sačinjava tek početak još posve nerazrađene novele. Napisan je na dva arka istog papira kao i *Religija Marka Sabolića.* Dapače su i arci jednako poderani u polovici kao i oni koji sadržavaju koncept prve novele. Vidi se očito da ih je netko poderao istim zamahom ruke.

Na kraju se nalaze i dvije recenzije, pisane za Maticu hrvatsku. U njezinu arhivu pronašao ih je Dragutin Tadijanović.

RELIGIJA* PETRA SABOLIĆA

Nastavak. Nijesmo još gotovi. Imamo još mnogo prepisati. Ili da se malo odmorite . . .

Ne, ne . . . Nijesam nimalo umorna.

– Onda molim. Evo ova kartica. Čini mi se da je nešto nečitljivija . . . U brzini . . . razumije se. Možete li čitati?

Ona primi papir iz Sabolićeve ruke i preleti okom po rukopisu.

– Kako ne! . . . Još je čitljivo . . .

Sjajna primjedba . . . Još je čitljivo . . . to znači samo još malo . . . pa ne bi bilo čitljivo. I Petar Sabolić pogleda prijazno Zlatu Marković.** No u njenu licu nije našao ništa podrugljiva . . . Nasuprot . . . kao da je našao opet odsjev tihe odanosti. U zadnje vrijeme pričinilo mu se često da to vidi.

A ona prihvati pero i stade prepisivat s karte papira dalje.

Uzeo sam iste nazive iz raznih strana ujedno, jer sam se uvjerio, da su to jezične okamine. Pa kao što vidimo da je neolitski kameni nož jednak, našao ga u Francuskoj, Hrvatskoj, Rusiji ili Siamu, radim to analogno i s jezičnim petrefaktima, pa uzimljem, da je više no sigurno, da je »Švica« i »Šujica« i slično Karpatima, Franc., Hrvat., Švici istoga porijekla baš kao što Brest u Franc., Hrvat., Rusiji, uzimljem kao istinu, da je Tabor u sv. pismu nastao u isto doba, kad su i drugi brojni lokaliteti u srednjoj Evr. tim imenom okršteni . . .

A gle, gosp. kritičar nije samo malo ogorčen, moj mu je metod čudan i nenaučan, argumentacija još čudnija, dokazivanje diletantsko. a ja sam mu čudan svat . . . Ali gospodine kritičaru, i ja sam prošao školu i ja sam se Vašem kumiru klanjao, vjerovao, da se tim naučnim metodama

* Iznad ove riječi Leskovar je u originalu napisao: »Vjerovanje«, a da donju riječ (Religija) nije precrtao.

** U drugom konceptu (vidi dalje): Draga Zlatićeva.

može barem nešto postići, upravljao alat te metode kao i vi; vjerovao da su glasovni zakoni, kako ih je naučni metod primjenjivao doista istinski i potpuni.

Ali ja sam doista čudan svat! Napustivši pisaći stol putovao sam mnogim krajevima vjerujući, da će mi naučnim metodom stečeno znanje u drugim poslovima pomoći. Ali gle! Gdje bi po naučnoj metodi imao naći grad, tamo grada nikada nije bilo ... gdje greben, našao sam kao stol ravnu ravnicu, promatrao sam dolove i mjerio ih, a ono su i apsolutno i relativno ostala brda. Pretražio Lokve, a tamo nema ni kapi vode, polazio Jame, a ono jami ni traga.

Pitao sam svijet: zašto se zove taj lokalitet Kamen, gdje nema ni zrna pijeska, zašto se cijeli kraj zove Rijeka, a nema ni potočića ... Nitko mi nije mogao ništa reći, baš ništa. Zalud sam se mučio da nađem rješenje, da shvatim tu zagonetku. Naučni je metod bio posve nesposoban da uz najsavjesniju upotrebu išta protumači, naučna argumentacija sve još zamrsila – pa sam, ja čudan svat, odbacio taj metod i tu argumentaciju i pošao svojim putem.

Mojim se metodom može – veli mi kritičar – protumačiti sve i ništa, a njegovim – velim ja – samo ništa!

Dok je Zlata M. to prepisivala njezine misli otkidale se od artije i napuštale na čas sadržaj rukopisa, da se malo svrnu na život, koji je ispunjavao njihovu sadašnjost.

Bili su u sobi za blagovanje, koja se u zagorskim dvorcima naziva od starine palača ... Na sredini blagovaonice oveliki stol, oko njega starinske klimave stolice sa visokim oslonima, nad njim visi svjetiljka, starinski kredenc sa policama na kojima je bilo naslagano i čaša i boca, i šalica i samovar. Tu je još uz jednu stijenu glasovir, u kutu do prozora pisaći stol, na kojem ona piše. Kod velikog stola stoji djevojčica, lijepo dijete i nešto marljivo olovkom u sitnoj ruci šara ...

Iz blagovaone na protivne dvije strane ulaz u pokrajne sobe. Na jednoj je strani njezina soba, na drugoj soba P. Sabolića. U njegovoj je sobi i dječji krevet.

Petar je Sabolić bio otvorio vrata, kojima se izlazi na balkon (taj je balkon od drvene građe već bio trošan – hrastove daske bile su već natrule). No vani se podigao vjetar, pa se Petar S. povrati u blagovaonu i sjede kod drugog prozora. Zapalivši cigaretu gledaše kroz prozor ...

Bilo je već kasno poslije podne i nebo se stalo oblačiti. I Zlata prepisujući s Sabolićeva rukopisa pomisli: Gle, on se kanda brani od toga što ga kritičar naziva »čudan svat« ... A ipak, ipak ... On je tako malo običan. I to je ono, zbog čega ona njega štuje. Ono što tisuće drugih neće – učinit će on. Ona nije tu mislila na nj kao teoretičara, ona ga je gledala kao čovjeka. I gle, što tisuće drugih ne bi učinilo, a on čini.

Bili su u blagovaonici. U Zagorju od nekada ju nazivlju »palača«: na sred blagovaonice odulji hrastov stol, oko njega teške klimave već stolice od hrastovine sa visokim oslonima u gotskom stilu. Nad stolom velika (lampa) svjetiljka sa bijelim ko mlijeko zaslonom od stakla. Ona se spušta s visoka stropa. A strop nije od štukature. Kao u kakovim sredovječnim građevinama: na teškim hrastovim gredama leže daske od hrastovine, oličene smeđom bojom. Dojam starine. Uz jednu stijenu od visoke starinske peći kredenc sa policama, na kojima su naslagane čaše, boce, service za kavu, uz drugu stijenu dugački glasovir. Iz blagovaonice na protivne dvije strane ulaz u pokrajne sobe: s jedne strane soba domaćina Marka Sabolića, a s druge soba Drage Zlatićeve, mlade odgojiteljice ... U blagovaonicu pada svjetlo kroz dva prozora ... i među njima kroz staklena vrata, koja vode na balkon.

Kraj jednog prozora sjedi za pisaćim stolom Draga Zlatićeva i piše.

Marko Sabolić ... nemirno hoda po sobi. U jednoj ruci mu hrpa ispisanih papirića, drugom drži cigaretu i prinosi ustima. Obišao stol, odgurnuo jednu stolicu ... i zaustavio se kod Drage Zlatićeve i prignuo se nad pisaći stol ...

Ona osjeti blizu njegovo lice i njegovo disanje ... I to kao da joj bilo ugodno.

No još nijesmo gotovi. Imamo još mnogo ... A, već ste i umorni.

Ne, ne, nijesam nimalo.

Onda molim. Evo ova kartica. Čini mi se da je nešto nečitljivija ... Pisao sam prebrzo. Možete li čitati?

Ona primi iz Sabolićeve ruke papir i preleti okom po rukopisu.

Kako ne! Još je čitljivo.

Sjajna primjedba. Još je čitljivo – to znači ... samo još malo, pa ne bi više bilo čitljivo. I Petar Sabol, pogleda pažljivo Dragu Zlatićevu.

No u licu joj nije našao nevoljkosti. Nasuprot njeno lice činilo mu se, da odaje silno zadovoljstvo.

Ja nisam tako mislila! Gospodin Sabolić vi ste mnogo put tako osjetljiv. Vi mi činite mnogo put krivo – ona se požali.

Oprostite ... ne mislim nikad zlo o Vama. Međutim gle ... malo da nijesmo zaboravili na našu Ivkicu ... ali vi ostanite, ja ću pogledati ... Molim samo nastavite, možda svršite još danas, sutra bih rado taj odgovor mome kritičaru otpremiti.

Marko Sabolić izađe na balkon.

Ivkica, Ivkica ... čuo se u blagovaonu sa balkona zvonki glas Sabolićev. Djeda, djeda ... odazivaše se izdaleka dječji glas ... Evo tu sam, djeda, berem cvijeće.

Dijete drago, beri, beri.

A Draga Zlatićeva prionu prepisivati. Ona je pratila rad Sabolića, čitala je i kritiku njegove radnje, pa ju zaokupljao i njegov odgovor. I ona prepisivaše mekanički, duša joj upijaše riječ po riječ ... i ona

odobravaše u duši pa kad bi naišla na koju oštru misao, čisto se poveselila. Kliktala je u duši.

(Uzeo sam . . .) do iz drugog arka.

Sabolić se zadržao na balkonu. Sam balkon nije nikakva osobita građevina. Djelo seljačkog tesara, iz hrastove građe, koja je već trošna i odaje starost. Ali je zato otud lijep vidik na suprotne brežuljke, na dolinu, koja se pruža na sjeverozapad pod samu visoku Ivančicu, te se čini, da je gora sasma blizu. Ovdje na balkonu, otkud se vidi Ivančica s boka, mnogo boravi Sabolić. On je zapravo i kupio to napušteno imanje pod utiskom te visoke gore. Kad se jednom za trajanja svjetskog rata vozio zagorskom željeznicom morao je vlak stati na otvorenoj pruzi, izdala ga para poradi lošeg loženja. To napokon nije bilo čudno — jer je sav bolji ugljen proždirao rat . . . Zato su putnici bez mrmljanja izašli iz želj. kola, da vani pričekaju dok bude mogla mašina dalje. I hvatao se već mrak, a putnici su još čekali. Sabolića je umah obuzeo osjećaj blizine visoke gore. U mraku, koji se sve dublje zarivao u dolinu, kao da je oživila visoka Ivančica i zvala ga k sebi. I poput krika nevidljivih ptica koje u okrilju mrke noći sele u neznane krajeve, ta neodoljiva čežnja (zaokupi?) i njegovu dušu. Krik bez glasa . . . ali je po njemu uzdrhtala Sabolićeva duša i nju je privukla k sebi visoka Ivančica. Drugi dan se ovamo povratio, da se raspita, može li se u tom kraju kupiti kakva kućica sa nešto zemlje. U njega je bilo novaca, ne mnogo, ali toliko da bi mogao kupiti i nešto više zemlje. Prodao u Zagrebu kućicu, što mu oporučno ostavila jedna teta. Kućica neznatna, u lošem stanju, ali na odličnom mjestu. I kako on nije imao čim da gradi, ni da opravi kućicu proda je. I tim novcem eto kupio je taj stari dvorac Zatišje s nekoliko desetaka jutara zemlje. A nije prošlo mnogo vremena i on opazi, kako si je na vrat naprtio jednu brigu.

TAJNA

I.

Samo s tvoje nesmiljene ćudi
Poznaju te zemlje ove djeca;
Ljudski jauk, otkad plaču ljudi,
Cvijel živine, otkad vaj joj ječi,
Glas priroć'e svaki čil i loš,
U tebi vapi, moli milosrdje,
A ti tvrda, ko što kamen tvrd je,
Smilila se nikad nijesi još.

P. Preradović: *Smrt*

Opet se čuo slabi glas bolesne djevojčice: »Žedna . . . djeda . . . žedna.«

Dijete moje, odmah, . . . odazvao se zabrinuti glas . . .

A to se ponavlja kroz cijelu noć u gustim intervalima . . . Duga je to noć . . .

On je sam kod bolesnice. Pa i nema nikoga pod tim krovom, nego on, pa dijete i nešto služinčadi, što sad spava tvrdim snom. Imala bi ovdje biti i odgojiteljica, no ona je pred nekoliko dana otputovala na prešni poziv k prijateljici, da pohodi bolesnu prijateljicu.

Gjuro Sabolić jučer joj brzojavio, da se požuri k njihovoj Ivkici, koja se tako nenadano razboljela. On sam nije držao, da je to bolest, koja će djetetu život skršiti. Oko njega, oko te kuće, u kojoj je ležala mala bolesnica, kao da su se u zadnje vrijeme sakupljale neke tajne sile i zapodjevale nevidljivu borbu. Ne mnogo pred bolest djetetu se javljala prikaza. – Djeda, ja ne ću više biti sama u toj sobi (ona je katkad poslije podne legla da spava). Mene dolazi gledat jedna baba.«

Dijete, moje, to ti tako sanjaš...

Ne, ne, djeda... ja ju vidim... ona mene gleda... a onda otiđe u one sobe. Ne ću biti sama.

O ne boj se, dijete drago, ne da tebe djeda.

I dijete je imalo svoje cvijeće... punu gredicu raznoga cvijeća u bašći...

Je li, i vi (bila je s odgojiteljicom kod te gredice nešto prije nego je odgojiteljica otputovala), je li, i vi i moj djeda nosit ćete na moj grob mnogo, mnogo cvijeća... ovo bijelo. Mnogo mi dajte.

Odgojiteljica vrisnu prestrašeno i pritisnu ju k sebi.

»Ivkica, slatka, šuti... ti ne smiješ umrijeti.«

No dijete se nije dalo smesti.

»Je li da hoćete mnogo donijeti. A hoće li me nositi ili voziti...

I opet ju odgojiteljica privinu k sebi i cjelovom ju ušutka. A to je njen »djeda« znao... Nekako sa strahom mu pripovijedala odgojiteljica.

Kao da je i nju obuzela kobna slutnja. »Nekako mi je čisto teško otputovati« primijetila je ona (bilo je to na verandi).

Sjedili su na verandi, a dijete, koje je cio dan neumorno bilo u svojim djetinjskim zabavama, umorno je položilo glavu na krilo svom»djedu« i bilo zadrijemalo.

A Gjuro Sabolić, koji je u prvi čas nešto drhtnuo, brzo se sabrao... On u slutnje nije vjerovao. Ta on je bio dosta moderan čovjek, koji je dapače prihvatio u tumačenju života prirodo-naučnu hipotezu evolucije, I kao što se čovjek i sav organski svijet na zemlji prema teoriji evolucije i descendence razvio iz sićušne jedne klice i stanice, tako ima i naš duševni život svoj sitni početak i otud razvoj (iz jednostavnih sjetilnih organa).

Da pobije one »slutnje« (koje su i njega malo prodrmale)... on je nekako gorljivo počeo govoriti o tome, kako je nastala duševna ličnost čovjeka. Nju je stvorilo jedno svojstvo organizirane materije, t. z. »nesvjesno pamćenje«. Organizirana naime materija ima svoje pamćenje.

I on je tu sad počeo navađati ono, čega se mogao sjetiti, što o tom govori Ewald Hering. Prenošenje svojstava materinjeg organizma u organizam kćerke samo je reprodukcija organizirane materije – reprodukcija jednog procesa, kod kojeg je organizirana materija već jednom sudjelovala kao klica u kličnoj kletki – i čega se ona kad je za to prilika i vreme nesvesno sjeća time, što na jednake i slične načine podražuje, slično reagira kao prije onaj organizam, čiji je dio nekad bila i čija je sudba i nju tada pokretala. Tako se konačno stvorilo svako organizovano biće kao produkt *nesvesnog pamćenja* organizirane materije, koja sve što više raste i što se više dijeli, asimilira vazda novu tvar i vraća druge anorganskoj prirodi, uzima vazda nešto novo u *svoje pamćenje* – da tako uzmogne sve dalje i dalje reproducirati i da se tako sve bujnije i bujnije razvija, što više živi . . .

I ovo svojstvo organizirane materije, ovo nesvesno pamćenje stvara i razvija duševnu ličnost . . . Prema toj razvojnoj teoriji, koju je nauka prihvatila, ne znamo gdje bi se našlo mjesto za slutnje i slično . . . Jer slutnje pretpostavljaju još neki tajni svijet, koji nam se odnekud najavljuje. Toga tajnog svijeta prema teoriji evolucije i descendence ne može biti.

Gjuro Sabolić pomilova glavu djeteta, koje je mirno spavalo položeno na njegovo krilo . . . Dragajući dijete on osjeti topli val – koji se prelio njegovim nervima. U svjetiljku se zalijetale noćne lepirice. Lampa osvjetljivala stupove verande . . . pred njom još nekoliko debla krošanja . . . dalje se pružala već sablasna tama.

On pogleda dogojiteljicu (bila je to lijepa crnka još u proljeću života) . . . i opazi u njenim očima začuđenje a u licu nešto tugaljiva . . .

To je bila neizrečena misao . . . Bože, taj dobri čovjek (ona je doznala, to dijete, kad mu je bilo tri mjeseca, bilo ostavljeno u vlaku u kojem se Sabolić slučajno vozio, pa kad se nije znalo – kuda će s djetetom – on ga je uzeo. – Novine su taj slučaj javile pod naslovom »Ipak još ima dobrih ljudi) . . . a kako teške hladne riječi! . . .

A on kao da je razumio pogled njezin i izražaj.

Ne žalostite se (njegov glas je bio mehak, blag). Tako govori nauka, a ona je tako hladna. – Ona ne pita za čuvstva.

Tu osjeti Sabolić, kako ti nazori, što ih propovijeda – nijesu za pravo njegovi, krv njegove krvi. To je ucijepljeno lektirom. To su misli tuđe, prihvaćene. Ali dosad on nije o tome imao ni vremena mnogo razmišljati.

Dakle, smrću sve je pokidano! Prenerazio se. Kao da je tako . . . Međutim ima i drugih glasova,

Kao da je tako . . . Međutim ima i drugih glasova. Na pr. Edison misli, ako se nakon smrti atomi i molekule, koje stalno imadu svoju inteligenciju, ne raspršе, ako ostanu na okupu – onda nije isključen i nastavak individualnog života i on kraj groba . . . No ta njegova izjava, koja je

pribilježena u jednom intervievu, čini utisak reklame za njegov jedan aparat, koji bi bilježio i najsuptilnije glasove i u svemiru.

Tu se djevojčica probudila i Sabolić je prekinuo razgovor. – Bilo je vrijeme, da se pođe na počinak. I on je uzeo na ruke to dijete, kojemu se nije znalo ni za majku ni za oca. Djevojčica ga svojim ručicama čvrsto prihvati oko vrata i pritisnu svoje lice na njegovo, a on je ponese u spavaonicu. Tu je nedaleko njegova kreveta bila postavljena dječja posteljica.

Kad su se ono pred četiri godine ljudi na jednoj želj. stanici skupili oko ostavljena djeteta i on ga ugledao umotano u nekakvu smeđu vunenu maramu iz koje je provirilo lijepo lišce bolna izraza – bio je ganut. (Uz dijete se našla krpica papira na kojoj je bilo napisano »ne tražite matere«). Dakle ona se odrekla djeteta. Bog zna, u kojim prilikama ... Baš nešto pred tim Sabolić je kupio u Zagorju ispod Ivančice nedaleko željezničke stanice B. mali ostatak jednog imanja, koje je bilo (parcelirano) rasprodano. Tu je uredio malo gospodarstvo. Držao špana, koji je bio ujedno i kočijaš kad je trebalo, imao kravara, pa sluškinju te »gospodaricu«. Nju nije plaćao. To je bila stara Bara, koja je dugo bila u kući njegovih roditelja, pa i njega kao dijete njegovala. U zadnje vrijeme bavila se još dvorbom u Zagr. Tu se on namjerio na nju i poveo ju u Podolje. da se tu dohrani i da mu pripazi na gospodarstvo (On je još bio u službi te je samo u tjednu koji put dolazio, da razgleda gospodarstvo. Tako dolazeći jednom doma [Prekinuto.]

[DIO MATERIJALA KOJI JE LESKOVAR SAKUPLJAO ZA NOVELU *TAJNA*]

Tajna
Protivni smjer
Bunge (glasoviti fiziolog)
»Idealizam i mehanizam«

Müllerov je zakon specifične energije osjetila

Zakon o završetku naših živaca s pram podražaja: mehanički učinak n. pr. udarac u oko – izazvat će upravo onako osjet svjetla kao i električni podražaj oč. živca ili podražaj tih živaca pomoću valova svjetla, kako je to obično u normalnim prilikama. U drugu ruku podražaj jedne te iste vrste n. pr. električki, ako provodimo električnu struju raznim osjetilima i završecima živaca, rodit će razne dojmove, razne osjete: u oku – blijesak, u uhu šum i zvuk, na koži (prema tomu s kojim će okrajcima živaca doći u doticaj) sad osjet studeni, sad topline, sad boli jest doduše jednostavna istina, ali najveća i najdublja što ju je čovjek uopće otkrio. Zakon je taj najveća tekovina fiziologije, a ujedno eksaktni osnov svake idealističke filozofije. Taj nam zakon govori, da je jedini

ispravni put hoćemo li objasniti vanjski svijet – da pođemo od unutarnjeg našeg života. Zato udaraju materijalizam i mehanizam krivim putem, jer hoće pomoću izvanjeg svijeta, pomoću *hipotetičkih* objekata naših osjeta da objasne poznati naš unutarnji svijet i ono, što nazivljemo životom. Sasma je krivo očekivanje, da ćemo pomoću naših osjetila otkriti u živoj prirodi nešto drugo nego u mrtvoj. Naša naime osjetila zamjećuju i percipiraju samo ograničeni niz procesa, koji su svi u *biti gibanja.* Gibanje je ono, što se našoj svijesti viđeno vidnim živcem do mozga očituje kao svijetlo i boja, gibanje je ono što se našoj svijesti pomoću slušnog živca prikazuje kao zvuk. Gibanja su i svi naši njušni, okusni, temperaturni i tlačni osjeti. Tako nas uči fizika. Ali mi imamo za *promatranje žive prirode* i *jedno osjetilo* više, t. z. unutarnje osjetilo (der innere Sinn) *kojim pratimo i promatramo stanja i procese svijesti.* Protivan sam nauci, da su i ovi potonji procesi po svojoj biti također procesi gibanja. S tim se naime ne slaže jednostavna činjenica, da nijesu sva stanja i sve promjene u našoj svijesti prostorno poređane. Prostorno je poređano samo ono, što je ušlo u našu svijest na vrata *vidnog, opipnog* i *mišićnog osjetila.* Svi ostali osjeti, sva čuvstva, efekti, nagoni i nepregledni red predočaba nijesu nikada prostorno poređani, nego samo vremenski. O *mehanizmu* zato tu nema ni govora. Moglo bi se doduše protiv ovog shvatanja navesti, da se to tako samo čini, a uistinu su i spomenuta stanja naše svijesti prostorno poređana. Ali ovaj je navod potpuno *labav.* Razlog naime, da su objekti vanjskog svijeta, što ih zamjećujemo svojim osjetilima, prostorno poređani, nije ništa drugo nego to, što nam se oni prostorno poređani priviđaju, jer ih zamjećujemo ujedinjenim posredovanjem našeg vida i opipa. Za vascijeli pak svijet, što ga zamjećujemo unutarnjim našim osjetilom, pada i ovaj prividni razlog.

Nema dakle povoda rečenom prigovoru.

Zato mora fiziologija kao nauka o životu početi s fiziologijom čovjeka, jer je čovječji organizam – premda najkompliciraniji – jedini, kod kojeg nije istraživanje upućeno samo na naša osjetila, na rezultate fizike i kemije, kojima istražujemo vanjski svijet, mrtvu prirodu, nego prodiremo u njegovu najdublju unutrašnjost pomoću »unutrašnjeg osjetila«, pomoću opažanja samoga sebe, koje onda pruža ruku fizici, što dolazi izvana.

Polazeći Bunge s toga gledišta izrazuje, da su život i životni procesi takovi, da ih nikad ne ćemo moći spoznati i protumačiti *rezultatima fizike i kemije,* kako to zastupaju mnogi drugi fiziolozi. Svoje je stajalište nazvao najprije *vitalizam,* no u najnovijem izdanju prekrstio ga u idealizam, a završava svoje predavanje karakterističnim riječima: »Sollte nicht vielleicht jede Zelle und jedes Atom ein beseeltes Wesen sein und alles Leben nur Seelenleben – nije li možda svaka stanica i svaki atom duševno lice, a sav život samo duševni život? Bunge – Bob.

[DVIJE RECENZIJE ZA MATICU HRVATSKU]

Slavnoj Matici Hrvatskoj

u

Zagrebu

O radnjama, koje su mi na ocjenu predane, čast mi je saopćiti slijedeće svoje mišljenje:

»Orion«:

I. *Za volju ljubavi*

Sadržaj: U nekom udaljenom gradu (kao u priči, bez približih oznaka), gdje je Mato Perković dulje boravio kao poduzetnik, upozna on slučajno neku mladu učiteljicu Melaniju (kad ju je jedne večeri izbavio od raskalašena napasnika). Stade zalaziti u njezin dom i njih se dvoje zavoli. Perković je bio oženjen, ali toga ne kaza djevojci. Ona ne dozna toga ni na rastanku, kad je on polazio kući i kad joj obeća, da će se skoro povratiti, da budu svoji. Tako je na rastanku mislio. No došavši kući nije ništa poduzeo, da se brak razriješi. U nekom tuđem mjestu, gdje je bio na oporavku, htjede napokon nemoćan da se utopi. U to slučajno izgnjuri na površinu vode neki utopljenik, na kojem Perković upozna kaput, koji mu je bio tu nedavno ukraden.

To ga spasi. Računajući da će po njegovu kaputu i njegovoj lisnici, što mu je s tim kaputom ukradena, svijet držati e je on glavom taj utopljenik, krišom odlazi do svoje nove ljubavi i preplovi s njome ocean, da u novom svijetu otpočne novi život.

Kako se vidi tu puki slučaj s utopljenikom odlučuje, da zaljubljenik »Za volju ljubavi« odlazi u novi svijet, da nije bilo toga slučaja, on bi se »za volju ljubavi« bio utopio. Sama arhitektonika te pripovijesti vrlo je loša.

Pričanje bez zornosti, bez plastike.

Psihološka analiza na nekim je mjestima uspjela, no u glavnome je pogrješna, jer je u protimbi sa tvrdnjama piščevim o glavnoj osobi radnje, Perkovića je naime autor htio da prikaže kao čovjeka jaka, moćna muža. I on mu na svršetku, kad na svojim rukama ponese Melaniju, stavlja u usta ovaj usklik: »Oh kakova je snaga u meni«, a malo prije vidjesmo ga, kako je kukavac htio u vodu da skoči, a onda kako je kukavno kradomice pobjegao. Pisac se trudio, da Perkovića prikaže i simpatičnim čovjekom. No on toga ne postizava. Kad se je vratio od Melanije s čvrstom odlukom, da razvrgne brak, on toga ne pokuša – ne možda radi toga, što bi se pokorio ćudorednom načelu, ne. – Pregledavajući poslovne knjige opazi da mu je žena za njegova odsuća privrijedila hiljade – i »*time utvrdila sve to više i njegov i svoj ugled*« – i to ga ganu i zahvati njenu ruku i pritisne na nju cjelov (prvi iza povratka iz tuđine). I od to doba postaje on opet nježan spram svoje žene.

Time je nepoznati autor narušio oblik sklada.

Lična karakteristika manjka.

Prema naslovu i izloženom naprijed sadržaju očekivala bi se jedinstvena cjelina. No u kompoziciji učinjena je pogrješka. Počinje se »ab ovo« tamo od časa, kad je Perićeva [!] žena ostala siroče bez oca i majke.

Pisac uopće ne pokazuje ekonomije u crtanju. On istom snagom, dapače i življe pripovijeda sasma sporedne događaje kao što i događaj glavni.

II. *Na posljednjim granama*

Sadržaj: Crta se propast plemića Marcela Loje i ljubav njegove kćeri Norine k mlinarevu sinu, koji je u gradu na naukama. U oči propasti vlastelinove dolazi u kuću bogat časnik, koji prosi ruku Norinu i obećaje njena oca spasiti od materijalne propasti. Da oca spasi, Norina pristaje, i jednog se dana slave zaruke. Mlinarev sin probavi svu noć pred prozorom dvorca. U jutro ga nalaze u parku onesviještena. Zadobavio se upale moždana – i poludi. Jednoga dana dočeka Norinu, koja je bila na grobu majčinu, mlinarica i povede je u mlin, gdje nađe Mirka potamnjela uma. Norina pada u nesvjesticu i za kratko vrijeme umire. Vlastelin Loja zatjera si u glavu tane. Dvorac se upali i izgorje. Poludjeli Mirko utaplja se u ribnjaku.

Kako se vidi, pisac je upriličio čitav pomor.

Psihološka analiza slaba. Preokreti nemotivirani. Čitatelj ne može da shvati, kako je Norina čuvši jadikovku očevu »Išćerat će me odavle iz moga doma, uzet će mi krov iznad sijede glave, ah, ah« – mogla kriknuti »Ja, ja ga uzimljem, uzimljem Malaska, drage volje ga uzimljem« – jer taj preokret nije upravo nikako motiviran – i sve što je pisac do toga časa pripovijedao prikazivalo je Norinu u posve drugom svjetlu. Ni u toj pripovijesti nema plastičnosti.

III. *Ta bilo je tek od šale*

Sadržaj: U kući Petrića bila sirota djevojka. Ovamo zalazio pristao mladić, koji je udvarao starijoj kćeri domaćinovoj. Na ponuku mlađe kćeri domaćinove, kojoj je bilo do šale, krišom je od šale stao udvarati i lijepoj siroti, koja je to shvatila ozbiljno. Kad je sirota otkrila, da mladić ljubi stariju Petrićevu kćer, skoči u zdenac, otkud ju mrtvu izvukoše. Na njezinu odru izdahnu na to i Petrićev sinovac, koji bijaše zaljubljen u sirotnu djevojku.

Radi jedne šale – dvije mrtve glave – za Maticu hrvatsku bilo bi odviše – kad bi i obradba bila valjana.

IV. *Kainov žig*

Sadržaj: Imućan seljak ima tri sina. Oženjeni su najstariji i najmlađi. Ovaj najmlađi je glavna osoba radnje. Čovjek šutljiv, čuvstven, žestoke

ćudi. Ženu svoju voli preko mjere. No ona razmažena u roditeljskoj kući – hoće da živi lagodno. Kad toga nije našla u bogatoj kući Bratićevoj postaje nezadovoljna, pakosna, a ne voli ni muža. Nastade razdor u kući. Za jedne prepirke, kad si mužu hladno dobaci »Mrzak si mi kao što i svi tvoji. Je l'sada razumiješ što je mislio tvoj otac pod riječima svojim. Što nisi ti progledao, vidio je on!«

Muž joj na to pozelenio i zarinuo nož u grudi.

Mrtva.

Nakon tri godine, što ih je prosjedio u zatvoru, povratio se kući, no mira više steći ne može i najposlije nađu ga jednoga jutra smrznuta na grobu njegove žene.

Ovo je najbolja radnja nepoznatog pisca. Iz pučkoga je života i mogla bi ući u izdanja društva sv. Jeronima. Po obradbi za Maticu je preslaba.

V. *Moć groba*

Sadržaj: Mlada žena silno ljubi svoga muža, a njegova ljubav ugasla. Ona s te ljubavi umire i umirući govori upravo ovako: »Sva je moja duša i srce napunjeno ljubavi spram njega, ni u grobu ne će mi biti mira ... Ali i njemu ne će biti života, ako će njegovo srce uzljubiti drugu, nikada mu ne će biti sreće. Eto tijelom ću umrijeti, ali moja će duša svoje pravo nad njim održati.«

Na svoju nesreću mladi se udovac opet zaljubi. Zaruke gotove. No sada ga počinje progoniti njegova mrtva žena.

Nekoliko besneni noći. Jedne večeri zovne k sebi prijatelja, koji mu za mjesečine udara na glasoviru žalobnu Chopinovu koračnicu. Najednom se prividi glasoviraču da se sa stropa spušta na glasovir crno velo. U glasoviru zazveči žica, prozor se otvori silnim štropotom i neizrecivom brzinom, a u sobi zahuji vihar, kakav jedino može prouzročiti nagla bura. Sav sam se okamenio (tako pripovijeda autoru sam glasovirač), ni da se maknem, začujem krik, koji je prodro iz prsiju Vladimirovih, krik užasan i zdvojan, vidim ga, srušio se sa stolca ...

... Bome sav se ukočio, oči mu širom otvorene, staklene, ali u tom mrtvom pogledu zrcali se užas zadnjih časova!

... pa onda kažu, ne ima ničega nakon groba – a ja rečem – ima!

Tako autor na usta pokojnikova prijatelja!

Držim, da je ovo, što prenesoh iz te radnje, dovoljno – da budem riješen dužnosti da o »Moći groba« dalje govorim, pa mi je taj posao završiti.

Naslućujem, da »nepoznati« mora biti dječji ili pučki pisac, pa je htio da nešto napiše za Maticu. Ako to nije, onda bi još mogao postati takvim piscem.

Ove radnje za Maticu nijesu.

Još bi trebalo da govorim o »Porušenom idealu, noveli iz dalmatinskoga primorskoga života od Šimuna Vlahova, abiturienta, no to je početnička radnja, za koju je dosta ako kažem, da bi se moralo mnogo oduzeti i mnogo dodati, pa još ni onda za Maticu ne bi dobra bila.

U Zagrebu, 31. ožujka 1910.

Janko Leskovar

Banović Strahinja

Drama u 3 čina.

Ocjena

Ova radnja nije uspjela. Da tu tvrdnju dokažem, dostaje , da ukratko prikažem glavna dva lica: Angjeliju i Strahinju.

U Angjelije ne nalazimo dobroti srca ni traga. Kako je u drami prikazana, ne može u nas pobuditi samilosti, kad bi i pala u nesreću zbog čina, što ih u drami gledamo. No mi nigdje ne vidimo, da bi ona zbog svojih grijeha imala trpjeti. Protivno, nju prati nezasluženа sreća. Muž ju štiti do svršetka drame.

Strahinja je lakoumnik, voli žene. Svoju ženu ostavlja, jer se na nj razljutila gledajući kako se umiljava čobanici.

I tome Strahinji. koji je spreman sa svakom lijepom ženčicom ljubakati, pripisuje autor tako veliko čuvstvo ljubavi spram zakonite žene, da joj zbog te velike ljubavi i obožavanja u času, kad ga je iznevjerila, kad ga je izdala, kad je podigla na nj mač, da spasi svog ljubavnika, kad je pogazila vjeru otaca, prezrela rod svoj – u tom času on joj sve to oprašta i ljubi je u lice. Nevjerojatno.

I ne samo da je nevjerojatno, nego i ogavno je to. Ogavno je za to, što taj junak isto tako kao i njegova žena povređuje svijet idealnih etičkih zakona.

Takova su glavna dva lica i posvema je razumljivo, da se radnja nije mogla podići do tragičnosti. Strahinja oprašta ženi njene grijehe i time bi bila drama već II. činom svršena.

No kako su čini tih dviju osoba povreda svijeta idealnih etičkih zakona, pisac je osjetio, da ipak treba udovoljiti etičkoj ideji pravednosti – i eto još III. čina!

Ali sa junakom, kakav je Strahinja, ne može se doći do katarze – on je napokon svršio s II. činom. Pa niti Angjelija, koja je u II. činu bila na vrhuncu svoje zloće, ne može radnjom dalje pokretati.

Sad se javlja nova sila – u neku ruku »deus ex machina« – koja pomiče radnju. To je narodno sujevjerje zbog neuspjele gradnje kule. Narodna porota, knjige starostavne i iguman traže da se svrši drama.

I Angjelija se uistinu baca u ponor. Čovjek bi mislio, baca se zbog toga da okaje svoje grijehe – ili jer to traži narod. Ne, ni jedno ni drugo. Ona se baca svojevoljno zbog toga, jer se Strahinja predomisio, pa mu se ne će, da s njome ode u Mljetke, kuda li – ?

I prije nego će se baciti u ponor, još ona muža kori, što ne održa riječi i to je (za nju) veća nevjera, nego ona što ju počinila!

I tako nas je autor na koncu III. čina odveo sasvim nekud izvan drame. Konac III. čina nije ni u kakvoj vezi sa događajima I. i II. čina.

Mislim, da već na temelju toga, što ovdje napomenuh, smijem izreći sud, da ova drama ne zaslužuje nagrade Matice Hrvatske.

U Zagrebu, 10. lipnja 1912.

J. Leskovar

BIBLIOGRAFIJA

I. DJELA JANKA LESKOVARA

MISAO NA VJEČNOST

Vijenac br. 13. od 28. III 1891.
Milan Ogrizović: Hrvatski pripovjedači, Zagreb 1907, i IV izdanje (priredio dr Ivan Esih), Zagreb 1926, str. 152–157.

KATASTROFA

Vijenac br. 17 (23. IV), br. 18 (30. IV) i br. 19 (7. V) 1892.
Posebno izdanje nakladom Dioničke tiskare, Zagreb 1901.
»1000 najljepših novela«, sv. 58–60, Zagreb 1953.

U BIŠĆU. PUTOPISNA CRTA

Narodne novine, Zagreb, 14. i 19. IV 1893.

POSLIJE NESREĆE

Vijenac br. 37 (15. IX), br. 38 (22. IX), br. 39 (29. IX) i br. 40 (6. X) 1894.

PROPALI DVORI

Matica hrvatska, Zagreb 1896.
Narodna knjižnica, Zagreb 1920.

JESENSKI CVIJECI

Nada (Sarajevo), br. 1 (1. I), br. 2 (15. I), br. 3 (1. II) i br. 4 (15. II) 1897.

SJENE LJUBAVI

Matica hrvatska, Zagreb 1898.
Narodna knjižnica, Zagreb 1920.

PRIČA O LJUBAVI

Život, knj. II, str. 41–44, srpanj–prosinac 1900.

PATNIK

Spomen-cvijeće iz hrvatskih i slovenskih dubrava, Matica hrvatska, Zagreb 1900.
Hrvatski pripovjedači osamdesetih i devedesetih godina, Minerva, Zagreb 1933.

BEZ DOMA

Domaće ognjište, knj. I, sv. 2, 1901.
Hrvatska njiva, br. 28, 1917.

IZGUBLJENI SIN

Vijenac, br. 17, str. 527–529, Zagreb 1903.

KITA CVIJEĆA

Nada (Sarajevo), br. 20 (15. X), br. 21 (1. XI), br. 22 (15. XI), br. 23 (1. XII) i br. 24 (15. XII) 1903.

KRALJICA ZEMLJE

Sijelo, god. II, br. 1, Prag 1905/1906.

PRIPOVIJESTI (Misao na vječnost, Katastrofa, Poslije nesreće, Jesenski cvijeci, Priča o ljubavi, Izgubljeni sin, Kraljica zemlje)
Hrvatski pripovjedači, uredio i izdao dr Branko Vodnik, knj. I, Zagreb 1917.

O KRITICI DRA PROHASKE

Hrvatska njiva, br. 3, str. 38, Zagreb 1918.

POSJET AUTORU »PROPALIH DVORA« (ODGOVOR NA ČLANAK Z. PEROŠA)

Hrvatski dnevnik, Zagreb, 8. X 1940.

JANKO LESKOVAR O SEBI

Vijenac, god. XXXVI, br. 1, str. 4–10, Zagreb, ožujak 1944.

O SLUČAJU JANKA LESKOVARA

Vijenac, god. XXXVI, br. 6–10, str. 133–134, Zagreb, kolovoz–prosinac 1944.

PRIPOVIJESTI I (Misao na vječnost, Katastrofa, Poslije nesreće, Propali dvori) i PRIPOVIJESTI II (Sjene ljubavi, Jesenski cvijeci, Priča o ljubavi, Patnik, Bez doma, Kita cvijeća, Izgubljeni sin, Kraljica zemlje)
Hrvatski izdavalački bibliografski zavod, Zagreb 1944.

DJELA HRVATSKIH PISACA – Turić, Leskovar, Draženović
(Misao na vječnost, Katastrofa, Poslije nesreće, Propali dvori, Jesenski cvijeci, Priča o ljubavi, Patnik, Bez doma, Janko Leskovar o sebi)
Izd. Zore, Zagreb 1953.

PET STOLJEĆA HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI. JANKO LESKOVAR

(Propali dvori, Misao na vječnost, Katastrofa, Poslije nesreće, Jesenski cvijeci, Priča o ljubavi, Patnik, Bez doma, Autobiografija, Janko Leskovar o sebi)
Izd. Matica hrvatska i Zora, Zagreb 1963.

II. LITERATURA O JANKU LESKOVARU

A. P. [Ante Petravić]: Janko Leskovar
Lovor, god. I, br. 5, str. 40, Zadar, 16. III 1897.

Sabić M[arin]: Za Janka Leskovara (odgovor A. P-u)
Lovor, god. I, br. 7, str. 52–53, Zadar, 10. IV 1897.

Dukat Vladoje: Pripovijetke Janka Leskovara
Narodne novine, god. LXIII, br. 88, Zagreb, 17. IV 1897.

Gjonbes Jefto [Dinko Sirovica]: Propali dvori. Pripovijest Janka Leskovara
Novi vijek, tečaj I, br. 6, str. 336–373, Split 1897.

Ivanov [Dežman Milivoj]: Propali dvori
Vijenac XXVIII, br. 28, str. 448–452, Zagreb, 10. VII 1897.

Šegvić F. Ch: Književni dar Matice hrvatske. III. Propali dvori, pripovijest Janka Leskovara
Nada, god. III, br. 15, str. 299–300, Sarajevo, 1. VIII 1897.

Barle Janko: Propali dvori
Dom in svet, god. X, br. 6, str. 190, Ljubljana 1897.

[Autor nepoznat]: Osvrt na Matičine knjige za g. 1896: Janko Leskovar: Propali dvori.
Crvena Hrvatska 7/1897, str. 10, Dubrovnik.

Bartol-Nadlišek Marica: Propali dvori, pripovest, Spisal Janko Leskovar
Slovenka, god. I, br. 10, str. 9–10, 1897.

Karlov Oskar [Oskar Dürr]: Propali dvori. Napisao Janko Leskovar
Napredak, god. 38, br. 23, str. 366–367, i br. 24, str. 381–382, 1897.

Hajev Milutin: Janko Leskovar, ulomak studije
Nova nada, god. II, sv. 4. str. 150–153, i sv. 5, str. 160–161, Zagreb 1898.

Stevan M. Luković: Janko Leskovar: »Sjene ljubavi«, pripovijest
Nova iskra, god. I, br. 12, str. 210–211, Beograd 1899.

M. Š. [Milan Šarić]: Leskovar: Sjene ljubavi
Glas ujedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine, god. I, br. 1, str. 36–40, Beč 1899–1900.

Dukat Vladoje: Sjene ljubavi. Pripovijest Janka Leskovara
Narodne novine, god. LXV, br. 80, Zagreb, 8. IV 1899.

Čedomil Jakša: Janko Leskovar
Vijenac, god. 31, br. 17, str. 277–278, i br. 19, str. 303–306, Zagreb 1899.

Sirovica Dinko: Sjene ljubavi. (Pripovijest Janka Leskovara)
Novi viek, god. IV, br. 9, str. 466–470; br. 10, str. 509–514; br. 11/12, str 554–562, Split 1899.

Nehajev Milutin: Janko Leskovar. Književna studija
Život, knj. II, br. 7, str. 14–18, i br. 8, str. 54–56, Zagreb 1900.
(Preštampano u knjizi M. Marjanović, Hrvatska moderna I, str. 284–299, Zagreb 1951).

Mikov P. S. [Petar Skok]: Janko Leskovar
Svijetlo, god. XV, br. 38, str. 36–38, Karlovac–Zagreb 1900.
(Preštampano u knjizi M. Marjanović, Hrvatska moderna II, str. 39–97, Zagreb 1951.)

Marjanović Milan: Janko Leskovar, književna studija
Nada, god. VII, br. 1, str. 5–7; br. 2, str. 19–20; br. 3, str. 35–38; br. 4, str. 51–52, Sarajevo 1901.

Hranilović Jovan: Janko Leskovar: Katastrofa
Vijenac, god. XXXIII, br. 45, str. 911–913, Zagreb, 7. XI 1901.

Ogrizović Milan: Janko Leskovar
Hrvatski pripovjedači, str. 232–235, Zagreb 1907.

Prohaska Dragutin: Janko Leskovar
Hrvatska njiva, god. I, br. 39, str. 695–698, 1917.

Bauer Marko: Neue Bücher. Janko Leskovar: Pripovijesti
Agramer Tagblatt, god. XXXII, br. 240, str. 1–2, Zagreb 1917.

Jutriša Slavo: Janko Leskovar (lični dojmovi)
Savremenik, god. XIV, br. 1, str. 50–52, Zagreb 1919.

Livadić Branimir: Novi članovi Jugoslavenske akademije: Janko Leskovar
Jutarnji list, Zagreb, 21. V 1935.

Dežman dr Milivoj: Janko Leskovar. Pismo Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu
Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, svezak 48, str. 158–159, Zagreb 1936.

[Autor nepoznat]: Janko Leskovar. Uz 75-tu obljetnicu života hrvatskog književnika (1861. – 12. prosinca – 1936.)
Jutarnji list, Zagreb, 13. XII 1936.

J. N.: Janko Leskovar, Povodom 75. godišnjice njegova života (1861. – 12. prosinca – 1936.) Hrvatski zagorac br. 119, str. 2, Zagreb 1937.

Cerovac Mirko: Jesu li Leskovarove ličnosti egoiste, kukavice i dekadenti?
Obzor, Zagreb, 9. III 1939, str. 1–2.

Ilinić Milan: Janko Leskovar
Zagrebački list, Zagreb, 13. V 1940, str. 15.

Peroš Zvonimir: Posjet autoru »Propalih dvora«. Život hrvatskog književnika Janka Leskovara
Hrvatski dnevnik, god. V, Zagreb, 30. IX 1940, str. 9.

M. U. [Mate Ujević]: Susret s Jankom Leskovarom
Književni tjednik, god. II, br. 20–21, str. 1, Zagreb, 9. V 1942.

Horvath Josip: Janko Leskovar. Odlomci iz dnevnika
Vijenac, god. XXXVI, br. 1, str. 76–80, Zagreb, ožujak 1944.

Ladika Ivo: Slučaj Janka Leskovara
Vijenac, god. XXXVI, br. 5, str. 49–72, Zagreb, srpanj 1944.

Cerovac Mirko: O Janku Leskovaru
Janko Leskovar: Pripovijesti II, str. 300–303, izd. HIBZ, Zagreb 1944.

Cerovac Mirko: Može li se razjasniti sudbina nekih učitelja iz novela Janka Leskovara
Školske novine, Zagreb, 9/1958, 33, 2.

f. p. [Franjo Pavešić]: Da li je Leskovar pogriješio. Ili Leskovar o »slučaju Leskovar«
Novine, br. 172, str. 9, Zagreb, 29. I 1945.

Marakoviće Ljubomir: Književni profili. Janko Leskovar
Predavanje održano na Radio-Zagrebu 23. II 1945.

Cerovac Mirko: Jedno Matoševo pismo Janku Leskovaru
Republika, br. 4, str. 864–847, Zagreb, studeni-prosinac 1950.

Frangeš Ivo: Janko Leskovar
Republika, br. 4, str. 255–260, Zagreb, travanj 1952.

Frangeš Ivo: Leskovarovi romani
Krugovi, br. 3, str. 233–279, Zagreb, ožujak 1953.

Frangeš Ivo: Janko Leskovar (1861–1949)
Jure Turić, Janko Leskovar, Josip Draženović: Djela, izd. Zore, Zagreb 1953, str. 225–250.

Šlivarić Aleksandar: Pripovijesti Janka Leskovara
Radovi Slavenskog instituta, god. III, str. 55–90, Zagreb 1959.

Korać Stanko: Propali dvori
Dvadeset godina hrvatskog romana (1895–1914), Rad JAZU 333, str. 343–349, Zagreb 1963.

Ivo Frangeš: Janko Leskovar
Janko Leskovar (Propali dvori, Pripovijesti), izd. MH-Zora, Zagreb 1963.

Šimun Jurišić: Učitelj Janko Leskovar
Školski vjesnik, časopis za pedagoška, prosvjetna i kulturna pitanja, Split, god. VIII, siječanj–veljača 1968, br. 1–2, str. 53–58.

Šimun Jurišić: Roman o ljubavi jednog Zagorca (Leskovarovi »Propali dvori«)
»Kaj«, časopis za kulturu i prosvjetu, god. I, br. 6, Zagreb, lipanj 1968, str. 55–58.

Aleksandar Flaker: Turgenjevljevi sljedbenici u hrvatskoj noveli (3. Janko Leskovar)
Književne poredbe, izd. Naprijed, Zagreb 1968, str. 150–158.

Marcel Bušinski: Eshatološka problematika u djelu Janka Leskovara. Pogled na »Misao na vječnost«
Crkva u svijetu, časopis za vjersku kulturu, god. III, Split 1968, broj 5, str. 82–84.
Šimun Jurišić: Janko Leskovar u Karlovcu
Svjetlo (uređuje Ogranak Matice hrvatske u Karlovcu), sastavni dio »Karlovačkog tjednika«, Karlovac, lipnja 1968.
Šimun Jurišić: Pisma Janka Leskovara
Zagorski kolendar 1969, Zagreb 1969, str. 39–47.
Marijan Vogrinec: Janko Leskovar u hrvatskoj novelistici (Uz dvadesetgodišnjicu smrti)
Hrvatski književni list, god. II, Zagreb, travnja 1969.

FRANCUSKE KNJIŽEVNE POBUDE U ČASOPISIMA HRVATSKE MODERNE

NEVENKA KOŠUTIĆ-BROZOVIĆ

UVODNI DIO

U posljednje doba sve više i sve određenije sazrijeva shvaćanje da je u proučavanju novije hrvatske književnosti potrebno usmjeriti glavnu pažnju na razdoblje hrvatske moderne. No iako se danas svi uglavnom slažu da s hrvatskom modernom (HM*) započinje suvremena hrvatska književnost i iako se u proučavanju već prilično odmaklo, ipak smo još uvijek daleko od toga da bismo mogli dobiti cjelovitu i objektivnu sliku tog razdoblja. Ne samo što još nisu izvršene ni sve potrebne tehničke predradnje, kao što su bibliografije ili kritička izdanja,[1] ne samo da imademo vrlo malo monografija o piscima ili problemima iz tog razdoblja, već još nisu raščišćena ni dva osnovna teoretska i literarno-historijska pitanja: hoćemo li pod HM podrazumijevati pokret, smjer, ili razdoblje, a ako podrazumijevamo razdoblje, kako ga ograničiti. Budući da su dakle i neka glavna pitanja još otvorena, ne treba da se čudimo što još nije razrađen ni problem evropskih okvira i izvora HM, iako i on predstavlja jedno od ključnih pitanja tog razdoblja.

Ne ulazeći u ocjenu HM, ipak možemo izreći jednu nesumnjivo objektivnu konstataciju – HM predstavlja prekretnicu u razvoju naše književnosti, i to uz ilirizam vjerojatno najznačajniju prekretnicu. U vezi s temom ove radnje iznijet ću samo jedan moment po kojem moderna dobiva značenje prelomnog razdoblja – a to je njezin odnos prema stranim književnostima.

Nikad prije nije hrvatska literatura bila tako usko povezana s ostalom književnom Evropom kao u doba moderne. Strana se književnost

* Kratice: *AIFZ* – Annales de l'Institut français de Zagreb, *BLZ* – *Bibliografija* Leksikografskog zavoda, *EJ* – Enciklopedija Jugoslavije, *HĐ* – Hrvatski dak, HM – Hrvatska moderna, *HS* – Hrvatska smotra, *Knj. N.* – Književne novosti, *Ml.* – Mladost, *NN* – nova nada, *RLC* – Revue de Littérature Comparée, *S-k* – Savremenik, *Ž* – Život.

[1] Zasad raspolažemo uglavnom s izdanjima sabranih ili izabranih djela manjeg broja pisaca (npr. Matoš, Nehajev, Nazor. Šimunović, Livadić, Galović, Horvat-Kiš, Polić-Kamov), dok se s izdavanjem kritičkih izdanja tek u novije doba započelo.

dotad njegovala u nas nesistematski, ili, ukoliko je i bilo sistema, njime su rukovodili više kulturno-politički nego umjetnički kriteriji. Novo književno pokoljenje oštro kritizira takav stav prema stranim literaturama, ubrzanim tempom nastoji da popuni praznine do kojih je on nužno morao dovesti i ujedno pokušava da što je moguće ažurnije prati sva važnija suvremena zbivanja u književnom životu Evrope.

Iako je to otvaranje vrata svim evropskim utjecajima imalo i negativnih posljedica – u isto vrijeme postaju popularni i pisci raznih generacija i predstavnici raznih struja i stvaraoci raznih kvaliteta pa se ne mogu svi ni potpuno ni ispravno asimilirati – te su se negativne posljedice odrazile prvenstveno u književnom stvaranju same HM, ali ne i u daljem razvoju hrvatske književnosti. I tako je u jednom kratkom razdoblju učinjen onaj ogromni skok kojim se naša književnost iz svoje provincijske zaostalosti uključuje u tokove evropskih zbivanja, skok koji nije donio plodove u vrijeme kad je učinjen, ali koji je omogućio djelo jednog Krleže ili Andrića. I zato su svi književni historičari, bez obzira na to kakav stav inače zauzimali prema moderni, jednodušni da to »evropeiziranje« hrvatske književnosti prihvate kao njezin pozitivan i možda najvažniji rezultat. Najjasnije i najlapidarnije izrazio je tu misao Antun Barac izabravši za poglavlje u kojem obrađuje razdoblje HM naziv – Zaokret prema Evropi.[2]

Moderna, iako izrazito srednjoevropski pokret i iako vrlo heterogena u elementima koje sadrži, ipak je samo dio impresionizma, koji je »der letzte allgemeingültige 'europäische' Stil«, kako je rekao Hauser.[3] A impresionizam, bez obzira na to manifestira li se kao impresionizam u užem smislu, ili kao simbolizam, neoromantika, naturizam, esteticizam, artizam, dekadenca, satanizam, itd., ima svoje korijene u Francuskoj i odonud se širi bilo direktno bilo indirektno u ostale evropske zemlje, gdje dobiva, negdje jače a negdje slabije, specifične oznake. Tako su i korijeni naše moderne zapravo u Parizu iako je sama moderna importirana k nama najprije preko Beča, dakle neizravnim putem, a tek poslije dolazi do direktnih dodira. I zato, bez obzira na udio što ga je francuska književnost imala na formiranje i na literarno stvaranje HM, potrebno je proučiti njezine reflekse u našem književnom životu tog razdoblja.

Književne veze Hrvatske i Francuske relativno su dobro obrađene sve do razdoblja moderne,[4] iako, osim za naturalizma, nisu bile ni tako žive ni tako važne za razvoj hrvatske literature kao u ovom posljednjem periodu. Svi autori koji pišu o moderni dodiruju doduše to pitanje, posvećuju mu više ili manje prostora, ističu važnost francuske orijentacije, ali sistematski se proučavanju tog problema do danas još nije prišlo, bar ne što se tiče moderne kao cjeline, a ne pojedinih njezinih predstavni-

[2] *Jugoslavenska književnost*, VIII poglavlje.
[3] *Sozialgeschichte der Kunst und Literatur*, II, str. 424–425.
[4] Usp. poglavlje II, 1.

ka.[5] Cilj je ove radnje da dade svoj prilog proučavanju te problematike te da pokaže kakav je stvarno bio stav predstavnikâ moderne prema francuskoj književnosti, koliko su je poznavali i s čime su željeli svoje suvremenike upoznati.

Prilazeći obradi francusko-hrvatskih književnih odnosa u doba moderne nailazimo na dva problema – koje razdoblje da se obuhvati i koja građa da se obradi.

Prvi problem – pitanje vremenskog ograničenja ove radnje – više je teoretskog i literarno-historijskog karaktera jer zavisi od shvaćanja HM i od njezine periodizacije, dakle upravo od ona dva osnovna i još uvijek otvorena pitanja što predstavljaju kamen spoticanja svakom tko istražuje to razdoblje. Postoji nekoliko mogućih solucija. Za početak moderne može se uzeti ili 1895. ili 1897, dok za datum njezina svršetka postoji znatno više mogućnosti – 1903, 1905, 1906, 1910, 1914, 1918, pa čak i 1923, već prema tome šta se shvaća pod hrvatskom modernom – pokret ili razdoblje.

Shvatimo li HM kao »modernu«, kao modernistički p o k r e t, koji u našim prilikama nije imao samo književni već i kulturni i politički program, jednako kao ilirski pokret šezdesetak godina prije, onda bi se granične godine kretale između 1895. i 1905. u širem, a između 1897. i 1903. u užem smislu. God. 1 8 9 5. znači početak utoliko što se te godine osniva đačko društvo »Nada«, zametak kasnijeg »nadaškog« pokreta, što iste godine dolazi do prve javne manifestacije studentske omladine i njezina ekskursa sa Zagrebačkog sveučilišta, što se u to doba već javljaju literarnim prilozima stariji mladi kao Livadić, Domjanić, Nazor, Begović. God. 1 8 9 7. znači pak početak organiziranog pokreta; početkom te godine javlja se prvo glasilo mladih – *Hrvatska misao*, započinju borbe sa starima kao i razdvajanje unutar samih mladih na realističku prašku, artističku bečko-zagrebačku i novonadašku zagrebačko-karlovačku skupinu.[6] Punu afirmaciju postiže čitav pokret 1900. godine, koja predstavlja vrhunac modernizma u našoj književnosti i donosi najžešće borbe s tradicionalistima, a definitivnu pobjedu odnosi 1903, kad mladi preuzimaju u svoje ruke centralni hrvatski književni časopis – *Vijenac*. »Moderna se rasplinjuje«, kaže Marjanović, »ostaju moderni književnici, moderni socijalni, politički i nacionalni radnici«, započinje druga faza i dolazi »hora pozitivnog rada«.[7]

[5] Matošu, kao glavnom posredniku tog razdoblja između naše i francuske književnosti, posvećen je npr. cio niz napisa, od mladenačkih Ujevićevih članaka preko Wiesnera i Rouveyrea do disertacija J. Tomića i J. Kaštelana.

[6] Mišljenje Nehajeva, koji smatra da je HM započela izložbom hrvatskih umjetnika i izdavanjem *Hrvatskog salona* god. 1898, držim da je neprihvatljivo već i zato što bi prvo modernističko književno glasilo, bečka *Mladost*, ostalo izvan HM (»Nova Nada«, *Djela* XIII, str. 288).

[7] Usp. *Hrvatska moderna*, II, str. 18, odn. 27.

Marjanović je ujedno i glavni zastupnik periodizacije 1897–1903. (godine 1895–1897. predstavljaju pripremnu fazu) i predstavnik shvaćanja da pod HM treba podrazumijevati jedan širi borbeni pokret, koji se odrazio u cjelokupnom našem kulturnom životu, unoseći u nj »moderne i naprednije poglede i težnje«. Unutar tako shvaćene moderne razlikuje Marjanović i »modernu« u užem smislu, tj. modernizam što ga je zastupala zagrebačka grupa i koji je bio u naponu od 1897. do 1901,[8] dok godine 1904. i 1905. smatra godinama pripreme i sazrijevanja »dotadanjih mladih i nekih novih talenata koji će sredinom decenija opet oživjeti književni život, sad već oslobođen tradicionalizma i stega«.[9]

Sličnu periodizaciju kao Marjanović daje i Josip Bogner, koji smatra da i hrvatska i srpska moderna traje od 1895. do 1905, tj. od spaljivanja mađarske zastave do Riječke i Zadarske rezolucije, odnosno do osnutka *Savremenika*. Nakon toga slijedi Bogneru razdoblje koje se proteže sve do 1918. i koje on karakterizira kao period nacionalne, kulturne i književne sinteze Hrvata i Srba.[10] I Bogner i Marjanović shvaćaju dakle modernu prvenstveno kao pokret, i to ne samo književni već i kulturno-politički, te je završavaju onim datumom kad je i sam pokret završen (Marjanović 1903), odnosno kad se javlja novi (Bogner 1906). Ipak postoji stanovita razlika u shvaćanjima te dvojice. Dok Marjanović 1906. već daje osvrt na književnost moderne kao na definitivno završen period,[11] dotle Bogner smatra da su politički događaji 1905. i osnutak *Savremenika* značili prekid moderne kao pokreta, »dok se Moderna u Hrvata svojim posljednjim titrajima svršava tek 1910«,[12] kad definitivno prestaju borbe starih i mladih.

Drugačije je postupio Prohaska u svom *Pregledu savremene hrvatsko-srpske književnosti*, izašlome 1921, u kojem se nalazi do danas najopsežniji prikaz HM, shvaćene u širem smislu. Pišući veći dio knjige o svojim suvremenicima, Prohaski su se razlike među pojedinim grupacijama i generacijama HM činile tako važne da nije mogao preko njih prijeći ni u svojoj periodizaciji, koja je time postala prilično rascjepkana i neprecizna, ali vrlo interesantna kao pokušaj. Naime, Prohaskina se klasifikacija zapravo bazira na podjeli po generacijama, i ta je periodizacija, uza sve principijelne nedostatke, dosta prikladna upravo za razdoblja u kojima se ukrštaju razni književni smjerovi i razni pogledi na život, ali u kojima predstavnici tih heterogenih, često i oprečnih pogleda, imaju i mnogo zajedničkih crta. Treba napomenuti da je Prohaska svoju periodizaciju zamislio još 1916. u predavanju o naraštajima najnovije hrvatske književnosti,[13] dakle u doba kad problem periodiza-

[8] Usp. *ibidem*, I, str. 53.
[9] Usp. *ibidem*, II, str. 28.
[10] Usp. »Pokreti i struje u hrvatskoj i srpskoj književnosti od Moderne do nadrealizma«.
[11] Usp. *Iza Šenoe*.
[12] Bogner, *o. c.*, str. 123.
[13] Usp. *S-k* 11/1916, str. 161–171.

cije po generacijama nije još bio teoretski razrađen niti se u literarnim historijama primjenjivao,[14] pa je Prohaskin pokušaj interesantan i za povijest opće teorije književnosti; ujedno valja istaći da su Prohaskinu koncepciju naraštajâ prihvatili s eventualnim sitnijim varijantama i kasniji hrvatski literarni historičari koji su se bavili tim problemom.[15]

U samoj knjizi, međutim, Prohaska postupa kao da se ne usuđuje uvesti u jednu historiju literature za ono doba revolucionarnu periodizaciju književnosti po generacijama te je maskira na razne načine. Na primjer, poglavlja ne naziva po generacijama, već im daje opće naslove – često nesretno izabrane, kao »Savremena književnost« i »Pomlađena jugoslavenska književnost« – iako se unutar njih rukovodi principom podjele po pokoljenjima. Tako odjeljku o suvremenoj književnosti daje podnaslov »Hrvatska Moderna 1897–1910« i u njemu raspravlja o svim vidovima tog doba ukoliko su bili djelo generacije koja je stupila u javni život oko 1897, dok u odjeljku »Pomlađena jugoslavenska književnost (1905–1914)« govori o dvije predratne omladine 1900–1914, pa često u oba poglavlja raspravlja o analognim pojavama, samo što su jedne bile djelo zrelih književnika (tj. generacije 1897), a druge novog pokoljenja (tj. generacije 1905). Šteta je što Prohaska nije svoju koncepciju bolje razradio, što nije bio pažljiviji u tretiranju materijalnih podataka (na jednom mjestu kao graničnu godinu između »Hrvatske moderne« i »Pomlađene jugoslavenske književnosti« stavlja 1900, na drugom 1905[16]), što je prilično samovoljno i neuvjerljivo odabirao nazive pojedinih faza književnog razvitka (obrađuje npr. HM u odjeljku pod naslovom »Savremena književnost« iako on obuhvaća godine 1897–1910, dok književnoj produkciji vremenski bližoj momentu kad je knjiga pisana daje druge nazive, nadalje miješa razne kategorije nazivâ – stilske epohe, generacije, pokrete, vremenska razdoblja), pa svi ti nedostaci daju njegovoj periodizaciji više karakter zanimljivog pokušaja no uspjele realizacije.

I konačno, većina literarnih historičara shvaća HM kao jedno određeno, vremenski ograničeno r a z d o b l j e. Ta koncepcija ima svoje opravdanje utoliko što je sam pokret hrvatske moderne bio prilično kratkotrajan, a djelatnost se njegovih predstavnika nastavlja, što glavni književni stvaraoci tog doba nisu sudjelovali u samom pokretu (Begović, Nazor, Domjanić, Šimunović, Matoš, Vidrić), što je pokret bio i stilski i idejno heterogen, a književne i kulturno-političke ideje koje je pokrenuo dominiraju u stvaranju ne samo jedne već djelomično dviju generacija. Međutim, i u ovom se slučaju postavlja pitanje kako ograničiti ovo razdoblje. Početna godina nije naročito sporna – uzeli mi 1895. ili 1897, situacija se bitno ne mijenja. Teže se odlučiti za gornju granicu, kod koje dolaze u obzir 1910, 1912, 1914, 1918, 1920, 1923, a možda još i neke druge godine. Tako god. 1 9 1 0. dolazi do izmirenja starih i

[14] Usp. R. Wellek & A. Warren, *Theory of Literature*, Ch. XIX; – H. Peyre, *Les Générations littéraires;* – Ž. Škreb, »Teoretske osnove literarnohistorijske periodizacije«.

[15] Usp. A. Barac, »Bilješke o 'Mladima' i 'Starima'«, str. 133–136; – M. Franičević, »Granice i tokovi«.

[16] Usp. *Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti*, str. 340 i 348.

mladih, *Savremenik* postaje organom i DHK i MH te konačno prestaju borbe što su kroz gotovo 15 godina davale svoj pečat našem književnom životu. Iste godine izlazi i prvi *Hrvatsko-srpski almanah*, koji označuje jačanje i konkretiziranje ideje o hrvatsko-srpskom zbližen ju. Godine 1912. dolazi u Hrvatskoj na vlast ban-komesar Cuvaj, a u Srbiji počinju balkanski ratovi; oduševljenje koje je zahvatilo našu javnost nakon prvih pobjeda nad Turcima i ogorčenje koje je izazvala vladavina Cuvajeva, dovode do naglog jačanja pokreta radikalne napredne omladine što propagira ideju srpsko-hrvatskog jedinstva, a svoje aktivističke poglede unosi i u književnost, navješćujući nove literarne smjerove – futurizam i ekspresionizam.[17] Godina 1914. donosi, da spomenemo samo dva događaja, i izlazak antologije *Hrvatska mlada lirika*, posljednjega zajedničkog istupa mladih pjesnika različitih političkih grupa, i početak svjetskog rata sa svim njegovim reperkusijama na naš književni život. Međutim, iako se 1914. najčešće uzima kao godina kojom započinje novo razdoblje, ipak se ne bih mogla složiti s M. Franičevićem, koji kaže da o tome »danas više nema spora.«[18] Jer i 1918. kao godina svršetka rata, stvaranja Jugoslavije i stupanja u prvi plan generacije koja je kroz rat prošla ima svoje opravdanje,[19] jednako kao što ima svoje opravdanje već spomenuta 1910. godina. Proširimo li pak razdoblje za još nekoliko godina, obuhvatit ćemo i Gričane kao posljednji odjek HM i dobiti zatvoren period od četvrt stoljeća. kako ga je zamislio prof. Hergešić u okviru predavanja »Panorama hrvatske književnosti« god. 1959; Hergešić uzima kao granične godine 1897–1923, potonju vjerojatno u vezi s Lunačekovim člankom »Bilanca Hrvatske moderne«, no smatram da bi bilo sretnije uzeti vremenski raspon od 1895. do 1920, kad izlazi posljednji prilog *Griču*.

Iz ovog kratkog pregleda vidimo da HM možemo tretirati kao pokret, razdoblje ili generaciju, odnosno više generacija. Prvo shvaćanje najviše odgovara pojmu moderne, drugo je najuzuelnije, treće možda najprikladnije za jedan stilski i idejno tako heterogen period. Uvjerena sam da će se pitanje periodizacije hrvatske moderne raspravljati još dugo vremena, a usudila bih se čak reći da se današnja školska periodizacija 1895. do 1914. po svoj prilici u budućnosti neće održati. Moderna će se vjerojatno shvatiti ili u užem smislu, kao pokret ili eventualno smjer, i ograničiti na 1895–1903, najdalje 1905, ili će se shvatiti kao razdoblje, pri čemu bi kao granična godina možda najbolje odgovarala 1910. ili će se pak uklopiti u jedan šire shvaćen period koji bi obuhvatio razne »mo-

[17] Tu graničnu godinu daje I. Nevistić u svom članku »Psihogeneza Hrvatske Moderne«, str. 130.

[18] Usp. Franičević, *o. c.*, str. 224.

[19] 1918. uzimaju kao graničnu godinu i Bogner u svojoj disertaciji i Ježić u svojoj *Hrvatskoj književnosti*, iako Bogneru s tim završava razdoblje što se nastavlja na modernu, a Ježiću također jedno šire shvaćeno razdoblje, kojemu daje kompleksan naslov »Artizam hrvatske Moderne, nacionalizam predratne generacije i prvi Svjetski rat (1895–1918)«.

dernističke« smjerove od »moderne« do »ekspresionizma«, period previranja koji, jasno, ne bi mogao nositi naziv »hrvatska moderna«, a koji bi se protezao na godine 1895–1925. Naravno, postoji uz to i mogućnost da se i na našu književnost aplicira podjela po generacijama, no i tad mislim da bi moderna obuhvaćala naraštaj od 1895. do 1910. odnosno pisce rođene od 1871 do 1881.[20] a da bismo s 1910. morali uvesti nov naraštaj, rođen između 1885. i 1893.[21] koji se u to vrijeme već počeo afirmirati i rascijepio se, grubo uzevši, na dva tabora – pasatistički nastrojene regionalce, u književnosti zakašnjeli odjek francuskog simbolizma, i revolucionarnu nacionalističku, odnosno socijalističku omladinu, odjek suvremenog evropskog futurizma i ekspresionizma.

Prema svemu što je dosad izneseno izlazi da godina 1914. kao gornja granica moderne nije najsretnije rješenje iako se većina literarnih historičara i pisaca udžbenika za nju odlučuje. Budući da se i ja u ovoj radnji držim upravo te »školske« periodizacije, moram naglasiti da mi se god. 1914. nametnula kao prekretnica u karakteru francusko-hrvatskih odnosa, a ne kao granična godina HM. Naime, do te godine direktne kontakte s Francuskom i uopće sa Zapadnom Evropom imaju samo izolirani pojedinci, dok za vrijeme rata naši ljudi, bilo u emigraciji, bilo na fronti, bilo u zarobljeništvu, dolaze mnogo češće u takav dodir, a nakon 1918. odlaženje književnikâ u Pariz postaje više-manje normalnom pojavom. Činjenica da je A. G. Matoš. glavni i kudikamo najznačajniji posrednik između naše i francuske književnosti u doba moderne, a možda i uopće, umro upravo 1914. godine bila je drugi odlučan moment pri izboru gornje vremenske granice.

Drugi problem koji mi se nametnuo bilo je pitanje građe. Da li obuhvatiti sve one elemente koji odrazuju uzajamne veze među pojedinim književnostima, uključivši tu, uz materijal sadržan u časopisima, i knjige i novine i kazališni repertoar i lične kontakte itd.. ili se opredijeliti za jedno od tih područja. Kao što sam već istakla, osnovni mi je cilj pri pisanju ove radnje bio da pokažem s t a v predstavnikâ moderne prema francuskoj književnosti, da po mogućnosti utvrdim koliko su je poznavali, s čime su željeli upoznati svoje suvremenike i koliko su u tim svojim nastojanjima uspjeli. Do tog rezultata nisam mogla doći bez pregleda cjelokupne građe, ali najbolji uvid u nastojanja modernistâ pružali su mi književni i poluknjiževni časopisi što su ih oni sami pokretali ili kojima su svojom suradnjom davali ton, pa sam stoga i odlučila da glavnu pažnju skoncentriram upravo na te časopise, a da preostalu građu upotrijebim tek kao podlogu i okvir za konfrontaciju s njima. Jasno, pitanje francusko-hrvatskih književnih odnosa u razdoblju od 1895 do 1914. neće time biti u potpunosti riješeno – što uostalom i nije bio za-

[20] B. Livadić, S. Radić 1871 – Nehajev 1880, P. Skok, M. Šarić 1881.

[21] Lj. Wiesner 1885, J. Polić-Kamov 1886 – V. Čerina 1892, Krleža, Cesarec 1893.

datak ove radnje – ali vjerujem da će uglavnom biti obuhvaćeno ono što je bilo važno za razvoj naše književnosti. Iznijet ću nekoliko momenata koji su me doveli do tog zaključka.

U prvom redu, izdavačke su prilike bile u nas u doba moderne vrlo teške, pa ono malo k n j i g a što je izlazilo nikako ne može poslužiti kao odraz našeg književnog života niti dati sliku čitalačke publike. A to što vrijedi za domaću književnu produkciju, vrijedi u još mnogo većoj mjeri za strane literature. MH nije mogla prići ozbiljnijem izdavanju stranih književnosti jer, zbog ograničenih sredstava, ne uspijeva zadovoljiti ni potrebe hrvatske literature, a DHK izdaje samo suvremenu hrvatsku književnu produkciju. Glavni je izdavač u to doba Stj. Kugli, kojeg rukovode isključivo komercijalni interesi. »Hrvatska kazališna biblioteka« i »Hrvatska biblioteka«, koje on izdaje, donose, istina, pretežno prijevodnu literaturu, no autori koji su tu zastupani uglavnom su ili trećerazredni pisci ili književnici što su stvarali prije svojih pedesetak godina te su u to doba već postali pristupačni i ukusu najšire čitalačke publike; dodajmo još da su sva ta djela bila preštampana iz *Doma i svijeta*, prevođena na brzinu i često vrlo slobodno prekrajana kako bi se približila ukusu publike.[22] Mnogo je seriozniji bio pokušaj knjižara Malinara i njegove »Moderne biblioteke« 1908, no zbog nerentabilnosti čitav je pothvat prestao iste godine. Sistematskije se strana književnost uspijeva plasirati na domaće tržište tek potkraj tog razdoblja, kad N. Andrić 1913. pokreće »Zabavnu biblioteku«, namijenjenu prvenstveno ženskoj publici, gdje uspijeva uz zabavnu lektiru izdati i mnoga književno vrijedna djela.

Kraj takve izdavačke situacije nije čudo što je u rasponu od dvadeset godina objavljeno u svemu oko 125 knjiga prevedenih s francuskoga,[23] a od toga su dvije trećine izašle u Kuglijevoj nakladi, bilo kao pojedinačna izdanja, bilo u okviru »Hrvatske biblioteke« (60), odnosno »Hrvatske kazališne biblioteke« (20). Među preostalih 45 knjiga nalazi se nekoliko nabožnih djela, nekoliko poučnih izdanja, nekoliko prijevoda libretâ francuskih opera i opereta, a preostali prijevodi, ukoliko nisu izašli u okviru Malinarove »Moderne biblioteke«, odnosno Andrićeve »Zabavne biblioteke«, uglavnom su prethodno bili objavljeni po časopisima i novinama. Razumljivo je da pod takvim okolnostima ispadaju kao najčitaniji autori u Hrvatskoj pisci kriminalnih romana Montépin, Gaboriau i Du Boisgobey s po 11, 7, odnosno 6 knjiga. Zatim slijede

[22] Tako je npr. tekst Hugoova romana *Notre-Dame de Paris* smanjen na polovicu, a i ono što je prevedeno, često je ne samo netočno nego i izmijenjeno. Napomenimo još da je djelo preveo inače tako ugledan prevodilac kao I. Krnic (usp. B. Džakula, »La fortune de Victor Hugo en Croatie«, str. 214).

[23] Podaci koji se ovdje navode dobiveni su na temelju kataloga Sveučilišne knjižnice u Zagrebu i bibliografijâ prijevoda iz francuske literature sadržanih u *Francuskoj književnosti XIX i XX vijeka* P. Skoka, Stanojevićevoj *Narodnoj enciklopediji*, *Enciklopediji Jugoslavije*, *Bibliografiji* Leksikografskog zavoda VII, u *Jadertina croatica* I, II, *Fluminensia croatica*, kao i u raspravama o francusko-hrvatskim književnim odnosima što su navedene u »Literaturi«.

Maupassant i Daudet s 5, Dumas st. i Feuillet s 4, Verne, Zaccone, Ponson du Terrail i Loti s 3, Balzac, Sue, M. Prévost, Bourget s po 2 knjige. Istina, među autorima od kojih je izdano po jedno djelo nalazimo i slavne suvremenike A. Francea i Maeterlincka, ali France je izašao u okviru »Hrvatske biblioteke« reprezentiran uglavnom već objavljenim pripovijetkama, a od Maeterlincka je izdan *Život pčela.*

Iz ovog letimičnog pregleda izdavačke djelatnosti i prevođenih pisaca vidimo da je na temelju prijevoda izdanih u obliku knjige nemoguće donositi zaključke o odnosu HM prema francuskoj književnosti. Jedini zaključak koji možemo izvesti jest da se u širokim čitalačkim krugovima i onda, kao uostalom i danas, najviše konzumirala tzv. šund-literatura, ali ujedno i da su pisci kao Maupassant, Daudet i Loti uživali stanovitu popularnost i kod te publike.

Bilo bi međutim netočno kad bismo zaključke o poznavanju francuske ili bilo koje strane književnosti donosili samo na temelju izdanih prijevoda. Ne smijemo, naime, smetnuti s uma da je literarno zainteresirana čitalačka publika čitala strane pisce i u originalu ili u njemačkim odnosno talijanskim prijevodima, pa bi za dobivanje kompletnije slike trebalo pregledati knjižarske kataloge i oglase kao i popise pojedinih posudbenih biblioteka, kao što je to učinio prof. Maixner za razdoblje 1800–1860.[24]

Na koncu, treba spomenuti da je na samom početku tog razdoblja, god. 1896, izišlo i jedno djelo posvećeno francuskoj književnosti – *Francuska drama od njezina početka do najnovijega vremena.* Autor je zaslužni romanist i propagator francuskog jezika i kulture u Hrvatskoj Julije Adamović, a sámo djelo, pisano savjesno i za svoje doba dosta interesantno, izašlo je u nakladi MH te je nesumnjivo pridonijelo boljem poznavanju i populariziranju francuske teatarske književnosti u prilično širokom krugu čitalaca. Šteta je samo što je upravo suvremena kazališna produkcija najpovršnije i najslabije obrađena, a neke najnovije tendencije nisu ni zabilježene.

Drugačije stoji stvar s n o v i n a m a. Nijekati njihovu ulogu u književnom životu HM nemoguće je, dapače, možda nikad prije nije novinstvo bilo tako tijesno povezano s književnim životom kao u tom razdoblju. Dovoljno je sjetiti se da su neki protagonisti modernističkog pokreta vrlo brzo prešli u profesionalne novinare (Marjanović, Nehajev, Dežman), da su gotovo svi književnici tog doba revno surađivali u novinama, da je velik dio Matoševa opusa razasut po dnevnim listovima, da su novine služile mladima kao tribina u periodima kad nisu imali svojih glasila, itd. Iako se, dakle, o samoj hrvatskoj književnosti tog razdoblja ne bi mogla dobiti prava slika kad ne bismo uzeli u obzir novine, mislim da za sliku orijentacije HM prema stranim književnostima novine ipak nisu imale takva značenja.

[24] Usp. »Hrvatski prijevodi francuske proze 1800–1860«, str. 70–72.

U prvom redu prijevodna beletristika što je nalazimo po novinama nije odraz interesa našeg književnog života za strane literature, već više odraz interesa čitalačke publike. Pokušala sam na temelju već spomenute Skokove bibliografije, koja, iako nepotpuna, ipak može poslužiti u informativne svrhe, izraditi popis prijevoda iz francuske književnosti što su bili 1895–1914. objavljeni u *Obzoru*, u *Narodnim novinama* i u *Hrvatskom pravu*, dakle u tri najreprezentativnija dnevnika. *Obzor* je izabran kao primjer našeg najbolje uređivanog i ujedno od 1905. »nezavisnog vanstranačkog lista«, *Narodne novine* kao naš najstariji list i ujedno glasilo vladine politike, a *Hrvatsko pravo* kao najdugotrajniji i neko vrijeme čak centralni pravaški organ. Dobivena lista prijevodâ, koja iznosi u svemu 130-tak jedinica (ukoliko se može vjerovati u potpunost Skokove bibliografije), obuhvaća uglavnom djela suvremene francuske književne produkcije, i to pretežno »lakše« i »zabavne« stvari, sadrži relativno malo čiste »šund«-literature, ali ne donosi ni djela književne avangarde. Najviše prevođeni pisci jesu Maupassant sa 17, Bourget s 12, Coppée s 9, Montépin i M. Prévost s po 8, Level s 5, Lemaître, Loti i Provins s po 4 prijevoda, dakle sve pisci s kojima se susrećemo i po časopisima i koji su već osvojili čitaoce. Ta lista, prema tome, ne bi mogla bitno izmijeniti, već tek nešto korigirati sliku francuskih prijevoda što je dobivamo iz revija – pisci kao npr. Coppée i Maupassant nisu u to doba više tako česti gosti čisto književnih smotri, naročito ne modernističkih; uz to ne smijemo smetnuti s uma da novine, osim u izuzetnim slučajevima, ne donose prijevode poezije, a bez nje se upravo u doba HM ne može dobiti prava predodžba našeg interesa za francusku književnost.

Interesantniji od prijevodâ bili bi za proučavanje francusko-hrvatskih književnih odnosa razni napisi o francuskoj literaturi objavljeni po novinama. Već sam napomenula da su gotovo svi književnici ovog razdoblja revno surađivali u novinama, da su često bili i urednici pojedinih listova ili bar kulturnih rubrika, pa je nesumnjivo da bi nam novinski članci mogli pružiti vrlo interesantne informacije. Ipak, sve te recenzije, kazališne kritike, feljtoni i sl. uglavnom su stvari kraćeg daha, pretežno informativnog i prigodnog karaktera, autori su im većinom književnici koji prvenstveno surađuju u časopisima, a teme i pisci koji se obrađuju našli su svoje mjesto gotovo uvijek i na stranicama revija. Prema tome, niti što se tiče posrednikâ, niti što se tiče tema, novine uglavnom ne unose nekih bitnih izmjena u sliku što je dobivamo iz samih časopisa, već je i opet u prvom redu kvantitativno upotpunjuju, dok se obratno nikako ne bi moglo reći.

K a z a l i š t e je nesumnjivo jedan od važnih posrednika među pojedinim literaturama, ali kazališna je problematika sama po sebi vrlo kompleksna i sadrži u sebi i niz elemenata koji i nemaju uže veze s literaturom, kao što su npr. gluma, režija, gostovanja i sl. U tu problema-

tiku, koja je uostalom kod nas u priličnoj mjeri i proučavana,[25] u svakom slučaju bolje proučena nego ostale kulturne veze s Francuskom u doba moderne, neću specijalno ulaziti iako ću je se nužno u okviru radnje usputno doticati – svi su naime važniji događaji iz kazališnog života registrirani, a uglavnom i komentirani, u kazališnim rubrikama časopisâ.

Lični kontakti naših ljudi s Francuskom i Francuzima, i obratno, bili su u doba moderne dosta rijetki, ali ih je ipak bilo dovoljno da zavrijede dublje proučavanje. Svi se ti ljudi, međutim, ili bar gotovo svi što su dulje ili kraće vrijeme boravili u Francuskoj i poslije na ovaj ili onaj način djelovali kao posrednici između francuske i naše kulture, javljaju i u časopisima. Zato posrednička uloga jednog N. Andrića, Stj. Miletića, A. Benka, I. Pilara, Stj. Radića, Vj. Jelavića, obitelji Vojnović, A. G. Matoša, Tina Ujevića i dr. s jedne, ili naših francuskih prijatelja s druge strane, ne može, jasno, u okviru ove radnje biti potpuno osvijetljena, ali neće biti niti ispuštena iz vida.

Na temelju svega što sam dosad iznijela sigurno je da je materijal sadržan u časopisima od prioritetne važnosti za proučavanje francusko-hrvatskih književnih odnosa u doba moderne i da će nam obrada tog materijala (uz eventualne povremene ekskurse na druga područja) pružiti prilično sigurnu orijentacionu sliku uloge što ju je francuska literatura imala u našem književnom životu u razdoblju od 1895. do 1914. Za upoznavanje samog stava predstavnikâ HM prema francuskoj literaturi, kao što sam već istakla, najvažniji materijal pružaju svakako časopisi što ih pokreću oni sami ili kojima njihova suradnja daje ton, pa ću ih s tog aspekta u prvom dijelu radnje i detaljno obraditi.

U drugom dijelu radnje iznijet ću preglednu sliku francuske književnosti kako je dobivamo na temelju tih istih časopisa, ali ću je konfrontirati ili upotpunjavati i s materijalima iz ostalih važnijih književnih i poluknjiževnih revija tog razdoblja, a ponegdje, ukoliko se za to ukaže potreba i u onoj mjeri u kojoj mi to bude moguće, i s podacima iz novina i knjiga.

[25] Usp. M. Deanović, S. i I. Batušić, I. Hergešić, B. Džakula i dr.

PRVI DIO

ČASOPISI HRVATSKE MODERNE I FRANCUSKA KNJIŽEVNOST

1. KLASIFIKACIJA KNJIŽEVNIH I POLUKNJIŽEVNIH ČASOPISA U DOBA HRVATSKE MODERNE

U razvoju svake literature časopisi igraju veoma važnu ulogu, ali nema sumnje da je ta uloga u pojedinim razdobljima mnogo veća nego u drugima. To su obično periodi previranja, nastupanja novih ideja, novih književnih smjerova, periodi u kojima pojedine grupe traže tribinu za svoje nove poglede i nalaze je, najčešće i najlakše, u vlastitim glasilima. Pa iako su takva glasila često kratkotrajna, za razvoj duhovnog života jedne zemlje ona ipak mogu biti veoma značajna – dovoljan je primjer bečko-zagrebačka *Mladost*.

Jedno razdoblje takva previranja u našoj književnosti, i to za njezin čisto literarni razvoj možda i najznačajnije razdoblje,[26] bila je hrvatska moderna. Ne ulazeći ovdje u analizu pitanja što je moderna htjela, a što je ostvarila, ostaje ipak činjenica da njome započinje moderna hrvatska književnost i da je ona izborila nove poglede na umjetničko stvaranje – nakon moderne književnom će se djelu pristupati s prvenstveno umjetničkim, a ne više s kulturno-historijsko-političkim kriterijima. I kao svako takvo prelomno razdoblje u historiji literature, tako je i naša moderna izborila svoje poglede tek nakon dugotrajne i teške borbe, to teže što ni sami mladi nisu bili homogeni u svojim pogledima, pa se borba često vodila na više frontova, a poprište su bili gotovo isključivo časopisi. Otud, prvo, njihova brojnost, i drugo, njihova važnost.

Kad bismo imali, a na žalost još nemamo, naučnu i preglednu bibliografiju hrvatskih časopisa, mogli bismo tačno statistički prikazati brojčani odnos književnih časopisa u doba HM prema razdobljima prije i poslije nje. Ovako mogu tek na temelju vlastite bibliografije,[27] vjerojatno prilično nepotpune, ustvrditi da je u razdoblju od ilirizma do moderne, dakle kroz šezdesetak godina, izašlo manje časopisa nego kroz dvadeset godina trajanja HM. Iz razdoblja same moderne pregledala sam šezdesetak časopisa s književnim prilozima, što ni izdaleka nije sve što je u to doba izlazilo; ograničila sam se na publikacije koje su izdavane u većim kulturnim centrima i koje su, u većoj ili manjoj mjeri, bile važne za naš književni život. Karakter tih časopisa, kao i njihovo značenje i vrijednost, bili su, jasno, različiti, a isto vrijedi i za njihovo trajanje. Bilo je tu đačkih i omladinskih listova, stručnih glasila, obiteljskih

[26] Slična prekretnica bio je i ilirizam, ali ilirizam je ipak više kulturno-historijski nego književni pokret.

[27] Ta je bibliografija imala u prvom redu radni, praktični i orijentacioni karakter, pa je radnji ne prilažem. Mogu tek napomenuti da mi je kao osnova poslužio katalog periodike Sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

i prosvjetno-kulturnih časopisa bilo neutralnog karaktera bilo politički ili vjerski obojenih, ali svi su oni s ovog ili onog razloga odigrali neku ulogu u našem književnom životu (urednici, suradnici, originalni ili prevedeni prilozi). Bilo ih je od kojih je izašao samo po jedan broj (npr. omladinski časopisi kao *Novo svjetlo, Sutla, Grabancijaš*), a bilo ih je, iako znatno manje, koji su izlazili kontinuirano kroz čitavo razdoblje (uglavnom obiteljski listovi kao *Prosvjeta* ili *Dom i svijet*). Pristupajući izradi ove radnje bilo je potrebno svu tu građu najprije sistematizirati i klasificirati.

Grubom podjelom razvrstala sam obrađene listove na časopise mladih, časopise starih i one koji su u tadanjim književnim borbama ostali uglavnom neutralni, a radi bolje preglednosti provela sam i vremensku podjelu na časopise što su izlazili do 1906. i one od 1906. dalje, dakle na časopise prve i druge faze HM. Napominjem da mi se ta klasifikacija nametnula kao najpogodnija za potrebe ove radnje, a ostavljam po strani pitanje koliko ona zadovoljava kao općenita klasifikacija časopisâ u doba moderne. S istog razloga uključila sam u radnju neke listove koji su na granici između novina i časopisa, ukoliko su služili kao glasilo jedne određene književne grupacije mladih (npr. *Val*, pa čak i jedno godište karlovačkog tjednika *Svjetlo*), a isto sam tako pri odlučivanju kojoj grupi da pridijelim neke sporne listove imala u vidu prvenstveno cilj ove radnje, tj. da odredim stav mladih prema francuskoj književnosti. Tako je *Hrvatska smotra* ubrojena u listove mladih jer su u njoj stav prema stranim književnostima određivali njezini glavni suradnici, a ne njezini pokretači, dok su katolička *Luč* ili *Hrvatska prosvjeta* svrstane pod glasila tradicionalista, mada se u njima razvijaju pisci tzv. katoličke moderne – odnos tih listova prema stranim književnostima bio je naime uvjetovan faktorima koji se često možda i nisu slagali s književnim simpatijama samih suradnika i pokretača, tj. bio je diktiran stavom katoličke crkve i klera, koji su te časopise financijski pomagali, ali i idejno usmjeravali.

U p r v o m razdoblju, dakle do 1906, izlazi brojčano mnogo više časopisa nego u narednom periodu, omjer bi bio otprilike 2 : 1. To je i razumljivo imamo li u vidu da je to prvo razdoblje, koje bismo u okvirima HM mogli nazvati razdobljem modernizma, bilo prvenstveno doba borbi za nove poglede i protiv njih pa je svaka grupacija i mladih i starih tražila tribinu za svoje ideje; malo je pak bilo književnih časopisa koji su u to doba uspjeli ostati na neutralnim pozicijama – bila bi to zapravo tek neka godišta *Vijenca* (1895–1898), Harambašićev *Preporod*, eksteritorijalna sarajevska *Nada* i još možda poneki drugi periodici uglavnom lokalnog značenja, kao npr. dubrovački *Srđ*. No uglavnom, golema većina časopisa ipak je u većoj ili manjoj mjeri bila prvenstveno organ jednog od dva glavna tabora, bez obzira na deklarativne proglase

o slozi, ujedinjenju književnih snaga i sl. Pokretani u zamahu borbe, svi su ti listovi bili kratkotrajni, bilo zato što su se borci zamorili, bilo zato što, pokrenuti u času zanosa, nisu imali solidne materijalne baze za dulju egzistenciju; ta kratkotrajnost vrijedi kao opća karakteristika i za časopise mladih i za časopise starih, iako ovi posljednji ipak nisu izdavali glasilâ koja bi zastala na prvom broju.

Za početak moderne uzeta je u ovoj radnji god. 1895. Te godine dolazi do poznatog spaljivanja madarske zastave, koje je imalo mnogo dalekosežnije posljedice no što se moglo očekivati od jedne đačke demonstracije. Relegiranjem stanovitog broja studenata sa Zagrebačkog sveučilišta – a onima što su bili relegirani po kazni pridružuju se mnogi i dobrovoljno – dolazi odjednom velik dio naše omladine istovremeno u strane kulturne centre, uglavnom u Beč i Prag, izgrađuje se u njima pod utjecajem tamošnjih vladajućih ideja i vraća se u domovinu s već formiranom fizionomijom. Studenti što su boravili u Pragu razvijali su se pretežno pod utjecajem Masaryka i njegova naprednjačkog realizma; u svom radu oni se bave više političkim, socijalnim i općekulturnim nego književnim pitanjima. Bečki studenti, naprotiv, većinom literarno orijentirani, formiraju se prvenstveno pod utjecajem Hermanna Bahra i njegova artizma, koji pokušavaju unijeti i u hrvatsku literaturu. I praška i bečka skupina počinju izdavati svoja glasila još u inozemstvu, te po povratku u domovinu samo nastavljaju započeti posao. Časopisi što ih izdaju, bilo vani bilo kod kuće, idejno su zreliji i književno interesantniji od prosjeka svih naših tadanjih revija.

Prvi se javljaju izdavačkom djelatnošću Pražani. God. 1897. izlazi u Pragu mjesečnik *Hrvatska misao*, 1898. u Pragu polumjesečnik *Novo doba* i u Zagrebu tjednik *Narodna misao*, 1899–1900. u Beču *Glas*, a 1902–1906. u Zagrebu *Hrvatska misao*. Svi ti tjednici, polumjesečnici ili mjesečnici nose karakteristične podnaslove, kao »list za politička, socijalna i književna pitanja« ili sl., koji jasno govore o interesima njihovih pokretača. Književnost za pripadnike praške skupine predstavlja u prvom redu jedan problem kulturnog života koji treba tretirati u sklopu ostalih problema narodnog života, ali nikako ne na prvom mjestu.

Godinu dana nakon pojave praške *Hrvatske misli*, dakle 1898, izlazi i prvi časopis bečkih studenata – bečko-zagrebačka *Mladost*, smotra za književnost i umjetnost, prvi čisto modernistički časopis, koji je navukao na sebe ne samo žučne napadaje starih već i osudu pripadnikâ praške skupine. No pokretači ne sustaju. *Mladost* je doduše doživjela u svemu 6 brojeva, ali već iste godine izlazi u Zagrebu u povodu izložbe hrvatskih umjetnika prigodna publikacija *Hrvatski salon*, u kojoj su podjednako zastupljene umjetnost i književnost. Po izlasku 4. broja *Hrvatskog salona* u ožujku 1899. mladi ostaju bez svog glasila sve do pojave *Života*, mjesečne smotre za književnost i umjetnost, što je, kao i *Hrvatski salon*, izdaje »Društvo hrvatskih umjetnika u savezu sa nekolicinom hrvatskih književnika« 1900. i 1901. godine. *Život* znači kulminaciju modernističkog pokreta; on je ne samo najbolje uređivan i najmodernije opremljen književni časopis svog vremena već je ujedno prvi organ

mladih koji je uglavnom uspio okupiti mnoge vodeće književne radnike, bez obzira na tabore (u njem surađuju ne samo pisci raznih frakcija modernista već i njihovi protivnici kao N. Andrić ili A. Tresić-Pavičić, da i ne spominjemo niz pisaca koji su u borbi starih i mladih ostali neutralni, kao Kranjčević, Vojnović, J. Kozarac i dr.). Po smrti *Života* moderna i opet ostaje bez svoga književnog glasila. ali je sad situacija znatno izmijenjena. *Život* je, s jedne strane, bio za svog izlaženja nesumnjivo najbolji hrvatski književni list, dok *Vijenac*, kao glavni organ protivničke stranke, pod uredništvom Arnolda postaje sve slabiji i prestaje biti ogledalom hrvatskog književnog života. S druge strane, *Život* je ozbiljnim i pristojnim tonom svojih polemika sa starima uspio mnoge od njih privući među svoje suradnike i uopće stišati borbu starih i mladih. I tako se i kriza *Vijenca*, kojemu nedostaju suradnici i opadaju pretplatnici, i kriza mladih, koji nemaju svoga glasila, rješava na taj način što mladi 1903. preuzimaju izdavanje *Vijenca* uz subvenciju Matice hrvatske. Iako je *Vijenac* tokom 1903. uređivan na relativno visokom nivou, a uspio je okupiti sve glavne književne radnike svog doba i podvostručiti broj pretplatnika, uprava Matice, kojom još uvijek rukovode najradikalniji stari, povlači i onu minimalnu subvenciju što ju je dodijelila 1903. godine, i tako *Vijenac*, koji je kroz 35 godina bio centralnim hrvatskim književnim časopisom, definitivno ali bar slavno umire.

Paralelno s djelovanjem praške i bečko-zagrebačke skupine, javlja se i srednjoškolska omladina i razvija tzv. »nadaški« pokret, koji je u našem kulturnom životu ostavio trajnih tragova, a čiji će predstavnici kasnije u hrvatskom književnom životu predstavljati srednju liniju i sponu između artističke bečko-zagrebačke i realističke praške omladine. Sam pokret započinje skromno. U litografiranim srednjoškolskim listovima što su ih izdavale pojedine gimnazije (najvažniji zagrebački *Osvit* 1894–1895. i karlovačka *Zajednica* 1896) javljaju se ideje o jedinstvenom srednjoškolskom časopisu, koji se ostvaruje najprije u isto tako litografiranoj zagrebačkoj *Nadi* (1894–1897), a zatim u prvom štampanom srednjoškolskom listu *Novoj nadi* (1897–1899). Godine 1899. *Nova nada* prestaje izlaziti, a prva nadaška generacija, ona koja se formirala oko *Nade* i *Nove nade*, okuplja se po završetku srednje škole oko karlovačkog tjednika *Svjetlo* (osobito 1899–1900), a pokušava i s vlastitim književnim listom *Novo svjetlo* (1901), ali taj se gasi već nakon prvog broja. Sam nadaški pokret ipak ne zamire, 1901. pokreću njegovi nastavljači u Zagrebu kratkotrajnu *Novu zvijezdu*, a 1902. u Karlovcu još kratkotrajniju *Zoru*. I konačno, 1902. izlazi kraće vrijeme dosta značajna *Mlada Hrvatska*, koja uz grupu varaždinske napredne omladine i grupu bivših suradnika *Nove nade* okuplja i najmlađu generaciju, a 1904. *Naša snaga*, koja već najavljuje socijalistički i nacionalistički orijentiranu omladinu drugog razdoblja.

Osim tih časopisa koje su pokretali, izdavali, uređivali i vlastitom suradnjom ispunjavali sami srednjoškolci ili studenti, izlaze i drugi omladinski i srednjoškolski listovi kao npr. *Smilje* (1873–1945) ili *Pobratim*

(1890–1916), ali to nisu listovi same omladine već listovi »za mladež«, pod patronatom i uredništvom odraslih, pa nemaju značenja za razvoj omladinskog književnog pokreta.

Stari su u usporedbi s mladima pokrenuli relativno malo časopisa – imamo Politeovu *Mladu Hrvatsku* 1894–1895, Tresićev *Novi vijek* 1897–1899. i opet Politeovu *Pravu hrvatsku misao* 1903, ali je zato od 1899. do 1902. u njihovim rukama *Vijenac* (ur. Hranilović i Arnold), a cijelo im vrijeme stoji na raspolaganju katoličko-idealistički orijentiran obiteljsko-književni časopis *Prosvjeta* (1893–1913). Tradicionalisti su, dakle, u vrijeme trajanja najžešćih borbi s modernizmom (1897–1903) imali gotovo stalno i svoja vlastita glasila iako im ona ni izdaleka nisu bila toliko potrebna kao mladima; ne smijemo naime zaboraviti da su se oni ujedno nalazili na svim odgovornim funkcijama i u javnom i kulturnom životu (Odjel za bogoštovlje i nastavu, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatsko sveučilište, Matica hrvatska, Dionička tiskara, novinstvo), pa su borbu mogli voditi na raznim sektorima i preko raznih tribina.

Osim tih glasila koja su pokretali odnosno uređivali mladi ili stari, imamo i niz književnih ili poluknjiževnih časopisa što su u tadanjim književnim borbama uspjeli ostati po strani. U užoj Hrvatskoj je takav list Harambašićev *Preporod* 1898–1899, pojedina godišta *Vijenca*, komercijalni magazin *Dom i svijet* (1888–1923), stručno-obiteljski ženski list *Domaće ognjište* (1900–1914), u Dalmaciji dubrovački *Srđ* (1902–1908), dijelom i *Glasnik Matice dalmatinske* (1901–1904), a ne smijemo nikako ispustiti iz vida ni sarajevsku *Nadu* (1895–1903), pa ni *Behar* (1900–1910).

God. 1903. nastaje u našem književnom životu stanovito zatišje, koje će trajati više-manje sve do 1906. U tom prelaznom razdoblju prestaju uglavnom borbe na književnom planu, mladi se više angažiraju u političkom životu, a hrvatska književnost ostaje bez književnog lista. Stari u to doba pišu najviše u *Prosvjeti*, a 1905. pokreću preko Matice zbornik *Hrvatsko kolo*. Mladi se nalaze u težoj situaciji. Kako je u 1903. prestala izlaziti i sarajevska *Nada*, koja je mladima uvijek dotad širokogrudno otvarala svoje stupce, ostavljajući im punu slobodu pisanja, prisiljeni su da traže utočište na drugom mjestu. To utočište nalaze uz novine, prvenstveno u stručno-obiteljskom listu *Domaće ognjište*, organu Udruge učiteljica, koji je pod uredništvom Milke Pogačić u razdoblju od prestanka *Života* do osnutka *Savremenika*, a osobito od 1903. do 1905, postao stjecištem beletrističke produkcije većine istaknutih pisaca HM. Treba spomenuti i list »za zabavu i pouku« *Sijelo*, koji je izlazio u Pragu 1904–1906. pod uredništvom Zofke Kveder, a izdavao ga je tvorničar F. Vydra; časopis je okupio velik broj hrvatskih književnika, prvenstveno mladih, ali i starih, no kao list bez ikakva literarnog programa, pokrenut u reklamne svrhe i prekinut kad se takva vrst reklame vjerojatno pokazala preskupom, ostao je bez većeg značenja za naš književni život.

Ipak, i u tom prelaznom razdoblju imamo jedan doduše kratkotrajan, ali zato veoma važan list mladih. To je zadarsko-zagrebački *Lovor*, od kojega je u toku 1905. izašlo 7 brojeva. I za *Lovor* bi se moglo reći isto što vrijedi i za njegove prethodnike – *Mladost*, *Hrvatski salon*, *Život* i *Vijenac 1903*. Bili su to listovi ne za zabavu i pouku, namijenjeni široj čitalačkoj publici, već smotre za književnost i umjetnost, interesantne za uži krug čitalaca, časopisi modernistički orijentirani i za naše prilike čak i luksuzno opremljeni, pa se nisu mogli dulje vrijeme održati na hrvatskom književnom tržištu, unatoč interesu što su ga pobudili i kvaliteti kojom su se odlikovali.

U **drugoj** fazi hrvatske moderne situacija je bitno izmijenjena. Borbe sa starima stišavaju se, a centralni i najvažniji časopis tog razdoblja jest *Savremenik*, ljetopis DHK, što su ga god. 1906. pokrenuli mladi. Oko *Savremenika*, koji specijalno pod uredništvom Livadića propagira apsolutnu slobodu umjetničkog stvaranja, okupljaju se isprva svi mladi i mnogi stariji književnici, a kad 1909. dolazi do pomirenja MH i DHK, zauzima *Savremenik* definitivno u hrvatskoj književnosti ono mjesto koje je decenijima imao *Vijenac*. No upravo princip apsolutne slobode stvaranja, kojim je Livadić htio okupiti sve hrvatske književnike, izaziva reakciju među onim suradnicima *Savremenika* koji su smatrali da literatura mora biti odraz narodnog života i karaktera i tako opet dolazi do rascjepa. – Grupa mladih što nastavlja na prašku socijalno-naprednjačku omladinu, a kojoj sad u kritici stoji na čelu M. Marjanović, po kreće niz glasila – *Zvono* 1907–1911, *Jug* 1911, *Jug-Zvono* 1912. i konačno *Književne novosti* 1914. Svi ti listovi osim posljednjega imaju više karakter »općih smotri«, u okviru kojih se među ostalim kulturnim problemima raspravljaju i neka književna pitanja, uglavnom polemički; beletristički prilozi, koliko ih ima, više su zabavnog, feljtonskog karaktera. *Književne novosti*, interesantne i kao pojava prvog hrvatskog književnog tjednika, njeguju naprotiv isključivo beletristiku i kritiku, i to na prilično visokom nivou. – Druga grupa književnika, orijentirana u hrvatskom pravaškom duhu, također se otcjepljuje od *Savremenika*, uzima za svoje glasilo *Hrvatsku smotru* (1906–1910), časopis »za politiku, književnost, znanost, umjetnost i kritiku«, list više zabavno-poučnog no književnog karaktera, što ga u starčevićanskom duhu uređuje Z. Vukelić; glavni su predstavnici te skupine Matoš, Ogrizović, Galović.

Slične grupacije nalazimo i u omladinskim časopisima. Naprednjački orijentirano đaštvo izdaje *Hrvatskog đaka* (1907–1911), na koji se nadovezuju Čerinin *Val* (1911–1912) i *Vihor* (1914). Nijedan od tih listova nema izrazito književan karakter, a *Val*, i osobito *Vihor*, koji su literarno interesantniji ili čak vrlo interesantni, spadaju samo vremenski u doba do 1914, ali stilski nikako ne ulaze u literaturu HM već znače početak novog književnog razdoblja.

S literarne su strane mnogo zanimljiviji časopisi što ih izdaje pravaška omladina. Na prvom mjestu treba spomenuti *Mladu Hrvatsku,* glasilo starčevićanskog đaštva, koja je izlazila od 1908. do 1914. Iako list nije ostao cijelo vrijeme na istoj političkoj liniji i na istoj književnoj visini, nesumnjivo je ipak da *Mlada Hrvatska* ima od svih tadanjih trajnijih omladinskih glasila najizrazitiji književni karakter, što uz suradnju Matoša i gotovo svih mladih pripadnika kruga što se okupljao oko »Rabbija«, daje listu mnogo veću važnost u književnosti ovog razdoblja HM nego svim ostalim omladinskim časopisima. Jednako su interesantni, iako zbog svoje kratkotrajnosti ne toliko važni, i ostali časopisi što ih pokreće starčevićanska omladina, kao *Sutla* 1908. (1 broj), *Grabancijaš* 1910. (1 broj) i *Stekliš* 1911. (2 broja). Pasatistička i regionalistička nastrojenja i simbolistička književna orijentacija te grupacije dobit će svoj završni oblik za vrijeme prvog svjetskog rata i u prvim poratnim godinama u literarno-umjetničkom almanahu *Grič,* koji bi se mogao shvatiti kao završetak književnog stvaranja u duhu HM, ali vremenski prelazi okvire ove radnje.

U ovoj fazi HM glasila tradicionalista su i malobrojnija i za naš književni život manje važna nego u prethodnom razdoblju. Borbe između starih i mladih uglavnom su se smirile, a ukoliko još postoje, ne vode se više toliko oko općih pitanja umjetničkog stvaranja, već oko problemâ našeg domaćeg kulturnog života, specijalno oko Matice hrvatske, koja je još uvijek u rukama najradikalnijih tradicionalista. Upravo ti posljednji izdaju i jedini borbeni organ starih u tom periodu, *Glas Matice hrvatske* (1906–1909), koji služi za društvene vijesti, oglašavanje Matičinih izdanja i polemiku sa *Savremenikom,* a prestaje 1909, kad je došlo do sporazuma između DHK i MH. Dok većina prijašnjih protivnika mladih otad surađuje u *Savremeniku,* najkonzervativniji stariji književnici okupljaju se još uvijek oko *Prosvjete* (1914. *Hrvatske prosvjete)* i zbornika *Hrvatsko kolo,* a povremeno i oko vlastitih kratkotrajnijih časopisa više kulturnoga nego književnog karaktera, kao *Slovo* 1908, *Vijenac* 1909. ili *Javor* 1912. – Ne smijemo mimoići ni katolički orijentiranu omladinu i njezino glasilo *Luč* (1905–1914); časopis, međutim, nema literarnog karaktera, već je prvenstveno list organizacije katoličkog hrvatskog đaštva. – S idejnog stanovišta spadali bi u ovu grupu i listovi kao *Hrvatska straža* (1903–1914) ili *Vjesnik književnoga društva sv. Jeronima,* no to su ideološki odnosno društveni organi najradikalnije klerikalne grupe, koji doduše budno prate naš književni život i izdavačku djelatnost, ali pri tom u literaturi zastupaju takve ekstremističke nazore kakve ne prihvaća ni većina tradicionalista.

I konačno, i u ovom razdoblju imamo i niz listova »za zabavu i pouku«, više obiteljskog karaktera, koji su u većoj ili manjoj mjeri njegovali i književnost. Neki su se od njih angažirali uz jednu od dviju glavnih struja, kao već često spominjana *Prosvjeta* i njezin nastavak *Hrvatska prosvjeta,* ili još katoličkije nastrojena riječka *Obitelj,* poslije *Hrvatska obitelj* (1911. i d.), dok su drugi bili skloniji modernistima, kao ta-

koder već spomenuto *Domaće ognjište*. No većina tih zabavno-popularnih listova ostaje uglavnom neutralna, posluje na komercijalnoj bazi i nastoji da stekne što širi krug čitalaca. To vrijedi u prvom redu za »magazin« *Dom i svijet*, koji donosi slabe priloge iz hrvatske književnosti, ali se zato među mnogobrojnim prijevodima uglavnom trećerazrednih pisaca nađu dosta često i dobra književna djela, na žalost uglavnom u slabim prijevodima. Mnogo su važniji i interesantniji i po domaćoj i po prijevodnoj beletristici »Obzorovi« prilozi – *Obzorov ilustrovani prilog* (1906), *Obzor, nedjeljni prilog* (1907), *Ilustrovani Obzor* (1908–1909) i »Obzorov« *Vijenac* (1910–1913), od kojih posljednja dva imaju revijalan karakter i pokušavaju obnoviti tradicije starog *Vijenca*, donoseći zabavno i vrijedno štivo za širu publiku.

Drugo razdoblje HM ima dakle više stvaralački no borbeni karakter. Polemike sa starima su okončane ili se okončavaju, mladi su iznijeli pobjedu i okupili oko svojih glasila i sve važnije književne stvaraoce iz neprijateljskog tabora. No to ne znači da su borbe kao takve završene; naprotiv, one su samo prebačene na drugi plan. S jedne strane, to su borbe kulturnih institucija kao što su bili DHK i MH, borbe koje se sredinom ovog perioda dovršavaju. S druge strane, tu su idejno-politička razmimoilaženja u pogledima na život uopće i na ulogu književnosti u našem nacionalnom životu, koja traju i nakon 1914. i dovode do višestrukih rascjepa. Jedni traže apsolutnu slobodu stvaranja, dok drugi traže povezanost s problemima nacionalnog života, ali kako se ovi drugi opet ne slažu u pogledima na te probleme, raspadaju se na tri glavne grupacije – naprednjake, pravaše, klerikalce – koje okupljaju i pripadnike bivših starih i mlade i najmlađu generaciju što se tek sada javlja.

Sva se ta zbivanja odražavaju i u časopisima što ih pokreću razne stranke i razne generacije. No ipak, časopisi ovog razdoblja imaju uglavnom dvije opće karakteristike, kojima se razlikuju od glasila prethodnog perioda – prvo svi su dugotrajniji, drugo, glasila mladih književno su bolja, a tradicionalistička slabija nego u prvom razdoblju. – Kad kažem dugotrajniji, mislim ne samo na *Savremenik* već i na glasila pojedinih grupacija – na naprednjačkog *Hrvatskog đaka* ili Marjanovićevo *Zvono*, na pravašku *Mladu Hrvatsku* i *Hrvatsku smotru*, na klerikalnu *Luč* i *Prosvjetu;* pa kako svaka stranka ima svoje više-manje trajno glasilo, i to i za omladinu i za izgrađene književnike, kako *Savremenik* okuplja pisce svih struja, rađe se javljaju efemerni listovi i ukupan broj časopisa u ovom razdoblju znatno je manji nego u prethodnome.[28] – Kad kažem da su časopisi mladih u drugom periodu literarno bolji, mislim pod tim da su književni prilozi u njima na većoj visini, a ne da su

[28] Doduše, i u ovom razdoblju izlazi mnogo srednjoškolskih listova i listića koje ovdje nisam spomenula, sama katolička omladina izdaje ih dvadesetak, no za naš književni život ti su listovi praktički beznačajni.

sami časopisi značajniji: *Mladost* je npr. odigrala u našem književnom životu neobično važnu ulogu iako njezini književni prilozi nisu bili od naročite literarne vrijednosti, dok *Hrvatska smotra* nema naročitog značenja kao književni časopis, ali donosi velik dio Matoševa ili Galovićeva književnog opusa. No dok bismo za časopise mladih mogli reći da su glasila prvog perioda krčila tlo na kojem će u časopisima drugog razdoblja niknuti glavni plodovi književnosti hrvatske moderne, za listove tradicionalista vrijedi upravo suprotna konstatacija – glavni su borci sustali, povukli se iz književnog života ili počeli surađivati s mladima, a sami tradicionalistički organi spali su uglavnom na inicijativu i suradnju kulturnih radnika, a ne književnika, ili su zaplovili u klerikalne vode.

Od svih tih 60-tak spomenutih časopisa najinteresantniji materijal za proučavanje HM, njezinih težnji i ostvarenja, pružaju listovi što ih pokreću sami mladi. A ono što vrijedi za modernu općenito, vrijedi u još većoj mjeri za proučavanje njezina stava prema stranim književnostima. Ne znači to da mi u časopisima starih ne bismo našli zanimljive građe; dapače, građe ima dosta, ali ona nam ne odrazuje stav književne generacije HM već uglavnom stav prethodne književne generacije; to vrijedi većinom i za one priloge koje su u njima slučajno objavili ili stjecajem prilika objavljivali i predstavnici moderne jer, razumljivo, nije bio objavljen nijedan prilog koji ne bi odgovarao ukusu i stavu redakcije. Interesantniji bi bili materijali iz časopisâ što su uspjeli ostati neutralni, specijalno iz sarajevske *Nade*, no ona nije izlazila na terenu Hrvatske, a ostali neutralni časopisi nisu imali većeg značenja za sam književni život mada i u njima ima vrijednih beletrističkih priloga. Zbog toga sam se u svom radu koncentrirala na časopise koje su izdavali, uređivali ili im davali ton mladi, i detaljno obradila njihov stav prema francuskoj literaturi. Ostale književne i poluknjiževne časopise obrađujem samo u glavnim linijama, i to isključivo s ciljem da ih konfrontiram s listovima mladih i da dobijem na taj način podlogu i orijentacioni okvir za donošenje zaključka o osnovnom pitanju – kakav su stav predstavnici HM zauzimali prema francuskoj književnosti, koliko su je stvarno poznavali i što ih je u njoj najviše privlačilo.

2. ČASOPISI MLADIH U RAZDOBLJU 1895–1906

Listovi praške ili realističko-napredne omladine

Spaljivanje mađarske zastave u listopadu 1895. imalo je za posljedicu poznati odlazak velikog broja studenata sa Zagrebačkog sveučilišta, pri čemu je jedan dio bio relegiran, a drugi se dobrovoljno priključio. Najveći dio omladinaca što su bili izravno umiješani u događaje od 16. X

odlazi po nagovoru Stjepana Radića na studije u Prag, gdje se upoznaje s idejama mladočeškog pokreta i s progresivnim realizmom Masarykovim. Kad im se krajem 1896. u Pragu pridružio i Stjepan Radić, odlučuju njegovim nastojanjem hrvatski studenti u Pragu, ili kako se obično kraće nazivaju Pražani, da nastave s javnim i političkim djelovanjem. Jedinu mogućnost da svojim pogledima prodru do Hrvatske, pružala im je štampa, te oni ne samo da redom pokreću nekoliko listova nego i organiziraju njihovo raspačavanje u domovini. Svi ti listovi što su ih Pražani izdavali u Pragu, Beču ili Zagrebu ne razlikuju se mnogo jedan od drugoga, a mijenjanje imena, izdavača i odgovornog urednika služilo je zapravo samo izigravanju cenzure – pošto bi raspačavanje jednog lista bilo u Hrvatskoj zabranjeno, pokrenut je drugi, itd. Što se tiče vanjske fizionomije tih glasila, ona je bila krajnje jednostavna i više je odgovarala uobičajenoj opremi novina nego časopisa. Sadržajno, sve su to bili listovi »za književnost, politiku i pitanja socijalna« (*Hrvatska misao* 1897), ili »za narodno gospodarstvo, književnost i politiku« (*Hrvatska misao* 1902–1906), ili »za politička, socijalna i književna pitanja« (*Novo doba* 1898), dakle listovi koji se prvenstveno bave političkom i društvenom problematikom, a književnost tretiraju samo kao jedan od niza problema našeg narodnog života. Zato je u njima beletristika, originalna kao i prijevodna, zastupana tek u izuzetnim slučajevima, dok se kritički članci bave uglavnom razmatranjem literarnih problema u sklopu društvenog života i razvoja, a rjeđe pojedinim književnicima i književnostima. Stoga ćemo u njima i u vezi sa stranim literaturama naći više podataka o književnoj orijentaciji prema pojedinim literaturama nego što ćemo naći konkretnih priloga iz tih književnosti ili o njima.

Prvi časopis što su ga pokrenuli Pražani bila je *H r v a t s k a m i s a o*, »list za književnost, politiku i socijalna pitanja«, koja se pojavila u siječnju 1897. Kao urednici potpisani su Živan Bertić, M. Heimrl, F. Hlaváček, S. Korporić, F. Polak i M. Šarić, a iza čitavog je pothvata stajao S. Radić, koji iz političkih razloga nije mogao javno fungirati u redakciji.[29] List je izlazio kao mjesečnik u Pragu, a kao odgovorni urednik i izdavač potpisivao ga je češki student Franjo Hlaváček.[30] Izašlo je ukupno 8 brojeva jer je redakcija odlučila da prekine s izdavanjem budući da je list bio u Hrvatskoj zbog oštre kritike društvenih i političkih prilika zabranjen.

Iako je u podnaslovu *Hrvatske misli* književnost stavljena na prvo mjesto, ipak se o njoj piše mnogo manje nego o političkim i socijalnim pitanjima. Zapravo, literarnom problematikom u užem smislu bave se u svemu 3 rasprave – Ivanov: »O hrvatskim književnim prilikama«, M.

[29] Radić je imao politički izgon iz Češke do siječnja 1897, pa je u Pragu boravio ilegalno.

[30] Marjanović navodi kao izdavača V. Iljadicu-Grbešića, što nije točno: Iljadica-Grbešić bio je izdavač kasnijeg *Novog doba* (usp. Marjanović, *Hrvatska moderna*, I, str. 29).

Šarić: »Hrvatska književnost«, F. X. Šalda: »Pogled u noviju češku literaturu« – ali književna se pitanja tretiraju i u uvodnim člancima redakcije i u napisima koji se bave općenito kulturnom problematikom, a kako su svi ti napisi, unatoč mladosti njihovih autora,[31] pisani vrlo zrelo, odigrala je *Hrvatska misao* važnu ulogu u razvoju našeg književnog života.

Iz stranih književnosti imamo doduše samo 1 prilog (Šaldin članak), ali o njima se govori na više mjesta unutar raznih tekstova. Tako u svom spomenutom članku Dežman-Ivanov ispravno postavlja tezu o našem književnom zaostajanju od »redovito pedeset godina za Evropom« i zaključuje: »Da su kod nas 'tudinci'[32] uzastopce slijedili strane književnosti, danas bismo mi možda išli s njima i danas bi mogao jedan iz naše sredine ići naprijed. No pošto smo mi iz Njemačke ili iz Italije dobivali stvari, a to iz druge ruke, to je cijeli naš duševni razvitak zaostajao. A da pospješimo svoj razvitak, mogli bismo doći u svijet.«[33] I članci redakcije i napisi Radićevi također inzistiraju na našem slabom poznavanju stranih naroda i na potrebi samoobrazovanja. »Rado čavrljamo talijanski i njemački, umijemo, ako i rijetko, i francuski, pa i ruski, češki i poljski, ali pravi smisao života svih tih naroda za nas je još tajna sa sedam pečata«, piše uredništvo u uvodnom članku 1. broja »Što hoćemo!«. O potrebi obrazovanja piše i S. Korporić u članku »O indolenciji i pesimizmu u hrvatskoj mladeži«, a Radić donosi u izvodima pismo ruskog historičara N. Kareeva *školskoj mladeži o potrebi samostalnog naobražavanja*.

U vezi s francuskom književnosti možemo reći da je Dežman u svom članku postavlja na pravo mjesto. »Tako vidimo«, piše on, »da vodstvo u književnosti preuzima sad jedna sad druga narodnost. Rusi su došli – i preuzeli vodstvo – ne zato, jer su donijeli nekaki specijalitet, nego jer su bili napredniji od ostale Evrope – zatim su došli Norvežani s Ibsenom, sad opet Francuzi s Maeterlinckom s jedne, a Bourgetom s druge strane.«[34] No Dežman je u *Hrvatskoj misli* bio samo gost, a njezini su urednici bili izrazito slavenski orijentirani. Govoreći u članku »Što hoćemo!« *o svom programu obrazovnog djelovanja*, redakcija stavlja na prvo mjesto slavenske autore: »U nastojanju da hrvatskom đaštvu dademo misli, ... pomagat ćemo si djelima umnih prijatelja i učitelja mladeži, kakovih na svoju sreću imadu i Rusi i Česi i Francuzi, da ne spominjemo drugih naroda.« Isto tako Radić u članku »Hrvatski ideali«, *govoreći o narodno-prosvjetnim težnjama*, zaključuje: »s hrvatskim ili srpskim narodnim jedinstvom počnimo, sa zdravo shvaćenom slavenskom uzajamnošću nastavimo, s ozbiljnim i temeljitim proučavanjem velike zapadno-evropske kulture završimo«.[35] Taj slavenski program re-

[31] Najstariji je Radić *s 26 godina*, Dežman *ima 24, a Šarić samo* 17!

[32] Tuđinci su mu oni predstavnici naše književnosti koji su »jednostavno unašali i parafrazirali stranu robu«, dakle koji je nisu umjetnički apsorbirali.

[33] U: Marjanović, *o. c.*, I, str. 126.

[34] *Ibidem*, str. 125.

[35] *Hrvatska misao*, 1/1897, br. 1, str. 8.

dakcija *Hrvatske misli* i provodi donoseći u listu niz članaka iz historijske ili političke problematike slavenskih naroda, prijevod Šalde i preradu Kareeva. Jedino djelo na francuskom jeziku o kojem se u listu izvješćuje jest knjiga sveuč. prof. Ludwika Gumplowicza *Le mouvement social en Autriche: La question slovène.*

Kad je u lipnju 1897. *Hrvatska misao* bila u Hrvatskoj zabranjena, redakcija izdaje još dvobroj 7–8, ali ne nastavlja s izdavanjem lista nakon školskih praznika kao što je bilo najavljeno. No u siječnju 1898. pojavljuje se u Pragu novo glasilo što ga je izdavao i uređivao jedan od bivših suradnika *Hrvatske misli* – V. Iljadica-Grbešić. Bilo je to *N o v o d o b a,* »list sjedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine za politička, socijalna i književna pitanja«, koji se također održao samo nešto više od pol godine. List je, kako se izrijekom ističe u uvodnom članku, nastavak *Hrvatske misli,* s time što želi proširiti njezin program i okupiti i srpsku i slovensku omladinu, koja je u njemu stvarno i dosta surađivala. No iako je *Novo doba* i obimnije od *Hrvatske misli* i sadržajno bogato političkim, sociološkim i ekonomskim raspravama i člancima, književnost je u njemu vrlo slabo zastupana, ili točnije: zastupana je samo usputno. Osim prijevoda rasprave F. V. Krejčija »O kritici«, književna se pitanja tretiraju samo u listku, gdje se donose prikazi pojedinih domaćih i stranih časopisa i pokoja recenzija. Najinteresantniji su svakako osvrti što se odnose na bečku *Mladost* jer u njima vidimo stav redakcije prema modernoj literaturi; sam program *Mladosti* prihvaćen je s odobravanjem, isto se tako pozitivno ocjenjuje pokušaj mlade književne generacije da pristajući uz moderne literarne smjerove ide ukorak s Evropom, no kad se *Mladost* konačno pojavila, *Novo doba* mijenja odnos i oštro osuđuje duh dekadence, koji je izbijao iz Dežmanovih priloga, jer smatra da se jedino ona književnost što je usko povezana s narodom u kojem je nikla, može u potpunosti rascvasti.

Iz stranih književnosti imamo u listu u svemu dva priloga – prijevod Krejčíjeve rasprave o kritici i recenziju Strindbergova *Inferna,* preuzetu iz njemačkog časopisa *Das Magazin für Literatur.* Francuskoj literaturi nije posvećen ni jedan napis, ali posredno je veoma zanimljiv Krejčíjev članak, u kojem su naši čitaoci mogli dobiti sistematski pregled francuske kritike od romantizma do Lemaitrea i A. Francea.

Kraj tako oskudnog materijala literarnog karaktera, nemamo na temelju čega govoriti o stavu redakcije prema stranim literaturama, već prije o sklonostima prema pojedinim nacijama i kulturama. U tom pogledu Češka je na prvom mjestu – *Novo doba* donosi nekoliko prijevoda s češkoga (Krejčí, Masaryk, Tabolka), nekoliko napisa s češkom ili njoj bliskom problematikom (slovačkom, lužičkosrpskom), češki časopisi služe uz njemačke i kao posrednici za druge kulture, npr. francusku, a konačno, i sam naslov *Novo doba* podsjeća na Masarykov list *Naše doba.* Prema tome, za *Novo doba* se čak ne bi moglo reći da je češka linija dominantna unutar slavenske orijentacije, kao što je bio slučaj kod *Hrvatske misli,* već da je redakcija naprosto tijesno povezana sa zemljom u kojoj list izlazi, što je i potpuno razumljivo.

Za nas je međutim interesantnija od te općepoznate češke orijentacije hrvatske praške grupe stanovita svjesna francuska orijentacija koju opažamo kod *Novog doba*, a koju u *Hrvatskoj misli* još nismo imali. Istina, ne radi se o člancima ni opsegom ni sadržajem tako značajnima kao što su oni u vezi s češkom problematikom, to dapače uopće nisu članci s francuskim temama, već iznesena mišljenja Francuza o različitim političkim i kulturnim pitanjima. Tako se *Novo doba* na 2 mjesta osvrće na Mauclairove misli o odnosu etike i estetike u umjetničkom stvaranju, a opširno se iznosi mišljenje Lemaîtrea o klasičnom školovanju, G. Séaillesa o pučkom obrazovanju i Lavelaya o socijalnom pitanju; u svim je tim člancima teško razlučiti originalni tekst od prevodiočeva komentara, a kako se u prva tri primjera radi o prijevodima prijevodâ, preuzetima iz časopisâ *Wiener Rundschau* i *Čas*, situacija je još kompliciranija. No bez obzira na to, činjenica je da se o različitim pitanjima konzultiraju francuski autori, što mislim da treba zahvaliti prvenstveno Stj. Radiću, koji je od 1897. boravio na studiju političkih nauka u Parizu. Odanle je slao svoje priloge za *Novo doba*, među kojima nalazimo i prijevod Lemaîtreova članka, s obilnim Radićevim komentarom, i recenzije triju francuskih djela o Južnim Slavenima (B. Auerbach: »Rase i narodnosti u Austro-Ugarskoj«, Ch. Loiseau: »Balkanski Slaveni i austrijska kriza«, I. de Malkhazouny: »Panslavizam i istočno pitanje«), u kojima ističe visoke kvalitete francuske političke literature o svim slavenskim narodima. Pretpostavljam da je Radić preradio odnosno preveo i članak Lavelaya i predavanje Séaillesa jer ti napisi spadaju u problematiku kojom se upravo bavio.

Treće glasilo praške grupe bio je *Glas* »ujedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine«, koji je izlazio u Beču. Kao urednici potpisani su Stj. Radić i S. Pribićević, dok je stvarni urednik bio N. Fuger.[36] List je izlazio u neredovitim vremenskim razmacima od svibnja 1899. do siječnja 1900, kad je s dvobrojem 4–5 završen prvi tečaj, a daljnje izdavanje nije nastavljeno zbog pomanjkanja pretplatnika.

S idejne strane *Glas* ne donosi vlastiti program, već nastavlja na svoje prethodnike, kako ističe N. Fuger u uvodnom članku lista, gdje kaže: »Smjer njegov označen je dovoljno, ako istaknemo, da je nastavak 'Hrvatskoj Misli' i 'Novome Dobu'. Ali ne samo nastavak – možemo reći: isti list – koji je tek radi progona vlasti morao ime da promijeni, da bar prva tri broja slobodnije u svijet uđu«. Ipak, list ne naglašava toliko ideju jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca kao *Novo doba*, već inzistira na društvenom radu te intelektualnom i etičkom podizanju pojedinaca, posebno omladine,[37] pa se po tome ipak nešto razlikuje od svojih prethodnika.

[36] Usp. Marjanović, *o. c.*, I, str. 33.

[37] O tom svjedoče uz programni članak i originale kao i prevedene rasprave, npr. »Ljubav prema bližnjemu i rad« od Masaryka, »Đak i socijalno pitanje« od Amicisa i dr.

Književna je problematika u *Glasu* prilično slabo zastupana iako je on prema podnaslovu trebao biti list »za književnost, politička i socijalna pitanja«. Istina, u njemu nalazimo nekoliko crtica Ž. Bertića i nekoliko recenzija iz domaće književnosti, no sve je to relativno malo. Strana literatura uopće nije zastupana niti se o njoj govori, a od 6 prevedenih ili prerađenih članaka odnosno predavanja, svi se bave društvenom problematikom.[38]

Kao i njegovi praški prethodnici, *Glas* je također vezan uz Češku, ne toliko po broju priloga koliko po općoj idejnoj fizionomiji lista, koja je očito plod Masarykova učenja.[39] Općeslavenska orijentacija slabije je istaknuta nego u *Hrvatskoj misli*, a francuskoj orijentaciji, koju u stanovitoj mjeri pokazuje *Novo doba*, nema ovdje ni traga, vjerojatno zato što Radić u *Glasu* uopće nije surađivao, već je samo fungirao kao vlasnik.

Istodobno s djelovanjem hrvatske omladine u Pragu razvijaju i njeni istomišljenici u Zagrebu prilično živu aktivnost. Tako god. 1897. grupa zagrebačkih studenata, Hrvata i Srba, izdaje zajednički almanah *Narodna misao*, a god. 1898. pokreću ti isti sveučilištarci pod patronatom E. Barčića i F. Potočnjaka tjednik *Narodna misao*, s karakterističnim podnaslovom »Jedinstvu i slobodi naroda, ljubavi i uzajamnosti braće«. List je izlazio od početka veljače do kolovoza 1898, kad se zbog deficita i stalnih intervencija cenzure odustalo od daljnjeg izdavanja.

Iako je *Narodna misao* interesantna već po tome što su to bile prve novine mladih, ona ipak ne spada u okvir ove radnje upravo zbog svog čisto novinskog karaktera. Uostalom, budući da se kao tjednik bavila više aktualnom problematikom negoli teoretskim raspravama, u njoj i tako ima malo materijala, a i on nam ne bi donio neke nove elemente. Tako npr. napadajući modernizam i povođenje za stranim uzorima u časopisu *Mladost, Narodna misao* iznosi iste prigovore kao i *Novo doba* i ističe potrebu književnosti povezane s narodnim životom, na čemu inzistira i Krnic u članku o hrvatskoj kritici, koji je inače za literaturu najinteresantniji prilog u listu. Iz stranih književnosti imamo samo 2 priloga – Marjanovićev članak o pogledima Tolstoja na umjetnost, tema koja je bila obrađivana u nekoliko navrata i u časopisima tog doba, i Našićev, tj. Leitnerov prikaz skandinavskih literatura.

Najdugotrajnije glasilo ove skupine bila je zagrebačka *Hrvatska misao*, u čijoj su se redakciji prve godine okupili predstavnici svih frakcija mladih – od praške skupine ušli su M. Heimerl i Sv. Korporić, od zagrebačke grupe oko *Narodne misli* L. Mazzura, od modernističke

[38] Od tih 6 članaka 3 su prevedena s njemačkoga, 2 s češkog i 1 s talijanskoga.

[39] Možda je to puka koincidencija, no *Glas*, list »Za književnost, politička i socijalna pitanja«, podsjeća nas i naslovom i idejno na *Hlas*, »Mesačník pre literaturu, politiku a otázku sociálnú«, što su ga izdavali predstavnici mlađe slovačke generacije, također Masarykovi sljedbenici, koji su propagirali ideju ujedinjenja češkog i slovačkog naroda i moralni preporod slovačkog čovjeka.

bečko-zagrebačke skupine M. Dežman i od novosadske M. Cihlar i M. Marjanović,[40] dok je Stj. Radić fungirao kao izdavač. Časopis je pokrenut početkom 1902. i izlazio je s prekidima do polovice 1906. godine. U toku svog izlaženja mijenjala je *Hrvatska misao* i urednike i izdavače, i obim i karakter, no od svih tih promjena najznačajnija se zbila god. 1903, kad je list bio u travnju obustavljen, a u listopadu ponovno pokrenut, ovaj put pod isključivim uredništvom Stj. Radića.

U prvoj etapi svog izlaženja, od siječnja 1902. do konca travnja 1903, *Hrvatska misao* je polumjesečnik s prilično širokom redakcijom i velikim brojem suradnika. Nakon poraznih izbora god. 1901, politička situacija u Hrvatskoj diktirala je naime potrebu da mladi zaborave svoja neslaganja na književnom planu, da se okupe i ujedinjeni nastupe u javnom životu. Razumljivo je da je jezgro okupljanja bila praška grupa omladine, koja zastupa ideju konkretnog rada u narodu, a isto je tako razumljivo da je u tadanjoj situaciji ideja jugoslavenstva, koju su propagirala dotadanja glasila Pražana, morala stupiti u pozadinu pred drugim konkretnijim zadacima. Pokrenuta kao »smotra za narodno gospodarstvo, književnost i politiku«, *Hrvatska misao* bavi se, jasno, prvenstveno ekonomskim i političkim pitanjima, ali donosi i dosta književnih članaka i prikaza, svakako znatno više nego ostali listovi praške skupine. Beletristike u pravilu ne donosi.[41]

Iako u prva dva tečaja *Hrvatske misli* nije izašao nijedan prijevod iz stranih književnosti i u svemu 5 što rasprava što prikaza o njima,[42] ipak u samim člancima o aktuelnim književnim pitanjima nalazimo interesantnih mišljenja o toliko spornom pitanju književnog kozmopolitizma i uklapanja u tokove evropskog književnog razvoja, prema kojemu je praška grupa uvijek imala rezerviran stav. Doduše, članci u kojima se ta pitanja tretiraju – Nehajev: »Moderno i narodno«, Marjanović: »Naša književna izolacija«, da citiramo samo dva najvažnija – ne potječu iz pera samih Pražana, već ih pišu predstavnici novonadaške omladine, ali ipak su značajni već zbog toga što se nakon pet godina kontinuirane borbe na književnom planu mogao i taj problem cjelovitije sagledati. I Marjanović i Nehajev inzistiraju u svojim napisima na ideji da tzv. kozmopolitizam nije u opreci s potrebama narodnog života i nacionalne književnosti, već upravo suprotno. Jer, kaže Nehajev, »rodi li se u jednom narodu književnost iskrena, pa makar i dekadentska, makar i ne znam kakva, ona će uvijek biti narodna, dok je iskren i istinit odraz duševne dispozicije umjetnikove«,[43] a Marjanović kao da ga nadopunjuje kad piše: »Mnogi naši ljudi boje se svjetskih ideja i pitanja, koje oni zovu kozmopolitskima ali nas i sama naša prošlost uči, da smo bili unutarnje najjači baš u onim periodima, kad smo se osjećali dijelom Evro-

[40] Usp. Marjanović, *o. c.*, II, str. 18–19.

[41] U listu je doduše izašla 1 priča Gjalskoga i 3 Bertićeve pripovijesti, no sva ta 4 priloga zapravo predstavljaju »angažiranu« literaturu.

[42] Od toga 2 iz slavenskih literatura, 2 iz skandinavskih i 1 iz francuske.

[43] U: Marjanović, *o. c.*, II, str. 264.

pe, dijelom svijeta«, i na drugom mjestu: »Mi moramo dobiti literaturu, koja će domaće prilike i naša domaća pitanja gledati očima Evropejca i rješavati ih sub specie općenitih svjetskih problema.«[44]

Zbog političke situacije, koja je prisiljavala redakciju da se bavi prvenstveno hrvatskom problematikom, slavenska orijentacija nije u listu došla toliko do izražaja kao u ostalim glasilima praške omladine, iako postoji. U vezi s Francuskom imamo samo 2 priloga: Radićev prikaz Leroy-Beaulieua i Sorela, dvojice francuskih historičara što su se bavili slavenskim pitanjima, i Nehajevljev nekrolog Zoli, jedan od najboljih i najsamostalnijih napisa objavljenih u našoj štampi povodom Zoline smrti.

S dvobrojem 7–8 završava u travnju 1903. prva faza zagrebačke *Hrvatske misli*, a u listopadu iste godine ponovno je pokreće S. Radić, koji će izdati još tri tečaja. Karakter lista sada se mijenja, većina starih suradnika otpada, a list ne samo uređuje nego uglavnom i ispunjava sam Radić. Razumljivo je da su se te promjene najviše odrazile na književnom planu, gdje Radić istupa protiv modernizma, ustaje u obranu Matice hrvatske i uopće nameće listu konzervativniji karakter. Inače, list sada objavljuje i beletrističke priloge, originalne i prevedene, a donosi u prijevodu i dosta političke literature. U četvrtom godištu izdvaja se književnost iz samog lista i uvodi stalni literarni prilog *Novi vijenac*, dok u 5. tečaju, umjesto tog priloga, izlazi u nastavcima Jirásekov roman »Pasoglavci«.

Orijentacija lista sad je izrazito slavenska, što dolazi do izražaja već u samom podnaslovu »Mjesečnik za narodno gospodarstvo, književnost i politiku u slavenskom demokratskom duhu«, naslov lista otisnut je u 5. godištu na hrvatskom, ruskom, češkom i francuskom jeziku, uz mnoge članke nalazimo češki i francuski rezime, a neki su čak štampani paralelno na hrvatskom i češkome. Nadalje, od 25 što Radićevih što prevedenih članaka uglavnom političkog karaktera, samo ih 6 ne tretira slavensku problematiku, sva 3 članka iz književnosti posvećena su slavenskim literaturama, a od 8 beletrističkih prijevoda samo prijevod Multatulija nije iz slavenskih književnosti. Unutar te slavenske orijentacije težište je i u beletrističkim i u političkim prilozima na Češkoj i Rusiji, što i odgovara Radićevim interesima.

Francuska književnost nije u ovoj drugoj fazi *Hrvatske misli* uopće zastupana, ali zato je izašlo 6 prijevoda i 4 prikaza iz francuske političke literature, specijalno one što se bavi slavenskom problematikom. Ako spomenemo da je francuska politička literatura uz češku i rusku jedina zastupana, da je prevodi, komentira ili se na nju osvrće Radić, onda i opet vidimo da nam *Hrvatska misao* ne može dati uvid u općeniti interes tog doba, već nam ukazuje na Radića kao važnog posrednika između francuske i hrvatske kulture, pa makar to i ne bilo na književnom planu. Interesantno je ujedno da Radićeva kulturno-politička profrancuska orijentacija ima slične motive kao Matoševa književna – nije ih ru-

[44] *Ibidem*, str. 269, 268.

kovodilo samo njihovo stvarno poznavanje Francuske, njezine kulture i njezina duha, s kojima su se obojica upoznali na izvoru, već i želja da taj duh i ta kultura zamijeni u hrvatskom javnom životu dotad dominantni germanski utjecaj. »A ipak vrlo griješimo, kad toj njemačkoj temeljitosti dajemo prednost pred površnošću franceskom«, piše Radić u jednom članku, jer »... u tom je baš glavna razlika među duhom franceskim i njemačkim, što franceski um vazda traži pravi smisao događajima, dok se Nijemac redovno zadovoljava, da fakta konstatuje ili da ih samovoljno, posvema subjektivno tumači.«[45]

Praška omladina odigrala je veoma važnu ulogu u našem javnom životu, ali prvenstveno na političkom i gospodarskom, a ne na književnom planu. Formirajući se u Pragu, ona je u čitavom svom djelovanju ostala usko povezana s Češkom, njezinom kulturom i ličnošću Masaryka, čiji je utjecaj bio presudan za javni rad te omladine. Razumljivo je da se to ogleda i u njenim časopisima, ne samo u broju prijevoda s češkoga ili priloga s češkom tematikom već to dolazi do izražaja i u vlastitim člancima i sistematskoj kampanji što se provodi da bi se što više naše sveučilišne omladine privuklo na studije u Prag. Osim toga, i niz napisa iz kulturne problematike drugih naroda preuzet je iz čeških časopisa, te je Češka prema tome igrala i važnu posredničku ulogu, pa čak i za francusku literaturu.[46]

Pod utjecajem Stj. Radića, koji je svojim upućivanjem omladine na studije u Prag bio stvarni inicijator češkog utjecaja, časopisi praške omladine, specijalno oni u kojima je obilnije surađivao sam Radić, imaju izrazit slavofilski karakter, što se među ostalim ogleda i u broju priloga sa slavenskom tematikom. Tako uz nekoliko članaka koji tretiraju opću slavensku problematiku (4), i uz već spomenuti udio čeških priloga (cca 20), važno mjesto zauzima i Rusija (6), dok npr. iz Poljske, s kojom sam Radić nije bio naročito povezan, imademo jedan jedini prilog, a i taj je prijevod Glückova članka o demokratizaciji u slavenskim literaturama. – U skladu s tom slavenskom orijentacijom praške grupe, razumljivo je da su veze s Njemačkom svedene na minimum (ukupno 4 priloga neknjiževnog karaktera), a od ostalih germanskih naroda imamo samo 3 priloga iz skandidavskih literatura i 1 iz holandske (Multatuli).

Međutim, a to je za nas interesantnije, časopisi praške skupine pokazuju i stanovitu profrancusku orijentaciju. Mislim da ipak ne bi bilo točno protegnuti tu francusku liniju na sve Pražane jer je ona došla do izražaja prvenstveno zaslugom Stj. Radića, koji je od 20-tak prijevoda, prerada ili recenzija, većinu sam preveo ili napisao.

[45] »Anatole Leroy-Beaulieu i Albert Sorel«, *Hrvatska misao*, 1/1902, str. 146.

[46] Usp. Krejčíjev članak »O kritici« u *Novom doba*, br. 1–5.

S književnog aspekta, časopisi praške skupine pružaju relativno malo materijala, a najinteresantniji su prilozi uglavnom napisani ne od samih Pražana, već od predstavnika bečko-zagrebačke (Ivanov) ili nadaške skupine (Marjanović, Nehajev) koji su surađivali u prvoj ili drugoj *Hrvatskoj misli*. Pa ipak, i na temelju relativno malog broja ostalih priloga s područja književnosti, specijalno stranih književnosti,[47] može se zaključiti da su predstavnici praške omladine bili protivnici modernizma i propagatori slavenskih realista. Francuska je književnost zastupana s jednim jedinim većim prilogom (nekrolog Zoli) i s nekoliko usputnih napomena – drugim riječima: simpatije koje su listovi praške omladine pokazali prema francuskoj zemlji, politici i kulturi nisu rezultirale ujedno i interesom za njezinu literaturu.

Listovi bečko-zagrebačke ili artističke skupine mladih

Posve drugi karakter od praške omladine ima tzv. bečko-zagrebačka ili »artistička« grupa mladih, koja se formirala za studija u Beču pod utjecajem srednjoevropske moderne, »Jung Wiena« i teoretskih pogleda vođe bečkog literarnog pokreta – Hermana Bahra. Iako ta grupa izlazi s vlastitim glasilima na književno poprište posljednja, nakon praške i nakon nadaške srednjoškolske omladine, pa i nakon prvih pokušaja tradicionalistâ da aktivnije zahvate u probleme našeg političkog, kulturnog i književnog života *(Novi vijek)*, nesumnjivo je da je ona s čisto književnog stanovišta najvažnija i najznačajnija te da bez nje, vjerojatno, u nas ne bi bilo modernističkog pokreta u onom smislu u kojem se razvio. Ne ulazeći ovdje u problem kolika je bila vrijednost samog literarnog stvaranja pripadnikâ tog modernističkog pokreta u okviru književnosti HM i naše literature uopće – u njem sudjeluju epigoni i uglavnom danas već zaboravljeni pisci, a ne najbolji književnici razdoblja HM – nedvojbeno je da je sam pokret odigrao veliku i u krajnjim konzekvencijama pozitivnu ulogu u razvoju sveukupnog našeg književnog života. Stoga su i časopisi modernističke skupine mladih mnogo važniji za proučavanje književnih pitanja od glasila praške ili nadaške omladine, a u pitanjima strane književne orijentacije pružaju nam oni u ovom prvom razdoblju HM ne samo najviše materijala nego i najinteresantniji i najznačajniji materijal.

Prvi časopis što ga pokreće artistički nastrojena omladina jest bečko-zagrebačka *M l a d o s t*. Već je sam podnaslov revije karakterističan i ukazuje na čisto literarnu orijentaciju svojih pokretača – to nije »List za književnost, politiku i socijalna pitanja« kao *Hrvatska misao*, već »Smotra za modernu književnost i umjetnost«. Kao izdavači fungiraju danas već zaboravljeni književnici Guido Jeny, Dušan Nikolajev-Plavšić i Vladoje Schmidt-Jugović, a važnu ulogu u redakciji imao je i Milivoj

[47] Vidi tabelu br. 1.

Dežman-Ivanov iako nije bio nigdje potpisan. Časopis je izlazio u Beču, a štampao se u Zagrebu, u Dioničkoj tiskari, koja ga je i kreditirala. Izlazio je dvaput mjesečno u relativno visokoj nakladi od 1200 primjeraka,[48] a izašlo je u svemu 6 brojeva jer je Dionička tiskara pod pritiskom klerikalnih krugova odbila daljnje kreditiranje. Kako saznajemo iz Plavšićeve prepiske s Dežmanom, što se čuva u Institutu za književnost JAZU, urednici su imali uglavnom prikupljen materijal za još nekoliko brojeva pa im se teško bilo pomiriti s misli da časopis prestane izlaziti, prave planove da osnuju vlastito dioničko društvo koje bi ga dalje izdavalo, a razmišljaju i o tom da bi taj časopis mogao ujedno biti organ DHK, koje se upravo osnivalo. Na žalost, njihovi se planovi nisu ostvarili, preostali je materijal predan poslije redakciji *Života*, a DHK je tek 1906. sa *Savremenikom* dobilo svoj organ.

Mladost je, što se opreme tiče, prvi moderno i luksuzno uređivan časopis u našoj književnoj historiji. Nesumnjivo je da su u tom pogledu na izdavače djelovale tadanje austrijske, njemačke i češke secesionističke revije, koje su imali prilike pratiti u Beču, a nije isključeno da su i pri izboru imena imali možda u vidu minhenski časopis *Die Jugend* iako je njegova fizionomija nešto drugačija od fizionomije naše *Mladosti*. Uzmemo li u obzir da je *Mladost* izlazila na vrlo finom papiru, da je svaki broj imao 3 štampana arka i umjetnički prilog, da je cijena pojedinog broja bila samo 40 novčića, razumljivo je da je list završio s visokim deficitom.

Ideja o pokretanju moderne književne smotre koja bi zastupala princip slobode umjetničkog stvaranja, javlja se među našim bečkim studentima još god. 1896, no njezina se realizacija odgađa u nekoliko navrata, najprije zbog najave *Hrvatske misli*, a poslije *Nove nade* i *Novog vijeka*, koji su se također trebali baviti književnim pitanjima. Uvjerivši se međutim da se *Hrvatska misao* zanima više političkom i društvenom negoli književnom problematikom, da je *Nova nada* isključivo srednjoškolski list i da ne želi izgubiti taj karakter,[49] dok *Novi vijek* »propagira literaturu po ukusu Tresića i Šegvića«,[50] naši Bečani počinju već u jesen 1897. prikupljati suradnike, a u prosincu iste godine izdaju svoj proglas u formi »Poziva« na suradnju i pretplatu te ga upućuju svim potencijalnim suradnicima i pretplatnicima, a preko štampe i čitavoj zainteresiranoj javnosti. A javnost se doista i zainteresirala i na *Mladost* su počeli pljuštati napadaji sa svih strana još i prije pojave 1. broja da se nastave u toku čitava njezina kratkotrajnog izlaženja. Svi ti prigovori, bez obzira dolaze li iz redova Pražana, ili iz patriotskih razloga uznemirenog

[48] Ovaj mi je podatak, kao i mnoge ostale (imena autora i prevodilaca, itd.) saopćio D. Plavšić, koji mi je osim toga stavio na uvid i korespondenciju redakcije *Mladosti*.

[49] Sudeći prema Plavšićevu pismu Dežmanu od 12. 8. 1897, Dežman se bavio mišlju da bi se bečka grupa ujedinila s mlađom zagrebačkom omladinom i preuzela, ili uz neke preinake zajedno s njom izdavala *Novu nadu;* u vezi s time Plavšić je i pisao tadanjem izdavaču *Nove nade* Jelovšeku, no do realizacije tog plana nije došlo.

[50] »Našim napadačima«, 1/1898, br. 1.

Novog vijeka, ili za pitanja morala zabrinutog *Katoličkog lista*, svode se uglavnom na to da *Mladost* ne vodi računa o potrebama našeg narodnog i kulturnog života, kojemu nije potreban još jedan novi književni list, a pogotovu ne list karaktera *Mladosti*, koji propagira za nas štetni modernizam i kozmopolitizam umjesto literature koja bi bila odraz našeg narodnog života i razvoja. Na prvi prigovor nije bilo teško odgovoriti, dovoljno je bilo iznijeti prethistorijat *Mladosti*, no drugi je bio mnogo ozbiljniji pa ćemo se njime i detaljnije pozabaviti.

U prvom redu treba istaći da sami pokretači *Mladosti* nisu namjeravali izdavati jednu m o d e r n i s t i č k u, već prvenstveno m o d e r n u književnu smotru, dakle časopis koji bi bio uređivan na nivou ostalih suvremenih evropskih literarnih revija, koji bi zastupao princip slobode umjetničkog stvaranja i okupio sve hrvatske pisce bez obzira na njihove društvene, političke i književne poglede, dakle sve pisce »od realizma amo«, a prvenstveno one najmlađe, koji su bili još bez svog glasila; takav stav redakcije dokazuju nam i pozivi na suradnju što su bili upućeni piscima razne dobi, raznih pogleda i raznih škola, kao i popis pisaca koji su se tom pozivu odazvali. Međutim, u praksi je stvar ispala drugačije. Naime, tri priloga – Program *Mladosti* što ga je napisao Dežman (br. 1), njegova crtica »Okovi« (br. 1) i esej Artura Grada »Mlada Hrvatska« (br. 4) – »udarila su«, kako ispravno ističe Marjanović, »odmah u početku lista cijeloj Modernoj pečat i karakter koji nisu potpuno odgovarali ni intencijama pokretača, ni stvarnosti, ali ostadoše neizbrisivi do kraja«,[51] dali su listu žig simbolizma i dekadence i odbili od njega uglavnom sve suradnike koji nisu pripadali taboru mladih i nisu bili i sami modernistički nastrojeni. I tako *Mladost* od dva zadatka koja je sebi postavila – da bude slobodan i neovisan časopis, otvoren pripadnicima svih struja, i organ mlađe, modernistički nastrojene generacije – ostvaruje praktički samo ovaj drugi i, manje krivnjom svojih urednika, a više stjecajem prilika, postaje u nas prvim književnim listom s modernističkom fizionomijom.

U vezi s tim nameće se pitanje kakav je bio taj modernizam što ga propagira *Mladost* i u kakvu je on odnosu prema prirodnom razvoju nacionalne književnosti. »Nije to stanoviti pravac teoretički konstruiran – ne, nego je to odraz duševne borbe nove generacije«, kaže Ivanov u uvodnom članku *Mladosti*. »Borba protiv materijalizma u umjetnosti je deviza. Još tapka u tmini, tek ovdje-ondje sine po koja zraka novog sunca. Zvali se moderni: simbolisti, dekadenti, impresionisti i t. d., jedno im je zajedničko: traže nove ciljeve, idu neutrtim stazama.« Kako te nove staze i nove ciljeve nisu mogli naći u uskim okvirima naše literarne tradicije, mladi širom otvaraju vrata svim evropskim utjecajima, svemu što smatraju da je moderno. »A moderno je bilo sve, o čem nismo do tad čuli. Moderan je bio i Brandes i Zola i Bahr i Maeterlinck, moderan je bio i Comte i Swedenborg i Ibsen i Strindberg i Boecklin i Rops i Przybyszewski i D'Annunzio. Moderan je bio i simbolizam i neoheleni-

[51] *O. c.*, I, str. 36 .

zam i rennaisanca i japonizam i pozitivizam i sredovječni i moderni okultizam, kemija i alkemija, psihijatrija i spiritizam, budizam i ničeanstvo, socijalizam i anarhizam. O svem tom nismo ništa čuli, sve je to bilo novo i sve se to pozdravljalo, primalo, bez reda, bez kriterija«, piše Marjanović god. 1905. govoreći o modernizmu moderne.[52] I upravo zato što su primali sve bez reda i bez kriterija, što nisu imali ni vremena ni znanja ni zrelosti da izaberu od tih mnogobrojnih evropskih utjecaja samo one elemente koji bi se mogli nadovezati na naše književno nasljeđe, a u svojim redovima nisu imali u to doba jedne jake centralne ličnosti koja bi ih povela, kanalizirala njihova stremljenja i prilagodila našem nacionalnom duhu i potrebama razne ideje moderne evropske literature, čitav taj modernizam što ga propagira *Mladost* i časopisi koji su je nastavljali, ne izvire organski iz našeg književnog razvoja, već je import heterogenih utjecaja. Stoga i literarni prilozi u *Mladosti*, iako ona raspisuje natječaj za najbolju novelu iz narodnog života, nemaju mnogo veze s hrvatskim životom, već nose izrazito kozmopolitski karakter i važniji su kao odraz duha vremena nego kao literarna ostvarenja.

Kozmopolitski karakter, međutim, ne daju *Mladosti* toliko domaći beletristički prilozi, pisani u duhu kozmopolitizma, koliko prilozi iz stranih književnosti i uopće stav redakcije prema njima. Taj je stav najviješten već u »Pozivu« na suradnju i pretplatu iz 1897, gdje se među ostalim kaže: »Kako nam je nastojanje umjetničko-kulturno, a ne političko, to se ne ograđujemo proti ničemu, što vidimo u tuđih naroda – osobito slovjenskih – da je zdravo i cijelo. Donašat ćemo izvorne i prevedene radnje iz svih svjetskih književnosti modernog smjera. U zapadnih i sjevernih kulturnih naroda stvorila su se u novije doba mnoga djela, koja svojim uplivom na publiku i književnike mogu da pobuđuju na razvoj mišljenja i ukusa. Ne treba da naši pisci oponašaju strance, već da primu u se slobodu kojom diše nova književnost Zapada i Sjevera, koja treba da obodri i prosvijetli one, koji ćute u sebi težnju, kako bi stvorili misli prema prirodnom nagonu.« U želji da ne ostanu na riječima, pokretači su se obratili izravno i na strane književnike, od kojih mnogi i pristaju na suradnju, pa već na kraju spomenutog »Poziva« u popisu suradnika nalazimo i imena Brandesa, Kóbora, Legera, Lemaîtrea, Mendèsa, Prévosta, Vereščagina i Zole, a poslije su se bili odazvali još neki, kao Gyp i Hamsun. Popis pisaca na koje se redakcija obratila ili se namjeravala obratiti bio je mnogo veći,[53] prijevodi iz stranih književnosti ili napisi o njima nalaze se u svakom broju, listak tretira više stranu, specijalno bečku, nego domaću problematiku, redakcija prima u zamjenu za *Mladost* 19 stranih revija iz 5 zemalja, oglasi austrijskih i njemačkih časopisa izlaze u oglasnom dijelu lista, pa ako sve to saberemo, dobivamo sliku časopisa koji je uspio uspostaviti mnogo življi do-

[52] *Iza Šenoe*, str. 142–143.

[53] U arhivu redakcije *Mladosti* nalazimo sačuvana pisma 13 stranih književnika, a iz čitave korespondencije uredništva proizlazi da su pokretači bili uputili pozive na suradnju ili molbe za autorizaciju bar tridesetorici.

dir sa stranim svijetom nego ijedan hrvatski list prije njega. Razumljivo je da je *Mladost* bila napadana i s tog aspekta, predbacivano joj je da uvlači tuđinštinu, da je kopija stranih modernističkih revija, itd., na što redakcija odgovara nizom argumenata, u kojima dalje razrađuje svoju orijentaciju prema Evropi i koji su svi u suštini sažeti u poznatoj njenoj izjavi: »... ne ćemo da se opašemo kineskim zidom.«[54]

Unutar već citiranog stavka iz »Poziva« iznijela je redakcija i svoj stav prema pojedinim stranim književnostima – na prvo mjesto stavlja slavenske literature, a zatim književnosti »zapadnih i sjevernih kulturnih naroda«. Očekivali bismo da će slavenske literature po broju priloga dominirati: međutim, one su u listu relativno slabo zastupane – prijevod jedne Vereščaginove crtice, prikaz novije češke lirike i dva kraća osvrta iz češke književnosti u listku predstavljaju cjelokupnu tadanju bogatu slavensku literaturu. Taj nerazmjer između programa i njegove realizacije oštro je napala i tadanja kritika, no redakcija se pravda da je u slavenskih pisaca naišla na slab odaziv, a imala je poteškoća i s posrednicima; i doista, u korespondenciji lista nalazimo i niz pisaca na koje su se urednici bili obratili ili su ih imali u vidu,[55] a koji iz različitih razloga nisu našli mjesta na stranicama *Mladosti*. – Ipak, glavni interes redakcije nije bio, osim deklarativno, usmjeren na slavenske literature, već na književnost zapadnih i sjevernih naroda. Među zapadnoevropskim literaturama dominira i po broju pisaca što su bili pozvani na suradnju, i po njihovu odazivu i po broju priloga francuska književnost, dok je talijanska zastupana s jednim prijevodom D'Annunzija, engleska, ili točnije američka, s osvrtom na jedan utopijsko-sociološki roman, a ostale uopće nisu zastupane, niti se za njih pokazuje neko veće zanimanje. – Pod literaturama sjevernih naroda podrazumijevaju se skandinavske književnosti, za koje naša moderna uopće pokazuje velik interes, pa su i pokretači *Mladosti* imali za početak u vidu 4 pisca,[56] ali u listu je ipak objavljen samo jedan prilog, i to prijevod Hamsuna. – Njemačka, a naročito austrijska literatura imale su u *Mladosti* vidno mjesto iako se to nigdje izrijekom ne ističe. Doduše, ni jedna ni druga nisu bile, striktno uzevši, osobito bogato zastupljene – u čisto literarne priloge možemo ubrojiti jedino prijevod Schnitzlera, komemoraciju Heineove 100-godišnjice i dva osvrta na bečke časopise. Listak je međutim bogat po broju priloga, no od njih 20, 17 ih tretira pitanja bečkog kulturnog života i tek se uz put, u kazališnim kritikama, dodiruje i književna tematika. Posredno je međutim uloga njemačke, a u užem smislu specijalno austrijske književnosti i kulture bila od prioritetne važnosti – u tom kulturnom krugu *Mladost* izlazi, u njem su se urednici formirali, pod njegovim su utjecajem stajali pri pokretanju, opremanju i uređivanju svoje smotre, preko njega se najvećim dijelom upoznaju s ostalim kulturnim

[54] »Da se razumijemo!«, *Ml.*, 1/1898, br. 3.

[55] Čehov, Sologub, Dančenko, Kareev, Kulakovski, Masaryk, Przybyszewski, Vazov, – da spomenemo samo poznatija imena.

[56] Brandesa, Hansona, Obstfeldera i Hamsuna.

sredinama i ostalim stranim literaturama. – I konačno, u *Mladosti* je zastupana i madžarska književnost, i to prijevodom Kóbora i prikazom novije madžarske proze, a u listku osvrtom na kazališnu sezonu.

Francuskoj je književnosti redakcija posvetila očito mnogo veću pažnju nego ostalim stranim literaturama, iako sam do tog zaključka došla prvenstveno na temelju dostupne mi arhivske građe, a ne toliko na temelju onoga što je u časopisu bilo realizirano. Doduše, prilozi iz nje nisu ni tako malobrojni ni beznačajni; dapače, kako je od njih 7. 6 književnog karaktera, francuska bi literatura po broju priloga vodila pred svim ostalim književnostima. Međutim, sve je to malo kad jednom znamo šta je sve redakcija imala u vidu ili čak spremno za štampu, a ipak zbog kratkotrajnosti lista nije uspjela ostvariti. Tako je npr. bogata francuska suvremena literarna produkcija zastupljena s dva prvenstveno salonska pisca, Mendèsom i Prévostom, no već u popisu suradnikâ nalazimo i slavista Legera, i kritičara Lemaîtrea, pa čak i Zolu, i svi su se oni, kako god to naša kulturna javnost u to doba nije mogla vjerovati, stvarno bili odazvali pozivu na suradnju i srdačno pozdravili pojavu časopisa; doduše, nitko od njih, osim Mendèsa, nije bio voljan da piše posebne priloge za *Mladost*, ali svi dozvoljavaju prevođenje svojih djela, i to bez naknade, osim pomodne spisateljice Gypove, koja se naknadno odazvala i tražila honorar. U toku izlaženja, redakcija naručuje još i prijevode P. Louÿsa i Maeterlincka, Krnic se nudi da prevodi Margueritea, a Benko je, sudeći po jednom Dežmanovu pismu, trebao prevesti Baudelairea i Verlainea; prema saopćenju Plavšićevu, prva su dva prijevoda bila doista i dogotovljena, a prevodioci su sami bili zaduženi da dobave autorizaciju od pisaca, no nije mi poznato jesu li to i učinili, prije bih rekla da nisu. Osim toga, kako se može pretpostaviti na temelju pisma što ga je Vj. Jelavić uputio Plavšiću iz Pariza 14. XII 1897, redakcija se bila obratila molbom za suradnju i Hérédiji, Bourgetu, Barrèsu i Vogüéu, no od njih nije primila odgovora. Sve u svemu, već ova lista od petnaestak imena za koja pozitivno znam da je redakcija bila zainteresirana, ukazuje nam da su urednici posvetili francusoj književnosti mnogo više pažnje nego ostalim stranim literaturama; činjenica da su u listu bili objavljeni prijevodi samo dvojice od tih petnaestak književnika, i to upravo one dvojice s kojima je naša publika već bila upoznata i čija je literarna vrijednost uglavnom manja negoli u ostalih pisaca koje su urednici imali u vidu, plod je nesretnog stjecaja okolnosti, a ne linije redakcije.

Ni u pouci nije francuska književnost mnogo sretnije prošla nego u beletristici, i to, kako proizlazi iz korespodencije, zbog pomanjkanja suradnika. Jedini je prilog, posvećen isključivo francuskoj literaturi, Politeov nekrolog Daudetu; iako pisan s toplinom i poznavanjem, članak se ni po predmetu ni po njegovoj obradi ni po iznesenim tradicionalističkim shvaćanjima ne uklapa u fizionomiju *Mladosti*, a nije pridonio ni boljem upoznavanju francuske književnosti. Tematski je mnogo interesantniji neobičan esej A. Grada, tj. Benka, »Mlada Hrvatska«, o kojem ću opširnije govoriti u drugom dijelu radnje i od kojeg se redakcija sre-

ćom ogradila. U tom je članku Grado, među ostalim, obradio i francuski simbolizam i dekadencu, a za ilustraciju je čak unio 2 prijevoda Verlaineove poezije, koji su ujedno prvi prijevodi Verlainea na naš jezik.[57] Međutim, o tim za hrvatsku javnost vrlo slabo poznatim i izvanredno interesantnim temama Grado na žalost piše s površnim poznavanjem i suštinskim nerazumijevanjem, a nije mi pravo jasan ni njegov stav prema pojavama o kojima govori.

U listku izlaze tri priloga u vezi s francuskom literaturom. Prvi je Krnicova recenzija Lotijeve zbirke pripovijedaka *Figures et choses qui passaient*, jedan od Krnicovih početničkih radova, a ipak relativno uspio impresionistički kroki. – Okvire listka prelazi dosta opširan i temeljit referat o Augustu Comteu, pisan u povodu 100-godišnjice rođenja; članak nije potpisan, prema Plavšićevu saopćenju napisao ga je G. Jeny. – Treći je prilog izašao u rubrici »Strane smotre« i jednostavan je pregled sadržaja 97. i 98. sveska *Mercure de Francea*.

U cjelini uzevši, francuska je književnost nesumnjivo bila interesantna za pokretače *Mladosti*, a iz napora koje čine da pridobiju suradnike i među Francuzima i među našim ljudima proizlazi da joj žele dati i dominantno mjesto unutar stranih literatura; međutim, zbog kratkotrajnosti lista i zbog pomanjkanja vrsnih posrednika, svi ti napori nisu na žalost ni kvantitativno ni kvalitativno urodili željenim plodom.

Zadržala sam se nešto duže na bečkoj *Mladosti* jer je ona bila prvi čisto literarni organ mladih uopće, koji doduše u završnoj bilanci svoje kratkotrajne egzistencije ne sadrži onoliko pozitivnih rezultata kao kasniji modernistički časopisi, ali koji im je ipak svima utro put. Svojom borbom za slobodu umjetničkog stvaranja *Mladost* je ucrtala osnovne idejne smjernice čitavog našeg modernističkog pokreta, a svojim probijanjem »kineskog zida« i uspostavljanjem direktnog kontakta s ostalim kulturnim svijetom, značila je odlučnu preorijentaciju u našem odnosu prema stranim književnostima. Ujedno, *Mladost* je i po onome što je u njoj ostvareno, a još više po onome za čim se težilo, s komparativističkog stanovišta najinteresantniji časopis naše moderne.

Slijedeće glasilo modernista bio je *Hrvatski salon*, prigodna publikacija koju je 1898. i 1899. u zajednici s hrvatskim piscima izdavalo novoosnovano Društvo hrvatskih umjetnika u povodu svoje prve izložbe i kojoj je kao uzor nesumnjivo služila bečka secesionistička revija *Ver sacrum*. Publikaciju je pokrenuo Dežman, a izašla su ukupno 4 sveska. Svaki broj donosio je reprodukcije umjetnina izloženih u salonu, biografije samih umjetnika kao i kraće književne priloge hrvatskih pisaca, pri čemu su i reprodukcije i književni prilozi bili odabirani s ciljem da što bolje osvijetle umjetničku ili književnu fizionomiju svog stvaraoca. S idejne strane *Hrvatski salon* uspješno nastavlja borbu za slobodu umjetničkog stvaranja pa u zaključnoj riječi posljednjeg sveska redakcija konstatira: »Načelu, koje nas je vodilo – držimo, da smo ostali do-

[57] Prema *BLZ*, VII.

sljedni do kraja.« U *Hrvatskom salonu* zastupano je ukupno 18 umjetnika i oko 25 književnika, među kojima nalazimo ne samo glavne borce iz redova modernista (Dežman, Plavšić, Nehajev i dr.) već i glavne literarne stvaraoce HM (Nikolić, Vidrić, Domjanić, Begović, Nazor, Livadić, Tucić i dr.) na čelu s predstavnicima one nešto starije književne generacije koja je pristala uz mlade (Đalski, Kranjčević, Leskovar, Miletić, Borotha, Alaupović). No iako je *Hrvatski salon* odigrao dosta važnu ulogu u razvoju same moderne, za nas on nije interesantan jer strana književnost u njemu nije zastupana niti se o njoj govori. Čak i u uvodnom Dežmanovu članku »Naše težnje«, gdje pisac još jednom raspravlja o tome što je moderna i nastoji pomirljivo suzbiti napadaje na koje je naišla, ne ulazi on u sporno pitanje kozmopolitizma i odnosa moderne prema stranim literaturama, već ga se tek usputno dodiruje izjavom: »Ako mi sad tražimo ne samo u narodu, nego i izvan domovine uzore, zar smo zato izdajnici?«

Suradnja između mladih hrvatskih književnika i umjetnika, započeta u *Hrvatskom salonu*, nastavlja se početkom 1900, kad »Društvo hrvatskih umjetnika u savezu sa nekolicinom hrvatskih književnika« počinje izdavati *Ž i v o t*, »mjesečnu smotru za književnost i umjetnost«. Časopis je izlazio godinu i pol dana, izašle su ukupno 3 knjige s po 6 brojeva, a uređivao ga je Dežman i posljednji trobroj Tucić. List je izlazio u tehnički savršenoj i vrlo elegantnoj opremi, donosio je mnogo umjetničkih reprodukcija, a izlaženje je bilo prekinuto iz već uobičajenog razloga – nedostatka materijalnih sredstava.

Život je, jednako kao *Mladost* i *Hrvatski salon* prije njega, reprezentativna književna smotra, uređivana na principu slobode umjetničkog stvaranja i otvorena svim književnicima bez obzira na to kojem literarnom smjeru i kojoj političkoj struji pripadali. Za razliku od svojih prethodnika, a vjerojatno upravo u želji da izbjegne sukobe što su ih oni bili izazvali, *Život* izlazi bez programnog članka, s jednostavnim ilirskim motom:

Ar se zdižu Mladi, posluju marljivo,
Ter podžižu v stareh kaj bilo vgaslivo.

No iako je takvim stavom Dežman uspio privući na suradnju ne samo sve moderniste već i predstavnike starije književne generacije (J. Kozarca, Leskovara, Vojnovića, Kranjčevića, Borothu i dr.) i neke tradicionaliste (Tresića, J. Čedomila, N. Andrića i dr.), iako u beletristici ne dominiraju modernistički prilozi, a u kritici se govori negativno o najekstremnijim izrazima modernizma (npr. o Jelovšekovim *Simfonijama*), ipak, ni tako uređivan, *Život* nije uspio izbjeći napadaje ekstremnih tradicionalista, koje započinje A. Radić svojom brošurom »*Život* – *ili smrt hrvatskog preporoda*, a nastavlja prvenstveno Hranilović u *Vijencu*. Pa ipak, usprkos napadajima i odgovorima na napadaje,[58] *Život* nema ni izda-

[58] Nesumnjivo najvažniji od tih odgovora bio je onaj pod naslovom »Dekadentske težnje u hrvatskoj literaturi« koji je imao i programatski karakter (*Ž*, 2, 1900, br. 3, smotra).

leka tako borben karakter kao većina ostalih glasila mladih, specijalno *Mladost*, ali zato znači na literarnom planu ostvarenje svega onog za što su se mladi dotad u svojim organima borili – bio je to list stvarno uređivan na principu slobode književnog stvaranja, časopis koji je istovremeno bio ogledalo književne produkcije najboljih hrvatskih pisaca i literarni organ mladih, i konačno, bio je to bez sumnje najbolji književni list svog vremena.

Strana je književnost u *Životu* dobro zastupana, i to kako brojem priloga tako i njihovom kvalitetom. Doduše, za upoznavanje strane orijentacije naših modernista *Život* nije tako značajan kao što je to bila bečka *Mladost*, mada je izlazio duže vrijeme i donio i apsolutno više priloga, a i kvalitetno bolje priloge iz stranih književnosti. *Život* naime u svom stavu prema stranim literaturama samo nastavlja liniju zacrtanu u *Mladosti*, i to s manje elana i napora, a s više uspjeha, ali im ne pridaje tako važno mjesto kao što su ga imale u bečkom časopisu, gdje je rušenje »kineskog zida« bilo shvaćeno kao jedan od najprečih zadataka. Uostalom, »zid« je 1900. već bio uglavnom srušen, kontakt s Evropom uspostavljen, pa je Dežman kao urednik mogao provoditi liniju koju nije uspio nametnuti *Mladosti* – baciti težište na hrvatsku literaturu, a od strane književnosti prezentirati samo ono što je literarno vrijedno i što je moderno.[59] – Tako primjerice u beletristici imamo odnos 6 : 1 između hrvatske i strane književnosti, dok smo u *Mladosti* imali 2 : 1, ali zato su svi prezentirani pisci bili za ono doba moderni, a i danas još uglavnom svi znače velika imena u literarnoj historiji, općoj ili bar svojih naroda (Gorki, Multatuli, Hamsun, A. France, Maeterlinck, P. Louÿs, D'Annunzio, M. Serao, P. Nirvanas). – Što se tiče pouke, upada u oči da je podjednak broj članaka posvećenih književnim temama kao i onih s područja umjetnosti i kazališta (po 11), te da se, uz dva-tri izuzetka, svi prilozi odnose ili na aktuelne kulturne događaje (gostovanja, izložbe, proslave, obljetnice) ili prezentiraju pisce što ih *Život* donosi u prijevodu (Multatuli, Maeterlinck) ili one za koje je naša moderna i inače pokazivala velik interes (Przybyszewski, Nietzsche, Ibsen, Pascoli, Gorki, moderna češka poezija). – Listak je vrlo bogat i raznovrstan, strana problematika doduše u njem brojčano ne preteže kao u *Mladosti*, već je u ravnoteži s domaćom (odnos 1 : 1), a specijalnu mu vrijednost daje i to što većinu priloga ne sačinjavaju kazališne kritike, već prikazi iz stranih književnosti i stranog kulturnog života. Kao izdvojenu rubriku unutar listka nalazimo »Smotru« s kraćim osvrtima na pojedine časopise, knjige i kulturne događaje, pri čemu je najveći broj priloga posvećen pregledu sadržaja novijih brojeva domaćih i stranih časopisa; koliko

[59] Za upoznavanje Dežmanova stava interesantno je usporediti njegova na žalost nedatirana pisma Plavšiću, pisana pred pokretanje *Mladosti*, što se sad nalaze u posjedu D. Plavšića. Tako u jednom pismu, vjerojatno iz studenoga 1897, savjetuje: »Nemojte baciti sve težište na strane pisce«, a u povodu Šegvićeva napadaja na *Mladost* u 10. broju *Novog vijeka* piše: »Ovo su uvjeti obstanku Mladosti: 1. Da bude hrvatski, 2. Da bude list književn. umjetnički, 3. Da bude strogo na modernom stanovištu.«

se pažnje posvećivalo toj rubrici, možemo ilustrirati konkretnim primjerom 2. brojem 1. godišta, u kojem je obrađeno uz domaće i 20 stranih časopisa. I konačno, na posljednjoj se strani nalazi interesantan pregled novih knjiga, domaćih i stranih, pri čemu je popis ovih posljednjih, zajedno s popratnim bilješkama, bio vjerojatno preuzet iz kojeg stranog lista. U nekim brojevima nalazimo na omotu još i razne oglase, među kojima se oglašuje i desetak književnih ili umjetničkih časopisa iz Njemačke, Francuske i Engleske, pretežno modernističkih.

Sve u svemu, iako je *Život* na neki način nastavak *Mladosti*, pa je i objavio one priloge koji u *Mladosti* nisu usnjeli izići i okupio mnoge suradnike s kojima je već redakcija *Mladosti* uspjela uspostaviti kontakt, stav prema stranim književnostima u *Životu* je ipak nešto drugačiji nego kod njegova prethodnika, a razlog tim stanovitim razlikama mislim da treba tražiti u samoj redakciji, koju su u prvom slučaju stvarno vodili Jeny i Plavšić, a ne Dežman kako to mnogi naši literarni historičari navode.[60] I tako, dok se *Mladost* bavila i društvenom problematikom, pa indirektno i politikom nastojeći da okupi što veći broj suradnika iz Slovenije i Srbije, *Život* je u prvom redu isključivo književni list i to hrvatski književni list. Nadalje, *Život* nema tako kozmopolitski karakter kao *Mladost*, što specijalno dolazi do izražaja u beletristici, gdje je težište bačeno na hrvatsku literarnu produkciju i gdje se, barem koliko proizlazi iz samog lista, nije ni pokušavao uspostaviti direktan kontakt sa stranim piscima. U pouci i u listku odnos je između domaće i strane tematike također ravnomjeran, dok jedino u smotri, koja je imala isključivo orijentacioni karakter, dominiraju informacije iz stranih literatura. Međutim, što se tiče samih priloga, oni su u *Životu* i kvalitetno i izborom interesantniji jer nas upoznaju s pojedinim stvarnim predstavnicima moderne evropske književnosti.

Odnos prema pojedinim stranim literaturama nije nigdje eksplicitno iznesen, ali proizlazi iz samog časopisa – slavenske književnosti stupaju

[60] Neki književni historičari navode Dežmana kao urednika *Mladosti* (I. Hergešić, »Mladi u hrvatskoj književnosti 1897–1907«, str. 127; – S. Ježić, *Hrvatska književnost*, str. 320; – A. Barac, »Dežman, Milivoj«, *EJ* II, Zagreb 1956), dok drugi smatraju da on doduše nije bio na listu nigdje potpisan, ali da je bio jedan od pokretača (M. Marjanović, *Hrvatska moderna*, I, str. 35), ili da je stajao iza cijelog pothvata (J. Bogner, »Pokreti i struje«, str. 56). Korespondencija redakcije *Mladosti*, a naročito prepiska Dežmana i Plavšića, pokazuje međutim jasno da je Dežman bio jedan od glavnih faktora u časopisu, ali nikako ne glavni, iako je nesumnjivo da je njihova uloga od broja do broja rasla. Idejni začetnik lista bio je, kako mi je saopćio D. Plavšić, Guido Jeny, a stvarni pokretači Jeny, Plavšić i Jugović, dok je Dežman bio od početka prema čitavom pothvatu skeptičan te u jednom nedatiranom pismu Plavšiću predlaže pokretačima da se ne upuste u izdavanje pravog časopisa, već da se zadovolje sa »zwanglose Hefte«. Stvarni urednici bili su Plavšić za književni i Jeny za umjetnički dio (Jugović je od 3. broja isključen iz redakcije), iako se iz Hrščićeva pisma Plavšiću od 19. IX 1897. vidi da su mladi iz Zagreba predlagali za urednika Dežmana te da je on sam već bio pristao na to. Sačuvana nam korespondencija također svjedoči da Dežman nije imao odlučujuću riječ ni pri formiranju fizionomije lista ni pri njegovu redigiranju – mnoge mu se stvari iz programa nisu svidjele, ali su ipak u nj ušle, nije suglasan da se pozivaju neki pisci, ali oni su ipak bili pozvani, ne sviđaju mu se neki prilozi, ali oni su ipak bili objavljeni, itd.

u drugi plan, a prioritet nose zapadnoevropske literature, i to prvenstveno francuska i za njom talijanska. Prioritet francuske literature razumljiv je, dok je jak udio talijanske više posljedica suradnje većeg broja dalmatinskih pisaca negoli interesa Dežmana ili naše moderne. Interesantno je napomenuti da je njemačka književnost gotovo posve zapostavljena iako je i u slučaju *Života* odigrala jaku posredničku ulogu, što dolazi do izražaja prvenstveno u smotri, gdje vidimo da su mladi bili ipak u prvom redu upućeni na njemačke i češke revije, kao i u rubrici »Nove knjige«, gdje dominiraju njemačka i češka izdanja. Engleska je književnost zastupana isključivo prilozima u listku, iz skandinavskih literatura imamo 1 prijevod, 1 studiju i 1 osvrt, a iz holandske 2 priloga. Slavenske su književnosti, kako rekosmo, u drugom planu, iako se specijalno iz osvrta na umjetnički i kazališni život, kao i iz pregleda časopisa i novih izdanja, osjeća vrlo živa veza s češkom kulturnom sredinom. Osim toga imamo još i po 1 prilog iz moderne grčke i turske književnosti.

Francuska literatura stoji po broju prijevoda, članaka i osvrta na prvom mjestu – isključimo li smotru, ukupno 23 priloga, od čega 12 literarnog karaktera – a i po pregledima časopisa i novih izdanja vidimo da je uz njemačku i češku kulturnu sredinu, s kojima je naša moderna bila prirodno povezana, postojala jaka tendencija da se uže povežemo s francuskom kulturnom sferom. Najvredniji su od tih priloga svakako prijevodi – dvije crtice Franceove, jedan esej Maeterlincka i 5 pjesama iz *Chansons de Bilitis* P. Louÿsa, koji se ovdje prvi put predstavlja hrvatskoj publici i zbog kojeg je Kršnjavi navodno sustegnuo *Životu* dalju subvenciju.[61] Louÿsa prevodi Nina Varva, a Francea i Maeterlincka poznati posrednici između naše i francuske književnosti Krnic i Pilar, koji su s prevođenjem tih pisaca bili započeli već u *Vijencu*.

Od rasprava i članaka samo je jedan posvećen francuskoj književnosti. To je Marjanovićev napis o Maeterlincku, u kojem se analiziraju i prilično oštro kritiziraju njegove posljednje drame, ali donekle i Maeterlinck uopće; taj Marjanovićev stav, u kojem se ogleda i njegovo pomanjkanje afiniteta prema romanskoj kulturi i literaturi uopće, bio je u ono doba u nas prilično osamljen i nije odgovarao sudu većine mladih, o čemu će biti govora u drugom dijelu ove radnje kad bude riječ o Maeterlincku. – Ostali su članci prigodnog karaktera: u povodu požara Théâtrea françaisa, Miletić daje historijat kuće i s toplinom evocira svoje uspomene, a u povodu svjetske izložbe u Parizu, Mrzljak i Turković iznose svoje dojmove osvrćući se prvenstveno na onaj dio izložbe koji je bio posvećen francuskoj umjetnosti.

U listku je francuska tematika također dosta zastupana, no najveći broj priloga odnosi se na umjetnički i, nešto manje, na kazališni život Francuske. Treba napomenuti da među tim prilozima nalazimo i prijevod Mauclairova članka o modernoj umjetnosti u Francuskoj nakon 1870, koji je iste godine izašao i u *Wiener Rundschau* pa pretpostav-

[61] Usp. Lunaček, »Prilozi za povijest hrvatske umjetnosti«, *S-k.* 1/1906, str. 406.

ljam da su ga odanle i preuzeli; kako god. 1900. nalazimo što u *Životu* što u *Svjetlu* tri prijevoda ili prerade Mauclaira, stalnog suradnika *Die Zeit* i *Wiener Rundschau*, vidimo da su bečki časopisi stvarno odigrali veliku posredničku ulogu u našem približavanju francuskoj umjetnosti, kulturi i književnosti. U vezi s literaturom imamo u listku samo 3 priloga, sva tri iz Krnicova pera. Prvi je kratka bilješka pod naslovom »Strossmayerovo ime u Flammarionovu djelu«, gdje je prikazana uloga što ju je pisac dodijelio našem biskupu na koncilu pred smak svijeta; druga dva priloga, osvrt na Zolin roman *Fécondité* i na lik A. Francea, pisana su ne sa stanovišta literarnog kritičara, već sa stanovišta čovjeka kojega prvenstveno interesiraju moralne koncepcije i filozofske ideje pisaca o kojima govori.

Smotra donosi uglavnom pregled sadržaja pojedinih časopisa, od kojih su svakako najvažniji *Mercure de France* i *Revue des deux mondes*. Nije mi uspjelo ustanoviti jesu li ti osvrti pisani na temelju pregleda samih časopisa, ili na temelju *Revue des revues*, dakle onako kako mladi inače spočitavaju *Vijencu*,[62] ili su, što je najvjerojatnije, većinom preuzeti iz bečkih časopisa; sigurno je ipak da je uredništvo pratilo i *Revue des revues* i *Mercure de France*, iz kojega uostalom donosi prijevod recenzije Symonsove knjige o simbolizmu, vjerojatno u želji da i sama ta recenzija posluži kao informativan prikaz. Izvan toga izlazi pregled Mauclairova članka »Francuska lirika poslije Stéphana Mallarméa«, teoretski nastavak njegova članka o simbolizmu što po prilici u isto doba izlazi u *Svjetlu;* nije potrebno isticati da su oba ta priloga bila u to doba važna za upoznavanje moderne francuske književnosti.

U prikazima novih knjiga *Život* se osvrće na nova djela C. Albane, A. Boissièrea, P. Bourgeta, A. Charpentiera, L. Daudeta, I. Gilkina, E. Jalouxa, J. de Nittisa, Rachilde, E. Raynauda, H. de Régniera, A. Ruytersa i M. Tinayre; kako ti osvrti sadrže obično jednu do dvije rečenice, vjerujem da su odnekud bili prepisani.

Međutim, osim prijevoda, članaka i prikaza iz same francuske književnosti, i mnogi ostali prilozi svjedoče o tom da je francuska literatura, pa i ona novija, pomalo postajala svojinom naše kulturne javnosti; pisci koji se najviše u usputnim napomenama spominju, još su uvijek Taine i Brunetière, Daudet i Zola, ali Bourget, Maeterlinck i Huysmans ne zaostaju mnogo iza njih, dok se o dekadenci i simbolizmu raspravlja na više mjesta, svakako najinteresantnije u polemičkom napisu redakcije »Dekadentske težnje u hrvatskoj literaturi«. – Sve u svemu, i prilozi i napomene u *Životu* nedvojbeno svjedoče da se u centru interesa bečko-zagrebačke skupine nalazi francuska, a iza nje ostale zapadnoevropske literature, dok slavenske književnosti stupaju u drugi plan, a njemačka ima prvenstveno posrednički karakter.

Ukidanjem godišnje subvencije od 2000 kruna, što ju je Društvo za umjetnost i umjetni obrt, alias Iso Kršnjavi, davalo kao pripomoć za

[62] Usp. »Vijenac«, *Ž*, 3 (1901), str. 192.

izdavanje *Života* Društvu hrvatskih umjetnika, nestalo je materijalne baze za daljnje izlaženje časopisa, koji s trobrojem 4–6 završava treću knjigu i prestaje izlaziti, a predstavnici artističke skupine ponovno ostaju bez svoga glasila. Velik ih dio zato surađuje 1902. u zagrebačkoj *Hrvatskoj misli*, sarajevskoj *Nadi*, *Domaćem ognjištu* ili po dnevnim listovima. S tom nezavidnom situacijom u kojoj se našla bečko-zagrebačka grupa, sinhronizira i propadanje *Vijenca*, koji pod uredništvom Arnolda spada na sve niže grane tako da njegova daljnja egzistencija dolazi u pitanje. U toj krizi preuzimaju god. 1903. uredništvo i izdavanje *Vijenca* Gjalski i Dežman, uz godišnju potporu Matice i uz njezin nadzor.

Tradicionalni je *Vijenac* od 1895. do 1902. prolazio kroz razne faze, ali ni u jednoj od njih nije više bio centralnim hrvatskim književnim listom. Najsretnija od svih faza tog razdoblja bila je ipak ona od konca 1896. do početka 1899, kad pod uredništvom mladima sklonog Inhofa u Vijencu surađuju uz starije pisce i mnogi mladi književnici, i kad i u pouci i u beletristici imamo dosta zanimljivog materijala. Odlazak Inhofa imao je teške posljedice za našu književnost i doveo sâm list u krizu, koja je konačno završila njegovom smrću. Interesantno je napomenuti da su mladi već 1898, kad se saznalo da će Inhof uskoro napustiti redakciju, imali u vidu mogućnost da preuzmu *Vijenac* u svoje ruke, te Pilar u ime svoje i u ime grupe umjetnika predlaže u pismu od 14. IX 1898. Plavšiću da on preuzme uredništvo, budući da se kao urednik *Mladosti* pokazao doraslim za taj posao.[63] No dogodilo se upravo suprotno. Umjesto da *Vijenac* već 1899, dakle u času kad su se borbe između mladih i starih tek započinjale, preuzmu mladi i uređuju ga na principu slobode umjetničkog stvaranja, redakcija dolazi u ruke Hranilovića, njihova ogorčenog protivnika, koji već u objavi o preuzimanju uredništva izjavljuje: »Uredništvo će jednakom susretljivošću primati radnje sviju književnih struja i škola, osim onih koje su u opreci s ciljevima našega narodno-kulturnoga nastojanja, te koje bi mogle našu mladu književnost navrnuti na stramputice, gdje bi morala uginuti ili gdje bi prestao njezin idealistički, blagotvorni utjecaj u našem narodno-kulturnom životu.«[64] Dolaskom Hranilovića, koji se doduše na uredničkom mjestu zadržao tek nešto više od godine dana, ali je ostao jednim od najrevnijih suradnika sve do 1902, *Vijenac* definitivno prestaje biti centralnim hrvatskim listom i postaje borbenim glasilom tradicionalista. To se nužno moralo odraziti ne samo u kritici već i u beletristici, koju sad najvećim dijelom zastupaju stari, a odrazilo se i na znatnom smanjenju broja pretplatnikâ, te Dionička tiskara odbija da dalje izdaje list i povećava deficit posljednjih godina. I tako, u drugom polugodištu 1900. *Vijenac* ponovo preuzima Matica, a uređuje ga Đuro Arnold. Iako se Matica spremala provesti neke reforme oko uređivanja i opremanja *Vijenca*, svi pokušaji da se list modernizira ostaju bez uspjeha, a dvije godine Arnoldova urednikovanja predstavljaju možda i dva najslabija godišta *Vijenca*

[63] Pilarovo pismo nalazi se u posjedu D. Plavšića.

[64] *Vienac* 31/1899, str. 96.

uopće. Mladi, izuzev Nazora, više uopće ne surađuju, prijevodna je beletristika, izuzev slavenske, trećerazredna, a napadaji na mlade vode se na svim sektorima i dosežu svoj vrhunac. Sredinom 1902. postalo je jasno i samoj upravi Matice da je takva situacija neodrživa, te Arnold napušta uredništvo, koje od 23. broja preuzimaju Stjepan Bosanac i Milan Šenoa. Za interregnuma Bosanca i Šenoe dolazi do stanovitog zatišja u borbama, mladi ponovno surađuju i list pomalo oživljuje, ali daljnja egzistencija *Vijenca* dolazi zbog nagomilanog deficita ipak u pitanje te MH prihvaća ponudu Đalskog i Dežmana da sami preuzmu izdavanje i uređivanje lista uz Matičnu subvenciju od 8000 kruna.

Vijenac 1903, kako obično nazivamo 35. godište, razlikuje se u mnogočemu od prethodnih tečajeva i predstavlja jedno od najboljih godišta *Vijenca* uopće. S formalne strane list je te godine doživio stanovite preinake; pretvara se iz tjednika u polumjesečnik iako ostaje nesmanjena opsega, oprema mu je mnogo modernija i dotjeranija nego prethodnih godina, a listak je mnogo obilniji i bolje uređivan. Što se sadržaja tiče, ne smijemo smetnuti s uma da *Vijenac 1903.* nije bio organ mladih, kao što su to bili *Mladost*, *Hrvatski salon* ili *Život*, već organ MH predan u ruke mladih, i da mu je to nužno moralo udariti stanovit pečat – pomirljivost smjenjuje dotadanju borbenost i polemičnost, u njem te godine ravnopravno surađuju i mladi i stari, pa i mnogi nekadanji protivnici osim onih najogorčenijih (kao Hranilović), programatskih članaka nema, a kritički prilozi i jednih i drugih pisani su pomirljivim tonom. Međutim, kolikogod eklektičan po sadržaju i pomirljiv po tonu, *Vijenac 1903*, ipak znači definitivnu pobjedu mladih jer je u njem bio konačno u potpunosti proveden osnovni princip za koji su se oni borili – princip slobode umjetničkog stvaranja.

No iako je *Vijenac 1903.* i sadržajno i formalno bio mnogo bolji od svih godišta od 1895. nadalje, iako se broj pretplatnika podvostručio, a deficit smanjio, iako su Đalski i Dežman bili voljni izdavati list i dalje, i to uz smanjenu subvenciju od 7000 kruna, ipak odbor MH, koji se vjerojatno nadao da će list pod uredništvom mladih propasti, a ne procvasti, na svojoj sjednici od 26. XI odlučuje da se obustavi daljnje izdavanje našeg dotad najstarijeg i uopće najdugotrajnijeg književnog časopisa.[65] A mladi, što je najtragičnije, nisu protiv te besmislene odluke mogli ništa. »Mi smo«, kažu urednici u posljednjem broju posljednjeg godišta, »uređujući 'Vienac' naišli u našem mučnom poslu na toliko susretanje hrvatskih književnika i umjetnika, naročito mladih pregalaca, da im se moramo napose zahvaliti. Njihova je zasluga u prvom redu, što je 'Vienac' bio ove godine pravim središtem hrvatske književnosti i umjetnosti. I ako radi naših jadnih prilika i zbilja ugine 'Vienac', nada-

[65] *(Hrvatsko) kolo* izlazi s velikim prekidima, čas kao zbornik, čas kao časopis, pa ne može biti konkurent *Vijencu*. Naznaka godišta današnjeg *Kola* nije realna – istom metodom mogli bismo onda zbrojiti godišta svih časopisa koji su nosili ime »Vijenac« i koji su, uostalom, svi također izdavani s pretenzijama da obnove ili nadomjeste tradicionalni *Vijenac*.

mo se, da hrvatski književnici ne će smalaksati, da će naći središte u kojem će slobodno iznašati svoje nazore. Na njima je da uskrise 'Vienac'.« No do uskrsnuća tradicionalnog *Vijenca*, unatoč nekoliko listova sličnog karaktera ili istog imena, nije došlo, a njegovu funkciju centralnog hrvatskog književnog časopisa preuzeo je od 1906. dalje *Savremenik*.

Česte promjene urednikâ odrazile su se u *Vijencu* i na karakteru i kvaliteti priloga iz strane književnosti. Za vrijeme Pasarićeve ere dominiraju prijevodi iz slavenskih literatura, a odmah iza njih dolazi francuska, s nizom prijevoda Coppéea, Lotija, Daudeta, Maupassanta, Bourgeta, pa i s 1 prijevodom Zole, da spomenemo samo najglavnija imena, a to su ujedno i pisci o kojima se u listu najviše raspravljalo; uz to treba napomenuti da je za Pasarićeve redakcije izašao 1895. u *Vijencu* prijevod Taineove *Filozofije umjetnosti*, koji je imao velikog utjecaja na formiranje književno-teoretskih pogleda kasnijih kritičara HM. – Dolaskom Inhofa situacija ostaje uglavnom nepromijenjena; naime, i dalje dominiraju slavenski i francuski pisci, iako bi se već moglo reći da je težište na Francuzima. Osim toga, uz već spomenute autore nalazimo i poneki prijevod Maeterlincka i A. Francea, u pouci se piše ne samo o klasicima francuske književnosti (npr. o Balzacu i Stendhalu) već i o novijim pojavama (npr. o Rostandu), a u listku se prate, uglavnom sa simpatijama, i najnovija literarna stremljenja; ipak, moramo spomenuti da je u listku 1898. izašao u Krnicovu prijevodu i Nordauov nekrolog Mallarméu, pun poruge i invektiva na pjesnikovo »buncanje«, na koji su se poslije često pozivali stari u svojim napadajima na mlade. – Za redakcije Hranilovića i Arnolda prioritet i opet imaju slavenski autori, i to, moramo priznati, u prilično dobru izboru; uz već klasične predstavnike realizma nalazimo npr. Čehova i Gorkoga, Garšina i Tetmajera. Francuska je književnost slabije zastupana nego u prethodnim godištima, i to ne samo brojem prijevoda već prvenstveno izborom pisaca, među kojima nalazimo autore ranga J. Claretiea ili Ponson du Terailа. Listak je dosta obilan, no vodi ga uglavnom Hranilović, koji iz stranih literatura donosi pretežno vijesti o neuspjesima autorâ što su ih naši modernisti propagirali.

Vijenac 1903. znači osvježenje i u odnosu prema stranim književnostima. Što se tiče slavenskih, one su i dalje i brojčano i sadržajno dobro zastupane, i to i zaslugom starih i zaslugom mladih. Tako se iz ruske književnosti i dalje prevode Gorki i pisci njegova kruga, Pasarić piše o djelovanju hudoženstvenikâ i novoj drami, o Tolstoju i Turgenjevu, ali nalazimo i 1 prijevod Andrejeva. Milaković komemorira 50 godina Vrchlickoga prijevodom 1 pjesme i informativnim člankom, ali poljska je književnost predstavljena modernističkom dramom »Grijeh«, što ju je napisala žena St. Przybyszewskoga Dagny, i crticama Lewickoga, a iz ukrajinske književnosti prevodi se modernist V. Stepanyk. – Osim slavenskih literatura bogato je zastupana još jedino francuska, koja je uostalom uopće na čelu liste svih stranih književnosti, dok su ostale zapadnoevropske kao i skandinavske literature zastupane samo s po

jednim do dva priloga (njemačka, engleska, norveška, talijanska). U listku i u smotri nalazimo mnogo materijala, ali više iz kulturnog nego iz čisto književnog života, interesantno je da se od svih književnosti u listku najbolje prati talijanska, čemu se ne čudimo s obzirom na velik broj suradnika iz Dalmacije, a tek onda slijedi francuska i za njom pojedine slavenske literature.

Kako sam već spomenula, francuska je književnost zastupana najvećim brojem prijevoda (7), rasprava (3) i osvrta u listku i smotri (30), iako se samo 7 od ovih posljednjih bavi čisto književnom problematikom. Izbor prijevoda je dobar: među pjesmama nalazimo Baudelairea, Verlainea i Maeterlincka, među dramama Maeterlinckovu »Monnu Vannu«, a među pripovijestima kratku novelu Flammarionovu »Ljubav na zvijezdama«; prevodioci nisu naznačeni osim kod »Monne Vanne«, koju je preveo N. Andrić, no Baudelairea je prema Matošu preveo B. Lovrić, a Verlainea prema vlastitoj izjavi D. Domjanić,[66] dok prevodioca Maeterlinckove pjesme nisam uspjela utvrditi.

U pouci su izašla tri prilično heterogena napisa: Begovićeva studija o Montaigneu, Nehajevljevi zapisi o umjetnosti impresionizma i Tresićev prikaz »Nova književna struja u Francuskoj«, koji je za nas svakako najinteresantniji. Na samom početku članka Tresić iznosi svoj stav prema francuskoj književnosti, koji bi se više-manje mogao uzeti kao stav svih dalmatinskih pisaca, pa ću ga zato i citirati: »Franceska stoji danas na čelu svim prosvijetljenim narodima, naročito u književnosti i umjetnostima. Ona je kolovođa, ona daje pravac uljudbi već puna tri vijeka, i rek bi da još nije malaksala, nit misli tako skoro ustupiti mjesto kojem drugom narodu. U Parizu su možđani svieta, kako je rekao Leconte de Lisle. U Parizu se rađaju nove književne struje, a otuda poplavljuju svijet, koji ih nasljeđuje. Do nas dolaze te struje u banovinu preko Njemačke, a u primorje preko Italije. Rijetki su oni koji piju na izvoru. Usljed toga ne dolaze onako čiste, kako se rađaju, a često zakasne tako, da se naša mladost za njima povađa. kad ih je već u Parizu zamijenila druga struja ...«[67] Ta Tresićeva misao, koju on dalje ne razrađuje, nalazi svoju potvrdu i u samom *Vijencu 1903:* dok te godine izlaze u njemu jedni od prvih hrvatskih prijevoda Baudelairea i Verlainea, u Parizu se u to doba razvila još jedna reakcija na simbolizam, ovaj put u formi novog »humanizma«, o kojem Tresić uglavnom i referira u svom članku. Interesantno je ipak napomenuti da se Tresić, kojemu je »humanizam« kao pokret morao biti simpatičan, ipak ne slaže s oštrom kritikom prethodnih književnih struja što ju je izrekao vođa humanista F. Gregh, i to ne samo da se ne slaže s kritikom Parnasa, što je za Tresića razumljivo, već se ne slaže ni s osudom Verlainea i Mallarméa.

[66] Usp. Matoš, *Sabrana djela,* III, str. 485; – Domjanić, »In memoriam Vladimiru Vidriću«, *S-k,* 4/1909, str. 552.

[67] *Vienac,* 35/1903, str. 17.

Listak donosi dosta materijala, iako samo manji dio obrađuje čisto književnu tematiku. Treba istaći da za razliku od nekoliko prošlih godišta, kad je Hranilović u listku uglavnom referirao o neuspjesima modernizma, mladi sada donose materijal koji svjedoči o njegovim uspjesima na raznim područjima – u umjetnosti, glazbi ili književnosti. Na ovom posljednjem sektoru takav stav naročito dolazi do izražaja u diskusijama koje se vode oko neuspjeha posljednjeg Maeterlinckova komada »Mona Vanna«, čije uzroke naši mladi nalaze u njegovu udaljavanju od simbolističke tehnike; nadalje, iz francuske književne kritike iznose hvalospjeve Verlaineu i »prerano preminulom« Laforgueu, a interesantno je da nadugačko referiraju i o Faguetovu članku »Svojina i tuđina u književnosti«, u kojem Faguet odlučno odbija prigovore protiv tuđih književnih utjecaja i iznosi tezu da u francuskoj književnosti uvijek »sjajan period slijedi iza perioda proučavanja nefrancuskih književnosti«. – Na kraju, spomenimo još da *Vijenac 1903.* donosi interesantnog materijala za komparativno proučavanje samih hrvatskih pisaca; npr., B. Lovrić objavljuje pjesmu »A Charles Baudelaire«, a M. Lisičar ukazuje na stilske utjecaje francuskih pisaca u Vojnovićevoj »Trilogiji«.

Iz svega što je dosad izneseno vidimo da je u 35. godištu *Vijenca* dovršen proces započet pet godina prije u *Mladosti* – francuska književnost dobiva konačno u svakom pogledu prioritetno mjesto na listi stranih literatura, a francuski kulturni utjecaj dolazi polako na mjesto njemačkoga. Naime, ne samo da je francuska književnost u centru pažnje po tom koliko se iz nje prevodi i koliko se o njoj piše ili referira, već se o njoj sad piše i referira uglavnom na temelju francuskih izdanja, a manje posredstvom bečkih i čeških časopisa. Isto tako, sad je i francuski kulturni život – i književni i umjetnički i glazbeni pa i naučni – došao u središte pažnje, i o njem se referira mnogo više nego npr. o njemačkom kulturnom životu. I konačno, ne samo da pomalo nestaje njemačkog posredništva za upoznavanje stranih književnosti i kultura već Francuska ponekad igra posredničku ulogu za upoznavanje s drugim književnostima i kulturama.

S god. 1904. nastupa u hrvatskom književnom životu stanovito zatišje koje će uglavnom trajati sve do 1906. Prestao je izlaziti *Vijenac*, prestala je sarajevska *Nada*, a zamro je *Glasnik Matice dalmatinske*, u kojem su neki mladi povremeno surađivali. U tom interregnumu, između smrti *Vijenca* i pojave *Savremenika*, mladi su upućeni na dnevnu štampu, javljaju se i u *Domaćem ognjištu*, a stanovit dio beletrističke produkcije nalazimo i u jednom na neki način jedinstvenom listu, praškom *Sijelu* za zabavu i pouku, što ga je od 1904. do 1906. uređivala Zofka Kveder, a izdavao i razašiljao besplatno svojim kupcima F. Vydra, producent žitne kave. Iako pokrenuto u reklamne svrhe i prekinuto kad je izdavač uvidio da se takva vrst reklame ne isplati, *Sijelo* je ipak bilo pretežno književan list, koji doduše nije mogao imati nikakva literarnog

programa, ali je uspio sakupiti vrlo dobre suradnike. Pouka je malo zastupana, kao i strane književnosti, iz kojih imamo samo 2 prijevoda (pjesme Heinea i Münchhausena) i 2 poučno-informativna članka (o poljskoj renesansnoj književnosti i M. Rosenfeldu).

Ako izuzmemo *Sijelo*, koje u našem književnom životu nije odigralo nikakvu ulogu, a interesantno je prvenstveno kao pokušaj da se i književnost iskoristi u reklamne svrhe, u razdoblju od 1904. do 1906. pojavio se samo jedan novi književni list, i taj na žalost kratkotrajan. Bio je to zadarsko-zagrebački *Lovor*, što ga je početkom 1905. izdavao i uređivao najprije u Zadru, a poslije u Zagrebu Milutin Cihlar-Nehajev, uz suradnju Milana Begovića za književni dio i Dežman-Ivanova za umjetnički. Izašlo je ukupno 7 brojeva, a interesantno je napomenuti da je to bio jedini organ mladih koji nije prekinut zbog pomanjkanja sredstava,[68] već zbog »neozbiljnosti i hirovitosti urednikove«,[69] koji je prelaskom u Zagreb na račun novinarstva zapustio poslove oko časopisa.

Lovor je, kako ističe Nehajev u obznani časopisa u dnevnoj štampi, trebao »da hrvatskoj knjizi i općinstvu podade ono, što smo izgubili, kad je prestao 'Vienac'.«[70] List je dakle bio zamišljen ne kao provincijski već kao centralni hrvatski književni časopis, koji je trebao okupiti pisce i iz Dalmacije i iz Banovine, i nekadanje stare i sve bivše frakcije mladih. To je sve očito već iz samog sastava redakcije, u kojoj fungiraju, uz Nehajeva, i Dežman iz Zagreba i Begović iz Splita, a odgovorni je urednik bio Katalinić-Jeretov. Stoga, iako je *Lovor* bio i moderno opremljen i uređivan na principu slobode književnog stvaranja, Nehajev nastoji da »ne proširi megju hrvatskim književnicima jaza koji je nastao u posljednje vrijeme«[71] i umjesto programnog članka stavlja na početak lista svoj esej o Đalskom, koji završava riječima: »Pitaju me što ću u 'Lovoru'? Gjalski. – Eto to je moj program.« No *Lovor* je važan ne samo kao jedini književni časopis u to doba već i kao spona između *Vijenca* i *Savremenika*, pa čak i kao spona između dva razdoblja HM – u njem ne nalaze više mjesta borbe starih i mladih, ali započinju otvorene borbe oko Matice Hrvatske.

Sadržajno, *Lovor* je vrlo dobar književni list. U svega 7 brojeva koliko je izašlo, u časopisu je surađivalo dvadesetak najpoznatijih predstavnika mladih i isto toliko starijih pisaca, među kojima i Novak i Kranjčević. Jednako kao *Mladost*, *Hrvatski salon*, *Život* i *Vijenac 1903*, i *Lovor* je list ne samo za književnost već i za umjetnost, te uz niz reprodukcija donosi i poučne članke s područja umjetnosti, a i listak mu sadrži dvije glavne rubrike: umjetnost i književnost.

Strana književnost zastupana je dosta dobro, ali uglavnom prilozima u listku, dok je u beletristici i pouci težište na hrvatskoj literarnoj pro-

[68] U dvobroju 5–6 objavljuje se u bilješci redakcije da *Lovor* s ovim brojem počinje izlaziti u Zagrebu i da mu je materijalni opstanak osiguran.

[69] *Crvena Hrvatska*, 16/1906, br. 20, str. 2 (cit. prema V. Maštrović, *Jadertina croatica*, II, str. 87).

[70] *Crvena Hrvatska*, 14/1904, br. 49 (cit. prema V. Maštrović, *o. c.*, II, str. 86).

[71] *Ibidem*.

dukciji. Najbolje je i opet predstavljena francuska književnost (7 priloga), a iza nje, kako je i razumljivo s obzirom na suradnju dalmatinskih pisaca, talijanska literatura (5). Iz engleske književnosti imamo tri recenzije, iz poljske 1 raspravu i 1 prikaz, iz ruske 1 raspravu i iz bugarske 1 prikaz. Njemačka literatura uopće nije zastupana, odnosno spominje se samo usputno u kazališnoj rubrici.

Francuska je književnost dakle i u *Lovoru* na prvom mjestu; dapače, ona je i jedina koja se prevodi. Među prijevodima nalazimo i opet 1 esej Maeterlinckov iz *Le trésor des humbles*, a preveo ga je jedan od tradicionalista, inače dobar poznavalac francuskog jezika i kulture, Marin Sabić. Nadalje, u dvobroju 5–6 počinje izlaziti autorizovani prijevod Bourgetova »Učenika«, koji je prekidom *Lovora* ostao nedovršen, da bi u cjelini izišao tek u Jurinjakovu prijevodu 1920; u *Lovoru* prevodilac nije naznačen, no sudeći prema prijevodu, morao bi biti jedan od dalmatinskih književnika. Isto je tako nedovršen ostao esej E. Dujardina o Psalmima Davidovim, koji je u Krnicevu prijevodu počeo izlaziti u listku 7. broja. – U pouci imamo jedan jedini prilog, i to s područja umjetnosti: Schneiderov nepotpisani[72] članak »Montmartre«, napisan kao »Dokone bilješke povodom jedne lijepe knjige«, tj. knjige Klossowskog *Der Maler von Montmartre*, u kojem autor esejistički spaja svoja sjećanja s podacima iz Klossowskoga, pa je teško razlučiti što je čija misao, to više što je članak počeo izlaziti u 7. broju i ostao nedovršen. U listku nalazimo u svemu 4 priloga: već spomenuti prijevod Dujardina, odulji osvrt na Sainte-Beuvea u povodu 100. obljetnice rođenja, prikaz zainteresiranosti Francuza za književna pitanja, preuzet iz *Nouva Antologia*, i prikaz članka E. Mayniala o utjecaju Maupassanta na D'Annunzija, preuzet iz *Mercure de Francea*. U kazališnoj rubrici spominju se i 3 francuske premijere kao i nekoliko repriza francuskih komada u Hrvatskom kazalištu, ali u književnu analizu komadâ recenzent ne ulazi. – U smotri nalazimo iz književnosti samo 1 osvrt, i to na nove Brunetièreove članke pod naslovom »Sur les chemins de croyance«. Usputno se francuski pisci mnogo spominju u raznim tekstovima, uglavnom kao *tertium comparationis*. Napomenimo još da Car-Emin stavlja kao moto svojoj pripovijesti »Pod jesen« stihove Claudea Genvala, da Katalinić Jeretov u svojoj velegradskoj bilješci »Novi kočijaš« obrađuje pariško sredinu, te da se Nehajev kao urednik tuži na pojavu da u nas pisci opisuju sredine koje ne poznaju, pa mu tako i dva zagrebačka đaka nuđaju za *Lovor* roman iz pariškog života.[73]

Da zaključimo. *Lovor* je kao časopis u svemu nastavljač svojih prethodnika, no za strane literature ne pokazuje toliki interes kao oni, a u beletristici i pouci gotovo je isključivo orijentiran na domaću literarnu produkciju. Ipak, u ono malo prijevoda, članaka i osvrta što ih je u listu izašlo, susrećemo se sa samim poznatim imenima (Sainte-Beuve, Brunetière, Maupassant, Bourget, Dujardin, Maeterlinck, Carducci, Amicis,

[72] Autor prema: Maštrović, *o. c.*, II, str. 221.
[73] Usp. *Lovor*, 1/1905, str. 59.

Graf, D'Annunzio, Carlyle, Garšin, Reymont, Wyspiański), među kojima je, kako vidimo, i velik broj izrazitih modernista. Od svih književnosti najveći se interes i u *Lovoru* pokazuje za francusku literaturu, što treba naročito istaći budući da je list većim dijelom izlazio u talijanskoj kulturnoj sferi.

Četiri ovdje obrađena časopisa – *Mladost, Život, Vijenac 1903.* i *Lovor*[74] – što se u rasponu od 1898. do 1905. s većim ili manjim razmacima jedan na drugog nastavljaju, predstavljaju jednu više-manje homogenu cjelinu ne samo po svojim pokretačima, urednicima i stalnim suradnicima već i po svojoj idejnoj fizionomiji i tehničkoj opremi.

Najlakše uočljiva spona između ta četiri časopisa svakako je njihova vanjska oprema – luksuzna, moderna i u nas dotad neuobičajena. Svi su ti časopisi izdavani na finom papiru, pazilo se na format, karakter slovâ, način prijeloma, a likovna im je oprema (omot, vinjete, reprodukcije) secesionistička i naglašeno elegantna. Pa iako naša malobrojna čitalačka publika nije mogla izdržavati tako luksuznih časopisa, iako su mladi poslije i sami odustali od tako skupih izdanja, ipak ostaje činjenica da su ti časopisi bili prvi hrvatski listovi opremljeni na suvremenom evropskom nivou i da su, bar što se opreme tiče, mogli stati uz bok najboljim sličnim evropskim izdanjima. A ta se činjenica također ne smije ispustiti iz vida pri konačnoj ocjeni rada bečko-zagrebačke grupe.

Sa sadržajne strane, sve su te četiri revije bile prvenstveno smotre za književnost i umjetnost, a tek su usputno, neke više *(Mladost, Vijenac 1903)*, neke manje *(Život, Lovor)*, zadirale i u druga područja. Kao književni listovi, sva četiri i opet propagiraju dvije osnovne ideje: slobodu književnog stvaranja (i unutar toga i slobodu književnog stvaranja u modernom duhu) kao prvo, i kontakt s Evropom i s njim nužno povezano rušenje »kineskog zida«, kao drugo. Razumljivo je da se u početku više borilo oko slobode stvaranja negoli što je ona stvarno došla do izražaja, i više su se rušili »zidovi« prema Evropi nego ubirali njezini najvredniji plodovi, ali konačno je i sloboda bila izborena i zid srušen. A upravo su ta dva momenta bila presudna za daljnji slobodni razvoj naše književnosti.

Pitanje orijentacije tih časopisa prema stranim književnostima usko je povezano s tzv. rušenjem »kineskog zida«. A neosporna je činjenica da se taj zid rušio vehementno, osobito na početku – uspostavljaju se direktni kontakti sa stranim piscima i razmjene sa stranim časopisima, prevodi se sve što se smatra da je vrijedno ili interesantno, a ne samo ono što je odgovaralo ukusu publike, vladajućim moralnim principima ili konkretnoj političkoj situaciji, i referira se o svim važnijim zbivanjima na književnom i općekulturnom planu. I upravo zbog takvih kriterija, a ne zbog same činjenice da se mnogo prevodi, bili su mladi tako

[74] *Hrvatski salon* ne spominjem jer u njem nema priloga iz stranih književnosti.

žučno napadani od starih da šire nemoral i kozmopolitizam. Jer u nas se i prije mnogo prevodilo i o mnogočem referiralo, samo je pitanje š t o se prevodilo, o č e m se pisalo i k a k o se pisalo. Kao konkretnu ilustraciju možemo navesti slučaj *Vijenca*, u kojem je npr. 1900. za redakcije Hranilovića izašla 41 prevedena pripovijetka prema 45 hrvatskih, a 1901. za Arnolda 36 prevedenih prema 35 originalnih, dok je 1903. za Dežmana odnos 12 prema 34 u korist hrvatske književnosti, samo što se za Hranilovića i Arnolda prevode npr. iz francuske literature najviše Coppée i Daudet, a još više pisci kao Ponson du Terail, J. Claretie i sl., a za Dežmana se prevode i Maeterlinck i Baudelaire i Verlaine. Pa i apsolutni statistički podaci za sva četiri časopisa govore nam da omjer između domaće i strane književnosti, i u beletristici[75] (4 : 1) i u književnoj pouci (3 : 1), nije bio ni pretjeran ni neuobičajen, i da reakciju starih na »kozmopolitizam« mladih nije mogao izazvati broj prijevoda i prikaza iz strane književnosti, već njihov izbor i duh.

Iz iznesenog pregleda časopisâ vidjeli smo već uglavnom što se prevodilo i o čem se pisalo. Naše su moderniste prvenstveno zanimali tada moderni književnici (npr. Maeterlinck, P. Louÿs, A. France, Bourget, D'Annunzio, Hamsun, Ibsen, Schnitzler, Gorki, Andreev, češki i poljski modernisti), o kojima najviše pišu i koje najviše prevode, zatim pisci koji su na neki način bili ili začetnici moderne literature, a u nas slabo ili nikako poznati (Baudelaire, Verlaine, pa i Multatuli), ili su u prošlosti bili nepravedno ocijenjeni (Heine). Književnici koji idejno i stilski pripadaju prethodnim formacijama, manje ih interesiraju, čak i onda kad su njihovi suvremenici, pa ih prevode ili o njima pišu najviše u povodu raznih obljetnica (npr. Carducci, Vrchlický),[76] a relativno je malen broj pisaca što su ih prevodili ili o njima pisali ne pridržavajući se nijednog od ta tri kriterija, no i to su uglavnom bili autori što su onda svud po Evropi, a ne samo u nas, doživljavali velik uspjeh iako su danas već pali u zaborav (npr. Mendès, Prévost, Vereščagin, Kóbor).[77] U listku je situacija, jasno, različita i materijal mnogo raznovrsniji, no i tamo se nastoji referirati prvenstveno o modernim autorima ili o aktualnim problemima iz književnog odnosno kulturnog života stranih naroda.

Što se tiče odnosa prema pojedinim stranim literaturama, nedvojbeno je da je francuska književnost u prvom planu, dok se za drugo i treće mjesto bore ruska i talijanska, od kojih je prva bolje zastupana pri-

[75] Npr. u *Vijencu* 1895–1902, izašao je ukupno 981 beletristički prilog iz hrvatske književnosti, a 233 iz stranih, dakle, imamo isti omjer od 4 : 1 kao u *Vijencu 1903.* (98 : 24), odnosno u sva četiri modernistička časopisa zajedno (199 : 49).

[76] Karakterističan je primjer za odnos modernista prema tim piscima slučaj s Daudetom u *Mladosti*. Redakcija se obratila Politcu s molbom da im napiše članak o D'Annunziju – a on im je poslao nekrolog Daudetu. I oni su ga objavili.

[77] Za lakšu orijentaciju navest ću imena prevođenih pisaca s brojem prevedenih djela u zagradi: P. Louÿs (5), Maeterlinck (4), Verlaine (3), A. France, Flammarion (2), Baudelaire, Bourget, Mendès, Prévost (1); – D'Annunzio (3), Carducci (2), Serao (1); – Heine (1); – Schnitzler (1); – Th. Moore (1); – Multatuli (1); – Hamsun (2), Ibsen (1); – Gorki (4), Andreev, Skitalec, Veresaev, Vereščagin (1); – Stepanyk (1); – Vrchlický (1); – Lewicki (2), D. Przybyszewska (1); – Nirvanas (1); – Kóbor (1).

jevodima i dužim raspravama, a druga dobrim recenzijama suvremene literarne produkcije. Njemačka je književnost svjesno potisnuta u pozadinu, isprva je doduše stalno prezentna kao glavni posrednik za zapadnoevropske i skandinavske literature, no s vremenom slabi i ta njezina posrednička uloga, a objektivno uzevši, premalo se referira i o suvremenim njemačkim književnim zbivanjima iako se prvih godina još revno prati kulturni život. Izvan te četiri glavne evropske književnosti, čiji se utjecaji u nas neprestano smjenjuju, dobro su zastupane, svakako bolje od njemačke, i suvremena poljska i češka literatura, osobito posljednja, pa skandinavske književnosti i engleska literatura; na žalost, prilozi iz engleske književnosti nemaju tako aktualan karakter kao oni iz ostalih literatura, pa bih se usudila reći da je engleska moderna književnost u nas u prvoj fazi moderne ostala uglavnom nepoznata. Pojedinačnih priloga imamo i iz manjih ili manje poznatih književnosti (madžarska, holandska, novogrčka, turska), i to su onda uvijek prijevodi ili prikazi modernih književnika, odnosno strujanja.

Francuska je književnost, kao što je već istaknuto, na prvom mjestu i po broju priloga i po interesu što za nju vlada. Izbor pisaca koji se prevode uglavnom je dobar (Baudelaire, Verlaine, Maeterlinck. P. Louÿs, Bourget, France, Mendès, Prévost, Flammarion), u pouci je zastupana književnost od naturalizma dalje (s izuzetkom Montaignea), a u listku se, uglavnom iz druge ruke, prate važniji suvremeni književni događaji. Najslabije je zastupana svakako pouka, što bi ukazivalo na to da francuska književnost ipak još nije bila u nas dovoljno poznata da bi se o njoj moglo samostalno pisati, no taj nedostatak uvelike nadoknađuje listak, u kojem se ne donose samo recenzije djela i osvrti na književna zbivanja već se prenose, u prijevodima ili preradama, i čitavi informativni članci francuskih kritičara. Osim toga, mnogo se piše i referira o francuskoj umjetnosti, a u listku se dosta osvrće i na razne kulturne manifestacije. I konačno, treba cijeniti i pokušaje ovih časopisa da se otarase uobičajenog njemačkog posredništva – bilo da pokušavaju uspostaviti direktni kontakt s francuskim autorima, ili osigurati dopisnike u Parizu, ili angažirati dobre poznavaoce jezika kao prevodioce i sl. – pa iako u tim svojim nastojanjima nisu do kraja uspjeli i iako ih od moderne francuske literature još uvijek prvenstveno interesiraju oni autori koji se najviše propagiraju i na stranicama njemačkih modernističkih revija, ipak su ti pokušaji, već kao pokušaji, interesantan odraz njihovih težnji.

Listovi karlovačko-zagrebačke ili nadaške skupine mladih

Najmlađi kasniji predstavnici prve faze HM nalaze se god. 1895. još u srednjoškolskim klupama. U to doba oni sami nisu još imali nikakva učešća u političkim i kulturnim zbivanjima svoga vremena, ali zato su događaji iz 1895. i kasnije djelovanje napredne omladine imali utjecaja na njihov razvoj i ubrzali formiranje posebnog srednjoškolskog pokreta,

iz redova kojega su izašli mnogi poslije istaknuti predstavnici HM. Interesantno je, međutim, da se upravo ti najmlađi među »mladima« javljaju svojim glasilima još prije nego što su se pojavili prvi organi praške odnosno bečko-zagrebačke skupine mladih.

Prva glasila te srednjoškolske omladine nemaju karakter pravih časopisa, već su to litografirani listići kakve su od ilirizma dalje »potajno« izdavale pojedine gimnazije, pa čak i pojedini razredi. Sredinom 90-tih godina izlazilo je naročito mnogo takvih listova – samo u Zagrebu bilo ih je šk. god. 1894/95. šest[78] – no od svih tih mnogobrojnih glasila značajniji su samo zagrebački *Osvit* i *Nada* i karlovačka *Zajednica*, koji su odigrali veću ili manju ulogu u formiranju tzv. nadaškog pokreta.

Beletristički list *O s v i t* pokrenuli su đaci 4–6. razreda zagrebačke realke u želji da među realcima, koji su po njihovu mišljenju najviše zaostali u općoj naobrazbi, podignu interes za literarna i kulturna pitanja. List je izlazio u šk. g. 1894/95, uređivali su ga Oskar Dürr i Boroje Lj. Njegoslavić, a jedan od glavnih suradnika bio je V. Jelovšek. Unatoč svojoj kratkotrajnosti, *Osvit* je značajan za svoje doba jer je prvi nabacio ideju jedinstvenog đačkog pokreta, no s našeg aspekta nije interesantan jer ne donosi priloga iz stranih književnosti.[79]

Još kratkotrajniji, ali ipak značajniji od *Osvita* bio je list karlovačkih šestoškolaca *Z a j e d n i c a hrvatskoga đačtva*, koju je 1896. pokrenuo i uređivao M. Marjanović. List je dalje razvijao ideju o ujedinjenju đaštva, isticao njegovu ulogu u kulturnom životu zemlje i poticao đake na samostalno obrazovanje izvan školske nastave. U skladu s time *Zajednica* ne služi poput *Osvita* samo kao literarno vježbalište svojih suradnika, već donosi i prijevode, sadrži obilan listak i, što je za nas osobito interesantno, ističe potrebu upoznavanja stranih književnosti. »Kako mogu gg. čitatelji vidjeti«, saopćava redakcija, »priložen je ovom broju i jedan prijevod. Učinismo ovo zato da upremo pogled naših prijatelja i u stranu koju literaturu, a našom dužnošću smatramo, da pružimo zgode, te poznanje stranih, a osobito bratskih nam slavenskih književnosti, prenašanjem lijepih njihovih djela na naš jezik. Za upoznanje tuđe knjige i života tuđega, nakanili smo donašati i crte iz tih umjetnosti kod stranih naroda. Ali birati ćemo uvijek takove momente, u kojima bude zdrave opomene i koristnog uzora za naš narod, koji momenti budu po duhu svojem, tendenciji svojoj našim težnjama blizu . . .«[80] No unatoč takvu programu, *Zajednica* u 4 broja što su izašla ima u svemu 2 priloga iz stranih literatura, i to nedovršen prijevod jedne komedije

[78] Usp. »Đački listovi«, *Osvit*, 1/1894–95, br. 7; – Jedan stari nadaš, »Braćo«, *Nova zviezda*, 1/1901, br. 3; – Marjanović *Hrvatska moderna*, I, str. 44–47.

[79] Jedini prilog koji bi došao u obzir kraći je osvrt na Coppéeovu dramu »La Couronne«, što je izašao u kazališnoj rubrici 1. broja, no on je napisan prema sarajevskoj *Nadi* i ne svjedoči o interesu za francusku književnost, već za predmet koji je uzet iz naše prošlosti.

[80] *Zajednica*, 1/1896, br. 1, str. 36–37.

J. Vrhlickoga i kratak nekrolog ruskom književnom kritičaru Strahovu. Za francusku se književnost ne pokazuje zanimanje, inzistira se naprotiv na upoznavanju slavenskih literatura. Jedan moto iz Zole u članku »Uredničkа zapažanja« u 2. broju, s interesantnom napomenom: »Neka se štovani čitaoci ne preplaše kobnoga imena Emila Zole«, jedini je slučaj gdje se uopće spominje koji francuski pisac.

Najvažnija od svih litografiranih đačkih listova bila je zagrebačka *N a d a*, koja je izlazila 1894. do 1897. U svom prvom godištu 1894–95, *Nada* je bila glasilo 6. razreda gimnazije i nije ni po čemu odudarala od ostalih sličnih listova, no slijedeće godine dolazi u Zagreb agilni Dragan Galović (1877–1897), osniva đačko društvo »Nada«, koje je doskora okupilo cjelokupno đaštvo u tzv. nadaški pokret. i nastoji da od *Nade* učini centralno đačko glasilo. Iako je *Nada* već u svom drugom godištu imala oko 300 pretplatnika iz raznih krajeva zemlje, centralnim đačkim listom postaje stvarno tek šk. god. 1896/97, kad se na inicijativu Galovića suzbija pojava novih đačkih listova i kad se oko *Nade* okupljaju glavni radnici *Osvita* (Jelovšek, Dürr) i *Zajednice* (Marjanović, Nehajev), pa čak i velik dio slovenske omladine.[81]

Nada je u prva dva godišta bila prije svega ogledalo beletrističke produkcije srednjoškolaca, pouka je bila oskudna i slaba, a jedina dva priloga iz stranih književnosti – »Bijeda ruskih književnika« i »Život Danteov« – slabe su i razvučene kompilacije; listak je mršav, ograničuje se na vijesti iz đačkog života, kratke nekrologe i objave novih domaćih knjiga. Treće je godište znatno bolje. *Nada* sad nastavlja program *Zajednice*, u nizu »Književnih pisama« raspravljaju se trijezno problemi što stoje pred omladinom i kao jedan od glavnih zadataka i opet se ističe potreba samostalnog obrazovanja. U vezi s tim uredništvo saopćuje u 2. broju: »Nastojat ćemo, da naše čitaoce upoznamo i sa svjetskom literaturom, nu samo u najglavnijim crtama«; u tom pogledu nije međutim bilo mnogo učinjeno, objavljena su u svemu 2 priloga iz talijanske literature, i to jedan o talijanskom verizmu, a drugi o pesimizmu Leopardijeve poezije. Listak je bogat, a kao novina uvedena je i stalna kazališna rubrika, gdje se referira o predstavama zagrebačkog teatra i nekih provincijskih kazališta i gdje se često daje i opširna analiza samih komada.

U odnosu prema francuskoj književnosti ne bismo mogli reći ništa drugo nego što i za prethodnike »*Nade* – očito je da srednjoškolci nisu dobro poznavali francusku književnost niti shvaćali njezinu ulogu u suvremenom evropskom literarnom životu, jer ukoliko se između redaka osjeća interes za neke određene strane književnosti, onda to svakako nije francuska, nego su to slavenske literature, a u suradnikâ iz Dalmacije i talijanska književnost. Činjenica da se u kazališnoj rubrici nalaze osvr-

[81] Tko je kada bio stvarni urednik *Nade*, teško je danas ustanoviti. Marjanović navodi D. Galovića kao pokretača i Jelovšeka kao urednika 3. godišta *(Iza Šenoe*, str. 145), dok Nehajev navodi Jelovšeka kao urednika i 2. i 3. godišta, a sebe kao suurednika ovog posljednjega *(Djela*, sv. 13, str. 291).

ti na 5 francuskih komada i samo na 2 iz ostalih književnosti, također ne svjedoči o interesu za francusku literaturu kao takvu, već je naprosto bila diktirana našim kazališnim repertoarom, u kojem je dominirala francuska drama.

Jačanjem nadaškog pokreta i razvijanjem *Nade* u centralni đački list dolaze srednjoškolci u mogućnost da šk. god. 1897/98. priđu izdavanju svog prvog štampanog glasila *Nova nada*. List je izlazio od listopada 1897. do siječnja 1899; kao izdavač ga potpisuje Teharski, tj. V. Jelovšek (knjiga 1–2) i poslije Andrija Milčinović (knjiga 3), a stvarni su urednici Cihlar-Nehajev, Marjanović, Milčinović i za slovenski dio A. Kristan.[82] Iako se časopis izrijekom nastavlja na *Nadu*, zadržava srednjoškolski karakter[83] i provodi nadašku liniju, ipak se od *Nade* razlikuje ne samo kvalitetom već i programom. *Nova nada* nije više samo stjecište beletrističkih pokušaja hrvatske i slovenske mladeži kao što je bila *Nada*, već je »Zbornik zabave i pouke« i »htjela bi da se od stare 'Nade' osobito u tom razlikuje, što će literarni dio pustiti iz vida i nastojati što više, da se u đaštvu budi interes za socijalni dio ovoga našega pokreta, t. j. za to, da se okupimo oko jednoga lista ne kao literati ili literarni početnici, nego kao đaci – kao mladež koja se sprema da u svim granama hrvatskog života dostojno zapremi mjesto inteligencije«.[84] Taj program dolazi stvarno do izražaja u listu, gdje je doduše beletristički dio dobro zastupan,[85] no ipak pretežu pouka i kritika, i to i kvalitetom i kvantitetom.

Stav redakcije prema stranoj književnosti nije nigdje u časopisu posebno istaknut, ali je implicitno uključen u njegov opći program, koji ide za tim da pripomogne stvaranju samostalnih, moralno jakih i kulturno naprednih omladinaca, a to je moguće postići stalnim naobražavanjem, specijalno učenjem stranih jezika i čitanjem strane beletrističke i naučne literature.[86] Prijevodâ ne donosi jer »je naš list jedino ogledalo mišljenja srednjoškolskih đaka i toga radi ne može donašati prijevoda tuđih, osobito beletrističkih stvari«,[87] ali je zato bogato zastupana pouka i unutar glavnog dijela časopisa i u stalnim rubrikama: »Literarna kronika«, »Kazališna kronika«, »Pabirci po tuđim literaturama«

[82] Usp. Marjanović, *Hrvatska moderna*, I, str. 46.

[83] U samom se listu na nekoliko mjesta ističe da *Nova nada* nije omladinski, već srednjoškolski list, da omladinci koji su izašli iz školskih klupa ne mogu u njoj surađivati i sl., pa su vjerojatno s tog razloga urednici odbili i Dežmanovu ideju da *Nova nada* postane jedinstvenim glasilom nadaške i bečko-zagrebačke grupe pod zajedničkim uredništvom (usp. op. br. 49).

[84] »Mlada Hrvatska«, *NN*, knj. 3/1898–1899, str. 110.

[85] Dovoljno je spomenuti da u listu surađuju, uglavnom pod raznim pseudonimima, od Hrvata Cihlar-Nehajev, Andrija Milčinović, Marjanović, O. Dürr, Fr. Horvat-Kiš, Božo Lovrić i dr., a od Slovenaca Murn, Kette, Zofka Kveder, A. Kristan i dr.

[86] Usp. rubriku »Mlada Hrvatska« i »Mlada Slovenska«, kao i proglas *Nove nade* »Braćo i drugovi«.

[87] »Od uredništva«, *NN*, knj. 2/1898, str. 125.

i, u 1. knjizi, »Biografije«. Tematski, u pouci znatno pretežu studije i osvrti s područja stranih književnosti, da o kazališnoj rubrici i ne govorimo jer je to stvar repertoara, a ne redakcije, pa su časopis i napadali zbog kozmopolitskog karaktera, na što urednici s pravom odgovaraju da se oni doduše bave »svjetskom književnosti više no što je do sad bio običaj«, ali da su mjerilo kozmopolitanske nastrojenosti originalni prilozi, a ne informativni prikazi.[88]

Položaj francuske literature unutar ostalih stranih književnosti – privilegiran je po broju priloga, ali uglavnom i samo po tom. Iako *Nova nada* znači znatan korak naprijed prema svojim litografiranim prethodnicima, iako je u njoj naročito pouka mnogo samostalnija, ipak ni novonadaši, unatoč svom dosta jakom interesu za francusku književnost, ne shvaćaju pravo njezin značaj te se svjesno više orijentiraju prema ruskoj, talijanskoj pa i skandinavskoj negoli prema francuskoj književnosti. O tome ne svjedoči toliko broj priloga (iz talijanske, ruske i skandinavske literature imamo po 8 članaka naprama 11 iz francuske) koliko usputne napomene unutar raznih tekstova; tako se npr. u informativnom članku o raznim »-izmima« govori o literarnim smjerovima od klasicizma do kozmopolitizma i zaključuje: »Moderna je književnost više kozmopolitska, makar se ne može zatajiti, da su baš ove posebne crte narodnog duha u zadnja 3 decenija izvojštile ruskoj, kasnije skandinavskoj, a sada regbi talijanskoj književnosti prvo mjesto u svijetu.«[89] Članak doduše nije potpisan, ali redakcija ga je propustila. – Takav stav prema pojedinim stranim literaturama vjerojatno je posljedica suradnje velikog broja dalmatinskih srednjoškolaca, koji su, razumljivo, bili orijentirani prema talijanskoj književnosti, kao i naprednjačke orijentacije suradnikâ iz sjeverne Hrvatske, što su pod utjecajem praških đaka forsirali ideju zbližanja sa slavenskim narodima; interes za skandinavske literature također je razumljiv, samo što je k nama došao s izvjesnim zakašnjenjem prema ostaloj Evropi.

Francuska književnost zastupana je dakle u *Novoj nadi* s većim brojem priloga, iako oni sami nisu uglavnom osobito interesantni, već su pretežno informativnog karaktera ili kompilacije. Od ukupno 3 studije, 8 osvrta i 16 kazališnih kritika francuskih komada, najzanimljiviji i najbolji su napisi što ih piše Nehajev, tj. sve kazališne kritike, od kojih neke imaju karakter člančića, (npr. o Rostandu), i studija »Zola i Tolstoj«; mada Nehajev pokazuje stanovito nerazumijevanje za francusku salonsku dramu, i nema osjećaja za francuski esprit, ipak treba istaći da su svi njegovi prilozi pisani samostalno, što se za većinu ostalih suradnika ne bi moglo reći. Studije o Montesquieuu i o G. Sandovoj informativne su i u mnogočem netočne kompilacije; napisi u Literarnoj Kronici« ili u rubrici »Pabirci po tuđim literaturama« uglavnom su preuzeti iz stranih izvora pa su, razumljivo, na mnogo višem nivou od većine ostalih priloga – o Daudetu se npr. referira prema Lemaîtreu, o Flaubertu pre-

[88] Usp. »Od uredništva«, *NN*, knj. 2/1898, str. 190.

[89] »-Izam«, *NN*, knj. 2/1898, str. 119.

ma Brandesu, o G. Sandovoj i o A. Franceu prema češkim časopisima – dok su osvrti na Huysmansov roman *A Rebours*, na Rostandova *Cyranoa de Bergeraca*, Zolin *Pariz* i na simbolizam više ili manje originalni članci, ali i pisani bez pravog poznavanja i razumijevanja. Treba napomenuti da su francuski autori služili redakciji i kao posrednici za druge literature – tako prenose mišljenje E. Roda o skandinavizmu i članak C. Rochela o dramatskoj renesansi u Španiji. – Iz letimičnog pregleda ovih priloga vidimo da *Nova nada*, kao što se u listu uostalom i ističe, ne propagira neki literarni smjer, već ima općeobrazovni program unutar kojega nalazimo napise o francuskoj literaturi od Montesquieua do simbolizma i dekadence. Kad bismo na temelju samih priloga, kao i na temelju usputnih napomena u drugim tekstovima, pokušali rekonstruirati sud novonadaša o francuskoj literaturi, došli bismo do zaključka da je relativno slabo poznaju (izuzev neke predstavnike realizma i naturalizma i od novijih autora Lotija i Bourgeta, koje često spominju), da joj priznaju prioritet u doba naturalizma, da mnogo cijene njezinu kritiku, specijalno Tainea, Lemaîtrea i Roda, ali da im je francuska poezija uopće, kao i književnost simbolizma i dekadence slabo poznata, a ujedno ih odbija po tome što nije društveno angažirana.

Nova nada prestala je izlaziti početkom 1899. godine, dijelom iz materijalnih razloga, a dijelom stoga što su njezini glavni suradnici bili rođeni od 1877. do 1881. te su šk. god. 1898/99. napustili gimnazijske klupe i krenuli na studije ili u namještenja. Ideja nadaškog pokreta ostaje međutim i dalje živa među srednjoškolcima, no tek 1901. nailazimo ponovno na pokušaje da se obnovi *Nova nada* ili pokrene list koji bi nastavljao rad u njezinu duhu. Rezultat takvih nastojanja bila je *Nova zvijezda*, koja u uvodnom članku »Naše težnje« u 1. broju izrijekom nastavlja na *Novu nadu* i želi da kao i ona postane centralnim đačkim organom, koji »nema svrhe, da nas učini savršenim književnicima i umjetnicima«, već »samo da bude odraz našeg mišljenja i rada«, da dopuni srednjoškolsko obrazovanje i pripomogne formiranju samostalnih pogleda. List je izlazio god. 1901. u Zagrebu, kao izdavač i odgovorni urednik potpisivao ga je Franjo Kolaković, a stvarno ga je uređivao Selko Nina (tj. Godler) iako nije bio nigdje potpisan;[90] *Nova zvijezda* trebala je izlaziti godišnje u 2 knjige od 5 brojeva kao i *Nova nada*, no izašla je samo prva knjiga. – Beletristički dio bio je mnogo slabiji nego u *Novoj nadi*, a slično bi se moglo reći i za poučno-informativne članke što su izlazili u listku, no oni su ipak, uz dopise redakcije, jedini interesantniji dio časopisa. List naime pokazuje dobru volju da preko tih članaka proširi horizonte svojih čitalaca i da ih potakne na samostalno obrazovanje putem privatne lektire, pri čem redakcija smatra da se đaci moraju najprije dobro upoznati s hrvatskom književnosti, zatim slavenskom i konačno s literaturama ostalih kulturnih naroda.[91] No iako

[90] Usp. J. Benešić, »Autobiografija«, str. 299.

[91] Usp. »Drugovi«, *Nova zviezda*, 1/1901, sv. 5, str. 16.

je redakcija imala određen stav prema stranim literaturama, on u samom listu nije došao u potpunosti do izražaja jer je njegov sadržaj ipak bio uglavnom ovisan o ponudi suradnikâ i o njihovim interesima. I tako se moramo zadovoljiti s konstatacijom da je redakcija *Nove zvijezde* favorizirala slavenske literature, da se svi prilozi s područja stranih književnosti odnose na suvremene i moderne autore te da su među suradnicima lista neki bili zainteresirani za skandinavske literature, neki za poljsku ili talijansku, pa čak i portugalsku književnost, ali da među tim srednjoškolcima nije bilo ni jednoga koji bi pokazivao interesa za francusku literaturu.[92] O samim suradnicima ne možemo ništa reći jer su svi prilozi u *Novoj zvijezdi* bili potpisani pseudonimima, od kojih sam uspjela razriješiti samo one kojima se služio Julije Benešić.

»Godine 1902. javila su se«, da citiramo Marjanovića,[93] »još dva pokušaja pokretanja samostalnih književnih časopisa najmlađih; u decembru u Zagrebu 'Jedinstvo', koje se nije održalo (jedan jedini broj), a u Karlovcu 'Zora'.« O prvom časopisu ne bih mogla ništa reći jer ga nisam uspjela pronaći ni po bibliotekama ni po bibliografijama,[94] pa s obzirom na nepouzdanost mnogih ostalih Marjanovićevih podataka, nisam pravo uvjerena u njegovu egzistenciju.[95] Književno glasilo *Z o r a* izdavala je u Karlovcu tiskara L. Weisera, koji je bio potpisan i kao odgovorni urednik, a izašla su od studenog 1902. do siječnja 1903. ukupno 3 broja.[96] List je, kako se izrijekom spominje u programu u 1. broju, želio upotpuniti prazninu što je nastala po izumrću *Nove nade* i ponovno okupiti hrvatsku, srpsku i slovensku omladinu oko jednog književnog glasila, u čemu je u potpunosti uspio – u *Zori* ima više suradnika i više priloga iz Slovenije nego iz Hrvatske, a nalazimo i 3 priloga uz koje je označeno da su bila pisana ćirilicom. Svi su prilozi potpisani pseudonimima i nemaju literarne vrijednosti. Kakvo su mjesto u časopisu trebale zauzimati strane književnosti i kakav je bio stav redakcije prema pojedinim stranim literaturama, nemoguće je ustanoviti jer je list kratko izlazio, a sama se redakcija o tom pitanju nije izjasnila. Osim toga, od 4 objavljena priloga s tog područja – o Gorkom, Zoli, D'Annunziju i Sealsfieldu – samo je nekrolog Zoli napisao suradnik iz Hrvatske, neki T. K.; to je, ujedno – uz kazališnu kritiku Sardouove »Madame Sans-Géne« u ljubljanskom kazalištu – jedini prilog iz francuske književnosti, pisan doduše sa simpatijama za preminulog pisca, ali ni najmanje originalan.

[92] U *Novoj zvijezdi* referira se o Aho Juhaniju, O. Levertinu, Budiščevu, Przybyszewskom, Tetmajeru, D'Annunziju, E. de Castru.

[93] Marjanović, *o. c.*, II, str. 22–23.

[94] Usp. J. Lakatoš, *Jugoslavenska štampa;* »Građa za bibliografiju jugoslavenske periodike«, *Anali Leksikografskog zavoda FNRJ*, sv. 2 (1955).

[95] Prije vjerujem da je Marjanović mislio na list *Jednakost*, za koji se u *Hrvatskoj misli* (1/1902, br. 1–2) spominje da je izašao u prosincu 1901, no taj se list također ne može zasad naći ni u jednoj našoj biblioteci.

[96] Marjanović doduše spominje da je izašao samo jedan broj, što ne stoji (*o. c.*, str. 23).

Za razliku od dosad spomenutih đačkih listova, koji su svi bili više ili manje povezani s nadaškim pokretom, srednjoškolsko glasilo *N a š a s n a g a* donosi oštru kritiku tog pokreta i anticipira omladinska stremljenja koja će se razviti u drugom razdoblju HM. Pokrenuta 1904. od grupe socijalistički orijentirane gimnazijske omladine, *Naša snaga* odrešito zastupa antiklerikalizam i antimilitarizam, stupa u otvorenu borbu za reformu odgojnog sistema i oštro kritizira naše tadanje kulturne prilike kao i djelovanje nadaške, praške i bečko-zagrebačke omladine, čiji rad nije donio, po njihovu mišljenju, pozitivnih rezultata. Razumljivo je da je takvim stavom list izazvao progone i od političkih i od školskih vlasti, kao i napade gotovo cjelokupne dnevne štampe, te s 4. brojem prestaje izlaziti, a urednik D. Tušanović, tj. J. Demetrović, isključen je iz svih srednjih škola.

Iako je *Naša snaga* interesantna kao prva pojava kasnije borbene socijalističke omladine, u literaturi ona nije ostavila traga. Beletristički prilozi malobrojni su, slabi i tendenciozni, čisto književnih rasprava nema, a recenzije se pišu pretežno o djelima o kojima recenzenti imaju negativno mišljenje. Uopće, moglo bi se reći da *Naša snaga* ima negativno mišljenje o suvremenoj literaturi kao takvoj budući da ona u nas nije donijela pozitivnih rezultata, već apsorbirala omladinu i odvukla je od konkretnog rada. Izrazito negativan stav zauzima list prema svim pojavama simbolizma i dekadence te smatra da naša književnost treba da nastavi na tradicije A. Kovačića i J. Kozarca,[97] a od stranih literatura da se ugleda u naturalizam tipa Zolina.[98] Iz samih stranih književnosti nema posebnih priloga.

Od svih tih srednjoškolskih glasila za razvoj naše moderne značajna je u pravom smislu ipak jedino *Nova nada*, kojoj su litografirani đački listići služili kao priprema, dok su kasniji listovi većinom pokušavali da je obnove iako je, na žalost, ni jedan od njih nije uspio nadomjestiti. Razlog njihovu neuspjehu, odnosno uspjehu same *Nove nade*, treba tražiti prvenstveno u njezinim suradnicima, među kojima nalazimo niz i poslije istaknutih predstavnika hrvatske i slovenske moderne, koji su se kroz nekoliko godina zajedničkog rada u nadaškom pokretu i surađivanju u njegovim glasilima bili formirali u prilično homogenu grupu. Međutim, kad su oni napustili srednjoškolske klupe i zato morali napustiti i list, ostala je i *Nova nada* bez svojih glavnih suradnika te ubrzo zamrla, a isto je tako i spomenuta skupina sad već više-manje formiranih književnika ostala bez lista u kojem bi mogla odsad surađivati. Naime, većina se tih bivših novonadaša uglavnom ne priklanja ni praškoj ni bečko-zagrebačkoj skupini. »Ne možemo se pridružiti pokretu one političko-socijalne grupe, koja je izašla iz 'Hrvatske Misli' i 'Narodne Misli', jer nismo imali nikada kao skup jedinstvenih i definitivno odre-

[97] Usp. Gavril Jenko, »Naša kulturna kriza«, *Naša snaga*, 1/1904, br. 2.

[98] Usp. »Op. ur.«, *Naša snaga*, 1/1904, str. 62.

đenih političko-socijalnih programa, niti kanimo za sada u tom smjeru aktivno politički djelovati. A ne ćemo da se identifikujemo ni sa smjerom 'Mladosti' i 'Života', koji je poglavito literarno-umjetnički, pošto je baza naših težnja mnogo šira» – izjavljuje u proglasu »Mlada Hrvatska«[99] dvanaest bivših novonadaša, uglavnom nekadanjih zagrebačkih i karlovačkih srednjoškolaca, među kojima i V. Jelovšek, J. Koharić, Z. Kveder, M. Marjanović, Andrija i Adela Milčinović, P, Skok. Sam proglas izašao je kao poseban prilog lokalnom karlovačkom tjedniku *S v j e t l o*, koje je pod uredništvom D. Lopašića bilo od početka sklono mladima i objavljivalo njihove priloge, a u kojem su oni po prestanku *Nove nade* našli i svoje stalno utočište. God. 1900. *Svjetlo* čak i gubi karakter lokalnog lista i ima vrlo dobru kulturnu rubriku, koju uređuje Marjanović, a od broja 26. do 44. list smanjuje format, povećava broj stranica i ima više revijalni nego novinski karakter. Iako taj karlovački tjednik ne možemo tretirati kao časopis, a u punom smislu ni kao glasilo mladih, on je god. 1900. de facto ipak bio organ nekadašnje nadaške skupine – nazovimo je sada karlovačko-zagrebačkom – i to prvenstveno književni organ. Zato, da bismo dobili jasniji uvid u stav te grupe prema stranim književnostima, obradit ću ovo najvažnije godište *Svjetla* ukratko s tog aspekta.

Već nam letimični pregled sadržaja ukazuje da je strana književnost u *Svjetlu 1900.* obilno zastupana, a udubimo li se malo u te mnogobrojne priloge, vidimo da je i dobro zastupana. Težište je na slavenskim književnostima, prema kojima je karlovačko-zagrebačka skupina pokazivala osobitu sklonost. U Karlovcu su naime već u đačkoj čitaonici bili organizirani i tečajevi češkog i ruskog jezika, s Pragom i praškim listovima omladina je stalno u kontaktu, a jedan ih dio kreće tamo i na studije. Razumljivo je prema tome da je češka književnost u *Svjetlu 1900.* brojem priloga na prvom mjestu (15), a kvalitetom nesumnjivo vodi jer uz brojne prijevode čeških modernista imamo i informativne napise o češkoj moderni pisane za *Svjetlo* od J. Karáseka i A. Procházke, a objavljen je i 1 prijevod Krejčija. Ruska književnost zastupana je s 10 prijevoda, uglavnom klasične literature, a iz poljske nalazimo 1 studiju o Przybyszewskome, napis Poljaka St. Lacka o češkoj moderni i 1 prijevod Sienkiewicza. Njemačka je književnost dobro zastupana i prijevodima (6, među njima po 2 od Heinea i Altenberga), no naročito mnogo ima priloga u listku, gdje se referira uglavnom o pojedinim časopisima. Francuska književnost dolazi s 4 priloga na četvrto mjesto, a iza nje slijede norveška (Hamsun, Garborg, Lie), holandska (Multatuli) i anglo-američka (Whitman, Wilde) s 3, pa talijanska (Verga, Valcarenghi) i danska (Drachman) s 2 priloga.

Romanske su literature prema tome u cjelini slabo zastupane budući da u *Svjetlu* nema mnogo suradnika iz Dalmacije, a karlovačko-zagrebački krug prirodno je upućen na njemačku književnost i posebno zainteresiran za slavenske i skandinavske literature. Kraj takve orijentacije

[99] *Svjetlo*, 15/1900, br. 40.

francuska književnost, jasno, nije mogla imati povlašteno mjesto iako se njezina uloga u suvremenom evropskom literarnom životu ipak pravilno ocjenjuje. Tako Marjanović, koji sâm nije imao afiniteta prema francuskoj literaturi i koji je u to doba bio u nas najjači propagator skandinavskih književnosti, ističe još 1899. u *Svjetlu* da korijene evropske pa i naše moderne treba tražiti u Parizu,[100] a S. V-i, recenzent Faguetove *Povijesti francuske književnosti*, također zaključuje da su svi znatniji literarni pokreti u novom vijeku imali korijene u Francuskoj, pa tako, želimo li pravo upoznati i naš moderni pokret, »moramo ići iz Zagreba kroz 'Mladi Beč' i Prag preko Njemačke u Pariz (ili obratno).[101] Osim toga, iako samih priloga nema mnogo, oni su interesantni. U *Svjetlu 1900.* bio je objavljen prijevod Baudelaireove pjesme »Balcon«, koji je doduše loš, ali ipak značajan kao uopće prvi prijevod iz Baudelaireovih *Fleurs du mal* u nas.[102] Zatim, list kroz dva broja prenosi iz bečkog moderništičkog časopisa *Die Zeit* Mauclairov članak o simbolizmu u Francuskoj, i taj je članak, mada pisan s priličnom dozom kriticizma, svakako bio najbolji i najobjektivniji prikaz simbolizma što je u nas dotad bio objavljen. *Svjetlo* donosi dvije prilično aktuelne recenzije – Faguetove *Povijesti francuske književnosti* (1900) i Zolina romana *Plodnost* (1899). – Sve u svemu, prilozi o francuskoj književnosti u *Svjetlu 1900.* daju prilično jasnu sliku o odnosu pripadnikâ karlovačko-zagrebačke grupe modernista prema francuskoj književnosti – ona nije u prvom planu njihovih interesa, moderna francuska literatura uglavnom ih ne privlači, ali ipak su svjesni njezina značenja.

Iako se *Svjetlo* od provincijskog lista diglo 1900. na nivo tjedne smotre od 12–16 strana, u kojoj su lokalne vijesti bile potisnute na posljednje 2 stranice, a revijalni dio u rukama modernista bio uređivan na visokom nivou, takvo stanje nije moglo trajno odgovarati uredniku Lopašiću niti je moglo u potpunosti zadovoljiti mlade. U 40. broju izlazi već spomenuti proglas »Mlada Hrvatska«, a iza njega »Objava redakcije« da će se lokalni i revijalni dio lista najkasnije do konca godine odijeliti. S 45. brojem od 11. studenoga vraća se *Svjetlo* opet na format i karakter informativnog tjednika, dok je revijalni dio trebao izlaziti kao polumjesečnik *Novo svjetlo* u redakciji Marjanovića počevši od 20. studenoga. Međutim, *Novo svjetlo* izašlo je tek 5. siječnja 1901. jer nije moglo naći u Zagrebu štamparije voljne da ga kreditira, a kad je Marjanović konačno našao utočište u tiskari J. Franka, jedan dio potpisnika proglasa »Mlada Hrvatska« nije bio zadovoljan s takvim kompromisom te u 48. broju *Svjetla* objavljuju pismenu izjavu da ne stoje ni u kakvoj vezi s listom *Novo svjetlo;* tu su izjavu potpisali Z. Kveder, Jelovšek, Skok, Prelog i Šnidaršić. Izgubivši s jedne strane suradnike i vidjevši

[100] Usp. »Pabirci iz modernoga«, *Svjetlo*, 14/1899, br. 7.

[101] *Svjetlo*, 15/1900, br. 18.

[102] Prema *BLZ*, VII.

Frankovu tendenciju da situaciju iskoristi u svoje svrhe, Marjanović obustavlja list i na taj način ova grupa mladih ostaje i opet bez svoga glasila.

O *Novom svjetlu* nemoguće je na temelju jednog broja donositi bilo kakav sud, no očito je bilo zamišljeno kao tribina za pretresanje aktuelnih društvenih i kulturnih pitanja, s time da se specijalno zanima đačkom problematikom. Sudeći po 1. broju, list je trebao donositi i prijevode i prikaze iz stranih književnosti i umjetnosti, a imao je i kazališnu rubriku; u izašlom svesku nalazimo npr. po 1 prijevod Multatulija i Nietzschea, članak o Celliniju i osvrt na engleske operete. Francuska se književnost spominje samo usput.

S pojavom *Novog svjetla* raspada se karlovačko-zagrebački krug bivših nadaša na dvije frakcije, jednu koja je ostala uz to kratkotrajno glasilo unatoč Frankovoj štampariji, i poslije se privremeno priklonila grupi oko *Hrvatske misli* u fazi 1902–1903. (Marjanović, Nehajev), i drugu koja ostaje 1901. vjerna *Svjetlu* da se 1902. okupi oko novopokrenute Drechslerove *Mlade Hrvatske* (Jelovšek, Z. Kveder, Andrija i Adela Milčinović, S. Kralj i dr.).

Pokrenuta kao »slobodan časopis za književnost, umjetnost i socijalni život« u doba kad je prestao izlaziti *Život*, a *Vijenac* još nije prešao u ruke modernistâ, *M l a đ a H r v a t s k a* uspjela je kroz 5 brojeva, koliko ih je u svemu izašlo, okupiti uz krug varaždinske omladine, kojoj je pripadao sâm Drechsler, i spomenutu skupinu novonadaša i A. G. Matoša i niz darovitih književnih početnika te tako, unatoč svojoj kratkotrajnosti, steći sigurno mjesto u našoj književnoj historiji. List je posve modernistički nastrojen, ali i kritički raspoložen prema dotadanjim dostignućima HM, a uz to ima i jak biljeg antiklerikalizma, zbog čega se u 5. broj umiješala i cenzura, a državni odvjetnik zaplijenio list i obustavio daljnje izlaženje.[103] Najinteresantniji su dio *Mlade Hrvatske* originalni beletristički prilozi modernističkog karaktera te studije i recenzije iz hrvatske literature. Ipak, u časopisu nalazimo ukupno 8 priloga iz stranih književnosti i umjetnosti, od čega ih 6 otpada na češku i poljsku i 2 na francusku književnost i umjetnost. Takva je konstelacija razumljiva – *Mlada Hrvatska* niti je bila niti je težila da postane općim hrvatskim književnom glasilom, već je bila organom jedne grupe suradnika i svaki je pisao ili prevodio iz one književnosti s kojom je bio usko povezan, a Jelovšek i Drechsler, od kojih je jedan studirao u Pragu, a drugi u Pragu i Krakovu, bili su tijesno povezani upravo sa suvremenim češkim i poljskim književnim i umjetničkim zbivanjima. No iako je *Mlada Hrvatska* s komparativnog stanovišta interesantna u prvom redu kao posrednik između hrvatske literature i književnosti zapadnoslavenskih naroda, Matoš je svojom suradnjom osigurao i francuskoj knji-

[103] Usp. B. Drechsler, »Jurislav Janušić«, *S-k*, 3/1908, str. 446.

ževnosti značajan prilog svojim esejom o Barrèsu. Drugi je prilog s francuskog područja Jelovšekov članak o Rodinu, pisan povodom Rodinove izložbe u Pragu.

Na temelju ovdje obrađenih srednjoškolskih omladinskih časopisa dolazimo do zaključka da su predstavnici nadaške generacije uvidali važnost sistematskog upoznavanja stranih književnosti i na tome i inzistirali, mada i strane literature isprva tretiraju prvenstveno kao jedan od elementa općeobrazovnog programa. I tako, u svojim srednjoškolskim glasilima oni nastoje prije svega da upotpune nedovoljna znanja što ih je pružala srednja škola i da istodobno prate suvremena književna zbivanja u stranih naroda; najveći interes pokazuju za klasike evropske literature ili za one njezine suvremene predstavnike koji su bili na sigurnom putu da to postanu (npr. Zola ili Tolstoj), dok za modernistička stremljenja imaju malo razumijevanja. Međutim, u onim kasnijim listovima nadaške generacije u kojima oni nastupaju već kao više-manje izgrađeni književnici, preteže zanimanje za modernu, pa i za modernističku literaturu. Nasuprot toj evoluciji pogledâ na vremenskom rasponu, plan orijentacije prema pojedinim stranim literaturama ostaje uglavnom jedan te isti u svim njihovim glasilima. Glavni je interes usmjeren na slavenske literature, koje su na prvom mjestu i u programatskim napisima i po broju priloga, a oscilacije se kreću samo unutar njih samih – tako u prvo vrijeme dominira ruska, a poslije, uslijed pojačanih direktnih i indirektnih veza s Pragom, češka književnost. Iza slavenskih literatura, ili točnije ruske i češke po broju priloga slijede francuska, njemačka, talijanska, engleska, poljska i pojedine skandinavske književnosti. Pri tom možemo istaći da je njemačka literatura predstavljena pretežno književnošću moderne, vjerojatno stoga što su njemački klasici bili dobro poznati i iz školskih klupa. Isto tako treba istaći da je stvarni interes za skandinavske literature mnogo veći nego što proizlazi na temelju statističkih podataka jer se radi o literaturama malih naroda, pa kad bismo skandinavske književnosti tretirali kao cjelinu, izjednačile bi se po broju priloga s njemačkom.[104]

Francuska književnost zauzima u toj grupi časopisa značajno mjesto po broju priloga, ali ni izdaleka ono koje bi joj stvarno pripadalo. Doduše, uzmemo li u obzir kazališne recenzije, koje često više govore o djelu nego o predstavi, onda francuska literatura dolazi na čelo liste, a iza nje slijedi odmah njemačka, no taj kriterij ne smijemo prihvatiti jer kazališni repertoar u to doba nije imao nikakve veze s književnim interesima mladih. Apstrahiramo li dakle kazališne kritike, onda francuska literatura dobiva mjesto iza ruske i češke. Ujedno je interesantno da je moderna francuska književnost, pod čime ne mislim na suvremenu literaturu, već na onu stilski modernu, zastupana mnogo slabije nego npr.

[104] Vidi tabelu br. 1.

moderna njemačka ili češka literatura, a za razliku od njih, o njoj se piše uglavnom negativno. Uzroke tomu mislim da treba tražiti u socijalnoj neangažiranosti francuske simbolističke poezije i proze s jedne strane, nadalje u nepoznavanju ili slabom poznavanju francuskog jezika tako da se i poezija upoznavala posredno preko prijevoda izgubivši na taj način polovicu svoje vrijednosti, i konačno, u još nedovoljnoj književnoj kulturi tih tada najmlađih predstavnika HM. Ipak treba istaći da prvotne negativne sudove o francuskom simbolizmu postepeno smjenjuju ispravnija shvaćanja, pa iako sami predstavnici karlovačko-zagrebačke skupine ne pokazuju mnogo afiniteta prema francuskoj modernoj literaturi, oni ipak postepeno shvaćaju njezino značenje i uviđaju da korijene evropske, a posredno i naše moderne, treba tražiti u Parizu.

3. ČASOPISI MLADIH U RAZDOBLJU 1906–1914

Godine 1906. nalazimo u hrvatskom književnom životu tri generacije pisaca – stare, mlade i najmlađe – i svaka od njih djeluje prvenstveno preko svojih glasila. Glavni časopisi starih bili su *Glas Matice hrvatske* i *Prosvjeta*, mladi se okupljaju oko *Savremenika*, Marjanovićevih listova i *Hrvatske smotre*, dok najmlađi, tj. omladina rođena koncem 80-tih, pa čak i početkom 90-tih godina, pokreću niz vlastitih glasila, od kojih su neka bila čak i dugotrajna *(Hrvatski đak, Mlada Hrvatska)*,[105] ali surađuju i u časopisima mladih. Najinteresantniji, i za naš literarni život najvažniji, bili su ipak i u ovom razdoblju listovi koje pokreću nekadašnji mladi, odnosno sada već predstavnici srednje književne generacije.

Listovi prve generacije hrvatske moderne

S a v r e m e n i k, »mjesečnik Društva hrvatskih književnika«, pokrenut je početkom god. 1906. s namjerom da nadomjesti nekadašnji *Vijenac*. Međutim, iako je *Savremenik* s nekim prekidima izlazio sve do god. 1941, ulogu centralnog književnog lista imao je zapravo samo u razdoblju hrvatske moderne, dok u široke čitalačke krugove starog *Vijenca* nikad nije uspio, a nije ni pokušavao prodrijeti,[106] jer u novim uvjetima nastavlja na tradiciju *Vijenca 1903*, odnosno na liniju *Mladosti*, *Života* i *Lovora*. Naime, u programnom članku bilo je rečeno da će list, kao organ Društva hrvatskih književnika, donositi u prvom redu radove njegovih članova, ali nastojat će i da postane ogledalom hrvatskog pa i slavenskog kulturnog života te da, po mogućnosti, i utječe na nj objektivnim kritikama i teoretskim raspravama. Već je tada bilo istaknuto da će se *Savremenik* rukovoditi principom »slobodno razvijanje i slobodni rad

[105] Najdugotrajniji omladinski časopis te generacije bila je katolička *Luč*, koju, iz već navedenih razloga, tretiram kao tradicionalističko glasilo.

[106] Tiraž lista iznosio je ipak prosječno 1500 primjeraka.

bez ikakvih drugih obaveza – jer, bez slobode ne može da bude pravog napretka nigdje, pa ni u književnosti«.[107] Ipak, taj princip slobode nije mogao doći toliko do izražaja u prvom godištu dok je list još bio društveni organ pod redakcijom Šurmina i Vodnika, koliko od god. 1907. dalje, kad *Savremenik* postaje slobodan časopis za čiji sadržaj odgovara isključivo urednik, a ne više Društvo hrvatskih književnika. I tako Branimir Livadić, koji je od 1907. do uključivo 1918. bio urednikom *Savremenika* i koji je već od svojih prvih članaka u *Životu* bio jedan od najodlučujućih pobornika apsolutne slobode umjetničkog stvaranja, objavljuje pri preuzimanju redakcije da će se *Savremenik* »služiti u umjetnosti potpunom slobodom bez spona vjerskih, 'patriotskih', didaktičnih i svih drugih«, te da će »sve nijanse umjetničke od najpoletnijeg idealizma do skrajnjeg naturalizma i verizma« imati pristup u list.[108] Taj je princip Livadić u praksi stvarno dosljedno i provodio, mada je »sâm često zatisnuo jedno oko, susprezao pesti i obuzdavao srce iznoseći čije mišljenje«,[109] i zahvaljujući takvu stavu uspio je okupiti u *Savremeniku* sve važnije hrvatske književnike i učiniti od njega centralni i najvažniji književni časopis svog doba, pa u stanovitom smislu, i najvažniji časopis čitave hrvatske moderne.

Međutim, dok je za proučavanje hrvatske književnosti u doba moderne uloga *Savremenika* od kapitalne važnosti, za proučavanje odnosa HM prema stranim literaturama časopis donosi relativno malo materijala i u tom se bitno razlikuje od ostalih književnih listova mladih, a naročito od njihovih časopisa u prvom razdoblju. Ta se činjenica može protumačiti dijelom kao stvar fizionomije samoga *Savremenika*, a dijelom kao posljedica opće kulturne psihoze tog razdoblja, kojoj je *Savremenik* najboljim ogledalom. Naime, pokrenut i subvencioniran od DHK, *Savremenik* je bio zamišljen kao ogledalo domaće literarne produkcije pa iz principijelnih razloga ne donosi prijevodne beletristike.[110] No i u pouci i u listku strane su književnosti relativno slabo zastupane, što je odgovaralo općenitoj psihozi vremena – probijanje kineskog zida i uspostavljanje kontakta s Evropom bilo je postavljeno kao jedan od osnovnih zadataka u prvoj, modernističkoj fazi HM, no zid je 1906. već bio probijen, kontakt uspostavljen i glavni interes hrvatskih književnika usmjeren ili na opće teoretske ili na specifično nacionalne književne probleme.

Spomenula sam već da *Savremenik*, za razliku od ostalih naših književnih listova, nije donosio prijevodne beletristike, što mu odmah daje stanoviti nacionalni pečat, ali da isto tako strane književnosti mnogo zaostaju za domaćom i u književnoj pouci i listku, što taj nacionalni pečat

[107] *S-k*, 1/1906, br. 1.

[108] *S-k*, 2/1907, br. 1.

[109] Livadić, »Nova književnost«, *S-k*, 4/1909, br. 1.

[110] U listu je doduše objavljena 1 talijanska i 1 švedska pjesma, no obje su bile uklopljene u druge tekstove.

još više pojačava. Naime, i u svakoj rubrici posebno[111] i u svim nebeletrističkim prilozima zajedno (pouka, listak, bilješke), u *Savremeniku* imamo odnos ± 4 : 1 u korist domaće tematike, dok je u svim časopisima prethodne faze taj odnos bio uglavnom 2 : 1, a u časopisima bečko-zagrebačke grupe još i manji. Upravo usporedba *Savremenika* s časopisima ove posljednje skupine, na koje se on idejno nadovezuje, pokazuje nam koliko su podređeno mjesto zauzimale strane književnosti u glasilu DHK. Dok npr. u tim časopisima imademo u književnoj pouci odnos 8 : 5, dakle ni 2 : 1 u korist domaće književnosti, dok u listku, koji je uvijek najbolje ogledalo književnih interesa, taj odnos iznosi gotovo 1 : 2 u korist stranih literatura, dotle u *Savremeniku* imamo, kao što sam već spomenula, uglavnom odnos 4 : 1. Pa čak i apsolutne brojke nas iznenađuju: u časopisima bečko-zagrebačke skupine, dakle u *Mladosti*, *Životu*, *Vijencu 1903.* i *Lovoru*, koji su svi zajedno izlazili 3 godine, prema 9 godišta *Savremenika*, imamo 25 članaka i rasprava iz stranih književnosti prema 54 u *Savremeniku*, odnosno 84 osvrta u listku prema *Savremenikovih* 128.[112]

Isto je tako interesantno usporediti krivulju interesa za strane književnosti tokom prvih 9 godišta.[113] Zanimljivo je da *Savremenik* prve godine ide uglavnom uobičajenim putem naših časopisa i, izuzev što ne donosi prijevodne beletristike, pokazuje tendenciju da prati strani književni i kulturni život pa je, sudeći prema Pușcariûovu članku o rumunjskoj književnosti i prema dopisima iz Češke, Poljske i Mađarske, redakcija pokušavala naći i stalne suradnike za pojedine strane literature.[114] S dolaskom Livadića taj interes naglo jenjava i, unatoč njegovim ličnim pogledima na nacionalni, odnosno anacionalni karakter umjetnosti i njegovu uvjerenju da hrvatski književnici moraju tražiti svoje uzore u stranim literaturama, glavna će pažnja u *Savremeniku* odsad biti skoncentrirana na hrvatsku književnost ili općeteoretska pitanja. Tek god. 1910. i 1911, kad su se prilike u našem književnom životu malo sredile, spor između DHK i MH izgladio, a polemike na liniji Livadić-Marjanović-Matoš smirile, interes za strane literature naglo raste da 1912. opet splasne, vjerojatno uslijed balkanskih ratova, koji dovode do jačanja jugoslavenske ideje i tzv. nacionalističkog pokreta, što se sve u *Savremeniku* ogleda, među ostalim, i u intenzivnoj suradnji sa srpskim književnicima i u smanjenom interesu za strane literature. – Zanimljivo je također da, izuzev dijelom 1906, u prvim godištima *Savremenika* nalazimo i u pouci

[111] Izuzev kazališne rubrike, u kojoj je omjer prikazâ domaćih i stranih komada bio diktiran repertoarom, ili bar djelomično diktiran, i tu nalazimo omjer 1 : 2, dok bi realniji bio s obzirom na repertoar 1 : 5 – na domaće autore otpada naime samo cca 17%.(Usp. Hergešić, »La part de l'étranger au théâtre de Zagreb«, str. 129.)

[112] Usp. tabelu br. 1 i 2.

[113] Vidi grafikon.

[114] Dopise iz Praga šalje Vrbanić, iz Karlovca Grabowski, iz Pešte M. Špicer, a uz Pușcariûov članak nalazimo bilješku uredništva, iz koje saznajemo da se Pușcariû, profesor rumunjskog jezika i literature, odazvao pozivu na suradnju.

i u listku članke i osvrte više filološkog ili prigodnog karaktera (obljetnice, nekrolozi i sl.), a tek od 1910. opažamo ponovno tendenciju da se ažurnije prati književni i kulturni život stranih naroda.

Po broju priloga s literarnom tematikom u pouci i u listku nadmoćno dominira talijanska književnost (42 priloga), a za njom dolaze ruska (30), francuska (24), češka (18), poljska (13), njemačka (12), engleska (11) i ostale s manje od 10 priloga, odnosno, ako gledamo po jezičnim zajednicama, onda neznatno vode slavenske literature (71) ispred romanskih (67), dok germanske mnogo zaostaju (33). Prioritet talijanske književnosti treba i opet zahvaliti suradnicima iz Dalmacije, koji i sada revno vrše svoju posredničku ulogu, a starijoj generaciji dalmatinskih književnika pridružio se sad u tom poslu i niz pisaca mlađe generacije (I. Politeo, A. Haler, Z. Butković, A. Wenzelides); interesantno je da i ovdje u prvim godištima pretežu prilozi filološkog karaktera (rasprave oko raznih prijevoda Dantea i oko Lozovinine povijesti talijanske književnosti), dok se kasniji napisi uglavnom odnose na suvremena književna zbivanja, pa se u nekoliko navrata piše o futurizmu, doduše uglavnom više negativno, a zanimljivo je da je Marinetti uputio i *Savremeniku* svoj manifest. – Ruska je književnost solidno zastupana, no pretežu uglavnom napisi o klasicima ruskog realizma, dok se od modernijih autora govori samo o Andreevu, Arcibaševu, Garšinu, Čirikovu, a 1914. nalazimo i jedan informativan, ali i ironičan napis o ruskom futurizmu. Češka i poljska književnost, s kojima su naši mladi bili u stalnom kontaktu, dobro su zastupane, i, za razliku od ostalih literatura, u prvim godištima imamo aktuelnije osvrte nego poslije. – Iz njemačke književnosti uglavnom nema interesantnijeg materijala, osim članaka o Nietzscheu, dok je engleska literatura zastupana člancima o suvremenim ili modernim piscima (Shaw, Galsworthy, Wilde). Iz skandinavskih književnosti imamo studije o Ibsenu, Björnsonu, Bangu, Kierkegaardu, no još je više napisa iz pera Jensenova ili bilježaka o njem. – Ako dodamo još nekoliko napisa ili bilježaka iz mađarske literature i pregled suvremene rumunjske književnosti, iscrpli smo u osnovnim linijama područje interesâ *Savremenika* za strane literature, izuzev francusku.

Francuska književnost nema u *Savremeniku* vodeće uloge kao što je imala u dotadašnjim glasilima, gdje su doduše često ruska ili talijanska literatura bile bolje zastupljene u prijevodima, ali je francuska uvijek dominirala po broju članaka i osvrta. Istina jest, i u *Savremeniku* francuska tematika vodi u sveukupnom broju napisa (88 prema 69 iz talijanske i 51 iz ruske tematike), ali kako gotovo polovica od tog broja otpada na kazališne kritike, od kojih rijetko koja donosi literarno interesantan materijal, taj ukupni zbroj ne smijemo uzimati u obzir pa ću se i ja, kao dosad, zadržavati prvenstveno na člancima i osvrtima.

U p o u c i nalazimo samo 7 članaka i rasprava s područja francuske literature, i to svih 7 u posljednjih 5 godišta (1910. o Taineu i Vogüéu, 1911. o Clermontu, 1912. o Rousseauu, 1913. o Flaubertu i 1914. o Franceu i Molièreu). Prikazi Tainea i Vogüéa, što ih je napisao Lujo Vojnović, imaju uglavnom informativan karakter i rađeni su na temelju fran-

cuskih rasprava. U članku »Iz Taine-ove prepiske«, koji se provlačio kroz 5 brojeva *Savremenika*, Vojnović na zanimljiv način spaja biografske podatke i idejni razvoj Tainea s izvacima iz njegove korespondencije, koja je bila posthumno objavljivanja od 1903. do 1907, no u sudovima o Taineu uglavnom nije samostalan, već se stalno oslanja na Giraudovu studiju iz 1901. – Isto je tako zanimljivo pisan informativni članak o Vogüéu, u kojem iznosi sadržaje i problematiku njegovih glavnih djela, s opširnim osvrtom na *Le Roman russe*, koji je Vojnović očito dobro poznavao, dok se u ostalim sudovima oslanja na d'Haussonvilleov predgovor posthumno izašloj knjizi *Les Routes*. – Suvremene se književnosti dotiče Matoš u svom kritičkom osvrtu na roman mladog, još nepoznatog E. Clermonta *Amour promis*, što je izašao 1910. i bio vrlo dobro primljen od kritike; Matoš daje također pozitivnu ocjenu iako iznosi i neke zamjerke. – U povodu 200-godišnjice Rousseauova rođenja, Lj. Dvornik ović objavljuje o njem 1912. prilično opsežnu studiju, zadržavajući se kao pedagog po struci prvenstveno na njegovim filozofskim i pedagoškim idejama. – God. 1912. izašao je u nas prvi prijevod *Mme Bovary* i tim povodom objavljuje Krnic opširnu studiju o tom romanu i Flaubertu uopće; rad je pisan s vrlo dobrim poznavanjem Flauberta i literature o njemu, *Mme Bovary* je ispravno ocijenjena kao »međašno« djelo u historiji francuske književnosti, iako se teško složiti s Krnicovom postavkom da je taj roman »najznamenitije djelo francuske literature u drugoj polovici XIX. st.«; ne smijemo naime zaboraviti da je iste godine kad i *Mme Bovary* izašla za francusku literaturu bar isto tako značajna Baudelaireova zbirka *Fleurs du mal*. – I konačno, god. 1914. objavljena su dva interesantna priloga, interesantna već po svojim autorima, koji tada tek ulaze u hrvatski kulturni i književni život da u njem kroz dugi niz godina budu jedni od glavnih protagonista; mislim na Tina Ujevića i Branka Gavellu. Pod naslovom »Muza ironije i samilosti« Ujević je poslao iz Pariza esejistički osvrt na dva posljednja romana A. Francea (*Les Dieux ont soif*, 1912. i *La Révolte des anges*, 1914), kojima prilazi s prilično oštrim kritičkim stavom nalazeći da je France velik mislilac i savršen pisac, ali nedostaje mu neposrednost da bude i velik umjetnik. Gavellina konferansa o Molièreu, koja je bila održana u Hrvatskom kazalištu u povodu proslave 250-godišnjice premijere *Tartuffea*, donosi smione poglede mladog redatelja na koncepciju Molièreovih likova, pri čemu Tartuffea od uobičajenog hipokrita pretvara u junaka jakih strasti.[115]

U pouci imamo i nekoliko članaka koji obrađuju francusku tematiku neknjiževnog karaktera. Tako 1911. Ebrić piše o problemu depopulacije Francuske na temelju Mazadove ankete, Ivo Politeo iznosi 1912. teze Charlesa Gidea o dematerijalizaciji bogatstva, Schneider piše o Gallotovim crtežima u Metropolitani, a uz 100-godišnjicu Napoleonova poraza

[115] Zanimljivo je napomenuti da Gavella nije režirao predstavu »Tartuffea« 1914. i da uopće nikad nije režirao Molièrea. (Usp. I. Hergešić, *Shakespeare-Molière-Goethe*, str. 182.)

kod Leipziga objavljuje Srkulj 1913. raspravu pod naslovom »Bitka naroda«. Interesantnog materijala našlo bi se i u drugim prilozima, tako npr. u Gruberovu članku uz 100-godišnjicu pada Dubrovačke republike, gdje se govori uglavnom o potezima francuske vojske i diplomacije.

Listak nije naročito bogat, u svemu tridesetak osvrta, od čega samo 13 tretira književna pitanja, a od tih 13 samo su 3 recenzije novih francuskih djela, dok su ostalo nekrolozi ili prigodni članci. Sve tri recenzije objavio je A. Masovčić 1911. u članku »Tri mlade pojave«, gdje govori o literarnim prvijencima Mauricea Rostanda i Marguerite Audoux te o novom romanu L. Pergauda, dobitnika Prix Goncourt za 1910; recenzije nas prema tome ne mogu zadovoljiti jer vidimo da su plod slučajne ponude, a ne pokušajâ redakcije da sistematski prati francusku književnost. Bolje se prate važniji događaji iz književnog života pa imamo osvrte uz proslave godišnjica Gautiera i Verlainea i nekrologe uz smrt Brunetièrea, Mendèsa, Roda, Moréasa, Demangea i Mistrala. što znači da su, od poznatijih pisaca, jedino smrt Sully-Prudhommea i Huysmansa ostale nezabilježene. I konačno, moramo spomenuti i osvrt Stj. Ilijića na nove smjerove poezije, u kojem govori i o pojavi slobodnog stiha u Francuskoj.

Od ostalih priloga u listku imamo nekoliko kraćih recenzija političke i ekonomske literature, nekoliko osvrta na umjetnički i kazališni život, i konačno, što je za nas najinteresantnije, nekoliko napisa o francusko-hrvatskim odnosima. Tako npr. Prohaska, nakon boravka u Parizu, izvješćuje o susretima s francuskim slavistima Legerom i Haumantom te s historičarem Denisom, a Matoš se osvrće na Barrèsova pristašu M. Toussainta, koji je u časopisu *Les Marches de l'Est* napisao članak o Hrvatskoj. Napomenimo da je s Toussaintom u to doba došao u Parizu u kontakt i *Savremenikov* suradnik A. Masovčić i spomenuo taj susret u svom članku o Verlaineu,[116] te da je taj mladi francuski kroatofil napisao članak »Jules Vallès 'Ulica'« specijalno za *Savremenik*.

Osim toga, što u listku, a što u bilješkama izašla su i tri osvrta na neke radove koji tretiraju pitanja hrvatsko-francuskih ili srpsko-francuskih književnih veza i odnosa, tj. na raspravu P. Popovića »Marin Držić i Molier«, Skokovu studiju »Dositej Obradović i J. de la Fontaine« te na Skerlićevu knjižicu *Francuski romantičari i srpska narodna poezija*. Nadalje, u bilješkama nalazimo kraće osvrte na sve francuske prijevode što su se u to doba objavljivali u nas ili u Srbiji.

I na kraju, u kazališnoj rubrici, koju je 1906. i početkom 1907. vodio Krnic, zatim Livadić, a 1914. preuzeo Gavella, imamo osvrte na 41 francuski komad, što nam ukazuje na već poznatu dominaciju Francuza u našem kazališnom repertoaru.[117] Međutim, naša publika, bar koliko proizlazi iz tih kritika, kao da se već zasitila francuskih komada. Kad je

[116] Usp. »Spomenik Verlaineu«, *S-k*, 6/1911, str. 380–381.

[117] Iza francuskog repertoara dolazi po broju osvrta njemački sa 16 prikazanih komada, engleski s 11, dok ostali imaju svi ispod 10, što ne znači da je toliki bio i omjer među francuskim i ostalim predstavama, već naprosto da se na francuske više osvrtalo.

Mirbeauova drama »Posao je posao« god. 1906. također doživjela neuspjeh, zamislio se Krnic nad tom pojavom. »Zašto su se nekoć Dumas sin i Augier mogli udomaćiti, a sad se ne mogu Hervieu, Capus, Donnay, Lavedan, dapače ni Octave Mirbeau? Tu nema drugog odgovora«, zaključuje on, »nego da je naše općinstvo premalo pripravljeno za ovu vrstu drame. Franceski je ozbiljni repertoir bio dugo vremena tako zapostavljen, da je kroz to vrijeme u svojoj domovini prošao cijelu evoluciju, koju 'gros' našeg kazališnog općinstva nije proživio, pa mu je zato taj repertoir tako stran i dalek.«[118] Livadić pak smatra da je krivnja na tom što velik dio francuskih komada koji se u nas izvode »ne donose uistinu ništa novo, do li one stare izvrsne šablone«, te zaključuje da bi nam bila dosta »i polovica od onoga, što Francuzi proglašuju bezuvjetno izvrsnim!«[119] I tako golemu većinu francuskih komada prima i publika i kritika prilično mlako, a veći su uspjeh, bar kod publike, doživjele tipično francuske komedije »Gospođica Josette, moja supruga« od Gavault-Charvaya i »Zauzeće tvrđave« Sache Guitryja. Čak ni gostovanje ostarjele Sare Bernhardt 1909. nije oduševilo publiku, dok Livadić ipak ističe snagu »epohalne njene glumačke vještine u epohalnoj sugestivnosti riječi, melodije, ritmičke nuanče«.[120] Isto je tako 1910. prilično hladno primljeno gostovanje družine kazališta Porte-Saint-Martin s Rostandovim *Chanteclerom*.

Na temelju tih priloga raznog karaktera i vrijednosti, moramo zaključiti da francuska književnost u *Savremeniku* nije zastupljena ni apsolutno ni relativno onako kako bismo očekivali i kako zaslužuje kao tada vodeća evropska literatura. Međutim, krivo bi bilo na temelju tih statističkih podataka izvoditi zaključke i o orijentaciji lista prema pojedinim stranim književnostima ili o interesu za njih. Naime, mnogo interesantnog i vrijednog materijala za upoznavanje francuske kulture općenito, a francuske umjetnosti i književnosti napose, nalazimo razasuto i u nizu napisa koji nisu bili posvećeni francuskoj tematici, dok s druge strane francuski izvori često služe i za upoznavanje s drugim kulturama i literaturama.[121] Francuska književnost postala je u to doba nesumnjivo u velikom procentu svojinom svih naših književnika, pa ne nalazimo praktički nijednog napisa kritičkog ili teoretskog karaktera a da se u njem ne spominje francuska literatura, njezini pravci ili predstavnici; doduše, ime koje se najfrekventnije javlja još je uvijek Zola, a iza njega slijede odmah Maeterlinck, Baudelaire, Verlaine, pa Flaubert, Barrès i dr. No ne samo da se francuska književnost u *Savremeniku* javlja stalno kao tertium comparationis već se sad proučava ili spominje i njezin utjecaj na literarno stvaranje hrvatskih književnika. Tako se npr. V. Risaković

[118] Krnic, »Kazalište«, *S-k*, 1/1906, str. 447.
[119] Livadić, »Premijere«, *S-k*, 6/1911, str. 201.
[120] »Sara Bernhardt«, *S-k*, 4/1909, str. 113.
[121] Spomenimo samo Krnica, koji na 3 stranice referira o Sarrazinovoj knjizi o poljskim romantičarima, ili Livadića, koji potaknut Barrèsovom monografijom piše osvrt na El Greca.

optužuje za plagijat Erckmanna i Chatriana,[122] Wenzelides raspravlja o utjecaju Sardoua na Rorauera,[123] Ogrizović spominje utjecaj Maeterlincka na Galovića[124] i eventualno Tucića,[125] Petravić govori o utjecaju Parnasa i Verlainea na Sabića,[126] Prohaska vidi u *Umornim pričama* Matoševim »ogrijana ... čeda Baudelaireove i Poeove muze«[127] i raspravlja o Livadićevoj verziji starofrancuske legende o »Amisu i Amilu«,[128] itd.; izvan okvira hrvatske književnosti Matoš pravi slične paralele i između srpskih i francuskih književnika, a najinteresantnija je svakako ona o bodlerovskim elementima u Rakićevoj poeziji.[129] Francuski je utjecaj, uostalom, prisutan i u nekim literarnim prilozima na stranicama samog *Savremenika;* pripovijest M. Pogačić »Jedan život« podsjeća ne samo naslovom već i tematikom na istoimeni Maupassantov roman, Begovićeva »Gospođa Walewska« pisana je prema francuskim izvorima i uzorima, Domjanićeve pjesme, kojima često sâm stavlja kao moto Verlaineove stihove, imaju čisto verlenovsku intonaciju, a mnoge krasne Matoševe kao i neke Tinove pjesme ukazuju na utjecaj Baudelaireove poezije, itd.

Dodamo li svemu tome da u *Savremeniku* surađuje niz naših najistaknutijih galofila kao Natko Nodilo, braća Vojnovići, Matoš, Lunaček i dr., da i ne spominjemo samog urednika Livadića, i da na stranicama lista nalazimo često izjave u kojima se francuski narod,[130] francuska kultura, francuska umjetnost[131] i francuska književnost[132] pretpostavljaju svima ostalima, nužno dolazimo do zaključka da je francuska orijentacija bila, unatoč relativno malom broju priloga posvećenih francuskoj literaturi, u listu ipak dominantna. O tom nam na neki način posredno svjedoče i pokušaji da se ta orijentacija suzbije, npr. Prohaskina rasprava »Problem slavenske kulture«,[133] kojom želi pobiti Nodila i dokazati da su Slaveni i somatski i lingvistički i etnografski srodniji Nijemcima nego Francuzima. Takva su mišljenja bila međutim prilično rijetka, pa listajući stranice *Savremenika* dolazimo do čvrstog uvjerenja da je nje-

[122] Usp. Rose Rey, »Još jedan neknjiževni pojav«, *S-k*, 7/1912, str. 749–750.

[123] Usp. »Dr Julije Rorauer«, *S-k*, 8/1913, str. 241.

[124] Usp. »Začarano ogledalo«, *S-k*, 8/1913, str. 433; »† Fran Galović«, *S-k*, 9/1914, str. 394, 396.

[125] Usp. »Golgota«, *S-k*, 8/1913, str. 662.

[126] Usp. »Najnovija mistička poezija Marina Sabića«, *S-k*, 7/1912, str. 38–41.

[127] Usp. »Naši ljudi i krajevi«, *S-k*, 6/1911, str. 199.

[128] Usp. »Legenda o Amisu i Amilu«, *S-k*, 8/1913, str. 720–725.

[129] Usp. »Lirska šetnja«, *S-k*, 7/1912, str. 492.

[130] Npr.: »Čovječanstvu je na diku gorda Galija sa čistinom misli i vedrinom uma.« (N. Nodilo, »Još o herezi liberalizma«, *S-k*, 2/1907, str. 265.)

[131] Npr.: »Francuska umjetnost, umjetnost najumjetničkijeg naroda« (B. Livadić, »O velikom umjetniku tvorcu«, *S-k*, 8/1913, str. 351), »Francuzi nenatkriljivi majstori u risanju, kao i u svakoj drugoj umjetničkoj struci« (V. Lunaček, »Izložba plakata«, *S-k*, 9/1914, str. 279).

[132] Npr.: »Dandanas Francuzi najprvi slikari i kipari, najprvi u lijepoj knjizi« (N. Nodilo, *l. c.).*

[133] *S-k*, 9/1914, br. 1–6.

mački kulturni i književni utjecaj bio već definitivno prevladan te da je Francuska postala ona zemlja u koju su bile uprte oči najvećeg dijela naše napredne inteligencije, a francuska literatura onaj uzor kojemu treba težiti.

Iako je *Savremenik* bio najvažniji i najbolji književni časopis svog doba, iako su u njem surađivali praktički svi književni i kulturni radnici HM, ipak se mnogi od njih nisu slagali s Livadićevom linijom, a naročito ne s njegovim uvjerenjem da literatura može, ali i ne mora imati nacionalni karakter. Te divergencije u pogledima na književnost došle su do izražaja već i u teoretskim i polemičkim raspravama što su se vodile u samom *Savremeniku*, ali dovele su i do povremenih istupanja pojedinih književnika iz njega, pa i do pokretanja novih književnih ili poluknjiževnih listova. Tradicije praške napredne omladine nastavljaju se u listovima koje je pokretao ili uređivao Marjanović i u kojima se zastupa socijalno-realistički smjer u literaturi i ističe potreba stvaranja jedinstvene jugoslavenske književnosti, dok se oko pravaške *Hrvatske smotre* okupljaju, na čelu s Matošem, oni zastupnici artizma koji su ujedno bili pobornici nacionalnog karaktera hrvatske literature. Jednima bliz po svojoj jugoslavenskoj orijentaciji, a drugima po pogledima na umjetnost i artizam, *Savremenik* je ipak, i uz te dvije frakcije, uspio zadržati mjesto centralnog hrvatskog književnog časopisa, s kojim se Marjanovićevi listovi ili *Hrvatska smotra* ne mogu mjeriti ni po svojoj važnosti u hrvatskom kulturnom životu ni po ulozi u hrvatskoj književnoj historiji.

Kad je na koncu 1. godišta Drechsler napustio redakciju *Savremenika*, na izborima DHK za mjesto novog urednika dobili su Marjanović i Livadić jednak broj glasova te je konačna odluka bila donesena ždrijebom.[134] Nezadovoljan linijom koju je Livadić odmah otpočetka počeo provoditi u *Savremeniku*, Marjanović pokreće koncem 1907. *Zvono*, neovisnu i izvanstranačku »opću popularnu smotru za kulturni, gospodarski, politički i društveni život«, koju je i izdavao i uređivao sve do sredine god. 1909, kad je predaje u vlasništvo *Pokretu*, glasilu Pučke napredne stranke; od 1909. do sredine 1911. *Zvono* izlazi kao književni prilog *Pokretu*, a uređuje ga Parmačević u izrazito naprednjačkom duhu. Početkom 1911. Marjanović pokreće, izdaje i uređuje u Splitu novu opću smotru, mjesečnik *Jug*, sredinom iste godine ponovno preuzima od *Pokreta Zvono*, a 1912. spaja oba lista u »slobodan i neovisan polumjesečnik« *Jug (Zvono)*, od kojega su izašla u svemu 4 broja. Sva ta tri Marjanovićeva lista, koji na neki način tvore jednu cjelinu iako se u ponečem i razlikuju,[135] nisu bili književni časopisi već opće smotre, u kojima se

[134] Usp. Marjanović. »Izždrijebani urednik«, *Jug (Zvono)*, 2/1912, str. 99.

[135] *Jug* je npr. imao više revijalni, književni i izvanstranački karakter nego ostali listovi, a ujedno se bavio i regionalnom splitsko-dalmatinskom problematikom.

pretresaju i pokreću »aktuelna pitanja iz svih područja nauke i života«,[136] te po svojoj fizionomiji podsjećaju na listove praške omladine u 1. razdoblju HM iako, jasno, nemaju njihova značenja. Književnošću se ti listovi bave samo usputno, tj. uglavnom ne donose beletristike, a u sklopu kulturne problematike raspravljaju o općim književnim pitanjima (npr. o problemu nacionalnog karaktera književnosti), donose bilješke o domaćim i stranim aktualnim književnim zbivanjima kao i Marjanovićeve polemike sa *Savremenikom*, *Hrvatskom smotrom* i pojedincima; ukratko, nastoje da aktiviraju književni život. Za urednikovanja Parmačevića (1909–1911) *Zvono* ima nešto drugačiji karakter, bavi se više kulturnom i književnom problematikom, a donosi i beletristiku.

Strane književnosti zastupane su u sva tri lista još slabije negoli domaća. Jednako kao što je Marjanović odbijao hrvatske beletrističke priloge, tako nije donosio ni prijevodne beletristike, s izuzetkom 16 Mendèsovih noveleta i 6 dijaloga M. Provinsa, no ti su prijevodi doneseni kao razbibriga, što je uz prvu noveletu Mendèsa bilo i istaknuto.[137] Za Parmačevićeve redakcije karakter *Zvona* se mijenja pa uz domaću beletristiku izlazi kroz 2 godišta prijevod Macharova putopisa »Rim«, a tom praksom nastavlja i Marjanović 1911. objavljujući prijevod romana »Opasne godine« danske spisateljice Karin Michaelis, s napomenom redakcije da će list u »odjelu 'Nedjeljni roman' donašat dobre romane svjetske literature«.[138] No i taj je prijevod ostao nedovršen jer fuzijom *Zvona i Juga* rubrika »Nedjeljni roman« otpada, a u prijevodu se objavljuju još jedino Brandesove i Flaubertove »Misli«.

Ni među člancima i raspravama ne nalazimo za Marjanovićeve redakcije mnogo materijala, a i koliko ga ima, isključivo je prigodnog karaktera.[139] Za Parmačevića se situacija u toliko mijenja što, uz i nadalje rijetke i uglavnom prigodne priloge s književnom tematikom,[140] izlazi i niz dužih informativnih napisa o stranim filozofima ili javnim i kulturnim radnicima,[141] kao i desetak prijevoda pretežno češke i njemačke političke i filozofske literature, dok u *Jugu* odnosno *Jug (Zvonu)* imamo samo 1 kraći Katalinićev napis uz 100-godišnjicu Mussetova rođenja. – Listak je vrlo oskudan, u *Zvonu* se ograničuje na kratke osvrte novoizašlih prijevoda iz stranih književnosti ili bilješke uz pojedine predstave, a u *Jugu*, odnosno *Jug(Zvonu)*, nalazimo i jedan esejistički napis o modernoj njemačkoj lirici, osvrte na suvremenu poljsku odnosno rusku umjetnost i napomene uz prijevode nekih naših pisaca na češki.

[136] »Od uredništva«, *Zvono*, 2/1908, str. 39.

[137] Usp. *Zvono*, 1/1907, br. 1.

[138] *Zvono*, 6/1911, br. 5.

[139] O Kiplingu se piše u povodu Nobelove nagrade, o Sardouu u povodu smrti, o Hamsunu u povodu predstave u Hrv. kazalištu, o Gogolju u povodu 100-godišnjice rođenja, dok u članku »Mrtvaci 1907« nalazimo nekrologe Carducciju, Huysmansu, Sully-Prudhommeu, Thomsonu, Pobjedonoscevu i Griegu.

[140] Nekrolozi Jaegeru, Björnsonu, Tolstoju, recenzija novog Fogazzarova romana.

[141] Nietzsche, Schopenhauer, Hobbes, Ferrer, Masaryk i dr.

Bilanca *Zvona, Juga* i *Jug(Zvona)* ispada dakle, bar što se tiče stranih književnosti, prilično bijedna. Doduše, Marjanović je u više navrata isticao da njegove smotre nisu književni časopisi, ali je isto tako u nekoliko navrata napominjao da će se doticati svih aktuelnih pitanja ne samo hrvatskog već i stranog javnog i kulturnog života, u 1. broju *Juga* naznačio je uz rubriku »Književnost« da će se baviti »u prvom redu našom književnošću, onda općim književnim pitanjima i stranim književnostima«, a u 1. broju *Jug(Zvona)* da će uz originalne članke donositi »i ekscerpte stranih i domaćih revija i djela tako, da će nadomjestiti revue des revues«. Od svega toga realiziralo se međutim vrlo malo, a i ono što se realiziralo ne predstavlja naročito interesantan materijal. Ipak, uočljivo je da Marjanovićevi listovi idu u pitanju orijentacije prema stranim literaturama drugom linijom od ostalih naših časopisa. Naime, dok se u većini listova najveća pažnja posvećuje francuskoj, talijanskoj i ruskoj literaturi, Marjanović konzekventno provodi svoju skandinavsku orijentaciju, pa je npr. norveškoj književnosti posvećeno i apsolutno najviše članaka i osvrta (6), dok je od slavenskih literatura najbolje zastupana češka, koja uz to igra i posredničku ulogu, pa su npr. članci o Tolstoju i Björnsonu prevedeni iz praškog *Přehleda*.

Francuska je književnost, kao što je već spomenuto, relativno slabo zastupana, iako vodi po apsolutnom broju jedinica. Međutim, od sveukupno 26 priloga književnog karaktera, 22 su prijevodi Mendèsa i Provinsa, koji nisu bili uvršteni kao »francuska literatura«, već naprosto kao »zabavno štivo«.[142] Među člancima i raspravama samo su 2 posvećena isključivo francuskoj književnosti, a u listku nalazimo praktički samo opširniji bibliografski osvrt na prijevod Maupassantovih novela u Malinarovu izdanju. Prema tome, cjelokupan materijal iz francuske literature sveden je na nekrolog Sardouu, kraće informacije uz smrt Huysmansa i Sully-Prudhommea i »paljetkovanje« uz Mussetovu obljetnicu. O Huysmansu i Sully-Prudhommeu piše 1908. u *Zvonu* mladi Marjanovićev brat Danilo u članku »Mrtvaci 1907«, gdje komemorira smrt šestorice velikih ljudi umrlih te godine. Jasno da je u tako koncipiranom članku na svakog mrtvaca otpalo od 10 do 30 redaka, pa bi trebalo mnogo znanja i iskustva da se taj prostor dobro iskoristi, a D. Marjanović nije imao ni jednog ni drugoga; tako govoreći o Sully-Prudhommeu ističe samo idealizam, nježnost, dubinu i filozofski karakter njegove poezije, a uopće ne spominje njegovu vezu s Parnasom, dok kod Huysmansa pravi čak i grubu pogrešku svrstavši *A rebours* u prvu fazu njegova rada i proglasivši *Cathédrale* njegovim epohalnim djelom. – Opširniji i pouzdaniji je nekrolog Sardouu što ga je u *Zvonu* 1909. objavio neki M. R. Ratajski (vjerojatno pseudonim); iako i ovdje ima materijalnih grešaka iz autorove biografije, pa i u izboru djela koja se spominju izostavljeni su neki najbolji Sardouovi komadi, ipak su osnovni zaključci točni,

[142] Kao dokaz navodimo već spomenutu opasku uredništva (*Zvono* 1/1907, br. 1), kao i činjenicu da je Marjanović u godištima u kojima su objavljeni Mendès i Provins sistematski odbijao originalne i prevedene beletrističke priloge.

a sam pregled dosta informativan. – Posljednji prilog iz francuske književnosti prigodna su Katalinićeva razmišljanja uz 100-godišnjicu Mussetova rođenja 1911, kojima je sam Katalinić dao nepretenciozan podnaslov »paljetkovanje«.

Izvan tih napisa, francuska se književnost na stranicama ovih Marjanovićevih listova mnogo rjeđe susreće nego po drugim časopisima. Ipak i ovdje imamo interesantnih napomena, od kojih ću citirati samo najkritičniju, tj. jedan od zaključaka što ih neki M. R. iz Sušaka donosi u svojoj ocjeni *Almanaha hrvatskih i srpskih pjesnika i pripovjedača* za 1910. godinu: »Svi pjesnici nastoje da stilom i sadržajem ostanu u 'Stimmunguu'. Verlaine, Baudelaire, Mallarmé, Maeterlinck i t. d. su uzori našoj modernoj lirici. Isporedimo samo stihove Verlaine-ove, koji se odnose na stvaranje pjesme n. pr.

'Rien de plus chère que la chanson grise;
Où l'Indécis au Précis se joint',

sa pjesmama J. Dučića, S. Stefanovića ili D. M. Domjanića, pa se čini kao da su zbilja fabricirane po receptu Verlaineovom.«[143]

Mnogo važniju i značajniju ulogu od spomenutih revija imale su u našem literarnom životu Marjanovićeve *Književne novosti*, posljednji list što su ga u ovom razdoblju pokrenuli nekadanji mlađi. Pobudu za pokretanje dalo je Marjanoviću i opet neslaganje s linijom *Savremenika* i Livadića, koje optužuje da su zbog nedovoljnog angažiranja i neaktivnosti doveli do »sterilizacije« literarne produkcije u nas. Nemajući pretenzija da izdaje »elitni književni list«, niti uopće ediciju »revijalnog karaktera«, Marjanović zamišlja *Književne novosti* »prije svega kao beletristički list za šire slojeve inteligencije«, koji bi u čitalaca budio interes za književnost, a piscima pružio dovoljno prostora za objavljivanje njihovih radova.[144] U tom su pogledu *Književne novosti* u potpunosti ispunile svoju zadaću objavivši 2 drame, 124 pjesme i 44 pripovijesti od ukupno stotinjak hrvatskih, srpskih i slovenskih pisaca u toku pola godine, što znači u ukupnom zbroju trostruko više od *Savremenika* u toku čitave godine dana. Međutim, članke i rasprave list isprva uopće ne donosi, a i listak je oskudniji nego u *Savremeniku;* pri kraju izlaženja situacija se nešto mijenja, kao uvodnici se donose članci o aktuelnim književnim pojavama, a listak se povećava od 2 na 4–5 strana, iako prilozi u njem i nadalje zadržavaju pretežno informativan karakter.

»Program« lista iznesen je u 1. broju u formi protesta protiv neprekidnih programa u našem književnom životu. »Sad je red preći iz literature programa i teorije na literarnu produkciju«, i dalje: »Sve vrste lijepe knjige, sve književne struje i svi ozbiljni književnici, stariji i mlađi, poznati ili nepoznati, moći će da nađu u našem listu jednako susretanje,

[143] *Jug*, 1/1911, br. 3.
[144] *Književne novosti*, 1/1914, str. 15 i 32.

a prednost kod izbora imat će djela literarno dobra, solidna, izrazita i originalna, kao što i djela, koja su najviše blizu našem, hrvatskom, srpskom, slovenačkom, narodnom, društvenom i kulturnom životu.« Već u prvom broju nalazimo dakle diskretno naznačen program koji će Marjanović dalje razvijati u nizu sitnijih napisa i u polemičkim člancima »Sloboda stvaranja i nacijonalna književnost« te »Nacijonalna i nacijonalistička književnost«, usmjerivši *Književne novosti* u antiartističkom pravcu i propagirajući više nego ijedan naš drugi književni list ideju jedinstvene jugoslavenske književnosti. Razumljivo je da je na taj način Marjanović odbio od lista niz hrvatskih pisaca, a najžalosniji dokaz njegove pristranosti nalazimo u povodu Skerlićeve i Matoševe smrti, kad prvom posvećuje panegirički pisan nekrolog na uvodnom mjestu, a Matošu nepunih 25 redaka u listku.

Zamišljene prvenstveno kao beletristički zbornik, *Književne novosti* donose i 11 priloga iz strane beletristike, i to 3 iz talijanske (Leopardi, Gotta, Ojetti), po 2 iz ruske (Averčenko) i češke (Sova, Vyskočil) i po 1 iz norveške (Hamsun), danske (K. Michaelis), švedske (R. Roest) i francuske književnosti (Balzac). Prijevodi su uglavnom dobri, a prevode se, s izuzetkom Leopardija i Balzaca, moderni autori. Međutim, izvan prijevodâ list ne podržava kontakt sa stranim književnim životom, a napisi u listku ili u bilješkama svode se na informacije o novoizašlim prijevodima, studijama kao i kazališnim predstavama, a tek izuzetno nalazimo i dopise iz stranih kulturnih centara.

Koja je literatura dominantna, teško je zaključiti, no rekla bih da 3 prijevoda iz skandinavskih književnosti dovoljno svjedoče o Marjanovićevim simpatijama. Francuska književnost dominira po sveukupnom broju napisa u listku i bilješkama (21, prema 14 iz njemačke, 10 iz ruske, 9 iz češke, itd.), no polovica od toga otpada na pregled kazališnih komada na zagrebačkim i beogradskim pozornicama ili na razna koncertna ili kazališna gostovanja francuskih umjetnika, a ostali se odnose na prijevode francuskih autora; i te su bilješke većinom veoma kratke, često se svode naprosto na najave samih izdanja, s nekoliko popratnih riječi, a nešto su opširniji, iako čisto informativno i novinarski pisani, Donadinijevi osvrti uz srpske prijevode La Rochefoucaulda i Chamforta. Prema tome, iako ima ukupno veći broj napisa, francuska je literatura i u listku slabije zastupana od češke ili poljske ili njemačke, o kojima izvješćuju dopisnici iz Praga, Krakova ili Beča. Interesantno je da se čak ni u usputnim napomenama francuska književnost ne sreće često, a ukoliko se i spominje, onda je to prvenstveno u srpskih autora, osobito u Galogažinim stalnim dopisima iz Beograda, gdje, po njegovim riječima, »dominira francuska literatura i francuski duh«.[145] I tako iz francuske književnosti imamo zapravo samo 1 značajan prilog, prijevod Balzacova »Pukovnika Chaberta«, uz koji je izašla i sitna bilješka Lj. Wiesnera o Balzacu; prevodilac nije naznačen, ali nije isključeno da je Wiesner.

[145] *Književne novosti*, 1/1914, br. 8.

»Kontakt sa svijetom, strujanje svjetskih struja, valjana kulturna hrana – to je bio program regeneratornih nastojanja, koja se pojaviše prije petnaestak godina. I učinilo se je nešto, a uspjesi nisu bili maleni... Ali nije se učinilo dovoljno, stalo se na pol puta i za to se opažaju mnogi nedostaci sve do danas i što dalje to više...«, piše Marjanović u uvodnom članku *Jug(Zvona)* god. 1912, ističući potrebu da se forsira »cirkulacija modernih svjetskih ideja« na svim područjima javnog života. Pogledamo li međutim njegov rad na tom području, specijalno na književnom sektoru, rezultati nas ne mogu zadovoljiti. Opsjednut idejom nacionalistički orijentirane književnosti i radom na izgradnji jedinstvene jugoslavenske literature, forsirajući socijalno angažirani realizam nasuprot artizmu francuskog tipa, Marjanović je u to doba trošio svoju energiju u teoretskim raspravama i polemičkim napisima, a zaboravljao je na sitan konkretan rad kakav je propovijedao u svom nadaškom periodu. Pokrećući s entuzijazmom mnoge listove, ali nikada dovoljno ustrajan da ih kroz dulje vrijeme uzdrži, Marjanović se u ovom razdoblju pretežno skoncentrirao na politički rad i nacionalne književne probleme pa je, osim na riječima, uglavnom zapustio propagiranje stranih literatura i praćenje stranog književnog života. No, i u ono relativno malo prijevoda i napisa iz stranih literatura što ih nalazimo u njegovim listovima, vidimo da on i dalje dosljedno provodi slavensku orijentaciju i ostaje od svih naših modernista najustrajniji propagator skandinavskih literatura; francuska književnost, prema kojoj nikad nije osjećao naročitog afiniteta, ali kojoj je oko 1900. priznavao ulogu centralne evropske literature,[146] postaje mu sada, u eri borbi s Livadićevim artizmom i Matoševim nacionalizmom Barrèsova tipa, na neki način i opasan lični protivnik, kojega pokušava suzbiti forsirajući druge literature. Činjenica što je ipak i u njegovim listovima objavljeno sveukupno najviše priloga s francuskom tematikom nije, dakle, ni u kojem slučaju posljedica neke eventualne profrancuske orijentacije, već naprosto odraz postojeće situacije u hrvatskom književnom i kulturnom životu, gdje je francuski repertoar dominirao u kazalištu, gdje se francuska književnost počela procentualno najviše prevoditi i gdje su francuski autori najjače utjecali na literarno stvaranje naših književnika.

Sredinom 1906. pokreću pravaši kao protutežu jugoslavenski orijentiranom *Savremeniku Hrvatsku smotru* »za politiku, književnost, znanost, umjetnost i kritiku«. List je izlazio kao polumjesečnik neprekidno do 1910, mijenjajući nekoliko puta format i karakter; kao urednik ga potpisuje sve vrijeme Zvonimir Vukelić, a zapravo ga literarno vodi M. Ogrizović.[147] U političkom je pogledu *Hrvatska smotra* od prvog do posljednjeg broja dosljedno zastupala pravaške ideale i branila ideju

[146] Usp. »Pabirci iz modernoga«, *Svjetlo*, 14/1899, br. 7.

[147] Usp. Nehajev, »Nekrolog Milanu Ogrizoviću«, *Djela* VIII, str. 99.

hrvatstva, a kao list namijenjen širim čitalačkim krugovima donosila je prilično raznorodno štivo, ali i mnogo vrijednih beletrističkih i književno-kritičkih priloga. Dapače, ona s vremenom postaje i stjecištem pisaca što su se našli između *Savremenika* i Marjanovićevih listova, zastupajući s jedne strane ideju artizma, a s druge nacionalnog karaktera hrvatske književnosti, dok su se svojim ekskluzivnim hrvatstvom nalazili u opoziciji prema obojima. I upravo zbog te skupine pisaca što su na čelu s Matošem i Ogrizovićem davali književnom dijelu *Smotre* ton koji uvijek i nije bio u skladu s njezinim oficijelnim programom, obrađujem je u ovoj skupini listova mladih iako ona nije bila njihov službeni organ i iako je donijela i nekoliko izrazito antimodernističkih priloga. Teško bi naime bilo bez *Hrvatske smotre* dati odgovor na bilo koje pitanje iz historije HM tih godina kad se u njoj vode stalno književne polemike, kad je velik dio literarne produkcije takvih izrazitih predstavnika naše književnosti tog razdoblja kao što su Matoš ili Galović u njoj skoncentriran i kad je ona konačno ipak bila uz *Savremenik* najbolji književni list svog doba.

Službeni program *Hrvatske smotre* objavljen je u uvodnom članku 1. broja; uz političku liniju u duhu Starčevićeve stranke prava ocrtana je tu i opća fizionomija lista koji će služiti »politici, pouci, ali i zabavi«, dok će u književnosti dizati narod »zdravom književnom hranom, koja će ga poučavati, ali i u zabavi oplemenjivati«. I kao što su nekoć modernistički listovi prve faze isticali kao svoj program Gjalskog, o kojem je Matoš bio napisao negativnu kritiku i zbog tog bio izbačen iz *Savremenika*, tako *Smotra* uzima kao ideal za svoj politički i književni program Eugena Kumičića.[148] Njegujući isprva više književnu kritiku negoli beletristiku, *Smotra* u prve dvije godine svog izlaženja ulazi u niz principijelnih i ličnih polemika s DHK, *Savremenikom* i Marjanovićevim listovima, no 1908. sukobi se bar sa *Savremenikom* pomalo stišavaju, Matoš prihvaća poziv da u njem opet surađuje, a Ogrizović objavljuje otvoreno pismo Livadiću, gdje među ostalim kaže: »Nadajmo se da ćemo mi svi dočekati ipak jednom dan, kad će se 'Hrvatska Smotra' sdružiti sa 'Savremenikom' u jedan veliki, krasni ilustrovani list s neko 5000 pretplatnika, a subvencionirat će ga i vlada i 'Matica Hrvatska'. To možda nije daleko!«;[149] do fuzije sa *Savremenikom* doduše nije došlo, no 1909. kad nakon rascjepa u Stranci prava u *Smotri* apsolutno dominira suradnja Ogrizovića, Matoša i grupe književnika koji se okupljaju oko njega (Galović, Häuser, Mirko Nikolić, Kr. Kovačić, Wiesner), *Hrvatska smotra* prestaje da se bavi politikom u želji da poveća broj čitalaca i suradnika i izvan same Stranke prava, tendira da razgrana »svoje djelovanje na sva područja podpune moderne revije«[150] i donosi mnogo više beletristike nego prije; s idejne strane interesantno je da iako i nadalje ostaje »r o d o l j u b n i h r v a t s k i l i s t«,[151] uglavnom više ne polemizira ni sa *Savremenikom* ni s Marjanovićem, ali ulazi u borbu protiv klerika-

[148] Usp. Uredništvo, »Eugeniju Kumičiću u spomen«, *HS*, 2 (1907), br. 9–10.
[149] *HS*, 4 (1908), br. 42.
[150] »Jedna rieč umjesto predgovora«, *HS*, 5 (1909) br. 1.
[151] *Ibidem.*

lizma Šegvićeva tipa. Godina 1910. znači očitu dekadencu, književni se dio smanjuje na račun šaljivog priloga, i konačno s dvobrojem 6–7 list naglo prestaje izlaziti.

Za razliku od *Savremenika* i Marjanovićevih listova *Hrvatska smotra* donosi dosta materijala iz stranih književnosti te se po omjerima između domaće i strane tematike uglavnom približava časopisima iz prvog razdoblja – u beletristici cca 5 : 1, u književnoj pouci čak 4 : 3, a u listku 2 : 1. Uostalom, već je u programu 1906. stajalo da će *Smotra* »svoje čitatelje upoznavati s najboljim proizvodima domaće i svjetske književnosti«, a i u uvodnoj riječi 1909. kad list mijenja fizionomiju, ponovno se ističe da će donositi »iz l i e p e k n j i g e romane, pripoviesti. crtice, pjesme, drame, feljtone, kozerije, izvorne i prevedene (u izboru najboljih djela svjetske književnosti). Treba istaći da *Smotra* donosi procentualno više prijevoda negoli članaka i rasprava iz stranih književnosti, da je i dio priloga u pouci također preveden te da se od napisa u listku mnogi odnose na informativne bilješke o piscima čija se djela donose u prijevodu, što bi sve ukazivalo na zabavni, revijalni karakter lista. Međutim, isto tako treba istaći da se prevode uglavnom dobri suvremeni pisci, i to većinom predstavnici modernih književnih struja, što pokazuje da je *Hrvatska smotra*, ako je i imala zabavni revijalni karakter, bila u to doba revija na zamjernoj književnoj visini. Napomenimo još da najveći broj prijevoda i informativnih priloga iz stranih književnosti nalazimo u prva dva godišta, kad je list donosio relativno malo domaće beletristike, da 1908. godine, kad ima više karakter politički orijentiranog »Familienblatta« negoli ozbiljnog časopisa, taj broj naglo opada, i konačno, da 1909. i 1910, kad *Smotra* postaje praktički čistim književnim listom, udio stranih književnosti tek neznatno raste, a u časopisu dominira i domaća beletristika i domaća književna problematika.

Od svih stranih književnosti najbolje su zastupljene slavenske literature, i to prije svega poljska, iz koje ima najviše prijevoda (12) i drugih priloga s književnom problematikom (14), a za njom slijede ruska, češka i bugarska književnost s ukupno 17, odnosno 10 i 8 priloga. Interesantno je da u *Smotri* prvi put među časopisima što smo ih dosad obrađivali vodi poljska književnost, i to ne samo pred ruskom, već i pred češkom, što se ima zahvaliti dijelom stalnom i marljivom posredniku M. Sakaču, a dijelom činjenici da je patriotski karakter poljske književnosti savršeno odgovarao pravaškoj *Smotri* i njezinim pogledima na literaturu; razumljivo je stoga da se najviše prevodi Sienkiewicz, ali zastupani su i takvi istaknuti predstavnici modernizma kao Przybyszewski i Brzozowski, dok među člancima nalazimo i prijevod pregleda moderne poljske književnosti što ga je napisao modernist Feldmann, a u dopisima iz Krakova ili kulturnim bilješkama iz Poljske redovno se i sa simpatijama prati rad poljskih modernista. Ruska je književnost mnogo slabije zastupljena, imamo samo 4 prijevoda (Gorki, Andreev, Čehov) i 1 prigodni članak o Turgenjevu uz 25-godišnjicu smrti, dok je listak dosta obilan. Iz češke književnosti prevode Zeyera i Penyreka, donose informativan pregled češke književnosti što ga je po Karáseku napisala M.

Fabković i mnogo interesantniji Sabićev osvrt na modernu češku poeziju, dok je listak prilično oskudan. Bugarska je literatura relativno dobro zastupana, prevode se Vazov, E. Elmazova i Todorov, a u listku se prate kulturna i književna zbivanja. – Germanske su literature relativno slabo predstavljene, specijalno njemačka, gdje je od 4 prijevoda zanimljivija jedino jedna novela Hesseova, a u pouci Matošev članak o memoarima žene Sacher-Masocha; književni je listak više nego oskudan, ali se zato kulturni i naučni život Njemačke prilično redovno prati. Iz holandske književnosti imamo samo prijevod među našim modernistima tako popularnog Multatulija i jedan informativni osvrt na nj, dok je engleska i američka književnost zastupana prijevodima Wildea i Poea, bilješkama o njima kao i s nekoliko sitnijih napisa u listku. Iz skandinavskih literatura nalazimo isto toliko priloga s književnom tematikom kao i iz njemačke, holandske i engleske zajedno (21), što nam svjedoči da je interes za njih i u *Hrvatskoj smotri* bio prilično jak; prevode se Jacobsen, Hamsun, Björnson, Strindberg, Geijerstam, Runeberg i Hedenstjern, a napisi u listku i pouci posvećeni su pretežno istim autorima. Osobito je obljubljen bio Björnson, i to ne samo kao književnik već i kao borac za slobodu malih naroda, pa je interesantno napomenuti da se *Smotra* obraća na nj otvorenim pismom na francuskom jeziku, moleći ga da se javno zauzme za Hrvatsku u borbi protiv mađarske tiranije, a specijalno u riječkom pitanju.[152] – Od romanskih literatura podjednako su zastupane talijanska i francuska (26, odnosno 27 priloga), dok iz španjolske i rumunjske imamo samo po 1 prijevod s usputnom napomenom o piscu, točnije o spisateljicama Ceciliji Boehl d'Arrom (pseud. F. Caballero) i Carmen Sylvi. Iz talijanske književnosti objavljeno je 7 prijevoda (među njima i Dante, D'Annunzio i Fogazzaro), a književna je pouka bogatija nego i za jednu drugu literaturu (11 priloga), zahvaljujući kao i obično suradnicima iz Dalmacije, specijalno Petraviću i Androviću, koji prate talijanska književna zbivanja te pišu i duže studije (npr. o Carducciju) i informativne članke (o Fogazzaru, Giacosi, Gubernatisu i dr.) i osvrte u listku.

Dok poljska literatura vodi po broju prijevoda (22), a talijanska po broju književnih rasprava i članaka (11), francuska je na prvom mjestu i po ukupnom zbroju svih priloga (77) i po zbroju svih priloga književnog karaktera, ubrojivši i napise u listku.[153] Najjači interes za francusku literaturu, i uopće najveći interes za Francusku podudara se s općom krivuljom zanimanja za strane zemlje i veže uz prve dvije godine izlaženja *Hrvatske smotre*, opada 1908. i nešto se jače nego za druge literature diže 1909, zahvaljujući intenzivnoj Matoševoj suradnji u *Smotri* te godine.[154]

[152] Najinteresantniji pasusi iz tog pisma, koje ne znam je li dosad iskorišteno pri proučavanju hrvatsko-skandinavskih veza, odnose se svakako na usporedbu između Hrvatske i skandinavskih zemalja, pri čemu se npr. Dubrovnik uspoređuje s Islandom, Starčević s Kierkegaardom i sl.

[153] Vidi tabelu br. 2.

[154] Vidi grafikon.

Po broju prijevoda francuska književnost dolazi odmah iza poljske, a izbor je uglavnom dobar. Među pjesmama izlazi La Fontaineova basna »Zmija i turpija« u prijevodu Ive Rod (tj. Štefe Iskre); prema BLZ to bi bio prvi objavljeni prijevod La Fontainea u Hrvatskoj. Među proznim prijevodima nalazimo po jednu novelicu Th. Gautiera, Villiers de l'Isle Adama, O. Mirbeaua, Maupassanta, jednu humoresku T. Bernarda, a u pouci Maeterlinckov esej o rasama i Brissonov članak o Sardouu – sve bez oznake prevodioca. Osim toga, nekoliko je prijevoda bilo uklopljeno i u druge tekstove. Tako je u Melkusov napis o Baudelaireovoj književnoj ostavštini, što je objavljen 1908. u listku, bilo ubačeno petnaestak Baudelaireovih aforizama. Najinteresantniji su međutim prijevodi Matoševi, uklopljeni u njegov esej »Manon«. U tom nam eseju prvo upada u oči prijevod 1. i 3. strofe Villonove »Ballade des Dames du temps jadis«, interesantan i kao jedan od rijetkih Matoševih prevodilačkih pokušaja i kao, najvjerojatnije, naš prvi prijevod Villona uopće;[155] međutim, prijevod Villona sastavni je dio Maupassantova predgovora Prévostovoj *Manon Lescaut*, koji Matoš, izuzev jednog pasusa, u cjelini prevodi i uklapa u svoj članak pisan povodom operne predstave »Manon Lescaut« u hrvatskom kazalištu.

Među raspravama i člancima imamo manje materijala negoli među prijevodima i osvrtima u listku, a i to što imamo pretežno su prijevodi ili prerade. God. 1907. izlazi Matošev esej o Maupassantu, točnije prikaz njegove biografije, pisan na temelju monografije E. Mayniala *La vie et l'oeuvre de Guy de Maupassant* (1907). God. 1908. preveden je Brissonov nekrolog Sardouu. s napomenom redakcije da donosi »ovaj prikaz jer je vrlo karakterističan i jer upravo majstorski riše pok. Sardou-a«; članak je stvarno i interesantan i informativan te je svakako najbolji prilog o Sardouu što je u nas bio dotad objavljen. U istom godištu izlazi i Androvićev prikaz gobinizma, gdje se uz Gobineauove rasne poglede iznosi i njegova biografija, a usputno i literarni rad; u članku se autor stalno poziva na knjigu R. Dreyfusa *Život i proročanstva grofa Gobineaua* (1905.) – God. 1909. objavljen je članak o Lotiju s podnaslovom »Misli jedne muslimanke«, a potpisan s E. Hanum (Halide Edib Hanum?), koji je također vjerojatno preveden iako nigdje nije označeno da se radi o prijevodu. Članak je vrlo interesantan jer iznosi refleksije moderne muslimanske intelektualke na Lotijev roman *Les Desenchantées*. Najinteresantniji od svih članaka o francuskoj književnosti svakako je Matošev esej »Verlaineov pobratim«, u kojem je prema Berrichonovoj knjizi iznesena matoševski začinjena biografija Rimbauda. Matošu je Matošev esej Verlaineov pobratim«, u kojem je prema Berrichonotičnoj gospodi« kako su neosnovane »bajke o tobožnjoj bolesti, životnoj nesposobnosti i klonulosti tako zvanih dekadenata«, kad je čovjek, koji je živio poput Rimbauda, unio u literaturu nove vrijednosti i »utjecao na novi francuski, dakle evropski lirski stil«.[156] Uz Francusku je vezan i

[155] Prema *BLZ*, VII.

[156] *HS*, 4 (1908), str. 114.

članak »Rokoko i njegova kultura«, gdje je dan pregled francuskog 18. stoljeća s posebnim osvrtom na slikarstvo i glazbu; članak je zapravo preštampano predavanje što ga je Artur Schneider održao u »Gospojinskom klubu« 22. veljače 1907, pa je i koncipiran više informativno da bi zainteresirao žensku publiku i približio joj epohu u kojoj je »središte i ishodište svega kulturnog života ... žena«;[157] ipak je šteta što Schneider nije održao, ili ako je održao, nije objavio, i drugo obećano predavanje, u kojem je trebalo biti govora o literaturi tog doba.

Osvrnemo li se na koncu na svih 7 članaka s francuskom tematikom, upada nam u oči da su 3 od njih prijevodi, a druga 3 oslanjaju se na francuske rasprave; slična je situacija i u listku, gdje također nalazimo dosta prijevoda.

Za listak, koji se u *Hrvatskoj smotri* vodi pod rubrikama »Književnost«, »Kazalište«, »Umjetnost« itd., značajno je da ne donosi samo recenzije, nekrologe, i uopće kraće osvrte, već i prave feljtone i duže članke. Tako je u listku npr. objavljena već spomenuta humoreska T. Bernarda »Što nam to hoće da kažu«, Matošev feljton »Manon«, informativni članak Ane Case »O pariskom ženskom Parnasu« i prijevod ili eventualno prerada Ettlingerove recenzije Waldbergova djela o čuvstvenom romanu u Francuskoj kao zametku modernog romana uopće. Osim tih priloga, koji su svakako najznačajniji i najinteresantniji, mada su neki od njih prijevodi ili prerade, u listku izlaze i informativni napisi o Gautieru, Mirbeauu i Villiers de L'Isle-Adamu u onim brojevima gdje se ti autori prevode; ti su prikazi kao i sami prijevodi nepotpisani, s time da je uz osvrt na Villersa označeno da je pisan prema R. de Gourmontu.

Francuski kulturni život, osim donekle prve godine, ne prati se u listku redovito – nemamo stalnih izvjestilaca za tu literaturu, nemamo dopisnikâ iz Pariza, pa je sve što je objavljeno više-manje plod slučajnih interesa pojedinaca. Tako su npr. objavljeni nekrolozi samo uz smrt Brunetièrea, Sully-Prudhommea i C. Mendèsa, dok su smrti ostalih književnika ostale nezabilježene. – S recenzijama stoji *Hrvatska smotra* još slabije; prve dvije godine pokušava doduše da bude donekle ažurna pa 1906. donosi »Pregled novijih knjiga« (F. Mistrala, G. Ohneta, M. Prévosta, E. Roda), prepisan vjerojatno iz kojeg njemačkog časopisa, a 1907. prenosi iz *Literarisches Echo* sličan osvrt na djela H. Céarda, braće Tharaud, E. Tissota i F. Vandérema pod naslovom »Iz francuske književnosti i kazališta«, no napomene uz ta djela sasvim su kratke. Tih godina izlazi još i nepotpisana recenzija na novi Lotijev roman *Les Desenchantées*, kao i isto tako nepotpisan pregled sadržaja knjige *La littérature contemporaine*, u kojoj autori G. Le Cardonnel i Ch. Vellay iznose zabrinjavajuće rezultate svoje ankete na pitanje »Nalazi li se francuska književnost u dekadenci?«. God. 1908. listak je uopće naročito siromašan, a iz francuske književnosti imamo samo informativni napis D. Melkusa o 2. dijelu Baudelaireovih *Oeuvres posthumes*, koji je autoru poslužio kao povod da prevede i nekoliko Baudelaireovih aforizama.

[157] *HS.* 2(1907), str. 214.

Iduće godine izlaze među bilješkama ili u rubrici »Što da čitamo iz svjetske književnosti« kraći osvrti na nova djela Hervieua, Claudela i Lotija. Prema tome, pravih originalnih recenzija u *Smotri* uopće i nema, a većina spomenutih osvrta i bilježaka preuzeta je iz njemačkih listova.

Gotovo da je bolje uređivan onaj dio listka u kojem se prate ostala kulturna zbivanja. Tu je npr. komemorirana 50-godišnjica smrti A. Comtea, nalazimo nekrologe Cézanneu, Chartranu, Caran d'Acheu i Coquelinu, izvješćuje se o umjetničkim izložbama, o novim operama Masseneta, Debussyja, Bruneaua i Lerouxa, u nekoliko se navrata donose novosti iz pariških kazališta, a A. Cottas čak opširno referira o pariškoj premijeri Rostandova *Chanteclera*, govori se i o Goncuortovoj akademiji, o književnim prilikama i o novim revijama. Najinteresantniji su svakako i među tim prilozima Matošev putopis »Od Pariza do Beograda« i njegov feljton »Quai i antikvari«.

U kazališnoj rubrici, koju u *Hrvatskoj smotri* redovno vodi Vanja, tj. M. Ogrizović, nalazimo osvrte na 14 premijera i niz repriza s francuskog repertoara, i to na predstave koje su se davale do 1908, kad je intendant uskratio besplatne novinarske ulaznice, a *Smotra* ukinula kazališnu rubriku. Ogrizović je bio sklon francuskim autorima, pa iako i on ističe na nekoliko mjesta klišeje koji su zavladali u francuskoj dramskoj književnosti i teatru, ipak cijeni vještinu kojom su ti komadi pisani, a naročito duhovitost kojom su prožeti; ocjenjujući npr. sasma prosječnu komediju »Muževa sreća« od R. Flersa i G. de Caillaveta, on oduševljeno uzvikuje: »Prokleti Ljudi! Koliko samo iskara vrca iz njihove konverzacije. Sinovi svoga naroda, pa eto! Mi to ne možemo, a, tješimo se, ni Niemci ne mogu.«[158] Za razliku od *Savremenikovih* kritičara Krnica i Livadića, koji su, osobito prvi, bili ipak prvenstveno literarni, a tek onda kazališni kritičari, Ogrizović kao pravi teatarski čovjek ocjenjuje prije svega uspjeh kod publike, a tek onda literarnu vrijednost nekog komada, pa ga »idejno kazalište«, kao Mirbeauov »Posao je posao«, ili Dumasova »Tuđinka«, ili Lavedanov »Dvoboj«, ostavljaju hladnim. God. 1908. prekida Ogrizović s redovnim kazališnim izvještajima i jedini događaj na koji se u vezi s Francuskom osvrnuo bilo je gostovanje Sare Bernhardt u Zagrebu 1909; tim povodom piše o njoj informativni članak, a o samom gostovanju Ogrizović ne želi govoriti jer to »bijahu samo beaux restes onoga, što nam je dala nekoć – prije desetak godina«, te zaključuje da bi bilo »možda mnogo bolje – i za nju i za nas«, da uopće nije ponovno dolazila.[159]

I konačno, u bilješkama »Iz književnog i umjetničkog svijeta«, francuska je književnost najbolje zastupana, no u njima nalazimo uglavnom samo obavijesti o aktuelnim zbivanjima ili novim revijama i knjigama.

Osim priloga posvećenih isključivo francuskoj tematici, nalazimo i u *Hrvatskoj smotri* dosta materijala u okviru drugih napisa. Ivan Andrović npr. u svom članku o kritici na 3 stranice govori o stilu francuskih

[158] »Hrvatsko kazalište«, *HS*, 2(1907), str. 140.
[159] »Sarah Bernhardt«, *HS*, 5(1909), str. 74.

književnika, a u raspravici »Simbolisti i estetičari« na 2 stranice tumači i negativno ocjenjuje doktrinu simbolizma;[160] Ogrizović se također rado usputno dodiruje francuske književnosti, dok kod Matoša, kao i obično, sve vrvi asocijacijama i citatima iz nje. Od francuskih pisaca susrećemo se u tim usputnim napomenama najčešće s Baudelaireom, Verlaineom i Maeterlinckom, a ovaj je posljednji, čini se, postao u našoj javnosti već toliko popularan da se javlja i u humoreskama Z. Vukelića i Kr. Kovačića.[161] – U *Hrvatskoj smotri* govori se također o utjecaju francuske literature na naše književnike. Ogrizović npr. u nekoliko navrata optužuje Begovića da je u »Gospođi Walewskoj« u prva četiri čina dao dramsku adaptaciju XV poglavlja Massonove knjige *Napoleon et les femmes*, i da se uopće »nachtrottlerski« povodio za francuskim uzorima, pa njegova Walewska ima »šešir à la Pompadour, šal od Napoleona, bluzu od Monne Vanne, a jupon od Sardoua«.[162] U dvobroju posvećenom Kumičiću svi pisci ističu njegovu francusku orijentaciju, a Matoš mu piše panegirik upravo zato što je on »prvi Parizlija, prvi francuski đak u našoj knjizi, prvi hrvatski modernista«,[163] dok o Marjanoviću piše ironično baš zato što nije shvatio francuski duh.[164] U svojoj studiji o Matošu, Ogrizović je ispravno postavio pitanje utjecaja francuske literature, specijalno Baudelairea, na njegovo stvaranje,[165] dok opet Matoš u osvrtu na Vidrićeve pjesme ukazuje na srodnosti između njega i Samainea.[166] I konačno, da se ne zadržavamo na manje važnim primjerima, jedan od najrevnijih suradnika *Smotre*, uz Ogrizovića i Matoša, svakako je mladi Galović, koji je, kako je istakao Ogrizović,[167] lako potpadao pod tuđe utjecaje, pa i u njegovim pjesmama objavljenim u *Smotri* osjećamo tragove francuske lektire, a u dramskoj trilogiji »Mors Regni«, što također izlazi u *Smotri*, nalazimo čisto »maeterlinckovski« ugođaj.

Sve u svemu, *Hrvatska smotra* pruža mnogo materijala za proučavanje francusko-hrvatskih književnih odnosa – ne samo da francuska književnost sveukupnim brojem prijevoda, članaka i osvrta nadvisuje ostale u samoj *Smotri*, već je u nepune 4 godine (ne godišta) njezina izlaženja u njoj objavljeno i apsolutno više priloga iz francuske literature (prijevodi, članci, osvrti) negoli npr. u 9 godina *Savremenika* (29 : 24) Osim toga, suradnja Matoša, tog najizrazitijeg propagatora francuske orijentacije u nas, obilnija je u *Smotri* negoli u *Savremeniku* i uopće u bilo kojem drugom časopisu, a uza nj daju ton listu Ogrizović, Galović i pjesnici Matoševa kruga, koji su svi također francuski orijentirani. Kako je *Hr-*

[160] Usp. »Kritika«, *HS*, 2(1907), br. 12; »Simbolisti i estitičari«, *HS* 4(1908), br. 15–16.

[161] Zyr Xapula), »Književnici na dopustu«. *HS*. 1(1906), br. 1; Kr. Kovačić, »Kako su izlazile novine u mjestu Zalupancima«, *HS*. 5(1909), br. 6–7.

[162] »Umjetno cvijeće«. *HS*. 1(1906), br. 2–3. odn. »Hrvatsko kazalište«, *ibidem*.

[163] »In memoriam E. Kumičiću«, *HS*, 2 (1907), str. 438.

[164] Usp. »Polemičar M. Marjanović«, *HS*, 3(1907), str. 360.

[165] Usp. »Artista«, *HS*, 3(1907), br. 4–6.

[166] Usp. »Pjesme V. Vidrića«, *HS*, 4(1908), str. 20.

[167] Usp. » † Fran Galović«, *S-k*, 9/1914, str. 394, 396.

vatska smotra ujedno pravaški list, a pravaštvo je »prva evropska zapadnjačka stranka u Hrvatskoj«,[168] i kako se u njoj kao uzor čovjeka i književnika uzima Kumičić, koji je »prvi Francuz naše literature, pokazavši joj Pariz kao jedino mjesto pravih evropskih inspiracija«,[169] to se u listu u cjelini osjeća jača francuska orijentacija negoli u drugim našim časopisima tog doba.

Savremenik, *Hrvatska smotra* i *Književne novosti*, tri nesumnjivo najvažnija književna lista u razdoblju od 1906. do 1914. godine, najbolji su odraz ne samo književne produkcije već i književnih zbivanja tog doba, koje se u mnogočem razlikuje od prve faze HM. Borbe između književnih generacija, koje su davale jak pečat prethodnom razdoblju, sad su potisnute u drugi plan; sukobi sa starima odvijaju se doduše još i sada, no vode se više oko kulturnih institucija negoli oko principijelnih književnih pitanja i smiruju se oko 1910, kad se spor između MH i DHK riješio, dok do razmimoilaženja s novom književnom generacijom, tj. omladinom rođenom oko 1885. uglavnom i ne dolazi. Negdašnji mladi, koji sad i nisu više tako mladi, ostaju još uvijek glavni faktor u našem literarnom životu te ne samo da u to doba daju svoja umjetnički najbolja djela već je i čitav naš književni život tog doba obilježen sukobima do kojih je dolazilo unutar njih samih i u kojima se i starija i mlađa književna generacija našla prisiljena da uzme učešće na ovoj ili onoj strani. Te borbe, koje se uglavnom vode oko principijelnih pitanja umjetničkog stvaranja, odnosno oko pitanja čiste umjetnosti, ili umjetnosti nacionalno obilježene u hrvatskom ili jugoslavenskom duhu, toliko su zaokupile glavne književne radnike tog doba da su svi ostali književni problemi tog doba ostali potisnuti u pozadinu. Jedan od njih bilo je i pitanje odnosa prema stranim literaturama, koje se u prethodnoj fazi principijelno pozitivno riješilo, ali na kojem je trebalo još dugo i ustrajno raditi da bi se nadoknadili propusti prethodnih generacija.

Osvrnemo li se na odnos *Savremenika*, *Hrvatske smotre* i Marjanovićevih listova prema stranim literaturama, vidimo da one u njima ne zauzimaju ni izdaleka tako važno mjesto kao u časopisima prethodnog razdoblja. Doduše, kineski je zid u to doba bio već porušen, a kontakt s Evropom uspostavljen, pa o tom više i nije bilo potrebno teoretski raspravljati u programnim člancima. No raditi je na tom polju trebalo i dalje, još intenzivnije nego prije, a u ovom se razdoblju ne radi dovoljno. Prvih se godina doduše opaža tendencija da se ide već utrtim putem i da se osiguraju bar stalni dopisnici u pojedinim stranim centrima ili da se prenose gotovi izvještaji iz stranih časopisa i na taj način ažurno prati evropski kulturni život, no oko 1908, kad su borbe oko domaćih književnih problema stupile u prvi plan, napušta se i to i o r e d o v i t o m

[168] Matoš, »In memoriam E. Kumičiću«, *HS*, 2 (1907), str. 439.
[169] *Ibidem*.

praćenju evropskog književnog života više se ne bi moglo govoriti. Doduše, *zaostajanja za Evropom u nekadašnjem smislu više nema*, o glavnim se aktuelnim književnim zbivanjima, kao pojavi futurizma na primjer, referira i u nas, no možemo li smatrati da se u nas stvarno prati strana književnost kad se imena jednog Brjusova, Bloka ili Bjeloga, Rilkea ili Georgea. Gidea ili R. Rollanda, da navedem samo nekoliko primjera, praktički uopće i ne spominju, a kamoli da se o njima piše ili da se što od njih prevodi. Ponekad se doduše čuje koji zabrinuti glas, Nehajev npr. u *Savremeniku* 1911. upozorava na strašne praznine u našoj prijevodnoj literaturi,[170] a Marjanović u već spomenutom uvodnom članku *Jug (Zvona)* god. 1912. konstatira da se u uspostavljanju kontakta sa svijetom »stalo na pol puta«, no to su bili uglavnom izolirani glasovi. Dovoljno je uostalom da usporedimo glasila mladih u prethodnom razdoblju s časopisima ove skupine, pa da konstatiramo kako je u tadašnjim listovima, koji svi zajedno ne dosežu opseg jednog *Savremenika*, izašlo relativno kudikamo više materijala posvećenog stranim literaturama.[171]

Međutim, književna se orijentacija ponešto izmijenila, pa dok je prije francuska književnost bila dominantna samo u glasilima bečko-zagrebačke skupine, sada ona, bar statistički, vodi čak i u Marjanovićevim listovima, koji očito forsiraju drugu liniju. Isto tako, dok su francuskoj literaturi prije bili najozbiljniji takmaci ruska i češka književnost, sada joj je ozbiljan protivnik samo talijanska (85 francuskih književnih priloga : 78 talijanskih), a tek onda ruska (57); isto je tako interesantno da češki utjecaj naglo opada te da se mnogo više prevodi ili piše o poljskoj literaturi, koja je, i uopće i u doba moderne, bila značajnija od češke (42 poljska priloga : 36 čeških). – Njemačka je literatura i dalje svjesno potisnuta pa se ne govori ni o piscima o kojima je trebalo govoriti, no njemački se kulturni i naučni život ipak revno prati te po prilozima s tog područja Njemačka stoji na prvom mjestu. Engleska se književnost prati nešto aktivnije nego prije, a prilozi su aktuelniji i ažurniji, dok je interes za skandinavske književnosti u cjelini još nešto jači nego ranije.[172]

F r a n c u s k a književnost, kao što sam spomenula, vodi među svim ostalim literaturama, a interes za Francusku dominira i u našem kulturnom životu, bar koliko se može prosuditi po kazališnom repertoaru, gostovanjima francuskih umjetnika i interesu koji se preko bilježaka pokazuje za francuska kulturna zbivanja. Međutim na temelju objavljenih priloga moramo na žalost konstatirati da nismo daleko odmakli u upoznavanju francuske književnosti i da ni u kojem slučaju nismo bili ažurni. Naime, dok u kazalištu npr. idemo ukorak s francuskim teatrom[173] te

[170] »Upravo je strašan fakat da 'Matica' izdaje 'Kolo' s onako jadnim domaćim produktima u isti čas, dok n. pr. u hrvatskoj knjizi nemamo niti jednog prijevoda Balzaca, dok je 'Ana Karenjina' pokopana u podlistku 'Narodnih Novina' iz godina 80-tih, dok 'Ponižen i uvrijeđeni' i 'Braća Karamazovi' čekaju prevodioca, dok za Fogazzara nitko i ne zna, a Zola ovisi o misli koje političke frakcije ...« (»Matica Hrvatska«, *S-k*, 6/1911, str. 367).

[171] Usp. tabele br. 1 i 2.

[172] Za sve literature vidi tabelu br. 2.

smo imali »prilike vidjeti pogdjekoja djela, koja su se na našoj pozornici davala najprije iza onog teatra, na kojem se davala uobće premijera«,[174] dok kulturne pariške događaje, specijalno pariški kazališni život ažurno pratimo, dotle je na književnom području najmoderniji pisac što ga prevodimo Maeterlinck, najmoderniji autori o kojima se piše jesu Loti, France i Rostand, a tek se u listku, i to sporadički, izvješćuje o novijim piscima, no čini se da nekim čudnim stjecajem prilika, ili još vjerojatnije zbog nesistematskog praćenja francuskog književnog života, naši mladi nisu uspjeli uočiti u tadašnjoj francuskoj mlađoj književnoj generaciji one pisce koji su ostavili trag u literaturi (npr. R. Rolland, A. Gide, J. Romains, Apollinaire i dr.) i zadržali su se na onima čija imena nalazimo tek po historijama novije francuske književnosti (npr. M. Audoux, L. Pergaud, M. Rostand),[175] a neka ni tamo već samo po leksikonima i enciklopedijama (npr. Ch. Demange).[176] No iako materijal iz francuske književnosti nije baš obilan, članci o njoj ipak su u cjelini serioźniji i bolji nego u prethodnom razdoblju, bez obzira na to jesu li originalni ili su pisani po tuđim uzorima.

Ipak, mislim da su ovi časopisi, specijalno *Savremenik* i *Hrvatska smotra*, važniji za proučavanje francusko-hrvatskih književnih veza po usputnim napomenama i onom što se osjeća između redaka negoli po konkretnom materijalu koji je u njima sadržan. Svjesna francuska orijentacija jednog Matoša ne bi se mogla npr. dokazati onim relativno malobrojnim napisima posvećenim francuskoj tematici, no evidentna je kad pročitamo sve njegove priloge. A da je svjesna orijentacija prema francuskoj kulturi u to doba postojala ne samo u pojedinih galofila već da je u ovom razdoblju bila dominantna u našem književnom životu uopće, to osjeća svatko tko pročita od korica do korica *Hrvatsku smotru* ili prvih 9 godišta *Savremenika*. Isto je tako sigurno da je francuska literatura u to doba postala svojinom velikog dijela naših književnika, bez obzira na to jesu li je oni upoznali u originalu ili u prijevodu. O tom uostalom svjedoči i činjenica što se u recenzijama djelâ naših pisaca neprestano spominju francuski utjecaji, a ta činjenica, bila ona točna ili ne, također je dokaz da je francuska literatura bila prezentna u našem književnom životu.

[173] Npr. uz premijeru Capus-Arèneova »Adversairea« spominje se da je bila b r z o j a v n o naručena odmah po pariškoj premijeri, no na izvedbu se ipak čekalo dvije godine (*S-k*, 2/1907, br. 1).

[174] Vanja (tj. Ogrizović), »Program hrvatskog kazališta za buduću saisonu«, *HS*, 1(1906), br. 1).

[175] Clouard ih npr. obrađuje, no Thibaudet npr. ne spominje ni jedno od tih imena.

[176] Napominjem da sam ovdje navela samo pisce kojima su bili posvećeni posebni članci ili osvrti u listku, dok među autorima čijim su novim djelima bile posvećene kraće bilješke nalazimo i imena koja nisu zabilježena ni u *Larousse du XXe siècle*, kao npr. C. Albane, M. Monlaur, J. de Nittis i dr.

Godine 1906. javlja se u našem javnom i književnom životu nova generacija omladine, rođena uglavnom između 1885. i 1890, koja se u svom djelovanju nadovezuje na tekovine prethodnog pokoljenja, no u idejnim borbama svog vremena nastupa radikalnije od njega. I ta se omladina, jednako kao i mladi, raspada na dva glavna tabora – naprednjake, koji i u politici i u književnosti pristaju uz ideju srpsko-hrvatskog jedinstva, te pravaše, zastupnike ideje hrvatskog nacionalizma i književnosti koja bi bila intimno vezana s tlom na kojem je nikla. Iz redova napredne omladine izdvojit će se revolucionarno-nacionalistička grupa koja razvija u politici unitarističke ideje, a u književnosti će neki njezini predstavnici postati u nas glavni propagatori borbenog futurizma, dok se pravaši politički raspadaju na više grupa, ali u književnosti dosljedno zastupaju načela artizma, a pretežno i simbolizma. Iako i jedna i druga grupa surađuje u časopisima mladih, tj. u Marjanovićevim listovima ili *Hrvatskoj smotri,* a predstavnici obiju javljaju se u *Savremeniku,* ipak je najveći dio njihova djelovanja skoncentriran u vlastitim glasilima, u kojima uostalom surađuju, već prema svojim sklonostima, i neki predstavnici prethodne generacije.

Prvi organ s kojim nastupa napredna omladina bio je *Hrvatski đak,* što ga pokreće i uređuje Jurislav Janušić, a po njegovoj smrti Gabarić i Čaldarević. Smjer listu udario je Janušić, koji je kao nekadanji novonadaš i poslije jedan od pokretača Drechslerove *Mlade Hrvatske želio* da oko *Hrvatskog đaka* okupi i srednjoškolsku i studentsku omladinu, organizira je i trgne iz mrtvila u koje je bila zapala; no, za razliku od *Nove nade,* list ne propagira samo ideju samoobrazovanja već želi da odgaja omladinu u antiklerikalnom i pozitivističkom duhu, a uz sitni konkretni rad u narodu, kakav je u duhu Masaryka propovijedala *Nova nada, Hrvatski đak* nastoji da organizira omladinu i za javne manifestacije pa je odigrao značajnu ulogu u demonstrativnoj secesiji đaka sa Zagrebačkog sveučilišta god. 1908. Iako je u programu bilo istaknuto da će list »paziti da se zadrži autonomija prema svakoj političkoj stranci pa i hrvatskoj pučkoj naprednoj stranci«,[177] te pokušava da i provodi tu liniju – u njem se povremeno javljaju i suradnici *Mlade Hrvatske* – ipak je kao »Glasilo hrvatskog naprednog djaštva« bio vezan uz naprednjačku stranku koalicije[178] i zastupao iste ideje kao i ostala njezina glasila.

Međutim, kolikogod bio važan kao omladinsko glasilo, kao književni list *Hrvatski đak* nema većeg značenja ni određene literarne fizionomije. U njem naime pretežu politički ili poučni, osobito prirodoznanstveni i sociološki napisi, a beletristički su prilozi malobrojni, mada su

[177] *HĐ,* 1/1907, br. 1.

[178] Usp. V. Zaninović, »Mlada Hrvatska«, str. 70–71; – J. Horvat, *Povijest novinstva u Hrvatskoj,* str. 365–366.

mnogi od njih literarno interesantni budući da u listu više-manje stalno surađuju i V. Gabarić, K. Häusler, Kr. Kovačić, Stj. Parmačević, potkraj još N. Polić i V. Čerina, a javljaju se i Polić-Kamov, Matoš, Ujević, I. Kozarac, da spomenem samo najvažnija imena. Književna pouka vrlo je oskudna, a listak tek u posljednje dvije godine nešto intenzivnije prati književni život.

Kako je list tek usputno i literarno glasilo, razumljivo je da nema većeg značenja ni kao posrednik za strane literature. Iz beletristike *Hrvatski đak* donosi u 5 godina svog izlaženja ukupno 11 prijevoda (Andreev, Tolstoj, Mácha, Machar, Nietzsche, Multatuli, Stecchetti, Šolem Alejhem), a u pouci prigodne napise uz smrt Tolstoja i Carduccija i obljetnicu Gogolja, kao i jedan članak o D'Annunziju. U listku nalazimo u svemu 3 osvrta na strane književnosti,[179] dakle o nekom praćenju stranog literarnog života nema ni govora, no interesantna je rubrika »Što da čitamo?«, u kojoj se upućuje i na strane književnosti. Napomenimo još da se u pouci prevode Krejčí, Masaryk, Drtina, Haeckel i Bölsche, te da nalazimo članke ili osvrte u listku o Masaryku, Haeckelu, Nietzscheu, Darwinu, Ferreru i Lombrosu.

Francuska književnost ne samo da u *Hrvatskom đaku* nema prioritet, kao što ga nije imala ni u jednom glasilu slavenski orijentirane napredne omladine, već ovdje čak nemamo ni jednog jedinog priloga iz nje ili o njoj. No ipak, u rubrici »Što da čitamo?« Vl. Eisenthal u pregledu svjetske beletristike stavlja francusku književnost na prvo mjesto te među autorima što ih preporučuje srednjoškolcima nadmoćno dominiraju francuski pisci.[180] Taj je Eisenthalov članak uopće vrlo interesantan za komparativistička proučavanja, jer uz svakog autora daje i konkretne praktične upute, pa tako uopće ne pretpostavlja da bi srednjoškolci mogli čitati francuske pisce u originalu, već uz preporučena djela upućuje na hrvatske, srpske, njemačke, pa čak i češke prijevode.

Hrvatski đak razvio je najveću aktivnost u prve dvije godine svog izlaženja, a nakon toga zavladala je općenito među naprednom omladinom posvemašnja apatija, list je spao na suradnju nekolicine ljudi, njegovao više pouku i beletristiku i zapustio javni rad.[181] Ipak, kad je krajem školske god. 1910/11. *Hrvatski đak* prestao izlaziti, javljaju se njegovi najmlađi suradnici i pokreću u jesen god. 1911. u Zagrebu polumjesečnik *V a l*, »Glasilo hrvatske i srpske omladine«. Kao vlasnik i izdavač fungira M. Marjanović, a stvarni je pokretač i urednik mladi Vladimir Čerina. Iako list u svom uvodnom članku »Naša riječ« izrijekom nadovezuje svoj rad na Janušića i *Hrvatskog đaka*, on je ipak kao glasilo no-

[179] Nekrolog Sv. Čechu, recenzija srpskog prijevoda ruske studije o Ibsenu, bilješka o ruskom književnom životu.

[180] Od francuskih pisaca smatra da je svakako potrebno upoznati Corneillea ili Racinea, Molièrea, Hugoa, Lamartinea, Mallarméa, Verlainea, Baudelairea, Augiera, Dumasa mlađeg (eventualno), Balzaca, Flauberta, Maupassanta, Zolu, Bourgeta, Mirbeaua i Maeterlincka.

[181] Usp. V. Gabarić, »Iza pet godina«, *HĐ*, 5/1911, str. 65–68.

ve hrvatsko-srpske radikalno-napredne omladine politički angažiraniji i po tonu mnogo odrešitiji i borbeniji. Zastupajući u svom političkom radu »narodno jedinstvo Hrvata i Srba«, propagirajući »na znanosti osnovani antiklerikalizam« i približivši se u socijalnim pitanjima socijalističkom pokretu,[182] *Val* razvija za ono doba jedan relativno revolucionarni program, koji je doduše doveo do zabrane lista nakon 4. broja, ali je ipak snažno odjeknuo u našim stranama.

Uzevši kao »cilj stvoriti mladu, modernu, slobodoumnu, revolucionarnu Jugoslaviju u našim hrvatskim i srpskim stranama«, *Val* se prvenstveno bavio političkom i društvenom problematikom, a književnost je prebačena u podlistak, potisnuta u drugi plan interesa i podređena društvenim i političkim ciljevima. »Naša je literatura tendenciozna«, objavljuje redakcija u spomenutom uvodnom članku. »L'art pour l'artistička beletristika ne služi našim ciljevima, ne će ući u 'Val'«. Beletristika je u *Valu* uopće slabo zastupana (5 pjesama i 1 pripovjetka), dok je književno-kritički dio dosta obilan, a u rubrici »Valova bibliografija« daju se kraći osvrti na pojedina djela. Strana književnost zastupana je uz 1 prepjev samo u tim bibliografskim osvrtima, bilješkama i usputnim napomenama, no i to je dovoljno da se uoči osnovna orijentacija »valaša«. Protivnici larpurlartizma i pobornici socijalno angažirane, borbeno tendenciozne književnosti, oni će poslije postati zastupnici dinamičnog futurizma (Čerina) i ekspresionizma (Cesarec), dok im u to doba kao ideal čovjeka i književnika lebdi pred očima Gorki, koji »stoji našim težnjama najbliže od svih ostalih savremenih svjetskih književnika«.[183]

Razumljivo je da valaši, orijentirani na suvremenu revolucionarnu rusku književnost, a dijelom već i na borbeni futurizam, ne pokazuju afiniteta za tadanju francusku literarnu produkciju, no interesantno je da izvlače ljubimca naših iliraca P. J. Bérangera, koji se u doba moderne u Hrvatskoj više ne prevodi, dok u Srbiji upravo 1910. izlaze 2 njegova prijevoda u političkom dnevniku *Zvono*.[184] Pjesma »Le bon Dieu«, napisana u izrazito antiklerikalnom i revolucionarnom duhu, bila je prevedena već u dubrovačkom *Slovincu*,[185] no u *Valu* izlazi u slobodnom prepjevu u kojem je »Bog, feš dečko« prikazan kao simpatičan starkelja, protivnik »ližioltara« i okrunjenih glava, pa je čudo kako je cenzura taj prepjev propustila.

Zabranom *Vala* hrvatsko-srpska radikalna omladina ostaje bez svoga glasila, a pokušaj da se *Val* u Pragu obnovi, nije, unatoč nekoliko izašlih brojeva, imao većeg značenja.[186] Neki od valaša surađuju tada u praškom organu srpske napredne omladine *Zora*, koji 1912. evoluira u »Glasnik srpske i hrvatske nacionalno-radikalne omladine«, zatim u naprednjačkim listovima što su duže ili kraće vrijeme izlazili uglavnom po našim primorskim i dalmatinskim provincijskm centrima, gdje cen-

[182] Usp. »Naša riječ«, *Val*, 1/1911, br. 1, str. 1–4.
[183] »M. Gorki«, *Val*, 1/1911, br. 3, str. 33.
[184] Prema *BLZ*, VII.
[185] »Dobri Bogo«, prev. Medo Pucić, *Slovinac*, 2/1879, str. 245.
[186] Usp. Zaninović, *o. c.*, str. 75; praški *Val* nisam imala u rukama.

zura nije bila tako oštra kao u Zagrebu (npr. *Naprednjak* u Šibeniku, *Ujedinjenje, Sloboda* i *Zastava* u Splitu),[187] no tek 1914. dobivaju oni svoje najznačajnije glasilo u Čerininu *Vihoru*.

Val je prestao izlaziti god. 1911, a *Vihor* je pokrenut 1. ožujka 1914. U tom intervalu radikalna je omladina evoluirala u svojim pogledima i još se 1912. raspala na radikalno-naprednu i revolucionarno-nacionalističku grupu, kojoj se već tada priklanja Čerina, stvarni izdavač i urednik *Vihora*, a poslije je tim pravcem krenuo i najveći dio naprednjačkih omladinaca. Kao »list za nacionalističku kulturu«, *Vihor* se sav posvećuje radu »za Otadžbinu i Narod«, »bez i najbljeđe partizanske boje, nad svim koterijama i separatizmima, kulturnim, nacijonalnim, socijalnim, književnim i političkim«,[188] što se u stvari svelo na borbu za razvijanje jugoslavenskog nacionalizma i propagiranje jedinstvene jugoslavenske kulture. Vehementan i buntovan u borbi za svoje ideje, list je ipak uspio nesmetano izlaziti sve do objave rata.

Literarno, *Vihor* je mnogo interesantniji od ostalih listova nacionalističke omladine i njime »započinje u hrvatskoj literaturi 'Sturm und Drang' perioda, koju je donelo jedno uzvitlano vreme nacijonalnog poleta i početka velikih dela«.[189] Doduše, nekih velikih literarnih ostvarenja u listu nema, »stihovi u Vihoru u novom su suvremenom obliku političke budnice«, i »pišu ih svi kao svoju političku ispovijest«,[190] proza je dosta oskudna, a među člancima i raspravama najaktuelniji su prilozi samog Čerine, u kojima je razvijao ideologiju »pretkosovske« omladine, slavio kult energije, postavio kao uzore nove generacije Nazora, V. Petrovića i Meštrovića te spajao revolucionarne nacionalističke ideje s parolama borbenog futurizma. Iako ti Čerinini članci nisu izdržali kritike poratnih pokoljenja, ipak su interesantni kao odraz svog vremena, dok je *Vihor*, kako je točno konstatirao Prohaska još 1921, »neobično snažno djelovao na omladinu i svi kasniji pokušaji revolucionarnih časopisa imaju u njemu početak«.[191]

Iako je sam Čerina stajao pod jakim utjecajem Papinija i futurizma,[192] u prilozima iz strane literature *Vihor* ne propagira suvremene autore, već, kao list za nacionalističku kulturu, donosi u prijevodu tekstove koji su odgovarali njegovu idejnom programu. Tako se prevodi odlomak iz Eshilova *Okovanog Prometeja*, Carlyleove i Emersonove misli, sentence iz Hugoa i njegova poetska proza »Francuska revolucija« te konačno Mazzinijev članak »Udruženje Mlade Italije«. U književnoj kronici prati se samo domaći književni život, a strane literature dotiču se tek usputno, uz hrvatske odnosno srpske prijevode pojedinih autora (Barby, Daudet, Čehov, Turgenjev). Prema tome, *Vihor* po prilozima

[187] Usp. Zaninović, *o. c.*, str. 75, 99–101.

[188] »Malo izjašnjenja«, *Vihor*, 1/1914, str. 17.

[189] Citat iz lista *Narod*, prema J. Bogneru, *o. c.*, str. 160.

[190] J. Horvat, *o. c.*, str. 374.

[191] *Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti*, str. 357.

[192] Već je Prohaska ukazao na srodnosti *Vihora* i Papinijeve *Lacerbe (ibidem)*.

koje donosi uopće nije važan kao posrednik za francusku literaturu, ali je značajan kao najjači odraz talijanskog futurizma u nas. Izvan tog posrednog utjecaja talijanske literature, nijedna strana književnost ne zauzima u *Vihoru* značajnije mjesto, a prijevodi Hugoa, jednako kao i prepjev Bérangera u *Valu*, svjedoče da je tu grupu omladine privlačila u prvom redu idejna strana nekog djela i njegova tendencija. Isto ih tako književnici više interesiraju kao ljudi nego kao književnici, pa su za njih simboli velikanâ prvenstveno imena »kao ime Viktor Hugo, kao ime Emil Zola, kao ime Lav Tolstoj, kao ime Ivan Meštrović, i kao ime svakog drugog sazdanog glomaznog velikana par excellence . . .«[193] Svoj stav prema francuskoj zemlji i kulturi vihoraši izražavaju u nekoliko navrata, no možda najpregnantnije u kritici St. Vinavera: »G. Vinaver je par godina živio u Parisu, a Paris, koji je nekoć svojim mužkim revolucijama snažno tresao inertnim mozgovima uspavanih gomila i gomila i davao ogromnog oslobodilačkog impulsa svim rascjepkanim, potištenim i zarobljenim narodima, taj Paris ima danas reakcijonarni nacijonalizam Matoševog M. Barrèsa, poludjevice u hlačama, opću socijalnu desorijentaciju, pomanjkanje jedinstva moralne discipline, osim bankirske i financijalne, gotovo svestrana ga groznica raskostrušenosti trese, elementarnost je njegova životna razbijena i slomljena, davajući još najviše i najjače na stranicama modnih žurnala, i dirigirajući Evropom više kao žena nego kao muž. Mentalitet savremenog najdegenerisanijeg francuskog života i uopće romanske kulture, koja je u dekadansi . . .«[194]

Sva tri ovdje obrađena časopisa napredne i poslije nacionalističke omladine posvećuju literaturi relativno malo prostora, a ukoliko se njome i bave, onda njeguju prvenstveno domaću beletristiku i obrađuju nacionalnu književnu problematiku. Nijedan od njih nije stavio u svoj program upoznavanje ili zbližavanje sa stranim literaturama, pa su i oni malobrojni prijevodi više-manje dirigirani tematikom. a još malobrojniji kritički napisi i osvrti prigodnog su karaktera. Iako je na temelju tako oskudnog materijala teško donositi neke zaključke, ipak mislim da se može ukazati na stanovitu slavensku orijentaciju, i to u literarnom pogledu prema Rusiji, a u kulturno-političkom, bar u *Hrvatskom đaku*, prema Češkoj. Što se tiče zapadnih zemalja, teško je govoriti o jedinstvenoj liniji za sva tri časopisa; kod *Hrvatskog đaka* osjeća se naime stanovita kulturno-znanstvena orijentacija prema Njemačkoj, dok su Čerinini listovi okrenuti prema Italiji, s čijim je literarnim životom nacionalistička omladina Primorja i Dalmacije, a ona pred svjetski rat vodi glavnu riječ, bila usko povezana,[195] pa je na naše tlo pokušala i prenijeti talijanski futurizam.

[193] Čerina „»Monument naše rase«, *Vihor*, 1/1914, str. 122.

[194] Čerina, »Stanislav Vinaver«, *Vihor*, 1/1914, str. 36.

[195] Poznate su npr. veze Papinija i Čerine.

Francuska književnost zastupana je ukupno s tri prijevoda francuskih romantičara i s dva kraća osvrta uz novoizašle srpske prijevode, dakle o nekoj francuskoj orijentaciji nema ni govora; dapače, kako napredna i nacionalistička omladina nastupa kao opozicija francuski orijentiranoj pravaškoj skupini, mogli bismo reći da se u borbi što je ti časopisi vode protiv artističke literature provodi implicitno i borba protiv francuske književne orijentacije. To ne znači, međutim, da se francuskoj literaturi ne priznaje njezino pravo mjesto unutar svjetske književnosti, što nam svjedoči već spomenuti Eisenthalov članak, kao i bibliografski podaci koji se u listku objavljuju o francuskim knjigama.

Pravaški orijentirana omladina nastupa svojim glasilima tek 1908, dakle iza naprednog i iza katoličkog đaštva, s motivacijom da ne želi praviti konkurenciju ni *Hrvatskom đaku* ni *Luči*, već ispuniti prazninu koja se osjeća i uz te listove. Razlikujući se od napredne omladine po svom nacionalnom, hrvatskom programu, a od katoličke po svom antiklerikalnom, ali ne i antireligioznom stavu, starčevićansko đaštvo pokreće koncem 1907[196] *Mladu Hrvatsku* s ciljem da se bori za političku i kulturnu emancipaciju, jedinstvo i slobodu Hrvatske, i da izgrađuje »pravu narodnu omladinu, koja će u kasnijem životu biti prava narodna inteligenca«.[197] List je izlazio sve do god. 1914, mijenjajući kroz to vrijeme urednike, format, mjesto izlaženja, pa djelomično i svoju političku orijentaciju, već prema situaciji u pravaškim frakcijama, i konačno postao glasilom »Mladohrvatâ«, novog neovisnog omladinskog pravaškog pokreta, koji se prvenstveno protivio klerikalizmu i oportunizmu što je zavladao u matičnoj stranci.[198] Najsretniji period *Mlade Hrvatske* bile su prve dvije godine njezina izlaženja, kad za redakcije Galovića i Kr. Kovačića u njoj prevladava književna strana i slobodoumni smjer, dok se iza 1910, nakon istupa jednog dijela suradnika koji se nisu slagali s klerikalnim smjerom što su ga frankovci pokušali nametnuti listu, časopis kvalitetno srozava, prilično neredovito izlazi i konačno u travnju 1914. prestaje.

U hrvatskoj književnosti zauzima *Mlada Hrvatska* značajno mjesto ne samo po tom što u njoj preteže beletristički dio već prvenstveno zato što joj svojom suradnjom daje ton grupa mladih pjesnika (Galović, Häusler, Milković, Ujević, Wiesner i dr.),[199] koja je stajala pod jakim utjecajem Matoševih idejnih i artističkih pogleda,[200] koja će dijelom i po

[196] Prvi broj *Mlade Hrvatske*, datiran s 1. siječnja 1908, izašao je već u prosincu 1907. godine (usp. J. Benešić, »O životu i radu Frana Galovića«, str. 33).

[197] Usp. »Mlada Hrvatska« i »Đačke vijesti«, *Ml. H.*, 1/1908, br. 1, str. 1 i 32.

[198] Politički historijat mladohrvatskog pokreta i uloge *Mlade Hrvatske* u njem iscrpno je prikazan u članku Lj. Maštrovića »Mlada Hrvatska«, *Ml. H.*, 7/1914, br. 1.

[199] Neki su od njih i započeli svoj pjesnički put u *Mladoj Hrvatskoj*, npr. Milković, Ujević.

[200] Matoš je i sam u listu povremeno surađivao i još dva dana pred smrt obećao prilog za novi broj (usp. Lj. Maštrović, »Moja sjećanja na A. G. Matoša«, str. 13).

njegovoj smrti stvarati u sjeni Rabbijevoj i iz koje će se izdvojiti kasniji regionalistički i pasatistički pokret Gričana. Ti pjesnici, čiji su stihovi, uz Matoševe pjesme, nesumnjivo najbolje što je stvoreno u hrvatskoj lirici tog razdoblja, dali su *Mladoj Hrvatskoj* i određenu fizionomiju, po kojoj je mladohrvatstvo važno ne samo kao politički već i kao literarni pokret, kako je već 1913. u svom nepotpisanom programatskom članku »Mlada Hrvatska« istaknuo i sam Matoš.[201]

Iako *Mlada Hrvatska* nije književni list, već glasilo jedne političke grupe, ipak u njoj nalazimo više beletrističkih priloga nego u glasilima naprednjaka, pa i više prijevodne beletristike.[202] Kao i u listovima napredne omladine, najviše je prijevoda iz ruske literature (7), no iza nje odmah slijedi francuska (6), dok su ostale književnosti predstavljene s jednim do dva priloga, a poučni se članci prevode uglavnom s njemačkoga. Književna je pouka oskudnija negoli u *Hrvatskom đaku* i *Vihoru*, listak tretira uglavnom đačku i političku, pa tek onda literarnu problematiku, a kazališna je rubrika neredovita. Prema tome, ni *Mlada Hrvatska*, unatoč velikom broju objavljenih stihova, nema u onoj mjeri karakter književnog lista kao što su to imali omladinski časopisi u prvom razdoblju moderne, a isto tako nema ni izgrađena programa u tretiranju stranih literatura. Ipak, kao što se može i očekivati od časopisa što ga je tri godine uređivao Galović i u kojem su najznačajniji suradnici predstavnici Matoševa kruga, u njem uz rusku književnost dominira francuska literatura, koja je u glasilima napredne omladine bila svjesno zapostavljena. Dapače, prilozi iz francuske književnosti ukazuju i na orijentaciju u određenom pravcu budući da su, uz 1 prijevod Maupassanta i dvije aktuelne kazališne recenzije (o Molièreu i o gostovanju Mme Desprès), sve ostalo prijevodi Baudelairea i Maeterlincka, odnosno napisi o njima, dok su prilozi iz ostalih književnosti prilično heterogeni (prevode se Koljcov, Gorki, Kuprin, Potapenko, Čehov, Jurkevyč, Heine, Twain, Ibsen, H. Ch. Andersen, S. López, Carbone, Juhász, Dželal Sahir-beg).

Spomenula sam već da su svi prilozi iz francuske literature, iako zapravo malobrojni i ne naročito značajni, interesantni kao ogledalo interesa i književne orijentacije Mladohrvata. U prvom redu, tu nalazimo 4 prijevoda Baudelaireovih pjesama u prozi, i to 3 od Galovića (»Tuđinac«, »Opijaj se« i »Koja je prava«) i 1 od Wiesnera (»Dobri psi«).[203] Prijevodi nisu osobito uspjeli, no, kako ispravno ističe Benešić, »Galović je tada (1907) smatrao nekom naročitom slobodoumnošću iznositi Baudelairea, ne znajući, da je starčevićanska 'Hrvatska' još god. 1886. i 1887. donosila prijevode Baudelaireovih 'pjesama u prozi' . . . , a i konzervativni 'Vienac' donosi 1889. jedanaest 'crtica' Baudelaireovih«, i to

[201] Usp. *Ml. H.*, 6/1913, str. 104; Matoša kao autora tog članka navodi tadanji urednik lista Lj. Maštrović (»Moja sjećanja na A. G. Matoša«, str. 13).

[202] Vidi tabelu br. 3.

[203] Tomić (»Baudelaire en Yugoslavie. Bibliographie«) i *BLZ* VII pripisuju prva dva prijevoda Z. Milkoviću, što prema Benešiću nije točno (usp. Galović, *Djela*, sv. 8, str. 298–299).

upravo one koje 1907. prevodi i Galović.[204] Uz prijevode objavio je Galović u listku i kratku informativnu bilješku o Baudelaireu, u koju su ušli i neki netočni podaci. – Uz Baudelairea nalazimo u *Mladoj Hrvatskoj* Maeterlinckovu novelu »Pokolj nevinih« u prijevodu A. G. Matoša, a interesantno je da je taj isti prijevod bio u međuvremenu objavljen i u *Grabancijašu*. O Maeterlincku, odnosno njegovoj *Plavoj ptici*, pisao je dosta opširno M. Ogrizović 1911; čitav je članak zapravo hvalospjev Maeterlincku i njegovu »epohalnom« djelu, a zanimljivo je da Ogrizović usputno ukazuje na neke srodnosti između *Plave ptice* i vlastitih ranijih djela. – Posljednji prijevod iz francuske književnosti Maupassantova je novelica »Menuett«, koja bi, bar po svom autoru, odudarala od ostalih priloga; međutim, ta stvarca, puna nježnosti i nostalgije, koja obično figurira u izborima Maupassanta za omladinu, dobro se uklapala u opći ton *Mlade Hrvatske*. – Kazališna rubrika nije stalna pa u njoj nema mnogo materijala. Vodi je Galović, koji se kratko osvrnuo na gostovanje S. Deprès, na predstavu Molièreova *George Dandina* i *Mariage forcé* te na Maeterlinckovu preradu *Macbetha;* interesantno je da Galović, iako inače vrlo sklon francuskoj literaturi, oštro napada suvremeni francuski teatar, koji nije literaran, već samo teži za senzacijama, te npr. govoreći o »Četiri interesantne premijere« sa zadovoljstvom konstatira da »nijedna od ovih drama nije bila francuska, a to i jest najbolja strana«.[205] – Izvan tih priloga jedini interesantniji materijal u vezi s Francuskom nalazimo uz smrt A. G. Matoša, naročito u Devčićevu nekrologu; ističući Matoševu francusku orijentaciju, Devčić evocira njegova pričanja o Parizu i uz put iznosi jednu vrlo točnu konstataciju – »govoreći o Parisu i francuskoj kulturi kazivao je o sebi i uzvisivao je snagu hrvatskog esprita«.[206]

Izuzev *Mlade Hrvatske*, sva su ostala glasila pravaške i uopće artistički nastrojene omladine bila kratkotrajna. Spomenimo na prvom mjestu »časopis za lijepu prozu, pjesmu i essay« *S u t l a*, koju je u zajednici s Antonom Novačanom u jesen 1908. pokrenuo jedan od kasnijih pokretača *Griča*, Karlo Häusler. *Sutla* je bila zamišljena kao moderan, sasvim literaran list, u kojem bi surađivali Slovenci i Hrvati, a uspjela je okupiti, uz samog Matoša, i niz suradnika i iz *Hrvatskog daka* i iz *Mlade Hrvatske* (npr. Galovića, Lj. Wiesnera, M. Vrbanića, A. Hikeca i dr.). Interesantna kao pojava čistog beletrističkog zbornika, *Sutla* ipak nije ostavila većeg traga u našem književnom životu jer je, iako zamišljena kao mjesečnik, završila s »jednim, ali slavnim« brojem, kako je rekao Ljubo Wiesner.[207] Prilogâ iz stranih književnosti u listu ne nalazimo.

[204] Ups. Galović, *Djela*, v. 8, str. 323–324.

[205] *Ml. H.*, 4/1911, str. 100.

[206] »A. G. Matoš«, *Ml. H.*, 7/1914, str. 94.

[207] Usp. Häusler, »Nevermore«, str. 223.

Slična sudbina zadesila je i *Grabancijaša*. Pokrenut 1910. nakon raskola u Stranci prava, list nije bio zamišljen kao čisti beletristički zbornik poput *Sutle*, već kao »glasilo starčevićanskog slobodoumnog đaštva«, odnosno organ disidenata iz *Mlade Hrvatske*. Uređuje ga Krešimir Kovačić, a kao stalni suradnici navode se od poznatijih imena M. Ćazim-Ćatić, Häusler, Milković, Polić-Kamov, Ujević, Wiesner, i konačno Matoš. List je donio i svoj program, koji se u politici nadovezuje na program Čiste stranke prava iz 1894, te naješćuje borbu »protiv klerikalizma i svih natražnih ideja«, suprotstavlja se slavosrpstvu i propagira zbližење sa Slovenijom, dok »u praktičnom životu« zahtijeva rad na samoobrazovanje i napuštanje praznog patriotskog fraziranja, političkog agitiranja i kavanskih razgovora.[208] Izašao je u svemu jedan broj pa je na temelju njega teško govoriti o fizionomiji lista, no svakako bar u tom broju preteže programatski i informativni dio nad beletrističkim. Iz stranih književnosti nalazimo prijevod studije Fausta Squillacea o sociologiji umjetnosti, koji je trebao izlaziti u nastavcima, i Maeterlinckovu novelu »Pokolj nevinih« u Matoševu prijevodu. Kao što sam već spomenula, Matoš je tu novelu bio najprije predao *Mladoj Hrvatskoj*, gdje je u jesen 1909. i počela izlaziti, no kad je koncem te godine došlo zbog politike J. Franka do istupa jednog dijela omladine iz tog časopisa, Matoš se s njima solidarizira, vjerojatno povlači svoj prijevod iz redakcije i predaje ga *Grabancijašu*, gdje je i objavljen u cjelini; tek po prestanku *Grabancijaša* izlazi svršetak novele i u *Mladoj Hrvatskoj*, no nije mi uspjelo ustanoviti da li s Matoševim pristankom, ili je redakcija naprosto iskoristila već odštampani tekst.

Točno godinu dana nakon prvog i jedinog broja *Grabancijaša*, izlazi *Stekliš*, novi organ disidenata od *Mlade Hrvatske*. Prvi je broj potpisivao kao urednik I. Molinar, dvobroj 2–3, kojim se list prekida, M. Škarić, a programatski uvodni članak napisao je Matoš. Program lista uglavnom je isti kao kod *Grabancijaša*, suradnici također. Međutim, ukoliko se može vršiti kakva usporedba između tako kratkotrajnih glasila, *Stekliš* ipak više pažnje posvećuje beletristici i književnoj kritici negoli političkim pitanjima i đačkim vijestima, pa od dotadanjih glasila starčevićanske omladine ima najmanje omladinski, a najviše književni karakter.[209] Taj književni moment došao je do izražaja već i u uvodnom članku, gdje je prvi put u omladinskim listovima ove skupine uz idejni i politički program naznačena i književna orijentacija. »U literaturi nastavit ćemo zapadnjački pravac naših pravaških prethodnika i starije hrvatske literature. Literarnom slavenstvu pretpostavljamo onu evropsku kulturu i umjetnost, koja je jedina baštinica velikih i vječnih klasičnih tradicija. Germanski neprirodni upliv paralizovat ćemo studijem latinskog besmrtnog genija, a čista, savršena forma biti će nam kao pio-

[208] Usp. članak M. S. A., »Rakovim korakom«, i R. Štagljer-Majevčanin, »Novi duh«.

[209] *Sutla*, mada je obrađujem u ovoj skupini, nije imala karakter ni omladinskog ni stranačkog glasila, ali idejno i stilski najbliža je glasilima starčevićanske omladine.

nirima prave umjetnosti jedinim umjetničkim idealom. Ako i nismo politički Slaveni i Jugoslaveni, budno ćemo i simpatično pratiti pojave slavenskih kultura, naročito blizanačke slovenačke i srpske književnosti, iste sa našom istovjetnošću izraza.«

Iako bismo na temelju takva programa očekivali da će list i u beletristici i u kritici pratiti strane, specijalno zapadne književnosti, u njemu ipak iz njih nije objavljen ni jedan prilog, ako ne računamo aforizme što izlaze na kraju listka i gdje uz misli Starčevića i Kvaternika nalazimo i sentence Machiavellija, Pestalozzija, Montesquiea, Daudeta, Macaulaya i Jókaija. Međutim, iako nema prilogâ iz stranih, pa ni zapadnih književnosti, u listu se osjeća utjecaj francuske literarne orijentacije Matoša i njegova kruga. Već i »čista, savršena forma«, koju Matoš u svom programu ističe i koja se u pjesmama u *Steklišu* i njeguje, preuzeta je iz moderne francuske poezije isto tako kao što je i »kult volje, energije i kulturne inteligencije«, o kojem Matoš također govori u programu, preuzet od Stendhala i Barrèsa. Ocjenjujući Matoševu knjigu *Naši ljudi i krajevi*, Ujević, tada još »discipulus«, ukazuje na Matoševe uzore Baudelairea i Barrèsa i ističe afinitet koji postoji između njega i francuske kulture. No i sam se Ujević razvijao pod utjecajem te iste književnosti i samog Matoša, pa u *Steklišu* izlazi njegova pjesma »Naše vile«, u stvari parafraza i adaptacija slavne Villonove balade o damama iz minulih vremena. Interesantan je i člančić »Utjecaji«, objavljen u listku gdje K. (možda Kr. Kovačić?)) odgovara Livadiću na njegovu inače benevolentnu bilješku o dva naša mlada sonetista[210] i među ostalim odbija njegovu tvrdnju o utjecaju Domjanića jer »zašto bismo slijedili stihotvorce koje poznavasmo prije nego ih čitasmo pročitavši strane lirike (n. pr. Verlainea)? Mislimo, da je (kad je već riječ o utjecajima) najbolje crpsti na i z v o r u«.[211]

Listovi starčevićanske omladine posvećuju literaturi mnogo više mjesta i pažnje negoli naprednjačka omladinska glasila, a suradnja Matoša i pjesnikâ što su se oko njega okupljali daje tim listovima posebnu važnost i određenu literarnu fizionomiju, koja se doduše ne bi mogla protegnuti na sve suradnike i književne priloge *Mlade Hrvatske*, ali je i u njoj dominantna, dok u *Sutli*, *Grabancijašu* i *Steklišu* jedino ona dolazi do izražaja. Matošev utjecaj, koji je tim listovima uglavnom odredio umjetnički pravac, bio je presudan i za njihov odnos prema stranim literaturama i odredio njihovu izrazitu prozapadnu i profrancusku orijentaciju. Doduše, u samoj *Mladoj Hrvatskoj*, gdje se Matošev utjecaj u početku još ne osjeća, izlazi i 7 ruskih prijevoda, no u programu *Stekliša* Matoš otvoreno pretpostavlja slavenskom literarnom utjecaju francusku kulturu i umjetnost. Baudelaire i Maeterlinck, dva pisca kojima su posvećeni gotovo svi prilozi iz francuske književnosti, larpurlar-

[210] Livadić govori o Wiesneru i Ujeviću (»Hrvatski dak«, *S-k*, 6/1911, str. 130).

[211] *Stekliš*, 1/1911, str. 22.

tistički pogledi na umjetničko stvaranje i Barrèsov kult zemlje i prošlosti izvršili su presudan utjecaj na književnu omladinu koja se okupljala u ovim časopisima i usmjerili njihovu pasatističku liriku u pravcu artizma i simbolizma.

Omladinska glasila u razdoblju od 1906. do 1914. odraz su interesa i rada druge generacije hrvatskih modernista. Zaokupljeni pitanjima nacionalnog života, ti se omladinci manje bave književnim problemima, a više sudjeluju u političkim zbivanjima i javnim manifestacijama, što je nužno približilo njihova glasila onim političkim strankama uz koje su pristajali i razdvojilo samu omladinu na dva glavna tabora – naprednjake i pravaše. Suradnici listova napredne omladine, koja u to doba stupa u našem javnom životu u prvi plan, borbeno su i aktivistički nastrojeni, odbacuju ideju umjetnosti zbog same umjetnosti i traže od nje da se angažira u javnom životu – otud se u glasilima te grupe zastupa socijalna, revolucionarna i tendenciozna književnost, npr. po uzoru Gorkoga, a najagilniji predstavnici prihvaćaju i principe borbenog futurizma. Francuska je književnost toj omladini strana jer je vrijeme Zole već prošlo, a književnost s početka stoljeća, na kojoj je bilo zastalo naše poznavanje francuske literature, nije odgovarala njenu raspoloženju. Pravaška omladina naprotiv, čija politička uloga slabi, bavi se više književnošću, razvija se u pravcu artizma i simbolizma, traži vezu između književnosti i nacionalnog tla, sadašnjosti i prošlosti, te što dalje, sve više zapada u pasatizam.

Dodir s Evropom, koji omladina prethodne generacije unosi kao jednu od glavnih točaka svog programa, nije doduše napušten, ali na tom se polju ne radi mnogo. Pisci koje susrećemo na stranicama tih đačkih i omladinskih glasila uglavnom su oni isti autori koje susrećemo u časopisima prvog razdoblja HM, a pokušajâ da se sistematski prati suvremena strana književnost uopće nema. Ukratko, časopisi druge generacije HM pružaju u svom odnosu prema stranim književnostima uglavnom istu sliku kao i listovi njihovih nešto starijih prethodnika, a jedini izuzetak predstavljao bi u tom pogledu *Vihor*. Objašnjenje takvu stavu mislim da treba tražiti u činjenici što između te dvije generacije naših mladih nije dolazilo do većih sukoba i što su i Mladohrvati i tadašnja naprednjačka omladina uglavnom nastavljali na djelovanje nekadašnjih mladih. Onim momentom kad se sukob pojavio, i kad je nacionalistička omladina postala nosilac novih radikalnih težnji, kojima se priklonio i jedan dio nekadašnjih mladih, – traže se i novi strani uzori, napušta impresionizam i simbolizam i skreće u vode futurizma i ekspresionizma. No upravo stoga *Vihor*, pa donekle i raniji *Val*, ne spadaju više stilski u razdoblje HM, čiju bi gornju granicu zbog toga i trebalo pomaknuti koju godinu unatrag.

Ta općenita konstatacija vrijedi i za francusku književnost. Dublje su s njom povezani jedino Mladohrvati pa bismo očekivali da će bar

mladi pjesnici te grupe pratiti suvremenu francusku poeziju, koja je u to doba dala niz velikih talenata i krenula i u lirici novim putem. Međutim, upoznavši francusku književnost prvenstveno preko Matoša, interes pravaške omladine zastaje tamo gdje i njegov, što znači – idejno na Barrèsu, a u poeziji na simbolizmu.

4. TRADICIONALNI I NEUTRALNI ČASOPISI U DOBA HRVATSKE MODERNE

U razdoblju od 1895. do 1914. izlazi, što na području uže Hrvatske, tj. banovine, što u Dalmaciji, a što u Bosni, osim časopisa što su ih pokretali mladi, i niz književnih ili još češće poluknjiževnih listova koji su odigrali veću ili manju ulogu u našem literarnom životu. Osvrnut ću se ovdje samo na glavnije, i to posve ukratko, a nešto opširnije obradit ću samo one listove koji su sa stanovišta ove radnje interesantniji, bilo po tom što su stupali u otvorenu borbu s mladima, bilo po tom što su im pružali utočište, bilo po tom što su donosili mnogo materijala iz stranih književnosti. Ne ulazeći u dublju analizu samih tih časopisa, ograničit ću se prvenstveno na njihov stav u odnosu na strane literature, specijalno na francusku književnost. Prema tome, ovaj osvrt nema pretenzija da obuhvati i iscrpi sav materijal, nego da iznese osnovne linije i glavne rezultate, da ih konfrontira s linijom i rezultatima iz časopisâ mladih i da nam pruži, kao što je već u početku bilo spomenuto, orijentacioni okvir za donošenje konačnih zaključaka.

Listovi u razdoblju 1895–1906

Od časopisa što su izlazili u ovom razdoblju u užoj Hrvatskoj ni jedan nema čisto književni karakter, već su to uglavnom obiteljski listovi za zabavu i pouku, u kojima je književnost bila zastupana u većoj ili manjoj mjeri, već prema krugu čitalaca kojemu su bili namijenjeni. U književnoj borbi koja se u to doba bila u nas razmahala, ti su listovi obično isprva bili neutralni, no na tim je pozicijama uspio ostati jedino za naš književni razvoj nezainteresirani komercijalni magazin *Dom i svijet*, dok su se ozbiljniji časopisi ili priklonili tradicionalistima te postali čak i njihovim glasilima *(Prosvjeta*, dijelom *Vijenac)*, ili su bili skloniji mladima *(Domaće ognjište)*. Svi su ti listovi uglavnom bili dugotrajni i izlazili kroz veći dio tog razdoblja. – Za razliku od časopisa što su izlazili u banovini, važnije dalmatinske smotre tih godina, ili listovi što su ih dalmatinski pisci izdavali u Zagrebu, rjeđe imaju karakter obiteljskih listova (zadarska *Hrvatska)*, već su ili časopisi posvećeni prvenstveno kulturno-historijskoj problematici *(Glasnik Matice dalmatinske)*, ili glasila pokretana od tradicionalista, koja su i otvoreno stupala u političku i književnu borbu s mladima (donekle *Mlada Hrvatska*, a prije svega *Novi vijek* i *Prava hrvatska misao)*, ili književni listovi uglavnom

lokalnog značenja (zadarski *Lovor* ili dubrovački *Srd*). – Izvan banovine i Dalmacije izlaze još dva važnija lista zabavno-poučnog, ali i književnog karaktera. To je u prvom redu sarajevska *Nada*, koja je kao časopis pokrenut iz političkih razloga morala ostati neutralna, no indirektno je pripomogla razvoju mladih, pružajući im uvijek sigurno utočište i dobar honorar. U Sarajevu izlazi također *Behar*, list muslimanskih Hrvata, koji je uglavnom i po suradnicima i po problematici i po čitaocima ostao ograničen na muslimanski krug te nije imao utjecaja na književni život izvan Bosne i Hercegovine.

Na području sjeverne Hrvatske izlazila su, uz tradicionalni *Vienac*, o kojem se već govorilo uz *Vijenac 1903*, pa se zato ovdje neću na nj posebno osvrtati, još tri časopisa koja su imala donekle literarni karakter – *Preporod*, *Prosvjeta* i *Domaće ognjište*.

Najkratkotrajniji od tih listova bio je Harambašićev *Preporod*, ilustrovani zabavno-poučni časopis, koji je izlazio kao mjesečnik od početka 1898. do sredine 1899. godine. Donosio je uglavnom beletrističke priloge i nešto malo pouke, u kojoj su historijske i geografske teme bile bolje zastupane od literarnih, a listak je oskudan. List je pravaški orijentiran, u njem se osjeća stanoviti religiozni ton, a suradnici su mu uglavnom pisci starije generacije. Ipak, *Preporod* nije nesklon mladima, neki od njih u njem i surađuju (Krnic, Nikolić, Jugović), a za rascjep na stare i mlade, koji u to doba još nije zauzeo kasnije razmjere, čak se okrivljuju stari, koji nisu dopuštali mladima da slobodno stanu na svoje noge.[212]

Strane su književnosti u *Preporodu* slabo zastupane i u beletristici (omjer 9 : 1 u korist hrvatske književnosti) i u pouci, dok se u listku ipak osjeća stanovita tendencija da se makar najkraćim vijestima prati književni život Evrope. Težište je na slavenskim literaturama, na koje otpada više od polovice svih priloga (dvadesetak što prijevoda, što članaka, što osvrta), a iza njih dolazi francuska književnost, iz koje ili o kojoj imamo 10 priloga. No iako je brojčani omjer za francusku književnost povoljan, sami prilozi nisu literarno interesantni. Uz obaveznog Coppéea, prevodi se još Zolin »Juriš na mlin«, a u listku se referira o Daudetu, Coppéeu, Erckmannu, Pailleronu, Sardouu i nekim religioznim autorima. Sve u svemu, izbor nije najsretniji, ali je karakterističan i tipičan za predstavnike starije hrvatske književne generacije.

Mnogo važniji časopis od *Preporoda* bila je za razvoj hrvatske književnosti *Prosvjeta*, »list za zabavu, znanost i umjetnost«. Pokrenuta 1893. od pravaša Folnegovića, *Prosvjeta* je izlazila bez prekida do 1913. godine i u tom je razdoblju nekoliko puta mijenjala i urednike i fizionomiju, ali uvijek u pravcu sve jače reakcionarnosti, dok se konačno, od lista koji je isprva propovijedao historizam i idealizam, nije

[212] Usp. F. Folnegović, »O hrvatskoj književnosti«, *Preporod*, 1/1898, br. 8.

pretvorila god. 1914. u čisto klerikalno glasilo *Hrvatsku prosvjetu.*

Dok se za *Vijenac obično* smatra da je bio sjevernjački nastrojen, tj. vezan uz slavenske i germanske literature, *Prosvjeta* se uzima kao najjači propagator romanizma i romanske idealističke reakcije.[213] To međutim ne znači da romanske literature nisu bile obilno zastupane i u *Vijencu,* ili da slavenske književnosti nisu imale mjesta u *Prosvjeti.* Dapače, u *Prosvjeti* broj slavenskih prijevoda (110) tek nešto malo zaostaje za romanskima (125), a ako uzmemo da se iz slavenskih literatura prevode mnogi opsežni romani (npr. Sienkiewiczewi *Križari, Potop* i *Pan Volodijovski),* onda one daju listu vrlo jak pečat; prevode se sve važnije slavenske literature, a ne samo ruska, i to uglavnom predstavnici realizma, ali i mnogi istaknuti moderniji autori (Garšin, Čehov, Gorki, Andreev i dr.). Njemačka i engleska književnost relativno su slabo zastupane (15 odnosno 10 prijevoda), i to uglavnom prijevodima klasika (Goethe, Uhland, Heine, Byron), a za skandinavske literature interes je također slab (3 prijevoda). Međutim, jaku romansku orijentaciju daju *Prosvjeti* ne samo prijevodi iz tih literatura, kako god brojni bili (66 iz talijanske, 52 iz francuske, 6 iz španjolske), već prvenstveno kritički prikazi, u kojima se naša publika sistematski upoznaje s romanskom idealističkom reakcijom, kao i napisi u listku, gdje se često s izvora informira o kulturnim pojavama u Italiji i Francuskoj.

Unutar te romanske orijentacije uloga francuske literature bila je presudna, specijalno tamo do 1900, tj. za urednikovanja Fleischera i poslije Deželića, kad je list još imao pretežno književni karakter i kad su mu glavni ton davali suradnici iz Dalmacije. U to doba francuska književnost vodi i po broju prijevoda, među kojima se, uz Maupassanta, Daudeta, obaveznog Coppéeea te nešto Zole, Lotija i Bourgeta, nalaze uglavnom petorazredni pisci, ali i 1 prijevod Verlainea. Važniji od prijevoda svakako su poučni članci, u kojima se sistematski upoznajemo s valom reakcije na pozitivizam i naturalizam; u tom su pogledu najznačajniji prilozi prijevod Tolstojeva odgovora Zoli, Sabićev opširni prikaz Brunetièreovih teza, Petravićev i osobito Hinkovićev osvrt na francuski simbolizam, kojima *Prosvjeta* stupa u borbu protiv modernizma, pa donekle i Tresićevi i Sabićevi prikazi parnasovaca, koje su tradicionalisti forsirali kao protutežu dekadentnim simbolistima. Listak je također interesantan i obilan, ispunjavaju ga uglavnom Petravić i Katalinić, specijalno ovaj posljednji svojim dopisima iz Pariza. – Godine 1900. uredništvo *Prosvjete* preuzima Laszowski, koji daje listu karakter čistog »Familienblatta«. Interes za književna pitanja jenjava, kritika i listak su oskudni, prijevodna beletristika orijentirana je pretežno na slavenske literature. Iz francuske književnosti izlazi u tih 6 godina u svemu 5 prijevoda i povodom dodjele prve Nobelove nagrade Tresićeva studija o Sully-Prudhommeu, dok su osvrti u listku kratki, rijetki i potpuno neinteresantni.

[213] Usp. M. Marjanović, *Iza Šenoe,* str. 116 i d.; – J. Bogner, *Pokreti i struje,* str. 91 i d.

Za razliku od *Prosvjete* i *Vijenca*, koji su bili časopisi s određenom književnom fizionomijom, ostali listovi što izlaze na području uže Hrvatske nemaju tog karaktera, a jasno, ni njihove važnosti.[214] Stanovitu je ulogu u našem književnom životu odigrao »list za porodicu« i poslije organ Udruge učiteljica *Na domaćem ognjištu*, od 1901. *Domaće ognjište*, časopis koji je trebao istodobno biti i stručni list i revija koja bi u hrvatskim kućama zamijenila razne njemačke ženske listove; izlazio je od 1900. do 1914, no najznačajnije je njegovo književno razdoblje interregnum između prestanka *Života* i početka *Savremenika*, kad pod uredništvom Milke Pogačić pruža utočište mladima i postaje na neki način stjecištem velikog dijela njihove beletrističke produkcije. Strana je književnost u listu relativno slabo zastupana, ali prevode se uglavnom isti autori koje nalazimo i u modernističkim glasilima (Multatuli, Ruskin, Altenberg, Gorki, Vazov, skandinavski pisci), dok se u pouci donose uglavnom prikazi žena pisaca.[215] Zanimanje za francusku književnost u ovom je razdoblju slabo – u svemu 1 prijevod (Myriam Harry) i 1 prikaz (G. Sand).

Najviše prijevodne literature donosi »ilustrovani list za zabavu, pouku i viesti« *Dom i sviet*, koji je bio jedini hrvatski list namijenjen najširim krugovima čitalačke publike. Pokrenut 1888. godine, list je u izdanju zagrebačke knjižare Kugli izlazio sve do 1923. s prilično velikim komercijalnim uspjehom. Prvih je godina pod uredništvom N. Kokotovića imao donekle književan karakter i donosio vrednije priloge i iz hrvatske literature, no od 1895. u njem surađuje relativno malo domaćih pisaca, a književni se dio lista ispunjava uglavnom prijevodnom beletristikom – od 1895. do 1906. izlazi oko 600 prijevoda naprama 90-tak hrvatskih djela. Iako većina tih prevedenih djela nema literarne vrijednosti, ipak se i u toj masi »šund-literature« nađe pokoje književno ime, pa je *Dom i svijet* za komparatista interesantan prvenstveno kao mjerilo koja je literatura u to doba najčitanija u širim krugovima i koji su književnici uspjeli do njih prodrijeti. Što se tiče popularnosti, primat bi imala nesumnjivo francuska književnost, iz koje je objavljeno gotovo dvostruko više prijevoda (oko 150) negoli iz njemačke, engleske i ruske literature (oko 90 iz svake), dok ostale književnosti mnogo zaostaju za

[214] Spomenimo samo dva na svoj način interesantna lista s velikim ambicijama. – Kratkotrajni Tomašićev *Lovor* (1900), zabavno-poučni list u kojem su se okupljali uglavnom stariji književnici, nije doduše literarno zanimljiv, a i zapeo je već na drugom broju – beletristika je na niskom nivou, prijevodâ nema, ali zato je listak interesantan jer pokušava sistematski donositi kulturne bilješke sa svih 5 kontinenata, dok je za evropske zemlje list angažirao stalne suradnike, a za slavenske pozvao dopisnike čak preko *Slovanskog přehleda*. Dopise o Francuskoj slao je – iz Požege – prof. J. Širola, inače marljiv posrednik. – Časopis *Oko* (1901), pokrenut od nekadašnjeg administratora *Mladosti*, profesionalnog novinara Otona Krausa, koji ga je uglavnom sam i ispunio, trebao je razmatrati pitanja javnog i kulturnog života stojeći izvan svih stranaka i povremeno intervenirati; na žalost, list koji je bio interesantno zamišljen, no koji bar u kulturnim pitanjima nije ostao neovisan, već se oštro angažirao uz mlade, doživio je samo 1 broj i ostao uglavnom nezapažen.

[215] M. Konopnicka, C. Sylva, M. Ebner-Eschenbach, George Sand; uz ženske pisce prikazan je još samo Z. Krasiński.

njima (iz talijanske, češke i poljske imamo samo oko 25 prijevoda, a iz ostalih ispod 10). Što se tiče literarne vrijednosti, najbolje je predstavljena ruska književnost, iz koje se prevode uglavnom klasici ruskog realizma, uz nešto suvremenih autora, a najslabije su zastupane njemačka i engleska literatura, iz kojih se donose pretežno kriminalni romani ili sentimentalne ljubavne pripovijesti. Francuska književnost stoji po sredini, od 70-tak autora svega ih je petnaestak ušlo u literarnu historiju, ali je interesantno da su to ujedno pisci koji su u listu zastupani i s apsolutno najvećim brojem prijevoda (Maupassant 32, A. Daudet 10). Moderniji se autori, razumljivo, slabo prevode, specijalno iz francuske literature, koja je u tom pogledu slabije zastupljena nego druge književnosti. – Izvan beletristike *Dom i svijet* donosi malo književnog materijala, listak je doduše dosta obilan, ali ispunjavaju ga uglavnom aktuelne vijesti, a ukoliko se gdje i dodiruje književna tematika, onda ti napisi imaju isključivo informativan ili anegdotni karakter.

Izvan ovih časopisa izlazio je u sjevernoj Hrvatskoj i niz omladinskih listova što su ih uređivali uglavnom stariji prosvjetni ili kulturni radnici, jasno, u tradicionalnom duhu. Najznačajniji i najdugotrajniji od njih bio je *Pobratim*, što ga je u to doba uređivao uglavnom dr Gavro Manojlović, i u kojem su započinjali svoj književni put gotovo svi naši pisci. *Pobratim* je donosio i dosta prijevodne literature, osobito francuske, no izbor nije naročito interesantan i ukazuje na odgojni karakter lista: od ukupno 60-tak prijevoda, 40 su francuske narodne priče, 10 francuske svetačke legende, a ostatak pisci poput Souvestrea, Hanetauxa ili Girardina, nešto romantičarâ (Hugo, Lamartine, G. Sand), obavezni Daudet i po jedan bezazleni Zola i Maupassant.

Ukratko, tradicionalni ili neutralni časopisi što izlaze u sjevernoj Hrvatskoj donose mnogo materijala iz stranih literatura, procentualno čak i više od modernističkih glasila – zastupani su tu dijelom i dobri strani pisci, i mnogi suvremeni književnici, javljaju se, iako rijetko, i moderni autori – pa ipak ti časopisi, izuzev *Vijenac* i djelomično *Prosvjetu*, nisu kao posrednici odigrali u našem književnom životu onako važnu ulogu kao listovi mladih. Uzroke tomu moramo tražiti u različitom pristupu materiji. Dok mladi svjesno žele uspostaviti kontakt s Evropom i prenijeti iz nje našoj publici ono što je najbolje ili najaktuelnije, stari prevode ono što smatraju da je najprikladnije i najprihvatljivije, a to su ili predstavnici realizma i umjerenog naturalizma, ili zastupnici idealističke reakcije, ili pisci čije je stvaranje trebalo pružiti čitaocima laganu i bezopasnu lektiru. Za razliku od časopisa mladih, ovdje se strana literatura više prevodi negoli što se o njoj piše i raspravlja, a pri izboru prijevodâ ne pazi se toliko na umjetničku kvalitetu djela koliko na njegovo moralno ili zabavno djelovanje, te uz mnoge dobre pisce nalazimo još više onih čija bismo imena danas uzalud tražili po književnim historijama.

Francuska je književnost dobro zastupljena, iako prioritet ima jedino u popularnom *Domu i svijetu*, dok se u listovima koji su zaplovili tradicionalnim vodama njezin utjecaj nastoji suzbiti forsiranjem slavenskih literatura. Najviše se prevode Maupassant i Daudet, Loti i Bourget, a od pjesnika Coppée, iako i u pretežno književnim listovima (*Vijenac* i *Prosvjeta*) nalazimo mnogo prijevoda petorazrednih pisaca sentimentalne i kriminalne literature.

Časopisi što su ih pokretali dalmatinski pisci donose manje literarnog materijala od obiteljskih listova sjeverne Hrvatske, ali taj je materijal literarno interesantniji. Dalmatinski su književnici naime bili odgajani u zapadnoevropskom kulturnom krugu, svi su više-manje dobro poznavali, uz njemački, i talijanski i francuski jezik, putovali su po Italiji i Francuskoj, a i u svom su zavičaju ostali dobro povezani s obje te literature, prateći dosta redovno neke talijanske i francuske novine i časopise. Kako su uz to bili više-manje svi pravaški i katolički orijentirani, razumljivo je da i oni nameću književnosti društvene i moralne funkcije, da im od svih modernih idejnih struja najviše odgovara Brunetièreov neoidealizam te da, odgojeni u romanskom duhu, tendiraju klasicizmu i odbijaju simbolizam. I tako su dalmatinski književnici postali u nas najgorljiviji zagovornici idealističke reakcije, najopasniji protivnici simbolizma i dekadence i najoduševljeniji pobornici svih vidova neoklasicizma. Iako se za njih ne bi moglo reći da su bili u zaostajanju za Evropom, ipak su oni po svojim političkim, moralnim i estetskim pogledima bili bliži starima te su se u književnim borbama što su se u nas bile razmahale na prijelomu stoljeća uvrstili u redove tradicionalista.

Dalmatinski pisci surađivali su doduše mnogo i u sarajevskoj *Nadi* i u časopisima sjeverne Hrvatske, specijalno u *Prosvjeti*, koju su upravo oni i usmjerili u pravcu romanske reakcije i kršćanskog idealizma, no njihovi književni pogledi ipak najbolje dolaze do izražaja u časopisima što su ih sami pokretali ili izdavali bilo u Dalmaciji, bilo u Zagrebu. Prvi takav časopis bila je *M l a d a H r v a t s k a*, »smotra za politiku i knjigu«, što ju je prilično neredovito izdavao u Zagrebu od sredine 1894. do sredine 1895. poznati dalmatinski publicist Dinko Politeo. List se pretežno bavio političkim pitanjima i propagirao ideju ujedinjenja svih Hrvata, ali donosi i nešto malo beletristike i književne pouke. Suradnici su mu uglavnom dalmatinski pisci, a najveći je broj priloga od samog Politea, pa *Mlada Hrvatska* ima, razumljivo, pretežno romansku orijentaciju – prevode se politički napisi talijanskih ili francuskih autora, u listku se referira prema talijanskim i francuskim izvorima, a i naslov i idejni smjer lista bili su inspirirani Mazzinijem.[216] Što se tiče književne

[216] Interesantno je da su se i Mladohrvati, birajući naziv za svoj list i pokret, inspirirali Politeovom *Mladom Hrvatskom*, s kojom su imali uglavnom istovjetan politički program (usp. Lj. Maštrović, »Mlada Hrvatska«, *Ml. H.*, 7/1914, br. 1).

orijentacije, ona nije isključivo romanska te se već u programu ističe potreba povezivanja sa slavenskim narodima, ali ne i utapanja u ideji slavenstva. Tako među malobrojnim književnim prilozima nalazimo i osvrt na Tolstoja i vijesti iz ruske, češke i bugarske književnosti. Pretežu ipak romanske literature, imamo po jedan do dva priloga i iz talijanske, kao i španjolske i portugalske književnosti, no najznačajniji je za našu literaturu bio prijevod Brunetièreova članka »Poslije posjeta Vatikanu«, kojim u nas započinje era tzv romanske reakcije. Nekoliko sitnijih priloga, specijalno negativna kritika Zolina *Lourdesa*, daju listu idealističko-kršćanski karakter, koji će poslije prevladavati u svim dalmatinskim glasilima.

Osam godina poslije, početkom 1903, pokreće Politeo *Pravu hrvatsku misao*, »smotru za politiku i knjigu«, koja izrijekom nastavlja na *Mladu Hrvatsku*. Ipak, to se Politeovo glasilo. pokrenuto i kao utuk zagrebačkoj *Hrvatskoj misli*, bavi isključivo političkim i socijalnim pitanjima, a književne probleme dodiruje tek u usputnim napomenama. Romanska kulturna orijentacija i stanovito galofilstvo vidljivi su i u tom listu, što je i razumljivo budući da je uz dva izuzetka sve priloge u časopisu, od političkih komentara do sitnih vijesti, pisao sam Politeo.

Među dalmatinskim listovima pretežno književnog karaktera posebno mjesto zauzima zadarski *Lovor*, što ga je pokrenuo i uređivao R. Katalinić–Jeretov uz pomoć D. Sirovice. List je interesantan jer je uz dubrovački *Srđ* i kasniji modernistički *Lovor* bio jedini dalmatinski časopis čisto književnog karaktera – donosio je isključivo beletristiku i književnu pouku, a u listku se osvrtao samo na kulturna zbivanja. U borbu starih i mladih, koja se 1897, kad je list izlazio, još i nije bila pravo razmahala, *Lovor* ne ulazi; dapače, u njem revno surađuje uz stalnu ekipu dalmatinskih pisaca i veći broj kasnijih mladih ili bar mladima sklonih književnika (Nikolić, Begović, Nazor, Špicer, Nehajev, Jelovšek, Jugović, Krnic), a i književna se djela modernistâ u listku povoljno ocjenjuju. Prilogâ iz stranih literatura nema, a u listku se donosi nešto vijesti iz stranog, osobito talijanskog i francuskog književnog života. Na žalost, list je s 12. brojem prestao izlaziti, stavivši u posljednjem broju na srce svojim pretplatnicima da podupru »'Novi Viek', te će osvanuti u Splitu pod uredništvom čuvenog našeg pjesnika dr. Ante Tresić–Pavičića«. List je doista i osvanuo, no i fizionomijom i linijom koju je u književnom životu zauzeo ne nastavlja se na *Lovor*, već je bliži Politeovoj *Mladoj Hrvatskoj*, a po idejnim pogledima čak i Prodanovoj popularnoj *Hrvatskoj*.[217] I tako je prvi zadarski *Lovor* ostao u hrvatskoj dalmatinskoj štampi na žalost izolirana pojava.

[217] Polumjesečnik *Hrvatska* izlazio je u Zadru s nekim prekidima od 1884. do 1898. List je bio namijenjen široj publici, a kao »časopis za pouku i zabavu«, »za katoličku prosvjetu« i »za hrvatski jezik« bio je uređivan u izrazito pravaškom duhu i proganjan od cenzure. Donosi i domaću i prijevodnu beletristiku (od domaće naročito mnogo folklorne književnosti, od strane prijevode latinskih klasika i religiozno

Ipak, *Novi viek,* »list za književnost, znanost i politiku«, što je u Splitu i poslije u Zagrebu izlazio od 1897. do 1899. godine, bio je za naš književni život značajniji i od neutralnog *Lovora* kao i od Politeovih listova. Program lista bio je prvenstveno kulturno-politički – »prosvjeta, podpuno jedinstvo i podpuna sloboda hrvatskoga naroda«, a kao najpreči zadatak postavljeno je ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. U političkim pitanjima suradnici *Novog vijeka* kao gorljivi pravaši nisu se mogli pomiriti s političkim idejama praške omladine te polemike s Pražanima zauzimaju mnogo prostora u časopisu. Što se pak tiče književnosti, ona po riječima uredništva treba da grije ljubav za domovinu i pravicu, treba da bude patriotična jer larpurlartizam stvara svuda dekadencu;[218] s takvim pogledima dolazi *Novi vijek* u sukob i s bečkom omladinom, koju počinje napadati još prije izlaska *Mladosti,* jer: »Načelo podpune slobode mišljenja i zastupanje svih novijih i najnovijih književnih struja od realizma amo, što su proglasili svojim geslom pokretači bečke 'Mladosti', kosi se sa zdravim razumom.«[219] Našavši se tako u sukobu i s praškom i s bečkom omladinom, *Novi vijek* ostaje upućen na uski krug suradnika i neke pravaške istomišljenike u sjevernoj Hrvatskoj (najvažniji Matoš), te i po prelasku redakcije u Zagreb god. 1898. zadržava izrazito dalmatinski karakter.

Ne ulazeći ovdje u pitanje kolika je bila vrijednost *Novog vijeka* kao književnog lista, činjenica jest da je on, uz Politeovu *Mladu Hrvatsku* i uz zagrebačku *Prosvjetu,* bio u nas najjačim propagatorom romanske idealističke reakcije i neoklasicističkih tendencija te je prvenstveno po tom i ušao u književnu historiju. Već je i u njegovu programu bilo istaknuto da na literarnom planu list neće »zazirati ni od presađivanja egzotičnih biljaka«, tj. od upoznavanja sa stranim književnostima, no u praksi se to svelo prvenstveno na upoznavanje s romanskim literaturama. Naime, iako u časopisu, specijalno po prelasku u Zagreb, nalazimo nešto priloga iz slavenske književnosti, kao i osvrtâ na nju,[220] težište je *Novoga vijeka* tokom čitava izlaženja na romanskim literaturama – francuskoj, talijanskoj, portugalskoj i španjolskoj – koje su zastupane prilozima od Dantea do suvremenih autora i koje nesumnjivo dominiraju i u listku. Zanimljivo je međutim da prioritet nema talijanska, već francuska književnost (ukupno 41 jedinica iz francuske prema 34 iz talijanske), a razloge tomu treba tražiti u idealističkoj struji koja se u to doba pojavila u francuskoj književnosti, ali i u apsolutnoj vrijednosti suvremene francuske literarne produkcije s kojom se tadanja talijanska književnost nikako nije mogla usporediti. Kao ilustraciju takva stava navest

intoniranih djela talijanskih i francuskih autora – Pascal, Chateaubriand), a u književnoj kritici, koju od 1890. zastupa uglavnom Šegvić, stoji na krajnjim tradicionalističkim principima.

[218] Usp. »Hrvatski narode!«, *Novi Viek,* 1(1897), br. 1.

[219] Ch. Šegvić, »Sloboda u književnosti ili vrhovno sudilo umjetnosti«, *Novi Viek,* 1(1897), br. 11.

[220] Prijevodi Puškina, Čehova, Preissove, A. Klosca, J. Kvapila i članci o Turgenjevu i Merežkovskom.

ću riječi A. Petravića iz odgovora na anketu o književnim pitanjima što ju je bio pokrenuo J. Čedomil: »... s Francuskom se mi ni izdaleka ne možemo uspoređivati«, a »s Talijanima bi se u beletristici mogli usporediti.«[221] Ta anketa, odnosno odgovori na nju, predstavljaju za literarnu historiju uopće vrlo interesantan dio lista, a zanimljivo je da se u gotovo svakom odgovoru ističe jak utjecaj francuske literature na naše književnike; neki, kao npr. Šegvić, smatraju da je taj utjecaj doduše pogubaп, dok drugi govore o Francuzima s oduševljenjem, kao npr. već spomenuti Petravić, koji kaže da su »oni veliki majstori u svim granama, mi smo tek njihovi mali, mali učenici«, te nastavlja: »Svi naši bolji pisci napojiše se na vrelu francezkoga blaga«, a kao najveću pohvalu Kranjčeviću, Tresiću, Gjalskom i Leskovaru izriče da bi »i u Francezkoj uživali lijepo ime.«[222]

Kako vidimo već iz tih usputnih napomena, na kojima se ovdje ne mogu duže zadržavati, glavni su suradnici lista poznavali francuski jezik i redovno pratili francusku literaturu, pa je razumljivo što *Novi vijek* donosi i dosta materijala o njoj. Prijevodâ doduše nema, ali zato izlazi desetak studija o francuskoj književnosti, među kojima i Matoševo »Pismo iz Ferneya«, koje je u to doba izazvalo veliku buku i navuklo na *Novi vijek* anatemu ekstremnih klerikalaca; od ostalih važnijih članaka spomenimo još Sabićevu studiju o Leconte de Lisleu, Ostojićevu o Parnasu, Androvićevu o Hugou, nekoliko napisa i prerada iz francuskih časopisa od Stj. Ilijića, priloge J. Čedomila i konačno bogat listak o aktuelnim književnim zbivanjima, što ga ispunjuju uglavnom Andrović i Katalinić. Od tih studija najinteresantnija je, uz već spomenuti Matošev članak o Voltaireu, rasprava J. Čedomila »Mlađi naraštaji u književnosti«, gdje se autor najviše zadržava na francuskoj literaturi i gdje, služeći se pri tom mnogim francuskim kritičarima, daje presjek kroz francusku književnost od naturalizma do najnovijih pojava naturalizma. O Brunetièreu i o njegovim idejama ne izvješćuje se u *Novom vijeku* nigdje izravno, ali njima su prožeti svi kritički članci u listu, a i prikazi o francuskoj književnosti, izuzev Matoševa, pisani su s tog aspekta.

Dok se *Novi vijek* bio aktivno upustio u književne borbe starih i mladih, drugi po važnosti dalmatinski list, *Glasnik Matice dalmatinske*, nastojao je da ostane izvan literarnih i političkih sukoba pa su u njem surađivali i neki mladi (Nazor, Begović, Marjanović, Drechsler, a od praške grupe Stj. Radić). Časopis je izlazio kao tromjesečnik od 1901. do 1904. u Zadru, a najbolja su mu prva dva godišta, kad ga uređuje agilni J. Čedomil. List donosi, kako je bilo navedeno već i u objavi redakcije, »u prvom redu poučne i znanstvene sastavke o književnim, umjetničkim, povjesnim i opće kulturnim pojavima i pitanjima iz starije i novije dobe u Dalmaciji«, dok beletrističkih priloga imade relativno malo, po nekoliko pjesama i jedna pripovijetka u svakom broju, a od prijevoda jedino 6. pjevanje *Čistilišta*. Književna je pouka sla-

[221] »Odgovori na anketu«, *Novi Viek*, 3(1898), br. 7.
[222] *Ibidem*.

bije zastupana od kulturno-historijske, a, izuzev Marjanovićev članak o francuskoj kritici, iznosi samo domaću problematiku. Strane literature susrećemo dakle prvenstveno u listku, u kojem se, kako je istaknuto u objavi, »prati suvremeni književni i kulturni razvoj drugih naroda, te donaša, osim pregleda hrvatske književnosti, i književna pisma iz slavenskih i drugih raznih književnosti«. Sama je organizacija listka vrlo dobro provedena te redakcija ima svoje stalne izvjestitelje za hrvatsku, srpsku, rusku. češku, poljsku, francusku, talijansku i njemačku književnost, koji šalju dopise u obliku književnih pisama. Najviše je dopisa iz talijanske i francuske književnosti (po 9), no i slavenske su literature dobro zastupane; dapače, u spomenutoj objavi uredništva bile su stavljene na prvo mjesto, a dopisnici su Orliczky. Drechsler-Vodnik, Stj. Radić, F. D. Marušić, Dimitrij i Vera Vergun, sve dobri poznavaoci, koji revno izvješćuju o suvremenim slavenskim literarnim zbivanjima, pa i o modernističkim tendencijama.

Francuska književnost nema naročito istaknuto mjesto iako uz talijansku imade najveći broj priloga. Najznačajniji je opširna Marjanovićeva rasprava o historijskoj i aktuelnoj kritici, gdje se na četrdesetak stranica iznose osnovni metodski postupci Sainte-Beuvea, Tainea, Hennequina i G. Renarda. Svi ostali prilozi otpadaju na književna pisma što ih u prva dva godišta šalje iz Pariza Vj. Jelavić, a u trećem ih piše I. Vojnović i P. A. (možda Petravić); Jelavićeva su pisma svakako interesantnija i u njima nalazimo ažurne obavijesti o važnijim izdanjima i književnim zbivanjima.

Za razliku od većine dalmatinskih časopisa koji su donosili prvenstveno članke i rasprave iz raznih kulturno-historijskih oblasti, dubrovački je *S r đ*, jednako kao zadarski *Lovor*, čisti književni list ispunjen pretežno beletrističkim prilozima i, u mnogo manjoj mjeri, književnom poukom. Iako je izlazio bez prekida od 1902. do 1908, *Srđ* nije ostavio jačeg traga u hrvatskoj književnosti jer su u njem surađivali prvenstveno srpski pa tek onda dalmatinski pisci, a ni krug čitalaca čini se da u Hrvatskoj nije bio velik izvan samog Dubrovnika.

Iz stranih književnosti časopis donosi mnogo više materijala nego svi ostali dalmatinski listovi zajedno, i to prvenstveno prijevodnu beletristiku, u relativno dobru izboru od rimskih klasika do autora s kraja stoljeća. Do god. 1906. pretežu prijevodi iz francuske literature (25), a za njom slijede ruska (20), engleska (13), talijanska (10) i njemačka (9). Od Francuza najviše prevode Maupassanta i Daudeta, a od starijih autora najzanimljivije su dubrovačke adaptacije Molièrea.[223] Pouka je prilično oskudna i po broju priloga i po njihovu sadržaju, koji je uglavnom informativnog karaktera. Sve u svemu, iako je materijal iz stranih literatura prilično obilan, nije naročito interesantan – prevode se uglavnom dobri, ali u nas već dobro poznati pisci, a isto vrijedi i za

[223] Izdavanjem starih dubrovačkih adaptacija Molièrea *Srđ* samo nastavlja posao započet 80-tih godina u dubrovačkom *Slovincu*.

informativne prikaze – pa je *Srd* i kao posrednik i kao književni časopis važan za našu literarnu historiju prvenstveno po prilozima što imaju lokalni, dubrovački karakter.

Književni i poluknjiževni časopisi dalmatinskog kulturnog kruga donose dosta materijala iz stranih književnosti i kvalitativno bolji materijal od tradicionalističkih listova u sjevernoj Hrvatskoj, što se ima zahvaliti i već spomenutoj dobroj književnoj naobrazbi njihovih suradnika, ali i višemu kulturnom nivou publike na koju su bili upućeni. Naime, kao »smotre za politiku, književnost i znanost« – dalmatinski su listovi bili većinom ograničeni na relativno uzak krug dalmatinske inteligencije, dok su časopisi u sjevernoj Hrvatskoj, kao »listovi za zabavu i pouku«, namijenjeni širem krugu čitalaca.

Od svih literatura najviše se propagira francuska književnost, i to dijelom zbog njezine apsolutne vrijednosti, a dijelom zato što je u njoj u to doba izbila reakcija na naturalizam i pozitivizam, koja je i s filozofskog i s literarnog aspekta odgovarala najvećem dijelu dalmatinske inteligencije, te je njezini književni predstavnici, što preko svojih glasila, što preko zagrebačke *Prosvjete* i sarajevske *Nade*, unose u hrvatski književni život.

Od bosanskih časopisa važna je za hrvatsku književnost prvenstveno sarajevska *N a d a*, list »pouci, zabavi i umjetnosti«. Pokrenuta 1895. od Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine, *Nada* je trebala da bude »list, koji bi se pred svijetom pokazao kao ogledalo ukupne duševne kulture južnoslovjenskih naroda, koji bi redovno bilježio kulturne prilike slovjenskog svijeta uopće i drugih prosvijetljenih naroda, i koji bi nas pomoću književnosti i umjetnosti bolje i bliže upoznao izmegju sebe«,[224] a u stvari, bila je list iza kojeg su se krili politički ciljevi Austro-Ugarske. No bilo kako bilo, *Nada* je u 9 godina svog izlaženja uspjela privući i većinu važnijih hrvatskih književnika, osobito mlađih, u njoj su, kako ističe Marjanović, »nalazili mladi literarni esejiste i kritičari predusretljivost, punu slobodu pisanja, te dovoljno mjesta i za veće sastavke, . . . , te je ona najobilniji zbornik književne kritike iz vremena modernizma«,[225] pa se nikako ne bih mogla složiti s Bognerovim mišljenjem da »njenim prestankom 1903. hrvatska literatura nije pretrpjela nikakva gubitka«.[226] Dapače, taj je gubitak to veći što se *Nada* gasi iste godine kad prestaje *Vijenac 1903*, te su hrvatski književnici na duže vrijeme ostali bez lista u kojem bi mogli slobodno objavljivati.

Iako periferni časopis, *Nada* je imala prilično širok krug čitalaca u Hrvatskoj jer je bila dostavljana svim suradnicima, a susretljivošću

[224] »Našim čitaocima«, *Nada*, 1/1895, br. 1.
[225] *Hrvatska moderna*, II, str. 32.
[226] *O. c.*, str. 90.

Kranjčevića, u njoj su surađivali gotovo svi ljudi što su se u Hrvatskoj bavili književnošću. Stoga bi *Nada* mogla biti interesantna za naš književni život ne samo po izvornim beletrističkim prilozima i kritičkim napisima već i po prilozima i informacijama iz stranih literatura. Na žalost, tu nam list pruža relativno najmanje interesantan materijal. Prijevodi su doduše brojni (blizu 200), no radi se gotovo isključivo o prijevodima poezije, i to prije svega poezije romantizma, dok su suvremeni pjesnici slabo zastupani; težište je na slavenskim literaturama, iza njih dolaze orijentalne književnosti, dok su zapadnoevropske donekle zapostavljene. Pouka nije naročito bogata, piše se i opet najviše ili o evropskim klasicima ili o predstavnicima realizma, prvenstveno slavenskoga, a tek nešto malo o suvremenim autorima (npr. Ibsen, D'Annunzio). Interesantnija su međutim književna pisma što ih šalju dopisnici iz pojedinih kulturnih centara i preko kojih je publika dobivala prilično ažurne informacije o kulturnim zbivanjima u stranim zemljama. Listak je dosta bogat i ažuran, a isto vrijedi i za smotru.

Francuska književnost nema privilegiran položaj, a ni prilozi nisu najinteresantniji. Glavni su posrednici, uz nešto bosanskih pisaca, koji surađuju prvenstveno u listku, dalmatinski književnici, i tek nešto malo Matoš i Krnic, pa je francuska literatura predstavljena u *Nadi* uglavnom istim piscima kao u dalmatinskim časopisima ili u *Prosvjeti:* Sabić i Katalinić prevode pretežno parnasovce, u pouci nalazimo Sabićevu studiju o Hérédiji i njegov informativni prikaz modernog francuskog romana, zatim osvrt na modernu poeziju od J. Čedomila, Ilijićev prikaz Brunetièrea, Matoševu studiju o Stendhalu, Tresićev osvrt na Cyranoa, a ima i nešto kraćih članaka aktuelnijeg sadržaja (primanja u Akademiju, Matoševi feljtoni iz Pariza i sl.). Među književnim pismima 10 ih je iz Francuske (od ukupno 70 stranih), a najzanimljivija su ona koja piše Matoš. U listku i smotri francuska je književnost dobro zastupana, a izvjestitelji su pretežno Petravić, Katalinić i D. Politeo; interesantno je još da se i o drugim književnostima često izvješćuje prema francuskim revijama, od kojih se ažurno prate *La Revue, Revue bleue* i *Revue des Deux Mondes,* što je u to doba uređuje Brunetière.

Drugi sarajevski književni list, *B e h a r,* nije za hrvatsku književnost bio naročito važan iako je, za razliku od *Nade,* imao određenu idejnu fizionomiju – uz stanovitu vjersku tendenciju, propagirao je ideju povezivanja našeg muslimanskog svijeta s Hrvatskom, a u književnom pogledu razvijala se u njem struja tzv. muslimanske moderne. Od stranih literatura najbolje su zastupljene orijentalne književnosti, iz francuske književnosti prevodi se najviše Daudet. Časopis je bio toplo pozdravljen i pozitivno ocjenjivan od hrvatske kritike, ali, kako je tek sredinom 1908. otvoren i suradnicima nemuslimanima, a i otad su u njem surađivali praktički samo bosanski Hrvati, uglavnom nije uspio prodrijeti i do hrvatske publike.

Kad bismo na temelju materijala sadržanog po časopisima pokušali odrediti stav što su ga u prvoj fazi HM zauzimali prema stranim književnostima tradicionalisti ili kulturni i književni radnici koji su u borbi starih i mladih ostali neopredijeljeni, došli bismo do zaključka da ni u jednom časopisu na koji smo se ovdje osvrnuli strana književna i kulturna orijentacija ne zauzima onako važno mjesto kao u glasilima mladih. To ne znači da je u tim časopisima malo priloga iz stranih literatura, dapače, oni su relativno brojniji nego u modernističkim glasilima, ali su drugog karaktera. U obiteljskim listovima za zabavu i pouku – a to su u većoj ili manjoj mjeri svi ovdje spomenuti časopisi izuzev dalmatinskih – donose se i iz stranih literatura ponajviše prilozi za zabavu i pouku, dakle pretežno prijevodi probrani po moralno-patriotskim kriterijima; pouke ima malo, a listak je obično dosta bogat, no karakter mu varira od časopisa do časopisa i od urednika do urednika. U listovima koji pak imaju pretežno politički ili kulturno-historijski karakter, a to su svi dalmatinski časopisi izuzev *Lovor* i *Srd*, književnosti se prilazi više s idejne strane pa se iz stranih literatura donosi više pouke negoli prijevoda, ali ta pouka nije nepristrana, već se raspravlja i informira o svim vidovima neoidealizma i neoklasicizma, a napada sve što ima izrazitiji naturalistički ili modernistički karakter.

F r a n c u s k a književnost našla se u čudnom položaju. S jedne strane, ona je postala najomiljelijom lektirom najširih čitalačkih slojeva, što dolazi do izražaja u *Domu* i *svijetu;* s druge strane, forsiraju je zbog pojave idealističke reakcije i dalmatinski pisci, što preko svojih glasila, a što preko sarajevske *Nade* i zagrebačke *Prosvjete*, u kojima su izvan dalmatinskih granica najviše surađivali. No iako je na taj način francuska literatura dobila prioritet po broju prijevoda,[227] a u dalmatinskim časopisima i po broju rasprava i informacija,[228] ipak se na temelju svih tih mnogobrojnih priloga ne upoznajemo sa stvarnim predstavnicima suvremene francuske literature, već prvenstveno s autorima koji su već pripadali bližoj ili daljoj prošlosti, ili s onima koji su francuskoj književnosti pribavili etiketu »lake, površne i salonske« literature. Pa ako je posrednička uloga dalmatinskih tradicionalista u krajnjoj liniji bila i pozitivna jer su upoznavali našu javnost s poezijom Parnasa i suvremenim neoidealističkim strujama, njihovi kolege na sjeveru, puneći stranice svojih časopisa, i to ne samo *Doma i svijeta* već i *Prosvjete* i *Vijenca*, prijevodima dobrih slavenskih pisaca i trećorazrednih francuskih autora, stvorili su u naše šire publike uvjerenje da francusku prozu, uz Maupassanta, Daudeta i, *horribile dictu*, Zolu, predstavljaju u prvom

[227] Od ukupno cca 1400 prijevoda iz stranih literatura, na francusku otpada cca 300, a za njom slijede ruska (cca 250) i dalje talijanska (cca 150), pa češka, engleska, njemačka itd ; ako ne uračunavamo *Dom i svijet*, onda na prvo mjesto dolazi ruska s preko 150, za njom francuska s cca 140 i dalje talijanska i češka s cca 120, te ostale s ispod 100.

[228] Ako i ne računamo osvrte u listku, iz francuske literature imamo u dalmatinskim časopisima 20-tak što rasprava, što članaka, dok ni za jednu drugu književnost taj broj ne prelazi 10.

redu pisci mondenih ljubavnih historija; a to je uvjerenje, zahvaljujući našim tradicionalističkim obiteljskim časopisima i našem kazališnom repertoaru, pratilo francusku književnost kroz cijelo razdoblje HM i još dugo nakon njega.

Listovi u razdoblju 1906–1914

U drugom razdoblju HM književna se situacija, kako smo vidjeli u prethodnom poglavlju, izmijenila i prevlast u kulturnom životu prelazi definitivno u ruke mladih. Tradicionalisti doduše još uvijek nisu posve pobijeđeni, dapače, nakon kratkog predaha između 1903. i 1906, borbe se ponovno nastavljaju, no nisu više tako žestoke i vode se pretežno oko kulturnih institucija, a ne oko principijelnih pitanja umjetničkog stvaranja; glavno glasilo starih bio je u tim borbama novoosnovani *Glas Matice hrvatske*. God. 1910, kad se spor između MH i DHK izgladio, sukobi se smiruju, većina starih prilazi *Savremeniku*, a jedan dio ostaje i dalje uz *Prosvjetu* i srodne novoosnovane zabavno-poučne ili književne listove *(Slovo, Vijenac, Javor, Književni prilog)*, čiji je literarni nivo, međutim, kudikamo niži negoli u glasilima tradicionalistâ u prethodnom razdoblju, a njihova uloga u našem književnom životu praktički beznačajna. – Najradikalniji tradicionalisti prilaze u to doba katoličkom pokretu, koji počinje zapravo već god. 1900. na hrvatskom katoličkom kongresu, no koji se potpuno organizirao i razmahao tek u ovom razdoblju. Ideološki, pokret se razvija u *Hrvatskoj straži*, na književnom polju uglavnom u omladinskoj *Luči*, djelomično u *Prosvjeti* i konačno u *Hrvatskoj prosvjeti*, dok je u najšire krugove trebao prodrijeti preko riječke *Obitelji*, odnosno *Hrvatske obitelji*. Od svih tih listova literarno su interesantni jedino *Luč* i *Hrvatska prosvjeta*, u kojima se uz katoličku propagandu razvijala i tzv. »katolička moderna«. – I konačno, i u tom razdoblju imamo niz više-manje obiteljskih listova koji donose zabavno i poučno štivo, a u književnim borbama ostaju po strani: uz *Dom i svijet* i *Domaće ognjište*, o kojima smo govorili već u prethodnom odjeljku, značajniji su još razni *Obzorovi* prilozi, specijalno *Ilustrovani Obzor* i *Obzorov Vijenac*, a možemo spomenuti i novi kratkotrajni ženski list *Zora*. Novih čisto književnih revija koje bi ostale na neutralnim pozicijama u to doba nema, ali dubrovački *Srđ* i sarajevski *Behar*, koji se u međuvremenu sve više priklanja modernizmu, izlaze dijelom još i u ovom razdoblju. Isto je tako cijelo to vrijeme izlazio i srednjoškolski književno-poučni list *Pobratim*.

Tradicionalisti, okupljeni u to doba uglavnom oko MH, dok se mladi koncentriraju oko DHK, izdaju od god. 1904. dalje zbornik *Hrvatsko kolo*. Kako je *Kolo* međutim bilo godišnjak i imalo pretežno beletristički karakter, to se u njem nisu mogli direktno upuštati u polemike s

mladima te pokreću 1906. kao utuk *Savremeniku* polumjesečni *Glas Matice hrvatske* u redakciji Ante Radića i poslije Alberta Bazale. Iako je list bio zamišljen u prvom redu kao organ društva i odbora MH, u programu je bilo izneseno da će se pored toga zanimati »za čitavo književno i kulturno nastojanje u narodu hrvatskom«, donositi što točniju bibliografiju i teoretske rasprave književnog i kulturnog karaktera.[229] No iako je u istom tom programu bilo istaknuto da će se list obazirati »na svaku znamenitiju pojavu u književnosti zasebno, pravednom ocjenom, te će bez obzira na školu i smjer s najvećom objektivnošću iznositi sve lijepo, dobro i pošteno«, *Glas MH* postaje u stvari borbenim organom Arnolda, Hranilovića, A. Radića, Šegvića i sl. te u pamfletističkom tonu polemizira s mladima. Beletristike list ne donosi, a u pouci se osvrće samo na pojave iz hrvatske ili srpske književnosti. Stranih literatura dotiče se *Glas MH* jedino u recenzijama pojedinih Matičinih ili uopće hrvatskih izdanja, u Andrićevim kazališnim recenzijama i u usputnim napomenama.[230] – O francuskoj književnosti nemamo ni jednog priloga, izuzev Andrićevih osvrta na predstave Richepina i Hennequina, ali često nalazimo interesantne usputne napomene, koje su, osim kod Matoša, koji također surađuje u prva dva godišta, uperene protiv suvremene francuske književnosti, njezine maglovitosti i kozmopolitizma. – God. 1908. sukob između MH i DHK doseže vrhunac, no 1909. dolazi do izmirenja, *Glas MH* prestaje koncem te godine izlaziti, a društvene vijesti objavljivat će se otad u posebnoj rubrici *Savremenika.*

Glavni književni list tradicionalistâ ostaje ipak i u ovom razdoblju *Prosvjeta,* koja polako ali sigurno plovi u vode klerikalizma, a književna vrijednost lista stalno opada. *Prosvjeta* i sada donosi mnogo prijevoda beletristike, i to prvih godina, kad u njoj još revno surađuju dalmatinski pisci, najviše iz talijanske književnosti (ukupno 40), dok se poslije gotovo isključivo orijentira na slavenske literature, i to ne samo rusku (također 40) već gotovo u jednakoj mjeri i na češku (39) i nešto manje poljsku (28). Opadanje književnog značenja lista osjeća se i u člancima i raspravama iz stranih literatura, koji su sad ne samo malobrojniji (23 : 36 u prethodnom razdoblju), već su uglavnom i prigodnog karaktera; najviše se i opet piše o slavenskim literaturama, no i talijanska je književnost, zahvaljujući suradnicima, dobro zastupana. – Francuska literatura, koja je oko 1900. bila u *Prosvjeti* dominantna, i iz koje se ne samo dosta prevodilo već o kojoj se još više pisalo, dolazi sada na 6 mjesto po broju prijevoda (20),[231] dok se u pouci donose samo nekrolozi Sardouu i Coppéeu. Prijevodi su i mnogo beznačajniji nego prije te su, izuzev 3 pjesme V. Hugoa, uglavnom iz domene *Doma i svi-*

[229] Usp. *Glas MH,* 1/1906, str. 1.

[230] Jedino 1908. izlaze Tolstojeve misli o stihotvorstvu i Šegvićev osvrt na D'Annunzijevu *Ladu.*

[231] Iza talijanske, spomenutih triju slavenskih literatura i njemačke.

jeta, dok listak daje samo aktuelne obavijesti iz kulturnog života. – Ukratko, književna razina *Prosvjete* u ovom je razdoblju općenito znatno niža nego u prethodnom, što se odrazilo i na prilozima iz stranih literatura; prevode se doduše i dalje i neki dobri predstavnici romantizma i realizma pa i gdjekoji dobri suvremeni autori,[232] ali osjetno pretežu petorazredni pisci.

Stalno kvalitetno opadanje *Prosvjete* izazvalo je zabrinutost i među tradicionalistima te oni na čelu s R. Horvatom pokreću nekoliko poučno-zabavnih listova, od kojih se nijedan nije uspio dulje vremena održati. – God. 1908. izlazi *Slovo* »o životu znanosti i umjetnosti« u redakciji Bazale, Horvata, Šegvića i slikara Ivekovića; list je trebao širiti »pismenu, slovnu ili 'slovesnu', tj. književnu prosvjetu«,[233] a namijenjen je »književnom užitku bez raspre«.[234] Beletristički dio ispunjavaju tradicionalisti, članci i rasprave isključivo su poučnog karaktera, a književna pitanja potisnuta su u pozadinu. Iz stranih literatura list donosi jedan jedini prilog, i to Puškinovu pjesmu »Klevetnikom Rusije« u Vrazovu prijevodu. – Kratkotrajnost *Slova* (ukupno 4 broja) nije obeshrabrila agilnog Horvata te on 1909. izdaje »časopis za zabavu i pouku« *Vijenac*, koji međutim također nije ustrajao više od 2 mjeseca. Horvatov je *Vijenac* po svom naslovu i programu[235] trebao zamijeniti nekadašnji *Vijenac* i okupiti u svoje kolo i mlade i starije književnike, no praktički je ostao glasilom tradicionalistâ. Uz originalnu beletristiku list je donio i 7 prijevoda (3 ruska, 1 engleski, 1 norveški i 2 francuska), pri čemu je u izboru autora najslabije prošla francuska književnost.[236] – God. 1912. Horvat je preuzeo izdavanje *Prosvjete* i okupivši oko nje i nekoliko mladih suradnika (Galović, Häusler, Ujević) dignuo literarni nivo lista. No paralelno s *Prosvjetom* izdavao je Horvat kroz nekoliko mjeseci i polumjesečnik *Javor*, u kojem surađuju uglavnom isti ljudi kao i u *Prosvjeti*, i koji joj je i inače po svojoj fizionomiji vrlo sličan. Razlika između *Javora* i *Prosvjete* sastoji se prvenstveno u tom što *Javor* njeguje gotovo isključivo domaću književnost! Jedini je prijevod moralistička pripovijest »Zahvalni crnac« od Mary Edgeworth, a nekrolog Vrchlickom i prikaz njegova »Bar Kochbe« naprosto su pretiskani iz *Prosvjete;* slično je i s listkom, gdje se većina bilježaka poklapa, s time da su jedne bile prije objavljene u *Prosvjeti*, druge u *Javoru*. Iz francuske književnosti nemamo nijednog priloga, no bilješke o njoj dominiraju u listku. – Sva ta tri Horvatova časopisa uglavnom su ne-

[232] U velikoj masi autora nalaze se i ova imena: Petőfi, Jókai; – Andreev, Čehov, Čirikov, Garšin, Gorki, Potapenko; S. Čech, Vrchlický, J. Neruda, Preissova; Kraszewski, B. Prus, Reymont, Sienkiewicz, Orzeszkowa, Przybyszewski; Todorov; – Goethe, Schiller, Lenau, Heine, Ebner-Eschenbach; Macpherson, Wilde, Kipling, Twain; S. Lagerlöf; – Leopardi, Pellico, Carducci, Stecchetti, G. Deledda, M. Serao, A. Negri; P. Alarcón, a od Francuza – Hugo, Maupassant, Coppée, Bourget i dr.

[233] *Slovo*, 1/1908, br. 2, str. 32.

[234] *Ibidem*, br. 3–4.

[235] Usp. *Vienac*, 1/1909, br. 1, str. 7.

[236] Prevode se Tolstoj, Gorki, Čehov, Twain, Björnson, a od Francuza – A. Ribaux i F. Soulié.

uspjeli pokušaji da se hrvatskoj čitalačkoj publici opet pruži jedan dobar obiteljski list; značajniji je njegov pothvat bilo preuzimanje *Prosvjete*, koja se u dvije godine što ju je on izdavao stvarno bila digla na nešto viši nivo. Što se tiče stranih književnosti, one su, čini se, trebale biti sistematski zastupane jedino u *Vijencu*, no i bez obzira na same priloge, očito je da su sva tri lista imala slavensku orijentaciju.

Tradicionalistički karakter ima i *Književni prilog*, dvomjesečna ilustrirana smotra Kluba hrvatskih književnika u Osijeku (1910–1915). Svrha kluba i njegove smotre bila je da promiče hrvatsku kulturu i hrvatsku književnost u jednom zapuštenom dijelu hrvatskog naroda, no kako literarna vrijednost djelâ Magjera, Maldinija i sl. nije bila pozitivno ocijenjena od mladih,[237] list se više priklanja tradicionalistima. Iako se među članovima kluba i suradnicima *Književnog priloga* mogu naći i neki istaknuti mlađi pravaški književnici (M. Budak, F. Galović, Kr. Kovačić, pa i Matoš), u beletristici ipak dominiraju tradicionalisti, odnosno trećorazredni pisci iz Slavonije, pa list nema onog značenja koje je mogao imati da je ostao samo organ ogranka DHK. Prilogâ iz stranih književnosti list u pravilu ne donosi te je u tri godišta svog izlaženja objavio samo crtice iz poljske književnosti i nekrolog Foscolu, no u listku pokušava pratiti našu prijevodnu literaturu i odjeke naše literature u inozemstvu.

Sličnog je karaktera i kratkotrajni ženski list *Zora*, pokrenut 1911. u redakciji Marije Kumičić kao književni prilog *Modnoga svijeta*. List je vjerojatno bio zamišljen kao tradicionalistički pandan više modernistički orijentiranom *Domaćem ognjištu*, a suradnici su, uz neke mlađe pravaške pisce, pretežno tradicionalisti. U izašlih 11 brojeva objavljeno je u dosta dobrom izboru i 10-tak prijevoda, uglavnom iz slavenskih književnosti i njemačke literature, dok je francuska zastupana samo 1 pjesmom Musseta.

I konačno, u tradicionalnom je duhu i u ovom razdoblju uređivan *Pobratim*, zabavni i poučni list za odrasliju mladež. U redakciji F. Ž. Milera, časopis donosi manje prijevoda nego u prethodnom razdoblju, naročito iz francuske literature (28 : 66). Ipak, treba istaći da su prijevodi sad nešto interesantniji, narodne pripovijetke i svetačke legende otpadaju, a uz petorazredne suvremene autore, predstavnike romantizma te Daudeta i Coppéea, nalazimo u posljednjim godištima *Pobratima* i nešto Maupassanta, Lemaîtrea i Bourgeta.

Ukratko, tradicionalistički listovi ovog razdoblja pokazuju očigledno kvalitetno opadanje u svakom pogledu. Uzroke tomu treba tražiti u činjenici što se znatno smanjila suradnja mladih, koji su se u prethodnom razdoblju povremeno javljali u tradicionalističkim listovima (najviše u *Prosvjeti*), a dalmatinski pisci, koji su oko 1900. predstavljali najkva-

[237] Usp. Livadić, »Književni prilog«, *S-k*, 6/1911, str. 78.

litetniji kadar tradicionalistâ, prešli su uglavnom u *Savremenik*, te su tako u redovima starih ostali pretežno kulturni radnici i književnici koje je vrijeme pregazilo, a od mlađih pisaca samo oni koji nisu imali naročitog talenta. – Strane književnosti njeguju se sistematski samo u *Prosvjeti* i Horvatovu *Vijencu*, no kako su oba lista obiteljskog karaktera, razumljivo je što u njima preteže beletristika, dok je pouka vrlo oskudna i pretežno prigodnog karaktera (nekrolozi i jubileji), a listak sveden na suhe obavijesti iz kulturnog i književnog života. U samom pristupu stranim književnostima javljaju se između tradicionalističkih časopisa ovog i prethodnog razdoblja dvije osnovne razlike: prvotnu izrazitu romansku orijentaciju smijenila je sad izrazita slavenska linija, a prijevodi stranih modernista, na koje smo prije povremeno nailazili, i naročito prikazi o njima, makar i negativni, uglavnom potpuno izostaju.

S čisto književnog aspekta interesantniji su od prilično bezbojnih glasila tradicionalistâ radikalni organi katoličkog pokreta, kojemu su pristupili i najradikalniji stari, ali u kojem se odgojio i razvio i jedan dio mlađe generacije. Iako sâm književni katolički pokret započinje već 1900. istupom J. Čedomila na hrvatskom katoličkom kongresu, puni zamah dobiva tek u ovom razdoblju kad, financiran od klera, razvija i veliki nakladni aparat. Idejno mu je središte krčka *Hrvatska straža* (1903–1918), a težište rada bačeno je na organiziranje omladine te »godine 1908. imamo već oko dvadeset što đačkih što omladinskih časopisa po Bosni, Dalmaciji i Hrvatskoj«.[238] Od svih tih omladinskih glasila značajnija je jedino *Luč*, »list hrvatskog katoličkog đaštva«, pokrenut u Beču god. 1905, koji je ubrzo postao centralnim organom katoličke omladine. Časopis je u toku svog izlaženja dosta često mijenjao urednike, no najznačajniji od njih svakako su Ljubomir Maraković i Petar Grgec, poslije istaknuti predstavnici katoličke orijentacije u hrvatskoj kritici između dva rata.

Iako je *Luč* bila organ omladinskog novokatoličkog pokreta i kao takva subvencionirana od crkve i preporučivana vjernicima, u njoj se ipak okupio jedan dio omladine koja je doduše stvarala u katoličkom duhu, vodila borbu s antiklerikalizmom *Hrvatskog đaka* ili *Mlade Hrvatske*, ali je ipak »otišla za anatemiziranom Modernom i primila od nje savremenu Evropu, zajedno se s evropskim katolicizmom pod pritiskom Moderne, antikatoličke civilizacije, reformirala i stala umjesto starih historijskih narodnih ideala gojiti socijalne i etičke, a nada sve je stala proučavati formu savremene umjetnosti«.[239] I tako se u književnom dijelu lista, koji je trebao služiti kao »vježbalište naših mladih literata«[240] i u kojem je većina priloga

[238] Prohaska, *Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti*, str. 271.

[239] Prohaska, *o. c.*, str. 272.

[240] *Luč*, 9/1913–14, br. 1, str. 1.

bez literarne vrijednosti, javilo i razvilo i nekoliko stvarnih talenata, kao Đuro Vilović, Milan Pavelić, Izidor Poljak, Gavro Kostelnik i dr.

Iz stranih književnosti donosi list ukupno 25 priloga[241] – od čega ih je 10 objavljeno u 8. godištu, kad je list pod Grgecovim uredništvom imao općenito dobro uređen književni dio i kad je i u program katoličke mladeži bila stavljena potreba »poznavanja modernih jezika i stranih književnosti«. Prevode se, razumljivo, djela koja odgovaraju katoličkom duhu lista, dok su u pouci neki članci bili napisani da suzbiju negativan utjecaj pojedinih stranih pisaca (npr. Gorkog ili Machara). Ipak, u književnim pogledima »lučaša« osjećamo stanovitu evoluciju; npr. uz smrt Ibsena pišu o njem uvredljivu bilješku stavljajući ga u isti red »uz frivolnog 'liričara' Schnitzlera, bezobraznoga Zolu«, dok četiri godine poslije izlazi o njem duži članak u kojem se doduše osuđuju njegove ideje, ali se pohvalno govori o umjetničkim kvalitetama.[242]

Iz francuske literature nalazimo 3 prijevoda (Bertrin, Huysmans i Cassan) i 2 članka (o Bertrinu i Huymansu), što je relativno malo; književno su interesantni jedino prijevod odlomka iz Huysmansove *Katedrale* i Marakovićev članak o njemu, a začuđuje nas što uz Huysmansa, čijim se preobraćenjem crkvena propaganda obilno koristila, nije zastupan i drugi veliki obraćenik, Verlaine, kojemu je mnogo kasnije Milan Pavelić, jedan od onih stvarnih talenata koji su se razvili u *Luči*, posvetio u svojoj antologiji *Iz duhovne lirike* (1937) najviše prostora.

Uz književnu omladinu što se razvila u *Luči* pristali su poslije i najradikalniji stari na čelu s Arnoldom, Hranilovićem, Šegvićem i dr., i organizirali god. 1913, kao protutežu Društvu hrvatskih književnika, Kolo hrvatskih književnika, s programom da širi kršćanstvo i hrvatski nacionalizam. Kao organ novog udruženja preuzeta je god. 1914. *Prosvjeta*, koja pod redakcijom P. Grgeca, nekadašnjeg urednika *Luči*, mijenja ime u *Hrvatska prosvjeta* i pretvara se od lista »za zabavu, znanost i umjetnost« u »mjesečnik za književnost, umjetnost i prosvjetu«, dakle katolički književni pandan *Savremeniku*. List je na književno većoj visini od stare *Prosvjete*, no, za razliku od nje, posvećuje se te godine praktički isključivo domaćoj književnosti, donosi u svemu 1 nabožni prijevod s francuskog (A. Retté) i nekoliko kraćih bilježaka u listku.

Katoličkoj propagandi u najširim slojevima trebala je služiti *Hrvatska obitelj* (1912–1913), nastala spajanjem zabavno-poučnog lista *Obitelj* i omladinskog časopisa *Krijes;* list je uređivao Milan Pavelić, no kako nije imao literarnih pretenzija, neću se na nj osvrtati. Nije značajniji ni *Vjesnik književnog društva sv. Jeronima*

[241] Od toga 8 prijevoda (Neruda, Goethe, predstavnici njemačke katoličke lirike, Joergensen, Bertrin, Cassan, i Huysmans), 11 članaka i rasprava (o Gorkom, Macharu, Nietzscheu, Joergensenu, Ibsenu, Pariniju, Pascoliju, Bertrinu i Huysmansu) i 6 prikaza u listku (o češkoj katoličkoj moderni, Ibsenu, Joergensenu, Pellicu, futurizmu i suvremenoj madžarskoj književnosti).

[242] Usp. »Henrik Ibsen«, *Luč* 5/1909–10, str. 440–449.

(1913–1919), čisto društveni i propagandni klerikalni organ, koji je u književnim pitanjima bio mnogo radikalniji od *Hrvatske prosvjete* te se grozio i nad bezbožnim karakterom Matičinih izdanja.[243]

Prema tome, od svih katoličkih listova književno su interesantniji jedino *Luč* i *Hrvatska prosvjeta*, u kojima se razvijala tzv. katolička moderna. Pa iako je ta moderna često »brana protiv pokreta mladih«, kako kaže Ježić, ipak držim da nema pravo kad tvrdi da nije i njezin »ogranak«,[244] bar po nekim starijim (Sabić) i nekim mlađim predstavnicima. Međutim, ni *Luč* ni *Hrvatska prosvjeta* ne posvećuju u to doba mnogo pažnje stranim literaturama pa su za komparativistička proučavanja mnogo interesantnija njihova kasnija godišta.

Neutralnih književnih listova u to doba u užoj Hrvatskoj nema, ali u Dalmaciji, odnosno u Bosni, izlaze u prvom dijelu ovog razdoblja još uvijek *Srđ* i *Behar*, o kojima je bilo govora u prethodnom odjeljku. – Dubrovački *Srđ* životari samo do 1908, kad iz financijskih razloga zamire. I dalje donosi nešto prijevoda i članaka iz stranih književnosti, i to, za razliku od prethodnog razdoblja, pretežno iz francuske i engleske književnosti, dok su slavenske sada slabije zastupane. Prilozi iz francuske literature (ukupno 8) nisu naročito aktuelni, a polovica ih je vezana uz Dubrovnik – prijevodi Rodensteinovih pjesama Dubrovniku i članak o Sorkočeviću i Mme de Staël, dok ostalo otpada na prepjeve Bérangera i 1 prijevod A. Francea. – Bosanski *Behar* mijenja u ovom razdoblju fizionomiju i pretvara se god. 1908. od lista bosanskih muslimana u književno-poučni hrvatski polumjesečnik u kojem surađuju i nemuslimani, a 1909–1910. čak ga uređuje Ljudevit Dvorniković; međutim, kako *Behar* iste godine prestaje izlaziti, sve te promjene nisu uspjele proširiti list izvan same Bosne. Prijevodi iz francuske književnosti nisu naročito zanimljivi; pretežu uglavnom Daudet, a jedini je interesantniji prilog prijevod jednog odlomka iz Rostandova *Chanteclera*, popraćen kratkim sadržajem čitava djela.

Od obiteljskih ženskih listova izlazi u čitavom ovom razdoblju *Domaće ognjište*, o kojem smo također već govorili. List je međutim pojavom *Savremenika* izgubio na književnoj važnosti i pretvara se u čisti obiteljsko-ženski časopis, koji 1909. postaje ujedno stručni organ Udruge učiteljica. Prijevodna je beletristika i nadalje dobro zastupana,[245] a članci i rasprave posvećeni su i opet uglavnom ženama pisci-

[243] Jedina mu je interesantnija rubrika »Književnost«, gdje će nastojati »izvještavati o onim hrvatskim književnim proizvodima, koji bi mogli doći u pučke knjižnice«, tu se npr. kritizira »'Dionička tiskara' što upravo izda 'Madame Bovary! (Flaubertov roman sa 'indeksa'!), a da se o 'Hrvatskoj Matici' i ne govori!« *(Vjesnik književnog društva sv. Jeronima*, 1/1913, str. 103).

[244] Usp. Ježić, *Hrvatska književnost*, str. 383 i d.

ma, ili su prigodnog karaktera.[246] Francuska je književnost predstavljena u svemu s 2 prijevoda (Lavedana i Léontoua), a čitav list orijentiran je pretežno na slavenske i skandinavske literature.

Među čistim listovima za zabavu i pouku nalazimo u prvom redu i opet *Dom i svijet*. List i sada donosi uglavnom prijevodnu beletristiku, i to pretežno romane; ukupan je zbroj prijevoda manji nego u prethodnom razdoblju (oko 200 : 600), a i kvalitetno niži. Francuska književnost nema više s ukupno 39 prijevoda onako predominantno mjesto kao prije, već su je nadmašile njemačka (61) i engleska (42) literatura, a kvalitetom sve tri stoje podjednako nisko i u pravilu donose petorazrednu »šund«-literaturu, u kojoj izolirano strši jedan prijevod Balzaca, a donekle su vredniji još i prilozi Murgera, Prévosta i Gypove. Za razliku od te tri literature što u listu vode i daju mu ton, ugodno iznenađuje onih 20-tak prijevoda s ruskog, od kojih gotovo svi otpadaju na Turgenjeva, Tolstoja i Gorkoga.

Mnogo su kvalitetniji od *Doma i svijeta* Obzorovi prilozi sličnog karaktera. Naime, sam *Obzor*, koji je od 1903. do 1906. bio »najboljim ogledalom hrvatske književnosti«,[247] izgubio je pojavom *Savremenika* tu svoju izuzetnu važnost u hrvatskom književnom životu, ali istodobno, kao nadopunu strogo literarnom *Savremeniku*, namijenjenom našoj čitalačkoj eliti, pokreće niz tjednih ili polumjesečnih beletrističkih priloga s namjerom da pruži zabavno i poučno štivo svojim čitaocima, dakle publici koja je stajala znatno iznad razine čitalaca *Doma i svijeta*. Prva dva priloga – *Obzorov ilustrovani prilog* (1906) i *Obzor, nedjeljni prilog* (1907) – nisu izlazila samostalno pa se na njima neću zadržavati, no *Ilustrovani Obzor* (1908–1909) i specijalno Obzorov *Vijenac* (1910–1913) moramo tretirati kao samostalne listove, koje su *Obzorovi* pretplatnici primali doduše bez posebne naknade, ali koji su se mogli i odjelito kupovati.

Ilustrovani Obzor izlazio je kao polumjesečnik na 16 stranica, a uređivao ga je Lunaček, mada nije bio na listu potpisan.[248] Časopis je donosio prvenstveno »najaktuelnije stvari moderne književnosti sviju naroda i izvorne stvari naših najomiljenijih pripovjedača«, kako je bilo istaknuto u osvrtu na list koncem druge godine, a uz to i bilješke iz književnog i umjetničkog svijeta. Iako je po fizionomiji list vrlo sličan *Domu i svijetu*, književna mu je razina mnogo viša, što svjedoči i domaća suradnja (npr. Begović, Kosor, I. Kozarac, Parmačević, Gabarić i dr.), ali naročito prijevodna beletristika, objavljivana u tako dobru izboru ka-

[245] Među ukupno 26 prijevoda nalazimo i Tolstoja, Sienkiewicza, Zweiga, Swinburnea, Ruskina, Wildea, Ibsena, Björnsona, Selmu Lagerlöf.

[246] Piše se o Orzeszkowoj, Konopnickoj, M. Ebner-Eschenbach, K. Michaelis, C. Sylvi, a prigodni članci uz smrt ili obljetnicu posvećeni su Tolstoju, Krasińskom, Tennysonu, Björnsonu.

[247] Barac, »Sto godina novije hrvatske književnosti i Obzor«, str. 259.

[248] Usp. »Obzorovi urednici i suradnici«, *Obzor, Spomen-knjiga* 1860–1935, str. 270.

kav rijetko nalazimo i u kojem književnom časopisu.[249] Najviše je prijevodâ iz slavenskih književnosti, a francuska literatura slijedi odmah iza ruske (14 : 27); prevode se uglavnom autori koji su se uopće u nas najviše prevodili Zola, Daudet, Maupassant, Bourget, Maeterlinck, Mendès, a najznačajniji je svakako prijevod Flaubertove *Salammbô* i Maupassantova romana *Jedan život.*

Uspjeh *Ilustrovanog Obzora* naveo je Dioničku tiskaru i redakciju *Obzora* da pokrenu mjesečnik *V i e n a c,* koji je također uređivao Lunaček. List se izrijekom nadovezuje na tradicionalni *Vijenac* iako nema pretenzija da zauzme u hrvatskoj književnosti njegovo mjesto, što kraj *Savremenika* uostalom nije više bilo ni potrebno, već želi da zadovolji i šire krugove njegovih nekadanjih čitalaca »donašajući romane, novele, pjesme i hrvatskih i najboljih stranih pisaca uz mjesečni pregled umjetnički, književni i poučni«.[250] List je izlazio od 1910. do 1913, bio je vrlo dobro opremljen, a i uređivan je na relativno vrlo visokom nivou. Od hrvatskih pisaca surađuju u *Vijencu* gotovo svi glavni predstavnici mladih, a strane su književnosti zastupane i ovdje vrlo dobrim izborom prijevodâ.[251] Iako brojem preteže ruska literatura (9), mislim da su najznačajniji prilozi prijevod Sinclairova romana *Metropolis,* koji dokazuje veliku ažurnost (u originalu je djelo objavljeno 1908), i prijevod *Mme Bovary,* kojim je Obzorov *Vijenac,* uz svog prethodnika u kojem je bila objavljena *Salambô,* isplatio naš dug Flaubertu i ispunio veliku prazninu u hrvatskoj prijevodnoj literaturi.

Ukratko, od listova čisto obiteljskog karaktera koji nisu ulazili u književne polemike, *Dom i svijet* i *Domaće ognjište* sada su u dekadansi, dok novi *Obzorovi* prilozi i specijalno *Obzorov Vijenac* donose stvarno vrijedno štivo. Međutim, i u tim revijama opažamo da ne prevladava zapadnoevropska, već slavenska orijentacija. Francuska književnost ne dominira više po broju prijevoda ni u *Domu i svijetu,* a ni izbor pisaca što se predstavljaju publici nije naročito interesantan jer se susrećemo uglavnom sa samim već otprije poznatim imenima ili s petorazrednim autorima.

Neutralni i tradicionalistički listovi što izlaze u ovom razdoblju na znatno su nižoj umjetničkoj razini od istodobnih časopisa mladih, a i od sebi srodnih časopisa prethodnog razdoblja. Ta konstatacija vrijedi

[249] Prevode se Gogolj, Tolstoj, Dostojevski, Čehov, Andreev, Merežkovski. Čirikov, Gorki, Słowacki, Reymont, Przybyszewski, Zeyer, Machar, Neruda, S. Čech, Todorov, Poe, Wilde, S. Lagerlöf, Björnson, De Amicis, D'Annunzio. Bracco, Sădoveanu, Flaubert, Zola, Daudet, Maupassant, Mirbeau, Bourget, Maeterlinck, Lichtenberger.

[250] *Vienac,* 1/1910, br. 1, str. 1.

[251] Prijevodima su zastupani Gončarov, Tolstoj, Nadson, Kuprin, Andreev. Čirikov, Zeyer, Masaryk, Heine, U. Sinclair, Spencer, Bang, Jensen, D'Annunzio, Civinini, Scribe, Flaubert, Daudet.

kao općenita pojava i jednako se može primijeniti na tradicionalnu *Prosvjetu* i slične poluknjiževne organe, kao i na književno-neutralni *Srd* ili na magazin *Dom i svijet*. Nijedan od listova tradicionalistâ nema značenje ili vrijednost jednog *Novog vijeka*, *Glasnika Matice dalmatinske* pa čak ni *Prosvjete* oko 1900, nijedan se od neutralnih zbornika za zabavu i pouku, pa čak ni Lunačekov *Vijenac*, koji je nesumnjivo najbolji od listova te vrste, ne može usporediti s *Vijencom* u njegovu neutralnom periodu, pa čak je i *Dom i svijet* sada slabiji nego što je bio prije. Uzroke toj pojavi već sam navela – najbolji književni radnici okupljaju se u *Savremeniku* ili povremenim glasilima mladih, značenje neutralnih časopisa opada jer mladi imaju svoj stalni organ i nije im više potrebno tražiti utočište, dok u redovima tradicionalista ostaju prvenstveno kulturni radnici, a ne književnici.

Dekadansa koja je zahvatila više-manje sve neutralne ili tradicionalističke časopise odrazila se i na prijevodnoj literaturi. Romanska orijentacija, što su je forsirali tradicionalisti iz Dalmacije, sada uglavnom nestaje – obiteljski listovi forsiraju kao i prije 1895. slavenske literature, i to u vrlo dobrom izboru, a tom su linijom zaplovili i oni obiteljski listovi koji su bili bliže mladima kao *Domaće ognjište* ili *Obzorovi* prilozi, dok se magazin *Dom i svijet* i opet vraća na svoje pozicije prije 1895. i poplavljuje našu najširu čitalačku publiku šundom njemačke literature.

F r a n c u s k a književnost, koja je u prethodnom razdoblju privlačila tradicionaliste zbog idealističke reakcije koja se u njoj pojavila, povlačenjem dalmatinskih pisaca u *Savremenik* gubi svoje najagilnije zastupnike i najbolje poznavaoce, a francuske salonske pripovijetke kao da su također već zasitile publiku jednog *Doma i svijeta*, u kojem se u to doba pojavljuje sve više engleskih utopističkih romana ili njemačkih pripovijesti s Divljeg zapada. I tako je francuska književnost u ovim časopisima spala na stvarno niske grane, čak ni Daudet, Maupassant ili Loti nisu više pisci koji se mnogo prevode, a dostojne zamjene za njih još nema. Najpozitivniju posredničku ulogu prema francuskoj književnosti odigrali su već spomenuti *Obzorovi* prilozi, specijalno *Ilustrovani Obzor* i *Vijenac*, u kojima doduše francuska linija također nije dominantna, ali koji su prijevodima Maupassantova romana *Une vie*, Daudetove *Sapho*, Flaubertove *Salammbô* i *Mme Bovary* sistematski počeli s prevođenjem klasičnih djela francuske književnosti.[252]

[252] Sve je te prijevode Dionička tiskara naknadno izdala u obliku knjige.

DRUGI DIO

FRANCUSKA KNJIŽEVNOST U ČASOPISIMA HRVATSKE MODERNE

1. HRVATSKO-FRANCUSKI KNJIŽEVNI ODNOSI DO MODERNE

Prije nego prijeđem na sistematski pregled materijala iz francuske književnosti što se nalazi razasut po časopisima moderne, osvrnut ću se u najkraćim crtama na historijat francusko-hrvatskih književnih odnosa do tog razdoblja. Kako je već u uvodu bilo istaknuto, veze između francuske i hrvatske književnosti prije moderne relativno su dobro proučene – radovi M. Deanovića, J. Dayrea, R. Maixnera, A. Barca, I. Hergešića, S. Batušića, I. Batušić, B. Džakule i dr., objavljeni uglavnom u AIFZ ili u edicijama JAZU, kao i radovi M. Savkovića i M. Ibrovca daju, uzeti svi zajedno, gotovo kontinuiran pregled hrvatsko-francuskih književnih odnosa do moderne;[253] neki od spomenutih autora idu u svojim proučavanjima i preko te vremenske granice, a M. Ibrovac dao je već u dva navrata i sintetske poglede na to pitanje.[254] Ne pretendiram, dakle, da u ovom osvrtu iznesem neke nove momente, već želim da u najkraćim crtama konfrontiram glavne rezultate dosadašnjih istraživanja, da ih eventualno mjestimice nadopunim nekim novim bibliografskim podacima i tako dobijem orijentacioni okvir za daljnje izlaganje. Ukratko, ovaj osvrt treba da iznese stanje koje su naši modernisti na početku svog djelovanja zatekli.

Odnos Hrvatâ prema francuskoj književnosti

Osvrnemo li se na historijat francusko-hrvatskih književnih odnosa tokom stoljećâ, uočit ćemo da oni sve do moderne nisu bili vezani uz razvoj našega književnog života, već da su prvenstveno bili uvjetovani događajima historijskog, ekonomskog ili političkog karaktera. Križarski ratovi, uloga Dubrovnika kao jedne od postaja na putu za Istok, trgovačke veze Dubrovačke republike s Francuskom, Napoleonovi ratovi i stvaranje Ilirskih provincija, apsolutizam i Austro-ugarska nagodba, spaljivanje madžarske zastave 1895. sa svim reperkusijama koje je taj akt izazvao – osnovni su momenti koji su, bez veze s normalnim historijskim razvojem i hrvatskè i francuske literature, odigrali presudnu ulogu na naše upoznavanje s Francuskom i njezinom književnosti, pa i na francusko zanimanje za nas.

Veze između starije hrvatske književnosti i francuske literature, ograničene pretežno na dubrovačko-dalmatinski krug, neću ovdje iznositi jer u vrijeme kad naši modernisti nastupaju, one već pripadaju dalekoj

[253] Vidi Literaturu.

[254] U Stanojevićevoj *Narodnoj enciklopediji* 1925. i u *EJ* 1958. godine. Za konkretne podatke uz koje u daljnjem izlaganju nije naveden izvor, usp. članak u EJ.

prošlosti. Spomenut ću samo da, unatoč geografskoj udaljenosti od Francuske, te veze nisu neznatne. U srednjem vijeku svode se uglavnom na crkvene tekstove, no već križarski ratovi i s njima pojačani kontakti naših ljudi i stranaca dovode nas u dodir i s francuskom junačkom i viteškom epikom, čije odraze nalazimo i u kulturnoj tradiciji (dubrovačka legenda o Rolandu), a eventualno i u našoj narodnoj epici.[255] Renesansa prekida te relativno žive kontakte s Francuzima i svodi ih na pojedinačne slučajeve, no u 2. polovici 17. stoljeća, zajedno s opadanjem ekonomskog i kulturnog značenja Italije i pojačanim trgovačkim vezama s Francuskom, dolazi ponovno do jačeg francuskog utjecaja. Već koncem 17, a naročito u 18. st. francuski teatar dominira u Dubrovniku, dvadesetak adaptacija Molièrea ukazuje nam na njegovu popularnost, »frančezarije« su u modi, francuski jezik uče čak i žene, francuski filozofi 18. st. nalaze mjesto u privatnim dubrovačkim bibliotekama, Bošković postaje francuskim akademikom i podanikom, a Marc Bruère-Desrivaux dubrovačkim pjesnikom Markom Bruerovićem.

Sjeverna Hrvatska nije imala do 18. stoljeća tako živih dodira s Francuskom kao Dubrovnik, a slučaj F. K. Frankopana, koji još 1671. prevodi Molièrea, posljedica je političkih veza Zrinjskih i Frankopana, a ne odraz opće situacije. U 18. st. nakon 7-godišnjeg rata francuski utjecaj jača, 60-tih godina osnivaju se lože slobodnih zidara po francuskom uzoru, Reljković prevodi s francuskog Pilpaya, a A. Blagojević i Kanižlić prevode također francuske spise, iako ne s originala. Vrlo je vjerojatno da su se u isusovačkom kolegiju u Zagrebu davale još u 18. st. adaptacije Corneilleovih, Racineovih i Voltaireovih drama, pouzdano se znade da su bili prikazivani komadi francuskog isusovca La Ruea,[256] na samom početku 19. st. daju sjemeništarci slobodne hrvatske adaptacije Molièrea, a i njemačke profesionalne kazališne družine nastupaju s francuskim repertoarom.[257] No jače veze s Francuskom nastupaju u sjevernoj Hrvatskoj tek po Napoleonovu pohodu u naše krajeve, kad je velik dio stanovništva stupio u direktan kontakt s Francuzima. Doduše, Francuzi, koji nastupaju kao osvajači i razdvajaju zemlje starog hrvatskog kraljevstva, nisu naišli na simpatije našeg naroda, koji se upravo u to doba počeo boriti za integralnost svog teritorija i koji je njihov odlazak dočekao kao oslobođenje. Teorije naših starijih historičara, koji su smatrali da su Hrvati dobili impuls za svoj ilirski preporod u Napoleonovoj Iliriji, nisu prema Fancevu i Barcu točne jer su se narodu življe usjekle u pamet nevolje što ih je proživio pod francuskom okupacijom negoli pozitivne mjere francuske administracije. Istom poslije, kad je nastupilo razočaranje s austrijskom politikom, Hrvati se prisje-

[255] Usp. Ibrovac, »Francuska književnost kod Jugoslovena« str. 364.

[256] *Lizimakuš, ali mačuhinski nazlob*, kajkavski prijevod latinske tragedije Ch. La Ruea, izdan je u Grazu 1768, i u Zagrebu 1823. Prevodilac je isusovački magister Josip Županić (usp. O. Šojat, »Kajkavska drama i razvitak hrvatskog kazališta«, str. 176, 181).

[257] Usp. Deanović, »Predstave francuskih i talijanskih djela u starom Zagrebu«, str. 24 i d.

ćaju i dobrih strana francuske administracije i antifrancusko raspoloženje prve polovice stoljeća smjenjuje antigermanska i profrancuska orijentacija druge polovice.[258]

Međutim, u književnosti ilirskog preporoda boravak Francuza u našim krajevima ne ostaje bez utjecaja. Iako su pisci ilirizma u nekim svojim djelima pokazali antifrancusko raspoloženje i iako u čitavom tom razdoblju nalazimo tek nekoliko prijevoda ili napisa o francuskoj literaturi, svi su glavni predstavnici te epohe poznavali francuski jezik i francusku književnost, čitali od suvremenih autora Hugoa, Balzaca, Lamartinea, Bérangera, E. Suea,[259] a krug čitalaca francuskih knjiga mora da je bio i znatno veći kad je npr. Balzac bio zastupljen u katalogu knjižare Hirschler god. 1842. s 10 knjiga u bruxelleskim izdanjima.[260] Isto tako ne smijemo ispustiti iz vida ni austrijsku cenzuru, koja je svaku aluziju na Francuze smatrala neprijateljskim aktom, pa je to vjerojatno bio jedan od razloga što se s francuskog relativno malo prevodilo.[261] Uostalom, oko god. 1840. nastupa već jače razočaranje austrijskom politikom i mijenja se stav prema Francuzima, u to doba pada i onih tridesetak prijevoda s francuskog što je za ilirizma ukupno bilo objavljeno (Mme Cottin, Chateaubriand, Désaugier, Lebrun i najviše Hugo i Lamartine),[262] Hugo i Scribe prikazuju se u Zagrebačkom kazalištu, a u *Danici* 1848. otvoreno se priznaje da su neznanje i austrijska cenzura krivi lošem mišljenju naših ljudi o Francuzima.[263]

U doba apsolutizma nastavlja se približavanje Francuzima, započeto u 40-tim godinama. Oglasi i katalozi tadašnjih zagrebačkih i karlovačkih knjižara pokazuju da su najviše čitani francuski autori bili Dumas st., P. de Kock, E. Sue, G. Sand, Balzac i Hugo.[264] Glavni pisci te epohe, izuzev Botića, također poznaju francuski jezik kao i njihovi ilirski prethodnici.[265] U to se doba javljaju u djelima Bogovića i Jarnevićeve i te-

[258] Usp. A. Barac, »Notes sur les Français dans la littérature de l'Illyrisme«.

[259] Usp. *ibidem*, str. 79.

[260] Usp. Maixner, »Hrvatski prijevodi francuske proze 1800–1860«, str. 71

[261] Prije ilirizma poznata su u hrvatskoj književnosti 19. st. u svemu dva prevodioca s francuskoga – župnik Strehe, čiji je nedovršeni prijevod *Henrijade* sačuvan u rukopisu, i M. Šporer, koji je 1823. objavio d'Arnaudovu pripovijest *Almanzi*. Od iliraca prevodili su s francuskog poeziju S. Vraz i T. Blažek.

[262] Podaci o prijevodima (statistički i ostali) koje dajem u ovom dijelu radnje imaju samo orijentacioni karakter, jer zasad još nemamo objavljene nijedne kompletne bibliografije francuske prijevodne literature. Pri izradi »radne bibliografije« za potrebe ove radnje služile su mi kao baza Skokova bibliografija »Hrvatski i srpski prijevodi iz francuske književnosti 19. i 20. vijeka« i Ujevićevi »Bibliografski podaci o francuskoj književnosti kod Jugoslovena«, koje sam dopunila podacima iz sadašnjeg stanja kataloga francuske prijevodne literature u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, podacima iz pojedinih specijalnih bibliografija francuske ili opće prijevodne literature (Savković, *Jadertina croatica* I–II, *Fluminensia croatica*, „Obzorova" bibliografija sadržana u *Spomen-knjizi*, djelomično i *BLZ* VII), kao i podacima iz članaka i rasprava što se navode u Literaturi. Za razdoblje od 1895. do 1914. bibliografija prijevoda po časopisima vađena je direktno iz svih listova koje navodim u Bibliografiji časopisâ.

[263] Usp. Barac, *Književnost ilirizma*, str. 26.

[264] Usp. Maixner, *o. c.*, str. 72.

[265] Usp. Barac, »La culture littéraire des écrivains croates avant Šenoa«, str. 7 i d.

me vezane uz Francuze i njihov boravak u našim krajevima,[266] a u osobi I. Tkalca nalazimo prvog izrazitog frankofila u banskoj Hrvatskoj. Međutim, u javnom kulturnom životu francuska se orijentacija još ne osjeća – u kazalištu dominiraju njemački popularni dramski autori, a u prijevodnoj literaturi predstavnici slavenskog romantizma.[267] Iz francuske književnosti imademo samo četrdesetak prijevoda, a dominiraju autori kao Al. Dumas, Scribe i Feuillet, da spomenem poznatije predstavnike te vrsti literature; ipak, u to doba izlazi i prijevod Racineove Fedre, Lesageova Hromog đavla, Chateaubriandove »Atale« i »Vražje bare« George Sandove, dakle nekoliko djela literarne vrijednosti, koja međutim ne mogu mnogo ispraviti tužno stanje naše prijevodne beletristike s francuskoga. Ne smijemo naime zaboraviti da su 1857. objavljeni *Mme Bovary* i *Fleurs du mal*, a u nas ne samo da nema spomena o tim autorima već na listi prijevodâ ne nalazimo čak ni Balzaca.

Veliki preokret u korist francuske literarne orijentacije nastupa s ulaskom Šenoe u naš kulturni život. Kao kazališni kritičar, Šenoa je još 1866. postavio zahtjev da se trećorazredni njemački repertoar napusti i uvede francuski realistički teatar s Augierom, Sardouom, Ponsardom i Feuilletom kao glavnim predstavnicima, a kao ravnatelj kazališta on forsira francuske autore te i sam prevodi 10 kazališnih komada; karakteristično je međutim da osim *Fedre*, koju je preveo još 1865, veći dio Šenoinih kazališnih prijevoda otpada na Scribea i njegove sljedbenike, a ne na predstavnike realističkog teatra – dokaz, da ni on kao intendant nije uspio provoditi svoje poglede, već se morao prilagoditi ukusu publike i zahtjevima kazališne blagajne. Isto tako uspješno propagira Šenoa francusku orijentaciju preko *Vijenca*, u kojem za svog uredništva (1874–1881) donosi često bilješke o francuskom kulturnom životu i nekih 30-tak prijevoda s francuskog, među kojima i Racinea, Molièrea, Bernardin de Saint-Pierrea, Bérangera, Hugoa, Musseta, Mériméea, ali još i više raznih beznačajnih autora. I u Šenoinu književnom stvaranju dolazi do izražaja njegovo visoko mišljenje o francuskom duhu, a u nekim se djelima osjeća i odraz francuske lektire.[268] Međutim, Šenoa, kako je na temelju analize njegovih prijevoda utvrdio B. Džakula, nije bio dobar poznavalac francuskog jezika,[269] a ne bi se moglo reći ni da je imao sigurne sudove o novijoj francuskoj književnosti kad Balzaca stavlja u isti red s P. de Kockom i Sueom,[270] dok prevodiocima stavlja na srce, uz Musseta i Lesagea, prije svega J. Vernea i Feuilleta.[271] No uza sve njegovo nedovoljno poznavanje francuskog jezika, koje se, kako kaže Džakula, ipak s godinama popravljalo, uz njegovo prevođenje i propagiranje niza osrednjih pisaca, s kojima se uostalom upoznavao pre-

[266] Usp. Barac, »Les conteurs croates et le régime français en Croatie«.
[267] Usp. Barac, *Književnost pedesetih i šezdesetih godina*, str. 54–58.
[268] Usp. Barac, »Notes sur Šenoa et les Français«, i Savković, *L'influence du réalisme français dans le roman serbo-croate*, str. 251–267.
[269] Usp. Džakula, »Šenoa, traducteur des écrivains français«.
[270] Usp. Savković, *o. c.*, str. 253–254.
[271] Usp. Šenoa, »Zabavna knjižnica«, *Vienac*, 6/1874, str. 477.

ko *Revue des Deux Mondes*, Šenoino je značenje u historiji naših odnosa prema Francuskoj presudno, jer je on prvi njemačkom književnom utjecaju svjesno suprotstavio francusku orijentaciju i u svom radu kao književni i kazališni kritičar, prevodilac, urednik i stvaralac dosljedno i provodio tu francusku orijentaciju.

Šenou su u njegovim nastojanjima potpomagali relativno brojni prevodioci francuske književnosti, neki još iz ilirske generacije kao Vukotinović i Utješenović, ili iz doba apsolutizma kao Filipović, Jurković, G. Martić, Pacel, Trnski, Veber, Vežić, no većinom ipak predstavnici Šenoina pokoljenja ili čak njegovi mlađi suvremenici; uz samog Šenou, čiji su prijevodi brojniji nego što navode dosadašnji istraživači,[272] ističu se Ciraki, Hranilović, Maretić, Miškatović, Švrljuga, Tomić i dr., pa čak i dvije žene, Marija Fabković i Dragojla Lopašić. Kraj tako brojnog, iako većinom ne i vrlo kvalitetnog prevodilačkog kadra, razumljivo je da i broj prijevoda raste – naprama 30-tak u doba ilirizma i 40-tak iz pedesetih i šezdesetih godina, nalazimo sada preko stotinu prijevoda, od čega oko 25 knjiga. Sudeći po tim prijevodima, od kojih je više od polovice objavio *Vijenac*, najveću popularnost uživa Hugo, koji je jedini zastupan s više od 10 prijevoda, i to uglavnom poezije, izvatkom iz *Jadnikâ* i prijevodom romana *Devedesettri*, zatim Scribe (6), Musset (5), Molière (4), J. Verne (4) i dr. Od značajnijih djela prevode se u to doba još Racineov *Britanik*, izvaci iz Pascalovih »Misli«, Bourdalouovi govori, Voltaireov *Prostodušni* i *Tankred*, Fénélonove *Zgode Telemaka*, *Pavao i Virginija* i »Indijska koliba« od Bernardin de Saint-Pierrea, pjesme Lamartinea i Bérangera, Mériméeov *Lokij*, *Nahod Franjo (François le Champi)* i *Jacques* od George Sandove: interesantno je da se već u to doba prevodi i Daudetov *Fromont jeune et Risler aîné* pod naslovom *Sidonija*, počinju se dakle prevoditi već i pisci epohe naturalizma, a još uvijek nemamo nijednog prijevoda Balzaca, Stendhala ili Flauberta, da i ne govorimo o poeziji Parnasa ili simbolizma.

Zaslugom Šenoe, koji je kao kritičar i kao kazališni intendant (1868–1873) propagirao francuski repertoar, davano je od 1868. do 1883. oko 140 francuskih premijera, i to iz klasičnog repertoara Molière, Racine i Voltaire, a od novijih ili suvremenih autora najviše Sardou (12), Scribe (8), Dumas sin (7), Augier i Feuillet (4). Iako najveći broj repriza postiže J. Verne s »Putom oko svijeta« te Scribe i njegovi sljedbenici, a *Fedra* nema osobitog uspjeha, francuski je repertoar u tom razdoblju znatno obilniji i bolji nego prije.[273]

Za francusku književnu orijentaciju zaslužni su posredno i Ante Starčević i Eugen Kvaternik, čije političke simpatije pravaški književnici prebacuju u 70-tim godinama na književni plan te će zapadnoevropska, specijalno francuska orijentacija postati na neki način književnom legi-

[272] Uz prijevode koje navodi Džakula (*o. c.*, str. 124–125) u *Vijencu* je npr. 1872. preveo Lemoyneovu pjesmu »Stella maris«, 1880. članak »Le régiment royale croate«, a pitanje je ne krije li se i iza koje šifre uz prijevode anonimnih francuskih pripovijesti.

[273] Usp. Džakula, »Le répertoire français du théâtre de Zagreb«, str. 244.

timacijom pravaša, za razliku od slavenski orijentiranih pristaša narodne i poslije naprednjačke stranke.[274] Kumičićev boravak u Parizu, sukobi mlađe pravaške književne generacije sa Šenoom i poslije s *Vijencem* uopće i, kao posljedica, osnivanje vlastitih pravaških književnih časopisa *(Hrvatska vila, Balkan)* pojačali su u našem književnom životu jaz između pravaša i narodnjaka: prvi će u razdoblju 1880–1895. postati pod utjecajem Kumičića najgorljiviji zastupnici francuskog naturalizma, a drugi pobornici realizma ruskog tipa iako će francuska književnost i u njihovim listovima biti i nadalje zastupana relativno velikim brojem prijevoda, dok će njemački prilozi postajati u svim našim listovima sve malobrojniji. – Nešto drugačiju prevodilačku orijentaciju nalazimo u Dalmaciji; tamo se naturalisti teže probijaju pa se u pravaškim listovima još uvijek mnogo prevode autori 17. i 18. stoljeća, specijalno »kršćanski« pisci (npr. Chateaubriand), a općenito su još uvijek najbolje zastupani predstavnici romantičke poezije.

Kraj takve književne situacije, razumljivo je da se broj prijevoda iz francuske literature naglo povećava, a uslijed direktnih kontakta s Francuskom (osim Kumičića borave u Parizu duže vremena i L. Mrazović, Švrljuga i dr.), njihov izbor postaje sve bolji i aktuelniji. Prema nepotpunim podacima kojima raspolažem, objavljeno je u razdoblju od 1881. do 1895. preko 400 prijevoda, od toga pedesetak knjiga. Manji dio tih prijevoda otpada na predstavnike klasične literature 17. i 18. st. (Molière 11, Racine 3, Lesage 2, Bernardin de Saint-Pierre 1), nešto veći iako ne dominantan udio imaju popularni i pomodni pisci (J. Verne 9, Feuillet 8, Dumas st., Montépin, Ohnet po 5, itd.), dok nesumnjivo najveću popularnost postižu predstavnici naturalizma Daudet (65), Maupassant (40), Zola (39). Vidimo dakle da Zola, oko kojeg su se u to doba vodile najžešće literarne borbe, nije toliko prevođen, a i ono što se objavljuje, većinom su kraće stvari, izuzev njemački prijevod »Germinala« u *Agramer Zeitungu* i bezazleni roman »San«, što izlazi u *Vijencu*. Mnogo lakše prodire Daudet, čiji umjereni naturalizam prihvaća s odobravanjem čitava naša javnost, te će on podjednako biti prevođen i u pravaškim listovima i u *Vijencu*, pa čak i u *Domu i svijetu*, a uz novele prevodit će se i njegovi romani (»Tartarin iz Tarascona« i »Sapho« 1884, »Numa Roumestan« 1892). Sličan uspjeh postiže i mlađi Maupassant, čije stvaranje pada upravo u decenij 1880–1890; uz novele prevode se i tri njegova romana, i to *Braća (Pierre et Jean)* i »Naše srce« 1890, a *Lijepi Georges (Bel Ami)* 1891. godine. – U 90-tim godinama stiže nam i Loti s prijevodom *Islandskih ribara* (1891), ocrtavaju se obrisi buduće popularnosti Bourgeta, koji je zastupan s 9 prijevoda, od kojih roman »Cosmopolis« izlazi iste godine kad i original, a Maeterlinckovi »Slijepci« i »Vjetrenje« *(Intruse)* iz-

[274] To ne znači, jasno, da su pravaši bili protivnici slavenske orijentacije; dapače, oni će u svojim časopisima 80-tih godina mnogo prevoditi ruske pisce (usp. Flaker, »Ante Kovačić i ruska književnost«, str. 102–103), poslije će forsirati i poljsku literaturu (npr. u *Hrv. smotri*), no francuska književna orijentacija ipak je za Stranku prava važnija i značajnija od slavenske.

laze 2–3 godine iza premijere. – U poeziji dominiraju Hugo (35), za kojega je interes pojačan u povodu njegove smrti, zatim parnasovac Coppée (oko 30), a počinje se prevoditi i Baudelaire (33) iako se zasad prevode samo pjesme u prozi, neke i po 3–4 puta (ukupno 18). Kazalištem tih godina nesumnjivo vladaju Sardou i Dumas sin, Augier i Feuillet ne zaostaju mnogo za njima, a najveći uspjeh doživljuje Ohnetov »Vlasnik talionica«; klasični je repertoar u opadanju, a Zolina »Toljaga« *(L'Assommoir)*, oko koje su se vodile žučne polemike, ne polučuje naročit uspjeh.

U cjelini uzevši, razdoblje od 1880. do 1895. znači znatan korak naprijed u našem upoznavanju francuske literature i jačanju francuske orijentacije. Međutim, iako su dotad već zatrpane neke praznine u prijevodima starije literature i mada se neke suvremene pojave i ažurno prate, u poznavanju 19. stoljeća ostaju još uvijek ogromne praznine. Od Balzaca dobivamo konačno prvi prijevod s »E. Grandet«·(ali zato su Erckmann i Chatrian zastupani sa 7 prij..oda, od čega 2 romana), Stendhalu i Flaubertu nema još ni traga, Musseta poznajemo više kao pripovjedača nego kao pjesnika, od Baudelairea prevedene su samo neke pjesme u prozi, parnasovce nam zastupa Coppée, a za poeziju simbolizma znamo samo po usputnim napomenama ili kraćim bilješkama.

I konačno, napomenimo još da smo u ovom razdoblju dobili i prva dva pregleda francuske književnosti, pisana uglavnom za školske potrebe – god. 1884. Oreškovićev i god. 1888. Šullerov.

Francuska književnost u Hrvatskoj

Pokušamo li sagledati opću sliku poznavanja francuske književnosti uoči moderne, naići ćemo na slijedeće stanje.[275]

Srednjovjekovna i renesansna francuska književnost praktički su nepoznate. U Dubrovniku se doduše davala farsa *Advokat Pathelin* u francuskoj preradbi autora 18. st., no prijevod nije bio štampan, a djelo je nepoznato u sjevernoj Hrvatskoj.[276] Jedini su objavljeni tekst iz tog razdoblja Montaigne-ove *Misli ob uzgoju djece* u Širolinu prijevodu, no knjiga je štampana u Bakru i namijenjena prvenstveno nastavnicima, a ne ljubiteljima književnosti.

Književnost 17. stoljeća već je nešto bolje poznata.[277] O Corneille-u pisao je dosta opširno Vl. Dukat u *Vijencu* 1889. i tom se prilikom u uvodnom dijelu članka osvrnuo i na francusku dramu prije Corneilleove pojave. Od Racine-a izdani su u obliku knjige *Britanik* (1877), *Ifigenija* (1887) i *Fedra* (1894) – prevodioci su T. Maretić, G.

[275] U pregledu ću iznijeti samo književno važnija imena, ili pak autore koji su kod nas bili mnogo prevođeni.

[276] Interesantno je, međutim, da postoji bosanska verzija te farse.

[277] Kao interesantan podatak spomenimo da je Dubrovčanin B. Stay izložio u latinskim stihovima Descartesov filozofski sustav i taj mu je spjev (Mleci 1744) pribavio slavu Lukrecija 18. stoljeća.

Martić i A. Šenoa – a Šenoin je prijevod *Fedre* bio objavljen već i mnogo ranije, u *Glasonoši* 1865. godine; prijevodi su svi podjednako neuspjeli, a predstava *Fedre* u Hrvatskom kazalištu god. 1871. nije doživjela većeg uspjeha.[278] Sretnija je bila sudbina M o l i è r e-a, kojega kako sam već spomenula, još za života prevodi F. K. Frankopan; u Zagrebu se 1802. daje »Barun Tamburlanović«, adaptacija *Bourgeois-Gentilhommea*,[279] a u Dubrovniku su se u toku prve polovice 18. st. davala 23 njegova komada, prerađena za dubrovačku publiku.[280] Jedanaest tih dubrovačkih adaptacija objavljeno je i u *Slovincu* od 1879. do 1884, a osim toga izlazi još 1876. u *Vijencu* Maretićev prijevod 3. čina *Tartuffea*, dok se u Senju god. 1887. počinju izdavati Molièreova *Izabrana djela* u prijevodu I. Širole (sv. 1 *Škrtac*, sv. 2 *Umišljeni bolesnik*), a N. Andrić god. 1894. započinje prijevodnu »Teatralnu biblioteku« također Molièreom, i to *Kaćiperkama* u vlastitom prijevodu. I u Hrvatskom kazalištu daje se s velikim uspjehom 6 Molièreovih komada (»Umišljeni bolesnik« 1861, »Škrtac« 1869, »Liječnik protiv volje« 1870, »Tartuffe« 1878, »Scapinove vragolije« 1886. i »Kaćiperke« 1894),[281] koji uglavnom ne silaze s repertoara pa možemo reći da smo u osvit moderne bili s Molièreom prilično dobro upoznati. – Od ostalih klasika 17. stoljeća izlaze god. 1870. i 1871. kroz nekoliko brojeva *Vijenca* izvaci iz P a s c a l-ovih misli u prijevodu St . . . vića, a dalmatinska se publika mogla s njim upoznati iz opširna članka uz prijevod nekih »Misli«, što je izlazio 1890. u Prodanovoj zadarskoj *Hrvatskoj* – da spomenem samo dva poznata mi izvora, iako bi se po katolički orijentiranoj periodici našlo sigurno još materijala. – Zahvaljujući riječkom kanoniku I. Fiaminu, dobivamo B o u r d a l o u-ove *Probrane govore* u 3 sveska (Kraljevica 1875–1877) i F é n é l o n-ove *Zgode Telemaka*, *Ulisova sina* u izdanju MH god. 1879. – I konačno, god. 1889. objavljuje Nikola Andrić članak o L a R o c h e f o u c a u l d-u i L a B r u y è r e-u pod naslovom »Francuski esprit«. – Sve u svemu, literatura 17. stoljeća relativno je dobro poznata – imamo prijevode klasikâ francuskog teatra (Molière, Racine) ili bar rasprave o njima (Corneille), prevođen je Pascal i religiozni autori s kraja stoljeća (Bourdalou, Fénélon), a o La Rochefoucauldu i La Bruyèreu imamo makar informacije.

Francuska literatura 18. st. bila je poznata već u samom tom stoljeću u Dalmaciji, specijalno u Dubrovniku, gdje znamo da su u privatnim bibliotekama postojale knjige Montesquieua, Voltairea, Rousseaua i Diderota, a veliku francusku enciklopediju nabavlja čak i knjižnica

[278] Usp. D. Čepulić-S. Batušić, »Racine en Croatie«.

[279] Usp. Deanović, »Predstave francuskih i talijanskih djela u starom Zagrebu«, str. 30.

[280] Usp. Deanović, »Molière à Raguse au XVIII s.«, str. 5–15.

[281] Podaci o predstavama u Hrvatskom kazalištu (broj davanih komada, broj predstava, kao i godine kad su davane) donose se, ukoliko nisu naznačeni drugi izvori, prema Batušićevu odnosno Džakulinu prikazu francuskog repertoara Hrvatskoga kazališta.

senjskog sjemeništa. Međutim, prijevodâ iz literature 18. st. imamo relativno malo. Doduše, F. Sorkočević preveo je navodno Montesquieov *Esprit des lois*,[282] T. Medini Voltaireovu *Henriadu*, J. Bajamonti 18 pisama iz *Nove Eloize*, no sve su to prijevodi na talijanski i uglavnom neobjavljeni pa je njihov utjecaj ostao ograničen na dubrovačko-dalmatinski krug. Prvi je štampani prijevod iz te epohe Marmontel-ov spis »O stihotvorstvu«, izdan 1841. u zadarskom almanahu *Ljubitelj prosvěštenija*, u kojem surađuju i ilirci iz gornje Hrvatske. U samoj sjevernoj Hrvatskoj prevodi u 20-tim godinama 19. st. župnik Strehe Voltaireovu *Henriadu*, i to na kajkavski, no i taj je prijevod ostao u rukopisu, a i nedovršen je pa nije imao utjecaja na upoznavanje šire javnosti s Voltaireom.[283] Prvi štampani prijevod Voltairea izlazi tek god. 1875. u Kraljevici; radi se o *L'Ingénuu*, koji je preveden pod naslovom *Prostodušni*. Dvije godine poslije objavljuje T. Maretić u Zagrebu *Tankreda*, koji se 1879. daje i u Zagrebačkom kazalištu. – Interesantna je bila u nas sudbina Diderot-a, autora koji se mnogo čitao u Dubrovniku i doživio u *Slovincu* jedinstvenu preradu – dum Ivan Stojanović adaptira *Neveu de Rameaua*, dodaje mu nastavak i izdaje ga kao vlastitu pripovijest »Đore«.[284] – Velik uspjeh i sretniju sudbinu imao je Rousseauov prijatelj i sljedbenik Bernardin de Saint-Pierre, čija je pripovijest »Indijska koliba« izašla u Gostišinu prijevodu 1875. u *Vijencu*, a *Pavao i Virginija* objavljeni su čak u dva prijevoda (Šenoa 1877, Brleković 1883). – Jednak je uspjeh imao i stariji Lesage, zapravo pisac s prijelaza 17. na 18. st., čijeg je *Gil Blasa*, »djelo fino i klasično, puncato psihologične istine«, preporučivao Šenoa god. 1874. hrvatskim prevodiocima;[285] no prijevod *Gil Blasa* izlazi tek god. 1883, najprije u sušačkoj *Slobodi*, a zatim i u obliku knjige (preveo I. Širola), dok cjelokupan prijevod *Hromog đavla*, od kojeg je jednu epizodu objavio Veber već 1858. u *Nevenu*, dobivamo tek 1891. (preveo M. Gruber).

Lesage, Voltaire i Bernardin de Saint-Pierre, pisci s početka, sredine i konca 18. st., ujedno su i jedini literarno vredniji predstavnici te epohe s kojima su se naši čitaoci mogli upoznati, i to tek potkraj 19. st. Interesantno je međutim da u novijoj hrvatskoj književnosti prvi hrvatski štampani prijevod s francuskog ne pripada nijednom od velikih predstavnika francuske klasične literature, već autoru sentimentalnih romana F. Th. M. de Baculard d'Arnaud-u; njegovu pripovijest »Almanzi« prevodi i objavljuje u *Almanahu ilirskom* M. Šporer god. 1823, dakle u doba kad je d'Arnaud bio u Francuskoj već posve zabo-

[282] Taj podatak navodi Appendini i od njega ga preuzimaju svi kasniji historičari, no egzistencija tog prijevoda nije uopće sigurna, kako je utvrdila Nada Beritić u svojoj disertaciji o F. Sorkočeviću (u tisku, Rad JAZU).

[283] Usp. H. Mandić-Pachl, »Sur une traduction croate de la Henriade de Voltaire«.

[284] Usp. N. Andrić, »Dubrovačka književnost kanonika Stojanovića«, *Ž*, 3(1901), str. 57–58.

[285] Usp. Šenoa, *l. c.*

ravljen, ali u Njemačkoj još vrlo popularan.[286] Karakteristično je da je taj prvi naš objavljeni prijevod u 19. st. prijevod jednog trećorazrednog pisca, da je taj pisac u nas moderan kad je u svojoj zemlji već zaboravljen, i da to zaostajanje dugujemo njemačkom posredništvu – slučaj, koji će se u našoj prijevodnoj literaturi ponavljati sve do potkraj stoljeća.

S glavnim pretečom francuskog romantizma F. R. de Chateaubriand-om upoznaju se naši čitaoci godinu dana po njegovoj smrti, a desetak prijevoda što ih je objavljeno u razdoblju od 1849. do 1893. dokaz nam je da je Chateaubriand stekao u nas priličnu popularnost. Počinje ga prevoditi J. Jurković, koji u *Katoličkom listu* 1849. donosi fragmente iz *Génie du Christianisme*, no ti su fragmenti prije slobodne prerade Chautebriandovih misli nego točan prijevod. Mnogo serioznije prilazi svom poslu Vladislav Vežić, koji 1855. objavljuje u *Nevenu* dvije Chateaubriandove raspravice, god. 1856. prijevod »Atale«, a vjerojatno je preveo i pripovijest »Kristina«, što izlazi u *Katoličkom listu* 1857;[287] Vežić je namjeravao prevesti i »Posljednjeg Abanseraža«, no taj prijevod izlazi u *Vijencu* tek 1870, a kao prevodilac naznačen je ne Vladislav nego M. Vežić. Čini se da je »egzotizam« bio jedan od uzroka Chateaubriandove popularnosti u nas, jer je *Atala* doživjela još jedan prijevod (Z. Šuperina u *Hrvatskoj* 1890–1893), prema Chateaubriandu pjeva M. Grloci svoj »Noćni piev arabskoga roba« *(Vijenac* 1873), a prijevod kneza Nikole *Potonji Abenseraž* dobiva u *Vijencu* 1888. opširnu kritiku Šrepelovu, pri čemu je usputno bio objavljen i velik dio samog teksta. Uz jedan kraći prijevod u *Obzoru* 1889, spomenimo još da je već u 50-tim godinama Grgo Martić bio počeo prevoditi *Renéa*, no djelo je izašlo tek 1886, i to u trećoj Martićevoj verziji pod naslovom *Bijedni Novak*.[288] Popularnost Chateaubrianda, o kojem izlazi 1890. i opširna Dukatova studija, zasjenila je druge njegove suvremenike. O Mme de Staël pojavile su se doduše u *Vijencu* dvije informativne studije (Ciraki 1871, Vl. Polić 1894)), ali od nje nije objavljen ni jedan prijevod, a čak je i u nas inače mnogo čitana Mme Cottin (1770–1807), autorica poznatih sentimentalnih romana (što su ih vrlo cijenili i Chateaubriand i Mme de Staël), bila zastupana jednim jedinim prijevodom.

Francuski romantizam, koji se razvijao u isto vrijeme kad u Hrvatskoj počinje življa prevodilačka djelatnost, a dijelom i paralelno s počecima našeg romantičnog pokreta, nije u nas u čitavom tom razdoblju bio pravilno ocijenjen ni dobro poznat. Najpopularniji i najčitaniji francuski pjesnik bio je u doba ilirizma, kako ističu svi literarni historičari, Pierre Jean Béranger; prevodili su ga ilirski pjesnici S. Vraz i T. Blažek, ali Blažekovi su se prijevodi izgubili, ili ih je sam

[286] Usp. Maixner, *o. c.*, str. 76–79.
[287] Usp. *ibidem*, str. 100–103.
[288] Usp. Šamić, »Grgo Martić et les Français«, str. 145.

uništio,[289] a kasniji se prevodioci nisu mnogo zanimali Bérangerom te je on od 1850. do 1891. zastupan sa samo 8 prijevoda. Slučaj Bérangera, koji je nesumnjivo utjecao na formiranje naših iliraca, bio bi prema tome jedan od dokaza da broj prijevoda ne može biti mjerilom nečije popularnosti. – Lamartine je zastupan s 30-tak prijevoda iako u stvari nije bio ni izdaleka tako popularan kao Béranger. Prvi prijevodi objavljeni su po njemačkim i talijanskim novinama i časopisima, no već 1845. izlazi u *Zori* dalmatinskoj Kaznačićev prepjev »Lje pira«, pjesme koja će u nas biti još nekoliko puta prevođena, a dvadesetak godina poslije, u »zabavniku« *Dubrovnik* 1867, nalazimo među Kaznačićevim pjesmama i prijevod Lamartineove »Uspomene«. U prvo vrijeme, međutim, Lamartine zanima naše ljude više kao moralist i historičar te 1845. izlazi u Splitu njegov govor o građanskim dužnostima župnika pod naslovom *Xupnik*, u *Danici* 1848. i u *Kolu* 1851. izvaci iz putopisa *Voyage en Orient*, a u *Vijencu* 1872. i 1873. dva odlomka iz njegove *Histoire des Girondins*. Tek u 80-tim godinama Šrepel, Hranilović i Bakotić prevode u *Vijencu* i *Iskri* 6 njegovih pjesama. Velik uspjeh doživjela je u nas Lamartineova novela *Graziella*, što izlazi 1881. najprije u sušačkoj *Slobodi*, a 1882. u Beču i 1883. u Karlovcu u obliku knjige. Prema iznesenim podacima vidimo da je unatoč relativno velikom broju prijevoda Lamartineova poezija, a to je najvredniji i najtrajniji dio njegova stvaranja, bila u nas zapravo slabo poznata. – Apsolutno nepoznato ostalo je stvaranje de Vigny-ja, od kojeg nije bio objavljen ni jedan prijevod, a nije bila najsretnija ni sudbina A. de Musset-a, koji se počinie prevoditi tek u 70-tim godinama, i to više kao pripovjedač negoli kao pjesnik.[290] God. 1887. daje se u kazalištu Mussetov proverb »Ne kuni se«, a 1894. piše O. Salopek prema Brandesu i Sainte-Beuveu iscrpnu studiju o njem. – Od piesnikâ drugog reda izlazi po jedna piesma G. de Nervala (1892) i M. Desbordes-Valmore (1894).

Ako ne računamo toliko isticanu popularnost Bérangerovu, čitav je francuski romantizam u nas, kako se poetski izrazio Savković, u sjeni Victora Hugo-a. Sa 60-tak prijevoda objavljenih u rasponu od 1839. do 1894. Hugo spada među tada uopće najviše prevođene francuske pisce u Hrvatskoi. Na žalost, ni taj relativno velik broj prijevoda nije bio dovoljan da Hugoa dobro upoznamo.[291] Kao pjesnik, Hugo je u nas poznat u prvom redu po političkim pjesmama ili pripovijetkama u stihu, dok je izbor iz lirike slab, a ni jedan od postojećih prijevoda nije

[289] Usp. Barac, *Književnost ilirizma*. str. 210.

[290] Od ukupno 11 poznatih mi prijevoda, 6 su pripovijetke. Od pjesama svakako je najznačajniji Nazorov prijevod poznate »Noći u kolovozu«, ali taj izlazi tek 1894.

[291] Usp. Džakula, »La fortune de Victor Hugo en Croatie«. Na žalost, Džakula je radio svoju radnju u doba kad je bilo mnogo teže doći do bibliografskih podataka nego danas, pa bi bila korisna nadopuna podacima iz *BLZ*; npr. Bakotić, kojemu i sam Džakula daje u izboru pjesama prednost pred ostalim prevodiocima tog doba, objavio je u splitskom polutjedniku *Narod* 1892. dvanaest prijevoda Hugoovih pjesama, koje Džakula nije obradio.

dobar iako su neke pjesme prevođene i po 2–3 puta. Kao kazališni pisac Hugo se najviše prikazuje u 60-tim godinama, kad je njegov teatar već bio zastario; daje se ukupno 6 tragedija, od kojih su *Hernani* i *Angelo*, u Užarevićevu prijevodu s njemačkoga, bili objavljeni već 1841. u »Izboru igrokazah ilirskoga kazališta«. Najslabije je na neki način prošao Hugo kao pripovjedač; doduše, u *Narodnim novinama* izlaze 1871. i 1879. njegovi mladenački romani »Posljednji dan odsuđenika« (1829) i »Bug Jargal« (1819), a Marija Fabković prevodi godinu dana iza francuskog izdanja roman *Devedesettri* (1875–1876), no zato iz *Jadnikâ* imademo preveden samo jedan fragment pod naslovom »Jean Valjean« (1881), a i taj loše i nepotpuno, dok *Notre–Dame de Paris* poznajemo samo po kazališnoj adaptaciji Birch-Pfeifferove. – Sudbina V. Hugoa u Hrvatskoj bila je dakle prilično čudnovata. Privlačio je našu inteligenciju prvenstveno kao čovjek i borac za slobodu pa otud toliki prijevodi njegovih političkih govora i satiričnih pjesama,[292] dok je za široku publiku bio u prvom redu »l'auteur de drames terribles et sanglantes, de romans émouvants, une sorte de Dumas père ou d'Eugène Suë«;[293] prava vrijednost Hugoa, lirskog i epskog pjesnika i začetnika realističkog romana, bila je u nas u osvit moderne još nedovoljno poznata.[294]

Ni proza ovog razdoblja nije u nas predstavljena sretnim izborom. Vidjeli smo da nemamo prevedene ni najbolje romane V. Hugoa, *Eugénie Grandet* prevodi se tek 1887. u *Hrvatskoj*, i to je ujedno jedini prijevod Balzaca, a o Stendhalu nema još ni spomena. Dosta je uspjeha imala George Sand, od koje se prevode 3 romana (*Vražja bara* dvaput, 1856. i 1877. *Jacques* 1872. i *Nahod Franjo* 1877), a osim toga davane su i 4 kazališne prerade njezinih djela (»Cvrčak«. tj. *La petite Fadette* 1862, »Markiz Villemer« 1872, »Nježnost i prostota« 1873. i »Gospođica Seglierska« 1875); mišljenja su o George Sandovoj uglavnom superlativna; J. Jurković, prvi prevodilac »Vražje bare«, naziva je »ponajslavnijom nove dobe spisateljicom francuskom«, Vl. Mažuraniću predstavlja god. 1870. vrhunac želja »hrvatska George Sand«,[295] a F. Ciraki je u *Vijencu* 1871. uspoređuje u slikanju društvenog života s Danteom i smatra da je s njom francuski socijalni roman dosegao vrhunac svoga razvitka. – Dosta je prevođen iako prilično kasno i Mérimée, a karakteristično je da se upoznajemo najprije s posljednjom njegovom pripovijetkom »Lokij« (1869), koja se u *Vijencu* objav-

[292] Interesantno je da je jedan od najoduševljenijih štovatelja Victora Hugoa bio u nas A. Starčević, koji u povodu Hugoove smrti piše: »Europa i Amerika, – sav prosvietljen i plemenit sviet divi se djelom Viktora Huga, Talijani mu priznavaju mjesto uz Dantea, Englezi uz Shakespearea, vještaci priznavaju da je on treći pjesnik koji se za kršćanstva rodio« (Starčević, *Izabrani spisi*, Zagreb 1943. str. 291).

[293] Usp. Džakula, *o. c.*, str. 199.

[294] Treba ipak napomenuti da je Adamovićev članak o Hugou, uklopljen u knjigu *Pjesnički prvaci u prvoj polovini XIX. vieka* (Zagreb 1891), unatoč svojim manjkavostima, prvi značajniji korak boljem upoznavanju Hugoa.

[295] Usp. Maixner, *o. c.*, str. 106.

ljuje 1874, dok tek desetak godina poslije dobivamo istodobno dva prijevoda *Colombe* (prev. Švrljuga i Gruber, 1885) i nekoliko godina kasnije prijevod *Matea Falconea, Utvare Karla XI* (1888) i *Abbé Aubina* (1889). – Kudikamo popularniji i od George Sandove i od Mériméea, da o Balzacu i ne govorimo, bio je Alexandre Dumas père. Međutim, i Dumas st. mora da se prvenstveno čitao u originalu ili na njemačkom[296] jer se u nas pravo počinje prevoditi tek u 80-tim godinama, i to, izuzev *Tri mušketira* (1890), samo kraće stvari; o popularnosti Dumasovoj svjedoči i Hrvatsko kazalište, koje je od 1851. do 1874. postavilo 5 njegovih komada, počam od *Gospodičnâ od Saint-Cyra*, što su u Vežićevu prijevodu bile i objavljene 1852, preko adaptacija »Triju mušketira« i »Grofa Monte Christa« do »Keana«. – Međutim, ni Sue ni Paul de Kock, uz Dumasa st. najčitaniji pisci sudeći po katalozima posudbenih biblioteka, u to se doba u nas još ne prevode,[297] i tek će pojavom Kuglijeve »Hrvatske biblioteke« i *Doma i svijeta* pisci tog tipa naći i svog nakladnika.

Romantična francuska drama imala je u nas velikog uspjeha, čak i onda kad je u samoj Francuskoj bila već napuštena. Doduše, Mussetov teatar ne nailazi na dobar prijem, de Vigny se uopće ne daje, ali zato su Hugo i Dumas st. bili dobro zastupani. Najveći uspjeh požnjeo je svakako Eugène Scribe, uz Sardoua uopće najpopularniji francuski dramski pisac u nas. U doba najveće slave davano je godišnje i po nekoliko njegovih premijera, a od ukupno 20-tak davanih djela neka su, kao *Čaša vode*, doživjela u to doba i 50-tak predstava, što je predstavljalo stvarno rekordan uspjeh; o njegovoj popularnosti svjedoči i činjenica da je između 1853. i 1879. godine 8 njegovih komada bilo objavljeno u hrvatskom prijevodu, i to 7 kao samostalna izdanja.

Književnost francuskog romantizma, kako vidimo iz ovog pregleda, predstavljena je relativno velikim brojem prijevoda, no ipak bi na temelju njih bilo nemoguće dobiti pravu predodžbu o tom razdoblju francuske književnosti. Najbolje je poznata drama, dakle upravo onaj književni rod u kojem nisu stvorena djela trajnije vrijednosti, u poeziji najveći uspjeh postižu revolucionarno intonirani Bérangerovi i Hugoovi stihovi, a ne čista lirika, koja se relativno malo i prevodi, no najveće praznine nalazimo u prijevodima romana i pripovjedaka. George Sandovu ili Mériméea mogli su naši čitaoci upoznati u hrvatskim prijevodima, makar i s većim ili manjim zakašnjenjem, ali ne i trojicu velikana francuske proze – Stendhala, Balzaca i Hugoa. Ova činjenica začuđuje to više što su, uz Nodiera, i glavni francuski romanopisci tog

[296] »Katalog J. J. Prettnerove posudionice knjiga iz g. 1855. pokazuje među francuskim knjigama i među prijevodima neospornu dominaciju Alexandra Dumasa, od kojeg ima 55 prijevoda i 23 originalnih djela, ...« (Maixner, *o. c.*, str. 72).

[297] Od Suea su doduše *Narodne novine* objavile 2 prijevoda, no to je za pisca njegove popularnosti sasma beznačajno.

doba (Stendhal, Balzac, Mérimée, G. Sand)[298] pokazali stanovit interes za naše krajeve, neki čak i mnogo prije nego što ga mi pokazujemo za njihove romane.

Nešto drugačiju situaciju nalazimo uoči moderne u poznavanju francuskog realizma i naturalizma. Prijevodâ iz tog razdoblja francuske književnosti imamo kudikamo najviše, mnogi od njih pokazuju da smo konačno ipak postali ažurniji u praćenju francuske literature, no dobiti cjelovitu sliku te epohe na temelju objavljenih prijevoda bilo bi nemoguće, jer se prevodi prije svega proza.

Poezija larpurlartistâ i parnasovaca u nas je slabo ili nikako poznata; od Gautier-a imamo jedan prijevod u *Slovincu*,[299] Banville je zastupan s 2 prijevoda u *Obzoru*, ali ni od jednog ni od drugog ne prevodi se poezija, dok se Leconte de Lisle, L. Dierx ili Sully-Prudhomme uopće još i ne prevode. No zato je u nas popularan F. Coppée, dakle onaj član parnaškog kruga koji je od svih bio najmanje parnasovac, ali koji je svojom sentimentalnošću i humanitarnim, socijalnim idejama uspio steći veliku naklonost publike ne samo u nas već i u Francuskoj. Međutim, ni taj Coppée nije zainteresirao naše prevodioce, već prvenstveno Coppée pripovjedač, te između 30-tak prijevoda nalazimo samo 2 pjesme. Uopće, interes za poeziju tog razdoblja relativno je slab pa se i od Baudelaire-a, kojeg u 80-tim godinama počinju prevoditi Sabić, Katalinić, Šrepel i Mandel u sušačkoj *Hrvatskoj* (odnosno *Slobodi*) i *Vijencu*, prevode samo pjesme u prozi (objavljeno je ukupno 18 pjesama u 33 prijevoda). – Istu je sudbinu doživio i pokret felibrižista, o kojem nalazimo u 90-tim godinama sitnije vijesti i jedan prijevod Mistral-a, ali i opet proze, a ne poezije. – Prema tome, francuska poezija te epohe u nas je praktički nepoznata – pjesnici se uopće malo prevode, a i to malo odnosi se na prozni dio njihova stvaranja; jedini stvarni dobitak predstavljaju Baudelaireove pjesme u prozi.

Ni francuska realistična proza nije dobro zastupana. Doduše, prijevodâ imademo mnogo, ali ne prevode se glavni predstavnici realizma, već njihovi epigoni ili nastavljači romantizma. Tako se npr. Flaubert uopće ne prevodi niti se o njem piše, a braću Goncourt upoznajemo 1876. u *Vijencu* kao historičare 18. st., ali ne i kao romanopisce. Feuillet se naprotiv kao nastavljač romantičkih tradicija počinje prevoditi već godine 1863. (ukupno 11 prijevoda), Murger-ove *Scènes de la vie de Bohème* jedna su od najčitanijih knjiga (u nas su prevedena samo dva odlomka, i to 1871. i 1890). Erckmann i Chatrian postaju u nas poznati tek 1885, no uspjeh u publike je velik (5 prijevoda u novinama, a 2 se odmah preštampavaju kao knjige). Ali ipak najveću popularnost postiže Jules Verne, čije »geni-

[298] Usp. Maixner, »Charles Nodier i Ilirija«, »Notes sur Stendhal et l'Illyrie«, »Balzac et les Slaves du Sud«, »Balzac et l'Illyrie«, »Balzac ilyrisant«; I. Tomić, »L'Uscoque de George Sand«.

[299] Usp. Ivanišin, »Časopis 'Slovinac' i slovinstvo u Dubrovniku«, str. 222.

jalne radnje... zaista poučne i vješto pisane, da ih se načitati ne možeš«, preporučuje već Šenoa hrvatskim prevodiocima;[300] Matica hrvatska započinje 1875. izdavati njegova »Izabrana djela« i u predgovoru 1. knjizi ističe u superlativima vrline autora,[301] a i broj od 6 prevedenih romana i 4 pripovijetke, od kojih su neki bili prevedeni ili objavljeni i nekoliko puta, dovoljno govori sam za sebe, kao i činjenica da su ti prijevodi izlazili ubrzo iza francuskih izdanja.

Međutim, za razliku od realističkog romana i pripovijesti, koje ne poznajemo ni po glavnim njihovim prethodnicima (Stendhal, Balzac), ni po glavnim predstavnicima (Flaubert, Goncourti), proza naturalizma prodire k nama relativno rano, doživljuje velik uspjeh, potiče žive polemike i više ili manje plodonosno djeluje na stvaranje naših književnika. Vidjeli smo koliku su ulogu u toj pojavi odigrali Kumičićev boravak u Parizu, francuska orijentacija pravaških pisaca i naše političke prilike, poznato je da je boj oko naturalizma u nas prešao književne granice i postao pitanje javnog života. Postavlja se dakle samo još pitanje koliko je taj francuski naturalizam bio u nas stvarno poznat.

Emile Zola spominje se nešto opširnije prvi put u *Hrvatskom svjetozoru* 1877; u to doba Kumičić upravo boravi u Parizu, a o Zoli se premalo zna da bi postojalo mišljenje bilo za bilo protiv. Tek pojava *Nane* 1880, preko koje je, kako kaže Savković, Zola ušao u našu literaturu,[302] izaziva i prve negativne kritike Šenoine i obranu Kumičićevu. Otada će Zola ostati u centru pažnje naše kritike kroz dvadesetak godina te će o njemu i o naturalističkom romanu biti do 1895. napisano ili prevedeno 10-tak ovećih rasprava. Upravo u tim diskusijama i polemikama o romanu i pripovjedačkoj tehnici uopće vidi Savković najjači i najplodniji utjecaj Zole, koji je inače bio u nas manje prevođen negoli Daudet ili Maupassant.[303] Prvi prijevod (»Četiri dana Jeana Gourdona«) izašao je u *Vijencu* 1881, i otada će što u *Vijencu*, što u *Hrvatskoj vili* ili *Balkanu*, *Slobodi*, *Obzoru* i drugim našim novinama i časopisima biti do 1895. objavljeno 30-tak prijevoda. Međutim, o Zoli, koji je 1893. već završio svoju seriju Rougon-Macquartovih, nije se mogla dobiti prava slika na temelju hrvatskih prijevoda, među kojima, osim romana »San« i kraćeg ulomka iz »Propasti« *(Vijenac* 1892, odnosno 1893), figuriraju samo novele; treba ipak istaknuti da je u splitskom *L'Avvenire* izašao već 1881. talijanski prijevod »*Nane*«, da je u *Agramer Zeitungu* izlazio 1884–1885. njemački prijevod »Germinala«, kao i to da je naša kritika revno pratila svaki novi Zolin roman. Utje-

[300] Usp. Šenoa, *l. c.*

[301] Usp. Hergešić, »Les éditions de la Matica Hrvatska au point de vue français«, str. 116–117.

[302] Interesantno je, međutim, da – koliko je meni poznato – *Nana* do dana današnjeg nije štampana u Hrvatskoj u obliku knjige, a prevedena je u nas prvi put u *Večeri* 1921. Srbi pak imaju nekoliko prijevoda i izdanja (usp. Ujević »Bibliografski podaci«).

[303] Usp. Savković, *o. c.*, Chap. VIII i X.

caj Zole osjeća se kod naših pisaca najviše u djelima mladog Kumičića, dok su Zolini pogledi na književnost, makar i indirektno, odigrali ogromnu ulogu u formiranju hrvatskog realizma.

Alphonse Daudet ušao je u našu literaturu bez mnogo buke, a polemike koje su se vodile oko Zole pripomogle su neizravno velikom uspjehu Daudetovu, čiji su »zdravi« i umjereni naturalizam s jednakim oduševljenjem prihvaćali svi hrvatski književni krugovi, a i čitava naša čitalačka publika. Uvodi ga u hrvatsku literaturu Josip Miškatović prijevodom romana *Fromont jeune et Risler aîné* (1874) pod naslovom *Sidonija* (objavljenim 1876. najprije u *Obzoru*, a zatim samostalno), za kojim slijedi praktički u svim našim časopisima i novinama cijela serija prijevoda; prevode se uglavnom Daudetove novele, no uz već spomenutu *Sidoniju* izlazi 1884. u *Hrvatskoj vili* »Sapho« i u *Slobodi* »Tartarin iz Tarascona«, a 1892. u *Narodnim novinama* »Numa Roumestan«. Topao prijem kod publike i preko 60-tak prijevoda u toku nepunih dvadeset godina svjedoče nam da je Daudet do god. 1895. najomiljeniji i najčitaniji francuski pisac u Hrvatskoj.

Desetak godina iza Daudeta javlja se u nas i njegov desetak godina mlađi suvremenik Guy de Maupassant i postiže odmah ogroman uspjeh – 40-tak prijevoda u 10 godina, od toga 3 romana *(Braća* i »Naše srce« 1890, *Lijepi Georges* 1891). Nagli uspjeh Maupassanta zabrinuo je međutim dio hrvatske kritike te N. Andrić pokušava suzbiti njegovu popularnost, navodeći u nekrologu što ga je objavio u Vijencu 1893. da Maupassant nije pisac za porodičnu knjižnicu ni za hrvatsku publiku. Andrićev je pokušaj bio ipak uzaludan jer će Maupassantova popularnost i dalje rasti i on će od svoje smrti do kraja moderne, a možda i do danas, ostati najviše prevođeni francuski pisac u hrvatskoj prijevodnoj literaturi.

Francuski je naturalizam, prema tome, prvi smjer koji je u našu zemlju došao bez zaostajanja i koji je bio relativno dobro poznat, iako do 1895. uglavnom samo po trojici glavnih predstavnika. Utjecaj Daudeta i Maupassanta odigrao je svoju ulogu u formiranju hrvatskog realizma, a slučaj Zole, o kojem se više raspravljalo nego što se prevodio (serija Rougon-Macquartovih poznata je samo po talijanskom prijevodu *Nane* i njemačkom prijevodu *Germinala),* pridonio je i razvoju naše kritike. Nemala zasluga ove trojice jest i u tome što smo konačno počeli ići ukorak bar s jednim dijelom francuskoga književnog života,[304] a njihova popularnost bila je i u najširim krugovima tolika da je i popularnost jednog Feuilleta opala otkako su se oni počeli prevoditi.

Što se tiče kazališta ovog razdoblja, ono je relativno dobro zastupano. Jasno, najveći uspjeh postiže Sardou, koji se na našim pozornicama pojavljuje 1867. i koji će dugo dominirati našim repertoarom; do 1895. davan je ukupno 21 Sardouov komad, no nijedan nije bio objavljen

[304] *Fromont jeune et Risler aîné* i *Pierre et Jean* izlaze dvije godine nakon originala, *Numa Roumestan* samo godinu dana kasnije, a *Notre Coeur* i *Sapho* prevode se odmah pošto se pojavljuju u Parizu.

u prijevodu, kao ni djela Labichea, Halévya, Meilhaca i dr., koji su također u to doba bili mnogo igrani. God. 1885. javlja se i Ohnet, čiji će »Vlasnik talionica« godinama puniti kazališnu blagajnu. Međutim, znatan uspjeh imali su i predstavnici »pièce à thèse« Augier i Dumas fils, naročito ovaj posljednji, od kojeg je davano 14 komada, a *Denise* je uz to i objavljena u prijevodu; isto je tako njegova *Gospođa s kamelijama* požnjela ne samo velik uspjeh na daskama već je kao pripovijetka bila objavljena u relativno kratkom razmaku 3 puta (1882. u *Slovincu*, 1883. i 1891. kao samostalna knjiga), a prijevod je zbog svog »nemoralnog« sadržaja izazvao i žestoke polemike između prevodioca M. Cara i konzervativnijih suradnika dubrovačkog *Slovinca*.[305] Čisti naturalistički teatar, naprotiv, nije se uspio kod nas udomiti. Jedan Henri Becque nije u to doba uopće još ni dospio do nas, a kazališne adaptacije Zole, Maupassanta i Daudeta prolaze dosta slabo.

I onodobna francuska književna kritika počinje polako prodirati k nama još prije 1895. Sainte-Beuve se u nas doduše ne prevodi, ali već se o njem piše, iako ne toliko koliko o H. Taine-u, čije je značenje za našu književnost bilo uopće veće od uloge Sainte-Beuvea. Pravaška *Hrvatska vila* i *Vijenac* donose 1883. i 1885. po jedan ulomak Taineove *Povijesti engleske književnosti*, a 1893. izlaze i 3 studije o njem (u *Vijencu* Brandesova, u *Prosvjeti* Bourgetova, dok u *Iskri* piše J. Čedomil).

I konačno, napomenimo još da se u 70-tim godinama po časopisima i novinama počinju objavljivati odlomci iz Renan-ovih djela, a javljaju se i napisi o njem.

Brojni prijevodi iz literature francuskog realizma i naturalizma svjedoče da je za nju postojao nesumnjiv interes. Istina, slika te epohe bila bi na temelju objavljenih prijevoda prilično iskrivljena i vrlo nepotpuna, bar što se realističkog perioda tiče, no ne smijemo zaboraviti da je i u Francuskoj toga doba Feuillet imao mnogo više uspjeha od Flauberta, a Coppée od Leconte de Lislea,[306] kao i da su prijevodi u *Vijencu* pa i oni danas posve zaboravljenih autora, ili čak anonimna djela, većinom preuzimani iz *Revue des Deux Mondes*, dakle iz reprezentativne francuske književne smotre. Realisti i parnasovci uživali su naime u svojoj domovini ugled uglavnom u književnim krugovima i među čitalačkom elitom, a u tim su krugovima, makar i rjeđe, bili poznati i u nas; dokaz – utjecaj Flauberta na mladog Vojnovića još 1880, dakle davno prije nego je bio objavljen ijedan Flaubertov prijevod. Činjenica pak da je francuski naturalizam prodro u našu književnost prije nego što smo bili upoznati s Balzacom, Stendhalom, Flaubertom, i dr., toliko je isticana od literarnih historičara kao abnormalan noment u našem književnom razvoju da se na njoj nije potrebno zadržavati. No koliko je

[305] Usp. Ivanišin, *o. c.*, str. 222–223, 235 i d.

[306] Usp. Bédier-Hazard, *Littérature française*, II, str. 338 i 352–353.

god ta činjenica imala i negativnih posljedica na razvitak hrvatske književnosti, ne smijemo smetnuti s uma ni njezine pozitivne strane – postali smo konačno bar donekle ažurni u praćenju francuske literature.

God. 1885. nastupa u Francuskoj svestrana reakcija na dotadanje književne smjerove. Zahvaljujući relativno jakoj popularnosti francuskog naturalizma, osjetila se ta tzv. idealistička reakcija i u nas, i to još uoči moderne. – Najprije se odrazila u kritici. Već god. 1886. izlazi u *Iskri* prvi prikaz V o g ü é-ova upravo izašlog djela *Le Roman russe*, o kojem će nekoliko članaka objaviti i *Vijenac*. Kao novo ime na polju kritike javlja se već u 90-tim godinama i Paul B o u r g e t, no glavni ideolog antinaturalističkih tendencija – Brunetière, uglavnom još nije poznat, – I u prozi se već susrećemo s novim imenima. Od L o t i-ja imamo 5 prijevoda, među kojima je i 1 knjiga *(Islandski ribari)*, a Bourget ne samo da se počinje dosta prevoditi (9 prijevoda), već je na jednog od svojih prevodilaca, Vl. Borothu, izvršio i trajniji utjecaj. – Simbolistička lirika i simbolistički teatar bili su, međutim, uoči moderne još praktički nepoznati – objavljeno je u svemu nekoliko bilježaka u listku, a u *Vijencu* 1893. i u *Obzoru* 1894. izlaze dvije M a e t e r l i n c k-ove aktovke (»Vjetrenje«, tj. *L'Intruse*, i »Slijepci«).

Kakvo dakle stanje nalaze naši modernisti u vezi s francuskom književnošću, to jest kakav je odnos prema njoj i koliko je poznata.

Osnovni problem, pitanje same literarne orijentacije, bio je u to doba uglavnom već riješen. Antifrancusko raspoloženje prve polovice stoljeća posve je nestalo, a zaslugom Šenoe i njegovih nastavljača francuska je književnost, uz slavenske literature, trebala poslužiti i kao sredstvo u političkoj borbi protiv germanizacije. Zapadnjački orijentirana Stranka prava povela je kao jedan vid svoje kulturne aktivnosti i borbu za prioritet francuske literarne orijentacije, i toj će liniji pravaški književnici ostati vjerni i u doba moderne. Odlazak većeg broja naših književnih i kulturnih radnika u Francusku (Kumičić, Mrazović, Švrljuga, Adamović, Borotha, Miletić, Andrić i niz dalmatinskih pisaca) pripomogao je također znatno naglom prodoru francuske literature i jačanju francuske orijentacije. Na tom će području trebati dakle modernisti samo nastaviti da idu već utrtim putem, a u širenju i propagiranju francuske književnosti neće za njima zaostajati ni tradicionalisti, koji su i sami bili dobrim dijelom francuski orijentirani, kao npr. Andrić ili dalmatinski pisci.

Mnogo je ozbiljnija bila situacija što su je mladi zatekli u poznavanju same francuske literature, i tu će pred njima stajati i mnogo teži zadaci. Srednjovjekovna i renesansna književnost u nas su praktički ne-

poznate, romantična poezija poznata je tek djelomično, Stendhal i Flaubert uopće nisu prevođeni, od Balzaca imademo samo jedan roman, lirika Parnasa i simbolizma bila je za našu publiku također još terra incognita. Već nam letimičan pogled na listu prevođenih pisaca pokazuje da su Daudet i Hugo, Maupassant i Zola, Baudelaire i Coppée bili u nas najviše prevođeni francuski književnici, ali isto tako letimičan pogled na listu njihovih prevedenih djela pokazuje nam da je najbolji dio Hugoova opusa ostao uglavnom nepoznat, a da pjesnik *Fleurs du Mal* nije predstavljen ni jednom pjesmom iz te zbirke. Trebat će dakle mnogo raditi da se popune praznine, da se neki pisci stave na pravo mjesto (Balzac, na primjer) i da se ujedno uspije ažurno pratiti suvremeni francuski književni život. Dio tih zadataka bit će u doba moderne, zahvaljujući naporima modernista, ali i djelatnosti tradicionalista, zaista i ispunjen, no ipak će trebati čekati na sistematsku prevodilačku akciju, koja se povela tek nakon drugog svjetskog rata, da se stvarno upoznamo s bogatom riznicom francuske književnosti. A i danas još, na žalost, nalazimo mnogo praznina naročito u prijevodima francuske poezije kao i starije francuske književnosti.

2. FRANCUSKA PROZA I POEZIJA DO 1885. U OGLEDALU ČASOPISA MLADIH

Srednjovjekovna književnost, Villon, renesansa

Zaokupljeni diskusijama oko modernih književnih struja, predstavnici HM ne pokazuju isprva uglavnom nikakva interesa za srednjovjekovnu francusku literaturu. Krnic je doduše u dva navrata bio pisao o Villonu, no čini se da nije uspio pobuditi naročita interesa za nj.[307] S Matoševim povratkom iz Pariza, situacija se djelomično mijenja; doduše, ni tada ne nalazimo po časopisima ni jednog kompletnog prijevoda iz srednjovjekovne književnosti, a informacije o njoj svode se na usputne napomene ili kraće bilješke u listku, no interes za nju ipak postoji, a stanovit se njezin utjecaj osjeća i u stvaranju mlađih pisaca, specijalno onih iz Matoševa kruga. Spomenimo ipak da je, makar i posredno, određen interes za medijevalnu francusku književnost uspio izazvati uz Matoša i Livadić, i to svojom *Legendom o Amisu i Amilu* (1913), o kojoj se po njezinu izlasku mnogo raspravljalo. Prohaska, koji piše kritiku u *Savremeniku*, iznosi da je Livadić na moderan način obradio starofrancusku priču, preradivši kršćansku legendu o prijateljstvu i požrtvovanju u legendu boli, i povezuje taj pokušaj s obnovom misticizma u Francuskoj. Kritike o tom djelu pišu i Vernić, Lunaček, Andrić, Galo-

[307] »François Villon, pjesnik i pustaija«, *Vienac*, 30/1898, str. 495–496, 511–512; »François Villon«, *Narodne novine*, 67/1901, br. 142.

vić, Radošević, Matoš, no njihovi su prikazi izlazili u novinama pa tako, kao i sama Livadićeva pripovijetka, objavljena u ediciji DHK, izlaze izvan okvira ove radnje.[308]

Suštinski je mnogo intimnije i dublje od Livadića vezan uz literaturu te epohe Matoš. Iz njegove biografije znamo da se on u Parizu upoznao s obitelji učenog knjižara Championa, čiji se mlađi sin Pierre bavio proučavanjem srednjovjekovne lirike te napisao i izvrsne monografije o Charlesu d'Orléansu i Françoisu Villonu. Iako Matoš, čini se, nije osobno poznavao Pierrea, u obitelji Championovih zacijelo se raspravljalo o Pierreovu radu te je i naš Matoš imao tamo prilike da se upozna sa starijom francuskom književnosti, specijalno s lirikom. Otada on u svojim napisima često operira imenima raznih trubadura, a u svoju pjesmu »Serenada«[309] utkiva i priču o nesretnoj ljubavi paža Guillaumea de Cabestainga prema lijepoj Seremondi, koju on tamo krivo naziva Marguerita.[310]

No prave simpatije Matoševe nisu upućene trubadurima, koje on spominje samo usputno ili ih parodira kao u spomenutoj »Serenadi«, već su koncentrirane oko velikog boema i pijanice, nježnog i sarkastičnog Villon-a, koji je, kao i »ubogi Lelijan« Verlaine, Matošu od svih francuskih pjesnika bio najbliži i po temperamentu i po nesretnoj sudbini. Iako mu nije posvetio nijednog posebnog napisa, Matoš Villona često usputno spominje, a mora da je o njemu i mnogo govorio u svom zagrebačkom krugu kad Čerina u svom nekrologu kaže da je Matoš »kao i *njegov*[311] Villon, bio čovjek zla života.«[312] Teško je dakle utvrditi koliko je bilo Matoševo poznavanje Villonove poezije, usudila bih se čak reći da je njega prvenstveno zanio Villon kao čovjek, a da je od njegova pjesničkog opusa poznavao uglavnom pjesme antologijskog karaktera, u prvom redu »Ballade des Dames du temps jadis«, koju je djelomično i preveo. Taj je prijevod uklopljen u članak »Manon«,[313] što je izašao neposredno nakon eseja »Quai i antikvari«,[314] te Wiesner ukazuje na asocijativni razvoj Matoševa vijonovskog nastrojenja – »I pobuda ide ovako: sjećajući se porodice Championâ, sjeća se Matoš razgovorâ u njihovoj kući ... I dok Matoš piše o Eduardu Championu u prikazu Literarne opazke i skoro potom objavljuje članak o kejevima i antikvarima, neposredno iza toga napisat će članak o Manoni, prevodeći u njem onu tako tužnu i slatku baladu Villonovu: 'Flore Rim-

[308] Možemo tek uz put spomenuti da Livadić zapravo i nije bio upoznat s francuskim originalom, nego samo s pojedinim dijelovima legende, i to u prijevodu prijevoda; inspirirao se naime na njemačkom prijevodu eseja engleskog esteta Waltera Patera, što je nabacio u svojoj kritici već i Matoš, a podrobno razradio prof. Hergešić (»Legenda o Amisu i Amilu«, str. 116 i d.).

[309] *S–k*, 9/1914, str. 338–339.

[310] U nekrologu Moréasu spominje međutim točno »Guillaume-a Cabesteinta (sic!) što ljubljaše Sorismondu« (»Dvije smrti«, *S–k*, 5/1910, str. 538).

[311] Potcrtala N. K.–B.

[312] »Motor Hrvatske«, *Vihor* 1/1914, str. 52.

[313] *HS*, 5/1909, br. 5.

[314] *Ibidem*, br. 1.

ljanke koj srećni kraj ...' i taj slatki i tužni 'Mais où sont les neiges d'antan?', Villonov ton iz pjesme Les Dames du temps jadis odjeknut će i Matoševom, nekako u isto vrijeme nastalom villonovskom pjesmom Lamentacije: Gdje je miris ruža tihe mladosti ...«[315]

Wiesnerovo je tumačenje vrlo privlačivo, samo što na žalost nije točno. Naime, pišući članak o Manoni, Matoš je vjerojatno imao u rukama Launetteovo izdanje Prévostove knjige iz 1885. ili 1904. s Maupassantovim predgovorom,[316] što ga uostalom izrijekom i spominje: »... sličnih kontradikcija ... nađoh i u jednom Maupassantu, koji je o Manoni napisao ovu krasnu studiju«, i dalje slijedi u navodnicima prijevod Maupassanta, unutar kojega je i tekst Villonove balade.[317] Takva usputna geneza prijevoda opravdava njegovu nepotpunost i umjetničku nedorađenost, koja inače nikako ne bi odgovarala Matošu, pjesniku koji je brižno pazio na formalnu dotjeranost i svojih i tuđih pjesama. Slijedeći vjerno Maupassantov tekst, Matoš prevodi samo prvu i treću strofu Villonove balade, ali upotrebljava 5 rima umjesto uobičajene 3, mijenja poredak srokova (Villon, ababbcbc, Matoš: abcbddee) i ne zadržava iste rime u objema strofama. Prijevod je poetski slobodan, ali sadržajno prilično vjeran, nijedna bitna misao nije ispuštena, no sintaktički je na momente dosta nategnut, ponegdje čak i teško razumljiv. Za ilustraciju uzmimo samo prva i posljednja dva stiha prve strofe:

Flore Rimljanke koj' srećni kraj,
Recite, krasota resi?

— — —

Te vile gdje su? Gdje je milo lane?
Njih više nema! Gdje je snieg od lane?

Šteta je što Matoš, koji je pjesnički dobro riješio slavni Villonov refren »Mais où sont les neiges d'antan?«, nije jednako uspjelo razriješio podjednako slavan početak balade: »Dites-moi où, n'en quel pays«, kojim Villon svojoj pjesmi daje odmah u početku otužnu intonaciju prolaznosti.[318]

Po prilici godinu dana nakon tog prijevoda Matoš objavljuje u *Hrvatskoj slobodi* vijonovski intoniranu pjesmu »Lamentacije« o kojoj govori Wiesner, a nekoliko mjeseci poslije u *Savremeniku* krasan i s komparatističkog stanovišta interesantan sonet »Relikvija«,[319] kojega Wiesner ne spominje, a koji također započinje vijonovskom intonacijom:

[315] Wiesner, »Matoš u Parizu«, str. 176–177.

[316] Prema Thième, *Bibliographie de la littérature française de 1800 à 1930*, T. 2, str. 260.

[317] Esej je preveden u cjelini, izuzev jednog kraćeg stavka, no taj se ne odnosi na Villona.

[318] Uz put napominjem da je to, koliko mi je poznato, ujedno prvi prijevod Villona na naš jezik.

[319] *Hrvatska sloboda* 3/1910, br. 70, *S–k*, 5/1910, br. 12. Vijonovski ugođaj u tim dvjema pjesmama nalazi i Kaštelan (»Lirika A. G. Matoša«, str. 84).

Gdje su, recite mi, oj vi duge noći,
Usne, što su rujni život pjevale?
Gdje su blage, tople, nasmijane oči,
Što su kao božje sunce sijevale?

da se nastavi u bodlerovskom duhu i završi čisto matoševskom, jetkom i sarkastičnom poentom.

No utjecaj Villona ne nalazimo samo u Matošu već i u njegovu krugu. Tako u Wiesnerovu antologijskom sonetu »Čeznuće«, što ga dvaput objavljuje u časopisima moderne,[320] posljednja tercina:

Oj, gdje ste sunca, gdje ste mora plava
i vrtovi, gdje miriše rezeda?
Oh, recite mi, gdje to harfe sviraju?

također podsjeća na intonaciju slavne Villonove balade. Vijonovski refren nalazimo i u Galovićevu ciklusu »De profundis I–IV«:[321]

O, gdje ste mi, gdje ste, moja ravna polja,
(De profundis II)

Gdje si mi? ... O, gdje si? ... Sunce, Sunce moje!
(De profundis IV)

koji je uostalom čitav pun vijonovskih i bodlerovskih rekvizita, no kako su te pjesme napisane koncem 1907, neposredno pošto je u *Hrvatskoj smotri* bio objavljen spomenuti Wiesnerov sonet kao i znamenita Matoševa »Mòra«, u kojoj također ima vijonovskih i bodlerovskih elemenata, moguće je da je inspiracija potekla s domaćeg izvora ili da je otud došao Galoviću bar impuls da i on napiše nešto »vijonovsko« i »bodlerijansko«.

I konačno, 1911, objavljuje Tin Ujević u *Steklišu* pjesmu »Naše vile«, koju bismo slobodno mogli nazvati hrvatskom adaptacijom spomenute Villonove balade, a vjerojatno ju je i Ujević tako zamislio. Za ilustraciju je dovoljno da navedemo prvu strofu:

Gdje su nama drage rajne sestre i drage,
Marulova seja i Dubravka, gdje Cvijeta?
Procvjetaše polja i plodan s rosne vlage
Perivoj u cvatu pramaljeća cvjeta:
Gizdavih ljepota, krasnije od cvijeta;
Gdje su vaše vile, Gjivo, Šiško, Gjore,
Vi, dva Dinka, i Tasso, pokloniče Flore?

[320] *HS*, 3/1907, str. 468; *Ml. H.*, 3/1909–1910, str. 51.
[321] *HS*, 6/1910, str. 93–94.

Da zaključimo. Villon u doba moderne gotovo i nije prevođen – Matošev fragmentarni prepjev prvi je i za dugo vrijeme jedini prepjev Villona u hrvatskoj književnosti – o njem mora da se više raspravljalo nego što se pisalo,[322] ali i kroz to malo što je bio poznat, Villon se kao jaka pjesnička individualnost u tolikoj mjeri nametnuo nekolicini najboljih lirika hrvatske moderne da u nekim njihovim pjesmama osjećamo vijonovsku intonaciju. Matoševo pak ime ostaje trajno vezano uz Villona, pa će npr. Vl. Čerina završiti svoj nekrolog Matošu evokacijom njegova tužna i ispačena lika na mrtvačkom odru – »a iz bledih, poluotvorenih, kao milost i milovanja žednih usnica kao da navire prost, go, a do suza bolan stih nesretnog razbojnika, provalnika, skitnice i lopova, pjesnika-delikventa, Françoisa Villona:

Avez pitié, aiez pitié de moy . . .«[323]

Literatura francuske renesanse ostavila je u doba moderne manje traga od francuske srednjovjekovne književnosti, a manje se i spominje. R a b e l a i s-ovo ime susrećemo u osvrtima na razna pedagoška izdanja, a jasno i u Matoša, i to dosta često, pa u »Jesenskoj idili« u razgovoru stvarî sudjeluje i jedna knjiga proždrljivog pijandure, bezbožnog Messire Rabelaisa.[324]

Koliko je bila poznata P l e j a d a, teško je reći; nailazila sam uglavnom samo na ime R o n s a r d-a, i to najčešće u dalmatinskih pisaca, a poznavao ga je svakako i Matoš; u njegovu sonetu »Djevojčici mjesto igračke«[325] nalazimo čak i stihove što nas podsjećaju na glasoviti Ronsardov sonet Heleni:[326]

Al će doći veče, kad ćeš, ko Elvira,
Don Huanâ sita i lažnih kavalira,
sjetiti se sjetno nježne ove strofe.
Moje će ti ime šapnut moja muza,

— — —

Quand vous serez bien vieille, au soir à la chandelle,
Assise auprès du feu, dévidant et filant,
Direz chantant mes vers, en vous émerveillant:
Ronsard me célébrait du temps que j'étais belle

ali pitanje je da li je Matoš dublje poznavao Ronsarda, ili je znao samo njegove antologijske pjesme.

[322] Uz spomenute Krnicove članke (usp. op. 307) objavljen je još jedan prigodan napis u *Morgenblattu*, 46/1901, br. 220.

[323] »Motor Hrvatske«, *Vihor*, 1/1914, str. 54.

[324] *Vienac*, 35/1903, str. 371.

[325] *HS*, 3(1907), str. 447.

[326] Usp. i J. Kaštelan, *o. c.*, str. 84.

Česte reminiscencije nalazimo u Matoša i na Montaigne-a, autora kojeg je dobro poznavao,[327] i kojeg u predgovoru *Ogledâ* navodi kao svog učitelja, međutim ni njemu nije posvetio posebnog priloga. Ipak, o Montaigneu je, jedinome od svih autora te epohe, izašla jedna oduža rasprava u časopisima moderne, i to u *Vijencu 1903.* Napisao ju je Milan Begović, pa je stvar interesantna i kao njegov prvi prikaz iz stranih književnosti i kao uopće prvi članak o Montaigneu u nas[328] i, što je uostalom najvažnije, kao vrlo dobar i iscrpan prikaz Montaignea i njegove filozofije »du bon sens«. Drugo je pitanje koliko je ta studija samostalna; Begović je kao romanist svakako morao poznavati Montaignea, no kako na nekoliko mjesta spominje Bonnefona, pretpostavljam da se služio prvenstveno jednom od Bonnefonovih monografija.[329]

Koliko možemo zaključiti na temelju ovog oskudnog materijala o francuskoj srednjovjekovnoj i renesansnoj književnosti, ta je literatura bila u doba moderne poznata samo najboljim našim poznavaocima francuske književnosti. Međutim, ni oni nisu učinili mnogo da je učine pristupačnom širim čitalačkim krugovima – jedan fragmentarni prijevod Villona, jedna rasprava o Montaigneu i nekoliko usputnih napomena ne pokazuju neko ozbiljnije nastojanje u tom pravcu. Ipak, ne bismo mogli reći da je starija francuska književnost ostala bez traga u literaturi naše moderne – eventualne studije o Montaigneu i naročito o Villonu u hrvatskoj književnosti vjerujem da bi u HM otkrile mnogo zanimljivog materijala koji nije našao odraza u časopisima.

Književnost 17. i 18. stoljeća

Hrvatska moderna nije pokazala jači interes za klasike 17. stoljeća. Doduše, vidjeli smo da je francuski klasični teatar bio u nas dosta dobro poznat već i prije 1895, isto smo tako imali prijevode Pascala, Bourdaloua i Fénélona, a uoči same moderne izlaze prikazi Corneillea, La Rochefoucaulda, La Bryèrea; literatura te epohe spadala je uostalom i u školsku lektiru pa se može pretpostaviti da su modernisti francuski klasicizam relativno dobro poznavali, mada se na nj vrlo rijetko osvrću, i to uglavnom samo u kazališnim kritikama i recenzijama. Mislim da su toj stanovitoj »nepopularnosti« francuskih klasika mnogo pridonijeli i tradicionalisti, koji su u svojim polemikama i sukobima s mladima stalno isticali principe vječne ljepote i istine kakve nalazimo u djelima jednog Corneillea ili Racinea, koji su, kao i sam klasicizam,

[327] Usp. J. Tomić, *Matoševo poznavanje francuske književnosti*, str. 26.

[328] Oba podatka prema *BLZ* III, s tim da se u *BLZ* ta rasprava ne spominje, što je svakako težak propust.

[329] *Montaigne, l'homme et l'oeuvre* (1893), *Montaigne et ses amis* (1898). Stupanj ovisnosti mogao bi se utvrditi tek usporedbom Begovića i Bonnefonovih studija, no u to pitanje ovdje ne ulazim jer mi Bonnefonove knjige momentano nisu dostupne.

i idejno i umjetnički bili daleki duhu naše moderne. Ipak, ne bismo mogli reći da su mladi bili neprijateljski nastrojeni prema francuskim klasicima 17. st; Matoš nalazi u njima prethodnike moderne misli, divi se njihovu stilu i odmara se čitajući Mme de Sévigné, svaku novu predstavu Molièrea dočekuju modernisti kao dobitak za naš repertoar, a ocjenjujući u *Savremeniku* 1914. Uskokovićev prijevod La Rochefoucaulda, Donadini žali što se i u nas nije prišlo tako sistematskom prevođenju francuske klasične literature kao u Srba. Međutim, vlastitih doprinosa upoznavanju tog razdoblja mladi nisu dali, odnosno, ako su ih dali, dali su ih po stručnoj liniji, a ne kao predstavnici HM.

Petar Skok, jedan od nekoć najagilnijih predstavnika nadaške generacije, objavio je npr. 1907. filološku raspravu o odnosu Dositeja prema La Fontaineu, na koju se, po profesionalnoj dužnosti, osvrće Prohaska u *Savremeniku* 1908, jednako kao što i Vodnik piše 1906. recenziju Popovićeve studije o Držiću i Molièreu. No izvan tih filoloških napisa, u časopisima moderne objavljen je i 1 prijevod, 1 recenzija i 1 predavanje iz literature te epohe; ti su prilozi doduše škrt doprinos upoznavanju francuskog »grand siècle« i nisu ih napisali modernisti, ali su svaki na svoj način s komparatističkog stanovišta interesantni.

God. 1907. izlazi u pravaškoj *Hrvatskoj smotri* prijevod La Fontaine-ove basne »Zmija i turpija« (V, 16). Prevodilac je Iva Rod, tj. Štefa Iskra, prijevod je uglavnom sadržajno točan, nešto razvučen, izmjene kratkog i dugog stiha nisu provedene dosljedno kao u originalu i ne slijede tok misli kao u La Fontainea. Međutim, iako prevodilac, jasno, nije bio dorastao autoru, a sama je basna bila možda izabrana kao aluzija na »uzaludne« borbe mladih, ipak je prijevod značajan već i po tom što je to bio prvi objavljeni hrvatski prijevod La Fontainea.

Iste godine izašao je u *Hrvatskoj smotri* još jedan vrlo interesantan prilog o francuskoj književnosti 17. st., sadržajem svakako interesantniji od La Fontaineove basne, iako na žalost nije originalan. Radi se o prijevodu (ili preradi?) recenzije J. Ettlingera, objavljene pod naslovom »Zametci modernoga romana«, a napisane »povodom Waldbergova djela o čuvstvenom romanu u Francuskoj«. Iako je taj prikaz zapravo čorbine čorbe čorba, kako bi rekao Matoš, ipak su se preko njega naši čitaoci mogli upoznati s francuskim sentimentalnim psihološkim romanom 17. st., koji je u nas dotad bio apsolutno nepoznat. Waldbergova je zasluga, ističe Ettlinger, »što je prvi iznesao interesantnu činjenicu, da je psihologijski roman imao svoj zametak u pravim ljubavnim doživljajima, u listovima portugizke koludrice francezkom častniku«,[330] pa i sam u svojoj recenziji najviše govori o sestri Mariani, zatim o grofici Lafayette kao njezinu nastavljaču, a osvrće se i na djela Mme de Villedieu, C. Bernard, Mlle de la Force i Mlle d'Aulnoy.

S posebnog je aspekta interesantna Gavellina konferansa o Molièreu, održana u Hrvatskom kazalištu povodom 250-godišnjice Tartuffea, a objavljena u *Savremeniku* 1914. Iako namijenjeno široj publici, Gavel-

[330] Koliko je točan taj Waldbergov prioritet, nisam uspjela ustanoviti.

lino je predavanje originalno koncipirano i prikazuje nam Molièrea u jednom svjetlu na koje vjerujem da tadanja publika nije bila navikla; najviše se, jasno, govori o samoj komediji, koju Gavella smatra vrhuncem Molièreova stvaranja, dok u liku Tartuffea ne gleda prvenstveno oličenje hipokrizije, već čovjeka intelektualno superiorna nad svojom okolinom, čovjeka koji želi da upravo stoga tom sredinom zavlada, ali koji je ipak voljan da sve žrtvuje kad je u pitanju ljubav. Iako je mladenački zanos zaveo Gavellu možda i malo predaleko u interpretaciji Molièrea – a interesantno je da u svojoj poslije bogatoj režiserskoj karijeri Gavella nije postavio ni jedan njegov komad[331] – ipak ta konferansa znači u nas na neki način početak novog, modernog pristupa Molièreovu opusu.

Pisci 18. stoljeća, koji su svojim slobodoumnim i naprednim idejama privlačili već i svoje suvremenike u Dubrovniku i Dalmaciji, često se spominju na stranicama modernističkih glasila, no posvećeno im je još manje napisa negoli klasicima 17. st., a vjerujem da su bili i manje poznati od njih. U školsku lektiru naime ti pisci uglavnom nisu bili uključeni, a simptomatično je da nisu uvršteni ni u pregled svjetske beletristike što ga je Vl. Eisenthal objavio u liberalnom i antiklerikalnom *Hrvatskom đaku* s namjerom da omladini dade sugestije kako da upotpuni nedovoljno poznavanje svjetske književnosti, koje joj je pružala srednja škola.[332] Karakteristično je u tom smislu i posljednje Miletićevo pismo Borothi, objavljeno u *Savremeniku* 1908, gdje Miletić kaže da bi se volio malko »pozabaviti sa Jean Jacques Rousseau-om, kojega svatko citira, a malo tko pozna«, i moli Borothu da mu nabavi njegova djela. Konačno, i Matoš, jedini predstavnik HM koji je Voltaireu i Rousseauu posvetio zasebne članke,[333] poznavao je, prema Tomiću, njihova djela također samo fragmentarno i površno, a svoje znanje o njima crpio prvenstveno iz studija i monografija, pa otud i mnogi netočni sudovi.[334] Kraj takve situacije nije čudo da je i materijal kojim raspolažem iz te epohe više nego oskudan.

Na početku moderne, god. 1898, izlazi u srednjoškolskoj *Novoj nadi* jedan kraći članak o M o n t e s q u i e u-u; potpisan je s M. K., pisan je slovenski pa se iza te šifre očito krije jedan od slovenskih pristaša nadaškog pokreta. Članak je nepretenciozan, ima posve informativan karakter i u mnogočem je ispod razine većine ostalih priloga toga časopisa. Ne bih čak mogla reći ni da je kompilacija, a ako jest, onda je izvor svakako bio loš – neki su podaci netočni (govori se npr. da je Montesquieu proputovao pol Azije, i to specijalno detaljno Perziju, prije nego što je započeo pisati *Perzijska pisma*), a Montesquieuovi sudovi većinom su simplificirani, pa je sve u svemu taj diletantski člančić uči-

[331] Usp. Hergešić, *Shakespeare-Molière-Goethe*, str. 182.

[332] »Što da čitamo«, *HĐ*, 2/1908, br. 4.

[333] »Pismo iz Ferneya«, *Novi vjek*, 3/1898, br. 6, 8–9; »Dvjesta godišnjica J. J. Rousseaua«, *Vienac* (»Obzor«), 3/1912, str. 169–174. – Kako ti časopisi ne ulaze u uži okvir ove radnje, neću se na tim Matoševim člancima posebno zadržavati.

[334] Usp. J. Tomić, *o. c.*, str. 30–39.

nio slabu uslugu velikom francuskom misliocu. – Čini se da je Montesquieu uopće bio slabo poznat u modernista, s njegovim se imenom ne susrećemo ni u usputnim napomenama i tek *Stekliš* 1911, među glosama filozofâ i političarâ, donosi i jedan aforizam iz *Esprit des lois*.

Ostali francuski filozofi 18. st., izuzev Rousseaua, još su slabije ili zapravo i nisu nikako zastupani u modernističkim glasilima. Voltaireovo ime susrećemo češće, najviše u odjecima na Matošev esej u *Novom vijeku*, Diderota spominje u nekoliko navrata Matoš, a o Chamfortu piše u povodu srpskog prijevoda *Maksima i misli* Donadini kraću recenziju, u kojoj se uglavnom pridržava Skerlićevih misli iznesenih u predgovoru knjige. No najčešće se spominje ime R o u s s e a u-ovo, ali, kako je rekao Miletić, Rousseaua svatko citira, a malo tko čita. Izuzev nekoliko citata u *Svjetlu*, tek se god. 1912, uz 200-godišnjicu Rousseauova rođenja, osjeća za nj jači interes te izlazi nekoliko prigodnih članaka i studija, uglavnom u dnevnoj štampi i po pedagoškim časopisima. Tom je prilikom napisao i Matoš svoju studiju o Rousseauu u »Obzorovu« *Vijencu*, dok u *Savremeniku*, jedinom glasilu mladih koje je tu obljetnicu zabilježilo, izlazi opširna rasprava Lj. Dvornikovića, koja započinje točnom konstatacijom da se Rousseauova popularnost svodi u nas uglavnom na poznavanje naslovâ njegovih djela. Pedagog po struci, Dvorniković u svojoj studiji ocrtava u prvom redu filozofske i pedagoške ideje Rousseauove, koje su mu očito bile najbliže, iako ga i tu nedovoljno poznavanje duhovne klime tadašnje Francuske dovodi do nekih neispravnih zaključaka (npr. progoni Rousseaua nakon *Emila* nisu uslijedili samo zbog prirodne religije koju ispovijeda savojski vikar, kako misli Dvorniković, već prvenstveno zbog vikareve kritike postojećih religija, itd.); međutim, ne smijemo zamjeriti Dvornikoviću neke pomalo stereotipne i zastarjele poglede na Rousseaua, koji su uostalom u ono doba, držim, bili i uobičajeni, ali možemo mu zamjeriti što nije posvetio pažnju njegovim literarnim dijelima te samo usput spominje *Novu Heloizu*, a *Rêveries* čak i ne spominje, pa nam tako u članku koji nosi općenit naslov »Jean Jacques Rousseau« nije dao njegov cjelovit portret.

Jedna početnička kompilacija o Montesquieuu i pedagoški intonirana rasprava o Rousseauu svjedoče nam da francuski filozofi 18. st. nisu bili interesantni našim modernistima, a i Matoša, koji jedini od predstavnikâ HM piše o njima, privlače prvenstveno kao interesantne ličnosti i dobri stilisti. Izim filozofâ, Matoš je poznavao i čitao, ili bar spominjao i druge francuske autore 18. st., znade za libertinsko djelo Mirabeauovo *Erotica biblion*,[335] spominje Bernardin de Saint-Pierrea, a abbé P r é v o s t-u posvećuje čitav jedan esej.[336] Poticaj da piše o Manoni dala je Matošu zagrebačka predstava Massenetove opere, no pero ga je i opet zanijelo te, počevši da piše o razlikama između libreta i romana, prelazi na sam roman, prevodi Maupassantov esej o Manoni,

[335] Usp. satiričan sonet o Mirabeauu pod tim naslovom, *S-k*, 7/1912, str. 139.

[336] *HS* 5(1909), str. 110–113.

nadovezuje paralelu s Dumasovom *Gospodom s kamelijama* i završava nizanjem imena velikih ljubavnica što su počam od Marije Magdalene inspirirale književnike i umjetnike. Sud o romanu daje se tek usputno – snaga djela leži prema Matošu u njegovoj doživljenosti, no nema »životi Lesageove, divne duhovitosti kulturnih priča kristalnog Voltairea i kao meso krvavog, sočnog i toplog Diderota. Kao umjetnina zaostaje daleko ta pripovijetka iza Crébillonove libertinske S o f e i izvanrednog romana Cloderlosa (sic!))de la Closa (Liaisons dangereuses).« Ova bi nas posljednja napomena mogla navesti na zaključak da je Matoš poznavao vrlo dobro romansijersku literaturu te epohe, no pitanje je da li je stvarno čitao sve navedene autore.

Koliko sam mogla zaključiti iz raznih usputnih napomena, kod nas ta literatura koju navodi Matoš nije bila poznata. Od romanâ te epohe čitao se i nadalje prvenstveno *Pavao i Virginija*, koji se u doba moderne ponovno preizdaje, često citira, a Galoviću je inspirirao i jedan sonet,[337] možda se čitala i *Nova Heloiza*, u originalu ili njemačkom prijevodu, dok se ostala djela i ne spominju, osim u Matoša.

Nekoliko usputnih napomena i jedan kraći prikaz u listku posvećeni su i najvećem francuskom pjesniku 18. st., Andréu C h é n i e r-u. Interes za Chéniera bio je u to doba općenito pojačan, romanska se škola u mnogočem na nj nastavlja, pa je razumljivo da se i u nas najprije spominje kao jedan od njezinih preteča. God. 1903. posvećen mu je u *Vijencu* i jedan kraći informativni osvrt, gdje se uglavnom govori o njegovim pjesničkim pogledima: anonimni autor tog napisa vidi u njem prvenstveno preteču romantizma, smatra ga potpuno ispravno jednim od najvećih francuskih pjesnika, no mora da ga je ipak površno poznavao kad uopće ne spominje njegove *Jambe*.

U cjelini uzevši, možemo reći da mladi, izuzev Matoša, nisu dali značajnijeg doprinosa poznavanju francuske literature 17. i 18. st., a i ono što je dano na tom području, uglavnom nije objavljeno po njihovim časopisima. Slabiji interes vlada svakako za 17. st., koje je, što po prijevodima što po školskim programima, ipak bilo bolje poznato i možda upravo zbog toga, a ne samo po svom duhu za njih neinteresantno, dok za 18. st. vlada stanovit interes, dapače u Matoša i vrlo jak, ali kako je literarna naobrazba modernistâ upravo na tom području veoma slaba, ostao je Matoš uglavnom osamljen u svojim nastojanjima da nam približi ljude i književna ostvarenja te epohe.

Romantizam

Za preteče francuskog romantizma mladi ne pokazuju praktički nikakva interesa. Chateaubriand je u nas već otprije bio dosta dobro poznat, a usputne napomene svjedoče nam da su i mladi čitali uglavnom

[337] »Pavao i Virginija«, *HS*, 6(1910), str. 20.

i *Atalu* i *Renéa*, dok Mme de Staël, za koju bismo uslijed stanovitog vala feminizma u nas očekivali isti pojačani interes s kojim se susreću ostale spisateljice, ostaje i dalje u sjeni Chateaubrianda i obično se samo uza nj i spominje.

U odnosu na sam francuski romantizam, specijalno na njegovu prozu, učinjen je u doba moderne stvaran napredak, doduše ne toliko u upoznavanju koliko u vrednovanju. Zanimljivo je da su stari i mladi na neki način podijelili sfere svojih interesa – poezija, uglavnom bolje poznata, ostaje privilegijem starih, dok se prozom, čije je prave vrijednosti trebalo tek otkrivati, zanimaju više mladi.

Vidjeli smo u prethodnom poglavlju da je poezija francuskog romantizma bila uoči moderne bolje poznata od proze, ili svakako bolje vrednovana – Lamartine, Vigny, Hugo i Musset smatrani su, potpuno ispravno, glavnim i najboljim pjesnicima te epohe te su svi, izuzev Vignyja, bili koliko-toliko i prevođeni, a velika popularnost Bérangera u nas bila je u skladu i s francuskim mjerilima 19. st. U doba moderne tradicionalnosti, naročito oni iz dalmatinskih redova, glavni su štovatelji velikih romantičnih pjesnika, oni ih najviše prevode i o njima pišu, dok se mladi njima bave relativno malo. Ipak, ne bi se moglo reći da ih ne cijene – Mihovil Nikolić prevodi na početku svoje pjesničke karijere u *Pobratimu* i *Vijencu* Lamartinea, koji će znatno utjecati i na njegovo vlastito stvaranje; moment koji ističu svi kritičari Nikolićevih pjesama.[338] Među predstavnike moderne, iako ne sudjeluje u modernističkom pokretu, spada i Vladimir Nazor, veliki štovalac Hugoa, poslije i njegov najbolji prevodilac u nas, u čijem se onodobnom stvaranju osjeća da je Hugo utjecao na formirnaje njegove pjesničke fizionomije.

Činjenica je međutim, da je u svim glasilima što sam ih ovdje obradila izašao jedan jedini prijevod iz poezije francuskog romantizma, da čak i stogodišnjice rođenja de Vignyja i Hugoa ostaju nezabilježene, a uz Mussetovu obljetnicu objavljen je samo jedan kraći napis. Pa i taj jedini prijevod što je izašao zapravo i nije vjeran prijevod već slobodan prepjev B é r a n g e r-ove pjesme »Le bon Dieu«, u kojem se gospod bog pretvara u »feš dečka«; prepjev se uostalom pojavio ne u nekom književnom časopisu, već u omladinskom glasilu *Val*, i objavljen je vjerojatno ne iz štovanja Bérangerove umjetnosti već zbog svog slobodoumnog sadržaja. Ostali se pjesnici uopće ne prevode, bar ne njihove pjesme; u *Vihoru* je naime Čerina preveo H u g o-ovu poetsku prozu »Francuska revolucija« i 24 njegova aforizma pod skupnim naslovom »Rpa kamenja«, no Hugo je Čerinu privlačio prvenstveno kao revolucionar i borac za slobodu, kao titanska ličnost, kako kaže na jednom mjestu. – O pjesnicima se uglavnom i ne piše, jedino je u povodu 100-godišnjice M u s s e t-ova rođenja objavio Katalinić u *Jugu* 1911.

[338] Od svih kritika Nikolićevih pjesama što su u to doba izlazile, jedino sam u Nehajeva naišla na mišljenje da je Nikolić došao »na glas kao nasljedovatelj Lamartinov«, i to »sasma krivo«, samo zbog brojnih citata iz stranih literatura, dok dublje veze između njega i Lamartinea Nehajev ne vidi (usp. *Djela* sv. 13, str. 56).

nabačene misli o Mussetu čovjeku i piscu, kojima i sam daje nepretenciozan naslov »paljetkovanje«. Nekoliko redaka uz neku komemoraciju Hugoa, kratka isključivo informativna recenzija Skerlićeve studije o francuskim romantičarima (Nodieru i Mériméu) i srpskoj narodnoj poeziji, nekoliko usputnih napomena o pojedinim piscima, predstavlja sav materijal na tu temu. Više je pažnje posvećeno Gautieru, no o njem se govori prvenstveno kao o larpurlartistu pa ću ga zato i obraditi u slijedećem odsjeku.

Interesi mladih skoncentrirani su više na prozu francuskog romantizma, koja dotad nije u nas bila predstavljena najsretnijim izborom prijevoda niti je bila ispravno vrednovana. Vidjeli smo da su od prozaika bili u nas najviše prevođeni Mérimé, Georg Sandova i Dumas pére, autori koji moderniste uglavnom mnogo ne zanimaju, iako prvo dvoje uglavnom cijene. – M é r i m é, čije se stvari još uvijek preizdaju, cijenjen je kao umjetnik, a zanimljiv kao čovjek koji se za nas zainteresirao, pa makar i mistifikacijama; Skrlićeve i Ćurčinove studije o našoj narodnoj poeziji i njezinim odjecima potakle su interes upravo za tog Mériméa,[339] pa će se ne samo u recenzijama tih stručnih rasprava već i inače uz Mériméovo ime nadovezivati i njegove mistifikacije. – I George S a n d o v a se u to doba u nas još uvijek prevodi, doduše samo u *Pobratimu* i *Domu i svijetu*, ali i modernisti govore o njoj s poštovanjem, a *Svjetlo* donosi među mislima velikih ljudi i nekoliko njezinih aforizama. Međutim, interes za nju očito slabi, a jedini članak koji joj je posvećen piše neka Milka u *Novoj nadi* 1898; redakcija je članak »rado« priopćila iako se ogradila od sudova svoje suradnice, koja doduše prikriva sentimentalne veze spisateljice, ali s feminističkim žarom govori o njezinim slobodoumnim pogledima pred kojima su zadrhtali tirani cijele Evrope. Nalazi se u tom članku i konstatacija da je »navjesnica« socijalnog romana bila Mme de Staël, da su ga Balzac i E. Suë vrlo unaprijedili, no da je tek za Sandove dostigao svoju kulminaciju – ali ne treba da toj anonimnoj srednjoškolki zamjerimo na pogledima koje je najvjerojatnije preuzela od Šenoe i Cirakija! Sam je prikaz inače dosta informativan.

H. de B a l z a c, pisac kojega je Šenoa stavljao u isti red s P. de Kockom i E. Suëom, dobiva konačno svoje pravo mjesto u literarnoj historiji. Koliko je stvarno Balzac bio poznat, teško je ustanoviti; god. 1887. prevodi se u nas *Eugenija Grandet*, god. 1899. izlazi u povodu 100 godišnjice rođenja nekoliko članaka o njem, a 1905. i 1914. po jedan prijevod u *Domu i svijetu*, preizdan zatim u »Hrvatskoj biblioteci« *(Kobna klisura* i *Povijest trinaestorice)*, no očito je da se Balzac u to doba dosta čitao, bilo u originalu bilo u njemačkim prijevodima. U časopisima HM posvećena mu je samo jedna bilješka, ali često se spomi-

[339] -s, »Mala biblioteka«, *S-k*, 4/1909, str. 225 (ocjena Skerlićeve knjige *Francuski romantičari i srpska narodna poezija);* – Lj. Kèrnic, »Dr. Milan Ćurčin: Das serbische Volkslied in der deutschen Ltierature«, *S-k*, 1/1906, str. 148–149.

nje, veličina njegova opusa pravilno se ocjenjuje, a kad se govori o nedostacima naše prevodilačke djelatnosti, uvijek se ističe Balzac kao jedan od najprečih zadataka. God. 1914. prilaze tom poslu konačno i mladi te u *Književnim novostima* izlazi prijevod »Pukovnika Chaberta«. Roman je preveden u cjelini, a prijevod je dosta vjeran, iako mjestimice netočan.[340] Prevodilac nije naznačen, no eventualno bi mogao biti Lj. Wiesner, koji je uz početak prijevoda napisao kraću bilješku o Balzacu kao tvorcu »Ljudske komedije«.

Uoči moderne S t e n d h a l je bio u nas još uvijek praktički nepoznat. Tek god. 1897. piše o njem Grado u *Vijencu*, a 1901. izlazi u *Nadi* opširna Matoševa studija, i ta su dva priloga očito potakla interes za Stendhala.[341] Iz usputnih napomena vidimo da se on u doba moderne u nas mnogo cijeni, pa i čita, a Lisičar je u ocjeni Vojnovićeve *Trilogije* nabacio misao da je početak djela nastao pod utjecajem Stendhalova opisa bitke kod Waterlooa;[342] o utjecaju Stendhala na Matoša neću ovdje govoriti, jer se to pitanje u časopisima ne spominje pa izlazi izvan okvira ove radnje.

Dva prijevoda, dva člančića, nekoliko recenzija i dosta usputnih napomena predstavlja sve što su mladi u svojim časopisima posvetili bilo prozi bilo poeziji francuskog romantizma. Materijal je dakle više nego oskudan, ali ipak je općeniti dojam što ga iz njeg dobivamo pozitivan – poezija Lamartinea i Hugoa daje poticaja Nikolićevu i Nazorovu stvaranju, a u poznavanju proze krenulo se makar u toliko naprijed što se ona sad ispravnije valorizira i što je glavni interes mladih usmjeren na Balzaca i Stendhala, dva njezina najveća predstavnika.

Parnas, Baudelaire, felibrižt

Reakcija na poeziju romantizma, njezine čuvstvene izljeve i naročito njezin nehaj prema formi, nastupila je iz redova samih romantičara te će Théophile G a u t i e r, legendarni borac iz bitke oko Hernanija, biti prvi koji će početi klesati svoje stihove, cizelirati pjesme i svojom zbirkom *Êmaux et Camées* (1852) udariti temelje kasnijem Parnasu. I upravo taj Gautier, preteča parnasovaca, »poète impeccable«, kojemu će Baudelaire kao učitelju i prijatelju posvetiti svoju zbirku, zainteresirao je naše mlade, iako mu u svojim časopisima nisu posvetili mnogo priloga. God. 1906. izlazi u *Hrvatskoj smotri* prijevod njegove pripovi-

[340] Npr. na nekoliko se mjesta *ne que* u značenju *samo* uopće ne prevodi.

[341] Matoš doduše spominje u uvodu svom članku da »u nas govoraše o Stendhalu gospodin Sabić (u *Vijencu*), no njegova studija ne će moći da zadovolji onih, koji ne poznaju Stendhala, jer je odviše kratka«; međutim, koliko sam uspjela utvrditi, Sabić uopće nije pisao o Stendhalu, te Matoš vjerojatno misli na Gradov članak u *Vijencu*, a autora spominje po sjećanju, koje ga je u tom slučaju iznevjerilo.

[342] Usp. »Dubrovačka trilogija«, *Vienac*, 35/1903, str. 361.

jetke »O djetetu s hljebnim cipelicama«; uz prijevod objavljen je i kratak popratni članak informativnog karaktera, u kojem se Gautier tretira prvenstveno kao pjesnik *Emajla i kameja*, pa čak i kao čisti parnasovac. Autor samog članka ostao je, jednako kao i prevodilac spomenute pripovijetke (a možda je to bila i ista osoba), anoniman.[343] Drugi i posljednji prilog o Gautieru u časopisima HM izlazi u *Savremeniku* god. 1911. povodom 100-godišnjice rođenja; napisao ga je Butković, članak je pun anegdota iz Gautierova privatnog života i vjerojatno je više-manje prepisan iz kojih francuskih novina. Vjerujem, međutim, da je Gautier bio mnogo bolje poznat nego što bismo mogli zaključiti na temelju tog malog broja priloga. S njegovim se imenom i u časopisima često susrećemo, najčešće u Matoša i u pjesnikâ njegova kruga, za koje je on »divni Théo«, poklonik forme i začetnik larpurlartizma. Matoš mu je uz obljetnicu 1911. bio posvetio i jedan članak, svakako najbolji prilog o Gautieru što je dotad bio u nas objavljen, no izašao je u *Obzorovu* feljtonu pa se neću na njem zadržati.

Mnogo jači interes negoli Gautier, dapače, možda jači interes negoli bilo koji drugi francuski pjesnik, pobudio je u mladih Charles B a u d e l a i r e. Vidjeli smo u prethodnom poglavlju da se Baudelaire u nas uoči moderne već počeo prevoditi, no o njem se znade malo, a i prevodile su se samo pjesme u prozi. Bečka *Mladost* namjeravala je donijeti i koji prijevod Baudelairea, no ta se namjera nije ostvarila, a i govori o njem jedino Grado,[344] i to usputno, kratko i s nerazumijevanjem; autor *Fleurs du Mal* za nj je samo dijaboličar, mizantrop, čovjek koji pljuje na svijet i goji u svojoj duši jedino prezir. Međutim, ne smijemo zaboraviti da u to doba i Matoš, poslije najveći poklonik Baudelairea u nas, izražava u *Novom vijeku* slično mišljenje, s tom razlikom što nalazi da su »na njemu užežene sve pogrješke modernih osim jedne: obožavaše f o r m u«.[345] Ipak, ono što nije uspjela ostvariti *Mladost*, realizira se god. 1900. u *Svjetlu* i 1903. u *Vijencu* – objavljuju se prvi prijevodi Baudelaireovih stihova, ne samo u nas već uopće u jugoslavenskih naroda.[346]

Prvi je prijevod objavljen samo s naznakom »Iz 'Cvieća zla'« a prevodilac se krije pod pseudonimom Ives, koji nisam uspjela razriješiti.[347] Prevedena je jedna od poznatih Baudelaireovih pjesama, »Le Balcon«, ali prijevod je na žalost školska ilustracija Croceove izreke »traduttore – traditore«. U prvom redu prevodilac ne samo da ne daje naslov pjesme već je i u prijevodu izostavio riječ »balkon«, što je mnogo teži propust. Međutim, to nije sve, jer prevodilac doduše prevodi sve

[343] U analizu prijevoda ne ulazim jer ga nisam uspjela usporediti s originalom.
[344] Usp. »Mlada Hrvatska«, *Ml.* 1/1898, str. 182.
[345] »Impromptu«, *Novi viek*, 4(1899), str. 332.
[346] Usp. J. Tomić, »Baudelaire en Yougoslavie«.
[347] Da je Krnic inače surađivao u *Svjetlu* i da je prijevod bolji, mogao bi on doći u obzir za prevodioca jer u jednom pismu iz god. 1898. upozorava Plavšića na svoj pseudonim *Ivet*, koji bi se dapače vrlo lako iz Krnicova rukopisa mogao pročitati kao *Ives* (*t* je naime pisano goticom).

strofe, no upotrijebivši naizmjence jedanaesterac i deseterac umjesto Baudelaireova aleksandrinca, on često nemilosrdno kreše njegove stihove. Senzualni karakter pjesme sveden je jasno na minimum, a deminutivi kao »srdašce« ili »sunašce« spadaju doduše u rekvizite naše narodne ili ilirske ljubavne lirike, ali nemaju mjesta u Baudelaireovoj poeziji. Za ilustraciju tog prijevoda, kojim naši mladi nisu stekli nikakve druge zasluge osim što su započeli s prevođenjem *Cvijeća zla*, bit će dovoljno da usporedimo samo prvu strofu:

Mère des souvenirs, maîtresse des maîtresses,
O toi, tous mes plaisirs! ô toi, tous mes devoirs!
Tu te rappelleras le beauté des caresses,
La douceur du foyer et le charme des soirs,
Mére des souvenirs, maîtresse des maîtresses!

O, sjećanja majko, o ženo žena,
O, jedina srećo, ponose moj!
Pred duhom zar lebdi radosti sjena,
I domaje mi i noći ti poj?
O, sjećanja majko, o ženo žena.

ili stihove:

Car à quoi bon chercher tes beautés langoureuses
Ailleurs qu'en ton cher corps et qu'en ton coeur si doux?

Već nitko mi čara podati ne će
Do tielo i milost srdašca tvog!

Slijedeći je prijevod izašao u *Vijencu 1903.* Prevodi se »De profundis clamavi«, pa kako se radi o sonetu, citirat ću i original i prijevod u cjelini.

J'implore ta pitié, Toi, l'unique que j'aime,
Du fond du gouffre obscur où mon coeur est tombé
C'est un univers morne à l'horizon plombé,
Où nagent dans la nuit l'horreur et le blasphème;

Un soleil sans chaleur plane au-dessus six mois,
Et les six autres mois la nuit couvre la terre;
C'est un pays plus nu que la terre polaire;
– Ni bêtes, ni ruisseaux, ni verdure, ni bois!

Or il n'est pas d'horreur au monde qui surpasse
La froide cruauté de ce soleil de glace
Et cette immense nuit semblable au vieux Chaos;

Je jalouse le sort des plus vils animaux
Qui peuvent se plonger dans un sommeil stupide,
Tant l'écheveau du temps lentement se dévide!

O smiluj mi se – ja sam usred hlada
podzemnih tmina, duša pomoć ište,
u kraju ovom strah i kletva vlada
a olovno i pusto je nebište.

Krvavo sunce bez topline pada
u ponor, grozne tmine zemlju tište,
polarna noć je, usahla su mlada
debla i cvijeće· smrti su ročište.

Ni kaos stari tako strašan nije
kô ovo sunce, zrake ledenije
od pustog jesu mraza. Gdje je sanak

Da sklopi moje trudne vedje. Kako
je bezkonačan, kako se polako
i lieno vuče ovaj prazni danak.

Iako je i ovaj prijevod daleko od toga da bude točan i vjeran, on ipak znači znatan napredak prema prethodnome, i, što je najvažnije, unatoč nekim za današnje pojmove nedopustivim sadržajnim izmjenama i izostavljanjima, u njem je zadržana osnovna atmosfera pjesme. Najteži je propust svakako nepotrebno kraćenje prvog stiha, smetaju nas i suviše brojna opkoračenja, no prevodilac ipak očito poznaje pjesnički zanat, a i neke samostalne pjesničke slike upućuju nas da ga tražimo u redovima pjesnika. Prevodilac naime nije naznačen, no mislim da prijevod možemo prilično sigurno pripisati Boži Lovriću, koji u istom broju *Vijenca* objavljuje sonet »À Charles Baudelaire«, pun bodlerovskih rekvizita – tminâ, zmijâ i avetî koje ispijaju snagu i mladost – a na njeg nas upućuje i Matoš u predgovoru prve verzije svoje studije o Baudelaireu, gdje kaže da je Božo Lovrić, »pored Begovića i Nazora, proslavio i Baudelairea i preveo dosta nespretno jednu njegovu pjesmu«.[348]

U to je doba i Matoš već bio izmijenio svoj stav prema Baudelaireu te npr. u *Životu* 1901. piše: »... i mi smo zahvalni i srećnicima, koji nam poput Baudelairea, pokazuju ljepotu i u crvljivom truplu«, a vjerojatno u želji da ta napomena ne prođe nezapažena, stavlja uz nju i opasku: »Ovo da znate nije pamflet!«[349] Godine 1903. piše Matoš konačno i svoju veliku studiju o Baudelaireu, koja je bila obećana Dežmanu za *Vijenac*, no kako su i *Vijenac* i sarajevska *Nada* te godine prestali izlaziti, objavljuje je Matoš 1904. u Tresićevu tršćanskom tjedniku *Ja-*

[348] *Sabrana djela*, III, Zagreb 1955, str. 485.
[349] »Mileta Jakšić«, *Ž*, 3(1901), str. 80.

dran, koji se u nas praktički i nije čitao pa je i Matoševa studija ostala bez odjeka. I tako će, po mom mišljenju, prijelomna godina za sudbinu Baudelairea u Hrvatskoj biti 1907, kada, preštampana u *Vidicima i putovima*, dospijeva konačno u ruke hrvatske publike Matoševa rasprava, koja će, unatoč nekim netočnostima i nepotpunostima, ostati još za dugo naš najbolji napis o pjesniku *Cvijeća zla*, i, što je još važnije, pobudit će intenzivan interes za nj.

Mlada pravaška književna generacija, koja je u Matošu gledala svog učitelja, započinje odmah po njegovu članku prevođenjem Baudelairea, smatrajući to, kako kaže Benešić u vezi s Galovićem, »nekom naročitom slobodoumnošću«,[350] a bodlerovski su se elementi počeli postepeno uvlačiti i u njihovo vlastito književno stvaranje. I tako nalazimo u *Mladoj Hrvatskoj* prijevode Baudelaireovih pjesama u prozi »Opijaj se!«, »Tuđinac«, »Koja je prava?« i »Dobri psi«, od kojih su prve dvije bile u nas već koncem 19. st. točno triput prevedene![351] Prevodioci su označeni šiframa, no danas je već utvrđeno da je prve tri pjesme preveo Galović, a četvrtu Wiesner;[352] obojica su prevodila s originala, kojeg se na momente i previše vjerno pridržavaju, dok su na momente opet preslobodni, a kako ni jedan ni drugi u to doba još nisu dobro vladali francuskim jezikom, potkrale su im se i neke sadržajne netočnosti, naročito Wiesneru.[353] Galovićevi su prijevodi ipak u cjelini bolji od Wisnerova, pa i od starijih Šrepelovih, koji možda čak i nije prevodio iz originala.[354] – Uz prvi prijevod objavljuje Galović i kratku informativnu bilješku o Baudelaireu. Taj je člančić pun netočnosti (npr. nigdje se ne spominje Baudelaireov očuh, već samo neslaganje s roditeljima) kojih Galović nije mogao preuzeti u Matoša, a i neki čisto materijalni podaci ne slažu se s Matoševima; međutim, kako pozitivno znamo da je Galo-

[350] Galović, *Djela*, sv. 8, str. 323.

[351] Prevode ih Sabić u *Hrvatskoj* 1886, Katalinić-Jeretov također u *Hrvatskoj* 1887, a Šrepel u *Vijencu* 1889.

[352] Prve su dvije pjesme potpisane šifrom Z.M.M., treća s X, četvrta s Lj. V. Kod posljednje pjesme nema sumnje da se radi o Wiesneru, dok prve dvije razrješuje Tomić u svojoj bibliografiji Baudelairea sa Zvonimir Milković, što je od njega preuzeto vjerojatno i u BLZ VII; nije mi poznato je li Tomić raspolagao kakvim novim podacima pripisavši Milkoviću te prijevode, naime šifrom Z.M.M. služi se u *Mladoj Hrvatskoj* stalno Galović, a kako i Benešić uvršćuje spomenute prijevode u Galovićeva *Djela* (sv. 8, 1942), pridržavam se Benešićeva tumačenja.

[353] Obično se govori o Wiesneru kao izvrsnom prevodiocu s francuskog; ne poznajem kasnijih njegovih prijevoda, no u doba moderne on još očito ne vlada francuskim. Vidjeli smo u prijevodu Balzaca, ukoliko je njegov, da mu je nepoznata upotreba *ne que* u značenju *samo*, dok npr. u ovom prijevodu ne razaznaje upotrebu *du* i *de* te »gilet du peintre« prevodi sa »slikarski prsluk«; i inače njegov prijevod pokazuje da se slabo snalazi na težim mjestima te npr. Baudelaireovu rečenicu »avec quelle pétulence le peintre s'est dépouillé de son gilet« prevodi »s kolikom je revnošću radio slikar na pjesničkom prsluku«, itd. Sa stanovišta hrvatskog jezika prijevod je također na mjestima nespretan, npr. »rendez-vous d'affaires, rendez-vous d'amour« prevodi s »rendez-vous u stvarima trgovine, rendes-vous u stvarima ljubavi«.

[354] Npr. početak pjesme »Opijajte se!« u Šrepelovu prijevodu uopće ne odgovara originalu, već je tekst sav ispremiješan.

već čitao *Vidike i putove* odmah pošto su izašli,[355] pobudu za prevođenje Baudelairea najvjerojatnije je ipak dobio od njega, a podatke za svoj prikaz mora da je prenio s kojeg drugog izvora.

I pravaška *Hrvatska smotra* pokazuje 1908. interes za Baudelairea, iako je njezin doprinos vrlo skroman; u povodu 2. sveska Baudelaireove ostavštine, koji je te godine izišao u Parizu, Melkus iznosi u listku sadržaj knjige i prevodi iz nje 13 aforizama.

Drugih prijevoda ili napisa o Baudelaireu ne nalazimo u časopisima moderne, ali njegovo se ime često susreće na njihovim stranicama. Najčešće ga, jasno, spominje Matoš, koji u to doba gotovo i nije mogao pisati o bilo čijoj poeziji, a da se u ovom ili onom vidu ne dotakne i Baudelairea, no naročito mu mnogo mjesta posvećuje u »Lirskoj šetnji«, gdje Rakića prikazuje kao bodlerovca.[356]

Međutim, kao što sam već spomenula, Baudelaire je u to doba prisutan i u originalnom stvaranju naših književnika. Najčešće se govori o utjecaju Baudelairea na samog Matoša: pitanje koje se nabacivalo već u ono doba,[357] a o kojem se dosta piše i u posljednje vrijeme.[358] Ne ulazeći ovdje u doseg ili značenje tog utjecaja, ipak moram spomenuti da je on nesumnjiv te ću za ilustraciju citirati samo nekoliko stihova iz jedne Matoševe pjesme:

Svježinu imaš, grki miris mora,
Pod njedrom sfinge tajiš gnijezdo zmije,
Ko herub tvoja putenost se smije,
Kad srž mi ločeš vampirski ko mòra.

Kad gledam te nezasitnosti strasti,
Taj goli smijeh što kao handžar draži,
– – –
Za štapom, bičem posižem ko jadnik,
U žudnji da ti blato svile svučem,
Pa da te mučim, pregazim, istučem
Ko kukavicu svoju pijan radnik,
– – –
I opet dodoh, da me kao pseto
Na paučini strasne čipke vodaš,
Da gaziš moje, svoje srce prodaš
I zabavljaš se gledajući sve to.
Ja ne znam što si, žena ili hijena,

(Canticus canticorum, *Savremenik* 1913)

[355] Usp. Galovićevo pismo P. Horvatu od 31. VII 1907. (Galović, *Djela*, sv. 1–2, str. 28).

[356] Usp. *S-k*, 7/1912, str. 492 i d.

[357] Usp. M. Ogrizović, »Artista«, *HS*, 3(1907), str. 160 i d.; – Prohaska, »Naši ljudi i krajevi«, *S-k*, 6/1911, str. 199; – Ujević, »Hrvatska knjiga«, *Stekliš*, 1/1911, str. 5, i »U spomen A. G. Matoša«, *S-k*, 9/1914, str. 238 i d.

[358] Usp. J. Tomić, »Baudelaire i Matoš«; – J. Kaštelan, *o. c.*, str. 78–79, 85; – I. Frangeš, »Stil Matoševe novelistike«, str. 281–282.

Mogli bismo tako nabrajati čitav niz stihova iz »Mòre«, »Čuvide«, »Doñe Muerte«, »Bjesomučnika«, »Napasti« i drugih Matoševih pjesama, a tragove Baudelairea našli bismo i u Matoševim pripovijetkama, npr. u onoj čudesnoj poeovsko-bodlerijanskoj »Samotnoj noći«, kojom je Matoš god. 1900. u *Životu* započeo svoju suradnju u listovima mladih i koju je godinu dana poslije sam preveo na francuski i objavio u jednoj francuskoj publikaciji.[359] No Matoš nije bio jedini naš pjesnik koji se učio na Baudelaireu i inspirirao njime, i dovoljno je da prelistamo časopise tog doba pa da otkrijemo i u mnogih drugih pjesnika manje ili više vidljiv utjecaj Baudelairea – spomenimo samo Galovićev ciklus »De profundis«, Ujevićeve pjesme »Sumnja«, »Čari«, »Vrućica od žene«, da se na danas zaboravljenim pjesnicima i ne zadržavamo. Na svih su njih najviše djelovale Baudelaireove pjesme kao »Le Vampire« ili »Héautontimorouménos«, u kojima se miješa bol sa srećom, naslada s okrutnošću, zatim njegovi opisi spleena, ili njegove evokacije smrti sa svim jezovitim detaljima fizičkog raspadanja. No najplodniji utjecaj Baudelairea treba svakako tražiti u njegovu kultu forme, na kojem su se i naši pjesnici učili cizeliranju svojih stihova,[360] kao i u njegovoj poetici, koju je Matoš prenio u našu sredinu svojim sonetom »Srodnost«, pandanom Baudelaireove »Correspondances«.

Gautier ili Baudelaire, mada ih Thibaudet ubraja u velike tetrarhe Parnasa, samo su dijelom svog stvaranja vezani uz tu pjesničku školu: Gautier joj je tek preteča, dok Baudelairea povezuje s njome prvenstveno odnos prema formi, a suštinski je on u svojoj poeziji otišao mnogo dalje. Karakteristično je za naše književne prilike u doba HM da se upravo na pitanju Baudelairea i Parnasa odrazio u nas i rascjep na dva književna tabora – dok će mlade u Gautieru i čistim parnasovcima prve i druge generacije privlačiti prvenstveno njihov artizam,[361] no svog pravog učitelja gledat će u Baudelaireu i kasnijim simbolistima, dotle će tradicionalisti, naročito oni iz dalmatinskih redova, biti najveći štovatelji čistih parnasovaca. N. Andrić, Stj. Ilijić, Tresić–Pavičić, D. Politeo, M. Sabić[362] pišu u *Prosvjeti*, sarajevskoj *Nadi*, *Vijencu*, kao i po dalmatinskim časopisima članke i studije o Parnasu, Leconte de Lisleu, Hérédiji, Sully–Prudhommeu, Coppéeu, a posljednja se dvojica dosta i prevode. Mlade parnasovci toliko ne privlače, izuzev Matoša rijetko ih i spominju, što međutim ne znači da ih nisu poznavali i čitali. Tako Galović stavlja npr. nekoliko stihova iz Banville-a kao moto svom »Sumornom sonetu«,[363] dok o »starcu« Leconte de Lisle-u i

[359] *Oeuvre d'art international*, 1901.

[360] Moment na koji ukazuje i Ogrizović pišući o Galoviću (*S-k*, 8/1913, str. 434).

[361] To, jasno, ne vrijedi za sve, kod Nazora i Vidrića npr. već onodobna kritika ističe dulji utjecaj Parnasa.

[362] Katalinić i Sabić prevode, doduše, Baudelaireove pjesme u prozi, no njih dvojicu i ne možemo ubrojiti u čiste tradicionaliste; Sabića dapače možemo uvrstiti u starije predstavnike tzv. katoličke moderne.

[363] *HS*, 5(1909), str. 284.

njegovu »grandioznom pesimizmu« Matoš govori često i s poštovanjem, ali pak izgleda da nije uspio zagrijati mlade za nj.[364] Njima su, čini se, bili bliži od starih majstora Parnasa njihovi učenici, generacija koja se razvila u 70-tim godinama i koja djeluje još i u doba moderne. J. M. Hérédia spominje se doduše vrlo rijetko, čak ga i Matoš malo spominje mada ga je čitao, cijenio, prema Tomiću u nekim pjesmama dapače i nasljedovao,[365] i, što je najvažnije, u formalnom savršenstvu *Trofejâ* dobio vjerojatno još jedan impuls da definitivno prigrli i propagira formu soneta. Sully Prudhomme spominje se češće. a simpatije mladih pribavila mu je prvenstveno osjećajnost njegove poezije, moment koji se uvijek ističe kad je riječ o njem i po kojem ga mladi izdvajaju od ostalih parnasovaca; Matoš ga jednom prilikom uspoređuje čak i s Baudelaireom jer, kao i on, bijaše »subjektivni lirik sa parnaskom poetikom«.[366] Dodjelu Nobelove nagrade Sully Prudhommeu 1901. mladi nisu zabilježili jer u tom času nisu imali svojih glasila, ali uz njegovu smrt god. 1907. bila su objavljena u časopisima HM dva kraća nekrologa. Prvi je izišao neposredno iza smrti u *Hrvatskoj smotri*, i to anonimno, pa pretpostavljam da nije originalan, već preuzet iz koje austrijske ili njemačke revije; članak je naime kratak, ali dobar i dosta interesantno pisan.[367] Bilješka koju je istom prilikom napisao Danilo Marjanović u *Zvonu* mnogo je kraća i površnija pa se npr. pjesnikova veza s Parnasom uopće i ne spominje.

Interesantno je, međutim, da jednako kao što tradicionalisti najviše prevode ne velike majstore Parnasa već Coppéea, koji je uostalom i u Francuskoj bio najčitaniji i najpopularniji od svih parnasovaca, tako i mladi favoriziraju jednog od epigona, svojedobno također vrlo agilnog i vrlo slavnog člana parnaškog kruga. Mislim na Catullea Mendès-a. Uzroci popularnosti ove dvojice autora uglavnom su isti – oni nisu samo pjesnici već i pripovjedači i pisci drama koje su postizale velik uspjeh. I jednako kao što su se od Coppéea još uoči moderne prevodile prvenstveno njegove sentimentalne socijalne pripovijetke, tako mladi sad prevode Mendèsove novelete s »diskretno perverznom tematikom«, kako ih karakterizira Larousseova enciklopedija, s kojima su se imali prilike upoznati na stranicama bečkih revija, pa i naših novina i časopisa. Razumljivo je, dakle, što su se pokretači bečke *Mladosti* obratili i na Mendèsa; on im ljubezno odgovara, voljan je dapače da za njih i piše, te Valerijan Riesner prevodi za prvi broj lista njegovu pripovijest

[364] Čak i u listovima mladih jedina duža napomena o Leconte de Lisleu potječe od Tresić-Pavičića (usp. članak »Nova književna struja u Francuskoj«, *Vienac*, 35/1903, str. 21).

[365] Usp. »Utjecaj francuske pjesničke strukture na Matoševu poeziju«, str. 192–193.

[366] »Lirska šetnja«, *S-k*, 7/1912, str. 492.

[367] Kompozicijono je vrlo sličan nekrologu o Mendèsu, pa iako je između ta dva članka razmak od dvije godine, nije isključeno da se radi o istom izvoru; nekrolog Mendèsu prerada je, a djelomično vjerojatno i prijevod Bahrova članka.

»Césarine«,[368] a desetak godina poslije izaći će u Marjanovićevu *Zvonu* još 16 noveleta,[369] preštampanih naknadno i u obliku knjige. Kako se Mendès u to doba prevodio i po novinama i po nemodernističkim časopisima, ukupnim je brojem prijevoda gotovo dosegao Coppéea (33:41) te možemo reći da je bio jedan od u nas najpopularnijih francuskih autora u doba moderne. Njegova trgaična smrt – završio je 1909. pod kotačima vlaka – zabilježena je i u našim časopisima. U *Hrvatskoj smotri* izlazi izvrstan nepotpisan nekrolog, u kojem bibliografski podaci nisu potpuni ni precizni, ali je u njem ne samo prikazan razvojni put Mendèsa već na zanimljiv način i evocirano rađanje Parnasa; članak je nepotpisan, pisan je esejistički, ali i znalački, a kako se na samom početku citira Bahr, pretpostavljam da se zapravo radi o preradi i djelimičnom prijevodu njegova članka. Dosta šturo kraj tog raspjevanog eseja djeluje nekrolog u *Savremeniku;* ipak, podaci su ovdje točniji i potpuniji, a sudovi također ispravni. »Catulle Mendès«, kaže autor, »premda je bio jedna od najpopularnijih pojava francuskoga književnog svijeta, nije nikad prekoračio granice popularnosti, da uđe u carstvo prave slave.« Članak je potpisan šifrom B., iza koje se možda krije Butković.

Paralelno s Parnasom, čak i nešto ranije od njega, razvija se na jugu francuske pokret felibrižistâ. U nas je sam pokret još i u doba moderne uglavnom nezapažen, pravi interes za nj javit će se tek poslije, u doba razvoja naše dijalektalne i regionalne lirike. No sam je Mistral bio poznat već i prije moderne, prevedena je čak i jedna njegova pripovijetka, a Nobelova je nagrada, razumljivo, još i pojačala interes za njega te će se uz 80-godišnjicu rođenja 1910. i uz smrt 1914. dosta o njem i pisati. U časopisima HM nalazimo međutim samo jednu usputnu bilješku 1906. uz izlaženje njegovih memoara, uz 80-godišnjicu nemamo nijednog priloga, a uz smrt donosi nekrolog jedino *Savremenik.* Pa i taj nekrolog, što ga je objavio Vladimir Zagorsky[370] i u kojem je usput evociran i razvoj felibriža i prikazana uloga Mistrala u samom pokretu, pisan je očito na brzinu, prilično je nepregledan, a završava konstatacijom: »I po formi i po načinu svoga pjesništva Mistral se može smatrati pravim nasljednikom starih trubadura.« Zagorsky vjerojatno nije čitao ni trubadure ni Mistrala.

Na kraju moderne učinjen je znatan napredak u upoznavanju francuske poezije 50-tih i 60-tih godina. Mladi su u tom procesu odigrali

[368] Prijevod je točan i nesumnjivo rađen prema originalu, koji prevodilac, nevješt poslu, mjestimice i previše vjerno slijedi; prema Plavšićevu saopćenju, Riesner je bio od redakcije zamoljen za prijevod jer je dobro znao francuski, no književnošću se nije bavio.

[369] U analizu prijevoda u *Zvonu* ne ulazim jer ih nisam konfrontirala s originalom; prevodioca također nisam uspjela ustanoviti.

[370] Nisam uspjela ustanoviti je li Zagorsky pseudonim ili pravo ime.

značajnu ulogu propagiranjem larpurlartizma i Baudelairea, dok tradicionalistima dugujemo za naše prilike dosta sistematsko upoznavanje s Parnasom. Što je još važnije, upoznavanje s poezijom Parnasa i Baudelairea odrazilo se i u hrvatskoj lirici, i to u poeziji i »starih i »mladih« i »najmlađih«; na tradicionaliste djelovao je, uglavnom, samo Parnas, dok su se u modernista odrazila oba utjecaja, ali je udio Baudelairea bio jači i za razvoj naše moderne lirike presudniji.

Realizam i naturalizam

O poznavanju francuske realističke proze uoči moderne dovoljno nam govori činjenica da njezin najveći predstavnik, Gustave Flaubert, u nas još uopće nije bio prevođen, niti se o njem pisalo, osim tu i tamo u skupnim prikazima francuske književne produkcije. U doba moderne situacija će se donekle izmijeniti – prijevodi *Salammbô* i *Mme Bovary* u *Ilustrovanom Obzoru* 1909, odnosno »Obzorovu« *Vijencu* 1912, vjerojatno su najznačajniji doprinos naše tadanje prevodilačke djelatnosti upoznavanju francuske proze uopće, a ujedno su siguran odraz interesa što mora da je u to doba vladao za Flauberta kad se odjednom pristupa prevođenju dvaju njegovih romana.

Mladi pokazuju interes za Flauberta već vrlo rano, još u *Novoj nadi* 1898, kad među »pabircima« prenose Brandesove misli o ovom »hladnokrvnom pjesniku«, jednom »od prvaka francuskoga romana, koji u nj unio nešto novo, koji ga je unapredio« i o kojem »u nas nije do sada gotovo ništa pisano«. Taj osvrt, mada vrlo kratak, skrenuo je, zahvaljujući i Brandesovu autoritetu, pažnju mladih na Flauberta te po usputnim napomenama možemo zaključiti da su ga mnogi i čitali. No era prave »popularnosti« Flaubertove nastupa tek iza 1906, kad je u srpskom prijevodu bila izdana *Mme Bovary*. Počam od tog datuma s Flaubertovim se imenom stalno susrećemo u časopisima HM, a karakteristična je i izjava N. Nodila u *Savremeniku* 1908. da od francuskih autora sada u nas »caruje Flaubert«.[371] Međutim, mada se Flaubertovo ime često spominje, a u »Obzorovim« se listovima počinje on i prevoditi, mladi mu u svojim časopisima još ne posvećuju posebnih napisa. Tek god. 1912. izlazi u Marjanićevu *Jugu–Zvonu* prijevod nekih Flaubertovih »Misli«, a slijedeće godine u *Savremeniku* Krnicova studija o »Madame Bovary«. Naslov te raspravice prilično je skroman jer uz analizu samog romana, koji »ima u svjetskoj književnosti takvo ime i glas, da se nekako po njemu računa početak najnovijeg smjera«, i bez čijeg prijevoda ne bi smjela ostati nijedna književnost, Krnic daje i biografiju Flaubertovu, iznosi njegove poglede na ljude, društvo i umjetnost, a na koncu dodaje i osvrt na hrvatski prijevod, u kojem iznosi i svoje teoretske poglede na problem prevođenja. Sve u svemu, Krnicova je rasprava najstudioznija prilog o Flaubertu što je u doba moderne bio u nas objavljen i ujedno jedini značajniji prilog što je izišao u časopisima HM. Sav ostali

[371] »Sloboda volje u književnika«, *S-k*, 3/1909, str. 4.

materijal razasut je u njima u usputnim napomenama, iz kojih možemo zaključiti da su i mladi i stari cijenili podjednako Flaubertovu umjetnost; *Madame Bovary* je po mišljenju svih remek-djelo, pa Nodilo npr. kaže da »ovome romanu nije zar lako naći premca u svjetskoj književnosti, što se tiče harmoničnе mu mjere i plastičnoga oblika. Kao da je saliven u tuču.«[372] *Salammbô*, naprotiv, ne pobuđuje tolikog oduševljenja, tu je »detalj progutao cjelinu«, kako kaže Matoš,[373] koji je inače jedan od velikih štovalaca Flaubertove umjetnosti; napomenimo uz put da je Matošu, čije su simpatije za Flauberta očite i koji cijeni u njem jednog od »ponajboljih stilista« – a to je najveće priznanje koje je Matoš mogao nekom odati, ipak »antipatičan njegov pedantni, egoistični način proizvodnje«,[374] a smeta ga na momente i pretjerano savršenstvo njegova izraza – »Jednakost Flaubertovih fraza vrijeđa kao monotonijom jedanputjedan. Rečenice kao opeke: jednakog kvaliteta i kvantiteta.«[375] Isto tako, Flaubert mu nije pravi epski talent, koji »je u jezgru naivan, jer ima sposobnost živjeti tuđim životom, zaboraviti na sebe, uvući se u tuđu kožu: ... Lišen te naivnosti ... Flaubert reproducira tek spoljni, fizički, a ne duševni život prošlosti.«[376] S najmanje simpatija spominje Flauberta Marjanović; on ga svrstava u isti red sa Zolom, samo dok ga je Zola privlačio jer je bio društveno angažiran, Flaubert je »život smatrao tek komedijom za opisivanje«.[377] – O utjecaju Flauberta na naše pisce govori jedino Ogrizović spomenuvši eventualne reflekse *Trois contes* i *Tentation de Saint Antoine* na Galovićevo »Začarano ogledalo«.[378]

Braća Goncourt nisu pobudila ni izdaleka toliko zanimanje kao Flaubert. Ne prevode se, a ono malo što se o njima pisalo u nemodernističkim listovima oko 1896, uz smrt Edmondovu, uglavnom je negativno. Mladi ih povremeno spominju, ali na temelju tih usputnih napomena nemoguće je zaključiti koliko su ih stvarno poznavali i čitali, no očito je da prema njima ne osjećaju nekog naročitog afiniteta; Goncourti su za njih neka vrst literarnih aristokrata, koji traže od umjetnosti da opisuje rijetka i profinjena čuvstva, ali koji ih svojom hladnoćom ipak odbijaju. Još se najpozitivnije izražava o njima Matoš, kojemu su oni izvrsni stilisti pa ih ubraja u red prvakâ francuske književnosti.

Međutim, sudeći po našoj izdavačkoj djelatnosti i prijevodima što su izlazili po obiteljskim revijama, prosjek naših čitalaca bolje je prihvaćao suvremenike realističkog romana negoli njegove glavne predstavnike. Na piscima kriminalnih i avanturističkih romana, kao što su Du

[372] *Ibidem.*

[373] »Napuljske šetnje«, *S-k*, 7/1912, str. 68.

[374] »Velike sitnice i sitne veličine«, *S-k*, 6/1911, str. 681.

[375] »Ples riječi«, *S-k*, 8/1913, str. 554.

[376] »Klasična knjiga«, *S-k*, 8/1913, str. 615.

[377] Usp. »Henrik Ibsen«, *S-k*, 1/1906, str. 53.

[378] Usp. »Začarano ogledalo«, *S-k*, 8/1913, str. 433.

Boisgobey, Ponson du Terail ili Montépin, neću se ni zadržavati, njih mladi naprosto ignoriraju; tek je Matoš jednog od njih ovjekovječio u svom sonetu »Čuvida«:

S maskom simbol, Žena i Sirena
Sjeća me na Poea (... i Montépina!)
S okom mačke, zmije i smaragda.

(*Savremenik*, 5/1910, str. 235)

u koji ime *Montépina* možda i nije upalo samo zbog sroka, kako tumači Barac, već je za našeg onodobnog čitaoca imalo bar toliko opravdanja kao i ime *Poea*.[379] Izuzev pisaca Montépinove kategorije, najčitaniji francuski autori te epohe bili su i dalje J. Verne, Feuillet i Murger, pa iako je, sudeći prema broju prijevoda, njihova slava malo u opadanju u usporedbi sa situacijom koju nalazimo prije moderne, često susretanje s njihovim imenima u časopisima HM svjedoči nam da su oni i u to doba bili opća svojina naše čitalačke publike i da su na neki način bili prezentni u duhovima. Karakteristično je da se Feuillet, koji je u doba Flaubertovo imao i u svojoj domovini kudikamo veći uspjeh od njega, ali koji je koncem stoljeća u Francuskoj već uglavnom izgubio svoju publiku, kod nas još uvijek izdaje; dapače, Andrić objavljuje dva prijevoda u »Zabavnoj biblioteci«, a Livadić donosi o njima u *Savremeniku* i pozitivnu ocjenu, smatrajući da će se po Feuilletu »popularizirat u našoj književnosti otmjene francuske forme, elegancija u saobraćaju među ljudima, a i među piscima i publikom«.[380] – Murger-ov je uspjeh bio podjednak, te se Matoš jednom i okrznuo o njeg i njegovu plitku popularizaciju boeme, »po kojoj uostalom purgeri i sude svaku boemu«.[381] – Erckmann i Chatrian, naprotiv, iako dosta prevođeni prije moderne, sada se više ne prevode, a rijetko se i spominju; njihov utjecaj bio je u nas općenito mnogo slabiji nego npr. u Srbiji, gdje su, prema Savkoviću, odigrali važnu ulogu u formiranju realizma, dok su u nas pobudili samo jednu Viktoriju Risaković, koja ih, kako je u *Savremeniku* argumentirano optužuju, naprosto plagira.[382]

[379] Barac naime srok *Sirena-Montépina* stavlja u istu kategoriju kao *kamena-amena, sveca-Velasqueza* (»Stihovi A. G. Matoša«, str. 332). Ne želim tražiti u ovom Matoševom sonetu, koji svakako spada u slabiji dio njegova pjesničkog opusa, vrijednosti kojih u njem nema; međutim, sam srok nije besmislen – ta žena i Sirena s okom mačke, zmije i smaragda, dakle sa svim bodlerovskim rekvizitima, budi asocijacije i na Poea, čak i leksički (»Crna mačka«), ali i na niz drugih autora među kojima i na Montépina, pisca stravičnih kriminalnih pripovijesti, čiji je roman *Mačje oko* bio u nas nekoliko puta preizdan (u *Domu i svijetu* 1890, u Kuglijevoj »Hrvatskoj biblioteci« 1891. i 1906, a pred nekoliko godina – i u seriji kriminalnih romana X-100!); stavivši te neimenovane autore kao i samog Montépina u zagradu (... i Montépina!), Matoš je jasno odijelio kategorije pisaca, a stavivši još i uzvičnik iza Montépinova imena, fino se narugao našoj publici, kojoj je ime Montépina, autora od kojeg je samo u doba moderne bilo objavljeno 26 prijevoda, i to 11 u obliku knjige, možda i više govorilo nego ime Poea.

[380] »Prijevodi«, *S-k*, 9/1914, str. 385.

[381] »Verlaineov pobratim«, *HS*, 4/1908, str. 95.

[382] Usp. Rose-Rey, »Još jedan neknjiževni pojav«, *S-k*, 7/1912, str. 749-750.

Spomenimo konačno i dva pisca koji u historiji francuske književnosti zauzimaju danas dosta važno mjesto, no čija je literarna vrijednost bila zapažena tek potkraj stoljeća. Mislim na diplomata, učenjaka i reakcionara grofa Gobineaua i na publicista i revolucionara Julesa Vallèsa.

Arthur Gobineau, pisac koji je za života bio među svojim zemljacima praktički nepoznat, koji je u 80-tim godinama stekao slavu u Njemačkoj prvenstveno kao rasni ideolog i kojemu francuska publika odaje priznanje tek koncem stoljeća, i to prije svega kao piscu i stilistu a ne kao teoretičaru »gobinizma«, počinje se u nas prevoditi već u 90-tim godinama. U *Hrvatskom pravu* 1896. izlazi njegova novela »Kandaharski ljubavnici«, ista se stvar prevodi 1900. i u *Beharu*, a kad je 1905. bila objavljena velika Dreyfusova monografija o Gobineauu, piše 1908. Ivan Andrović u *Hrvatskoj smotri* članak pod naslovom »Gobinizam«. Taj je prikaz posve informativnog karaktera – uz pregled života i djelâ iznose se i Gobineauovi pogledi na rasno pitanje –, pisan je očito prema Dreyfusovoj studiji koju Andrović na nekoliko mjesta citira, ali pitanje je da li je on tu studiju stvarno imao u rukama ili naprosto, pod svojim imenom, prepričao kakvu talijansku recenziju;[383] no bio taj članak čista novinarska kompilacija ili ne, naša je publika mogla u njem naći točne informacije o Gobineauu ubrzo pošto se i Francuska za nj zainteresirala.

Jules Vallès, koji predstavlja neku vrst spone između revolucionarnog romantizma Hugoova tipa i Zolina naturalizma, bio je početkom stoljeća slabo poznat i u Francuskoj, a u nas još apsolutno nepoznat. Članak o njem dugujemo publicistu i kroatofilu Mauriceu Toussaintu, znancu Matoševu i Masovčićevu,[384] koji svoj prikaz pisan 1912. za *Savremenik*, započinje riječima: »Pitanje godina bijaše, no Jules Vallès postat će konačno oficijelna ličnost u Francuskoj.« Međutim, budući da je Vallèsova književna rehabilitacija bila u Francuskoj već izvršena, Toussaint želi prvenstveno da ukaže na vrijednost njegova publicističkog rada te se najviše zadržava na Vallèsovu listu *La Rue*. Toussaintov članak pisan je novinarskim stilom i na brzinu, a autor kao da i ne vodi računa o tome da piše za našu publiku, kojoj ime Vallèsovo nije ništa govorilo i kojoj bi bio u to doba potrebniji jedan informativan napis o njemu.

Za razliku od realizma, francuski je naturalizam bio u nas već u 80-tim godinama relativno dobro poznat, pa čak i presađen na naše tlo. Borbe oko njega bile su se već pomalo i smirile, kad li se u njih umiješao Brunetière sa svojim »preporodom idealizma«, kojeg se naši tradicionalisti grčevito prihvaćaju. Predvodi ih D. Politeo, koji s jedne

[383] Na to me navodi činjenica što Andrović 1908. govori o Dreyfusovoj studiji kao da je izišla »lani«, a izišla je stvarno 1905, dok se na jednom mjestu poziva na članak F. Crispia iz *Nuova Antologia* 1906, dakle na članak gdje bi taj »lani« bio stvarno na mjestu.

[384] Usp. Matoš, »Les Marches de l'Est i Hrvatska«, *S-k*, 7/1912, str. 333; – Masovčić, »Spomenik Verlaine-u«, *S-k*, 6/1911, str. 380–381.

strane piše hvalospjeve Brunetièreu, a s druge napada nove Zoline romane; stav koji će više-manje podržavati svi »stari«. Mladi su se jasno u tim obnovljenim borbama svrstali na stranu Zole, međutim, on ih ne privlači toliko kao umjetnik i otac naturalizma koliko kao napredni društveni i javni radnik. Ni sam naturalizam nije našao među njima onako oduševljenih pobornika kao u prethodnoj generaciji, a ukoliko u sukobima sa starima i ustaju u njegovu obranu, čine to prvenstveno zato da izbore slobodu umjetničkog stvaranja i da dokažu »da naturalizam i ogavnost nisu identični pojmovi, da je naturalizam lih jedna metoda, jedna tehnika umjetnička«.[385] a ne zato što bi ih on posebno privlačio – interes mladih usmjeren je dapače prvenstveno na one smjerove i na one pisce koji predstavljaju upravo reakciju na naturalizam.

Z o l a je mladima dobro poznat. Oni ga većinom cijene, mnogo spominju i često citiraju, ali otkrivaju u njemu kao umjetniku mnoge mane – tendencioznost je išla na štetu umjetnosti, to je refren koji se ponavlja vrlo često u napomenama vezanima uz Zolino ime. Niegovih prijevoda modernistički listovi ne donose; pokretači *Mladosti* bili su se doduše i na njega obratili molbom za suradnju. on im je lično i odgovorio, njegovo će ime fungirati i na listi suradnikâ toga časopisa, ali na tome se i stalo. Posvećeno mu je dakle samo nekoliko napisa, i to uglavnom recenzija i nekrologa. A i izvan listova mladih, o Zoli se u to doba manje piše nego prije moderne, manje se i prevodi, a jedini veći doprinos njegovu upoznavanju bio je Velikanovićev prijevod *Germinala* u *Pokretu* 1908.

Prvi napis posvećen Zoli nalazimo već u srednjoškolskoj litografiranoj *Nadi* godine 1896, a svodi se na detaljan sadržaj dramatizirane obrade *Tereze Raquin*, komada koji se davao u splitskom kazalištu pred svega »dvadesetak ljudi«. Autor tog člančića, neki anonimni mladi »Dubrovčanin«, još je prilično bojažljiv u izricanju svojih sudova; uzrok tako slabom odazivu publike »bit će valida Zolino ime«, no »ako je on i nemoralist i odveć prozaičan, ipak se Zoli ne može zanijekati ženijalnost«. – Seriozniji je članak što ga je pod naslovom »Zola i Tolstoj« objavio u *Novoj nadi* god. 1897. Nehajev, jedan od rijetkih mladih koji je bio gotovo beskompromisni štovalac Zole; u tom se članku Nehajev međutim još ne izjašnjava otvoreno za ni, već naprosto iznosi osnovne Tolstojeve i Zoline poglede na život, civilizaciju i religiju.[386] – Godinu dana poslije izlazi, također u *Novoj nadi*, recenzija novog Zolina romana *Pariz;* recenzent, potpisan šifrom Š., dosta opširno iznosi sadržaj knjige, nalazi da je u njoj evociran Pariz sa svim svojim kontrastima i, oduševljen Zolinom vjerom u »znanost, koja u zajednici s istinom i pravednošću osvaja svijet i gradi budućnost«, smatra da je čitav roman jedna »velebna simfonija«. – Oko god. 1900. Zolino se ime sve češće javlja na stranicama časopisâ; *Svjetlo* objavljuje citate iz njegovih djela

[385] Marjanović, »Opet o 'Matici Hrvatskoj'«, *Hrv. misao*, 1/1902, str. 571.

[386] Taj je napis zapravo ulomak iz zamišljene studije »Moderni moraliste«.

među mislima velikih ljudi, na Zolin članak »Novac u književnosti« pozivaju se mladi analizirajući naše književne prilike, a i inače svakom prigodom odaju mu priznanje kao čovjeku i borcu. Međutim, njegov roman *Plodnost* izaziva i u mladih podvojena mišljenja. Krnic piše pozitivnu recenziju u *Životu*, pozdravlja Zoline poglede, no u ocjenu djela kao umjetničkog dostignuća uopće ne ulazi. Naprotiv, Schmidt-Jugović u svojoj ocjeni koja izlazi u *Svjetlu* pristupa romanu upravo s te strane, te cijeni doduše Zolino nastojanje da riješi društvene probleme, ali ispravno konstatira da u toj knjizi »nema više staroga Zole«, da on tu operira s »lutkama«, a ne sa živim likovima, i da je čitavo djelo jedna »tendenciozna rasprava u obliku pripovijesti«.

Posljednje duže napise o Zoli nalazimo u povodu njegove smrti, a pišu ih uglavnom predstavnici karlovačke skupine, koji su od svih mladih pokazivali najviše afiniteta prema njemu. Neki T. K., autor nekrologa u omladinskoj karlovačkoj *Zori*, smatra npr. da, ako se i ne slažemo sa svim Zolinim nazorima, on je ipak »velik, vrlo velik«, ako i nije prvi realist, a ono je svakako najveći realist, a uz to je i simbolist, pa je i po tom velik, itd. Kako vrlo slične misli, jasno, mnogo bolje razrađene, nalazimo i u Marjanovićevu nekrologu objavljenom u *Obzoru*, a pisanom prema Brandesu, karlovački se omladinac poslužio očito ili istim izvorom, ili, što je još vjerojatnije, Marjanovićevim člankom. – Brandesom se služi i Nehajev u svom nekrologu u *Hrvatskoj misli*; ovom prilikom Nehajev otvoreno izlaže svoje simpatije prema Zoli: »Ne Ibsen i ne Tolstoj – Zola je u literaturi predstavnik našega vremena ... Ako se može govoriti o modernoj epopeji – onda ju je sigurno mogao stvoriti i stvorio jedini Zola.«

Poslije smrti o Zoli se više ne piše, bar ne u časopisima – kao da je prestao za naše mlade biti interesantan onim časom kad je nestao s bojnog polja. Ime njegovo spominjat će se i dalje, revolucionarnoj omladini oko *Naše snage* ili *Vihora* on je još uvijek uzor, no kritički glasovi sve su češći, a A. G. Matoš išao je čak u svojoj negativnoj ocjeni Zoline umjetnosti i dalje nego što dopušta objektivna kritika.

Guy de Maupassant naišao je još prije moderne u naše publike na tako dobar prijem da je N. Andrić, pišući mu nekrolog, smatrao za shodno upozoriti svoje čitaoce na nj kao pisca koji nije prikladan za obiteljsku knjižnicu ni za hrvatsku publiku. Međutim, publika se na to upozorenje oglušila, i Maupassant u doba HM. s cifrom od cca 90 prijevoda, među kojima je i njegov vjerojatno najbolji roman *Jedan život*, nadmašuje sve francuske, a usudila bih se reći i sve strane pisce. No moderniste on uglavnom mnogo ne zanima. U svim svojim časopisima preveli su ukupno dvije njegove novele – »Književnik« u *Hrvatskoj smotri* 1907, i »Menuett« u *Mladoj Hrvatskoj* 1912; prevodioce nisam uspjela utvrditi, a prijevod u *Smotri* svakako je mnogo uspjeliji od onog u *Mladoj Hrvatskoj*, koji pokazuje sve nedostatke početničkog rada, ne toliko u točnosti koliko u nedotjeranosti i lošem stilu, dok nas sama grafija naslova kao i tekst prijevoda navode na pomisao da je

prevođeno s njemačkog predloška, a ne s originala.[387] Interesantniji je od tih priloga prijevod Maupassantova eseja o Manoni – i po tom što nas upoznaje s esejističkim dijelom njegova opusa, koji u nas zapravo i nije bio poznat,[388] i po tom što ga je preveo Matoš, uklopivši ga u svoj esej »Manon« i tako svojoj skromnoj prevodilačkoj djelatnosti dodao još dva prijevoda, tj. sam Maupassantov tekst i već spomenute dvije Villonove strofe, koje su bile u nj uključene.

Osim tih prijevoda izlaze i dva napisa o Maupassantu, oba pisana prema E. Maynialu. Prvi je izašao u *Lovoru* 1905. i naprosto je prepričan Maynialov članak o utjecaju Maupassanta na D'Annunzija, objavljen u *Mercure de Franceu*. Drugi je članak mnogo interesantniji; izišao je u *Hrvatskoj smotri* 1907. pod naslovom »Guy de Maupassant«, a pisan je, kako se navodi i u tekstu i u literaturi, prema monografiji E. Mayniala *Život i rad Roka* (sic!) *Maupassanta* (Paris 1907). Ni taj prilog nije potpisan, no autor mu je nesumnjivo Matoš, kako je utvrdio već i J. Tomić.[389] Članak je vrlo interesantno pisan, a kako je Matoš u Maynialu imao solidnu podlogu, još je i za današnjeg čitaoca informativan. Uz to nam Matoš ovdje otkriva i razloge svoje simpatije za Maupassanta – on se odlikuje »čisto francuskom jasnoćom stila«, »on je moderan jer je kratak i lapidaran«, on je »klasik naturalizma, ali njega ne proslavi ni jedan od naturalističkih 'procédéa'« jer nije impresionalan, već se gotovo uvijek ruga, on nije internacionalan kao ostali naturalisti, već je »patriot i više nego Francuz: on je Normanac, on je Gal«.

Izuzev Matoša, koji je za Maupassanta, jedinog od svih naturalista, pokazao jači interes, mladi se njime mnogo ne bave, ali očito ga dobro poznaju, često spominju, iako o njem različito sude. Dežmanu je npr. »njegov roman 'Une vie' najjači radi čuvstva, koji izvire iz svakog retka, a njegove neke druge stvari, koje su isto tako sjajnim talentom obrađene, daleko zaostaju baš radi nedostatka čuvstvenoga«,[390] dok npr. Matoš ili Marjanović na nekoliko mjesta ispravno ističu da je Maupassant najjači kao pripovjedač. – Napomenimo još da je u *Savremeniku* izlazila pripovijetka Milke Pogačić »Jedan život«,[391] koja ne samo naslovom već i sadržajem pomalo podsjeća na Maupassantov roman.

Od ostalih pisaca medanske grupe u nas se u doba moderne pokazuje veći interes još jedino za J. K. Huysmans-a. Mislim da nije potrebno posebno isticati razloge tog interesa – Huysmans ne zanima mlade kao naturalist, već kao prebjeg iz Zolina tabora, kao dekadent, kao analizator psihe modernog čovjeka i poslije kao konvertit. I Marjano-

[387] Npr. »Leurs maisons de paille, savamment espacées sur des planches, ouvraient au soleil leurs portes grandes comme l'entrée d'un dé à coudre« u prijevodu ne ukazuje *ni na francuski, ni na* hrvatski, već prije na njemački poredak riječi: »Njihove košnice, koje su razborito u razmacima po daskama postavljene bile, otvarahu suncu svoje kao naprstak velike ulaze.«

[388] Jedino je u *Srbobranu* 1902. bio objavljen njegov članak o Zoli.

[389] »Problem Matoševih pseudonima i anonimnih članaka«, str. 594–595.

[390] »Knjiga života«, *Ž*, 1(1900), str. 75–76.

[391] *S-k*, 3/1908, br. 7–8.

vić, koji prvi o njem piše još u *Novoj nadi* 1897, započinje svoju recenziju romana *A rebours* riječima: »Hoćemo li da saznamo, kakav je dekadent pisac i kakav je dekadent čovjek, uzmimo u ruke ovaj roman.« No čovjeka Marjanovićevih pogleda Huysmans očito nije mogao zanijeti, te pošto je dao sadržaj romana, završava ocjenu konstatacijom da je dekadenca ista kao i aristokracija: »vanjštinom sjajna, u duši pusta, hladna, beskarakterna«. Čak ni Jelovšek, pun dekadentskih sklonosti, ne gaji simpatija prema Huysmansu; pišući god. 1900. o Karásekovu romanu *Gothická duše*,[392] daje zapravo paralelu Huysmansa, Karáseka i Przybyszewskog te smatra da je slavenski dekadent dublji u svojoj unutarnjoj razapetosti, u svojoj želji da riješi vječne probleme čovječanstva, dok je Des Esseintes površniji, nemoćniji, tipičan predstavnik jedne hiperkulturne rase. – Matoš naprotiv vrlo cijeni Huysmansa, on mu je »jedan od najboljih poznavalaca duše franceske, dakle evropske inteligencije«.[393] Nakon 1900. interes za nj u mladih jenjava, a prigrlit će ga kao konvertita katolička moderna. Kad je god. 1907. umro, piše mu Danilo Marjanović kratak nekrolog, iz kojeg najbolje vidimo da za generaciju Marjanovićeva mladeg brata Huysmans više nije bio autor *A rebours*, već pisac *Katedrale*, koju D. Marjanović smatra i njegovim epohalnim djelom, dok prvi roman još mirne duše svrstava u medansku fazu. Nakon smrti, Huysmans se rijetko spominje.

Alphonse D a u d e t, autor kojeg *de facto* ne možemo svrstati u prave naturaliste i koji je upravo stoga mogao biti prije 1895. najprevođeniji i najpopularniji francuski pisac u nas, prevodit će se i u doba moderne, najviše doduše u obiteljskim i omladinskim listovima, ali nalazimo ga još i po književnim časopisima. Naše moderniste on uglavnom ne zanima, ali kada ga spominju, što je relativno rijetko, govore o njem sa simpatijama; prijevoda Daudetovih u svojim listovima ne donose, a jedina dva duža napisa što ih nalazimo o njem, nekrolozi su. Ni njih ustalom nisu napisali mladi – prvi je Marjanovićeva prerada (ili prijevod?) pojedinih izvadaka iz Lemaîtrea, objavljen među »pabircima« u *Novoj nadi*, a drugi je poslao D. Politeo *Mladosti* umjesto traženog članka o D' Annunziju. Oba su prikaza pisana s toplinom, oba kritičara ističu Daudetovu dobrotu, koja je došla do izražaja i u životu i u djelima, oba ukazuju na razlike između njegova i Zolina načina pisanja. Lemaîtreov se prikaz sastoji više iz nabacanih lapidarnih impresija, Politeov je više informativan i narativan, a postoje, jasno, i razlike u sudovima. Kako bi u nekrologu izbjegao negativne ocjene, s kojima su naši tradicionalisti dočekali Daudetove romane *Evangéliste i Sapho*, Politeo karakterizira *Evangéliste* kao roman u kojem autor »opisuje čudnovati značaj gospođe Autheman, koja da spasi jednu ženu, otrgne je od njezine obitelji i prisili ju da prekine sa svijetom«, a *Sapho* kao roman »u kojem opisuje velike pogibelji u koje upadaju sinovi radi sveza rado

[392] Usp. »J. Karásek: Gothická duše«, *Svjetlo*, 15/1900, str. 8–9.
[393] Usp. »Mileta Jakšić«, Ž, 3(1901), str. 52.

sklopljenih i lako trpljenih«. Kad pomislimo da je Politeo bio jedan od naših najobrazovanijih i najkulturnijih novinara i kritičara, i kad tu njegovu ocjenu konfrontiramo s Lemaîtreovom – »'L'Evangéliste' je jedna od najdubljih studija vjerskoga fanatizma«, »'Sapho' je naprosto Manon Lescaut naših dana« – onda nam tek postaje pravo jasno koliko smo još godine 1898. bili u zaostatku za Evropom.

Nakon tih nekrologa nastupa u časopisima HM 15-godišnja šutnja, koja je prekinuta tek u povodu srpskog prijevoda romana *Sapho*.[394] Livadić tom prilikom konstatira u *Savremeniku* da se knjiga čita s jednakim interesom kao prije trideset godina, bit će zbog tog »što se dirljiva demimontkinja Fanny reda u niz tipova, koji su pravi specijalitet francuske poezije«,[395] dok neki Kotoranin J. Mihanović u revolucionarnom *Vihoru* 1914. završava svoju analizu sadržaja konstatacijom koja jako podsjeća na Politea: »Tužna je to istorija, obična jedna životna priča, od koje naš omladinac dobre lekcije da dobije.«

Francuski naturalisti, kao što sam odmah u početku istakla, ne interesiraju naročito naše mlade, a ukoliko i pobuđuju njihov interes, ne pobuđuju ga kao naturalistički pisci – Zola ih zanima kao čovjek i borac, Matoša Maupassantu privlače upravo oni elementi kojima se udaljuje od »naturalističkih procédéa«, Huysmans interesira mlade kao autor romana *A rebours*, a ne kao član medanskog kruga, dok im je Daudet, koji tom krugu i nije pripadao, naprosto simpatičan, ali ne i interesantan.

S Parnasom i naturalizmom završava onaj dio francuske književnosti koji je u doba kad nastupa HM pripadao već bližoj ili daljoj prošlosti. Vidjeli smo da interes mladih nije podjednako raspodijeljen na čitavu francusku književnost, već je usmjeren prvenstveno na pojedine njezine predstavnike, koji se u doba moderne kod nas praktički tek otkrivaju – kao Villon, Baudelaire ili Flaubert –, ili preocjenjuju – kao Balzac. Razumljivo, autori koji su mladima vremenski bliži, pa dijelom još i živi, kao parnasovci ili naturalisti, nalaze i više mjesta u njihovim listovima, ali to ne implicira da ih i posebno privlače – interes mladih bit će usmjeren prvenstveno na one francuske pisce koji znače reakciju i na Parnas i na naturalizam.

[394] Taj je roman bio u Hrvatskoj već dvaput objavljen, i to prvi put u *Hrvatskoj vili* 1884, a kao knjiga 1901.

[395] »Prijevodi«, *S-k*, 9/1914, str. 292.

Posljednji deceniji 19. stoljeća obilježeni su u francuskoj literaturi krilaticama o »bankrotu znanosti« i »preporodu idealizma«, a u pomanjkanju boljeg naziva, književnosti te epohe daje se općenito naziv s i m b o l i z m a, mada se on zapravo može aplicirati jedino na poeziju, a striktno uzevši, i samo na jedan dio poezije koja se obično naziva simbolističkom. Predstavnici tog razdoblja francuske literature uglavnom još i žive i stvaraju u doba HM, ili, ukoliko i umiru na samom njezinu početku, kao Verlaine ili Mallarmé, njihovo je djelo još živo u njihovim nasljednicima pa je razumljivo što naši mladi pokazuju za pisce te epohe veći interes negoli za parnasovce ili naturaliste, čije stvaranje, čak i onda ako su oni sami još i živi, predstavlja jedno već završeno poglavlje francuske literarne historije.

Simbolizam i dekadenca

Što se u nas uoči moderne znalo o simbolizmu? Praktički gotovo ništa. Poznavao se preteča simbolistâ Baudelaire, ali samo po nekoliko pjesama u prozi, znala se naći pokoja kraća bilješka u listku, iz koje se moglo saznati da postoje neki dekadenti i simbolisti, ali potanje se ni o pravcu ni o pretečama ni o predstavnicima nije moglo mnogo saznati. Mladi odmah pokazuju interes za simbolizam, no njihova je literarna naobrazba bila u to doba preskromna da bi ga mogli razumjeti. Prvi napis nalazimo već u 2. broju *Nove nade*, a autor mu je neki A. S., kojeg na žalost nisam uspjela identificirati. Interesantan je već i sam početak: »Kao što su danas moderni Nietzsche, bicikl, spiritizam i druge sportske manije tzv. viših deset tisuća, tako je moderan i simbolizam.« Čitav se članak nastavlja u tom tonu, uz put se donose i neka mišljenja Lemaîtrea, Brunetièrea, Engela i dr., daje se i nekoliko ispravnih konstatacija (npr. da simbolisti žele osloboditi stih od dotadanjih stega), no očito je da taj srednjoškolac sam ne poznaje simbolističke poezije, ali ipak o njoj izriče negativan sud – pjesnici te škole ili su »literarni gigerli«, ili pišu stihove pune »nebolomnih gluposti«, dok su pravi pjesnici, kao Verlaine, među njima rijetki. Članak završava s pitanjem »nije li ovaj mutni idealizam pusta težnja za novošću, nije li i to samo jedan odraz nervoze modernoga vijeka, nije li to moda, koja nije još nikad stvorila ništa velikoga«.

Nema mnogo bolje mišljenje o simbolistima ni Artur Grado, iako je proveo godinu dana na studijima u Parizu i posjećivao, kako sam kaže, kavane u koje »je zalazio i Paul Verlaine sa svojim simbolicima«. Pišući o modernim književnim strujama u članku »Mlada Hrvatska«, što je uz ogradu redakcije bio objavljen u bečkoj *Mladosti*, Grado posvećuje nekoliko strana simbolistima i dekadentima, »divljacima tankoćutnih živaca«, što »osjećaju življe od mandarina i izmišljaju stvari, koje su izmislili drugi već pred 2000 godina«. Govoreći o novom izrazu sim-

bolistâ, Grado navodi da oni u svoj jezik unose »neku duboku mistiku« i dalje iznosi koncepcije R. Ghila o *audition colorée* i *instrumentation verbale* – »*A* je crn, *e* bijel, *i* modar, *o* crven, *u* žut. Crno su orgulje, bijelo je harfa, modro je violina, crveno je trublja, žuto je frula. Pa opet orgulje izriču monotoniju, sumnju, jednostavnost – harfa jasnoću – violina strast i molitvu – trublja slavu i veselje – frula naivnost i smiješak.«[396] Međutim, samog Ghila Grado nigdje ne spominje, već nešto dalje kaže: »I da čovjek bude simbolistički pjesnik, nije dosta, da ima čuvstva i poezije, već mora proučiti i simbolistički kontrapunkt, što ga je napisao Stephane Mallarmé pod naslovom 'Traité du Verbe, avec Avant – dire'.«[397] Nije dakle jasno koji je Gradu bio izvor, sumnjam da je pročitao Ghilov *Traité du Verbe*, kojemu je Mallarmé napisao »Avant-Dire«, već je najvjerojatnije da on svoje misli preuzima iz treće ruke; no bez obzira na izvore, Grado brka pojmove i imena, a kao tipične iznosi upravo one teoretske poglede koji od većine simbolista i nisu bili prihvaćeni. Svoje suštinsko neshvaćanje simbolističke poezije pokazuje on time što za ilustraciju njezine nerazumljivosti navodi kao primjer Verlaineov sonet »L'espoir luit comme un brin de paille dans l'étable', koji je u Gradovu proznom prijevodu postao stvarno kompletno nerazumljiv. I konačno, da bi još potpunije osvijetlio težnje simbolistâ, prevodi i nekoliko strofa Verlaineove »Art poétique«, i to – u desetercu. Ukratko, mada u svom napisu spominje Mallarméa i prevodi Verlainea, i mada iznosi i nekoliko točnih podataka o simbolističkoj poetici, Grado nije simbolistički pokret niti pravo shvatio niti dobro poznavao, a opisujući boemski život dekadenata i inzistirajući na nerazumljivosti i mistici simbolističke poezije, višestruko je škodio našem modernističkom pokretu. Naime, »članak Artura Grada«, kako kaže Marjanović, »... uzeli su neki stari, a i mnogi mladi, pod istinu i ozbiljno, te jedni stali po njem suditi i osuđivati mlade i moderne, a drugi u tome vidjeti i imitirati modernizam«.[398]

Osim ta dva napisa, sami mladi o simbolizmu u svojim listovima ne pišu, ili mu bar ne posvećuju posebnih članaka. Međutim, oni počinju iznositi mišljenja drugih, što je za upoznavanje simbolizma, s obzirom na općenito slabo poznavanje francuskog jezika i moderne francuske poezije u nas, bilo svakako mnogo korisnije. Tako *Svjetlo* prenosi 1900. iz bečke revije *Die Zeit* Mauclairov prikaz »Symbolizam u Francuskoj«; sam je članak dosta strog kritički osvrt na simboliste, iz kojih se »napokon izčahuriše petorica, šestorica pravih pjesnika«, ali je svakako mnogo objektivniji i, jasno, daleko bolji od spomenutih napisa u *Novoj*

[396] Ghilovu koncepciju citiram prema Clouardu: »Il a inventé l'orchestre des voyelles pavoisées, dont chacune doit correspondre à une couleur et à un instrument: A, noir comme les ténèbres, a le son grave et synthétique de l'orgue; E, la fière blancheur des harpes; I, le bleu passionné des violons: O, le rouge triomphe des cuivres; U, le jaune ingénu des flûtes.« *(Histoire de la littérature française*, I, str. 120.)

[397] »Mlada Hrvatska«, *Ml.*, 1/1898, str. 183.

[398] Marjanović, *Hrvatska moderna*, I, str. 36–37.

nadi i *Mladosti*. – I u *Životu* izlazi iste godine recenzija Symonsove monografije o simbolističkom pokretu, preuzeta iz *Mercure de Francea*. Kako je Symons očito bio jedan od štovatelja simbolizma, a *Mercure de France* njihov organ, razumljivo je da nam ta recenzija prikazuje sam pokret u mnogo povoljnijem svijetlu od Mauclairova članka.

U isto to doba o simbolizmu počinju pisati po nemodernističkim listovima i tradicionalisti, kao L. Polić, A. Petravić, J. Čedomil, H. Hinković; njihov je odnos prema njemu uglavnom negativan, no sami su članci, specijalno Petravićev, dosta informativni, a za ilustraciju donose i pojedine pjesme, odnosno njihove odlomke, u prijevodu ili originalu. Interesantno je da je i u časopisima HM jedini članak u kojem se nakon 1906. govori nešto više o simbolizmu, potekao iz pera tradicionalistički nastrojenog Ivana Androvića. Govoreći u *Hrvatskoj smotri* 1908. o simbolistima i estetičarima »francuzke škole na kojima su se naši moderni uzgojili i koje uzeše za uzore«, Andrović se izgleda služi jednom studijom iz *Nuova Antologia* god. 1891. te, kao i svi tradicionalisti, inzistira na nejasnoćama Mallarméa i njegovih nasljednika i smatra da su »smiešni i presmiešni kada se drže preoriginalnima«.

Koliko je u doba HM francuski simbolizam bio stvarno poznat, teško je prosuditi. Svakako, oko god. 1900. on je u našem književnom životu stalno »na dnevnom redu«. Počam od programatskog članka u *Mladosti*, – gdje je Dežman bio napisao: »Zvali se moderni: simbolisti, dekadenti, impresionisti, itd., jedno im je zajedničko: traže nove ciljeve, idu neutrtim stazama, bježe svijet« –, nazivi »simbolizam i dekadenca« primjenjuju se sve češće i na našu modernu, iako bi etiketa impresionizma možda bolje odgovarala književnom stvaranju hrvatskih modernista, bar u prvoj fazi. Stari napadaju mlade kao simboliste i dekadente, Marjanović ocjenjujući u *Svjetlu* 1898. bečku *Mladost* smatra da je ona odraz dekadence. Krnic napada u *Narodnim novinama* dekadentske težnje u hrvatskoj literaturi itd. Termin dekadenca, koji je u to doba bio na svačijim ustima, bio je u nas uglavnom krivo shvaćen; Hranilović smatra da je to posebna »fin de siècle struja, koja je u opreci prema naturalizmu«,[399] Marjanoviću je to »cio moderni, evropski pokret, koji traži n o v u umjetnost«,[400] a Krnicu »sklonost piščeva opažanju života, koji je na propasti«.[401] Osvrćući se na sve te napadaje u vezi sa simbolizmom i dekadencom, redakcija *Života*, iza koje se vjerojatno krije Dežman, pokušava da unese reda u pitanje »Šta je dekadenstvo?« – »Dekadenti su generacija, ali nipošto jedna literarna struja«, korijeni su im u romantici, a oni su sami »novi romantici, romantici nerva, neodređenih osjećaja«, traže »vibraciju nerva – Stimmung«, itd.[402] Iako poslije Dežman govori o »audition colorée, navodi kao pri-

[399] Usp. »Dekadentske težnje u hrvatskoj literaturi«, *Vienac*, 32/1900, str. 518.
[400] Usp. »Hrvatska književnost: 'Mladost' II«, *Svjetlo*, 13/1898, br. 7.
[401] »Dekadentske težnje u hrvatskoj literaturi«, *Narodne novine*, 66/1900, str. 178.
[402] »Dekadentske težnje u hrvatskoj literaturi«, *Ž*, 2(1900), str. 110.

mjer tipičnog dekadenta Huysmansa, spominje Baudelairea i Verlainea, ipak u njegovoj definiciji dekadence otkrivamo prvenstveno učenika H. Bahra, a ne onih francuskih pisaca na koje se taj termin može aplicirati ili koji su se sami nazivali dekadentima. Mnogo kasnije, kad je pitanje dekadence već bilo sišlo s dnevnog reda, navratio se Matoš uz put na nesporazum koji je taj termin bio u nas izazvao. »Prije svega ne bijaše 'dekadentske' moderne pjesničke škole. Tu nesrećnu riječ 'dekadent' upotrebio je prvi Teofil Gautier, govoreći o Baudelaireu, a iza njega drugi za obilježavanje svih antinaturalističkih struja i doktrina, od kojih je najvažniji pokret simbolistični.«[403] – Ne želim se ovdje dulje zadržavati na pitanju dekadence, za nas je važno da su naši modernisti oko 1900. bili stvorili svoju predodžbu o dekadentima uglavnom na temelju Huysmanove knjige i anegdota što su kolale u pariškoj boemi, a u predstavnike dekadence ubrajali su i Baudelairea, Verlainea i Rimbauda, ukoliko su ovog posljednieg uopće i spominjali. Činjenica je također da su se stanovite »dekadentske težnje« odrazile u stvaranju nekih naših modernista, no sve te crtice »djece sa staračkim licem« nisu u nas nastale pod utjecajem francuskih autora, već pod utjecajem bečke, pa i skandinavske i zapadnoslavenske moderne, koje su naši mladi mnogo bolje poznavali. Uočio je to i Nehajev već 1903, kad govoreći o Milčinovićima kaže: »U nas se je također 'crtičarstvo' bilo zamijenilo simbolizmom.«[404]

No ako u naših modernista oko 1900. i možemo naći »dekadentskih« nastrojenja, prigovor da oni propagiraju simbolizam, ili bar simbolizam kako su ga shvaćali Mallarmé i njegovi nasljednici, ima mnogo manje opravdanja. U prvom redu vidjeli smo kakav odnos prema njemu pokazuje jedan anonimni nadaš, a ne shvaća ga ni zreliji Grado. *Život* je doduše donio pozitivnu recenziju Symonsove knjige, a i redakcija u već spomenutom članku »Dekadentske težnje u hrvatskoj literaturi« tumači »novi simbolizam«, za razliku od onog koji u literaturi postoji »od vajkada«, kao »novu tehniku« koja traži simbole ne samo za ideje već i za realne događaje, i osuđuje one koji ga olako zabacuju. »Na Goethea ne će navaliti radi drugog dijela Fausta, ako i ne znaju odgonetnuti bez dugih studija one symbole – kod Maeterlincka nisu se ni mučili – naprosto su zabacili njegove: Les aveugles, L'Intruse itd.«[405]

I eto, upravo nas taj članak navodi na pravi trag – ako u stvaranju modernistâ u prvoj fazi HM tražimo utjecaje francuskog simbolizma, onda ne treba da posežemo za Mallarméom ili njegovom školom, već treba da idemo tragom Maeterlincka, jedinog od simbolista kojeg Dežman govoreći o simbolizmu spominje, autora koji je od svih simbolista bio u nas najpoznatiji i najpopularniji, i to od samog početka moderne pa sve do njezina kraja. Stanoviti utjecaj izvršio je, kao što smo vidjeli u prethodnom poglavlju, i začetnik simbolističke lirike Baudelaire,

[403] »Lirika S. Pandurovića«, *HS*, 5(1909), str. 301.
[404] »Milčinovići«, *Vienac*, 35/1903, str. 550.
[405] *Ž*, 2(1900), str. 110.

no utjecaj Baudelairea, kao i utjecaj Verlainea, ograničio se u prvoj fazi moderne na pojedince, dok će tek u drugoj fazi, njih dvojica steći u nas širi krug sljedbenika.

Verlaine, Rimbaud, Mallarmé

Govoreći o Baudelaireu, stvarnom duhovnom ocu simbolizma, vidjeli smo kako je on u nas bio zapravo slabo poznat sve do Matoševa članka, mada se s prevođenjem njegovih pjesama u prozi započelo još prije moderne. O Paulu Verlaine-u nije se prije moderne znalo gotovo ništa, a i za njezina trajanja on će se malo prevoditi i relativno će se malo o njem pisati, ali ipak mislim da se on u to doba u nas više čitao i bio općenito poznatiji od Baudelairea.

Prvi put spominje se Verlaine nešto opširnije god. 1898. u već često citiranom Gradovu članku »Mlada Hrvatska«. On je tamo opisan kao vođa simbolistâ, koji su u svom elementu tek pošto popiju desetak apsinata pa onda pišu »pjesmu silno simbolističku, gdje se prelijevaju sve boje ovog svijeta«. Takva je poezija Gradu nerazumljiva, a da to dokaže, on prevodi jednu pjesmu kao primjer, i to, kako kaže, »u prozi, jer mi je teško u vezanom govoru izreći, što pjesnik hoće«.[406] Ta je pjesma krasan Verlaineov sonet »L'espoir luit comme un brin de paille dans l'étable« (*Sagesse*, III, 3), koji je doista nešto teži za razumijevanje od većeg dijela Verlaineove poezije, no u Gradovu zapravo točnom doslovnom prijevodu postao je potpuno nerazumljiv i izgubio svaku poetsku vrijednost. U istom se članku nešto dalje nalazi i prijevod Verlaineove »Art poétique«, pjesme koju sekta simbolista i dekadenata nosi, kako Grado kaže, na svom barjaku. Prevedene su samo 1. 2. i 4. strofa, prijevod je ovaj put u stihu, ali je pjesnički loš, nepotpun i netočan. Za ilustraciju dovoljno je da navedemo nekoliko stihova u Gradovu prijevodu:

Mi hoćemo glazbu prije svega
Pak ljubimo, što nije jednako,
Maglovita nek je naša pjesma,
A da nije teško što je lako.
– – –
Najdraža je pjesma maglovita,
Gdje je jasno uz nejasno stalo.

i u originalu:

De la musique avant toute chose,
Et pour cela préfère l'Impair
Plus vague et plus soluble dans l'air,
Sans rien en lui qui pèse ou qui pose.

[406] »Mlada Hrvatska«, *Ml.*, 1/1898, str. 184.

– – –

Rien de plus chère que la chanson grise
Où l'Indécis au Précis se joint.

Ujedno možemo upravo na temelju tog prijevoda vidjeti kako je samom Gradu mnogo toga u vezi s Verlaineom i uopće sa simbolizmom bilo nejasno kad je upravo tu pjesmu išao prevoditi u desetercu. Šteta, to je naime, koliko mi je poznato, prvi objavljeni prijevod Verlainea ne samo u Hrvatskoj već i u Jugoslaviji.[407]

Prve samostalne prijevode Verlaineovih pjesama, i ujedno posljednje prijevode Verlainea u glasilima mladih, nalazimo u *Vijencu 1903.* No upravo su mi ti prijevodi dali posredno dokaz da se Verlaine u nas u to doba poznavao i čitao u originalu. Tragajući naime za anonimnim prevodiocem, naišla sam u Domjanićevim bilješkama objavljenim »In memoriam Vladimiru Vidriću« u *Savremeniku* 1909. na slijedeći pasus: »Dok je Lacko još stolovao u maloj sobici prema vrtu u Preradovićevoj ulici, govorio mi je dvije Verlaineove pjesme. Svidjele su mi se pa mi ih je odmah i napisao i ja sam ih preveo i prijevod štampao u 'Vijencu' (godinu dana prije nego što je 'Vijenac' uginuo).«[408] Iako je Domjanić taj događaj evocirao u želji da ukaže na Vidrićevo pamćenje, za nas je on prvenstveno važan kao interesantan podatak za proučavanje Verlainea u Hrvatskoj.

U *Vijencu* 1903. objavljena su ukupno 3 prijevoda Verlainea, i to »Mjesečina« (»Clair de lune«, *Fêtes galantes)* i »U tamnici« *(Sagesse,* III, 6) u 6. broju, a »Sjetni razgovor« (»Colloque sentimental«, *Fêtes galantes)* u 16. broju; mada Domjanić u spomenutom članku govori samo o dvije pjesme, ipak pretpostavljam da su sva tri prijevoda njegova, to više što Domjanićeve pjesme »Mjesečina« i »U jesen« nose kao moto stihove iz »Clair de lune« i »Colloque sentimental«, koji nisu bili objavljeni zajedno. Sami prijevodi neusporedivo su bolji od Gradovih, u cjelini uzevši oni su i dobri iako ne toliko kao što bismo očekivali – Domjanić je naime i kao pjesnik i kao čovjek pokazivao jak afinitet prema Verlaineovoj poeziji te je bio na neki način predodređen da postane njegov kongenijalni prevodilac, no u tim svojim prvim prijevodima kao da je još sputan rimom, a mjestimično i ne iskazuje potpuno misao Verlaineovu. Tako npr. stihovi iz »Clair de lune«:

Tout en chantant sur le mode mineur
L'amour vainqueur et la vie opportune,

glase u prijevodu:

I ljuvene pjevaju pjesme o ljubavi samoj
O pobjednoj i o životu dokolnom, lakom,

[407] Prema *BLZ*, VII; međutim, kako *BLZ* donosi samo prijevode koji su bili objavljeni u cjelini i samostalno, a ne i one koji su uključeni u neki tekst, nije isključena mogućnost da je Verlaine bio već i prije gdje prevođen.

[408] *S-k*, 4/1909, str. 552.

dakle nije nikako izražen sjetni, *mol*-tonalitet tih pjesama, a i stilski mi njegovo rješenje nekako više pristaje homerskom izrazu. No to su sve sitniji nedostaci, bar gledani iz ondašnje perspektive, a i gube se u općem dojmu prijevoda kao cjeline, pa možemo samo požaliti što Domjanić nije nastavio prevođenjem Verlainea u doba moderne.[409]

Uz prijevode bila je u listku objavljena i jedna kraća nepotpisana bilješka o Verlaineu, pisana s očitim simpatijama za »ovoga velikoga pjesnika moderne Francuske«. Nije međutim jasno u kojoj mjeri anonimni autor te bilješke (Domjanić?) slijedi jednog isto tako anonimnog kritičara kojeg citira na početku, pa ne znam kojemu da od njih dvojice pripišem stanovita prešućivanja i netočnosti u prikazu Verlaineova života. Tako je npr. epizoda s Rimbaudom prikazana slijedećim riječima: »Poslije prusko-francuskoga rata oboli na živcima. U tome stanju počini zločin i osude ga na četiri godine tamnice. Odsjedi ih. Zatim ga nestane. Čitavih 15 godina nije se znalo za nj. Istom g. 1886. iskrsne opet u Quartier Latinu – ali sasvim promijenjen.« Uz podatke o Verlaineovu životu, u bilješci su dane i kratke karakteristike pojedinih Varlaineovih zbirki.

Nakon 1903. mladi uglavnom ostaju bez svojih stalnih glasila pa sudbinu Verlainea u nas ne možemo pratiti preko časopisa. Svakako, njegovoj popularizaciji pridonijeli su i stari, koji već u svojim ranijim napisima o simbolizmu i napadajima na nj spominju jedino Verlainea s nekim simpatijama.[410] God. 1906, kada mladi i najmlađi ponovno dobivaju svoja stalna i trajna glasila, Verlaine mora da je bio već dobro poznat jer se često susrećemo s njegovim imenom, iako mu se u početku ne posvećuju posebni napisi, bar ne u časopisima.[411] S dolaskom Matoša, fama Verlainea naglo raste, a karakteristično je da se Matoš, uvodeći u naš književni život nepoznatog Rimbauda, poslužio imenom njegova starijeg i poznatijeg druga i predstavio nam Rimbauda kao »Verlaineova pobratima«. O samom Verlaineu Matoš po časopisima nije pisao, no često i uviiek sa simpatijama spominje »bijednog Lelijana«, kojeg smatra »ponajboljim modernim pjesnikom« uz Baudelairea.[412] God. 1911. izlazi u *Savremeniku* jedini članak što je u časopisima mladih posvećen isključivo Verlaineu, no i on nam svjedoči da je Verlaine u to doba bio već i poznat i pravilno ocijenjen. »Paul Verlaine je«, piše Masovčić iz Pariza, gdje je prisustvovao jednom banketu u spomen Verlaineu, »možda najveći lirik našega vremena; njegov je utiecaj na savremeno pjesništvo odlučan. Nekad su se njegove knjige čitale kao ku-

[409] Između dva rata Domjanić je objavio nekoliko prijevoda Verlaineovih pjesama u *Hrvatskoj prosvjeti*.

[410] Npr. L. Polić u članku »O Paulu Verlaineu i simbolistima« (*Vienac*, 29/1897, str. 386–388), a Petravić u članku »O simbolizmu« (*Prosvjeta*, 7/1899, br. 2–7) nalazi u njem čak i bisera poezije.

[411] O Verlaineu je u *Hrvatskoj* 1906. i *Narodnim novinama* 1907. pisao Lovrić, u *Hrvatskoj slobodi* 1909. Matoš, a unutar općih prikaza simbolizma piše se o njem češće, specijalno od 1910. dalje.

[412] Usp. »Literarna nevolja«, *S-k*, 7/1912, str. 133.

riozitet, sad kao riječ učitelja.« Masovčić i ne smatra potrebnim da govori o uzrocima Verlainove slave, iako drži da je njegovoj popularnosti pripomogla i legenda koja se isplela oko njegova imena. Ujedno napominje da ga je Maurice Toussaint zamolio da u nas tu legendu raspriši – po Toussaintu, Verlaine je bio bohem protiv svoje volje, nije bio patriot već šoven, a svim njegovim jadima kriva je žena i bijeda u kojoj je živio.

Karakterističan je za Verlaineovu popularnost u nas i jedan odlomak iz Ogrizovićeva romana »Stari plamen«, što je izlazio u *Hrvatskoj smotri* god. 1907, i gdje nam se ovako opisuje sudbina pjesnika Aleksića: »Andrijević je potreptao onda Aleksića po ramenu i rekao mu prijateljski: 'Nemoj se srditi, dragi Verlaine!' – Ovo je bilo u šali, ali Aleksić je u istinu počeo tražiti srodnosti s Verlaineom. Stao ga je čitati. Ali što se dogodilo? Verlaine-ovi se motivi izprepleli s Aleksićevima i čitav jedan ciklus njegovih pjesama iziđe uz velik triumf naprednjačkih listova, ali se protiv njih javi jedna oštra kritika starčevićanskoga đaka, koja našemu Aleksiću stane dokazivati i izpisivati što je sve uzimao iz Verlaine-a.«[413]

Taj je isječak vrlo vjeran odraz tadanjih naših književnih prilika, gdje se utjecaj Verlainea na pojedine književnike često spominje. Ocjenjujući *Pjesme* Isidora Poljaka, Domjanić ukazuje na srodnost između Poljaka i Verlainea i u životu – preokret k vjeri – i u poeziji,[414] a Ante Petravić, govoreći o »najnovijoj mističkoj poeziji Marina Sabića«, također pravi paralelu na oba ta plana.[415] No najčešće se, i s najvećim opravdanjem, spominje utjecaj Verlainea na Domjanića; Domjanić uostalom tog utjecaja nije ni krio, i objavljujući u *Savremeniku* dvije verlenovski intonirane pjesme, »Mjesečina« i »U jesen« on im stavlja kao moto i stihove iz »Clair de lune« i »Colloque sentimental«, na koje te pjesme podsjećaju ne samo ugođajem već i sadržajem. Tragova Verlainea ima i u ostalim u to doba objavljenim Domjanićevim pjesmama, i to tragova ranog Verlainea, pjesnika zbirkâ *Poèmes saturniens* i nadasve *Fêtes galantes*. Interesantan je u vezi s Domjanićem i odgovor mladih oko *Stekliša* na imputaciju da dva naša mlada sonetista (misli se na Wiesnera i Ujevića) stvaraju pod utjecajem Matoša, Domjanića i srpskih modernista; najviše se mladi brane od utjecaja Domjanića, »koji ne pjeva sonetâ, glavne forme mladih pjesnika«, jer, kako kažu dalje, »zašto bismo slijedili stihotvorce, koje poznavasmo prije nego ih čitasmo pročitavši strane lirike (n. pr. Verlainea)? Mislimo, da je (kad je već riječ o utjecajima) najbolje crpsti na .i z v o r u.«[416]

Pa i u Matoševim pjesmama objavljenim tih godina u *Savremeniku* i *Hrvatskoj smotri* moglo bi se naći tragova Verlainea. Međutim, mada je ubogi Lelijan bio Matošu bliz i kao čovjek i kao pjesnik, mada je i

[413] *HS*, 2(1907), str. 127.

[414] Usp. »Pjesma«, *S-k*, 5/1910, str. 128.

[415] *S-k*, 7/1912, str. 38–42.

[416] »Utjecaji«, *Stekliš*, 1/1911, str. 22.

Matoš pjesnik nijanse kao i Verlaine, ipak on na njegov pjesnički opus nije toliko utjecao kao Baudelaire i malo ima Matoševih pjesama koje verlenovski zvuče. Ako izuzmemo neke izolirane stihove koje navodi Tomić,[417] od kojih izgleda da je Matošu bio neobično drag početak »Clair de lune«:

Votre âme est un paysage choisi,

pa ga nekoliko puta varira:

Duša moja čaroban je kraj
(»Kod kuće«, *Obzor* 1905)

Jer duša moja bašta je daleka
(»Tajanstvena ruža«, *HS* 1908),

ukazala bih još samo na srodnost ove posljednje pjesme s Verlaineovom »Mon rêve familier«, koje su obje na neki način vapaj za idealnom ljubavi, i gdje Matoš uglavnom iz strofe u strofu prati osnovnu misao Verlaineova soneta. Ta »tajanstvena ruža«, ta »femme inconnue«, koja je za Matoša »draga žena, duše jeka«, a za Verlainea žena koja ga ljubi i razumije, kod obojice je plod snova, žena kojoj ne znaju ni imena ni lika:

Est-elle brune, blonde ou rousse? – Je l'ignore.
Son nom? Je me souviens qu'il est doux et sonore

odnosno kod Matoša:

Zoveš li se Cintija, Sibila,
Kakvoga si lika, ne znam reći;

No osim pojedinim pjesmama, Verlaine je na Matoša djelovao i svojom poetikom, specijalno svojim propagiranjem muzike i nijanse, štimunga, a možda i samom fakturom svojih stihova.[418]

Govoreći o Verlaineu, Masovčić pri koncu svog članka ističe kako su legende, ispletene oko pojedinih ličnosti, pripomogle često njihovoj afirmaciji te je »na primjer dandanas već teško naći u Münchenu konobaricu koja ne pozna (a i čita) Baudelairea, Verlainea i Arthur Rimbauda!« Na žalost ta se konstatacija ne bi mogla primijeniti na naše prilike – konobari su u nas, kako ćemo nešto dalje vidjeti, u najboljem slučaju poznavali Maeterlincka – a pogotovu se ne bi mogla primijeniti na Arthura Rimbauda, koji ne samo da nije bio poznat u širim čitalačkim krugovima već uglavnom ni u književnoj sredini.

[417] Usp. »Utjecaj francuske pjesničke strukture na Matoševu poeziju«, str. 195–198.

[418] Usp. J. Kaštelan, »Lirika A. G. Matoša, str. 85, 88, 136.

Tradicionalisti, koji su se tih godina, kao što smo vidjeli, raspisali o simbolistima (npr. Vl. Dukat, L. Polić, A. Petravić, H. Hinković i dr.), dodiruju Rimbauda samo usputno, a jedini napis koji mu je posvećen, prijevod je članka J. Vrchlickoga u *Narodnim novinama* 1898. Mladi o njem također ne pišu, i tek će Matoš prekinuti tu dugotrajnu šutnju, iako će se i on, vjerojatno iz taktičkih razloga, poslužiti imenom poznatog Verlainea da nam predstavi više-manje nepoznatog Rimbauda. Stavivši na početak svog prikaza prvu strofu Rimbaudova soneta »Ma bohême«, Matoš je time odmah intonirao čitav članak, u kojem će prikazati Rimbauda kao jednog od niza predstavnika velike evropske boeme, »paradoksalne, donkihotske i idealističke«, »ne ulazeći u toj biografiji u analizu Rimbaudove pjesničke inokosnosti i novih vrijednosti, kojima je, naročito kroz Verlainea, utjecao na novi francuski, dakle evropski lirski stil . . .[419] Sama biografija za današnje pojmove vrvi netočnostima, koje nema smisla ni da nabrajam – Matoš je pošteno naveo da je podatke uzeo iz Lepelletiera i Berrichona, dakle iz u to doba najbolje literature o Verlaineu i Rimbaudu, no kako se literatura o Rimbaudu u toku ovog stoljeća gomilala i u nekoliko navrata mijenjala sliku o njem, Matošev je tekst danas, razumljivo, zastario. Na žalost, iz tog eseja ne možemo zaključiti ni koliko je bilo Matoševo stvarno poznavanje Rimbaudove poezije; uz već spomenuti sonet »Ma bohême«, Matoš citira još jedino prvi stih soneta o vokalima, zatim spominje »divnu bolnu i simbolsku P i j a n u G a l i j u«, »prozne crtice I l u m i n a c i j a« i »prozu (U n e S a i s o n e n E n f e r)«, no ne vjerujem da je te posljednje dvije zbirke poznavao. U sudovima koje uz put donosi o Rimbaudu, Matoš je vrlo lapidaran – »Verlaine je sasvim senzitivan, Rimbaud je, kao Baudelaire, Mallarmé i drugi glavni teoretičari modernizma, sasvim cerebralan i intelektualan«, «on je jedna od najvećih modernih lirskih snaga«, a »moderna novost te poetike, učiteljice Verlaineu i njena originalna savršenost zapanjuje više od poetične mladosti ma kojeg francuskog lirika«, itd. No kao što smo vidjeli, Matoš se ograđuje od tog da prikaže u čem je »novost te poetike« ili Rimbaudova »pjesnička inokosnost«, iako bi to svakako bilo za naš književni život mnogo važnije od Rimbaudove biografije, i spominje tek da je on »prvi, koji je poslije Baudelairea tražio i našao analogija između senzacija, naročito senzacija sluha i vida«. Ovako se vrijednost Matoševa članka uglavnom svodi na to da je našu javnost zainteresirao za Rimbauda, te ćemo u kasnijim novinskim napisima, kad bude govora o modernoj francuskoj poeziji, uvijek paralelno susretati bar tri imena – Baudelairea, Verlainea i Rimbauda.[420] Međutim, trebat će čekati na Gorana Kovačića da dobijemo prve Rimbaudove prijevode.[421]

[419] *HS*, 4(1908), str. 114.

[420] Usp. npr. I. Lulić, »Razvoj moderne francuske lirike«, *Jutarnji list*, 1/1912, br. 132, ili V. Lunaček, »Die Symbolisten«, *Agramer Tagblatt* 28/1913, br. 56.

[421] Matoš je doduše u spomenutom članku bio preveo prvu strofu soneta »Ma bohème«, no to je prozni prijevod i to jedne jedine strofe.

Stéphane Mallarmé bio je općenito u našoj kulturnoj javnosti mnogo poznatiji od Rimbauda, makar po zlu. Put mu je utro zloglasni Max Nordau svojim nekrologom, prevedenim u *Vijencu* 1898. Mislim da je rijetko kad u književnoj historiji bio nekome napisan nekrolog u tako podrugljivu tonu, gdje sve vrvi od izrazâ kao ludorije. buncanja, bulažnjenja, prenemaganja, djetinjske mazgalije, tunjavci i sl. I prije se u nas u *Vijencu* ili *Prosvjeti* pisalo negativno o simbolistima, no nakon tog članka, koji je, *à propos*, preveo Ivan Krnic i koji znači definitivan preokret u odnosu starih i mladih, služit će se i naši tradicionalisti pomalo Nordauovim rječnikom, iako ipak u nešto blažoj i pristojnijoj formi. Ti će napisi starih biti u nas ujedno glavno vrelo za upoznavanje Mallarméa jer se u njima iznose i njegove teoretske postavke, a, za ilustraciju njegove nejasnoće, i pojedine kraće pjesme ili još češće pojedini stihovi, odnosno prozni sastavci u prijevodu ili originalu. Mladi naime o Mallarméu niti pišu niti ga prevode, pa njihov stav možemo naslutiti tek iz usputnih napomena – cijene ga, ali sumnjam da su ga čitali. Čak i Matoš, koji je živi leksikon za francuske pisce, spominje Mallarméa rijetko – on mu je uz Baudelairea i Rimbauda glavni teoretičar modernizma, stil mu je u *Divagations*, kaže Matoš pišući o Ćurčinu, nejasan, ali »Mallarmé je taman, jer traži savršen izraz simbolske lapidarnosti, dok je Ćurčin konfuzan«.[422] Ne vjerujem niti da je Mallarmé ozbiljnije utjecao na naše mlade,[423] osim možda svojim teoretskim pogledima, ali sumnjam da su se s njima naši modernisti upoznavali iz samih Mallarméovih tekstova, već vjerojatnije preko drugih autora koji su o tom pisali. Same pjesme Mallarméove, ili bar one kasnije, kao i njegove *Divagations*, mislim da su, po onom što znam o književnoj kulturi naših mladih, njima bile najvećim dijelom nedostupne. pa zato niti o Mallarméu pišu niti ga prevode, mada bečke revije oko 1900, koje su im inače služile kao uzor, donose dosta Mallarméovih tekstova ili napisa o njemu.

Portretima »Prokletih pjesnika« – Corbièrea, koji će u nas još i dugo poslije moderne ostati nepoznat, Rimbauda i Mallarméa – dodao je Verlaine god. 1888, uz sebe sama, još i Villiers de L'Isle Adam-a, jednu od najinteresantnijih, najekscentričnijih i najtragičnijih figura svoje epohe. Aristokrat i bohem, počeo je književnu karijeru u krilu Parnasa da doskora nađe pravu inspiraciju u prozi, u koju je prelio sve svoje sanje i sav svoj prezir prema banalnoj, samozadovoljnoj materijalističkoj svakidašnjici što ju je karikirao trpkom ironijom u liku Tribulata Bonhometa, simbolu pseudonaučnog, plitkog i antipoet-

[422] Usp. »Jedan srbski modernista«, *HS*, 1(1906), str. 163.

[423] *Spomenimo* uz put da je Krnic poslao redakciji *Mladosti* jednu crticu sa slijedećim komentarom: »Ova je crtica prvi moj pokušaj da napišem nešto u stilu Stéphane Mallarméa. Ideja same crtice mučila me je već dugo, ali nisam ni slutio *da ću ju u ovoj formi baciti na polje.*« (Pismo Plavšiću dat. 8. juna 1898.) – Interesantno je da upravo Krnic, koji je nekoliko mjeseci kasnije preveo za *Vijenac* spomenuti Nordauov nekrolog, priznaje utjecaj Mallarméa na svoje stvaranje.

skog uskogrudno racionalističkog »zdravog razuma«. Odlomak iz tog romana, stravična scena gdje Bonhomet naučno prostudiranom okrutnošću ulijeva smrtni strah u srca labudova, da ih onda izrani i uživa u njihovu labuđem pjevu, prevedena je kod nas pod naslovom »Labudovi« u *Hrvatskoj smotri* 1906; prevodilac, kao i obično u *Smotri*, nije naznačen, prijevod je mjestimice težak, možda i nije prevođeno s originala, iako se prevodilac očito mnogo trudio oko poetskog izraza. Uz prijevod izašla je i bilješka o piscu, pisana prema R. de Gourmontu. Kako sam uspjela utvrditi, ta je bilješka djelomično preveden, a djelomično prepričan podulji Gourmontov članak objavljen u *Wiener Rundschau* 1900,[424] pri čemu je analiza pojedinih djela izostavljena, a izneseni su samo konačni sudovi; u svom originalnom članku, Gourmont se zadržava upravo i na pripovijetki »Le Tueur des cygnes«, pa je to vjerojatno potaklo našu redakciju da se odluči za taj prijevod.[425]

Tri velika pjesnika – Verlaine, Rimbaud i Mallarmé – koji su započeli svoju književnu karijeru pod okriljem ili bar u duhu Parnasa, unijeli su u francusku poeziju nove sokove i, nastavljajući prvenstveno na Baudelairea, pošli su u potragu za novim izrazom. Ti pjesnici, kojima bismo svakako morali dodati još halucinantnog i na svoj način genijalnog Lautréamonta, izvršili su veliku reformu moderne poezije, jednako kao što je Villiers de L'Isle Adam pokušao da reformira prozu, te su, što svojim djelima, što svojim teoretskim pogledima, udarili temelje simbolizmu, pa i kasnijem nadrealizmu. Krivo bi ih bilo, međutim, svrstati u simbolističku grupu, jer oni svaki za sebe samostalno kreću u potragu za novim izrazom, i predstavljaju, kako kaže Thibaudet, literarnu avangardu koja će pjesničkom pokoljenju iz 1885. učiniti istu uslugu što su je prije tetrarsi učinili Parnasu.

Od svih tih »prokletih pjesnika«, kako ih je nazvao Verlaine, u nas su u doba moderne poznati zapravo samo Mallarmé i Verlaine, nešto malo se prevode, prikazuju ili spominju Rimbaud i Villiers de L'Isle Adam, dok o Corbièreu i Lautréamontu nisam našla u časopisima HM ni spomena, što je, uostalom, i razumljivo. Mallarmé je bio poznat prvenstveno kao teoretičar i zakonodavac simbolizma, a svoje znanje o njem crpili su i stari i mladi, rekla bih, uglavnom iz informativnih napisa i eventualno koje njegove pjesme iz ranije faze. Verlaine je naprotiv bio mnogo čitan, i to vjerojatno dosta i u originalu jer jedino tako možemo rastumačiti njegovu popularnost u književnim krugovima budući da je i on malo prevođen. Dok se o Mallarméu govori i piše najviše oko 1900, Verlaineova fama raste tokom moderne, jednako kao i njegov utjecaj. Isprva je on vidljiv prvenstveno u Domjanića, dok u drugoj fa-

[424] »Brief aus Paris«, *Wiener Rundschau*, 4/1900.

[425] Vrlo je vjerojatno da je ta stvar bila i prevedena u ovoj bečkoj reviji, a, sudeći prema hrvatskom tekstu, moglo bi se i posumnjati da nije prevođeno s originala već prije iz jednog vrlo dobrog prijevoda, ali kako nisam imala u rukama komplet *Wiener Rundschau*, mogu o tom samo nagađati.

zi HM Verlaine djeluje i na najmlađu pjesničku generaciju što se okupljala oko Matoša, u kojoj možda i nije našao toliko direktnih nasljedovatelja koliko je djelovao na njihovo pasatističko nastrojenje, na muzikalnost i na ugođaj njihovih pjesama, a istodobno je utjecao i na formiranje religioznih pjesnika tzv. katoličke moderne – utjecaj koji će se u oba slučaja produžiti i po završetku tog vremenskog perioda, no to je pitanje koje već izlazi izvan okvira ove radnje.

Simbolisti i postsimbolisti

Koliko su u nas bili poznati predstavnici same simbolističke škole, teško je preko časopisa utvrditi. Jedno je, međutim, sigurno – najpoznatiji i najpopularniji od svih, a svakako i jedan od uopće najpopularnijih francuskih književnika u doba moderne, bio je nesumnjivo Maurice Maeterlinck.

Maeterlinck je bio u nas poznat već uoči moderne – u *Vijencu* je 1893. izišao prijevod drame *L'Intruse* (1890) pod malo čudnim naslovom »Vjetrenje«, a *Obzor* 1894. objavljuje njegove »Slijepce« (1891). Prema Dežmanovim se riječima čini da je oficijelna kritika u nas zabacila obje te drame, i ne potrudivši se da razumije njihova autora,[426] no mlada ga generacija to oduševljenije prihvaća.

Prvi prijevod Maeterlincka donose mladi istom u *Životu*, no zapravo je to tekst koji je bio naručen već za *Mladost*, a kako nije bio na vrijeme dogotovljen, predan je poslije redakciji *Života*. Izbor je pao na Maeterlinckovu knjigu *Le Trésor des humbles* (1896), iz koje redakcija *Mladosti* naručuje prijevod eseja »La beauté interieure«, dok se prevodilac Ivo Pilar odlučuje za »Le tragique quotidien«, i to, kako kaže u pismu Plavšiću 9. XI 1897, iz slijedećih razloga: »1) jer se u potonjem puno jasnije vidi *što* Maet. opisuje, naime onaj drugi sporedni duševni život, koji kano secundira našem običnom mišljenju i djelovanju; 2) jer izlaže u njem svoje mnijenje i zahtjeve za dramu te daje rukovođ k razumijevanju svojih ‚Slijepaca' i drugih dramatskih djela; 3) jer držim da je ovaj essai najbolji uvod u cyklus Maet. prevoda.« Sam je prijevod uglavnom točan i korektan, iako prevodiocu nedostaje snage da slijedi poetski stil originala, a na momente i uprošćuje Maeterlinckove slike.[427] – Kao što smo vidjeli iz Pilarova pisma, mladi su namjeravali prići sistematskom prevođenju Maeterlinckovih djela, i mada taj naum nisu ostvarili, ipak su preveli od svega po nešto. Tako u *Vijencu 1903.* izlazi anonimni prijevod pjesme »Molitva« iz prve Maeterlinckove zbirke *Serres chaudes*. Prevodilac je sasma nepotrebno upotrijebio dvanae-

[426] Usp. »Dekadentske težnje u hrvatskoj literaturi«, *Ž.* 2(1900), str. 110.

[427] Npr. Maeterlinck kaže: »J'espérais qu'on m'aurait montré je ne sais quelle puissance ou quel dieu qui vit avec moi dans ma chambre«, a Pilar: »Podavao sam se nadi, da će mi se prikazati ono tajnovito božanstvo, što prebiva sa mnom u istoj sobi.« (*Le Trésor des humbles*, Paris, Mercure de France, 1896, str. 186, i *Ž*, 1/1900, str. 86.)

sterac umjesto osmerca, pa se našao prisiljen da nadopunjuje Maeterlincka – jasno, ukoliko je uopće prevodio s originala – a izgubio je time i lakoću Maeterlinckova izraza, iako sam prijevod teče prilično glatko; dodamo li tome da ima i sadržajnih netočnosti, onda ovaj prijevod svakako možemo uvrstiti u slabije prijevode što su te godine izlazili u *Vijencu*. Za ilustraciju navedimo prvu strofu:

Vous savez, Seigneur, ma misère!
Voyez ce que je vous apporte!
Des fleurs mauvaises de la terre,
Et du soleil sur une morte.

Gospode, Vi znate biedu mi i boli!
Pa gledajte, što Vam donosim ja sada:
Nevaljalog cvieća, a sa zemlje doli
A po jednom mrtvom eto sunce pada.

– U istom godištu *Vijenca* izlazi i Andrićev prijevod drame *Monna Vanna* (1902), u kojoj se Maeterlinck iznevjerio svojoj dotadašnjoj tehnici i napisao gotovo klasičan kazališni komad, pa se Andrić vjerojatno stoga i dao na prevođenje; sama drama davala se iste godine u Andrićevu prijevodu i u Hrvatskom kazalištu. – U zadarsko-zagrebačkom *Lovoru* nalazimo opet jedan esej iz *Le Trésor des humbles*, i to »Kad se duša probudi« (La réveil des âmes). Prevodilac je Marin Sabić, prijevod je uglavnom dosta točan, no mogli bismo mu zamjeriti što cijepa tekst na mnogo veći broj stavaka no što ih imamo u Maeterlincka, vjerojatno zato da bi ga učinio preglednijim.[428] – God. 1907. izlazi u *Hrvatskoj smotri* jedan prijevod drugog karaktera; iznose se naime Maeterlinckove »Misli o pitanju rasa«, vrlo interesantno pisane budući da Maeterlinck govori prvenstveno o razlikama između Flamanaca i Valonaca, dakle o pitanju s kojim je kao Belgijanac bio prisno upoznat. Prevodilac nije naznačen.[429] – Posljednji prijevod Maeterlincka što ga nalazimo u časopisima mladih, novelu »Pokolj nevinih«, dugujemo Matošu. Taj je prijevod izašao paralelno u *Mladoj Hrvatskoj* 1909/10. i *Grabancijašu* 1910, a između dva rata bio je u potpuno neizmijenjenom obliku objavljen u zbirkama *1000 svjetskih pisaca* i *1000 najljepših novela*. Interesantna je koincidencija da je ta novela, jedina priča koju je Maeterlinck napisao, ujedno jedini tekst, koliko zasad znamo, koji je Matoš preveo i objavio samostalno, a ne u okviru kojeg feljtona ili eseja. Sam je prijevod poetski vrlo uspio,[430] mada je rađen na brzinu. »Ukoliko me pamćenje ne vara«, piše Ujević, »Matoš je pod izlikom da ga ne služi ruka, svoj prijevod kazivao u pero nekom omladincu. I to sve besplatno, darovano; besplatan prijevod, besplatan diktat.«[431]

[428] Prijevod je uspoređen s 1. francuskim izdanjem (Paris, Mercure de France, 1896).
[429] U analizu prijevoda ne ulazim jer ga nisam uspjela konfrontirati s originalom.
[430] U pitanje točnosti ne ulazim jer nisam uspjela doći do francuskog teksta.
[431] »Matoševi pseudonimi«, str. 729.

Kako vidimo, Maeterlinck se dosta prevodio, a prijevodi su prilično raznoliki – imademo 1 pjesmu, 1 novelu, 1 dramu i nekoliko eseja. Prema listovima gdje su ti prijevodi izlazili, vidimo da interes za nj pokazuju prvenstveno predstavnici bečko-zagrebačke grupe i poslije književnici pravaške skupine, dakle upravo oni reprezentanti HM u kojih je i modernistička i francuska orijentacija bila najjače istaknuta. Napomenimo još da 3 prijevoda Maeterlincka izlaze i u *Vijencu* prije nego što je zaplovio u tradicionalističke vode, prevodi se i u *Srđu* 1902. i u *Ilustrovanom Obzoru* 1909. god. 1907. izašla je i knjiga *Život pčela*, u Hrvatskom kazalištu davana su 4 njegova komada, dodajmo tome još i spomenute prijevode prije 1895, – dakle sve u svemu, Maeterlinckov je opus bio u nas dobro poznat.

Posebnih napisa posvećenih Maeterlincku imamo u časopisima HM malo, zapravo u svemu dva ako ne računamo kazališne kritike, pa je čak i dodjela Nobelove nagrade 1911. ostala u njima nezabilježena. Prvi je napis Marjanovićev članak objavljen u *Životu* 1900. Kao što smo imali prilike vidjeti tokom ove radnje, Marjanović je u nas bio glavni propagator skandinavske orijentacije, a prema romanskom duhu u cjelini nije imao afiniteta pa ga nije ni pravo shvaćao. Karakterističan je za taj njegov stav i završni dio tog članka, gdje govori o reprezentantima i reformatorima moderne drame i daje paralelu između Romanâ Maeterlincka i D'Annunzija s jedne i Germanâ Ibsena i Wagnera s druge strane, pri čemu su sve njegove simpatije na strani posljednje dvojice. Polazeći s takvih premisa, razumljivo je da Marjanović nije oduševljen pobornik Maeterlincka; doduše, drame kao *Ariadna i Modrobradi* ili *Sestra Beatrix*, na temelju kojih Marjanović prvenstveno prilazi Maeterlincku, znače u njegovu opusu stvarno stanovitu dekadencu, alegoričnost je išla na štetu umjetničke kvalitete, pa Marjanović izvodi zaključak da je Maeterlinck u svim svojim djelima u prvom redu moralist, a kako se sam ne slaže s njegovim moralnim idealima, sud je o Maeterlincku u cjelini ispao ipak pretežno negativan, svakako negativniji nego što ga ima današnja književna historija, pa je vjerojatno stoga Marjanović taj članak u Matičinu izdanju *Hrvatske književne kritike* ublažio i skratio, izostavivši npr. konac, u kojem on svodi Maeterlincka »na pravu mjeru«. Ipak, u Marjanovićevu članku nalazimo jednu vrlo interesantnu i dalekovidnu konstataciju: »... možda će i on doći jednom do toga, da će se njegove radnje davati djeci kao nježna lektira, kao što se danas daju isto tako simbolijske i nježne stvari Danca Andersena.«[432]

I upravo je jedno takvo djelo, koje nas je svih kao djecu zanosilo, Maeterlinckova *Plava ptica*, izazvalo Milana Ogrizovića da god. 1911. napiše u *Mladoj Hrvatskoj* svoj hvalospjev njegovoj umjetnosti i reformi koju je unio u teatar. »'Plava ptica' nije tek literarna senzacija, kojoj bi bila vrijednost nagla i kratkotrajna, nije koncesija savremenosti ni publici, nije djelo poslovno i bučno, nego čista i sušta poezija one

[432] *Ž*, 2(1900), str. 63.

tajnovite veze što postoji između najskrovitije ljudske unutarnjosti i prirode.«[433] I čitav će se članak nastavljati u tom tonu – u ocjeni *Plave ptice*, tog »za noviju literaturu epohalnog djela«, koje »ima na sebi nešto od sjaja vječitih vrijednosti«,[434] Ogrizović je zašao u drugu krajnost od Marjanovića i precijenio Maeterlincka, iako je interesantno da se o njem još 1911. moglo s takvim oduševljenjem pisati.

Koje od ta dva mišljenja vjerodostojnije odražava stav moderne prema Maeterlincku? Odgovor je nesporan – Ogrizovićevo. Mladi su doduše na momente iznosili neke prigovore Maeterlincku, no to je bilo uglavnom onda kad se on udaljavao od svoje simbolističke manire, kao npr. u *Monni Vanni*, iako ni tu on za njih »nije mogao zatajiti svoju veliku umjetničku dušu«.[435] Mislim da mogu sa sigurnošću ustvrditi da se nijedan drugi francuski autor, pa čak ni Baudelaire ili Zola, ne spominje tako često na stranicama modernističkih glasila kao Maeterlinck, a isto tako mogu reći da nijedan nije osvojio tako nepodijeljene simpatije mladih. Prema tome, Marjanović sa svojim pokušajem da ga »svede na pravu mjeru« nije imao u nas uspjeha, te će i nakon njegova članka s podjednakim oduševljenjem spominjati Maeterlinckovo ime i Skok i Jelovšek, i Nehajev i Dežman, i Galović i Ogrizović, i Livadić i Matoš, i Vrbanić i Ujević, i još mnogi drugi. Koliko je on djelovao na tadašnju našu književnu atmosferu, svjedoči i činjenica što je pridjev »maeterlinški« ili »maeterlinckijanski«, kolikogod bio jezično nespretan, postao sinonim za modernu literaturu,[436] a koliko je bio popularan, svjedoči nam npr. izjava nekog književnika u Zyr Xapulinoj humoresci »Književnici na dopustu«: – Molim, molim, to je duševno blago svega prosvietljenoga svijeta: što je Maeterlinckovo, to je moje, . . .«[437] Zahvaljujući upravo svojoj popularnosti, u jednoj Kovačićevoj humoresci doživljava Maeterlinck i vjerojatno svoju najčudnovatiju metamorfozu – pretvara se u pticu. Opisujući naime »Kako su izlazile novine u mjestu Zalupancima«, Krešimir Kovačić dovodi na scenu nekog zagrebačkog »kelnera«, nezadovoljnog tim zalupanačkim novinama jer ». . . kakve su to novine, koje ne pišu ni o Maeterlincku«; na tako ozbiljan prigovor, čitavo se selo uzbunilo, urednik je razbijao glavu što je to Maeterlinck, i u slijedećem broju objavio je uvodni članak »Meterlink« sa slijedećim sadržajem: »Meterlink je ptica, koja jedina od svih ptica imade četiri noge. Meterlink se zove za to, jer imade čitav meter dugačke noge i vrat i pol metra dugačak šaren rep, koji visi na lijevu stranu (links). Meterlink se hrani najviše žirom, kao svinja. Za to se od Meterlinka prave i kobasice i hladetina.

[433] *Ml. H.*, 4/1911, str. 80–81.

[434] *Ibidem.*

[435] Usp. Vl. Jelovšek, »Gostovanja u Pragu«, *Vienac*, 35/1903, str. 133.

[436] Npr.: »Svi mi mladi odveć smo umjetnost tada shvaćali Maeterlinckijanski« (Skok, »Vladimir Jelovšek«, *Svjetlo*, 15/1900, br. 24), ili: ». . . tko je taj opori duh, što slaže stihove o medvedjim šapama . . . , dok vladajuća struja hoće literaturu maeterlinšku. . .« (Nehajev, »Vladimir Nazor«, *S-k*, 6/1911, str. 158).

[437] *HS*, 1(1906), str. 33.

U novije se doba govori kod nas mnogo o Meterlinku. To je zato, jer tu pticu kane i k nama dovesti, što mi moramo na svaki način zapriječiti, kao liberalni i opozicionalni ljudi, jer bi to išlo za održanjem vlastodržaca.«[438]

Kraj takve popularnosti, bilo bi čudno da Maeterlinck nije utjecao i na stvaranje naših književnika. I doista, u časopisima se često spominje njegov utjecaj. I Krnic i Ogrizović smatraju npr. da je pri pisanju *Gospode Walewske* presudnu ulogu odigrala *Monna Vanna*, s tom razlikom što je Maeterlinckova drama uspjela, a Begovićeva nije.[439] Ogrizović vidi utjecaj Maeterlinckov i u Vojnovićevoj obradi *Smrti majke Jugovića*,[440] a Galović smatra da se tek u *Hasanaginici* i *Banoviću Strahinji* Ogrizović oslobodio Ibsena i Maeterlincka, pod čijim je dojmom dotad stvarao.[441] No najčešće i najopravdanije spominje se utjecaj Maeterlinckov na Galovića, koji je uopće vrlo lako nesvjesno potpadao pod utjecaj lektire i koji je, jednako kao i Maeterlinck, u čitavom svom stvaranju bio zaokupljen problemom smrti. »Čudno je to uopće kod Galovića«, piše Ogrizović za nj u nekrologu, »da je i ne znajući pošao uz drugoga i nesvijesno ga imitirao; u 'Začaranom ogledalu' morao sam mu neke stavke u rukopisu upravo precrtati, jer su bili doslovna jeka iz Maeterlinckove 'Modre ptice'.«[442] Najviše se u čitavoj našoj štampi, pa i u časopisima mladih, spominjao meterlinški ugođaj tajinstvenosti i zloslutnosti u povodu Galovićeve trilogije »Mors regni«, objavljene 1908. u *Hrvatskoj smotri* i davane iste godine u Hrvatskom kazalištu, a došao je do izražaja i u aktovki »Pred smrt«, objavljenoj također u *Hrvatskoj smotri* (1913), čija je 10. i 11. scena nesumnjivo inspirirana Maeterlinckovom jednočinkom *L'Intruse*, mada je drama u cjelini jedno od najsamostalnijih i najoriginalnijih djela Galovićevih.[443]

Kako da objasnimo toliku Maeterlinckovu popularnost? U prvom redu, Maeterlinck je s jedne strane i topliji i humaniji od većine simbolista. S druge strane, njegova je umjetnost pristupačnija – simbolizam njegovih pjesama ili drama bilo je lako proniknuti i bez poznavanja simbolističkog »kontrapunkta« o kojem govori Grado, a pristup svojim djelima i svojim idejama olakšao je i sam raščlanjujući ih na relativno lako pristupačan način u knjigama svojih eseja. Nadalje, Maeterlincko-

[438] *HS*, 5(1909), str. 191–195.

[439] Usp. Krnic, »Hrvatsko kazalište«, *S-k*, 1/1906, str. 306; – Ogrizović »Umjetno cvieće«, *HS*, 1(1906), str. 68–76.

[440] Usp. Ogrizović, »Hrvatsko kazalište«, *HS*, 2(1907), str. 274–275.

[441] Usp. Galović. »Ogrizovićev 'Banović Strahinja'«, *Ml. H.*, 5/1912, str. 28–34.

[442] »† Fran Galović«, *S-k*, 9/1914, str. 396.

[443] J. Benešić smatrao je da bi se doduše upravo u tom djelu jedva našao utjecaj Maeterlincka (usp. Galović, *Djela*, sv. 7, str. 238), no mada je Benešić jedan od nesumnjivo najboljih poznavalaca Galovićeva opusa, mislim da u ovom slučaju nema pravo i potpuno se slažem s B. Hećimovićem koji kaže: »Za aktovku 'Pred smrt'... moguće je već više govoriti o svojevrsnom Maeterlinckovu utjecaju, i ako se čak i usvoji mišljenje da neprekidna Galovićeva zaokupljenost smrću nije samo svojevrsna literarna fraza, nego proživljen i usvojen lajtmotiv književnog djelovanja i jedan ljudski životni obračun.« (»Pet dramatičara hrvatske moderne«, str. 224.)

vo stvaranje pada upravo u doba formiranja i napona naše moderne, njegov su razvojni put naši mladi mogli slijediti i slijedili su iz faze u fazu, dok je stvaranje velikih učitelja simbolistâ, pa i većine samih predstavnika francuskog simbolizma, bilo već uglavnom završeno u doba kad su se mladi s njima upoznali. Ne smijemo, jasno, potcijeniti ni činjenicu da je Maeterlinck u doba formiranja naše moderne najpopularniji francuski autor u bečkom književnom krugu – dovoljno je prolistati nekoliko godišta listova kao *Wiener Rundschau* ili *Die Zeit* da se u to uvjerimo – no ta činjenica nije bila tako presudna za Maeterlinckovu sudbinu u nas, kao što bi se moglo naprečac prosuditi, ta Bečani forsiraju i tolike druge autore koji su u nas ostali bez ikakva značajnijeg odjeka (npr. Barbey d'Aurevillyja[444]). Suštinu Maeterlinckove popularnosti i u Njemačkoj (odnosno Austriji) i u nas mislim da bi trebalo tražiti u odgovoru na pitanje može li se Belgijanac Maeterlinck uopće smatrati pravim predstavnikom francuskog simbolizma, ili je on, sam flamanskog podrijetla,[445] bliži germanskom, pa i slavenskom impresionizmu. Naime, iako je boravak u Parizu imao odlučan utjecaj na Maeterlinckovo stvaranje, ne inspirira li se on i na Flamancu Ruysbroecku, Nijemcu Novalisu i Amerikancu Emersonu, i nije li njegov teatar »neizrecivog« ostao u Francuskoj osamljen? No odgovor na to pitanje zahtijevao bi posebnu studiju.

Govorila sam hotimice o Maeterlincku prije negoli o drugim simbolistima ne bismo li tako dobili pregnantniju predodžbu o podređenoj ulozi koju su u doba moderne ostali simbolistički pjesnici – a izuzev Verlainea i njihovi učitelji – imali u našem književnom životu u usporedbi s Maeterlinckom. No ne smijemo naše mlade zbog toga preoštro osuditi, oni su se ipak, bar u prvoj fazi moderne, formirali u srednjoevropskom kulturnom krugu, u kojem, kako ističe A. Soergel dajući u svom kapitalnom djelu evropske okvire njemačke i austrijske moderne, ni Verlaine, ni Rimbaud ni Mallarmé, ili njihovi učenici i nasljednici, »wirkten nicht so stark auf ihre Zeit wie ein paar Autoren, die, aus der Provinz kommend, um die Jahrhundertwende Welterfolge hatten; das sind Maurice Maeterlinck, Emile Verhaeren, Gabriele D'Annunzio und Paul Bourget«, koji, kaže dalje Soergel, »hatten eine viel grössere Wirkung auf die Deutschen als die Meister selbst«.[446]

Izuzev dakle Maeterlincka, koji popularnost zahvaljuje prvenstveno svojim dramama i esejima, ostali se simbolisti u doba HM uopće malo prevode i malo se o njima piše, a i to malo razasuto je većinom po nemodernističkim časopisima i novinama, pa je njihovu sudbinu u nas nemoguće pratiti preko glasilâ mladih, u kojima se cjelokupan materi-

[444] Npr., *Die Zeit* objavljuje između 1897. i 1901. isti broj prijevoda ove dvojice autora kao i prikaza o njima.

[445] Interesantno je da je i sam Maeterlinck u svom eseju »Misli o pitanju rasa«, prevedenom i u *Hrvatskoj smotri* 1907, inzistirao na razlikama između Valonaca i Flamanaca, pa za prve smatra da »spadaju nesumnjivo k najčišćim romanskim grupama Francezke«.

[446] *Dichtung und Dichter der Zeit*, Bd. 1, str. 334–335.

jal svodi na nekoliko bilježaka i napomena i jedan jedini prijevod esejističke proze, a i taj je ostao nedovršen. Prevodi se Edouard Dujardin, kojeg današnja historija pamti prvenstveno po njegovu romanu toka svijesti *Les Lauriers sont coupés* (1887), no koji je u svoje doba bio jedan od najagilnijih predstavnika simbolistâ, neumoran pokretač njihovih revija, pjesnik, romanopisac, dramatičar, pa čak i historičar religija. Vjerojatno je uz taj posljednji dio njegova rada vezan i esej »Psalmi Davidovi«, što je u Krnicovu prijevodu počeo izlaziti u posljednjem broju *Lovora*.[447]

Ostali se simbolisti u časopisima HM ne prevode niti se o njima mnogo piše. To, jasno, ne znači da ih naši mladi nisu poznavali ili da se za njih nisu interesirali. S imenima G. Kahna, J. Laforguea, Ch. Moricea, H. de Régniera, M. Rollinata, Saint-Pol-Rouxa, A. Samaina, ili Rodenbacha, Verhaerena i dr., mi se povremeno u raznim tekstovima susrećemo; Ch. Morice, Saint-Pol-Roux ili Verhaeren čak se i citiraju,[448] teoretske postavke R. Ghila iznosi, kako smo vidjeli, Grado, mada samog Ghila ne spominje, o novim pjesničkim zbirkama I. Gilkina, H. de Régniera i E. Raynauda nalazimo u *Životu* 1900. kratke obavijesti,[449] o J. Laforgueu izlazi u *Vijencu 1903.* kraća bilješka uz 25-godišnjicu smrti, o njemu kao i o G. Kahnu govori Stj. Ilijić s oduševljenjem kao o reformatorima metrike,[450] no sve je to relativno vrlo malo i ne odražava stvarnu sliku. Na primjer, Rodenbach mora da je bio bar nekima bolje poznat kad Lisičar spominje konkretne srodnosti između njega i Vojnovića,[451] za A. Samaina i Verhaerena utvrdio je Tomić da ih je Matoš rado čitao,[452] a znamo da je ukazivao i na srodnosti između Vidrićeve i Samainove poezije,[453] Verhaeren se često spominje, a i pisalo se o njem iza 1900. dosta u novinama,[454] itd. Stav naših mladih prema francuskim simbolistima svakako je pozitivan, a negativne sudove o njima nalazimo jedino u spomenutom Gradovu članku i u napisu »Simbolisti i estetičari«, što ga je u *Hrvatskoj smotri* 1908. objavio tradicionalistički raspoložen Ivan Andrović.

Disidenti od simbolističkog pokreta i predstavnici raznih postsimbolističkih struja i grupacija, mada vremenski bliži našim mladima, nisu u

[447] O samom prijevodu ne mogu govoriti jer nisam uspjela doći do originala..

[448] Ch. Moricea i Saint-Pol-Rouxa citira npr. Andrović (usp. »Simbolisti i estetičari«, *HS*, 4/1908, str. 310), a Verhaerena Livadić (usp. »O velikom umjetniku tvorcu«, *S-k*, 8/1913, str. 349).

[449] Usp. rubriku »Nove knjige«, *Ž*, 1(1900), sv. 4.

[450] Usp. »Novi smjerovi poezije«, *S-k*, 5/1910, str. 461.

[451] Usp. »Ivo Vojnović: Dubrovačka trilogija«, *Vienac*, 35/1903, str. 510.

[452] Usp. »Utjecaj francuske pjesničke strukture na Matoševu poeziju«, str. 199.

[453] Usp. »Pjesme V. Vidrića«, *HS*, 4(1908), str. 20.

[454] Posebne priloge posvećuju mu A. Wenzelides (»Emil Verhaeren. Literarni prikaz«, *Narodni list*, 43/1914, br. 7), I. Lulić (»Emile Verhaeren«, *Jutarnji list*, 1/1912, br. 186) i V. Lunaček (»Pjesnik preteča« (Verhaeren), *Obzor*, 55/1914, br. 121), a piše se o njem često i u općim prikazima novije francuske lirike.

njihovim časopisima našli više mjesta od predstavnikâ same simbolističke škole. Prevodi se jedino Pierre Louÿs, koji je započeo svoju književnu karijeru u krugu Mallarméa, da se zatim više približi Hérédiji i konačno nađe svoj pravi put u pogansko-senzualnim umjetnički pisanim pripovijestima, koje su se izvrsno poklapale s modom neohelenizma, kao i esteticističkim tendencijama s kraja stoljeća. Njegovo djelo *Les Chansons de Bilitis* (1894), zapravo niz pjesama u prozi prevedenih iz tobožnjeg starogrčkog rukopisa, doživjelo je velik uspjeh i izvan same Francuske, npr. u krugu »Jung Wiena«, a, kako se jasno vidi iz korespondencije Plavšić-Dežman,[455] ta je knjiga kolala i među našim bečkim studentima iz ruke u ruku. Prijevod pojedinih Bilitisinih pjesama bio je već pripremljen za 7. neizašli broj bečke *Mladosti* i predan je poslije redakciji *Života*, u kojem je konačno i ugledao svjetlo. Objavljeno je ukupno 5 pjesama (»Bilitis«, »Grudi Mnasidike«, »Riječi u noći«, »Pjesma«, »Izgubljeno pismo«) u relativno dobrom prijevodu Nine Vavre, a senzualni karakter tih pjesama, ili točnije te poetske proze, uzbunio je dio tadanje javnosti, te je navodno upravo zbog tog teksta Iso Kršnjavi sustegnuo daljnju subvenciju Društvu hrvatskih umjetnika i time osudio *Život* na smrt.[456]

Izuzmemo li P. Louÿsa, ostali predstavnici novih, postsimbolističkih tendencija nisu bili prevođeni u časopisima HM, a gotovo sve što se o njima pisalo, uključeno je u informativne napise o pojedinim novim smjerovima. Kako se radilo o suvremenim pojavama, koje je bilo mnogo teže sagledati negoli simbolizam, koji je već pripadao prošlosti, razumljivo je da su ti prikazi ponekad s današnjeg aspekta netočni, a prilično su i nepregledni jer se u njima barata masom imena, od kojih su mnoga danas zaboravljena.

Prva reakcija na simbolizam potekla je, jasno, iz njega samog, i to oko 1890, kad se iz redova simbolista izdvojio Jean Moréas. »To je onaj Moréas, što je napisao, ... u XIX vijeku i u Figaru (18. septembra 1886.) pjesnički manifest, odbivši od novih lirika Gautierov, Baudelaireu namijenjeni naziv Dekadenti i usvojivši novo, mnogo tačnije ime Simboliste«, pisat će o njem Matoš u *Savremeniku* 1910. povodom njegove smrti.[457] Taj Matošev nekrolog ujedno je najbolji napis što je u nas bio objavljen i o Moréasu i o École romane, a evocirane su i Matoševe lične uspomene na nj. Podaci koje Matoš iznosi točni su, a o preminulom pjesniku piše sa simpatijama, što je i razumljivo – blizak mu je jer mu je, kao i Barrèsu, sve što je »nenarodno antinarodno«, a blizak mu je i kao umjetnik koji je toliko pazio na čistoću jezika i forme da Matoš ne može a da ne usporedi njegov modernizam s modernizmom »g. Marjanovića i gospode, što na-

[455] Usp. pismo Plavšića Dežmanu, dat. s 12. 8. 1897, što se nalazi u Institutu za književnost JAZU.

[456] Usp. Lunaček, »Prilozi za povijest hrvatske umjetnosti«, *S–k*, 1/1906, str. 406.

[457] »Dvije smrti«, *S–k*, 5/1910, str. 537–538.

viještaju sasvim novu i originalnu teoriju, da hrvatski modernist može napisati dobru knjigu i sa legijom gramatičnih pogrješaka«.

Dok u ovom Matoševu članku nalazimo dobar informativan pregled romanske škole, što mu je uostalom dva decenija po njezinu osnutku bilo i moguće, prikazi ostalih tadanjih struja, pisani istodobno kako su se one razvijale, mnogo su nepregledniji i nesigurniji. Tako je npr. *Život* donio 1900. u »Smotri« člančić pod naslovom »Francuska lirika poslije Stéphana Mallarméa«, u kojem se sažima studija C. Mauclaira »o najnovijim strujama francuskog pjesništva«. Prikazana je tu struja naturistâ, što su se po Mallarméovoj smrti odrekli simbolizma, udarili na kult Wagnera, obožavali Berlioza i Zolu, borili se protiv pesimizma i pristajali uz neki poganski panteizam. Dalje se ističe kako naturisti svojim djelima nisu mogli steći priznanje, pa ni njihov vođa Saint-Georges de Bouhélier, ali kako je njihov negativni program ipak naišao na odziv, a »povratak k naravi i životu« postao geslom najmlađeg književnog naraštaja. Kao jedna od karakteristika epohe opisana je i decentralizacija pjesništva, stvaranje tuluške škole i ostalih mediteranskih pjesničkih grupa, okupljanje belgijskih pjesnika itd. No spominje se tu i kako je od naturista jedini Moréas imao uspjeha, pa pretpostavljam da je Mauclair u svom članku bio obradio razne struje, i naturizam i romansku školu i razne provincijske pjesničke grupacije, a naši su mladi, sažimajući ili prerađujući njegov članak, željeli da prvenstveno obrade naturizam, ali su u nj utrpali i neke elemente koji tamo ne spadaju.

Isto su tako ispremiješana razna imena u prikazu humanizma, što ga je pod naslovom »Nova književna struja u Francuskoj« napisao u *Vijencu 1903.* Tresić-Pavičić. Sam je humanizam zapravo poslužio Tresiću prvenstveno kao povod da se raspiše o humanizmu i renesansi, Parnasu i simbolizmu, i uopće da dade oduška svojim književnim meditacijama, ali ipak je sam taj »novi humanizam« neispravno prikazao. U prvom redu humanizam, unatoč Greghovim manifestima, nije uspio da se razvije kao jedna samostalna struja, a još manje se među njegove predstavnike mogu ubrojiti Moréas, G. Kahn, Tailhade. Valéry, Verhaeren i drugi koje Tresić nabraja abecednim redom, no kako je Gregh svoj manifest bio objavio 1902, a Tresić o njem piše već iste godine (članak je počeo izlaziti u 1. br. *Vijenca 1903*), ne možemo mu zamjeriti što je humanizam shvatio kao struju i povezao uza nj sve pjesnike koji su možda tada njegovu pojavu pozdravili.

Zabilježen je u našim časopisima i procvat ženske lirike, koji je također bio jedna od karakterističnih pojava s početka stoljeća. Članak »O pariskom ženskom parnasu« napisala je Ana Case. »žena poznatog francuskog pisca«,[458] a u prijevodu ili izvodu donosi ga god. 1909. *Hrvatska smotra.* Najviše se u tom prikazu govori, razumljivo, o grofici de Noailles, a kao poznate pjesnikinje spominju se još L. Delarue-Mardrus,

[158] Nisam uspjela ustanoviti što je bila Ana Case ni tko je taj »poznati francuski pisac« kojemu je ona žena.

L. Goya-Faure i Mme Gérard d'Houville. Članak ima isključivo informativan karakter, u njem se donose sve obiteljske, bračne i društvene veze pojedinih pjesnikinja, dok se njihova poezija obično karakterizira s jednom do dvije rečenice. Jedino se o pjesmama Ctesse de Noailles nešto više govori, ističe se njezina hipersenzibilnost, panteizam, strah od smrti i starosti. Grofica Noailles ujedno je i jedina francuska pjesnikinja koju su naši mladi eventualno poznavali, sudeći bar po tom što se njezino ime u nekoliko navrata spominje – Matošu je ona najbolja francuska pjesnikinja, a to je doista u svoje doba i bila.

O mlađim predstavnicima francuske poezije, generaciji rođenoj u 80-tim godinama, koja bi bila pandan pjesnicima *Hrvatske mlade lirike*, nema ni spomena, ako ne računamo jednu kraću bilješku posvećenu prvoj zbirci Mauricea Rostanda, sina slavnog autora *Cyranoa de Bergeraca.*

Kad bismo na temelju časopisâ mladih pokušali donijeti neki sud o poznavanju francuske simbolističke i potsimbolističke poezije u doba moderne, bojim se da zbog relativno oskudnog materijala koji je u njima sadržan ne bismo mogli dobiti točnu sliku, ali mislim da ipak možemo izvući nekoliko sigurnih zaključaka. Nesumnjivo je npr. da je kudikamo najpoznatiji predstavnik simbolističke škole bio u nas M. Maeterlinck, i to prvenstveno po proznom i dramskom dijelu svog opusa, a kako se često susrećemo i s imenima Rodenbacha i Verhaerena, čini se kao da je u nas postojao stanoviti afinitet prema belgijskom simbolizmu uopće, vjerojatno stoga što je bio topliji i manje hermetičan od francuskoga; od samih francuskih simbolista, najčešće se i opet susrećemo s imenima onih koji su bili samo prolazni gosti simbolističkog kruga, kao Régnier ili Moréas. Isto je tako nesumnjivo da nova pjesnička generacija, koja u literaturu stupa iza 1900. ostaje u nas praktički nepoznata, bez obzira nastavlja li na simbolizam ili druge škole i grupe, ili pokušava ići svojim vlastitim putem. Prema tome, u proučavanju evropskih okvira u kojima se razvijala hrvatska književnost u doba moderne, a specijalno lirika, na kojoj bismo prvenstveno očekivali odraz novijih francuskih pjesničkih struja, mislim da se možemo zaustaviti na generaciji Verlaineovih i Mallarméovih učenika, kao i konstatirati da nijedan od njih, bar što se poezije tiče, nije kod nas odigrao onako važnu ulogu kao sam Verlaine, ili još stariji Baudelaire.

Postnaturalistički roman

Kad je god. 1891. J. Huret bio organizirao anketu o stanju u francuskoj književnosti, postalo je usprkos protestu P. Alexisa jasno da je naturalistički roman već mrtav, ali isto tako da je i roman u svom klasičnom obliku, unatoč brojnim romanopiscima, u stanovitom opadanju.

počam od te ankete, u kojoj se istodobno izvješćuje u *Vijencu*,[459] opažamo u našim književnim časopisima pokušaje da se donesu neki sintetskiji pregledi novije francuske romansijerske i pripovjedačke produkcije,[460] no svi ti prikazi, pisani, jasno, prema sličnim francuskim pregledima, vrve masom imena i gube se u materijalu. U francuskoj književnosti vlada anarhija, konstatira npr. Stj. Ilijić u *Novom vijeku* 1899, kroz posljednjih desetak godina pojavilo se pedesetak djela koja predstavljaju sva moguća oprečna mnijenja i struje, a sve to guta publika. Zabrinutost nad suvremenom produkcijom vladala je i u Francuskoj, te je petnaestak godina nakon Huretove ankete provedena druga s osnovnim pitanjem – nalazi li se francuska književnost u dekadenci? Rezultate te ankete, u kojoj je sudjelovalo oko 90 francuskih pisaca, sabrali su Georges Le Cardonnel i Charles Vellay u posebnu knjigu pod naslovom *La Littérature contemporaine*, i bar po onom što nam o toj knjizi izvješćuje *Hrvatska smotra* 1906, ti su rezultati bili prilično zabrinjavajući i nagovješćivali francuskoj književnosti vrlo loše perspektive. Hiperprodukcija mediokritetâ i komercijalni uspjeh njihovih djela upropastili su i književnost i književnu kritiku.

I u časopisima naše moderne spominje se u to doba dosta imena koja danas nalazimo još samo po enciklopedijama, no ta se imena spominju uglavnom samo usputno, ili se o njima donosi kakva kraća bilješka. Noviju francusku prozu predstavljaju za naše mlade ipak prvenstveno četiri pisca što se još i danas mogu smatrati glavnim reprezentantima svoje epohe – P. Bourget, A. France, M. Barrès i P. Loti.

Paul B o u r g e t bio je u nas poznat i prevođen već i prije moderne, a i za njezina trajanja bit će on pisac koji uživa opće priznanje i to u raznim krugovima. Tako je svojim finim psihološkim novelama stekao u nas prilično širok raspon čitalačke publike, a kao prijatelj Brunetièreov i kao čovjek koji je u svom *Učeniku* također najavio bankrot znanosti, postao je na neki način ljubimcem naših tradicionalista, koji će ga najviše i prevoditi i o njemu pisati. I u listovima mladih Bourget se mnogo spominje, ali uglavnom i samo spominje. Naime, od tridesetak njegovih prijevoda što su izlazili po novinama, književnim i obiteljskim časopisima, pa čak i u *Domu i svijetu*, jedan jedini objavljen je u listovima mladih. To je autorizovani prijevod *Učenika*, koji je počeo izlaziti u *Lovoru* i ostao nedovršen; prevodilac nije naznačen, no mora da je bio jedan od dalmatinskih književnika, koji je bolje poznavao talijanski nego francuski jezik pa francuskim riječima koji put daje značenje što ga imaju u talijanskome, a i u njegovu hrvatskom jeziku nalazimo neke talijanizme.[461] Prijevod je mjestimično nejasan i netočan, često dosta

[459] Usp. »Simboliste«, *Vienac*, 28/1891, br. 47.

[460] Npr. M. Sabić, »Novi romansijeri i pripovjedači francuski«, *Nada*, 5/1899, br. 9–14; – Stj. Ilijić, »Književna anarhija u Francuskoj«, *Novi vjek*, 4/1899, br. 8.

nespretan mada se prevodilac trsi da vjerno slijedi autora; izostavljanja su rijetka, svode se na pojedine dijelove rečenica, koje prevodilac ili nije znao ili nije želio prevesti.[462]

Osim toga prijevoda u *Lovoru*. a i taj možda dugujemo kojem tradicionalistu, i jedne kratke bilješke u *Životu* o izdavanju Bourgetovih »skupljenih« djela u Parizu, u listovima mladih ne nalazimo više ni jednog jedinog priloga o njem. No Bourget se, kao što sam već istakla, često usputno spominje, i mladi su ga svakako dobro poznavali i kao pripovjedača i kao romanopisca, a znali su se pozivati na nj i kao na kritičara, o čemu će biti govora poslije. Sudovi su o njem uglavnom uvijek pozitivni, pa nisam stekla dojam da ga je, kako kaže Lunaček, naša moderna zabacila,[463] ali za razliku od starih, koji cijene prvenstveno njegove ideje, mlade je privlačila, naravno, prije svega njegova metoda psihološke analize. Jedino se Marjanović odnosi prema njemu sa stanovitom rezervom, pa praveći svoje omiljele paralele između skandinavskih i francuskih pisaca, uvijek na štetu ovih posljednjih, govoreći o Ibsenu kaže: »On nije doduše nikada pravio nasilja na psihologiju, ali nije opet iscrpio sav svoj interes na psihološko sekciranje, kao što je to učinio n. pr. Bourget.«[464] Matoš i Livadić cijene, jasno, upravo tu njegovu komponentu. – Utjecaj Bourgeta spominje se jedino kod Borothe,[465] a paralele s njim prave se govoreći o Leskovaru[466] i Vojnoviću.[467]

Za razliku od Bourgeta, Antole F r a n c e je u nas prije moderne nepoznat. Prvi napisi o njem javljaju se 1897, a nekako u isto vrijeme dobivamo i prve prijevode.[468] Mladi pokazuju interes za Francea već u omladinskoj *Novoj nadi*, gdje god. 1898. donose članak o njem prema češkom časopisu *Květy*. On se u tom prikazu tretira prvenstveno kao skeptik, koji prima život takav kakav jest, bez moraliziranja; članak daje uz put i neke informativne podatke, a najviše se zadržava na *Epi-*

[461] Npr. »Ce jeune homme-là c'est un monstre. Car c'est être un monstre que d'avoir vingt-cinq ans et, pour âme, une machine à calcul au service d'une machine à plaisir« (Paris, Nelson, s. a., str. 7) prevodi se »Taj mladi čovjek je grdosija, zar ne? Jer to će reći biti grdosija, kad čovjek sa dvadeset i pet godina ima mjesto duše računarsku makinu na službu makine za užitak« *(Lovor*, 1/1905, str. 154).

[462] Npr. »... que c'est des gaillards qui vous mènent des vies de remplaçant entre quatre et minuit« *(o. c.*, str. 23) prevodi samo s »pa kakav vam život vode« *(Lovor*, 1/1905 str. 160).

[463] Ta moderna [tj. naša moderna] zbacila je Zolu kao lažnog naturalistu, koji je u duši romaneskan poput kakove sredovječne romance, zabacila *Bourgeta* [potcrtala N. K.–B.] kao čovjeka lijepih i pristojnih forama bez onog velikog nadahnuća poezije, osuđivala estetičke zasade Brunetièrove i Lemaitrove, priklanjajući se više Johnu Ruskinu i preraphaelitima, osjećajući više proročke i zaboravljene tonove Renanove, Sören Kirkegarda i sve modernijim postalog grofa Gobineaua.« (»Dva književna pokreta«, *S–k*, 2/1907, str. 398.)

[464] »Henrik Ibsen«, *S–k*. 1/1906, str. 53.

[465] Usp. »Ljetne noći«, Nada, 3/1896–97, str. 45.

[466] Usp. Nehajev, »Janko Leskovar«, *NN*, 2/1898, str. 154.

[467] Usp. Livadić, »Ivi Vojnoviću o 25-godišnjici književnikovanja«, *S–k*, 6/1911, str. 26.

[468] »Baltazar«, prev. I. Krnic (*Vienac* 1898); – »Gospođa sa bielom lepezom«, prev. A. Petrančić *(Prosvjeta* 1898).

kurovu vrtu. – Dvije godine poslije piše o Anatoleu Franceu u *Životu* Ivan Krnic; i on se zadržava najviše na *Epikurovu vrtu* i zaključuje da je France u prvom redu moralist, a tek onda literat, samo što je njegov moral nemoralan. U istom godištu *Života* objavio je Krnic i prijevod dviju Franceovih crtica – »Marija« i »Župnikova rezeda«. Drugi je prijevod točan i kompletan, a u prvom, bar prema tekstu s kojim sam prijevod konfrontirala, ima dosta ispuštanja i izmjena, no pretpostavljam da se radi prije o autorovim nego o prevodiočevim intervencijama jer inače ne znam kako bih rastumačila da Krnic istodobno jedan tekst točno prevodi, a s drugim tako slobodno postupa.[469] – Nakon tog članka i tih prijevoda, u časopisima mladih dugo neće biti govora o Franceu, dapače, sve do Matoševa povratka on će se i rijetko spominjati. Doduše, i Matoš je napisao samo jedan članak o njem, i taj u *Obzoru* 1912, no svoje simpatije prema Franceu pokazivao je on često i isticao ga u više navrata kao najčišći primjer francuskog duha i fine ironije. Razumljivo je da se ime Franceovo, kao i imena svih ostalih literarnih simpatija Matoševih, često susreće u njegovim kritikama naših pisaca, i pri tom su, jasno, dobro prolazili oni autori koji su izdržali paralelu s Franceom (npr. Ivana Brlić-Mažuranić[470]). Posljednji prilog o Franceu, a uz Matošev članak u *Obzoru* i najbolji što je do konca moderne u nas objavljen, poslao je god. 1914. *Savremeniku* Tin Ujević iz Pariza. Već sam naslov članka – »Muza ironije i samilosti« – pokazuje nam Ujevićev stav prema Franceu. »Tvorac Silvestra Bonnarda i biograf Jerómea Coignarda nije dobar: on je ironijski, nije zao: on je samilostan.«[471] Ujević u svom članku analizira dva posljednja romana Franceova, *Les Dieux ont soif* (1912) i *La Révolte des anges* (1914), koji su, kako ističe, u nekoj protuteži. Prvi mu je roman uspjeliji, za ilustraciju Ujević prevodi i jednu stranicu koja »grmi kao Marseljeza«, dok u drugom djelu ima »svega po malo, i sve je po sebi dobro, ali to ne znači, da je sve dobro zajedno«.[472] Uopće, Ujević se prema Franceu odnosi mnogo kritičnije od Matoša, on napada upravo njegov kult forme što ga je Matoš toliko cijenio: »Njegovo je savršenstvo nesmiljeno, sve je razrađeno i on uvijek ostaje svečan. On je zaobljen i odviše, i ovaj nas parnasovski kult forme izaziva da mu doviknemo, da je i vjekovječno savršenstvo traljavo i da je i stalna bezgrješnost pogrješka.«[473] Ukratko, France je Ujeviću previše »savršen« i previše »intelektualan«, a nedostaje mu neposrednosti i poleta.

[469] Budući da je ta novela bila god. 1889. prvi put odštampana u zbirci pripovijedaka *Balthasar*, iz koje je Krnic već ranije preveo naslovnu novelu (v. op. 73), trebalo bi njegov prijevod konfrontirati s tim izdanjem; kako, međutim, izdanje iz 1899. nisam uspjela nabaviti, usporedila sam prijevod s tekstom iz *Oeuvres complètes illustrées*, T. 4., Paris, C. Lévy, 1925.

[470] »... a iz knjižice kao rijetki ženski miris opaja ta fina ironija kao iz kakve rafinovano-jednostavne priče An. Francea.« (»Klasična knjiga«, *S–k* 8/1913, str. 615.)

[471] *S–k*, 9/1914, str. 443.

[472] *Ibidem*, str. 446, 447.

[473] *Ibidem*, str. 447.

Koliko je France u doba moderne bio u nas stvarno poznat, teško je utvrditi. U prijevodu je izišlo, koliko mi je poznato, nekoliko njegovih pripovijedaka i jedan roman,[474] i mada je jedan od tih prijevoda izašao u *Domu i svijetu*, a nekoliko pripovjedaka kao 833. svezak Kuglijeve »Hrvatske biblioteke«,[475] sigurno je da je France u šire čitalačke krugove prodro tek za vrijeme svjetskog rata i neposredno nakon njega, kad je u nas objavljen niz njegovih knjiga. Pisalo se o Franceu doduše u nekoliko navrata i po novinama i po nemodernističkim časopisima – uglavnom kraće recenzije – ali osim kod Matoša našla sam o njem u listovima mladih relativno malo usputnih napomena, a one su na neki način ipak najsigurniji pokazatelj nečije popularnosti. Utjecaja na naše pisce čini se da također nije imao, jedino Ogrizović spominje u nekrologu Galoviću, na temelju jednog njegova pisma, da je »mobilizacija i rat probudila u njemu novi sujet 'Mrtva domovina', kojemu bi bila ideja da je, ipak, taj rat i sve to sasvim obično kao i druge stvari u životu, . . . onako kao što je Anatole France prikazao revoluciju u glasovitom romanu 'Bogovi žeđaju'.«[476] Iako, dakle, u nekoliko navrata opažamo pokušaje da se naša publika zainteresira za Francea – oko 1900. intenzivno radi na tom Krnic, 1904, stanovit interes pobuđuje predstava »Crainquebillea«,[477] u drugoj fazi moderne na neki ga način propagira Matoš – ipak se u tom nije u potpunosti uspjelo, i France nije bio tako prezentan u našem književnom životu u doba moderne kao što su to bili Bourget, Loti, pa i Barrès.

Na prvi pogled izgleda čudno da bi jedan autor, od kojeg nije bio objavljen ni jedan prijevod i o kojem su sveukupno izašla četiri napisa, mogao biti prezentniji u našem književnom životu od Francea, od kojeg je izašlo desetak prijevoda i o kojem je sveukupno objavljeno petnaestak prikaza. Pa ipak, mislim da na temelju usputnih napomena mogu ustvrditi da je Maurice Barrès odigrao u doba moderne značajniju ulogu od Francea, mada je bio od njega manje poznat i mada svoje mjesto u našem kulturnom životu duguje prvenstveno jednom čovjeku, razumije se A. G. Matošu. Jer s tim moramo biti na čistu – da nije bilo Matoša, Barrès bi u nas vjerojatno prošao više-manje nezapažen. Od sveukupno 4 članka što su o njem objavljena, 3 je napisao Matoš, i to prvi još u *Mladoj Hrvatskoj* 1902. Već u tom prvom članku Matošev je stav prema Barrèsu više-manje definitivno formiran. On ga privlači kao umjetnik jer kad »piše dobro, piše izvrsno, a to mu se vrlo često događa:,[478] i zato Matoš proglašava najboljim od Barrèsovih knjiga onu »u kojoj je najviše umjetnik: Bereničin vrt«. No Barrès ga privlači i kao mislilac, »čist 'intelektualac'«, čiji su spisi »roman moderne inte-

[474] »Bogovi su žedni«, *Srbobran* 1912.

[475] Gospodja u bieloj haljini; Madame Lyzy; Žena s bielom lepezom; Lakrdijaš naše Gospe; Pustinjak.

[476] »† Fran Galović«, *S-k*, 9/1914, str. 396.

[477] Kako mladi 1904. nisu imali svoga glasila izuzev Radićeve *Hrvatske misli*, u kojoj nije bilo kazališne rubrike, odjeci te predstave izlaze izvan okvirâ ove radnje.

ligencije, moralan bulletin najtežih njenih kriza«.[479] Prikazujući njegove trilogije *Le Culte du moi* i *Le Roman de l'énergie nationale*, Matoš zaključuje da Barrès nije u svojim idejama originalan, ali »pozitivna je vrijednost toga moraliste« što je, ljubeći u Berenici Francusku, našao izgubljenu energiju i »sve moralne sumnje utopio u misli patriotizma«.[480] Prateći dalje razvoj Barrèsov i došavši s njim vjerojatno i u kontakt u Parizu, Matoš će o njem još u dva navrata pisati, a često će ga i uz put spominjati ili komparirati s njime naše pisce (npr. Ćurčina i Šimunovića).[481] I mada Matoš Barrèsu nije posvetio ni jedne velike studije, upravo prateći njegove usputne napomene vidimo kako se s njime saživljava, kako postaje sve koncizniji i pregnantniji kad piše o njem, te će 1912, govoreći o Rakićevim pjesmama, uspjeti da jednom jedinom rečenicom dade zaokružen sud o Barrèsu: ». . .poče kao romantični apsolutni individualitet i pateć se u jalovostima amoralnog nedisciplinovanog egotizma, dođe do zaključka da je i naš Ja puka opsjena, da naš život ima smisla tek kao dio, kao nastavak i početak novih karika, da je naša duša tek duša narodna, tek dio duše našeg plemena, i da samo kao takav dio može normalno živjeti i imati cilja.«[482]

Ne ulazeći ovdje u pitanje koliki je stvarno bio utjecaj Barrèsa na Matoša i koliko su Ujevićevi napadaji odnosno Matoševi odgovori o tom pitanju točni, važno je da su diskusije oko pitanja »Barrèsa i Oinobarèsa«[483] svakako pridonijele popularizaciji Barrèsovih ideja. S druge strane, nesumnjivo je da su Barrèsove ideje o povezanosti čovjeka s rodnim tlom, historijom i duhom predaka naišle tada u nas na povoljnu klimu i djelovale na razvoj Gričana i uopće naše poratne regionalne i dijalektalne književnosti. A kao umjetnik i pisac, Barrès je zadovoljavao i one Matoševe suvremenike koji nisu dijelili njegove političke poglede, te će Ujević kao najbolju pohvalu Luji Vojnoviću iznijeti »da se njegovih stonskih bilježaka ne bi stidio ni najbolji Barrès«,[484] a Livadić će o Barrèsovoj monografiji o El Grecu govoriti s uvažitom kao o pravom remek-djelu »moderne pjesničke interpretacije jedne umjetničke individualnosti«.[485]

Postrance od ta tri pisca, koji su svaki na svoj način bili prije svega intelektualci, mučeni sumnjama i problemima svog vremena, i u čijim je djelima i publika, uz umjetnički doživljaj tražila i odgovor na svoje sumnje i probleme, razvija se pripovjedalački opus Pierrea L o t i-ja. I k nama je on prodro tiho, bez buke i bez diskusija, i stekao u nas, sudeći prema prijevodima i recenzijama, zahvalnu čitalačku publiku.

[478] »Maurice Barrès«, *Ml. H.*, 1/1902, str. 112.
[479] *Ibidem*, str. 106.
[480] *Ibidem*, str. 111.
[481] Usp. »*Jedan srbski modernista*«, *HS*, 1(1906), str. 165–166; – »Dinka Šimunovića 'Tuđinac'«, *S–k*, 7/1912, str. 44.
[482] »Lirska šetnja«, *S–k*, 7/1912, str. 495–496.
[483] Započeta Ujevićevim člankom u *Hrvatskom pokretu*, 7/1911, br. 217.
[484] Usp. »Književni časovi Luje Vojnovića«, *S–k*, 7/1912, str. 642.
[485] Usp. »Tristogodišnjica El Grecove smrti«, *S–k*, 9/1914, str. 228.

Mladi ga također prihvaćaju i čitaju, kad ga spominju, govore o njem sa simpatijama, ali kako nije bio jedan od onih pisaca na kojima su se lomila koplja, ili kojima je trebalo u nas utirati put, spominju ga rjeđe i ne pokazuju za nj naročitog interesa.

Jednu kraću recenziju Lotijeve zbirke pripovijedaka *Figures et choses qui passaient* objavio je Krnic u *Mladosti* 1898. i ispravno istaknuo dvije vjerojatno glavne komponente Lotijeva stvaranja – on je književnik koji nije pročitao mnogo književnih djela, i u svom je vlastitom stvaranju »pisac-impresionista u najvišem stepenu«, kojemu je stalo da opiše ono što očuti, a ne toliko ono što vidi; na koncu Krnic zaključuje da je Loti izvrstan, ali ne i velik pisac. – Nakon te recenzije mladi duže vrijeme ne pišu o Lotiju, a interesantno je da nakon 1900. nastupa u nas uopće period šutnje o njem, iako će se i u to doba Loti i dalje prevoditi, uglavnom po obiteljskim časopisima i dnevnim listovima. Tek je pojava romana *Les Désenchantées* (1906) prekinula tu šutnju te će *Hrvatska smotra* donijeti iste godine među bilješkama, uz nekoliko popratnih riječi o Lotiju, i sadržaj tog njegova najnovijeg djela. Interesantno je da je u toj bilješci ocjena romana pozitivna, pa se npr. govori kako Loti »neopisivo zamamljivim načinom« opisuje događaje iz harema, dok ćemo u istoj toj *Hrvatskoj smotri* u rubrici »Što da čitamo iz svjetske književnosti?« naći 1909. i bilješku o romanu »... 'Raskriveni čari' ..., kojemu su junakinje djevice iz harema, ali nije osobito uspio«;[486] kako se u ovom drugom slučaju upozorava na njemački prijevod, vjerojatno je čitava bilješka prepisana iz kojeg njemačkog lista, a redakcija je zaboravila što je tri godine ranije pisala. Te iste 1909. godine nalazimo i opet u *Hrvatskoj smotri* interesantan članak »O Pierre Loti-u«, s podnaslovom »Misli jedne muslimanke«. Kao autor se navodi Hanum E., pa iako se nigdje ne spominje da je članak preveden, ipak nije isključeno da ga je napisala slavna turska spisateljica Halide Edib Hanum, čija je sudbina bila vrlo slična Dženaninoj i koja je upravo 1908. započela novinskim člancima svoju književnu karijeru. Članak je upućen čitateljicama muslimankama i na neki način znači obračun muslimanskih žena s Lotijem zbog nesretne Dženane, s čijom su se sudbinom one toliko saživjele da mu predbacuju što ju je unesrećio, jer »moraš naime znati, Pierre efendija, da i mi znamo da to sve nije izmišljen roman, što si ga napisao, već istina, život«.[487] Kako književne historije tumače da upravo taj roman n i j e istina,[488] te misli jedne muslimanke, ukoliko nisu mistifikacija, mogle bi poslužiti kao interesantan dokaz da su muslimanske žene ipak prihvatile Dženaninu sudbinu kao istinu. Čini se da je taj roman, mada spada u slabiji dio Lotijeva opusa, uopće imao kod nas uspjeha, jer kad ga Andrić 1913. prevodi u 1. kolu svoje »Zabavne biblioteke« pod naslovom »U haremu«, knjiga nailazi na tako izvrsnu prođu da je raspačana u toku godine dana u dva izdanja;[489] i

[486] *HS*, 5(1909), str. 256.
[487] *HS*, 5(1909), str. 292.
[488] Usp. H. Clouard, *o. c.*, str. 160.
[489] Usp. »Noviji prevodi«, *Knj. N.*, 1/1914, str. 319.

Livadić, govoreći u *Savremeniku* o prijevodu tog romana, govori o njem kao o »vrlo popularnom« djelu, čije su hanume doduše isto »toliko muhamedanke i Turkinje, koliko je Paskvala Ivanovićeva Hercegovka«, ali sâm je roman unatoč tome »zabavna i otmjena lektira«.[490] – Utjecaj Lotija spominje se jedino uz Galovićevo »Začarano ogledalo«.[491]

Ostali predstavnici suvremene francuske proze nisu pobudili veći interes naših modernista. Édouard Rod poznat je doduše već u 90-tim godinama, no prvenstveno kao kritičar; u *Prosvjeti* je još god. 1893. bila prevedena jedna njegova rasprava pod naslovom »Idealistička reakcija u suvremenoj francuskoj književnosti«, nakon koje će on, jednako kao i Bourget, biti često i sa simpatijama spominjan od naših tradicionalista. Međutim, jednako kao i Bourgeta, prihvaćaju ga i mladi te već u *Novoj nadi* 1897. prevode iz Rodova članka »Le mouvement des idées en France« njegove misli o skandinavizmu; u to se doba njegovo ime uopće dosta često susreće, naročito u nadaškim listovima, dok će nakon 1900. interes za nj uglavnom opasti. Kao pripovjedač bio je on u nas manje poznat pa će tek u nekrologu 1910. Zvonimir Butković baciti težište na njegov romansijerski opus i proglasiti njegovim fundamentalnim djelom roman *La Course à la mort*.

Rado čitan i dosta prevođen bio je u nas Marcel Prévost, o kojem su mladi, sudeći prema Plavšićevoj korespondenciji, imali u početku visoko mišljenje. Redakcija *Mladosti* bila mu je uputila i poziv za suradnju, a kad je dobila dozvolu prevođenja, objavljuje već u 2. svesku prijevod njegove novele »Suparnica«; prevodilac nije naznačen, prema Plavšićevu saopćenju novelu je preveo iz francuskog originala Valerijan Riesner.[492] Nešto ranije Prévost se počeo prevoditi u *Vijencu*, a oko 1900. stječe on prilično popularnost te će rado biti prihvaćan i od čitateljica *Doma i svijeta*. Interes mladih sada za nj slabi, *Hrvatska smotra*, preuzimajući najvjerojatnije iz kojeg njemačkog lista razumljivo negativnu recenziju romana *M. et Mme Moloch* (1906), govori o njem kao o razvikanom francuskom piscu, čija djela ne pokazuju ozbiljno literarno nastojanje,[493] a kad je N. Nodilo 1908. uz put spomenuo Prévosta i nazvao ga *znamenitim romanopiscem i pronicavim realistom*,[494] dobacuje mu u *Hrvatskoj smotri* Matoš: »Marcel Prévost, guvernantski

[490] »Prijevodi«, *S–k*, 8/1913, str. 387.

[491] Interesantno je da Ogrizović u svojoj ocjeni spominje utjecaj Wildea, Maeterlincka, Lotija, Hamsuna, Flauberta i Poea (usp. »Začarano ogledalo«, *S–k*, 8/1913, str. 433), a N. Andrić iste autore samo drugim redom – Lotija, Wildea, Poea, Hamsuna, Maeterlincka i Flauberta *(Narodne novine*, 29. V 1913), pa Benešić zaključuje da su obje kritike bile pisane prema sugestijama Galovićevim, ali iako se u Galovićevu pismu koje Benešić navodi kao dokaz spominju neki od citiranih autora, Loti nije spomenut (usp. Galović, *Djela*, sv. 1, str. 271).

[492] U analizu prijevoda ne ulazim jer ga nisam uspjela konfrontirati s originalom, no sudeći po Riesnerovu prijevodu Mendèsa, koji je također bio objavljen u bečkoj *Mladosti*, pretpostavljam da je točan.

[493] Usp. *HS*, 1(1906), str. 269.

[494] Usp. »Sloboda volje u književnika«, *S–k*, 3/1908, str. 7; – »Artizam«, *S–k*, 3/1908, str. 326.

autor i pisac pokvarenih Poludjevica mu je p r o n i c a v i r e a l i s t.«[495] Sve do konca moderne, većina će pisaca spominjući Prévosta, više-manje ponavljati tu Matoševu misao i govoriti s visoka o autoru *Poludjevica*. – Sličnu evoluciju u pogledima nalazimo vezanu i uz ime Mme Martel, odnosno G y p. I ona je bila pozvana na suradnju u *Mladosti*, a Dukat je bio zamoljen da o njoj piše, no namjere *Mladosti* ne ostvaruju se, a poslije mladi više za nju ne pokazuju interesa, i uz put je spominjući, govore s visoka o »Gypovici«.

Veće je simpatije uživao Octave M i r b e a u, no on je u nas bio poznat prvenstveno kao kazališni pisac pa se njegovo ime najčešće susreće u kazališnoj rubrici. Međutim, Mirbeauove su se novele u to doba prevodile po našim listovima, a jedan je prijevod izašao i u *Hrvatskoj smotri* 1907; prevedena je nježna crtica »Tatou«, prevodilac nije neznačen, a uz prijevod je izašla i kratka informativna bilješka o piscu. – U *Hrvatsku smotru* zalutala je 1907. i humoreska Tristana B e r n a r d-a »Što nam hoće da kažu?«, u kojoj se autor dobroćudno podsmjehuje pokušajima učenjakâ da stupe u kontakt s Marsom. T. Bernard bio je tada u nas nepoznat i kao pripovjedač i kao kazališni pisac – prvi njegovi komadi davat će se tek 1914.

Razmjerno veliku popularnost uživao je u nas Camille F l a m m a r i o n, važniji kao astronom i popularizator astronomije negoli po književnoj vrijednosti svog rada. God. 1900. objavljena je u *Životu* kraća recenzija njegove knjige *L'Inconnu et les problèmes psyhiques*, a nekoliko brojeva prije izašla je, također u *Životu*, bilješka pod naslovom »Strossmayerovo ime u Flammarionovu djelu«; misli se na knjigu *La Fin du monde*, gdje je Flammarion u biskupu Mayerstrossu (évêque croate) prikazao lik naprednog, modernog prelata. Obje su bilješke potpisane inicijalima I. K., iza kojih se najvjerojatnije krije Krnic. U *Vijencu 1903.* donosi se i prijevod Flammarionove pripovijesti »Ljubav na zviezdama«, u koju je autor unio neke svoje spiritističko-telepatske i astronomske opservacije; prevodilac nije naznačen. Osim toga, o Flammarionu nalazimo i dosta usputnih napomena, koje nam svjedoče da je taj autor bio u nas poznat i mnogo čitan, a napomenimo i da je u našim časopisima i novinama bio prevođen već i prije moderne.

Uz tih nekoliko autora koji se javljaju u prijevodima, nekolicini je mladih pisaca posvećeno i par recenzija. Napomenimo odmah da te recenzije ne označuju neki specijalni interes naše publike ili naših mladih upravo za te autore, već su recenzenti većinom slučajno došli u doticaj s njihovim knjigama i referirali o njima kao o aktuelnim kulturnim događajima. Tako Matoš 1911. piše u *Savremeniku* članak o Emileu C l e r m o n t-u i njegovu romanu *Amour promis* (1910). Već sam naslov »Uspio roman« pokazuje nam Matošev stav – »Ovaj krasni roman« je, po njegovu mišljenju, »savremenoj duši ono što bijaše prije *Werther*, *Adolf* B. Constanta i *Dominik* slikara-pisca Fromentina«;[496] Matoševe

[495] »Crni i bijeli«, *HS*, 4/1908, str. 242.
[496] *S–k*, 6/1911, str. 179.

su pohvale djelu svakako nešto pretjerane,[497] a sam je njegov članak interesantniji kao esej o modernoj ljubavi negoli kao kritički osvrt. – Iste godine referira u *Savremeniku* A. Masovčić o »Tri mlade pojave« – o Mauriceu Rostandu,[498] Margueritte Audoux i Louisu Pergaud-u; interesantno je da je roman *Marie-Claire* M. Audoux (1910) ispravno ocijenjen kao malo remek-djelo puno svježine i naivnosti, dok je u ocjeni romana *De Goupil à Margot* (1910), za koji je Pergaud dobio Prix Goncourt, Masovčić mnogo stroži od današnjih književnih historičara. Naprotiv, u nekrologu Barrèsovu nećaku Charlesu Demange-u, čije ime nisam našla ni u jednoj od konzultiranih književnih historija, pa čak ni u Larousseovoj enciklopediji, i koji se u najboljem slučaju usputno spominje u Barrèsovoj biografiji, Masovčić se vjerojatno poveo za francuskim nekrolozima, raspisao se o njegovu djelu *Le livre de désir* kao o knjizi koja je zadivila literarni svijet i smjestio Demangea uz pisce kao što je A. Chénier, »koji su rano umrli, ali koji nijesu ostavili svijeta, a da nijesu okušali opojnosti misli i zadovoljstva uspjeha«.[499]

Bez obzira na to koliko su ti članci i osvrti bili točni, činjenica je da smo 1911, kad su oni objavljivani, bili ipak obaviješteni o nekim glavnim francuskim književnim zbivanjima te godine. Na žalost, ona ostaje u tom pogledu osamljena. Bilo je, doduše, i prije pokušajâ da se prati francuski život, naročito u prvoj fazi moderne, pa je tako npr. u *Životu* postojala rubrika »Nove knjige«, gdje su se spominjala i nova francuska izdanja, uz jednu do dvije rečenice popratnog komentara; međutim, ti komentari ne samo da su bili vrlo kratki već su očito bili preneseni iz koje njemačke revije, te prema tome govore o knjigama koje nisu bile ni došle u ruke naših mladih. Iz informativnih razloga navodimo da su u toj rubrici bile zabilježene pojave romanâ *L'Amour simple* od Claire Albane, *Une garce* Boissière-a, *Petite bohême* Armanda Charpentier-a, *Romance du temps présent* Léona Daudet-a, *L'Agonie de l'amour* Edmonda *Jaloux-a*, *Venus ennemie* Jacquesa de Nittis-a, *La Jongleuse* od Rachilde i *Hellé* od Marcelle Tinayre. Izuzev L. Daudeta, ni jedan se od tih autora inače čak ni usputno ne spominje. – I *Hrvatska smotra* pokušavala je da prati strani književni i kulturni život, isprva u rubrici »Književne i umjetničke novosti«, a poslije »Što da čitamo iz svjetske književnosti?«, gdje se od francuskih autora spominju romani *La dixième Muse* Georgesa Ohneta, *Ames Celtes* od M. R. Monlaur-a i po jedno djelo F. Mistrala *(Mes origines)*, E. Roda *(L'Incendie)*, M. Prévosta *(M. et Mme Moloch)* i Lotija *(Les Desenchantées)*, o kojima je već bilo govora; nije potrebno isticati da su te bilješke bile kratke i da nisu bile samostalne, već prepisane vjerojatno iz nekog njemačkog lista jer se često spominje i nje-

[497] Clermonta npr. Thibaudet i Clouard uopće ne spominju, ali kod Bédier-Hazarda ima lijepo mjesto.

[498] Vidi str. 591. ovog poglavlja.

[499] »Charles Demange. In memoriam«, *S-k*, 6/1911, str. 77.

mački prijevod odnosno izdavač. Iz revije *Literarisches Echo* bio je isto tako prenesen osvrt »Iz francuske književnosti i kazališta«, u kojem se od književnih noviteta s nekoliko riječi popraćuju romani *Terrains à vendre au bord de la mer* Henryja C é a r d-a, *Dingley* braće T h a r a u d, *Le Guépier* Ernesta T i s s o t-a i novela »La victime« Fernanda V a n d é r e m - a. – Ostali časopisi nemaju ni takvih informativnih rubrika te prate jedino našu prevodilačku djelatnost. Zahvaljujući srpskom prijevodu romana Henryja B a r b y-ja *Bregalnica*, izašlo je o tom djelu nekoliko osvrta.

Na temelju svih tih, prilično šturih ali ipak informativnih podataka, vidimo da je interes predstavnikâ HM bio, što se suvremene francuske proze tiče, ipak gotovo isključivo usmjeren na četiri njezina u to doba najznačajnija predstavnika (Bourget, France, Barrès i Loti), kao i na one autore koji su u to doba još stvarali, ali čiji je književni opus vezan uz 19. stoljeće (npr. Mendès). Sama ta činjenica bila bi po našu modernu, s obzirom na izbor spomenute četvorice, prilično pozitivna kad je ne bismo morali nadopuniti isto tako neospornom kontastacijom da je interes naših mladih zastao na piscima koje su upoznali već u 90-tim godinama, te da među autorima svoje generacije nisu uspjeli uočiti markantne pojave – npr. o Romainu Rollandu ili Andréu Gideu ne pružaju nam časopisi HM nikakva materijala.[500]

4. FRANCUSKO KAZALIŠTE I FRANCUSKI REPERTOAR HRVATSKOG KAZALIŠTA U OGLEDALU ČASOPISA MLADIH

Francusku kazališnu produkciju upoznavali su naši mladi prvenstveno preko repertoara Hrvatskog kazališta. Doduše, povremeno opažamo pokušaje da se ažurnije prati i francuski kazališni život, no uglavnom su sve informacije mladih iz druge ruke i odnose se na repertoar pojedinih pariških kazališnih kuća, na financijsko poslovanje subvencioniranih i slobodnih kazališta, i sl. Od pariških premijera opširnije su komentirane jedino predstava »La courtisane« danas već zaboravljenog Arnyveldea (tj. Andréa Lévyja) i premijera Rostandova »Chanteclera«.[501] Interesantniji bi bili napisi o pojedinim kazališnim kućama, no ti su rijetki. Kad je god. 1900. požar djelomično uništio zgradu Théâtre Françaisa, piše Stjepan Miletić u *Životu* »epitafij«, evocirajući slavnu prošlost najstarije francuske kazališne kuće, a redakcija dopunjuje njegov članak podacima o suradnji između Comédie Française i Hrvatskog kazališta.

[500] O toj dvojici autora imam zabilježenu dapače samo po 1 usputnu napomenu (Livadića o Rollandu, a Matoša o Gideu), iako Matoš mora da je u Parizu čitao Gidea, jer 1902. u svom članku o Wildeu djelomično prevodi Gideov članak o njem (usp. Tomić, *Matoševo poznavanje francuske književnosti*, str. 119).

[501] »Francezka kazališta«, *HS*, 1(1906), str. 221–222.

Karakteristično je da je Théâtre Français kazalište koje se najčešće i spominje, dok o avangardističkim pozornicama ima malo riječi. Zapravo, spominje se jedino Antoine sa svojim Théâtre Libre i Théâtre Antoine, no opširnije se o njem govori tek 1906, kad mu je bio povjeren Odéon; tom prilikom napisao je Krnic u *Savremeniku* člančić »Ideje gosp. Antoinea«,[502] u kojem prikazuje njegove režijske koncepcije kao i planove u vezi s preuzimanjem nove dužnosti. Čak ni gostovanje Suzanne Desprès s Théâtre de l'Oeuvre nije, bar u časopisima,[503] izazvalo zanimanje za sam taj teatar.

Kad smo već na gostovanjima, spomenimo uz put kakav su uspjeh doživljavale turneje pojedinih francuskih glumaca u kritici mladih. Ukratko rečeno slab. S. Bernhardt i Réjane dolaze k nama već ostarjele, trupa kazališta Porte-Saint-Martin donosi »Chanteclera« s iznurenim glumcima i očerupanim kostimima, stil S. Desprès nije pravo shvaćen iako je ona u cjelini mnogo bolje ocijenjena od S. Bernhardt ili od Mme Réjane.[504] Gostovanje Coquelina nije uopće zabilježeno jer mladi 1904. nisu imali svojih glasila, no 1909. posvećuje mu Matoš u *Hrvatskoj smotri* nekrolog pun oduševljenja za njegovu umjetnost, koja je »vrhunac francuske škole i francuskog temperamenta«.[505]

Od sveg materijala razasutog po kazališnoj rubrici za nas je svakako najinteresantniji onaj koji nam pokazuje kako su reagirali predstavnici moderne na francuski repertoar Hrvatskog kazališta i za koje su autore pokazivali najviše interesa. Pustit ćemo dakle po strani neke čisto teatarske elemente kazališnih kritika u listovima mladih (režija, gluma, scenografija i sl.) i osvrnuti se prvenstveno na literarnu ocjenu pojedinih komada.

Poznato je da u doba moderne francuski repertoar dominira na zagrebačkoj sceni zahvaljujući činjenici da među intendantima i dramaturzima imamo četiri izrazita propagatora francuske književnosti – Miletića, Treščeca, Andrića i Vojnovića. Kad kažem da francuski repertoar dominira, mislim da je apsolutno najbogatije zastupan, dakle da francuski komadi brojčano nadmašuju čak i njemačke.[506] Isprva mladi

[502] *S-k*, 1/1906, str. 142–143.

[503] I. Batušić spominje da su zagrebačke novine uoči gostovanja dosta pisale i o Théâtre de l'Oeuvre i o Lugné Poeu *(o. c.*, str. 47).

[504] Usp. »Sara Bernhardt«, *S-k*, 4/1909, str. 113; – »Sarah Bernhardt«, *HS*, 5(1909), str. 174; – S. P., »Kazalište« (uz gostovanje gđe Réjane), *Knj. N.*, 1/1914, str. 48; – »Gostovanje gospodje Suzane Desprès«, *Ml. H.*, 4/1911, str. 245–247.

[505] Usp. »Coquelin«, *HS*, 5(1909), str. 79–80.

[506] U razdoblju od 1895/96 – 1906/07. davano je sveukupno 117 francuskih i 106 njemačkih komada (usp. »Hrvatsko zemaljsko kazalište«, *Strossmayer*, koledar, 2/1908, str. 243); za daljnje godine nemam apsolutno točne statističke podatke, no u pojedinim osvrtima na kazališni repertoar uvijek brojčano vode Francuzi, a i I. Hergešić je u svojoj analizi francuskog repertoara u nas konstatirao: »La structure du répertoire étranger dans les dernières années qui précèdent la guerre mondiale est nette: les Français égalent ou surpassent plutôt les Allemands.« (»La part de l'étranger au théâtre de Zagreb«, str. 126.)

tu pojavu pozitivno primaju, no s vremenom osjećamo da nastupa stanovito zasićenje, izazvano ne činjenicom što bi dominirao francuski repertoar, već sastavom tog repertoara. »Kad na drugim evropskim kazalištima gospoduju Francuzi, zašto ne bi i kod nas?«, piše Livadić u *Savremeniku* 1911. »Nitko ne osporava znamenitosti francuskoga teatra i njegova velikoga utjecaja na dramsku produkciju, ipak bila bi nam dosta i polovica od onoga, što Francuzi proglašuju bezuvjetno izvrsnim.«[507] Sličnu konstataciju iznosi iste godine u *Mladoj Hrvatskoj* predstavnik druge generacije HM Fran Galović: »Bio današnji francuski teatar ne znam kako sjajan u specijalno 'teatarskim' stvarima«, piše on, »bili ti francuski komadi ne znam kako vješto 'načinjeni', obredali oni još toliko pozornica i postigli trostruki broj više predstava nego dosele, nestat će onog čara, kad se publici prohtije drukčijih senzacija, nego li što joj danas pruža Bernstein, Bataille i kako se već sve zovu.« Težnja za senzacionalnošću upropastila je suvremeni francuski teatar, nastavlja Galović, »pa tako i najliterarnija stvar francuske dramske književnosti posljednjega doba – Rostandov 'Chantecler' – postaje reklamom za ženske šešire i za gumi pete! Ljudi su kod tih šešira i peta i zaboravili, da je Rostand tamo negdje prije 15 godina napisao i 'Cyrana od Bergeraca'. Zaboravili su, da ima i jedan Mirbeau i tako dalje, . . .«[508]

Već nam i tih nekoliko izdvojenih citata pokazuje što predstavnici naše moderne prvenstveno traže od teatra – ne senzacionalne i zabavne predstave, već stvari koje bi bile »i l i t e r a r n e«, i to »literarne onako, kako se literarnost shvatala prije g. Bernsteina et Comp.«.[509] Razumljivo je da ih sastav našeg francuskog repertoara nije mogao zadovoljiti, kod nas su se još uvijek s velikim uspjehom davale reprize Scribea (cca 10), njegov nasljednik Sardou s 8 premijera i 10-tak repriznih komada nadmoćno dominira našom scenom, Ohnetov »Vlasnik talionica« još uvijek puni kazališnu blagajnu, a J. Verneov »Put oko zemlje za 80 dana« komad je koji i dalje postiže najveći broj predstava.[510] Međutim, mladi ne napadaju mnogo te predstave, i oni shvaćaju da kazalište mora voditi računa i o ukusu šire publike i o zahtjevima blagajne, no ono što njih najviše uzbuđuje jest, s jedne strane, prečesto podilaženje ukusu naše publike, a s druge, nerazumijevanje koje je ta publika pokazala za neke, po njihovu mišljenju, izvrsne komade. Općinstvo treba odgajati, refren je koji se vjerojatno najčešće ponavlja u kazališnim kritikama mladih.

U doba moderne davano je kod nas gotovo 140 francuskih dramskih premijera, što znači prosječno 7 premijera godišnje.[511] Kako mladi čitavo to vrijeme nisu imali svojih glasila, ne nalazimo u njima osvrte

[507] »Premijere«, *S–k*, 6/1911, str. 201.
[508] »Četiri interesantne premijere«, *Ml. H.*, 4/1911, str. 100.
[509] *Ibidem.*
[510] Podaci prema S. Batušić, »Le répertoire français du Théâtre national de Zagreb«.
[511] Podaci prema B. Džakula, »Le répertoire français du théâtre de Zagreb«, str. 259–264.

na kompletan taj repertoar, ali ipak je u njima zabilježeno 75 komada. Većina tih napisa uopće nije za nas interesantna jer donosi kraće informacije, i to uglavnom o samoj predstavi. Osvrnut ću se dakle samo na manji broj kritika, i to uglavnom na one koje govore više o samom djelu, ili na one u kojima dolazi do izražaja stav mladih prema pojedinim piscima.

Klasični francuski repertoar bio je dobro prihvaćen. Uz predstavu Corneille-ova »Cida« 1898, Nehajev daje prema Brandesu informativan članak o komadu, ali njemu se samomu »Cid« ne sviđa, previše ima retorike i fraza.[512] – Molière je bio dobro zastupan u našem repertoaru, davano je uz reprize 7 novih komada, koji su općenito bili dobro prihvaćani; mladi svaku njegovu novu stvar pozdravljaju kao kulturnu akviziciju, pa kad jedne godine nije bilo postavljeno ništa od Molièrea, Krnic o tom zabrinuto piše, smatrajući to »vrlo nepovoljnim *znakom*«.[513] – Autori 18. st. bili su u doba moderne slabo zastupani na našoj sceni; premijerama su bili predstavljeni samo Marivaux i Beaumarchais, ali u listovima mladih ne nalazimo osvrte ni na te predstave.

Napomenula sam već da su se na našoj pozornici zadržali još mnogi komadi Scribeovi, a davao se i »Kean« Dumasa st.; međutim, mladi se na te reprize uopće ne osvrću, dok uz jedinu novu premijeru Scribe-ovu, »Tajnika i kuhača«, Nehajev kaže da je to »nebolomna glupost, kojoj se čovjek ni smijati ne može«.[514] I po usputnim napomenama u kazališnoj rubrici možemo zaključiti da Scribe nije bio kod mladih u cijeni, dok o literarnom teatru francuskog romantizma imaju, razumljivo, visoko mišljenje. Svečana predstava Musset-ova proverba »Il ne faut jurer de rien« popraćena je npr. u *Savremeniku* opširnim Livadićevim *komentarom o ljepotama* Mussetova teatra dražesti i poezije.[515]

Isto tako, po usputnim se napomenama može zaključiti da su mladi imali visoko mišljenje o realističkom teatru Augier-a i Dumas filsa, pa su ova dva autora bila uključena čak i u Eisenthalov popis preporučene lektire iz svjetske književnosti;[516] međutim, jedine dvije kritike koje u to doba o njima izlaze ipak su uglavnom negativne. Augierovu »L'Aventurière« ocjenjuje Nehajev kao njegovo početničko djelo u kojem je »dokazivanje odviše izvještačeno, advokatsko«,[517] dok uz obnovljenu predstavu Dumasove »Tuđinke« Ogrizović iznosi mišljenje da je to djelo doživjelo u nas zaslužen neuspjeh već kod premijere 1879, drži da je zastarjelo i ne vidi po čemu je Dumas ml. nekim našim kritičarima prethodnik i učitelj Ibsenov.[518]

[512] »Kazališna kronika«, *NN*, 2/1898, str. 40–41.
[513] »Konac kazališne sezone«, *S-k*, 1/1906, str. 135.
[514] »Kazališna kronika«, *NN*, 3/1898–99, str. 75.
[515] Usp. »Premijere«, *S–k*, 6/1911, str. 202.
[516] Usp. »Što da čitamo«, *HĐ*, 2/1908, str. 126.
[517] »Kazališna kronika«, *NN*, 1/1897, str. 131.
[518] Usp. »Hrvatsko kazalište«, *HS*, 3(1907), str. 382.

No i Augier i Dumas fils bili su u doba moderne već mrtvi, te su njihova djela polako ulazila u kazališni arhiv, a imena u književnu historiju. Victorien S a r d o u, naprotiv, iako pripada istoj književnoj generaciji, još uvijek i živi i stvara i izvodi se i doživljuje uspjeh za uspjehom. Ni kod nas njegova slava kao da ne slabi – 8 premijera uz 12 već prije postavljenih, ali još uvijek davanih komada, predstavljaju uspjeh kojim se ne može pohvaliti nijedan drugi autor. Međutim, taj majstor scene ne nalazi u mladih pristaše svog teatra i kritike su u njihovim časopisima redom negativne. »Glumišni šarlatan«, nazvao ga je, ocjenjujući »Thermidor«, jedan omladinac još u srednjoškolskoj litografiranoj *Nadi*,[519] i u tom će se tonu i dalje nastavljati. »Ostario je, iznemogao. Pa i njegovo općinstvo već je izumrlo i njegova manira zastarjela«, piše Nehajev u *Novoj nadi* 1897. povodom »Marcelle«.[520] Desetak godina poslije uz predstavu »Vještice« Krnic drži da se o toj drami »ne može puno riječi trošiti«, to je »teatar u velikom stilu«, sa svim vrlinama i manama, »no i uz obilje efektnih prizora nije ipak ova drama podobna jače zagrijati naše općinstvo«,[521] dok Ogrizović uz 33. predstavu »Dobrih prijatelja« smatra da komad duguje svoj uspjeh tome što »ima zbilja nešto ne-sardouovsko u toj komediji pisanoj s toliko topline i bez efekata«.[522] Čak i Livadić, koji je obično najumjereniji u svojim kritikama, konstatira 1908. ocjenjujući »Obitelj Benoîton« da se u toj komediji »u 5 činova radi o moralnoj ideji i osjećajima, kojih u komediji nema«.[523] Ukratko, mladi su Sardouu priznavali tehničko savršenstvo, zamjerali mu loše izrađene karaktere i naročito njegovu težnju za senzacionalnošću i uspjehom pod svaku cijenu. Sardouov teatar za njih nije literarno, već tehničko dostignuće, pisano za zvijezde i njihove toalete, »veliki teatar«, koji oni ne cijene; umjesto Sardoua, kaže Nehajev, »voljeli bismo reprizu kojeg Augierova komada, ili što od Ibsena«.[524] – Kad je Sardou god. 1908. umro, izlaze mu u *Hrvatskoj smotri* i *Zvonu* nekrolozi. Prvi je iz pera francuskog kazališnog kritičara Adolphea Brissona, koji u svom vrlo dobrom informativnom članku prilazi Sardouu s čisto teatarskog, a ne literarnog aspekta, i ocjenjuje ga kao neiscrpivi kazališni talent, koji je uvijek znao pogoditi živac publike. Drugi je nekrolog napisao M. R. Ratajski, s pretežno literarnog aspekta, te uz vrline (sjajan dijalog, izvrsno vođena radnja, i sl.) iznosi i mane Sardouove (slabo izrađeni karakteri, težnja za efektnošću i senzacionalnošću, pa i pod cijenu vjerodostojnosti) i zaključuje da je on autor koji je uvijek uspijevao biti aktuelan, ali baš zato neće ostati vječan. Na žalost, taj prilog u svom informativnom dijelu ima nešto bio-bibliografskih netočnosti. Posljednji je napis posvećen Sardouu Butkovićev osvrt na parišku predstavu posmrtno davane drame »Mme Tallien«.

[519] Usp. »Hrvatsko kazalište«, *Nada*, 3/1896–97, str. 111.
[520] »Kazališna kronika«, *NN*, 1/1897, str. 74.
[521] »Kazalište«, *S–k*, 1/1906, str. 469.
[522] »Hrvatsko kazalište«, *HS*, 1(1906), str. 126.
[523] »Kazalište«, *S–k*, 3/1908, str. 700.
[524] »Kazališna kronika«, *NN*, 1/1897, str. 75.

Ne prolaze bolje od Sardoua ni njegovi suvremenici Meilhac & Halévy i Pailleron. Govoreći 1897. o premijeri Meilhac-ova »Autografa«, Nehajev smatra da je to uspjela zabavna stvarca, no »o književnoj vrijednosti dakako valja šutiti«,[525] dok u vezi s dvije Pailleron-ove premijere iste godine drži da mu ne »umnažaju slave besmrtnika« i da je spao »na lake šale Meilhacova genrea«.[526]

Naturalistički teatar bio je u nas slabo poznat, a i onih nekoliko komada što se davalo, nije zabilježeno u našim časopisima. Spomenimo još jednom, kurioziteta radi, osvrt na predstavu Zoline »Tereze Raquin« 1896. u Splitu, koja se davala »pred svega dvadesetak ljudi«; tražeći uzroke tom slabom posjetu, mladi nadaš zaključuje – »Bit će valjda Zolino ime«,[527] i time nam jasno pokazuje kulturnu atmosferu provincijskih gradova tog doba.

Suvremeni je francuski repertoar u nas bio dobro zastupan, ili možda točnije: obilno zastupan. Velik uspjeh doživljavala je, izgleda, francuska komedija, a i mladi je uglavnom dobro primaju – sjajna tehnika, izvrsno vođeni zapleti, duhovita konverzacija, to su uglavnom riječi kojima popraćuju te predstave. Interesantno je međutim da se najbolji predstavnici francuske komedije i vodvilja u nas nisu tako dobro plasirali kao trećorazredni pisci. – Alexandre Bisson stoji po broju premijera odmah iza Sardoua (8), i sve su kritike o njem uglavnom pozitivne, a »Gospođica Josette – moja žena« od P. Gavault-a i R. Charvay-a bila je, sudeći bar po Ogrizovićevim i Livadićevim riječima, jedna od najuspjelijih predstava; taj je uspjeh, po mišljenju recenzenata, svojim espritom i briljantnom tehnikom i zaslužila.[528] – Naprotiv, Courteline-ov »Boubourouche« primljen je »sasvim hladno«; Krnic se tome čudi, ta Courteline je »slava francuske pozornice«, a »'Boubourouche' njegovo ponajbolje djelo«, i tražeći uzroke slabom prijemu kod publike, dolazi do zaključka da je krivnja na prijevodu i režiji.[529] Ipak, čini se da taj neuspjeh nije smetao općem Courtelineovu uspjehu, od njega je davano u to doba ukupno 6 komada. – Feydeau je pak doživio samo 1 premijeru, no izgleda da ju je publika dobro prihvatila, a i Livadić ističe da je ta stvar »zanimljiv primjer, do kojega raffinementa umiju moderni pisci lakrdija dotjerati stari francuski specijalitet, komediju komičnih zapleta«.[530] – Vrlo je dobro ocijenjeno i »Zauzeće tvrđave« S. Guitry-ja, Gavella autoru jedino zamjera što je svoju stvarno uspjelu i originalnu komediju nepotrebno začinio »burleskním scenama«.[531] – Podijeljena su mišljenja doživljavale komedije Flers-a & Caillavet-a – najbolje je prošao kod kritike »Zeleni

[525] »Kazališna kronika«, *NN*, 1/1897, str. 37.
[526] »Kazališna kronika«, *NN*, 1/1897, str. 74.
[527] Dubrovčanin, »Pismo iz Spljeta«, *Nada*, 3/1896–97, str. 87.
[528] Usp. Ogrizović, »Hrvatsko kazalište«, *HS*, 4(1908), str. 21; – Livadić, »Kazalište«, *S–k*, 3/1908, str. 123.
[529] »Kazalište«, *S–k*, 1/1906, str. 234–235.
[530] »Premijere«, *S–k*, 4/1909, str. 343.
[531] Usp. »Hrvatsko kazalište«, 9/1914, str. 62.

frak« zbog svoje satirične poente, dok salonskim komedijama kao »Muževa sreća«, »Logika ženskog srca« ili »Ljubav bdije« priznaju Ogrizović, Krnic i Livadić tehniku i esprit i uglavnom ništa više.[532]

Hladnije se odnose predstavnici mladih prema autorima čistih lakrdija, kakvima su ocijenili djela M. Maureya, Marsa & Desvallièresa, Berra & Guillemanda, a specijalno djela kod nas popularnih Bilhauda & Hennequina.

Mnogo slabije od komedije, na koju kritičari nisu postavljali velikih literarnih zahtjeva, prolazi drama, naročito salonska drama s obaveznim bračnim trokutom. Veliki majstori scene H. Bataille i H. Bernstein, koji su se kao prije Sardou znali poigravati živcima publike, prvi su na udaru naših kritičara. Ocjenjujući premijeru »Gole žene«, kojom je Henri Bataille u Parizu postao »un des rois de la scène«[533] inače suzdržani Livadić konstatira da je velika »smjelost autora tako staro i tuđe nuđati pod novo i svoje« te da u toj pariškoj senzaciji nema ništa »što ne bismo poznavali kao svojinu francuske drame od prije«.[534] – Još je negativnije ocijenjen drugi virtuoz tadanje francuske pozornice Henri Bernstein. »Šarlatanstvo, ne umjetnost«, uzvikuje u povodu premijere »Kradljivca« M. Ogrizović, obično blagonaklon prema scenski dobro komponiranim djelima,[535] dok V. Petrović uz premijeru »Vihora« odriče doduše Bernsteinu svaku umjetničku vrijednost, ali ipak mu priznaje virtuoznost i žonglersku vještinu kojom se igra scenama i našim živcima;[536] nisu bile povoljnije ocijenjene ni premijere »Samsona« i »Izraela«. – Bolje je i od Bernsteina i od Bataillea bio primljen kod kritike Alfred Capus, ili bar njegova drama »Protivnik«. Krnic je ogorčen »da se ovako pametno djelo kod nas tako slabo shvaća i doima« te daje opširnu analizu komada,[537] a i Ogrizović smatra da ta duhovita konverzaciona drama ima dubljih akorda životne tragike, iako drži da je tom predmetu trebalo prići s ozbiljnim, a ne obijesnim smiješkom.[538] – Nema smisla da se dalje zadržavamo na recenzijama ostalih sličnih salonskih komada, ocjene i sudovi uglavnom se više-manje ponavljaju;[539] očito je naime da ni teatar senzacija i velikih scena ni intimne salonske drame ne privlače naše mlade, od drame oni traže nešto više od zabave i uzbuđenja, ne zadovoljavaju se običnim šablonama, već zahtijevaju dublje ideje i umjetnost. Prema tome, njihove bi simpatije trebalo tra-

[532] Usp. Vanja [tj. Ogrizović], »Studeni i prosinac hrvatskog kazališta u Zagrebu« (uz »Logika ženskog srca«), *Lovor*, 1/1905, str. 92; – Livadić, »Kazalište« (uz »Muževa sreća«), *S-k*, 2/1907, str. 186–187; – Vanja [tj. Ogrizović], »Hrvatsko kazalište« (uz »Muževa sreća«)), *HS*, 2(1907), str. 140; – Livadić, »Premijere« (uz »Ljubav bdije«), *S-k*, 5/1910, str. 134; – –ilč;– [tj. Milčinović], »Kazalište« (uz »Zeleni frak«), *Knj. N.*, 1/1914, str. 318.

[533] Usp. Lalou, *Le théâtre en France depuis 1900*, str. 19.

[534] »Premijere«, *S-k*, 6/1911, str. 201.

[535] Usp. »Hrvatsko kazalište«, *HS*, 3(1907), str. 428.

[536] Usp. »Henri Bernstein: Vihor«, *S-k*, 2/1907, str. 374–375.

[537] »Protivnik«, *S-k*, 2/1907, str. 55–56.

[538] Usp. »Hrvatsko kazalište«, *HS*, 1(1906), str. 339.

[539] Npr. u ocjenama L. Artusa, Bertala & Fouquiera, G. Devorea, De Feraudyja ili J. Normanda.

žiti u onom dijelu našeg francuskog repertoara koji je iznosio idejne ili psihološke drame, kao i u simbolističkom i tzv. pjesničkom teatru.

Nesumnjivo najveći predstavnik tadanjeg francuskog teatra ideja bio je François Curel. Začudo, on se u nas nije uspio plasirati, a njegova »Lutka«, koja se izvodila iste godine kad i u Parizu (1896), ostaje na našem repertoaru osamljena. Mladi 1896. još nemaju svojih pravih glasila pa jedino u srednjoškolskoj *Nadi* nailazimo na jednu kritiku, i to apsolutno negativnu; komad »odaje bulvarsko blato«, »nema ni traga francuskom espritu, nu ni 'nordskom' filozofiranju», ukratko: »djelo nije za hrvatsku pozornicu[540] Izgleda da se to mišljenje poklapalo s općenitim sudom o komadu, jer se i Miletić ispričavao zbog iznošenja te stvari na pozornicu.[541] – I Paul Hervieu zastupan je na našem repertoaru samo jednom dramom, »Muški zakoni« 1897; ocjenjujući komad u *Novoj nadi*, Nehajev pokazuje simpatije prema autoru, u kojem vidi učenika Dumasa filsa, i proglašuje ga jednim od prvih pisaca moderne Francuske.[542] God. 1909. nalazimo u *Hrvatskoj smotri* osvrt na parišku premijeru Hervieuove drame »Spoznaj sam sebe«, s opširnim sadržajem komada, no bez ikakva suda.[543] – Jednako kao što se Curel i Hervieu nisu uspjeli nametnuti našem kazalištu, ne uspijeva to ni Octave Mirbeau. God. 1906. davan je njegov najbolji komad »Posao je posao«, no nije oduševio ni publiku ni kritičare; Ogrizović mu predbacuje hladno-razumsko tretiranje ideja i pomanjkanje čuvstvenosti,[544] a i Krnic smatra da se previše koncentrirao na ideje te zapustio radnju i psihološko produbljivanje svih karaktera osim glavnog junaka.[545] Interesantno je da je Mirbeauova aktovka »Portefeuille«, davana iste godine, bila mnogo povoljnije ocijenjena.[546] – Nešto je bolje prošao Henri Lavedan. Doduše, i njemu Ogrizović zamjera, jednako kao Mirbeauu, da u njem ima više mozga nego srca, ali i Ogrizović u ocjeni »Dvoboja« i Livadić u ocjeni »Nove škole« ističu kao jednu od njegovih pozitivnih strana što nije prešao u moraliziranje.[547]

Psihološki teatar mladi nešto povoljnije ocjenjuju. Na žalost, Porto-Riche se u nas ne daje, no Maurice Donnay doživljuje 3 premijere, od kojih prvu s »Ljubavnicima« 1898; Nehajev taj komad vrlo povoljno ocjenjuje, ukazuje na Donnayovu nježnost u crtanju osjećaja, a privlači ga i njegova tehnika – nije to drama u uobičajenom smislu, već niz isječaka iz života, niz »tableaux dramatiques«.[548] Slabije je 1907. ocijenio Ogrizović Donnayovu »Ljuljašku«, koja i jest kao drama slabija od »Ljubavnikâ; ipak, mada mu je dosta francuskih tema »o brač-

[540] »Hrvatsko kazalište«, *Nada*, 3/1895–96, str. 80.
[541] Usp. I. Hergešić, »Francuski pisci na hrvatskoj pozornici u Zagrebu«, str. 292.
[542] Usp. »Kazališna kronika«, *NN*, 1/1897, str. 37.
[543] Usp. »P. Hervieu: 'Spoznaj sama sebe'«, *HS*, 5(1909), str. 223–224.
[544] Usp. »Hrvatsko kazalište«, *HS*, 1(1906), str. 273.
[545] Usp. »Kazalište«, *S–k*. 1(1906), str. 447–448.
[546] Usp. Krnic, »Kazalište«, *S–k*, 1/1906, str. 234.
[547] Usp. Ogrizović, »Hrvatsko kazalište«, *HS*, 4(1908), str. 82; – Livadić, »Premijere«, *S–k*, 4/1909, str. 59.
[548] Usp. »Kazališna kronika«, *NN*, 2/1898, str. 178.

nom i izvanbračnom životu«, Ogrizović priznaje Donnayu finu psihologiju, samilost koja proviruje kroz smijeh, pa ga zato i cijeni, više od drugih sličnih francuskih autora.[549] – »Najstariju kćer« Julesa Lemaître-a ocjenio je u listovima mladih samo Nehajev, i to negativno. Lemaître je elegantan stilist i rafiniran kritičar, no u drami se nije uspio otresti »nekih običnih manira francuskih,« nije uspio sižе tragički zahvatiti i obraditi.[550] – Dramu »Rastava« od P. Bourget-a i A. Cury-a Livadić povoljno recenzira prvenstveno zbog fine psihološke analize, a isto tako ga u kritici »Ljubavnih pisama« Henrija Bordeaux-a najviše privlači psihološko prikazivanje.[551] – God. 1913. davan je konačno i kod nas »Ridokosi« Julesa Renard-a; Gavella je adaptacijom romana za scenu pomalo razočaran, no koncepcija i psihološka obrada karakterâ oduševljava ga i u drami.[552]

Preostaje nam još da vidimo kako su se mladi odnosili prema simbolističkom i »pjesničkom« teatru (théâtre en vers), odnosno praktički, kakav su stav zauzimali prema Maeterlincku i Rostandu – ostali predstavnici simbolističkog teatra nisu naime zastupani na našem repertoaru niti se o njima piše,[553] a pisci drama u stihovima javljaju se vrlo rijetko. Tako se god. 1895. daje Coppée-ova drama »Za krunu«, a 1908. »Prolaznik«; prva je u nas bila negativno ocijenjena jer je netočno interpretirala historijske događaje s balkanskog područja, no sami se mladi na nju ne osvrću, dok premijeru »Prolaznika« Livadić prikazuje u superlativima.[554] – Jean Richepin predstavio se našoj publici herojsko-komičnom dramom »Don Quichotte«, koju Krnic negativno ocjenjuje,[555] dok je njegov teatar u stihu kod nas ostao nepoznat, bar na sceni.[556] – No ako su drugorazredni predstavnici pjesničkog teatra bili u nas i slabije poznati, Rostand je stalno na ustima i starih i mladih, a isto bi se, u još većoj mjeri, moglo reći za M. Maeterlincka, predstavnika simbolističke drame.

O Mauriceu Maeterlinck-u bilo je govora u prethodnom poglavlju pa se ovdje nećemo na njem zadržavati. Ponovimo samo da je nekoliko njegovih drama bilo objavljeno u prijevodu (»Vjetrenje«, »Slijepci«, »Monna Vanna«), da se u kazalištu davao »Provalnik« (1902), »Monna Vanna« (1903), zatim Debussyjeva opera »Peleas i Melisanda«

[549] Usp. »Hrvatsko kazalište«, *HS*, 2(1907), str. 274.
[550] Usp. »Kazališna kronika«, *NN*, 3/1898–99, str. 77.
[551] Usp. »Premijere«, *S–k*, 4/1909, str. 344, odn. 5/1910, str. 134.
[552] Usp. »Hrvatsko kazalište«, *S–k*, 9/1914, str. 122.
[553] Jedino je Claudelu, odnosno njegovoj drami »O podne«, posvećena jedna kraća bilješka u rubrici »Što da čitamo iz svjetske književnosti« *(HS*, 5(1909), str. 256), koja se svodi uglavnom na kratki sadržaj drame; sudeći prema zaključku: »Knjiga sjeća nešto na poznatog njemačkog pisca Wedekinda, i za to drama ne teži, da bude od kakve općenite i velike vrijednosti«, koji je bar u *Hrvatskoj smotri* besmisleno formuliran, pretpostavljam da je i ta bilješka vjerojatno preuzeta iz kojeg njemačkog lista.
[554] Usp. »Kazalište«, *S-k*, 3/1908, str. 701.
[555] Usp. »Kazalište«, *S-k*, 1/1906, str. 394.
[556] Marin Sabić objavio je naime u *Vijencu* 1897. opširnu analizu Richepinova »Chemineaua« i dao o djelu visoku ocjenu.

(1908), pisana po njegovu libretu, i konačno, njegova obrada »Macbetha« (1911). Svi su ti komadi, kako smo vidjeli, bili od mladih prihvaćani s oduševljenjem, a stanovito je razočaranje izazvala jedino »Monna Vanna«, koju mladi shvaćaju kao približavanje tipično francuskom teatru, kao podilaženje publici iz težnje za senzacijom i uspjehom, dakle kao upravo onu vrst komadâ zbog kojih će napadati velik dio našeg francuskog repertoara; simpatije mladih ostaju dakle vezane za Maeterlincka prije »Monne Vanne« i nakon nje.

Drugačija je bila sudbina Edmonda R o s t a n d-a. Jednako kao i Maeterlinck, on je dobro poznat, jednako kao on postao je na neki način pojam, ali nije jednako kao on bio s oduševljenjem prihvaćen, u prvo se vrijeme opaža tendencija da bude cijenjen ispod svoje stvarne vrijednosti. Ukupno su u doba moderne bile u nas davane 4 Rostandove drame – »Romantični ljudi« (1897), »Samaritanka« (1898), »Cyrano de Bergerac« (1898) i u gostovanju trupe Porte-Saint-Martin »Chantecler« (1910), a tom posljednjom prigodom bio je izdan i opširan sadržaj djela da bi se predstava mogla lakše pratiti. O »Romantičnim ljudima« nisam našla u časopisima mladih nikakve ocjene, dok o predstavi »Samaritanke« pišu Nehajev i Marjanović. Prvi razmatra djelo u okviru općenite reakcije na pozitivizam, smatra da je drama neka vrst misterija i ističe pojedina uspjelija, odnosno neuspjelija mjesta.[557] Marjanović je naprotiv mnogo oštriji, za nj je Rostand pisac koji ide uz struju, izvrsno iskorišćuje reklamu i otud njegov uspjeh u Francuskoj. Umjetničkih kvaliteta i pjesničke snage Marjanović u njem ne nalazi, smatra ga »kaćiperkom moderne reakcije u Francuskoj«, autorom u čijim »djelima bliješte pompozni stihovi, ali kojima nedostaje krepčine i koja su sve neka igrarija i neki 'milelale'«.[558] Ta se posljednja kritika ne ograničuje samo na »Samaritanku«, već u povodu nje daje zapravo ocjenu cjelokupnog dotadanjeg Rostandova kazališta, dakle i »Cyranoa«. O tom je djelu Marjanović pisao već i prije, pošto je gledao komad u Burgtheatru; ni ta prva njegova ocjena nije pozitivna, blještava forma i Rostandov esprit zadivljuju možda Francuze, no sve je to površno te Marjanović završava s uzdahom: »Kako bi potresnu dramu načinio od toga psihološkog konflikta kakvi sjevernjak!«[559] Interesantno je da je i Nehajev ocjenjujući »Cyranoa« bio znatno oštriji nego u prikazu »Samaritanke«. Rostandova mu je romantika »romantika fraze, romantika poseurstva«, Rostandova je fabula »upravo smiješna«, sama zamisao drame »dosta plitka«, »pa ako odbiješ stihove . . . , ostat će premalo toga što bi nas moglo zadovoljiti«. Uspjeh kod nas i u Parizu ne dokazuje Nehajevu ništa drugo doli da je Rostand znao pogoditi ukus publike, koja »najvoli zabavu . . . i sentimentalno-zanesene prizore«.[560] – Na žalost, iz ovog prvog razdoblja HM nemamo drugih kritika izuzev Nehajevlje-

[557] Usp. »Drama«, *NN*, 2/1898, str. 116–117.

[558] »Hrvatsko kazalište«, *Svjetlo*, 15/1900, br. 15.

[559] »Cyrano de Bergerac«, *NN*, 3/1898–99, str. 103.

[560] Usp. »Kazališna kronika«, *NN*, 3/1898–99, str. 177–179.

vih i Marjanovićevih. Njihov je stav prema Rostandu negativan, a razloge tomu treba tražiti u dva momenta. I Marjanović i Nehajev, kao i čitava tadanja nadaška omladina, ne pokazuju naročita afiniteta prema francuskoj književnosti uopće, a osobito ne prema onoj francuskoj književnosti koja se ne bori za napredne ideje; njihove su simpatije naprotiv Skandinavci, pa oba u svojim kritikama uspoređuju Rostanda s njima – usporedba koja je, jasno, besmislena i koja, razumljivo, ispada na štetu Rostandovu; u društvu s Ibsenom, kojeg Nehajev i Marjanović doduše poimence ne navode, ali na kojeg najvjerojatnije misle, Rostand se našao u zaista čudnoj konkurenciji. No mislim da postoji i drugi razlog njihovoj negativnoj ocjeni, a taj treba tražiti u činjenici da su naši tradicionalisti prihvatili Rostanda s oduševljenjem, da je Tresić, sudeći po Marjanovićevim riječima, objavio da je on »veliki genij i novi Shakespeare, dapače veći od njega i Calderona«,[561] te da su se naši stari čak i služili Rostandovim imenom u borbi s mladima. I tako se Rostand ni kriv ni dužan našao na poprištu borbe starih i mladih, te precjenjivan od jednih i potcjenjivan od drugih, nije u to doba ni mogao biti pravilno ocijenjen.

U drugom razdoblju moderne, situacija se bitno mijenja. Doduše, Rostandov »Chantecler« nije bio dobro primljen iako je pobudio velik interes. I u *Hrvatskoj smotri* i u *Savremeniku* referira se naime opširno već o pariškoj premijeri i iznosi dosta detaljan sadržaj djela, a Butković je u *Savremeniku* tek uz put spomenuo neka razmimoilaženja u sudovima francuskih kritičara, od kojih, međutim, nijedan nije stavio u pitanje samu pjesničku vrijednost djela. No mada naša kritika nije dakle unaprijed ni nabacila pomisao na neuspjeh, komad ga je, kad se kod nas davao, doživio. Nehajev, koji je u međuvremenu, čini se, korigirao svoje mišljenje o Rostandu, smatra da će biti »baš sama epoha, u koju ne spadaju Rostandove drame, kriva, te se i 'Chantecler' izrodio u komad za orfej. Na pozornici, čitan, taj galski pijetao bit će vazda svjedočanstvom najveće elegancije, koju može da ima i čovjek i narod – elegancije samostalne geste.«[562] Livadić pak neposredno po gostovanju piše: »Predstava nije bila od osobita dojma, djelo zaostaje za 'Cyranom'.«[563] No zato se »Cyranoa« mladi u ovom drugom razdoblju ne mogu nahvaliti. Krnic npr. piše osvrt »Uz reprizu 'Rostandova divnog Cyrana'«,[564] Livadić uz beogradski prijevod smatra da je to »klasično djelo moderne pojezije«, da je »dojam kod čitanja gotovo jednako snažan i sugestivan kao sa pozornice«, dapače pojedine su partije još ljepše,[565] Galović, spominjući reklame, kojima je popraćen »Chantecler«, ističe da su ljudi kraj njih zaboravili »da je Rostand tamo negdje prije 15 godina napisao i Cyrana od Bergeraca'«,[566] itd. Ukratko ‚Rostand je na koncu

[561] Usp. Marjanović, »Hrvatsko kazalište«, *Svjetlo*, 15/1900, br. 15, str. 3.
[562] Nehajev, »Vladimir Nazor«, *S–k*, 6/1911, str. 157.
[563] »Premijere«, *S–k*, 5/1910, str. 888.
[564] »Kazalište«, *S–k*, 1/1906, str. 470.
[565] »Prijevodi«, *S–k*, 9/1914, str. 236.
[566] »Četiri interesantne premijere«, *Ml. H.*, 4/1911, str. 180.

naše moderne ipak bio ispravno ocijenjen jer se shvatilo da ga ne treba ni precjenjivati ni potcjenjivati, već gledati u njem prvenstveno pisca koji je stvorio vječni lik Cyranoa.[567]

Izvan napisâ u kazališnoj rubrici, nekoliko spomenutih članaka o Sardouu, Rostandu i Maeterlinckou te prijevoda »Monne Vanne« u *Vijencu 1903*, nalazimo još u *Zvonu* 1908. šest »Dijaloga« Michela P r o v i n s-a,[568] koje bismo također mogli ubrojiti u neku vrst dramske literature. Prijevodi tih stvarca, međutim, *jednako kao i* novcletâ Catullea Mendèsa, nisu bili uvršteni u *Zvono* toliko zbog svoje literarne vrijednosti ili zbog specijalnog interesa za njihova autora, već prvenstveno kao laka lektira i neka vrst razbibrige.

Kao što sam istakla već u početku, na kazalište postavljaju mladi prilično velike zahtjeve. Kazalište za njih nije »teatar«, već prvenstveno umjetnost – to je misao koja se nalazi u osnovi svih njihovih kritika i koja im služi kao polazna točka pri ocjeni pojedinih djela. Doduše, i oni shvaćaju da kazalište mora vršiti i zabavnu funkciju – otud u njihovim kritikama relativno dobro prolaze komadi koji imaju isključivo zabavni karakter, ukoliko u njima nema previše lakrdijaških elemenata. Međutim, čim neko djelo izlazi izvan te striktno zabavne kategorije, pod kojom oni podrazumijevaju gotovo isključivo komedije, mladi na nj postavljaju mnogo veće zahtjeve. Odgajani u mladosti na »pièces à thèse«, kakve su pisali Dumas fils i Augier, upoznavši se poslije sa Skandinavcima, s Maeterlinckom i s nekim novijim njemačkim i ruskim dramskim piscima, predstavnici moderne cijene u tadanjoj kazališnoj produkciji prvenstveno teatar ideja i štimunga, a zaziru od tzv. »velikog teatra« i čiste virtuoznosti.

Kraj takvih pogleda, razumljivo je da ih suvremeni francuski teatar, ili bar onaj koji dominira našim repertoarom, ne zadovoljava. Protiv lakih francuskih komedija oni u principu nemaju ništa, dapače, izvrsna kazališna tehnika francuskih autora i duhovit dijalog daju, po njihovu mišljenju, pogotovu ako su popraćeni još i stanovitom satiričnom poentom, francuskoj komediji prednost pred ostalim sličnim komadima. Francuska ih drama, naprotiv, u pravilu ne zadovoljava; sračunana na efekte, pisana za vedete, suvremena je francuska drama, po mišljenju mladih, težnja za senzacijama i za uspjehom, ali nije umjetnost. »Danas«, piše Galović, »nakon pokušaja Ibsenovih, Maeterlinckovih, Andrejevljevih i t. d. – danas očekuje moderni gledalac veću sugestiju s pozornice, nego bi se mogla tražiti pred dvadeset godina. Neprestane

[567] Napomenimo da se npr. uz ocjenu drame A. Benešića *Kraljević Marko* recenzentima nametnula misao da bi se od tog lika mogao stvoriti naš Cyrano (usp. Prohaska, »A. Benešić, Kraljević Marko«, *S–k*, 3/1908, str. 52–53; – »Kraljević Marko«, *HS*, 4/1908, str. 179).

[568] »Kao obično«, »Ispovijed«, »Higijena«, »Kamen kušnje«, »Prvi okovi«, »Glavni zgoditak«.

'bračne scene' u sasvim pristojnom tonu modernih francuskih kazališnih producenata postaju i u svojoj tobožnjoj nemoralnosti dosadne. Ne interesiraju nas više.«[569] Međutim, upućeni u poznavanju suvremene francuske dramske produkcije prvenstveno na repertoar našeg kazališta, mladi se nisu imali prilike pravo upoznati s reakcijom koju je u Francuskoj protiv »tipično francuskih« salonskih komada, na koje se oni i bune, poveo već Antoine, od autorâ što su se proslavili u Théâtre d'Art i de l'Oeuvre oni poznaju jedino Maeterlincka, »théâtre d'amour« ne predstavlja za njih Porto-Riche, već Bataille i Bernstein, i tako, preplavljeni produkcijom više-manje bulvarskih kazališta, mladi s vremenom postaju principijelno rezervirani prema svemu »što Francuzi proglašuju bezuvjetno izvrsnim«. Francuska drama, s izuzetkom Maeterlincka i dijelom Rostanda, ne nailazi u nas dakle na oduševljenje, već prije na otpor, na njoj su se naši dramski pisci možda učili zanatu, ali jedini francuski autor koji je na njih izvršio dublji utjecaj i čije bismo tragove mogli tražiti i u njihovu stvaranju, zapravo i nije Francuz već Belgijanac Maurice Maeterlinck.

5. FRANCUSKA KNJIŽEVNA KRITIKA U OGLEDALU ČASOPISA MLADIH

»Glavna snaga Mladih bila je u kritici«, konstatirao je već 1903. Dežman,[570] i to se mišljenje više-manje zadržalo do danas. Jasno, ta konstatacija vrijedi ipak prvenstveno za razdoblje na koje misli i Dežman tj. za prvu fazu HM, kad su praktički svi koji su aktivno sudjelovali u književnom životu pisali i kritike, kad se svakoj pojavi našeg kulturnog života kritički pristupalo, kad su se nastojala kritički revalorizirati sva naša dotadanja dostignuća i pokušale udariti idejne smjernice za daljnji rad. U to se doba i najviše pisalo o samoj kritici, pisali su o njoj ne samo mladi već i stari, prevodili su se uz to i strani informativni prikazi, pa oko 1900. možemo konstatirati da smo u poznavanju evropske književne kritike bili dobro uznapredovali.

Francuska kritika odigrala je u formiranju hrvatske književne kritike u doba moderne presudnu ulogu. Jedino bi se još utjecaj Brandesa mogao u to doba usporediti s utjecajem jednog Tainea i Brunetièrea, pa i Lemaîtrea, dok je bečki učitelj naših mladih, H. Bahr, djelovao na njih prvenstveno kao literarni teoretičar i vođa jedne književne škole, a ne kao književni kritičar. Niz ostalih tadanjih evropskih kritičara odigrao je mnogo manje značajnu ulogu u formiranju literarnih pogleda naših mladih, no izuzev Krejčija i Šalde, i mnogo kasnije Crocea, radi se i opet u prvom redu o Francuzima, među kojima možemo spomenuti Vogüéa, Bourgeta, Francea, Fagueta, E. Roda, C. Mauclaira, a od starijih prvenstveno Sainte-Beuvea. Tom bismo broju mogli priključiti i

[569] »Vojnovićeva 'Gospođa sa suncokretom'«, *Ml. H.*, 5/1912, str. 42.

[570] Iv. [anov], tj. M. Dežman, »Milan Marjanović 'Fragmenti'«, *Vienac*, 35/1903, str. 748.

niz pisaca koji su ujedno bili i literarni teoretičari, kao Zola ili Barrès, odnosno Verlaine, Mallarmé, R. Ghil i niz vođa raznih -izama što su se pojavljivali na smjeni stoljeća, no o njima je bilo govora već u prethodnom poglavlju.

Sintetskih pogleda na francusku kritiku ima vrlo malo. Spomenimo u prvom redu Krejčíjev članak »O kritici«, preveden u *Novom dobu* 1898, gdje autor svoje poglede ilustrira uglavnom primjerima iz francuske kritike i gdje osim toga daje prilično opširan informativan prikaz raznih vrsta kritike (objektivna, literarna, znanstvena, impresionistička), uz njezin historijski pregled od Sainte-Beuvea do Lemaîtrea i Francea. Taj članak mora da je bio mnogo čitan jer sam na nekoliko mjesta našla u kritikama mladih parafrazirane, pa i od riječi do riječi iznošene misli iz njega. – Sintetski je karakter imao i Marjanovićev članak »Historijska i aktuelna kritika«, u kojem se on kraće zadržava na Sainte-Beuveu, ali dosta opširno tumači metode Tainea, Hennequina i G. Renarda, no kako je izašao u *Glasniku Matice dalmatinske*, neću se na njem zadržavati.

Pođemo li kronološkim redom, onda od starijih francuskih kritičara treba u prvom redu spomenuti Sainte-Beuvea i Tainea. O Ch. A. de Sainte-Beuve-u je prije moderne bio pisao M. Car u dalmatinskim časopisima, propagirao ga je nešto J. Čedomil, a njegovom su se metodom služili dijelom već i Pasarić i Šegvić.[571] U doba moderne prikazali su ga uz put Krejčí i Marjanović u svojim skupnim člancima, jedan manji informativan napis nalazimo i u *Srđu* 1903, a god. 1905. pisao je o njem Krnic u *Narodnim novinama*. U glasilima mladih nalazimo samo jedan nešto dulji osvrt na nj, i to u *Lovoru* 1905. Članak je pisan u povodu upravo minule 100-godišnjice rođenja, informativnog je karaktera i u njem nam je Sainte-Beuve prikazan i kao književnik i kao kritičar; pisca tog prikaza nisam uspjela ustanoviti.[572] no očito je da sam članak nije originalan, već prilično nevješta kompilacija, pri čemu autor nije znao razlučiti bitno od nebitnoga. Govori npr. o predavanjima što ih je Sainte-Beuve držao u Liègeu i o knjizi u kojoj su sabrana *(Chateaubriand et son groupe littéraire)*, dok i ne spominje kurs u Lausanni, na kojem je nastao *Port-Royal*, a i sam *Port-Royal* navodi samo jednom u nabrajanju te tako ostaje sasvim nemotiviran završetak članka: »Sad je kucnuo čas, da se javno slavi uspomena auktora od 'Port-Royala'.«[573] – Sainte-Beuve se i inače rjeđe spominje, ukoliko se i citira, onda su to više-manje stereotipna i uvijek ista mjesta (npr. nekoliko puta nalazimo njegovu definiciju klasika), a otvorene simpatije prema njemu gojio je među našim kritičarima prvenstveno Matoš, koji piše: »Naći analogije je lakše nego naći karakteristike. Ideja je uočljivija od nijanse. Zato smatram Sainte-Beuvea boljim kritičarem od Tainea, Ju-

[571] Usp. Barac, *Hrvatska književna kritika*, str. 314, 316, 318.

[572] Članak nije potpisan, a autor nije razriješen ni u *Jadertina Croatica* II.

[573] »Sainte Beuve«, *Lovor*, 1/1905, str. 63.

les Lemaître a od Brandesa. Taine je majstor u karakterisanju vremena epohe, ali taj obožavalac A. de Musseta nije imao ni izdaleka razvijen ukus za individualnost i osjećanje za nijanse stila i karaktera kao veliki portretista, dobri romancier i suptilni lirik Sainte-Beuve. Literarna povjest nije kritika.«[574]

Poznatiji od Sainte-Beuvea, pa i mnogo važniji za razvoj naše kritike, bio je Hippolyte T a i n e. O Taineu se već i prije moderne znalo dosta, spomenimo samo da se o njem piše već u 80-tim godinama, da se već Šrepel, Šegvić i J. Čedomil služe njegovim metodama,[575] da su 1893. bile objavljene čak 3 studije o njem,[576] da su već u 80-tim godinama bili prevođeni izvaci iz njegovih djela, a 1895. izlazi u *Vijencu* i njegova »Filozofija umjetnosti«. To je bio stvarno solidan temelj, a ako dodamo da su Krejči, a naročito Marjanović, u svojim spomenutim člancima analizirali njegove metode, onda mislim da se može računati s jednim relativno dobrim poznavanjem njegovih koncepcija. To će biti vjerojatno i razlog što o Taineu mladi ne pišu posebno, bar ne u svojim glasilima.[577] Tek 1910. izlazi u *Savremeniku* jedini prilog o njem, dug članak Luje Vojnovića pod naslovom »Iz Taineove prepiske«; u njem se u cjelini ili u izvacima donose probrana Taineova pisma, prema kojima možemo sagledati njegov lik u razvojnoj liniji od mladosti pa do smrti, a u uvodnom dijelu prikazuje Vojnović Tainea kao filozofa, književnog kritičara i historičara, bazirajući se vjerojatno većim dijelom na Guiraudovoj monografiji iz 1901, koju smatra dotad najboljim djelom o Taineu. No bez obzira bile Vojnovićeve misli originalne ili ne, ocjena što je donosi o Taineu kao literarnom teoretičaru i kritičaru točna je – dobro je, kaže, zamislio »faculté maîtresse« i teoriju rase, vremena i sredine, ali ipak mu nešto nedostaje jer se čovječja priroda ne da »sputati ni u lance Taineove logične psihologije«, pa je i sam Taine u svoj univerzalni determinizam tokom godina »metnuo mnogo drugijeh zdravijeh misli, koje se nisu saglašavale sa njegovim gvozdenim sistemom, ali su se saglašavale sa životom«.[578]

Izvan tog priloga, koji uostalom također nije napisao jedan od mladih i koji se ipak prvenstveno odnosi na Tainea filozofa i historičara, posebnih napisa o Taineu, kao što sam već istaknula, nemamo. Ali zato imamo masu usputnih napomena na temelju kojih možemo donijeti zaključke o ulozi što ju je Taine igrao u razvoju naše kritike, to više što su rijetki kritičari tog razdoblja koji se i sami nisu izjasnili o njem i njegovim koncepcijama. Govoreći o ulozi kritike u doba moderne, Dežman

[574] »Povodom jedne knjige«, *HS* 2(1907), str. 166.

[575] Usp. Barac, *o. c.*, str. 318–319.

[576] J. Čedomil, »Hipolit Taine«, *Iskra*, 3/1893, str. 36–37; – G. Brandes, »Hipolit Taine«, *Vienac*, 25/1893, str. 623–624, 639–640; – P. Bourget, »Hippolyte Adolphe Taine«, *Prosvjeta*, 1/1893, br. 41–47.

[577] Marjanović je o njem nešto opširnije pisao u dva navrata – u već spomenutoj studiji o »Historijskoj i i aktuelnoj kritici« (*Glasnik MD* 1903/04) i u članku »Nova shvaćanja u umjetnosti« (*Pokret* 1904), gdje komparira Taineove i Tolstojeve poglede.

[578] *S-k*, 5/1910, str. 251.

1903. konstatira: »Iznajprije je ali kritika imala sebe reformirati, morala je napustiti doktrinarno stanovište suverenog sudije, koji držeći u ruci zakonik formalističke estetike prosuđuje ljepotu, i oslanjajući se na zasade konvencijonalne etike prosuđuje tendenciju kojeg djela. Ova mlada kritika slijedila je poglavito nauku Taineovu. Dok se prije pjesničko djelo mjerilo o formule, bez obzira na pisca, sad je pisac bio ponajglavniji objekt razmatranja. Njegov naum, njegove težnje, milieu u kom je živio, sve se to analiziralo, i kritika je nastojala da iznese povodom kojeg djela sliku piščevu, a ne presudu ili klasifikaciju.«[579] Taine je dakle u vrijeme kad su ga u Francuskoj već napustili njegovi vlastiti učenici, bio za nas još uvijek nov i moderan, pa za naše prilike čak i revolucionaran, jednako kao što su to bili darvinizam i pozitivizam uz koje je on vezan i s kojima ga i naši mladi stalno povezuju, te možda njima i duguje dio svoje popularnosti u nas.[580]

Od poznatijih kritičara mladih, najviše su pod Taineovim utjecajem bili Nehajev i Marjanović. »Od tri Taineove komponente, koje za rezultantu stavljaju dušu umjetnikovu, bit će da je za oznaku umjetnikova mjesta u savremenom društvu najvažniji dojam milieua t. j. ono, što umjetnik ima zajedničko s misaonim pokretima svoga vremena«,[581] piše Nehajev u studiji o Leskovaru pa time i sam ukazuje da ga je u Taineovu sustavu najviše privukla njegova teorija milieua, koju u istom članku naziva i »veličajnom«; tu teoriju milieua aplicirat će Nehajev i u svojim kritikama, a nije ostala bez utjecaja na njegov kritičarski rad ni teorija rase.[582] O samom Taineu Nehajev uvijek piše s udivljenjem, a možda ga je kao čovjeka, koji je i sâm studirao prirodne nauke, privukla Taineu i njegova prirodoznanstvena metoda, koju u nekoliko navrata ističe, tako npr. u članku »Darwin i literatura«, gdje kaže: »Taineova teorija milieua nije ništa drugo nego darvinizam, primijenjen literarnoj historiji.«[583] – Isto tako jak utjecaj izvršio je Taine na Marjanovića. Već je u spomenutom članku o »Historijskoj i aktuelnoj kritici«, na kojem se ne zadržavam jer izlazi iz užeg okvira ove radnje, Marjanović prilično opširno izložio Taineovu metodu, a i 1909, govoreći u *Savremeniku* o »aktualnim zadacima naše kritike«, ističe da je ona »naučila od strane savremene kritike kod tumačenja pojedinih epoha, autora ili djela, ova djela dovoditi u svezu s autorima, autore sa epohama i milieuom, milieu sa cijelim životom«,[584] dakle ističe Taineove komponente kao osnovne za razvoj naše kritike. Taine je isto tako nesumnjivo djelovao na sam Marjanovićev metodski postupak, pa u nizu njegovih prikaza i studija što su tih godina izlazile po časopisima,

[579] Vidi op. 570.

[580] *Listovi mladih puni su članaka o Darwinu, zbog čega ih tradicionalisti i napadaju*, a i o Comteu pisano je u nekoliko navrata, tako uz 100-godišnjicu rođenja u bečkoj *Mladosti* (1/1898, str. 232–234), a uz 50-godišnjicu smrti u *Hrvatskoj smotri* (3/1907, str. 334–336).

[581] *Ž*, 2(1900), str. 14.

[582] Usp. Š. Vučetić, »Naša kritika početkom stoljeća«, str. 12.

[583] *S-k*, 4/1909, str. 224.

[584] *S-k*, 4/1909, str. 32-33.

opažamo da je »u nekih pisaca tražio njihovu faculté maîtresse, i iz nje izvodio ostale njihove crte«,[585] a i Dežman je već 1903, govoreći o Marjanovićevu kritičarskom radu, istaknuo da su pod Taineovim utjecajem »nastali portreti naših najpoznatijih pisaca, Gjalskog, Kozarca, Vojnovića, Leskovara, Kranjčevića itd.«[586]

Za razliku od Nehajeva i Marjanovića, Taine ne nalazi pristaša ni u Livadiću ni u Matošu. U svom članku »O velikom umjetniku tvorcu«, croceanac Livadić kaže: »Taineova se metoda može primijeniti samo na male umjetnike«, jer »veličina umjetničkog djela raste što se je više umjetnik njime udaljio od svega dojakošnjega, što se je dalje odmakao od običaja i navada svoje sredine i umjetnosti prije sebe, raste raznolikošću izražaja, svojom novošću i jedinstvenošću«.[587] – Matoš također drži da je Taineova metoda doživjela neuspjeh te kritizirajući Skerlića kaže: »Kritika je dakle proučavanje stila, a pošto je stil autor, proučavanje autora, konstatovanje ne samo njegovih sličnosti sa drugima, nego prije svega njegove individualnosti, dakle originalnost je po mom mišljenju ne samo najvažniji nego najteži posao kritike. Naći analogije je lakše no naći karakteristike. Ideja je uočljivija od nijanse. Zato smatram Sainte-Beuvea boljim kritičarem od Tainea, Jules Lemaîtrea od Brandesa.«[588] S manje uspjeha pobija Matoš Tainea kad govoreći o razlikama između hrvatske i srpske književnosti konstatira da unatoč »zajedničkom jeziku hrvatski i srpski duh pokazuje tako diametralne razlike, da bi im mučno moglo naći analogiju u dvoimenim literaturama, kao što je engleska i amerikanska, danska i norveška. Nov dokaz za netačnost Taineove hipoteze. Od glavnih utjecaja na stvaranje narodnog karaktera i tipa nesumnjivo je dojam kulture i historijskog razvitka ponajvažniji. Uzmimo za primjer Švajcarsku i Tirol. Rasa i geografski momenat je gotovo identičan, ali koja razlika između Švajcarca i Tirolca! Različiti historijski razvitak stvorio je u istoj rasi i u istom milieu-u dva jednojezična, ali sasvim različita tipa.«[589] Jasno, Taine ima krivo u slučaju Švicarske i Tirola, a ima krivo i u našem slučaju ako na stvar gledamo s Matoševa aspekta, koji svoj članak zaključuje riječima: »Razlika, dakle, diametralna razlika između srpske i hrvatske umjetničke književnosti nije posljedica različitih narodnih duša, već rezultat jedne plemenske istovjetne duše. koju je vjekovni utjecaj oprječnih kultura pretvorio u dva različita kulturna tipa, u dva naroda.«[590] Međutim, ukoliko se ne složimo s tom Matoševom konstatacijom, koja je po mom mišljenju karakteristična zabluda onog vremena, onda u našem slučaju ima pravo Taine, a ne Matoš.

Predaleko bi nas odvelo da se zadržavamo na mišljenjima ostalih predstavnika HM o Taineu – svaki ga od njih spominje ili citira, što

[585] Barac, *o. c.*, str. 244.
[586] Vidi op. 570.
[587] *S-k*, 8/1913, str. 349–350.
[588] Vidi op. 574.
[589] »Hrvatska i srpska knjiga«, *HS*, 2(1907), str. 36–37.
[590] Ibidem, str. 37.

me učvršćuje u uvjerenju da je Taine, u cjelini uzevši, bio u nas i najviše i najbolje poznat strani kritičar, poznatiji čak i od Brandesa i Brunetièrea, čija se imena rjeđe javljaju u drugom razdoblju HM i čiji utjecaj tad znatno slabi.

Ipak, Ferdinand Brunetière odigrao je u našem književnom životu tog doba važniju ulogu od Tainea, iako kao književni kritičar nije ostavio jačeg traga u razvoju naše kritike. Naime, Brunetière nije u nas pobudio interes svojim općim literarno-teoretskim pogledima, već svojom tezom o bankrotu znanosti, koju su s oduševljenjem prihvatili svi naši tradicionalisti, a prije svega oni iz dalmatinskih redova. Već 1895. prevodi Politeo u svojoj *Mladoj Hrvatskoj* njegov članak »Poslije posjeta Vatikanu«, a slijedeće godine izlaže M. Sabić u *Prosvjeti* opširno njegove ideje o preporodu idealizma, no sam nije potpuno uvjeren u apsolutnu ispravnost svih Brunetièreovih teza jer smatra da je karakteristika tog vremena stalno kolebanje između idealizma i pozitivizma. Naročito mnogo pišu tradicionalisti o Brunetièreu oko 1900,[591] kad su borbe starih i mladih bile dosegle vrhunac, pa Jakša Čedomil u jednom svom članku, u kojem pretresa našu književnu situaciju, daje, povodeći se za Brunetièreom, naslov »Discours de combat«, a za polaznu tačku uzima njegove poglede.[592]

Mladi, razumljivo, gledaju na Brunetièrea prvenstveno kao na kočnicu normalnog razvitka, kao na čovjeka kojeg su tradicionalisti uzeli za geslo u borbi s njima, a ne kao na kritičara koji je među ostalim propagirao i simbolizam. Uspoređujući god. 1900. tadanje književne prilike sa situacijom iz prošlog stoljeća, Dežman konstatira da se nije mnogo napredovalo. »BRUNETIÈRE je geslo. Dobrovoljni cenzori u svečanim besjedama govore o bankrotu prirodnih znanosti – ta stručnjaci i ne mogu da pišu kraj takvih prilika, a u beletristici i umjetnosti guši se svaki kret izvan horizonta oligarhije.«[593] Brunetièreu, jasno, mladi u to doba ne posvećuju posebnih članaka, a kako su i stari prvenstveno pisali o njegovim idejnim gledanjima, o Brunetièreovim se literarno-teoretskim pogledima malo znalo. Tek kad su se borbe starih i mladih nešto stišale, a Brunetièreov »bankrot znanosti« prestao biti ratnom parolom, govori se o njem mirnije. U *Lovoru* 1905. Marjanović spominje »preporod idealizma« i Brunetièrea kao stvari koje već pripadaju prošlosti,[594] a u istom tom *Lovoru* izlazi i anonimni članak »Pozitivizam i vjera«, u kojem se

[591] God. 1900. piše D. Politeo opširan prikaz Brunetièreove studije »La littérature européenne au XIX siècle« (»Nekoje misli o književnosti u početku stoljeća«, *Vienac*, 32/1900, br. 2–13), god. 1901. osvrće se Stj. Ilijić na njegov članak »Le symbolisme contemporain« (»Brunetière i najmoderniji književni pokret«, *Nada*, 7/1901, str. 182–183), a Sabić na raspravu »Le cosmopolitisme et la littérature nationale« (»Narodna književnost i kozmopolitizam«, *Glasnik MD*, 1/1901-02, str. 357–369).

[592] *Vienac*, 32/1900, str. 249–251.

[593] »Pjesme dra Velimira Deželića«, *Ž*, 1(1900), str. 30.

[594] Usp. Marjanović, »Preporod hrvatske knjige«, *Lovor*, 1/1905, str. 15.

konstatira da Brunetière u svom posljednjem djelu *Sur les chemins de la croyance* nije napao pozitivizam, kao što se moglo očekivati, već da je ublažio *svoju prvobitnu tezu o posvemašnjem bankrotu znanosti*, iako je navukao »Comteov pozitivizam sasma na svoj kalup«.[595]

Kad je Brunetière 1906. umro, izlaze mu nekrolozi u *Hrvatskoj smotri* i *Savremeniku*, oba pisana u mirnom tonu. Doduše, autor anonimne bilješke što je objavljena u *Hrvatskoj smotri* vjerojatno je bio iz redova tradicionalista, pa govori o Brunetièreu kao prvaku francuske kritike, kao o čovjeku koji je postigao čast akademika »za koju se pokojni Zola toliko boraše«, i smatra da će njegov gubitak teško osjetiti »francezka knjiga, a ne manje i svjetska književnost«;[596] međutim, u informativnom dijelu tog nekrologa ne opažamo tendenciju da se podgriju sukobi koje je Brunetière bio u nas izazvao. – Nekrolog u *Savremeniku*, pisan očito prema francuskim izvorima,[597] također odaje dužno poštovanje Brunetièreu i kao čovjeku i kao učenjaku. Članak je vrijedan i kao dobar informativan prikaz u kojem je ličnost Brunetièreova prilično cjelovito osvijetljena; uz biografiju iznosi se sažeto, ali i s kritičkim komentarom njegova teorija o razvitku rodova, navode se razlozi njegove predilekcije za književnost 17. st., spominju njegove zasluge u redakciji *Revue des Deux Mondes*, a na kraju se ističe da je, ako je i često griješio, griješio iz uvjerenja da radi ispravno. »Bilo je u njemu junaka, kako Carlyle razumijeva ovu riječ.«[598]

Paul Bourget, o kojem je već bilo govora kao o piscu, bio je, jednako kao i Brunetière, učenik Taineov ali istodobno i predstavnik reakcije na njegove poglede. I on je kao kritičar bio u nas poznat već prije moderne,[599] samo, za razliku od Brunetièrea, bio je i kao kritičar već od početka uvažavan i od starih i od mladih. Posebno se o njemu kao kritičaru ne piše, ali njegovi *Essais de psychologie contemporaine* često se spominju i citiraju, pa pretpostavljam da su se i čitali. Mislim da nema sumnje o tom da je on na neki način morao privlačiti više-manje sve naše kritičare – starima je bio bliz kao predstavnik reakcije na pozitivizam, a mladima kao predstavnik onog diletantizma koji je »dispozicijama duha inteligentnoga ujedno i putenoga, koji nas vuče k različitijem formama života – koji čini, da uzljubimo sve one forme, a ne prigrlimo ni jednu«, dispozicije duha koja »začudo odgovara našemu nervoznome vijeku.«[600] Dodajmo još da je Bourgeta, kao tipičnog predstavnika tog modernog nervoznog vijeka, s oduševljenjem bio prenio

[595] *Lovor*, 1/1905, str. 128.

[596] »Brunetière Ferdinand«, *HS*, 1(1906), str. 336.

[597] Sam članak potpisan je šifrom *ĆĆ*, koju nisam uspjela razriješiti, a pisan je vjerojatno prema nekrologu u *Tempsu*, no kako se citiraju i J. Ernest-Charles (stalni kritičar *Revue bleue*) i A. Beaunier (kritičar *Revue des deux Mondes*), nije jasno je li jedan od njih napisao i nekrolog u *Tempsu*, ili se oni u njem samo citiraju.

[598] *S-k*, 2/1907, str. 58.

[599] U *Prosvjeti* 1893. bila je npr. prevedena njegova studija o Taineu.

[600] A. Grado [tj. Benko], »Mlada Hrvatska«, *Mladost*, 1/1898, str. 178.

iz Pariza u Beč H. Bahr,[601] veliki autoritet naših mladih. Bilo bi dakle interesantno istražiti utjecaj Bourgeta na hrvatske kritičare u doba HM; Tin Ujević npr. nabacuje misao da je Matoš »iz Bourgetovih kritičkih proza preuzeo sve svoje sudove o francuskim književnicima XIX. vijeka, napose o Amielu, Baudelaireu, Goncourtima i t.d.; a najviše o Stendhalu (djelomično i o stranim, nefrancuskim majstorima). ... Bourget mu je davao smjernice, misli vodilje, kažiputе ili putokaze; drugi su mu pisci svojim monografijama davali samo životopisne okosnice i sporedne pojedinosti.«[602]

Sličnu antinaturalističku akciju kakvu su svojim djelima provodili Brunetière i Bourget, razvio je i Eugène Melchior de V o g ü é. Međutim, dok je njegov utjecaj na razvoj same francuske književnosti bio možda i jači od Brunetièreova i Bourgetova, u nas on nije ostavio jačih tragova. Doduše, o Vogüéu je samo u *Vijencu* bilo izašlo nekoliko članaka i rasprava prije 1895; tako Sabić piše u dva navrata o njegovu djelu *Le Roman russe*, prvi put 1887, dakle godinu dana pošto je objavljeno, i ponovno 1890, ali kako je ruski roman bio općenito u nas relativno dobro poznat i dosta prevođen, i kako je upravo ruska literatura bila gotovo jedina s kojom smo bili kako tako ažurno upoznati prije moderne, Vogüé nije mogao odigrati kod nas neku presudnu ulogu u samoj popularizaciji ruskih realista, kako je to htio dokazati Edgerton.[603] Međutim, olako preko njegova utjecaja također ne smijemo prijeći. Naime, ako Vogüé nije djelovao na sámo upoznavanje ruske literature, njegov bismo utjecaj mogli tražiti u o b r a t n o m pravcu, naime u onim upravo kapitalnim prazninama u poznavanju i osobito u prevođenju francuskog realističkog romana na koje nailazimo uoči moderne i koje će tek djelomično biti ispravljene na kraju tog razdoblja. Mislim dakle ne na pozitivan, već na negativan utjecaj Vogüéov. Naime, kako je Vogüé stavljao francuskoj literaturi kao uzore Ruse, naši su se stariji književnici učvrstili u uvjerenju da i dalje mogu mirne duše zanemarivati neslavenske romanopisce. »Na polju romana«, piše Sabić još godine 1902. u *Glasniku Matice dalmatinske*, »kraj srodnih nam velikih ruskih spisatelja, nije nam u istinu nuždno, da se ugledamo u bilo koje tudje romansijere: tko ide u školu u Gogolja, Turgenjeva, Tolstoga, Dostojevskoga i Gončarova, ima malo da nauči od Eliotove, Dickensa, i Thackeraya, od Balzaca, Flauberta, Daudeta i Zole, a još manje od talijanskih, njemačkih, škandinavskih i španjolskih romansijera.«[604] – Vogüé je dakle u nas bio dobro poznat već prije 1895, pa se s njegovim imenom u doba moderne dosta često susrećemo u usputnim napomenama, iako se o njemu više ne raspravlja – Vogüe u to doba već pripada prošlosti.

[601] Usp. A. Soergl – C. Hohoff, *Dichtung und Dichter der Zeit*, Bd. 1, str. 334, 429, 433.

[602] »Matoševi pseudonimi«, str. 729.

[603] Usp. »The Penetration of Nineteenth-century Russian Literature into the Other Slavic Countries«, str. 73.

[604] »Narodna književnost i kozmopolitizam«, *Glasnik MD*, 1/1901-02, str. 36.

Jedini prilog što izlazi o njem u časopisima moderne napisao je Lujo Vojnović u povodu njegove smrti. Članak međutim daleko nadilazi uobičajeni okvir nekrologa i u njem je na deset strana osvijetljen lik Vogüéa i kao historičara i kao književnog kritičara i kao romanopisca. Da je Vojnović sa simpatijama pisao o Vogüéu, razumljivo je samo po sebi, međutim, u konačnoj ocjeni njegova značenja ipak je malo pretjerao. Vogüèov *Ruski roman,* piše Vojnović »većega je značaja i za posljedice i za utjecaj na savremenike nego li Taineova glasovita Engleska književnost ili ono djelo o Njemačkoj kojim gospogja de Staël bješe Francuzima teorijski otkrila filozofiju i književnost prekorajnskoga svijeta.«[605]

Od ostalih francuskih kritičara na razvoj hrvatske kritike djelovali su znatnije još Jules Lemaître i Anatole France, i to osobito prvi. Prije 1895. Jules Lemaître izgleda da u nas nije bio naročito poznat, pogotovu ne kao kritik, no primanje u akademiju 1896. pojačalo je interes za nj i kao za kritičara i kao za književnika. God. 1897. upućuju mu pokretači *Mladosti* poziv na suradnju, on im vlastoručno odgovara, toplo pozdravlja njihov pothvat koji naziva »extrêmement intéressant« i dozvoljava im prijevod svega što je dotad napisao,[606] no u *Mladosti* ipak nije bio objavljen nijedan njegov tekst. Početkom 1898. poseže *Nova nada* za njegovim člankom o Daudetu i donosi izvatke u Marjanovićevu prijevodu ili preradi. Iste godine objavljuje *Novo doba* Krejčíjev članak »O kritici«, gdje su u odjeljku o impresionističkoj kritici prikazani J. Lemaître i A. France kao njezini glavni zastupnici.[607] U istom listu nalazimo nekoliko brojeva kasnije članak preuzet iz češke revije *Čas* pod naslovom »Jules Lemaître protiv klasičnog obučavanja«, koji u nešto skraćenom obliku prenosi iste godine zagrebačka *Narodna misao;* u oba se članka nakon kraćeg informativnog uvoda o samom Lemaîtreu, za kojeg se među ostalim kaže da je »sve do sada smatran pa i sam sebe smatrao za 'posljednji cvet genija latinskog'«,[608] iznose njegove misli popraćene čestim citatima, a *Novo doba* donosi uz to još i svoj komentar o odjeku što ga je Lemaîtreova akcija za reformu školstva pobudila u Francuskoj. Nakon 1900. Lemaîtreovo se ime rjeđe javlja, no njegovo posredno djelovanje postaje jače; utjecaj Lemaîtrea mogli bismo tražiti već u impresionističkoj kritici Krnicovoj, no najjače je svakako djelovao na Matoša, koji otvoreno i priznaje svoje simpatije za njega i njegovu metodu; »Smatram«, kaže Matoš u već nekoliko puta spominjanom citatu, »Sainte-Beuvea boljim kritičarem od Tainea, Jules Lemaîtra od Brandesa.«[609]

Anatole France bio je kao kritičar u nas mnogo slabije poznat od Lamaîtrea, bar koliko sam mogla zaključiti prema materijalu iz časopisâ. O Franceu kao kritičaru govori se zapravo samo u spomenutom Krejčíjevu članku, no kako su upravo Krnic i Matoš, dakle dva naša predstav-

[605] *S-k,* 5/1910, str. 709.
[606] Pismo je datirano s 1. XII 1897, a nalazi se u vlasništvu D. Plavšića.
[607] Usp. »O kritici«, *Novo doba,* 1/1898, str. 185.
[608] »Jules Lemaître protiv klasičnog obučavanja«, *Novo doba* 1/1898, str. 366.
[609] Vidi op. 574.

nika impresionističke kritike, bili ujedno kod nas i najjači propagatori Franceove umjetnosti, vrlo je vjerojatno da je on na njih djelovao i kao kritičar. U stilu Matoševih biografija, od kojih smo o nekima govorili i u okviru ove radnje, Barac vidi »i po tonu i po materijalu što ga je on unosio u te biografije« eventualni utjecaj Franceove metode.[610]

Od ostalih suvremenih francuskih kritičara u nas je u doba moderne najpoznatiji Camille M a u c l a i r. Taj plodni kritičar, koji se svojedobno razvijao u Mallarméovu krugu i napisao nekoliko studija o simbolizmu i simbolističkim pjesnicima, a kasnije se uglavnom prebacio na povijest umjetnosti i glazbe, zauzima danas u historiji francuske kritike prilično skromno mjesto. Međutim, u nas je on bio oko 1900. dosta poznat, pa čak i dosta prevođen. Već god. 1898. osvrće se *Novo doba* u dva navrata na Mauclairov članak o odnosu između etike i estetike, što je te godine bio objavljen u *Mercure de Francu;* međutim, prvi je osvrt pisan pošto je Mauclairov članak bio objavljen i u *Wiener Rundschau,* a drugi je preuzet iz češkog lista *Čas.*[611] God. 1900. izlaze kod nas čak tri Mauclairova priloga – u *Svjetlu* »Symobolizam u Francuzkoj«, a u *Životu* »Moderna umjetnost u Franceskoj poslije 1870« i »Francuska lirika poslije Stéphana Mallarméa«, o kojima smo već govorili. Prvi je članak prijevod za koji redakcija navodi da je preuzet iz »bečke revue 'Die Zeit'«, kod druga dva nije potpuno jasno jesu li prijevodi ili parafraze; međutim, i prikaz moderne francuske umjetnosti objavljen je, kako sam ustanovila u bečkoj reviji *Wiener Rundschau,* a vjerojatno je isti izvor i za treći prilog.[612] I konačno, u *Vijencu 1903.* nalazimo u listku posve kratke bilješke o Mauclairovim člancima »Akademija i klasicizam« i »Suvremena francuska glazba«.[613] Uzrok toj relativno velikoj popularnosti Mauclaira u nas je očit – on je slao redovne dopise iz Pariza i u *Die Zeit* i u *Wiener Rundschau,* pa je otud bio našim mladima i poznat, a bečki, pa u jednom slučaju i češki časopisi, služili su i kao vrelo iz kojeg su oni prenosili njegove članke ili prema kojima su se na njih osvrtali. Inače, Mauclairovi prikazi imali u za nas samo informativnu vrijednost, te su važni za naše upoznavanje s francuskom književnosti, ali ne i za razvoj naše kritike.

Glavni kritičar simbolista, Rémy de G o u r m o n t, bio je u nas zapravo slabo poznat. U *Lovoru* 1905. nalazimo jednu kraću bilješku o njem, odnosno o njegovu članku gdje razmatra stanovit nehaj za književna pitanja što je zavladao u Francuskoj, no ni taj osvrt nije pisan direktno na temelju Gourmontova članka, već je preuzet iz revije *Nuova antologia.* Godinu dana poslije izlazi uz prijevod Villiers de L'Isle Ada-

[610] Barac, *o. c.*, str. 320.

[611] Usp. *Novo doba,* 1/1898, str. 92 i 289–290.

[612] Taj treći članak, »Francuska lirika poslije Stéphanea Mallarméa«, nije izišao tih godina u *Die Zeit,* pa pretpostavljam da je objavljen u reviji *Wiener Rundschau,* koju nisam uspjela u cjelini pregledati; u francuski izvor ne vjerujem budući da su svi ostali Mauclairovi članci preuzeti iz bečkih ili čeških časopisa, no i Česi su se služili bečkim izvorima.

[613] *Vienac,* 35/1903, str. 232 i 330.

ima u *Hrvatskoj smotri* članak o autoru, pisan prema Rémy de Gourmontu. Članak je zapravo dijelom prijevod, a dijelom prerada jednog Gourmontova eseja, koji je 1900. bio objavljen u *Wiener Rundschau* među »Pismima iz Pariza« što ih je Gourmont slao bečkoj smotri. I upravo me zato začuđuje da se on, mada dopisnik te bečke revije, u nas tako rijetko spominje.

Nekoliko puta naišla sam i na kraće bilješke o Emileu Faguet-u. vrlo vjerojatno većim dijelom prepisane iz kojeg stranog časopisa. U *Svjetlu 1900.* nalazimo osvrt na Faguetovu *Histoire de la littérature française*, interesantniji po onome što se govori o francuskoj književnosti i njezinu mjestu unutar evropske literature[614] negoli po tom što se govori o samoj knjizi ili njezinu autoru, koji je recenzentu »iza Sarceya najbolji i najuvaženiji kritičar«. Od kraćih bilježaka o Faguetu najinteresantnija je objavljena u *Vijencu 1903.* pod naslovom »Svojina i tuđina u književnosti«, gdje se daje osvrt na jedan Faguetov članak u *Revue;* Faguet je naime u tom članku ustao protiv »literarnog šovinizma« i branio mišljenje da se literatura najbolje obnavlja »proučavanjem ili oponašanjem stranih književnosti«, a svoju je tezu potkrijepio time što u francuskoj literaturi uvijek »sjajan period slijedi iza perioda izučavanja nefrancuskih književnosti«.[615]

Nadaška grupa mladih u nekoliko navrata spominje Édouarda Rod-a. Jasno je zašto je taj Švicarac zadobio njihove simpatije. »Čuvenom francuskom kritičaru Édouardu Rodu najzaslužnija je kategorija onih pisaca, koji se ne bave književnošću kao više manje daroviti vještaci, nego u njoj naziru neku društvenu misiju, koju vrše najvećom savjesnošću«, piše Mikov (Skok) u svojim »Književnim bilješkama«, služeći se autoritetom Roda protiv J. Čedomila, koji društveno-političkim problemima ne nalazi mjesta u književnosti.[616] S druge strane, upravo su društvene i moralne preokupacije približile Roda skandinavskim piscima, velikim simpatijama svih mladih, ali specijalno nadaške omladine, te oni u *Novoj nadi* i prevode njegove misli »o skandinavizmu«. Kasnije se o Rodu govori uglavnom samo kao o romanopiscu, a njegov kritičarski rad kao da više nije za naše mlade interesantan.

Od kazališnih kritičara spominje se najviše Francisque Sarcey. Međutim, teško je reći da li je Sarcey, ili uopće bilo koji predstavnik francuske kazališne kritike, izvršio kakav utjecaj na naše kritičare, koji su se ipak kazališnom kritikom bavili samo usputno, i koji su, kao što smo vidjeli u prethodnom poglavlju, i kazališne komade ocjenjivali pre-

[614] Usp. *Svjetlo* u I dijelu radnje, str. 461.

[615] *Vienac*, 35/1903, str. 553–554.

[616] Usp. *NN*, 1/1897–98, str. 120.

težno metodom književne, a ne kazališne kritike.[617] »Ne bih lako pristao uz bonhomma Sarceya«, piše Nehajev, »koji sve, što se prikazuje na daskama, hoće da promatra okom promjenljivoga i nesolidnoga mnoštva.«[618]

Kakva je, dakle, situacija koju s obzirom na poznavanje francuske kritike nalazimo pred svjetski rat i kakvu je ona ulogu odigrala u formiranju naše kritike u doba moderne? »Kao i u svemu ostalome, tako je pokoljenje modernista htjelo da i u kritici poveže hrvatsku književnost s Evropom«, piše Barac u svojoj »Kritici kritike«. »Zato su glavni pretstavnici Mladih (Marjanović, Krnic) i počeli pisati o evropskoj kritici opširnije i dokumentarnije negoli su to radili kritičari prije njih. Tek u ovo doba nastaju u hrvatskoj književnosti prvi bolji portreti evropskih kritičara: Marjanovićevi portreti Tainea, Sainte-Beuvea, Brandesa, Hennequina, Krnicov feljton o Sainte-Beuveu, itd. U svojim nastojanjima »Mladi« nisu išli za tim da budu pošto poto moderni, nego su gledali da u hrvatski život unesu sve važnije tekovine Evrope, pa makar i sa zakašnjenjem.«[619] Tom Barčevu zaključku nema se mnogo šta dodati, mogla bi se možda samo još jače istaknuti njegova posljednja konstatacija – »pa makar i sa zakašnjenjem«. Jer nema sumnje da je kritičar koji je najjače djelovao na formiranje najvećeg dijela kritičara HM bio još uvijek Hippolyte Taine, koji je umro 1893, dakle još prije početka moderne, i koji je svoje teoretske poglede iznio tridesetak godina prije smrti. Od ostalih francuskih kritičara, jači su utjecaj izvršili još jedino Brunetière, Bourget i Lemaître, dok su kritičari koji pripadaju generaciji naših mladih i najmlađih, bar prema onom što sam mogla zaključiti po njihovim časopisima, ostali od njih uglavnom nezapaženi. Dakle, i opet se ponavlja ista situacija koju smo susreli u pregledu francuske književne produkcije – imena koja su bila izbačena oko 1900, dominiraju i dalje, dok nove tendencije i novi pogledi koji se u francuskoj kritici i u francuskom idejnom životu pojavljuju oko i iza 1900, ostaju u nas praktički gotovo nepoznati, ili, ako se i spominju ne nalaze više puta u književni život hrvatske moderne.

[617] To se u cjelini ne bi moglo primijeniti jedino na Ogrizovića, koji je i sam bio prvenstveno dramski pisac, i to vješt dramski pisac, i na Livadića koji u jednom intervjuu izrijekom kaže: »Ja nisam za repertoir, koji bi bio suviše literarno strog, jer držim da ima za scenu mnogo stvari, koje ne odgovaraju kritici, a za teater su vrlo zahvalne. Zato je i za teater glavno – gluma. No, ako se prvo i drugo pokriva tim bolje!« (B. Livadić, *Pjesme i pripoviesti*, Zagreb 1944, str. 456.)

[618] »Prokletstvo«, *S-k*, 2/1907, str. 533.

[619] Barac- *o. c.*, str. 315.

ZAKLJUČNI DIO

Materijal iz francuske književnosti, sadržan u časopisima hrvatske moderne i obrađen ovdje iz dva aspekta – polazeći od časopisâ i polazeći od francuske književnosti – te konfrontiran bar djelomično s važnijim materijalom i izvan listova mladih (ostali časopisi, novine, knjige, kazalište), kao i sa situacijom koju nalazimo prije moderne (sagledanom također s aspekta upoznavanja i poznavanja francuske literature), omogućuje nam da bar djelomično odgovorimo na pitanje postavljeno na početku ove radnje – kakav je bio stav predstavnikâ moderne prema francuskoj književnosti, koliko su je stvarno poznavali i s čime su željeli svoje suvremenike upoznati, odnosno, u kojoj je mjeri njihovo poznavanje francuske literature i upoznavanje naše javnosti s njome imalo utjecaja na razvoj hrvatske književnosti u doba moderne, a eventualno i nakon nje.

Što se tiče s t a v a prema francuskoj književnosti, odnosno francuske književne orijentacije, mladi su našli uglavnom već dobro pripravljen teren. Od Šenoe dalje opažamo više-manje stalnu tendenciju da se francuska literarna orijentacija suprotstavi germanskoj. Zahvaljujući Šenoi i njegovim nastavljačima, kao i francuskoj orijentaciji književnih predstavnika Stranke prava i romanskoj orijentaciji pisaca iz Dalmacije, to je pitanje uoči moderne uglavnom već bilo principijelno riješeno. Trebalo je samo krenuti dalje već utrtim putem, riješiti se eventualnog njemačkog posredništva, prokrčiti francuskoj književnosti put i u šire čitalačke krugove, i, što je zapravo bilo najvažnije, osloboditi se njemačke kulturne supremacije.

Međutim, dok je pitanje da li se prikloniti francuskoj ili njemačkoj kulturnoj sferi bilo dakle principijelno već riješeno, pa i praktički provođeno, pitanje izbora između francuske i ruske, odnosno zapadnoevropske i slavenske literarne orijentacije, stajalo je još otvoreno. Odluku o tom pitanju nije bilo lako donijeti, taj se problem uopće u tadanjoj situaciji i nije mogao principijelno riješiti, već je trebalo odluku prepustiti vremenu. I stoga odgovor na to pitanje možemo dobiti samo konfrontiramo li prvo i drugo razdoblje HM.

U prvoj fazi moderne francuska i uopće zapadnoevropska orijentacija nije ni u jednoj grupi mladih stavljena u prvi plan – u svim se programima na prvom mjestu ističe potreba povezivanja sa slavenskim narodima, i to podjednako na društvenom i političkom, kao i na kulturnom i književnom planu. S obzirom na postojeću političku situaciju, kao i na odlazak velikog broja naših studenata u Prag, sa svim reperkusijama koje je taj odlazak izazvao, takvo je stanje i razumljivo. Međutim, u praksi su stvari ispale nešto drugačije.

Slavensku orijentaciju dosljedno provodi jedino karlovačko-zagrebačka ili nadaška skupina, koja je još u srednjoškolskim klupama organizirala kružoke za učenje češkog i ruskog jezika, uspostavila razmjenu sa slavenskim časopisima i po završetku srednje škole gotovo listom otišla na studije u Prag. Tražeći od književnosti da zadire u probleme narodnog života, ta je skupina mladih uglavnom pokazala nerazumijevanje za modernu francusku literaturu. svoje je literarne uzore tražila u slavenskim i skandinavskim književnostima, a pokazala je jak afinitet i prema predstavnicima češke i poljske moderne.

Praška skupina, mada od svih mladih najintimnije vezana uz slavensku sredinu i mada odlučan propagator tijesnog zbližavanja sa slavenskom braćom, pokazuje ipak i stanovitu ne toliko zapadnoevropsku koliko upravo francusku orijentaciju. Ona se doduše ne ogleda na književnom planu, no na tom je području djelovanje praške omladine bilo uopće sporedno, već na kulturnom i specijalno političkom sektoru. Iako se ta profrancuska društvena orijentacija forsira prvenstveno kao protuteža u to doba još dominantnom njemačkom kulturnom, a jasno i političkom utjecaju, i to s argumentacijom – prirodno smo vezani uz Slavene, no kako se ne možemo odrezati ni od ostale Evrope, vežimo se uz naprednu i slobodoumnu Francusku, a ne uz konzervativnu i nama neprijateljsku Austriju i Njemačku – i iako je tu francusku orijentaciju u krugu praške omladine provodio uglavnom samo njezin vođa Stjepan Radić, ipak je ona listovima te skupine dala, uz njihov izrazit slavofilski karakter, također svoj dosta jak pečat, a nije ostala bez traga ni u daljnjem razvoju hrvatske političke literature.

Međutim, francuska orijentacija, i to francuska književna orijentacija, dolazi do punog izražaja kod bečko-zagrebačke grupe. Ni tu ona nije, doduše, eksplicitno izrečena, i u programima te grupe na papiru se traži u prvom redu povezivanje sa srodnim slavenskim narodima i njihovim književnostima, no dovoljno je pogledati statistički odnos priloga iz pojedinih zemalja, pa da vidimo kamo je stvarno bio usmjeren njihov interes. Istina, taj interes zahvaljujemo u to doba još uvijek prvenstveno njemačkom posredništvu – na francuskim se idejama i uzorima napajao »Jung Wien«, u čijoj se kulturnoj atmosferi razvijala ova grupa mladih – no glavno je da je interes bio usmjeren na pravi izvor i da se znalo gdje treba odsad tražiti svoje uzore. Od te spoznaje do njezine realizacije, tj. izravnog napajanja na izvorima, trebalo je učiniti samo jedan korak – a taj je korak već krajem 1897. učinila bečka *Mladost*, čiji su se pokretači, s prepotentnošću i drskošću koja je jedna od najvećih snaga svih mladih idealista, usudili da za svoju još nepokrenutu grandomanski zamišljenu, ali materijalno neosiguranu buduću smotru pozovu na suradnju niz najvećih imena tadanje evropske književnosti, i to prvenstveno francuske. Nije važno što im mnogi nisu odgovorili, nije važno što im ni oni koji su odgovorili nisu poslali (ili zbog kratkotrajnosti *Mladosti* nisu stigli poslati?) svojih priloga – važno je da su se mnogi odazvali, i to srdačno odazvali. A imenom jednog Zole ili Lemaîtrea na listi svojih suradnika nije se dotad mogao podičiti nijedan naš list. Od-

lučni korak bio je učinjen, kontakt s Evropom uspostavljen, i natrag se više nije moglo. Moglo se još zastati, pa i sustati, ali njemačko posredništvo bilo je principijelno odbačeno, iako se u praksi nije moglo tako lako izbjeći. Naime, prevodi se otad uglavnom s originala, uspostavlja se i direktan kontakt s nekim stranim autorima, ali izbor autora koji se prevode, ili na koje se naši mladi obraćaju, diktiran je još uvijek više-manje krugom zanimanja njemačke, odnosno u Dalmaciji i njemačke i talijanske kulturne sfere.

Ukratko, oko god. 1900, kad se praška omladina prebacila gotovo isključivo na politički rad, a nadaška se skupina mladih uglavnom razišla, književni život ostaje skoncentriran oko listova bečko-zagrebačke ili artističke skupine, u kojima surađuju i mnogi predstavnici nadaša, pa i Pražana. U to je doba već definitivno prevladalo mišljenje da je francuski duh superiorniji od njemačkog, da su svi znatniji literarni pokreti u novom vijeku imali korijene u Francuskoj, da isto tako i korijene evropske pa i naše moderne treba tražiti u Parizu, te da su Beč i Prag u formiranju modernog književnog pokreta odigrali samo posredničku ulogu. Dodamo li tome djelovanje tradicionalistâ, koji zbog pojave idealističke reakcije u francuskoj književnosti u svojim listovima također forsiraju francusku orijentaciju, kao i činjenicu da su francuski autori zavladali našim kazališnim repertoarom, te sudeći prema *Domu i svijetu*, kao i sličnim listovima, postali omiljenom lektirom i najšire čitalačke publike, onda, mislim, možemo ustvrditi da je do god. 1906. ne samo bio prevladan njemački utjecaj već je i slavenska književna orijentacija, koju su dotad naši književnici najčešće forsirali kao protutežu njemačkoj, ustupila mjesto pred francuskom.

God. 1906, kad počinje druga faza moderne, francuska je orijentacija dakle po prvi put u historiji naše novije književnosti apsolutno dominantna i u književnim krugovima i kod čitalačke publike. Kako da protumačimo tu pojavu, kojoj se prividno našlo na putu toliko prepreka – mladi u svim svojim listovima uvijek na prvo mjesto stavljaju slavensku liniju, poznavanje francuskog jezika, ograničeno uglavnom na srednjoškolsko znanje, i slabije je i manje je raširenо negoli npr. poznavanje češkoga, mnogo veći broj predstavnika moderne boravio je u slavenskim zemljama negoli u Francuskoj, slavenske su književnosti bile u cjelini uzevši kudikamo bolje poznate, a slavenske knjige lakše dostupne od francuskih, itd. Odgovor mislim da moramo tražiti ne toliko u *svjesnoj orijentaciji* prema francuskoj književnosti, već prvenstveno u *ulozi i mjestu* francuske literature unutar tadanje evropske književnosti. Imamo dakle isti slučaj kao nekoliko stoljeća prije, kad se u nas bio udomio Molièreov teatar ili francuski filozofi 18. st., ne samo stoga što su kontakti s Francuskom bili u to doba možda razvijeniji nego prije, već prvenstveno stoga što u čitavoj Evropi nije bilo pisca koji bi se mogao usporediti s Molièreom i nije bilo idejnog pokreta koji bi imao na duhovni život takve reperkusije kao što je to imao Voltaire ili akcija enciklopedistâ; iz istih tih razloga zavladao je u 80-tim godinama Evropom ruski roman, u 90-tima skandinavska drama, a krajem 19-tog

i početkom 20-tog st. ponovno francuska literatura. I kako se moderna književnost svih zemalja što nas okružuju, ili s kojima smo bili u živ-ljem kulturnom kontaktu, počam od Italije, Austrije, Njemačke, pa do Češke, Poljske ili Srbije, razvijala pod francuskim utjecajem, morala je poda nj potpasti i naša sredina, bez obzira htjela to ili ne.

U drugoj fazi HM nalazimo nešto drugačiju situaciju. Kako je kineski zid bio u to doba već porušen, a kontakt s Evropom kako-tako uspostavljen, opaža se općenito opadanje interesa za strane literature. Dok je oko 1900. geslo mladih bilo da krenemo ukorak s Evropom, i dok se tada stvarno i nastojalo da se informiramo o svim interesantnim književnim pojavama, deset godina poslije glavni je interes skoncentriran na domaću literarnu problematiku, broj prijevoda iz stranih literatura opada, a listak, najbolji odraz književnih interesa, ne prati više sistematski strane književnosti. Općenito uzevši, kontakt s Evropom prešao je iz prvog plana interesa u drugi, a inicijativa je bila prepuštena pojedincima ili inerciji. I upravo zahvaljujući nekim pojedincima, kao i inerciji, francuska literarna orijentacija ostaje još uvijek dominantna, bar u listovima HM. Glasila tradicionalistâ kao i listovi namijenjeni najširim čitalačkim krugovima, napuštaju naime svoju francusku orijentaciju i vraćaju se na pozicije prije 1895 – u njima i opet *prevladava* slavenska literatura, i to u relativno dobrom izboru, dok *Dom i svijet* i njemu slični »Familienblatti« serviraju svojoj publici, uz već standardne slavenske autore, s malim iznimkama, uglavnom probrani šund njemačke i engleske literature.

Pa i listovi mladih kanda na prvi pogled napuštaju francusku orijentaciju. *Savremenik* objavljuje najveći broj članaka i recenzija iz talijanske literature, Marjanović u svojim listovima i dalje forsira slavensku i skandinavsku liniju, dapače još i intenzivnije nego prije, *Hrvatska smotra* donosi najveći broj prijevoda iz poljske književnosti. Međutim, ako zbrojimo prijevode, rasprave i osvrte, onda je francuska literatura ipak dominantna u svim časopisima osim u *Savremeniku*, pa čak i u Marjanovićevim listovima, a opasan joj takmac više ne bi bila ruska ili češka, već talijanska književnost. I upravo nam ta činjenica ukazuje i na nedostatke i na prednosti statističke metode. Na primjer, interes za talijansku književnost mislim da u sjevernoj Hrvatskoj zapravo nije naročito jak, a veliki broj priloga zahvaljujemo pojedincima, odnosno činjenici da dalmatinski književnici u to doba nemaju svojih listova u Dalmaciji, a budući da je već bila započela kulturna integracija Dalmacije i Banovine, surađuju dalmatinski Hrvati u mnogo većem broju u listovima sjeverne Hrvatske nego što je to bio slučaj prije; kako je među njima bilo dosta profesionalnih novinara, koji su za književne časopise naprosto sistematski fabricirali brojne književne osvrte, i kako su dalmatinski Hrvati, po svemu što sam mogla zaključiti, još uvijek bili vezani prvenstveno uz talijansku kulturnu sferu, broj je priloga iz talijanske književnosti velik, iako to ona po svojoj apsolutnoj kvaliteti u to doba ne bi u tim omjerima zaslužívala. Međutim, pošto sam sve listove

HM ne samo pregledala već praktički i pročitala, slika ispada drugačija nego na temelju golih statističkih podataka, te čovjek dobiva dojam da je talijanska literatura zapravo prezentna samo u napisima koji su joj posvećeni, dok, u cjelini uzevši, ona još nije postala svojinom čitave naše književne sredine, te je s izuzetkom nekolicine autora (D'Annuzija na prvom mjestu) ostala još uvijek uglavnom ograničena na dalmatinski krug. Naprotiv, francuska je literatura svagdje prezentna, bilo da se forsira, bilo da joj se suprotstavlja. Tako *Savremenik*, u kojem je objavljeno napola manje priloga iz francuske nego iz talijanske književnosti (24 : 43), ima očitu francusku orijentaciju, koja se, dakle, ne može statistički dokazati brojem priloga, ali koja je nesumnjiva kada, kako sam već jednom istakla, pročitamo taj časopis, odnosno njegovih prvih 9 godišta, od korica do korica, a mislim da bi se mogla i statistički potvrditi kad bi se izradio indeks imena spominjanih u tekstu. Naprotiv, Marjanovićevi listovi imaju izrazitu slavensku i skandinavsku literarnu orijentaciju, mada bi statistički podaci govorili drugačije – naime, u *Zvonu*, koje u principu ne donosi beletrističkih priloga, bilo je više kao razbibriga prevedeno dosta Mendèsovih noveleta i nekoliko Provinsovih dijaloga, iako je karakteristično i to da su kao lakša lektira prevođeni upravo francuski autori.

U omladinskim listovima imamo jasniju situaciju. Listovi napredne i poslije nacionalističke omladine, čije težište rada nije na književnom već na kulturnom i političnom planu, forsiraju društveno angažiranu književnost i propagiraju revolucionarnu literaturu ruskog tipa ili borbeni futurizam po talijanskom uzoru. Listovi pravaške omladine imaju naprotiv pretežno literarni karakter, i mada se i za njih ne bi moglo reći da polažu veću pažnju na stranu književnost, među ono relativno malo priloga što je u njima objavljeno, najviše ih otpada na francusku literaturu.

Prema tome, u drugoj fazi HM još uvijek prevladava francuska orijentacija, ali iz drugih razloga nego u prethodnom razdoblju. Dok se u prvoj fazi moderne svjesno forsirala uglavnom slavenska linija, a francuska se literarna dominacija nužno nametnula sama od sebe kao odraz općeevropske kulturne situacije, u drugoj se fazi francuska orijentacija s v j e s n o propagira, ali se isto tako opažaju i počeci njezina opadanja, te mislim da otad nije više nikad ni postigla onu kulminacionu točku koju je imala u prvom deceniju ovog stoljeća. I opet se postavlja pitanje kako da protumačimo tu pojavu, naime činjenicu da uloga francuske literature u nas počinje slabiti upravo onda kad se svjesno propagira. Ima tome više razloga.

Jedan bi bio svakako u činjenici da se šira publika već postepeno zamorila one pomalo stereotipne francuske literarne produkcije kakvu joj je s jedne strane pružalo Hrvatsko kazalište, s druge dnevni i obiteljski listovi. »Neprestane 'bračne scene' u sasvim pristojnom tonu modernih francuskih kazališnih producenata postaju i u svojoj tobožnjoj

nemoralnosti dosadne. Ne interesiraju nas više«, konstatira Galović,[620] a da je ta konstatacija točna, pokazuje nam i malen broj repriza koje francuske salonske komedije postižu, i kraj povećanog broja kazališne publike, u usporedbi sa sličnim komadima 20-tak godina ranije. Isto se tako publika jednog *Doma i svijeta* izgleda zamorila od tipično francuskih novela s obaveznim bračnim trokutom, a i Maupassanta i Daudeta, te redakcija u to doba radije poseže za njemačkim pripovijestima s Divljeg zapada ili angloameričkom detektivskom i utopističkom literaturom. S druge strane, i glasila tradicionalistâ, kojima više ne daju ton pisci iz Dalmacije, *Prosvjeta* na primjer, ponovno se vraćaju na pozicije prije 1895. i forsiraju slavenske literature u prilično dobrom izboru.

No osnovni je uzrok u općenitom slabljenju interesa za strane literature, odnosno u činjenici da se u uspostavljanju kontakta s Evropom stalo na pol puta, kako kaže Marjanović.[621] I tako se dogodilo da se mi u drugoj fazi moderne ne upoznajemo više s novim imenima francuske literature, osim sporadički, nego da se interes i dalje uglavnom zadržava na autorima i pojavama što su nam bili poznati već oko 1900. S time je usko vezana i činjenica da su glavni propagatori francuske orijentacije i dalje u nas predstavnici prve generacije mladih, čiji je interes uglavnom zastao na piscima što su ih upoznali u mladosti i pod čijim su se utjecajem i sami donekle formirali. Ukoliko su oni u svojim nastojanjima da svjesno orijentiraju naš književni razvitak prema Francuskoj i uspjeli, te zagrijali i dio nove književne generacije za francusku liniju, kao što je bio slučaj s Matošem i njegovim cenakulom, kao jače umjetničke ličnosti uspjeli su oni i toj novoj generaciji nametnuti svoje uzore, iz kruga kojih ona neće uspjeti izaći. Međutim, situaciji u našem tadanjem društvenom i političkom životu nije odgovarao duh francuske literature s kraja stoljeća, a kako nova, moderna francuska književnost, koja je također izašla iz njegovih okvira, u nas nije poznata, jače umjetničke individualnosti, kao Cesarec ili Krleža, koje se u to doba počinju razvijati, više neće biti orijentirane na Francusku, već će svoje uzore i opet tražiti na starim i lakše pristupačnim izvorima, tj. u Njemačkoj i Rusiji. Stoga mislim da su dva faktora – činjenica što su se u nas prestala sistematski i ažurno pratiti evropska pa i francuska kulturna zbivanja, kao i činjenica da su nosioci francuske orijentacije bili uglavnom stariji predstavnici HM, čiji su interesi zastali na jednom određenom stupnju razvoja francuske književnosti – bila ne doduše jedinim uzrokom slabljenju francuske orijentacije u nas, ali usudila bih se reći da su to bila dva osnovna i najvažnija momenta u tom procesu. Učvršćuje me u tome paralela sa srpskom književnosti, gdje u pravilu francuski pisci, specijalno uzmimo predstavnici simbolizma, prodiru s kojom godinom zakašnjenja u odnosu prema nama, ali gdje se dalje i uporno i sistematski radi na njihovu boljem upoznavanju; i tako, mada

[620] »Vojnovićeva 'Gospoda sa suncokretom'« *Ml. H.*, 5/1912, str. 42.

[621] Usp. uvodni članak *Jug(Zvona)*, 1/1912, br. 1.

se u Srbiji počinje koju godinu kasnije, radi se bez prekida, sistematski se širi i polje interesa, te se preko simbolizma priprema teren za kasniji prodor nadrealizma, koji je u nas ostao praktički bez odjeka.

I tako na kraju moderne nalazimo s obzirom na stav prema pojedinim stranim književnostima slijedeću situaciju. Francuska orijentacija, započeta još u Šenoino doba, dostići će u doba HM svoju kulminacionu točku i bit će neko vrijeme apsolutno dominantna praktički na svim područjima književnog života, ali potkraj moderne ona će postepeno opadati. No opća književna situacija što je nalazimo uoči I svjetskog rata ipak neće više biti ista kao god. 1895. Njemački je utjecaj definitivno izgubio svoj dominantni položaj, vidokrug našeg književnog života znatno je proširen, pojačane su i veze sa slavenskim, ali još i više sa zapaddnoevropskim i sjevernoevropskim književnostima. Nakon moderne, kontakt je s Evropom dakle ipak bio uglavnom uspostavljen, pojedine će književnosti imati možda još povremeno prioritet, ali više nijedna od njih neće imati trajnije u nas onaj položaj koji su dotad duže ili kraće vrijeme zauzimale njemačka ili ruska, a u doba moderne i francuska književnost.

U vezi s francuskom orijentacijom u doba moderne usko je povezano i pitanje kakav su stav pojedini istaknuti predstavnici HM zauzimali prema francuskoj književnosti, koliko su je poznavali te kolika je i kakva bila njihova posrednička uloga.

Općenito uzevši, mogli bismo reći da je u doba moderne, ili točnije u prvoj njezinoj fazi, manji broj posrednika za francusku književnost bio iz redova modernistâ negoli iz redova tradicionalistâ. Dalmatinski su književnici naime, a oni tvore glavninu tradicionalista u to doba, gotovo listom znali francuski jezik, pratili pojedine francuske časopise i novine na koje su bile pretplaćene i čitaonice manjih dalmatinskih kulturnih centara, a i posredno su, preko talijanske kulturne sredine, bili bolje i ažurnije obavještavani o francuskim kulturnim zbivanjima od njihovih kolega u sjevernoj Hrvatskoj. Kad se u Francuskoj pojavio val idealističke obnove, dalmatinski su književnici tu pojavu dočekali raširenih ruku, i počeli naveliko propagirati one francuske autore koji su joj se priklonili. Dodamo li tome da se u redovima tradicionalista našao i jedan od najznačajnijih posrednika francuske književnosti u sjevernoj Hrvatskoj – Nikola Andrić,[622] onda činjenica o predominantnoj posredničkoj ulozi tradicionalistâ postaje još očitija, a nesumnjivo je također, sagledamo li stvari iz tog aspekta, da je upravo francuska književnost odigrala znatnu ulogu u književnoj borbi što se u nas razmahala na smjeni stoljeća. Da tradicionalisti naime nisu bili francuski orijentirani i tako imali u svojoj borbi zaleđe u tada dominantnoj evropskoj književnosti, već da im je i dalje ostalo glavno uporište u ruskoj literaturi, njihova opozicija ne bi mogla biti tako »efikasna«. Međutim, onim ča-

[622] Usp. I. Hergešić, »Le soixante-dixième anniversaire de Nikola Andrić«.

som kad se borbe između starih i mladih smiruju, kod tradicionalistâ kao da opada interes za francusku literaturu, njihova posrednička uloga pomalo slabi, vjerojatno stoga što se dalmatinski književnici povlače na teren koji im je ipak bio bliži i djeluju prvenstveno kao posrednici za talijansku književnost. Francuska orijentacija mladih, naprotiv, upravo u to doba jača, i tako su oni, u cjelini uzevši, ipak odigrali presudniju ulogu u francuskoj orijentaciji hrvatske moderne.

Modernisti su, bar u početku, slabije stajali u poznavanju francuske književnosti od tradicionalista. Mladi po godinama, oni su svoje znanje francuskog jezika stekli uglavnom u srednjim školama, no niti je to znanje bilo dovoljno da se francuska djela čitaju u originalu, niti je za to bilo mnogo prilike – francuske knjige bile su još rijetkost u našim knjižarama, pa i u posudbenim bibliotekama. I tako npr. VI. Eisenthal još 1908, dajući srednjoškolcima upute što da čitaju iz francuske književnosti, uopće ne navodi originalna izdanja, već upućuje na njemačke i češke prijevode.[623] Mladi su doduše marljivo učili strane jezike i izvan škole, no učili su prvenstveno slavenske jezike, i tako ih je najveći broj, pa čak i onih koji su inače imali široku književnu kulturu, kao npr. Dežman ili Livadić,[624] čitao francuske autore u njemačkim prijevodima, i ostao u to doba za poznavanje francuske književnosti upućen prvenstveno na njemačke i češke revije. Otud u listovima prve faze HM toliko priloga o francuskoj književnosti preuzetih iz njemačkih odnosno čeških časopisa, a i izbor autora koji se prevode ili o kojima se piše ostaje prvenstveno vezan uz interese Jung Wiena, a ne uz francuski književni život. Razumljivo je, dakle, da je u takvoj situaciji broj posrednika za francusku književnost prilično malen, to više što i mnogi od mladih koji su znali francuski jezik i književnost nisu mnogo radili na njezinu propagiranju. Begović, na primjer, mada je studirao romanistiku, daje u časopisima HM samo studiju o Montaigneu, dok Nazorovi prijevodi s francuskog datiraju uglavnom iz razdoblja nakon moderne. Vidrić, za kojeg pouzdano znamo da je čitao francuske autore u originalu,[625] niti ih prevodi niti o njima piše, a kasnija plodna Domjanićeva prevodilačka djelatnost svodi se u to doba na nekoliko prijevoda u *Vijencu 1903.* Nije čudo da su u takvoj situaciji mladi pokadšto bili prisiljeni da se za posredničke usluge obraćaju i na stariju generaciju, pa čak i na tradicionaliste,[626] ili da se tih poslova prihvaćaju i oni koji se uopće nisu bavili literaturom,[627] odnosno, ako su se i bavili, nisu imali afiniteta prema njoj[628] ili su se njome bavili »po službenoj dužnosti« kao profesio-

[623] Usp. Eisenthal. »Što da čitamo«, *HĐ*, 2/1908, str. 126–127.
[624] Prema usmenom saopćenju prof. Hergešića.
[625] Usp. Domjanić, »In memoriam Vladimiru Vidriću«, *S-k*, 4/1909, str. 552.
[626] Npr. u *Mladosti* djeluje kao posrednik za francusku književnost D. Politeo, u *Vijencu 1903.* Tresić-Pavičić i N. Andrić, itd.
[627] Npr. u *Mladosti* prevodi francuske autore Valerijan Riesner, tada student Više tehničke škole u Beču i poslije profesor Tehničkog fakulteta u Zagrebu.
[628] Npr. već često spominjani Gradov članak »Mlada Hrvatska« u *Mladosti*, kao i prijevodi u nj uklopljeni, pokazuju pomanjkanje literarnog senzibiliteta.

nalni novinari.[629] Preostaje dakle u svemu nekoliko predstavnika HM koji su odigrali za francusku književnost značajniju posredničku ulogu i čiji rad zaslužuje pažnju – od starije generacije modernistâ bili bi to Marjanović i Nehajev, donekle i Ogrizović i Livadić, te prije svega Krnic i Matoš, a od mlade generacije Galović, Wiesner i Ujević. Stavovi i djelovanje nekih od spomenutih književnika zaslužili bi i posebne studije, bilo zbog njihove vlastite posredničke djelatnosti, bilo zbog uloge koju su odigrali kao urednici pojedinih književnih časopisa ili kulturnih rubrika u novinama, no kako je nemoguće dobiti uvid u cjelokupnu njihovu posredničku djelatnost samo na temelju materijala objavljenih po časopisima moderne, osvrnut ću se na njihovu aktivnost samo s nekoliko sumarnih napomena.

Milan Marjanović pisao je dosta o francuskoj književnosti, no od svih njegovih priloga najznačajniji je bio članak o historijskoj i aktuelnoj kritici objavljen u *Glasniku Matice dalmatinske*. Bio je on velik poštovalac Zole, no privukla ga je vođi naturalistâ više Zolina djelatnost, borba za samostalnost književničkog poziva, njegovo aktivno sudjelovanje u društvenim problemima negoli umjetnička strana Zolina opusa. O modernim francuskim autorima piše Marjanović uglavnom negativno (npr. o Huysmansu, Rostandu, pa i Maeterlincku), i taj negativni odnos prema pojedinim francuskim autorima dovodi ga u pomalo »neprijateljsko« raspoloženje prema čitavoj francuskoj književnosti, i prema francuskoj kulturi uopće, što se naročito pojačava u doba kad se u pitanju artizma sukobljavao s predstavnicima izrazite francuske orijentacije kakvi su bili Livadić i Matoš. Ukratko, Marjanović je od svih mladih koji su pisali o francuskoj literaturi pokazao najmanje afiniteta prema njoj i francuskoj je književnoj orijentaciji pretpostavljao skandinavsku i slavensku, što se odrazilo i u časopisima koje je pokretao ili uređivao.

Milutin Nehajev imao je slične literarne simpatije kao i Marjanović, no njegov je odnos prema francuskoj literaturi ipak pozitivniji. Kao kazališni kritičar *Nove nade* on se pokazuje prilično strog u ocjeni našeg francuskog repertoara, no iz njegovih ocjena ne izbija onaj apriorni negativni stav prema francuskoj književnosti koji osjećam kod Marjanovića. Isto tako, mada su njegove simpatije prvenstveno upućene francuskim realistima i Zoli, a u kritici najviše cijeni metodu Tainea, Nehajev ipak ima čulo i za simbolizam ili za impresionalističku kritiku. Napomenimo još da se Nehajevljeva posrednička uloga ne svodi na književne članke i kazališnu rubriku, već da je u *Vijencu 1903.* objavio i dva prikaza francuskog slikarstva.

Milivoj Dežman, Branimir Livadić i Milan Ogrizović nisu doduše dali značajnijih priloga o francuskoj književnosti, niti su se, koliko mi je poznato, bavili prevodilačkom djelatnošću, ali sva su trojica razvili živu kritičarsku aktivnost i ujedno su kao urednici tada vodećih književnih

[629] Npr. *Obzorovi* suradnici i dopisnici Butković ili Masovčić, koji uz put surađuju i u književnim časopisima.

časopisa *odigrali značajnu ulogu u našem književnom životu, te na neki* način makar djelomično određivali i njegovu orijentaciju prema stranim literaturama.

Milivoj D e ž m a n, urednik *Hrvatskog salona*, *Života* i *Vijenca 1903*, a poslije i dugogodišnji urednik *Obzora*, zaslužan je za francusku književnost uglavnom samo posredno, tj. kao urednik spomenutih časopisa, u kojima je francuska orijentacija bila dominantna. Sâm Dežman, koliko mi je poznato, nije poznavao francuskog jezika, o francuskoj je literaturi pisao samo usputno, a glavno vrelo informacija o njoj pružale su mu nesumnjivo austrijske i njemačke revije. Međutim, kao čovjek kojemu ne možemo zanijekati književnu kulturu, Dežman je shvatio tokove književnog razvoja i već 1897. pisao u *Hrvatskoj misli:* »Rusi su došli – i preuzeli vodstvo – ne zato, jer su donijeli neki specijalitet, nego jer su bili napredniji od ostale Evrope – zatim su došli Norvežani s Ibsenom, sad opet Francuzi s Maeterlinckom s jedne, a Bourgetom s druge strane«,[630] a kao čovjek kojemu je bilo prvenstveno stalo da prebrodimo raskorak s Evropom, on je učinio koliko je mogao da francuska literatura zauzme i u njegovim listovima ono mjesto koje je imala u njemačkim revijama i u evropskom književnom životu.

Ni Branimir L i v a d i ć čini se da nije znao francuski niti je pisao o francuskoj literaturi. Međutim, kao dugogodišnji urednik *Savremenika* Livadić je dao niz sitnijih priloga u osvrtima na kazališni repertoar i pregledima prevodilačke djelatnosti, a kao pristaša apsolutne slobode stvaranja on je gledao u francuskoj literaturi uzor prema kojemu treba težiti i izvor na kojem treba učiti. Razumljivo je da je čovjek kojemu je francuska umjetnost bila »umjetnost najumjetničkijeg naroda«,[631] okupio u listu koji je uređivao niz svojih sumišljenika, pa ako u *Savremeniku* francuska književnost i ne dominira po broju priloga, a ono svakako ni u jednom drugom listu nije bilo izrečeno od raznih autora toliko superlativnih ocjena o francuskoj naciji, kulturi i umjetnosti.

Milan O g r i z o v i ć nije u pokretu HM odigrao onako značajnu ulogu kao Dežman ili Livadić, dapače, on je zajedno s Vukelićem bio 1902. izdao i satiričnu *Trgovinu ideja*, a pravaška *Hrvatska smotra*, kojoj je, prema Nehajevu, on bio urednik književnog dijela,[632] nije bila u onom smislu modernistički nastrojena kao što su to bili Dežmanovi listovi ili *Savremenik*. No *Hrvatska smotra* bila je, unatoč svojoj fizionomiji, uz *Savremenik* najbolji književni list svog doba i imala je jaku francusku orijentaciju. Kolika je u tom bila zasluga Ogrizovića, ne bih mogla reći, značajniji je svakako udio u toj francuskoj orijentaciji imao posredno Kumičić, na čiju tradiciju *Smotra* nastavlja, i neposredno Matoš, koji joj je glavni suradnik. Isto mi je tako nepoznato koliko je bilo Ogrizovićevo poznavanje francuskog jezika, no francusku je književnost vjerojatno dosta čitao jer često spominje franuske utjecaje na naše pi-

[630] »O hrvatskim književnim prilikama« (cit. prema Marjanović, *Hrvatska moderna*, I, str. 125).
[631] Usp. »O velikom umjetniku tvorcu«, *S-k*, 8/1913, str. 351.
[632] Usp. »Nekrolog Milanu Ogrizoviću«, Nehajev, *Djela*, sv. 8, str. 99.

sce. Inače je Ogrizović dao o francuskoj literaturi malo prilogâ izvan kazališne rubrike, koju je vodio najprije u Nehajevljevu *Lovoru*, a poslije u *Hrvatskoj smotri*, a i ti se odnose na dramske pisce. Međutim, upravo u toj duhovito vođenoj kazališnoj rubrici Ogrizović se pokazuje kao jedan od najdubljih i najiskrenijih poštovalaca »francezkog duha«, pa iako on najveći dio našeg francuskog repertoara negativno ocjenjuje, francuski ga esprit uvijek oduševljava, jednako kao što ga oduševljava »blagi, topli, fini, meki djetinji Maeterlinck«, jedini francuski autor o kojem je, u *Mladoj Hrvatskoj*, pisao izvan kazališne rubrike.

Ni Ivan K r n i c ne sudjeluje aktivno u modernističkom pokretu, dapače, kao i Ogrizović, pokatkad ga i napada, iako sâm revno surađuje u listovima mladih. Slab kao književnik, dobar kao kritičar i vrlo značajan kao posrednik za francusku i englesku književnost,[633] Krnic pretstavlja jednu vrlo interesantnu i kompleksnu figuru koja bi svakako zaslužila monografsku obradu, no čiju je djelatnost nemoguće sagledati na temelju samih modernističkih glasila. Njegova je suradnja doduše i tu bogata – piše recenzije i bilješke za *Mladost* i *Život*, prevodi A. Francea u *Životu*, vodi prve godine kazališnu rubriku u *Savremeniku*, objavljuje u njem solidnu raspravicu o *Mme Bovary*, i na svim se tim različitim područjima pokazuje kao dobar znalac i solidan radnik. Međutim, najveći dio njegove recenzentske djelatnosti ogleda se ipak po novinama, najveći broj njegovih prijevoda sadržan je u nemodernističkim revijama, pa na temelju prilogâ uključenih u ovu radnju možemo zaključiti jedino da je Krnic dobro poznavao jezik, da je imao solidno znanje iz francuske literature i da joj je u doba moderne davao prioritet među evropskim književnostima. Mnoga pitanja u vezi s Krnicom ostaju ipak na temelju ovih priloga nerazjašnjena; jasan je njegov afinitet prema francuskoj prozi i kazalištu, no neobjašnjen ostaje njegov stav prema francuskoj modernoj poeziji i prema modernističkim stremljenjima uopće, a upravo je na tom području Krnic pobudio žestoke diskusije,[634] te bi svojim često čudnim postupcima pružio vrlo interesantan materijal za proučavanje.[635] Osim toga Krnic je svoju posredničku ulogu shvaćao vrlo ozbiljno, a ne kao uzgredni dodatak književnom i kritičarskom radu, pa bi i s tog aspekta zaslužio detaljniju obradu.

No najznačajniju je posredničku ulogu odigrao svakako A. G. M a t o š, jedini naš književnik tog doba koji je nizom Tomićevih radova, a u najnovije vrijeme i Žmegačevim prilogom,[636] detaljnije proučen i

[633] Engleskom se književnošću bavio Krnic uglavnom između dva rata, kad je – jednako kao u doba HM moderne francuske autore – propagirao modernu englesku literaturu i bio jedan od prvih koji su u nas pisali o Lawrenceu, V. Woolf, Joyceu i dr.

[634] Mislim na članak »Dekadentske težnje u hrvatskoj literaturi«, *Narodne novine*, 66/1900, str. 178.

[635] Npr. u lipnju 1895. šalje *Mladosti* jednu crticu »u stilu Stéphane Mallarméa« (vidi op. 423), a nekoliko mjeseci poslije prevodi upravo on u *Vijencu* Nordauov nekrolog Mallarméu.

[636] Usp. V. Žmegač, »Matoševi sudovi o njemačkoj književnosti«, *Filološki pregled*, 1–2 (1963), str. 155–187.

kao posrednik. I upravo zato, jer je on već detaljnije proučen, neću se na njem mnogo zadržavati. Ponovit ću samo nešto od onog što je već bilo izneseno u toku ove radnje – Matošu dugujemo interes za Villona, najinteresantniji napisi o francuskim piscima 18 st. izašli su iz njegova pera, on nas je prvi bolje upoznao sa Stendhalom, njegova je zasluga što se Baudelaire konačno i kod nas probio, on je od larpurlartistâ i parnasovaca preuzeo i prenio k nama kult forme, a od Stendhala i Barrèsa kult energije i intimne povezanosti čovjeka s tlom iz kojeg je izrastao, on nam je približio pariški boemu, i kejeve i antikvare, parkove i ulice, i stvorio mit Pariza, »najaktuelnijeg grada«, i ne samo grada već Pariza koji je »nešto živo, organsko – ličnost, najveća ličnost današnjeg sveta« i s kojim, da nekim slučajem propadne, »da ga kao Dubrovnik ili Lisabon uništi potres, proguta rat ili vulkan, svijet bi izgubio najljepšu svoju krunu, najagilniji faktor kulture i harmonije, a čovječanstvo bi nekoliko stoljeća svog napretka izgubilo«.[637] Mislim da u našoj književnoj povijesti nikad nitko nije izvršio tako značajnu posredničku ulogu kao Matoš, niti nam je uspio toliko približiti jedan strani narod, njegovu kulturu i umjetnost kao on, mada, kao što se često ističe, nije znao savršeno francuski, mada nije poznavao sistematski francusku književnost i mada je o njoj donio i poneki pogrešan sud.

Međutim, Matoševa je toliko i s pravom isticana posrednička uloga imala, bar po mom mišljenju, i svoje naličje – ona je zakočila normalan proces upoznavanja sa suvremenom francuskom književnosti. Na prvi pogled zvuči naprosto apsurdno da bi čovjek koji je, kako kaže Ujević u svom nekrologu, »u vrijeme kada se Hrvatskoj na osvitu XX vijeka najavljivala blaga Vijest iz Praga i nova svjetlost iz Beča kazao odlučnim zvukom lozinke: Pariz! Francuska«, koji je »protiv unošenja kulture iz druge ili treće ruke .... uputio na veliki Izvor«[638] – mogao zakočiti taj proces, a ipak mislim da je bilo tako. Vjerojatno sve u svemu ipak najbolji poznavalac francuske književnosti u svoje doba, čovjek koji se stvarno kroz niz godina uspio saživjeti s pariškom kulturnom sredinom Matoš ipak napušta Pariz već 1904, nastavlja da živi u našoj skučenoj sredini kamo nove francuske knjige tek povremeno zalutaju, gdje nema mogućnosti, a zbog sovje pečalbarske egzistencije ni vremena da održava stalni kontakt s francuskom književnosti, te i dalje ostaje uglavnom vezan uz svoje literarne simpatije iz doba pariškog boravka. I tako Matoš, koji naročito po svom povratku u Zagreb vrši ogroman utjecaj na mladu književnu generaciju, koji »osnova prvi nas cenakulum, u kafani, gdje se mladi ljudi, upozoravani na novije francuske struje, učahu kultu pravilne forme i čista jezika«,[639] te koji donosi među njih bolest – »pjesničko štivo Baudelairea i Verlainea«, i lijek – »lorenskoga pjesnika zemlje i mrtvih Mauricea Barrèsa«,[640] kao nesumnjivo najjača ličnost svog doba drži na neki način generaciju *Hrvatske mlade lirike*

[637] Cit. prema *Misli i pogledi A. G. Matoša*, Zagreb, 1955, str. 439–440.
[638] »Em smo Horvati«, *S-k*, 9/1914, str. 242.
[639] Usp. Wiesnerov predgovor *Hrvatskoj mladoj lirici*, Zagreb 1914, str. 6.
[640] Usp. Ujević, *o. c.*, str. 242.

zarobljenu unutar kruga svojih nteresa. Neki će od njih pokušati da se tog utjecaja oslobode, Čerina će na primjer, gonjen valom Revolucije, tražiti nove uzore u borbenom talijanskom futurizmu, no »ipak je u duši postao pasatistom, ali to publika ne smije da sazna«,[641] Ujević će otići da se sam napaja na »pravom Izvoru« što ga je ukazao Matoš, no nijedan od njih neće, bar ne u doba moderne, da posegne za novijom francuskom literaturom i da potraži u njoj druge izvore od onih na koje je ukazivao Matoš. A to što vrijedi za »odmetnike«, vrijedi u još većoj mjeri za »vjernike«, koji će i po Rabbijevoj smrti ostati doduše vjerni francuskoj orijentaciji svog učitelja i dalje je propagirati, no njihov će rad ostati »u sjeni velikog imena«, da se, mutatis mutandis, poslužim Matoševom rečenicom.

I tako ćemo u drugoj generaciji mladih naići na niz novih posrednika za francusku književnost, kao i na niz mladih književnika koji su svi uglavnom pripadali Matoševu krugu, koji su nastojali da prodube svoje znanje francuskog jezika i sami piju na izvoru, ali čiji će interesi ostati uglavnom ograničeni na onaj dio francuske književnosti koji je bio poznat već u prvoj fazi moderne i naročito na one autore na koje im je skrenuo pažnju Matoš – Villon, Baudelaire, francuski simbolisti i Barrès tvorit će onaj začarani krug unutar kojeg će se kretati i Galović i Wiesner, pa čak i najjača ličnost od svih njih, Tin Ujević. Jer dovoljno je da pregledamo bibliografiju bogate Tinove međuratne posredničke djelatnosti, pa da vidimo kako on na području francuske književnosti na neki način popunjuje Matošev rad i piše najviše o onim autorima koji su uživali i Matoševe simpatije.[642]

Drugo je pitanje na koje bismo trebali ovdje odgovoriti pitanje poznavanja francuske književnosti u doba moderne, i to u prvom redu pitanje koliko su je poznavali predstavnici same moderne, što ih je u njoj najviše privlačilo i s čime su nastojali upoznati i širi krug naše publike.

U cjelini uzevši, francuska je literatura bila u nas bolje poznata u doba moderne nego ikad ranije, bolje ocjenjivana i ažurnije praćena nego prije 1895, iako ne bismo mogli reći da je bila dobro poznata i ažurno praćena. Naime, mi ipak moramo računati s time da smo za poznavanje francuske književnosti i u to doba bili prvenstveno orijentirani na prijevode, a kako je naša prijevodna literatura bila i u doba moderne još skromna i najvećim dijelom vezana uz časopise i novine, to smo još uvijek bili upućeni prvenstveno na njemačka, srpska i češka izdanja, što nam potvrđuje i već često spominjani Eisenthalov članak. Osim toga, taj nam članak daje i uvid u prosječno poznavanje francuske književnosti u intelektualaca; po Eisenthalovu shvaćanju treba poznavati koju trage-

[641] Usp. *Hrvatska mlada lirika*, str. 147.

[642] Najveći je broj Ujevićevih članaka iz francuske književnosti posvećen Rabelaisu, Baudelaireu i francuskim simbolistima.

diju Corneillea i Racinea, nekoliko komedija Molièreovih, »od lirika neka svatko čita V. Hugoa, Lamartinea, Mallarméa, Verlaina, Baudelaira«, od dramatičara preporučuje E. Augiera i eventualno Dumas filsa, od pripovjedača Balzaca, Flauberta, Maupassanta, Zolu (bar *Germinal* i *Toljagu),* Bourgeta, Mirbeaua, i na kraju još drame Maeterlinckove.[643]

Taj popis svakako nije potpuno meritoran, ali je karakterističan i može nam poslužiti kao polazna točka. Ako pretpostavimo da je 1908, kad je Eisenthalov članak bio objavljen, ta lista bila odraz tadanjeg stanja ili bar tadanjih želja, onda ćemo uočiti na njoj stanovite praznine, odnosno zapaziti neke autore koje ne bismo očekivali. U prvom redu, izostavljanje francuske srednjovjekovne i renesansne književnosti, kao i literature 18. st., među pjesnicima nema Bérangera, Musseta i De Vignyja, ali uz Baudelairea i Verlainea fungira već također i Mallarmé, dok među pripovjedačima nema još Stendhala i nema više Daudeta, ali nalazimo Mirbeaua. Po svemu što sam mogla zaključiti o poznavanju francuske literature, odnosno o njezinu vrednovanju u doba HM, mislim da je Eisenthalov popis prilično realan i da bi mu trebale tek neznatne korekcije. Istina jest npr. da je Béranger u to doba već bio u nas nestao s liste velikih romantičara i da se Vigny na njoj još nije pojavio, ali Musset još uvijek uživa ugled, iako ne tolik kao Lamartine i Hugo. Isto tako sumnjam da se čitao Mallarmé, iako je razumljivo zašto je stavljen na popis – glavni napadaji tradicionalistâ bili su od početka usmjereni prvenstveno na nj, dok parnasovci, koje su forsirali tradicionalisti, nisu bili uvršteni na popis, vjerojatno upravo zbog toga što su ih tradicionalisti propagirali, iako je nesumnjivo da su bili čitaniji od Mallarméa. Realnom stanju stvari ne odgovara ni rošada Daudet-Mirbeau, a uz Maeterlinckove drame treba dodati još Rostanda. Tako korigirana lista mislim da je doista odraz stvarnog stanja, te autore koji se na njoj nalaze možemo smatrati uglavnom prosječno poznatima, jer se s njihovim imenima odnosno djelima operira uglavnom u svim časopisima mladih.

Ako nam dakle ta tako korigirana lista pruža odgovor na pitanje koji su francuski autori bili u doba moderne općenito poznati, ona nam može poslužiti i kao polazna točka za odgovor na slijedeće pitanje – koji su se autori našli na tom popisu zahvaljujući naporima mladih, odnosno, jesu li mladi nastojali da popune praznine koje se na njemu još uvijek osjećaju. Sumiramo li sve što je izneseno u II dijelu ove radnje, vidimo da je u časopisima mladih interes bio usmjeren upravo na popunjavanje nekih praznina na toj korigiranoj listi, ili pak na neke od autora koji na njoj i fungiraju upravo zahvaljujući mladima.

Za srednjovjekovnu je literaturu interes makar potaknut, a Villon je donekle i prodro u našu književnu sredinu. – Na renesansnu književnost povremeno skreće pažnju Matoš, no Begovićeva studija o Montaigneu ipak je jedini značajniji prinos toj epohi. – Preko jedne recenzije otkriva se i dotad u nas nepoznata romansijerska produkcija 17. st., a

[643] Usp. Eisenthal, *l. c.*

Gavellina konferansa o Molièreu pokazuje, doduše na kraju same moderne, da se i klasicima može pristupati s novim interpretacijama. – Matoš pokazuje očite simpatije i za pisce 18. st., koji ga privlače i kao stilisti i kao interesantne ličnosti. – Što se tiče francuskog romantizma, u upoznavanju poezije nije se doduše mnogo odmaklo, ali zato je Balzac konačno stavljen na pravo mjesto, a interes za Stendhala makar je potaknut. – Mladima zahvaljujemo također da su se na listi pjesnika našli Baudelaire, Verlaine i Mallarmé, što je vjerojatno jedna od uopće najvećih njihovih zasluga, a ako poznavanje parnasovaca i dugujemo prvenstveno tradicionalistima, ipak moramo konstatirati da su poeziju Parnasa poznavali i mladi. Flaubertovo je ime isto tako zasluga moderne, jednako kao što je donekle njezin uspjeh da na listi pisaca koje treba čitati nema imena Feuilleta ili Murgera. – Naturalizam je bio uglavnom poznat već zaslugom prethodne generacije, a u doba moderne javlja se stanovita reakcija na nj ne samo među starima već i među mladima, koje npr. Zolino stvaranje s umjetničke strane ne zadovoljava. I tako se s prozaistima koji predstavljaju reakciju na naturalizam – izuzev Bourgeta i Lotija, koji su dijelom također već otprije poznati – i opet upoznajemo u doba moderne pa su Huysmans i Maeterlinck, A. France i Barrès, imena koja su prodrla u našu književnost prvenstveno zahvaljujući mladima. – Međutim to je uglavnom sve što je zaslugom mladih, bar koliko možemo prosuditi preko časopisâ HM, došlo do nas prije svjetskog rata. Drugim riječima, za naše su mlade Baudelaire i Verlaine još uvijek predstavnici moderne francuske poezije, Bourget i Huysmans, i osobito France i Barrès najviše ih zanimaju od suvremenih prozaista, a Maeterlinck i Rostand od dramskih pisaca.

Konfrontiramo li postignute rezultate u upoznavanju i praćenju francuske književnosti s programatskim napisima što ih nalazimo u časopisima mladih na početku moderne, gdje oni među svoje najpreče zadatke stavljaju popunjavanje praznina u poznavanju stranih literatura, kao i njihovo ažurno praćenje, moramo na žalost zaključiti da mladi te svoje zadatke nisu izvršili, ili točnije: nisu ih izvršili u onoj mjeri u kojoj je to bilo moguće. Mi doduše nismo ni mogli očekivati da bi jedna generacija uspjela ispuniti sve one mnogobrojne praznine što ih je zatekla u poznavanju većine stranih književnosti, dapače, mislim da su na tom području, bar što se tiče francuske književnosti, mladi uglavnom i zadovoljili; naše kulturne, ili konkretnije nakladničke prilike nisu bile takve da bi se moglo prići sistematskom prevođenju francuske literature, no ipak, i tu je učinjeno ponešto, ali, što je mnogo važnije, učinjena je revalorizacija pojedinih autora, skrenut je interes na druge, pa iako je i tu bilo propusta, iako se naročito u vrednovanju suvremenih autora ponekad griješilo,[644] cjelokupna slika francuske književnosti što

[644] Npr. Mendès očito nije zavrijedio tolike prijevode, pa ni vrednovanje Maeterlincka ne odgovara današnjim kriterijima, no moramo imati na umu da su oba ta autora i u Francuskoj, a naročito u krugu »Jung Wiena«, uživali svojedobno veliku popularnost i slavu.

je nalazimo na kraju moderne, uglavnom odgovara i današnjim mjerilima. Međutim, u uspostavljanju kontakta sa svijetom, uklapanja u tokove njegova razvoja, da još jednom citiramo Marjanovića, »učinilo se je nešto, a uspjesi nisu bili maleni ... ali nije se učinilo dovoljno, stalo se na pol puta i za to se opažaju mnogi nedostaci sve do danas i što dalje to više ...«[645]

Te se Marjanovićeve riječi mogu primijeniti i na francusku literaturu, možda čak i s više opravdanja nego na neke druge književnosti. Područje interesa HM definitivno je formirano već u prvoj njezinoj fazi, autori koji su tada pobudili interes mladih pratit će se i dalje na svom razvojnom putu, ali suvremena se francuska književnost u drugoj fazi moderne n e ć e više ni izdaleka tako s i s t e m a t s k i pratiti kao prije, bar ne po časopisima, nova će se imena rijetko javljati, a ukoliko i naiđemo na neko novo ime, nekim nesretnim stjecajem okolnosti bit će to imena danas uglavnom već zaboravljena. I tako, da navedemo samo nekoliko primjera, Gidea i R. Rollanda spominju samo usputno Matoš, odnosno Livadić, Claudelu je posvećena jedna bilješka od 5 redaka, dok primjerice na ime Péguyja[646] ili Apollinairea nisam naišla ni jedan jedini put. A ipak su to pisci koji se nisu mogli mimoići da se sistematski pratio francuski književni život, i da ironija bude veća, jedini koji se u to doba još i mogao mimoići jer tada još nije igrao toliku ulogu u književnom životu, bio je Guillaume Apollinaire, koji je u svojoj žurnalističkoj karijeri pokazao interes za naše krajeve, koji je već 1903. bio napisao i jednu pripovjetku iz bosanskog života pod naslovom »L'Otmika« i koji se u doba Matoševa boravka u Parizu kretao u istim krugovima kao i on, a Rouveyreu i Golbergu imali su i zajedničke prijatelje.[647]

I konačno, trebalo bi da na temelju obrađenog materijala pokušam odgovoriti i na pitanje je li poznavanje francuske književnosti imalo odraza u stvaranju naših književnika i je li utjecalo na razvoj naše literature. Odgovor je decidirano jestan, međutim, na temelju materijala što je sadržan samo u časopisima HM, nemoguće je u cjelini osvijetliti francuske književne p o b u d e u doba moderne, iako i taj materijal ipak može biti ilustrativan.

Već i činjenica da se u časopisima mladih spominje utjecaj francuskih autora na 20-tak naših pisaca govori nešto sama za sebe. Uzmemo li pak da su više od polovice autora kod kojih se spominje taj francu-

[645] Usp. op. 621.

[646] Pišući o Wiesneru St. Šimić doduše kaže »... zaveden Barrèsovom i Péguyovom teorijom regionalizma, koju je Matoš preporučivao« (»Ikarov odgovor«, str. 71), no s obzirom na pregledani materijal sumnjam da je, bar u doba moderne, Péguy utjecao na formiranje našeg regionalizma; njegovo mi je ime slučajno i moglo promaći ako je bilo jednom ili dvaput uz put spomenuto, ali ne vjerujem da bih ga mogla previdjeti više puta.

[647] Usp. R. Warnier, »Un conte slave d'Apollinaire: L'Otmika«, str. 219, 233.

TABELA 1

ČASOPISI PRVOG RAZDOBLJA HRVATSKE MODERNE			Ruski	Ukrajinski	Poljski	Latički	Češki	Slovački	Bugarski	Litavski	Slavenski	Njemački	Nizozemski	Anglo-američki	Neskandinavski	Danski	Švedski	Norveški	Islandski	Skandinavski	Germanski	Talijanski	Španjolski	Portugalski	Rumunjski	Francuski	Romanski	Grčki	Židovski	Mađarski	Finski	Turski	Orijentalni	Ostali	Kumulativni	Razni		UKUPNO
PRAŠKA SKUPINA	Beletristika		4	—	—	—	4	—	—	—	8	—	1	—	(1)	—	—	—	—	(–)	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		9
	Pouka	Književna	1	—	1	—	4	2	—	—	8	—	—	—	(—)	1	—	—	1	—	2	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—		11
		Neknjiževna	5	1	2	1	15	2	—	—	26	2	—	—	(2)	—	—	—	—	(–	2	1	—	—	1	14	16	—	—	1	—	—	—	—	—	1		45
	Listak	Književni	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	(	—	—	1	—	(1)	1	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—		3
		Neknjiževni	—	—	—	—	2	—	—	—	2	2	—	—	(2)	—	—	—	—	(—)	2	—	—	—	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—		7
	Kazališna kronika		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	(—)	—	—	—	—	(—)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—
	Bilješke i smotra		—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	(—)	—	—	—	—	(–)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		1
	Zbroj	Književni prilozi	5	—	1	—	8	2	—	—	16	—	1	—	(1)	1	1	1	—	(3)	4	—	—	—	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—		23
		Ostali prilozi	5	1	2	1	18	2	—	—	29	4	—	—	(4)	—	—	—	—	(—)	4	1	—	—	1	17	19	—	—	1	—	—	—	—	—	1		53
		UKUPNO	10	1	3	1	26	4	—	—	45	4	1	—	(5)	1	1	1	—	(3)	8	1	—	—	1	20	22	—	—	1	—	—	—	—	—	1		76
BEČKO-ZAGREBAČKA SKUPINA	Beletristika		8	1	3	—	1	—	—	—	13	2	1	1	(4)	—	—	3	—	(3)	7	6	—	—	—	21	27	1	—	1	—	—	—	—	—	2		49
	Pouka	Književna	4	1	2	—	3	—	—	—	10	3	1	1	(5)	—	—	1	—	(1)	6	3	—	—	—	4	7	—	—	1	—	1	—	—	—	2		25
		Neknjiževna	3	—	1	—	4	—	—	—	8	2	—	—	(2)	—	—	—	—	(—)	2	2	—	—	—	5	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—		17
	Listak	Književni	5	—	7	—	8	—	7	—	27	6	—	11	(17)	1	1	2	—	(4)	21	20	—	—	—	16	36	—	1	—	—	—	—	—	1		85
		Neknjiževni	10	—	4	—	14	—	1	—	29	28	1	9	(38)	—	—	2	—	(2)	40	16	—	—	—	22	38	—	—	1	—	—	1	1	—	3		110
	Kazališna kronika		4	—	—	—	3	—	—	—	7	4	—	—	(4)	—	—	2	—	(2)	6	1	—	—	—	4	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—		18
	Bilješke i smotra		3	—	1	—	22	—	1	—	27	12	—	1	(13)	—	—	—	—	(—)	13	1	—	—	—	20	21	—	—	—	—	—	—	—	—	—		61
	Zbroj	Književni prilozi	17	2	12	—	12	—	7	—	50	11	2	13	(26)	1	1	6	—	(8)	34	29	—	—	—	41	70	1	1	2	—	1	—	—	—	5		159
		Ostali prilozi	20	—	6	—	43	—	2	—	71	46	1	10	(57)	—	—	4	—	(4)	61	20	—	—	—	51	71	—	—	1	—	—	1	1	—	3		206
		UKUPNO	37	2	18	—	55	—	9	—	121	57	3	23	(83)	1	1	10	—	(12)	95	49	—	—	—	92	141	1	1	3	—	1	1	1	—	8		365
KARLOVAČKO-ZAGREBAČKA SKUPINA	Beletristika		10	—	2	—	9	—	—	—	21	8	3	3	(14)	1	—	3	—	(4)	18	2	—	—	—	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—		42
	Pouka	Književna	7	—	6	—	8	—	—	—	21	4	—	2	(6)	2	2	1	—	(5)	11	6	—	1	—	8	15	—	—	—	1	—	—	1	2		49
		Neknjiževna	1	—	—	—	7	—	—	—	8	10	—	—	(10)	—	—	—	—	(—)	10	1	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—		20
	Listak	Književni	7	—	2	—	3	—	1	—	13	4	—	6	(10)	1	1	3	1	(6)	16	7	1	1	—	9	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—		47
		Neknjiževni	—	—	1	—	1	—	—	—	2	—	—	—	(—)	—	—	—	—	(—)	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—		3
	Kazališna kronika		3	—	2	—	2	—	—	—	7	10	—	4	(14)	—	—	2	—	(2)	16	5	—	—	—	25	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—		53
	Bilješke i smotra		—	—	—	—	1	—	—	—	1	3	—	—	(3)	—	—	—	—	(—)	3	—	—	—	—	2	2	—	—	—	1	—	—	—	—	1		7
	Zbroj	Književni prilozi	24	—	10	—	20	—	1	—	55	16	3	11	(30)	4	3	7	1	(15)	45	15	1	2	—	18	36	—	—	—	1	—	—	—	1	2		138
		Ostali prilozi	4	—	3	—	11	—	—	—	18	23	—	4	(27)	—	—	2	—	(2)	29	6	—	—	—	29	35	—	—	—	1	—	—	—	—	1		83
		UKUPNO	28	—	13	—	31	—	1	—	73	39	3	15	(57)	4	3	9	1	(17)	74	21	1	2	—	47	71	—	—	—	2	—	—	—	1	3		221
ZAJEDNO	Beletristika		22	1	5	—	14	—	—	—	42	10	5	4	(19)	1	—	6	—	(7)	26	8	—	—	—	22	30	1	—	1	—	—	—	—	—	2		100
	Pouka	Književna	12	1	9	—	15	2	—	—	39	7	1	3	(11)	3	2	3	—	(8)	19	9	—	1	—	13	23	—	—	1	1	1	—	—	1	4		85
		Neknjiževna	9	1	3	1	26	2	—	—	42	14	—	—	(14)	—	—	—	—	( )	14	4	—	—	1	20	25	—	—	1	—	—	—	—	—	1		82
	Listak	Književni	12	—	9	—	11	—	8	—	40	10	—	17	(27)	2	3	5	1	(11)	38	27	1	1	—	27	56	—	1	—	—	—	—	—	—	1		135
		Neknjiževni	10	—	5	—	17	—	1	—	33	30	1	9	(40)	—	—	2	—	(2)	42	16	—	—	—	26	42	—	—	1	—	—	1	1	—	3		120
	Kazališna kronika		7	—	2	—	5	—	—	—	14	11	—	4	(18)	—	—	4	—	(4)	22	6	—	—	—	29	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—		71
	Bilješke i smotra		3	—	1	—	24	—	1	—	29	15	—	1	(16)	—	—	—	—	(—)	16	1	—	—	—	22	23	—	—	—	1	—	—	—	—	1		69
	Zbroj	Književni prilozi	46	2	23	—	40	2	8	—	121	27	6	24	(57)	6	5	14	1	(26)	83	44	1	2	—	62	109	1	1	2	1	1	—	—	1	7		320
		Ostali prilozi	29	1	11	1	72	2	2	—	118	73	1	14	(88)	—	—	6	—	(6)	94	27	—	—	1	97	125	—	2	1	—	1	1	—	—	5		342
		UKUPNO	75	3	34	1	112	4	10	—	239	100	7	38	(145)	6	5	20	1	(32)	177	71	1	2	1	159	234	1	1	4	2	1	1	1	1	12		662

TABELA 2

ČASOPISI DRUGOG RAZDOBLJA HRVATSKE MODERNE Listovi prve generacije			Ruski	Ukrajinski	Poljski	Lužički	Češki	Slovački	Bugarski	Litavski	Slavenski	Njemački	Nizozemski	Anglo-američki	Skandinavski	Danski	Švedski	Norveški	Islandski	Skandinavski	Germanski	Talijanski	Španjolski	Portugalski	Rumunjski	Francuski	Romanski	Grčki	Židovski	Mađarski	Finski	Turski	Orijentalni	Ostali	Kumulativni	Razni		UKUPNO
SAVREMENIK	Beletristika		—	—	—		—				—	—				(—)		1		(1)	1	1					1									—		2
	Pouka	Književna	9		4	1	2		—	1	17	6		3	(9)	2	4	2	—	(8)	17	12			1	7	20			—	—	—	—	—	—		54
		Neknjiževna	3	—	1		1	—	1		6	3	2	4	(9)	1	2		—	(3)	12	4	2		—	1	10	—	—	1	—	1	—	—	—	2		30
	Listak	Književni	21	1	9	1	16	2	4	—	54	6		8	(14)	—	2		—	(2)	16	30				17	47	2	1	8	—	—	—	—	—	11		128
		Neknjiževni	4	—	—	—	8	—	3	—	15	16	—	6	(22)	—	4		—	(4)	26	9	3	—	1	13	26	1	—	—	—	—	—	—	—	1		68
	Kazališna kronika		7	—	5	—	2	—	—	—	14	16	—	11	(27)	2	—	5	—	(7)	34	8	—	—	—	41	49	1	—	1	—	—	—	—	—	2		99
	Bilješke i smotra		8	—	8	—	14	—	7	—	37	3	—	3	(6)	2	7	1	—	(10)	16	6	—	—	—	5	11	—	—	2	—	—	—	—	—	2		66
	Zbroj	Književni prilozi	30	1	13	2	18	2	4	1	71	12	—	11	(23)	2	7	2	—	(11)	34	43	—	—	1	24	68	2	1	8	—	—	—	—	—	11		184
		Ostali prilozi	22	—	14	—	25	—	11	—	72	38	2	24	(61)	5	13	6	—	(24)	88	27	5	—	1	63	96	2	—	4	—	1	—	—	—	7		263
		UKUPNO	52	1	27	2	43	2	15	1	143	50	2	35	(87)	7	20	8	—	(35)	122	70	5	—	2	87	164	4	1	12	—	1	—	—	18		447
MARJANOVIĆEVI LISTOVI	Beletristika		2	—	—	—	4	—	—	—	6	—	—	—	(—)	3	1	1	—	(5)	5	3	—	—	—	24	27	—	—	—	—	—	—	—	—		38
	Pouka	Književna	2	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	1	(2)	—	—	4	—	(4)	6	3	—	—	—	2	5	—	—	—	—	—	—	—	1	1		14
		Neknjiževna	2	—	1	—	6	—	—	—	9	6	—	5	(11)	—	—	—	—	(—)	11	3	1	—	—	4	8	—	—	1	—	—	—	—	—	1		29
	Listak	Književni	6	—	3	—	5	—	—	—	14	3	—	—	(3)	1	—	3	—	(4)	7	3	—	—	—	5	8	—	—	—	—	—	1	—	—	1		30
		Neknjiževni	—	—	—	—	1	—	—	—	1	3	—	1	(4)	—	—	—	—	(—)	4	1	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—			7
	Kazališna kronika		1	—	1	—	3	—	—	—	5	8	—	—	(8)	—	—	—	—	(—)	8	1	1	—	—	15	18	—	—	1	—	—	—	—	—	1		32
	Bilješke i smotra		3	—	1	—	2	—	—	—	6	3	—	2	(5)	—	1	1	—	(2)	7	1	1	—	—	6	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—		21
	Zbroj	Književni prilozi	10	—	3	—	9	—	—	—	22	4	—	1	(5)	4	1	8	—	(13)	18	9	—	—	—	31	40	—	—	—	—	—	1	—	1	2		82
		Ostali prilozi	6	—	3	—	12	—	—	—	21	20	—	8	(28)	—	1	1	—	(2)	30	6	3	—	1	26	36	—	—	2	—	—	—	—	—	2		89
		UKUPNO	16	—	6	—	21	—	—	—	43	24	—	9	(33)	4	2	9	—	(15)	48	15	3	—	1	57	76	—	—	2	—	—	1	—	1	4		171
HRVATSKA SMOTRA	Beletristika		4	—	12	—	2	—	3	—	21	4	1	2	(7)	1	5	3	—	(9)	16	7	1	—	1	10	19	—	—	—	—	3	—	—	—	5		61
	Pouka	Književna	1	—	4	—	4	—	—	—	9	2	—	—	(2)	—	1	3	—	(4)	6	11	—	—	1	4	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—		31
		Neknjiževna	1	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	(2)	—	—	1	—	(1)	3	4	—	—	1	3	8	—	—	1	—	—	—	—	—	1		13
	Listak	Književni	12	—	10	—	4	—	5	—	31	5	1	6	(12)	2	4	2	—	(8)	20	8	1	—	—	16	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—		76
		Neknjiževni	3	1	5	—	3	—	—	—	12	16	1	7	(24)	—	2	1	—	(3)	27	13	—	—	—	11	24	—	—	—	—	—	—	1	—	1		64
	Kazališna kronika		4	—	1	—	5	—	—	—	10	4	—	1	(5)	—	1	—	—	(1)	6	2	1	—	—	14	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—		33
	Bilješke i smotra		7	1	1	—	3	—	—	—	12	12	1	12	(25)	—	3	3	—	(6)	31	12	—	—	—	21	33	1	—	—	—	1	—	—	1	2		78
	Zbroj	Književni prilozi	17	—	26	—	10	—	8	—	61	11	2	8	(21)	3	10	8	—	(21)	42	26	2	—	2	30	60	—	—	—	—	5	—	—	5		168
		Ostali prilozi	15	2	7	—	11	—	—	—	35	34	2	20	(56)	—	6	5	—	(11)	67	31	1	—	1	49	82	1	—	1	—	—	2	—	4		188
		UKUPNO	32	2	33	—	21	—	8	—	96	45	4	28	(77)	3	16	13	—	(32)	109	57	3	—	3	79	142	1	—	1	—	5	—	2	—	9		356
ZAJEDNO	Beletristika		6	—	12	—	6	—	3	—	27	4	1	2	(7)	4	7	4	—	(15)	22	11	1	—	1	34	47	—	—	—	—	5	—	—	—	5		101
	Pouka	Književna	12	—	8	1	6	—	—	1	28	9	—	4	(13)	2	5	9	—	(16)	29	26	—	—	2	13	41	—	—	—	—	—	—	—	1	1		99
		Neknjiževna	6	—	2	—	7	—	1	—	16	11	2	9	(22)	1	2	1	—	(4)	26	11	3	—	1	11	26	—	—	3	—	1	—	—	—	4		72
	Listak	Književni	39	1	22	1	25	2	9	—	99	14	1	14	(29)	3	6	5	—	(14)	43	41	1	—	—	38	80	2	1	8	—	1	—	—	—	12		234
		Neknjiževni	7	1	5	—	12	—	3	—	28	35	1	14	(50)	—	6	1	—	(7)	57	23	3	—	1	25	52	1	—	—	—	—	1	—	2		139
	Kazališna kronika		12	—	7	—	10	—	—	—	29	28	—	12	(40)	2	1	5	—	(8)	48	11	2	—	1	70	84	1	—	2	—	—	—	—	—	3		164
	Bilješke i smotra		18	1	10	—	19	—	7	—	55	18	1	17	(36)	2	11	5	—	(18)	54	19	1	—	—	32	52	1	—	2	—	—	1	—	—	4		165
	Zbroj	Književni prilozi	57	1	42	2	37	2	12	1	154	27	2	20	(49)	9	18	18	—	(15)	94	78	2	—	3	85	168	2	1	8	—	5	1	—	1	18		434
		Ostali prilozi	43	2	24	—	48	—	11	—	128	92	4	52	(148)	5	20	12	—	(37)	185	64	9	—	3	138	214	3	—	7	—	1	—	2	—	13		540
		UKUPNO	100	3	66	2	85	2	23	1	282	119	6	72	(197)	14	38	30	—	(82)	279	142	11		6	223	382	5	1	15	—	6	1	2	1	31		974

TABELA 3

ČASOPISI DRUGOG RAZDOBLJA HRVATSKE MODERNE Listovi druge generacije			Ruski	Ukrajinski	Poljski	Lužički	Češki	Slovački	Bugarski	Litavski	Slavenski	Njemački	Holandski	Anglo-američki	Neskandinavski	Danski	Švedski	Norveški	Islandski	Skandinavski	Germanski	Talijanski	Španjolski	Portugalski	Rumunjski	Francuski	Romanski	Grčki	Židovski	Mađarski	Finski	Turski	Orijentalni	Ostali	Kumulativni	Razni		UKUPNO
LISTOVI NAPREDNE OMLADINE	Beletristika		3	—	—	—	4	—	—	—	7	1	2	2	(5)	—	—	—	—	(—)	5	2	—	—	—	3	5	1	1	—	—	—	—	—	—	2		19
	Pouka	Književna	2	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	(—)	—	—	—	—	(—)	—	2	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	1	1		5
		Neknjiževna	1	—	—	—	5	—	—	—	6	5	—	1	(6)	—	—	—	—	(—)	6	2	1	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—		15
	Listak	Književni	3	—	—	—	1	—	—	—	4	—	—	—	(—)	—	—	1	—	(1)	1	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—		7
		Neknjiževni	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	(1)	—	—	—	—	(—)	1	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—		2
	Kazališna kronika		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	(—)	—	—	—	—	(—)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—
	Bilješke i smotra		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	(—)	—	—	—	—	(—)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—
	Zbroj	Književni prilozi	8	—	—	—	5	—	—	—	13	1	2	2	(5)	—	—	1	—	(1)	6	4	—	—	—	5	9	1	1	—	—	—	—	—	1	3		31
		Ostali prilozi	1	—	—	—	5	—	—	—	6	5	—	2	(7)	—	—	—	—	(—)	7	3	1	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—		17
		UKUPNO	9	—	—	—	10	—	—	—	19	6	2	4	(12)	—	—	1	—	(1)	13	7	1	—	—	5	13	1	1	—	—	—	—	—	1	3		48
LISTOVI PRAVAŠKE OMLADINE	Beletristika		7	1	—	—	—	—	—	—	8	1	—	1	(2)	1	—	1	—	(2)	4	1	2	—	—	7	10	—	—	2	—	1	—	—	—	3		25
	Pouka	Književna	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	(1)	—	—	—	—	(—)	1	1	—	—	—	2	3	—	—	1	—	—	1	—	—	2		6
		Neknjiževna	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	(4)	—	—	—	—	(—)	4	3	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—		7
	Listak	Književni	2	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	(—)	—	—	—	—	(—)	—	1	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—		4
		Neknjiževni	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	(—)	—	—	—	—	(—)	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—		1
	Kazališna kronika		—	—	—	—	1	—	—	—	1	2	—	—	(2)	2	—	1	—	(3)	5	—	—	—	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—		9
	Bilješke i smotra			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	(—)	—	—	—	—	(—)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—
	Zbroj	Književni prilozi	9	1	—	—	—	—	—	—	10	2	—	1	(3)	1	—	1	—	(2)	5	3	2	—	—	10	15	—	—	3	—	1	1	—	—	5		35
		Ostali prilozi	—	—	—	—	1	—	—	—	1	6	—	—	(6)	2	—	1	—	(3)	9	4	—	—	—	3	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—		17
		UKUPNO	9	1	—	—	1	—	—	—	11	8	—	1	(9)	3	—	2	—	(5)	14	7	2	—	—	13	22	—	—	3	—	1	1	—	—	5		52
ZAJEDNO	Beletristika		10	1	—	—	4	—	—	—	15	2	2	3	(7)	1	—	1	—	(2)	9	3	2	—	—	10	15	1	1	2	—	1	—	—	—	5		44
	Pouka	Književna	2	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—	(1)	—	—	—	—	(—)	1	3	—	—	—	2	5	—	—	1	—	—	1	—	1	3		11
		Neknjiževna	1	—	—	—	5	—	—	—	6	9	—	1	(10)	—	—	—	—	(—)	10	5	1	—	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—		22
	Listak	Književni	5	—	—	—	1	—	—	—	6	—	—	—	(—)	—	—	1	—	(1)	1	1	—	—	—	3	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—		11
		Neknjiževni	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	(1)	—	—	—	—	(—)	1	2	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—		3
	Kazališna kronika		—	—	—	—	1	—	—	—	1	2	—	—	(2)	2	—	1	—	(3)	5	—	—	—	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—		9
	Bilješke i smotra		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	(—)	—	—	—	—	( )	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—
	Zbroj	Književni prilozi	17	1	—	—	5	—	—	—	23	3	2	3	(8)	1	—	2	—	(3)	11	7	2	—	—	15	24	1	1	3	—	1	1	—	1	8		66
		Ostali prilozi	1	—	—	—	6	—	—	—	7	11	—	2	(13)	2	—	1	—	(3)	16	7	1	—	—	3	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—		34
		UKUPNO	18	1	—	—	11	—	—	—	30	14	2	5	(21)	3	—	3	—	(6)	27	14	3	—	—	18	35	1	1	3	—	1	1	—	1	8		100

TABELA 4

ČASOPISI PRVOG I DRUGOG RAZDOBLJA HRVATSKE MODERNE

		Ruski	Ukrajinski	Poljski	Lužički	Češki	Slovački	Bugarski	Litavski	Slavenski	Njemački	Holandski	Anglo-američki	Neskandinavski	Danski	Švedski	Norveški	Islandski	Skandinavski	Germanski	Talijanski	Španjolski	Portugalski	Rumunjski	Francuski	Romanski	Grčki	Židovski	Mađarski	Finski	Turski	Orijentalni	Ostali	Kumulativni	Razni		UKUPNO
Književni prilozi	I	46	2	23	—	40	2	8	—	121	27	6	24	(57)	6	5	14	1	(26)	83	44	1	2	—	62	109	1	1	2	1	1	—	—	1	7		320
	IIa	57	1	42	2	37	2	12	1	154	27	2	20	(49)	9	18	18	—	(45)	94	78	2	—	3	85	168	2	1	8	—	5	1	—	1	18		434
	IIb	17	1	—	—	5	—	—	—	23	3	2	3	(8)	1	—	2	—	(3)	11	7	2	—	—	15	24	1	1	3	—	1	1	—	1	8		66
Zbroj		120	4	65	2	82	4	20	1	298	57	10	47	(114)	16	23	34	1	(74)	188	129	5	2	3	162	301	4	3	13	1	7	2	—	3	33		820
Ostali prilozi	I	29	1	11	1	72	2	2	—	118	73	1	14	(88)	—	—	6	—	(6)	94	27	—	—	1	97	125	—	—	2	1	—	1	1	—	5		342
	IIa	43	2	24	—	48	—	11	—	128	92	4	52	(148)	5	20	12	—	(37)	185	64	9	—	3	138	214	3	—	7	—	1	—	2	—	13		540
	IIb	1	—	—	—	6	—	—	—	7	11	—	2	(13)	2	—	1	—	(3)	16	7	1	—	—	3	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—		34
Zbroj		73	3	35	1	126	2	13	—	253	176	5	68	(249)	7	20	19	—	(46)	295	98	10	—	4	238	350	3	—	9	1	1	1	3	—	18		916
Ukupno	I	75	3	34	1	112	4	10	—	239	100	7	38	(145)	6	5	20	1	(32)	177	71	1	2	1	159	234	1	1	4	2	1	1	1	1	12		662
	IIa	100	3	66	2	85	2	23	1	282	119	6	72	(197)	14	38	30	—	(82)	279	142	11	—	6	223	382	5	1	15	—	6	1	2	1	31		974
	IIb	18	1	—	—	11	—	—	—	30	14	2	5	(21)	3	—	3	—	(6)	27	14	3	—	—	18	35	1	1	3	—	1	1	—	1	8		100
Zbroj		193	7	100	3	208	6	33	1	551	233	15	115	(363)	23	43	53	1	(120)	483	227	15	2	7	400	651	7	3	22	2	8	3	3	3	51		1736

LEGENDA:

I Časopisi prvog razdoblja HM
IIa Časopisi drugog razdoblja HM – Listovi prve generacije
IIb Časopisi drugog razdoblja HM – Listovi druge generacije

GRAFIKONI

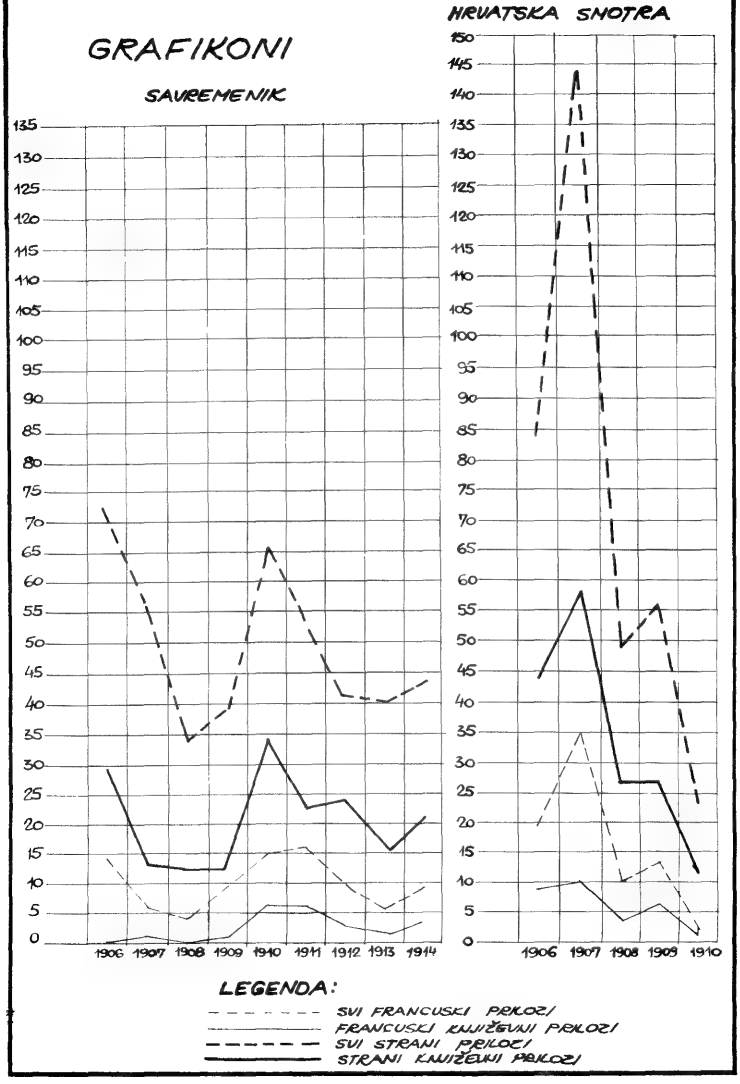
SAVREMENIK
135
130
125
120
115
110
105
100
95
90
85
80
75
70
65
60
55
50
45
40
35
30
25
20
15
10
5
0
1906 1907 1908 1909 1910 1911 1912 1913 1914
HRVATSKA SNOTRA
150
145
140
135
130
125
120
115
110
105
100
95
90
85
80
75
70
65
60
55
50
45
40
35
30
25
20
15
10
5
0
1906 1907 1908 1909 1910
LEGENDA:
SVI FRANCUSKI PRILOZI
FRANCUSKI KNJIŽEVNI PRILOZI
SVI STRANI PRILOZI
STRANI KNJIŽEVNI PRILOZI

ski utjecaj predstavnici mladih, i to njihovi istaknuti predstavnici kao Begović, Domjanić, Galović, Marjanović, Matoš, Nazor, Nikolić, Tucić, Ujević, Vidrić, Wiesner, i da bismo tom broju mogli dodati još nekoliko njih čije stvaranje sadržano samo po časopisima moderne ukazuje na reflekse francuske lektire (Lovrić, Häusler), onda je utjecaj francuske književnosti na literaturu naše moderne morao svakako biti jak već i po tom što se o njem tako često govori.

Neću ovdje zalaziti u pitanje konkretnih pojedinačnih utjecaja, koje sam povremeno u ovoj radnji i nabacivala, ali koji suštinski i nisu tako važni, već ću pokušati da se na temelju obrađenog materijala osvrnem na pitanje u kojoj je mjeri francuska literatura oplodila stvaranje mladih.

Počnemo li s kritikom, kojom su se bavili gotovo svi predstavnici HM, očito je da je uloga Francuza na tom području bila dominantna. Doseg utjecaja Tainea, Brunetièrea, Bourgeta ili Lemaîtrea, da spomenem samo najvažnija imena, nemoguće je u pomanjkanju preliminarnih studija u cjelini sagledati, to više što njihove metode nisu prodirale k nama samo izravno, već i posredno preko G. Brandesa i H. Bahra, također francuskih učenika. Ipak, i na temelju samih časopisa HM možemo zaključiti da se na francuske kritičare mladi ne samo stalno pozivaju i ne samo da su im njihovi sudovi uglavnom meritorni, već da je upravo francuska kritika nesumnjivo odigrala presudnu ulogu u formiranju moderne hrvatske kritike.

Roman u doba moderne ne nailazi na plodno tlo, pa iako je objavljeno preko 50 romana, to su uglavnom samo romani iz doba moderne,[468] zakašnjeli odjek romantizma i realizma, a malo ih je koje bismo mogli nazvati romanima HM. Pa i od cjelokupne te romansijerske produkcije, u svemu 5 romana izlazi u časopisima HM, a ni ti nisu karakteristični za našu modernu, niti su literarno uspjeli.[649] Francuska literatura izgleda da u to doba općenito nije imala više jačeg utjecaja na hrvatske romanopisce, a ukoliko ga je i bilo, to su, uz utjecaj Bourgeta na početku moderne, uglavnom zakašnjeli tragovi Zole.

Međutim, časopisi mladih puni su pripovjedaka i naročito crtica, tipične forme modernističke proze. No iako je većina tih crtica »simbolistična«, najveći ih dio ne pokazuje utjecaj francuskog simbolizma, već je tipičan odraz bečke, pa čak i poljske moderne, dok su pripovijetke uglavnom inspirirane ruskim pripovjedačima. No francuski utjecaj ipak postoji i to prvenstveno utjecaj Baudelaireovih pjesama u prozi.

Što se tiče drame, ona u doba moderne pokazuje vrlo snažan razvoj, koji dijelom možemo pratiti i u modernističkim listovima – mnoge su drame u njima i objavljene, a gotovo se o svima piše. U cjelini uzevši, naša je dramska produkcija tog doba većinom s čisto zanatske strane bolja nego prije, a majstori zanata bili su i našim dramskim piscima pr-

[648] Usp. S. Korać, »Dvadeset godina hrvatskog romana«, str. 492.

[649] J. Kosor, »Cupalo«, *S-k*, 2/1907; V. Car-Emin, »Nove borbe«, *S-k*, 3/1908; F. Becić, »Errata corige«, *HS*, 5(1909); M. Ogrizović, »Stari plamen«, *HS*, 2(1907); I. Krnic, »Okajanje«, *Knj. N.*, 1/1914.

venstveno francuski autori, napose Sardou, kojeg mladi doduše ne cijene kao umjetnika, ali mu i oni priznaju savršenstvo dramske tehnike i upućuju u tom pogledu na nj kao na učitelja; njegov je utjecaj na Vojnovića i Begovića nesumnjiv, dapače, slabijim dijelom svog dramskog opusa ta dva dramatičara posežu i za uobičajenim zapletima francuske drame. Literarni uzori mladih bili su ipak prvenstveno Skandinavci, Rusi i – Maeterlinck, čiji bi utjecaj na dramu HM svakako zavrijedio posebnu studiju.

No bez sumnje, najplodniji je bio utjecaj francuske književnosti na našu poeziju, i to ne samo na liriku Matoša i pjesnikâ njegova kruga već i općenito na našu liriku u doba moderne. Parnasovci podjednako djeluju i na tradicionaliste i na moderniste, Baudelaire i Verlaine glavni su uzori mladih, a sintezu parnasovskih i simbolističkih elemenata dao je u svojoj lirici A. G. Matoš, za kojim su se poveli i pjesnici *Hrvatske mlade lirike*. I danas, kad mi u naporima »Matoša i njegovih sljedbenika ... za realizacijom lirike po zapadnjačkom uzoru iz druge polovine devetnaestoga stoljeća« ne gledamo više kao Krleža 1932. samo »jednu manijakalnu, upravo ograničenu borbu s arhitektonikom forme«,[650] kad više ne mislimo poput Barca 1935. da je Matošev kult forme bio »jedna od najvećih zabluda u razvitku cijele hrvatske lirike« i da ju je »sveo ... opet na neko bespuće s kojega je izvedoše Ivo Andrić i Miroslav Krleža«,[651] već kad naprotiv smatramo da je i taj Matošev »utjecaj bio pozitivan, jer je pomagao usavršenju jezika i pjesničkog izraza i pomagao pojavi novih lirskih imena kao A. B. Šimić, Tin Ujević i Miroslav Krleža«, kad znamo da njegov utjecaj nije djelovao »samo na jednu izoliranu grupu 'matoševaca' već na hrvatsku književnost u cjelini«, i izvršio njezin »duboki preokret«,[652] i kad u nekim Matoševim pjesmama vidimo vrhunce hrvatske lirike, onda više ne možemo spočitavati Matošu što se napajao na francuskim izvorima. Jer pitanje je bi li Matoš bio prijelomna figura u razvoju naše moderne lirike da je živio samo u okviru naših skučenih prilika, da sretnim stjecajem okolnosti nije dospio u Pariz i da se nije na francuskim izvorima napajao.

A ono što vrijedi za Matoša, vrijedi i za čitavu književnost naše moderne. Pitanje je bi li HM bila prijelomno razdoblje u razvoju naše literature da francuska književna orijentacija nije bila u to doba predominantna i da francuska književnost nije davala pobude stvaranju najistaknutijih predstavnika naših mladih. U tome je možda i jedan od glavnih uzroka što je moderna dala najviše u kritici i lirici, upravo na ona dva područja gdje je francuska književnost ostavila najjače tragove.

[650] Usp. Krleža, »Lirika Ljube Wiesnera«, str. 242.
[651] Usp. Barac, »Pedesetgodišnjica Ljube Wiesnera«, str. 18.
[652] Usp. Kaštelan, »Lirika A. G. Matoša«, str. 144.

LITERATURA

(U Literaturi nisu navedeni radovi koji su objavljeni u časopisima hrvatske moderne.)

BARAC, Antun

– »Bilješke o 'Mladima' i 'Starima'«, *Članci o književnosti*, Zagreb 1935, str. 129–179.
– »Sto godina novije hrvatske književnosti i 'Obzor'«, *Obzor Spomen-knjiga 1860–1935*, Zagreb 1936, str. 254–260.
– »Pedesetgodišnjica Ljube Wiesnera«, *Ljubo Wiesner*, Spomenica o 50-godišnjici, Zagreb, 1936, str. 15–35.
– »Notes sur les Français dans la littérature de l'Illyrisme«, *AIFZ*, Nos 2–3/1937, str. 73–85.
– *Hrvatska književna kritika*, Zagreb 1938.
– »Notes sur Šenoa et les Français«, *AIFZ*, Nos 10–11/1939, str. 125–137.
– »La culture littéraire des écrivains croates avant Šenoa«, *AIFZ*, Nos 16–17/1941, str. 1–11.
– »Les conteurs croates et le régime français en Croatie«, *AIFZ*, Nos 26–27/1945, str. 145–157.
– *Jugoslavenska književnost*, Zagreb 1954.
– *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije*, Zagreb 1954–1960. Knj. 1 – Književnost ilirizma, 1954.
2 – Književnost pedesetih i šezdesetih godina, 1960.
– »Stihovi A. G. Matoša«, *Rasprave i kritike*, Beograd 1964, str. 319–335.

BATUŠIĆ, IVANA

– »Les tournées des acteurs français sur la scène de Zagreb (1891–1940)«, *AIFZ*, 2e série, Nos 2–3/1953–1954, str. 61–142; – idem: »Francuski umjetnici na zagrebačkoj pozornici od 1891. do 1940. godine«, *Rad JAZU*, 297(1953), str. 5–88.

BATUŠIĆ, SLAVKO

– »Le répertoire français du Théâtre national de Zagreb«, *AIFZ*, Nos 6–7/1942–1943, str. 20–62.

BEDIER, Joseph – Paul HAZARD

– *Littérature française*, Paris 1949, T. 1–2.

BENEŠIĆ, Julije

– »O životu i radu Frana Galovića«, (F. Galović, *Pjesme*, Zagreb 1940, str. 7–106).
– »Autobiografija«, *Kritike i članci*, Zagreb 1943, str. 293–304.

BOGNER, Josip

– Pokreti i struje u hrvatskoj i srpskoj književnosti od Moderne do nadrealizma (1895.–1925.), /Disertacija/, Zagreb s. a.

CLOUARD, Henri

– *Histoire de la littérature française*, Du symbolisme à nos jours, De 1885 à 1914, Paris 1947.

ČEPULIĆ, Drago – Slavko BATUŠIĆ

– »Racine en Croatie«, *AIFZ*, No 12/1940, str. 1–19.

DEANOVIĆ, Mirko

– »Les plus anciens contacts entre la France et Raguse«, I–III, *AIFZ*, Nos. 24–25/1944, str. 1–39, 26–27/1945, str. 158–227, 28–29/1946–1947, str. 30–82.
– »Molière à Raguse au XVIII s.«, *RLC*, 28/1954, str. 5–15.
– »Predstave francuskih i talijanskih djela u starom Zagrebu«, *Filologija*, 3(1962), str. 23–32.

DŽAKULA, Branko
– »Šenoa traducteur des écrivains français«, *AIFZ*, Nos 20–23/1942–1943, str. 124–142.
– »Le répertoire français du théâtre de Zagreb«, *AIFZ*, Nos 10–11/1946–1947, str. 242–272.
– »La fortune de Victor Hugo en Croatie«, *AIFZ*, Nos 28–29/1946–1947, str. 123–231.

EDGERTON, William B.
– »The Penetration of Nineteenth-century Russian Literature into the Other Slavic Countries«, *American Contributions to the Fifth International Congress of Slavist (Sofia 1963)*, The Hague 1963, str. 41–78.

FLAKER, Aleksandar
– »Ante Kovačić i ruska književnost«, *Filologija*, 1(1957), str. 101–121.

FRANGEŠ, Ivo
– »Stil Matoševe novelistike«, *Rad JAZU*, 333(1963), str. 239–298.

FRANIČEVIĆ, Marin
– »Granice i tokovi, (Problem periodizacije naše savremene književnosti)«, *Književnost jučer i danas*, Zagreb 1959, str. 213–228.

GRAĐA ZA BIBLIOGRAFIJU
– *Građa za bibliografiju jugoslavenske periodike*, Zagreb 1955, (Anali Leksikografskog zavoda FNRJ, sv. 2).

HAUSER, Arnold
– *Sozialgeschichte der Kunst und Literatur*, Bd. 2, München 1953.

HÄUSLER, Karlo
– »Nevermore«, *A. G. Matoš, In memoriam*, Zagreb 1934, str. 219–229.

HEĆIMOVIĆ, Branko
– »Pet dramatičara hrvatske moderne«, *Rad JAZU*, 326(1962), str. 195–263.

HERGEŠIĆ, Ivo
– »Francuski pisci na hrvatskoj pozornici u Zagrebu (1840–1934)«, *Hrvatsko kolo*, 14/1933, str. 284–297.
– »La part de l'étranger dans le répertoire du Théâtre national de Zagreb«, *RLC*, 14/1934, str. 108–131.
– »Legenda o Amisu i Amilu«, *Nastavni vjesnik*, 43/1934–35, str. 109–119, 220–235.
– »Mladi u hrvatskoj književnosti 1897.–1907.«, *Obzor, Spomen-knjiga 1860–1935*, Zagreb 1936, str. 126–130.
– »Les éditions de la Matica Hrvatska du point de vue français, *AIFZ*, Nos 2–3/1937, str. 113–145.
– »Le soixante-dixième anniversaire de Nikola Andrić«, *AIFZ*, Nos 2–3/1937, str. 161–167.
– »Le répertoire français du théâtre de Zagreb«, *AIFZ*, Nos 4/1938, str. 228–232.
– »Molière i francusko klasično kazalište«, *Shakespeare–Molière–Goethe*, Zagreb 1957, str. 97–189.

HORVAT, Josip
– *Povijest novinstva Hrvatske*, Zagreb 1962.

IBROVAC, Miodrag
– »Francuski utjecaj na srpsko-hrvatsku i slovenačku književnost«, (Stanojević, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, knj. 1).
– »Kulturni odnosi«, *EJ*, sub voce »Francusko-jugoslovenski odnosi«.

– »Francuska književnost kod Jugoslovena«, *EJ*, sub voce »Francusko-jugoslovenski odnosi«.
– »Jugoslovenske književnosti kod Francuza«, *EJ*, sub voce »Francusko-jugoslovenski odnosi«.

IVANIŠIN, Nikola
– »Časopis 'Slovinac' i slovinstvo u Dubrovniku«, *Rad JAZU*, 324(1962), str. 171–245.

JEŽIĆ, Slavko
– *Hrvatska književnost od početka do danas*, 1100–1941, Zagreb 1944.

KAŠTELAN, Jure
– »Lirika A. G. Matoša«, *Rad JAZU*, 310(1957), str. 5–145.

KORAĆ, Stanko
– »Dvadeset godina hrvatskog romana«, *Rad JAZU*, 333(1963), str. 299–499.

KRLEŽA MIROSLAV – »Lirika Ljube Wiesnera«, *Eseji*, knj. 1, Zagreb 1932, str. 235–255.

LAKATOŠ, Josip
– *Jugoslovenska štampa*, Beograd 1911.

LALOU, René
– *La Théâtre en France depuis 1900*. Paris 1956.

LUNAČEK, Vladimir
– »Bilanca Hrvatske moderne«, *S–k*, 1923, str. 505–513.

MAIXNER, Rudolf
– »Charles Nodier i Ilirija«, *Rad JAZU*, 229(1924), str. 1–48.
– »Balzac et les Slaves du Sud«, *AIFZ*, No 1/1937, str. 58–62.
– »Balzac et l'Illyrie«, *AIFZ*, Nos 18–19/1941, str. 221–226.
– »Notes sur Stendhal et l'Illyrie«, *AIFZ*, Nos 20–23/1942–1943, str. 188–195.
– »Balzac 'illyrisant'«, *AIFZ*, Nos 20–23/1942–1943, str. 195–197.
– »Hrvatski prijevodi francuske proze 1800.–1860.«, *Rad JAZU*, 290(1952), str. 65–112.

MANDIĆ–PACHL, Helena
– »Une traduction croate de la Henriade de Voltaire«, *Studia Romanica Zagrabiensia*, Num. 4(1957), str. 45–52.

MARJANOVIĆ, Milan
– *Iza Šenoe*, Četvrt vijeka hrvatske književnosti, Zadar 1906.
– *Hrvatska moderna*, Izbor književne kritike, knj. 1–2, Zagreb, 1951.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir
– »Moja sjećanja na A. G. Matoša«, *Zadarska revija*, 3/1954, br. 2.

MAŠTROVIĆ, Vjekoslav
– *Jadertina Croatica*, Zagreb 1949–1954.
Dio 1 – Knjige, 1949.
– 2 Časopisi i novine, 1954.

NEHAJEV, Milutin
– »Nekrolog Milanu Ogrizoviću«, *Djela* sv. 8, Zagreb 1944, str. 83–129.
– »Nova nada«, *Djela*, sv. 13, Zagreb 1945, str. 288–298.

NEVISTIĆ, Ivan
– »Psihogeneza 'Hrvatske Moderne'«, *Orkan*, 2/1924, str. 130–135.

PEYRE, Henri
– Les Générations littéraires«, Paris 1948.

PROHASKA, Dragutin
– »Naraštaji najnovije hrvatske književnosti od 1850–1915«, *S–k*, 11/1916, str. 161–171.
– *Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti*, Zagreb 1921.

SAVKOVIĆ, Miloš
– *L'influence du réalisme français dans le roman serbocroate*, Paris 1935.
– *Bibliographie des réalistes français dans la littérature serbocroate*, Paris 1935.

SKOK, Petar
– *Francuska književnost XIX i XX vijeka*, Zagreb 1939.

SOERGEL, Albert – Curt HOHOFF
– *Dichtung und Dichter der Zeit*, Vom Naturalismus bis zur Gegenwart, Bd. 1, Düsseldorf 1964.

ŠAMIĆ, Midhat
– »Grgo Martić et les Français«, *AIFZ*, 2e Série, Nos 2–3/1953–1954, str. 143–162.

ŠIMIĆ, Stanislav
– »Ikarov odgovor«, *Ljubo Wiesner*, Spomenica o 50-godišnjici, Zagreb 1936, str. 69–84.

ŠKREB, Zdenko
– »Teoretske osnove literarnohistorijske periodizacije«, *Umjetnost riječi*, 2/1958, str. 137–162.

ŠOJAT, Olga
– »Kajkavska drama i razvitak hrvatskoga kazališta«, *Rad JAZU*, 326(1962), str. 175–184.

THIBAUDET, Albert
– *Histoire de la littérature française*, Paris 1936.

TOMIĆ, Ivo
– »L'Uscoque de George Sand«, *AIFZ*, No 4/1938, str. 211–217.

TOMIĆ, Josip
– *Matoševo poznavanje francuske književnosti*, Zagreb 1939.
– »Problem Matoševih pseudonima i anonimnih članaka«, *Hrvatsko kolo*, 5/1952, str. 592–600.
– »Baudelaire en Yougoslavie. Bibliographie«, *Studia Romanica Zagrabiensia*, Num. 4(1957), str. 33–43.
– »Utjecaj francuske pjesničke strukture na Matoševu poeziju«, *Filologija*, 1(1957), str. 177–201.
– »Barrès et Matoš«, *AIFZ*, 2e Série, Nos 6–7/1957–1958, str. 42–53.
– »A. G. Matoš i Baudelaire«, *Filologija*, 2(1959), str. 175–178.

UJEVIĆ, Mate
– »Bibliografski podaci o francuskoj književnosti kod Jugoslovena«, *EJ*, sub voce »Francusko-jugoslovenski odnosi«.

UJEVIĆ, Tin
– »Matoševi pseudonimi«, *Hrvatsko kolo*, 5/1952, str. 728–730.

VIDAČIĆ, Marcel
– »Pseudonimi, šifre i znakovi pisaca iz hrvatske književnosti«, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, 21(1951), str. 7–141.

VUČETIĆ, Šime
– »Naša kritika početkom stoljeća«, *Nehajev i suvremenici*, (Hrvatska književna kritika, knj. 5), Zagreb 1964, str. 7–44.

WARNIER, Raymond
– »Un conte slave d'Apollinaire: L'Otmika«, *Filologija*, 3(1962), str. 219–239.

WELLEK, René – Austin WARREN
– *Theory of Literature*, New York 1949, Chap. 19, »Literary History«, str. 263–282.

WIESNER, Ljubo
– »Matoš u Parizu«, *A. G. Matoš, In memoriam*, Zagreb 1934, str. 171–182.

ZANINOVIĆ, Vice
– »Mlada Hrvatska uoči I. svjetskog rata«, *Historijski zbornik*, 11–12/1958–1959, str. 65–104.

BIBLIOGRAFIJA

1. BIBLIOGRAFIJA KNJIŽEVNIH I POLUKNJIŽEVNIH ČASOPISA U DOBA HRVATSKE MODERNE

(Časopisi i listovi označeni zvjezdicom tretirani su u ovoj radnji kao glasila mladih.)

BEHAR

Behar. List za pouku i zabavu. (Polumjesečnik.) Ur. S. Bašagić, (god. 2/1901–02–6/1905–06:) E Mulabdić, (god. 7/1906–07:) H. M. Dž. Čaušević, (god. 8/1907(08:) Š. Salihbegović, (god. 9/1908–09 – 10/1909–10:) Lj. Dvorniković. – Sarajevo, 1901––1910.
God. 1/1900–01 – 10/1909–10.

DOM I SVIJET

Dom i sviet. Ilustrovani list za zabavu, pouku i viesti. (Polumjesečnik.) Ur. N. Kokotović, (teč. 9/1896 i d.:) S. Kugli. – Zagreb, 1888–1923.
Teč. 8/1895–27/1914.

DOMAĆE OGNJIŠTE

Vidi: *Na domaćem ognjištu.*

*GLAS

Glas ujedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine. Za književnost, politička i socijalna pitanja. Vlasnici S. Radić i S. Pribićević. (Ur. N. Fuger.) – Beč, 1899–1900.
God. 1/1899–1900, br. 1– 4–5.

GLAS MATICE HRVATSKE

Glas Matice hrvatske. (Polumjesečnik.) Za ur. odg. A. Radić, (god. 3/1908 i d.:) A. Bazala. – Zagreb, 1906–1909.
God. 1/1906 – 4/1909.

GLASNIK MATICE DALMATINSKE

Glasnik Matice dalmatinske. (Tromjesečnik.) (Ur. J. Čedomil, god. 3/1903–04, sv. 1–2: I. Vojnović, god. 3/1903–04, sv. 3–4: P. Kasandrić.) – Zadar, 1901–1904.
God. 1/1901–02 – 3/1903–04.

*GRABANCIJAŠ

Grabancijaš. Glasilo starčevićanskog slobodoumnog djaštva. (Mjesečnik.) Ur. K. Kovačić. – Zagreb, 1910.
God. 1/1910, br. 1.

HRVATSKA

Hrvatska. Bogu i Hrvatskoj. Časopis za pouku i zabavu. Za zdravu prosvjetu. Za hrvatski jezik. Izd. i ur. I. Prodan. – Zadar, 1884–1898.
God. 10/1895 – 13/1898.

*HRVATSKA MISAO

Hrvatska misao. List za književnost, politiku i pitanja socijalna. Ur. Ž. Bertić, M. Heimrl, F. Hlaváček, S. Korporić, F. Poljak, M. Šarić. – U Pragu, 1897.
God. 1/1897, br. 1 – 7–8.

*HRVATSKA MISAO

Hrvatska misao. Smotra za narodno gospodarstvo, književnost i politiku, (god. 3–4:) Mjesečnik za narodno gospodarstvo, književnost i politiku u slavenskom demokratskom duhu, (god. 5:) Mjesečnik za javni život u slavenskom demokratskom duhu. Odg. ur. L. Mazzura, (god. 2, br. 7–8:) I. Lončarić, (god. 3–5:) S. Radić. – U Zagrebu, 1902–1906.
God. 1/1902 – 5/1905–06.

HRVATSKA PROSVJETA

Hrvatska prosvjeta. Mjesečnik za književnost, umjetnost i prosvjetu. Ur. P. Grgec. – U Zagrebu, 1914–1940.
God. 1/1914.

*HRVATSKA SMOTRA

Hrvatska smotra. Za politiku, književnost, znanost, umjetnost i kritiku, (knj. 5/1909 – 6/1910:) Za književnost, znanost, umjetnost i kritiku. (Dvotjednik.) Ur. i izd. Z. Vukelić. – Zagreb, 1906–1910.
Knj. 1(1906) – 6(1910), br. 1 – 6–7.

*HRVATSKI ĐAK

Hrvatski djak. Glasilo hrvatskog naprednog djaštva. (Mjesečnik.) (Ur. J. Janušić, god. 2/1908: V. Gabarić, god. 3/1908–09: Čaldarević). – U Zagrebu, (god. 2/1908, br. 6–7:) u Pragu, 1907–1911.
God. 1/1907 – 5/1911.

*HRVATSKI SALON

Hrvatski salon. (Prigodna publikacija.) (Ur. M. Dežman Ivanov.) – Zagreb, 1898–1899.
Sv. 1(1898) – 4(1899).

ILUSTROVANI OBZOR

Ilustrovani Obzor. (Polumjesečnik.) (Ur. V. Lunaček.) – Zagreb 1908–1909.
God. 1/1908 – 2/1909.

JAVOR

Javor. (Polumjesečnik, br. 4–10: mjesečnik.) Izd. i ur R. Horvat. – U Zagrebu, 1912.
God. 1/1912, br. 1–10.

*JUG

Jug. (Mjesečnik.) Izd. i ur. M. Marjanović. – Spljet, 1911.
God. 1/1911, br. 1–8.
/Dalje vidi *Jug (Zvono).*/

*JUG (ZVONO)

Jug. (Zvono). /Polumjesečnik./ Izd. i odg. ur. M. Marjanović. – U Zagrebu, 1912.
Teč. 2/1912, br. 1–4.

*KNJIŽEVNE NOVOSTI

Književne novosti. /Tjednik./ Odg. ur. M. Marjanović. – Zagreb–Rijeka, 1914.
God. 1/1914, br. 1–26.

KNJIŽEVNI PRILOG

Književni prilog Kluba hrvatskih književnika u Osijeku. Dvomjesečna književno-umjetnička ilustrirana smotra. Ur. »Klub hrvatskih književnika« u Osijeku, (god. 2/1911–12 – 3/1913–15:) R. F. Magjer. – U Osijeku, 1910–1915.
Knj. 1(1910–11) – 3(1913–15).

LOVOR

Lovor. /Polumjesečnik./ Ur. R. Katalinić–Jeretov. – Zadar, 1897.
God. 1/1897, br. 1–12.

LOVOR

Lovor. Zabavno-poučni list. /Mjesečnik./ Ur. I. Tomašić. – U Zagrebu, 1900.
Teč. 1/1900, br. 1–2.

*LOVOR

Lovor. /Polumjesečnik./ Gl. ur. M. Cihlar–Nehajev (Zadar). Gl. suradnici: za književni dio M. Begović (Split), za umjetnički dio M. Dežman–Ivanov. – Zagreb–Zadar–Split, 1905.
Knj. 1/1905, sv. 1–7.

LUČ

Luč. List hrvatskog katoličkog đaštva. Ur. Lj. Marković, (god. 5/1909–10:) F. Galović, (god. 6/1910–11:) J. Prstec i R. Eckert, (god. 7/1911–12): H. V. Strauch–Grmović, (god. 8/1912–13:) P. Grgec i J. Radočaj, (god. 9/1913–14:) B. Babić, J. Andrić i S. Varga. – Beč, (god. 2/1906–07, br. 4 i d.:) Zagreb, 1905–1941.
God. 1/1905–06 – 9/1913–14.

MLADA HRVATSKA

Mlada Hrvatska. Smotra za politiku i knjigu. (Polumjesečnik.) Izd. i odg. ur. D. Politeo. – Zagreb, 1894–1895.
God. 1/1894 – 2/1895, br. 1.

*MLADA HRVATSKA

Mlada Hrvatska. Slobodan časopis za književnost, umjetnost i socijalni život. (Mjesečnik.)) Izd. B. Drechsler i drugovi, (br. 5: S. Kralj i drugovi). – Zagreb, 1902.
God. 1/1902, br. 1–5.

*MLADA HRVATSKA

Mlada Hrvatska. Glasilo starčevićanskog đaštva. (Mjesečnik.) Ur. F. Galović, (god. 2/1908–09:) F. Galović, K. Kovačić i dr., (god. 3/1909–10, br. 1–3:) K. Kovačić, (god. 3/1909–10, br. 4–5 i d.:) Z. Čuljat i M. Budak, (god. 4/1911:) M. Budak, god. 5/1912, br. 1–4:) F. Galović i J. Matasović, (god. 5/1912, zaključni broj – god. 6/1913, br. 2:) I. Žilić i S. Baljić, (god. 6/1913, br. 3 – 7/1914:) Lj. Maštrović. – U Zagrebu, (god. 5/1912, zaključni broj – 6/1913, br. 2:) Beč, 1908 – 1914.
God. 1/1908 – 7/1914.

*MLADOST

Mladost. Smotra za modernu književnost i umjetnost. (Polumjesečnik.) Izd. G. Jeny, D. Nikolajev–Plavšić i (sv. 1–2:) V. Schmidt–Jugović. – Beč, 1898.
Knj. 1/1898, br. 1–6.

NA DOMAĆEM OGNJIŠTU

Na domaćem ognjištu, (knj. 2/1901–02 – 14/1914:) *Domaće ognjište.* List za porodicu, (god. 9/1909 – 14/1914:) Centralni organ Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije. (Mjesečnik, knj. 9/1909: polumjesečnik.) Ur. M. Jambrišak i J. Truhelka, (knj. 2/1902–03 – 10/1910:) M. Pogačić, (knj. 11/1911 – 12/1912:) M. Pogačić i Z. Marković, (knj. 13/1913 – 14/1914:) Z. Vernić. – Zagreb, 1900 – 1914.
Knj. 1/1900–01 – 14/1914.

*NADA

Nada. Beletristički list. (Polumjesečnik.) (God. 2/1895–96: izd. i ur. V. Jelovšek, god. 3/1896–97 ur. V. Jelovšek i M. Cihlar–Nehajev.) – (U Zagrebu, izd. đaci gornjogradske gimnazije, god. 3/1896–97: srednjoškolsko djaštvo), 1894–1897. (Litogr.)
God. 1/1894–95 – 3/1896–97.

NADA

Nada pouci, zabavi i umjetnosti. (Polumjesečnik.) Ur. K. Hörmann. – U Sarajevu, 1895 – 1903.
God. 1/1895 – 9/1903.

*NARODNA MISAO

Narodna misao. Jedinstvu i slobodi naroda, ljubavi i uzajamnosti braće. (Tjednik.) Gl. ur. F. Potočnjak. – U Zagrebu, 1898.
God. 1/1898, br. 1–27.

*NAŠA SNAGA

Naša snaga. Srednjoškolsko glasilo. (Mjesečnik.) Odg. ur. D. Tušanović (tj. J. Demetrović). – U Zagrebu, 1904.
Knj. 1/1904, sv. 1–4.

*NOVA NADA

Nova nada. Zbornik zabave i pouke. (Ur. M. Cihlar–Nehajev, M. Marjanović, A. Milčinović i A. Kristan.) Izd. V. J(elovšek) Teharski, (knj. 3/1898–99:) A. Milčinović. – U Zagrebu, 1897 – 1899.
Knj. 1/897–98–3/1898–99.

*NOVA ZVIJEZDA

Nova zvijezda. (Ur. J. Godler.) Izd. i odg. ur. F. Kolaković. – Zagreb, 1901.
Knj. 1/1901, sv. 1–5.

NOVI VIJEK

Novi vijek. List za književnost, znanost i politiku. (Polumjesečnik.) Izd. i ur. A. Tresić–Pavičić. – U Splitu, 1897 – 1899.
Teč. 1(1897) – 4(1899).

*NOVO DOBA

Novo doba. List sjedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine za politička, socijalna i književna pitanja. Ur. i izd. V. Iljadica–Grbešić. U Zlatnom Pragu, 1898.
God. 1/1898, br. 1 – 6–7.

*NOVO SVJETLO

Novo svjetlo. Izd. M. Marjanović. – (Zagreb), 1901.
Knj. 1/1901, br. 1.

OKO

Oko. Povremeni časopis. Izd. O . Kraus. – U Zagrebu, 1901.
God. 1/1901, br. 1.

*OSVIT

Osvit. Beletristički list. (Mjesečnik.) Ur. O. D(ürr) Karlov, (br. 5 i d.:) B. Lj. Njegoslavić. – U Zagrebu, (izd. đaci zagrebačke realke), 1895. (Litogr.)
God. 1/1894–95, br. 1–8.

POBRATIM

Pobratim. Zabavni i poučni list za odrasliju mladež. (Polumjesečnik.) (God. 5/1894–95 – 8/1897–98, br. 11:) ur. O. Kučera, (god. 8/1897–98, br. 12– 16/1905–06, br. 1:) G. Manojlović, (god. 16/1905–06, br. 2 i d.:) F. Ž. Miler. – Zagreb, 1891 – 1914, 1916.
God. 5/1894–95 – 24/1913–14.

PRAVA HRVATSKA MISAO

Prava hrvatska misao. Smotra za politiku i knjigu. (Polumjesečnik.) Izd. i odg. ur. D. Politeo. – U Zagrebu, 1903.
God. 1/1903, br. 1–4.

PREPOROD

Preporod. Ilustrovani zabavno-poučni časopis. (Mjesečnik.) Ur. A. Harambašić. – Zagreb, 1898 – 1899.
Teč. 1/1898–2/1899, br. 1–6.

PROSVJETA

Prosvjeta. List za zabavu, znanost i umjetnost, (teč. 20/1912. i d.:) Časopis za pouku i zabavu. (Polumjesečnik, teč. 21/1913: Mjesečnik.) (Teč. 3/1895 – 5/1897:) ur. V. Fleišer, (teč. 6/1898 – 7/1899:) V. Deželić, (Teč. 8/1900:) V. Deželić i F. Laszowski, (Teč. 9/1901 – 16/1908, br. 12, 17/1909, br. 12– 21/1913:) E. Laszowski, (Teč. 16/1908, br. 13 – 17/1909, br. 1–11:) O. Szlavik. – U Zagrebu, 1893 – 1913.
Teč. 3/1895 – 21/1913.

*SAVREMENIK

Savremenik. Ljetopis Društva hrvatskih književnika, (god. 2/1907 i d.:) Mjesečnik Društva hrvatskih književnika. Ur. Gj. Šurmin, (god. 1/1906, knj. 2:) Gj. Šurmin i B. Drechsler, (god. 2/1907 – 12/1917:) B. Livadić. – Zagreb, 1906 – 1941.
God. 1/1906 – 9/1914.

*SIJELO

Sijelo za zabavu i pouku. (Mjesečnik.) Vlasnik, izd. i odg. ur. F. Vydra. Tekst ur. Z. Kveder–Jelovšek. – Prag, 1904 – 1906.
God. 1/1904–05 i 2/1905–06.

SLOVO

Slovo o životu znanosti i umjetnosti. (Polumjesečnik.) Ur. A. Bazala, R. Horvat (i dr.). – U Zagrebu, 1908.
God. 1/1908, br. 1–4.

SRĐ

Srđ. List za književnost i nauku. (Polumjesečnik. Ur. A. Fabris, (god. 3/1904:) A. Fabrif i M. Vacchetti, (god. 4/1905:) K. Dominković, (god. 5/1906 – 7/1908:) A. Vučetić. – Dubrovnik, 1902 – 1908.
God. 1/1902 – 7/1908.

*STEKLIŠ

Stekliš. Glasilo starčevićanske omladine. (Mjesečnik.) Gl. ur. I. Molinar. (br. 2–3:) M. A. Škarić. – Zagreb, 1911.
God. 1/1911, br. 1 – 2–3.

*SVJETLO

Svjetlo. (god. 1900, br. 13 i d.:) Slobodni, neodvisni i nepolitički list. (Tjednik.) Ur. D. Lopašić. – Karlovac, (god. 1900, br. 13 i d.:) Karlovac–Zagreb, 1900.
God. 15/1900.

*VAL

Val. Glasilo hrvatske i srpske omladine. (Polumjesečnik.) Izd. M. Marjanović, (ur. V. Čerina). – U Zagrebu, 1911.
Teč. 1/1911, br. 1–4.

VIJENAC

Vienac zabavi i pouci. (Tjednik.) (Teč. 27/1895 – 28/1896, br. 39:) ur. J. Pasarić, (teč. 28/1896, br. 40 – 31/1899, br. 5:) B. Inhof, (teč. 31/1899, br. 6 – 32/1900, br. 26:) J. Hranilović, (teč. 32/1900, br. 27 – 34/1902, br. 22:) Gj. Arnold, (teč. 34/1902, br. 23 i d.:) S. Bosanac i M. Šenoa. – Zagreb, 1869–1903.
Teč. 27/1895 – 34/1902.
(Dalje vidi *Vienac 1903*).*

*VIJENAC 1903

Vienac zabavi i pouci. (Polumjesečnik.) Izd. i ur. Lj. Babić i M. Dežman–Ivanov, uz potporu »Matice Hrvatske«. – Zagreb, 1903.
Teč. 35/1903.

VIJENAC

Vijenac. Časopis za pouku i zabavu. Izlazi svake srijede i subote. Ur. R. Horvat. – U Zagrebu, 1909.
Knj. 1/1909, br. 1 – 15–17.

VIJENAC

Vienac. (Mjesečnik.) Ur. V. Lunaček. – U Zagrebu, 1910–1913.
God. 1/1910 – 4/1913.

*VIHOR

Vihor. List za nacijonalističku kulturu. (Polumjesečnik.) Izd. i odg. ur. D. Barišec, (ur. V. Čerina)). – Zagreb, 1914.
God. 1/1914, br. 1–9.

*ZAJEDNICA

Zajednica hrvatskoga đačtva. (Mjesečnik.) (Ur. M. Marjanović i A. Čartek.) – (U Karlovcu, izd. đaci 6. razreda gimnazije), 1896. (Litogr.)
God. 1/1896, br. 1–4.

*ZORA

Zora. Književno glasilo. (Mjesečnik.) Odg. ur. P. L. Weiser. – Karlovac, 1902–1903.
God. 1/1902-03, br. 1–3.

ZORA

Zora, Zabavni prilog »Modnoga svijeta«. (Polumjesečnik.) Ur. M. Kumičić. – U Zagrebu, 1911.
God. 1/1911, br. 1–11.

*ZVONO

Zvono. Opća smotra. (Polumjesečnik, god. 2/1908 i 6/1911: tjednik.) Ur. M. Marjanović, (god. 3/1909, br. 14 – 5/1911:) S. Parmačević. – Zagreb, izd. Marjanović, (god. 3/1909 – 5/1911:) vlasnik »Pokret«, 1907 – 1911.
God. 1/1907 – 6/1911.
/Dalje vidi *Jug (Zvono).*/

*ŽIVOT

Život. Mjesečna smotra za književnost i umjetnost. Ur. M. Dežman, (knj. 3(1901), br. 4–6:) S. Tucić. – Zagreb, 1900 – 1901.
Knj. 1(1900) – 3(1901).

2. BIBLIOGRAFIJA PRILOGA IZ FRANCUSKE KNJIŽEVNOSTI U ČASOPISIMA MLADIH

PRIJEVODI

BALZAC, Honoré de
– »Pukovnik Chambert«. [Prev. Lj. Wiesner?]. – *Knj, N.*, 1/1914, br. 1–14.

BAUDELAIRE, Charles
– »Iz 'Cvića zla'«. [»Le Balcon«.] [Prev.] Ives. – *Svjetlo*, 15/1900, br. 15.
– »De profundis clamavi«. Iz zbirke »Fleurs du mal« Charlesa Baudelaire-a. [Prev. B. Lovrić?] – *Vienac*, 35/1903, str. 473.
– [Aforizmi. Prev. D. Melkus.] – *HS*, 4(1908), str. 243. [Prijevod uklopljen u članak: D. Melkus, »Baudelaire-ova književna ostavština«.]
– »Tuđinac«. S franc. prev. Z. M. M. [tj. F. Galović]. – *Ml. H.*, 1/1908, str. 10.
– »Opipaj se!« S franc. prev. Z. M. M. [tj. F. Galović]. – *Ml. H.*, 1/1908, str. 10–11.
– »Dobri psi«. (Gospodinu Josipu Stevensu.) Prev. Lj. V. [tj. Lj. Wiesner?]. – *Ml. H.*, 2/1908-09, str. 186–188.
– »Koja je prava?« Prev. X. [tj. F. Galović]. – *Ml. H.*, 3/1909–10, str. 26.

BÉRANGER, Pierre Jean
– »Čestiti Gospod Bog«. Prepjevao An. – *Val*, 1/1911, str. 26.

BERNARD, Tristan
– »Što nam to hoće da kažu?« [Crtica.] – *HS*, 2(1907), str. 571–572.

BOURGET, Paul
– »Učenik«. Autorizovani prijevod s fran. [Nedovršeno.] – *Lovor*, 1/1905, str. 152–160, 204–207.

BRISSON, Adolphe
– »Victorien Sardou«. [Nekrolog.] – *HS*, 4(1908), str. 430–434.

DUJARDIN, Édouard
– »Psalmi Davidovi«. [Esej.] Prev. I. Krnic. [Nedovršeno.] – *Lovor*, 1/1905, str. 216–218.

FLAMMARION, Camille
– »Ljubav na zvijezdama«. [Novela.] Franc. napisao C. Flammarion. – *Vienac*, 35/1903, str. 243–246.

FLAUBERT, Gustave
– »Misli G. Flauberta«. [Izvaci iz bilježaka i pisama.] – *Jug (Zvono)*, 2/1912, str. 18–19.

FRANCE, Anatole
– Dvije crtice. »Marija«. Prev. I. Krnic – *Ž*, 1(1900), str. 49.
– Dvije crtice. »Župnikova rezeda«. Prev. I. Krnic. – *Ž*, 1(1900), str. 49–50.

GAUTIER, Théophile
– »O djetetu s hljebnim cipelicama«. [Pripovijest.] Franc. napisao Théophile Gautier. – *HS*, 1(1906), str. 252–257.

HUGO, Victor

– »Rpa kamenja«. Pisano 1862. [Sentence.] [Prev.] V. Č. [erina]. – *Vihor*, 1/1914, str. 29–30.
– »Francuska Revolucija«. [Poetska proza.] [Prev.] V. Č.[erina]. – *Vihor*, 1/1914, str. 92–93.

LA FONTAINE

– »Zmija i turpija«. Po La Fontaine-u [Prev.] Iva Rod – *HS*, 3(1907), str. 413.

LEMAITRE, Jules

– »Lemaître o Daudetu«. [Odlomak iz studije o A. Daudetu.] [Prev. M. Marjanović.] – NN, 2/1898, str. 43–44.
– »Jules Lemaître protiv klasične obuke«, – *Narodna misao*, 1/1898, br. 22, str. 7–8.
– »Jules Lemaître protiv klasične obuke«, – *Narodna misao*, 1/1898, br. 22, str. 7–8.

LOUŸS, Pierre

– Iz »Les Chansons de Bilitis«. »Bilitis«. Prev. Nina Vavra. – *Ž*, 2(1900), str. 166.
– Iz »Les Chansons de Bilitis«. »Grudi Mnasidike«. Prev. Nina Vavra. – *Ž*, 2(1900), str. 166.
– Iz »Les Chansons de Bilitis«. »Riječi u noći«. Prev. Nina Vavra. – *Ž*, 2(1900), str. 166.
– Iz »Les Chansons de Bilitis«. »Pjesma«. Prev. Nina Vavra. – *Ž*, 2(1900), str. 166.
– Iz »Les Chansons de Bilitis«. »Izgubljeno pismo«. Prev. Nina Vavra. – *Ž*, 2(1900), str. 166.

MAETERLINCK, Maurice

– »Tragika svagdanjega života«. (Le tragique quotidien.) Prev. I. Pilar. – *Ž*, 1(1900), str. 85–89.
– »Monna Vanna«. Drama u tri čina. Prev. N. Andrić. – *Vienac*, 35/1903, str. 45–49, 81–85, 121–126, 146–153, 180–182, 208–216.
– »Molitva«. Franc. spjevao Maurice Maeterlinck. – *Vienac*, 35/1903, str. 405.
– »Kad se duša probudi«. Iz »Le Trésor des Humbles.« [Prev.] M. Sabić. – *Lovor*, 1/1905, str. 41–43.
– »Misli o pitanju rasa«. Franc. napisao Maurice Maeterlinck. – *HS*, 2(1907), str. 241–244.
– »Pokolj nevinih«. [Priča.] Prev. A. G. M.[atoš]. – *Ml. H.*, 3/1909–10, str. 66–69, 233–235.
– »Pokolj nevinih«. [Priča.] Prev. A. G. M.[atoš]. – *Grabancijaš*, 1/1910, str. 10–14.

MAUCLAIR, Camille

– »Symbolizam u Francuzkoj«. Napisao Camille Mauclair. Ovaj članak vadimo iz bečke revue »Die Zeit«. – *Svjetlo*, 15/1900, br. 38–39.
– »Moderna umjetnost u Francuskoj poslije 1870«. [Prijevod ili prerada?] – *Ž*, 1(1900), str. 209–210.
– »Francuska lirika poslije Stéphane Mallarmée«. [Prijevod ili prerada?] – *Ž*, 2(1900), str. 76.

MAUPASSANT, Guy de

– »Književnik«. [Novela.] Fran. napisao Guy de Maupassant. – *HS*, 2(1907), str. 249–253.
– [»Manon Lescaut«. Esej. Prev. A. G. Matoš.] – *HS*, 5(1909), str. 111–113. [Prijevod uklopljen u članak: A. G. M a t o š, »Manon«.]
– »Menuett«. [Novela.] Prev. N. Č. – *Ml. H.*, 5/1912, str. 15–17.

MENDÈS, Catulle

– »Césarine«. Autorizovani prijevod. [Prev. V. Riesner.] – *Ml.* 1/1898, str. 8–11.
– Novelette. »Tri odgovora«. – *Zvono*, 1/1907, str. 18–19.
– Novelette. »Siromašna ljubav«. – *Zvono*, 1/1907, str. 19–20.

- Novelette. »Okretna djevojka«. – *Zvono*, 1/1907, str. 20–21.
- Novelette. »Sestrina ljubav«. – *Zvono*, 1/1907, str. 45.
- Novelette. »Dobra tetka«. – *Zvono*, 1/1907, str. 45–47.
- Novelette. »Tri šešira«. – *Zvono*, 1/1907, str. 47–48.
- Novelette. »Nevina«. – *Zvono*, 1/1907, str. 65–66.
- Novelette. »Monogram«. – *Zvono*, 1/1907, str. 66–67.
- Novelette. »Žensko prijateljstvo«. – *Zvono*, 2/1908, str. 12.
- Novelette. »Boudoirska idila«. – *Zvono*, 2/1908, str. 12–14.
- Novelette. »Pustolovina«. – *Zvono*, 2/1908, str. 71–73.
- Novelette. »Čarobni prsten«. – *Zvono*, 2/1908, str. 106–110.
- Novelette. »Tetka Doroteja«. – *Zvono*, 2/1908, str. 139.
- Novelette. »Kristal«. – *Zvono*, 2/1908, str. 157–159.
- Novelette. »Glumac«. – *Zvono*, 2/1908, str. 188–189.
- Novelette. »Klara«. – *Zvono*, 3/1909, str. 572–575.

MIRBEAU, Octave

- »Tatou«. [Crtica.] Francezki napisao Octave Mirbeau. – *HS*, 3(1907), str. 44–46.

PRÉVOST, Marcel

- »Suparnica«. [Novela.] (Autorizovani prijevod.) [Prev. V. Riesner.] – *Ml.*, 1/1898, str. 67–70.

PROVINS, Michel

- Dialozi. »Kao obično«. – *Zvono*, 2/1908, str. 268–273.
- Dialozi. »Ispovijed«. – *Zvono*, 2/1908, str. 304–307.
- Dialozi. »Higijena«. – *Zvono*, 2/1908, str. 318–322.
- Dialozi. »Kamen kušnje«. – *Zvono*, 2/1908, str. 409–413.
- Dialozi. »Prvi okovi«. – *Zvono*, 2/1908, str. 488–492.
- Dialozi. »Glavni zgoditak«. – *Zvono*, 2/1908, str. 502–507.

ROCHEL, Clémente

- »Dramatska renesansa u Španiji«. [Prijevod ili prerada članka izašla u *Cosmopolisu.]* – *NN*, 1/1897–98. str. 182–183.

ROD, Édouard

- »Edouard Rod o skandinavizmu«. [Odlomak iz članka »Le mouvement d'idées en France«.] – *NN*, 1/1897–98, str. 135.

TAINE, Hippolyte

- »Iz Taine-ove prepiske«. [Izbor i prijevod L. Vojnovića.] – *S-k*, 5/1910, str. 339–341, 424–430, 574–575, 638–643.

VERLAINE, Paul

- [»Art. poétique«, 1, 2. i 4. strofa. Prev. A. Grado.] – *Ml.*, 1/1898, str. 185. [Prijevod uklopljen u članak: A. Grado, »Mlada Hrvatska«.]
- [»L'espoir luit comme un brin de paille dans l'étable«. Prev. u prozi A. Grado.] – *Ml.*, 1/1898, str. 184. [Prijevod uklopljen u članak: A. Grado, »Mlada Hrvatska«.]
- »U tamnici«. Franc. spjevao Paul Verlaine. [Prev. D. Domjanić?] – *Vienac*, 35/1903, str. 175.
- »Mjesečina«. Franc. spjevao Paul Verlaine. [Prev. D. Domjanić?] – *Vienac*, 35/1903, str. 175.
- »Sjetni razgovor«. Franc. spjevao Paul Verlaine. [Prev. D. Domjanić?] – *Vienac*, 35/1903, str. 506.

VILLIERS DE L'ISLE-ADAM, Auguste de

- »Labudovi«. Francezki napisao Villiers de l'Isle-Adam. – *HS*, 1(1906), str. 258–260.

VILLON, François

– [»Ballade des dames du temps jadis«. 1. i 3. strofa. Prev. A. G. Matoš.] – *HS*, 5(1909), str. 111.
[Prijevod uklopljen u članak: A. G. Matoš, »Manon«.]

RASPRAVE, ČLANCI I VAŽNIJI PRILOZI U LISTKU

(FRANCUSKA KNJŽEVNOST)

– A. S., »Simbolizam«, *NN*, 1/1897-98, str. 66–67, listak.
– F. V. Krejči, »O kritici«, *Novo doba*, 1/1898, str. 23–25, 62–65, 112–117, 183–189.
[U članku je dan i prikaz francuske kritike od Sainte-Beuvea do Francea i Lemaîtrea.]
– C. Mauclair, »Symbolizam u Francuskoj«, *Svjetlo*, 15/1900, br. 38–39.
– »Francuska lirika poslije Stéphane Mallarméa«, [prema C. Mauclair-u], *Ž*, 2(1900), str. 76, listak.
– »Mercure de France. The Simbolist Movement in Literature. Napisao Arthur Symons«, [Recenzija preuzeta iz *Mercure de Francea]*, *Ž*, 2(1900), str. 38–39, listak.
– A. Tresić-Pavičić, »Nova književna struja u Francuskoj«, [prikaz humanizma], *Vienac*, 35/1903, str. 17–21, 54–56.
– »Književna pitanja«, *Lovor*, 1/1905, str. 191, listak. [Izvaci iz članka R. de Gourmonta o književnoj situaciji u Francuskoj, preuzeti iz *Mercure de Francea.]*
– »La littérature contemporaine«, *HS*, 1(1906), str. 43–44, listak.
[Osvrt na knjigu Ch. Vellaya i G. Le Cardonnela u kojoj su bili objavljeni rezultati ankete o stanju suvremene francuske književnosti.]
– »Iz francezke književnosti i kazališta«, *HS*, 2(1907), str. 42.
[Osvrt na francusku književnost i kazalište u god. 1906.]
– »Zametci modernog romana«. *HS*, 3(1907), str. 148–151. [Prikaz Waldbergove knjige o francuskom »čuvstvenom« romanu 17. st.]
– I. Andrović, »Simbolisti i estetičari«, *HS*, 4(1908), str. 310–313.
[O francuskom simbolizmu i njegovu utjecaju na hrvatsku književnost.]
– »O pariskom ženskom Parnasu«, [prema članku Ane Case], *HS*, 5/1909, str. 6–7.
– Stj. Ilijić, »Novi smjerovi poezije«, *S-k*, 5/1910, str. 363–364, 461–462.

(ARNYVELDE, André)

– Vidi: André *Lévy*.

(AUDOUX, Marguerite)

– A. Masovčić, »Tri mlade pojave«, *S-k*, 6/1911, str. 138–140, listak.
[Prikaz djelâ: Maurice Rostand, »Poèmes«; Louis Pergaud, »De Goupil à Margot«; Marguerite Audoux, »Marie Claire«.]

(BALZAC, Honoré de)

– Lj. Wiesner, »Honoré de Balzac«, *Knj. N.*, 1/1914, br. 1, ovitak.

(BARBY, Henri)

– A. S., »Henry Barby«, *Vihor*, 1/1914, str. 57, listak.
[Osvrt na srpski prijevod romana »Bregalnica«.]
– S. Galogaža, »Bregalnica, od A. Barbia«, *Knj. N.*, 1/1914, str. 175, listak.

(BARRÈS, Maurice)

– A. G. Matoš, »Maurice Barrès«, *Ml. H.*, 1/1902, str. 106–112.

(BAUDELAIRE, Charles)

– D. Melkus, »Baudelaire-ova književna ostavština«, *HS*, 4/1908, str. 243, listak.
– Z. M. M. [tj. F. Galović], »Baudelaire«, *Ml. H.*, 1/1908, str. 37–38, listak.

(BRUNETIÈRE, Ferdinand)

– »Pozitivizam i vjera« *Lovor*, 1/1905, str. 127–128, smotra.
[Nepotpisani osvrt na Brunetièreov članak »L'Utilisation du positivisme«.]
– »Ferdinand Brunetière«, [Nekrolog], *HS*, 1(1906), str. 336, listak.
– ĆĆ.. »Ferdinand Brunetière«, [Nekrolog], *S-k*, 2/1907, str. 58, listak.

(CHAMFORT, Sebastien)

– U. D.[onadini], »S. R. Šanfor: Maksime i misli«, *Knj. N.*, 1/1914, str. 110–111, listak.
[Osvrt na srpski prijevod.]

(CHÉNIER, André)

– »André Chénier«, *Vienac*, 35/1903, str. 99.

(CLERMONT, Émile)

– A. G. Matoš, »Uspio roman«, *S-k*, 6/1911, str. 179–183.
[Prikaz romana »Amour promis«.]

(DAUDET, Alphonse)

– D. Politeo, »Alphonse Daudet«, *Ml.*, 1/1898, str. 84–89.
– [J. Lemaître], »Lemaître o Daudetu«, *NN*, 2/1898, str. 43–44.
– J. Mihanović, »Alphonse Daudet«, *Vihor*, 1/1914, str. 95, listak.
[Osvrt na srpski prijevod romana »Sapho«.]

(DEMANGE, Charles)

– A. Masovčić, »Charles Demange. In memoriam«, *S-k*, 6/1911, str. 76–77.

(FAGUET, Émile)

– S. V-i, »Emile Faguet. 'Histoire de la littérature ıraçaise'«, *Svjetlo*, 15/1900, br. 18.
– »Svojina i tuđina u književnosti«, *Vienac*, 35/1903, str. 553–554, listak.
[Osvrt na Faguetov članak u *Revue*.]

(FLAMMARION, Camille)

– I. K.[rnic], »Strossmayerovo ime u Flammarionovu djelu«, *Ž*, 1(1900), str. 32–33, listak.
– I. K.[rnic?], »Camille Flammarion: L'Inconnu et les problèmes psychiques«, *Ž*, 1(1900), br. 5, listak.

(FLAUBERT, Gustave)

– »Gustave Flaubert«, [prema Brandesu], *NN*, 2/1898, str. 42–43.
– I. Krnic, »G. Flauberta 'Madame Bovary'«, *S-k*, 8/1913, str. 171-175, 234-240, 286–294.

(FRANCE, Anatole)

– »Anatole France«, *NN*, 2/1898, str. 186–187.
[Članak preuzet iz časopisa *Květy*.]
– I. Krnic, »Anatole France«, *Ž*, 1(1900), str. 175–177, listak.
– A. Ujević, »Muza ironije i samilosti«, *S-k*. 9/1914, str. 443–447.
[Prikaz romanâ »Les Dieux ont soif« i »La Révolte des anges«.]

(GAUTIER, Théophile)

»Théophile Gautier«, (Uz naše novele), *HS*. 1(1906), str. 265–266, listak.
– Z. Butković, »Teofil Gautier«, *S-k*, 6/1911, str. 603-604, listak.

(GOBINEAU, Arthur)

– I. Andrović, »Gobinizam«, *HS*, 4(1908), str. 383–384.

(HUYSMANS, Joris Karl)

– M. Marjanović, »'A rebours' od Jorisa Carla Huysmansa«, *NN*, 1/1897–98, 181–182.

– D. Marjanović, »Mrtvaci god. 1907. (G. Carducci. – Huysmans. – Prudhomme. – Thomson. – Pobjedonoscev. – Grieg.)«, *Zvono*, 2/1908, str. 53–56.

(LA FONTAINE, Jean)

– D. Prohaska, »Skok, Petar: Dositej Obradović i J. de La Fontaine.«, *S-k*, 3/1908, str. 442, listak.

(LAFORGUE, Jules)

– »Jules Laforgue«, *Vienac*, 35/1903, str. 200, listak.

(LA ROCHEFOUCAULD, François de)

– U. D.[onadini], »La Rošfuko: Maksime«, *Knj. N.*, 1/1914, str. 112, listak. [Prikaz srpskog prijevoda.]

(LÉVY, André)

– »Francczka kazališta«, *HS*, 1(1906), str. 221–222, listak. [Analiza drame A. Arnyveldea –tj. A. Lévyja): »La Courtisane«.]

(LOTI, Pierre)

– I. Krnic, »Figures et Choses qui passaient«, [Prikaz], *Ml.*, 1/1898, str. 104, listak.

– »Novi roman Pierre Loti-a«, *HS*, 1(1906), str. 217, listak. [Prikaz romana »Les Desenchantées«.]

– E. Hanum, »O Pierre Lotiu. (Misli jedne muslimanke)«, *HS*, 5(1909), str. 242–247, 289–292. [O P. Lotiju i njegovu romanu »Les Desenchantées«.]

(MAETERLINCK, Maurice)

– M. Marjanović, »Maurice Maeterlinck. Bilješke«, *Ž*, 2(1900), str. 56–63.

– M. Ogrizović, »Maeterlinckova 'Plava ptica'«, *Ml. H.*, 4/1911, str. 80–84, 116–120.

(MAUPASSANT, Guy de)

– -ja, »Gabriele D'Annunzio i Guy de Maupassant«, *Lovor*, 1/1905, str. 30–31.

– [A. Matoš], »Guy de Maupassant«, *HS*, 3(1907), str. 216–222.

(*MENDÈS, Catulle*)

– »Catulle Mendès«, [prema H. Bahru], *HS*, 5(1909), str. 114, listak.

– B.[utković?], »Catulle Mendès«, [Nekrolog], *S-k*, 4/1909, str. 174.

(MIRBEAU, Octave))

– »Octav Mirbeau«, K njegovoj crtici »Tatou« *HS*, 3(1907), str. 50, listak.

(MISTRAL, Frédéric)

– V. Zagorsky, »Frederic Mistral«, [Nekrolog], *S-k*, 9/1914, str. 287, listak.

(MOLIÈRE, Jean Baptiste Poquelin)

– B. Gavella, »Molière«, Konferansa držana 7. maja 1914, u Kr. hrvatskom kazalištu u Zagrebu, *S-k*, 9/1914, str. 448–454.

(MONTAIGNE, Michel de)

– M. Begović, »Michel de Montaigne i njegova filozofija 'du bon sens'«, Essay, *Vienac*, 35/1903, br. 5-10.

(MONTESQUIEU, Charles-Louis de Secondat)
– M. K. »Montesquieu«, *NN*, 2/1898, str. 157–159.

(MORÉAS, Jean)
– A. G. Matoš, »Dvije smrti«, *S-k*, 5/1910, str. 537-539.

(MUSSET, Alfred de)
– R. Katalinić-Jeretov, »Alfred de Musset«, (Paljetkovanje), *Jug*, 1/1911, str. 131.

(PARIS, Gaston)
– »Gaston Paris«, [Nekrolog], *Vienac*, 35/1903, str. 231, listak.

(PERGAUD, Louis)
– Vidi: *Audoux*, Marguerite.

(PRÉVOST, abbé)
– A. G. Matoš, »Manon«, *HS*, 5(1909), str. 110–113.
[Osvrt na Massenetovu operu i Prévostov roman; u esej uklopljen prijevod Maupassantova članka »Manon Lescaut«.]

(RIMBAUD, Arthur)
– A. G. Matoš, »Verlaineov pobratim«, *HS*, 4(1908), str. 95–96, 113–114.
[Prikazan Arthur Rimbaud.]

(ROD, Édouard)
– Z. B. [utković], »Eduard Rod«, (Nekrolog), *S-k*, 5/1910, str. 213.

(ROSTAND, Edmond)
– B. Vinkov [tj. M. Marjanović], »Cyrano de Bergerac«, *NN*, 3/1898–99, str. 101–104.
– H. [tj. M. Nehajev], Kazališna kronika, [Cyrano de Bergerac«], *NN*, 3/1898-99, str. 177-179.
[Prikaz djela i predstava u hrvatskom kazalištu.]
– M. [arjanović], Hrvatsko kazalište, [»Samaritanka], *Svjetlo*, 15/1900, br. 15.
[Prikaz djela i predstave u hrvatskom kazalištu.]
– Z. B. [utković], »Chantecler«, *S-k*, 5/1910, str. 210–212, listak.
[Prikaz djela i pariške premijere.]
– A. Kottas, »Rostandov Chantecler«, *HS*, 6(1910), str. 106–108, listak.
[Prikaz djela.]

(ROSTAND, Maurice)
– Vidi: *Audoux*, Marguerite.

(ROUSSEAU, Jean Jacques)
– Lj. Dvorniković, »Jean Jacques Rousseau«, [Studija], *S-k*, 7/1912, str. 513–519, 605–609, 675–677, 723–726.

(SAINTE-BEUVE, Charles Augustin)
– »Sainte Beuve. (1804–1904)«, *Lovor*, 1/1905, str. 61–63.

(SAND, George)
– Milka, »George Sand«, *NN*, 2/1898, str. 62–65.
– »Dojam George Sandove na Turgenjeva«, *NN*, 1/1897–98, str. 180–181.
[Članak preuzet iz časopisa *Rozhledy*.]

(SARDOU, Victorien)
– M. R. Ratajski, »Victorien Sardou«, [Nekrolog], *Zvono*, 3/1909, str. 28–31.
– A. Brisson, »Victorien Sardou«, [Nekrolog], *HS*, 4(1908), str. 430–434.

– B. [u t k o v i ć], »Madame Tallien«, *S-k*, 8/1913, str. 749–750, listak. [Prikaz djela i pariške premijere.]

(SARRAZIN, Gabriel)

– I. K r n i c, »Veliki poljski pjesnici romantičari«, *S-k*, 1/1906, str. 370–373, listak. [Prikaz Sarrazinove knjige »Les grands poètes romantiques de Pologne«.]

(SULLY-PRUDHOMME, René François Armand)

– »Sully-Prudhomme«, [Nekrolog], *HS*, 3(1907), str. 334–335.
– D. M a r j a n o v i ć, »Mrtvaci god. 1907«, *Zvono*, 2/1908, str. 53–57. [Vidi: *Huysmans*, Joris Karl.]

(TAINE, Hippolyte)

– L. V o j n o v i ć, »Iz Taine-ove prepiske«, *S-k*, 5/1910, str. 242–253, 339–341, 422–430, 574–578, 638–643.

(VALLÈS, Jules)

– M. T o u s s a i n t, »Jules Vallèsa 'Ulica'«, *S-k*, 7/1912, str. 694–695.

(VERLAINE, Paul)

– »Paul Verlaine«, *Vienac*, 35/1903, str. 195–196, listak.
– A. M a s o v č i ć, »Spomenik Verlaine-u«, *S-k*, 6/1911, str. 380–381, listak.

(VILLIERS DE L'ISLE ADAM, Auguste de)

– »VILLIERS de L'Isle Adam«, (Uz naše novele), [prema R. de Gourmontu], *HS*, 1(1906), str. 266, listak.

(VOGÜÉ, Eugène Melchior de)

– L. V o j n o v i ć, »Vicomte Eugène Melchior de Vogüe, *S-k*, 5(1910, str. 706–716.

(ZOLA, Émile)

– Dubrovčanin, »Pismo iz Spljeta«, *Nada*, 3/1896–97, str. 87–88, 104–105. [Prikaz drame »Thérèse Raquin«.]
– M. N e h a j e v, »Zola i Tolstoj«, Ulomak iz studije »Moderni moraliste«, *NN*, 1/1897–98, str. 18–22, 55–58.
– Š. »Zolin Pariz«, *NN*, 3/1898–99, str. 36–38, 84–85.
– I. K r n i c, »Émile Zola. Fécondité.«, *Ž*, 1(1900), str. 33–34.
– Schmidt – J u g o v i ć, »Zolin roman »Plodnost«, *Svjetlo*, 15/1900, br. 12.
– M. N e h a j e v, »Emile Zola«, *Hrvatska misao*, 1/1902, str. 640–646.
– T. K. »†Emile Zola«, *Zora*, 1/1902, str. 14–15.

INDEKSI[653]

INDEKS ČASOPISA[654]

Behar, 418, 500, *510*, 512, *518*
Čas [češki], 426
Dom i svijet, 415, 418, 421, 499, *502–503*, 504, 511, 512, 513, *519*, 520, 521
Domaće ognjište, 418, 421, 443, 447, 499, 500, *502*, 512, 515, *518–519*, 520, 521
Glas, 416, *426–427*
Glas MH, 420, 464, 512, *513*
Glasnik MD, 418, 447, 499, *507–508*, 521
Grabancijaš, 415, 420, 495, *496*, 497
Grič, 420, 495

[653] Za časopise i autore spomenute u tekstu navodi se u indeksu broj stranice, za časopise i autore spomenute u opaskama ispod teksta navodi se broj bilješke, uz oznaku *B.*

[654] Indeks časopisa izrađen je samo za I dio ovoga rada. Časopisi spomenuti u opaskama ispod teksta registrirani su samo ako se u tekstu inače ne spominju.

Hrvatska (Zadar), 499, 505
Hrvatska misao (1897), 416, *423–425*, 426, 427, 431, 432, 459
Hrvatska misao (1902–1906), 416, 423, *427–430*, 431, 443, 462, 505
Hrvatska obitelj, 420, 512, 517
Hrvatska prosvjeta, 415, 420, 501, 512, *517*, 518
Hrvatska smotra, 415, 419, 421, 422, 464, 472, 473, *477–485*, 487, 488
Hrvatska straža, 420, 512, 516
Hrvatski đak, 419, 421, 464, *488–489*, 492, 493, 494, 495, 516
Hrvatski salon, 416, 419, *437–438*, 444, 448
Hrvatsko kolo, 418, 420, 512
Ilustrovani obzor, 421, 512, *519–520*, 521
Javor, 420, 512, *514–515*
Jedinstvo, 558
Jednakost, *B 95*
Jug, 419, 472–475
Jug (Zvono), 419, *472–475*, 477, 486
Jugend, Die – 432
Književne novosti, 419, *475–476*, 485
Književni prilog KHK, 512, *515*
Krijes, 517
Literarisches Echo, 482
Lovor (1897), 500, *505*, 506, 508, 511
Lovor (1900), *B 214*
Lovor (1905), 419, *447–450*, 464, 466, 505
Luč, 415, 420, 421, 493, 512, *516–517*, 518
Magazin für Literatur, 425
Marches, Les – de l'Est, 469
Mercure de France, 437, 442, 449
Mlada Hrvatska (1894–5), 418, 499, *504–505*, 506
Mlada Hrvatska (1902), 417, *462–463*, 488
Mlada Hrvatska (1908–1914), 420, 421, 464, 488, *493–495*, 496, 497, 516
Mladost, 414, 416, 419, 422, 425, 427, *431–437*, 438, 439, 440, 443, 444, 447, 448, 450, 460, 464, 466, 506
Nada, 417, 453, *454–455*
Nada (Sarajevo), 415, 418, 422, 443, 447, 500, 504, *509–510*, 511
Narodna misao, 416, *427*, 459
Naša snaga, 417, *459*
Naše doba [češki], 425
Nova nada, 417, 432, *455–457*, 458, 459, 460, 488
Nova zvijezda, 417, *457–458*
Novi vijek, 418, 431, 432, 433, 499, 505, *506–507*, 521
Novi vijenac, 429
Novo doba, 416, 422, *425–426*, 427
Novo svjetlo, 415, 417, *461–462*
Nuova antologia, 449
Obitelj, 420, 512, 517
Oko, *B 214*
Osvit, 417, *453*, 454
Pobratim, 417, *503*, 512, 515
Prava hrvatska misao, 418, 499, *505*
Přehled, 474
Preporod, 415, 418, *500*
Prosvjeta, 415, 418, 420, 421, 464, 499, *500–501*, 502, 503, 504, 506, 509, 510, 511, 512, *513–514*, 515, 516, 517, 521
Revue, La – 510
Revue Bleue, 510
Revue des Deux Mondes, 442
Revue Des Revues, 412, 510
Savremenik, 418, 419, 420, 421, 432, 445, 447, *464–472*, 473, 475, 477, 478, 479, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 502, 512, 513, 516, 517, 518, 519, 520, 521
Sijelo, 418, *447–448*
Slovinac, 490
Slovo, 420, 512, *514*
Smilje, 417
Srđ, 415, 418, 500, 505, *508–509*, 511, 512, *518*, 521
Stekliš, 420, *496–497*
Sutla, 415, 420, *495*, 496, 497
Svjetlo (1900), 415, 417, 442, *460–461*
Val, 415, 419, *489–490*, 492, 498,
Ver Sacrum, 437
Vihor, 419, *491–492*, 494, 498
Vijenac (1863–1902), 415, 417, 418, 419, 421, 438, 441, 442, *443–444*, 445, 447, 448, 451, 462, 464, 494, 499, *500*, 501, 502, 503, 504, 511, 520, 521
Vijenac (1903), 417, 419, 443, *444–447*, 448, 450, 451, 464, 466, 499, 509
Vijenac (1909), 420, 512, *514*, 515, 516
Vijenac (1910–1913), 421, 512, 519, *520*, 521
Vjesnik književnog društva sv. Jeronima, 420, 517
Wiener Rundschau, 426, 441, 442
Zajednica, 417, *453–454*
Zeit, Die – 442, 461
Zora (1902), 417, *458*
Zora (1911), 512, *515*
Zora (Prag), 490
Zvono, 419, 421, *472–475*
Život, 416, 417, 418, 419, 432, *438–443*, 444, 448, 450, 460, 462, 464, 465, 466, 502

Albane, C. 442, 600, *B* 176
Alexis, P. 591
Amiel 620
Apollinaire, G. 487, 640, *B* 647
Arene, P. *B* 173
Arnaud, F. Th. M. Baculard d' *530–531*, *B* 261
Arnyvelde. H. – v. Levy, A.
Artus, L. *B* 539
Augier, E. 470, 525, 526, 528, *538*, *604*, 605, 612, 638, *B* 180
Aulnoy, Mlle d' 546
Balzac, H. 411, 445, 476, 519, 524, 525, 526, 528, *533*, 534, 535, 536, 538, 540, *551–552*, 569, 620, 638, 639, *B* 170, *B* 180, *B* 298, *B* 353
Banville, Th. *535*, *558*
Barbey D'Aurevilly, J. 587
Barby, H. 491, 601
Barrès, M. 436, 463, 469, 470, 477, 492, 497, 498, 499, 589, 592, *595–596*, 600, 601, 614, 636, 637, 639, *B* 121, *B* 478, *B* 646
Bataille, H. 603, *607*, 613
Baudelaire, Ch. 436, 446, 447, 451, 452, 445, 447, *464–472*, 473, 484, 485, 486, 494, 495, 497, [525], 528, *535*, 540, [543], 552, *553–558*, 559, 561, 569, 570, 573, 574, 576, 578, 579, 580, 581, 585, 589, 591, 620, 636, 637, 638, 639, 641, 642, *B* 77, *B* 180, *B* 203, *B* 346, *B* 352, *B* 353, *B* 358, [*B* 379], *B* 642
Beaumarchais, 603
Beaunier, A. *B* 597
Becque, H. 538
Bédier, J. *B* 306, *B* 497
Béranger, J. P. 490, 492, 518, 524, 525, 526. *531–532*, 534, *550*, 638, [*B* 185]
Bernard, C. 546
Bernard, T. 481, 482, *599*
Bernardin de Saint Pierre. 525, 526, 527, *530*, 548. [549], [*B* 337]
Bernstein, H. 603, *607*, 613, *B* 536
Berr. G. 607
Berrichon, 481. 579
Bertal, G. A. *B* 539
Bertrin, G. 517, *B* 241
Bilhaud, P. 607
Bisson, A. 606
Boissière, A. 442, 600
Bonnefon, J. P. 545, *B* 329
Bordeaux, H. *609*
Bourdalou, 526, *529*, 545
Bourget, P. 411, 412, 424, 436, 442, 445, 449, 451, 452, 457, 501, 504, 515, 520, 527, *539*, 587, *592–593*, 595, 598, 601, *609*, 613, *619–620*, 624, 634, 638, 639, 641, *B* 77, *B* 180, *B* 232, *B* 249, *B* 463, *B* 576, [*B* 599]
Brisson, A. 481, 605
Brunetière, F. 442, 449, 469, 482, 501, 504, 505, 507, 510, 539, 564, 565, 570, 592, 613, *618–619*, 620, 624, 641, *B* 463, *B* 591, *B* 596
Cabestant, G. de 541, *B* 310
Caillavet, G. 483, *606–607*, *B* 532
Capus, A. 470, *607*, *B* 173, *B* 537
Case, A. 482, 590, *B* 458
Cassan, L. 517, *B* 241
Céard, H. 482, 601
Chamfort, S. 476, 548
Charles d'Orléans, 541
Charpentier, A. 442, 600
Charvay, R. 470, *606*
Chateaubriand, 524, 525, 527, *531*, 549, 550, 614, *B* 217
Chartrian, A. 471, 528, *535*, *563*
Chénier, A. *549*, 600
Claretie, J. 445, 451
Claudel, P. 483, 640, *B* 553
Clermont, E. 467, 468, *599–600*, *B* 497
Clouard, H. *B* 175, *B* 396, *B* 488, *B* 497
Comte, A. 433, 437, 483, 619, *B* 580
Constant, B. 599
Coppée, F. 412. 445, 451, 500, 504, 513, 515, 528. *535*, 538, 540, 558, 559, 560, *609*. *B* 79, *B* 232
Corbière, T. 580, 581
Corneille. P. 523, *528*, 529, 545, *604*, 638, *B* 180
Cottin, Mme 524, *531*
Courteline, G. *606*
Crébillon, C. P. J. 549
Curel, F. *608*
Cury, A. *609*
Daudet, A. 411, 436, 442, 445, 451, 456, 491, 497, 500, 501, 503, 504, 508, 510, 511. 515, 518, 520, 521, 526, 527, 536, *537*. 538. 540, *568–569*. 620. 621, 630, 638. *B* 76, *B* 249. *B* 251, [*B* 304]
Daudet, L. 442, 600
Davre, J. 552
Delarue-Mardrus, L. 590
Demange, Ch. 469, 487, *600*, *B* 499
Denis, E. 469
Désaugier. M. 524
Desbordes-Valmore, M. *532*
Descartes, R. *B* 277
Desvallières. M. 607
Devore, G. *B* 539
Diderot, 529, *530*, 548, 549, [*B* 284]
Dierx, L. 535
Donnay, M. 470, *608–609*

Dreyfus, R. 481, 564, *B* 583
Du Boisgobey 410, 563
Dujardin, E. 449, *588*
Dumas, A. st. 411, 524, 525, 527, 533, *534*, 551, 604, *B* 296
Dumas, A. ml. 470, 483, 526, 528, *538*, 549, *604*, 605, 608, 612, 638, *B* 180
Erckmann, E. 471, 500, 528, *535*, *563*
Ernest-Charles, J. *B* 57
Faguet, E. 447, 461, 613, 623
Fénélon 526, *529*, 545
Feraudy, M. de *B* 539
Feuillet, O. 411, 525, 526, 527, 528, *535*, 537, 538, *563*, 639
Feydeau, G. *606*
Flammarion, C. 442, 446, 452, *599*, *B* 77
Flaubert, G. 456, 467, 468, 470, 473, 520, 521, [525], 526, 528, 535, 536, 538, 540, *561–562*, 56[illegible], 569, 620, [635], 638, 639, *B* 180, *B* 243, *B* 249, *B* 251, *B* 491
Flers, R. 483, *606–607*, [*B* 532]
Force, Mille de la 546
Fouquier, H. *B* 531
France, A. 411, 425, 439, 441, 442, 445, 451, 452, 457, 467, 468, 487, 518, 592, *593–595*, 601, 613, 614, *621–622*, 635, 639, *B* 77, [*B* 468], [*B* 469], [*B* 470], [*B* 474], [*B* 475]
Fromentin *B* 599
Gaboriau, E. 410
Gautier, Th. 469, 481, 482, *535*, 551, *552–553*, 558, 573, 589
Gavault, P. 470, *606*
Genval, C. 449
Ghil, R. 571, 588, 614, *B* 396
Gide, A. 486, 487, 601, 640, *B* 500
Gide, Ch. 468
Gilkin, I. 442, 588
Girardin, Mme de 503
Giraud 468
Gobineau, A. 481, *563*, *B* 463
Goncourt, E. i J. [469], [483], *535*, 536, *562*, 620
Gourmont, R. de 482, 581, *622–623*, [*B* 425]
Goya-Faure, L. 591
Gragh, f. 446, 590
Guillemand, 607
Guiraud, V. 468, 615
Guitry, S. 470, *606*
Gyp, 434, 436, 519, *599*
Halévy, L. 538, 606
Hanetaux, 503
Harry, M. 502
Haumant, 469
Haussonville, d' 468
Hazard, P. *B* 306, *B* 497
Hennequin, E. 508, 614, 624
Hennequin, M. 513, 607
Hérédia, J. M. de 436, 510, 558, *559*, 589,
Hervieu, P. 470, 483, *608*, *B* 543
Houville, G. d' 591
Hugo, V. 491, 492, 503, 507, 513, 524, 525, 526, 528, *532–533*, 534, 540, *550*, 551, 552, 564, 638, *B* 22, *B* 180, *B* 232, *B* 291, *B* 292, *B* 294
Huret, J. 591, 592
Huysmans, J. K. 442, 457, 469, 474, 517, *567–568*, 569, 573, 633, 639, *B* 139, *B* 241
Jaloux, E. 442, 600
Kahn, G. 588, 590
Kock, P. de 524, 525, 534, 551
Labiche 538
La Bruyère, *529*, 545
Lafayette, Mme de 545
La Fontaine, 469, 481, *546*
Laforgue, J. 447, 588
Lalou, R. *B* 533
Lamartine, A. 503, 524, 526, *532*, *550*, 552, 638, *B* 180, *B* 338
La Rochefoucauld, 476, *529*, 545, 546
La Rue, Ch. 523, *B* 256
Lautréamont, 581
Lavelay, E. 426
Lavedan, H. 470, 483, 519, *608*
Lebrun, 524
Le Cardonnel, G. 482, 592
Leconte de Lisle, 446, 507, 535, 538, *558–559*, *B* 364
Leger, L. 434, 436, 469
Lemaître, J. 412, 425, 426, 434, 436, 456, 457, 515, 568, 569, 570, *609*, 613, 614, 615, 617, *621*, 624, 626, 641, *B* 463, *B* 608
Lemoyne, A. *B* 272
Léontou, J. A. 519
Lepelletier, E. 579
Leroy-Beaulieu, A. 429, *B* 45
Lesage, 525, 527, *530*, 549
Level, M. 412
Lévy, A. 601
Lichtenberger, A. *B* 249
Loiseau, Ch. 426
Loti, P. 411, 412, 437, 445, 457, 481, 482, 483, 487, 501, 504, 521, 527, 539, 592, 595, *596–598*, 600, 601, 639, *B* 491,
Loÿs, P. 436, 439, 441, 451, 452, *599*, *B* 77
Maeterlinck, M. 441, 424, 433, 436, 439, 441, 442, 445, 446, 447, 449, 451, 452, 470, 471, 475, 481, 484, 487, 494, 495, 496, 497, 520, 527, *539*, 573, 578, *582–587*, 591, *609–610*, 612, 613, 633, 634,

635, 638, 639, 642, *B* 77, *B* 180, *B* 249, *B* 427, *[B* 436*]*, *B* 443, *B* 445, *B* 491, *B* 644
Malkhazouny, 426
Mallarmé, S. 442, 445, 446, 475, 570, 571, 572, 573, 574, 579, *580*, 581, 587, 589, 590, 591, *614*, *622*, 638, 639, *B* 180, *B* 423, *B* 612, *B* 635
Margueritte, P. 436
Marivaux, *604*
Marmontel, *530*
Mars, G. 607
Masson, F. 484
Mauclair, C. 426, 441, 442, 461, 571, 572, 590, 613, *622*, *B* 612,
Maupassant, G. de 411, 412, 445, 449, 471, 474, 481, 494, 495, 501, 503, 504, 508, 511, 515, 520, 521, 527, 536, *537*, 538, 540, 542, 548, *566–567*, 569, 630, 638, *B* 180, *B* 232, *B* 249, [*B* 304]
Maurey, M. 607
Maynial, E. 449, 481, 567
Mazade, Ch. 468
Meilhac, H. 538, *606*
Mendès, C. 434, 436, 451, 452, 469, 473, 474, 482, 520, *559–560*, 601, 612, 629, *B* 77, *B* 142, *B* 367, *B* 492, *B* 644
Mérimée, P. 525, 526, *533–534*, 535, *551*,
Mirabeau, H. 548, *B* 335
Mirbeau, O .470, 481, 482, 483, *599*, 603, *608*, 638, *B* 180, *B* 249,
Mistral, F. 468, 482, *535*, *560*, 600,
Molière, 467, 468, 469, 494, 495, 508, 523, 525, 526, 527, *529*, 546, *547*, *604*, 627, 638, 639, *B* 115, *B* 180, *B* 223, *B* 280, *B* 331
Monlaur, M. R. 600, *B* 176
Montaigne, 446, 452, *528*, *545*, 632, 638, *B* 329
Montépin, X. 410, 412, 527, 563, *B* 379
Montesquieu, 456, 457, 497, 529, 530, *547–548*, *[B* 282*]*
Moréas, J. 469, *589–590*, 591, *B* 310
Morice, Ch. 588, *B* 448
Murger, H. 519, *535*, *563*, 639,
Musset, A. de 473, 474, 475, 515, 526, 528, *532*, 534, *550–551*, *604*, 615, 638, *[B* 290*]*
Nerval, G. de 532
Nittis, J. 442, 600, *B* 176
Noailles, Ctesse de 590, 591
Nodier, Ch. 534, 551, *B* 298, *B* 539
Normand, J. *B* 539
Ohnet, G. 482, 527, 528, *538*, 600, 603
Pailleron, E. 500, *606*
Pascal, 526, *529*, 545, *B* 217
»Pathelin, Maitre« – *528*
Péguy, Ch. 640, *B* 646
Pergaud, L. 469, 487, *600*
Peyre, H. *B* 14
Ponsard, F. 525
Ponson du Terail, 411, 445, 451, 563
Porto-Riche, G. 608, 613
Prévost, abbé 481, 542, *548–549*, *[567]*
Prévost, M. 411, 412, 434, 436, 451, 452, 482, 519, *598–599*, *B* 600, *B* 77
Provins, M. 412, 473, 474, *612*, 629, *B* 142, *B* 568
Rabelais, *544*, *B* 642
Rachilde, 422, 600
Racine, J. 523, 525, 526, 527, *528–529*, 545, 638, *B* 180, *B* 278
Raynaud, E. 442, 588,
Régnier, H. de 442, 588, 591
Renan, E. *538*. *B* 463
Renard, G. 508, 614
Renard, J. *609*
Retté, A. 517
Ribaux, A. *B* 236
Richepin, J. 513, *609*, *B* 556
Rimbaud, A. 481, 573, 574, 576, *578–579*, 580, 581, 587, *B* 421
Rochel, C. 457
Rod, E. 457, 469, 482. *598*, 600, 613, *623*
Rodenbach, G. 588, 591
Rodenstein, 518
»Rolland, Chanson de« – 523
Rolland, R. 486, 487, 601, 640, *B* 500
Rollinat, M. 588
Romains, J. 487
Ronsard, P. *544*
Rostand, E. 445, 456, 457, 470, 483, 487, 518, 601, 603, 609, *610–612*, 613, 633, 638, 639 *[B* 559*]*, *[B* 567*]*
Rostand, M. 469, 487, *591*, 600
Rousseau, J. – J. 467, 468, 529, 530, 547, *548*, *[549]*, *B* 333
Rouveyre, A. 640, *B* 5
Ruters, A. 442
Sainte- Beuve, 449, 508, 532, *538*, 613, *614–615*, 617, 621, *B* 24, *B* 573
Saint-Georges, S. G. de Bouhélier, 590
Saint-Pol-Roux, 588, *B* 448
Samain, A. 484, 588
Sand, G. 456, 457, 502, 503, 524, 525, 526, *533*, 534, 535, *551*, *B* 215, *B* 298
Sarcey, F. *623–624*
Sardou, V. 458, 471, 474, 481, 484, 500, 513, 525, 526, 528, 534, *537–538*, 603, *605*, 606, 607, 612, 642, *B* 131
Sarrazin, G. *B* 121
Scribe, E. 524, 525, 526, *534*, 603, *604*, *B* 251
Séailles, G. 426
Sévigné, Mme de 546
Sorel, A. 429, *B* 45
Soulié, F. *B* 236
Souvestre, E. 503

Staël, Mme de 518, *531*, 550, 551, 621
Stendhal, 445, 497, 510, 526, 528, 533, 534, 535, 536, 538, 540, *552*, 620, 636, 638, 639, *B* 298, *B* 341
Suë, E. 411, 524, 525, 533, 534, 551, *B* 297
Sully-Prudhomme, 469, 474, 482, 501, 535, 558, 559, *B* 139
Staël, Mme de 518, *531*, 550, 551, 621
Tailhade, L. 590
Taine, H. 442, 445, 457, 467, 468, 508, *538*, 613, 614, *615–618*, 619, 621, 624, 633, 641, *B* 576, *B* 577, *B* 599
Tharaud, J. i J. 482, 601
Thibaudet, A. 558, 581, *B* 175, *B* 497
Thième, *B* 316
Tinayre, M. 442, 600
Tissot, E. 482, 601
Toussaint, M. 469, 564, 577
Valéry, P. 590
Vallès, J. 469, *564*
Vandérem, F. 482, 601
Vellay, Ch. 482, 592
Verhaeren, E. 587, 588, 590, 591, *B* 448, *B* 454
Verlaine, P. 436, 437, 446, 447, 451, 452, 469, 470, 471, 475, 481, 484, 497, 501, 517, 541, 570, 571, 573, *574–578*, 579, 580, 581, 582, 587, 591, 614, 636, 638, 639, 642, *B* 77, *B* 116, *B* 180, *B* 381, *B* 384, *B* 407, *B* 409, *B* 410, *B* 411
Verne, J. 411, 525, 526, 527, *535–536*, 563, 603
Vigny, A. de *532*, 534, 550, 658
Villedieu, Mme de 546
Villiers de L'Isle Adam 481, 482, 580–581, 622
Villon, F. 481, 497, 540, *541–544*, 545, 567, 569, 636, 637, 638, *B* 307, *B* 317, *B* 318, *[B* 319*]*
Vogüé, M. 436, 467, 468, *539*, 613, *620–621*
Voltaire, 507, 523, 526, 529, *530*, 547, 548, 549, 627, *[B* 261*]*, *B* 283
Warnier, R. *B* 647
Zaccone, P. 411
Zola, E. 429, 431, 433, 434, 436, 442, 445, 454, 456, 457, 458, 459, 461, 463, 470, 492, 498, 500, 501, 503, 505, 511 517, 520, 527, 528, *536–537*, 538, 540, 562, 564, *565–566*, 567, 568, 569, 585, 590, 606, 614, 619, 620, 626, 633, 638, 639, 641, *B* 170, *B* 180, *B* 249, *[B* 302*]*, *B* 338, *B* 463

BUNJEVAČKO-ŠOKAČKA BIBLIOGRAFIJA*

PRILOG KULTURNOJ POVIJESTI BUNJEVAČKO-ŠOKAČKIH HRVATA

IVAN KUJUNDŽIĆ

UVOD

1

Pomnjivi čitalac dugi niz godina jedinog bunjevačkog lista »Nevena«, pa i »Subotičkih novina«, koje su izlazile pod uredništvom Blaška Rajića i Miška Prćića, uočit će jednu stvar koja će mu izgledati neobičnom. Neshvatljivo je naime da »Neven« od svojih najstarijih brojeva pa do svoga posljednjega sveska mnogo, jako mnogo mjesta daje polemici o pitanju narodnosti Bunjevaca i Šokaca i o njihovu jeziku. »Neven« je ili tumačio da su Bunjevci i Šokci Hrvati, ili je to njihovo hrvatstvo branio od onih koji su ga – zvani i nezvani – napadali i osporavali. Isto su činile spomenute »Subotičke novine«.

Čemu je bilo potrebno to tumačiti ili braniti? Zar Bunjevci i Šokci nisu znali koje su narodnosti?

* *Bunjevačko-šokačka bibliografija* Ivana Kujundžića (1912–1969) izlazi, na žalost, posthumno; nagla, neočekivana smrt zadesila je autora upravo u času kad je započet rad na tiskanju njegova djela.

Rukopis *Bunjevačko-šokačke bibliografije* predao je Ivan Kujundžić 9. siječnja 1968. Odjelu za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije koji je, na svojoj sjednici održanoj 12. siječnja 1968, prihvatio ovo djelo za štampu u ediciji »Rad«. U tom rukopisnom obliku *Bibliografija* je obuhvaćala građu tiskanih djela bunjevačko-šokačkih Hrvata u vremenu od 1683. do 1965. godine, raspoređenu po grupama u pet zasebnih poglavlja: *Knjige, Kalendari, Novine, »Neven«* i *»Danica«*. Vrijedan znanstvenik, Kujundžić je u toku pripremanja »Rada« za štampu vodio stalnu brigu oko svog djela, dopunjavajući ga u nekoliko navrata novopronađenim podacima i građom tekućih izdanja ili pak ispravljajući neke njegove nedostatke i propuste. Taj dopunski materijal, razumije se, zahtijevao je i provedbu određenih zahvata u djelu, pa se stoga ukazala potreba da se prvotni rukopis *Bibliografije* kompozicijski donekle promijeni i u pojedinostima obrade građe po mogućnosti što više ujednači. Dakako, taj je posao mogao uspješno obaviti jedino sam autor i, valja odmah reći, on je to i učinio.

Kako mi je po osobnoj Kujundžićevoj želji bila povjerena briga oko štampanja *Bibliografije* (u pismu od 15. 1. 1968. napisao mi je: »Radovat će me ako briga oko štampanja moga rukopisa bude povjerena Vama, pa Vas kao takvog već sada pozdravljam i želim svako dobro«), otputovao sam početkom prosinca 1968. u Suboticu, gdje sam ga posjetio u njegovu domu i donio mu rukopis zajedno sa svim dopunama i ispravcima. Za vrijeme četverodnevnog mog boravka u Subotici, Kujundžić je pažljivo i detaljno pregledao čitav svoj rukopis i u njegovu je sadržaju i kompoziciji

Sama činjenica što se to tumačilo, isticalo i branilo govori da je bilo i potrebno. A potrebno je bilo zato što smo mi bili zaboravili svoju povijest, svoju prošlost. I na nas su se odnosile riječi hrvatskog pjesnika Pavla Štoosa iz pjesme *Kip domovine vu početku leta 1831,* kojima je izrazio svoju tugu: »Vre i svoj jezik zabit Horvati hote ter drugi narod postati ...«

Mi smo zaboravili svoje ljude, svoje najveće sinove, a počeli smo zaboravljati i svoj jezik u želji da postanemo drugi narod. U tome smo išli tako daleko da je jedan od najuglednijih Bunjevaca poslije prvog svjetskog rata, Mijo Mandić, u svom predavanju, održanom također pred najistaknutijim predstavnicima Bunjevaca i Šokaca, o književnosti istih Bunjevaca mimoišao cijelu našu najstariju književnost kao da je nije ni bilo![1]

Slučaj se ponovio nekoliko godina kasnije. Jedan od rijetko marljivih bunjevačkih kulturnih radnika, Ive Prćić, pisao je u kalendaru »Subotička Danica« o najznamenitijim Bunjevcima i Šokcima i ponovio pogrešku Mije Mandića ne spomenuvši ime ni jednoga od najstarijih bunjevačko-šokačkih pisaca. Nisu mu bili poznati. Ni njemu ni drugima!

A da su znali za djela Mihovila Radnića, Lovre Bračuljevića, Stjepana Vilova, Nikole Kesića, Luke Čilića. Petra Lipovčevića, Mirka Pavića, vidjeli bi da su svi oni pisali »krasnim ilirskim iliti dalmatinskim jezikom, ikavskim govorom«.

Koji je pak narod u svojoj prošlosti govorio ilirskim iliti dalmatinskim jezikom? Nisu li to bili Hrvati i samo Hrvati? Da li je onda potrebno govoriti o tome tko su Bunjevci i Šokci? Trebalo je samo poći na izvore.

izvršio veći broj promjena, davši mu tako u redakcijskom smislu gotovo nov oblik. Ukratko iskazane, te su promjene, uz unošenje spomenutih dopuna i ispravaka na određenim mjestima, obuhvatile i povezivanje predgovorâ posebnih poglavlja u jednu cjelinu, pripajanje poglavlja »*Danica*« i »*Neven*« poglavljima *Kalendari* i *Novine,* dosljednije navođenje ponovnih izdanja nekog djela u okviru opisa njegova prvog izdanja, točnije svrstavanje jedinica u grupu »Djela nepoznatih pisaca ili nepoznate godine tiskanja«, ažuriranje građe do kraja 1968, a u vezi s čitavim obavljenim poslom i usklađivanje registara. Dotjerujući na taj način svoje djelo, autor je izvršio i neka nužna sažimanja u popratnim bilješkama i opisima sadržaja uz pojedine jedinice, bilo da ih je samo skratio i sveo na bitna objašnjenja, bilo da ih je posve promijenio, pa čak i izostavio zbog njihove slabe ili nikakve povezanosti s odnosnim jedinicama

Tako redigirani rukopis svoje *Bibliografije,* koji se sada bez ikakvih promjena pojavljuje u ovom izdanju, Kujundžić je smatrao definitivnim, iako je namjeravao da ga još jednom pažljivo pregleda u korekturnim otiscima, da ukloni iz njega moguće omaške i da ga upotpuni novim podacima; treba duboko žaliti što to nije mogao učiniti. No, unatoč tome, značenje *Bunjevačko-šokačke bibliografije* je veliko, te ga ne umanjuju nikakvi nedostaci i materijalne greške kojih u djelu nesumnjivo ima, kao što ih ima u svim bibliografskim djelima, jer ti nedostaci prije svega stoje kao poziv na nova istraživanja, novi rad na tom polju. Rad koji je kod Ivana Kujundžića, na žalost, prekinut u vrijeme kad se od njega moglo očekivati da će svom životnom djelu dodati nove vrijednosti.

Davor Kapetanić

[1] Mijo Mandić: *Povijest bunjevačke književnosti.* »Neven«, XXXIII, br. 229, str. 1. Subotica, 14. listopada 1920.

Ta naša zaboravljena prošlost bila je ipak lijepa i nama služi na diku. Mihovil Radnić, Lovro Bračuljević, Stjepan Vilov i Mirko Pavić uložili su mnogo truda u nastojanje da se dođe do hrvatskog pravopisa i bili su među prvima koji su na tome radili (Bračuljević je više od sto godina prije Vuka Karadžića iznio načelo »piši kako govoriš«). A mi smo ih zaboravili. Zaboravili smo 150 godina svoje književnosti! I pisali smo da naša književnost počinje s Ivanom Antunovićem! I drugi su tako pisali!

Ova bibliografija ima za cilj približiti nam, koliko je moguće potpunije, sve naše pisce i njihova djela.

2

Kako je došlo do ove bibliografije? Kao studentu prve godine bogoslovije došla mi je u ruke knjiga Šime Ljubića *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske*, koju je kao nagradu za poučavanje bogoslova u hrvatskom jeziku u kalačkom sjemeništu dobio Ilo Kujundžić. U toj sam knjizi pronašao i imena nekih pisaca rođenih u Budimu, Baji, Vaškutu itd., a Ljubić ih je sve redom ubrojio u slavonske pisce. Od tada je počelo moje traganje za bunjevačko-šokačkim piscima i njihovim djelima. Tomu bi danas bilo 38 godina.

Prije dvadesetak godina, 1946, izišla je iz tiska prva moja bunjevačko-šokačka bibliografija pod naslovom *Prilog kulturnoj povijesti Bunjevaca i Šokaca*, a tiskana je u Subotici u izdanju Subotičke matice. Bibliografija je izišla skromno i bez ikakve reklame u samih 500 primjeraka. I nije mi poznato da je izlaženje te bibliografije, kojom su se inače mnogi služili, makar samo notirao barem jedan list u zemlji. Prvi ju je 1967. godine spomenuo Juraj Lončarević u novinama gradišćanskih Hrvata, a nešto kasnije pozivao se na nju Julije Šoltić u »Kolu« Matice hrvatske pišući o Lovri Bračuljeviću.

Ipak je rad na usavršavanju i upotpunjavanju bunjevačko-šokačke bibliografije nastavljen sve do današnjih dana, iako ne uvijek jednakim intenzitetom. Bilo je i zastoja. Danas je taj rad sretno priveden kraju, i to mnogo solidnije nego što je u početku bilo planirano.

Čitalac koji bude pratio ovu bibliografiju dobit će, koliko je to moguće iz ovakvog rada, svestran uvid u književnost bunjevačko-šokačkih Hrvata od njezinih najstarijih dana, kada su se perom bavili samo redovnici franjevci koji su u svojim djelima tražili način da što lakše i što bolje usklade svoj način pisanja sa živim govorom svoga naroda, kao što je slučaj s Mihovilom Radnićem, Lovrom Bračuljevićem, Mirkom Pavićem, Stjepanom Vilovim i drugima. Oni su naime ostavili bosančicu i prionuli uz latinicu ali im se njome bilo teško služiti jer nisu imali određene znakove za pojedine glasove. To im je zadavalo tolike teškoće da je Mihovil Radnić u predgovoru svojoj knjizi *Razmišljanja pribogomiona od ljubavi Božje* otvoreno priznao kako nije u stanju dati

upute čitatelju kako se što čita u toj njegovoj knjizi, pa svjetuje strpljivost, jer će samo čitanje najbolje poučiti čitaoca kako se što čita.

Lovro Bračuljević savjetuje »da se piše onako kako se i govori i izgovara, jer kako se može izgovarati, onako se može i u knjigah štititi«.[2] Mirko Pavić propagira Bračuljevićev i Vilovljev pravopis među slavonskim piscima.

Uz autore ove franjevačke književnosti bilo je i drugih naših pisaca, ali su oni pisali drugim jezicima: latinskim, njemačkim, madžarskim, talijanskim, a neki i francuskim.

Ivan Antunović je svojim knjigama počeo buditi uspavanu svijest svojih zemljaka. On je prvi koji je svestrano obradio povijest Bunjevaca i Šokaca, koju su kasnije – nakon 50 godina – obrađivali također Petar Pekić, Matija Evetović, Josip Bajše Vojnić i Joso Šokčić.

Narodni život i običaje obrađivalo je više pisaca, od kojih svakako treba spomenuti Ivana Antunovića, Blaška Rajića, Ivu Prćića, Matiju Evetovića, Balinta Vujkova, Maru Đorđević Malagursku, Ivana Malagurskog, Katu Prćić i Marka Peića. Svi su oni na tom poslu stekli zasluga, jedni više drugi manje, a posebno Ive Prćić, koji je tako iscrpno opisao i obradio narodne običaje, narodne pjesme, narodne pripovijetke, narodne igre, jednom riječi sve što zadire u život Bunjevaca i Šokaca. Nesreća je samo u tome što su njegova djela ostala u rukopisu, koji je pomno pripravljen za tisak.

Prve stihove napisao je Mirko Pavić u svome djelu *Skorup od ljekarije ili salernitanski nauci*. To, dakako, nisu njegovi jedini stihovi! Poslije Pavića pisali su stihove Josip Antun Knezović, Grgur Peštalić, Blaž Modrošić, Mladen Barbarić, Ante Miroljub Evetović, Nikola Kujundžić, Ivan Petreš, Blaško Rajić, Ante Jakšić, Aleksa Kokić, Jakov Kopilović, Lazar Merković i drugi.

Pripovijest i roman njegovali su Ivan Antunović, Blaško Rajić, Josip Andrić, Petar Pekić, Marica Vujković, Marko Čović, Ante Jakšić, Lazar Merković i Ivan Kujundžić.

Nakon pokušaja Antuna Josipa Knezovića da napiše prvi kazališni komad, taj su rad nastavili Lajčo Budanović, Blaško Rajić, Ivan Petreš, Ivan Malagurski, Lazar Stipić, Ive Prćić, Mara Đorđević Malagurska, Aleksa Kokić i Matija Poljaković.

Književnom kritikom usputno su se bavili mnogi od spomenutih pisaca, a posebno se njome bavi Ante Sekulić.

Od sve književnosti najviše je njegovana duhovna književnost. Najstarija naša književnost mahom je duhovna, ali ona nije ni kasnije zanemarena. Tu su mnogi molitvenici i knjige za duhovni život. Od duhovnih pisaca najviše se istakao Lajčo Budanović svojim molitvenicima, koji su u narodu još i danas jako prošireni, pa Matija Kulunčić svojim razmatranjima, a kao prevodilac djela za duhovnu izobrazbu najizdašniji je Ivan Kujundžić.

[2] *Uzao serafinski (naški) goruće ljubavi ...*, Budim, 1730.

Zbirke svojih propovijedi izdali su Mirko Pavić i Ivan Kujundžić, a u rukopisu su ostale propovijedi Nikole Kesića, Paje Vidakovića, Blaška Rajića i drugih.

Među bunjevačko-šokačkim piscima imade i nekoliko samoukih ljudi od kakvog zanata ili pak od pluga i motike, kao što su Stjepan Grgić, Šime Ivić, Krunoslav Mukić, Luka Stantić, Marko Ivanović Ćiro i drugi.

Bunjevci i Šokci dali su svoj prilog i glazbi. Tu su se osobito istakli Josip Andrić, Petar Tumbas Hajo i Albe Vidaković.

Bilježeći djela bunjevačko-šokačkih pisaca pala mi je u oči činjenica kako se za kratko vrijeme poslije prvog svjetskog rata snažno manifestirao duh našega naroda, pa je to relativno kratko vrijeme od prvoga rata do danas dalo hrvatskoj kulturnoj povijesti snažnih imena. Nadati se da će i budućnost posvjedočiti vitalnost našega hrvatskog življa u ovim stranama.

3

Koliko mi je poznato, do sada se nije još ništa sistematski pisalo o bunjevačko-šokačkim kalendarima. Profesor Šime Ljubić[3] i Ivan Kukuljević Sakcinski[4] zabilježili su samo toliko da je Mirko Pavić izdavao u Budimu »Ilirski kalendar« od 1754. do 1780. godine, a Mijo Mandić pisao je o postanku bunjevačko-šokačkih kalendara.[5]

Spomenuti »Ilirski kalendar«, koji je izdavao Mirko Pavić, ne bi se mogao u strogom smislu zvati bunjevačkim kalendarom, jer je on pisan za sve Hrvate s obje strane Dunava, a i urednici su mu bili i drugi Hrvati, ne samo Bunjevci. Tako se znade da je isti taj kalendar uređivao i Aleksandar Tomiković.

Kolikogod sam tragao za tim kalendarom, nigdje ga nisam uspio pronaći.

Prvi kalendar, koji se s punim pravom može nazvati našim, jest »Bunjevački i šokački kalendar« za godinu 1868. (koji još do sada nisam uspio pronaći, nego samo onaj dvije godine kasniji). Na žalost, ne zna mu se za vrijednog urednika, ali se pretpostavlja da ga je uredio Ambrozije Boza Šarčević uz suradnju Ivana Radića i Josipa Jukića Manića. Kasnije su se nizali drugi kalendari navedeni u ovoj bibliografiji, a sve ih je svojim vijekom i svojom ozbiljnošću nadvisila »Subotička Danica«, koja je izlazila od 1884. do 1946. godine.

»Subotička Danica« je kalendar bunjevačko-šokačkih Hrvata i mali zbornik za našu povijest, život i običaje. Osnovao ju je i pokrenuo Pavao Kujundžić, 1883. godine, sa željom da putem nje zade barem jedanput godišnje u svaku bunjevačku i šokačku kuću, kako bi svoje sunarodnjake mogao poučiti, utješiti i razveseliti.

[3] Šime Ljubić: *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske II*, Rijeka, 1869, str. 494.

[4] Ivan Kukuljević: *Bibliografia hrvatska I*, Zagreb, 1869.

[5] Mijo Mandić: *Kako su postale bunjevačke novine i bunjevački kalendari?* »Pravi bunjevački kalendar za prostu godinu 1934«, str. 37.

A trebalo im je i jedno, i drugo i treće. U vrijeme kada je »Subotička Danica« pokrenuta, bački Hrvati nisu imali ni svoga kalendara ni svojih novina. Kalendar Ljudevita Kuzmića iz Sombora nije bio duga vijeka, a isto tako ni »Bunjevački i šokački kalendar« Ivana Radića i Josipa Jukića Manića. Antunovićeve »Bunjevačke i šokačke novine« i »Bunjevačka i šokačka vila« također nisu više izlazile. A val nacionalnog otuđivanja bivao je iz dana u dan jači. Narod je trebao podršku da se održi i da se ne izgubi, da se sačuva za zajednicu južnih Slavena.

Evo, uostalom, neka nam sam osnivač »Danice« progovori o tom stanju:

»Kada sam prije 30 i koju godinu pošao u javni život, nemile sam uspomene poneo sa sobom. Duh sedamdesetih godina je zasipao pamet, pritiskao ramena, ali se nije znao srca dojmiti. Nije nam se mnogima dopadala pritiranost, koja na toliko njeguje svaki drugi jezik, da svoj zanemaruje. Znali smo se oduševljavati za magjarski jezik kao državni jezik; rado smo učili nimački jezik kao evropski svitski jezik. A za svoj materinski jezik? Pa to znamo! Rado smo ga govorili, al' onako, kako smo znali ... i onde, di nema otmenijeg svita. Ta gdi su gospoda tu se divani latinski, magjarski, nimački, ali bunjevački, racki ne! Upilo se u svist narodu da je naš jezik prostački, svinjarski jezik, pa ga se otmeni Vojnići, Latinovići počeli stiditi, a ne učiti ...

U takim vrimenima smo se mi odhranili: čisto magjarsko oduševljenje slušali, magjarsku slavu gledali u štivu, u povisti, u deklamaciji, a duša nam se prema onom okrenila što nismo vidili, oči nam ono motrile što su krili i ogovarali prid nami, srce nam ono obegenisalo što su gadili prid nama. Pa makar nam je sve protivno zvonilo, mi smo nekom nadom pomišljali na budućnost našeg materinskog jezika, pa smo se grohotom nasmijali, kad smo čitali u novini staroga pok. Štoceka, da su se Bunjevci na toliko pomagjarili da će kroz 25 godina samo iz arkiva i knjiga poznavati bunjevački jezik.

Tome buncanju je prošlo mislim 31–32 godine. Jedna generacija je minula. Ali proročanstvo Štoceka se nije ispunilo. Šta više društveni život nam se popravio. Nema one mržnje, nema one trzavice koja je negda vladala ...

Pa kad ja ovo današnje stanje sravnim sa onim vrimenima prija 30 godina, kada sam se ja sa pok. Robert Kaukom nadotezo u Baji: da li bi priče bilo uz Neven jedan nediljnik pokreniti ili godišnji časopis izdavati? onda ja umirenom savisti pogledam na prošlost i od srca kličem: Hvala Bože na milosti tvojoj koji si ublažio teške dane vrhu nas!

Od srca čestitam onoj mladeži koja danas stoji na okupu i nastavlja teški rad. Rad za narod.

Kad sam prija 30 godina prvu Danicu priređivao pod štampu, skoro da sam ju sam morao i napisati ... Ali je ona otvorila oči mnogima. Našlo se sve više pisaca i izdavalaca.

Dakako da je vazda manjkalo mnogo koje čega u njoj, mnogo joj je zabavljao i narod i suradnici, ali što je narod više zabavljao, ja sam se to-

me više radovao, jer sam se osvidočio, da je narod Danicu razumio, sve više kupovao . . .«[6]

Ta je eto »Danica« izlazila, uz dva prekida, sve do 1946. godine. Prekinula su njezinu nit dva svjetska rata, da bi nakon drugog svjetskog rata prestala izlaziti.

Zasluga je »Subotičke Danice«, njezina osnivača i kasnijih njezinih izdavača za naš narod golema. Kroz nju su svom narodu govorili njegovi najbolji sinovi. Na njezinim stranicama ispisana su imena gotovo svih istaknutih Bunjevaca i Šokaca.

S obzirom na ostale kalendare napominjem da ova bibliografija ne spominje neke od njih, kao što je kalendar Željka Riegera za 1939. i 1940. godinu, niti kalendar Braće Littmann, jer oni, iako su tiskani latinicom, nisu bunjevački kalendari.

4

Do sada je relativno malo pisano i o bunjevačko-šokačkim novinama. U »Pravom bunjevačkom kalendaru za prostu godinu 1934«, na stranama 33–38, pisao je nešto Mijo Mandić pod naslovom *Kako su postale bunjevačke novine i bunjevački kalendari?* Na tom se članku ne bi, međutim, moglo graditi.

Matija Evetović je pisao o bunjevačko-šokačkim novinama u kalendaru »Subotička Danica za 1946. godinu«, str. 35–37, članak pod naslovom *Novinstvo kod podunavskih Hrvata.* U tom je članku spomenuto nešto preko dvadeset bunjevačko-šokačkih novina, i to s najškrtijim podacima. To nije čudo, jer je taj materijal do danas uglavnom neispitan i neistražen.

Joso Šokčić napisao je djelo pod naslovom *Sto godina štampe u Subotici,* ali je ono još u rukopisu.

Knjižnice također ne obiluju bunjevačko-šokačkom štampom. Tek ponešto ima Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu, nešto Gradska biblioteka u Subotici, Matica srpska u Novom Sadu i Bunjevačka knjižnica Ivana Kujundžića u Subotici. Sačuvani su kompleti »Nevena« (Gradska bilioteka u Subotici), »Naših novina« (Matica srpska u Novom Sadu), »Športski list« i »Klasje naših ravni« (Biblioteka Ivana Kujundžića u Subotici) i još poneko godište ili odvojeni brojevi »Subotičkih novina« i ostalih listova. Zato je i bilo teško sastavljati bibliografiju bunjevačko-šokačke periodike.

Iz ove se bibliografije može vidjeti razvoj bunjevačko-šokačkog novinstva koje je odigralo važnu ulogu u spašavanju našeg naroda od propasti i u njegovu kulturnom i moralnom pridizanju. U tome su imale osobite zasluge »Bunjevačko-šokačke novine«, koje je godine 1870. počeo izdavati Ivan Antunović, pa »Neven« Mije Mandića i kasnije Bunjevačko-šokačke stranke, »Subotičke« odnosno »Hrvatske novine« Mi-

[6] Početnik Danice: *Tridesetgodišnjica Danice,* »Subotička Danica za 1913. godinu«, str. 35 i d.

ška Prćića i Blaška Rajića i još neke. Bunjevačko novinstvo počelo je tjednicima, a u kasnijem svom izlaženju prelazilo je u mjesečnike, pa opet u tjednike i konačno 1919. godine pozdravismo i svoj dnevnik »Neven«. Ne doduše sav, ali dugi niz godina – uz kalendar »Subotičku Danicu« – »Neven« je bio učitelj bačkih Bunjevaca i Šokaca i neustrašivi branič naših narodnih prava. I »Narod« je bio nominalno bunjevački dnevnik, ali na žalost nije poznavao bunjevačke interese.

Ni »Neven« ni »Narod« nisu izdržali dugo kao dnevnici, nego su se opet pretvorili u tjednike, da na kraju cijela bunjevačko-šokačka periodika završi povremenim listom »Njivom«, koja je izišla samo jedanput.

Istraživač bunjevačko-šokačke periodike naići će, osim na one koji su obrađeni u ovoj bibliografiji, i na druge listove, ali neka ga to ne smeta, jer »Severni kurir«, »Princip«, »Severna pošta«, »Nova pošta«, »Nova severna pošta«, »Subotički glasnik«, »Subotički vesnik«, »Narodni glas«, »Narodna reč«, »Subotička reč«, »Sloga« nisu bili bunjevački listovi baš kao ni »Bačvanin«.

Centri u kojima su uređivani bunjevačko-šokački listovi bili su: Kaloča, Kaćmar, Budim, Sombor, Subotica, Vajska, a pokušaj s Novim Sadom nije uspio.

Od urednika treba spomenuti Miju Mandića, Mladena Karanovića, Kalora Milodanovića, Stjepana Vojnića Tunića, Ivu i Miška Prćića, Mirka Ivandekića, Mihovila Katanca, Lazu Stipića, Balinta Vujkova, Josu Šokčića, Vranju Sudarevića, Nikolu Matkovića, Šandora Rajčića i Peru Skenderovića.

5

Godine 1946. osnovao sam Bunjevačku knjižnicu. Tu sam sakupljao djela bunjevačko-šokačkih pisaca, a i onih autora, ne Bunjevaca ili Šokaca, koji su pisali o nama.

Da bih tu knjižnicu što je moguće više kompletirao, dao sam se i na prepisivanje onih djela do kojih na drugi način nisam mogao doći. U prepisivanju su mi pomagale Marija Bajić, Ruža Crnković i Irena Mrak. One su savjesno prepisivale cijele knjige od korice do korice. Osim jednoga svi su ti prijepisi sačuvani do danas.

Ta Bunjevačka knjižnica dala je temelj i širinu *Bunjevačko-šokačkoj bibliografiji*, *Prilogu kulturnoj povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata*. Ovom bibliografijom obuhvaćena je bunjevačka i šokačka knjiga, tiskana i ona u rukopisu, u razdoblju od 1683. pa do 1968. godine zaključno.

U ovoj bibliografiji zabilježena su djela bunjevačko-šokačkih pisaca i ona djela koja su namijenjena Bunjevcima i Šokcima koji nastavaju krajeve između Dunava i Tise od Budima do Novoga Sada.

Među piscima koji nisu s toga područja spominje se u ovoj bibliografiji samo nekoliko imena. Đuro Rapić iz Gradiške ušao je u bibliografiju zato što je jedno njegovo djelo godine 1764. izdano potporom Se-

nata grada Subotice, a u to vrijeme bili su senatori sami Bunjevci! Pored Đure Rapića uzet je u bibliografiju i Blaž Modrošić. koji također nije s označenog područja. On je naime bio jedan od najbližih suradnika Ivana Antunovića i jedno vrijeme urednik »Bunjevačko-šokačke vile«. U bibliografiju su na sličan način ušli također Mihovil Katanec, Ivan Radić i Mato Slatković koji su mnoge godine djelovali među Bunjevcima i Šokcima.

Radeći ovu bibliografiju služio sam se i navedenom literaturom. Ona mi je bila jedino vodičem, ali sam se o nju vrlo malo oslanjao, jer sam se tijekom rada bio uvjerio da je u dosta stvari nesigurna, da su ponekad takvi čak i oni bibliografi koji se obično smatraju pouzdanijima, kao na primjer Alexius Horányi, Šafařík, Kukuljević i drugi. Imao sam prilike ustanoviti ne samo da krivo navode djela iz naše stare književnosti, nego i da nepouzdano spominju imena nekih naših pisaca. Tako svi redom navode Petra Lipovca iz Baje, a radi se o Petru Lipovčeviću iz Baje.

Zato sam, prema svojim mogućnostima, nastojao opipati svaku knjigu vlastitom rukom i tek onda uzeti podatke koji su mi za bibliografiju potrebni, a sve koje sam imao u ruci i fotografirao sam.

Kod onih djela, naročito starijih, koja bibliografi spominju, a ja ih nikako nisam mogao dobaviti, navedena je literatura koja ih spominje.

Nisam navodio sve ustanove i pojedince koji čuvaju pojedina djela, nego samo neke. Tomu je više razloga. Neki su željeli da ih ne spominjem, a do nekih nisam mogao osobno doprijeti.

Najviše bunjevačko-šokačkih djela posjeduju danas Bunjevačka knjižnica Ivana Kujundžića u Subotici, Gradska biblioteka u Subotici i Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu. Njih sam konzultirao.

U bibliografiju su uzeti i rukopisi, ali ne i rukopisi pisaca koji su još živi, premda su i oni prikupljeni.

Bilježeći djela pojedinih pisaca nisam nigdje iznosio svoj sud o djelu držeći se one Njegoševe: »Pokoljenja djela sude, što je čije daju svjema.«

Da je ova bibliografija mogla biti sastavljena i upotpunjena ovako kako sad izgleda, mnogo je pridonijela Gradska biblioteka u Subotici. Stoga izražavam svoju zahvalnost njezinu upravitelju i njezinim namještenicima koji su mi uvijek bili na usluzi.

Poslije Gradske biblioteke u Subotici dugujem posebnu zahvalnost Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu. U njoj je nikla ideja o bibliografiji Bunjevaca i Šokaca, u njoj je ta ideja uzela smjer i dalje se razvijala. Ondje sam također radio s najvećim razumijevanjem tamošnjeg osoblja, a biblioteka mi je izradila i nekoliko dijafilmova djela bunjevačko-šokačkih pisaca.

Franjevački samostani u Subotici, Baču i Vukovaru išli su mi također na ruku. Hvala im.

Bunjevačko-šokačka bibliografija donosi i uži izbor fotografija djela bunjevačko-šokačkih pisaca. Sve te fotografije, i mnoge druge pohranje-

ne u Bunjevačkoj knjižnici a u ovoj bibliografiji označivane slovom *F*, najspremnije su mi radili Andrija Šipek i Zvonko Dulić. Neka je i njima na ovom mjestu moja najsrdačnija hvala.

I na koncu neka je posebna moja hvala Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu koja je preuzela izdavanje *Bunjevačko-šokačke bibliografije*. Bez njezina zalaganja ova bi bibliografija ostala za sva vremena u rukopisu, javnosti nepoznata.

I svima ostalima koji su mi pomogli u istraživanju na ma kakav način, ili se tijekom rada interesirali za nj i bodrili me, na ovom mjestu iskreno zahvaljujem.

U Subotici, dne 25. siječnja 1968.

LITERATURA

A budapesti margitkoruti szent ferencrendiek könyvtàrànak könyvjegyzéke. Budapest, 1905.

Batinić M. Vjenceslav: Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest viekova njihova boravka, III. Zagreb, 1887.

Borovszky Samu: Magyarorszag vàrmegyéi és vàrosai. Bàcs-Bodrog vàrmegye, II. Zombor, 1896.

Božitković Juraj: Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala (1339-1735). Vidi »Franjevački vijesnik« god. 1934. i 1935.

Bösendorfer Josip: Dvjestagodišnji jubilej franjevačkog samostana u Osieku.

Brevis memoria provinciae Sancti Joannis a Capistrano ... Budae, 1857.

Bunić Krešimir: Mihajlo Radnić Subotica, 1945.

Bunić Krešimir: Prilog kulturnoj povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata. Subotica, 1946.

»Danica«, kalendar za Bunjevce i Šokce u Madžarskoi. god. 1930. i dalie.

Catalogus Bibliothecae hungaricae Francisci com. Széchényi. T. I. Pars I. Sopronii, 1799.

Catalogus Bibliothecae hungaricae Francisci com. Széchényi, T. I. Pars II. Sopronii, 1799.

Catalogus Bibliothecae hungaricae nationalis Széchényi. T. I. Supplementum I. Posonii, 1803.

Catalogus librorum manuscriptorum Bibliothecae universitatis r. scientiarum Budapestinensis. Pars prima. Budapestini, 1889.

Csevapovich Gregorius: Synoptico-memorialis catalogus observantis minorum provinciae S. J. a Capistrano olim Bosnae Argentinae, a dimidio saeculi XIII usque ad recentem aetatem. Budae, 1823.

Csilich Luca: Directa ad coelum via seu tres gradus perfectionis evangelicae. 1755.

Evetović dr Matija: Kulturna povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata (rukopis).

Evetović dr Matija: Život i rad biskupa Ivana Antunovića. Subotica. 1935.

Evetović dr Matija: Novinstvo kod podunavskih Hrvata. »Subotička Danica« za 1946, str. 35–37.

Forko Josip: Crtice iz »slavonske« književnosti u XVIII. stoljeću. II. dio. »Izvješće o kralj. Vel. realci u Osieku« šk. god. 1885/86.

Forko Josip: Crtice iz »slavonske« književnosti u XVIII. stoljeću. III. dio. »Izvješće o kralj. Vel. realci u Osieku« šk. god. 1886/87.

Horànyi Alexius: Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum quam excitat ... Pars I. et II. Viennae, 1775, et 1776. Pars III. Posonii, 1777.

Horànyi Alexius: Nova memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum ... Pars I. Pesthini, 1792.

Index alter libros Bibliothecae hungaricae Francisci com. Széchényi. Duobus tomis. Comprehensos, in scientiarum ordines distributos exhibens. Pesthini, 1800.
Index alter libros Bibliothecae hungaricae Széchényiano-regnicolaris. Supplemento I. Comprehensos, in scientiarum ordines distributos exhibens. Posonii, Typis Belnaianis, 1803.
Ivanić Ivan: O Bunjevcima. Subotica, 1894.
Iványi István: Szabadka szabad királyi város története. T. II. Szabadka, 1892.
Jelenić Julijan: Bio-bibliografija franjevaca Bosne Srebrničke. Sv. I. Zagreb, 1925.
Jelenić Julijan: Kultura i bosanski franjevci. Sv. I. Sarajevo, 1912.
Kalendar »Biskupa Ivana Antunovića« god. I. Subotica, 1935.
Katalog Biblioteke Matice srpske u Novom Sadu.
Katalog Bunjevačke knjižnice Ivana Kujundžića.
Katalog Gradske biblioteke u Subotici.
Katalog Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu.
Katalog Narodne biblioteke u Beogradu, 1894.
Katalog smotre bunjevačke prošlosti. Subotica, 1935.
Knežević M. Milivoje: Bunjevačka narodna čitanka. Subotica, 1931.
»Književni sever«, časopis za književnost, nauku i kulturu, knj. III, sv. 3 i 4, str. 119 i 128. Subotica, 1. april 1927.
»Književni sever«, časopis, knj. VI, sv. 7–10. Subotica, 1930.
Kukuljević Ivan: Bibliografia hrvatska. Dio prvi. Zagreb, 1860.
Lévay Endre: Dél kapujában. Kecskemet, 1943.
Ljubić Šime: Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske. Sv. II. Rijeka, 1896.
Mandić Mijo: Kako su postale bunjevačke novine i bunjevački kalendari? »Pravi bunjevački kalendar za prostu godinu 1934«, str. 33–38.
Matković O. J.: Bibliografija bosanskih franjevaca. Sarajevo, 1896.
»Naš kalendar« za 1944. godinu. Sombor, 1943.
»Naše novine«, tjednik. Sombor, 1944.
»Neven«, god. XXXIII, br. 229, str. 1.
»Neven«, zabavni i poučni misečnik, godišta 1896–1910.
Pallas Nagy lexikona, XII. kötet, str. 377.
Pavich Emericus: Ramus viridantis olivae seu paraphrastica seu topographica descriptiae nuper Bosnae Argentinae iam vero S. Ioannis a Capistrano nuncupatae. Budae, 1766.
Pekić Petar: Povijest Hrvata u Vojvodini. Zagreb, 1930.
Petrik Geza: Magyarország bibliographiája. Budapest, 1891.
Petrović dr Dušan: Uspomena na Kalora Dragutina Milodanovića. Subotica, 1894.
Révai Nagy lexikona, I–II. Budapest, 1911.
Schematismus provinciae S. J. a Capistrano ad annum 1887. Temesvarini.
Scriptores provinciae austriciae Societatis Jesu. T. I.
Stajić Vasa: Grgura Peštalića »Dostojna plemenite Bačke . . .«. Subotica, 1929.
»Subotička Danica«, kalendar za Bunjevce i Šokce, godišta 1884–1945.
»Subotičke novine«, tjednik, godišta 1935–1941.
Szinnyei J.: Magyar iròk élete és munkái, I–VIII. Budapest, 1891–1902.
Strohal Rudolf: Stariji hrvatski molitvenici. »Katolički list«, tečaj LX, br. 45, 46 i 47. Zagreb, 1909.
Šafařík Paul Jos.: Geschichte der südslawischen Literatur. T. II. Prag, 1865.
Šokčić Joso: Sto godina štampe u Subotici (rukopis).
Ujević dr Mate: Plodovi srca i uma. Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola. Zagreb, 1941.
Vidaković Albe: Đuro Arnold. »Sveta Cecilija«, smotra za crkvenu glazbu, god. XXXI, sv. 3 i 4. Zagreb, 1937.
»Vienac« zabavi i pouci, god. V, br. 30, str. 480. Zagreb, 1873.
Znameniti i zaslužni Hrvati. Zagreb, 1925.
»Zora dalmatinska«, tjednik, III. Zadar, 1846.

SKRAĆENICE

Bk – Bunjevačka knjižnica Ivana Kujundžića
BG – Bela Gabrić, profesor
BMs – Biblioteka Matice srpske
BVH – Blaško Vojnić Hajduk
F – Fotografija
FsB – Franjevački samostan Bač
GbS – Gradska biblioteka Subotica
IDŽ – Ilija Džinić, Sombor
MŠ – Mato Šibalin, učitelj
NSZ – Nacionalna i sveučilišna biblioteka Zagreb
SpcoS – Srpska pravoslavna crkvena opština Subotica
BC – Terezija Buljovčić Cuna
VS – Vidaković Stipan

I. KNJIGE, BROŠURE, MUZIKALIJE

1683

1. RADNIĆ, Mihovil. – Razmiscglagna pribogomiona od glivbavi Boxye. Meditationes devotissimae amoris divini. Sloxena, i izuagena u Iezik Slouingnsky Bosansky, iz suetoga Pisma, i razlikye izkuscanie Nauciteglà, i pissacà. Po Fra Mihaylv Radnichiv Bacaninv, Pripouiedaocu, sctiocu Generalomu, Iurue za Ministru, i Kusctodu Prouincie Bosnae Argentinae, Reda Male Bratye suetoga Francescka. Romae, V Rimu, Typis Christophori Dragondelli. MDCLXXXIII. Svperiorvm permissv. – 16,7×21,5 cm. 403 str. – *GbS, F.*

   Djelo je tiskano dvostupačno i sadrži svega stotinu razmišljanja. Na prvoj strani je posveta papi Inocentu XI u kojoj odmah u početku stoji: »Fr. Michael à Backa...« Ovo »à Backa« je zanimljivo, jer govori protiv onih koji tvrde da je Radnić rodom iz Bača. On je »à Backa«, dakle iz Bačke, ali rodom iz Kaloče. Isto se to vidi i iz odobrenja P:tra Bosdariusa, dubrovačkog kanonika, i iz odobrenja generalnog ministra reda Fr. Petra Marinusa Sormanusa, to jest Radnić je iz Bačke, baš to znači ono njegovo Bačanin, a ne da je rodom iz Bača. Nakon ove posvete dolazi *Zabiliženje poglavlja,* a zatim *Pozdravljenje dobrostivomu štiocu.* Ovo pozdravljenje pisano je u Rimu, 2. kolovoza 1683. Prema tome, *Razmiscglagna* su najstarija bunjevačka knjiga.

2. RADNIĆ, Mihovil. – Pogargegne izpraznosti od sviyeta. V trii diela razdiegleno. De Contemptv vanitatvm mvndi. Libri tres Illiryco idiomate. Sloxeno, i izuageno u Iezik Slouinsky Bosansky, iz suetoga Pisma, i Razlikye izkuscanie Nauciteglà, i Pisacà. Po Fra Mihajlv Radnichiv Bacaninv Pripouiedaocu, sctiocu Generalomu, Iurue za Ministru, i Kusctodu Prouinciae Bosnae Argentinae, Reda Male Bratye suetoga Francescka. – Romae, Ex Typographia Christophori Dragondelli MDCLXXXIII. Superiorvm permissv. V Suetommu Gradu Rimu. Po Kriscti Dragodelichiu Sctampaturu. Z' Dopusctegnem Starescina. – 23×32 cm. 576 str. — *GbS, F.*

   Djelo je tiskano dvostupačno i razdijeljeno u tri dijela od kojih svaki sadrži 100 poglavlja. Posvećeno je »Priuzvišenoj i prisvitloj mojoj gospodi Paviu, Antunu i Jakovu Brajkovićem i Augustinovićem, bratji rođenoj, sarajlijami,

plemićem bosanskijem i vitezovom slavnoga groba Isukarstova od Jeruzolima«. Radnićev predgovor *Dobrostivomu štiocu* pisan je u Rimu, 4. listopada 1683. Prema tome, ovo je po starini druga bunjevačka knjiga.

1692

3. JURKOVIĆ, Ivan. – Septem Hungariae Heroes, totidem poemaceis a Poetis Cassoviensibus celebrati et ab eisdem Reverendis Nobilibus ac Eruditis Dominis Neo-Baccalaureis, in Alma Universitate Cassoviensi per... Dedicati et Praesentati. – MDCXCII. Cassoviae.

Literatura: Szinnyei, *Magyar iròk... V*, str. 737.

1693

4. JURKOVIĆ, Ivan. – Duo Sanctioris Viate Magistri S. Franciscus Borgia et B. Mauritius Csaki Reverendis, Nobilibus ac Eruditis Dominis Dominis Aa. Ll. et Philosophiae Neo Magistris in Alma episcopali Universitate Cassoviensi Per ... Dicati. – Anno MDCXCIII. Leutschoviae.

Literatura: Szinnyei, *Magyar iròk... V*, str. 737.

1730

5. BRAČULJEVIĆ, Lovro. – Uzao Scerafinske (nascki) goruchie gliubavi, tri put svezan To je kratko, ali temeglito popissagnie pocsetka, ukoregniegnia, i rasciregnia davnascgniegh poglavitogh, iliti Archi-Brattinstva konopnogh pojassa Patriarke svetoga Ocza Franczescka, uzdignutogh odavna u Czarkvi i manastiru màle Brattje Redovnicskogh obsluxegnia, sinovah istogh Patriarke, Provinczie srebrno Bossanske, u Kraglievskomu, i slobodnomu Gradu Budimu, poghlavitomu Macxarske zemglie. U tri dijla razdiglieno Od Koih parvi mechie prid ocsi, koren, pocsetak, rasciregnie, otaistva, i dùxnosti potribitogh obsluxegnia, Brattinstva. Drughi tomacsi oprosctegnia, i daje mloghe lìpe, i potribite nauke zdravom karstianskom virovagniu, ufagniu i Bogogliubnom dilovagniu kripostih. Trechi pripissuje zakon vladagniu, posebitom, i opchienom, Brattinstva; i broj oprosctegnia, kojase s' obsluxegniem istoga dobivaju. Sve pripravglieno, sloxeno, i pod tlacs cà̀to, s' trudom, i s' perom O. F. Lovre Bracsuglievichia, Zavitnika spomenutogh gori Rèda, i Provinczie, Sctiocza poghlavitogh svetoga Bogoslovstva, u Sckuli, i manastiru svetogh Ocza Franczescka, istogh Rèda i Provinczie, u imenovanom Gradu, godine Issukarstove 1730. Pripijsano i prikazano na posctegnie, falu, i dìku istogh uzviscenogh, i po svem svìtu slavno-glasnogh Brattinstva; ossobito skupglienih, sjegignienih, i svezanih s' pojassom istoga, pod vladavju i upravgliegniem Provinczie srebrno Bossanske, s' koizinje trosckom tlacseno. S' dopusschiegniem starescinah. – U Budimu, Po Ivanu Giurgiu Nottenstein, Sctampaturu. – 16×20 cm. 591 str. – *Gbs, F.*

Djelo je razdijeljeno u tri dijela. Posebno upozorujem na *Opomenu za pravo. dobro i lako štiti ove knjige.* Tu je već godine 1730. jasno izneseno načelo »piši kako govoriš«.

U svom djelu *Magyar iròk... I*, str. 1314, Szinnyei spominje još dva Bračuljevićeva djela vjerskog sadržaja koja su tiskana ilirskim jezikom 1747. i nalaze se u knjižnici Narodnog muzeja u Budimu. Szinnyei ne navodi naslove tih djela.

6. BRAČULJEVIĆ, Lovro. – Dobar put putovagnia karstianskogh u rai vicsgniegs uxivagnia To je vladaliscta za pravo, J korisno sluxiti Bogu, U davnascgniemu glassnomu poglavitomu Brattinstvu konopnogh pojassa Francseskanskoga, davno uzdignutomu u manastiru svetoga Ocza Francsescka, male Brattje Redovnicskogh obsluxegnia. Provinczie srebrno Bossanske, u Budimskome gorgniemu vàroscu, i u mloghima drughim misti iste Provinczie: i boglma uregienomu godine

Issukrstove 1730. Budimskogh uzechia, *iliti osslobogiegnia od* Turskogh duscmanstva csetrdesset i csetvrte. – Tlacseno u Budimu po Ivanu Giurgiu Nottenstein stampaturu. – 16° 62 str. [Prijepis Marije Bajić u *Bk.* 23,2×31,5 cm. 19 str.]

Katalog franjevačke biblioteke u Budimu (str. 2, br. 248) bilježi još jedan rad Lovre Bračuljevića: *Dogmata Theologica* (Petrovàrad, 1769). Međutim, ni jedan bibliograf ne spominje to djelo, koje nije ni moglo nastati 1769. godine, jer je Bračuljević tada bio već mrtav.

1736

7. [VILOV, Stjepan]. – Razgovor prijateljski među kerstjaninom i ristjaninom pod imenom Franceška i Teodora nad pelemenitim i ugodnim nazivanjem sadašnjim »Hvaljen Isus«. – U Budimu 1736. 8° 73 str.

Stjepan Vilov je ostavio još životopis o. Lovre Bračuljevića i još neku raspravu.

Literatura: I. Kukuljević: *Bibliografia hrvatska I*, str. 174; A. Horànyi: *Memoria Hungarorum... III*, str. 571–572. – Horànyi spominje samo prvo djelo, a ostala ne. Isto ga spominje pod latinskim naslovom, što je uopće njegova slaba strana, da naslove prevodi! – J. Šafařík: *Geschichte...* na str. 220. i 254. pod dva različita naslova spominje ovo djelo. Na str. 220. pod naslovom *Dialogus controversisticus inter Theodorum Schismaticum et Franciscum Catholicum (Gedruckt)*, a na 254. strani: *De Salutatione nominis Jesu Libellus.*

I Šafařík i Horànyi navode pomenuto djelo prema *Epitome Vetustatum Bosnensis Provinciae...* Filipa Laštrića Očevca (str. 83) i prema *Synopticomemorialis Catalogus...* Grgura Čevapovića (str. 319).
Šafařík to priznaje, a Horànyi ne spominje, premda je od Laštrića prenio i pohvalu Vilovu: »Exordio quidem lepidum, at prosecutione Auctor ostendit se Theologum. nulli eruditissimorum secundum.« (F. Laštrić, str. 83.) Tu je pohvalu prenio i Šafařík.

Šafařika je Čevapović zaveo u bludnju da je Vilov izdao dva djela: 1. *Dialogus controversisticus...*, i 2. *De Salutatione nominis Jesu...*
Šafaříkova i Čevapovićeva tvrdnja ne stoji. Josip Forko je imao u ruci Vilovljevo djelo (posudio ga iz Biskupske biblioteke u Đakovu; i ja sam to djelo ondje potražio 1946. godine i više ga nisam našao!) kad je pisao svoju radnju *Crtice iz »slavonske« književnosti u XVIII stoljeću*, III (»Izvješće o kralj. Velikoj realci u Osieku koncem šk. god. 1886/7«) i navodi točan naslov: *Razgovor prijateljski medju kerstjaninom i ristijaninom pod imenom Franceska i Theodora nad plemenitim i ugodnim nazivanjem sadašnjim »Hvaljen Isus«*. Budim 1736. – Forko veli da na djelu nema imena S. Vilova, ali da ga Pavić i šematizam provincije S. Ivana Kapistrana pripisuju njemu. Djelo je tiskano u 16° na 63 strane i uz to ima tri *Opomene* na 8 strana.

Matković u svojoj *Bibliografiji bosanskih franjevaca* spominje čak da je dotično djelo tiskano u Budimu po Giurgiu Nottensteinu 1936. u 8° na 73 str. (Matković: *Bibliografija...*, str. 53). Matković je svoje podatke preuzeo od M. V. Batinića: *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini*, sv. III, str. 104.

Djelo je sastavljeno u dijalozima. Od tri *Opomene* koje su tiskane u knjizi posebnu vrijednost ima posljednja. Raspravljajući o nekim pravopisnim pitanjima, Vilov ondje veli ovako: »U pisanju i štampanju riči naših s latinski slovi (bučući da ovdi ne ima naših slova) mlogo zamršenja ima tako, da nike knjige imadu, koje mlogo drugojačije i zamršenije slova riči sastavljajući uzdrže, nego druge: i tako smetanja štijućim dolazi u razbiranju riči, budući da jošt običaj nije se učinio jednako slova na izušćivanje riči metati. Ta svakolika mučnost i smetnja dolazi od latinskih slova ne toliko, koliko bi u naš jezik potribito bilo, zato hrvemo se s latinskih slova sa-

stavljenjem nadoknaditi ona slova, koja na izušćivanje naših riči manjkaju. Ali jer svaki drugojačije sastavlja i nadoknagja pomanjkanje, tako još se ne more doći na jedinost, i tako smetnja se čini u pisanju i štivenju. Znati valja, da od slidećih slova svakolika ta mučnost dolazi; t. j. C, G, L, N, S. Ova bo slova nadopunjaju manjkajuća u ričih naših. Ali jer nadopuniti po samih sebi ne mogu, tako uzimaju druga slova na pomoć, koja im se daju; koja pomoćna slova ne stoje kod dvojice jednako, već u nikih veće i to ne jednako.

Ja u ovom razgovoru radio sam svakako za lašnje štivenje pomagajućih slova manje metati, i tako nigda nisam od slova pomagajućih više od jednoga metnuo: vidio sam u tomu, da razgovitije, lašnje i razložitije sastavljenje biva.

Tako ima se znati, da od ono pet slova izbrojenih, koja nadopunjaju manjkajuća, svako se dvostruko nosi: prvo, kad samo sebe nosi; drugo, kad pomoćnika ima. Kad samo sebe nosi, onako se izušćuje, kako jest; kad pomoćnika ima, onako se izušćuje, kako bi se izustilo, da svoje slovo rič ima. Tako slovo C i samo sebe nosi i opet pomoćnika tri ima, t. j.: S, X, H. Kad samo sebe nosi, izušćuje se ovako, kako u slidećih ričih: Carigrad, Cesar i t. d. Kad pomoćnika ima, ima samo jedno od ona tri slova S, H, X i sa svakim pomoćnikom drugojačije izušćivanje ima. Kad se C metne sa slovom S, izušćuje se debelo, kako u ovih ričih: csas – čaš, cselo – čelo, csovik – čovik i t. d. Kad se metne sa slovom X, izušćuje se deblje (cx – dž), kako u ovih ričih: cxak – džak, cxigerica – džigerica i t. d. Kad se C metne sa slovom H, tad se izušćuje polutanko (ch – ć), kako u ovih ričih: chemer – ćemer, chorav – ćorav, csistocha – čistoća i t. d.

Slovo G takogjer izušćuje samo sebe i opet drugo. Samo sebe, kako u ovih ričih: gavran, gingav, gospodin, gust i t. d.; izušćuje opet i drugo s pomoćnikom J, kako u ovih ričih: gjavo, gjerdan i t. d.

Slovo L samo sebe nosi, kako u ovih ričih: labud, leden, list, loza, ludost. Izušćuje i drugo s pomoćnikom J, kako u ovih ričih: ljubav, ljucki i t. d.

Slovo N izušćuje samo sebe, kako u ovih ričih: nasad, nesit, nizak, nosat, nugao. Izušćuje i drugo s pomoćnikom J, kako u ovih ričih: njegov, njiva i t. d.

Slovo S izušćuje samo sebe, kako u ovih ričih: sam, sebe, sidioc, sova, sunce. Izušćuje i drugo s pomoćnikom S, kako u ovih ričih (Ss – š): Ssanac – šanac, Ssestorica – šestorica, Ssuma – šuma i t. d.

Iz ovih se vidi, da slovo C samo ima tri pomoćnika: a drugo slovo samo po jednog. I opet se vidi, da ova tri slova G, L, N uzimaju sebi za pomoćnika samo slovo J. Takogjer vidi se, da slovo S uzima sebi za pomoćnika svoje vrste slovo, t. j. S, a razlog jest, jer se to slovo S dvostruko izušćuje t. j. sitno i krupno: sitno kad samo sebe nosi; krupno, kad s drugim sastavlja se.

Ovaki način od pisanja vidio mi se najrazgovitniji, a i razložitiji (x – ž). Da je razgovitan vidi se po sebi, jer toliko jedna rič razgovitija (sic) u pisanju jest, koliko manje slova imade, a podpuno izušćuje, niti u čemu se god s drugim jednakim pisanjem u smutnju stavlja: koje sve pomnjivo u ovom razgovoru obsluživano jest. Da je razložitiji način ovi pisanja takogjer vidi se, jer i lašnji i razabraniji jest. Takogjer opet nami nije potriba da od drugih prosimo način od sastavljanja slova, kako niki običaju uzimati od Mađžara, a drugi od Taljanaca, a drugi opet od Madžara zajedno i od Taljanaca, koji oboji fale. Koji od Madžara uzimlju, meću veće slova, nego potriba jest na podpuno izušćivanje ričі. Madžari napunjavaju sve svoje pismo sa slovom Z i slovom Y, koje u nas ni malo ne donose koristi za pomoćnike, već kada samo sebe nose, kako u ovih ričih: zamka, zelen, zima i t. d. Od Y baš nigda potribe ne ima. U taljanskomu opet jeziku za izustiti najskole ova slova L, N drugojačije nego sami sebe nose, pišu stavljajući naprid G a posli J i tako tri slova meću, gdi mi samo dva. Oni štogod imadu razloga, što tri slova meću, jer imadu običaj; i opet nigda drugojačije ne izušćuju se riči, kad su ona tri slova, nego sve jednako: zato gdi

je godi G i L u njih uvik izušćuje se, kako sad u mene J. U nas to ne može biti, jer ima riči, gdi valja izreći i G i L, kako u sebi nose, kako u ovih ričih: gljiva, gnjio i t. d. Zato potribno jest po svaki put i način, da mi drugačije sastavljamo slova nego i Madžari i Taljanci: koje ne vidi mi se bolje nego je u ovomu razgovoru učinjeno. Koji bolje vidio bude, neka učini, drago će mi biti.
Od izgovora riči, koje u dugačko, koje u kratko izgovoriti valja, u drugom razgovoru bolju ćemo pomnju metnuti.«
Ova Vilovljeva pravila prepjevao je u stihovima bunjevački Hrvat Mirko Pavić i tiskao u svom djelu *Nadodanje glavni dogagjaja Razgovoru ugodnomu naroda Slovinskoga.* Na osnovu tih Pavićevih stihova zaključuje hrvatski »vérstopisac« Ign. A. Brlić »da je Vilov pèrvi bio, koji je počeo razložnie i razboritie s latinskima slovim naški pisati« (»Zora dalmatinska«).

1737

8. KARAGIĆ Luka. – [Okružnica na samostane i redovnike . . .]

Literatura: M. V. Batinić, *Djelovanje franjevaca III*, str. 101–102.

Ovo nije točan naslov okružnice koju je Luka Karagić 1. srpnja 1737. izdao na samostane i redovnike provincije S. Ivana Kapistrana, gdje u 6. točki u svoje i u svoga definitorija ime zabranjuje pisati hrvatski latinskim slovima, ni za privatnu uporabu, prijeteći da će postom i pokorom pedipsati one koji bi se to više usudili činiti, nego svi imaju pisati bosančicom.

1740

9. GRUBANOVIĆ, Josip. – Dissertationes de variorum animalium natura et proprietatibus. – Graecii, 1740.

Literatura: Szinnyei, *Magyar iròk . . . III*, str. 1508.

10. KESIĆ, Nikola. – Epistole i Evangjelia priko sviju nedilja, i blagi dneva svetih godissnji. I Muka Gospodina nass. Isukersta. Po Mattii, Marku, Luki, i Ivanu, u jedno sloxena. Po redu rimskoga misala Clem. Papae VIII. i Urb. VIII. razredienà. Stroskom Pokojnoga Gosp. Antuna Kesicha, Gragjanina Budimskoga doverssena. A s- nastojanjem Brata njegova O. P. Fra. Nicolae, Reda S. Franae Obsluxitelja Provinciae Bosnae-Argentinae pocseta; Koj ù vrime strassnae kugae, s- truda prissavssi nà vienji pokoj, drugoj Bratji pocseti posao ostavisse, koja Bratja i doverssisse. – God. Gos. 1740. Z dopusstenjem staressina. Tlasceno ù Budimu, kod Veronikae Nottenstajnin Vdovicae. – 10×15,6 cm. 466+64 str. – *Bk.*

Nakon kalendara, u kojem su imena mjeseci navedena prvo hrvatski a onda latinski, dolaze epistole i evanđelja koja idu do 466. str. Nakon toga, s posebnom paginacijom, tiskana je *Opcjena svetji (Comune sanctorum)* i *Letanije velike.* Na taj način knjiga zapravo obuhvaća tri posebna djela.

1741

11. GRUBANOVIĆ, Josip. – Dissertatio de cognitione brutorum ex gallico P. Ign. Pardies, S. J. – Graecii, 1741.

Literatura: Szinnyei, *Magyar iròk . . . III*, str. 1508.

1746

12. KNEZOVIĆ, Antun Josip. – Duhovno nemoise zaboraviti od mene. Iliti knjixica molitvena koiase zove Put nebeski. Iz razlicsiti knjixica izabrana i u jedno

sastavita, koja ukazuje svakom grishnom csoviku put dobrog xivljenja, a slidićim milost vikovicsnjeg spasenja. – U Budimu, 1746. 8° 794 str. – *NSZ.* [II. izdanje: Budim, 1816. 8° XIV+637 str.]

U svojoj *Bibliografii hrvatskoj I* (str. 71) Kukuljević navodi da postoji djelo *Duhovno nemoj se zaboravit od mene.* tiskano u Budimu 1746. i »Molitvena knjiga *Put nebeski* tiskana u Budimu prvikrat oko 1758«. Kukuljevićeve krive navode preuzeo je i Rudolf Strohal u svom članku *Stariji hrvatski molitvenici* (»Katolički list«, br. 46/1909).

1754

13. [PAVIĆ, Mirko]. – Exemplar encomiorum, Commodo Seraphicae juventutis donatum, a quodam Lectore Generali, Ordinis Seraphici, Regularis Observantiae, Provinciae Bosnae Argentinae. – Buđae Anno M.DCC.LIV. Annexo Ortu, et progressu Doctoris subtilis Anno M.DCC.LIV. Annexo Ortu, et progressu Doctoris subtilis. Budae, Typis Leopoldi Francisci Landerer, Typographi. – 8 × 13,7 cm. 110 str. – *FsB.*

Iz odobrenja bogoslova Fr. Jeronima iz Požege i Fr. Antuna Papuslića, kao i iz niza odobrenja provincijala Fra Josipa Jankovića, vidi se da je djelo napisao Mirko Pavić.

14. PAVIĆ, Mirko. – Jezgra nauka kerstjanskoga. – Budim, 1754.

Literatura: M. V. Batinić, *Djelovanje franjevaca III,* str. 104; J. Matković, *Bibliografia,* str. 46; I. Kukuljević, *Bibliografia hrvatska I,* str. 119–121.

1755

15. ČILIĆ, Luka. – Directa ad Coelum via. Seu tres gradus perfectionis evangelicae, In quasdam Observationes dispositae, non utiles solum, sed et necessariae tum Religiosis, tum Ecclesiasticis praecipue Moderatoribus Novitiae Juventutis tendentibus ad Perfectionem evangelicam ex variis authoribus diligenter conquisitae et propositae in publicam utilitatem. à P. Fr. Luca Csilich a Baja, olim Novitiorum Magistro et nunc Ss. Theol. Lect. Gen. Ord. Min. S. P. N. Francisci Observ. Prov. Bosnae Argentinae. Superiorum permissu. – Anno MDCCLV. 8° 439 str.

Kukuljević i Matković (v. Literaturu iz jed. 14) navode naslov ovoga djela hrvatski: *Pravi put u nebo.* Djelo je, međutim, tiskano samo latinski i nije prevedeno, kako to tvrdi dr M. Evetović u članku *Stari pisci podunavskih Hrvata* (»Njiva«, I/1947, str. 4).

16. ČILIĆ, Luka. – Paean festivum . . .

Prema dr M. Evetoviću (»Njiva«, I/1947, str. 4) mjesto tiskanja ovog djela je Osijek, a godina 1752. Međutim, Josip Bösendorfer u djelu *Franjevci u Osijeku* (str. 20) tvrdi da je *Paean* štampan 1755.

17. PAVIĆ, MIRKO. – Opširni nauk kerstjanski s nadodanim duhovnim pismam. – U Budimu, 1755.

Literatura: J. Šafařik, *Geschichte . . .,* str. 222; A. Horányi, *Memoria Hungarorum . . . III,* str. 49; I. Kukuljević, *Bibliografia hrvatska I,* str. 119–121; Šime Ljubić, *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske II,* str. 494.

18. PAVIĆ, Mirko. – Tri dara duhovna s govorenjem predikaturskim navisstena, i istomascena, na svetkovinu S. Katarinae divicae, i mucsenicae, u Budimu, u varossi Tabanskoi, po O. Fra Emeriku Pavichu, njiovomu domorodcu, reda S. O.

Franciska, Provinciae Bosanskae, Generalomu od Svete Bogoslovice sstiocu Godissta M.DCC.LV. – U Budimu, Po Leopoldi Francesku Landereru. – 8° 14 str. – *GbS.* [Prijepis Irene Mrak u *Bk.*]

1759

19. KNEZOVIĆ, Antun Josip. – Kruna obderxavaiucsiu stanie apostolsko. Izpovidnika sviu oggledalo. Xivot svetog Ivana od Nepomuka od tainosti svete izpovidi uzderxitelja, isaranitelja klucsia, navlastito pokornice Joanne illi Ivanice kralice napitanie Venceslava kralja ovog imena IV. za uzdok koi od iztog bi mucsit, i nai posli, u Moldavu Vodu bacit; zato postade Veliki Mucsenik. Koiega iz hod rogienia i sveru terplenia nasskim to iest slavnim Illiricskim Jezikom na versse domorodcem za Slavu, i poznanie ovog Velikog Svetog u iedno skupi, i Sastavi. Plemenito Rodni Gospodin Antun Josip Knezovics cerkve Metropolitanske Kolocske Kanonik, i Custod. Praepost Infulat. Svetog Irenaea, i Stola Apostolskog Notarius. Dneva 20. Octobra Godine Gospodinove 1759. – U Pesti Stampano po Francisku Antunu Eitzenbergeru Stampaturu, illi Tlacniku, Arci-Biskupa Kolocskoga. – 15,4 × 19,5 cm. 281 str. – *Bk, F.*

I. Kukuljević u svojoj *Bibliografiji hrvatskoj I* (str 71–72) navodi da postoje dva različita djela Knezovićeva: »1. *Izpovidnikah sviuh ogledalo* [mjesto i godina?] i 2. *Život sv. Ivana od Nepotrpljenja* naškim, t. j. davnim iliričkim jezikom u verse sastavljen. U Pešti pri F. Eitzenbergeru 1759. u 4° str. 281.« Kukuljevića na krivom putu slijedi i Strohal u članku *Stariji hrvatski molitvenici* (»Katolički list«, br. 46/1909, str. 501).

20. KNEZOVIĆ, Antun Josip. – Verssi, od himbenog i laxlivog svita iz koji moxess poznati stanie sve koliko i tako svak sebe upravliat putu od spasenia Zato. – Dneva 20. Octobra Godine Gospodinove 1759. – U Pesti Stampano po Francisku Antunu Eitzenbergeru Stampaturu, illi Tlacniku, Arci-Biskupa Kolocskoga. – 15,4 × 19,5 cm. 52 str. – *Bk.*

21. PAVIĆ, Mirko. – Ogledalo temelja, virae, i zakona katolicsanskoga to jest Sveto Pismo, iliti Jezgra sviu dogagjajah Staroga, i Novoga Zakona, s-tolmacsenjem svetih otaca pomissana za rassirenje Boxjeg poznanstva, i razglasenje moguchstva, i dobrotae privicsnjega pripovigjena, i istolmacsena najpri u francuzki jezik po gospodinu Rayaumontu prioru od Sombrevala sloxena, zatim nimacski primistita, a sada u nass slavni, uljudnii i krasnii illyricski jezik prinessena po Ocu F. Emeriku Pavichu. sstiocu poglavitomu svetae bogoslovicae u gradu Budimu, reda S. O. Franceska, provinciae S. Ivana Capistrana, godinae M.DCCLIX. – Sstampano u Budimu po Francesku Leopoldu Landereru. – 10,5 × 16,5 cm. 12 + 712 str. – *Bk, F.*

Na kraju knjige tiskana je pjesma (14 strofa po 4 stiha) Ivana Pajvanovića: *Csestitovanje pivalacsko sverhu S. Pisma u Slovinski Jezik prinessenog, Pisaocu prikazano, od svitloga gospodina, na kraju imenovanoga.*

1760

22. PAVIĆ, Mirko. – Exhortatio oratorie deducta et antecapitulariter dicta ad pp. vocales provinciae S. Joannis a Capistrano anno 1760. – Budae. – 4° 2 str.

Literatura: *Index alter libros...*, str. 86.

1761

23. KNEZOVIĆ, Antun Josip. – Xivot svete Genuveve rodite Hercegovice od Brabant. U jedno na verse sloxito, i na svitlo illiricskim jezikom dato i sastavito. – U Pešti, 1761. – *NSZ, F.*

24. KNEZOVIĆ, Antun Josip. – Život sv. Olive, kćeri Julijana Cesara. Drugiput na svjetlo dat, s više versih novih uresit i iliričk.m slavnim izpisan jezikom. – U Pešti, 1761. 8° 144 str.

Literatura: *A budapesti-margitkörut ...*, str. 168.

1762

25. PAVIĆ, Mirko. – Prosvitljenje i ogrianje jesenog i zimnog doba iliti Nediljne i svecsane predike, priko jeseni i zime dolazeche, razum csovicsansku u dillovanju prosvitljujuche, a dussu s spasonossnim naukom griuche. Za pomoch sviu dussah nastojnikah, i ostali pripovidalaca kratko, alli kruto sloxene po Ocu Fr. Emeriku Pavichu, Reda S. O. Franceska od obsluxenia, provinciae S. Ivana Capistrana Lecturu jubilatomu, i sadassnjemu diffinituru na svitlost dane u Budimu, godine M.DCC.LXII. S strosskom pokojnoga gospodara Barnabae Dexevicha Gragjanina Budimskog, usstampane. – Pritisnute u Budimu po Leopoldi Francesku Landereru, Sstampaturu. – 16 × 20 cm. 132 + 132 str. *GbS, F.*

Knjiga je podijeljena u dva dijela: *Nediljne predike* i *Predike svecsane;* svaki od tih dijelova ima posebnu paginaciju.

26. PAVIĆ, Mirko. – Prišašće. – U Budimu, 1762.

Literatura: I. Kukuljević, *Bibliografia hrvatska I*, str. 119–121; Šime Ljubić, *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske II*, str. 494.

1763

27. PIJUKOVIĆ, Nikola. – Diatribe de legum omnium fine laconice pertractata, ac edita; una cum Thesibus Hungarico-Canonico-Civilibus, quas Protectore Franc. e Com. Barkotzy Nicolaus Piukovits Almasino-Batsiensis Hung. propugnavit Pestini. – Budae 1763. – 4° 68 str.

Literatura: *Catalogus Bibl. hungaricae Francisci com. Széchényi. Tomus I. Scriptores hung. et rerum hungaricarum ...*, str. 272.

1764

28. PAVIĆ, Mirko. – Descriptio soluta et rytmica regum, banorum, caeterorumque heroum Slavinorum, seu Illyricorum, ab A. R. P. Andrea Cacics, In Vernacula Lingua Illyrica proposita, recenter perbrevi compilatione in Latinum traducta honoribus Illustrissimi, ac Reverendissimi Domini, Domini Joannis Baptistae Stehenich de Jerebics, Electi Episcopi Temnensis, Abbatis B. M. V. de Ilde, Venerabilis Capituli Cathedralis Ecclesiae Jaurinensis Praepositi Majoris, et Canonici: Inclytae Sedis Bacsensis supremi, ac Perpetui Comitis; nec non Sacrae Caesareae Regio-Apostolicae Majestatis Excelsi Consilii Regii Locumtenetialis Ungarici Consiliarii, dicata, a P. Emerico a Buda, Lectore Jubilato actuali Diffinitore Provinciae S. Joannis a Capistrano, Ord. S. P. Francisci de Observ. praefixa notitia Imperatorum, nec non Pontificum, Sanctorum, Beatorum, atque Eximiorum Dei Servorum, gentis praelibatae. – Budae, Typis Leopoldi Francisci Landerer. Tipograhi, 1764. – 16 × 20,8 cm. 190 str. *Bk, F.*

29. PAVIĆ, Mirko. – Epistole i Evangjelja priko sviu Godissnji nediljah, i svetkovinah, s dvima mukama, po Mathaeu i Ivanu ispisanima, Po Uregjenju Rimskoga Misala, i Naredbi Svetoga Tridentinskoga Sabora sloxena, i u Slovinski; iliti Illyricski Jezik trechiput prisstampana, i od zamersitog sstivenja ocsistita Po O. Emericu Pavichu, Lecturu Jubilatomu, i Sadassnjemu Diffinituru, Prov. S. Ivana od Capistrana u Budimu Godinae 1764. – S dopusstenjem Staressinah. Sstampano u Budimu po Leopoldi Francesku Landereru. – 10,3 × 16,3 cm. 504 str. – *Bk, F.*

IV izdanje: Epistole i Evangjelja priko sviu godishnji nediljah i svetkovinah s dvima mukama Isusa po Matheu, i Ivanu ispisanima, po uredjenju Rimskoga Misala, i Naredbi Svetoga Tridentinskoga Sabora Sloxena, i u

slovinski, iliti Illiricski Jezik prishtampana po O. F. Emeriku Pavichu negdashnjemu Lekturu, i Difinituru Prov. S. Ivana od Kapistrana. Sada pako s pridatim velikim Blagosovom vode na Vodokerstje iz nova pritisnuta. – U Budimu, sa slovima kraljevske Magjarske Mudroskupshtine Godishta 1808. 8° 437 str. – *Bk, F.*

U tom IV. izdanju ovoga djela, u njegovu predgovoru, krivo stoji da je to treće izdanje. To je pogrešno, jer je treće izdanje izišlo 1764. godine, kako jasno stoji u samom naslovu djela koje navodimo. Isto tako u tom predgovoru se navodi da je »*Jezgra na svitlost dana*« 1760. godine, no na naslovnoj strani *Jezgre* je kao godina tiskanja naznačena 1769. godina.

30. RAPIĆ, Đuro. – Od svakoga po mallo iliti kratko ispisanje xivota mucsenisstva, i slavae pravih, i svetih priateljah Boxji na korist, i vicsnje spasenje ne samo sviu pravovirni, neggo i bludechih duhssah s moguchom pomljom sabrano, i s osobitim trudom skuppito, i u illyricski jezik na svitlost dato po O. P. F. Gjuri Rapich iz Gradiskae pripovidaoczu, i svetae boghoslovicae sstioczu vridnomu, male bratje od obsluxenja Reda S. O. Franceska, provinciae S. Ivana Capistrana sinu. – S dopusstenjem starjih, Tlacseno u Pesthi od Franceska Antuna Eitzenbergera Godinae 1764. – 16,5 × 21 cm. 6 + 650 str. – *Bk, GbS.*

Ovo djelo inače ne bi spadalo u ovu bibliografiju, jer ga nije pisao čovjek Hrvat s teritorija između Dunava i Tise u rasponu od Budima do Novoga Sada, ali jer je *posvećeno Senatu grada Subotice, čijom je potporom i izdato*, zaslužuje da bude uvršteno i da se ta činjenica ne zaboravi!

1766

31. PAVIĆ, Mirko. – Ramus viridantis olivae, in arcam militantis ecclesiae relatus, seu paraphrastica, et topographica descriptio provinciae nuper Bosnae Argentinae, jam vero S. Joannis a Capistrano nuncupatae, Ordinis minorum Regularis Observantiae, in ditione Suae Sacrae Caesareae, Regio-Apostolicae Majestatis, per Ungariam, Slavoniam, Syrmium, Banatum diffusae, clientalis obsequii ergo Reverendissimo Patri Josepho Maria de Vedano, Almae Mediolanensis Observantium Provinciae Lectori Jubilato, Ex-Ministro Provinciali: jam Diffinitori Generali, nec non actuali totius Cismontanae Familiae Commissario Generali, Superiori Colendissimo, Oblata a P. Emerico Pavich a Buda, Lect. Jub. Ex-Difinit. actuali praenuncupatae Provinciae – Chronologo. – Budae, Typis Leopoldi Francisci Landerer, Anno MDCCLXVI. – 21,5 × 33 cm. XVI + + 391 str. – *Bk, F.*

1767

32. PAVIĆ, Mirko. – Prodromus Asceticus, recto ducens tramite ad spiritualis vitae perfectionem, Ex divinis litteris, ss. PP. aliorumque doctorum erutus monimentis, opera et studio P. Emerici Pavich a Buda, Lect. Jub. Ex-Diffinit. Ord. Min. Regul. Observ. Prov. S. Joannis a Capistrano. – Budae Anno 1767. Cum facultate Superiorum. Typis Leopoldi Francisci Landerer. – 16° 154 str. – *GbS.* [Prijepis Irene Mrak, izrađen za *Bk*, nalazi se u *GbS.*]

1768

33. PAVIĆ, Mirko. – Flos medicinae, auctore Joanne de Mediolano. Recenter interpretatione Illyrica, sive Dalmatica rytmice illustratus. – Pestini, 1768

Ovo je djelo u hrvatskom prijevodu objavljeno 1846. u časopisu »Zora dalmatinska«. [Prijepis Beate Milašin u *Bk*. 21 × 34,3 cm. 30 str.]

34. PAVIĆ, Mirko. – Nadodanje glavni dogagjaja, Razgovoru ugodnomu naroda Slovinskoga, ne odavno na svitlost danomu; na slavu Božju i za razgovor Ilirah ù versse složeno po jednomu sinu S. Frane, Deržave S. Ivana od Capistr. – Pešta, 1768. 8° 212 str. – *NSZ, F.*

[V. bilješku uz jed. broj 7 ove bibliografije.]

1769

35. LIPOVČIĆ. Jeronim. – Treći sad, iliti iztomačenje trećega reda sv. O. Frane. – Budim, 1769. 8° 313 str.

Ovo djelo ne bi spadalo u ovu bibliografiju, jer je Lipovčić rodom iz Požege. No jer je djelo poslije piščeve smrti izdao Mirko Pavić, ono je ovdje našlo mjesto.

Literatura: Kukuljević, *Bibliografia hrvatska I*, str. 85; Ljubić, *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske II*, str. 493.

36. PAVIĆ, Mirko. – Putovanie duhovno, u stazice različitog bogoljubstva razdijeljeno – U Pešti, 1769. 8° 265 str.

Literatura: Kukuljević, *Bibliografia hrvatska I*, str. 119–121.

37. PAVIĆ, Mirko. – Jezgra rimskoga pravovirnoga nauka kerstjanskoga, za Mladež Jasnoga i Glasovitoga grada Bečkoga Godine 1767. ù Nimacki jezik na svitlost dana; sada pak... ù Slovinski, illiti Illyricski, jali Dalmatinski jezik prinessena i s-tieskom učinjena. – Budim, 1769. – *NSZ, F.*

38. PAVIĆ, Mirko. – Molitvena knjiga s nikim pismam duhovnim. – U Budimu, 1769. 8°

Literatura: A. Horànyi, *Memoria Hungarorum... III*, str. 48–51; I. Kukuljević, *Bibliografia hrvatska I*, str. 120; Šime Ljubić, *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske I*, str. 494.

39. [PAVIĆ, Mirko]. – Rucsna knjixica, za utiloviti u Zakon Katolicsanski obrachenike; za narediti, i na srichno priminutie dovesti bolesnike, i na smert odsugjene; i za privesti na spasonossni Zakon razdvojnike. Xupnikom, i ostalima Duhovnim Nastojnikom, i istima pravovirnima Domachinom veoma koristno; upisana Po jednom Sinu S. Frane, Derxave S. Ivana od Capistrana, Godine 1769. – S dopusstenjem Staressinah. – U Pessti sa slovi Eitzenbergerovi. – 8° 184 str. [Prijepis Irene Mrak u *Bk.*]

Mirka Pavića kao autora navode cenzori knjige.

1771

40. PAVAO, iz Baje. – Wunderscheinender Wald-Schatten... – Budae, 1771.

Literatura: *Schematismus S. J. a Capistr.* 1887. Appendix, str. 18.

1772

41. PAVIĆ, Mirko. – Novi i glavni u dvanaest stazicah razdieljeni put nebeski, iliričkomu pravovirnomu narodu prikazan. – U Budimu, 1772. 8°

Literatura: Kukuljević, *Bibliografia hrvatska I*, str. 121; Šime Ljubić, *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske II*, str. 494.

1774

42. BARIĆ, Adalbert Adam. – Scriptorum ex regno Slavoniae a saeculo XIV. usque ad XVII. inclusive collectio ex praelectionibus. – Varasdini, 1774.

Literatura: Szinnyei, *Magyar iròk... I*, str. 582.

1778

43. PAVIĆ, Mirko. – Oca posstovanog Goffine pravovirno, po misalu cerquenomu uregjeno knjixenstvo, Iliti: Kratki nauci, i tomacsenja sviu nediljni i glavni svecsani evangjeljah, i ista vire, i dilloredno xivljenja iz nji umenja izvagjena, u koimase sve ona tomacse kojanosu pravovirnom kerstjaninu za dobri obiicsaji. Iz nja potribna. Tomacsese i cerquene ceremonie, iliti: nacsinu po cerkvenomu, ocsita sa slavom, prigibanja, kadenja, i ostali duhovni obsluxivanja obicsaji. Iz N.macskog u Slovinski iliti Illyricski Jezik prinessena po O. P. Emeriku Pavichu, Reda S. O. Fran. Derxave S. Ivana Capistrana, i s dopusstenjem Staressinah na svitlost dana Godine MDCCLXXVIII. – U Budimu s Tieskom Landererovom. – 8° 408 str. – *NSZ, F.*

1779

44. LIPOVČEVIĆ, Petar. – Zafalno govorenje koje Drugi dan miseca rujna na godishnji dan uspomene Srichno-slavnog Budimskog uzetia u Kraljevskomu dvoru istoga pervo-stolnoga grada Recse, i po zaktivanju bogomillog puka na svitlost iznese Petar Lipovcsevich, Misnik maleh brache S. Franceshka Derxave S. Capistrana izabran Shtioc Svete Bogoslovice, i u recsenomu pervostolnomu Varoshu Pripovidaoc Nediljni. – Godine 1779. U Budimu, s Slovima Katarine Landererove udovice. – *NZS.* [Prijepis Irene Mrak u *Bk.*]

45. LIPOVČEVIĆ, Petar. – Illustrissimo Domino Domino Michaeli libero baroni de Wallis, ord. milit. Mariae Theresiae equiti, sac. caesreg. et apostolicae majestatis colonello, nec non incliti regiminis equestris in Slavonia commendanti, patrono, ac maecenati munificentissimo etc. has Propositiones ex universa philosophia offert M. V. P. Petrus Lipovcsevich a Baja, Ord. Min. de Observantia, Provinciae S. Joannis a Capistrano Alumnus, et Lector Ordinarius. Adversae parti occurentibus R. R. F. F. Aloysio Baumgärtl, et Bartholomaeo Csordassich, ejusdem Ord. et Prov. Filiis, in Ecclesia Liberae Regiaeque Civitatis Posseganae Spiritui sancto dicata. An. 1779. Mense Julio die 25. – Essekini, typis Joannis Martini Diwalt. – 10,2×16,9 cm. 272 str. – *FsB.*

1780

46. MARTINOVIĆ, Ignacije. – Mathesius pura. – Budim. 1780.

Literatura: *A Pallas Nagy lexikona,* sv. XII, str. 377.

47. MARTINOVIĆ, Ignacije. – Theoria generalis aequationum omnium graduum novis illustrata formulis, ac juxta principia sublimioris calculi finitorum deducta. – *Budae, Typis R. Univ.* 1780. 8° 240 str.

Literatura: *A Pallas Nagy lexikona,* sv. XII, str. 377; Krešimir Bunić, *Prilog kulturnoj povijesti Bunjevaca i Šokaca,* str. 43–44; *Index alter libros Bibl. hungaricae Széchényiano-regnicolaris, Supplemento I. Comprehensos ...,* str. 168.

1781

48. JAKOŠIĆ, Josip. – Positiones ex philosophia. – 1781.

Literatura: *A budapesti margitkoruti szent ferencrendiek könyvtárának könyvjegyzéke,* str. 189.

49. MARTINOVIĆ, Ignacije. – Dissertatio physica de iride et halone. – Leopoli, 1781. 4° 51 str. + 2 slike.

Literatura: *A Pallas Nagy lexikona,* sv. XII, str. 377; *Index alter libros Bibl. hungaricae Széchényiano-regnicolaris. Supplemento I. Comprehensos ...,* str. 175.

50. MARTINOVIĆ, Ignacije. – Systema universae philosophiae desumatum ex praelectionibus juxta normam regiae ac celebrerrimae universitatis budensis factis. – Os.jek, Tiskara Martina Divalta, 1781. 8° 98 str.

Literatura: *A Pallas Nagy lexikona,* sv. XII, str. 377.

1782

51. PAVIĆ, Mirko. – Fragmenta poetica. – Budae, 1782. 8°.

Literatura: *Index alter libros Bibl. hungaricae Francisci com. Széchényi. Duobus tomis. Comprehensos...,* str. 488; *Schematismus S. J. a Capistr.* iz 1887. godine spominje ovo djelo u *Appendixu* na str. 17, ali veli da je tiskano u Budimu 1762. godine.

1783

52. MARTINOVIĆ, Ignacije. – Dissertatio de harmonia naturali interbonitatem divinam et mala creata. – Leopoli, 1783. 4° 49 str.

Literatura: *A Pallas Nagy lexikona,* sv. XII, str 377; *Index alter libros Bibl. hungaricae Francisci com. Széchényi...,* str. 20.

1784

53. MARTINOVIĆ, Ignacije. – Dissertatio de micrometro ope cujus unus digitus geometricus dividitur in 2 985.984 puncta quinti ordinis et t. c. conscripta. – Pestini, 1784. 4° 3 str. + 2 slike.

Literatura: *A Pallas Nagy lexikona,* sv. XII, str. 377; *Index alter libros Bibl. hungaricae Széchényiano-regnicolaris. Supplemento I. Comprehensos...,* str. 189.

1785

54. MARTINOVIĆ, Ignacije. – Dissertatio physica de altitudine atmospherae. – Lemberg, 1785.

Literatura: *A Pallas Nagy lexikona,* sv. XII, str. 377.

1787

55. KUJUNDŽIĆ, Tomo. – Dissertatio inauguralis juridica de fideiussore, quam quae debetur, promittit, quam una cum positionibus ex universa jurisprudentia... In universitate Pestiensi pro summis in jure disquisitioni submittit mense decembri 1787. – Pestini.

Literatura: Dr. Samu Borovszky, *Bàcs-Bodrog vàrmegye,* sv. II, str. 521; Szinnyei, *Magyar iròk... VII,* str. 445.

56. MARTINOVIĆ, Ignacije. – Praelectione physicae, experimentalis. – Lember, 1787. [Sv. I–II; sv. III ostao u rukopisu.]

Literatura: *A Pallas Nagy lexikona.* sv. XII, str. 377; *Index alter libros Bibl. hungaricae Széchényiano-regnicolaris. Supplemento I. Comprehensos...,* str. 174.

1789

57. MARTINOVIĆ, Ignacije. – Physiologische bemerkungen über den Menschen. – Petrograd, 1789.

Literatura: *A Pallas Nagy lexikona,* sv. XII, str. 377.

1790

58. BARIĆ, Adalbert. – A Magyar királyok és királynék koronàztàtàsoknak inneplése, forditotta Lambach Elek A. O. Szerz. Pap. – Pesten, 1790. 8° 71. str.

Literatura: *Catalogus Bibl. hungaricae Francisci com. Széchényi. Tomus I. Scriptores hung. et rerum hungaricarum ...*, str. 67.

59. BARIĆ, Adalbert. – Dissertatio statistica de forma legali regiminis hungarici. – Kassa, 1790. [Djelo je objavljeno u dva izdanja.]

Literatura: *Szinnyei, Magyar iròk ... I*, str. 582; *Révay Nagy lexikona az ismeretek enciklopédiàja ...*, sv. II, str. 610.

60. BARIĆ, Adalbert. – Dissertatio statistica de potestate exsequente regis Angliae. – 1790.

Mjesto tiskanja nepoznato. Ovo je djelo izdano još madžarskim i njemačkim jezikom.

Literatura: Szinnyei, *Magyar iròk ... I*, str. 582; *Révay Nagy lexikona az ismeretek enciklopédiàja ...*, sv. II, str. 610.

61. BARIĆ, Adalbert. – Die gewöhnliche Krönungsfeyer der Könige und Königinnen, sive Solemnis ritus coronandi Hungariae Reges ac Reginas. – Pestini, typis Francisci Patzko Anno Domini, 1790. 8° 63 str.

Literatura: *Catalogus Bibl. hungaricae Francisci com. Széchényi. Tomus I. Scriptores hung. et rerum hungaricarum ...*, str. 67.

62. PEŠTALIĆ, Grgur. – Dostojna plemenite Bacske starih uspomena. Sadashnji i drugi slavinske kervi delliah slava. Bacskim plemichem s prigodom csuvanja svete krunne i okrunjenja Leopolda II.-ga od domorodca u Baji prikazana. – Shtampano u Kalacsi 1790. 8° 48 str. – *F.*

II. izdanje: »Pr štampano u Subotici kod K. Bittermanna« 1866. godine. Za tisak priredio i izdao Božidar Vuić, poštar. Format kao i u I. izdanju. VII + 61 str. »Izdavatelj« je ovo izdanje »priporučio vrsnom i odličnom sinu roda i plemena bunjevačkog Grgi Mukiću posiduku u znak svoga visokog štovanja«. *F.* – III. izdanje navodi *Katalog Narodne biblioteke u Beogradu*. Mjesto i godina su međutim nepoznati. – IV. izdanje je otisnuto u »Danici, kalendaru za u Ugarskoj živeće Bunjevce, Šokce, Hrvate, Bošnjake, Race i Dalmatince«, 1926. – V. izdanje priredio je i izdao Vasa Stajić u Subotici, 1929.

Literatura za sva djela Grgura Peštalića: *Brevis memoria prov. Capistr.*, str. 47; *Schematismus S. J. a Capistr.* 1887. Appendix, str. 18; Petar Pekić, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, str. 275–277; Vasa Stajić, *Grgura Peštalića »Dostojna plemenite Bačke ...«*, str. 4; *A budapestimargitköruti szent ferencrendiek könyvjegyzéke*, str. 192. Budapest, 1905.

63. RANIĆ, Stjepan. – Sermo, quem in solenni inauguratione regii gymnasii ad L. R. que civitatem neoplantensem introducti calendis septembris anni MDCCLXXXIX. dixit. – Neoplantae, 1790. 8° 42 str.

Literatura: *Index alter libros Bibl. hungaricae Széchényiano regnicolaris. Supplemento I. Comprehensos ...*, str. 200.

1791

64. MARTINOVIĆ, Ignacije. – Oratio ad proceres et nobiles regni Hungariae. – Paris, 1791.

Djelo je na madžarski jezik preveo Ivan Lacković.

Literatura: *A Pallas Nagy lexikona*, sv. XII, str. 377.

65. MARTINOVIĆ, Ignacije. – Oratio funebris quam praesente cadavere dni Aloysii de Capuano dixit. – Lemberg, 1791.

Literatura: *A Pallas Nagy lexikona*, sv. XII, str. 377.

66. MARTINOVIĆ, Ignacije. – Testament politique de l'empereur Joseph II. Roi des romains. – Beč, 1791. Sv. I–II.

Literatura: *A Pallas Nagy lexikona*, sv. XII, str. 377.

1792

67. BARIĆ, Adalbert Adam. – Nonnihil de educatione juventutis scolasticae et studiorum reformatione in ditionibus Pannoicis. – Pampelonae, 1792. – *NSZ.*

Literatura: Szinnyei, *Magyar iròk ... I*, str. 582.

68. MARTINOVIĆ, Ignacije. — Oratio pro Leopoldo II. Germania. – 1792.

Literatura: *A Pallas Nagy lexikona*, sv. XII, str. 377.

69. MARTINOVIĆ, Ignacije. – Status regni Hungariae anno 1792.

Literatura: *A Pallas Nagy lexikona*, sv. XII, str. 377.

1793

70. MARTINOVIĆ, Ignacije. – Discussio oratoria in eos, qui in librorum censuram invehuntur. – 1793.

Literatura: *A Pallas Nagy lexikona*, sv. XII, str. 377.

71. MIHALOVIĆ, Ivan. – Oratio die 14. julii pestini dicta, dum libera et recens erecta cohors, vienensisque nuncupata, ante suum ex urbe discessum divinis interesset. – Pestini, 1793. 4° 16 str.

Literatura: *Index alter libros Bibl. hungaricae Francisci com. Széchényi. Duobus tomis. Comprehensos ...*, str. 196.

1797

72. PEŠTALIĆ, Grgur. – Utishenje oxalostjenih u sedam pokorni pisama kralja Davida iztomacseno: u toliko promishljanja, s- nikima od csiste ljubavi Boxje, i iskernjega, molitvama zaderxano: i u nacsinu sebe od kuxne otrove priuzderxati Sloxeno od Gergura Peshtalicha, S. Francishka Serafinskog Redovnika, derxave S. Ivana Kapistrana. S- dopushtenjem Stareshinah. – Utishteno u Budimu Slovima Kraljevske Mudroskupshtine Peshtanske. Godine 1797. 8° 251 str. – *Bk, F.*

1802

73. PEŠTALIĆ, Grgur. – Tentanem publicum ex physica et philosophia morum. – Budae, 1802.

Literatura: *A budapesti margitköruti szent ferencrendiek könyvtàrànak könyvjegyzéke*, str. 192.

74. JAKOŠIĆ, Josip. – Cathalogus Biblioth. Conv. – Budensis, 1802.

Literatura: *A budapesti margitköruti szent ferencrendiek könyvtàrànak könyvjegzéke*, str. 182.

1803

75. JAKOŠIĆ, Josip. – Paean festivum. – Budae, 1803.

76. JAKOŠIĆ, Josip. – Litterae circulares 1803. sept. 1. – Budae.

Literatura: Szinnyei, *Magyar iròk... V*, str. 305.

77. JAKOŠIĆ, Josip. – Litterae encyclicae 1803. dec. 7. – Budae.

Literatura: Szinnyei, *Magyar iròk... V*, str. 305.

78. [JAKOŠIĆ, Josip]. – Collectanea vitae, mortis et operum divi Joannis a Capistrano... – 1803. a.

Ovo djelo nije potpisano, ali se pripisuje Josipu Jakošiću.

Literatura: *A budapesti margitköruti szent ferencrendiek könyvtàrànak könyvjegyzéke*, str. 37, 45, 74, 145, 166, 189; Matija Evetović, *Kulturna povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata;* Szinnyei, *Magyar iròk... V*, str. 305; *Schematismus S. J. a Capistr.* 1887. Appendix, str. 9.

79. PEŠTALIĆ, Grgur. – Tentamen publicum ex Metaphysica. – Budae, 1803.

Literatura: *A budapesti margitköruti szent ferencrendiek könyvtàrànak könyvjegyzéke*, str. 192.

1804

80. ARNOLD, Đuro. – Admondum Reverendo Domino Paulo Szuchich vicearchidiacono, dvm is in munus sacri cvrionis L. Regiaeque Civitatis M. Theresiopolis indvceretvr, piis votis applavsit Josephus Bradecker, AA. LL. et Phil. Doctor, Human. Imae Professor ibidem. Nvmeros aptavit D. Georgius Arnold, Odei Musicorum Praefectus. Ibidem. – Szegedini, Typis Vrbani Grünn Regii priv. Typographi. 1804. – *Bk.* [Prijepis strojem.]

81. SLATKOVIĆ, Matija. – Sermo occasione Solemnitatis Comitatuum Bacs et Bodrogh ob assuntum a Francisco II. haereditarii Austriae Imperatoris titulum in Ecclesia Parochiali dictus. – Neoplantae, 1804. 4°.

Literatura: *Scriptores provinciae austriacae Societatis Jesu...*, sv. I, str. 356.

82 SUČIĆ, Pavao. – Sermones a Pavlo Szucsics vice-archidiacono, dvm is sacri curionis mvnvs in ecclesia L. R. Civitatis Maria Theresiopolitanae solenniter avspicaretur, ad ven. clervm, ac magistratvm, honoratiores et plebem Latio, ac Illyrico idiomate dicti. – Die 21. Octobris. Anno MDCCCIV. – 18×21,5 cm. 19 str. – *Bk, F.*

1805

82a. SUČIĆ Pavao. – Govorenja s- prigodom slavnog uvodjenja mlogo poshtovanog gospodina Pavla Szucsich viche archidiakona u zupnu cerkvu slobodne i kraljevske varoshi Maria Theresiopolitanske recsena dana 21. listopada godine 1804 U Szegedinu, Slovima Urbana Grünna M.DCCC.V.

83. PEŠTALIĆ, Grgur. – Positiones Philosophiae. – Budae, 1805.

Literatura: *A budapesti margitköruti szent ferencrendiek könyvtàrànak könyvjegyzéke*, str. 192.

84. VOJNIĆ, Adalbert. – Govorenje priposhtovanog, i plemenito rodnog Gospodina Adalberta Voinics, pervostolne kalacske cerkve kanonika i bacskog archi-diakona kano zakonito odredjenoga uvoditelja k puku i novim xupniku recseno. – Segedin, 1805. – 18×21,5 cm. 12 str. – *Bk, F.*

1807

85. JANKOVIĆ, Martin. – Rev. Dno Stephano Katona, Abbati S. Petri de Bodroghmonostor. . Rectori suo clerus iunior approplante sancti Stephani regis nostri sacra die dedicat. – Colocae, 1807.

Literatura: Szinnyei, *Magyar iròk... V*, str. 379.

1808

86. AMBROZOVIĆ, Ivan. – Proricsja i narecsenja Koja shtiuch i obderxavajuch, i sam sebe svaki, i druge pouzdano upravljati hoche. Sa Serbskog Jezika na Illyricski Privedena, Nadopunjena i Sloxena. Trudom i nastojanjem Ivana Ambrozovicha u Mudroskupshtini Peshtanskoj Perve Godine Prava slishaoca – U Peshti, Tishtana Slovima Mathie Trattnera, 1808. – 17,2×10,5 cm. 189 str. – *BMs.*

1811

87. RUDIĆ, Josip. – Epicedium in rev. dnum: Emericum Tucich, qui V. idus Decembris 1811. – Albae-Regiae obiit. – Budae, 1811.

Literatura: Dr. Samu Borovszky, *Bàcs-Bodrog vàrmegye,* sv. II, str. 539.

1812

88. RUDIĆ, Josip. – Carmen rev. ac clar. dni Pauli Nagy Abbatis de Behel dum III. calend. Julii 1812. diem nomini suo sacrum recoleret. – Budae, 1812.

Literatura: Dr. Samu Borovszky, *Bàcs-Bodrog vàrmegye,* sv. II, str. 539.

89. RUDIĆ, Josip. – Ode rev. dni Antonii Dre... dum Abbas de Pilis et Pàsztò, et abbatiae Zirkzensis administrator renunciaretur, honoribus sata ravis. – Budae, 1812.

Literatura: Dr. Samu Borovszky, *Bàcs-Bodrog vàrmegye,* sv. II, str. 539.

1814

90. RUDIĆ, Josip. – Epicedium in exc. ac ill. dnam comitissam Christinam Györi de Radvàni notam Andràssy de Sikloss quae obiit III. calend. Junii 1814. – Budae.

Literatura: Dr. Samu Borovszky, *Bàcs-Bodrog vàrmegye,* sv. II, str. 539.

1816

91. KUJUNDŽIĆ, Stjepan. – Positiones ex civili romano et jure criminali, quas in regia scient. Universitate Pesthiensi publice propugnandas suscepit anno 1816. – Budae.

Literatura: Dr. Samu Borovszky, *Bàcs-Bodrog vàrmegye,* sv. II, str. 539.

92. RUDIĆ, Josip. – Dissertatio Inauguralis Juridica de Jure Statuendi impedimenta Matrimonii Dirimentia, quam publicae eruditorum disquisitioni subjecit a. 1816. – Pestini.

Literatura: Dr. Samu Borovszky, *Bàcs-Bodrog vàrmegye,* sv. II, str. 539.

1817

93. KUJUNDŽIĆ, Stjepan. – Propositiones ex universo jure hungarico quas semestri secundo in regia scientiarum universitate Pestiensi Anno 1817. Mense Augusto publice propugnandas suscepit. D. Kuluntsits Stephanus, Juris in annum 3-tium auditor emeritus. – Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae 1817. – 12,4×20,6 cm. 24 str. – *BMs, F.*

94. KUJUNDŽIĆ, Stjepan. – Oratio quam terminato cursu juridico in tesseram grati animi regiae scientiarum universitatis Hungaricae inclytae facultatis juridicae dignissimis doctoribus nomine omnium suorum conscholarium dixit Stephanus Kuluntsits, emeritus jurium auditor. – Anno MDCCCXVII. Mense Augusto. Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae. – 12,3×20,5 cm. 8 str. – *BMs, F.*

95. VILOV, Đuro. – *Dissertatio inauguralis juridica de forma imperii sacri, quam* in regia, ac celeberrima scientiarum Universitate Hungarica Pestiensi una cum positionibus ex universa jurisprudentia et scientiis politicis superatis pro consequenda suprema juris universi doctoratus laurea rigorosis examinibus annuente inclyta facultate juridica publicae eruditorum disquisitioni subjicit Georgius Villov per I. Regnum Hungariae fori utriusque juratus causarum advocatus. – Anno 1817. Mense Junio. Pestini, Typis Joannis Thomae Trattner. – 12×18,7 cm. 24 str. – *BMs, F.*

1818

96. KNEZOVIĆ, Antun Josip. – Molitvena knyiga pod imenom Put nebeski. Negda iz razlicsiti knyixicah izabrana i u jedno sastavlyena po mlogo poshtovanomu i plemenito rodgyenomu gospodinu Antunu Jozipu Knezovicsu u kalacskom arci biskupatu dushah pastiru. Sad pako bolye popravlyena, drugiput na svitlost izlazi. – U Budimu s kraljevske magyarske mudroucsene peshtanske skupchine slovamih, 1818. 8° 646 str. – *GbS, F.*

Ovo drugo izdanje priredio je budimski knjigovežac Blaž Subotić uz novčanu pomoć »*slavnoga magistrata i odabrane subotičke općine*«.

1819

97. ARNOLD, Đuro. – Pismenik illiti s- kupljenje pisama razlicsiti, za nediljne, svetcsane, i ostale dneve priko godine podobni, za vechju slavu Boxju, i kriposti dushevne naroda illyricskoga ucsinjeno po Gjuri Arnoldu, u slobodno-kraljevskoj varoshi M. Thercsiopolitanskoj poglavite cerkve S. Theresie kora upravitelja. – U Osiku, Slovih Martina Aloysie Divald privilegiratoga knjigotisca 1819. 8° 208 str. – *Bk, F.*

1821

98. G. M. – Vinac Angjeoski, to jest bogoljubne molitve i pisme, koje se u razlicsitih prigodah duhovnog i cerkvenog obsluxavanja priko godine moliti i pivati mogu, za vechu slavu boxju, uzmloxanje bogoljubstva i usluxenja virnih kerstjana na svitlost da [!] po mojom troshkom Ignacie Bajay. G. M. – U Peshti slov. Ivana Thome od Trattner, 1821. 8° 326 str. – *Bk, NSZ, F.*

1822

99. JANKOVIĆ, Martin. – Apllausus pastritis metropolitanae coloczensis ecclesiae Archi-episcopo Exc. Ill. Ac Rev. Dno Petro Klobusitzky de eadem ex cathedr. ecclesia Szathmariensi in sedem metropolitanam translato. – Pesthini, 1822.

Literatura: Szinnyei, *Magyar irók... V*, str. 379.

1832

100. ARNOLD, Đuro. – Tantum ergo u C-duru [Za mješoviti zbor, orgulje i okrestar, 1832].

Literatura: Albe Vidaković, *Đuro Arnold* (»Sveta Cecilija«, sv. 3–4/1937).

101. ZOMBORČEVIĆ, Vince. – Medendi methodus derivans. Dissertatio inauguralis, quam annuente inclyta facultate medica in alma ac celeberrima R. sc. Universitate Hungarica ad gradum doctoris medicinae rite obtinendum publicae disquisitioni submittit Vincentius Zomborcsevics Hungarus M. Theresiopolitanus. Theses adnexae publice defendentur in Palatio Universitatis majore die 24. Aprilis 1832. – Pestini, Typis Trattner-Karolyianis. – 8° 36 str. – *GbS, F.*

1835

102. JAKOBOVIĆ, Antun. – Elenchus plantarum officinalium Hungariae indigenarum phanerogamarum. Dissertatio botanico-pharmacologico-medica. – Pestini, 1835.

Literatura: Szinnyei, *Magyar iròk... V*, str. 379.

1837

103. RUDIĆ, Josip. – Beszédek, mellyek méltòsàgos almàsi Rudics Jòzsef ùrnak sarkantyus vitéznek, a nagy méltòsàgù magyar kiràlyi helytartò tanàcs tanàcsosànak, tekintetes Bàcs és Bodrogh egyesült vàrmegyék föispànyi helytartòjànak folyò 1837 ik évi szent Mihàly hava 11 ik napjàn e méltòsàgàba Zombor szabad kiràlyi vàrosàban történt bé vezetése ünnepén tartattak. Pécsett, Nyomatott: a kir. szabadékos Püsp. Lyc. Könyvnyomtatòl Intézetben, Szòdòi Nagy Bénjàmin àltal. – 22,2×30 cm. 8 str.

1842

104. MUKIĆ, Simeon. – Njiovoga velicsanstva Gospodina Shimeona Mukics slobodne kraljeve varoshi Subatice birova, posli kada kraljevskoga promine gornjega suda sidnikom nazvan biashe, k iste plemenite varosi magistratu i pulgerskoj opchini, godine 1842 miseca veljacse dana 5-ga uputito oprashtanja govorenje, po virni nyegovi shtovnici na vikovnu uspomenu, iz maxarskog na illirsko prinesheno i izdato. – U Szegedinu, Ivana Grünn Slovima 1842. – 19,3×24 cm. 8 str. – *GbS.*

Na ovaj govor odgovorio je senator Mijo Bačić. Taj je odgovor otisnut na 7–8. strani ove brošurice.

105. MUKIĆ, Simeon. – Nagysàgos Mukics Simeon urnak, szabad kiràlyi Szabadka vàrosa fö-biràjànak, kiràlyi vàltò fel-törvényszéki ülnökké lett kineveztetése utàn ugyan e nemes vàros tanàcsàhoz s polgàri közönséghez 1842 ik évi böjtelö hò 5-kén intézett bùcsùzò beszéde, hiv tisztelöi àltal örök emlékül kiadatva. – Szegeden, Nyomatott Grünn Jànos betüivel. 1842. – 19,3×24 cm. 8 str. – *GbS.*

1847

106. ČULIĆ, Fabian. — Ocu Marcelinu Doriću od strane Bačvanah. – Zagreb, 1847.

Literatura: *Schematismus S. J. a Capistr.* 1887. Appendix, str. 6.

1848

107. SARIĆ, Đeno. – Lélektan az agytani rendszer nyomàn. – Szabadka, 1848. – *PCos.*

Literatura: Matija Evetović, *Kulturna povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata.*

1851

108. AMBROZOVIĆ, Ivan. – Radost, kad je prepošt g. Ernest Kelle sl. kr. varoši Zomborske parok, naročni prepošt od Oronta postao. – U Osiku, 1851. 8° 16 str.

Literatura: K. Bunić, *Prilog kulturnoj povijesti*, str. 13.

1853

109. BEDŽULA, Tomo. – Bùcsùzò-beszéd, mellyet Bedcsula Tamàs sarengràdi apàt, kalocsai kanonok és plébànos, hiveitöli elvàlàsa alkalmàval a kalocsai plébània-

-templomban, 1853-ik évi junius hô 12-ik napjàn. Pünkösd utàni 4-ik vasàrnapon végsö szòzatul tartott. – Szabadkàn, Nyomatott Bittermann Kàrol beöivel 1853. – 13×19,2 cm. str. 50 – *GbS, F.*

1857

110. BODOLSKY, Franjo. – Vertao gizdavi to jest: knjiga pod imenom ovim: jerbot, kakogod u lipom vertlu nalazese strukah svakojakog lipog cvitja, tako i u ovoj knjigi, nalazese priko cile godine lipe molitve, pisme, litanie, i poboxna dila, koja jesu kalacske arcibiskupatie svete stolice sloboshtinom na svitlost izdata 1857. Godine, 1. Sicsnja. – Po Franji Bodolsky izdaocu u Subotici. Pritiskano kod Karla Bittermanna 1857. – 10,5 × 17,5 cm. 726 str. + kalendarij. – *Bk, GbS, F.*

II. izdanje: Baja, 1866. Troškom Jakoba Schöna.

111. RUDIĆ, Josip. – Hervatag füzer. Irta a kézirat helyett nyomatà Bàro idösb Rudics Jòzsef. – Pesten, Nyomatott Herz Jànosnàl 1857. – 13,5×19,5 cm. 300 str. – *GbS, F.*

1859

112. BEDŽULA, Tomo. – Vita Petri Klobusiczky de eadem, metropolitanarum colocensis et bacsiensis ecclesiarum canonice unitarum archi-episcopi, insignis ordinis Leopoldi imperatoris magnae crucis equitis. S. Caes. et Reg. Apost. Maiestatis actualis intimi status consiliarii, nec non ad excell. tabulam septemviralem co-judicis. Quam conscripsit Thomas Bedcsula, abbas S. Catharinae de Sharen-gràd, metropolitanae colocensis ecclesiae cantor-canonicus. – Colocae, Typis Malatin-Holmeyerianis MDCCCLIX. – 15,3×22 cm. 4 + VI + 380 str. – *Bk, GbS, F.*

113. GRGIĆ, Stjepan. – Bogoljubni shest pisama na poshtenje Blaxene Divice Marie ponajvishe za bratinstva od svete krunice spravljene. – U Subotici, Štampano kod K. Bittermanna, 1859. – 9×15 cm. 16 str. – *Bk, F.*

»Prvu i petu pismu spravio jeste priposhtovani Otac Silvester Dorotics u Subotici.«

1860

114. [GRGIĆ, Stjepan]. – Angieoska iliti na slavu prisvetog Troistva Krunica. – U Subotici, Štampano kod K. Bittermanna, 1860. – 9,1×15,1 cm. 8 str.

1861

115. RUDIĆ, Josip. – Bàcs-Bodrogh törvényesen egyesült testvér megye' Népeihez. – 1861. – 21×34,3 cm. – *GbS, F.*

116. RUDIĆ, Josip. – Bàcs-Bodrogh törvényesen egyesült testvér megye' Egyetemének. – 1861. – 21×34,3 cm. – *GbS, F.*

117. RUDIĆ, Josip. – Méltòsàgos Almàsi bàro idösb Rudics Jòzsef urnak Bàcsbodrog megye Föispànjànak 1861-ik évi Februàr 6-àn Zombor Sz. kir. vàrosban történt ünnepélyes föispàni székfoglalàsa alkalmàval tartott beszé de. – Tiskano u Zomboru, Tiskara Vagner Andrija i drug. – 19,2 × 23,7 cm. 10 str. – *GbS.*

1862

118. GRGIĆ, Stjepan. – Dvi pobožne pisme na poštenje blažene Divice Marije. – [Mederschitzky] u Baji, 1862. – 11×18 cm. 4 str. – *Bk.*

Treća i četvrta strana primjerka koji se čuva u *Bk* oštećene su pri dnu, na mjestu gdje je označen pisac, ali se njegovo ime ipak jasno razabire. Od tiskare se vidi samo: »... zky u Baji 1862.«

119. GRGIĆ, Stjepan. – Mali križić Nazaretanskog Isusa. Privodio, sastavio i izdao Stipan Gergić. – Slovotiskom Ignacie Mederschitzky u Baji, 1862. – 11×18 cm. 3 str. – *GbS.*

1863

120. SEDŽULA, Tomo. – Duo cycly meditationum quadriduanarum, quarum priores Thomas Bedcsula, abbas S. Catharinae de Saren-gràd, metropolitanae colocensis ecclesiae cantor-canonicus, anno Domini 1858-o diebus 30, 31. augusti, item 1, 2, 3. septembris, Vacii habuit, posterioribus anno 1862. diebus 22, 23, 24, 25, 26. septembris, Nitriae asservatis. – Colocae, MDCCCLXIII. Typis Malatin et Holmeyer. – 14,5×21,5 cm. Svezak I: XI + 140 str.; svezak II: 110 str. – *Bk, F.*

1864

121. [GRGIĆ, Stjepan]. – Spasi Kraljice! Salve Regina. Prosto iztolmačeno po P. O. Čanadske Biskupije Paroku. S madjarskog na ilirski jezik prinesena po S. G. S dopuštenjem Pripoštovanoga Ordinariata Arci-Biskupije Koločke. Vlastitost privoditelja, koji svako nasledno istiskanje tvèrdo zabranjiva. – Tiskom Ig. Mederšicky u Baji, 1864. 8° 16 + XXIV str. – *Bk, F.*

Na str. I–XXIV otisnuta je zbirka pjesama pod naslovom: PISMA. Od deset zapovidah Božjih. Uredio i sastavio Stipan Grgić.

1865

122. GRGIĆ, Stjepan. – Živa ružica. Tojest: molitvena knjižica i skupa pismarica. Za potribu svakog rimske katholičanske vire kerštjanina, a osobito Bratinstva od S. Rožaria iliti Zive Krunice, privodio i sastavio Stipan Gergić u Szent-Istvànu. Izdavanje drugo. S dopuštenjem duhovnih Starešinah. Ove knjižice naslidno iztiskanje, i glede titule i nutarnog zadèržaja spisatelj sebi zadèržava. – U Subotici, Shtampano kod Karla Bittermanna, 1865. – 11,5×18,2 cm. 192 str. – *Bk, F.*

I. izdanje: Kalacsa, 1858. Shtampano slovima Malatin i Holmeyera. – III. izdanje: Tiskano u Baji u tiskari Jakoba Schöna. Godina nije naznačena. – IV. izdanje: Subotica, kod Josipa Bittermanna, 1879. – V. izdanje: Subotica, Tisak Šime Pertića, 1883. – VI. izdanje: Subotica, Tisak Šandora Schlesingera, 1887. – VII. izdanje: Subotica, Tisak F. Kardoša, 1891. – VIII. izdanje: Subotica, Tisak F. Kardoša, 1892. – IX. izdanje: Subotica, Kod Krausz i Fischera. Godina se nije mogla ustanoviti, jer je primjerak oštećen. – X. izdanje: Subotica, kod Krausz i Fischera, 1901.

Sva su navedena izdanja jednakog formata, ali se razlikuju po broju stranica. Osim I. izdanja sva ostala čuva *Bk.* – III. izdanje uvezano je zajedno s djelom: Stjepan Grgić, *Razne pisme,* koje obuhvaća XXIV strane.

123. GRGIĆ, Stjepan Krunoslav. – Vikovičita živa ružica illi ubavist za pobožno bratinstvo vikovičite žive ružice, koje sastavljeno jeste za rabrost i pomoć onim koji na čas smrti težak boj vojuju. – Subotica, 1865. 8° 16 str. – *Bk, F.*

124. ŠARČEVIĆ, Ambrozije. – A nemzatiségi kérdés Magyarorszàgban szerb szempontból. Irta Popovich Milos a »Vidov Dan« szerkesztöje Belgràdban. Forditotta és kiadja Sàrcsevics Ambrus. – Szabadkàn, nyomatott Bittermann Kàrolynàl, 1865. 8° VIII + 154 str. – *GbS.*

1867

125. VUKMANOV, Lazo. – Vinac svete Ane majke B. D. Marije. Koji jedanaest otčenaša, i trideset tri zdravo Marie u sebi zaderžaje. Izdao je i sastavio Vukmanov Lazo. – Iz Subotice. Tiskom Karla Bittermanna u Subotici, 1867. 8° 16 str. – *Bk, F.*

1869

126. ŠARČEVIĆ, Ambrozije. – Zbirka mudrih i poučnih izrekah. Na korist bunjevačkog puka. Skupio i uredio Ambrosia Sarcsevics Subatički varoški arkivar. – U Subatici, Tiskano u Štampariji Karla Bittermanna, 1869. – 10,2 × 17,2 cm. – *VS, F.*

Na str. 20–22 otisnut je prijevod jedne Vörösmartyjeve pjesme pod naslovom *Glas*. Pjesmu je preveo Mijo Vojnić Tunić, »subatički varoški fiškal«.

1870

127. ANTUNOVIĆ, Ivan. – Otvorena knjiga Ivana Antunovića Kalačkog kanonika, na sve rodoljubne Bunjevce i Šokce naputjena. – U Kalači, Tiskom Malatina i Holmeyera. – 21,5×34,6 cm. 3 str. – *GbS, F.*

128. RUDIĆ, Josip. – Hervatag fuzér. Màsodik kötet. Irta s kézirat helyett nyomtota Bàro idösb Rudisc József. – Pesten, Nyomatott Wodianer F., nél 1870. – 14,5× ×21 cm. 204 + IV str. – *GbS, F.*

129. ŠARČEVIĆ, Ambrozije. – Tolmač izvornih, književnih i zemljopisnih jugoslavenskih riči. Na korist prijateljah bunjevačko-šokačke književnosti. Uredio o trošku »Bunjevačkih i Šokačkih novinah« i na svit izdao Ambrozio Boza Šarčević. – U Subotici, Tiskano u Štamparii udovice Dragutina Bittermanna, 1870. – 16,5×22,9 cm. V + 186 str. – *GbS, F.*

130. ŠARČEVIĆ, Ambrozije. – Magyar-Délszlàv közigazgatàsi *és* törvénykezési Müszòtàr. Magyar – Délszlàv rész Szerkesztette és kiadta Sàrcsevics Ambrus Àra 2 frt. o. ért. Magjarsko-Jugoslavenski politični i pravosudni Riečnik. Magjarsko-Jugoslavenski dio. Uredio i na svit izdao Ambrozije Sarcsevics. Stoji 2 frt. s. v. A tiszta jövedelem a bunyevac és sokacz népoktatàs elömozditàsàra van szànva. *Čist dohodak naminjen je razprostiranju prosvite bunjevačko šokačkog* naroda. – Szabadkàn 1870. Nyomatott Bittermann Kàroly özvegyénél. 8°.

Do sada je nemoguće bilo ustanoviti koliko djelo ima strana, jer je primjerak koji mi je bio u rukama imao samo prvih 10 strana, a ostale su otpale.

Literatura: I. Ivanić, *O Bunjevcima*, str. 58 i d.

1871

131. MODROŠIĆ, Blaž. – Isusovka, iliti život, muka i smrt gorka Isusa-Krista, odkupitelja svieta uz nabožne molitve i pjesme za utjehu bolujućim katoličkim dušam na put u nebeski Jeruzolim. Sastavio i izdao Blaž Modrošić svećenik. – U Temišvaru 1871. Štampao Emanuo Blau. – 10,2 × 16,5 cm. XXVI + 486 str. – *Bk. F.*

Na str. 484–486 tiskana je pjesma: *Vrhu zvijezdah zvijezdo krasna.*

1872

132. ANTUNOVIĆ, Ivan. – Poučne iskrice koristnoj pučkoj zabavi putem po Italiji godine 1869-te sabrao Ivan Antunović, kaločki kanonik i »Bunjevačko-šokačkih novinah« urednik. – U Temišvaru, Tiskom Braće Magjarah, 1872. – 12×17,2 cm. 276 str. – *GbS, F.*

133. MIHALOVIĆ, Ivan. – Čitanka za katoličke pučke učione. – Pešta, 1872.
II. izdanje: Budapest, 1883. – III. izdanje: Budapest, 1886. – IV. izdanje: Budapest, 1894.
Literatura: Szinnyei, *Magyar iròk ... VIII*, str. 1266; *Katalog Narodne biblioteke u Beogradu* iz 1894, sv. I, str. 466.

1873

134. BODOLSKY, Franjo. – Aleksandra Petöfija Vitez Ivan. Na srbski priveo Jovan Jovanović. A dozvolom privodioca na bunjevačkom narìčju izdao Franjo Bodolsky, bivši pivač pri crkvi s. Roke u Subatici. – U Subatici, Tiskano kod Karla Bittermanna, 1873. – 11,1×14,4 cm. 76 str. – *GbS, F.*

1874

135. [VUJKOVIĆ LAMIĆ, Franjo]. – Duhovna Manna illiti knjiga bogoljubnih molitvica i pisama iz različiti knjiga sabrana i usmložana. – Subotica, Tisak Nikole Tomića, 1874. – 11,2×18,5 cm. XXV + 684 str. – *Bk, F.*
I. i II. izdanje nepoznato. U ovom izdanju iz 1874. stoji na naslovnoj strani da je knjiga »sedmi put izdata«. Međutim vidimo da je VII. izdanje izišlo 1890, a IV. izdanje 1878, pa je prema tome jasno da ovo može biti samo III. izdanje. – IV. izdanje: Subotica, 1878, tisak J. Bittermanna. – V. izdanje: Subotica, 1878, tisak J. Bittermanna. – VI. izdanje: Subotica, 1887, tisak J. Bittermanna. – VII. izdanje: Subotica, 1890, tisak J. Bittermanna.
Duhovna Manna Franje Vujkovića Lamića ima 3 sedma izdanja! Sva tri su izdata 1890. godine! Broj stranica im je isti. Tek jedna malenkost na 3. strani pokazuje razliku: kod »Iztolmačenja stvari osobitih, za razumiti bolje Kalendar koji slidi ...« u jednom od tri izdanja Kalendar piše velikim slovom (K), a u druga dva malim (k). Ona pak dva izdanja, u kojima je taj *k* pisan malim slovima, razlikuju se po tome što jedno pri dnu stranice kod istog *Iztolmačenja* imade 1 sa zvjezdicom, a drugo toga nema.

136. MAMUŽIĆ, Lazar. – A Bàcskai Hiradò, és a bunyevàcz elemi tanügy. – Subotica, 1874.
Literatura: I. Ivanić, *O Bunjevcima*, str. 67.

137. MAMUŽIĆ, Lazar. – Nyilt levél Mocsáry képviselöhöz. – Szabadka, 1874.
Literatura: Kao pod brojem 136.

138. MIHALOVIĆ, Ivan. – Gyakorlati Ilir nyelvtan. Tankönyvül és Magànhasznàlatra Irta: Mihàlovics Jànos képezdei tanàr Baja, 1874. – Szigriszt Gyula Bizomànya. – 8° 175 str. – *GbS, F.*
II. izdanje: Baja, Kiadja Kollàr A., 1881.

1875

139. ANTUNOVIĆ, Ivan. – Odmetnik. Poviestna pripoviedka od Ivana Antunovića kaločkoga kanonika i »Bunj-šok. Vile« urednika. – U Zagrebu. Slovi dioničke tiskare. 1875. – 13,4×12,2 cm. 293 str. – *Bk, GbS, F.*

140. ANTUNOVIĆ, Ivan. – Slavjan na svetih dnevih ili blagdanih crkvenih. Napisao Ivan Antunovich, urednik »Bunjevačko-šokačke Vile«. – U Kalači, Tiskom Malatina i Holmeyera, 1875. 8° 135 str. – *Bk, F.*

1876

141. IVIĆ, Šime. – Pisma Gospi Judskoj. Saopćio Šime Ivić, pučki pjesnik. – U Subotici kod Josipa Bittermanna, 1876. – 10,8×16,5 cm. 2 str. – *Bk.*

II. izdanje: Subotica, Tisak Šime Pertića, 1882. – 10,2 × 16,3 cm. 2 str. – *Bk. F.*

1877

142. IVIĆ, Šime. – Pisma Gospi Judskoj. U glasu »O Mario prisveta«. Ovu je pjesmu saopćio Šime Ivić, pučki pjesnik. – U Subotici kod Josipa Bittermanna, 1877. – 10,8×16,5 cm. 2 str. – *GbS.*

II. izdanje: U Subotici, Tisak Šime Pertića, 1882.

1878

143. ANTUNOVIĆ, Ivan. – Knjiga kojom je prisvitli gospodin Ivan Antunovich, naslovni bosonski biskup, veliki pridstavnik prvostolne crkve kalačke i crkveno-sabornoga ispita pridsidnik Gjenu Dulića pridsidnika subatičke »Pučke Kasine« prilikom otvora Kasine pozdravio. U Subatici, iz štamparije Josipa Bittermanna [1878]. – 10×16 cm. 14 str. – *GbS, F.*

Nije označeno kada je tiskana, no pisana je 16. studenog 1878.

144. IVIĆ, Šime. – Pisma kada se riki vodi Dunavu stupi. U glasu Ivana Nepomucenskog. Na slavu Božju 1878. saopćio Šime Ivić u Subotici. – U Subotici kod Josipa Bittermanna, 1878. 8° 2 str. – *Bk.*

II. izdanje: Tiskano u Subotici, 1885. – 9,5 × 15,5 cm. 2 str. – *Bk, F.*

145. ANTUNOVIĆ, Ivan. – Bog s čoviekom na zemlji. Djelo predstavljajuće Trojedina Boga u doticaju s čoviekom, u svih njegovih vjerskih i društvenih odnošajih, Napisao i izdao Ivan Antunovich Kalačko-Bačke Biskupije Svećenik uz sliedeću dozvolu Duhovne Oblasti, Laudandum hoc eximii auctoris opus ad typum admittitur. Budapestini, die festo Immaculatae Conceptionis B. V. Mariae, anno Salutis 1878. Ludovicus m. pr. Archi-episcopus Colocensis. Ovo hvalevrijedno, čestitog pisca Djelo dozvoljava se tiskati, u Budapešti o blagdanu Neoskvrnjena Začeća bl. dj. Marije 1879. Ljudevit v. r. Nadbiskup Kalački. – 1879. Tiskom G. Serédy Obrtna Zavoda Gluhoniemih u Vacu. 4° VI + 774 str. – *Bk, GbS, F.*

Interesantno je u ovom naslovu što je u latinskom tekstu kojim se daje dozvola za tiskanje označena 1878. godina, a isti taj tekst u hrvatskom prijevodu označen je godinom 1879!

1879

146. ANTUNOVIĆ, Ivan. – Kalocsa város Fényképei madàr tàvlatban. Készitette: Füzesi Adamkò. A kalocsai szegények részére épitendö munkahàz alapjànak javàra. – Vàcz, Serédy G. Siketn. Iparint. Könyvnyomdàja. 1879. 8° 106 str. – *Bk, F.*

147. VUJKOVIĆ LAMIĆ, Franjo. – Pisma iduć na sveto mesto i Litanije Lauretanske. Vlastitost Franje Vujković Lamić, koji drugima zabranjuje istiskanje. – Tiskano u Subotici kod Josipa Bittermanna, 1879. – 10,5×17,8 cm. – *Bk.*

148. VUJKOVIĆ LAMIĆ, Franjo. – Deset molitvica Presvetom Srcu Isusovim. Ove molitvice sastavio Franjo Vujković Lamić. – U Subotici kod Josipa Bittermanna, 1879. – 10×17,8 cm. – *Bk.*

149. VUJKOVIĆ LAMIĆ, Franjo. – Pisme na poštenje Blažene Divice Marije 1–6. [U nastavku pisme o Presvetom Srcu Isusovom i božićna.] – U Subotici kod Josipa Bittermanna, 1879. – 10,3×17,8 cm. – *Bk.*

150. ZOMBORČEVIĆ, Vince. – Szabadka város királyi várossá lett emelésének Százados Évfordulója alkalmából 1879. évi szeptember 1-én tartott ünnepélyes rendkivüli közgyülés jegyzökönyve. – Szabadka, Schlesinger Sándor könyvnyomdájából, MDCCCLXXIX. – 15×22,5 cm. 32 str. – *GbS, F.*

1880

151. [ANTUNOVIĆ, Ivan]. – Fény és árnyképek. A lelkipásztorkodás terén gyü'tött kalocsabácsi megyének egyik áldozára. – Vácz, Nyom. Serédy G. Siketn. Iparint. Könyvnyomdájában, 1880. 8° 256 str. – *Bk, F.*

Na naslovnoj strani primjerka u *Bk* ispisano je rukom Ivana Evetovića ime Ivana Antunovića kao pisca ovoga djela.

152. GRGIĆ, Stjepan. – Knjiga od trideset i tri kratki promišljanja s nekima liepim molitvam i pjesmicama na poštenje Prisveta Srca Isusova i Neoskvrnjena Srca Marie. Privod iz magjarskog. – U Subotici, Tiskano sa slovi Jozipa Bittermanna, 1880. – 10.8×7,2 cm. 326 str. – *Bk, GbS, F.*

II. izdanje: Subotica, tisak Simona Székely, 1886. – III. izdanje: Subotica, tisak F. Kardoš, 1891. – IV. izdanje: Subotica, Nikole Tomića, 1898. – V. izdanje: Subotica, tisak Krausz i Fischer, 1905. – Na zadnjoj strani I. i II. izdanja otisnuta je *Pisma pod Missom za mrtve iz Bratinstva.* Ta je pjesma »Vlastitost Franje Vujković Lamić, koji drugima zabranjuje istiskanje«. Na 324–326. strani III. i IV. izdanja otisnuta je *Pisma B. D. M.* Tome Mihaljčina.

153. GRGIĆ, Stjepan. – Pisme za veselje. T. j. poučne, zabavne, napitnice i ljubezne; koje se obično po soframa. u svatovi i na sastanci pivaju. Sakupio i priobćio: S. G. – U Subotici, Izdao Gjuro Kreči, Tiskano sa slovi Aleksandra Šlesingera, 1880. 16°.

Ima 24 pjesme koje nisu sve originali, nego ima i »ponašenih«.

153a. MANDIĆ, Mijo. – Zemljopis, povistnica i ustavoslovlje. Za bunjevačku i šokačku dicu. Po hrvatsko-ugarski izvori napisao: Mijo Mandić, učitelj. (Svojina pisatelja.) Gara, 1880. Tiskom Josipa Bittermanna u Subotici.

154. MANDIĆ, Mijo. – Prirodopis, prirodoslovlje i slovnica za bunjevačku i šokačku dicu. Po hrvatsko-ugarski izvori napisao Mijo Mandić učitelj. Svojina spisatelja. – Gara, Tiskom Josipa Bittermanna u Subotici, 1880. – 12×17,7 cm. 50 str. – *GbS, F.*

Od 38. strane dalje je maleni hrvatsko-madžarski rječnik. – Na dan 1. lipnia 1883. upravio je Mijo Mandić iz Kaćmara »Poziv na predplatu bunjevačko-magjarskoga i magjarsko-bunjevačkoga ričnika«, koji bi sadržavao oko 10 hiljada riječi u svakoj od dvije sveske. Cijena bi mu bila 2 forinta. Da li je taj rječnik kada tiskan ili nije, gdje li je tiskan, ne znamo. Prema tom tiskanom »Pozivu na predplatu«, koji je upućen jednako Bunjevcima kao i Madžarima, pretplatiti se moglo do 1. kolovoza 1883 Prema tome bi se moglo zaključiti da je rječnik već bio gotov ili pri kraju. Ali ipak držim da Mandić nije napisao takova rječnika. On sam to nigdje ne spominje, a spominje druge svoje stvari.

1881

155. MIHALOVIĆ. Ivan. – Čitanka za katol. puč. učione iz magj. prev. – Budimpešta, Izd. društ. Sv. Stipana, 1881. 8°.

Literatura: *Katalog Narodne biblioteke u Beogradu* iz 1894, sv. I, str. 466.

1882

156. ANTUNOVIĆ, Ivan. – Naputak za one koji osićaju napast postati Nazarenom. Sastavljen po Ivanu Antunovich. – U Kalači, Tiskom Malatina i Holmeyera, 1882. 8° IV + 263 str. – *Bk, F.*

157. ANTUNOVIĆ, Ivan. – Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, gradjanskom i gospodarskom. Napisao Ivan Antunovich, kalačkobačke biskupije svećenik. – U Beču, Tiskom Friederika Jasper-a, 1882. 8° 182 str. – *Bk, GbS, F.*

1883

158. IVIĆ, Šime. – Pisma. Svih svetih misa. Saopćio Šime Ivić, pučki pjesnik i vlastnik ove pisme. – U Subotici, Tisak Šime Pertića, 1883. – 9,8×16 cm. 2 str. – *Bk, F.*

II. izdanje: U Subotici, Tisak A. Šlezingera, [1883] – s tiskarskim pogreškama u naslovu.

159. MANDIĆ, Mijo. – Poziv na predplatu bunjevačko-magjarskoga i magjarsko-bunjevačkog ričnika. – U Kaćmaru dana 1. lipnja 1883. – *Bk, F.*

160. MIHALOVIĆ, Ivan. – Početnica za katoličke pučke učione. – U Pešti, Izdaje Društvo Sv. Stepana, 1883. 8°.

Literatura: *Katalog Narodne biblioteke u Beogradu* iz 1894, sv. I, str. 466.

1884

161. ANTUNOVIĆ, Ivan. – Čovik s Bogom u svojih molba i prošnja. Napisao: Ivan Antunovich, kaločko-bačke biskupije svećenik. – U Kaloči, Nakladom pisca, Tiskom Franje Holmeyera, 1884. 8° VII + 897 str. – *Bk, GbS, F.*

1885

162. IVIĆ, Šime. – Narodne pisme. – Subotica, 1885. 8° 16 str. – *Bk.*

163. MAMUŽIĆ, Lazar. – Mamusich Làzàr Szabadka sz kir. város polgàrmesterének 1885-ik évi Jelentése a városi közigazgatàs állapotàròl. – Szabadkàn, Bitermann Jòzsef könyvnyomdàjàból. – 15×21,5 cm. 90 str. – *GbS, F.*

164. MANDIĆ, Mijo. – Nebesko Janješce ili molitvenik za bunjevački i šokački naraštaj. Sastavio M. Mandić. S dopuštenjem crkvenog poglavarstva. – Kaćmar, Tiskom Mužika i Partlića u Zomboru, 1885. – 8×11,5 cm. 232 str. – *GbS.*

II. izdanje: Subotica, 1894.

165. MAMUŽIĆ, Benco. – Razrednica učenika i učenica srpske osnovne škole subotičke za školsku godinu 1884/85. Školski upravitelj Benco Mamužić. – U Novom Sadu. Štamparija A. Pajevića, 1885. – 16,2×22,8 cm. 12 str. [Ćirilicom]. – *SpcoS.*

1887

166. ĐUROŠEVIĆ, Franjo. – [Pjesma u čast o. Petra Katančića.]

Literatura: *Schematismus S. J. a Capistr.* 1887. Appendix, str. 8.

1888

167. BUDANOVIĆ, Antun. – Razrednica učenika i učenica srpske osnovne škole subotičke za školsku godinu 1887/88. Školski privr. upravitelj Antun Budanović. – U Novome Sadu, Štamparija A. Pajevića, 1888. – 16×22,8 cm. 12 str. [Ćirilicom]. – *SpcoS.*

1889

168. MIHALOVIĆ, Ivan. – Početnica za katoličke pučke učione. Po magjarskom izvoru složio je Ivan Mihalovics, učitelj preparandie. – U Budimpešti, Izdaje Društvo Svetog Stepana, Tiskom Atheneum, 1889. – 12,3×18,5 cm. 72 str. – *GbS, F.*

1890

169. BUDANOVIĆ, Antun. – Razrednica učenika i učenica srpske osnovne škole subotičke za školsku godinu 1889/90. Školski upravitelj Antun Budanović. – U Novom Sadu, Štamparija A. Pajevića, 1890. – 16,2×22,8 cm. 16 str. [Ćirilicom]. – *SpcoS.*

170. MILODANOVIĆ, Šime. – Vàlogatott Hatvàgàsok. Kivàgta: Làrmàs örmester. – Budapest, Kiadja: A Bolond Istòk kiadòhivatala, Kunosy Vilmos és fia, [1890]. – 12,5×18 cm. 146 str. – *Bk.*

1891

171. BARBARIĆ, Mladen. – Tugovanke. Sitne pjesme. – Brod, 1891.

172. IVIĆ, Šime. – Vesele pisme i dogadjaji. Saobćio Šime Ivić pučki pisnik. – Subotica, Iz tiskare Simuna Szèkely, 1891. 16° 128 str. – *Bk, F.*

173. [KUJUNDŽIĆ, Nikola]. – Put križa. – Subotica, 1891.
Literatura: K. Bunić, *Prilog kulturnoj povijesti*, str. 70.

1892

174. ŠARČEVIĆ, Ambrozije. – A Bunyevàc program. – Szabadka, 1892.

175. TUMBAS, Stjepan. – Križ. Gosp. Isukrsta i saboraši kao neprijatelji istog križa. Mnogi hode kao neprijatelji križa Kristovog, kojima je svršetak propast. Fil. 3, 18–19. Sastavio: Stipan Tumbas, svećenik kalačko-bačke nadbiskupije. – U Subotici, Tiskom Josipa Bittermanna, 1892. 8° 20 str.

176. TUMBAS, Stjepan. – Majka crkva, Isusova zaručnica i kukavni sabor nazarenaca. Sastavio Stipan Tumbas, svećenik kalačko-bačke nadbiskupije. – U Subotici, Tiskom Josipa Bittermanna, 1892. 8° 76 str. – *Bk, F.*

1893

177. BARBARIĆ, Mladen. – Rodoljupke. Zbirka rodoljubnih pjesama. – Mitrovica, 1893. 8°.

178. ŠARČEVIĆ, Ambrozije. – Elemi népiskolai Magyar-Bunyevacz-Sokacz szòtàr A buanyevacz-sokacz ajkuak népiskolàiban, a tanitoknak magyar nyelven vezetett tanitàsa és növendékek alapos tanulàsa és okulàsa megkönnyitésére irta és kiadta: Sàrcsevics Ambrus 1893. évben. Megrendelhető Szabadkàn a szerzönel és kiadònàl. – Szabadka, Nyomatott Székely Simon, 1893. 8° 27 str. – *Bk, F.*

1894

179. BARBARIĆ, Mladen. – Kamenčić prosvjeti naroda. – Izdala »Pučka knjiga« u Zadru, 1894.

180. ŠARČEVIĆ, Ambrozije. – Magyar-Szerb-Horvàt-Bunyevàcz-Sokacz könyvészeti Szòtàr. A könyvolvasàs megkönnyitése végett Szerkesztette: Sàrcsevics Ámbrus, Megrendelhetö Szabadkàn a szerkesztönél. – Szabadka, Nyomatott Szèkely Simon könyvnyomdàjàban, 1894. 8° 136 str.

181. [ZETOVIĆ, Ivan]. – Bač-Bodroška županija. Zemljopis za bunjevačku i šokačku mladež. – U Subotici, Izdanje tiskare Dra Dušana Petrovića, 1894. 8° – *GbS.*

Broj strana nije moguće ustanoviti, jer je sačuvano samo prvih šesnaest u primjerku koji sam imao u rukama. Pisac nije naznačen, nego je nečija ruka na koricama ispisala zelenom olovkom »Zetović učitelj – Sonta«.

1895

182. BUDANOVIĆ, Antun. – Razrednica učenika i učenica Srpske osn. škole subotičke i salaške srpske škole na Kelebiji za školsku godinu 1894–95. Školski upravitelj Antun Budanović. – U Subotici, Štamparija Vinka Blesića, 1895. – 14,7× ×22,2 cm. [Ćirilicom]. – *SpcoS.*

183. BARBARIĆ, Mladen. – Život sv. Antuna od Donina. – U Vukovaru, 1895.

Prijevod s njemačkog jezika! – Literatura: K. Bunić, *Prilog kulturnoj povijesti*, str. 20.

1896

184. BUDANOVIĆ, Antun. – Razrednica učenika i učenica Srpske osn. škole subotičke i salaške srpske škole na Kelebiji za školsku godinu 1895-96. Školski upravitelj Antun Budanović. – U Subotici, Iz štamparije Vinka Blesića, 1896. – 16,2 × 22,8 cm. 20 str. [Ćirilicom]. – *SpcoS.*

185. [KUJUNDŽIĆ, Nikola]. – Turci ili Izbori poslanički dolaze! Piše triznim gradjanima jedan član Pučke stranke. – Subotica, Štampano kod Josipa Bittermanna, 1896. 8° 54 str. – *GbS.*

186. [KUJUNDŽIĆ MIŠAKOV, Nikola]. – Pisma Bl. D. Marije. Prigodom loretskog hodočašća god. 1896. Preveo N. K. M. – U Subotici, Tiskano kod Josipa Bittermana, 1896. – *Bk, F.*

187. [KUJUNDŽIĆ, Pavao]. – Bunyevàcz kérdés és az 1868-iki XXXVIII. es XLIV. törvénnycikkek végrehajtàsa. Irta: X. Y – Szabadka, Bleszits Vincze Könyvnyomdàjàbòl, 1896. 8° 19 str. – *Bk, GbS, F.*

Ovu brošuru Joso Šokčić u djelu *Mijo Mandić, momenti iz njegova života i rada,* str. 20, pripisuje Miji Mandiću, a Matija Evetović u svojoj *Kulturnoj povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata* pripisuje ju Paji Kujundžiću.

188. [MAMUŽIĆ, Matija]. – Pravila katoličkog Subotičkog kruga. – Subotica, Štampano kod Josipa Bittermanna, 1896. – 11,9×19 cm. 12 str. – *Bk.*

189. ŠARČEVIĆ, Ambrozije. – Tisztelt Olvaso! – Subotica, Štamparija S. Székely, 1896. – 18,1×22,2 cm. 4 str. – *BVH.*

1898

190. [BUDANOVIĆ, Lajčo]. – O društvu sv. krunice, što se zove Živa ružica. – Subotica, Štamparija Nikole Tomića, 1898. 16° 31 str. – *Bk.*

II. izdanje: Subotica, Izdalo Književno društvo »Alfa«, Tiskara sv. Antuna, 1924. 16° 28 str. – *Bk.*

191. IVIĆ, Šime. – Pisma na slavu Božiju od Svetoga Gjurgja mučenika i patrona vire krstjanske katoličanske. – U Subotici, Iz štamparije Nikole Tomića, 1898. 8° 6 str. – *Bk.*

192. VOJNIĆ HAJDUK, Dr. Josip. – Vàlasz több rendbelli ujsàg czikkelyekre. – Szabadka, Tomics Miklòs könyvnyomtato, 1898. 8° 10 str. – *Bk.*

193. ZETOVIĆ, Ivan. – 12 božićnih pisama. – Sombor, 1898.

1899

194. BARBARIĆ, Mladen. – Iločke starine. Napisao O. Mladen Barbarić franjevac. Preštampano iz Izvještaja više pučke škole u Iloku godine 1896–1899. – U Zagrebu, Tiskara Franjo Rulić, 1899. 16° 16 str.

195. [KUJUNDŽIĆ, Ilija]. – Sveti Antun Padovanski i krušac ubogih. Nova pomoć u nuždi. Od knjižica »Društva Sv. Stipana«. S dopuštenjem duhovnih poglavara. Izdavač i vlasnik: Josip Bittermann. – U Subotici, Tiskano kod J. Bittermanna, 1899. – 11,6×16,2 cm. 32 str. – *Bk, F.*

1900

196. KUJUNDŽIĆ, Nikola. – Mala biblia.

L i t e r a t u r a : »Neven«, br. 10/1900.

197. KUJUNDŽIĆ, Nikola i MUKIĆ, Krunoslav. – Svete pisme za jubilarnu godinu. Priveli: Nikola Kulundžić i Krunoslav Mukić. – Subotica, Štamparija Josipa Bittermanna, 1900. 16° 16 str. – *Bk.*

1901

198. PIJUKOVIĆ, Josip. – Polaganje računa i programni govor Josifa Pijukovića. – Budimpešta, Štamparija »Budapesti Hirlap«, 1901. – 15,4 × 22,8 cm. 16 str. [Ćirilicom]. – *BVH.*

1902

199. BARBARIĆ, Mladen. – Sabrane pjesme. – Koprivnica, 1902.

200. BUDANOVIĆ, Lajčo. – Slava Božja u molitvama i pismama. Kršćansko-katolički molitvenik Sastavio i izdao Lajčo Budanović. – Budapest, Tisak »Stephaneum«, [1902]. – 10 × 15,5 cm. XVI + 701 str. – *Bk, F.*

Godina tiskanja prema oglasu u »Nevenu« br. 4/1902.

201. MAMUŽIĆ, Lazar. – Mamuzich Làzàr Szabadka szab. kir. város polgàrmesterének Védelem. – Szabadka, Krausz és Fischer könyvnyomdàja, 1902. – 16,5 × × 23,6 cm. 90 str. – *GbS, F.*

202. MANDIĆ, Mijo. – Testi fenyiték az elemi népiskolàban. Èrtekezés Irta: Màndich Mihàly szabadkai tanitò (Felolvastatott a szabadkai köz. tan. jàràskòri nagygyülésén Szabadkan 1902. deczember hò 24-én). – Szabadka, Kiadja: Heuman Mòr könyvkereskedése, 1902. 8° 16 str.

203. MIHALOVIĆ, Ivan. – Početnica za katoličke pučke učione. Po magjarskom izvoru složio je Ivan Mihàlovics učitelj preparandije. – U Budimpešti, Izdaje Društvo Svetog Stipana, 1902. 8° 71 str.

204. [KUJUNDŽIĆ, Ilija]. – Sveti Antun Padovanski. Molitvenik za širenje štovanja sveca, velikoga čudotvorca. Sastavio O. Stipan Soòs, svećenik reda karmelskoga. Po osmom nadopunjenom izdanju priveo jedan župnik kalačko-bačke nadbiskupije. Izdano troškom »Krušca sv. Antuna« u subotičkoj franjevačkoj crkvi. – U Subotici, Tiskom Stipana Kladeka i druga, 1902. – 8,5 × 12,2 cm. 164 str. – *BVH.*

II. izdanje: Subotica, Tiskara Sv. Antuna, 1910, 168 str. *Bk.* – III. izdanje: Subotica, Moderna tiskara Etelke Rajčić, 1928, 128 str. *Bk.* – Iz »Pridgovora« se vidi da je prevodilac Ilija Kujundžić.

1903

205. BUDANOVIĆ, Lajčo. – Svetootajstvo. Molitvenik za klanjanje prisvetom sakramentu. Sastavio i izdao Lajčo Budanović svećenik kalačko-bačke nadbiskupije. – Ujvidék, Tiskara Emila Fuchsa i dr., [1903]. – 9 × 11,5 cm. 148 str. – *GbS.*

II. izdanje: Novi Sad, Tiskara Braće M. Popovića, 1904. *GbS.* – Godina tiskanja I. izdanja nije naznačena nego je nečija ruka (vjerojatno Blaška Vojnića H.) olovkom dopisala pokraj autorova imena godinu 1905. Međutim »Neven« iz 1903. godine, br. 5, na strani 77, oglašuje ovo djelo kao već izišlo, koje se može kupiti! Prema tome molitvenik je tiskan sigurno 1903. a ne 1905. godine.

1904

206. [BUDANOVIĆ, Lajčo]. – Sveta pričest po knjižici M. S. Segur-a. Privod dozvolio kalački nadbiskup. – U Subotici, Tiskom Josipa Bittermanna, [1904]. – 9,5 × 13,3 cm. 40 str. – *Bk, GbS.*

Prevodilac nije naznačen, a ni godina tiskanja. Blaško Vojnić H. napisao je na primjerku Gradske biblioteke u Subotici da je djelo tiskano 1905. godine. Međutim »Neven« u 3. broju 1904. godine oglašuje ovo djelo kao već izišlo i pripisuje ga Lajči Budanoviću!

207. MAČKOVIĆ, Titus. – Palics kiépitése. Irtàk Dr Csillag Kàroly – Macskovics Titus. – Szabadka, Štamparija Kladek i Hamburger, 1904. – 13,8 × 21,3 cm. 24 str. – *BVH.*

208. BUDANOVIĆ, Lajčo. – Šest nedilja u čast sv. Alojziju za mladež. S dopuštenjem crkvene Oblasti u Kalači. Drugo izdanje. Izdao Lajčo Budanović kapelan u Novom Sadu. – Novi Sad, Štamparija Braće M. Popovića, [1904. ili 1905]. – 8,7 × 13,3 cm. 16 SN. – *Bk.*

Godina tiskanja nije naznačena, no budući da je I. izdanje, prema »Nevenu« br. 3. iz 1904. godine, tiskano 1903. ili možda rano 1904, to je ovo izdanje moglo nastati tek kasno 1904. ili 1905. godine. *Bk.* – III. izdanje imade sva obilježja II. izdanja. Tiskano je također kod Braće M. Popovića. Godina također nije naznačena, ali je vjerojatno da je tiskano odmah poslije II. jer je proda te knjižice bila vrlo dobra. *Bk.* – IV. izdanje tiskano je 1926. u Subotici, u nakladi »Alfe«. *Bk.*

1905

209. BARBARIĆ, Mladen. – Mali časovi na čast Blažene Dijeve Marije. Preveo o. Mladen Barbarić. – Zagreb, Tisak i naklada Antuna Scholza, 1905. 16° 112 str. – *Bk.*

210. GRGIĆ, Stjepan. – Knjiga o malom Isusu. Sa Slikama. Iz magjarskog jezika priveo: S. G. – Subotica, Štamparija Kladeka i Hamburgera, 1905. – 12,8 × × 19,5 cm. 100 str. – *Bk, GbS.*

211. I + M. – Crkvena pismarica. – U Somboru, Izdaje karmelitanski samostan, Tisak F. Bittermanna i sina, 1905. – 9,5 × 13 cm. 80 str. – *GbS.*

1906

212. BARBARIĆ, Mladen. – Zadnji časovi sv. Ivana Kapistrana. Spomen na 450 godišnjicu njegove smrti. – U Palanci, Štamparija i knjigoveznica Krištofek i Blažek, 1906. 8° 24 str.

213. BARBARIĆ, Mladen. – Kratka povijest crkve i samostana franjevačkog u Zagrebu. – Zagreb, 1906.

1907

214. BUDANOVIĆ, Lajčo. – Mala Slava Božja u molitvama i pismama. Kršćansko-katolički molitvenik. Sastavio i izdao Lajčo Budanović kapelan u Novom Sadu. – Budimpešta, Tisak »Stephaneum«, 1907. – 8,3 ×13 cm. 158 str. – *Bk, MŠ, F.*

II. izdanje: Priredio Ive Prćić, stariji. U Subotici, Tiskara Josipa Horvatha, 1932. 7 × 10 7 cm. 258 str. *Bk.* – III. izdanje: Subotica, Izdala Subotička matica, Tiskara »Globus«, 1936. 7,6 × 11,4 cm. 64 str. *Bk.* – IV. izdanje: Subotica, Izdala Subotička matica, Tiskara »Globus«, 1938. 10,3 × 14,2 cm. 62 str. *Bk.* – V. izdanje: Priredio Franjo Vujković Durmiš, Szabadka, Tiskara »Globus«, 1942. 10,4 × 14 cm. 96 str. *Bk.* – VI. izdanje: Priredio Franjo Vujković Durmiš. Subotica, Izdala »Zadužbina biskupa Budanovića«, Tiskano u Gradskoj štampariji, 1943. 7,5 × 10,6 cm. 160 str. *Bk.*

215. BUDANOVIĆ, Lajčo. – Mala Slava Božja. Napivi za pisme. Izdao Lajčo Budanović kapelan u Novom Sadu. – Ujvidék, 1907. – 24 × 16 cm. 32 str. Hektografirano. – *GbS.*

216. [RAJIĆ, Blaško]. – Šta obećaje crvena demokracija? A šta daje? Ponašio: Ilovac. – Subotica, Tiskom i nakladom Subotičke tiskarne zadruge, 1907. – 10,8 × 14,8 cm. 104 str. – *BG, F.*

217. VIDAKOVIĆ, Dr. Pajo. – Rimsko-katolički osnovni katekizam, sa biblijskim osnovama za II. razred osnovnih pučkih skola, sa gradivom I. razreda. Po ostrogonskom originalu priredio Pajo Vidaković. – Budimpešta, Naklada Dioničkog društva Sv. Stipana, 1907. 8° 47 str.

218. LEMEŠAN [VIDAKOVIĆ, Dr. Pajo] – Božić. Pisao: Lemešan. – Subotica, Tiskom i nakladom tiskarne zadruge, 1907. 16° 15 str. – *Bk.*

1908

219. BUDANOVIĆ, Lajčo. – Velika Slava Božja u molitvama i pismama. Kršćansko-katolički molitvenik. Sastavio i izdao Lajčo Budanović kapelan u Novom Sadu. – Budimpešta, »Stephaneum«, 1908. – 9 × 13,5 cm. XVI + 798 str. – *Bk, F.*

220. BUDANOVIĆ, Lajčo. – Slava Božja u molitvama. Kršćansko-katolički molitvenik. Sastavio i izdao Lajčo Budanović kapelan u Novom Sadu. – Budapest, Stephaneum nyomda, 1908. – 10,5 × 15 cm. XVI + 400 str. – *Bk, F.*

221. EVETOVIĆ, Ante (Miroljub). – Sretni i nujni časi. Pjesme. – Osijek, Vlastita naklada, 1908.

222. KUJUNDŽIĆ, Pavao. – Dvie nauke našega gospodina Isusa Krista na svitlu slobodnog razmatranja. Napisao Pavao Kujundžić. – Subotica, Tiskom i nakladom tiskarne zadruge, 1908. 16° 50 str. – *Bk, F.*

223 LIPOZENČIĆ, Dr. Lazar. – A Szabadkai àltolànos takarékpémztàr részvénytàrsaság 25 Éves története (1883–1908). Irta: Dr. Lipozencsics Làzàr. – Szabadka, A szabakai nyomda és hirlapkiadò-vàllalat mint szövetkezet Nyomdaintézetéböl, 1908. – 17 × 24,5 cm. 76. str. – *GbS, F.*

224. RAJIĆ, Blaško. – Velika Duhovna manna ili duše hrana u molitvama i pismama za kršćane katolike. Sastavio: Blaž Raić svećenik. Prvo izdanje. – Subotica, Tisak i naklada tiskovne zadruge, 1908. – 12 × 17 cm. XVIII + 855 str. – *Bk.*

Iste je godine izišlo i drugo izdanje.

1910

225. [PETREŠ, Ivan]. – Moje jadi. Spjevao Čudomil. – Subotica, Štamparija Lajoša Santo, [1910]. 8° 24 str. – *Bk, F.*

226. RAJIĆ, Blaško. – Pridslava. Pripovist iz početka kršćanstva. Napisao: B. R. – Subotica, Tiskara Sv. Antuna, 1910. 16° 80 str. – *Bk, F.*

1912

227. RAJIĆ, Blaško. – Narodno blago. Narodne pjesme i poslovice. Sakupio: Blaž Raić. – Subotica, Tiskara svetog Antuna, 1912. – 14,7 × 22,2 cm. 136 str. – *Bk, F.*

228. ANDRIĆ, Josip. – Pjesnikov cvijetak. Tamburaški kvartet. Op. 30. Skladao Jos. Andrić. – Sisak, Naklada i tisak J. Stjepušin, 1912. – 23,4 × 30 cm. 4 str. – *GbS, F.*

1913

229. RAJIĆ, Blaško. – Betlehem. Pastirska igra u tri čina. Napisao: B. R. U ime rukopisa. – Subotica, Tiskara Hungaria, 1913. – 10,5 × 16,3 cm. 32 str. – *Bk, GbS, F.*

230. [VIDAKOVIĆ, Dr. Pajo]. – Sveta Janja. Igrokaz u 2 čina. Ponašio J. L. – U Subotici, Tiskara Sv. Antuna, 1913. 16° 38 str. – *Bk, F.*

1914

231. BUDANOVIĆ, Lajčo. – Gyakorlati Délszlàv (Illir) nyelvtan. Iskolai és magànhasznàlatra irta és szòtàrral ellàtta.. Mihàlovics Jànos tanito-képezdei tanàr. A harmadik kiadàst sajto alà rendezte Budanovich Lajos béregi plébànos. – Kiadja Kollàr A. Könyvés papirkereskedése Baja. 1914. – 12,8 × 19,5 cm. 112 str. – *GbS, F.*

232. [KUJUNDŽIĆ, Pavao]. – Nemzetiségi kérdés a magyar parlamentben és közéletünkben. Oszcàllitotta: több tanügybaràt. Tiszta jövedelem a bunyevàc iskolaegyesületé. – Szabadka, Nyomatott a Hungària könyvnyomdàban, 1914. 8° 46 str.

233. [KUJUNDŽIĆ, Pavao]. – Narodnosno pitanje i budućnost Ugarske. Govorio: Jàszi Oszkàr u Galilei krugu u Budimpešti. U hrvatskom privodu obilnim ulomcima govor pridstavio u »Nevenu« i u ovom posebnom otisku izdao: Stari Rodoljub. – Subotica, Tiskara Hungaria, 1914. 8° 32 str. – *Bk, F.*

234. OMEROVIĆ, Tomo. – Il piccolo manuale della congregazione Mariana. – Napoli, 1914.

Ovo je djelo izišlo i na latinskom jeziku – Literatura: K. Bunić, *Prilog kulturnoj povijesti*, str. 46.

1915

235. MESAROŠ, Bela. – Devetnica u čast Gospe Lurdske. Sastavio: M. B. – Subotica, Tiskara Sv. Antuna, 1915. – 9,7 × 11,7 cm. 36 str. – *GbS, F.*

1916

236. BARBARIĆ, Mladen. – Slavonija, turska podanica. Historijski prikaz. – Bjelovar, 1916.

1917

237. BARBARIĆ, Mladen. – Crtice iz prošlosti Šarengrada. Napisao O. Mladen Barbarić. – Osijek, Izvanredno izdanje Kluba hrvatskih književnika, Tisak Prve hrvatske dioničke tiskare, 1917. 8° 84 str.

238. BARBARIĆ, Mladen. – Relikvije sv. Ivana Kapistrana. Polemička rasprava. – Zagreb, 1917.

1918

239. [STANTIĆ, Gerard]. – Naš maleni čudotvorni kralj. Sastavili i izdali somborski karmelitani. – Subotica, Tiskara Sv. Antuna, 1918. 16° 15 str. – *Bk, F.*

240. BARBARIĆ, Mladen. – Povijest crkve iločke. – Osijek, 1918.

241. BARBARIĆ, Mladen. – Kod žalosne gospe. Drama u 5 slika. – Osijek, 1918.

242. BARBARIĆ, Mladen. – Lijepim Dunavom. Crtice s puta višega ženskoga liceja u Osijeku. – Osijek, 1918.

243. BARBARIĆ, Mladen. – S iste žice. Tri ciklusa pjesama. – Izdao Klub hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku, 1918.

1919

244. BARBARIĆ, Mladen. – Fragmenta. Iz autobiografije. – Osijek, 1919. 8°.

245. BARBARIĆ, Mladen. – Karašica kuda teče... Crtice s puta višega ženskoga liceja u Osijeku. – Osijek, 1919. 8°.

1920

246. PEKIĆ, Petar. – Bajski trokut ili spomen-vijenac Bunjevaca. – Subotica, Naklada Prva Hrvatska Knjižara i Papirnica, 1920. 16° 27 str. – *Bk.*

1922

247. BARBARIĆ, Mladen. – Neke crkve u Slavoniji nakon Turaka. – U Osijeku, 1922.

248. BARBARIĆ, Mladen. – Škole u Iloku. – U Osijeku, 1922.

249. IVANOVIĆ, Marko-Ćiro. – Pesme o Franji Marjanušiću, koji je ubio četvero lica kod Žednika na salašu Janoša Vegelja 1919. god. i prebjegao u Madjarsku. Vrativši se 1921. god. u Subotici bude uhvaćen i zbog tog zločina streljan. Napisao: Marko Ivanović-Ćiro. – Subotica, »Narodna štamparija«, 1922. 8° 13 str. – *GbS.*

250. PEKIĆ, Petar. – Meropa. Mesenska kraljica. Tragedija u 5 činova. – Subotica, Štamparija Fišer i Kraus, 1922. – 12 × 20 cm. 64 str. – *Bk.*

1923

251. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Ruska opera. – Zagreb. Komisijonalna naklada Narodne prosvjete z. s o. j., Tisak Nadbiskupske tiskare, 1923. 8° 15 str. – *Bk.*

252. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Gospodarska politika. – Zagreb, 1923. 8°.

253. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Dunje ranke. Pet seljačkih pripovijesti. Napisao Dr. Josip Andrić. – Zagreb, Tiskara Narodne prosvjete, 1923. – 9,3 × 15 cm. 64 str. – *GbS.*

254. BUDANOVIĆ, Lajčo. – Pravilnik i poslovnik za rim. kat. crkvene općine. – Subotica, Izdaje Književno poduzeće »Alfa«, [1923]. 16° 51 str. – *Bk.*

255. IVANOVIĆ, Marko-Ćiro. – »Život«, devojačko i momačko udruženje. Spjevao Marko Ivanović-Ćiro. – Subotica, Tiskara Minerva, [između 1923. i 1925]. 16° 14 str.

256. RAJIĆ, Blaško. – Narodno blago. Zbirka narodnih pjesama i poslovica. I. knjiga. Svatovske pjesme. – Subotica, Štamparija Etelke Rajčić, 1923. – 16,5 × 20,5 cm. 82 str. – *Bk.*

257. [STANIĆ, Grgo]. – Cviće Karmela i bl. Malena Terezija. Sastavili karmelitani. – U Somboru, Tiskara Etelke Rajčić, 1923. 16° 27 str.

258. STIPIĆ, Lazar. – Večna vatra. Pesme Lazara Stipića. – Subotica, Naklada piščeva, Tiskara Fišer i Kraus, 1923. – 12 × 18 cm. 40 str. – *GbS.*

259. [VOJNIĆ TUNIĆ, Ante]. – Crkvene pjesme. – Subotica, Izdalo Tiskovno društvo »Alfa«, Štamparija Etelke Rajčić, 1923. 16° 32 str. – *Bk.*

1924

260. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Hrvatsko uzor-selo. Pouka o prosvjeti i napretku života seoskog. Napisao Dr. Josip Andrić. – Zagreb, Izdalo Društvo Sv. Jeronima, Tiskara Narodne prosvjete, 1924. – 12 × 19 cm. 36 str. – *Bk.*

261. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Nove brazde. Tri seljačke pripovijetke. Napisao Dr. Josip Andrić. – Zagreb, Izdanje Male knjižnice, Tiskara Narodne prosvjete, 1924. – 9,6 × 14,4 cm. 62 str. – *Bk.*

262. BARBARIĆ, Mladen. – Prvi vijek kapelice »Majke Božje« od mira u Karlovcima. Od 1699–1784. Đakovo, 1924.

263. QUOTIDIAN, Ljudevit. – Osiguraj svoje vječno spasenje! Velika devetnica prvog petka. Napisao Ljudevit Quotidian. – Novi Sad, Štamparija Farkaš i Dürbeck, [1924]. – 7,8 × 11,2 cm. 24 str. – *Bk.*

Godina štampanja prema Imprimaturu knjige.

264. ŠOKČIĆ, Josip. – Pesme Josipa Šokčića. – Subotica, Izdanje pisca, Štamparija Fischer i Krausz, 1924. – 12,5 × 19,5 cm. 24 str. – *GbS.*

1925

265. KULUNČIĆ, Matija. – Litanije presvetoga Srca Isusova u razmatranjima. Priredio M. Kulunčić. – Zagreb, Tiskom »Glasnika Srca Isusova«, 1925. 8° 158 str. – *Bk.*

266. RAJIĆ, Blaško-Sivić. – Stari mirotvorci. Pripovijest iz doba apostolskoga. – Subotica, Izdalo Tiskovno društvo »Alfa«, Tiskara Etelke Rajčić, 1925. – 15 × ×22,5 cm. 58 str. – *GbS.*

267. STIPIĆ, Lazar. – Istina o Vojvodini. Nemoral u javnom životu. Trgovanje sa socijalnim problemima. Nemar u kulturi. Kome je podmetnuta odgovornost? – Subotica, Tiskara Minerva d. d., 1925. – 14 × 21 cm. 16 str. – *GbS.*

268. ŠOKČIĆ, Josip Dionizije. – Putokaz Bunjevcima i Vojvodini. Predgovor. Putokaz ka lepšoj budućnosti. Vojvodjanska administracija. Kulturno pitanje. Prosveta. Naše dužnosti. – Subotica, Izdanje »Bunjevačkih novina«, Gradska štamparija, 1925. – 14,2 × 20,5 cm. 16 str. – *GbS.*

1926

269. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Politika kao nauka. Napisao Dr. Josip Andrić. – Zagreb, Naklada »Male knjižnice«, Tiskara Narodne prosvjete, 1926. 16° 32 str.

270. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Svega svijeta dika. Seljački roman iz nedavne hrvatske prošlosti. Napisao Dr. Josip Andrić. – Zagreb, Naklada »Male knjižnice«, Tiskara Narodne prosvjete, 1926. 16° 168 str. – *Bk.*

271. BERTRON, Franjo. – Kralj budi, Gospodine!... Bikovo, dne 31. oktobra 1926. – Subotica, Tiskara Etelke Rajčić, 1926. – 7 × 12 cm. 4 str. – *Bk.*

272. BUDANOVIĆ, Lajčo. – Veliko jubilejsko proštenje god. 1926. Drugo izdanje. – Subotica, Izdalo Tiskovno društvo »Alfa«, Tiskara Josipa Horvatha, 1926. 16° 32 str.

273. PEKIĆ, Petar. – Zvuci i uzdasi. – Subotica, Izdanje knjižare »Jedinstvo«, Tiskara Etelke Rajčić, 1926. 10,2 × 16 cm. 112 str. – *Bk.*

274. PEKIĆ, Petar. – Korupcija. – Subotica, Štamparija Etelke Rajčić, 1926. – 12 × 17,9 cm. 24 str. – *Bk.*

275. PEKIĆ, Petar. – La bataille de Kossovo. Poème heroique. Traduit du serbe par Petar Pekić. – Subotica, Imprimerie de Fischer et Krausz, 1926. – 11,8 × × 18,7 cm. 72 str. – *GbS.*

276. PEKIĆ, Petar. – Ivan Mažuranić: La mort de Smail Čengić aga. Poème traduit du croate par Petar Pekić. – Zagreb, St. Kugli Librairie de l'université et de l'academie Yougoslave, Štamparija Fischer i Krausz, Subotica, 1926. – 13 × 18,4 cm. 56 str. – *GbS.*

II. izdanje: Paris, Librairie Picart, 1927. – 11,5 × 19,1 cm. 48 str.

277. PEKIĆ, Petar. – Pobijanje kritike V.[ase] S.[taji]ća. – Subotica, Štamparija Fischer i Krausz, 1926. 8° 16 str. – *Bk.*

1927

278. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Žito u svjetskom gospodarstvu. Napisao Dr. Josip Andrić. – Zagreb, Izdalo Hrvatsko književno društvo Sv. Jeronima, Tisak Narodne prosvjete, 1927. – 12,2 × 19,3 cm. 104 str. – *GbS.*

279. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Tajna lijepe Cvijete. Češki napisao Julije Zeyer. Roman preveo Dr. Josip Andrić. – Zagreb, Izdalo Hrvatsko književno društvo Sv. Jeronima, 1927. – 12,7 × 19,5 cm 115 str. – *GbS.*

280. BARBARIĆ, Mladen. – Majka Božja Judska u Osijeku. – Osijek, Izdavač i nakladnik: Franjevački samostan u Osijeku. Prva hrvatska dionička tiskara, 1927. 8° 24 str. – *Bk.*

281. BUDANOVIĆ, Lajčo. – Bog. Čitaj pa misli. – Subotica, 1927. 16° 16 str. – *Bk.*

282. [BUDANOVIĆ, Lajčo]. – Krizmanje ili dolazak Duha Svetoga. Nauka i molitva o svetoj potvrdi. – Subotica, Izdaje »Alfa« tiskovno društvo, 1927. – 7,5 × 11,2 cm. 31 str. – *Bk*

283. BUDANOVIĆ, Lajčo. – Sv. ispovijed i pričest. – Subotica, Izdaje »Alfa« K. D., Tiskara Etelke Rajčić, 1927. 16° str. – *Bk.*

284. KULUNČIĆ, Matija. – Život i nauka Isusa Krista iz četiri sv. evandjelja u razmatranjima. Napisao Matija Kulunčić. Sv. I–IV. – Split, Hrvatska knjižara, Leonova tiskara, 1927. 8° 327 + 458 + 628 + 243 str. – *Bk.*

285. MALAGURSKI ĐORĐEVIĆ, Mara. – Bunjevački običaji u slikama (Materice, Badnje veče, Prelje, Rakijare, Polivači, Kraljice, Svatovi). Napisala i za pozornicu udesila: Mara Đorđević r. Malagurska. – Izdanje Bunjevačke prosvetne matice, 1927. – 11,5 × 15 cm. 40 str. – *Bk.*

»Prvi put predstavljano na pozornici Bunjevačke prosvetne matice u Subotici 1. januara 1927. na dan svečanog otvaranja Bunjevačke prosvetne matice i osvećenja doma Matičinog.« – Na primjerku koji sam imao u rukama nedostajala je zadnja korica i nije se moglo ustanoviti gdje je knjižica tiskana.

286. PEKIĆ. Petar. – Car Jovan. Epska poema u deset pevanja. – Subotica, Štamparija Fischer i Krausz, 1927. – 12,5 × 19,5 cm. 94 str. – *GbS.*

1928

287. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Almanak Gospe lurdske. Uredio Dr. Josip Andrić 1928. Komisionalna naklada Društva Sv. Jeronima u Zagrebu. – 8° 89 str. – *Bk.*

288. BUDANOVIĆ. Lajčo. – Budite svijesni katolici. – Subotica, 1928. 16° 16 str. Dinarska knjižnica, svezak 6. – *Bk.*

289. [BUDANOVIĆ. Lajčo – RAJIĆ. Blaško]. – O ženidbi. Pouka. – Subotica, Izdaje Književno društvo »Alfa«, Tiskano u tiskari Josipa Horvatha, 1928. m 8° 16 str. Dinarska knjižnica, svezak 4. – *Bk.*

290. BARBARIĆ, Mladen. – Crkva iločka. Napisao: Prof. o. Mladen Barbarić. – U Iloku, Tiskara Epštein, 1928. – 9,9 × 15,9 cm. 8 str. – *FsB.*

291. MANDIĆ, Mijo. – Pedesetgodišnjica Subotičke Pučke Kasine (1878–1928). Sastavio M. Mandić. – Subotica, Izdanje Pučke Kasine. Moderna tiskara Etelke Rajčić, 1928. – 11,8 × 18,8 cm. 30 str. – *GbS.*

Opis pedesetgodišnjice ide do 22. strane zaključno, a onda su otisnute preljske pisme.

292. MATIJEVIĆ. Dr. Stjepan. – Događaji koji su se odigrali u Subotici za vreme mojeg javnog delovanja od 10. nov. 1918. do 20. maja 1920. god. Napisao: Dr. Stipan Matijević bivši vel. župan i gradonačelnik. – Subotica, Gradska štamparija u Subotici, 1928. 8° 35 str. – *Bk.*

293. PEKIĆ, Petar. – Rasprava o smrtnoj kazni. – Subotica, Štamparija Fischer i Krausz, 1928. 8° 27 str. – *Bk.*

294. PRĆIĆ, Ive. – Muka Isusova po sv. Evanđelju. Subotica, Izdanje Tiskovnog društva »Alfa«, 1928. – 11,5 × 15,3 cm. Dinarska knjižnica.

295. PRĆIĆ, Ive. – Ezopčice. Priče za kat. mladež. Pribrao i uredio I. P. Jablanović. – Subotica, Izdaje Tiskovno društvo »Alfa«, Tiskara Josip Horvath, 1928. – 11,5 × 15,3 cm. 16 str. Dinarska knjižnica.

296. PRĆIĆ, Ive. – Tmurni i vedri dani. Crtice iz prošlosti Bunjevaca i Šokaca. – Subotica, Tiskara Josip Horvath. – 11,5 × 15,3 cm. 16 str. Dinarska knjižnica.

297. PRĆIĆ, Janja. – Pobožnost na slavu djetešceta Isusa od Praga. Sastavljeno po J. Prćić. – Subotica, Štamparija Etelke Rajčić, 1928. – 7,5 × 11,3 cm. 40 str. – *Bk.*

298. RAJIĆ, Blaško. – Našim šorom. Pripovijesti iz Subotice. – Subotica, Izdaje Književno društvo »Alfa«, Tiskara Josip Horvath, 1928. – 11,5 × 15,3 cm. 16 str. – *Bk.*

299. PRĆIĆ, Ive. – Sveta noć. I druge legende o malom Isusu. – Subotica, Izdaje Književno društvo »Alfa«, Tiskara Josip Horvath. – 11,5 × 15,3 cm. 16 str. – Dinarska knjižnica, svezak 2. – *Bk.*

Godina tiskanja nije naznačena, ali je po svoj prilici 1928.

300. VUJKOVIĆ, Marica. – Szerb magyar nyelvkönyv. Oszeàllitotta: Vujkovics Marica. – Subotica, Nyomatott Štamparija Červik, 1928. – 15,6 × 22,5 cm. 95 str. – *GbS.*

II. izdanje: Subotica, Minerva, 1929. 110 str. *GbS.* – III. izdanje: Subotica, Minerva, 1931. 110 str. *GbS.*

1929

301. BARBARIĆ, Mladen. – Pašino srce, epska pjesma u pet pjevanja. Spjevao Mladen Barbarić. – Prvo jubilarno izdanje Kluba hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku. Perocrteži Vs. Guljevića. Uredio R. F. Magjer. Tisak Antuna Rotta, MCMXXIX. 8° 36 str.

302. [BUDANOVIĆ, Lajčo]. – Jubilarno hodočašće u Rim. Prigodom 50. godišnjice misništva Sv. Oca Pape Pija XI. 1929. – Štamparija Josip Horvath, Subotica, 1929. – 10 × 16 cm. 13 str. – *GbS.*

303. STIPIĆ, Lazar. – Istina o Mađarima (Po mađarskim podacima). – Subotica, Izdanje Kulturnog i Humanog Nacionalnog Društva »Severna Zvezda« u Subotici, 1929. – 11,5 × 16,2 cm. [Ćirilicom!] – *GbS.*

1930

304. ANDRIĆ, Dr. Josip – J. Š. Baar: Za kravicu. Seljački roman. Preveo Josip Andrić. Književnica dobrih romana. Uređuje Dr. Josip Andrić. Deveto kolo, knjiga 36. – Zagreb, Tiskara Narodne prosvjete, 1930. – 12,8 × 19,4 cm. 95 str. – *GbS.*

305. KUNTIĆ, Alba M. – Bunjevac – Bunjevcima i o Bunjevcima. – Subotica, Izdanje piščevo, Tiskara »Globus«, 1930. – 11,6 × 19,4 cm. 48 str. – *GbS.*

306. PALIĆ, Emil. – A szojabab termelése, felhasznàlàsa, feldolgozàsa és cladàsa. – Novi Sad, 1930. – *NSZ.*

307. PEKIĆ, Petar. – Povijest Hrvata u Vojvodini od najstarijih vremena do 1929. godine. Napisao Petar Pekić. Izdano s potporom »Matice Hrvatske«. – Zagreb, Tisak »Tipografije« D. D., 1930. – 16 × 23,4 cm. 317 str. – *Bk.*

308. PEKIĆ, Petar. – Vae victis ili Pobijanje kritike Dra Dušana Popovića i Vase Stajića. – Subotica, Štamparija »Globus«, Subotica, 1930. – 12,3 × 19,3 cm. 26 str.

309. STIPIĆ, Lazar. – Put od dva do jednoga sveta. Događaj u četiri slike. – Subotica, Štamparija Fischer i Krausz, 1930. 8° 44 str. – *Bk.*

310. VUJEVIĆ, Dr. Paja. – Rasprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom. Napisao Ivan Antunović, kalačkobačke biskupije svećenik. – Izdaje: Dr Paja Vujević, advokat, Sombor. Štamparija »Općinski Glasnik«, Sombor, 1930. 8° 234 str.

1931

311. EVETOVIĆ, Ante Miroljub. – Iz pjesama Ante Evetovića Miroljuba. Preštampano iz knjige sabranih pjesama »Sretni i nujni časi« (1908). – Klub hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku, Tiskara F. Kitter, MCMXXXI. 8° 13 str.

312. EVETOVIĆ, Ante Miroljub. – Spomen izdanje pjesama Ante Evetovića »Miroljuba« prigodom otkrivanja spomenika u Subotici. Izdaje Odbor za podizanje spomenika Miroljubu i biskupu Antunoviću, Štamparija i cinkografija Fischer i Krausz, Subotica, 1931. – 15 × 22,5 cm. 130 str. – *Bk.*

313. JAKŠIĆ, Ante. – Biserni đerdan. Pesme. – Sombor, 1931. 16° [Ćirilicom.]

314. KOVAČIĆ, Stjepan. – Religije i maske. Gradska štamparija, Subotica, 1931. – 14, 2 × 20,4 cm. 29 str. – *Bk.*

315. KULUNČIĆ, Matija. – Zvijezda mora. – Tiskom »Glasnika Srca Isusova«, Zagreb, [1931]. 12° 192 str. – *Bk.*

Godina tiskanja nije navedena, ali se iz Imprimatura vidi da je djelo tiskano 1931. godine.

316. MAMUŽIĆ, Giza. – Dezsö Kosztolányi: Krvavi pjesnik. Historijski roman. S predgovorom od Thomasa Manna. Prevela Giza Mamužić. Zagreb, Izdala Zabavna biblioteka, Naklada Tiskare Narodnih novina, 1931. – 12,5 × 18 cm. 269 str. – *GbS.*

317. OMEROVIĆ, Tomo. – Kanadai szent vértanuk élete. – Budapest, Korda R. T., 1931.

Literatura: K. Bunić, *Prilog kulturnoj povijesti*, str. 46.

318. VUJKOVIĆ, Marica. – Tereza se obratila. Roman. – Subotica, Štamparija Fischer i Krausz, 1931. 8° 115 str. – *GbS.*

Kao drugi dio knjige tiskane su i autoričine novele. One nemaju zajedničkog naslova, nego su tiskane svaka pod svojim vlastitim, i to: 1. *Kasno buđenje*, 2. *Osveta*, 3. *Quod volumus, ita credimus libenter*, 4. *Slobodna ljubav.*

1932

319. ANDRIĆ, Dr. Josip. – U Kristovoj domovini. Putopis iz Svete Zemlje. – Zagreb, Izdaje Hrv. knjiž. društvo Sv. Jeronima, Tiskara Narodne prosvjete, 1932. – 12 × 20,2 cm. 167 str. – *Bk.*

320. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Hrvati u Irskoj. Putopis sa 31. međunarodnog euharistijskog kongresa u Dublinu 1932. – Zagreb, Izdanje Jeronimskog putničkog odbora, 1932. 8° 72 str. – *Bk.*

321. MATIJEVIĆ, Dr. Stjepan. – Argumenti za očuvanje i održanje Trijanonskog mirovinskog ugovora. – Subotica, 1932. 8°.

322. PEKIĆ, Petar. – Novi ljudi. Roman. – Subotica, Štamparija »Globus«, 1932. 8° 160 str.

323. PETREŠ, Ivan. – Tri igrokaza. Dva bila gavrana. Teška vrimena. Dositna ljubav. – Subotica, Izdanje Subotičke Danice, kalendara, 1932. – *NSZ.*

324. SUDAREVIĆ, Vladislav. – Skenderović Justo i družina. Sastavio: Sudarević V. – Subotica, Štamparija Mihalec, [1932]. – 11,2 × 14,3 cm. 16 str.

Godina tiskanja nije naznačena, ali se događaj koji autor opisuje desio 1932. godine.

1933

325. KUJUNDŽIĆ, Andrija i ZAČKO, Dragutin. – Vatrogaski priručnik. Sastavili Kujundžić Andrija, zapovednik Gradske vatrogaske straže u Subotici i Začko Dragutin, podzapovednik Dobrovoljnog vatr. udr. u Subotici. – Subotica, Štamparija »Globus«, 1933. – 11,5 × 15 cm. 210 str. – *GbS.*

326. MALAGURSKI ĐORĐEVIĆ, Mara. – Vita Đanina i druge pripovetke iz bunjevačkog života. – Beograd, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, 1933. – 13,5 × 19,3 cm. VI + 174 str. [Ćirilicom.] – *GbS.*

II. izdanje: Subotica, Gradska štamparija, 1949. – 15 × 21,8 cm. 176 str. – *GbS.*

327. PALIĆ, Emil. – Skupni porez na brašno i hleb. Referat održan na III. zem. kongresu Mlinske industrije. – Beograd, 1933. [Ćirilicom.]

328. PEKIĆ, Petar. – Spomenica pohoda Bunjevaca u svoju staru postojbinu. Napisao: Petar Pekić. – Subotica, Štamparija »Globus« Subotica, [1933]. – 15,6 × × 23,1 cm. 55 str. – *Bk.*

Iz Predgovora se vidi da je knjiga tiskana 1933. godine.

1934

329. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Vuk u ovčjoj koži. Gluma iz seljačkog života u dva čina. 32 str. Društvena pozornica, svezak 10. – *NSZ.*

330. BARBARIĆ Mladen. – Fragmenti. – Izdanje Kluba hrvatskih književnika i umjetnika. U Osijeku, [1934]. – 15,4× 22,5 cm. 83 str. – *GbS.*

Iz predgovora R. F. Magjera, Barbarićeva prijatelja, vidi se da je djelo tiskano 1934. godine.

331. BARBARIĆ, Mladen. – Zadnji fratri Olovski. – Beograd, 1934.

332. PEKIĆ, Petar. – Chefs d'oeuvre des poèmes nationaux yougoslaves. Traduits par Petar Pekić. – Subotica, Tiskara Červik Andrija, 1934. 8° 64 str. – *Bk.*

333. PEKIĆ, Petar. – Biserje i drago kamenje. – Subotica, Štamparija Červik Andrija, 1934. – 13,7 × 20,2 cm. 80 str. – *GbS.*

334. PEKIĆ, Petar. – Uvela ruža. Roman. – Subotica, Štamparija Mihalec Ivan, 1934. 8° 214 str. – *GbS.*

335. ŠOKČIĆ, Joso. – Subotica pre i posle oslobođenja. Građa za istoriju Subotice. – Subotica, Štampano u štampariji Jugoslovenskog dnevnika, 1934. v8° 453 str. – *Bk, GbS.*

336. ŠOKČIĆ, Joso. – Mijo Mandić. Momenti iz njegovog života i rada. – Subotica, Tiskano u tiskari Jugoslovenskog dnevnika, 1934. – *GbS.*

337. TOMAŠEV, Šandor. – Zajednička devetnica na čast Bezgriha Začetoj Majci Božjoj, Lurdskoj Gospi. Sastavio: Šandor Tomašev. – Štamparija Kovàcs Benèze Alberta u Baji, 1934. 12° 22 str.

338. VOJNIĆ, H. Blaško, BAŠIĆ, Franjo, [VUJKOV, Balint]. – Pupoljci. Lirske pjesme. Blaško H. Vojnić, Franjo Bašić, Baraba Bećarović. – Subotica, Tiskara »Globus«, 1934. 16° 32 str. – *Bk.*

339. [VOJNIĆ T., Ante i BEŠLIĆ, Pavao]. – Molitvenik Družbe Bačkih Sestara N. Gospe. – Subotica, 1934.

340. VUJKOVIĆ, Marica. – Vera Novakova. Roman. – Beograd, Izdavačko i knjižarsko preduzeće Geca Kon A. D., 1934. 8° 170 str. [Ćirilicom.]

1935

341. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Julije Zeyer: Marijin vrt. Roman. Preveo Josip Andrić. – Zagreb, Izdaje Hrv. knjiž. društvo Sv. Jeronima, Tiskara Narodne prosvjete, 1935. – 12,5 × 19,3 cm. 147 str. – *GbS.*

342. [DULIĆ, Nikola]. – Adventske i Božićne pisme iz Velike slave Božije. – Subotica, Izdanje Matice subotičke, Tiskara »Globus«, 1935. mã° 32 str. – *Bk.*

343. EVETOVIĆ, Dr. Matija. – Život i rad biskupa Ivana Antunovića narodnog preporoditelja. – Subotica, Gradska štamparija, 1935. – 16,2 × 23,5 cm. 310 str.

344. KOPUNOVIĆ, Anto i KUJUNDŽIĆ, Ivan. – Smotra bunjevačke prošlosti. Katalog izložbe. – Subotica, Štamparija »Globus«, 1935. 8° 16 str. – *Bk, GbS.*

345. VOJNIĆ HAJDUK, Blaško. – Kapi srca. – Subotica, Štamparija Braće Fišer, 1935. – 13,8 × 19 cm. 32 str. – *GbS.*

346. [VOJNIĆ T., Ante i BEŠLIĆ, Pavao]. – Pravila Družbe bačkih siromašnih sestara učiteljica »Naše gospe«. Prijevod s madarskog jezika. – Subotica, Tiskara Josipa Horvatha, 1935. 12° 93 str. – *Bk.*

347. VUJKOVIĆ, Marica. – Valjda je moralo bit... Roman. – Beograd, Zadružna štamparija, 1935. – 15 × 21,2 cm. 140 str.

1936

348. [DULIĆ, Nikola]. – Molitve i pisme korizmene, uskršnje i duhovske. Iz Velike slave Božije. – Subotica, Izdanje Matice subotičke, Štamparija »Globus«, 1936. – 10,4 × 14,4 cm. 32 str. – *Bk.*

349. [DULIĆ, Nikola]. – Pisme o imenu i srcu Isusovu i sakramentske. Iz Velike slave Božije. – Subotica, Izdanje Matice subotičke, Štamparija »Globus«, 1936. – 10,3 × 14,2 cm. 32 str. – *Bk.*

350. BARBARIĆ, Mladen. – Bač. Crtice za njegovu povijest. Separatni otisak iz »Franjevačkog vijesnika«, br. 5–6/1936. – Beograd, Štamparija Drag. Popovića, 1936. – 15 × 23 cm. 16 str. – *FsB.*

351. JAKŠIĆ, Ante. – N. A. Lappo-Danilevska: K sreći. Roman. Preveo Ante Jakšić. – Zagreb, Izdaje Hrv. knjiž. društvo Sv. Jeronima, Tiskara Narodne prosvjete, 1936. – 12,5 × 18,7 cm. 220 str.

352. JAKŠIĆ, Ante. – U dolini zaborava. – Zagreb, Tiskara Narodne prosvjete, 1936. 8° 64 str. – *Bk.*

353. PRĆIĆ, Ive. – Subotica i Bunjevci. Da se zna i ne zaboravi. – Subotica, Izdala Subotička matica, Tiskara Josipa Horvatha, 1936. 8° 48 str. – *Bk.*

354. RAJIĆ, Blaško. – Bunjevčice. Crtice iz života bunjevačkih Hrvata. – Zagreb, Izdanje Matice subotičke, Tiskara Narodne prosvjete, 1936. 8° 64 str. – *Bk.*

355. STANTIĆ, Luka. – Bunjevački pozdrav sokolima i ostalim gostima prilikom IV pokrajinskog sleta Saveza Sokola kralj. Jugoslavije u Subotici o Vidovdanu 1936. Gradska štamparija, Subotica, 1936. 8° – *Bk.*

1937

356. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Kraljici. Melodram za glasovir. Svojoj ženi Stanki. – Zagreb, 1937. 4° 7 str.

Melodram je komponiran na pjesmu Nedjeljka Dugonjića Vrhovčića.

357. ANDRIĆ, Josip. – Veče pod seoskim dudom. Idila Op. 86. Prilog »Hrvatske tamburice«, br. 11–12/1937. – Zagreb. Izdanje Hrvatskog tamburaškog orkestra »Zajc«. – 23,2 × 31,1 cm. 11 str. – *GbS.*

358. [BENEŠ, Ivan]. – Rimokatolički katekizam i biblija za početnike za drugi razred nižih pučkih škola zajedno sa učivom prvoga razreda. – Subotica, Izdaje Duhovna oblast u Subotici, 1937. – 14 × 19 cm. 18 str. – *Bk.*

359. [BUDANOVIĆ, Lajčo]. – Codex statutorum synodi primae Bačiensis complectens statuta in plenari sessione synodali die 30. junii a. 1936. – Suboticae discussa et auctoritate Ordinarii promulgata Suboticae MCMXXXVII. – 23,3 × × 31 cm. 193 str. – *Bk.*

360. ČOVIĆ. Marko. – Doktor filozofije. – Zagreb, Tiskara Ivan Rast, 1937. 8° 187 str. – *Bk.*

361. JAKŠIĆ. Ante. – Marija. Lirska novela. – Zagreb. Naklada Ivana Zgorelca, Tiskara Narodne prosvjete, 1937. – 12,5 × 18,3 cm. 78 str. – *GbS.*

362. [KATANEC, Dr. Mihovil]. – Pravila Hrvatske kulturne zajednice Saveza hrvatskih prosvjetnih radnika i društava u Subotici 1937. – Štamparija »Globus« Subotica. – 11,5 ×15 cm. str. 7. – *GbS.*

363. KOKIĆ, Aleksa. – Klasovi pjevaju. – Zagreb, Tiskara Narodne prosvjete, MCMXXXVII. – 14,1 × 20,3 cm. 80 str. – *Bk.*

364. KULUNČIĆ, Matija. – Blagoslovine Sv. Katoličke Crkve. Priredio Matija Kulunčić. – Split, Hrvatska knjižara, Leonova tiskara, 1937. 8° 72 str.

365. PEKIĆ, Petar. – Propast austro-ugarske monarhije i postanak nasljednih država. Napisao Petar Pekić. – Subotica, Štamparija »Globus«, 1937. – 15,3 × × 23,4 cm. 442 str. – *GbS.*

366. PRĆIĆ, Ive. – Bunjevački narodni običaji. – Subotica, Tiskara Josipa Horvatha, MCMXXXVII. v8° 16 str. – *Bk.*

367. VIDAKOVIĆ, Albe. – Mladomisnička. Mješoviti zbor. – 1937. v8° 2 str.

1938

368. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Najljepši među otocima. Lutanja po Siciliji. – Slavonska Požega, Naklada »Dobra štampa«, Štamparija »Grafika«, 1938. – 15 × 21,5 cm. 191 str.

369. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Jaroslav Durych: Krasuljak. Roman. Preveo Josip Andrić. – Zagreb, Izdala Knjižnica dobrih romana, Tiskara Narodne prosvjete, 1937. – 12,7 × 19,2 cm. 148 str.

370. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Srijemska rapsodija. Opus 21. – Prilog »Hrvatske tamburice«, br. 7–9/1938. – 23,4 × 31,1 cm. 12 str. – *GbS.*

371. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Sveta pastirica. Životopis svete Bernardice Soubirous. – Zagreb, Izdanje Društva Sv. Jeronima, 1938.

372. [BUDANOVIĆ, Lajčo]. – Katolička akcija na području Bačke biskupije propisana od Bačke duhovne oblasti. Pretiskano iz Okružnice Bačke biskupije, br. VII/1937. – Subotica, Tiskara Josipa Horvatha, 1938. 12° 23 str.

373. JAKŠIĆ, Ante. – Zov proljeća i mladosti. – Travnik, Tiskara Franjo Lipski, 1938. v8° 47 str. – *Bk.*

374. KOKIĆ, Aleksa. – Zvona tihe radosti. – Zagreb. MCMXXXVIII. Otisnuto strojem za umnožavanje. – 20,8 × 24,4 cm. 20 str. – *Bk.*

375. VUJKOV, Balint. – Cviće i kamen. – Subotica, Gradska štamparija, 1938. v8° 51 str.

1939

376. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Kako ćemo razumjeti glazbu? – Zagreb, 1939.

377. ANDRIĆ. Dr. Josip. – Srijemske elegije. Slike iz seoskog života. – Zagreb, Izdanje Knjižnice dobrih romana, Tiskara Narodne prosvjete, 1939. – 13 × 19 cm. 232 str.

378. [ČOVIĆ, Marko – KOKIĆ, Aleksandar]. – Bunjevci i Šokci. – Zagreb, Tiskara Narodne prosvjete, 1939. – 11,5 × 15,4 cm. 40 str. – *GbS.*

Ovo je 33. svezak »Jeronimskog svijetla« koje je izdavalo Hrvatsko književno društvo Sv. Jeronima, a objavljen je 1. veljače 1939.

379. KOKIĆ, Aleksa. – Slikovnica kršćanskog nauka. Pomoćna knjižica za I. razr. osn. škola. Priredili katebeti Ferdo Heffler, Eugen Kornfeind i Stjepan Kramar. Pjesme pod slikama od svećenika Aleksandra Kokića. – Zagreb, Tisak Nadbiskupske tiskare, 1939. 8° 32 str. – *Bk.*

380. PEKIĆ, Petar. – Povijest oslobođenja Vojvodine. Napisao Petar Pekić. – Subotica, Štamparija »Grafika«, MCMXXXIX. 4° 379 str. – *GbS.*

381. PRĆIĆ, Ive. – Bunjevačke narodne pisme. Sakupio i uredio Ive Prćić. – Subotica, Tiskara Josipa Horvatha, MCMXXXIX. 8° 258 str.

382. ŠOKČIĆ, Joso. – Život i rad Age Mamužića (Preštampano iz Glasnika Istoriskog društva u Novom Sadu, Knjiga XII, sv. 3–4). – Novi Sad, Štamparija Dunavske banovine, 1939. 8° 16 str. – *GbS.*

383. ZVEKANOVIĆ, Matiša. – Crkva i orgulje na Djurdjinu. – Subotica, Tiskara »Globus«, 1939. 16° 23 str. – *Bk.*

1940

384. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Tri bunjevačko-šokačke popijevke za jedan glas s prutnjom klavira (1. Petar Pekić: Subotici, 2. Ante Jakšić: Suton, 3. Aleksandar Kokić: Pisma risara). – Izdanje Društva bačkih Hrvata, Zagreb, 1940. 8° 8 str. – *Bk.*

385. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Ustav Slovačke Republike i ustavne borbe slovačkog naroda. – Zagreb, Izdanje zadruge »Dobra štampa« u Slav. Požegi, Tiskara Narodne prosvjete u Zagrebu. 1940. – 13,5 × 20 cm. 31 str. – *Bk.*

386. [BENEŠ, Ivan]. – Rimokatolički mali katekizam. – Subotica, Izdaje Bačka duhovna oblast, [1940]. – 14 × 19,4 cm. 128 str. – *Bk.*

Godina izdanja prema Imprimaturu knjige.

387. BUKINAC, Beato. – De activitate Franciscanorum in migrationibus populi croatici saeculis XVI et XVII. Pars dissertationis ad Lauream in S. Theologia obtinendam exaratae a P. Beato Bukinac, O. F. M. – Zagreb, Tiskano u Zagrebačkoj Privrednoj štampariji, 1940. 8° 83 str. – *GbS.*

388. CSERHÀTI, Grgur i PRISZLINGER, Antun. – Duhovna radost. Molitvenik i pismarica za kršćansko katolički narod. S odobrenjem duhovne oblasti u Kalači sastavili Grgur Cserhàti župnik u Dušnoku i Antun Priszlinger kantor u Gari. – Izdaje Društvo Svetog Stipana u Budimpešti, izdavatelj Apoštolske svete Stolice u Rimu. Tiskara Svetog Stjepana, Budapest, 1940. – 10 × 14 cm. 640. str. – *GbS.*

389. [DOROTIĆ, Vilko]. – Zvijezda Karmela. Priručnik i molitvenik trećeg reda Gospe Karmelske. – Izdaje Somborski karmelski treći red, Biskupska tiskara u Đakovu, 1940. – 12 × 15,5 cm. 829 str. – *Bk.*

390. DŽINIĆ, Ilija. – Žensko prelo... Vesela igra u 1 činu. Napisao Ilija Džinić. P. o. iz kalendara »Naš kalendar«. – Sombor, 1940. 16 str. – *Bk.*

391. EVETOVIĆ, Dr. Matija. – Život i rad Paje Kujundžića 1859–1915. – Subotica, »Globus« štamparija i knjigoveznica, 1940. – 15,5 × 23,3 cm. 112 str. – *Bk.*

Djelo je izlazilo u nastavcima u »Subotičkim novinama« i taj složeni tekst se svaki put prelamao u knjigu, koja je tako pomalo rasla od broja do broja lista. Dolaskom okupatora »Subotičke novine« (Blaška Rajića) prestale su izlaziti, pa je i tiskanje knjige stalo, a djelo je ostalo nedovršeno. Došlo se do 112. strane uključivo. Okupator je uništio cijelu nakladu, osim dvaju primjeraka, od kojih je jedan ostao kod autora, a drugi se čuva u *Bk.*

392. MALAGURSKI ĐORĐEVIĆ, Mara. – Stara bunjevačka narodna nošnja i vez. Preštampano iz »Glasnika Jugoslovenskog profesorskog društva«, sv. 11–12/1938. – Subotica, Gradska štamparija i knjigoveznica, 1940. – 15,3 × 23,2 cm. 16 str. – *Bk.*

393. OMEROVIĆ, Tomo. – Loyolai szent Ignàc, rövid életrajza. Az àltala alapitott Jézus tàrsasàgnak 400 éves jubileuma alkalmàból. Közreadja Omerovich Tamàs S. J. Szalèzi müvek, Ràkospalota. – [1940. ili 1941.] m8° 200 str. – *Bk.*

Godina tiskanja nije naznačena, ali se iz Imprimatura vidi da je knjiga izašla 1940. ili 1941.

394. BUNJEVAC [PRĆIĆ, Kata]. – Bunjevci i Šokci. – Subotica, Izdanje »Bunjevačkih novina«, Gradska štamparija i knjigoveznica, [1940.] 8° 36 str.

Godina tiskanja prema izjavi autorice.

395. VIDAKOVIĆ, Albe. – Cincokrt. Za jedan glas s pratnjom klavira. Na riječi Aleksandra Kokića. – Zagreb, Izdanje Društva bačkih Hrvata, 1940. v8° 7 str. – *Bk.*

1941

396. BRČIĆ KOSTIĆ, Mato. – Das Fermat-problem $x^n + y^n = z^n$. – Zagreb, Tiskara Grafika, 1941. 8° 12 str. – *Bk.*

Rasprava je tiskana i hrvatskim jezikom.

397. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Apostol Hrvatske. Životopis bl. Nikole Tavilića. – Zagreb, Izdalo Društvo Sv. Jeronima, 1941. [II. izdanje: Zagreb, 1942.]

398. ČOVIĆ, Marko. – Žito zove. – Zagreb, Izdanje Matice hrvatske, 1941. 8° 94 str.

399. JAKŠIĆ, Ante. – Pod sapetim krilima. – Tuzla, Naklada Pučkog sveučilišta pri gimnaziji u Tuzli, Tiskara Božidar Knezović, 1941. 8° 62 str. – *Bk.*

400 MALAGURSKI ĐORĐEVIĆ, Mara. – Bunjevka o Bunjevcima. Uredila Mara Đorđević-Malagurska. – Subotica, Gradska štamparija, 1941. 8° 122 str.

401. SEKULIĆ, Ante. – Sin nizina. – Subotica, Izdanje Matice subotičke, Tiskano u tiskari »Globus«, MCMXLI. m8° 60 str. – *Bk.*

402. SEKULIĆ, Ante. – Donàszy Szabò Ernö, S. J.: Grad Proljeća. – Budapest, 1941. 15,3 × 20,7 cm. 46 str. [Umnoženo pisaćim strojem.] – *Bk.*

403. ST. T. [TUMBAS, Dr. Stjepan]. – Kreuzweg-andacht. – Odžaci, Buchdruckerei »Minerva«, 1941. 16° 20 str.

1942

404. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Velika ljubav. Roman iz života slovačkih Hrvata. – Zagreb, Izdala Knjižnica dobrih romana, kolo 25, knjiga 99, Jeronimsko izdanje 649, Tisak Hrvatske državne tiskare, 1942. – 13 × 20,3 cm. 160 str.

405. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Slovnica slovačkog jezika. – Zagreb, Izdanje Hrvatsko-slovačkog društva, Tisak Hrvatskog državnog tiskarskog zavoda, 1942. – 15 × 21,5 cm. 164 str. – *Bk.*

406. OMEROVIĆ, Tomo. – Omerovich Tamàs S. J.: Jöjj, Uram Jézus! Elökészület a szetàldozàshoz és hàlaadàs. – Budapest, Korda R. T. kiadàsa, 1942. 16° 69 str. – *Bk.*

407. PAŠIĆ, Josip. – Muka Isusova po Mateju i Ivanu. – Bajmok, Tiskano u tiskari »Globus«, Subotica, 1942. – 11,5 × 15 cm. 26 str. – *GbS.*

408. PRĆIĆ, Ive. – Bunjevačke groktalice. [Objavljeno u knjizi: Hrvatske narodne pjesme. VI. Ženske pjesme. – Zagreb, Matica hrvatska, 1942. 8° str. 141–182.]

409. STIPIĆ, Lazar. – Bunjevci. – Szabadka, Mihalecz-nyomda, [1942]. 8° 18 str. – *Bk.*

1943

410. CSERHÀTI, Grgur. – Zdrav slatki Isuse. – Izdaje Društvo Sv. Stipana u Budimpešti, izdavatelj Apostolske svete Stolice u Rimu, Tiskara Stephaneum, 1943. 16° 203 str. – *Bk.*

411. ČOVIĆ, Marko. – Priča o djevojci Višnji. – Zagreb, BELKA, 1943. – 7,8 × 11,5 cm. 121 str. – *Bk.*

412. JAKŠIĆ, Ante. – Šana se udaje. Roman. – Zagreb, Hrvatsko književno društvo Sv Jeronima, Knjižnica dobrih romana, 101, Jeronimska knjiga 667. Tiskara Milana Šufflaya. 1943. 8° 178 str. – *Bk.*

413. KARAGIĆ, Antun. – Svijest. Gluma iz bunjevačkog narodnog života u 3 čina. – Izdalo Društvo bunjevačkih kazališnih dobrovoljaca u Gari, Tiskara »Vàrosi nyomda«, Szabadka, 1943. – 12,2 × 17 cm. 80 str. – *Bk, GbS.*

414. PAŠIĆ, Josip. – Stjepan Kaszap. Nakon mađarskog izdanja L. Endrödi D. I. sastavio Josip Pašić. – Budapest, Kaszap Istvàn Lapja, Tiskara Stephaneum, [1943]. 8° 16 str.

415. PAŠIĆ, Josip. – Bijela golubica. Život časne sestre Marije Margarete. Napisao Josip Pašić. – Budapest, Margit-Liga, Stephaneum, 1943. 8° 16 str. – *Bk.*

416. PEIĆ, Marko. – Bunjevačke narodne pisme – Hiljadu bećaraca. Sakupio i izdao Marko Peić. – Szabadka, Városi nyomda, 1943. 8° 111 str. – *Bk, GbS.*

417. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Bačka. Za jedan glas i glasovir. Riječi Aleksandra Kokića. – Zagreb, Hrvatska državna tiskara, 1944. v8° 3 str.

418. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Slovačka glazba. Glazbena prošlost i sadašnjost Slovačke. – Zagreb, Izdanje Hrvatsko-slovačkog društva, Tisak Narodne tiskare, 1944. – 15 × 21,2 cm. 197 str.

419. KARAGIĆ, Antun. – Katica. Gluma u 3 čina. Kasina. Šaljiva igra u 1 činu. – Gara, Tiskara Városi nyomda, Szabadka, 1944. – 14,5 × 20,7 cm. 56 str. – *Bk, GbS.*

420. KARAGIĆ, Antun. – Rastatkinja. Gluma u 3 čina. Ženina ljubomornost. Šaljiva igra u 1 činu. – Izdalo Društvo bunjevačkih kazališnih dobrovoljaca u Gari, Tisak Deák Sándor, Szabadka, 1944. 8° 87 str. – *Bk.*

421. KOPILOVIĆ, Jakov. – Daleko od zavičaja. Pjesme. – Zagreb, Naklada Društva bačkih Hrvata, Građanska tiskara, 1944. 8° 62 str. – *Bk.*

422. VIDAKOVIĆ, Albe. – Slava Bogu. Molitvenik i pjesmarica za školsku mladež. Priredio Albe Vidaković. – Izdanje »Svete Cecilije«, Narodna tiskara Zagreb, 1944. 16° 191 str. – *Bk.*

423. JAKŠIĆ, Ante. – Maturant. Roman. – Osijek, Nakladnik Geza Kapunović, Tisak Građanske tiskare, [1944. ili 1945]. 8° 196 str.

1945

424. BUNIĆ, Krešimir [KUJUNDŽIĆ, Ivan]. – Mihajlo Radnić, prvi bunjevačko-šokački pisac. – Subotica, Izdanje Subotičke matice, Tiskano u tiskari »Globus«, 1945. – 17 × 23 cm. 32 str. – *Bk.*

425. MUSIN, Antun. – Igra sudbine. Novele. – Subotica, Štamparija i knjigoveznica »Globus«, 1945. – 14,2 × 20,4 cm. 36 str. – *GbS.*

426. PAŠIĆ, Josip – Svatovčice. – Sombor, Štamparija Josipa Bošnjaka, 1945. 8°

427. STANTIĆ, Luka. – Izborna pesma. Adio monarhio! – Subotica, Štamparija Deak, 1945. – 10,3 × 15 cm. 8 str. – *GbS.*

428. VIDAKOVIĆ, Albe. – Missa Caeciliana quator vocibus inaequalibus comitante organo concinenda auctore: Albe Vidaković. – Zagrebiae, MCMXLV. v8° 40 str. – *Bk.*

429. VIDAKOVIĆ, Albe. – Crkvena glazba u zagrebačkoj stolnoj crkvi u XIX. vijeku. – Zagreb, Izdanje »Cecilije«, Tisak Narodne tiskare, 1945. – 16 × 23 cm. 32 str. – *Bk.*

430. VOJNIĆ PURČAR, Ante. – Oslobođenje Subotice. Napisao Ante Vojnić Purčar. Subotica, Izdanje »Hrvatske riječi«, Tiskara »Minerva«, 1945. 8° 88 str.

431. [VUJKOV, Balint]. – Bać Boda ide na izbore. Napisao Mali Bać. – Subotica, Izdanje »Hrvatske riječi«, 1945. – 10,5 × 14,5 cm. 30 str. – *GbS.*

1946

432. ANDRIĆ, Ranka. – Božja pastirica. Mali životopis b. Ozane Kotorske s vjenčićem molitava. – Subotica, Izdala Subotička matica, Tiskara »Globus«, 1946. 16° 94 str. – *Bk.*

433. KOPILOVIĆ, Jakov. – *Tisuću i jedna noć. Pjesme.* – Subotica, Redovno izdanje Subotičke matice, Tiskara i knjigoveznica »Globus«, 1946. 8° 78 str. – *Bk.*

434. KUJUNDŽIĆ, Ivan. – Vratimo se gospodu. – Subotica, izdala Subotička matica, Tiskara »Globus«, 1946. m8° 69 str. – *Bk.*

435. KUJUNDŽIĆ, Ivan. – F. Delerue: Moj program. Sa francuskog preveo Ivan Kujundžić. – Subotica, Izdala Subotička matica, Tiskara Deak Aleksandar, 1946. 16° 79 str. – *Bk.*

436. BUNIĆ, Krešimir [KUJUNDŽIĆ, Ivan]. – Prilog kulturnoj povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata. – Subotica, Izdala Subotička matica, Tiskara »Globus«, 1946. – 17 × 23,1 cm. 80 str. – *Bk.*

437. PAŠIĆ, Josip. – Krv se suši. Joza Pašić. – Subotica, Gradska štamparija, 1946. – 14,2 × 20,7 cm. 68 str. – *Bk.*

438. SEKULIĆ, Ante. – Zvona bjeline – Subotica, Izdala Subotička matica, Tisak »Globus«, 1946. – 14,6 × 20 cm. 64 str. – *Bk.*

439. STANTIĆ, Luka. – Naprijed drugovi. Tri pjesme povodom proslave 1. maja. Spjevao Stantić Luka, metalski radnik. – Subotica, Štamparija »Minerva«, 1. maja 1946. – 14,2 × 21,1 cm. 4 str. – *Gbs.*

440. ŠEMUDVARAC, Marin. – Narodna vjerovanja o Mjesecu kod Hrvata. Izvadak iz doktorske disertacije »Narodna vjerovanja o Mjesecu kod Hrvata« koju su ocijenili g. dr. Aleksandar Gahs i g. dr. Đuro Gračanin redoviti sveučilišni profesori. – Zagreb, 1946. v8° 18 str. Litografirano izdanje. – *Bk.*

441. VIDAKOVIĆ, Albe. – Missa simplex ad voces inaequales. – Zagreb, 1946. – 15,2 × 23,2 cm. 16 str. – *Bk.* [II. izdanje: Zagreb, 1956. – 20,7 × 28,7 cm. 16 str. – *Bk.*]

442. VIDAKOVIĆ, Albe. – Fantazija i fuga za orgulje. – Zagreb, 1946. v8° 11 str. – *Bk.*

1947

443. SEKULIĆ, Ante. – Govor bačkih Bunjevaca. Ulomak iz doktorske disertacije »Govor bačkih Bunjevaca« primljene na VI. red. sjednici vijeća Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 6. svibnja 1947. prema izvještaju dra Mate Hraste, dra Petra Skoka i dra Antuna Barca. – Tiskara »Prosveta« filijala Sombor, 1947. 8° 18 str.

1950

444. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Plavanjsko kolo (Po narodnim motivima). Op. 114, broj 1. Svezak I, broj 12. – 1950. 25 × 34,8 cm. 2 str. – *GbS.*

445. ANDRIĆ, Dr. Josip. – Šokačka elegija (Po narodnim motivima). Op. 83. Svezak I, broj 16. – 1950. – 24,8 × 35 cm. 4 str. – *GbS.*

446. PERČIĆ, Dr. Vinko. – O porfiriji. – Zagreb, Poseban otisak iz »Liječničkog vjesnika«, br. 3/1950. – 14 × 20,3 cm. 12 str. – *GbS.*

447. PERČIĆ, dr. Vinko. – Mononucleosis infectiosa. – Novi Sad, Poseban otisak iz »Medicinskog pregleda«, br. 6/1950. – 16,8 × 23,2 cm. 10 str. – *Bk.*

448. VIDAKOVIĆ, Albe. – Staroslovenska Misa za tri jednaka glasa i orgulje. – Zagreb, 1950. v8° 19 str. – *Bk.*

449. VIDAKOVIĆ, Albe. – II. staroslavenska Misa za tri jednaka glasa i orgulje. – Zagreb, 1950. v8° 30 str.

450. VOJNIĆ H., Blaško. – Subotica juče i danas. (Prilog: Mapa Subotice). – Subotica, Štamparija »Minerva«, 1950. – 14,7 × 19,8 cm. 30 str. – *GbS.*

1951

451. ĐORDEVIĆ MALAGURSKI, Mara. – Vita Djanina. Pripovetka iz bunjevačkog života. – Beograd, Prosveta, 1951. – 12 × 16,5 cm. 64 str. – *GbS.*

452. PERČIĆ, Dr. Vinko. – Kongenitalne srčane mane. Poseban otisak iz »Medicinskog pregleda«. – Novi Sad, 1951. – 16,5 × 24,1 cm. 10 str. – *Bk.*

453. PEKIĆ, Petar. – Voltaire: Moj boravak u Berlinu. Preveo Petar Pekić. – Zagreb, Zora, 1951. – 11,8 × 16,9 cm. 116 str. – *NSZ.*

454. VUJKOV, Balint. – Bunjevačke narodne pripovitke. Knjiga prva. Skupio i obradio Balint Vujkov. – Subotica, Novinsko izdavačko preduzeće »Hrvatska riječ«, Tiskara Minerva, 1951. – 14,5 × 20,4 cm. 351 str. – *GbS.*

1952

455. BRČIĆ KOSTIĆ, Mato. – Proširenje kongruencije $(a + b)^n - a^n - b^n = 0$ (modn); n — prim. broj. Mato Brčić Kostić. Poseban otisak iz »Glasnika matematičko-fizičkog i astronomskog«, serija II, t. 7, br. 1/1952. – Zagreb, 1952. – 16,6 × 23,9 cm. 5 str. – *GbS.*

456. POLJAKOVIĆ, Matija. – Kao suncokreti. Drama u tri čina. – Zagreb, Matica hrvatska, Tipografija, 1952. – 11,8 × 16,8 cm. 80 str. – *GbS.*

457. SEKULIĆ, Ante. – Bilješke iz književnosti, I–II. – Subotica, Tiskara Minerva, 1952. – 17 × 24,1 cm. 36 + 40 str. – *Bk.*

1953

458. KOPILOVIĆ, Jakov. – Soneti. – Subotica, Savez kulturno prosvjetnih društava, Izdavačko štamparsko preduzeće Minerva, 1953. – 12,2 × 17,1 cm. 60 str. – *Bk, GbS.*

459. POLJAKOVIĆ, Matija. – Niko i ništa. Vašange. Č'a Bonina razgala. Narodne igre. – Subotica, Savez kulturno prosvjetnih društava, Izdavačko štamparsko preduzeće Minerva, 1953. – 12,1 × 17 cm. 248 str.

460 SEKULIĆ, Ante. – Voltićev ričoslovnik. – Subotica, Tiskarsko preduzeće »Gradska štamparija«, MCMLIII. – 17,3 × 24 cm. 32 str. – *Bk.*

461. VUJKOV, Balint. – Hrvatske narodne pripovijetke. Bunjevačke. Sakupio i obradio Balint Vujkov. – Novi Sad, Izdavačko preduzeće »Bratstvo–Jedinstvo«, Štamparsko preduzeće »Zmaj«, 1953. – 15,2 × 21 cm. 468 str. – *GbS.*

462. VUJKOV, Balint. – Bajka o mravljem caru. – Subotica, Izdanje Minerva, 1953. – 15 × 21 cm. 238 str. – *GbS.*

1954

463. JAKŠIĆ, Ante. – Elegije. – Subotica, Novinsko izdavačko štamparsko preduzeće »Minerva«, 1954. – 14,5 × 20,2 cm. 32 str. – *Bk.*

464. PEIĆ, Marko. RUDIĆ, Lazar i SENEŠ, Đorđe. – O proizvodnim snagama Subotice. – Subotica, Izdanje Društva ekonomista Narodnog odbora, Štamparsko preduzeće JŽ, 1954. – 14,6 × 20,2 cm. 256 str. – *GbS.*

465. PERČIĆ, Dr. Vinko. – Liječenje gastroduodenalnih ulkusa spavanjem. Separat iz »Liječničkog vjesnika«, br. 9–10/1954. – Zagreb, 1954. – 16,8 × 23,7 cm. 6 str.

466. VOJNIĆ H., Blaško. – Istaknuti upravnici Gradske biblioteke u Subotici. – Subotica, [1954]. 8° 3 str.

1955

467. JAKŠIĆ, Ante. – Hod pod zvijezdama. – Subotica, Naklada piščeva, Štamparsko preduzeće »Gradska štamparija«, 1955. – 14,3 × 20,1 cm. 32 str. – *Bk.*

1956

468. BRČIĆ KOSTIĆ, Mato. – Rešenje diofantske jednačine $x^4 + y^2 = z^6$. Mato Brčić Kostić. – Beograd, Extrait du Bulletin de la Société des mathematiciens et physiciens de la R. P. de Serbie, 3–4/1956. – 17,2 × 23,9 cm. 12 str. – *GbS.*

469. KUJUNDŽIĆ, Ivan. – Abbé Gaston Courtois: Srcem uz srce Isusovo. Iz francuskog izvornika preveo Ivan Kujundžić. – Zagreb, Ciklostilom Nadbiskupskog duhovnog stola, 1956. 8° – *Bk.*

470. VIDAKOVIĆ, Albe. – Izvještaj o radu na skupljanju muzičkih neumatskih kodeksa i o pregledu knjižnica u Splitu, Trogiru i Hvaru. Poseban otisak iz »Ljetopisa Jugoslavenske akademije«, knj. 61. – Zagreb, JAZU, Tisak Izdavački zavod JAZU, 1956. – 23,5 × 16,5 cm. 12 str. – *Bk.*

471. VIDAKOVIĆ, Albe. – Tri popijevke. Na riječi hrvatske narodne lirike iz Bačke za srednji glas i glasovir. – Zagreb, Udruženje kompozitora Hrvatske, Notografirao M. Jazbec, Umnožavanje Ratimir Prević, 1956. – 29 × 21 cm. 13 str. – *Bk.*

1957

472. KUJUNDŽIĆ, Ivan. – Abbé Gaston Courtois: Kad je duša u tunelu. Sa francuskog jezika preveo Ivan Kujundžić. – Subotica, Umnoženo ciklostilom, 1957. 8° 50 str. – *Bk.*

473. ORČIĆ, Jakov, PANČIĆ, Ivan i ZOLNAIĆ, Ante. – 3 × 20. Pjesme. – Subotica, Rukovet, Izdavačko štamparsko preduzeće Minerva, 1957. – 12,5 × 17 cm. 87 str. – *GbS.*

474. SEKULIĆ, Ante. – Hrvatski realizam. – Zagreb, Štampano u Gradskoj štampariji u Subotici, 1957. – 14,5 × 20,4 cm. 80 str. – *Bk.*

475. VIDAKOVIĆ, Albe. – Koralna misa za mrtve. Priredio i pratnju za orgulje složio Albe Vidaković. – Zagreb, Vlastita naklada, Opalografija Franc Pinter, Ljubljana, 1957. v8° 12 str. – *Bk.*

476. VIDAKOVIĆ, Albe. – III. staroslavenska Misa. Obrada za dva jednaka glasa ili za troglasni mješoviti zbor i orgulje. – Zagreb, Vlastita naklada, Opalografija Franc Pinter, Ljubljana, 1957. v8° 27 str. – *Bk.*

477. VUJKOV, Balint. – Hrvatske narodne pripovijetke. Bunjevačke. – Zagreb, Sloga, Štamparski zavod »Ognjen Prica«, 1957. – 13,9 × 19,8 cm. 340 str. – *Bk.*

1958

478. KUJUNDŽIĆ, Ivan. – Abbé Gaston Courtois: Mladi svećenik. Sa francuskog jezika preveo Ivan Kujundžić. – Subotica, Umnoženo ciklostilom, 1958. v8° 90 str. – *Bk.*

479. KUJUNDŽIĆ, Ivan. – P. Schulte: Svećenik danas. Sa francuskog jezika preveo Ivan Kujundžić. – Zagreb, Umnoženo ciklostilom Nadbiskupskog duhovnog stola, 1958. v8° 114 str. – *Bk.*

480. RUDINSKI, Albe. – Sajam i smotra goveda dobivenih putem veštačkog osemenjivanja, održani da dan 29. juna 1958. godine. Az 1958. évi junius hò 29-én megtartott Vàsàr és kiàllitàs a mesterséges megtermékenyités utjàn szàrmazott szarvasmarhàkròl! Za štampanje uredio Albe Rudinski. Priređivači – rendezök Sreski savez z. z., Poslovni savez za stočarstvo i Stočarska veterinarska stanica Subotica, Tisak Gradska štamparija u Subotici, 1958. – 14,5 × 20 cm. 36. str. – *GbS.*

Brošura tiskana dvostupačno: lijevi stupac hrvatski, desni madžarski.

481. PAVIĆ, Mirko. – Flos medicinae sive scholae salernitanae de conservanda bona valetudine. Faksimil hrvatskog prijevoda u stihovima od Emerika Pavića iz 1768. godine. – Zagreb, Izdala Medika, poduzeće za promet lijekovima i zdravstvenim potrepštinama, Tisak Izdavačko preduzeće Minerva, Subotica, 1958. Farmaceutsko društvo Hrvatske. Knjiga 3. – 16 × 22 cm. XXXI + 64 str. – *GbS.*

482. RUDINSKI, Pavle. – Imenik potrošnog materijala za ustanove, nadleštva, poljoprivredne organizacije, ugostiteljstvo i za jedan deo privrednih preduzeća. – Subotica, Izdanje Sindikalne podružnice državnih službenika broj 1 pri Narodnom odboru sreza u Subotici, Umnoženo ciklostilom, 1958. – 20,4 × 29 cm. 52 str. – *Bk.*

483. VUJKOV, Balint. – Šaljive hrvatske narodne pripovijetke (Bunjevačke). Sakupio i obradio Balint Vujkov. – Subotica, Rukovet, Gradska štamparija, 1958. Biblioteka Rukoveti. – 14 × 19,5 cm. 176 str. – *GbS.*

1959

484. KLARSKI, Josip. – Dolazak nezvanih. Pripovetke, Subotica, Tiskara Minerva, 1959. Mala biblioteka Rukoveti, 6. – 12 × 16 cm. 100 str. – *GbS.*

485. SEKULIĆ, Ante. – Za naš književni jezik i pravopis, Zagreb, Štamparsko preduzeće Jugoslovenskih željeznica, Subotica, 1959. – 17,2 × 24,2 cm. 24 str. – *Bk.*

486. VIDAKOVIĆ, Albe. – Uređenje glazbenog arkiva Male braće u Dubrovniku. Poseban otisak iz »Ljetopisa Jugoslavenske akademije«, knj. 63. – Zagreb, JAZU, 1959. – 17 × 23 cm. 4 str. – *Bk.*

487. VUJKOVIĆ L., Ljudevit. – 180-godišnjica subotičke pošte. Katalog I. pokrajinske filatelističke izložbe. Uredio Ljudevit Vujković L. – Subotica, Izdanje Izložbenog odbora, Štamparsko preduzeće JŽ, 1959. – 14,2 × 20,4 cm. 24 str. – *GbS.*

1960

488. KUJUNDŽIĆ, Ivan. – Abbé Gaston Courtois: Naš redovnički život. Sa francuskog jezika preveo Ivan Kujundžić. – Subotica, Umnoženo ciklostilom, 1960. 8° 36 str. – *Bk.*

489. KUJUNDŽIĆ, Ivan. – Jacques Loew: Kad biste znali dar Božiji. Preveo Ivan Kujundžić. – Subotica, Umnoženo ciklostilom, 1960. 8° 52 str. – *Bk.*

490. STANTIĆ, Alojzije. – Giovanni di Gesù Maria Calagorritano, O. C. D. (1567–1615), e le sue opere di formazione spirituale dei Novizi Auctore P. Antonio ab Infante Jesu, O. C. D. Excerpta ex dissertatione ad Lauream in Facultate Historiae Ecclesiasticae Pontificiae Universitatis Gregorianae Romae 1960. – Romae, Tipographia Art. Aldo Palombi, 1960. – 17,2 × 24 cm. 104 str. – *GbS.*

491. VIDAKOVIĆ, Albe. – Tragom naših srednjovjekovnih neumatskih glazbenih rukopisa. Poseban otisak iz »Ljetopisa Jugoslavenske akademije«, knj. 67. – Zagreb, JAZU, 1960. – 16,8 × 23,5 cm. 29. str. – *Bk.*

492. VOJNIĆ H., Blaško. – Katalog knjiga sa izložbe u mesecu dana knjige 1960. u Gradskoj biblioteci. Katalog izradio Blaško H. Vojnić. – Subotica, Štampa Izdavačko preduzeće Minerva, 1960. – 13,8 × 19,7 cm. 26 str. – *GbS.*

493. VUJKOV, Balint. – Hrvaške pravljice. Zbral in zapisal Balint Vujkov. Prevedel Cvetko Zagorski. – Ljubljana, Mladinska knjiga, Tiskara »Ljudska pravica«, 1960. – 16,5 × 23,3 cm. 287 str. – *GbS.*

494. VUJKOV, Balint. – Hrvatske narodne pripovijetke iz Vojvodine. Sakupio i obradio Balint Vujkov. – Subotica, Izdavačko reklamna i propagandna zadruga Zenit, Grafički zavod »Panonija«, 1960. – 14,5 × 20,1 cm. 144 str. – *GbS.*

1961

495. KUJUNDŽIĆ, Ivan. – Dvije zbirke nagovora. Napisao Ivan Kujundžić. – Zagreb, Umnoženo ciklostilom, 1961. 8° – *Bk.*

496. POLJAKOVIĆ, Matija. – Komedije. – Subotica, Izdavačko preduzeće »Minerva«, 1961. – 14 × 19,5 cm. 224 str.

497. POLJAKOVIĆ, Matija. – Par žutih cipela. Komedija u tri čina. – Subotica, Rukovet-Zenit, Štamparija Izdavačkog preduzeća »Minerva«, 1961. – 14,3 × 20 cm. 64 str.

498. SEKULIĆ, Dr. Ante. – Dva priloga našoj kulturnoj povijesti. – Zagreb, Izdavačko-štamparsko preduzeće JŽ, Subotica, 1961. – 17 + 24 cm. 31 str.

499 VOJNIĆ H., Blaško. – O knjižnici »Građanske kasine« u Subotici (1840–1944). – Subotica, Umnoženo ciklostilom, 1961. P. o. iz »Biliotekarskog godišnjaka Vojvodine«, 1961. – *GbS.*

1962

500. CSERHÀTI, Grgur i PERESZLÉNYI, Antun. – Dodite k meni... Molitvenik i pismarica za kršćanski katolički narod. Sastavili su: Molitvenik: Grgur Cserhàti, Pismarica: Antun Pereszlényi. – Izdaje Društvo Sv. Stipana u Budimpešti, Pécsi Szikra Nyomda, 1962. – 13 × 14,1 cm. 524 str. – *Bk.*

500ª. JAKŠIĆ, Ante. – Osamljeni mostovi. – Zagreb, Naklada piščeva, Tiskano u Omladinskom muškom prihvatilištu, 1962. – 14 × 18 cm. – *Bk.*

501. KOKIĆ, Aleksa. – Srebrno klasje. Subotica, Izdali školski drugovi Alekse Kokića, Štampa »Panonija«, 1962. – 13.8 × 20 cm. – *Bk.*

502. KUJUNDŽIĆ, Ivan. – Abbé Gaston Courtois: Moji razgovori s Učiteljem. – Subotica, Tiskara »Panonija«, 1962. – 11 × 15 cm. 76 str. – *Bk.*

503. PANČIĆ, Ivan. – Oblak na dlanu. Pesme. – Subotica, Izdanje Osvit – izdavačko odeljenje časopisa Rukovet, Štamparija Minerva, 1962. – 12,1 × 16,9 cm. 69 str. – *GbS.*

504. PERČIĆ, Dr. Vinko. – Aspiracione biopsije jetre. – Novi Sad, Separat iz »Medicinskog pregleda«, br. 12/1962. – 20 × 28,2 cm. 6 str. – *Bk.*

505. PERČIĆ, Dr. Vinko. – Posthepatitični sindrom. – Novi Sad, Separat iz »Medicinskog pregleda«, br. 12/1962. – 20 × 28,2 cm. 4 str. – *Bk.*

506. PERČIĆ, Dr. Vinko. – Promene serumskih transaminaza kod bolesti jetre i žučnih puteva. – Novi Sad, Separat iz »Medicinskog pregleda«, br. 12/1962. – 20 × 28,2 cm. 6 str. – *Bk.*

507. POLJAKOVIĆ, Matija. – Ta naša djeca. Drama u tri čina. – Subotica, Osvit – izdavačko odeljenje časopisa Rukovet, Štamparija Minerva, 1962. – 14,5 × 20 cm. 54 str. – *GbS.*

508. ŠARČEVIĆ, Petar. – Od danas do sutra. Eseji i kritike. – Subotica, Osvit – izdavačko odeljenje časopisa Rukovet, Štamparija Minerva, 1962. – 14 × 19,8 cm. 110 str. – *GbS.*

509. VIDAKOVIĆ, Albe. – Dubrovački zapisi glazbenog folklora s početka 19. stoljeća. Poseban otisak iz »Zbornika za narodni život i običaje«, knj. 40. – Zagreb, JAZU, 1962. – 17 × 24 cm. 12 str. – *Bk.*

510. ZOLNAIĆ, Ante. – Zov krvi. Pesme. – Subotica, Osvit – izdavačko odeljenje časopisa Rukovet, Štamparija Minerva, 1962. – 12 × 16,7 cm. 61 str. – *GbS.*

1963

511. ANDRIĆ, Josip. – Kupi, diko, ciglice. Na narodne riječi. Za srednji glas i tamburaški orkestar. – Zagreb, Savez muzičkih društava i organizacija SR Hrvatske, 1963. – 17,3 × 22,2 cm. 4 str. – *Bk.*

512. JAKŠIĆ, Ante. – Pred vratima tišine. – Zagreb, Tiskano u Omladinskom muškom prihvatilištu, 1963. – 14 × 18 cm. 33 str. – *Bk.*

513. KUJUNDŽIĆ, Ivan. – Abbé Gaston Courtois: Srcem uz srce Isusovo, I–II. Preveo Ivan Kujundžić. – Subotica, Umnoženo ciklostilom, 1963. – 14 × 20 cm. 208 str. – *Bk.*

514. MERKOVIĆ, Lazar. – Put dug pet života. – Subotica, Izdanje Osvit, Štampa Grafički zavod Panonija, 1963. – 14,2 × 20,5 cm. – *GbS.*

515. POLJAKOVIĆ, Matija. – Četiri komedije. – Subotica, Izdanje Osvit, Štampa Grafički zavod Panonija, 1963. – 14,1 × 20,3 cm. 232 str. – *GbS.*

516. POLJAKOVIĆ, Matija. – Ljudi u vrenju. Drama u tri čina. – Subotica, Osvit, Štamparija Izdavačkog preduzeća »Minerva«, 1963. – 14,1 × 20 cm. 52 str. – *Bk.*

517. SEKULIĆ, Dr. Ante. – Riječi i djela. – Delnice, Izdalo Narodno sveučilište, 1963. – 16,2 × 23,2 cm. 48 str.

518. VUJKOVIĆ L., Ljudevit. – Vodič filatelističke smotre u čast 100-godišnjice Međunarodnog Crvenog krsta. – Subotica, Izdanje Izložbenog odbora, Štamparija Izdavačkog preduzeća »Minerva«, 1963. – 14 × 20,3 cm. 3 str. – *GbS.*

1964

519. ANDRIĆ, Josip. – Oči moje. Na narodne riječi. Za glas i tamburaški orkestar. – Zagreb, Vlastita naklada, Notografija Saveza muzičkih društava Hrvatske, 1964. – 17,3 × 23 cm. 4 str. – *Bk.*

520. [KUJUNDŽIĆ, Ivan]. – Unutarnji život i dobro raspoloženje. – Subotica, Izdao Župni ured sv. Terezije, Umnoženo ciklostilom, 1963 – 14,5 × 19,6 cm. 104 str. – *Bk.*

521. KOPILOVIĆ, Jakov. – U dolu jablan. Pjesme. – Subotica, Osvit, Grafički zavod Panonija, 1964. – 12 × 16,8 cm. 82 str. – *Bk, GbS.*

522. PERČIĆ, Dr. Vinko. – Histološko i funkcionalno ispitivanje sluznice želuca u toku gastroduodenalnih ulkusa. – Novi Sad. Separat iz »Medicinskog pregleda«, br. 12/1964. – 20 × 28,2 cm. 6 str. – *Bk.*

523. POLJAKOVIĆ, Matija. – Kad Bog đavlu kumuje i druge komedije. – Subotica, Izdao Osvit – izdavačko odeljenje časopisa Rukovet, 1964. – 14,3 × 20,5 cm. 57 str. – *GbS.*

524. RUDINSKI, Albe. – Dvadeset godina veterinarstva Subotice. – Subotica, Štampa Grafički zavod Panonija, 1964. – 20,5 × 28,5 cm. 56 str. – *GbS.*

525. SEKULIĆ, Dr. Ante. – Iz književnosti. – Zagreb, Tisak Tiskara Delnice, 1964. 16 × 23,6 cm. 69 str.

526. VUJKOV, Balint. – Tica žeravica. Hrvatske narodne pripovijetke. Sakupio i obradio Balint Vujkov. – Subotica, Izdanje Osvit – izdavačko odeljenje časopisa Rukovet, Štampa Grafički zavod Panonija, 1964. – 14,3 × 20 cm. 260 str. – *GbS.*

527. VUJKOV, Balint. – A bölcs juhàszlegény horvàt népmese. – Novi Sad, Forum, 1964. – 14.6 × 20,6 cm. 26 str. – *GbS.*

Ovo je prijevod narodne pripovijesti *Čoban nadmudrio carevu kćer,* koju je zabilježio Balint Vujkov. Na madžarski preveo Istvàn Bodrtits.

528. VUJKOV, Balint. – Pastir pametnejši od kraljeve hčere. Hrvatska ljudska pravljica. – Ljubljana, Mladinska knjiga, 1964. – 14,8 × 20,9 cm. 26 str. – *GbS.*

1965

529. ANDRIĆ, Josip. – Bačka sonatina. Za klavir. Opus 107. – Zagreb. Tisak Saveza muzičkih društava, Notografija S. Papić, 1965. – 17,5 × 22,8 cm. 16 str. – *Bk.*

530 ANDRIĆ, Josip. – Subotičke impresije. Za klavir. Opus 112. Revidirao i prstomet označio Petar Dumičić. – Zagreb, Notografija Saveza muzičkih društava Hrvatske, 1965. – 17 × 22,9 cm. 28 str. – *Bk.*

531. ANDRIĆ, Josip. – U bašči procvali orasi. Na narodne riječi. Za glas i tamburaški orkestar. Opus 105/1. – Zagreb, Tisak Saveza muzičkih društava, Notografija S. Papić, 1965. – 17,5 × 22.8 cm. 4 str. – *Bk.*

532 KUJUNDŽIĆ, Anđelina. – Tragom četiri stoljeća. – Zagreb, Izdala Družina ss. Naše gospe, Umnoženo ciklostilom, 1965. – 15,1 × 20 cm. 156 str. – *Bk.*

533. VIDAKOVIĆ, Albe. – Asserta musicalia (1656) Jurja Križanića i njegovi ostali radovi s područja glazbe. Poseban otisak iz »Rada«, knj. 337. – Zagreb, JAZU, 1965. – 17 × 24 cm. 120 str. – *Bk.*

534. DŽINIĆ, Ilija. – Prilog poznavanju pravosuđa na selu u Bačkoj u XIX stoljeću. – Beograd, Preštampano iz »Zbornika za društvene nauke«, sv. 40/1965. – 16 × 24 cm. 12 str. [Ćirilicom]. – *Bk.*

535. SEKULIĆ, Ante. – Dvadeset godina naše mladosti. – Delnice, Poseban otisak iz Izvještaja gimnazije, 1965. – 16,4 × 24 cm. 16 str. – *Bk, GbS.*

536. VUJKOVIĆ L., Ljudevit. – Filatelistička izložba od 28–30. novembra 1965. u vestibilu Gradske kuće. – Subotica, Štamparija Izdavačkog preduzeća Minerva, 1965. – 13,9 × 20 cm. 24 str. – *GbS.*

537. PERČIĆ, Dr. Vinko. – Funkcionalne i histološke promene sluznice želuca u obolelih od šećerne bolesti. – Novi Sad, Separat iz »Medicinskog pregleda«, br. 3–4/1965. – 20 × 28,2 cm. 8 str. – *Bk.*

1966

538. [PRĆIĆ, Ivan]. – KUD »Matija Gubec« Tavankut, 1946–1966. Materijal prikupio i obradio Ivan Prćić. – Subotica, Izdao Upravni odbor Društva, 1966. – 14 × × 20 cm. 36 str.

1968

539. BAČIĆ, Pavao. – Stihovna satira (Szatirikus versek Kovàcs Mària forditàsa). – Subotica, Izdaje Pavao Bačić, Štamparija »Zvezda«, Vrbas, 1968. – 12 × 16,5 cm. 56 str. – *Bk.*

540. KUJUNDŽIĆ, Ivan. – Izvori za povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata. Sastavio Ivan Kujundžić. Zagreb, Matica hrvatska, Štamparski zavod »Ognjen Prica«, 1968. – 14 × 19,5 cm. 96 str.

541. STANTIĆ, Ante. – Agostino Bea: Lik i misao Pavla apostola i Drugi vatikanski sabor. Preveo Ante Stantić. – Subotica, Izdala Bačka duhovna oblast, Tisak GZ »Panonija«, 1968. – 14,4 × 20,2 cm. 100 str.

542. [ZVEKANOVIĆ, Matiša i BEŠLIĆ, Pavao]. – Schematismus primus Dioecesis Suboticanae ad annum Domini 1968 qui est annus fundationis Dioecesis. – Suboticae, Biskupski ordinarijat, 1968. – 17 × 24,8 cm. 209 str.

DJELA NEPOZNATIH PISACA ILI NEPOZNATE GODINE TISKANJA

543. BAJA, Pavao. – Degratiis atque beneficiis beatissimae V. Marie Radnae in Ungaria.

Literatura: *Schematismus S. J. a Capistr.* 1887. Appendix, str. 18; *Brevis memoria prov. Capistr.*, str. 46; J. Šafařik, *Geschichte...*, str. 74.

544. BARBARIĆ, Mladen. – Otac Ivo Rodić. Životopis. – Bačka Palanka.

545. BARBARIĆ, Mladen. – Zadnji dani Sv. Ivana Kapistrana. Napisao prof. o. Mladen Barbarić. – 12,2 × 16,7 cm. – *FsB.*

546. BARIĆ, Adalbert Adam. – Conspectus regiminis formae regnorum Angliae et Hungariae.

Literatura: *Catalogus Bibl. com. Széchényi*, t. I, p. I.

547. Bernardica. Molitve u oči preminuća i bogoljubne pisme od bl. Divice Marije. Novo popunjeno izdanje. – Subotica. Štamparija Krausza i Fischera, 1901. – 11,5 × 16,5 cm. 46 str. – *Bk.*

III. izdanje: Subotica, Krausz i Fischer, 1907. 8° 47 str. – *Bk.*

548. Biblijska povist staro i novozakonske objave Božje za pučke škole i porabu kršćanskih obitelji. Priredio: Jedan svećenik kalačko-bačke nadbiskupije. – U Subotici, Nakladom i tiskom Josipa Bittermanna, 1890. 12° 110 str. – *Bk, F.*

549. Blagoslov polja na dan Svetoga Marka sa litaniom »Sviu Svetih«. – U Subotici, Štamparija Vinka Blesića, 1897. 16° 19 str. – *Bk, F.*

550. BLESIĆ, Vinko. – Molitve u oči preminuća i bogoljubne pisme od bl. Divice Marije. Iznova popravljeno izdanje sa slikami. Izdao Vinko Blesić. – U Budimpešti, Dionička tiskara »Patria«. – 11,4 × 15,3 cm. – *Bk, F.*

551. Bogoljubne pisme od bl. Divice Marije. – Subotica, Štamparija Vinka Blesića, 1895. 16° 31 str.

552. Bogoljubne pisme za potribu Bajske Xupne Cerkve. – U Kalocsi, 1806. 8° 77 str.

553. Bogoslavne pismice na poštenje Bogorodici Božanstvenoj Marii, i svetom Antunu Padovanskomu, prikazane za duhovnu korist bogomilih gospodarah varoši Baje. Sklopljene u jedno po jednom franciškanu kapistranskom. – U Pečuhu, 1874. 12° 116 str.

554. Braćo kršćani. – Subotica. Izdao Stalni odbor kat. velike skupštine, Tiskom Josipa Bittermanna, 1895. 8° 16 str.

555. [BUDANOVIĆ, Lajčo]. – Novovjerci-krivovjerci. – Subotica, Štamparija Josip Horvàth. 16° 8 str.

556. Crkvene pjesme. – Subotica, Izdalo Tiskovno društvo »Alfa«, Tiskara sv. Antuna, 1925. – 7,5 × 11,2 cm. 48 str. – *Bk.*

557. Članska knjižica Središnjeg oltarskog društva u Subotici. – Subotica, Štamparija Etelke Rajčić, 1925. 16° 40 str.

558. Dan bačko-baranjskih Hrvata u Zagrebu. Mjeseca travnja 1940. Priređuje Društvo Bačkih Hrvata i H. P. D. »Zvonimir«. – 15,3 × 22,8 cm. 8 str. – *Bk.*

559. Dilo vire. Dilo ufanja. Dilo ljubavi. Dilo skrušenja. – Subotica, 1910. – 10,5 × 16,7 cm. 4 str. – *GbS.*

560. Duhovne mervice, iliti kratke molitvice, kojese u jutro i večer, pod s. missom, prie i posli izpovidi pričesti, i svako takogjer vrime moliti mogu, svima bogoljubnim kerstjanom četverti put prikazane. – U Budimu, Slovima Kraljevske Mudroučne Skupštine, 1852. – 9,6 × 15 cm. 240 str. – *Bk, F.*

561. GRGIĆ, Stjepan. – Pobožne pisme koje je za uporabu bogoljubnih kršćana izdao St. G. – Tiskom J. Jilk-a u Baji. – 8° 8 str.

562. GRGIĆ, Stjepan. – Različite bogoljubne pisme. Uredijo i sastavijo Stipan Gergić. – 8° 24 str. – *Bk.*

563. GRGIĆ, Stjepan. – Bogoljubne pisme na čast blaženoj Divici Mariji. Stranom satvorio stranom pak priveo, te sastavio i izdao St. G. zadržavši pravo prištampavanja. – 8° 8 str.

564. Govori rečeni na Bačbodrožkoj Kat. Skupštini u Subotici dana 26-og god. 1893. – Subotica, Izdao prireĎivajući odbor, Štamparija Josipa Bittermanna, 1893. 4°. 24 str.

565. KARAGIĆ, Luka. – [Molitvena knjiga iliričkim jezikom.]

Ovo nije točan naslov knjige, jer je ni jedan bibliograf ne spominje drukčije nego ovako: »Izdao je jednu molitvenu knjigu iliričkim jezikom«, a sâm je do sada nisam imao u rukama. Ni jedan bibliograf ne spominje gdje i kada je ta knjiga tiskana. Ne spominje se ni format, ni broj strana.

Literatura: A. Horànyi, *Memoria Hungarorum ... II*, p. 297; Ivan Kukuljević, *Bibliografia hrvatska*, str. 64; O. J. Matković, *Bibliografija ...*, str. 30; V. M. Batinić, *Djelovanje franjevaca ...*, sv. III, str. 105; J. Šafařik, *Geschichte ...*, p. 264; J. Szinnyei, *Magyar iròk ... V*, str. 1013; J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. I, str. 228.

566. KOLAREVIĆ, Andrija. – Doxologia ad sacram onomasim Excellentissimi Illustrissimi Domini Domini Petri Klobusiczky de eadem Dei, et Apostolicae Sedis gratia metr: colocensis et bacsiensis ecclesiarum canonice unitarum archi episcopi insignis ordinis Leopoldi imperatoris magnae cruicis equitis sacrae caesareo regiae apostolicae majestatis actualis intimi status consiliarii, nec non ad

excelsam tabulam septemviralem cojudicis in tesseram grati animi a cliente devotissimo Andrea Kollarovics szontensi parocho decantata. – Neoplantae, Typis Pauli Jancovits, caes. reg. priv. Typographi et bibliopolae. – 18 × 21,5 cm. 3 str. – *Bk.*

567. Kratki nauk o pobožnosti K Prisvetomu Srcu Isusovom. – Kalača, Tiskom Franje Wernera, 1890. – 8 × 13 cm. 24 str. – *Gbs.*

II. izdanje: U Budimpešti, Tiskara Franklinova društva, 1895. 16° 24 str.

568. Kratki nauk za kershchansko-katolicsansku malenu dicu. – U Subotici, Štamparii Karla Bittermanna, 1854. – 10,1 × 16,8 cm. 44 str. – *VS, F.*

II. izdanje: Subotica, 1884.

569. [KUJUNDŽIĆ, Ilija]. – Gdi je lik? Pisao Gromković. – Subotica, Tiskom i nakladom Subotičke tiskarne zadruge. 16° 28 str. – *Bk.*

570. MARCIKIĆ, Grgo. – Na čast i poštenje bl. D. Marije u žalosno vrime. – *Bk.*

571. MERKOVIĆ, Lazar. – Odbljesci. Pjesme. – Subotica, KPD Savez kulturno-prosvjetnih društava. – 12 × 17,2 cm. 60 str. – *GbS.*

572. MERKOVIĆ, Lazar. – Ištvan Kvazimodo [Ištvan Braun]: Tragikomedija u tri čina. Sa mađarskog preveo Lazar Merković. Prilog časopisa »Rukovet«, br. 11–12. – 14,2 × 19,7 cm. 48 str. – *GbS.*

573. [MIHALOVIĆ, Bono]. – Kripost posli smrti živi.

Pod ovom pjesmom potpisan je »Pivaoc putnik zomborski«. Kronika somborskog franjevačkog samostana navodi da je taj pivaoc Bono Mihalović.

574. MIHALOVIĆ, Ivan. – Očigledna nastava za prvi razred.

Literatura: K. Bunić, *Prilog kulturnoj povijesti*, str. 45.

575. Naša banka. Preštampano iz »Subotičke Danice« za god. 1914. – Subotica, Štamparija »Hungarija«, 1914. 24 str. – *Bk.*

576. Nauk kerstianski. Za cvitnu mladex Naroda Illyricskoga na pitanja i odgovore razdiljen. – Sctampan u Kalacsi, slovima sckulah bogoljubnih. Godine 1776. – *FsB, F.*

577. Obća družba krščanskih obitelja na čast Svete Obitelji od Nazareta. – U Kalači, Tiskom Franje Wernera, 1894. 16° 10 str.

578. Osnovni katekizam za krščansko-katoličku dicu. – U Subotici, Štampano kod Josipa Bittermanna, 1888, 8° 32 str.

579. PALIĆ, Ivan. – Srednji katekizam za više razrede osnovnih škola.

580. PAŠIĆ, Josip. – Stipan Kaszap (1916–1935). – Budimpešta, Tiskara Stephaneum. – 7 × 12 cm. 6 str. – *Bk.*

Brošura je tiskana za vrijeme okupacije.

581. Pismarica. – Subotica, Subotička štamparija i nakladništvo D. D., 1919. – 12 × 16,8 cm. 16 str. – *Bk.*

582. Pisme Blaženi Divice Marie na duhovnu. – U Subotici, Štamparija Nikole Tomića. 8° 15 str.

583. Pisme preljske. – Subotica, Izdaje Pučka kasina prigodom 15.og velikog prela, Tiskom Josipa Bittermanna, 1893. 16° 16 str. – *Bk, GbS, F.*

584. Pjesmarica bunjevačko-srbska. – U N. Sadu, 1888. 12°

Literatura: *Katalog Narodne biblioteke u Beogradu* iz 1894, sv. I, str. 587.

585. PAVLETIĆ, Blaško, – Svite pisme od Blaška Pavletića. – Sombor, J. Szavadill, Apatin. – 10,5 × 17,4 cm. 4 str. – *BIDŽ, F.*

586. PAVLETIĆ, Blaško. – Svete pisme. – 12 × 17,5 cm. 8 str. – *BIDŽ.*

587. Pobožnost prigodom pohađanja Bunarića i svetih mjesta. – U Subotici, Tiskara Červik, 1929. – 11,6 × 15 cm. – *Bk.*

588. Pozdravljenje mlogo poštovanom otcu Gregoru Čevapoviću deržave sv. Ivana Kapistrana deržavniku od obćine dalmatinskog roda u Budimu. – U Budimu, 1830. 8°.

589. Praecepta illyricae linguae succinta perspicuaque methodo proposita. – U Kalači pri J. Tomčeku. 8° 104 str.

590. Pravila Društva »Hrvatski prosvjetni dom u Subotici«. – Subotica, Štamparija sv. Antuna i Književno poduzeće kao zadruga. – 12 × 19,5 cm. 8 str. – *GbS.*

591. Pravila Seljačke kreditne zadruge s o. j. u Subotici. – Prva Hrvatska dionička tiskara u Osijeku, 1930.

592. Pravila Zadruge kršć. trošitelja u Subotici. – Subotica, 1905.

593. I. preljski dar za Bunjevce i Šokce. Dobiva se kod uredničtva »Nevena« i Josipa Bittermanna u Subotici. – Naša knjiga, Izdaje Uredničtvo »Nevena«. m8° 40 str. – *Bk.*

594. Program lakoatletičkog mitinga priređenog po J. A. D. »Bačka« u Subotici dne 26. jula 1925. – U Subotici, Tiskara Josipa Horvatha. 10 × 13,5 cm. – *GbS.*

595. PROBOJČEVIĆ, Ivan. – Mali katekizam za osnovne škole. – Subotica.

596. Psaltirich duhovnih pisama bogoljubnim dushama pripravljen i s dopushtenjem stareshina, na svitlost dan godine 1805. – U Budimu, Prodaje se kod Dam. Kauliczy novosadskog knjigoprodavca. 12° 118 str.

597. *Psaltirić duhovnih pisama, pobožnim dušam iz različitih bogoljubnih knjigah* sastavljen, od ilirsko-katoličke varoši tabanske. – U Budimu, kod Martina Bàgo, 1856. 8° 220 str.

598. QUOTIDIAN, Ljudevit. – Sveti čas posvećen uspomeni svete smrtne borbe gospodina našega Isusa. Sastavio Quotidian Ljudevit, svećenik, glavni urednik časopisa *»Hitélet«*. Preveo I. Dj. – Novi Sad, Naklada i vlasništvo pisca, Štamparija Farkaš i Dürbeck. – 9,5 × 13,7 cm. – *GbS.*

I. Dj. mogla bi biti početna slova Ivana Djeneša.

599. Radost duše. Kršćansko katolički molitvenik. Sastavili i izdali Somborski karmelitani. – Sombor, Tiskara Ferdinanda Bittermanna i sina, 1913. – 8,2 × 12 cm. 306 str. – *GbS.*

II. izdanje: Subotica, 1928.

600. Rajska ružica. Sbirka od 4 liepe pobožne molitvice. Složio J. S. – Subotica, Iz štamparije Krausz i Fischer.

601. Razmišljanja i molitve koje se čitaju i mole čineći put križa. – Subotica, Izdaje i dobiti se može u knjižari Nandor A. Krecsi. – 10,3 × 16,2 cm. – *Bk.*

602. Razgovor o biskupu Ivanu Antunoviću. – Subotica, Tiskara Josipa Horvatha, 1936. 8° 20 str.

603. Razgovor III. O hrvatskoj književnosti. – Subotica, Izdao Humano-prosvjetni odbor katoličkih crkvenih općina, Tiskara Josipa Horvatha, 1936. 8° 20 str.

604. Razgovor o osnivanju Matice subotičke. – Subotica, Tiskara J. Horvatha, 1935.

605. Rimokatolički mali katekizam. – Subotica, Štamparija sv. Antuna, 1923. – 13 × 19,9 cm. 110 str. – *GbS*

606. Roxario illiti vinac duhovni. To jest: kratka »Ubavist« za izmoliti krunicu Gospinu; s molitvama i pismama, za potribu »Svete krunice bratinstva«, i drugima bogoljubnima kerstjanima. – U Baji, Slovima Ignacie Mederschicky, 1858. – 9,5 × 15,5 cm. 25 str. – *BVH.*

607. Svete pisme i molitve na slavu B. D. Marije od Vodice. – Baja, 1895.

608. Subotičko trećeg kruga pokopno udruženje. – Subotica, Štamparija Fischer i Krausz, 1925. – 12,6 × 19,9 cm. – *GbS.*

609. SUDAREVIĆ, Vladislav. – Sudbina Bunjevačke prosvetne matice. Napisao Sudarević Vladislav. – Subotica, Štamparija Minerva. – 15 × 22,6 cm. 16 str. – *Bk.*

610. Šta hoće Pučka stranka? – Subotica, Tiskano u Štampariji Vinka Blesića, 1895. 8° 52 str.

611. Štovanje Svete Ane. – U Subotici, Izdanje Gjuro Kréči, Tiskara Krausz i Fischer, 1905. – 11 × 17,2 cm. 104 str. – *Bk.*

612. Treći red Gospe karmelske i sv. Terezije. – Sastavio i izdao karmelitanski samostan u Somboru, Tiskano u Tiskari sv. Antuna u Subotici, 1913. 16° – *Bk, F.*

613. Ustav Subotičke »Pučke Casine«. – Izdala je Pučka Casina Subatica, Tisak Šime Pertića, 1882. – 10,2 × 16,3 cm. 20 str. – *GbS, BC, F.*

614. Uspomena drugu N. N. vikovičite pomirne žrtve. Privedeno iz madjarskoga. – Tisak Vinka Blesića u Subotici. 8° 8 str.

615. Veliki vinac angjeoski. Molitvena i ujedno pismena knjiga. Iz različitih knjigah dopušteni od sv. majke Crkve, sabrana, i ujedno sastavljena na duhovnu korist bunjevačka i šokačka naroda. Na odgovor Gjure Kreči prviput na svitlost izdata. – U Subotici, Tiskano kod Šime Pertića, 1882. – 11 × 17,2 cm. 706 + + XIV + 10 str. – *Bk, F.*

616. VIDAKOVIĆ, Albe. – Missa Gregoriana za četveroglasni muški zbor uz pratnju orgulja. – v8° 31 str. – *Bk.*

617. VIDAKOVIĆ, Albe. – Pet duhovnih stihova. – v8° 8 str.

618. [VIDAKOVIĆ, Dr. Pavao]. – Život Svete Elizabete. Pisao: Lemešan. – U Subotici Nakladom Tiskarne zadruge. – 16° 16 str. – *Bk.*

619. Vikovična krunica. – Kaćmar.

Ovaj sam podatak našao zabilježen u 2. bilješci na 4. strani djela »O društvu sv. Krunice, što se zove Živa ružica« koje je tiskano u Subotici kod Nikole Tomića nepoznate godine.

620. VUJKOV, Balint. – Bunjevačke narodne pripovitke. – Subotica, Izdanje uredništva »Nevena«, Štamparija »Minerva«. – v8° 32 str.

Djelo je pretiskano iz izvanrednog izdanja »Nevena« koje je izišlo srpnja 1939.

621. VUJKOV, Balint. – Dva borca. – Subotica, Izdanje »Hrvatske riječi«. – 14,5 × 20,2 cm. 20 str. – *GbS.*

Pretiskano iz »Narodnog kalendara« za 1948. koji je uredio A. Vojnić Purčar.

622. VUJKOVIĆ LAMIĆ, Franjo. – Pisma od Bl. D. Marie. Vlastitost Franje Vujković L. – 8° 3 str. – *Bk.*

623. VUJKOVIĆ LAMIĆ, Franjo. – Pisma na poštenje Bl. D. M. za svako vrime u glasu O kakvije ovo blagdan s. t. d. – 8° 1 str. – *Bk.*

Zajedno s ovom pjesmom, ali ne pod istim naslovom, tiskane su još dvije »Pisme od Bl. D. Marie« na svega tri strane formata osmine. Sve tri su »vlastitost Franje Vujković L.«.

624. Za koga ćemo glasati. Birači neka ovo pročitaju. – U Subotici, Izdanje Pučke stranke, Tiskara sv. Antuna, 1910. – 14,5 × 20,3 cm. – *GbS.*

REGISTAR AUTORA

AMBROZOVIĆ Ivan 86, 108
ANDRIĆ dr Josip 228, 251, 252, 253, 260, 261, 269, 270, 278, 279, 287, 304, 319, 320, 329, 341, 356, 357, 368, 369, 370, 371, 376, 377, 384, 385, 397, 404, 405, 417, 444, 445, 511, 519, 529, 530, 531
ANDRIĆ Ranka 432
ANTUNOVIĆ Ivan 127, 132, 139, 140, 143, 145, 146, 151, 156, 157, 161
ARNOLD ĐURO 80, 97, 100

BAČIĆ Pavao 539
BAJA Pavao 40, 543
RARBARIĆ Mladen 171, 177, 179, 183, 194, 199, 209, 212, 213, 236, 237, 238, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 248, 280, 290, 301, 331, 350, 544, 545
BARIĆ, Adalbert Adam 42, 58, 59, 60, 61, 67, 546
BAŠIĆ, Franjo v. VUJKOV Balint
BEDŽULA Tomo 109, 112, 120
BENEŠ Ivan 358, 386
BERTRON Franjo 271
BEŠLIĆ Pavao 339, 542
BLESIĆ Vinko 550
BODOLSKY Franjo 110, 134
BRAČULJEVIĆ Lovro 5, 6
BRČIĆ KOSTIĆ Mato 396, 455, 468
BUDANOVIĆ Antun 167, 169, 182, 184
BUDANOVIĆ Lajčo 190, 200, 205, 206, 208, 214, 215, 219, 220, 231, 254, 272, 281, 282, 283, 288, 289, 302, 359, 372, 555
BUKINAC Beato 387

ČERHATI Grgur 388, 410, 500
ČILIĆ Luka 15, 16
ČOVIĆ Marko 360, 378, 398, 411
ČULIĆ Fabijan 106

DOROTIĆ Silvestar 113
DOROTIĆ Vilko 389
DULIĆ Nikola 342, 348, 349

ĐUROŠEVIĆ Franjo 166

EVETOVIĆ A. Miroljub 221, 311, 312
EVETOVIĆ dr Matija 343, 391

G. M. 98
GRGIĆ Stjepan 113, 114, 118, 119, 121, 122, 123, 152, 153, 210, 561, 562, 563
GRUBANOVIĆ Josip 9, 11

I + M 211
IVANOVIĆ Marko Ćiro 249, 255
IVIĆ Šime 141, 142, 144, 158, 162, 172, 191

JAKOBOVIĆ Antun 102
JAKOŠIĆ Josip 48, 74, 75, 76, 77, 78
JAKŠIĆ Ante 313, 351, 352, 361, 373, 399, 412, 423, 467, 500a, 512
JANKOVIĆ Martin 85, 99
JURKOVIĆ Ivan 3, 4

KARAGIĆ Antun 413, 419, 420
KARAGIĆ Luka 8, 565
KATANEC dr Mihovil 362
KESIĆ Nikola 10
KLARSKI Josip 484
KNEZOVIĆ Josip Antun 12, 19, 20, 23, 24, 96
KOKIĆ Aleksa 363, 374, 378, 379, 501
KOLAROVIĆ Andrija 566
KOPILOVIĆ Jakov 421, 433, 458, 521
KOPUNOVIĆ Anto 344
KOVAČIĆ Stjepan 314
KUJUNDŽIĆ Andrija 325
KUJUNDŽIĆ Anđelina 532
KUJUNDŽIĆ Ilija 195, 204, 569
KUJUNDŽIĆ Ivan 344, 424, 434, 435, 436, 569, 472, 478, 479, 488, 489, 495, 502, 513, 520, 540
KUJUNDŽIĆ Nikola 173, 185, 186, 196, 197

KUJUNDŽIĆ Pavao 187, 222, 232, 233
KUJUNDŽIĆ Stjepan 91, 93, 94
KUJUNDŽIĆ Tomo 55
KULUNČIĆ Matija 265, 284, 315, 364
KUNTIĆ Albe 305

LIPOVČEVIĆ Petar 44, 45
LIPOVČIĆ Jeronim 35
LIPOZENČIĆ dr Lazar 223

MAČKOVIĆ Titus 207
MALAGURSKI ĐORĐEVIĆ Mara 285, 326, 392, 400, 451
MAMUŽIĆ Benco 165
MAMUŽIĆ Giza 316
MAMUŽIĆ Lazar 136, 137, 163, 165, 201
MANDIĆ Mijo 153a, 154, 159, 164, 202, 291
MARCIKIĆ Grgo 570
MARTINOVIĆ Ignacije 46, 47, 49, 50, 52, 53, 54, 56, 57, 64, 65, 66, 68, 69, 70
MATIJEVIĆ dr Stjepan 292, 321
MERKOVIĆ Lazar 514, 571, 572
MESAROŠ Bela 235
MIHALOVIĆ Bono 573
MIHALOVIĆ Ivan 71, 133, 138, 155, 160, 168, 203, 574
MIHALJČIN Tomo 152
MILODANOVIĆ Šime 170
MODROŠIĆ Blaž 131
MUKIĆ Krunoslav 197
MUKIĆ Simeon 104, 105
MUSIN Antun 425

OMEROVIĆ Tomo 234, 317, 393, 406
ORČIĆ Jakov 473

PAJVANOVIĆ Ivan 21
PALIĆ Emil 306, 327
PALIĆ Ivan 579
PANČIĆ Ivan 473, 503
PAŠIĆ Josip 470, 414, 415, 426, 437, 580
PAVIĆ Mirko 13, 14, 17, 18, 21, 22, 25, 26, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 41, 43, 51, 481
PAVLETIĆ Blaško 585, 586
PEIĆ Marko 416, 464
PEKIĆ Petar 246, 250, 273, 274, 275, 276, 277, 286, 293, 294, 295, 307, 308, 322, 328, 332, 333, 365, 380, 453
PERČIĆ dr Vinko 446, 447, 452, 465, 504, 505, 506, 522, 537
PERESZLENYI Antun 62, 72, 73, 79, 82
PEŠTALIĆ Grgur 62, 72, 73, 79, 83
PETREŠ Ivan 225, 323
PIJUKOVIĆ Josip 198
PIJUKOVIĆ Nikola 27
POLJAKOVIĆ Matija 456, 459, 496, 497, 507, 515, 516, 523
PRĆIĆ Ive 296, 299, 353, 366, 381, 408, 538
PRĆIĆ Janja 297
PRĆIĆ Kata 394
PRISZLINGER Antun 388
PROBOJČEVIĆ Ivan 595

QUOTIDIAN Ljudevit 263, 598

RADNIĆ Mihovil 1, 2
RAJIĆ Blaško 216, 224, 226, 227, 229, 256, 266, 289, 354
RANIĆ Stjepan 63
RAPIĆ Đuro 30
RUDIĆ JOSIP 87, 88, 89, 90, 92, 103, 111, 115, 116, 117, 128
RUDIĆ Lazar 464
RUDINSKI Albe 480, 524
RUDINSKI Pavle 482

SARIĆ Gjeno 107
SEKULIĆ dr Ante 401, 402, 438, 443, 457, 460, 474, 485, 498, 517, 525, 535
SENEŠ Đorđe 464
SLATKOVIĆ Matija 81
STANTIĆ Alojzije 490
STANTIĆ Ante 541
STANTIĆ Gerard 239
STANTIĆ Grgo 257
STANTIĆ Luka 355, 427, 439
STIPIĆ Lazar 258, 267, 303, 309, 409
SUČIĆ Pavao 82, 82a
SUDAREVIĆ Vladislav 324, 609

ŠARČEVIĆ Ambrozije 124, 126, 129, 130, 174, 178, 180, 189
ŠARČEVIĆ Petar 508
ŠEMUDVARAC Marin 440
ŠOKČIĆ Josip 264, 268, 335, 336, 382

TOMAŠEV Šandor 337
TUMBAS Stjepan 175, 176, 403

VIDAKOVIĆ Albe 367, 395, 422, 428, 429, 441, 442, 448, 449, 470, 471, 475, 476, 486, 491, 509, 533, 616, 617
VIDAKOVIĆ dr Pavao 217, 218, 230, 618
VILOV Đuro 95
VILOV Stjepan 7
VOJNIĆ Adalbert 84
VOJNIĆ HAJDUK Blaško 338, 345, 450, 466, 492, 499
VOJNIĆ H. dr Josip 192
VOJNIĆ PURČAR Ante 430
VOJNIĆ TUNIĆ Ante 259, 339, 346
VOJNIĆ TUNIĆ Mijo 126
VUJEVIĆ dr Pajo 310

VUJKOV Balint 338, 375, 431, 454, 461, 462, 477, 483, 493, 494, 526, 527, 528, 620, 621
VUJKOVIĆ Marica 300, 318, 340, 347
VUJKOVIĆ DURMIŠ Franjo 214
VUJKOVIĆ LAMIĆ Franjo 135, 147, 148, 149, 152, 622, 623
VUJKOVIĆ LAMIĆ Ljudevit 487, 518, 536
VUKMANOV Lazo 125

ZAČKO Dragutin 325
ZETOVIĆ Ivan 181, 193
ZOLNAIĆ Ante 473, 510
ZOMBORČEVIĆ Vince 101, 150
ZVEKANOVIĆ Matiša 383, 542

PREDMETNI REGISTAR

A Bàcskai Hiradò és a bunyevàcz elemi tanügy. – Mamužić Lazar, 136
A bölcs juhàsz legény, horvàth népmese. – Vujkov Balint, 527
A Bunyevàcz program. – Šarčević Ambrozije, 174
Admodum Reverendo Domino Paulo Szuchich... – Arnold Đuro, 80
Adventske i božićne pisme iz Velike Slave Božije. – Dulić Nikola, 342
Aleksandra Petõfija Vitez Ivan... – Bodolsky Franjo, 134
Almanak Gospe lurdske. – Andrić Dr. Josip, 287
A Magyar kiràlyok és kiràlynék koronàztatàsoknak ünneplése. – Barić Adalbert, 58
A nemzetiségi kérdés Magyarorszàgban szerb szempontbòl. – Šarčević Ambrozije, 124
Angieoska iliti na slavu prisvetog Troistva krunica. – Grgić Stjepan, 114
Apllausus pastritis metropolitanae coloczensis ecclesiae... – Janković Martin, 99
Apostol Hrvatske. Životopis bl. Nikole Tavilića. – Andrić Dr. Josip, 397
Argumenti za očuvanje i održanje Trijanonskog mirovinskog ugovora. – Matijević Dr. Stjepan, 321
Aspiracione biopsije jetre. – Perčić Dr. Vinko, 504
Asserta musicalia Jurja Križanića i njegovi ostali radovi s područja glazbe. – Vidaković Albe. 533
A Szabadkai àltalànos takarékpénztàr részvénytàrsasàg 25 éves története... – Lipozenčić Dr. Lazar, 223
A szojabab termelése, felhasznàlàsa, feldolgozàsa és eladàsa... – Palić Emil, 306

Bàcs-Bodrogh törvényesen egyesült testvér megye'... – Rudić Josip, 115
Bàcs-Bodrogh törvényesen egyesült testvér megye' Egyetemének. – Rudić Josip, 116
Bač-Bodroška županija. Zemljopis za bunjevačku i šokačku mladež. – Zetović Ivan, 181
Bač. Crtice za njegovu povijest. – Barbarić Mladen, 350
Bačka sonatina. – Andrić Josip, 529
Bačka, za jedan glas i glasovir. – Andrić Dr. Josip, 417
Bać Boda ide na izbore. – Vujkov Balint, 431
Bajka o mravljem caru. – Vujkov Balint, 462
Bajski trokut ili spomen-vijenac Bunjevaca. – Pekić Petar, 246
Betlehem. Pastirska igra u tri čina. – Rajić Blaško, 229
Bernardica, molitve u oči preminuća... – 547
Beszédek... – Rudić Josip, 103
Biblijska povist staro i novozakonske objave Božje za pučke škole... – 548
Bijela golubica. Život časne sestre Marije Margarete. – Pašić Josip, 415
Bilješke iz književnosti, I–II. – Sekulić Ante, 457
Biserje i drago kamenje. – Pekić Petar, 333
Biserni đerdan. Pesme. – Jakšić Ante, 313
Blagoslov polja na dan Svetoga Marka sa litaniom »Sviu Svetih«. – 549
Blagoslovine Sv. Katoličke Crkve. – Kulunčić Matija, 364
Bog. Čitaj pa se misli. – Budanović Lajčo, 281
Bogoljubne pisme na čast blaženoj Divici Mariji. – Grgić Stjepan, 563
Bogoljubne pisme od bl. Divice Marije. – 551
Bogoljubne pisme za potrebu bajske župne crkve. – 552
Bogoljubni šest pisama na poštenje Bl. Divice Marie. – Grgić Stjepan, 113

RAZMISCGLAGNA
PRIBOGOMIONA
OD GLIVBAVI BOXYE.

MEDITATIONES DEVOTISSIMAE
AMORIS DIVINI.

Sloxena, i izuagena u Iezik Slouingnsky Bosansky, iz suetoga Pisma, i razlikye izkuscanie Nauystegla, i pissaça.

Pò

FRA MIHAYLV RADNICHIV BACANINV,
Pripouiedaoçu, sctioçu Generalomu, Iurue za Ministru, i Kusctodu Prouinçie Bosnæ Argentinę, Reda Malę Bratye suetoga Françescka.

ROMAE, V RIMV.

Typis Christophori Dragondelli. M.DC.LXXXIII.

SV PERIORVM PERMISSV.

Bibliografija, I/1, str. 678.

U Z A O
Scerafinske (nascki) goruchie gliubavi,
tri put svezan
To Jest
KRATKO, ALI TEMEGLITO
popissagnie pocsetka, ukoregniegnia, i rasciregnia davnascgniegh poglavitogh, iliti Archi-Brattinstva konopnogh pojassa Patriarke svetoga Ocza Franczescka, uzdighnutogh odavna u Czarkvi i manastiru male Brattje *Redovnitskogh obsluxegnia*, sinovah istogh Patriarke, Provinczie srebrno Bossanske, u Kraglievskomu, i slobodnomu Gradu *Budimu*, poghlavitomu Macxarske zemglie.

U TRI DIJLA RAZDIGLIENO
Od Koib V. n. Conv. M Theres.
PARVI MECHIE PRID OCSI, KOREN,
pocsetak, rasciregnie, otaistva, i duxnosti potribitogh obsluxegnia, Brattinstva. Drughi tomacsi oprosctegnia, i daje mloghe lipe, i potribite nauke zdravom karstianskom virovagniu, usagniu i Bogogliubnom dilovagniu kripostih. Trechi pripissuje zakon vladagniu, posebitom, i opchienom, Brattinstva i i broi oprosctegnia, kojase s'obsluxegniem istoga dobivaju.

SVE PRIPRAVGLIENO, SLOXENO, I POD tlacs dato, s'trudom, is'perom O. F. LOVRE BRACSUGLIEVICHIA, Zavitnika spomenutogh gori Rèda, i Provinczie, Sctiocza poghlavitogh svetoga Bogoslovstva, u Sckuli, i manastiru svetogh Ocza Franczescka, istogh Rèda i Provinczie, u imenovanom Gradu, godine Issukarstove 1730.

PRIPIJSANO I PRIKAZANO NA POSCTEGNIE, FALU, I dìku istogh uzviscenogh, i po svem svitu slavno-glasnogh Brattinstva; ossobito skupglienih, sjegignienih, i svezanih s'pojassom istoga, pod vladavju i upravgliegniem Provinczie srebrno Bossanske, s'koisiuje troskom tlacseno.

S' DOPUSSCHIEGNIEM STARESCINAH.

U Budimu, po Ivanu Giurgiu Nottenstein, Sctampaturu.

Bibliografija, I/5, str. 679.

EPISTOLE
I
EVANGJELIA
PRIKO
SVIJU NEDILJA,
I
BLAGI DNEVA SVETIH
GODISSNJI.
I MUKA GOSPODINA NASS.
ISUKERSTA.
PO MATTII, MARKU, LUKI, I IVANU,
[illegible] SLOXENA.
PO REDU RIMSKOGA MISALA
Clem. Pape VIII. i Urb. VIII. razredienà.
Stroskom Pokojnoga
GOSP. ANTUNA KESICHA,
Gragjanina Budimskoga doverssena.
A s-nastojanjem Brata njegova
O. P. FRA. NICOLÆ,
Redá S. Franæ Obsluxitelja Provinciæ
Bosnæ - Argentinæ pocseta;
Koji [illegible] strassnæ kuge, s-truda prissavssi
na vicnji [illegible], drugoj Bratji pocsete posse
ostavisse, koja Bratja i doverssisse.
Cod God. 1740.
[illegible]
[illegible] u Budimu, kod Veronikæ Nottensteinin [illegible]

Bibliografija, I 10, str. 682.

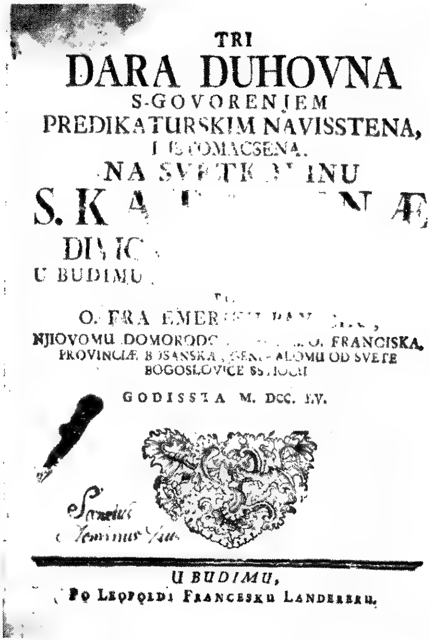

TRI
DARA DUHOVNA
S-GOVORENJEM
PREDIKATURSKIM NAVISSTENA,
I [illegible]
NA SVETK [illegible] INU
S. K [illegible] NÆ
DIV IC [illegible]
U BUDIMU.
[illegible]
O. FRA EMER [illegible]
NJIOVOMU DOMORODC [illegible] O. FRANCISKA,
PROVINCIÆ BOSANSKA, [illegible] ALOMU OD SVETE
BOGOSLOVICE [illegible]
GODISSTA M. DCC. LV.

U BUDIMU,
Po Leopoldi Francesku Landereru.

Bibliografija, I/18, str. 683–684.

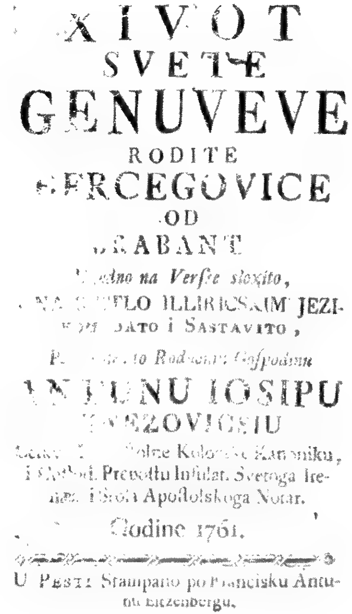
ŽIVOT
SVETE
GENUVEVE
RODITE
ERCEGOVICE
OD
BRABANT
[illegible] na Verſe sloxito,
[illegible] ILLIRICSKIM JEZI-
[illegible] DATO i SASTAVITO,
[illegible] Gospodinu
[illegible] IOSIPU
[illegible]ZOVICSIU
[illegible] Kolo[illegible] Kanoniku,
i [illegible] Prepoštu Infulat. Svetoga Ire-
[illegible] Apoſtolskoga Notar.
Godine 1761.
U PESTI Stampano po Francisku Antu-
nu Eitzenbergu.

Bibliografija, I/23, str. 684.

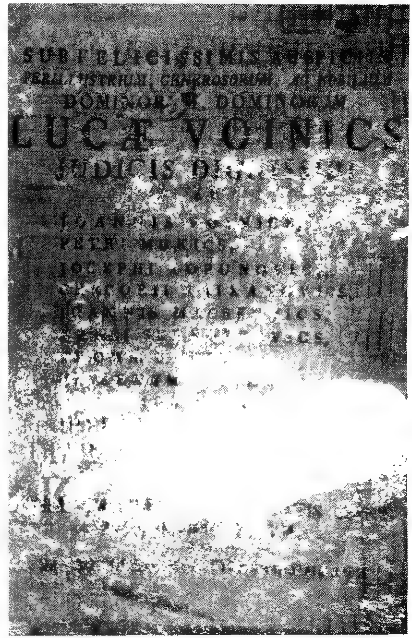

Bibliografija, I/30, str. 686.

NADODANJE
GLAVNI DOGAGJAJA,
RAZGOVORU UGODNOMU
NARODA SLOVINSKOGA,
ne odavno na ſvitloſt danomu;
NA
SLAVU BOXJU,
I ZA RAZGOVOR ILLYRAH
ù VERSSE SLOXENO
PO
Jednomu Sinu S. Frane, Der-
xave S. Ivana od Capiſtr.
Godine 1768.
S-dopuſstenjem Stareſsinah.

U PESSTI.

Bibliografija, I/34, str. 687.

JEZGRA
RIMSKOGA
PRAVOVIRNOGA NAUKA
Kerſtjanſkoga,
za
Mladex Jasnoga i Glasovitoga
Grada Becskoga Godine 1767. ù
Nimacski jezik na ſvitloſt
dana;
SADA PAK.
za ſpasonoſsno naprido-
vanje ne ſamo mlagjane dice, ve-
che i vrimenitii pravovirnih,
ù
Slovinski, iliti Illyricski,
jali Dalmatinski jezik prineſſena,
i s-tieskom opchena ucſinjena,
Godine 1769.
Věkoslava Babukićeſſa
ù Budimu sa slovi Leopolda
Franceska Landerera.

Bibliografija, I/37, str. 687.

UTISHENJE

OXALOSTJENIH

U SEDAM POKORNI PISAMA

KRALJA DAVIDA

IZTOMACSENO:

U TOLIKO PROMISHLJANJA,

S-NIKIMA OD CSISTE LJUBAVI

BOXJE, I ISKERNJEGA,

MOLITVAMA ZADERXANO:

I U NACSINU

SEBE OD KUXNE OTROVE PRIUZDERXATI

SLOXENO

OD

GERGURA PESHTALICHA,

S. FRANCISHKA SERAFINSKOG' REDOVNIKA,

DERXAVE S. IVANA KAPISTRANA.

S-dopushtenjem Stareshina'.

UTISHTENO U BUDIMU

SLOVIMA KRALJEVSKE MUDROSKUPSHTINE PESHTANSKE.

GODINE 1797.

Bibliografija, I/72, str. 691.

GOVORENJA

S- PRIGODOM SLAVNOG UVODJENJA

MLOGO POSHTOVANOG

GOSPODINA

PAVLA SZUCSICS

VICE ARCHI DIAKONA

U

XUPNU CERKVU,

SLOBODNE I KRALJEVSKE VAROSHI

MARIA THERESIOPOLITANSKE

RECSENA

DANA 21. LISTOPADA

GODINE

1804.

U SZEGEDINU,

SLOVIMA URBANA GRÜNA.

M. DCCC. V.

Bibliografija, I/82a, str. 692

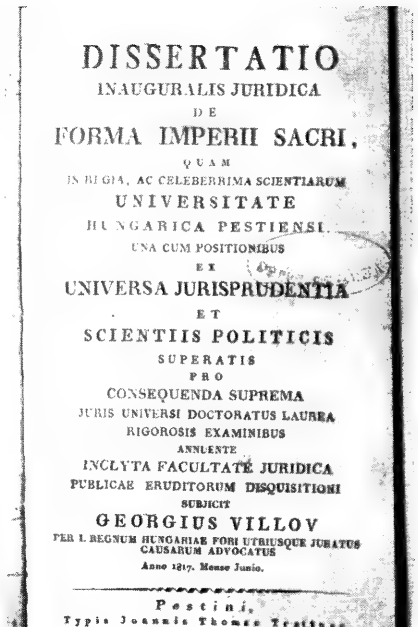

DISSERTATIO
INAUGURALIS JURIDICA
DE
FORMA IMPERII SACRI,
QUAM
IN REGIA, AC CELEBERRIMA SCIENTIARUM
UNIVERSITATE
HUNGARICA PESTIENSI
UNA CUM POSITIONIBUS
EX
UNIVERSA JURISPRUDENTIA
ET
SCIENTIIS POLITICIS
SUPERATIS
PRO
CONSEQUENDA SUPREMA
JURIS UNIVERSI DOCTORATUS LAUREA
RIGOROSIS EXAMINIBUS
ANNUENTE
INCLYTA FACULTATE JURIDICA
PUBLICAE ERUDITORUM DISQUISITIONI
SUBJICIT
GEORGIUS VILLOV
PER I. REGNUM HUNGARIAE FORI UTRIUSQUE JURATUS CAUSARUM ADVOCATUS
Anno 1817. Mense Junio.
Pestini,
Typis Joannis Thomae Trattner.

Bibliografija, I/95, str. 694.

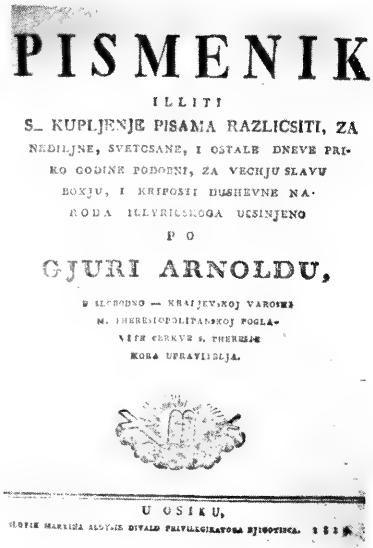

PISMENIK
ILLITI
S_ KUPLJENJE PISAMA RAZLICSITI, ZA
NEDILJNE, SVETCSANE, I OSTALE DNEVE PRI-
KO GODINE PODOBNI, ZA VECHJU SLAVU
BOXJU, I KRIPOSTI DUSHEVNE NA-
RODA ILLYRICSKOGA UCSINJENO
PO
GJURI ARNOLDU,
U OSIKU,

Bibliografija, I/97, str. 694.

KRATKI NAUK

ZA

KERSHCHANSKO-KATOLICSANSKI

MALENU DICU.

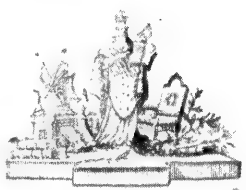

sdopushtenjem duhovnih strareshinah.

Subotici,

Stamparii Karla Bittermanna 1854

Bibliografija, I/568, str. 731.

ZBIRKA

MUDRIH I POUCNIH IZREKAH.

NA KORIST BUNJEVACKOG PUKA

SKUPIO I UREDIO

AMBROSIA SARCSEVICS

Subatički varoški arkivar.

Cina 10 kr.

U SUBATICI 1869

TISKANO U STAMPARIJI KARLA BITTERMANNA

Bibliografija, I/126, str. 698.

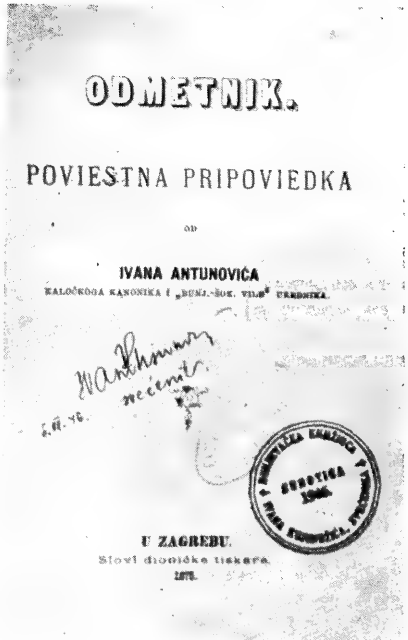

ODMETNIK.

POVIESTNA PRIPOVIEDKA

OD

IVANA ANTUNOVIĆA

KALOČKOGA KANONIKA I „BUNJ.-ŠOK. VILE" UREDNIKA.

U ZAGREBU.

Slovi dioničke tiskare.

1878.

Bibliografija, I/139, str. 699.

Učevna Knjižica.

Zemljopis,

POVISTNICA i USTAVOSLOVLJE.

ZA

BUNJEVAČKU I ŠOKAČKU DICU.

PO

HRVATSKO-UGARSKI IZVORI

NAPISAO:

MIJO MANDIĆ,

učitelj.

(Svojina pisatelja.)

GARA, 1880.

TISKOM JOSIPA BITTERMANA u SUBOTICI.

Bibliografija, I/153a, str. 701.

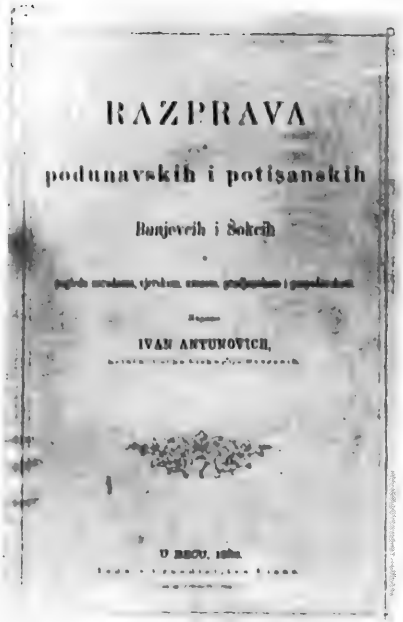
RAZPRAVA

podunavskih i potišanskih

Bunjevcih i Šokcih

IVAN ANTUNOVICH,

U BECU, 1850.

Bibliografija, I/157, str. 702.

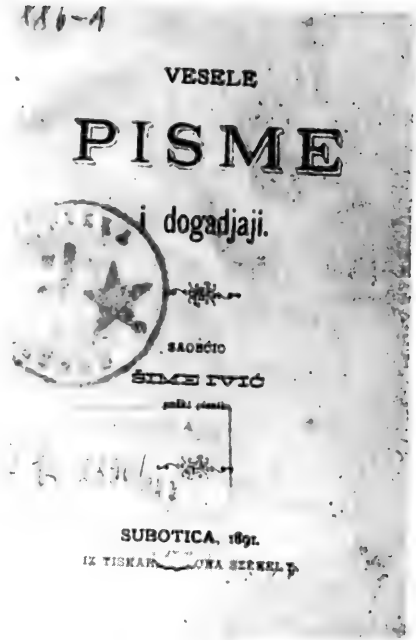
VESELE

PISME

i dogadjaji.

SAOBĆIO

ŠIMO IVIĆ

SUBOTICA, 1891.

Bibliografija, I/172, str. 703.

SRETNI I NUJNI ČASI.

PJESMIJE

SPJEVAO

ANTE (MIROLJUB) EVETOVIĆ.

CIENA 1 KR.

VLASTITA NAKLADA.

1908.

Bibliografija, I/221, str. 707.

Bibliografija, I/227, str. 708.

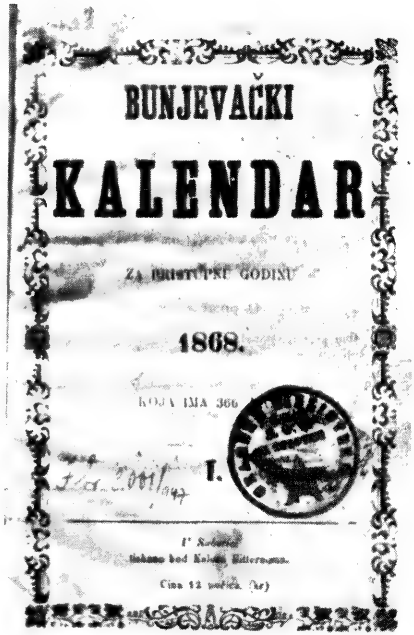
BUNJEVAČKI

KALENDAR

ZA [illegible] GODINU

1868.

KOJA IMA 366

I.

Bibliografija, II/1(1) [Napomena], str. 748.

Bunjevačko-Šokačka

DANICA

ili

SUBOTIČKI KALENDAR

za

PRISTUPNU GODINU

1884.

Izdaje

ŠIME PERTIĆ.

Cina 25 novč.

U Subotici.

Tisak Šime Pertića

1883.

Bibliografija, II/3(1), str. 749.

Bibliografija, II/6 [Napomena], str. 753.

GODINA I

„BISKUPA IVANA ANTUNOVIĆA"

KALENDAR

ZA PROSTU GODINU

1935

CENA 5 DINAR

NASLOVNU SLIKU IZRADIO G. LAZAR TONKOVIĆ

KALENDAR IZDAJE
JUG. NAC. DRUŠTVO BISKUP IVAN ANTUNOVIĆ

Za izdanje odgovara urednik Balint Vujkov

Bibliografija, II/9, str. 755.

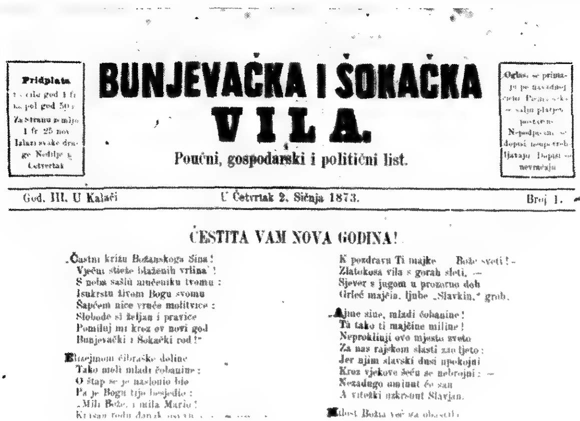

Pridplata
(za cilu god. 1 fr. ... pol god. 50 n.; za Stranu zemlju 1 fr. 25 nov. Izlazi svake druge Nedilje u Četvrtak)

BUNJEVAČKA I ŠOKAČKA VILA.

Poučni, gospodarski i političui list.

God. III. U Kalači — U Četvrtak 2. Sičnja 1873. — Broj 1.

ČESTITA VAM NOVA GODINA!

„Častni križu Božanskoga Sina!
Vječni stieče blaženih vrlina!
S nebom sašlu mučeniku tvomu:
Isukrstu živom Bogu svomu
Šapćem niće vruće molitvice:
Slobode si željan i pravice
Pomiluj mi kroz ov novi god
Bunjevački i Šokački rod!"

Blizejmom čibraške doline
Tako moli mladi čobanine:
O štap se je naslonio bio
Pa je Bogu tijo besjedio:
„Mili Bože, i mila Mario!

K pozdravu Ti majke Bože sveti! —
Zlatokosa vila s gorah sleti, —
Sjever s jugom u prozorno doh
Grleć majčin, ljube „Slavkin," grob.

„Ajme sine, mladi čobanine!
Tā tako ti majčine miline!
Neproklinji ovo mjesto sveto
Za nas rajskom slasti zao ljeto:
Jer njim slavski duši upokojni
Kroz vjekove šeću se nebrojni: —
Nezadugo uminut će san
A viteški uzkrsnut Slavjan.

Bibliografija, III/2, str. 757.

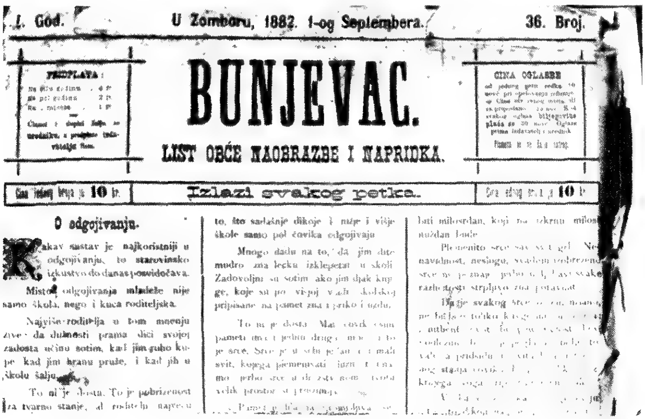

I. God. — U Zomboru, 1882. 1-og Septembera. — 36. Broj.

PRIDPLATA: (na cilu godinu 4 fr., na pol godinu 2 fr., na ... 1 fr.)

BUNJEVAC.

LIST OBĆE NAOBRAZBE I NAPRIDKA.

CINA OGLASE

Cina jednog broja je 10 kr. — Izlazi svakog petka. — Cina jednog broja je 10 kr.

O odgojivanju.

Kakav sustav je najkoristniji u odgojivanju, to starovinsko izkustvo do danas posvidočava.

Mistom odgojivanja mladeže nije samo škola, nego i kuća roditeljska.

Najviše roditelja u tom mnenju živi, da dužnosti prama dici svojoj zadosta učinu sotim, kad jim suho kupe kad jim hranu pruže, i kad jih u školu šalju.

To nije dosta. To je pobrizenost za tvarno stanje, al roditelji ...

to, što sadašnje dikoje i niže i više škole samo pol čovika odgojivaju.

Mnogo dada na to, da jim dite modro ... Zadovoljni su sotim, ako jim djak knjige, koje su ... pripisane na pamet zna ...

bati milosrdan, koji ...

Plemenito srce ...

Bibliografija, III/7, str. 758.

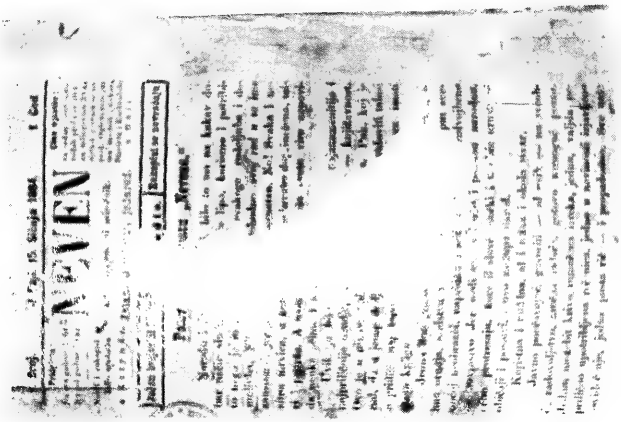

Bibliografija, III/8, str. 758.

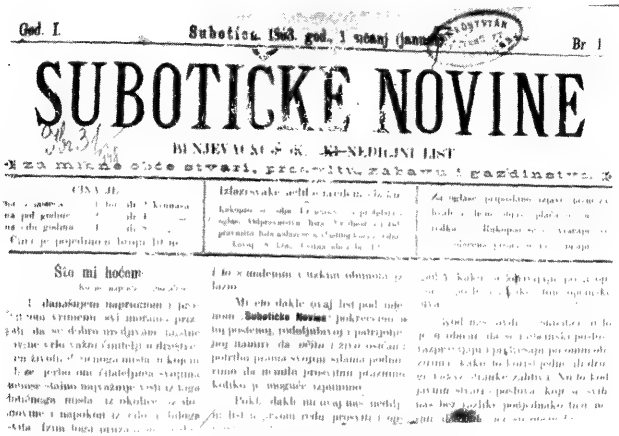

Bibliografija, III/9a, str. 761.

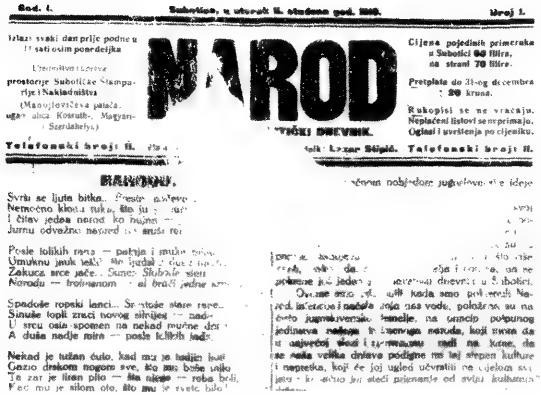

Bibliografija, III/12, str. 761.

Bibliografija, III/14, str. 762.

Bibliografija, III/34, str. 767.

Bibliografija, III/43, str. 769.

Bog s čovjekom na zemlji... – Antunović Ivan, 145
Bogoslovne pismice na poštenje Bogorodici Božanstvenoj Marii, i svetom Antunu padovanskomu... – 553
Božić. – Vidaković Dr. Pajo, 218
Božja pastirica. Mali životopis b. Ozane Kotorske s vjenčićem molitava. – Andrić Ranka, 432
Braćo kršćani. – 554
Budite svijesni katolici. – Budanović Lajčo, 288
Bùcsùzò beszéd... – Bedžula Tomo, 109
Bunjevac – Bunjevcima i o Bunjevcima. – Kuntić M. Alba, 305
Bunyevàcz kérdés és az 1868-iki XXXVIII. és XLIV. törvénycikkek végrehajtàsa. – Kujundžić Pavao, 187
Bunjevačke groktalice. – Prćić Ive, 408
Bunjevačke narodne pisme – Hiljadu bećaraca. – Peić Marko, 416
Bunjevačke narodne pisme. – Prćić Ive, 381
Bunjevačke narodne pripovitke. – Vujkov Balint, 454
Bunjevačke narodne pripovitke. – Vujkov Balint, 620
Bunjevački narodni običaji. – Prćić Ive, 366
Bunjevački običaji u slikama. – Malagurski Đorđević Mara, 285
Bunjevački pozdrav sokolima... – Stantić Luka, 355
Bunjevci. – Stipić Lazar, 409
Bunjevci i Šokci. – Čović Marko i Kokić Aleksa, 378
Bunjevci i Šokci. – Prćić Kata, 394
Bunjevčice. Crtice iz života bunjevačkih Hrvata. – Rajić Blaško, 354
Bunjevka o Bunjevcima. – Malagurski Đorđević Mara, 400

Car Jovan. Epska poema u deset pevanja. – Pekić Petar, 286
Carmen rev. ac clar. dni Pauli Nagy Abbatis de Behel... – Rudić Josip, 88
Cathalogus Bibliothecae Conv. Budensis. – Jakošić Josip. 74
Chefs d'oeuvre des poèmes nationaux yougoslaves... – Pekić Petar, 332
Cincokrt, za jedan glas s pratnjom klavira. – Vidaković Albe, 395
Codex statutorum synodi primae Bačiensis... – Budanović Lajčo, 359
Collectanea vitae, mortis et operum divi Joannis a Capistrano. – Jakošić Josip, 78
Conspectus regiminis formae regnorum Angliae et Hungariae. – Barić Adalbert Adam, 546
Crkva iločka. – Barbarić Mladen, 290
Crkva i orgulje na Djurdjinu. – Zvekanović Matša, 383
Crkvena glazba u zagrebačkoj stolnoj crkvi u XIX. vijeku. – Vidaković Albe, 429
Crkvene pjesme. – 556
Crkvene pjesme. – Vojnić Tunić Ante, 259
Crtice iz prošlosti Šarengrada. – Barbarić Mladen, 237
Cviće i kamen. – Vujkov Balint, 375
Cviće Karmela i bl. Malena Terezija. – Stantić Grgo, 257

Č'a Bonina razgala. – Poljaković Matija, 459
Čestitcvanje pivalačko sverhu Sv. Pisma. – Pajvanović Ivan, 21
Četiri komedije. – Poljaković Matija, 515
Čitanka za katoličke pučke učione. – Mihalović Ivan, 133
Čitanka za katoličke pučke učione iz magjarskog preveo... – Mihalović Ivan, 155
Članska knjižica Središnjeg Oltarskog Društva u Subotici. – 557
Čovik s Bogom u svojih molba i prošnja. – Antunović Ivan, 161

Daleko od zavičaja. Pjesme. – Kopilović Jakov, 421
Dan bačko-baranjskih Hrvata u Zagrebu – 558
Das Fermat-problem $x^n + y^n = z^n$. – Brčić Kostić Mato, 396
De activitate Franciscanorum in migrationibus populi croatici saeculis XVI et XVII. – Bukinac Beato. 387
De gratiis atque beneficiis beatissimae V. Mariae Radnae in Hungaria. – Baja Pavao, 543
Descriptio soluta et rytmica regum... – Pavić Mirko, 28

Dezsö Kosztolànyi: Krvavi pjesnik, historijski roman... – Mamužić Giza, 316
Devet molitvica Presvetom Srcu Isusovom. – Vujković Lamić Franjo, 148
Devetnica u čast Gospe Lurdske. – Mesaroš Bela, 235
Diatribe de legum omnium fine laconice pertractata... – Pijuković Nikola, 27
Die gewönliche Krönungsfeyer der Könige und Königinen... – Barić Adalbert Adam, 61
Dilo vire. Dilo ufanja. Dilo ljubavi. Dilo skrušenja. – 559
Directa ad coelum via. – Čilić Luka, 15
Disscussio oratoria in eos qui in librorum... – Martinović Ignacije, 70
Dissertatio de cognitione brutorum... – Grubanović Josip, 11
Dissertatio de harmonia naturali inter bonitatem divinam et mala creata. – Martinović Ignacije, 52
Dissertatio de micrometro... – Martinović Ignacije, 53
Dissertatio inauguralis juridica de fideiussore. – Kujundžić Tomo, 55
Dissertatio inauguralis juridica de forma imperii sacri... – Vilov Đuro, 95
Dissertatio inauguralis juridica de jure statuendi impedimenta matrimonii dirimentia... – Rudić Josip, 92
Dissertationes de variorum animalium natura et proprietatibus. – Grubanović Josip, 9
Dissertatio physica de altitudine atmospherae. – Martinović Ignacije, 54
Dissertatio physica de iride et halone. – Martinović Ignacije, 49
Dissertatio statistica de forma legali... – *Barić Adalbert Adam*, 59
Dissertatio statistica de potestate exsequente regis Angliae. – Barić Adalbert, 60
Dobar put putovanja karstijanskog u raj vičnjeg uživanja. – Bračuljević Lovro, 6
Dodjite k meni... (Molitvenik i pismarica)... – Cserhàti Grgur i Pereszlényi Antun, 500
Dogadjaji koji su se odigrali u Subotici za vreme mojeg javnog delovanja od 10. nov. 1918. do 20. maja 1920. god. – Matijević Dr. Stjepan, 292
Doktor filozofije. – Čović Marko, 360
Dolazak nezvanih. Pripovetke. – Klarski Josip, 484
Dostojna plemenite Bačke starìh uspomena... – Peštalić Grgur, 62
Doxologia ad sacram onomasim Excellentissimi Illustrissimi Domini Domini Petri Klobusiczky... – Kolarović Andrija, 566
II. staroslavenska Misa za tri jednaka glasa i orgulje. – Vidaković Albe, 449
Dubrovački zapisi glazbenog folklora s početka 19. stoljeća... – Vidaković Albe, 509
Duhovna Manna illiti knjiga bogoljubnih molitvica i pisama... – Vujković Lamić Franjo, 135
Duhovna radost. Molitvenik i pismarica... – Cserhàti Grgur i Priszlinger Antun, 388
Duhovne mervice, iliti kratke molitvice... – 560
Duhovno se nemoj zaboraviti od mene. – Knezović Antun Josip, 12
Dunje ranke. Pet seljačkih pripovijesti. – Andrić Dr. Josip, 253
Duo cycli meditationum quadriduanarum... – Bedžula Tomo, 120
Duo sanctioris vitae magistri. – Jurković Ivan, 4
Dva borca. – Vujkov Balint, 621
Dvadeset godina naše mladosti. – Sekulić Ante, 535
Dvadeset godina veterinarstva Subotice. – Rudinski Albe, 524
12 božićnih pisama. – Zetović Ivan, 193.
Dva priloga našoj kulturnoj povijesti. – *Sekulić Ante*, 498
Dvie nauke našega gospodina Isusa Krista... – Kujundžić Pavao, 222
Dvije zbirke nagovora. – Kujundžić Ivan, 495
Dvi pobožne pisme na poštenje Bl. Divice Marije. – Grgić Stjepan, 118

Elemi népiskolai Magyar-Bunyevàcz-Sokàcz szòtàr. – Šarčević Ambrozije, 178
Elegije. – Jakšić Ante, 463
Elenchus plantarum officinalium Hungariae indigenarum phanerogamarum... – Jakobović Antun, 102
Epicedium in exc. ac ill. duam comitissam Christinam Györi de Radvàny... – Rudić Josip, 90
Epicedium in rev. dnum Emericum Tucić. – Rudić Josip, 87
Epistole i evandjelja priko sviju nedilja... – Nikola Kesić, 10

Epistole i evandjelja ... – Pavić Mirko, 21
Ezopčice. Priče za kat. mladež. – Prćić Ive, 295
Exemplar encomiorum ... – Pavić Mirko, 13
Exhortatio oratorie deducta ... – Pavić Mirko, 22
Fantazija i fuga za orgulje. – Vidaković Albe, 442
Fény és árnyképek ... – Antunović Ivan, 151
Filatelistička izložba od 28–30. novembra 1965. u vestibilu gradske kuće. – Vujković L. Ljudevit, 536
Flos medicinae ... – Pavić Mirko, 33
Flos medicinae sive scholae salernitanae de conservanda bona valetudine ... Faksimil hrvatskoga prijevoda ... – Pavić Mirko, 481
Fragmenta. Iz autobiografije. – Barbarić Mladen, 244
Fragmenta poetica. – Pavić Mirko, 51
Fragmenti. – Barbarić Mladen, 330
Funkcionalne i histološke promene sluznice. – Perčić Dr. Vinko, 537

Gdi je lik? – Kujundžić Ilija, 569
Giovanni di Gesù Maria Calagorritano, O. C. D. e le sue opere ... – Stančić Alojzije, 490
Gospodarska politika. – Andrić Dr. Josip, 252
Govor bačkih Bunjevaca ... – Sekulić Ante, 443
Govorenja s- prigodom slavnog uvodjenja ... – Pavao Sučić, 82a
Govorenje pripoštovanog i plemenito rodnog gospodina Adalberta Vojnić ... – Vojnić Adalbert, 84
Govor' rečeni na Bačbodroškoj Kat. Skupštini u Subotici ... – 564
Grad Proljeća. – Sekulić Dr. Ante, 402
Gyakorlati Délszlàv (Ilir) nyelvtan ... – Budanović Lajčo, 231
Gyakorlati Ilir nyelvtan. – Mihalović Ivan, 138

Hervatag füzer. – Rudić Josip, 111
Hervatag füzer. – Rudić Josip. 128
H'stološko i funkcionalno ispitivanje sluznice. – Perčić Dr. Vinko, 522
Hod pod zvijezdama. Pjesme. – Jakšić Ante, 467
Hrvaške pravljice ... – Vujkov Balint, 493
Hrvati u Irskoj. Putopis sa 31. međunarodnog euharistijskog kongresa u Dublinu 1932. – Andrić Dr. Josip, 320
Hrvatske narodne pripovijetke. Bunjevačke. – Vujkov Balint, 461
Hrvatske narodne pripovijetke. Bunjevačke. – Vujkov Balint, 477
Hrvatske narodne pripovijetke iz Vojvodine. – Vujkov Balint, 494
Hrvatski realizam. – Sekulić Ante, 474
Hrvatsko uzor–selo. Pouka o prosvjeti i napretku seoskog života. – Andrić Dr. Josip, 260

Igra sudbine. Novele. – Musin Antun, 425
Iločke starine. – Barbarić Mladen, 194.
Il piccolo manuale della congregazione Mariana. – Omerović Tomo, 234
I + M. Crkvena pismarica. – 211
Imenik potrošnog materijala za ustanove, nadleštva, poljoprivredne organizacije, ugostiteljstvo i za jedan deo privrednih preduzeća. – Rudinski Pavle, 482
Istaknuti upravnici Gradske biblioteke u Subotici. – Vojnić H. Blaško, 466
Istina o Madjarima... Stipić Lazar, 303
Istina o Vojvodini ... – Stipić Lazar. 267
Isusovka, ilìti život, muka i smrt gorka Isusa Krsta ... – Modrošić Blaž, 131
Ištvan Kvazimodo: Tragikomedija. – Merković Lazar, 572
Izborna pesma. Adio monarhio! – Stantić Luka, 427
Iz književnosti. – Sekulić Dr. Ante, 525
Iz pjesama Ante Evetovića Miroljuba ... – Evetović A. Miroljub, 311
Izvještaj o radu na sakupljanju muzičkih neumatskih kodeksa i o pregledu knjižnica u Splitu, Trogiru i Hvaru. – Vidaković Albe, 470
Izvori za povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata. – Kujundžić Ivan, 540

Jezgra nauka kerstjanskoga. – Pavić Mirko, 14
Jezgra rimskoga pravovirnoga nauka kršćanskoga za mladež grada bečkog... – Pavić Mirko, 37
Jöjj, Uram Jézus! – Omerović Tomo, 406
Jubilarno hodočašće u Rim... – Budanović Lajčo, 302

Kad biste znali čar Božiji. – Kujundžić Ivan, 489
Kad Bog djavlu kumuje i druge komedije. – Poljaković Matija, 523
Kad je duša u tunelu. – Kujundžić Ivan, 472
Kako ćemo razumjeti glazbu? – Andrić Dr. Josip, 376
Kalocsa város Fényképei madàr tàvlatban. – Antunović Ivan, 146
Kamenčić prosvjeti naroda. – Barbarić Mladen, 179
Kanadai szent vértanuk élete. – Omerović Tomo, 317
Kao suncokreti. Drama u tri čina. – Poljaković Matija, 456
Kapi srca. – Vojnić H. Blaško, 345
Karašica kuda teče... Crtice s puta višega ženskoga liceja u Osijeku. – Barbarić Mladen, 245
Kasina. Šaljiva igra u 1 činu. – Karagić Antun, 419
Katalog knjiga sa izložbe u mesecu dana knjige 1960. u Gradskoj biblioteci. – Vojnić H. Blaško, 492
Katica. Gluma u 3 čina. – Karagić Antun, 419
Katolička akcija na području Bačke biskupije.. – Budanović Lajčo, 372
Klasovi pjevaju. – Kokić Aleksa, 363
Knjiga o malom Isusu. – Grgić Stjepan, 210
Knjiga kojom je presvitli gospodin Ivan Antunović... Gjenu Dulića prisidnika subatičke »Pučke Kasine« prilikom otvora Kasine pozdravio. – Antunović Ivan, 143
Knjiga od trideset i tri kratki promišljanja s nekima liepim molitvam i pjesmicama... – Grgić Stjepan, 152
Kod žalosne Gospe. Drama u 5 slika. – Barbarić Mladen, 241
Komedije. – Poljaković Matija. 496
Kongen'talne srčane mane. – Perčić Dr. Vinko, 452
Korama Misa za mrtve. – Vidaković Albe, 475
Korupcija. – Pekić Petar, 273
Kralj budi, Gospodine! – Bertron Franjo, 271
Kraljici. Melodram za glasovir. – Andrić Dr. Josip, 356
Krasuljak. Roman. – Andrić Dr. Josip, 369
Kratka povijest crkve i samostana franjevačkog u Zagrebu. – Barbarić Mladen, 213
Kratki nauk za keršćansko-katoličansku malenu dicu... – 568
Kratki nauk o pobožnosti k prisvetomu Srcu Isusovom. – 567
Kreuzweg-andacht. – Tumbas Dr. Stjepan, 403
Kripost posli smrti živi. – Mihalović Bono, 573
Krizmanje ili dolazak Duha Svetoga... – Budanović Lajčo, 282
Križ Gosp. Isukrsta i saboraši kao neprijatelji istoga križa. – Tumbas Stjepan, 175
Kruna obderžavajući u stanje apostolsko. – Knezović Antun Josip, 19
Krv se suši. – Pašić Joza, 437
K sreći. Roman. – Jakšić Ante, 351
KUD »Matija Gubec« Tavankut. – Prćić Ivan, 538
Kupi, čiko, ciglice. – Andrić Dr. Josip, 511

La bataill de Kossovo. Poème heroique... – Pekić Petar, 275
La mort de Smail Čengić aga... – Pekić Petar, 276
Lelektan az agytani rendszer nyomân. – Sarić Đeno. 107
Liječenje gastroduodenalnih ulkusa. – Perčić Dr. Vinko, 465
Lijepim Dunavom. Crtice s puta višeg ženskog liceja u Osijeku. – Barbarić Mladen, 242
Lik i misao Pavla apostola. – Stantić Ante, 541
Litanije presvetoga Srca Isusova u razmatranjima. – Kulunčić Matija, 265
Litterae circulares (O smrti O. Ivana Velikanovića). – Jakšić Josip, 76
Litterae encyclicae. – Jakošić Josip, 77
Loyolai szent Ignàc, rövid életrajza... – Omerović Tomo, 393

Ljudi u vrenju. – Poljaković Matija, 516
Magyar-Délszlàv közigazgatàsi és törvénykezési Müszótàr. – Šarčević Ambrozije, 130
Magyar-Szerb-Horvàt-Bunyevàcz-Sokàcz könyvészeti Szòtàr. – Šarčević Ambrozije, 180
Majka Božja Judska u Osijeku. – Barbarić Mladen, 280
Majka Crkva, Isusova zaručnica i kukavni sabor nazarenaca. – Tumbas Stjepan, 176
Mala biblia. – Kujundžić Nikola, 196
Mala slava Božija. Napivi za pisme. – Budanović Laičo, 215
Mala Slava Božija u molitvama i pismama... – Budanović Lajčo, 214
Mali časovi na čast Blažene Dijeve Marije... – Barbarić Mladen, 209
Mali katekizam za osnovne škole. – Probojčević Ivan, 595
Mali križić Nazaretanskog Isusa. – Grgić Stjepan, 119
Mamusich Làzàr Szabadka sz. kir. vàros polgàrmesterének 1885-ik évi Jelentése... – Mamužić Lazar, 163
Mamuzich Làzàr Szabadka szab. kir. vàros polgàrmesterének Védelem. – Mamužić Lazar, 201
Marija. Lirska novela. – Jakšić Ante, 361
Marijin vrt. Roman. – Andrić Dr. Josip, 341
Mathesis pura. – Martinović Ignacije, 46
Maturant. Roman. – Jakšić Ante, 423
Medendi methodus derivans... – Zomborčević Vince, 101
Méltosàgos Almàsi bàro idösb. Rudics Jòzsef... – 117
Meropa. Mesenska kraljica. Tragedija u 5 činova. – Pekić Petar, 250
Mihajlo Radnić, prvi bunjevačko-šokački pisac. – Kujundžić Ivan, 424
Mijo Mandić. Momenti iz njegovog života i rada. – Šokčić Joso, 336
Missa Caeciliana... – Vidaković Albe, 428
Missa Gregoriana za četveroglasni muški zbor. – Vidaković Albe, 616
Missa simplex ad voces inaequales. – Vidaković Albe, 441
Misne pisme iz Slave Božje. – Vujković Durmiš Franjo, 214
Mladi svećenik. – Kujundžić Ivan, 478
Mladomisnička. Mješoviti zbor. – Vidaković Albe, 367
Moje jadi. – Petreš Ivan, 225
Moji razgovori s Učiteljem. – Kujundžić Ivan, 502
Moj program. – Kujundžić Ivan, 435
Molitve i pisme korizmene, uskršnje i duhovske. Iz Velike slave Božje. – Dulić Nikola, 348
Molitvena knjiga iliričkim jezikom. – Karagić Luka, 565
Molitvena knjiga pod imenom Put nebeski. – Knezović Antun Josip, 96
Molitvena knjiga s nikim pismam duhovnim. – Pavić Mirko, 38
Molitvenik Družbe Bačkih Sestara N. Gospe. – Vojnić T. Ante i Bešlić Pavao, 339
Molitve u oči preminuća i bogoljubne pisme od Bl. Divice Marije. – 585
Molitve u oči preminuća i bogoljubne pisme od Bl. Divice Marije. – Blesić Vinko, 549
Mononucleosis infectiosa. – Perčić Dr. Vinko, 447
Muka Isusova po Mateju i Ivanu. – Pašić Josip. 407
Muka Isusova po sv. Evandjelju. – Prćić Ive, 294

Na čast i poštenje Bl. D. Marii u žalosno vrime. – Marcikić Grgo, 570
Nadodanje glavnih događaja Razgovoru ugodnom... – Pavić Mirko, 34
Nagysàgos Mukics Simeon urnak... – Mukić Simeon. 105
Najljepši među otocima. Lutanja po Siciliji. – Andrić Dr. Josip, 368
Naprijed drugovi. Tri pjesme povodom proslave 1. maja. – Stantić Luka, 439
Naputak za one koji osićaju napast postati Nazarenom. – Antunović Ivan, 156
Narodna vjerovanja o Mjcsecu kod Hrvata. – Šemudvarac Marin, 440
Narodne pisme. – Ivić Šime, 162
Narodno blago. Narodne pjesme i poslovice. – Rajić Blaško, 227
Narodno blago. Zbirka narodnih pjesama i poslovica. 1. knjiga. Svatovske pjesme. – Rajić Blaško, 256
Narodnosno pitanje i budućnost Ugarske. – Kujundžić Pavao, 233
Naša banka. Preštampano iz »Subotičke Danice«. – 575

Naš maleni čudotvorni kralj. – Stantić Gerard, 239
Našim šorom. Pripovijesti iz Subotice. – Rajić Blaško, 298
Naš redovnički život. – Kujundžić Ivan, 488
Nauk kerstjanski. Za cvitnu mladež Naroda Iliričkoga... – 576
Nebesko Janješce ili molitvenik za bunjevački i šokački naraštaj. – Mandić Mijo, 164
Neke crkve u Slavoniji nakon Turaka. – Barbarić Mladen, 247
Nemzetiségi kérdés a magyar parlamentben és közéletünkben. – 232
Niko i ništa. – Poljaković Matija, 459
Nonnihil de educatione juventutis scolasticae. – Barić Adalbert, 67
Nove brazde. Tri seljačke pripovijetke. – Andrić Dr. Josip, 261
Novi i glavni u dvanaest stazicah razdáljeni put nebeski. – Pavić Mirko, 41
Novi ljudi. Roman. – Pekić Petar, 322
Novovjerci-krivovjerci. – Budanović Lajčo, 555
Nyilt levél Mocsáry képviselöhöz. – Mamužić Lazar, 137
Njiovoga veličanstva gospodina Simeona Mukić... – Mukić S., 104

Obća družba kršćanskih obitelja na čast Svete Obitelji od Nazareta. – 577
Oblak na dlanu. Pesme. – Pančić Ivan, 503
Obširni nauk kerstjanski... – Pavić Mirko, 17
Oca poštovanog Goffine pravovirno... – Pavić Mirko, 43
Ocu Marcelinu Doriću od strane Bačvanah... – Čulić Fabijan, 106
Očigledna nastava za prvi razred. – Mihalović Ivan, 574
Oči moje. Na narodne riječi. Za jedan glas i tamburaški orkestar. – Andrić Josip, 519
Odbljesci. Pjesme. – Merković Lazar, 571
Od danas do sutra. Eseji i kritike. – Šarčević Petar, 508
Ode rev. dni Antonii Dre... – Rudić Josip, 89
Odmetnik. Poviestna pripoviedka. – Antunović Ivan, 139
Od svakoga po malo... – Rapić Đuro, 30
O društvu sv. krunice, što se zove Živa ružica. – Budanović Lajčo, 190
Ogledalo temelja vire i zakona katoličanskoga... – Pavić Mirko, 21
O knjižnici »Gradjanske kasine« u Subotici... – Vojnić H. Blaško, 499
Okružnica na samostane i redovnike. – Karagić Luka, 8.
O porrir.ji. – Perčić Dr. Vinko, 446
O proizvodnim snagama Subotice. – Peić Marko, Rudić Lazar i Seneš Đorđe, 464
Oratio ad proceres et nobiles... – Martinović Ignacije, 64
Oratio die 14. julii pestini dicta. – Mihalović Ivan, 71
Oratio funebris quam praesente cadavere dni Aloysii de Capuano dixit... – Martinović Ignacije, 65
Oratio pro Leopoldo II. – Martinović Ignacije, 68
Oratio quam terminato cursu juridico in tesseram grati animi... – Kujundžić Stjepan, 93
Osamljeni mostovi. Pjesme. – Jakšić Ante, 500a
Osiguraj svoje vječno spasenje. – Quotidian Ljudevit, 263
Oslobođenje Subotice. – Vojnić Purčar Ante, 430
Osnovni katekizam za kršćansko katoličku dicu. – 578
Otac Ivo Rodić. Životopis. – Barbarić Mladen, 544
Otvorena knjiga Ivana Antunovića Kalačkog kanonika. – Antunović Ivan, 127
O ženidbi. Pouka. – Budanović-Rajić, 289

Paean festivum. – Čilić Luka, 16
Paean festivum. – Jakošić Josip, 75
Palics kiépitése. – Mačković Titus, 207
Par žutih cipela. – Poljaković Matija, 497
Pastir pametnejši od kraljeve hčere. Hrvatska ljudska pravljica. – Vujkov Balint, 528
Pašino srce, epska pjesma u pet pjevanja. – Barbarić Mladen, 301
Pedesetgodišnjica Subotičke Pučke Kasine. – Mandić Mijo, 291
Pesma o Franji Marjanušiću, koji je ubio četvero lica kod Žednika... – Ivanović Marko-Ćiro, 249

Pesme Josipa Šokčića. – Šokčić Josip, 264
Pet duhovnih stihova. – Vidaković Albe, 617
Physiologische bemerkungen über den Menschen. – Martinović Ignacije, 57
Pisma B. D. M. – Mihaljčin Tomo, 152
Pisma Bl. D. Marije. – Kujundžić Miškov Nikola, 186
Pisma Gospi Judskoj. – Ivić Šime, 141
Pisma Gospi Judskoj. U glasu »O Mario prisveta«. – Ivić Šime, 142
Pisma idući na sveto mesto, i Litanije Lauretanske. – Vujković Lamić Franjo, 147
Pisma kada se riki vodi Dunavu stupi... – Ivić Šime, 144
Pisma na poštenje Bl. D. M. za svako vrime u glasu O kakvi je ovo blagdan. – Vujković Lamić Franjo, 623
Pisma na slavu Božju od sv. Gjurgja mučenika... – Ivić Šime, 191
Pisma od Bl. D. Marie. – Vujković L. Franjo, 622
Pisma od deset zapovidih Božjih. – Grgić Stjepan, 120
Pisma pod Missom za mrtve iz Bratinstva. – Vujković L. Franjo, 152
Pismarica. – 581
Pisma. Svih svetih misa... – Ivić Šime, 158
Pisme Blaženi Divice Marie na duhovnu. – 582
Pisme na poštenje Blažene Divice Marije. – Vujković L. Franjo, 149
Pismenik iliti skupljenje pisama... – Arnold Đuro, 97
Pisme o imenu i srcu Isusovu i sakramentske. – Dulić Nikola, 349
Pisme preljske... prigodom 15. velikog prela. – 583
Pisme za veselje. – Grgić Stjepan. 153
Pjesmarica bunjevačko-srbska. – 584
Pjesma u čast o. Petra Katančića. – Đurošević Franjo, 166
Pjesnikov cvijetak. Tamburaški kvartet. – Andrić Dr. Josip, 228
Plavanjsko kolo. – Andrić Dr. Josip, 444
Pobijanje kritike V. Stajića. – Pekić Petar, 277
Pobožne pisme koje je za uporabu bogoljubnih kršćana izdao... – Grgić Stjepan, 561
Pobožnost na slavu djetešceta Isusa od Praga. – Prćić Janja, 297
Pobožnost prigodom pohadjanja Bunarića i svetih mjesta. – 587
Početnica za katoličke pučke učione. – Mihalović Ivan, 160, 168, 203
Pod sapetim krilima. – Jakšić Ante, 399
Pogargjenje ispraznosti od svijeta... – Radnić Mihovil, 2
Polaganje računa o radu i programni govor J. Pijukovića. – Pijuković Josip, 198
Politika kao nauka. – Andrić Dr. Josip, 269
Positiones ex civili romano et jure criminali... – Kujundžić Stjepan, 91
Positiones ex philosophia. – Jakošić Josip, 48
Positiones philosophiae. – Peštalić Grgur, 82
Posthepatitični sindrom. – Perčić Dr. Vinko, 505
Poučne iskrice koristnoj pučkoj zabavi putem po Italiji godine 1869. sabrao... – Antunović Ivan, 132
Povijest crkve iločke. – Barbarić Mladen, 240
Povijest Hrvata u Vojvodini od najstarijih vremena do 1929. god. – Pekić Petar, 307
Povijest oslobođenja Vojvodine. – Pekić Petar, 380
Pozdravljenje mlogo poštovanomu otcu Gregoru Čevapoviću... – 588
Poziv na predplatu bunjevačko-magjarskog i magjarsko-bunjevačkog ričnika. – Mandić Mijo, 159
Praecepta illyrica linguae succinta perspicuaque methodo proposita. – 589.
Praelectiones physicae experimentalis. – Martinović Ignacije, 56
Pravila Družbe Bačkih Siromašnih Sestara Učiteljica »Naše Gospe«. – Vojnić T. Ante i Bešlić Pavao, 346
Pravila društva Hrvatski prosvjetni dom u Subotici. – 590
Pravila Hrvatske kulturne zajednice... – Katanec Dr. Mihovil, 362
Pravila katoličkog Subotičkog kruga. – Mamužić Matija, 188
Pravila Seljačke kreditne zadruge s o. j. u Subotici. – 591
Pravila Zadruge kršć. trošitelja u Subotici. – 592

Pravilnik i poslovnik za rim. kat. crkvene općine. – Budanović Lajčo, 254
Pred vratima tišine. Pjesme. – Jakšić Ante, 512
Priča o djevojci Višnji. – Čović Marko, 411
Pridslava. Pripovist iz početka kršćanstva. – Rajić Blaško, 226
Prilog kulturnoj povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata. – Kujundžić Ivan, 436
Prilog poznavanju pravosuđa na selu u Bačkoj u XIX stoljeću. – Džinić Ilija, 534
Prirodopis, prirodoslovlje i slovnica za bunjevačku i šokačku dicu. – Mandić Mijo, 154
Prišašće. – Pavić Mirko, 26
Prodromus asceticus... – Pavić Mirko, 32
Program lakoatletičkog mitinga priredjenog po J. A. D. »Bačka« u Subotici 26. jula 1925. – 594
Promene serumskih transaminaza. – Perčić Dr. Vinko, 506
Propast austro-ugarske monarhije i postanak nasljednih država. – Pekić Petar, 365
Propositiones ex universo jure hungarico... – Kujundžić Stjepan, 93
Propositiones ex universa philosophia... – Lipovčević Petar, 45
Prosvitljenje i ogrianje jesenog i zimnog doba. – Pavić Mirko, 25
Proširenje kongruencije $(a + b)^n$... – Brčić Kostić Mato, 455
I. preljski dar za Bunjevce i Šokce. – 593
Prvi vijek kapelice »Majke Božje« od mira u Karlovcima. – Barbarić Mladen, 262
Psaltirić duhovnih pisama. – 596
Psaltirić duhovnih pisama bogoljubnim dušama pripravljen... – 597
Proričja i narečenja, koja štijuć i obdržavajuć... – Ambrozović Ivan, 86
Put dug pet života. – Merković Lazar, 514
Pupoljci. Lirske pjesme. – Vojnić H. Blaško, Bašić Franjo, Bećarović Baraba, 338
Put križa. – Kujundžić Nikola, 173
Put od dva do jednog sveta. Događaji u četiri slike. – Stipić Lazar, 309
Putokaz Bunjevcima i Vojvodini. – Šokčić Josip Dionizije, 268
Putovanje duhovno... – Pavić Mirko, 36

Radost duše. Kršćansko katolički molitvenik. – 599
Radost kad je prepošt g. Ernest Kelle... – Ambrozović Ivan, 108
Rajska ružica. Sbirka od 4 liepe pobožne molitvice. – 600
Ramus viridantis olivae... – Pavić Mirko, 31
Rasprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih... – Vujević Dr. Paja, 310
Rasprava o smrtnoj kazni. – Pekić Petar, 293
Rastatkinja. Gluma u 3 čina. – Karagić Antun, 420
Razgovor o biskupu Ivanu Antunoviću. – 602
Razgovor o osnivanju Matice subotičke. – 604
Razgovor prijateljski medu kerstjaninom i ristjaninom... – Vilov Stjepan, 7
Razgovor III. O hrvatskoj književnosti. – 603
Različite bogoljubne pisme. – Grgić Stjepan, 562
Razmišljanja i molitve koje se čitaju i mole čineći Put križa. – 601
Razmišljanja pribogomiona od ljubavi Božje... – Radnić Mihovil, 1.
Razne pisme. – Grgić Stjepan, 122
Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih... – Antunović Ivan, 157
Razrednica učenika i učenica srpske osnovne škole subotičke... – Budanović Antun, 167, 169, 182, 184
Razrednica učenika i učenica srpske osnovne škole subotičke... – Mamužić Benco, 165
Religije i maske. Pjesme. – Kovačić Stjepan, 314
Relikvije sv. Ivana Kapistrana. Polemička rasprava. – Barbarić Mladen, 238
Rešenje diofantske jednačine $x^4 + y^2 = z^6$. – Brčić Kostić Mato, 468
Rev. Domino Stephano Katona... – Janković Martin, 85
Riječi i djela. – Sekulić Dr. Ante, 517
Rimokatolički katekizam i biblija za početnike za II. razred nižih pučkih škola... – Beneš Ivan, 358
Rimokatolički mali katekizam. – Beneš Ivan, 386
Rimokatolički mali katekizam. – 605

Rimsko-katolički osnovni katekizam, sa biblijskim osnovama za II. razred osnovnih pučkih škola... – Vidaković Dr. Pajo, 217
Rodoljupke. Pjesme. – Barbarić Mladen, 177
Roxario illiti vinac duhovni. – 606
Ručna knjižica za utiloviti u zakon katoličanski obraćenike... – Pavić Mirko, 39
Ruska opera. – Andrić Dr. Josip, 251

Sabrane pjesme. – Barbarić Mladen, 199
Sajam i smotra goveda dobivenih putem veštačkog osemenjivanja... – Rudinski Albe, 480
Schematismus primus. – Zvekanović Matiša i Bešlić Pavao, 542
Scriptorum ex regno Slavoniae... – Barić Adalbert Adam, 42
Septem Hungariae Heroes... – Jurković Ivan, 3
Sermones a Pavao Szuchich... – Sučić Pavao, 83
Sermo occasione solemnitatis comitatuum... – Slatković Matija, 81
Sermo, quem in solenni inauratione regii gymnasii ad L. R. que civitatem neoplantensem... – Ranić Stjepan, 63
Sin nizina. – Sekulić Ante, 401
S iste žice. Tri ciklusa pjesama. – Barbarić Mladen, 301
Skenderović Justo i družina. – Sudarević Vladislav, 324
Skupni porez na brašno i hleb. – Palić Fmil. 327
Slava Božja u molitvama... – Budanović Lajčo, 200, 220
Slava Bogu. Molitvenik i pjesmarica za školsku mladež. – Vidaković Albe, 422
Slavjan na svetih dnevih ili blagdanih crkvenih. – Antunović Ivan, 140
Slavonija, turska podanica. – Barbarić Mladen, 236
Slovačka glazba. Glazbena prošlost i sadašnjost Slovačke. – Andrić Dr. Josip, 418
Slovnica slovačkog jezika. – Andrić Dr. Josip, 405
Smotra bunjevačke prošlosti. Katalog. – Kopunović Anto i Kujundžić Ivan, 344
Soneti. – Kopilović Jakov, 458
Spasi Kraljice... – Grgić Stjepan, 121
Spomenica pohoda Bunjevaca u svoju staru postojbinu. – Pekić Petar, 328
Spomen izdanje pjesama Ante Evetovića »Miroljuba«... – Evetović Ante Miroljub, 312
Srcem uz Srce Isusovo. – Kujundžić Ivan, 469
Srcem uz Srce Isusovo, I–II. – Kujundžić Ivan, 513
Srebrno klasje. – Kokić Aleksa, 501
Srednji katekizam za više razrede osnovnih škola. – Palić Ivan, 579
Sretni i nujni časi. – Evetović Ante (Miroljub), 221
Srijemska rapsodija. – Andrić Dr. Josip, 370
Srijemske elegije. Slike iz seoskog života. – Andrić Dr. Josip, 377
Slikovnica kršćanskog nauka... – Kokić Aleksa, 379
Stara bunjevačka narodna nošnja i vez. – Malagurski Đorđević Mara, 392
Stari mirotvorci. Pripovist iz doba apostolskoga. – Rajić Blaško, 266
Staroslavenska Misa za tri jednaka glasa i orgulje. – Vidaković Albe, 448
Status regni Hungariae. – Martinović Ignacije, 69
Stjepan Kaszap. – Pašić Josip, 414, 580
Stihovna satira. – Bačić Pavao, 539
180-godišnjica subotičke pošte. – Vujković L. Ljudevit, 487
Sudbina Bunjevačke prosvetne matice. – Sudarević Vladislav, 609
Subotica i Bunjevci. Da se zna i da se ne zaboravi. – Prćić Ive, 353
Subotica juče i danas. – Vojnić H. Blaško, 450
Subotica pre i posle oslobođenja. – Šokčić Joso, 335
Subotičke impresije. – Andrić Josip, 530
Subotičko Trećeg kruga pokopno udruženje Subotica. – 608
Svatovčice. Pjesme. – Pašić Josip, 426
Svećenik danas. – Kujundžić Ivan, 479
Svega svijeta dika. Seljački roman iz nedavne hrvatske prošlosti. – Andrić Dr. Josip, 270
Sveta ispovijed i pričest. – Budanović Lajčo, 283
Sveta Janja. Igrokaz u 2 čina. – Vidaković Dr. Pajo, 230

Sveta noć. I druge legende o malom Isusu. – Prćić Ive, 299
Sveta pastirica. Životopis svete Bernardice Soubirous. – Andrić Dr. Josip, 371
Sveta pričest po knjižici M. S. Segur-a ... – Budanović Lajčo, 206
Svete pisme. – Pavletić Blaško, 586
Svete pisme i molitve na slavu B. D. Marije od Vodice. – 607
Svete pisme za jubilarnu godinu. – Kujundžić Nikola i Mukić Krunoslav, 197
Sveti Antun Padovanski. – Kujundžić Ilija, 195, 204
Sveti čas. – Quotidian Ljudevit, 598
Svetotajstvo. – Budanović Lajčo, 205
Svijest, gluma iz bunjevačkog narodnog života u 3 čina. – Karagić Antun, 413
Svite [!] pisme. – Pavletić Blaško, 585
Szabadka város királyi várossá lett emelésének Százados Évfordulója ... – Zombor-čević Vince, 150
Szerb magyar nyelvkönyv. – Vujković Marica, 300
Systema universae philosophiae desumatum ... – Martinović Ignacije, 50

Šaljive hrvatske narodne pripovijetke (Bunjevačke). – Vujkov Balint, 483
Šana se udaje. – Jakšić Ante, 412
Šest nedilja na čast sv. Alojziju za mladež. – Budanović L., 208
Škole u Iloku. – Barbarić Mladen, 248
Šokačka elegija. – Andrić Dr. Josip, 445
Šta hoće Pučka stranka? – 610
Šta obećaje crvena demokracija? A šta daje? – Rajić B., 216
Štovanje Svete Ane. – 611

Tajna lijepe Cvijete. Roman. – Andrić Dr. Josip, 279
Ta naša djeca. Drama u tri čina. – Poljaković Matija, 507
Tantum ergo u C-duru za mješoviti zbor ... – Arnold Đuro, 99
Tentamen publicum ex metaphysica. – Peštalić Grgur, 79
Tentamen publicum ex physica et philosophia morum. – Peštalić Grgur, 73
Tereza se obratila. Roman. – Vujković Marica, 318
Testament politique de l'empereur Joseph II. – Martinović Ignacije, 66
Testi fenyiték az elemi népiskolában. – Mandić Mijo, 202
Theoria generalis aequationum ... – Martinović Ignacije, 47
Tica žeravica. Hrvatske narodne pripovijetke. – Vujkov B., 526
Tisuću i jedna noć. Pjesme. – Kopilović Jakov, 433
Tisztelt Olvaso! – Šarčević Ambrozije, 189.
Tmurni i vedri dani. Crtice iz prošlosti Bunjevaca i Šokaca. – Prćić Ive, 296
Tolmač izvornih, književnih i zemljopisnih jugoslavenskih riči. – Šarčević Ambrozije, 129
Tragom četiri stoljeća. – Kujundžić Anđelina, 532
Tragom naših srednjovjekovnih neumatskih glazbenih rukopisa. – Vidaković Albe, 491
III. staroslavenska Misa. – Vidaković Albe, 476
Treći red Gospe karmelske i sv. Terezije. – 612
Treći sad iliti istomačenje reda s. Frane. – Lipovčić Jeronim, 35
Tri bunjevačko-šokačke popijevke za jedan glas ... – Andrić Dr. J., 384
Tri dara duhovna ... – Pavić Mirko, 18
Tri igrokaza. Dva bila gavrana. Teška vrimena. Dositna ljubav. – Petreš Ivan, 323
Tri popijevke ... – Vidaković Albe. 471
3 × 20. Pjesme. – Orčić Jakov, Pančić Ivan i Zolnaić Ante, 473
Tugovanke. Sitne pjesme. – Barbarić Mladen, 171
Turci ili Izbori poslanički dolaze! – Kujundžić Nikola, 185

U bašči procvali orasi. Na narodne riječi. Za glas i tamburaški orkestar. – Andrić Josip, 531
U dolini zaborava. – Jakšić Ante, 352
U dolu jablan. – Kopilović Jakov, 521
U Kristovoj domovini. Putopis iz Svete Zemlje. – Andrić Dr. J., 319
Unutarnji život. Dobro raspoloženje. – Kujundžić Ivan, 520
Uređenje glazbenog arkiva Male braće u Dubrovniku. – Vidaković Albe, 486
Uspomena drugu N. N. vikovičite pomirne žrtve. – 614

Ustav Slovačke Republike i ustavne borbe slovačkog naroda. – Andrić Dr. Josip, 385
Ustav Subotičke »Pučke Casine«. – 613
Utišenje ožalošćenih... – Peštalić Grgur, 72
Uvela ruža. Roman. – Pekić Petar, 334
Uzao serafinske goruće ljubavi... – Bračuljević Lovro, 5

Vae victis ili Pobijanje kritike Dr. Dušana Popovića i Vase Stajića. – Pekić Petar, 308
Vàlasz több rendbeli ujsà czikkelyekre. – Vojnić H. Dr. Josip, 192
Valjda je moralo bit... Roman. – Vujković Marica, 347
Vàlogatott Hatvàgàsok. – Milodanović Šime, 170
Vašange. – Poljaković Matija, 459
Vatrogaski priručnik. – Kujundžić Andrija i Začko Dragutin, 325
Veče pod seoskim dudom. Idila... – Andrić Dr. Josip, 357
Večna vatra. Pesme... – Stipić Lazar, 258
Velika Duhovna manna ili duše hrana u molitvama i pismama za kršćane katolike. – Rajić Blaško, 224
Velika ljubav. Roman iz života slovačkih Hrvata. – Andrić Dr. Josip, 404
Velika Slava Božja u molitvama i pismama. – Budanović Lajčo, 219
Veliki vinac angjeoski... – 615
Veliko jubilejsko proštenje god. 1926. – Budanović Lajčo, 272
Vera Novakova. Roman. – Vujković Marica, 340
Versi od himbenog i lažljivog svita... – Knezović Antun Josip, 20.
Vertao gizdavi to jest knjiga pod imenom ovim... – Bodolsky Franjo, 110
Vesele pisme i dogadjaji. – Ivić Šime, 172
Vikovičita živa ružica... – Grgić Stjepan, 123
Vikovična krunica. – 619
Vinac angjeoski... – G. M., 98
Vinac svete Ane majke B. D. Marie. – Vukman Lazo, 125
Vita Djanina i druge pripovetke iz bunjevačkog života. – Malagurski Đorđević Mara, 326
Vita Djanina, pripovetka iz bunjevačkog života. – Malagurski Đorđević Mara, 451
Vita Petri Klobusiczky de eadem... – Bedžula Tomo, 112
Vodič filatelističke smotre u čast 100-godišnjice Medjunarodnog Crvenog krsta. – Vujković L. Ljudevit, 518
Voltaire: Moj boravak u Berlinu. – Pekić Petar, 453
Voltićev ričoslovnik. – Sekulić Ante, 460
Vratimo se Gospodu. – Kujundžić Ivan, 434
Vuk u ovčjoj koži. Gluma iz seljačkog života u dva čina. – Andrić Dr. Josip, 329

Wunderscheinender Wald-Schatten... – Pavao iz Baje, 40

Zadnji časovi Sv. Ivana Kapistrana... – Barbarić Mladen, 212
Zadnji dani Sv. Ivana Kapistrana. – Barbarić Mladen, 545
Zadnji fratri Olovski. – Barbarić Mladen, 331
Zafalno govorenje... – Lipovčević Petar, 44
Zajednička devetnica u čast Bezgriha Začetoj Majci Božjoj, Lurdskoj Gospi. – Tomašev Šandor, 337
Za koga ćemo glasati? Birači neka pročitaju. – 624
Za kravicu. Seljački roman J. Š. Baara. – Andrić Dr. Josip, 304
Za naš književni jezik i pravopis. – Sekulić Dr. Ante, 485
Zbirka mudrih i poučnih izrekah. – Šarčević Ambrozije, 126
Zdrav slatki Isuse. – Cserhàti Grgur, 410
Zemljopis, povistnica i ustavoslovlje... – Mandić Mijo, 153a
Zov krvi. Pesme. – Zolnaić Ante, 510
Zov proljeća i mladosti. – Jakšić Ante, 373
Zvijezda Karmela. Priručnik i molitvenik... – Dorotić Vilko, 389
Zvijezda mora. – Kulunčić Matija, 315
Zvona bjeline. – Sekulić Ante, 438

Zvona tihe radosti. – Kokić Aleksa, 374
Zvuci i uzdasi. – Pekić Petar, 273

Ženina ljubomornost. Šaljiva igra u 1 činu. – Karagić Antun, 420
Žensko prelo. Vesela igra u jednom činu. – Džinić Ilija, 390
Žito u svjetskom gospodarstvu. – Andrić Dr. Josip, 278
Žito zove. Novele. – Čović Marko, 398
Živa ružica. – Grgić Stjepan, 122
»Život«, devojačko i momačko udruženje. – Ivanović (Ćiro) Marko, 255
Život i nauka Isusa Krista iz četiri sv. evandjelja u razmatranjima. – Kulunčić Matija, 284
Život i rad Age Mamužića. – Šokčić Joso, 382
Život i rad biskupa Ivana Antunovića narodnog preporoditelja. – Evetović Dr. Matija, 343
Život i rad Paje Kujundžića. – Evetović Dr. Matija, 391
Život sv. Antuna od Donina. – Barbarić Mladen, 183
Život Svete Elizabete. – Vidaković Dr. Pajo, 618
Život svete Genuvefe... – Knezović Antun Josip, 23
Život svete Olive... – Knezović Antun Josip, 24

II. KALENDARI

1870

1(1). BUNJEVAČKI I ŠOKAČKI KALENDAR za pristupnu godinu 1870. – U Subotici, u štampariji Karla Bittermanna. – 14,8 × 21,2 cm. 63 str. – *Bk, F.*

Kad ovaj kalendar čovjek prolista, sudio bi da je to njegovo prvo godište. Naročito bi ga na takav zaključak navele riječi: »S radošćom počimamo ovaj naš prvi kalendar i u njemu na prvom mistu saopćavamo slideći Poziv...« Isto bi se zaključilo i iz članka *Upoznavatelj svita,* gdje se u 5. retku kaže: »Prve godine ovog našeg kalendara...« Ali *Bunjevački i šokački kalendar za prostu godinu 1871,* koji je štampan kod udovice Karla Bittermanna, ima na zadnjoj strani »Književne Višti« [!]. U tim vijestima se navode knjige koje se mogu dobiti kod Ambrozija Šarčevića, pa je tu oglašen i *Bunjevački kalendar* za godinu 1868. i 1869. – Prema tome za sada je poznato da je *Bunjevački kalendar* izišao već za 1868. godinu, a vjerojatno je, premda ne piše, da ga je uredio Ambrozije Boza Šarčević sa suradnicima Ivanom Radićem i Josipom Jukićem Manićem. Pod navedenim književnim vijestima potpisan je Ambrozije Šarčević kao prodavač dotičnoga kalendara. Međutim ova dva godišta kalendara nisam imao u rukama; nema ih ni *GbS,* ni *BMs,* a ni *Bk.* [Kujundžićeve su pretpostavke točne; to dokazuje fotografija naslovne strane *Bunjevačkog kalendara za pristupnu godinu 1868,* koju nam je osobno poslao prije svoje smrti ali, na žalost, bez ikakva objašnjenja. V. slikovne priloge uz ovu bibliografiju, str. XI. – Op. *D. K.*]

1871

1(2). BUNJEVAČKI I ŠOKAČKI KALENDAR za prostu godinu 1871. – U Subotici, u štampariji udovice Karla Bittermanna. – 14,6 × 20,2 cm. 75 str. – *GbS.*

Kalendar je sigurno izlazio i narednih godina, ali se nije našao ni jedan primjerak sve do 1879. godine.

1879

1(3). BUNJEVAČKI I ŠOKAČKI KALENDAR za godinu 1879. – U Subotici, u štampariji Josipa Bittermanna. – 13,7 × 21 cm. 48 str. – *BMs.*

Nisam mogao ustanoviti da li je ovaj kalendar izišao i za godinu 1880.

1881

1(4). BUNJEVAČKI I ŠOKAČKI KALENDAR za godinu 1881. – U Subotici, u štampariji Josipa Bittermanna. – *BVH.*

1882

2. ZOMBORSKI PRAVI BUNJEVAČKO-ŠOKAČKI KALENDAR sa slikami za prostu godinu 1882. – U Zomboru, Iz štamparije i litografije Nadaša, Mužika i Partlića. – 15,4 × 23 cm. 48 str. – *IDŽ.*

Ovaj je kalendar pokrenuo Ljudevit Kuzmić. Kalendar nije imao veze sa Batori Burnaćem, koji je u Somboru 1882. godine pokrenuo list »Bunjevac«.

1883

3(1). BUNJEVAČKO-ŠOKAČKA DANICA ili subotički kalendar za pristupnu godinu 1884. Izdaje Šime Pertić. U Subotici, Tisak Šime Pertića, 1883. – 14,9 × 22,4 cm. 50 str. – *Bk.*

1884

3(2). BUNJEVAČKO-ŠOKAČKA DANICA ili subotički kalendar za prostu godinu 1885. Izdaje Gjuro Kreči. – U Subotici, Tiskano kod Šlesinger Šandora, 1884. – 15,2 × 21,4 cm 62 str. – *Bk.*

1885

3(3). BUNJEVAČKO-ŠOKAČKA DANICA ili subotički kalendar za prostu godinu 1886. Izdaje Gjuro Kreči. – U Subotici, Tiskano kod Székely Simona, 1885. 14,9 × 22,4 cm. 60 str. – *Bk.*

1886

3(4). NOVA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1887. – U Subotici, Tiskom Josipa Bittermanna, 1886. – 15,3 × 23,2 cm. 82 str. – *Bk.*

1887

3(5). NOVA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za pristupnu godinu 1888. Izdanje: Josipa Bittermanna. – U Subotici, Iz štamparije Josipa Bitermanna. 1887. 15,9 × 23,6 cm. 74 str. – *Bk.*

1888

3(6). DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1889. Izdaje: Josip Bittermann. – U Subotici, Tiskom Josipa Bittermanna, 1888. – 15,2 × 23,1 cm. 81 str. – *Bk.*

1889

3(7). DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1890. Izdaje: Josip Bittermann. – U Subotici, Iz štamparije Josipa Bittermanna, 1889. – 15,2 × 23,1 cm. 82 str. – *Bk.*

1890

3(8). DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1891. Izdaje: Josip Bittermann. VIII. godišnji tečaj. – U Subotici, Iz štamparije Josipa Bittermanna, 1890. – 15,8 × 22,7 cm. 84 str. – *Bk.*

1891

3(9). DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za pristupnu godinu 1892. IX godišnji tečaj. – U Subotici, Iz štamparije Josipa Bittermanna, 1891. – 16 × 24,2 72 str. – *Bk.*

1892

3(10). SUBOTIČKA DANICA bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1893. X. godišnji tečaj. – U Subotici, Iz štamparije Dra Dušana Petrovića, 1892. – 15 × 22 cm. 96 str. – *Bk.*

1893

3(11). SUBOTIČKA DANICA bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1894. XI. godina – U Subotici, Tiskom Josipa Bittermana, 1893. – 16 × 24 cm. 72 str. – *Bk.*

1894

3(12). SUBOTIČKA DANICA bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1895. XII. godišnji tečaj. – U Subotici, Izdanje Štamparije Dra Dušana Petrovića, 1894. 14,8 × 22,1 cm. 102 str. – *Bk.*

1895

3(13). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za pristupnu godinu 1896. XIII. godišnji tečaj. – U Subotici, Izdanje Štamparije Vinka Blesića, 1895. – 16 × 23,1 cm. 92 str. – *Bk.*

1896

3(14). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1897. XIV. godišnji tečaj. – U Subotici, Izdanje štamparije Vinka Blesića, 1896. – 14,8 × 22 cm. – 72 + XXXIX str. – *Bk.*

1897

3(15). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1898. XV. g. tečaj. – U Subotici, Štamparija Krausz-a i Fischer-a, 1897. – 16,5 × 23,1 cm. 52 + IX str. – *Bk.*

1898

3(16). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1899. XVI. g. tečaj. U Subotici, Štamparija Nikole Tomića, 1898. – 16,1 × × 23,1 cm. 54 + X str. – *Bk.*

1899

3(17). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko–šokački kalendar za prostu godinu 1900. XVII. g. tečaj. – Subotica, Štampano kod Josipa Bittermana, 1899. – 16,1 × 23,1 cm. 63 + VII str. – *Bk.*

1900

3(18). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1901. XVIII. god. tečaj. – Subotica, Štampano kod Hirta i Druga, 1900. – 16 × 23,1 cm. 56 + XXXVIII str. – *Bk.*

1901

3(19). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1902. XIX. g. tečaj. – Subotica, Štampano kod Hirta i druga, 1901. – 16,1 × 23,2 cm. 56 + XXXVIII str. – *Bk.*

1902

3(20). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1903. XX. god. tečaj. – Subotica, Štampano kod Kladeka i Druga, 1902. – 16,1 × 23,2 cm. 66 + XXXVIII str. – *Bk.*

1903

3(21). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1904. XXI. g. tečaj. – Subotica, Štampano kod Kladeka i Hamburgera, 1903. – 14,8 × 22,1 cm. 63 + XXXVIII str. – *Bk.*

1904

3(22). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1905. Godina XXII. – Subotica, Štampano kod Kladeka i Hamburgera, 1904. – 14,4 × 22,1 cm. 88 + XXXVIII str. – *Bk.*

1905

3(23). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1906. Godina XXIII. – Subotica, Štampano kod Kladeka i Hamburgera, 1905. 16,6 × 23,1 cm. 109 + XXXVIII str. – *Bk.*

1906

3(24). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1907. Godina XXIV. – Subotica, Štampano kod Kladeka i Hamburgera, 1906. – 16 × 23,1 cm. 104 + XXXII str. – *Bk.*

1907

3(25). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za pristupnu godinu 1908. Godina XXV. – Subotica, Štampano u štampariji Lajoša Santo, 1907. – 16,6 × 23,2 cm. 120 + XXXII str. – *Bk.*

1908

4. DANICA kalendar Katoličkog Pučkog Saveza za godinu 1909. Prvi tečaj. – Budimpešta, Izdanje Katoličkog Pučkog Saveza, Tiskano u Subotici u Zadružnoj Tiskari Svetog Antuna, 1908. – 14,5 × 21 cm. 86 str. – *GbS, F.*

3(26). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1909. Godina XXVI, Tečaj XXVI. Štampano u štampariji Lajoša Santo u Subotici, 1908. 16,6 × 23,2 cm. 140 + XXXII str. – *Bk.*

1909

3(27). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1910. Godina XXVII. Tečaj XXVII. – Subotica, Štampano u štampariji Lajoša Santo, 1909. – 16 × 23,2 cm. 136 + XXXII str. – *Bk.*

1910

3(28). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1911. Godina XXVIII. – Subotica, Štampano u štampariji Lajoša Santo, 1910. – 16,1 × 23,2 cm. 104 + XXXII str. – *Bk.*

1911

3(29). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za pristupnu godinu 1912. God. XXIX. – Subotica, Štampano u štampariji Lajoša Santo, 1911. – 16,6 × 23,1 cm. 112 + XXXII str. – *Bk.*

1912

3(30). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1913. Godina XXX. – Subotica, Štampano u štampariji Horvath i Blank, 1912. – 16,6 × 23,2 cm. 112 + XXXII str. – *Bk.*

1913

3(31). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1914. Godina XXXI. – Subotica, Štampano u štampariji Hungaria, 1913. – 16,5 × 23,2 cm. 128 + XXXII str. – *Bk.*

1919

3(32). SUBOTIČKA DANICA kalendar Bunjevaca i Šokaca za godinu 1919. – Zagreb, Tisak i naklada Nadbiskupske tiskare, 1919. – 15,3 × 21,5 cm. 80 str. – *Bk.*

3(33). DANICA bunjevačko-šokački kalendar za pristupnu godinu 1920. Godina XXXVII. – U Subotici, Izdaje uredništvo »Nevena«, Tiskara sv. Antuna, 1919. – 15 × 22,1 cm. 104 str. – *Bk.*

1920

3(34). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1921. Godina XXXVIII. – Subotica, Štamparija Ernesta Fišera, 1920. – 15 × × 22 cm. 70 + IV str. – *Bk.*

1921

3(35). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1922. Godina XXXIX. – Subotica, Štamparija i litografija Ernesta Fišera, 1921. 15 × 22,1 cm. 88 str. – *Bk.*

1922

3(36). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1923. Godina XL. – Subotica, Moderna tiskara Etelke Rajčić, 1922. – 15 × 22,1 cm. 136 str. – *Bk.*

5(1). KALENDAR za bunjevački i šokački narod 1923. Ovaj kalendar se dobiva: U Baji i u Pečuhu u Franjevačkom samostanu. – Budapest, Tiskara Viktora Hornyánszky [1922]. – 14 × 20,5 cm. 47 str.

1923

3(37). SUBOTIĆKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za pristupnu godinu 1924 Godina XLI. – Subotica, Izdalo Tiskovno društvo »Alfa, Štamparija Etelke Rajčić, 1923. – 15 × 22,1 cm. 160 str. – *Bk.*

5(2). DANICA kalendar 1924. Ovaj kalendar izdaje: Bunjevački i šokački narodni odbor. – Budapest [1923]. – 14 × 21 cm. 64 str.

6. ZEMLJODILSKI KALENDAR za pristupnu godinu 1924. – Subotica. Izdala Zemljodjelska kasina, Štamparija Etelke Rajčić, 1923. – 14 × 20 cm. 92 str. – *Bk.*

Mijo Mandić u članku *Kako su postale bunjevačke novine i bunjevački kalendari?* (*Pravi bunjevački kalendar za 1934*, str. 33–38) tvrdi da je *Zemljodilski kalendar* počeo izlaziti 1925. godine, što je krivo. Mandić u istom članku kaže da je spomenuti kalendar izlazio do 1928. Postoje međutim podaci da je izišao za 1926. godinu, jer je oglašen u »Bunjevačkim novinama« od 18. 12. 1925, i za 1927. godinu, jer je i to oglašeno u »Bunjevačkim novinama« od 17. 12. 1926. Za 1928. godinu nisam našao ni kalendar, ni kakav oglas. [Autor nam je, međutim, kao i u slučaju pod br. 1(1), poslao fotografiju naslovne strane *Zemljodilskog kalendara 1928*. V. slikovne priloge uz ovu bibliografiju, str. XII. – Op. *D. K.*]

1924

5(3). DANICA ili kalendar za u Ugarskoj živeće Bunjevce, Šokce, Hrvate, Bošnjake, Race i Dalmatince. 1925. prosta godina. – Budapest, Bunjevački i šokački narodni odbor [1924]. – 17 × 24 cm. 64 str.

3(38). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1925. Godina XLII. – Subotica. Izdalo Tiskovno društvo »Alfa«, Tisak E. Rajčić, 1924. – 15 × 22,2 cm. 176 str. – *Bk.*

1925

5(4). DANICA ili kalendar za u Ugarskoj živeće Bunjevce, Šokce, Hrvate, Bošnjake, Race i Dalmatince. 1926. prosta godina. – Budapest, Izdaje Dr. Ivan Paštrović, odvitnik [1925]. – 17 × 24 cm. 112 str.

3(39). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1926. Godina XLIII. – Subotica, Izdalo Tiskovno društvo »Alfa«, Tiskara »Typographia«, 1925. – 14,9 × 22,2 cm. 170 str. – *Bk.*

1926

5(5). DANICA ili kalendar za u Madžarskoj živeće Bunjevce, Šokce i Hrvate. 1927. prosta godina. – Budapest, Izdaje Dr. Ivan Paštrović, odvitnik [1926]. – 17 × 24 cm. 116 str.

3(40). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1927. Godina XLIV. – Subotica, Izdalo Tiskovno društvo »Alfa«, Tiskara E. Rajčić, 1926. – 15 × 22,1 cm. 128 str. – *Bk.*

1927

5(6). DANICA ili kalendar za u Madžarskoj živeće Bunjevce, Šokce i Hrvate. 1928. pristupna godina. – Budapest, Izdaje Dr. Ivan Paštrović, odvitnik [1927]. – 17 × 24 cm. 112 str.

3(41). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prestupnu godinu 1928. Godina XLV. – Subotica, Izdalo Književno društvo »Alfa«, Tiskara Josipa Horvatha, 1927. – 15 × 22,1 cm. 112 str. – *Bk.*

1928

5(7). DANICA ili kalendar za Bunjevce, Šokce i Hrvate koji žive u Madžarskoj. 1929. prosta godina. – Budapest, Izdaje Dr. Ivan Paštrović, odvitnik [1928]. – 17 × 24 cm. 144 str.

3(42). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1929. Godina XLVI. – Subotica, Izdaje Tiskovno društvo »Alfa«, Tiskara Etelke Rajčić, 1928. – 16,5 × 23,1 cm. 144 str. – *Bk.*

1929

5(8). DANICA ili kalendar za Bunjevce, Šokce i Hrvate koji žive u Madžarskoj. 1930 prosta godina. – Budapest, Izdaje Dr. Ivan Paštrović, odvitnik [1929]. – 17 × 24 cm. 144 str.

3(43). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1930. Godina XLVII. – Subotica, Izdalo Književno društvo »Alfa«, Tiskara Josipa Horvatha, 1929. – 15 × 22,1 cm. 128 str. – *Bk.*

1930

5(9). DANICA ili kalendar za Bunjevce, Šokce i Hrvate koji žive u Madžarskoj. 1931. prosta godina. – Budapest, Dioničko društvo Pallas [1929]. – 17 × 24 cm. 96 str.

7. NAŠA KUĆA. Veliki narodni kalendar za prostu godinu 1931. – Subotica, Za uredništvo i izdavače odgovara Miško Prćić, Tiskara Josipa Horvatha, 1930. – 15,5 × 23,3 cm. 121 str. – *Bk.*

3(44). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1931. Godina XLVIII. – Subotica, Izdalo Književno društvo »Alfa«, Tiskara Josipa Horvatha, 1930. – 15 ×22,1 cm. 128 str. – *Bk.*

1931

5(10). DANICA ili kalendar za Bunjevce, Šokce i Hrvate koji žive u Madžarskoj. 1932. pristupna godina. – Budapest, Dioničko društvo Pallas [1931]. – 17 × × 24 cm. 96 str.

3(45). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prestupnu godinu 1932. Godina 49. – Subotica, Za uredništvo i izdavače odgovara Blaško Rajić, Tiskara Josipa Horvatha, 1931. – 15 × 22,1 cm. 96 str. – *Bk.*

1932

5(11). DANICA ili kalendar za Bunjevce. Šokce i Hrvate koji žive u Madžarskoj. 1933. prosta godina. – Budapest, Dioničko društvo Pallas [1932]. – 17 × 24 cm. 96 str.

3(46). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1933. Godina 50. – Subotica, Za uredništvo i izdavače odgovara Blaško Rajić, Tiskara Josipa Horvatha, 1932. – 15,5 × 23 cm. 160 str. – *Bk.*

1933

5(12). DANICA ili kalendar za Bunjevce, Šokce i Hrvate koji žive u Madžarskoj. 1934. prosta godina. – Budapest, Dioničko društvo Pallas [1933]. – 17 × 24 cm. 96 str.

3(47). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1934. Godina 51. – Subotica, Za uredništvo i izdavače odgovara Blaško Rajić, Štamparija Josipa Horvatha, 1933. – 15,3 × 23 cm. 128 str. – *Bk.*

8. PRAVI BUNJEVAČKI KALENDAR za prostu godinu 1934. – Subotica, Izdanje »Bunjevačkog omladinskog društva«, Štamparija »Jugoslovenskog dnevnika«, 1933. – 15,9 × 23.6 cm. 154 str. – *NSZ.*

Od ovoga kalendara izišla su tri godišta. Za godinu 1936. štampan je u Gradskoj štampariji u Subotici. Inače je sve kao kod I. godišta.

1934

9. BISKUPA IVANA ANTUNOVIĆA KALENDAR za prostu godinu 1935. – Subotica, Izdaje Jug nac. društvo Biskup Ivan Antunović, Za izdanje odgovara urednik Balint Vujkov. Štamparija Braće Fišer, 1934. – 15,5 × 22.8 cm. 96 str. – *Bk, F.*

5(13). DANICA ili kalendar za Bunjevce, Šokce i Hrvate koji žive u Madžarskoj. 1935. prosta godina. – Budapest, Izdaje Društvo sv. Stipana, Tiskara Stephaneum [1934]. – 17 × 24 cm. 96 str.

3(48). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1935. Godina 52. – Subotica, Za uredništvo i izdavače odgovara Blaško Rajić, Štamparija Josipa Horvatha, 1934. – 15,4 × 22,2 cm. 136 str. – *Bk.*

1935

5(14). DANICA ili kalendar za Bunjevce. Šokce i Hrvate koji žive u Madžarskoj. 1936. pristupna godina. – Budapest, Stephaneum tiskara [1935]. – 17 × 24 cm. 96. str.

3(49). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prestupnu godinu 1936. Godina 53. – Subotica, Za uredništvo i izdavače odgovara Blaško Rajić, Tiskara Josipa Horvatha, 1935. – 15 × 22,2 cm. 144 str. – *Bk.*

1936

5(15). DANICA ili kalendar za Bunjevce. Šokce i Hrvate koji žive u Madžarskoj. 1937. prosta godina. – Budapest, Stephaneum tiskara [1936]. – 17 × 24 cm. 96 str.

3(50). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1937. Osnovao pop Pajo Kujundžić 1883. Godina 54. – Subotica, Za uredništvo i izdavače odgovara Blaško Rajić, Štamparija Josipa Horvatha, 1936. – 15,5 × 22,1 cm. 160 str. – *Bk.*

1937

5(16). DANICA ili kalendar za Bunjevce, Šokce i Hrvate koji žive u Madžarskoj. 1938. prosta godina. – Budapest, Stephaneum tiskara [1937]. – 17 × 24 cm. 96 str.

3(51). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1938. Osnovao pop Pajo Kujundžić. Godina 55. – Subotica, Za uredništvo i izdavače odgovara Blaško Rajić, Tiskara Josipa Horvatha, 1937. – 15,3 × 22,6 cm. 160 str. – *Bk.*

1938

10. BUNJEVAČKI KALENDAR za prostu godinu 1939. – Subotica, Izdala Prva bunjevačka čitaonica, Gradska štamparija, 1938. – 15,5 × 23,2 cm. 160 str. *NSZ.*

Ovaj kalendar za Bunjevce izišao je još za 1940. i 1941. godinu.

5(17). DANICA ili kalendar za Bunjevce, Šokce i Hrvate koji žive u Mačžarskoj. 1939. prosta godina. – Budapest, Stephaneum tiskara [1938]. – 17 × 24 cm. 96 str.

3(52). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1939. Godina 56. Osnovao pop Pajo Kujundžić 1883. godine – Subotica, Za uredništvo i izdavače odgovara Blaško Rajić, Tiskara Josipa Horvatha, 1938. – 15,2 × 22,7 cm. 144 str. – *Bk.*

1939

5(18). DANICA ili kalendar za Bunjevce, Šokce i Hrvate koji žive u Madžarskoj. 1940. pristupna godina. – Budapest, Stephaneum tiskara [1939]. – 17×24 cm. 96 str.

3(53). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za prestupnu godinu 1940. Godina 57. Osnovao pop Pajo Kujundžić 1883. godine. – Subotica, Za uredništvo i izdavače odgovara Blaško Rajić, Tiskara »Globus«, 1939. – 15,3 × 23 cm. 144 str. – *Bk.*

1940

5(19). DANICA ili kalendar za Bunjevce, Šokce i Hrvate koji žive u Madžarskoj. 1941. prosta godina. – Budapest, Stephaneum tiskara [1940]. – 17 × 24 cm. 96 str.

3(54). SUBOTIČKA DANICA ili bunjevačko-šokački kalendar za redovnu godinu 1941. Godina 58. Osnovao pop Pajo Kujundžić 1883. godine. – Subotica, Za uredništvo i izdavače odgovara Blaško Rajić, Tiskara »Globus«, 1940. – 15,5 × × 22,8 cm. – *Bk.*

1941

11. BUNJEVAČKI KALENDAR za 1941. godinu. Uredila Mara Đorđević Malagurska. – Subotica, Gradska štamparija, 1941. – 15.5 × 23,3 cm. 144 str. – *Bk, GbS.*

5(20). DANICA ili kalendar za Bunjevce, Šokce i Hrvate koji žive u Madžarskoj. 1942. prosta godina. – Budapest, Stephaneum tiskara [1941]. 17 × 24 cm. 96 str.

1942

5(21). DANICA ili kalendar za Bunjevce, Šokce i Hrvate koji žive u Madžarskoj. 1943. prosta godina. – Budapest, Stephaneum tiskara [1942]. – 17 × 24 cm. 96 str.

1943

5(22). DANICA ili kalendar za Bunjevce, Šokce i Hrvate koji žive u Madžarskoj. 1944. pristupna godina. – Budapest, Stephaneum tiskara [1943]. – 17 × 24 cm. 96 str.

12. NAŠ KALENDAR za Bunjevce-Šokce-Hrvate za prestupnu godinu 1944. Godina I. – Zombor, Izdaje Dr. Grga Vuković, urednik »Naših novina«. Tiskara Bošnjak Josipa, 1943. – 13,7 × 19,5 cm. 192 str. – *Bk, GbS, F.*

1945

3(55). SUBOTIČKA DANICA ili kalendar bunjevačko-šokačkih Hrvata za prostu godinu 1945. Godina 62. Osnovao pop Pajo Kujundžić 1883. godine. – – Subotica, Za uredništvo i izdavače odgovara Blaško Rajić, Vojna štamparija Globus, 1945. – 16 × 23 cm. 53 str. – *Bk.*

1946

3(56). SUBOTIČKA DANICA ili kalendar bunjevačko-šokačkih Hrvata za prostu godinu 1946. Osnovao pop Pajo Kujundžić 1883. godine. Godina 63. – Subotica, Izdanje Subotičke matice, Štamparija i knjigoveznica »Globus«, 1946. – 14 × × 20 cm. 112 str. – *Bk.*

III. NOVINE, LISTOVI

1870

1. BUNJEVAČKE I ŠOKAČKE NOVINE

»Bunjevačke i šokačke novine« počele su izlaziti 1870. godine, ali se I. i II. godište lista nigdje ne mogu pronaći. – Godište III. U Kalači 1872. godine, br. 1–52. Izdavatelj i odgovorni urednik Ivan Antunovich. Izlazi svake nedilje jedanput. Tisak Malatin i Holmeyer. Vel. 23,3 × 30,4 cm, svaki broj 4 strane. *Gbs.* – S 52. brojem III. godišta »Bunjevačke i šokačke novine« prestale su izlaziti; »Bunjevačka i šokačka vila«, koja počinje izlaziti 1873. godine, njihov je nastavak.

1873

2. BUNJEVAČKA I ŠOKAČKA VILA. Poučni, gospodarski i politični list. Godina III. U Kalači, 1873. Izlazi svake druge Nedilje u Četvrtak. Izdavatelj i odgovorni urednik Ivan Antunovich. – Tisak Malatin i Holmeyer. – 23,3 × 30,4 cm, svaki broj 4 strane. – *GbS.*

»Bunjevačka i šokačka vila« počela je izlaziti kao prilog »Bunjevačkih i šokačkih novina« 1871. – Godište IV. (1874) ima naslov: BUNJEVAČKO ŠOKAČKA VILA. List za politiku, pouku, zabavu i gazdinstvo. Izlazi svake druge nedilje u četvrtak. Urednik Ivan Antunović. Tisak Malatin i Holmeyer. – 23,3 × 30,4 cm, svaki broj 4 strane. *GbS.* – Godište V. (1875) ima podnaslov »list za zabavu, za pouku i gazdinstvo« i do 5. broja uključivo izlazi »svake druge nedilje u četvrtak«. S tim 5. brojem izdavatelj i urednik »Vile« postaje Blaž Modrošić koji je 6. broj uspio tiskati tek 10. studenoga 1875, i to u Baji, u štampariji J. Jilk. Od 6. broja list izlazi početkom i polovicom svakoga mjeseca. *GbS.* – Godište VI. (1876) tiska se u štampariji Udovice K. Paula u Baji. S brojem 18. toga godišta koji je izdan 18. rujna 1876. u Baji »Vila« prestaje izlaziti.

3. MISEČNA KRONIKA. Političkim, ozbiljnim i šaljivim sadržajem. II. tečaj, br. 1, Subotica, 15. sičnja 1873. Izlazi svakog meseca 15-tog dana. Urednik Kalor Miloćanović. – Štamparija K. Bittermanna u Subotici. – 21,5 × 28,8 cm. 8 str. – *BMs.*

   List je počeo izlaziti 1872. godine i tiskao se kod Ivana Dobaya »sa madžarskim slovima«, kako se kaže u 1. broju II. tečaja. Da li su ta »madžarska slova« zapravo »madžarski jezik« nije mi moguće znati, jer nema sačuvanih primjeraka lista, nego samo ovaj jedan koji je tiskan hrvatskim jezikom.

4. SUBOTIČKI GLASNIK. List za prosvjetu, zabavu i gazdinstvo.

   Prema radu Dušana Petrovića *Uspomena na Kalora Dragutina Milodanovića* (Subotica, 1884, str. 21), »Subotički glasnik« je izlazio od jula 1873. do jula 1876, kada je Kalor Milodanović otišao u Srbiju i odonud se više nije vratio. – Godište IV. (1875): SUBOTIČKI GLASNIK. List za prosvitu, zabavu i gazdinstvo. Izlazi svake subote posli podne. Vlasnik i odgovorni urednik Kalor Milodanović. Tiskara Josipa Bittermanna u Subotici, 1875. 30,2 × 40 cm. 4 str. *KMV.* [Samo br. 22 od 29. maja 1875.] – Godište V. (1876): Izlazi svake nedilje u jutru. *KMV.* [Samo br. 23.]

5. BUNJEVAČKE GAZDINSKE NOVINE

   Literatura: »Vienac«, V, br. 33, str. 528, Zagreb, 16. kolovoza 1873.

1879

6. POKUŠAJ. List za zabavu, pouku i književnost puku. U Subotici, 1879. Urednik Ivan Kujundžić. – 26,2 × 24,1 cm. 4 str. – *Bk.*

   List je pisan rukom. Ispisan je samo uvodnik i članak o *Odgoju učenikah.* Listak na prvoj strani ostao je prazan, a isto tako treća i četvrta strana.

1882

7. BUNJEVAC. List obće naobrazbe i napridka. Izlazi svakog petka. Godište I. Sombor, 1882. Urednik Ivan Batori. – Štampano kod Ferdinanda Bittermanna u Somboru. – 28 × 39,3 cm. 4 str. – *BMs.* [Samo br. 36.] *GbS.* [Samo dva broja]

   List nije izlazio ni punu godinu dana. U ruci sam imao samo broj 36, koji je jedini sačuvan. *Bk* je do 1954. imala šest brojeva.

1884

8. NEVEN. Zabavni i poučni misečnik. Godište I, 1884, br. 1–12. Urednik Mijo Mandić. – Baja, Tiskara Strajc i Ešenlor (br. 1–6); Sombor, Tiskara Mužik i Partlić (br. 7–12). – 14,8 × 22,1 cm. 192 str. – *GbS.*

Godište II. (1885), br. 1–12, Brzotisak Mužika i Partlića u Zomboru, *Bk, GbS.* – Godište III. (1886), br. 1–12, *GbS.* – Godište IV. (1887), br. 1–4: Tiskara Mužik i Partlić, Sombor, br. 5–12: Tiskara Josipa Bittermanna, Subotica, *GbS* – Godište V (1888). br. 1–12. 206 str. *GbS.* – Godište VI. (1889), br. 1–12, 192 str. *GbS.* – Godište VII. (1890), br. 1–12, 194 str. *GbS.* – Godište VIII. (1891) br. 1–12, 209 str. *GbS.* – Godište IX. (1892), br. 1–12, naslov: NEVEN. Zabavno-poučni misečnik za Bunjevce i Šokce. 200 str. *Gbs.* – Godište X. (1893), br 1–12. uredio P.[ero] Skenderović. 193 str. *GbS.* – Godište XI. (1894), br. 1–12, 196 str. *GbS.* – Godište XII. (1895), br. 1: urednik Pero Skenderović, br. 2–12: Nikola Matković; 200 str. *GbS.* – Godište XIII. (1896), br. 1–12: urednik Mikola Matković, 200 str. *GbS.* – Godište XIV. (1897), br. 1–12, 200 str. *GbS.* – Godište XV. (1898), br. 1–12, 192 str. *GbS.* – Godište XVI. (1899), br. 1–12. 192 str. *GbS.* – Godište XVII. (1900), br 1, 5–12: Štamparija »Bácskai Ujság« u Subotici, br. 2–3: Štamparija Šimuna Sekelja u Subotici (uz br. 3 štampan je poseban »Prilog« pod naslovom *Uspomeni Ambrozija Šarčevića;* taj »Prilog« ima 16 str.), br. 4: Štamparija L. Hirt i Drug u Subotici, 192 str. *Bk, GbS.* – Godište XVIII. (1901), br. 1–12: Štamparija L. Hirt i Drug u Subotici, 192 str. *Bk, GbS.* – Godište XIX. (1902), br. 1: Štamparija L. Hirt i Drug, br. 2–12: Štamparija Kladek i Drug u Subotici, 192 str. *Bk, GbS.* – God'šte XX. (1903), br. 1–12: urednik V. Sudarević, 192 str. *Bk.* – Godište XXI. (1904), br. 1–12, 192 str. *Bk, GbS.* Godište XXII. (1905). br. 1–12, 192 str. *Bk. GbS* [Nedostaju brojevi: 1 i 3]. – Godište XXIII. (1906), br. 1–12, 192 str. *Bk, GbS.* – Godište XXIV. (1907), br. 1–2: Štamparija Lipsitza u Subotici, br. 3–8: Štamparija »Hungarija« u Subotici, br. 9–12: Štamparija Lajoša Santo, 192 str. *Bk. GbS.* – Godište XXV. (1908), br. 1–12, Štamparija Lajoša Santo u Subotici, 24×33,5 cm, 100 str. *Bk, GbS* [Nedostaje br 9]. – Godište XXVI. (1909), br. 1–12, 96 str. *Bk, GbS.* – Godište XXVII. (1910), br. 1–12, od 4 broja urednik je Šandor Rajčić a izdavač Albe Malagurski, 100 str. *Bk, GbS.* – Godište XXVIII. (1911), br. 1–12, 100 str. *Bk, GbS.* – Godište XXIX. (1912), br. 1–53. Naslov: NEVEN. Bunjevačko-šokački list za gospodarstvo, pouku, zabavu i društveni život. Izlazi svake subote. List uređuje te izdaje Šandor Rajčić. Od 25. broja štampa se »brzim strojem munjevite snage Kraus i Fišera u Subotici«, a od 37. broja »brzim strojem munjevite snage Horvatha i Blanka u Subotici«. Svaki broj 4 strane, 30× ×43,3 cm. *GbS* [Nedostaje br. 51]. – God'šte XXX. (1913), br. 1–52. Od broja 3 tiska se u štampariji »Hungarija«. Od 7. broja »Neven« je »bunjevačko-šokački list za politiku, gospodarstvo, zabavu i pouku«. Od 27. broja urednik je Mirko Ivković Ivandekić. *Bk* [Nedostaju br. 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 42, 43, 44, 47], *GbS.* – Godište XXXI. (1914), br. 1–31. Od 27. broja »Neven« više nije »bunjevačko-šokački list za politiku« nego samo »za gospodarstvo, zabavu i pouku«. Brojeve 29, 30 i 31 uredio je i izdao Vaso Vukmanov Šimokov. U broju 31 je među »Vistima« oglasio da je pozvan u vojsku, kao i svi znatniji suradnici lista, te daje na znanje da »Neven« s tim brojem privremeno prestaje izlaziti. »Neven« je opet počeo izlaziti 1919. godine. – Godište XXXII. (1919), br. 1–293. Naslov: NEVEN. Glas slobode i narodnog jedinstva. Izlazi svaki dan ujutro osim ponedjljka. Od broja 1 do 54 list uređuje dr Joso Prćić, od 55. broja glavni urednik je dr Joso Prćić a odgovorni urednik Lazar Stipić. Od broja 246 glavni urednik je Ila Kujundžić a odgovorni urednik dr Bela Ostrogonac. Od 251 broja odgovorni je urednik dr Stipan Vojnić Tunić. Od 1. do 254. broja list se tiska u »Štampariji« d. d. u Subotici, a od 255. broja u Štampariji Fišer i Krausz. Vel. 28,5 × 40 cm. *Gbs* [Nedostaju brojevi: 8–10, 20, 27, 33, 35, 46, 48, 51, 52, 58, 62, 63, 70–73, 75, 83, 88, 90, 93, 94, 96, 103, 112, 122–124, 138, 140, 151, 152, 155, 157–159, 161, 163, 190, 201, 207, 213, 224, 233, 236, 238, 247, 249, 250, 257, 274, 275, 288]. – Godište XXXIII. (1920), br. 1–293. Od broja 34 glavni je urednik Josip Lukić. Sa 153. brojem Lukić prestaje biti glavni urednik, a kao odgovorni urednik fungira jedino dr Stipan Vojnić Tunić. Od 119. broja »Neven« je postao politički vanstranački list, a od

205. broja postaje organ Bunjevačko-šokačke stranke. *GbS.* – Godište XXXIV. (1921). Naslov: NEVEN, Organ Bunjevačko-šokačke stranke. Od 41. broja »Neven« izlazi svaki dan ujutro osim ponedjeljka, a tiska se u štampariji »Minerva«, Nakladni zavod Subotica. Od 147. broja »Neven« izlazi svaki dan u 2 sata popodne osim nedjelje i blagdana i opet se tiska u Štampariji i litografskom zavodu Ernesta Fišera u Subotici. *GbS.* – Godište XXXV. (1922). U ovom godištu »Neven« je tjednik koji »izlazi svake subote u 2 sata popodne« kao politički vanstranački list, bez podnaslova. Izdavač i odgovorni urednik je dr Stipan Vojnić Tunić. Od broja 2 »Neven« je »list bunjevačkih Hrvata«. Od broja 28 uključivo štampa se u Štampariji Etelke Rajčić u Subotici. *GbS.* – Godište XXXVI. (1924), br. 1–2. Naslov: NEVEN. Izlazi svake subote. Izdavač i odgovorni urednik dr Mirko Ivandekić. Te godine izašla su samo 2 broja lista, od kojih je 1. broj štampan 20. 12. 1924. Godine 1925. »Neven« nije izlazio. *GbS.* – Godište XXXVII. (1925), br. 1–48. Od 7. broja »Neven« je službeno glasilo Bunjevačko-šokačke stranke i izlazi nedjeljom, a od 9. broja izlazi četvrtkom. *GbS.* – Godište XXXVIII (1926), br. 1–52. Od broja 1 »Neven« je »zvanično glasilo Bunjevačko šokačke stranke«, a od broja 21 »glasilo Hrvatske seljačke stranke za Srijem i Vojvodinu«. Od broja 12 list se tiska u Štampariji Fischer i Krausz u Subotici. *GbS.* – Godište XXXIX. (1927), br. 1–52. *GbS.* – Godište XL (1928), br. 1–52. *GbS.* – Godište XLI. (1929), br. 1–52. Od broja 51 uredništvo »Nevena« preuzima Djido Josip Vuković. *GbS.* – Godište XLII. (1930), br. 1–52. Od ove godine »Neven« izlazi kao vanstranački list, bez podnaslova. Od broja 10 urednik je dr Mihovil Katanec, brojeve 12, 13, 14 i 15 ponovo je uredio Djido Josip Vuković koji je kao izdavač i odgovorni urednik potpisivao brojeve 1–9. Od broja 16 »Neven« opet uređuje dr Mihovil Katanec. *GbS.* – Godište XLIII. (1931), br. 1–12 »Neven« izlazi kao mjesečnik. *GbS.* – Godište XLIV. (1932). Izlazi kao mjesečnik. *GbS* [Sačuvan je samo broj 1]. – Godište XLV. (1935), br. 2–11. Vlasnik i urednik »Nevena« je Joso Šokčić. Ovo godište lista počinje brojem 2, a završava brojem 11. Broj 4 štampan je u Štampariji »Minerva« u Subotici, a ostali brojevi u Grafičkom i kliše zavodu Braća Fišer u Subotici. Vel. 15.6×22.5 cm. *Bk.* Godine 1933. i 1934. »Neven« nije izlazio. – Godište XLVI. (1936). Od dvobroja 3–4 »Neven« je »časopis za politička, kulturna, socijalna i privredna pitanja Vojvodine«. Brojevi 1 i 2 izišli su kao mjesečnici, a od dvobroja 3–4 list izlazi polovicom svakog mjeseca. Od božićnog broja list se štampa u Štampariji »Minerva«, dok su ranije brojevi štampani u Štampariji »Globus«. *GbS.* – Godište XLVII. (1937). Do broja 27 list izlazi svakog petka, a zatim svake nedjelje. Vel. 29 × 41 cm. *GbS.* – Godište XLVIII. (1938). Od broja 6 list izlazi subotom. *GbS.* – Godište LI. (1939). Od 23. broja »Neven« izlazi petkom. *GbS.* – Godište LII. (1940), br. 1. *GbS.* – Mislim da je to zadnji broj »Nevena« što ga je uredio Josip Šokčić, a izišao je 2. veljače 1940. Krajem godine Blaško Rajić povjerio je Ivanu Benešu da primi uredništvo i dalje izdaje »Neven«. Ivan Beneš je u sklopu Subotičke matice doista i uredio i izdao »Neven«, ali samo jedan broj. Primjerak tog broja dugo se nalazio u *Bk.*

1890

9. JUŽNA UGARSKA

List je izdavao dr Stipan Tumbas, župnik u Vajsci i kasnije u Baču. M. Mandić u članku u *Pravom bunjevačkom kalendaru za 1934.* (str. 37) tvrdi da je »Južna Ugarska« izlazila 1890. i kaže da nije dugo izlazila. Dr Evetović pak u *Subotičkoj danici za 1946.* piše da je »Južna Ugarska« izlazila od 1902. do 1904. godine, a »Književni sever« (br. 1/1927, str. 120) iznosi da je list izlazio 1883. godine. Najvjerojatnije mi se čini mišljenje M. Mandića, koje će teško biti i čvršće potkrijepiti ali isto tako i oboriti jer nema ni jednog sačuvanog primjerka lista. Godine 1947. imao sam u rukama cijelo godište »Južne Ugarske«. List je štampan dvostupačno i dvojezično. Ti su primjerci, kako mi rekoše nasljednici, spaljeni.

1893

9a. SUBOTIČKE NOVINE, bunjevačko-šokačkí nediljni list. God. I. Br. 1. Subotica, 1893. god., 1. siječanj (januar). [Autor je poslao samo fotografiju gornjeg dijela 1. strane. V. slikovne priloge uz ovu bibliografiju, str. XIV – Op. *D. K.*]

1900

10 NOVOG STOLIĆA GLASNIK. Misečnik sa slikama. Uregjuje i izdaje Dr Stipan Tumbász, župnik u Vajski. I. tečaj, 2. broj. – Budapest, Nyomatotta »Hunyadi Matyás« Kath. irod. és konyvnyomdai intézetben, 1900. – 23,6 × 31 cm. 20 str. – *GbS.*

Druge brojeve lista nisam imao u ruci.

1907

11. NAŠE NOVINE. Društveni i gospodarstveni polumisečnik. Zvanično glasilo Zemaljske krščansko-socialne udruge. Godište I, 1907, br. 1–7. Odgovorni urednik dr Joso Mamužić. – Tisak i naklada Subotičke tiskarne zadruge, Subotica. – 27 × 41 cm. – *BMs.*

Godište II. (1908), br. 1–52. Od 1. broja ovoga godišta novine izlaze kao tjednik. *BMs.* – Godište III. (1909), br. 1–52. Od 41. broja urednik je Ivan Petreš. *BMs.* – Godište IV. (1910), br. 1–52. – Godište V. (1911), br. 1–53. Naslov: NAŠE NOVINE. Društveni, gospodarstveni i politički tjednik. Zvanično glasilo Zemaljske krščansko socijalne stranke. Od 45. broja urednik je Matija Čatalinac. *BMs.* – Godište VI. (1912), br. 1–52. *BMs.* – Godište VII. (1913), br. 1–52. Od 32. broja urednik je Blaž Raić, a od 39. broja dr Joso Mamužić. *BMs.* – Godište VIII. (1914), br. 1–52. Od 18. broja urednik je dr Joso Mamužić, a odgovorni urednik Bela Mészáros. Od 35. broja urednik je dr Joso Mamužić, a odgovorni urednik Stipan Subotički. *BMs.* – Godište IX. (1915), br. 1–52. Od 4. broja urednik je dr Joso Mamužić, a odgovorni urednik Bela Mészáros. *BMs.* – Godište X. (1916), br. 1–52. *BMs.* – Godište XI. (1917), br. 1–52. *BMs.* – Godište XII. (1918), br. 1–52. *BMs.* – Ovdje treba ispraviti pisanje Mije Mandića po kojem su »Naše novine« počele izlaziti 1936. godine *(Pravi bunjevački kalendar za 1934,* str. 36–37) i Matije Evetovića koji u članku *Novinstvo kod podunavskih Hrvata (Subotička Danica za 1946,* str. 36) kaže da su »Naše novine« izlazile do 1917. godine.

1919

12. NAROD. Nezavisan politički dnevnik. Godište I, 1919. Izlazi svaki dan prije podne osim ponedeljka. Vlasnik, upravitelj i odgovorni urednik Lazar Stipić. – Subotička štamparija i nakladništvo D. D. – 28,5 × 40 cm, svaki broj 6 strana. – *Bk* [Nedostaju brojevi: 2, 3, 5, 7, 9–12, 24, 31–34, 36–40].

List je počeo izlaziti 11. studenoga 1919. – Godište II. (1920). Ove godine »Narod« je »organ Jugoslavenske demokratske stranke« i izlazi svaki dan ujutro osim ponedjeljka i iza blagdana. Svaki broj ima 4 strane. *Bk* [Nedostaju brojevi: 1–21, 23–35, 37–39, 81–91, 93–97, 100–143, 145, 146, 150–159, 161, 162, 164–184, 186–192, 194–195, 197–203, 205–208, 210, 212–234 i dalje do kraja godine]. – Godište III. (1921). »Narod« je izlazio kao politički vanstranački list, bez podnaslova, a štampan je u Štampariji »Minerva«. Kako sam u posjedu samo 12. i 14. broja, ne mogu ustanoviti nikakve druge promjene, a niti datum dokle je list izlazio i kada je prestao.

1921

13. SUBOTIČKE NOVINE za krščansko i narodno udruženje. Godište II, 1921. Izlaze svake subote. Odgovorni urednik Miško Prćić. – Subotica, Štamparija sv. Antuna. – 29 × 24 cm, svaki broj 4 strane. – *Bk* [Samo brojevi: 17, 18, 27 i 32], *Cbs.*

Broj 27 štampan je kod Fišera i Krausza u Subotici. Isto tako i broj 32, samo što je ovaj štampan u formatu 24×31,7 cm. – Godište III. (1922). Do broja 25 tiska se u Štampariji Fišer i Krausz, a od broja 26 u Štampariji Etelke Rajčić. *Bk* [Samo broj 17], *GbS* [Nedostaju brojevi: 2–4, 6–25, 27–32. 34. 36, 39–41. 44, 48–52]. – Godište IV. (1923). Štamparija Etelke Rajčić, format 29 × 42 cm. *Bk* [Samo broj 28], *GbS*. – Kalendar *Subotička danica za 1925.* u rubrici »Kronika« (str. 142) piše: »Subotičke novine od 27. listopada sa 43. brojem bile su obustavljene na 6 mjeseci. Mjesto ovih pokrenute su Hrvatske novine«.

1923

14. HRVATSKE NOVINE. Godište IV, 1923, br. 43–53. Urednik Miško Prćić. – Subotica, Štamparija Etelke Rajčić. – 29 × 42 cm. – *Bk* [Samo broj 53], *GbS*.

»Hrvatske novine« izlaze kao nastavak »Subotičkih novina«. – Godište V. (1925), br. 1–53, inače ima sve podatke kao i IV. godište. *GbS* [Nedostaju brojevi 10 i 11], *Bk* [Samo neki brojevi]. Broj 48 izišao je kao izvanredno izdanje samo na jednoj strani. – Godište VI. (1925), br. 1–52. Od broja 28 tiska se u Štampariji sv. Antuna u Subotici. *Bk* [Samo neki brojevi], *GbS* [Dva kompleta]. – Godište VII. (1926), br. 1–5. Od broja 21 štampa se u Štampariji Etelke Raičić *Bk* [Samo neki brojevi], *GbS* [Nedostaje br. 35]. – Godište VIII. (1927), br. 1–53, format 31,8×23,8 cm. Od broja 4 tiska se u Štampariji Josipa Horvatha, Subotica. *Bk* [Nepotpuno godište], *NSZ*. – Godište IX. (1928). »Hrvatske novine« izlaze svaki drugi tjedan. Veličina 23.5×30,3 cm. *GbS, Bk*. – Godina X. (1929). Vel. 22,6×29,8 cm. *Bk* [Nedostaje broj 4]. »Hrvatske novine« prestaju izlaziti s brojem 23; slijedeći, 24. broj izlazi pod imenom »Subotičke novine«.

1924

15. BORBA. Radikalni list. Subotica, 1924, god. I, br. 1–27. Izlazi svake nedelje. Vlasnik i odgovorni urednik Lazar Stipić.

Dr M. Evetović u članku *Novinstvo kod podunavskih Hrvata (Subotička Danica za 1946. godinu,* str. 36) veli da je »Borba« izlazila od 1923. do 1926, što nije točno. Počela je izlaziti 30. 3. 1924, pa je najvjerojatnije i završila u toj godini!

16. BUNJEVAČKE I ŠOKAČKE NOVINE. Izlaze mjesečno.

Mjesto tiskanja je vjerojatno Budimpešta. »Novine« su izlazile od 1. siječnja do 1. prosinca 1924.

Literatura: Pajo Vujević, *Bunjevačke i Šokačke novine* (»Subotičke novine« od 25. 2. 1938).

17. BUNJEVAČKE NOVINE. Organ zemljodilske i radikalne stranke. Godina I, 1924. – *GbS* [God. I/1924–IV/1927. – nekompletno].

Novine su tiskane od studenog 1924. svakog petka i ponedjeljka u Gradskoj štampariji, a od 1925. samo svakog petka. Podnaslov se štampa do srpnja 1924. Od studenog 1924. odgovorni urednik je Antun Šokčić, od 26. lipnja 1925. glavni urednik je Dionizije J. Šokčić, a odgovorni Antun Šokčić, od 10. srpnja 1925. glavni i odgovorni urednik Dionizije J. Šokčić, od 16. kolovoza 1925. Nikola Matković, od 28. svibnja 1926. Pero Stipić, od 3. prosinca 1926. Stipan Gurinović, a od 25. veljače Tome Skendrović.

18. KOLO MLADEŽI

Bk ima broj od 5. ožujka 1927. godine. Na njemu nije označeno ni godište, ni broj, ni urednik. Tiskan je na 4 strane u vel. 15,4×23,3 cm. Ipak se moglo ustanoviti da se radi o jednom broju I. godišta lista koji je izlazio kao prilog »Subotičkih novina«. – Godine 1928. »Kolo mladeži« nije izlazilo. – Godine 1929. (II. godište) »Kolo« je rubrika »Subotičkih novina« i izlazi na jednoj strani. U 1. broju nije naznačen ni broj, ni godište, a ni urednik. Međutim, u tom broju je tiskana značajna *Uvodna riječ* iz koje se vidi da je »Kolo mladeži« počelo izlaziti 1927, ali da 1928. nije izlazilo, a isto tako 1929. sve do 30. 11, kada je opet pokrenuto. U 2. broju javlja se kao urednik Jablanović [Ive Prćić], označeno je godište [II] i broj 2. Brojem 3 završava II. godište. – Godište III. (1930) »Kola« izlazi na jednoj strani kao prilog »Subotičkih novina«. Urednik naznačen samo kod 1. broja, a dalje do broja 25 nije naznačen. Broj 26 uredio je A. Suvačar [Ive Prćić Jablanović?]. Isto tako i broj 27 s kojim završava godište. *Bk*. – Godište IV. (1931). »Kolo« je prilog »Subotičkih novina«, u formatu 15,9×23,6 cm, na 4 strane. Urednik je Ujak Franjo [Franjo Bertron]. *Bk* [Samo 7 brojeva]. – Godište V. (1931). Nije poznato da li je list izlazio, jer nisam uspio pronaći ni jedan broj. – Godište VI. (1933). 1. broj »Kola« uredio je V.[ranje] R.[aible] na 4 strane kao prilog »Subotičkih novina«. Broj 3 uredio je N.[ikola] D.[ulić]. Nije poznato koliko je brojeva izašlo. – Godište VII. (1934), br. 1–4. U broju 3 urednik je Smiljan [Aleksa Kokić]. – Godište VIII. (1935), br 1–6. Urednik je također Smiljan. – God šte IX. (1936). Izašao je samo broj 1 na jednoj strani svečanog broja »Subotičkih novina«, 15. 8. 1936. *Bk*. – Godište X. (1937), br. 1–4. Uredivali su Dj.[aci] K.[rižari]. *Bk* [Samo br. 4]. – Godište XI. (1938), br. 1. *Bk*. – Gočište XII. (1939), br. 1.

19. NARODNE NOVINE. Nedeljnik malih posednika, zanatlija i malih trgovaca. Izlazi svake nedelje. God šte I. Subotica. 1927. Vlasnik i izdavač Edo Rieger. – Štamparija Etelke Rajčić, Subotica. – 23,5 × 30,6 cm. 12 str. – *GbS.*

U I. godištu izišao je samo jedan broj. – Godište II. (1928), br. 1–14. Urednik Marko Jurić ml. Od 7. broja »Narodne novine« su organ Bačvanskog saveza vlasnika vršačica i traktora. Od 8. broja list izlazi svakog 1. i 15. u mjesecu, a tiska se u Štamparij sv. Antuna u Subotici.

20. SUBOTIČKA KUĆANICA. Vijesti i pouke za ženski svijet. 1927. – 16 × 23,8 cm. 4 str. – *Bk* [Samo br. 6 i 21].

Godine 1928. list nije izlazio. – Godište II. (1929), br. 1–3. Urednik Ano Nimka [Lajčo Budanović]. *Bk*. – Godište III. (1930), br. 1–27. Urednik Ano Nimka. List izlazi na jednoj strani kao prilog »Subotičkih novina«. *Bk*. – Godište IV. (1931). Od 1. do 5. broja list izlazi kao prilog »Subotičkih novina« na 4 strane. Kasnije se broj strana mijenja. *Bk* [Nedostaju brojevi: 6–11, 13–17. 19 i 20, 26–34 i 36–41]. – Godište V. (1932) List izlazi kao rubrika »Subotičkih novina«, urednik je Ano Nimka. *Bk* [Samo br. 6]. – Godište VII. (1934). Samo jedan broj koji je izišao kao prilog »Subotičkih novina« od 31. 3. 1934. Urednik Ano Nimka. *Bk*. – Godište VIII. (1935), br. 1–4. Urednik Ano Nimka. *Bk* [Samo br. 4]. – Godište IX. (1936). Izišao je samo jedan broj na 2 strane kao prilog »Subotičkih novina«. – Godine 1937. »Kućanica« nije izlazila. – Godište X. (1938). Izišao je samo jedan broj na 2 strane, i to kao prilog »Subotičkih novina«. Urednik nije naznačen. *Bk*. – Godište XI. (1939). Izišao samo jedan broj na 2 strane. *Bk*.

21. SUBOTIČKE NOVINE. Godina I, br. 1–26. Izlaze svakog petka. Subotica, 13. maja – 4. novembra 1927. Urednik Marko Stipić. – Štamparija Fischer i Krausz, Subotica. – 41,6 × 21,6 cm, pojedini broj 4 str. – *NSZ.*

Od 7. broja list se štampa u Gradskoj štampariji u Subotici.

22. VOJVODINA. Politički list Bunjevačko-šokačke stranke. Izlazio 1927–?, nedjeljno. Odgovorni urednik i izdavač Ernest Bošnjak. – Štamparija Karlo Oblat, zakupnik Ernest Bošnjak.

Literatura: *100 godina somborske štampe* (Sombor, 1964, str. 23).

1929

23. SUBOTIČKE NOVINE. Godište X, 1929. Izlaze svaki drugi tjedan. Izdavač i odgovorni urednik Miško Prčić, Subotica. – Tiskano u Tiskari Josipa Horvata, Subotica. – 22,6 × 29,8 cm. – *Bk.*

»Subotičke novine« nastavak su »Hrvatskih novina«. Prvi broj izišao je 16. studenoga 1929, a do kraja godine objavljeno je 27 brojeva. – Godište XI. (1930), br. 1–27. Vel. 22,5×30 cm. *Bk.* – Godište XII. (1931), br. 1–41. Urednik i izdavač Blaško Rajić. Od 19. broja »Subotičke novine« tiskaju se u tiskari »Globus«, Subotica. *Bk.* – Godište XIII. (1932), br. 1–48. Od 30. broja izlaze kao mjesečnik, a od broja 36 kao tjednik. *Bk.* – Godište XIV. (1933), br. 1–13. »Subotičke novine« ove godine izlaze prigodno. *Bk.* – Godište XV. (1934), br. 1–3. Brojevi 1–9 izlaze prigodno, a dalje kao mjesečnik. *Bk.* – Godište XVI. (1935), br. 1–11. »Subotičke novine« izlaze kao mjesečnik. *Bk.* – Godište XVII. (1936), br. 1–27. Od broja 10 izlaze kao tjednik. *Bk* i *GbS.* – Godište XVIII. (1937), br. 1–52. *Bk.* – Godište XIX. (1938), br. 1–52. *Bk* i *GbS.* – Godište XX. (1939), br. 1–52. *Bk.* – God šte XXI. (1940), br. 1–51. *Bk.* – Godište XXII. (1941), br. 1–14. Brojem 14 završavaju svoje izlaženje »Subotičke novine« koje su pod tim naslovom započele izlaziti još 1920. godine. Od 1925. do 1929. »Subotičke novine« izlazile su pod nazivom »Hrvatske novine«.

24. ZEMLJODJELAC

List se pojavio u 25. broju »Subotičkih novina« 1929. godine i izlazio je dalje kao rubrika tih novina, bez naznake godišta, broja i urednika, na jednoj strani. – Godište II. izlazilo je 1930, i to ispočetka u istom obliku kao i 1929. godine, a od 26. broja javlja se oznaka godišta i označen je urednik »Agronom« [Blaško Rajić]. Godište završava brojem 27. – Godište III. (1931). U ovom godištu izmijenilo se nekoliko urednika. Tako je broj 3 uredio Agronom, broj 24 A[ndrija] M.[oullion], broj 26 Ano Nimka [Lajčo Budanović], broj 32 Blaško Rajić, broj 37 opet Ano Nimka, a broj 41 ponovo Blaško Rajić. – Godište IV. (1932). Broj 1 je izišao kao rubrika »Subotičkih novina«. Urednik je Blaško Rajić. Broj 5 je izišao pod naslovom »Gospodarstvo« i nosi oznaku godišta. Tako isto i broj 6 i broj 7. Broj 9 je rubrika »Subotičkih novina« pod naslovom »Zemljodjelac«, urednik R. B. [Blaško Rajić], oznaka godišta III. Svega su izišla 24 broja, uvijek samo kao rubrika. – Godište V. (1933). Broj 1–2, a možda i 3, izišli su kao rubrike, a broj 4 kao prilog »Subotičkih novina«. Urednik je bio Blaško Rajić. – Godište VI. (1934). Sačuvana su samo dva broja 4. Jedan, na jednoj strani, kao rubrika, a drugi, na dvije strane, kao prilog »Subotičkih novina«. Urednik je Blaško Rajić. – Godište VII. (1935), br. 1–7. Urednik je Blaško Rajić. – Godište VIII. (1936). Izišao je samo jedan broj, i to kao rubrika na jednoj strani svečanog broja »Subotičkih novina« od 31. 8. 1936. – Godište IX. (1937). Ove godine »Zemljodjelac« nije izlazio. »Subotičke novine« su 1937. imale rubriku »Gazdinstvo«, ali bez naznake godišta, broja i urednika. – Godište X. (1938). Izišao samo jedan broj na dvije strane, kao prilog »Subotičkih novina«. Urednik nije naznačen. – Godište XI. (1939). Izišao je samo jedan broj kao prilog »Subotičkih novina«. Urednik je bio Blaško Rajić.

25. GLASNIK

List je počeo izlaziti 1929. godine, i to kao rubrika »Subotičkih novina«, na jednoj strani i bez naznake godišta, broja i urednika. – Godište II. izlazilo je 1930. godine, također kao rubrika »Subotičkih novina«, na jednoj

strani i bez ikakvih oznaka. Tek od broja 26 označeno je II. godište i urednik p. B. [Blaško Rajić]. Godište je završeno brojem 27. – Godište III. izlazilo je 1931. godine. Prvih osam brojeva izišlo je na 4 strane, kao prilog »Subotičkih novina«, a u formatu 16×23,8 cm. Urednik je p. B. [Blaško Rajić]. Od 29. broja III. godišta [što je uistinu samo 9. broj III. godišta!] »Glasnik« opet izlazi samo kao rubrika »Subotičkih novina«, i to njihovog 29. broja! Brojevi 38, 39 i 40 godine 1931. nose oznaku IV. god šta! – Godište IV. izlazilo je 1932. godine [u naslovu pogrešno god. V!]. Od broja 1 do 25 »Glasnik« je rubr.ka »Subotičkih novina« na jednoj strani. Urednik p. B. [Blaško Rajić]. Pogreška u oznaci godišta ispravljena je u naslovu 13. broja. Ovo IV. godište ima tri broja 19. Isto tako ima dva broja 22 i tri broja 23! Broj 25 ima krivu oznaku: V. godišta br. 22! Urednik je ovoga broja B. R. [Blaško Rajić]. – Godište V. izlazilo je 1933. godine. Prv'h 11 brojeva tiskani su kao rubrika »Subotičkih novina« na jednoj strani. Od 1. do 4. broja urednik je A.[ndrija] M.[oullion]. Broj 5 i dalje uređuje B.[laško] R.[ajić] Broj 12 izišao je kao poseban prilog »Subotičkih novina« i njime se završava godište. – Godište VI. izlazilo je 1934. godine. U toj godini »Glasnik« počinje kao rubrika »Subotičkih novina« na jednoj strani pod uredništvom Blaška Rajića. Broj 4 izlazi na dvije strane u formatu »Subotičkih novina«. Godište VI. ima dva broja 4! U broju 9 javlja se novi urednik L.[azo] K.[rižanović]. Možda se javio i prije, ali nedostaju brojevi od 5 do 8. Broj 9 ima krivu oznaku godišta VII. Format je broja 9,14 × 26,2 cm. – VII. godište je izlazilo 1935 godine, kao prilog »Subotičkih novina«. Ima 10 brojeva. Urednik Lazo Križanović. U naslovu je krivo stavljena 1925. godina, mjesto 1935. Isto je krivo stavljeno godište VIII, a u stvari je VII. godište! – Vjerojatno je »Glasnik« izlazio i 1936. godine, no nisam mogao pronaći ni jedan jedini broj! – Godište IX. izlazilo je 1937. godine. Urednik Lazo Križanović. Prilog »Subotičkim novinama«. Strane 4. Izišla su svega 4 broja. – Godište X. izlazilo je 1938. godine. Izišao je samo jedan broj, i to za Božić, na dvije strane. Urednik nije naznačen. – Godište XI. izlazilo je 1939. godine. Ima samo jedan broj, i to božićni. Također bez naznake urednika. – Od svakoga godišta po nekoliko brojeva ima *Bk*.

1930

26. KULTURA

»Kultura« se javlja kao rubrika »Subotičkih novina« 1930. godine. Broj 26 spominje kao urednika P.[avla] B.[ešlića]. – Godište II izlazilo je kao rubrika »Subotičkih novina« 1931. godine. Do 22. broja urednik je Pavao Bešlić. Broj 23 ima oznaku III. godišta, a to je krivo. Tu krivu oznaku godišta rubrika nosi sve do broja 36, a onda je još pogoršava i dalje nosi oznaku IV. godišta! Od 23. broja urednik je A.[ndrija] M.[oullion]. Broj 30 [možda i prije] opet uređuje Pavao Bešlić. Broj 40 uredio: Časkalo [vjerojatno Ive Prčić Jablanović]. – Godište III. izlazilo je kao rubrika »Subotičkih novina« na jednoj strani. U naslovu je krivo stavljeno da je to V. godište. Do 6. broja urednik je Pavao Bešlić, a onda Blaško Rajić. Broj 12 nosi oznaku: III. godišta br. 9. – Godište IV. izlazilo je na 4 strane kao prilog »Subotičkih novina« 1933 godine. Izišla su svega dva broja. Urednik je Andrija Moullion. U naslovu ovoga godišta krivo stoji da je to VI. godište! – Godište V. izlazilo je kao prilog »Subotičkih novina« 1934. godine. Izišla su svega tri broja u formatu 14,6 × 23,2 cm na 4 strane. I ovdje je krivo naznačeno da je to VI. godište. Kod trećeg broja je zabilježeno da je urednik Ano Nimka [Lajčo Budanović]. – Godište VI. [u naslovu krivo stoji da je VII] izlazilo je kao rubrika »Subotičkih novina« na 2 strane 1935 godine. Izišla su svega tri broja. Urednik Ano Nimka. – Godište VII. također je počelo izlaziti kao prilog »Subotičkih novina« na 2 strane 1936. Nosi oznaku VIII. godišta! Tako je izišao samo jedan broj. Uredio ga je Ano Nimka. Osim njega izišao je još jedan broj kao rubrika »Su-

tičkih novina« na jednoj strani, bez naznake godišta, broja i urednika, i to u jubilarnom broju »Subotičkih novina« 15. 7. 1936. – Godište VIII. izlazilo je kao prilog »Subotičkih novina« 1937. godine na 4 strane, ali s krivom naznakom godišta. Naznačeno je naime da je to godište IX. Izišla su svega 4 broja. Kao urednik fungira Dj. k. [Djaci križari]. – Godište IX. je prilog »Subotičkih novina« na dvije strane in folio. Izišao je samo jedan broj. Urednik nije naznačen. – Godište X. [u naslovu krivo stoji da je XI] izlazilo je 1939. godine kao prilog »Subotičkih novina« na dvije strane u formatu 28×40,3 cm. Izišao je samo jedan broj. – *Bk* ima po nekoliko brojeva.

27. BIKOVAČKI GLASNIK. Uredio Franjo Bertron.

List je izlazio oko 1930. Nije poznata tiskara gdje je tiskan, niti koliko je brojeva izišlo. Nije poznato da li danas postoji i samo jedan broj, ali ja sam ga kao mladi svećenik imao u rukama. To je bio prvi župski list jedne subotičke župe.

28. KATOLIČKI NAUK. Godište I, br. 1. Subotica, 15. februara 1930. – Odgovorni urednik Blaško Rajić. – Štamparija Josipa Horvatha, Subotica. – 11,7 × 15,4 cm. 8 str. – *Bk*.

U I. godištu izišao je samo jedan broj. Tako je bilo i sa godištem II (broj od 23. 5. 1931) i III (15. 12. 1933). Svi ostali podaci isti kao u I. godištu.

1932

29. SLOGA. Glasilo seljačko-građanskog mišljenja. Izlazi svakog četvrtka. Godina I, Subotica, 1932. Broj 1–7. Odgovorni urednik ing. Ivković Iv. Ivan. Izdavač Mamužić Mihajlo. – Štamparija »Globus«, Subotica. – 28,5 × 42 cm. – *BMs*.

Broj 1 izišao je 17. novembra 1932. – Godište II. (1933) *BMs* [Samo brojevi: 8, 9 i 10], *GbS* [Samo broj 8 i 9]. – Dosad nije bilo moguće ustanoviti dokle je »Sloga« izlazila. »Subotičke novine od 20. 11 1932. i dr M. Evetović u članku *Novinstvo kod podunavskih Hrvata (Subotička Danica za 1946. godinu*, str. 36) vele samo da je »Sloga« izlazila 1932. Godine 1923. izlazio je u Subotici list s istim imenom, ali to nije bio bunjevački list. Urednik tog lista, koji je izlazio kao glasilo demokratskih zemljoradnika u Vojvodini, bio je dr Anton Lovre Gančević.

1933

30. BUNJEVAČKO KOLO. Omladinski časopis za književnost i kulturu. Godina I, Subotica, 1933. Izdavač Albe Rudinski, urednik Balint Vujkov. List izlazi mjesečno jedanput. – Štampano u štampariji »Jugoslovenskog dnevnika« u Subotici. – 15 × 21,5 cm. – *Bk*.

Godište I. Svezak 2 štampan je u tiskari »Globus« u Subotici; od sv. 6–8 do sv. 9 izdavač je časopisa bio Marko Peić Tukuljac; I. godište zaključeno je sv. 10–12 koji je izišao 15. 1. 1934; ovaj trobroj uredili su Balint Vujkov i Marko Peić Tukuljac, a izdavač je bio Julije Tumbas. – Godište II. (1934) časopisa uredio je Balint Vujkov. – Godište III. (1935–1936): nekoliko brojeva iz 1935. uredio je Blaško Vojnić Hajduk a nekoliko brojeva iz 1936. Marko Peić. Nije bilo moguće detaljno zabilježiti koje je brojeve koji uredio, jer godište nije u cjelini sačuvano. *BMs* ima samo neke brojeve II. i III. godišta.

31. GLAS NARODA. Nedeljni list Jugoslovenske Nacionalne Stranke u Subotici. Izlazi svakog petka. Odgovorni urednik Vuković Antun. Vlasnik i izdavač Sekretarijat Varoške Org. J. N. S. i Matija Skenderović. – Štampano u štampariji »Globus« u Subotici. – 29 × 41,9 cm.

List je počeo izlaziti 1933. godine. Nije poznato koliko je brojeva te godine izišlo. List je pisan ijekavicom. – Godište II. (1934): u *Bk* sačuvani ovi brojevi: 36, 38, 42, 45, 51. – Dosad je bilo nemoguće ustanoviti da li je list izlazio i 1935; dr M. Evetović u članku *Novinstvo kod podunavskih Hrvata (Subotička Danica za 1946. godinu*, str. 36) tvrdi da »Glas naroda« nije dalje izlazio.

1934

32. DANICA. Nezavisni informativni list. Izlazi četvrtkom. Godina I, br. 5, Sombor, 1. marta 1934. Vlasnik, izdavač i odgovorni urednik dr Grga Vuković. – Štampa »Jugoslovenska štamparija« Sombor. – 28,6 × 42 cm. 6 str. – *IDŽ*.

33. NAŠE SLOVO. Godina I, Subotica, 1934. List izlazi nedeljom. Vlasnik, izdavač i urednik Lazar Stipić. – Štampano u štampariji »Minerva«. – 29 × 41,7 cm. *Bk* [Godina I, br. 16 i 19], *BMs*.

Dr M. Evetović u članku *Novinstvo kod podunavskih Hrvata (Subotička Danica za 1946. godinu*, str. 36) veli da je »Slovo« izlazilo do 1940. godine, a podaci u katalogu *BMs* kažu da je list izlazio od 1. travnja 1934. do 25. prosinca 1939. U *Bk*, međutim, čuva se jedan primjerak 268 broja iz VIII. godišta »Našeg slova« koji je izdan »februara 1941 godine« i »štampan na hektografskom aparatu Lazara Stipića u Subotici«. Vlasnik i urednik tog broja koji je tiskan u formatu 20,8×34 cm, i ima 8 strana, jest dakako Lazar Stipić.

1935

34. KLASJE NAŠIH RAVNI. *Vanpolitički povremeni časopis za književnost i kulturu*. Godina I, Subotica, 1935, br. 1 i 2. Izdaje Pučka kasina u Subotici, odgovorni urednik Andrija Šokčić. – Gradska štamparija u Subotici. 21,4 × 30,1 cm, svaki broj 64 str. – *Bk*.

Stvarni urednik I. godišta bio je Ivan Malagurski. – Godište II. (1936), br. 3 i 4. Ove godine vlasnik, izdavač i odgovorni urednik lista je Ivan Malagurski. *Bk*. – Godine 1937. »Klasje« nije izlazilo – Godište III. (1938), br. 5, vel. 20,8×28,3 cm, str. 52. Vlasnik i izdavač Pučka kasina, a odgovorni urednik Franjo Kujundžić. List se štampao u Štampariji Josip Horvath, Subotica. Stvarni urednik bio je Ivan Malagurski. *Bk*. – Godine 1939, 1940. i 1941. »Klasje naših ravni« nije izlazilo. – Časopis je ponovo počeo izlaziti 1942. godine u izdanju Društva Bačkih Hrvata u Zagrebu, pod naslovom: »KLASJE NAŠIH RAVNI. Povremeni časopis za istraživanje kulture, života i običaja bačko-baranjskih Hrvata.« Te godine izašao je samo jedan broj, *travanjski, vel. 16,4×24,2 cm, na 72 strane i s ovim oznakama:* »Glavni i odgovorni urednik Marko Čović. Za upravu odgovara Jakov Kopilović. Tisak Hrvatske državne tiskare, Zagreb.« *Bk*. – U 1943. godini »Klasje« je izašlo opet samo u jednom broju s naznakom: Godina V, Zagreb, prosinac 1943, br. 1, str. 76. *Bk*. – Godine 1944. »Klasje« je izišlo kao dvobroj, s oznakom: God'šte VI, Zagreb, prosinac 1944, br. 1–2. Glavni i odgovorni urednik Marin Radičev, za upravu odgovara Jakov Kopilović. Taj dvobroj štampan je u vel. 16,5×24,2 cm, na 164 strane, u Hrvatskoj državnoj tiskari u Zagrebu. *Bk*.

35. SUBOTIČKI ŠPORTSKI LIST. Godina I, br 1–30, Subotica, 1935. Izlazi ponedjeljkom. Odgovorni urednik Marković Ladislav, vlasnik Bačić P. Franjo. – Štampano u štampariji Braće Fišer u Subotici. – 29,1 × 42,4 cm. – *Bk*.

List je počeo izlaziti 27 svibnja 1935. Godište I. završava brojem 30, a II. počinje brojem 31! Brojevi naime teku neprekinuto do kraja izlaženja lista. Broj 52 nedostaje. Broja 63 imade dva! Od broja 61 izdavač i odgovorni urednik je Marković Vladislav. Bačić P. Franjo više ne fungira kao vlasnik. Onaj 63. broj od 7. rujna 1936. jest zapravo broj 62, a onaj od 14.

rujna je stvarni 63. broj! Broj 64 je izostao, nije ni postojao! To se vidi otuda što je broj 63 štampan 14. rujna 1936, a broj 65 izišao je 21. rujna 1936. Dakle ne fali nego je krivo označen broj; ta se greška nastavlja dalje neispravljena! Godište II. završava brojem 77, a III. počinje brojem 78! Ono opet ima dva broja 89. Onaj broj od 10. svibnja 1937. jest u stvari broj 90, koji je u redoslijedu izostao! – Broj od ponedjeljka 25. listopada 1937. ima krivu oznaku 115! Međutim to je broj 113. Godište III. završava brojem 121, da bi IV. počelo brojem 122. U III. godištu fali broj 137. Godište IV. završava brojem 156, a to je ujedno zadnji broj »Športskog lista«. Taj zadnji broj izišao je 23. prosinca 1938.

1936

36. STVARANJE. Polumesečni list za društvena, kulturna i ekonomska pitanja. Godina I, br. 1. Subotica, 25. maj 1936. Urednik Petar Vuković. – Tiskano u Štampariji Fišer, Subotica. – 42,1×28,9 cm. 4 str. – *NSZ.*

Izašao je samo jedan broj, jer je list bio zabranjen. Stvarni urednici »Stvaranja« bili su Balint Vujkov i Blaško Vojnić Hajduk.

1937

37. PLODOVI MLADIH LJETA. Subotica, 1937, br. 1. Uredio Ivan Kujundžić. Izdao Dijecezanski omladinski savez. – Umnoženo šapirografom. – 23,2×28,6 cm. 36 str. – *Bk.*

1938

38. BUNJEVAČKE NOVINE. Organ nezavisnih Bunjevaca. Izlazi svakog petka. Vlasnik i odgovorni urednik dr Ivan Poljaković. – Gradska štamparija Subotica. – 29×42,1 cm. *BbS* [Pojedini brojevi], *NSZ* [Cijelo III. godište osim brojeva: 31 i 50].

»Bunjevačke novine« počele su izlaziti 1938. i izlazile su do 1941.

39. GLAS. Tjedni list. Urednik i vlasnik Lazar Stipić.

»Subotičke novine« od 25. 12. 1938. na 3. strani bilježe da je ovaj list počeo izlaziti za Božić 1938. godine u Subotici. List nije bio duga vijeka.

1939

40. KOLO MLADEŽI. Subotica. 1939, br. 1. List je namijenjen unutarnjim potrebama hrvatskih katoličkih organizacija u Bačkoj. Uređuje ga Bačko okružje Križara. Izdaje Subotička matica. Za list odgovara Franjo Vujković. – Tiskano u tiskari »Globus«. – 20,6 × 28,3 cm. 32 str. – *Bk.*

Broj 2 »Kola mladeži« izišao je u istom formatu i na istom broju strana 1940 godine. U tom broju nije naznačen ni izdavač, ni urednik, ni tiskara. Oni su, međutim, bili isti kao kod 1. broja.

1940

41. BUNJEVAČKO ŽACKALO. Jedini pravi bunjevački list. Žacka dvaput mjesečno. Godina I, br. 1–7, Subotica, 1940. Vlasnik i urednik Grgo Prčić. – Štampano u štampariji Braće Fišer, Subotica. – 21,5 × 28,8 cm. – *Bk.*

Prvi broj izišao je 3. veljače 1940. Stvarni urednik »Žackala« bio je Geza Sekelj.

1943

42. NAŠE NOVINE. Politički, gospodarski i društveni list. Izlazi petkom. Zombor, 1943. Godina I. Izdavač i odgovorni urednik dr Grga Vuković. – Štampano na rotacionoj mašini Bošnjak Josipa, Zombor. – 28 × 41 cm. – *IDŽ* [I. godište: br. 4, 6–8, 11, 15, 20; II. godište: br. 4 i 5].

1947

43. NJIVA. Mjesečnik Hrvatskog kulturnog društva u Subotici. Godište I, br. 1, Subotica, 1. siječnja 1947. Odgovorni urednik Matija Poljaković. – 17 × 25 cm. 64 str.

Na ovaj broj »Njive« izdao je Geza Sekelj parodiju pod naslovom »Parlog«. »Parlog« je pisan strojem u jednom primjerku koji se čuva u *Bk*.

REGISTAR BUNJEVAČKO-ŠOKAČKIH NOVINA I LISTOVA

1. Bikovački glasnik, 27
2. Borba, radikalni list, Subotica, 15
3. Bunjevac, 7
4. Bunjevačke gazdinske novine, 5
5. Bunjevačko kolo, 30
6. Bunjevačke novine, Subotica 1924, 17
7. Bunjevačke novine (Dr. Poljaković), 38
8. Bunjevačke i šokačke novine, 1
9. Bunjevačke i šokačke novine (Budimpešta), 16
10. Bunjevačka i šokačka vila, 2
11. Bunjevačko žackalo, Subotica, 41
12. Danica, Sombor, 32
13. Glas, Subotica, 39
14. Glas naroda, 31
15. Glasnik, 25
16. Hrvatske novine, 14
17. Južna Ugarska, 9
18. Katolički nauk, 28
19. Klasje naših ravni, 34
20. Kolo mladeži, 18
21. Kolo mladeži (F. Vujković), 40
22. Kultura, 26
23. Misečna kronika, 3
24. Narod, 12 (1–3)
25. Narodne novine, 19
26. Naše novine, 11
27. Naše novine, Sombor, 42
28. Naše slovo, 33
29. Neven, 8 (1–50)
30. Novih stolića glasnik, 10
31. Njiva, 43
32. Plodovi mladih ljeta, 37
33. Pokušaj, 6
34. Sloga, 29
35. Stvaranje, 36
36. Subotički športski list, 35
37. Subotički glasnik, 4
38. Subotičke novine (Karanović), 9
39. Subotičke novine (M. Prćić i B. Rajić), 13 (1–3), 23
40. Subotičke novine (M. Stipić), 21
41. Subotička kućanica, 19
42. Vojvodina, 22
43. Zemljodjelac, 24

SADRŽAJ

Milorad Živančević:

PRILOZI PROUČAVANJU HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI XIX STOLEĆA 5

Uvod 5
Kratice 8
Prepiska Vraz-Sreznjevski 8
Vrazova pisma Sreznjevskom 12
Regesta pisama Sreznjevskog Vrazu 27
Pisma Dimitrije Demetra 31
Stanku Vrazu 31
Ivanu Mažuraniću 32
Aleksandri Mažuranić rod. Demeter 37
Rozi Demeter 38
Aleksandri Mažuranić 40
Iz ostavštine Ivana Mažuranića 45
Ivan Mažuranić Ilirskoj čitaonici 47
Ivan Mažuranić Stanku Vrazu 51
Ivan Mažuranić »Naronim novinama« 52
Dragojlo Kušlan Ljudevitu Gaju [O Ivanu Mažuraniću] 53
Vjekoslav Babukić Ivanu Mažuraniću 54
Ivan Mažuranić nadvojvodi Ivanu 54
Ivan Mažuranić hrvatskom narodu 60
Josip Jelačić Ivan Mažuraniću 61
Nikola Vranjican Antunu Mažuraniću 61
Ivan Mažuranić ruskom velikom knezu Konstantinu . 62
Ivan Mažuranić Ambrozu Vranjicanu 66
Danilo Medić Ivanu Mažuraniću 67
Otvoreno pismo Ivana Mažuranića »Pozoru« . . . 68
Pisma upućena Ivanu Mažuraniću (Popis i regesta) . 75
Pisma Ivana Kukuljevića Ruskoj imperatorskoj akademiji 87
Izmailu Ivanoviču Sreznjevskom 88
Šenoina pisma Česima 90
Umjeleckoj besedi 94
Antoninu J. Vrtatku 95
Eduardu Jelineku 96
Pisma Waclawu Maciejowskom 97

Valtazar Bogišić 98
Đuro Daničić 104
Pisma Bronislavu Grabowskom 109
Ivan Kukuljević 112
Franjo Kuhač 114
Franjo Marković 116
Josip Eugen Tomić 140
Hermina Tomić 146
Aleksandar Tomić 157
Bude Budisavljević 163
Konstantin Vojnović 164
August Harambašić 165
Kosta Milan Harambašić 167
Ivan Kostrenčić 171
Tito Babić 172
Luka Marjanović 174
Josip Milaković 175
Evgenij Kumičić 176
Josip Draženović 177
Hrvatsko pevačko društvo »Kolo« 178
Jovan Hranilović 178
Nikola Andrić 180
Jugoslavenska akademija 181
Pisma Romanu Zawilińskom 182
Ksaver Šandor Đalski 185

Mirko Cerovac:

JANKO LESKOVAR 195
Uvod 195
Prvi dio – Život i rad 197
Značajke i utjecaji 217
Nezadovoljstvo kritikom 238
Topografija Leskovarovih djela 260
Zašto je Leskovar prestao pisati 262
Drugi dio – Korespondencija Janka Leskovara . . . 266
Pregled korespondencije 380
Treći dio – Iz Leskovarove književne ostavštine . . . 384
Religija Petra Sabolića 385
Religija Marka Sabolića 387
[Dio materijala koji je Leskovar sakupljao za novelu *Tajna*] 391
Bibliografija 397

Nevenka Košutić-Brozović:

FRANCUSKE KNJIŽEVNE POBUDE U ČASOPISIMA HRVATSKE MODERNE 403

Uvodni dio 403

Prvi dio – Časopisi hrvatske moderne i francuska književnost 414

1. Opća klasifikacija književnih i poluknjiževnih časopisa u doba hrvatske moderne 414

2. Časopisi mladih u razdoblju 1895–1906. 422

Listovi praške ili realističko-napredne omladine . . 422

Listovi bečko-zagrebačke ili artističke skupine mladih 431

Listovi karlovačko-zagrebačke ili nadaške skupine mladih 452

3. Časopisi mladih u razdoblju 1906–1914. 464

Listovi prve generacije hrvatske moderne 464

Listovi druge generacije hrvatske moderne 488

4. Tradicionalni i neutralni časopisi u doba hrvatske moderne 499

Listovi u razdoblju 1895–1906 499

Listovi u razdoblju 1906–1914 512

Drugi dio – Francuska književnost u časopisima hrvatske moderne 522

1. Francusko-hrvatski književni odnosi do moderne . . 522

Odnos Hrvata prema francuskoj književnosti . . . 522

Francuska književnost u Hrvatskoj 528

2. Francuska proza i poezija do 1885. u ogledalu časopisâ mladih 540

Srednjovjekovna književnost, Villon, renesansa . . 540

Književnost 17. i 18. st. 545

Romantizam 549

Parnas, Baudelaire, felibriž 552

Realizam i naturalizam 561

3. Francuska proza i poezija 1885–1914. u ogledalu časopisâ mladih 653

Simbolizam i dekadenca 570

Verlaine, Rimbaud, Mallarmé 574

Simbolisti i postsimbolisti 582

Postnaturalistički roman 591

4. Francusko kazalište i francuski repertoar hrvatskog kazališta u ogledalu časopisâ mladih 601

5. Francuska književna kritika u ogledalu časopisâ mladih 613

Zaključni dio 625
Literatura 643
Bibliografija 647
1. Bibliografija književnih i poluknjiževnih časopisa u doba hrvatske moderne 647
2. Bibliografija priloga iz francuske književnosti u časopisima mladih 653
Indeksi 660
Indeks časopisa 660
Indeks francuskih autora 662

Ivan Kujundžić:

BUNJEVAČKO-ŠOKAČKA BIBLIOGRAFIJA – Prilog kulturnoj povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata 667
Uvod 667
Literatura 676
Skraćenice 678
I. Knjige, brošure, muzikalije (1683–1968) 678
Djela nepoznatih pisaca ili nepoznate godine tiskanja 729
Registar autorâ 734
Predmetni registar 736
II. Kalendari (1870–1946) 748
III. Novine, listovi (1870–1947) 757
Registar bunjevačko-šokačkih noviua i listova . . . 769

SLIKOVNI PRILOZI, TABELE I GRAFIKONI

Uz *Priloge proučavanju hrvatske književnosti XIX stoleća* od Milorada Živančevića, I–XII 80–81

Uz *Janka Leskovara* od Mirka Cerovca, I–IV 320–321

Uz *Francuske književne pobude u časopisima hrvatske moderne* od Nevenke Košutić-Brozović – Tabele 1–4 640–641
Grafikoni »Savremenika« i »Hrvatske smotre« . . 640–641

Uz *Bunjevačko-šokačku bibliografiju* od Ivana Kujundžića, I–XVI 736–737